واتە

21
کۆواریکی ڕۆشنبیریی گشتییە
نیسان ٢٠١٢

هەوالنامەی کتێب

کۆواری واتە
بەهاوبەشی لە نێوان
دەزگای شەفەق لە کەرکووک و
دەزگای ئاراس لە هەولێر
دەردەچێ

هەگبەی ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspublishers.com
تەلەفۆن: 00964 (0) 66 224 49 35

واتە بۆ ئەوانەیە کە
دەیانەوێ واتەیەک بدەن بەژیان

هەوالنامەی کتێب

خاوەنی ئیمتیاز: بەدران ئەحمەد حەبیب
راوێژکار: ئەحمەد تاقانە
سەرنووسیار: یوسف لەتیف
نەخشاندن: ئاراس ئەکرەم
هەڵەگری: تریسکە ئەحمەد . ئاریان ئەحمەد

موبارەک و سەردەمەکەی..
لە سەکۆوە بۆ گۆڕەپان

محەمەد حەسەنێن هەیکەل

١ لە ٢

تێبینی:

بە درێژایی ئەم لاپەڕانە خۆم نەبەستووەتەوە بەو وشانەی وەسفی سەرۆک "حوسنی موبارەک"یان پێ دەکرێ، وەک ئەوەی پاش ئەوەی لە دەسەڵات لادراوە، لە قسە و نووسینەکاندا وەسفی ئەوی پێ دەکرێ، بگرە مادام هێشتا ئەو پیاوە دادگەیی نەکراوە و حوکم نەدراوە، هەر ئاماژەگەلی ئاسایی بۆ بەکار دێنم.

ئەگەرچی "موبارەک" بەڕاکشاوی لەسەر نوێنێکی پزیشکی گەیشتە ناو قەفەسێکی ئاسنینی ناو هۆڵی دادگە، بەڵام ئەو تۆمەتانەی ئاراستەی کراون ئەو تۆمەتانە نەبوون کە پێویست بوو ئاراستەی بکرێن، بگرە رەنگە ئەوە دواین تۆمەت بێ کە بکرێ ئاراستەی سەرۆکی دەوڵەتێک بکرێ کە گەلەکەی لەدژی ڕاپەڕیون و دەسەڵاتەکەیان ڕووخاندووە و لایان داوە.

لۆجیک لە دادگەییکردنی هەر سەرۆک دەوڵەتێکدا ئەوەیە لەسەر ئەو ڕەفتارانە دادگەیی بکرێ کە تێیدا سستی لە پابەندبوون بە ئەرکی نیشتمانی و سیاسی و ئەخلاقیی خۆی نواندبێ و خراپەی بەرامبەر گەلەکەی کردبێ، ئەو تۆمەتانە بوونە مایەی تەقینەوەی شۆڕش بە گژیدا.

***

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: عومەر عەلی غەفوور

واتە پێـویسـتـە دادگـەییکردنی سـەرۆکی دەوڵـەت هـەر سـەرۆک و هـەر دەوڵەتێک سـیـاسـی بێ و بەرپرسـیـاریەتیی ئەو لە شکاندنی بەڵێن و پەیمان و شـەرعیـەتەکەی لەسـەری سـاغ بکاتەوە یاخـۆ بەپاش بداتەوە کە وای کردووە شۆڕشی بە روودا بـکرێ، جگە لەمـە، کورتکردنەوەی تۆمـەتەکان لە بەربەرەکـانیکردنی خـۆپێـشـاندەرەکـاندا، هـەڵگـەڕاندنەوەی دۆخـەکان و پـەلەکردنـە لە گـەیشتن بە پاشـەکی بەر لە پێشـەکی و بە ئەنجامـەکـان بەر لە هۆکان، چونکە ئەگـەر نەسـەلمێ "مـوبارەک" لە پەیمان و بەڵێن و شـەرعیـیـەت دەرچووە، ئەوکاتە رووبەڕووبوونەوەی بۆ خـۆپێـشـاندانەکان دەکاتە بەکـارهێنانی دەسـەڵاتی خـۆی لە بەکـارهێنانـی ئامـرازە پێـویسـتـەکان بـۆ پاراسـتـنی ئاسـایشی گشتیی خەڵک و سیستمی گشتیی دەوڵەت، خـۆ ئەگەر لەو میـانـەیـەدا زێدەڕۆییـەکیشی کردبێ لە دەرکـردنی فـەرمـان یاخـۆ جێـبـەجێکردنیدا بەمـەبەسـتی خـێرا یەکـلاکردنـەوەی دۆخـەکـە ئەوە پێـویسـتـیی گـەورەتر شـەفـاعـەتی لەوەدا بۆ دەکـا، یاخـۆ لـە خـراپـترین دۆخـدا دەکـرێ رەوایی ئامانجەکانی ببێتە تکاکاری لە زێدەڕۆییکردنی لە بەرکارهێنانی هێزدا.

هـەروەها پاش دادگـەییکردنی سیاسـی نەک پێش لەو بوار بۆ دادگـەییکردنی تاوانکاری (جینائی) و لەگـەڵیشیدا کەلەپچە و قەفەس، وەڵ دەبێ!

***

دادگـەییکردنی سیاسی بناغـەیـەکی پێویستە بۆ دادگـەییکردنی جینائیی سـەرۆکی دەوڵەت، چونکە رەوایی یاسـایی بەو هۆکـارانە دەدا کـە بوونـەتە مـایـەی رووداتی شـۆڕشـەکـە لـەدژی، لەو کـاتەدا فەرمانکردنی بە تەقەکردن لە خۆپێشاندەرانیش لە رووی یاساییەوە نیشانەی ئەوە دەبێ کە سووڕە لەسـەر درێژەدانی بە دەسـتـدرێژیکردنە سـەر مـافی گـشـتـی و شکاندنی ملهـوڕانەی بۆ بەڵێنە دەستوورییەکەی لەگەڵ نەتەوە!

لەم روانگەوە مـن لە ئـامـاژەکردن بۆ "مـوبارەک" وەسـفـەکـانی وەک "لێخراو" و "دەرکـراو"، یاخـۆ تەنانەت "پێشـوو"م بەکار نەهێناوە، بگرە بەدرێژایی ئەم لاپەڕانە تەنیا ئامـاژە ئاساییەکانم بەکار هێناوە.

بەهـەر حـاڵ هـەرکـەس بۆی هـەیە ئـەگـەر بیـەوێ لەبری ئـەو ئامـاژانـەی بەگـوێرەی ئەو لۆجـیکەی باسم کرد بەکارم هێناون، وشـەکانی "لێخراو" و "دەرکراو" یاخـۆ "پێشوو" دابنێ.

پێشەکی

بیرۆکەی نووسینی ئەم چەند لاپەڕەیە لەوەوە هـات بیکەمە پێشەکی بۆ کتێبێک لە دووتوێیدا باس لە کـۆی پێـوەندیم بەسـەرۆک "حـوسـنـی مـوبارەک" بکەم، کـە پێـوەندیـەکی سنووردار و سـاردوسـڕ و زۆرجاریش توند و گرژ بوو، رەنگە درێژترینیان دیدارێکی نێوانمان بێ کە شەش سـەعاتی تەواوی خـایاند، کە لە سـەعات ٨ی بەیانـی تا ٢ی پاش نیوەڕی رۆژی ٥ دێسـەمبـەری ١٩٨١ واتە دوای دوو

مانگ له سەرەتای سەرۆکایەتییەکەی دریژەی کێشا، ئەوانی تر دیداری سەرپێی بوون، هەروەها هەندێ قسەکردن بوون کە زۆربەیان بە تەلەفۆن بوون و هەر هەموویشیان بەدەستپێشخەریی دۆستانەی ئەو بوون. بەڵام لە راستیدا گفتوگۆی نێوانمان نەپچڕا، نەشدەکرا بپچڕێ لەباریکدا ئەو پیاوە دەستی بەسەر میسردا گرتبوو و منیش لای خۆمەوە بایەخم دەدا بەوەی رووی دەدا، هەر بۆیە لەبارەی سیاسەت و رەفتارەکانیەوە نووسیم و قسەم کرد، ئەویش لای خۆیەوە بە راستەوخۆ یاخۆ بە ئاماژە، بە زمانی خۆی یاخۆ بە زمانی کەسانێک کە ئەو دەستنیشانی دەکردن لەبری ئەو قسە بکەن، وەڵامی دەدایەوە، یان ئەمانەی دوایی لەخۆیانەوە بەبێ راسپاردن وەڵامیان دەدایەوە.

لەو ئەزموونە مادەیەکی زۆری نووسراو و چاپکراو یاخۆ بینراو و بیستراو کەڵەکە بوون و بیرم لەوە کردەوە، بیانکەمە تۆمارێکی تێروتەسەلی دیالۆگەکانی نیشتمانێک و هەروەها پێوەندیی رۆژنامەنووسێک لەگەڵ حوکمڕان و دەسەڵاتی نیشتمانەکەی لە ساتێکی دیاریکراودا.

بەڵام لە خۆمم پرسی ئاخۆ ئامانج لەو تۆمارە چییە و کۆکردنەوەی چ کەڵکێکی هەیە؟

سەرەتا بە بیرمدا هات هەر تۆمارکردنی رووداوەکان بۆ خۆی ئامرازێکە بۆ تێگەیشتن لە قۆناغێکی مێژووی میسر، کە هێشتا لەناوماندا دەژی و ئێمەیش لەناویدا دەژین!

بە بیرمدا هات زۆر لە پرسەکان هێشتا گفتوگۆ لەبارەیانەوە گەرمە، بەو پێیەش تۆمارکردن دەبێتە دەستبارێک بۆ پێکگەیاندن و بەردەوامبوون.

ئەنجا بە بیرمدا هات هەندێ لەو ئادگار و ئاماژانەی لە جێبەند (سیاق)ی ئەو دیالۆگەدا هاتوون، رەنگە بۆ تێگەیشتنی زیاتر لە لوغزی پیاوێک بۆماوەی سی ساڵ حوکمی میسری کرد و لە لوتکە نەبزووت، دنیا گۆڕا، بەڵام ئەو وەک خۆی، بسکەی سمێڵی دەهات، پێویست بێ.

هەر بۆیە پشکنین و لێکۆڵینەوەی پێویستە !

***

خەیاڵم بە هەموو لاکاندا پەلی هاویشت، ئەنجا بۆم دەرکەوت ئاراستەکان لق و پۆپیان لێ دەبێتەوە و درێژ دەبنەوە، بەڵام رێگەکان ناگەنە ئامانجێک کە بکرێ ببێتە خاڵێک وەڵام بێ بۆ پرسیارەکە.

گەڕامەوە بۆ کاغەز و دۆسیەکانم، بۆ یاداشت و بیرەوەرییەکانم، ئەگەرچی شتی زۆرم بینییەوە و زۆر دیمەن بە کەشوهەوا و وردەکارییەکانیانەوە بۆم گەڕانەوە، لە ناوەندی ئەو هۆسەیەدا پرسیارێکی تر بەخەیاڵمدا هات کە ناتوانم خۆی لێ ببوێرم، پوختەکەی ئەوەیە:

ئاخۆ بە راستی و دڵنیایی چ لەبارەی ئەو پیاوەوە دەزانم کە بەکەمی پێی گەیشتووم و بە زۆری لەگەڵ خۆی و رێژیمەکەی رووبەڕوو بووم.

لەوەیش گرینگتر:

خەڵکی تر بە راستی و دڵنیایی چی لەبارەی ئەم پیاوەوە دەزانن، کە من و ئەوانیش لە پێگە و گۆشەی بێشومارەوە وێنەگەلێکی ئەومان دیوە، بەڵام هەر هەموویان بەس نەبوون بۆ ئەوەی بڕوا بەو پیاوە بکەین، یاخۆ تەنانەت هەستێکمان لەبارەیەوە لا گەڵاڵە ببێ کە بەهۆیەوە متمانەی پێ بکەین و بیناسینەوە، یاخۆ متمانە بە بڕیاری بکەین.

بگرە رەنگە زۆریی بێسنووری وێنەکان سەرسوڕمانیی خەڵکی زیاتر کردبێ، یاخۆ لانی کەم شەکەتی کردوون و توانای زۆربەیانی لە هەڵبژاردنی نێزیکترینیان لە راستییەوە بۆ گوزارە لەو پیاوە و هەڵسەنگاندنی کەسایەتیی ئەو و ئەرخەیانبوون لە کردەوەی، لاواز کردووە.

ئەگەر وێنەی یەکەمی ئەو پیاوە وەربگرین وەک لە یەکەم دەرکەوتنیدا بلاّو بوویەوە، ئەوە لە "مانگای پێکەنیو" La vache qui rit دەچێ، ئەی کەوابێ مانگایەکی پێکەنیو دەتوانێ ٣٠ ساڵ حوکمڕانیی میسر بکا؟!

ئەگەر وێنە زۆر بەشکۆکەیش وەربگرین، کە پاش شەڕی ئۆکتۆبەر وەک سەرکردەی ئەوەی ناونرا "زەبری ئاسمانی" پێشکێشی گۆڕەپانی میسری عەرەبی کرا، ئەی چۆن ئەو "ئەفسانە"یە چۆکی دادا و بوو بەو وێنەیەی لە دوایین دیمەنی گۆڕەپانەکەدا دیمان، کە لەسەر قەرەوێلەیەکی پزیشکی لەپشت دیواری قەفەسێکەوە لە دادگەی تاوانەکانی میسر، بە لاوازی و کەنەفتی، تەخت راکشابوو، کە پێلووی چاوەکانی بە کزی داخستبوو و جارووبار چاوێکی هەڵدەهێنا و دزە نیگایەکی دەگرتە دەوربەری تا بزانێ چی روو دەدا، لەبیری چووبوو کە لاوازییش جۆرێکی تایبەت بەخۆی لە شکۆمەندی هەیە، چونکە لە هەموو بارەکاندا مرۆڤایەتیی مرۆف مۆڵکی خۆیەتی و رێزگرتنی لەو مرۆڤایەتییە مافێکە هیچ دەسەڵاتێک ناتوانێ لێی دابڕێ، مەگەر بە سەرشۆڕکردن دەستبەرداری ببێ، لاوازیش (وهن) جیایە لە سەرشۆڕی (هوان)!.

ئەگەر وێنەی پیاوەکەیش لەوەوە وەربگرین کە خۆی هەوڵی دەدا وەسفی سەردەمەکەی بکا، بەوەی گوایە سەردەمی مەزنترین دەسکەوتە لە مێژووی میسردا پاش "محەمەد عەلی"، ئەی چۆن بتوانین تەفسیری ئەو بارودۆخە بکەین کە میسری تێدا بەجێ هێشت، کە زێدەڕۆیی و کورتڕۆییکردنە بەرامبەر سەرچاوە و پیاوەکان و راماڵینی تەواوی فیکر و رۆشنبیرییە، تەنانەت کاتێ گەڕایەوە و ویستی رای بگەیەنێ بە تەما نییە کورەگەی بکاتە میراتگری تەخت دوای خۆی، لە وەڵامی پرسیاری میرێکی سعوودیدا کە لە مێژە پێوەندییان هەبوو، بە تیژی وەڵامی دایەوە "کابرا گوناهت دەگا! چی بە میرات بۆ کورەکەم بەجێ بێڵم؟ وێرانەی بۆ بەجێ بێڵم؟!".

گوێگرەکەیشی لێی نەپرسی ئاخۆ کەی و چۆن وەک ئەو باسی کرد میسر بوو بە "وێرانە"!

ئاخۆ ئەو بەو وێرانەییە دەسەڵاتی تێدا وەرگرت، ئەگەر وایە، ئەی لە ماوەی سی ساڵی حوکمڕانیی خۆیدا چی بۆ ئاوەدانکردنەوەی کرد، کە ئەو ماوەیە دوو هێندە زیاترە لەو ماوەیەی لە

ولاتانی وەک چین و هندستان و مەلایۆ خایاندی بۆ ئەوەی هەستنە سەر پێ و پێش بکەون!

دوای ئەوەیش ئەگەر دەستکەوتەکانی هێندە زۆرن کەسی تر لە سەردەمی "محەمەد عەلی"ەوە پێی نەگەیشتبێ، کەوابێ ئەو دەسکەوتانە بۆ کوێ چوون و چۆن ولاّت لە سایەی حوکمڕانیی ئەودا گۆڕا بۆ "وێرانە"؟! ئەنجا ئەو هەموو کۆششە لەپێناو بەمیراتکردنی "وێرانە"یەک بۆ کوڕەکەی بۆ؟، نەخاسمە کە منجڕیکردن لەسەر ئەوە شەتلّێکی ئەلّغام بوو کە لە ناوەڕاستیدا سیستمی "باوک" شەقار شەقار بوو و تا ئێستەیش، پاش سالّێک لە قلّیشبوون و داڕووخێ، هەر داڕووخێ!

چۆن و چۆن و چۆن؟!

لێرەدا پرسیارەکە چی تر لەبارەی وێنەکانەوە نابێ، بەلّکو دەگوێزێتەوە بۆ گەڕان بە دووی پیاوەکە خۆیدا!

***

بەدرێژایی ئەم لاپەڕانە پێش لە سەیرکردنی ئەلبوومی وێنەکانی، هەوڵم داوە بەدوای پیاوەکە خۆیدا دەگەڕام، گەڕامەوە سەر دۆسیە و پەڕە کاغەزەکانم و یاداشت و بیرەوەریەکانم لەبارەی "حوسنی موبارەک"، بەڕێکەوت سەرپارچەی ڕۆژنامەیەکم بەرچاو کەوت کە ئێستە لام روون نییە بەر لە ٣٠ سالّ بۆچی هەلّمگرتبوو، بەلّام کاتێ لەناو ئەرشیفەکە هێنامە دەرێ، جارێک و دووان بە بیرکردنەوەوە دەستم بەخوێندنەوەی کرد.

پارچە ڕۆژنامەکە وتارێکی ڕۆژنامەی "واشنتۆن پۆست" بوو لە ٢٧ ئۆکتۆبەری ١٩٨١ و لە سەرەتای وتارەکە ڕستەیەک هەلّوەستەی پێ کردم، بەڕۆژیش بە هەمان هەستەوە کە ٣٠ سالّ لەمەوبەر وای لێ کردبووم بیپارێزم!

ڕستەکە بە هەواڵێک لە قاهیرەوە دەست پێ دەکا پاش کوژرانی سەرۆک "سادات"، ئاماژە بەوە دەکا ئەو پیاوەی لە سەرۆکایەتیی میسردا جێی دەگرێتەوە "حوسنی موبارەک"ی جێگریەتی، دوای ئەوە ڕستەیەک دێ کە دەڵێ "تەنانەت ئەوانەیش کە دەگوترێ "موبارەک" دەناسن، لە ڕاستیدا هیچی لەبارەوە نازانن!".

ئێستە پاش ٣٠ سالّ لەبەردەم ئەم ڕستەیەدا وەستام، شتێک لە ناواخنیدا ئەو ئاماژەیە دەبەخشێ کە "کلیل"ی هەموو وتارەکەیە، لەبەرئەوەی ئێمە لەبەردەم پیاوێکداین هەموو ڕۆژ و سەعاتێک بینیومانە، بەیانی و ئێوارە گوێمان لێی بووە، لە ماوەی ٣٠ سالّی ڕابردوودا ملیۆنان لە وێنەکانیمان پێشان داوە، بەلّام نەماندەناسی و هێشتایش هەر ناینناسین!

***

دوا ئەوە لە خۆمم پرسی:

ئەگەر ئەو پیاوە وێنەیەکی جێگیری نەبێ بەهۆیەوە وێنایەکی ماقوولّ لەبارەیەوە گەلاّلە بکرێ، ئەی من چۆن چەند مانگێک خۆم تەرخان بکەم بۆ کۆکردنەوە و بلاّوکردنەوەی ئەوەی لە ماوەی ٣٠

ساڵدا، له چەند دیدارێکی کەمدا راستەوخۆ لەوم بیستووە، یاخۆ بە ناڕاستەوخۆ لەڕێی گفتوگۆ و نووسین و قسەکردنەوە پێم گوتووە.

ڕاڕا بووم، بەڵام بیرکردنەوە لەوەی ئەو ٣٠ ساڵە لە تەمەنی نیشتمان، هاوکات بریتییە لە ٣٠ ساڵ گۆڕانکاری و هەڵبەز و دابەز لە ناوچەکە و هەرێمدا، تێیدا پیاوێک، کە ناینасین، بۆ چارەنووسێکی نادیار رابەرایەتی کردین، گەیاندمیە ئەو بڕوایەی هۆکار هەرچی بن، ناکرێ چاوپۆشی لە مێژووی ئەو پیاوە بکرێ یاخۆ بازی بەسەردا بدرێ، ئەگەرچی چەندان هۆ هەیە دیارترینیان ئەوەیە مێژوو کۆتای نەهاتووە وەک هەندێ لە فەیلەسوفە مۆدێرنە خۆشخەیاڵەکان بۆی چوون!

دوای ئەوە گەیشتمە شتێکی ناوەند لەنێوان ئەو هەستە جیاوازانەدا:

لەلایەکەوە بیرم لەوە کردەوە لەم کتێبەدا لە دۆسیە و کاغەز و یاداشت و بیرەوەریەکانم پێشەکییەکی تێروتەسەل لەم کتێبەدا بنووسم کە هەندێ هێڵ و ڕەنگ لەبارەی "حوسنی موبارەک" بگەیەنێ، پێشەکیش دان بەوەدا دەنێم ئەو پێشەکییە چەندە تێروتەسەل بێ ناتوانێ ببێتە تابلۆیەک مەرجەکانی هونەری وێنەکێشانی قوتابخانەی کلاسیکی تێدا بێ، بەڵام بە خەیاڵمدا هات خۆ دەتوانێ لە مەرجەکانی قوتابخانەی وێنەکێشانی دەربڕینکاری (تەعبیری) تێدا نێزیک بێتەوە.

بەو واتایەی دەکرێ وێنەیەک بێ هەوڵی لاساییکردنەوەی قوتابخانەی "لیوناردۆ دافینشی" یاخۆ "مایکڵ ئەنجیلۆ" نەدا کە لە نیگای سرووشتەوە هاتبێ، بگرە هەوڵی لاساییکردنەوەی قوتابخانەی "رینوار" و "مانیە" دەدات بە کاریگەریی کەشوهەوا مرۆڤایەتییەکەی پەنجە لە بابەتەکەی دەدا و ئەوەندەی هەست درکی بکا و چاو نەیبینێ، ئاماژە بە سرووشت و کەسایەتی دەکا.

***

هەندێ جار ئەو هەستەیش ختووکەی دەدام کە ڕەنگە هەمووان لە وێناکردنی پیاوەکەدا نەیانپێکابێ.

پەنایان بۆ کامێرا برد تا وێنەیەک بە ڕووناکی بگرن، لە کاتێکدا دەبوو پەنا بۆ فڵچە و ڕەنگ ببەن و بە زەیت وێنەبکێشن، ئینجا هەڵەکەیان دووبارە کردەوە کاتێ لەبری پەنابردن بۆ قوتابخانەی کاریگەربوون (تەئسیری)، پەنایان بۆ قوتابخانەی کلاسیکیی هونەر برد.

پێم وایە من هەوڵم دا بە کێشانی چەند ڕەنگێک لەسەر ڕووبەرێک کاغەز ئەوە بکەم، کە فڵچەیەکی زەیت لەسەری دەنیشێ، کە هێمای سێبەر یاخۆ بۆشایی دەبەخشێ و زیاتر لەوەی پەیامی ڕوون بێ، ئاماژە دەدا و ئەوەندەی بکرێ گوزارە دەکا لە سەردەمێکدا کە بوار بۆ نیانیی "رینوار" یاخۆ خەیاڵی "مانیە" نەماوەتەوە.

***

لەبارەی ئەو هۆیەی وای لە هەمووان کرد نەتوانن بەدوای پیاوەکە خۆیدا بگەڕێن و ئەو نەناسینە سی ساڵ درێژە بکێشێ، پرسیاری زۆرم لە خۆ کرد.

راڤەکردنی ئەو بابەتە فرەهۆ بوو، هەمووشیان لۆجیکی بوون، بەڵام لە جەنجاڵیدا بزر بوون:

هەندێ خەڵک هەر کە موبارەکیان دی لە ئامێزیان گرت و لەسەر کەسایەتیەکەی نەوەستان لەو کاتەی لە سەکۆکەوە بازی دایە سەرۆکایەتی. ئەمانە رووداوەکەی سەکۆکە تووشی شۆکی کردن و ئامێزیان بۆ ئەو کەسە کردەوە کە پاش رووداوەکە بەزیندوو مایەوە.

هەندێکیش دیوە روالەتییەکەی سەرۆکی نوێیان وەرگرت و رووداوەکەیان بە سووکی وەرگرت و بەدۆخێکی کاتییان زانی بۆ تێپەڕاندنی تەنگژەیەک، لێرەشەوە خۆماندووکردن بە شیکردنەوەی، کات بەفیڕۆدانە.

هەندێکیشیان ئەو رووداوانەی ئەو پیاوە یەکێک بوو لە کارەکتەرەکانی کاری تێ کردن، هاوکات وێنەی گشتیی ئەو رووداوە مەزنانەی ناوچەکەی گرتەوە رۆڵیان بەویش بەخشی، لەگەڵ بەها و قورسایی میسریشدا ئەو کەسەی لە لوتکەی هەرەمەکەیدایە بەیداخەکەی بە خۆیەوە پێچا و ئەو کەسانەیش چاویان بڕیبووە بەمیراتگرتنی ڕۆڵی میسر، یارمەتییان دا لەوەی ئەو بەیداخە بکاتە شەوقێک و ئادگارە گۆڕاوەکانی سیاسەتی میسری پێ بشارێتەوە.

هەندێکیان بەتایبەت نەوەی لاوان، گەورە و پیر بوون و جگە لەو "موبارەک" سەرۆکێکی تریان نەدی، واتە چەندان نەوە خوویان بەو پیاوەوە گرت و خۆیانیان لەگەڵ بوونی ئەودا راهێنا.

هەندێکیش لە روانگەی "نازانم راحەتی‌دەکانم"ەوە خۆیان لە سەرێشەی پرسیارکردن لەبارەی "موبارەک" بوارد و خۆیان دایە دەست ئەو وەڵامە ئامادەیەی میدیای ملکەچی دەسەڵات و سامان لە میسر بەرهەمیان دەهێنا، کە ناخۆشبەختانە ئەو میدیایە کاریگەری لەدەست دابوو، ئەگەر چی ژاوەژاوەکەی هەر مابوو!

لەوانەیە و لەوانەیە و هەموویان نیشانەی پرسیارن کە گومانەکان تێیدا سەرگەردان دەبن، بەڵام لە راستیدا پێش و پاش هەموو شتەکان ئەو پیاوە بۆ ماوەی ٣٠ ساڵ لە لوتکەی دەسەڵاتی میسردا مایەوە.

لێرەدا مۆڵەت وەردەگرم تا ئەوە دووپات بکەمەوە کە ئەم لاپەڕانە، ئەگەرچی زیاتر لەوەی چاوەڕوانم دەکرد درێژ بوونەوە، چیرۆکی ژیان یاخۆ ژیننامەی پیاوێک نین، بگرە تەنیا چەند نیگایەکن کە خۆم بینیونم یاخۆ زانیونم، هەر ئەوەیش بیانوو و پۆزشمە بۆ ئەوەی لە هەندێ لە بەشەکاندا شیوازی قسەکەرم بەکار هێناوە، هەروەها بۆ وردیی زیاتر لە دەربڕیندا هەندێ وشە و دەستەواژەم بە شێوە عامییەکە، بەو شێوەی بیستوومە، گواستووەتەوە.

دەبێ ئەوەیش بڵێم کە هەوڵم نەداوە کەسێک لەوانەی لەنێزیکەوە لەگەڵ "موبارەک" کاریان کردووە و ژیاون، بدوێنم، چونکە ئەوە ئەرکی خەڵکی ترە کە بیانەوێ ژیاننامەکەی بنووسنەوە و ڕۆڵی روون بکەنەوە.

بەڵای منەوە پێم وایە بەڵای کەسانی تریشەوە جێی سەرنجە کە زۆر لەوانەی لەراستەوخۆ لەگەڵیدا کاریان دەکرد، لە پێشی ئەوانەوە بوون کە لێی هەڵگەڕانەوە، واتە ئەو پیاوە پێوەندییەکی

مرۆڤانەی قوولّی لەگەڵ دەوروبەرەکەیدا نەبووە، هەروەها وابەستەیی دووسەرە یاخۆ دۆستایەتی لەگەڵ کەسە نێزیک و هاوکارەکانی نەبوو، بگرە وا دیارە پێوەندییەکانی بە دەوربەرەکەیەوە تەنیا چەند شوختێکی روالّەتی بووە کە تەنیا چەند خالّێک لەسەر پێست بەجێ دێلّێ و دوای چەند رۆژ یاخۆ هەفتەیەک نامێنێ!

ئەوەیش دیسان دیاردەیەکی جێسەرنجە!

ئەوە بەشی یەکەمی کتێبەکەیە.

هەرچی بەشی دووەمە کە گەورەترین بەشی کتێبەکەیە، بریتییە لە کۆی ئەو شتانەی لە لاپەڕەکانی رۆژنامە و کۆوارەکان نووسیومە یاخۆ لە شاشەکانەوە گوتوومە و هەموو پێوەندییان بە پرسەکانی سەردەمەوە هەیە، بە خستنە روو و لێکدانەوە، شیکردنەوە و وردکردنەوەی رووداوەکانی ٣٠ ساڵ و پێم وایە وشەکان قەرەبووی بەشێک لەوە دەکەن کە رەنگەکان نەیانتوانی بیکەن!.

ئومێدم وایە ئەمە خوایە شتێک لەو هەمووە تیشکێک بنێرێ کە هیچ نەبێ سووچێک لەو تونێلە تاریکەی رۆژنامەی "واشنتۆن پۆست" ئاماژەی پێ دا روون بکاتەوە، کە نووسی "تەنانەت ئەوانەیش کە دەگوترێ "موبارەک" دەناسن، لەڕاستیدا هیچی لەبارەوە نازانن!".

ئەوەیش، بەداخەوە، راست دەرچوو چونکە هەم سەرەتا و هەم کۆتای "موبارەک" بەلای ئەو بزانانەوە لەناکاو بوو.

***

پرسیارێک ماوە دەبێ بگاتە گوێی هەمووان: ئەو پاوە چۆن توانی ٣٠ ساڵ لەسەر کورسیی سەرۆکایەتیی میسر بمێنێتەوە و چۆن چۆنی گەلی میسر توانی ٣٠ ساڵ لە سایەیدا ئارام بگرێ؟

وەلاّمی "چۆن"ەکەی یەکەم ئەوەیە: ئەوە بەختی خۆی بووە مادام توانیویەتی بمێنێتەوە!

هەرچی "چۆن"ەکەی دووەمە، ئەوە بەرپرسیاریەتییەکەی دەکەوێتە ئەستۆی هەموو گەلی میسر، کە لەرێی دانبەخۆداگرتن و بێدەنگبوون و هەندێ جار دەربڕینی وەڕسی و بێزارییەوە توانی بەرگە بگرێ، تا شۆڕشی ٢٥ یەنایەری ٢٠١١ هات، ئەو کاتەی جامەکە پڕ بوو و ئارامگرتن و بێدەنگبوون لە توانادا نەمان و دەربڕینی بێزاری دادی نەدەدا!

***

چۆن "حوسنی موبارەک" بۆ جێگری سەرۆک هەڵبژێردرا و.. بۆچی؟

بەدواداچوونی لەنێزیکەوەم نێزیک وەک بایەخپێدان، بەڵام دوور لە رووی مەوداوە بۆ سەرۆک "حوسنی موبارەک" لەو کاتەوە دەستی پێ کرد کە بۆ یەکەم جار وەک فەرماندەی چەکی باڵەفڕوانیی میسری لەپاش ئەو دۆخە دژوارەی بەهۆی رووداوەکانی یۆنیۆی ١٩٦٧ەوە سەری هەڵ دا، لە گۆڕەپانە گشتییەکەدا دەرکەوت و لەو کاتەدا بۆ ساتێکیش ئەوە بە خەیاڵمدا نەهات کە ئەو پیاوە لە داهاتوودا بۆ ماوەی ٣٠ ساڵ حوکمڕانیی میسر دەکات و بیر لەوەش دەکاتەوە

هەوڵنامەی کتێب

دەسەڵاتەکەی بە میرات بۆ کورەکەی بەجێ بێڵێ.

کاتێ "موبارەک" پاش تیرۆرکردنی سەرۆک "ئەنوەر سادات" لە ئۆکتۆبەری ١٩٨١دا بوو بە سەرۆک، لەو کاتەدا کە ئێمە هێشتا لە گرتووخانەی "تورە"دا بووین (لە هەڵمەتەی گرتنە بەناوبانگەکەی سێپتەمبەری ١٩٨١دا گیرابووین)، ئەو پەندە فرەنسایيە باوەم وەبیر خۆم و ئەوانی تریش دەهێنایەوە، کە نووسەری بەناوبانگی فرەنسایی "ئەندریە موروا" لە یەکێ لە رۆمانەکانیدا بەکاری دێنێ کە دەڵێ "هەمیشە ئەوەی چاوەڕوانەکراوە روو دەدا"!.

***

بۆ ئەمانەت دەڵێم گوێم لە محەمەد فەوزی وەزیری بەرگری بوو لای جەمال عەبدولناسر لەکاتی کاندیدکردنیدا بۆ پۆستی سەرۆکی ئەرکانی چەکی باڵەفڕوانیی لەکاتی شەڕی داچۆڕاندن (استنزاف)دا پەسنی حوسنی موبارەکی دەکرد، پاش ئەوەیش کاتێ سەرۆک سادات کردی بە فەرماندەی چەکی باڵەفڕوانی، بوو بە جێبایەخێکی گشتی و فراوان، چونکە لەو کاتەدا چەکی باڵەفڕوانی بە پرۆسەیەکی زەحمەتی قۆناغی خۆرێکخستنەوەدا تێدەپەڕی کە هاوکات دەبوو رۆڵ خۆی لە شەڕی داچۆڕاندنیشدا ببینێ، لەو ماوەیەدا پێنج فەرماندە سەرکردایەتیی ئەو دەزگایەیان گرتە ئەستۆ، کە بریتی بوون لە سدقی مەحموود، مەدکوور ئەبولعیز، مستەفا ئەلحەناوی و عەلی بەغدادی، کە هیچکامیان نەیانتوانی ماوەی سروشتیی خۆیان تەواو بکەن، هەر بۆیە وەرگرتنی پۆستی فەرماندەیی باڵەفڕوانی لەلایەن هەرکامیانەوە کەفوکوڵێک بوو دانەدەمرکایەوە، ئەویش لە کەشوهەوایەکی گرژدا لەناو یەکێک لە گرینگترین چەکەکان و لە ساتێکدا کە زۆر پێویستی بە کاری ئەو کەسە هەبوو!

***

یەکەم دیدارم لەگەڵ "موبارەک" دیدارێکی راگوزەر و بەرێکەوت بوو، مەوعیدێکم لەگەڵ فەریق "محەمەد ئەحمەد سادق" وەزیری جەنگ هەبوو، کاتێ بەناو ژووری یاوەرەکەیدا بەرەو ژوورەکەی تیێدەڕیم، هەندێ لە فەرماندەکان، لەناویاندا موبارەک، چاوەڕوانی دیداری وەزیر بوون. ئێستە لە یادمە دانیشتبوو و جانتایەکی پڕ لە کاغەزی بەدەستەوە بوو کاتێ هەستا و سڵاوی کرد و خۆی ناساند جانتاکەی هەر بەدەستەوە بوو، دیارە منیش بە رێزەوە تەوقەم لەگەڵدا کرد و لە موجامەلەیەکدا کە زۆر جار لەو بروسکە دیدارانەدا روو دەدا، ئاماژەم دا بەوەی رۆڵی ئەو لە گرینگترین رۆڵەکانە لە قۆناغی داهاتوودا و هەموو ولاتیش چاوەڕوانی جێدەستی دەکا.

ئەویش وەڵامی دایەوە "خودا یار بێ جێی گومانباشیی هەموولا دەبین".

بۆ ژوورەکەی فەریق سادق بانگ کرام. هێشتا دیدارەکەی چەند چرکە لەوەوبەری موبارەکم لە زەیندا مابوو، دیارە لەگەڵ بایەخدانی زیاتر بە چەکی باڵەفڕوانی و فەرماندەکەی، دەستم پێ کرد و لەبارەی "موبارەک"ەوە پرسیارم لە فەریق سادق کرد ئاخۆ دەتوانێ؟. ئەویش وەڵامی دامەوە "پاش ئەو هەموو هەڵبەز و دابەزەی بەسەر سەرکردایەتیی چەکی باڵەفڕوانیدا هات، ئێستە ئەو

ئامادەترین ئەفسەرە لە ناو چەکی باڵەفڕوانیدا". نازانم بۆچی لەو کاتەی موبارەک لە گۆڕەپانە گشتیەکەدا دەرکەوت لە بەدواداچوونیدا هەندێ پرسیارم وروژاند و پووختەی قسەکەم پێوەندی بە پرسیارێکەوە هەبوو لە سەربانەوە (وەک دەڵێن): ئەو پیاوە چۆن چۆنی توانی لەگەڵ ئەو هەموو ملمالانە و گۆڕانکارییانەی لە چەکی باڵەفڕوانیدا رووبان دا، لە نێزیک لوتکە لەناو چەکی باڵەفڕوانیدا بمێنێتەوە، چۆن توانی لە ماوەی ٤ فەرماندەی پێش خۆیدا دەست بە پێگەی خۆیەوە بگرێ، لەکاتێکدا هەریەک لەوانە چەندان گۆڕانکاری و گوێزانەوەیان ئەنجام دا؟

شتێکی تریشم بۆ ئەم تێبینییە زیاد کرد و گوتم "من چەندان سەربوردەم بیستووە لەبارەی رۆڵی "موبارەک" لە رووداوەکانی دوو ساڵ لەمەوبەری دورگەی "ئابا" (یاخیبوونی مەهدییەت لە رێژیمی سەرۆکی سودانی جەعفەر نومێری و سەرهەڵدانی ململانەی چەکداری لەنێوان هەردوولا لە ساڵی ١٩٧٠) کە چەند ئاماژەیەکی لەگەڵدایە، لەوانە چوونی "موبارەک" بۆ سودان بەیاوەریی ئەنوەر ساداتی جێگری سەرکۆمار تا بزانن میسر چی پێ دەکرێ بۆ هێورکردنەوەی تەقینەوەی دۆخەکە لە باشووری دۆڵی نیل و بەهێزکردنی هەڵوێتی نومێری لەو بارودۆخە عەرەبییە شلۆقەدا. یەکەم راسپاردەی نێردەکەی "ئەنوەر سادات" لەو کاتەدا ئەوە بوو بەدەم داواکەی سەرۆکی سودانەوە بچن و باڵەفڕەکانی میسر کە ئەو کات لە سودان نیشتەجێ بوون، بۆردمانی پێگەکانی مەهدیەت لە دورگەی ئابا بکەن تا رێگە لە دەرچوونی هێزەکانی بۆ دەرچەی نیل و گەیشتن بە پایەتەختە "سێگۆشە"کە بگیرێ. لە قاهیرە گفتوگۆی قوڵ لەبارەی راسپاردەکانی نێردەی سادات لە خەرتووم کرا و بڕیار هاتە سەر ئەوەی هیچ باڵەفڕێکی میسری بەشداری لێدانی هیچ پێگەیەک نەکا و "بارودۆخ هەرچی بێ نابێ خوێنی هاوڵاتیی سودانی بە چەکی میسری بڕژێ".

دوای چەد رۆژێک "هادی ئەلمەهدی" سەرۆکی مەهدیەت کۆژرا و دەنگۆی ئەوە بڵاو بوویەوە کە مینێک لەناو سەبەتەیەکی میوەی مانجۆدا کە بۆی نێرداوە تەقیوەتەوە، هەروەها گوترا لیوا حوسنی "موبارەک" (پیاوی دووەم لە نێردەکەی سادات بۆ خەرتووم) دوور نەبووە لە نهێنییەکانی، بگرە هەندێ لە میدیاکانی سودان ئەوکات و دواترش کە "موبارەک" بوو بە سەرکۆمار، راستەوخۆ ئەویان تۆمەتبار کرد بەوەی لەپشت کوشتنی ئیمام هادی مەهدییەوە بووە.

لە بایەخدانمەوە بە چەکی باڵەفڕوانی لەو کاتە و دۆخەکەی، بە خێرایی ئاماژەم بۆ هەموو ئەوانە کرد. وەڵامی فەریق "سادق" ئەوە بوو: ئەوەی من بیستوومە ئەویش بیستوویەتی، بەڵام لەوە زیاتر نازانێ. هەروەها گوتی "ئەگەر موبارەک چووبێتە ناو ئەو بابەتە ئەوا دەبێ بەهۆی پێداگریی نومێرییەوە بووبێ و دەبێ ئەنوەر ساداتیش لەوە ئاگەدار بووبێ".

هەروەها گوتی "یەکەمین سیفەتی باشی "موبارەک" ئەوەیە گوێرایەڵی سەرۆکەکانیەتی، داواکانیان جێبەجێ دەکا و قسە لە قسەیاندا ناکا". دوای ئەوە گفتوگۆکەمان گۆڕی بۆ ئەو بابەتەی لەپێناویدا هاتبووم.

***

دووەم جار کە لەو ماوەیەدا لەکاتی شەڕی ئۆکتۆبەری ١٩٧٣ موبارەکم بینی دیسان ئەویش بینینێکی سەرپێیی و راگوزەر بوو، ئەوە بوو سەردانی سەنتەری ژمارە ١٠م کرد (کە سەنتەری سەرکردایەتیی گشتیی جەنگ بوو) و مەوعیدێکم لەگەڵ فەریق "ئەحمەد ئیسماعیل" فەرماندەی گشتیدا هەبوو، لە رۆژی پێنجەمی جەنگەکەدا بووین (١٢ ئۆکتۆبەر)، لیوا "موبارەک" (فەرماندەی چەکی بالّەفڕوانی)یش لەوێ بوو، بەبایەخەوە بەرەو پیرم هات و لێی پرسیم "رۆژنامەی ئەهرام چۆن وردەکاریی ئەو شەڕەی زانی کە لەسەر بنکەی ئەلمەنسوورە رووی دا". "موبارەک" لەو بنکەیەدا بوو و چاوی بە بالّەفڕوانێکی ئیسرائیلی کەوت کە بالّەفڕەکەی خرابوویە خوارەوە، بالّەفڕوانە دیلەکەیان هێنابوو بۆ لای فەرماندەی بالّەفڕوانیی میسری و کەوتبوونە گفتوگۆ، موبارەک پێی گوتبوو کە لەکاتی شەڕەکەدا چاودێریی کاروانەکەی کردبوو و تێبینی ئەو هەڵانەی کردووە کە تێی کەوتبوون و لێی پرسیبوو: ئێمە پێمان وابوو بالّەفڕوانە ئیسرائیلییەکان لێهاتووترن، ئاخۆ ئێستە گۆڕاون؟ بالّەفڕە ئیسرائیلییەکەیش وەڵامی دابوویەوە "گەورەم ئێمە نەگۆڕاوین، بەڵام ئێوەن کە گۆڕاون".

موبارەک لەو کاتەی لەو ڕاڕەوەی بەرەو نووسینگەکەی فەریق ئەحمەد ئیسماعیل لەگەڵم پیاسەی دەکرد بە پێداگرییەوە لێی پرسیم چۆن ئێمە ئەو سەرگوزەشتەیەمان زانیوە لە کاتێکدا شەڕەکە لە ئێوارەی پێرێ رووی دابوو، ئەویش دوێنێ وردەکارییەکەی بە تەلەفۆن بە سەرۆک سادات گەیاندبوو، کەچی تەواوی وردەکارییەکەی لە رۆژنامەی ئەهرامدا خوێندبوویەوە، هەروەها ئەو تەنیا بۆ سەرۆکی گێرابوویەوە، ئەی ئێمە چۆن زانیمان؟

گوتم "جەنابی لیوا، ئایا شتەکە روون نییە؟ لە سەرۆک خۆیەوە زانیمان". ئەویش بە سەرسوڕمانێکی زیاترەوە گوتی "لە سەرۆک خۆیەوە؟! هەروەک ئەوەی من بۆم باس کرد؟" ئینجا گوتی " ئای ئێوە خەڵکێکی چەندە وشکن!".

گەیشتینە نووسینگەی "ئەحمەد ئیسماعیل"، کە هۆڵی بەڕێوەبردنی "ئۆپەراسیۆنەکان"ی بە جێهێشت و هات بۆ نووسینگەکەی خۆی لە نێزیک هۆڵەکە بۆ بینینمان، چووینە ناو نووسینگەکە و فەرماندەی بالّەفڕوانیمان بەجێ هێشت کە هێشتا لەتاو خێرایی پێوەندی نێوان سەرۆک و ئەهرام سەری گێژ بووبوو. رەنگە دەبوو من زیاتر سەرم سووڕ بمێنێ لەو پێوەندییە راستەوخۆیەی نێوان فەرماندەی بالّەفڕوانی و سەر کۆمار بەبێ ئەوەی لە ڕێی فەرماندەی گشتییەوە بێ، بەڵام ئەو کاتە سەرم سوڕ نەما و وەک حەزێکی سەرۆک بۆ پێوەندیکردنی راستەخۆ بە فەرماندەکانیەوە بەبێ ڕەچاوکردنی پلەبەندیی سەرکردایەتیم زانی .

***

چەند ساڵێک بەسەر ئەم قسانەدا تێپەڕی کە چەندان ڕووداویان بە خۆوە بینی، لەوانە ئەو پێکدادانە تونەی لە ئایار/ مایۆی ١٩٧١ لە نێوان سەرۆک سادات و ئەوەی پێی دەگوترا سەنتەرەکانی هێز (مراكز القوي) رووی دا، دوای ئەو ململانەیە سەرۆک سادات کۆمەڵێ کاغەزی

بۆ بەجێ هێشتم کە لە نووسینگەی بەڕێز "سامی شەرەف" بەڕێوەبەری نووسینگەی سەرۆک بوو، کە دکتۆر "ئەشرەف مەروان" ئەو پیاوەی پاش سامی شەرەف بوو بە بەڕێوەبەری نووسینگەی زانیارییەکان، بۆی بردبوو، ئەو رۆژە سەرۆک سادات ئاماژەی بۆ جانتایەک کاغەز لە بەردەمیدا کرد و پێی وتم " بیبە، تۆ کاغەزی کۆنت خۆش دەوێ و تاقەتی خوێندنەوەیت هەیە، بەڵام من تاقەتم لەگەڵیدا نییە".

جانتاکەم برد بەڵام ناوەکەیم نەپشکنی تا ئەو کاتەی رۆژنامەی ئەهرامم بەجێ هێشت و دەرفەتی ئەوەم بۆ هەڵکەوت بگەڕێمەوە سەری و پێیدا بچمەوە، بە تایبەت کە دەستم بە ئامادەکردنی کتێبێکی نوێ کردبوو تا لە لەندەن و نیویۆرک بڵاوی بکەمەوە کە ئەویش کتێبی "ڕێگە بەرەو ڕەمەزان The Road to Ramadan"، پاش ڕۆچوون بەناو پەڕە کاغەزەکاندا ئاسەوارە ونبووکان لەوێدا بوون.

بەڕێز سامی شەرەف (سکرتێری سەرۆک بۆ زانیارییەکان، هەروەها وەزیری دەوڵەت بۆ کاروباری سەرۆکایەتیی کۆمار لەگەڵ عەبدولناسر و پاشتر لەگەڵ سادات) کردبووی بە نەریت بەخەتی خۆی هەرچی لەسەر زاری هەر بەرپرسێکی دەوڵەت بە تەلەفۆن ببیستایە تۆماری دەکرد، تا کاتێ دەیخاتە بەردەم سەرۆک هیچ وردەکارییەکی لەبیر نەچێ، هەندێ جاریش شتە گرینگەکانی بە خەتی خۆی دەست بەجێ بۆ سەرۆک نارد، دواتر دەستنووسەکانی بۆ دەهاتەوە، لەگەڵ ئاماژەدان بە بۆچوونێک، یاخۆ ئاماژەیەک بە ڕەتکردنەوە یاخۆ قبووڵکردن لە پەراوێزیاندا، هەندێ جاریش بە نووسینی نیشانەیەکی پرسیاریان سەرسوڕمان.

لەیەکێک لە فایلە ئاخنراوەکانی ناو جانتاکەی سامی شەرەف یاداشتێکم دۆزییەوە، کە بە خەتی خۆی لە یەکی نیسانی ۱۹۷۰ نووسیبووی. یاداشتەکە تۆمارکردنی خاڵە سەرەکییەکانی لێدوانێکی تەلەفۆنیی ئەنوەر سادات (جێگری نوێی سەرۆک لە دێسەمبەری ۱۹۶۹) بوو لەگەڵ سامی شەرەف سکرتێری سەرۆک بۆ زانیارییەکان. سادات لە پایەتەختی سودانەوە قسەی دەکرد، لیوا "حوسنی موبارەک"ی سەرۆکی ئەرکانی شەڕی باڵەفڕوانی لەگەڵ بوو بۆ یارمەتیدانی جەعفەر نومێری سەرۆکی سودان لە ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو یاخیبوونەوەی بەسەرکردایەتیی ئیمام هادی ئەلمهدی دژ بە دەسەڵاتەکەی کرابوو و خۆی لە دورگەی "ئابا"دا تووند کردبوو و هەڕەشەی شاڵاوبردنی دەکرد لە دورگەکەوە بەمەبەستی هەڵکوتانە سەر ڕێڕەوی نیل بەرەو خەرتووم.

سەرۆک نومیری داوای کردبوو بە باڵەفڕی میسری کەنداوی ئابا بۆردمان بکرێ، کاتێ داواکەی لە قاهیرە ڕەت کرایەوە پەنای بۆ سۆڤیەت برد. لەسەر ئەو داوایە، هەندێ لە پسۆڕەکانیان بە سێ باڵەفڕی "میگ ۱۷"ەوە بەسەر دورگەی ئابادا تەپوسووڕیان بوو، تا ترس نیشان بدەن و ئەوەیش بەبێ بۆردمان ئامانجی خۆی پێکا، ئەوە بوو مەهدی هەستی بە نیگەرانیی لایەنگرەکانی لە دورگەکەدا کرد لەوەی سووڕانەوەی باڵەفڕەکان بۆ کۆکردنەوەی زانیاری بێ و دوای ئەوە بۆمبارانبکرێ، هەربۆیە بە هەڵەداوان ئابای بەجێ هێشت و ڕووی کردە کەسلا لە ڕۆهەلات

(باوەڕ وایە ویستبێتی لەوێوە بگاتە ئەسیوبیا)، لەوێدا لەڕێی ناردنی سەبەتەیەک بەری میوەی مانجۆی بۆمبڕێژەوە پلانی تیرۆرکردنی جێبەجێ کرا. لەو سەروەختەدا ئەو گومانە بڵاو بوویەوە کە "حوسنی موبارەک" ئەو دەستە شاراوەیە بووە کە ناردنی دیاریی بۆمبڕێژەکەی ڕێک خستووە، ئەو گومانە لە ڕۆژنامەکانی سەر بە مەهدی لە خەرتووم رەنگی دایەوە، شاندی میسری کە سادات و موبارەکیان لەناودا بوو لە قاهیرەوە فەرمانیان پێ گەیشت خەرتووم بەجێ بێڵن و دەستبەجێ بگەڕێنەوە قاهیرە.

من لای خۆمەوە چاودێریی نێردەکەی خەرتووم و ئەرکەکەیم دەکرد و نەیاریی خۆم بۆ داواکەی نومێری بۆ بەشداریکردنی باڵەفڕوانیی میسری لە لێدانی دورگەی ئابا دەربڕی، دەربڕینی هەڵوێستەکەیشم بە ڕەسمی بوو و ئیتر دوای ئەوە بابەتەکە لەناو جەنجاڵی سەرقاڵبوونەکاندا لە مێشکمدا نەما، لەبەرئەوەی لەوکاتەدا وەزیری ڕاگەیاندن بووم و ئەرکی وەزارەتی دەرەوەیشم لەسەر بوو و بەرپرسی ڕاستەوخۆ بووم لە ڕووماڵکردنی سیاسی و دیبلۆماسی و میدیایی پرۆسەیەکی مەترسیدار و زیندوو لەو کاتەدا، ئەویش جوولاندنی دیواری بەناوبانگی مووشەکەکان بوو بۆ بەرەی شەڕ، کە کۆشش و ماندووبوونێکی زۆری دەویست، چ لە ناوەندە دیبلۆماسییەکانی سیاسەتی ناودەوڵەتیدا یاخۆ لە بارنەی فراوانی میدیادا، بەتایبەت لەگەڵ وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا، کە لەو کاتەدا ویلیام ڕۆجەر وەزیری دەرەوە بوو (کە پێشتر دەمناسی لەبەرئەوەی ئەندامی ئەنجوومەنی ئیدارەی ڕۆژنامەی واشنتۆن پۆست بوو) بۆ ڕاگرتنی شەڕ بۆ ماوەی ٩٠ ڕۆژ تا دەرفەت بۆ باڵوێز جونار یانج نوێنەری ئەمینداری گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان بڕەخسێ بەپێی بریاری ژمارە ٢٤٢ چارەسەرێکی دیبلۆماسی بدۆزێتەوە.

کاتێ دواتر دەرفەتم بۆ ڕەخسا بۆ نووسین و بڵاوکردنەوە و دەستم بە پێداچوونەوەی ناوەڕۆکی دۆسیەکانم کرد، وەک پێشتر گوتم، خۆم لەگەڵ تەواوی نهێنییەکەدا ڕووبەڕوو بینیەوە!

***

لەناو چەندان فایلی پڕ لە کاغەزدا ئەو یاداشتەم بینی کە سامی شەرەف بە دەستخەتی خۆی لەکاتی گفتوگۆیەکی لەگەڵ ئەنوەر ساداتی جێگری سەرۆکەوە لە خەرتووم تۆماری کردبوو.

بە یاداشتەکەوە دیارە کە سادات لەڕێی تەلەفۆنەوە قسە دەکا و سامی شەرەفیش گوێ دەگرێ و ئەوەی فریای دەکەوێ بەپەلە تۆماری دەکا.

یاداشتەکە لەسەر کڵێشەیەکی ڕەسمیی سکرتاریەتیی زانیارییەکانە لە سەرۆکایەتیی کۆمار لە مێژووی ١ نیسانی ١٩٧٠، ئەمەیش دەقەکەیەتی:

سەرۆکایەتیی کۆماری عەرەبیی یەکگرتوو

سکرتاریەتی سەرۆک بۆ زانیاریەکان

١٤١٩٧٠

"خالید عەباس"[1] (بیریان دەکردەوە چاکسازیی کشتوکاڵی بکەن)

نومێری بیری دەکردەوە بیکاتە گرتووخانە

نومێری و خالید دەیانەوێ کۆبوونەوەیەکی خێرای هەر سێ سەرۆک (ی ئەرکانی جەنگ) بکەن بۆ دانانی پلانێکی تەواو بۆ خۆماڵیکردن و دەستبەجێ جێبەجێ بکرێ.

٣ ملیۆن ئەنساریی لە سودان هەیە.

"خەرتووم" خەڵک هەموو گۆچانەکەیان لە ناوەڕاستدا گرتبوو، کەس نەیتوانی لەسەر پێی خۆی بوەستێ تا دوای گفتوگۆکەی سەرۆک، نومێری چوو گفتوگۆکەی بۆ باس کردن، حزبی شیوعی هاتە دەر کە پێش لە گفتوگۆکە قایل بوو بەوەی گۆچانەکە لە ناوەڕاستدا بگرێ.

"موبارەک" ڕاپۆرتێک لەبارەی سەبەتەی ئەو بۆمبانە ڕەوانەمان کردن ئامادە دەکا هۆی سەرکەوتنی پرۆسەکەئەنجامەکانی زۆر بەهێزن[2].

زۆربەی سوپا سەربازی سەر بە ئەنسارن.

ئیمان دوو ڕۆژ لەمەوبەر بە ئۆتۆمۆبێل چووە دەریای سوور، ئێمە لای نومێری دانیشتبووین هەواڵی بۆ هات کە ئەفسەرێک ئیمامی بە بریندارى لە ئۆتۆمۆبێلێکدا گرتووە.

گوتی بیر لەوە دەکەینەوە ئێوە لە میسر بیبەنە لای خۆتان، پێم گوت لەلایەن سەرۆکەوە دەسەڵاتم پێ دراوە تۆ چیت بوێ بۆت بکەم، بەڵام تەواو نابێ و ئیتر با لە خت و خۆڕایی خۆمان تووشی دڵەئێشە نەکەین.

هەستا (خالید حەسەن) و قسەی کرد و گوتی بۆی تەواو بکەن و پرۆسەکە تەواو بوو.

***

بەم شێوەیە وەک ئەوەی سادات بە تەلەفۆن بۆ سامی شەریفی باس کرد، نهێنییەکە لەبەرچاوم نمایان بوو، بەڵام هەمیشە هەمو نهێنییەک کۆمەڵێ کلکی هەیە. بەهۆی هەندێ هۆی ناکۆکییەوە دوای تەواوبوونی شەڕی ئۆکتۆبەر و تەنانەت لە کاتی ڕۆژە کۆتاکانیشیدا پێوەندیم لەگەڵ سەرۆک سادات تێک چوو، ڕۆژنامەی (ئەلئەهرام)م بەجێ هێشت و بۆ چەند مانگێک پێوەندیم پێوە پچڕاند، بەرهەحاڵ ئەو سەرقاڵ بوو بە پێوەندییە نوێیەکەی لەگەڵ "هنری کیسنجەر"، منیش لای خۆمەوە سەرقاڵ بووم بە دانانی کتێبێکی نوێ لەبارەی "پێوەندییەکانی عەرەبسۆڤیەت" بەناونیشانی "The Sphinx & The Commissar" و دامەزراوەی "ئەندریە دوبچ" لە لەندەن و نیوێورک بڵاوی کردەوە و ماوەی نۆ مانگم بۆ دیاری کرابوو تا دەقەکەیان بدەمە دەست، هیچ پێوەندییەکمان لەنێواندا نەما تا ٨ ئۆکتۆبەری ١٩٧٤، کە سەرۆک سادات خۆی بانگهێشتنی کردم و داوای کرد "هەر ئێستە" لە

هەواڵنامەی کێبڕکێ

ماڵەکەی ببینم (کە زۆر لە نووسینگەکەمەوە لە جیزە نێزیک بوو) و پێشنیازی کرد لەڕێی خۆمدا سەرێکی لێ بدەم و دواتر لەکاتی شۆێنی حەوانەی سەرۆکایەتی لە "هەرەم" راشکاوانە باسی ناکۆکییەکانمان بکەین.

لە هەموو بارەکاندان لەو ماوەیەدا لە بایەخپێدانی سیاسیمدا حوسنی "موبارەک" لەسەر شاشەی رادارەکەدا نەبوو.

***

ئێرە بواری باسکردنی وردەکارییەکانی ئەو دیدارە لەگەڵ سەرۆک سادات و ئەوەی دواتر رووی دا نییە، بە درێژایی زستانی ١٩٧٤ تا بەهاری ١٩٧٥ دیدار و پێوەندی لەنێوانمان دووبارە دەبوویەوە، تا ڕۆژێک لە مانگی ئاداری ئەو ساڵە لە سەعات ١٠ی بەیانییەوە تا٣ی پاش نیوەڕۆ لە حەوانگەی (قەناتیر) بەیەکەوە بووین و موبارەکیش لە گفتوگۆکەدا ئامادەبوو، نەک تەنیا لە سەر شاشەی رادار!.

سەرۆک سادات لەناو گفتوگۆیەکی درێژدا لەژێر درەختی دێرینی فیکس لە ناوەڕاستی باخچەی حەوانەوەکەدا لەپڕ پرسیارێکی لێکردم کە پوختەکەی ئەوە بوو " ئەو لەبارەی پۆستی جێگری سەرۆک لە سەردەمی نوێی دوای ئۆکتۆبەر دۆش داماوە و نازانێ چۆن بڕیار بدا".

بەبێ ئەوەی چاوەڕوانی وەڵامی من بکا گوتی "حاجی حوسێن مەبەستی حوسێن شافیعی جێگری سەرۆک بوو چی تر بەکەڵکم نایەت".

ئەنجا گوتی" راشکاوانە بڵێم نەوەی یۆلیۆ بەکەڵکم ناوە، ئێستە نۆرەی نەوەی ئۆکتۆبەرە، پێویستە لەوانە و لە سەرکردەکانی، جێگری نوێی سەرکۆمار هەڵبژێرم!".

سەرۆک بێ ئەوەی چاوەڕوانی وەڵامێک بکا درێژەی دایە "نەوەی ئۆکتۆبەر پێنج سەرکردەی تێدایە، یەکەمیان ئەحمەد ئیسماعیل بوو مردووە، "جەمسی"ش ئێستە لەبەردەممدایە (لەکاتی شەڕەکەدا بەڕێوەبەری ئۆپەراسیۆنەکان بوو و دوای ئەحمەد ئیسماعیل بوو بە وەزیری بەرگری)، ئەنجا "محەمەد عەلی فەهمی" (فەرماندەی بەرگریی ئاسمانی)، ئەنجا "حوسنی موبارەک" (فەرماندەی باڵەفڕوانی)، ئەنجا فەرماندەی هێزی دەریایی (هەر بەو شێوەیە بەبێ ناوبردن ئاماژەی پێ دا) و مەبەستی فەریق "فوئاد زیکرا" بوو.

سادات گوتی دەبێ یەکێک لەوانە هەڵبژێرم.

لەخۆوە لێم پرسی کە بۆچی خۆی لەو بازنە بچووکەدا قەتیس دەکا؟ واتە بۆچی پێی وایە نەوەی ئۆکتۆبەر تەنیا ئەو پێنج فەرماندە سەربازییەی شەڕەکەن؟

بە شێوازەکەی خۆی کاتێ بیەوێ لێبڕان پێشان بدا گوتی "تۆ دەزانێ دەبێ بۆ پەنجا ساڵی داهاتوویش سەرۆکی ئەم وڵاتە پیاوێکی سەربازی بێ، مادام وایش بێ فەرماندە سەربازییەکان لەوانی تر لەپێشترن".

بازنەی گفتوگۆکە فراوان دەبوو و گوتم "ئۆکتۆبەر شەڕی هەموو گەل بوو، ئەنجا تۆ ئێستە پێت گوتم بەنیازیت لیوا "مەمدووح سالم" وەزیری ناوەخۆ بکەیتە سەرۆک وەزیران و دەترسم بەو کارە ئەنجوومەنی وەزیران بپۆلیسینێت، بە دانانی موبارەکیش بە جێگری خۆت سەرۆکایەتیی دەسەربازێنێ، رەنگە دژوار بێ خەڵک لە یەک کاتدا هەردووکیان قبوولّ بکەن".

وەڵامی دایەوە کە پێی سەیرە من ڕاڕام لە دەرککردن بە گرینگیی ئەوەی سەرۆکی داهاتووی میسر دەبێ پیاوێکی سەربازی بێ، ئەنجا لێی پرسیم: تۆ نازانی بۆچوونی مامۆستایش (مەبەستی جەمال عەبدولناسر بوو) هەر وا بوو؟".

گوتم "رەنگە بارودۆخ گۆڕابێ، لایەنگیریم لەدژی سەرۆکێکی سەربازی نییە، بەڵام بە دانانی ئەفسەرێکی پۆلیس لە سەرۆکایەتیی وەزیران و ئەفسەرێکی باڵەفڕوان لە سەرۆکایەتیی کۆمار، ئەوە وێنەی پاش شەڕ وا دەردەکەوێ کە جەختکردن دەبێ لەسەر (زەبت و ڕەبت)ێک کە دۆخەکە پاساوی پێ نادا. لەبارەی بۆچوونی جەمال عەبدولناسریش، ئەوە بەرپرسیاریەتیی شەڕ و دەسکەوتەکانیشی گۆڕانی زۆری بەسەردا هات کاتێ لاوانی لێوەشاوە پێوەندییان بە سوپای ملیۆنییەوە کرد لە بەرەی شەڕ".

هەستم کرد سوورە لەسەر بۆچوونەکەی. بەپێی لۆجیکی بەڵگەکەی خۆی پێشنیازم بۆ کرد، با وابێ بەڵام لەبەرچی بۆ نموونەبیرت لە جەمسی نەکردووەتەوە؟

بەخێرایی وەڵامی دایەوە "نا، جەمسی بۆ سەرۆکایەتی دەست نادا جەمسی جووتیارە و ئەو کەسە نییە ئێمە ئێستە بۆ پۆستی جێگری سەرۆک پێویستمانە".

هەستم کرد کاندیدێکی هەیە، لێم پرسی بیر لە کێ دەکاتەوە، ئەویش وەک خووی هەمیشەیی خۆی بە پرسیارێک وەڵامی دایەوە:

رات چۆنە لەبارەی "حوسنی موبارەک"؟

گوتم "ناوی بەخەیاڵمدا نەهاتووە، بگرە لەگەڵ پێداگیریکردنی لەسەر پیاوێکی سەربازی سەر بە نەوەی ئۆکتۆبەر، پێم وا بوو جێگرە نوێیەکەی یەک لەو دوو کەسە بن، جەمسی (وەزیری بەرگریی ئێستە کە بەڕێوەبەری ئۆپەراسیۆنەکان بوو)، یاخۆ "محەمەد عەلی فەهمی (فەرماندەی هێزی ئاسمانی، ئەو چەکەی گەورەترین کاریگەری هەبوو لە شەڕەکەدا لەڕێی دیواری مووشەکەکانەوە)، ئەگەر ئەو دوانە نەبن، ئەوە رەنگە بیر لە یەکێک لە فەرماندەکانی سوپا بکاتەوە".

وەڵامی دایەوە "نا، هیچکام لەوانە بەکەڵک نایە، "موبارەک" لەوان باشترە، بەتایبەت لەم بارودۆخەدا!".

لێم پرسی: مەبەست چ بارودۆخێکە؟!

دەستی بە شیکردنەوە و درێژدادڕی کرد و قسەی بە خۆی دەبڕی، ئەنجا دەگەڕایەوە ناو بابەتی قسەکەی، ئەنجا لێی دور دەکەوتەوە، هەستم پێ دەکرد کە ڕاڕایە لە درکاندنی تەواوی

هەوالنامەی کێشێ

بیرۆکەکانی، ئەگەرچی هەندێ دەستەواژە سەرنجیان راکێشام:

وەک ئەوەی بۆ نموونە گوتی هەندێ فەرماندەی سوپا هێشتا لە سیاسەتی ئەو لە "پرۆسەی ئاشتی" و هۆکانی پشتەوەی تێ ناگەن. هەروەها گوتی "هێشتا هەندێ لە ئەندامانی سوپا هێشتا لایەنگری "سەنتەرەکانی هێز"ن یاخۆ لەگەڵ سەعدەدین شازلیدا هاوسۆزن".

هەروەها وەک ئاماژەدانی بە ئەزموونی شای ئێران "محەمەد رەزا پەهلەوی" کە بە "سیاسەتوانێکی بلیمەت"ی وەسف کرد و بەلای ئەوەوە بە حوکمی ئەزموونە دوور و درێژەکەی هۆشیارترین سیاسەتوانی ناوچەکەیە و کەڵکی زۆری لەو ئەزموونە وەرگرتووە.

لێرەدا سەرۆک سادات لێی پرسیم: "ئایا بەلاتەوە جێی سەرنج نییە کە شای ئێران مێردی خوشکەکەی "جەنەرالّ محەمەد فاتمی" کردە فەرماندەی هێزی باڵەفڕوانی؟ ئەو بڕیارە دانایی تێدایە، چونکە باڵەفڕوانی دەتوانێ بە دەستوبرد دەست لە هەر یاخیبوون یاخۆ هەر هەوڵێکی کودەتا بکاتەوە".

لێم پرسی ئاخۆ ئەوە ئامۆژگاریی شای ئێرانە؟!

بەدەنگی بەرز بە ناڕەزاییەوە گوتی ئاخۆ ئەو پێویستی بە ئامۆژگارییەکی شا هەیە، ئاخۆ بەس نییە ئەوەی بەچاوی خۆمان دەیبینین و بەپێی توانا لێی تێدەگەین، ئەنجا وەک کەسێک بیەوێ هاوگفتوگۆکەی بێدەنگ بکا لێی پرسیم: محەمەد چیت لێ قەوماوە؟

قسەیەکی سەرنجی راکێشام کە گوتی "موبارەک وەک من جا لەو بەینەدا پێکەنی لە باڵەفڕوانیدا چەند کۆمەڵێکی لەناو ئەفسەراندا هەیە کە بەسەر چەکی ئاسمانیدا بالاّدەستن" ئەنجا گوتی "خۆمالّیکردن، لە قۆناغی داهاتوودا بە هەموو ئەو گۆڕانکارییانەی تێی دەکەون پرسێکی گرینگە، رەنگە هەموو خەڵک بەو خێراییەی پێویستە لێی حاڵی نەبن".

لێم پرسی: بەڵام شا زاواکەی کردووەتە فەرماندەی باڵەفڕوانی نەک بە جێگری سەرۆکی دەوڵەت!، "موبارەک" بە بڕوای من شارەزایی لە کاروباری حوکمڕانی لە سیاسەتی ئەمڕۆدا نییە، نەخاسمە ئەوەی پێوەندی بە داواکاری و کێشەکانی خەڵکەوە هەبێ".

لێم پرسی "بۆچی دەرفەتی ئەوەی نادەیتێ لە یەکێک لە وەزارەتەکانی بەرهەمهێنان یاخۆ خزمەتگوزاریدا کار بکا، تا لە دۆخی بەرێوەبردنی مەدەنی تێ بگا و لەنێزیکەوە لە داواکاری و خواستەکانی خەڵک ئاگەدار بێ".

وەڵامەکەی ئەوە بوو "نا، ئەگەر ئەوەی تۆ پێشنیازی دەکەی بیکەم، ئەوە لە داهاتوودا دەیسووتێنم، دەسکەوتی خێرا لە وەزارەتە جێبەجێکارەکاندا زۆر سەختە".

***

تیشکێک بە زەینمدا گوزەری کرد، ئەو راپۆرتەم بیر کەوتەوە کە سامی شەرەف بە دەسخەتی خۆی لەبارەی پێوەندییەکی تەلەفۆنی لەگەڵ ساداتی جێگری سەرۆکدا کە لە ساڵی ۱۹۷۰ لە

خەرتووم بوو، نووسیبووی، لەناو قسەکاندا ئاماژەی بە هەوڵی کوشتنی ئیمام هادی لەڕێی سەبەتەیەکی بۆمبڕێژی مانجۆوە تێدایە!

بە سەرۆک ساداتم گوت لەباڕێکدا نەمدەزانی لەبارەی یاداشتەکەی سامی شەرەفەوە چی ئاشکرا دەکەم و چی دەشارمەوە "بەڵام موبارەک لە کێشەی تیرۆرکردنی ئیمام هادیدا مقۆمقۆی زۆری لەسەر هەیە و لەگەڵ راگەیاندنی بوونی بە جێگری سەرۆک، ئەو بابەتە هەمووی لە خەرتووم دێتەوە ناو باسان". سادات بە شێوازەکەی خۆی بۆ قایلکردنی ئەو کەسەی گومانی لە شتێک هەیە وەڵامی دایەوە "محەمەد کێشەی تۆ ئەوەیە باوەڕ بە مقۆمقۆ دەکەیت و پێدەچێ ئەو چەند مانگەی لە من دابڕاویت (واتە لەو کاتەوە ئەهرامم لە فێبرایەری ١٩٧٤ بەجێ هێشت) لە سەرچاوەی هەواڵە راستەکان دووری خستوویتەوە".

بەڕێزەوە گوتم "هەواڵی راست لە هەموو جێیەک هەیە بۆ کەسێک بەدوایدا بگەڕێ".

سەرۆک وەک هەستی کردبێ بەو تێبینییەی دوایی نیگەرانی کردم، بەجارێ خەندەیەکی فراوانی پڕ بە لێوەکانی کرد وەک بیەوێ لێبوردەیی خۆی پێشان بدا، ئەنجا بە زمانێکی پڕ دۆستانەی خۆی ئاسا گوتی "بابەتەکە ئەوەیە تۆ بە غەریزەی رۆشنامەنووسیانەت هەموو هەواڵێکی وروژێنەر سەرنجت رادەکێشێ"!.

گوتم: "هەر هەواڵێکی وروژێنەر؟! تۆ خۆت هەموو چیرۆکەکەت بە تەلەفۆن گێڕایەوە و سامی شەرەف بە خەتی خۆی تۆماری کرد تا بیخاتە بەردەم جەمال عەبدولناسر، ئەوەیش سامی شەرەف نووسیویەتی لەناو ئەو کاغەزانەمدایە کە جەنابت خۆت بە منت دا"!

وا هەستم کرد ئەوەی پێ سەیر بوو، یەکەم شتیش بۆ دەربڕینی ئەو حاڵەتە دەری بڕی وەک جۆرێ لە سەرسوڕمان کە لە دەمی دەرچووبێ گوتی "ئاهـ"!

جا بە هەڵەداوان پرسی ئاخۆ ئەو کاغەزەم لایە کە سامی شەرەف نووسیویەتی و داوای کرد پێشانی بدەم!

گوتم کاغەزەکە هەیە بەڵام لێرە نییە و ئەوەم بیر خستەوە کە من پێشتر مۆڵەتم لێ وەرگرتبوو تا هەندێ لە ئەرشیفی بەڵگەنامەکانم ببەمە دەرەوەی میسر، نەوەک لە کێشمەکێشی ئەو ململانەی دەسەڵاتەی پاش مردنی جەمال عەبدولناسر سەری هەڵدا ببنە سووتەمەنی.

پێم گوت لە یەکەم گەشتمدا بۆ ئەوروپا کاغەزەکەی بۆ دێنم، بەڵام هاوکات ئەوەم بیر خستەوە دەبێ بەدووری نەزانێ ئەمەریکاییەکان و رەنگە سۆڤیەت و تەنانەت ئیسرائیلیش تەواوی گفتوگۆکەیان لەگەڵ سامی تۆمار کردبێ، کەواتە کەسانێک هەن چیرۆکەکە دەزانن و دوور نییە، بەبێ هیچ کاغەزێکی نووسراو، تۆماری تەواوی گفتوگۆکەیان لەلابێ!

پاش ئەوە کەوتینە ناو گێژاوی پەرەسەندنەکانی رووداوەکان، نە سەرۆک جارێکی تر داوای کاغەزەکەی کردەوە و نە منیش لە گەشتەکەمەوە لە ئەوروپا هێنامەوە!

***

هەواڵنامەی کێژ

بەڵام گرینگترین شت پاش هەستان لە پشووەکەی "قەناتیر" ئەوە بوو کە چەند راستیەکم بۆ دەرکەوت:

١- هەڵبژاردنی "موبارەک" بۆ جێگری سەرکۆمار هەڵبژاردنێکی سادە نەبوو بگرە ئاڵۆز بوو و زۆر شت تێیدا لەبەرچاو گیراون، ئەوە تەنیا هەڵبژاردنی یەکێک نەبوو لەو پیاوانەی لە جەنگی ئۆکتۆبەردا دەرکەوتن لەسەر بنەمای رۆڵی زیاتری یەکێکیان لەچاو ئەوانی تر، بگرە جگە لە ئۆکتۆبەر شتێکی تر هەبوو کە لەو هەڵبژاردنەدا موبارەکی هێنابوویە پێش و کاندیدی کردبوو.

٢- سەرۆک سادات پیاوێکی هەڵبژاردبوو کە پێشتر دەیناسی و توانای کارکردنی تاقی کردبووەوە و لێی دڵنیا بوو.

٣- لەو کاتەی بڕیاری هەڵبژاردنی ئەو پیاوەی داوە شتێکی گرینگ بەلای ئەو و سیاسەتەکانیەوە لە مێشکیدا بووە، ئەویش مەسەلەی پاراستنی رێژیمە لە بارودۆخی گۆڕانکارییە هەستیارەکاندا!

٤- موبارەک پێش لە هەڵبژاردنی، ئاماژەیەکی وای لەخۆی نیشان داوە کە ئامادەیە ئەرکەکانی زیاد لە سنووری پێویستیش جێبەجێ بکا وەک ئەو گوتەزا بەناوبانگەی لە سیستەمی سەربازیی بەریتانیاییدا هەیە و دەڵێ Going beyond the call of duty واتە جێبەجێکردنی ئەرک بە زیادیشەوە ئەگەر پێویستی کرد!

***

پرسیارێک و چەندان وەڵام

ئاوێکی زۆر لەنێوان کەنارەکان (چفاف)ی ڕووبارەکانەوە فواڕەیان بەست تا "پایزی تووڕەیی" لە ساڵی ١٩٨١دا هات و سەرۆک سادات تیرۆر کرا و حوسنی موبارەکی جێگری بوو بە کاندید بۆ جێگرتنەوەی، بڕیار درا ڕاپرسی لەبارەوە بکرێ، هەڵمەتە بەناوبانگەکانی دەستگیرکردن لە سێپتەمبەری ١٩٨١ ژمارەیەکی زۆر لە سیاسەتوان و سەندیکاکاران و نووسەرانی لە زیندان توند کران و گیراوەکان منیش لەناویاندا بووم لە زیندانی "پاشکۆی کێڵگەی تووڕە"ەوە چاودێریی ڕووداوەکانی دەرەوەی شووڕەی زندانیان دەکرد، بەڵام سەرچاوەکانی زانیاری لەناو ئەو شووڕانەدا زۆر کەم و پچڕپچڕ بوون.

***

ڕۆژێکیان یەکێک لە پارێزەرە بەناوبانگەکان سەردانی زیندانی "تووڕە"ی کرد و داوای بینینی سێ لە گیراوەکانی کرد، هەریەک بە جیا، کە بریتی بوون لە: "فوئاد سیراجەدین" (پاشا)، فەتحی ڕەزوان و من.

لە ژووری عەقید (مەحموود ئەلغەنام) بەرپرسی ئەوکاتی زیندانەکەدا پارێزەرەکە بەجیا لەگەڵ

هەریەکەمان کۆ بوویەوە، داواکەی ئەوە بوو گیراوانی سیاسی ناو زیندانەکە بەیاننامەیەک دەربکەن و تێیدا پشتگیری لە هەڵبژاردنی "موبارەک" بە سەرۆک بکەن، ئاماژەیەکی وایشی دەدا کە ئەو کارە رێگەی ئازادبوونیان ئاسان دەکا وەک نیشاندانی نیازپاکی. جێی سەرسوڕمان بوو هەرسێک، کە بەجیا لەگەڵ پارێزەرەکە کۆ بووبوونەوە، هەمان رایان هەبوو، ئەویش ئەوە بوو بۆ کەسێک لەسەر جیاوازیی بۆچوون گیرابێ دروست نییە پشتگیری لە کاندیدێک بکا لە هەڵبژاردنەکانی سەرۆکایەتیدا، نەخاسمە ئەگەر کاندیدەکە ئێستە جێگری سەرۆک بێ، ئەوە نە بۆ ئەو گیراوانە و نە بۆ کاندیدەکە شەرەفمەندانە نییە، چونکە لەودیو تووڵەکانی زیندانەوە ئازادیی بڕیاردان بوونی نییە، هەروەک مومارەسەکردنی ئازادی لەناو زیندانیدا نە سوود بە خاوەنەکەی دەگەیەنێ، نە ئامانجی خۆیشی دەپێکێ، چونکە مایەی خانەگومانی و درەنگییە!

راپرسییەکە کرا و "موبارەک" هاتە هەڵبژاردن، پاش چەند رۆژێک لەرێی تەلەفۆنی نووسینگەی بەرپرسی زیندانەوە نامەیەکم لە دکتۆر ئوسامە ئەلباز (راوێژکاری یەکەمی سەرۆکی نوێ)ەوە پێ گەیشت، کورتەی ناوەرۆکەکەی ئەوە بوو بڕیار دراوە گیراوانی سیاسی بەچەند کاروانێک ئازاد بکرێن و پاش تێپەڕینی ٤٠ رۆژ بەسەر مردنی سەرۆک ساداتدا دەست بە جێبەجێکردنی بڕیارەکە دەکرێ و سەرۆکی نوێ تکا دەکا، لەو جێیەی خۆمان لە زیندانی تورە ئارام بگرین تا ئەو چل رۆژە تێدەپەڕێ!

ئوسامە داوای لێکردم پەیامەکە بە هەموو ئەو هاوەڵانەی زیندان بگەیەنم کە دەیانبینم، کاتێ لە پشوویەکدا پەیامەکەی شەوم بە برادەرانی زیندان راگەیاند، کاردانەوەی جۆراوجۆریان هەبوو.

مامۆستا فەتحی رەزوان بەتووڕەیی گوتی "ئەوە خۆرافەی دابونەریتی گوندە" و "لۆجیکی گەورەی خێزان"ـە و "سەرۆکی نوێ رێک بە عەقڵیەتی ئەوەی پێش خۆی بیر دەکاتەوە!".

رای "فوئاد سیراجەدین" واقیعیانەتر بوو و گوتی "رەنگە سەرۆکی نوێ لەوە بترسێ بە هەڵوەشاندنەوەی بڕیارەکانی سەرۆکی پێشوو تۆمەتبار بکرێ و ناردنی ئەو پەیامی دڵنیاکردنەوەیە بۆ ئێمە و خەڵکی تریش ئامانجی خۆی هەیە".

"فوئاد سیراجەدین" روو بە فەتحی رەزوان گوتی "بەهەر حاڵ، سەیرکە هەموویان لە حاڵەتی سەراسیمەدان و هەموو لە هەڵوێستێکی دژواردان، ئێستە ئەوە بەسە کە بڕیاری ئازادکردنیان داوین و ئەوەیان پێ راگەیاندووین، ئەمە ئاماژەیەکی رووونە".

"فوئاد سیراجەدین" لە قسەکانی روو بە فەتحی رەزوان بەردەوام بوو "وا دابنێ دەستبەجێ ئازادیان کردین، چی دەکەین، دەبێ چاوەڕوان بین بزانین دۆخەکە بەرەو کوێ دەچێ، مادام بڕیار بێ چاوەڕوان بین باشتر نییە لێرە چاوەڕوان بین تا بچینە دەرەوە و لەناو دۆخێکی شلۆقدا کە ئێمە لێی دابڕاوین سەرمان لێ بشێوێ و نەزانین چی بکەین، بەتایبەت کە من پێشبینی دەکەم پاش ئەم نامەیە جۆری مامەڵەکردن باشتر ببێ و هەلی پێوەندیکردنمان بە دەرەوە بۆ بڕەخسێ، رۆژنامەکانمان بۆ دێنن، رێگە بە سەردان دەدەن و وەک ئێستەیش (کە تەنیا نیو سەعات بواری

هەواڵنامەی کێشک

وچانێکمان پێ دەدەن) بە رۆژ و شەو دەرگای زیندانەکانمان لەسەر قەپات ناکرێ، لەبەرئەوە کەشوهەوای ناو زیندانیش دەگۆڕێ".

مستەفا شۆرباچی (پارێزەری بەناوبانگ) هەڵێ دایە و بە ناڕەزاییەوە بە "فوئاد سیراجەدین"ی گوت "نەخێر پاشا، هیچ سازشێک لەسەر مافی ئازادی ناکرێ".

ئەویش وەڵامی دایەوە "زۆر باشە سازش مەکە، بەڵام بڵێ بزانە دەتوانیت چی بکەی؟!".

ئەو مشتومڕە شتێکی نەزۆک بوو، لەبەرئەوەی قسەی کۆتا لەبارەی ئەوانەی لە زیندانداا بوون، بۆ دەستڕۆیشتووانی دەرەوەی زیندان بوو.

کاتێ ٤٠ رۆژەکە تێپەڕی دەست بە ئازادکردنمان کرا و "موبارەک" وای بە باش زانی بەردانەکەمان پاش کۆبوونەوەمان بێ لەگەڵی لە کۆشکی "عروبە" و لە رێگەدا پێشنیازم بۆ هاوڕێیانی گرووپی یەکەمی بەردراوەکان کرد کە یەکێکمان لەبری هەمووان قسە بکا، تا لە دیدارەکەدا پارێزگاری لە چوارچێوەی رێزگرتنی پێویست بۆ بۆنەکە و بۆ خۆیشمان بکەین. پێشنیازم کرد "فوئاد سیراجەدین" (پاشا) بەناوی هەموومانەوە قسە بکا لەبەرئەوەی لە هەموومان بەتەمەنتر و خاوەن ئەزموونێکی زیاتریش بوو لە سیاسەتدا، هەمووان بەوە قایل بوون.

ژمارەمان (یەکەم کاروانی گیراوانی سیاسیی ئازادکراو) نێزیکەی ٢٥ کەس بووین، ئۆتۆمۆبێلێکی گەورە لە زیندانی تورڕەوە بردینی بۆ نەخۆشخانەی عەنبەری تایبەت بە گیراوان لە کۆشکی عەینی کە هێشتا هەندێ لەوانەی بڕیاری ئازادکرانیان درابوو لەوێ لەژێر چاوەسەردا بوون، لەوێشەوە بۆ کۆشکی عروبە!.

سەرۆکی نوێ کە دکتۆر فوئاد محیەدینی سەرۆک وەزیرانی بەتەنیشتەوە بوو، یەک بەیەک تەوقە و چاکوچۆنی لەگەڵ کردین، کاتێ لە دەوری کۆ بووینەوە بۆ گفتوگۆ هەستم کرد سەرۆکی نوێ بایەخ بە زانینی بۆچوونی من دەدا و رووی کردە من و گوتی "محەمەد بەگ" فەرموو!، منیش ئاماژەم دا کە ئێمە "فوئاد سیراجەدین"مان سەرپشک کردووە بەناومانەوە قسە بکا. ئەو سیاسییە دەبڵێنەوە (مخضرم)ە لە قسە و شیکردنەوەکەیدا نایاب و لە ئەرکەکەیدا سەرکەوتوو بوو. بەڵام "موبارەک" ئاوڕی لە من دایەوە ئاخۆ شتێکم هەیە بیڵێم، منیش سوپاسم کرد و گوتم کە فوئاد (پاشا) قسەی دڵی هەموومانی کرد (ئەگەرچی ئەوە بەری بە حەزی ئەوانی تر بۆ قسەکردن نەگرت، ئەوە بوو هەندێکیان قسەیان کرد و شتێک رووی دا کە حەزم نەدەکرد روو بدا، لەو جۆرەی هەندێ لە سیاسەتوانان لەکاتی دیدار لەگەڵ کاربەدەستان دەیکەن بەتایبەت ئەگەر کەوتنە خەیاڵی ئەوەی بۆ خۆبردنە پێش خۆیان بناسێنن، یاخۆ ئامادەسازی بۆ شتێک بکەن)، من بێدەنگبووم و گوێگرتنم بەچاک زانی!

پێنج رۆژی تێ پەڕین، تەلەفۆنێکم لە نووسینگەی سەرۆکەوە بۆ هات، تێیدا سکرتێرە تایبەتەکەی ئەوکاتەی (وابزانم جەمال عەبدولعەزیز بوو) گوتی "جەنابی سەرۆک داوەتی کردووی

سبەی سەعات هەشتی بەیانی بۆ نانی بەیانی لەلای میوان بیت، کاتێکی زووپشی هەڵبژاردووە، چونکە دەزانێ تۆ زوو هەڵدەستی، ئەویش وەک تۆ وایە و حەز دەکا لەسەرەتای رۆژەوە دەست پێ بکا".

هەروەها گوتی "جەنابی سەرۆک فەرمانی پێ کردووم پێت رابگەیەنم کە بەتەنیا بۆ نانی بەیانی داوەت کراوی" (واتە کەسی تر ئامادە نابێ).

ئەوەیشی لێ پرسیم ئاخۆ دەکرێ بۆ وەرگرتنی ژمارەی ئۆتۆمۆبێلەکەم پێوەندی بە نووسینگەکەمەوە بکا، تا هێزەکانی ئاسایش رێگە بە هاتنە ژوورەوەی بۆ ناو ماڵی سەرۆک بدەن.

کاتێ داوەتنامەکەی سەرۆکی نوێم پێ گەیشت بە ڕێکەوتێکی سەیر دوو هاوڕێی کۆنم میوانم بوون، ئەوانیش دکتۆر ئوسامە ئەلباز و مامۆستا مەنسوور حەسەن کە هەردووکیان "موبارەک" باش دەناسن، "ئوسامە ئەلباز" نێزیکترین راوێژکاری بوو، مەنسوور حەسەن هاوڕێ و وەزیری دەوڵەت بوو بۆ کاروباری سەرۆکایەتی لە دواین ساڵی حکومڕانی سادات کە موبارەک ئەوکات جێگری سەرۆک بوو، پێوەندیەکی تەمومژاوی لەنێوان "موبارەک" و مەنسوور حەسەندا هەیە کە قسە و قسەڵۆک و چیرۆکی زۆری تێدا باس دەکرێ.

بەهەردووکیانم گوت "پێ دەچێ من سبەی سەرۆکی نوێ ببینم، کە بە پێچەوانەی ئێوە تەنیا لەچەند رێکەوتێکدا بینیومە، ئێوە لەنێزیکەوە کارتان لەگەڵ کردووە و لە کەسایەتی ئەو شارەزان "، هەروەها گوتم "من نامەوێ پێوەندییکی پتەوم لەگەڵ سەرۆکێکی تری میسردا هەبێ، چونکە بەشی خۆم لەو پێوەندییانە لەگەڵ جەمال عەبدول ناسر لە یەکەم رۆژ تا دواین رۆژی رۆڵی سیاسی ئەو بردووە، هەروەها بەهەمان شێوە بەدرێژایی چوار ساڵی یەکەمی سەرۆکایەتیی ئەنوەر سادات، تا ئەو کاتەی لە ئیدارەی سیاسیی شەڕی ئۆکتۆبەردا ناکۆکی کەوتە نێوانمان، چیتر نامەوێ دۆستایەتی یا خۆ دۆژمنایەتیم لە گەڵ سەرۆکێکی نوێی میسر هەبێ، تەنیا دەمەوێ وەک رۆژنامەنووس و نووسەرێک مافی رادەربڕینم هەبێ و هیچی تر.

واتە نامەوێ پێوەندییەکی تایبەتم هەبێ، هەوڵی پێکدانیش نادەم، تەنیا دەمەوێ دوور بە دوور پێوەندیەکی ئاساییم لەگەڵی هەبێ، ئێستە ئەمە دەرفەتێکە، لێتان بپرسم " چۆن بتوانم لەو سنوورەدا لەگەڵ ئەم "هاوڕێیەتان" مامەڵە بکەم، بەتایبەت وەک گوتم پاڵنەرەکانی پابەندبوونی بەسیاسەتێکەوە کە بە دروستی نازانم دەزانم، لەلایەکی ترەوە من وەک کەسایەتییەکی زۆر ئاڵۆزتر لەوەی لای خەڵک باوە دەیبینم کە نوکتەی "ئەو مانگایەی پێ دەکەنێ"ی لەبارەوە بڵاو کردووەتەوە، من بەکەسایەتیەکی زۆر ئاڵۆزتری دەبینم".

ئوسامە ئەلباز دەستبەجێ وەڵامی دایەوە کە من لەسەر هەقم لەوەی چیرۆکی "ئەو مانگایەی پێدەکەنێ"م خستووەتە لاوە، چونکە لە راستیدا ئەو جۆرە تێگەیشتنە لە کەسایەتیی موبارەک سادەکردنی کەسایەتییەکی ئاڵۆزە.

پێم نەگووتن کە من پێشتر هەندێ لایەنی شاراوەم لە تۆماری سەرۆکی نوێدا بینیوە(واتە رووداوەکەی خەرتوم).

ئوسامە درێژەی دایە و گوتی کە من باش دەناسێ، ئەو لە ستافی نووسینگەکەم بوو کاتێ وەزیری راگەیاندن و دەرەوە بووم، ئینجا پاش تەواوبوونی ئەرکێکی وەزاری (سنووردار لە ماوە و ئامانجدا) لەگەڵم گواستییەوە بۆ رۆژنامەی (الاهرام)، لەگەڵم مایەوە تا پاش ناکۆکی لەگەڵ سەرۆک سادات من ئەهرامم بە جێ هێشت، ئەویش گەڕایەوە بۆ وەزارەتی دەرەوە و بوو بە راوێژکار لە نووسینگەی وەزیرکەی "ئیسماعیل فەهمی".

ئوسامە ئەلبازیش گوتی " من لەگەڵ تۆ و هەروەها لەگەڵ سەرۆک موبارەکیش کارم کردووە، ئەویش لەو کاتەی ئەو جێگری سەرۆک بوو و وەزیر ئیسماعیل فەهمی منی هەڵبژارد تا وەک راوێژکاری وەزارەتی دەرەوە لەگەڵی بم، بە تایبەت کە سادات هەندێ کاری لە ناوچەکە و هەروەها لە پێوندییەکانی دەرەوەدا پێ دەسپارد، هەر بۆیە ئەزموونی زیاتر لە ١٢ ساڵ کارکردنم لەگەڵی هەیە، کەواتە من تۆ دەناسم ئەویش دەناسم".

هەروەها گوتی باشت کردووە کە چیرۆکی "مانگا پێکەنیوەکە"ت بەتەواوی دوور خستووەتەوە، ئەگەر بۆچوونی منیشت دەوێ ئەوا دووتێبینیم هەیە:

یەکەم: لە قسەکردن لەگەڵیدا بە هیچ شێوەیەک باس لە هیچ کێشەیەکی فیکری یاخۆ تیۆری مەکە، ئەو بەردەوامبوون لەو بابەتەدا بەلایەوە ئاستەمە، چونکە زیاتر حەزی لە شتی کردارییە تا شتی فیکری یاخۆ تیۆری، ئەگەر بویستێ بە شیکردنەوە شتەکانی بۆ ئاسان بکرێ ئەوا لە قسەی بەرامبەرەکەی غافڵ دەبێ و گوێی بۆ ناگرێ!.

دووەم: من شێوازی تۆ لە قسەکردندا دەزانم، درێژە بە قسە دەدەی، ئینجا بیرۆکەیەک باس دەکەی کە بە خەیاڵتدا دێ، ئینجا دەگەڕێیتەوە بۆ بابەتە ئەسڵییەکەی خۆت، بەڵام "موبارەک" لەوەدا شوێن پێت ناکەوێ، لە هەر جارێکدا باسی یەک بابەتی لەگەڵدا بکە و رێگە مەدە بابەتەکان بەدەستتەوە پەرش و بڵاو ببن، ئەگینا هەر بەخۆت زانی وا دوور لەو قسە دەکەیت و ئەو لەگەڵت نەماوە!".

ئوسامە گوتی "ئەوەت لەبیر بێ کە لە سەرۆک ساداتەوە زۆرتر لەوەی بەخەیاڵتدا دێ لەبارەی تۆوە شتی بیستووە، زۆر جار لێی دەپرسیم: چۆن وا ئەو هاوڕێیەتییە نێزیکەت لەگەڵ سەرۆک سادات بۆ دروست بووە و چۆن چۆنی ئا بەو شێوەیە ناکۆکی کەوتە نێوانتان؟ ئەمە بووبووە مەراق لەلای، بەتایبەت کە ئاگای لە قووڵیی دۆستایەتییەکەت لەگەڵ سەرۆک عەبدولناسریش هەبوو و سەرسام بوو بە گەورەیی ئەو هاوڕێیەتییە، هەروەها بۆی گێڕامەوە کە چاودێریی کردوویت لەکاتی جووڵاندنی دیواری مووشەکەکان بۆ بەرەی شەڕ لەو کاتەی وەزیر بوویت و لەو بەدواداچوونەدا ئەوەی بۆ دەرکەوتووە بەبێ ئاوڕدانەوە بۆ دواوە رەفتار دەکەیت، ئەوەیش واتای ئەوەیە تۆ لەسەر زەوینەیەکی "زۆر رەق" وەستاوی (بیرم کەوتەوە ئەوە دووەمین جار بوو هەمان وەسفی لێ بیستم،

جـارێکیـان لـه "مـوبارەک" خـۆی لەکـاتی جـەنگی ئۆکـتـۆبەردا لەو کـاتـەی بەڕێوە بووین بەرەو نووسینگەی "ئەحمـەد ئیسمـاعیل"، هەروەها ئەم جارەیش کە لە زاری ئەوەوە پێم گەیشتـەوە و لە دۆخێکدا بووە خۆم ئاگام لێ نەبووە".

ئوسـامـە دوو تێبـینیـشی لەبارەی شـێـوازەوە گـوت، ئەو پیـاوێکـە لە "هێـزی دەسـەلات" لە هەر کوێیەک بێ تـێ دەگا، ئەوەیش کلیلێکی سێیـەمە بۆ تێگەیشتن لە کەسایەتیی ئەو، کلیلێکی تریش توانای ئەوە بۆ شـاردنەوەی نیـاز و مـەرامەکانی لای خـۆی، بۆیە تکات لێدەکەم هەوڵ مـەدە فیکری ئاشکرا بکەیت، چونکە وای لێ دەکەیت لێت بسـڵـەمێـتـەوە، سـڵـەمـینـەوەیش لای ئەو پێـوەسـتـە بە تێگەیشتنی لە هێزی دەسـەلات".

ئاوڕم دایـەوە بۆ لای مـەنسـوور حـەسـەن کـە بە بەبایەخ و زەردەخـەنەوە گـوێقـوڵاخ بـوو بۆ گفتوگۆکە، زەردەخەنەکەی زیاتر بوو کاتێ رووی پرسیارم کردە ئەو ئاخۆ چ بۆچوونێکی هەیە؟

وەڵامی دایەوە کە ئەو هیچ نـاڵێ و پێی باشە خۆم شتەکان بدۆزمەوە.

هەروەها گوتی "هەرچی ببیستیت ناتوانێ ئامادەت بکا بۆ ئەوەی کە دەیبینیت، وا چاکترە خۆت ببینیت، دوای ئەوە من گوێ لە تۆ دەگرم"!

دیدارەشەش سەعاتییەکە!

دیدارەکـەم لەگـەڵ "مـوبارەک" دۆسـتـانە بوو، بەڵام ناتوانم بڵێم خـۆشـەویسـتـانـە بوو، چاوەڕوانی خـۆشـەویسـتی (حـەمـیـمـیـەت) لەنێوانماندا نەدەکرا پاش ئـەوەی لەو کاتەی لە خـەرتووم کەوتە بەر چاوم لە دووڕەوە چاودێریم دەکرد، دواتریش وەک جـێگری سـەرۆک لە قۆناغێکدا کە پێوەندییـەکانم لەگـەڵ سـەرۆک سـادات بە دۆخێکی ئاڵۆزدا تێدەپەڕی، ئەویش لەنێوان سـاڵی ١٩٧٤ و ١٩٧٥، هەر لەو مـاوەیـەشـدا پێـوەندییـەکـە پچـڕا کـە ئەو وەک جـێگری سـەرۆک بەرپرس بوو لە ئاسـایش و دەستەبەری، دواتریش لە بارودۆخێکی نائارامدا بوو بە سەرۆکی دەوڵەت!

بەرەبەیانی رۆژی شـەممە ٥ی دێسـەمـبـەر لە کاتی دیاریکراودا گەیشـتـمـە مـاڵەکەی بە یاوەریی ئەفسەرێک بـە پلەی عەمید لە قاوشـێکەوە چوومە ناو سـاڵۆنێک، لە سـاڵۆنەکەدا کەمتر لە خولەکێک چاوەڕوانم کرد و "مـوبارەک" گەیشت، بە زەردەخەنە و بە سـیمایەکی لاوانەی بەجۆش و خـرۆشـەوە دەستی تەوقەی بۆ درێژ کردم.

دەسـتـودەم و پێش لەوەی دابنیـشـێ گوتی "دەبێ ئـێسـتـە برسـیت بێ، من دەزانم تـۆ زوو لەخـەو هەڵدەستی".

گوتم "راستییەکەی جـەنابی سـەرۆک من نانی بەیانیم خواردووە، بەڵام کاتێ نان دەخۆیت لەگەڵت دادەنیشم"، بەدەم پێکەنینەوە گوتی "لەڕاستیدا منیش شتێکی سووکم خواردووە".

منیش گوتم "کەواتە پێویست ناکا کات لەسـەر مـێزی نانخواردن بەفیڕۆ بدەین، زۆر شتم هەیە لە

تۆی ببیستم".

دوای ئەوەی چەند جارێک دووپاتی کردەوە ئاخۆ نامەوێ لەو خواردنەی بۆیان ئامادە کردبووین شتێک بخۆم و منیش سوپاسم کرد، رەزامەندی پێشان دا و گوتی "کەواتە دوو کووپ قاوە داوا دەکەین و دادەنیشین".

"حوسنی موبارەک" بەبێ ئەوەی مەبەستی بێ، یان من مەبەستم بێ، کلیلێک لە کلیلەکانی کەسایەتیی خۆی دایە دەستم. ناخۆشبەختانە ئەوەی پێشکێشی کردم لەکاتی خۆیدا لە کیسم چوو، ئەگەرچی هەڵوەستەی پێ کردم و قسەم لەسەر کرد!.

هەر کە لەگەڵ سەرۆک "موبارەک" دانیشتین گوتم دوێنێ بیرم لەوە کردەوە داوا لە نووسینگەکەی بکەم کاتی دیدارەکە دوا بخا، لەبەرئەوەی لە رۆژنامەکاندا خوێندوومەتەوە کە سەرقاڵی پرس و ڕاوێژە بۆ ئەنجامدانی هەندێ گۆڕانکاریی وەزاری کە رای گەیاندبوو. وام بە خەیاڵدا هات رەنگە دیدارەکەی ئەمڕۆم تێکەڵییەکی ناپێویست لەنێوان دیدارەکانی سەرۆک تایبەت بە گۆڕانکارییە وەزارییەکە و دیدارە ئاساییەکانی وەک ئەو دیدارەی لەگەڵ من دروست بکا، یەکەمین قوربانیش لە تێکەڵوپێکەڵییەدا تیمی رۆژنامەنوسان دەبن، کە هەواڵەکانی سەرۆکایەتیی کۆمار رووماڵ دەکەن.

موبارەک بە دەم زەردەخەنەوە و بزێسکانەوەیەک لە چاویدا گوتی "بۆچی بەوە تەنگاو دەبی؟ با تێکەڵی بکەن"!

تێنەگەیشتم مەبەستی چییە، لێم پرسییەوە، وەڵامێکی دامەوە کە سەرەتا لێی حاڵی نەبووم کاتێ گوتی ئەوانە (رۆژنامەنووسان) خەڵکێکی "لبط"ن. وام نیشان دا کە لە واتاکە تێنەگەیشتم، دەرەنگ تێگەیشتنەکەمی بەلاوە ناخۆش و گوتی "نازانی (لبط) یانی چی؟ خۆ خواجە نیت؟"، دڵنیام کردەوە کە نەخێر، جا دەستی بە شیکردنەوەی وشەی (لبط) کرد و گوتی "لێیانگەڕێ با شتەکان تێکەڵ بکەن، تا خەڵک دڵنیا بن هیچ نازانن".

دیسان لە مەبەستەکەی نەگەیشتم و لێم پرسییەوە، جا بە زەردەخەنەیەکی مانادارەوە وەڵامی دامەوە "رۆژنامەنووسان پێیان وایە هەموو شتێک دەزانن و زۆر سەرکەوتوون، باشتر وایە راستییەکەیان بۆ خەڵک ئاشکرا ببێ، ئەوان گەمژەن و هیچ نازانن".

گوتم: بەڵام جەنابی سەرۆک ئەمە رۆژنامەوانیی تۆیە "واتە رۆژنامەوانیی ولاتەکە"، بۆیە دەبێ متمانەکەی بپارێزی، با هەوڵێک بدرێ رۆژنامەنوسان دەستیان بگاتە هەواڵ و سەرچاوەکانی.

وەڵامی دایەوە "دکتۆر فوئاد (مەبەستی فوئاد محییەدین سەرۆک وەزیرانی حکوومەتەکەیەتی) بەردەوام رۆژنامەنووسان دەبینێ و لە راستییەکان ئاگەداریان دەکاتەوە، بەڵام بێسوودە، ئەوان بەپێی میزاجی خۆیان تێکەڵ و پێکەڵ دەکەن و پرسیار لە کەس ناکەن!".

گوتم "هیچ رۆژنامەنووسێک نییە رێزی خۆی لابێ و هەواڵی راست و دروستی پێ بگا و بڵاوی نەکاتەوە".

سوور بوو لەسەر بۆچوونەکەی و گوتی "ئەوان بڵاوی ناکەنەوە، جا یان لەبەرئەوەی بەرژەوەندیی تایبەتیان لەوەدا هەیە، یاخۆ تێناگەن".

هەستی کرد قەناعەتم بە قسەکان نییە و وەک دڵڕاگرییەک پێی گوتم "محەمەد بەگ، تۆ رۆژنامەنووسانی ئێستە بە ئەزموونی ئەوانەی پێشوو بەراورد دەکەی، ئێستە هیچ رۆژنامەنووسێک نییە پێوەندیی تایبەتی لەگەڵ سەرۆک هەبێ" (ئاماژەکە راستەوخۆ بوو).

گوتم "جەمال عەبدولناسر پێوەندی لەگەڵ زۆر لە رۆژنامەنووسان هەبوو، ئەوەیش رێگر نەبوو لەوەی هاوڕێیەتی لەگەڵ یەکێک لەوانە بەتایبەت هەبووبێ، بەڵام گرینگ ئەوەیە پەنجەکانی سەرۆکی دەوڵەت هەمیشە لەسەر ترپەی (دڵی) رای گشتی بێ".

موبارەک بابەتەکەی گۆڕی و زیاتر سەرما سوڕما کاتێ گوتی "بە راست بیرۆکەیەکم هەیە، ئێمە پێمان وابوو تۆ لەسەر کۆشی جەمال دادەنیشی، بەڵام دەرکەوت جەمال لەسەر کۆشی تۆ بووە".

درێژەی دایە "نەمدەزانی پێوەندییەکەتان تا ئەو رادەیەیە، تا مامۆستا ئەنیس مەنسوور بۆی باس کردم".

ئەو قسانەم بەلاوە قورس بوو و ئەوەیش بە روخسارمەوە دەرکەوت، رەنگە بە ئاوازی دەنگیشمەوە دیار بووبێ کاتێ پێم گوت "جەنابی سەرۆک تکایە ئەم قسانە لای کەسی تر و تەنانەت لەبەردەم خۆیشتدا دووبارە مەکەوە، لەبەرئەوەی یەکەم: راست نییە، دووەم: لەبەرئەوەی زیان بە ناوبانگی پیاوێک دەگەیەنێ کە بە بڕوای من و زۆر کەس لە میسر و ناوچەکە و جیهانیش، سەرکردە و سیمبوڵی قۆناغێکی گرینگە لە مێژووی عەرەبیدا و هەرواش دەمێنێتەوە".

هەروەها گوتم "لەبارەی منیشەوە رەنگە من بەو وەهمە خۆشنوود بم کە من لەکاتی جەمال عەبدولناسردا (هەموو شت) بووم، بەڵام ئەوە راست نییە، لەبەرئەوەی جەمال عەبدولناسر، جەمال عەبدولناسر بوو، خۆشحاڵ بووم هێشتایش کە هاوڕێ و نێزیک و چاودێری رۆڵی بووم لەوکاتەی مێژوویەکی بۆ نەتەوە دروست دەکرد کە لانی کەم ساتێک لە هێز و شکۆی لە سەردەم و جیهانی خۆیدا بەرجەستە دەکرد، من ئەوە بە چاوێکی کراوەوە دەکەم و ئەوە دەزانم کە ئەزموونی عەبدولناسر ئەموونێکی مرۆیی بوو و قابیل بەوەیە وەک راستی، هەندێ جار هەڵەیش بکا، ئەزموونێکی ئەفسانەیی و مەعسووم و پیرۆز نەبوو، چونکە ئەوە شتێکی مرۆڤانە نەبوو، ئەوە راستییەکەیە"!

پێی بڕیم:

"من دەزانم سەرۆک جەمال کەسایەتییەکی چەندە مەزن بوو، ئەوەی پێم گوتی قسەی ئەنیس مەنسوور بوو، ئەوەیشی تەنیا بە من نەگوت، بگرە بڵاویشی کردەوە، من تەنیا ئەوەم گوتووە کە تۆ خۆت لەبارەی پێوەندییەکەت پێیەوە باست کرد، کە تۆ هاوڕێ و نێزیکی بووییت، منیش مەبەستم ئەوە بوو، مەبەستم ئەوە بوو تۆ هەموو شتێکت دەزانی، بەڵام ئێستە رۆژنامەنووسان نازانن".

گوتم جۆری پێوەندیی ئەو "موبارەک" لەگەڵ رۆژنامەنووسان بەدەستی خۆیەتی و دەتوانێ چۆنی بوێ باسی بکا، بەڵام هیوادارم ئاسانکاری بۆ میدیا بکا تا زانیاریی زیاتری دەست بکەوێ، چونکە ئەوە لە بەرژەوەندیی هەموواندایە، لەپێشیانەوە ئەو خۆی.

لەسەر رای خۆی سوور بوو و نەیگۆڕی، بگرە زیاد لەوەیش وەڵامی دامەوە کە "ئەگەر رۆژنامەنووسان زیاتر بزانن، زیاتر گەمەم پێ دەکەن".

بە نیوچە ناڕەزاییەک گوتم "جەنابی سەرۆک تۆ بەرامبەر میدیایەک بەدگومانیت، من هەندێ لە پیر و لاوەکانی پیشەکە دەناسم و متمانەم هەیە کە گەمە بە هەواڵەکان ناکەن، چ جای نهێنییەکان" و چەند دیمەنێکم لەبارەی پیشەی رۆژنامەنووسی لە میسر و مێژوو و پیاوەکانی باس کرد، ئەگەرچی لە باسکردنی مێژووی رۆژنامەنووسیی میسردا "زۆربلێیی"م کرد، بەڵام هەستم دەکرد گوێی شل کردووە و هەندێ پرسیار و وردەخوازی (استفسار)ی لەبارەی هەندێ کەس و رووداوەکان هەبوو.

دوای ئەوە بە باشم زانی ئەو بابەتە بگۆڕم بۆ بابەتێکی تری جێبایەخ لە یەکەمین دیدارمدا لەگەڵ سەرۆکی نوێی دەوڵەت لە میسر لە دۆخێکی بەگێژاوی کەموێنەدا، کە ئاگر و خوێنی بەسەر میسردا پژاند!

***

گفتوگۆکەم بۆ دەروازە سروشتییەکەی خۆی گێڕایەوە و بەسەرۆکم گوت: بەپەرۆشم بۆ بیستنی ئەو.

وەڵامی دایەوە: بەڵام ئەم جارە من دەمەوێ گوێ لە تۆ بگرم و پرسیارت لێ بکەم، جاری داهاتوو تۆ پرسیار لە من دەکەی، ئەوەی بە لەخۆبوردەییەکەوە گوت وەک ئەوەی لەم جارەدا ئەو "ئەرکی دۆزینەوە" بێ و بیەوێ ئەو "کەش"ە بناسێ کە پێویستە کاری تێدا بکا و گوتی "ئەو رۆژەی پاش ئازادکردنتان هاتی بۆ کۆشکی عرووبە، من داوام لێ کردی قسە بکەیت، بەڵام نەتکرد". گوتم من داوای بەخشینم کرد لەبەرئەوەی پێش هاتنمان رێک کەوتبووین یەکێکمان لەباتیی هەموومان قسە بکا، بۆ ئەوەیش "فوئاد سیراجەدین"مان هەڵبژارد لەبەرئەوەی لە هەموومان بەتەمەنتر و بەئەزموونتر بوو لە کاری سیاسیدا.

قسەی پێ بڕیم و پرسی ئاخۆ لە زیندانی تورەرە سیراجەدینم ناسیوە؟ گوتم من لەپێش شۆڕشی ١٩٥٢ەوە دەیناسم کاتێ سکرتێری گشتیی حزبی وەفد و وەزیری ناوەخۆ بوو، ئەوکاتە (کە لە کۆتاکانی بیستەکانی تەمەنمدا بووم) سەرنووسەری "اخر ساعە" و بەڕێوەبەری نووسینی "اخبار الیوم" بووم و پێوەندیم لەگەڵ زۆر لە سیاسەتوانەکانی میسر هەبوو، کە "فوئاد سیراجەدین" لە دیارترینیان بوو، پێوەندیشم لەگەڵی و لەگەڵیان گۆڕانی بەسەردا نەهات، بگرە لەگەڵ رۆژدا پتەوتر بوو، تەنانەت پاش شۆڕشی یۆلیۆیش.

موبارەک پێی بڕیم و پرسی: ئایا سەرۆک عەبدولناسر ئەوەی دەزانی و قبووڵی دەکرد؟! گوتم:

هەواڵنامەی پێشڕەو

جەمال عەبدولناسر، بۆ نموونە مستەفا نەحاسی خۆش دەویست و رێزی دەگرت، زۆر سیفەتی باشی لە "فوئاد سیراجەدین"دا دەبینی و بە ساسەتوانێکی زیرەک و بە ئەزموونی دادەنا، تەنانەت ئەگەر لەگەڵیشی جیاواز بووبێ.

موبارەک ساتێک داما و پرسی "بەڵام ئەی هەر سەرۆک جەمال عەبدوولناسر نەبوو "نەحاس"ی گرت؟".

گوتم "بە واتا راستەقینەکەی نەیگرتبوو، تەنیا فەرمانی دەرکرد لە ماڵەکەیدا بمێنێتەوە، ئەوەشی لەساڵی ١٩٥٥ لە بارودۆخێکی دژواردا کە بەرەو شەڕی سویس دەچوو. لەو کاتەدا زانیارییەکان باسیان لەوە دەکرد ئینگلیز بەدوای حکوومەتێکی جێگرەوەدا دەگەڕێن بۆ رێژیمی ٢٣ی یۆلیۆ، جەمال عەبدولناسر دەترسا لەوەی کەسێک نەحاس پاشا لە خشتە ببا و لە باسکردنی حکوومەتێکی جێگرەوەی بگلێنێ، بەتایبەت کە لەو کاتەدا زانیارییەکان وا بوون هەواڵگریی بەریتانیا نەحاس پاشا یاخۆ لیوا "محەمەد نەجیب" پێشنیاز دەکا بۆ سەرۆکایەتیی حکوومەتێک بتوانن لەگەڵی رێک بکەون.

بە بڕوای من عەبدولناسر دەیویست نەحاس پاشا بپارێزێ زیاتر لەوەی ویستبێتی خراپەی بەرامبەر بکا، من دەزانم شێوازەکە ئاڵۆزە، چونکە کەس بۆ پاراستنی کەسێک کە بۆی بەپەرۆش بێ، ناچێ لە ماڵەکەیدا بەندی بکا، بەڵام جەمال عەبدولناسر لە قسەکردنیدا لەگەڵ من ئاماژەی بۆ ئەوانە کرد نەحاسیان لە رووداوەکەی ٤ فێبرایەری ١٩٤٢ەوە گلاند، بیرمە من لەو کاتەدا روخسەتم خواست تا پێش لە جێبەجێکردنی بڕیاری ماڵبەندکردنەکەی نەحاس بچمە لای و هۆکانی بڕیارەکەی بۆ روون بکەمەوە، عەبدولناسریش قایل بوو و چووشم بۆ بینینی نەحاس پاشا.

ئەوکاتە و ئێستەیش نەیاری ئەو شێوازەم، ئەگەرچی لە پاڵنەرەکانیشی دەگەم.

***

موبارەک پێی بڕیم "دەتەوێ بڵێیت سەرۆک جەمال عەبدولناسر نەحاسی خۆش دەویست؟".

ئەنجا درێژەی دایە "ببووڕە سەرۆکی ئەنوەر سادات پێی گوتم عەبدولناسر کەسی خۆش نەدەویست".

بزەیەکم کرد و گوتم "وای دەبینم ئەوە بۆچوونی پاشوەختی سەرۆک ئەنوەر سادات بێ، چونکە هەر ئەو لە کتێبێکی تەواودا وەسفی دەکا بەوەی "دڵێکی گەورەیە کە جێی خۆشەویستیی هەموو خەڵک و سەرجەم مرۆڤایەتی تێدا دەبێتەوە".

پێی بڕیم "محەمەد بەگ من سەرۆک جەمالم خۆش ویستووە، بیرت نەچێ یەکێک لە کوڕەکانم بەناوی ئەوەوە ناو ناوە".

گوتم "سەرۆک ساداتیش هەر وای کرد".

پرسی: "ئەی تۆ هیچ لە کورەکانت بەناوی سەرۆک جەمالەوە ناوناوە؟"

وەڵامم دایەوە، نەرێ، ناوی کلاسیکی و ئاسانی عەرەبیم لێناون: عەلی و ئەحمەد و حەسەن.

موبارەک گوتی "پێوەندیی هەردوو سەرۆک ئەنوەر و جەمال تووشی سەرسوڕمانی کردووم، بۆچی ناکۆکی کەوتە نێوانیان، تۆ ئاگات لە پێوەندیی نێوانیان بوو و لە هەردووکیان نێزیک بوویت تا ئەو کاتەی لەگەڵ سەرۆک ئەنوەر نێوانتان تێک چوو".

گوتم "لە پێوەندیم بە هەردووکیان هیچ ناکۆکییەکم لەنێوانیاندا هەست پێ نەکردووە، نە بابەتێکی جێناکۆکی هەبووە و نە بواری رووداندیشی هەبووە، ئەنوەر سادات هەمیشە لەپشت جەمال عەبدولناسر و پشتیوانێکی دڵگەرمی بووە، پاش مردنیشی ١٩٧٠ و تەنانەت پاش شەڕی ئۆکتۆبەری ١٩٧٣ کە لەگەڵی ناکۆک بووم و لێی دوور کەوتمەوە، پێوەندی لەگەڵ عەبدولناسر هەر وەک خۆی بوو، دوای ساڵی ١٩٧٤ لێرە و لەوێ هەندێ جار بە ئاماژە و هەندێ جاریش بە راشکاوی دەمبیست کە ناکۆکییەک لەنێوانیان هەبووە و ناکۆکییەکەیش لەبارەی هەندێ هەڵوێستەوە بووە و کێشەکە تیراوێی کردووە، سەرەتا ئەوەم بە شتێکی بێمانا و نالۆجیکی هاتەبەرچاو!

***

لێرەدا قسەلەبارەی پێوەندیی نێوان هەردوو سەرۆکی پێشوو کۆتای هات و سەرۆک "موبارەک" چووە سەر باسکردنی ناکۆکیی شەخسیی من لەگەڵ سەرۆک ئەنوەر و گوتی "زۆر جار سەرم سوڕماوە، من دەزانم تۆ لە سەرەتای سەرۆکایەتییەکەیدا قیت لەگەڵی بووییت، لە شەڕی (سەنتەرەکانی هێز)یشدا لە مایۆ شێلگیرانەتر لەگەڵیدا بووییت و هەموومان دەمانزانی تۆ جێمتمانەی ئەویت و خۆم لە فەرماندەیی، ئەوەم لەکاتی شەڕەکەدا بینی.

هەروەها گوتی ئەو دەیزانی من نووسەری (التوجه الاستراتيجي)م کە لەلایەن موشیر ئەحمەد ئیسماعیلەوە دەرچوو بۆ دیاریکردنی ئامانجەکانی شەڕی ئۆکتۆبەر، ئەوەیش بە بڕوای ئەو "لوتکەی متمانە"یە، هەر بۆیە ناکۆکبوونم لەگەڵ سەرۆک لەبارەی (پساندنی پێوەندی) بەلاوە سەیر بوو، بەڵام ئەو شتانەی نەخوێندبووەوە کە لەو بارەوە نووسیبونم، ئەو دەیزانی ناکۆکی رووی داوە، بەڵام نەیدەزانی بۆچی؟ ئەنجا بە پێکەنینەوە گوتی "زووبر مەبە محەمەد بەگ ئەگەر گوتم من وتارەکانی تۆم نەدەخوێندەوە ئەگەرچی دەمبیست زۆر کەس دەیانخوێننەوە، لێشت ناشارمەوە من لە ئەفسەرانی باڵەفڕوانیشم قەدەغە کردبوو بیانخوێننەوە".

منیش بەسەرپێییەکەوە گوتم "یاهـ.. رەنگە هۆیەکە خێر بێ".

گوتی "هەر کە وتارەکەت (بصراحة) رۆژی هەینی لە (الاهرام) بڵاو دەبوویەوە، رۆژی شەممە ئەفسەرەکان کە دەهاتن هەموو خوێندبوویانەوە و دڵگەرم بوون بۆ گفتوگۆکردن لەبارەیەوە، زۆرجار دەبووە مرخێش مرخێشیان، منیش مرخێش و مرخێش و سیاسەتم لەناو هێزی باڵەفڕوانیدا ناوێ!

هەروەها گوتی "لەبارەی خۆیشمەوە، وتارەکانتم نەدەخوێندەوە، چونکە کە دەمخوێندنەوە تێنەدەگەیشتم دەتەوێ لە کۆتای وتارەکەدا چی بڵێیت".

بە زەرەخەنەیەکەوە درێژەی دایە "راستیت دەوێ وتارەکەت هەمیشە تەواو دەبێ، بەبێ ئەوەی لەسەر وشکانی دابەزین و پاش وتارەکە نازانین بەرەنجام conclusion چی بوو، بە ئینگلیزی گوتی".

گوتم "جەنابی سەرۆک قوتابخانەیەک هەیە لە نووسیندا پێی وایە بەرەنجام ئەرکی نووسەر نییە، ئەرکی نووسەر ئەوەیە زانیاریی راست و دروست، لە شیکردنەوەدا بیروبۆچوونی فراوان و هەروەها بژارە کراوەکانی بەردەم چارەسەر بخاتە روو، ئیتر لەوەبەدوا خوێنەر ئەوە هەڵدەبژێرێ کە قەناعەتی پێیەتی، واتە من نامەوێ ئەوەی دەینووسم بە بەرەنجامێکی ئامادەوە قفڵ درابێ، بگرە وام پێ باشە ئازادی بدەمە خوێنەر، واتە پاش تەواوکردنی وتارەکە پێوەندیی خۆی لەگەڵ وتارەکە دەست پێ بکا نەک ئەوکاتەی دەست بە خوێندنەوەی دەکا، چونکە ئامانجی من هاندانیەتی بۆ بیرکردنەوە لەوکاتەی دەخوێنێتەوە و خوازیارم بە بیرکردنەوەی خۆی بگاتە ئەو شتەی قەناعەتی پێیەتی".

گوتی "مامە، کەواتە چ کەڵکی هەیە خەڵک بابەتی نووسەرێکی گەورە بخوێننەوە؟! ئەو دەبێ لەسەر وشکانی دایانبەزێنێ!".

گوتم: من دەمەوێ خوێنەر لەسەر وشکانیی خۆی لەنگەر بگرێ نەک وشکانیی من.

بە زەردەخەنەیەکەوە گوتی "کاکە یانی دەتەوێ خەڵک وەڕ بکەی، دە پێیان بڵێ و ئاسوودەیانکە".

کورتم کردەوە "بەهەرحاڵ چەندان قوتابخانە هەیە بۆ نووسین".

موبارەک گەڕایەوە سەر پرسیارەکەی لەبارەی پێوەندیی نێوان سادات و من و گوتی "ئەوەی زۆر سەیرە ئەوەیە پێوەندییەکەی لەگەڵ تۆ Complex, Hate, Love بوو دیسان بە ئینگلیزی گوتی، واتە "لە هەمان کاتدا گرێ، رق، خۆشەویستی".

هەروەها گوتی، راستییەکەی ئەو بەڕێزەوە باسی تۆی دەکرد، بەڵام تێبینیی ئەوەی لەسەرت هەبوو کە تۆ دەتەوێ رای خۆتی بەسەردا بسەپێنێ.

بە سەرسوڕمانەوە گوتم "جەنابی سەرۆک چۆن رۆژنامەنووسێک دەتوانێ رای خۆی بەسەر سەرۆکی دەوڵەتدا بسەپێنێ؟!. سەرۆکی دەوڵەت هەموو دەسەڵاتەکان و ئامرازەکانی دەسەڵاتی لەدەستدایە، جا چۆن چۆنی من و جگە لە من لە

نووسەر و رۆژنامەنووسان دەتوانین شتێکی بەسەردا بسەپێنین؟! رەنگە فەرماندەی سوپا لەبەرئەوەی چەکی هەیە، یان سەرۆکی حزبێک لەبەرئەوەی رێکخستنێکی جەماوەری هەیە، یاخۆ وەزیری ناوەخۆ کە پۆلیسی لەبەردەستە بتوانن ئەوە بکەن، بەڵام رۆژنامەنووس تەنیا بیروڕاکەی هەیە و دەیخاتە بەردەم رای گشتی جا ئاخۆ یەکێک شوێنی دەکەوێ یان پشتی تێ دەکا، ئەوەیان

هەواڵنامەی کتێب

شتێکە لە دەرەوەی دەسەڵاتی رۆژنامەنووس!".

ئەنجا گوتم: بە بڕوای من پێچەوانەکەی راستە، ئەوە سەرۆکی دەوڵەتە وا باوە دەیەوێ خۆی بەسەر رۆژنامەنووسدا بسەپێنێ، ئەمەیش کێشەکەیە!

هەوڵم دا بە رووی هەڵوێستی خۆمی بۆ روون بکەومەوە و گوتم "لەبارەی پێوەندیی من بە سەرۆک ساداتەوە، من قەناعەتم بەو سیاسەتانەی نەبوو کە لەکاتی شەڕی ئۆکتۆبەر و دواتردا گرتنیە بەر کاتێ "هنری کیسنجەر" هات و ساداتی قایل کرد و سەرۆک وا رەفتاری کرد وەک ئەوەی ویلایەتە یەکگرتووەکان ٩٩٪ی کارتەکانی چارەسەری تەنگژەی رۆهەڵاتی ناوەڕاستی لەدەستدایە و جڵەوی بڕیاری سیاسیی ئەمەریکایش لە دەستی کیسنجەردایە. من بۆچوونێکی جیاوازم هەبوو و لەسەر مکوڕ بووم و ئەوە لە زەینمدا بوو کە سەرۆکی ئەمەریکا و وەزیری دەرەوەکەیشی، تەنانەت ئەگەر بشیانەوێ، ناتوانن هیچ بکەن، ئەویش لەبەر زۆر هۆ. لەو بارودۆخەدا بەهۆی تێوەگلانی سەرۆک لە ئابڕووچوونەکەی "وۆتەر گێت"ەوە ئیدارەی ئەمەریکا تووشی شلەپەتی (شلل) بووبوو".

درێژەم دایە: لای خۆمەوە نەمتوانی نەیاری ئەو سیاسەتە نوێیە نەبم و لە زیاتر لە دە وتاریشدا بۆچوونی خۆمم دەربڕی کە سەرۆک ساداتیان تەنگاو کردبوو و پێی وابوو من بە نووسینیان دەمەوێ کۆسپ بخەمە بەردەم رەوتەکانی، لێرەوە تەنگاو بوو.

لێرەدا بە سەرۆکم گوت کە بابەتی ئەو ناکۆکیەیە، چیرۆکێکی درێژە و نامەوێ کاتی ئەوی تێدا زایە بکەم، بەڵام ئەو داوای کرد گوێی بۆ بگرێ، یەکێک لە دوو سکرتێرەکەی بانگ کرد و فەرمانی پێ کرد مەوعیدێکی لە سەعات ١٠:٣٠ هەبوو دوای بخا.

گفتوگۆکە درێژەی هەیە!

هەستم دەکرد پاش ئەوەش دانیشتنەکەمان زیاتر لە دوو سەعاتی خایاند، سەرۆک "موبارەک" تامەزرۆیە بۆ بیستنی زیاتر. کاتێ دوای دواخستنی مەوعیدەکەی ١٠:٣٠ی کرد زانیم دیدارەکەمان درێژە دەکێشێ، تەنانەت کاتێ روخسەتم خواست تا کار و پێوەندییەکانی پەک نەخەم و دواتر یەکتر ببینینەوە و درێژە بە گفتوگۆکانمان بدەین، سوور بوو لەسەر ئەوەی بەردەوام بین مەگەر من ماندوو بووبم، جەختم کرد کە ماندوو نەبووم بەڵام خەمی کاتەکانی ئەومە.

رەنگە ویستبێتی دڵنیام بکاتەوە یاخۆ بیەوێ ئیغرام بکا پرسی "ناتەوێ جگەرەیەک بکێشی، دەزانم تۆ جگەرەکێشی، منیش وەک تۆم".

سەرسوڕمانم پیشان دا، گوتی ئەو بە جگەرەوە لەوێنەدا دەرناکەوێ تا خۆی لە بایەخوایی بپارێزێ، بەڵام رۆژی جگەرەیەک دەکێشێ.

ئینجا زەنگێکی لێ دا و داوای پاکەتێک جگەرەی کرد.

ئەفسەرێک پاکەتەکەی هێنا و "موبارەک" ئاماژەی دایە کە پێشکێشی منی بکا، من جگەرەیەکم وەرگرت و ئەویش جگەرەیەک.

ئینجا لە کاتی داگیرساندنی شقارتەکەدا لێی پرسیم: جگەرەیەکی باشە؟!

هیچم نەگوت، وەک بڵێی هەستی کرد لەگەڵی هاوڕا نیم.

گوتم " بە هەموو ڕێزێکەوە، لەراستیدا جۆرێکی گونجاوە"

بە ناڕەزاییەکەوە گوتی چی؟! "ئەمە ڕۆمیۆ و جولێت"ە؟

گوتم "ئەو کۆمپانیایەی جگەرەی "ڕۆمیۆ و جولێت" دروست دەکا بە مارکەکەی خۆی ٧٥ جۆر جگەرە بەرهەم دێنێ کە هەر جۆرێک لەوانی تر جیاوازە".

موبارەک بەبایەخەوە پرسی: "ئێ کەوابێ جگەرەی باش چییە؟!

گوتم "بە ڕوخسەتی خۆت پاکەتێکی بچووک لەناو ئۆتۆمبێلەکەمدایە جگەرەی تێدایە نەمهێنایە ژوورەوە لەبەرئەوەی نەمدەزانی جگەرە دەکێشی، ئەگەر ڕازی بیت داوای دەکەین".

پاکەتە جگەرەکەیان هێنا و فەرمووم لە سەرۆک موبارەک کرد، جگەرەیەکی دەرهێنا و دایگرساند و گوتی "وەڵا وایە باشترە، زۆر سەیرە!".

بەدەم بیرکردنەوە لە یاداوەرییەکانی گوتی "لە ڕۆژانی مەشقکردن لە یەکێتیی سۆڤیەت لە بنکەیەکی ئاسمانی بووین لە نێزیک "خارکۆف"، لە مۆڵەتدا دەچووینە مۆسکۆ، وەرەقە (سەت دۆلاری) پاش پێچانەوەی بە کلێنسی تواڵێت لەژێر شەرابەکەدا دەمانشاردەوە (دەیگوت کلێنسی تواڵێت لە ڕووسیا ئەستوور و زبرە)، ئەنجا لەڕێی فەرمانبەرێکی نووسینگەی پاشکۆی سەربازییەوە لە بازاڕی ڕەش بە بڕێکی زۆر پارەی زۆبڵ دەمانگۆڕییەوە، بەو پارەیە چەند پاکەتێکمان لەم جگەرەیە دەکڕی و دەمانناردبۆ فەرماندەکانی هێزی باڵەفڕوانی لە میسر.

زیاتر گوتی "ڕۆبل بە نرخی ڕەسمی زیاتر لە دۆلارێک بوو، بەڵام لە بازاڕی ڕەشدا نرخی دۆلارێک ٢١ ڕۆبڵ بوو، جیاوازییەکی زۆرە". ئەنجا گوتی "بەڵام ئەو کورەی نووسینگە سەربازییەکە هار بووبوو".

موبارەک مژێکی لەو جگەرەیە دا کە پێم دابوو و گوتی "تۆ ڕاست دەکەی، ئەمە زۆر باشترە، بەڵام ئەوان (مەبەستی ئەو فەرماندانە بوو کە جگەرەکەی بۆ دەناردن) پێیان وابوو یەکەتیی سۆڤیەت لەبەرامبەر پێدانی چەک جگەرەی کوبا دەبەن".

گوتم ئەوە تا ڕادەیەک ڕاستە، بەڵام باشترین جۆری جگەرەی کوبا بە دراوی قورس ڕەوانەی ڕۆئاوا دەکرا، ئەوەی دەمایەوە لە جۆری پلە دوو و سێ و چوارەکە دەچوو بۆ یەکەتیی سۆڤیەت و سەردانیکاران بە نیازپاکی دەیانکڕی.

سەرۆک "موبارەک" پلی بە زەنگێکدا نا و بانگی ئەفسەرێکی کرد، ئەنجا سەیری منی کرد و گوتی "محەمەد بەگ ناوی هەموو جۆرەکانی جگەرەی باشی پێ بڵێ".

هەواڵنامەی کێبڕکێ

گوتم هەر جگەرەیەک تامێکی هەیە، هەر تامێکیش پێوەندی بە هەڵبژاردنی کەسەکەوە هەیە، هەر بۆیە زەحمەتە جگەرەکێشێک جۆرێکی تایبەت لە جگەرە بۆ کەسێکی تر دەستنیشان بکا".

گوتی "قەیناکا جۆرە نایابەکانی پێ بڵێ".

ئەفسەرەکە دەستوبرد قەڵەم و کاغەزێکی هێنا و چاوەڕوانی من بوو تا پێی بڵێم.

گەڕایەوە سەر ئەزموونی ئەو جگەرەیەی من پێشکێشم کرد و گوتی "بەراستی زۆر باشە".

ئەنجا بەدەم کەنینەوە گوتی "کاکە دەمانەوێ فێری پۆز بین"!.

وشەی "پۆز" سەرنجی راکێشام و گوتم "ئەوە مەسەلەی پۆزلێدان نییە، بگرە بارودۆخە، من ناخۆشبەختانە بە لاوێتی لە دوو کەسەوە فێری کێشان بووم، کە نەجیب هیلالی (پاشا) و "فوئاد سیراجەدین" (پاشا) بوون، هەردووکیان لەکاتی داگیرساندنی جگەرەدا دانەیەکیشیان پێشکێشی میوانەکانیان دەکرد، من وەک ئەزموون لێم وەرگرتن، بەڵام دواتر کەوتمە داوی "خووپێوەگرتن"ەوە.

موبارەک گوتی ئەو تێبینی کردووە هەموو سەرۆکەکانی ئەمەریکا جگەرە دەکێشن و یاریی گۆڵف دەکەن، تۆیش یاریی گۆڵف دەکەیت؟.

بەپەلە گوتم راستە، بەڵام بەبێ سەرۆکایەتی.

گوتی "وەڵا برا وا باشترە، خەڵک وادەزانن سەرۆکایەتی شتێکی گەورەیە، بەڵام لەراستیدا بەڵایە!".

هەندێ باسی یاریی گۆڵفم کرد کە چۆن باشترین فێرکەری سیاسەتە. پرسی: چۆن؟ بەپێی توانا باسی گۆڵف و پێوەندیی پتەوی بە زانستە ستراتیجییەکانم بۆ شی کردەوە.

بە بایەخەوە گوێی بۆ شل کردم، ئەنجا گوتی بەڵام یارییەکە کات دەبا، منیش حەزم لە خێرایییە، هەربۆیە یاری ئەسکواش دەکەم کە یارییەکە بۆ باڵەفڕوانان دانراوە بۆ بەهێزکردنی توانایان لەسەر Agility واتە کاردانەوەی خێرا.

موبارەک بە پەژارەوە سەری راوەشاند و گوتی "ئێستە کاتم بۆ ئیسکوایش نییە، چونکە بارەکە گرانە و داواکاریی خەڵک سنوور ناناسێ".

ئەنجا هەڵوەستەیەکی کرد و گوتی "خەڵک بۆ وان؟ هیچیان نییە داواکاری نەوێ، دەست بە مافەکانەکانەوە دەگرن و ئەرکەکان لەبیر دەکەن، نەگبەتیش لەوەدایە هەموو ناکۆکن، داواکانیان دژبەیەکە، نازانم سەرۆک جەمال و سەرۆک ئەنوەر چۆن چۆنی بەرگەیان گرتووە، من کە تەنیا چەند مانگێکە سەرۆکم گیانم دەرچوو!"

ئاماژەی بۆ بێسەروبەریی هێزە سیاسییەکان و ژاوەژاوی میدیا و میدیاکاران کرد.

موبارەک لەوکاتەی دەستی پێش لە زارکردنەوەی قسەی دەکرد، گوتی "وەڵا ئەگەر لە زۆریی داواکاری و ناکۆکییەکان ماندوو بم بۆیان بەجێ دێڵم و هەموو شت بە هێزە چەکدارەکان دەسپێرم، وازیان لێ دێنم یەکتر بخۆن و خۆم قوتار دەکەم!"

هەواڵنامەی کێشە

(هەموو ئەوانە دڵخەبەردانێکی پێشوەخت بوون)!

تکام لێ کرد بەو شێوەیە بیر نەکاتەوە.

***

موبارەک جارێکی تر گەڕایەوە سەر باسی ناکۆکییەکەی من لەگەڵ سادات و لە راستیدا بۆچوونەکانی خۆی دەردەبڕی و گوتی "سادات لەسەر هەق بوو، نازانم بۆچی سەرۆک جەمال دۆستایەتیی سۆڤیەتی هەڵبژارد کە خەڵکی هەژارن، سادات ئەمەریکای هەڵبژارد کە دەوڵەمەندن. گەورەترین هەڵە سەرۆک عەبدولناسر تێی کەوت ناکۆکبوون بوو لەگەڵ ئەمەریکا".

هەروەها گوتی "دوای ئەوە سەرۆک سادات بڕیاری ئاشتی لەگەڵ ئیسرائیل دا، دەبوو سەرۆک جەمالیش بیزانیایە شەڕکردن لەگەڵ ئیسرائیل کەڵکی نییە".

درێژەی دایە "جولەکە دەستیان بەسەر هەموو دنیادا گرتووە، تۆ لەم بارەوە زیاتر دەزانی! لە منی وەرگرە، کەس ناتوانێ لەگەڵ ئەمەریکا ناکۆک بێ، من دەمزانی تۆ لە لایەنگرانی بوونی پێوەندیی باش بووییت لەگەڵ ئەمەریکا، بۆچی رات گۆڕی؟".

خۆی وەڵامی دایەوە "مامە، ئەوەی نازانێ ئەمەریکا بەهێزترین هێزی دنیایە.. (دەکۆکێ)".

کۆمێنتم لەسەر قسەکە نەدا، چونکە لەکاتی قسەکردندا ئەو جۆرە وشانەم زۆر بیستووە.

دەستم بە روونکردنەوەی بۆچوونی خۆم کرد "من هیچ لاریم لەوە نییە ئەمەریکا بەهێزترین هێزی دنیایە، پرسیارەکە ئەوەیە لە چ پێگەیەکەوە لایەنەکان لەگەڵ هێزە ئەمەریکاییەکەدا مامەڵە دەکەن (درێژەم دایە و بەجۆرێک ویستم مەبەستەکەمی پێ بگەیەنم)، ئەگەر لە روانگەی ئەوەوە مامەڵە لەگەڵ ئەمەریکادا بکەی کە تۆ ئاتاجی ئەوی، ئەوە ناگەیتە هیچ، بەڵام ئەگەر بەو خەیاڵە مامەڵەت لەگەڵ کرد ئەو پێویستی بەتۆیە، رەنگە سەرکەوتوو بی".

پێی بڕیم "دەتەوێ بڵێیت ئەمەریکا پێویستی بە ئێمەیە، بێگومان نەخێر، ئێمە پێویستمان بەو هەیە!".

گوتم "جەنابی سەرۆک لە سیاسەتی ناودەوڵەتیدا دەبێ پێویستی هاوسەنگ بێ، ئەگەر هەر لایەک ئاتاج بێ کەواتە بارە بەسەر ئەوانی ترەوە، ئەگەر ئەو خۆیشی قبوڵ بکا لایەنەکەی تر قبوڵی ناکا، چونکە بە سادەیی بڵێین سیاسەتی ناودەوڵەتی کۆمەڵەی خێرخوازی نییە".

هەروەها گوتم "بایەخی سەرچاوە ستراتجییەکانی میسر و چۆنیەتیی بەڕێوەبردنی ئەو سەرچاوانە لێرەدا دیارە، لێرەدا ئینتیمای عەرەبیبوونی میسر بایەخی هەیە، واتە ئەگەر میسر بە سرووشت بەشێک نەبێ لە نەتەوەی عەرەبی، ئەوە بە زەرورەت دەبێ بەشێک بێ لێی. راشکاوانە دەڵێم من بەقەناعەت کەسێکی ناسیونالیستی عەرەبیم، سرووشتی شتەکانیش وایە کەس باوەڕ بەشتێ ناهێنێ تا باوەڕی وا نەبێ لە بەرژەوەندیی نیشتمانەکەیدایە، وێرای باوەڕم بە بنەمای عەرەبایەتیی میسر، باوەڕم بە زەرورەتی ئەو عەرەبایەتییە هەیە بۆ میسر و بۆ هەمو ولاتێکی عەرەبیش".

ئەنجا گوتم:

جەنابی سەرۆک جیاوازی هەیە لەنیوان ئەوەی تۆ تەنیا وەک میسر بەو قەبارە قورسەی دانیشتوان و سەرچاوە سنووردارەکەیەوە لەگەڵ ئەمەریکادا مامەڵە بکەیت، لەگەڵ ئەوەی وەک بەشێک لە نیشتمانی عەرەبی بەهەموو هێز و توانا و سەرچاوەکانیەوە مامەڵە بکەیت.

***

هەروەها گوتم جەنابی سەرۆک ئەمەیش دەکرێ کاریگەریت لە تەواوی دنیای سێ و جیهانی بەرفراواندا زیاتر بکا، ئەگەر بەتەنیا بیت، کاریگەرییەکە سنووردار دەبێ، ئەگەر لەناو بارستەیەکی گەورەشدا بی، حسێبێکی تر بۆ کاریگەرییەکەت دەکرێ.

دیمانەیەکم وەبیر سەرۆک هێنایەوە کە لە دوای شەڕی ئۆکتۆبەر لە ٧ نۆڤەمبەر ١٩٧٣ لەگەڵ هنری کیسنجەر ئەنجامم دا، کە "موبارەک" ئەوکات پێشنیازی کرد لە دیمانەکەدا تەنیا باسی میسری لەگەڵ بوروژێنم نەک جیهانی عەرەبی، منیش وەڵامم دایەوە کە بەو پێشنیازەی دەیەوێ لەیەکەم ساتەوە گرینگترین کارتەکانی دانوستانەکەم لێ بسەنێ.

بیرم خستەوە کە چۆن بە کیسنجەرم گوت ئەوەیش لە وتارێکمدا لە (الاهرام)ی ئەوکاتدا بڵاو کراوەتەوە، "دکتۆر کیسنجەر تۆ ماموستای زانستە سیاسییەکانیت، بۆیە گونجاو نییە گەمەی چاوشارکێت لەگەڵدا بکەم، بۆیە راشکاوانە قسەت لەگەڵ دەکەم: ئەگەر میسر تەنیا بایەخ بە کێشەکانی خۆی بدا، ئەوە ئەو پێویستی بە ئێوە دەبێ، بەڵام ئەگەر میسر لە ناوەندی نەتەوە عەرەبەکەیدا بێ، ئێوە پێویستتان بەو دەبێ. هەربۆیە با لە یەکەم ساتەوە لەسەر ئەوە کۆک بین کە بایەخدانەکانی میسر تەنانەت بە چاوپۆشین لە ناسنامە عەرەبییەکەیشی، دەیەوێ پێوەندییەکی باشی لەگەڵ ئێوە هەبێ، بەڵام دەبێ ئێوەیش خۆتان دۆخەکە هەڵبسەنگێنن و بزانن ئێوەیش پێویستتان بە پێوەندییەکی باش هەیە لەگەڵ میسر".

راستیەکەی ویستم زیاتر لەبارەی ئەوەی بە کیسنجەرم گوت بۆ "موبارەک" بدوێم، تا بۆچوونەکەم بەتەواوی بگا، بەبێ ئەوەی راستەوخۆ و لەشێوەی ئامۆژگاریدا بێ.

***

موبارەک قسەکەی پێ بڕیم و گوتی "ئەوە سەرچاوەی کێشەکانمانە، لە راستیدا من هاوڕات نیم و لەگەڵ سەرۆک سادات هاوڕام، کێشە ئەوەیە ئێمە هەر باری میسرمان نەکەوتە سەر شان، کە تەنیا بۆ ئەو کار بکەین و بەشێوەیەکی کرداری ئەو کێشانە چارەسەر بکەین، بگرە باری خەڵکی تریشمان بەسەردا کەوت".

گوتم پێم وانییە بە دابڕان لە جیهانی عەرەبی چارەسەرێک بۆ کێشەی میسر بە تەنیا هەبێ، نە چارەسەری خەیاڵی و نە کرداری!

***

سەرۆک "موبارەک" گەڕایەوە سەر باسی ئەمەریکا و گوتی "تۆ لەبیرت نەچووە جگە لە ئەمەریکا کەس نییە لەدژی ئیسرائیل یارمەتیمان بدا، عەرەب ساڵی ١٩٦٧ دەستیان بۆ بەسنگدا هێناین لەکاتێکدا ئەوان ئێمەیان لە شەڕەکەوە گلاند".

هەرەها گوتی من لە رۆژانی بەرپرسیی باڵەفڕوانییەوە ئەسەد دەناسم (مەبەستی حافز ئەسەد بوو) ئەو پێی گوتم حزبی بەعس مەبەستی بووە عەبدولناسر لە شەڕی ساڵی ١٩٦٧ەوە بگلێنێ.

ئەنجا دەستی کرد بە باسکردنی پێوەندییەکەی لەگەڵ حافز ئەسەد.

گوتم من لەگەڵیدام کە هەندێ ڕێژیم لێرە و لەوێ چەند جارێک هەوڵیان داوە عەبدولناسر تێوە بگلێنن، ئەنجا باسێکی بارودۆخی دەرکردنی ئەو بڕیارە سیاسییەی ساڵی ١٩٦٧م بۆ کرد، تێیدا ئەوەشم گوت کە جگە لە لایەنی دەرەکی، بڕیارە میسرییەکەش کەوتە هەندێ هەڵەوە کە هیچ پاساوێکیان نەبوو، مەترسیدارترینیان بڕیاری کشانەوەی هێزەکان بوو لە سینا لە شەوێکدا (٧ حوزەیرانی ١٩٦٧). ئەو قسانە پەلکێشی کردین بەرەو قسەکردن لە زۆر وردەکاریی بارودۆخی ساڵی ١٩٦٧ و بۆی گێڕامەوە کە ئەو لەگەڵ کاروانی باڵەفڕە بەهاوێژەکان بووە کە لە باڵەفڕگەی "بەنی سویف" جێگیر بووبوون و ئەو لێکۆڵینەوانەی خۆیندووەتەوە کە لەبارەی ئەو شەڕەوە کران، لەبەرئەوەی لەوکاتەی جێگری سەرۆک بوو، سەرۆک سادات کردبووی سەرۆکی لێژنەی نووسینی مێژوو، هەروەها لێژنەکە توانی زیاتر لە دوو ملیۆن لاپەڕە بەڵگەنامە کۆ بکاتەوە و خۆی هەندێکیانی بینیوە، بەڵام بەهۆی کەمیی کاتەوە نەیتوانیوە زۆربەی بەڵگەنامەکان بخوێنێتەوە.

هەروەها ئاماژەی بەوە دا لەگەڵ ئەوەیشدا لەو بڕوایەدایە پێوەندییەکانمان لەگەڵ ئەمەریکا لە گرینگترین پێویستییەکانە، نەخاسمە لەوەی پێوەندی بە ئیسرائیلەوە هەیە.

ئەنجا لەوکاتەی سەری رادەوەشاند درێژەی بە قسان دا "هەندێ خەڵک دەیانەوێ پێوەندیی تەواو لەگەڵ ئیسرائیلدا ببەستم و هەر ئێستەیش، بەڵام دەبێ چاوەڕێ بکەم، من زۆر بەپەرۆشەوە چاوەڕوانی هاتنی نیسان/ئەپریل دەکەم تا بەتەواوی لە خاکی میسر بچنە دەرەوە".

هەروەها گوتی ئایا خەڵک پێیان وایە من بە مامەڵەکردن لەگەڵ ئیسرائیل خۆشحاڵم؟ جیاوازی هەیە لەنێوان ئەوەی دان بەهێزی ئیسرائیلدا بنێم و لەگەڵ ئەوەی خۆشم بوێ!

ئەنجا گوتی "محەمەد بەگ سوێندت بۆ دەخۆم هەر جارێک یەکێکیان دەبینم جەستەم ژاراوی دەکەن، لێیان بێزارم و بەدەم جوێن پێدانیانەوە خەوم دەزڕێ و کاتی خەوتنەکەم بەسەر دەچێ".

گوتم من لێی تێدەگەم، بەڵام خۆشبەختانە من ناچار نیم بیانبینم، هەر بۆیە من وەک بنەما کەسیانم نەدیوە.

بەپەلە گوتی "بەڵام چۆن دەتوانی وا بکەی ئەگەر بەرپرس بیت؟"!

گوتم "سوپاس بۆ خوا کە بەرپرس نیم".

***

سەرۆک "موبارەک" گوتی "ئەمە بابەتێکە دەمویست لەبارەیەوە قسەت لەگەڵدا بکەم".

ئەنجا بە نەرمی دەستی بەهەندێ قسەی ناسک کرد، کە بۆنی سەرزەنشتیشی لێوە دەهات "سەرۆک ئەنوەر لەگەڵت ماندوو بوو تا هاوکاری بکەیت".

پرسیم: چۆن مرۆڤ دەتوانێ هاوکاری لە سیاسەتێکدا بکا کە باوەڕی پێی نییە؟!

گوتی "دەتوانی هاوکاری بکەیت بەبێ ئەوەی مامەڵە لەگەڵ ئیسرائیلدا بکەی".

گوتم "پۆستی وەزارەت لە ساڵی ١٩٥٦دا خرایە بەردەمم کە هێشتا لاو بووم و رەنگە پۆست فریوی بدا، سەرۆک سادات دواتر گەڕایەوە و پۆستی جێگری سەرۆک وەزیران یاخۆ سەرۆکی دیوانی سیاسی خستە بەردەمم".

گوتی "ئەوە دەزانم و مەبەستم نەبوو لەبارەی پۆستەوە قسەت لەگەڵ بکەم"

بە تیژی سەیری کردم و گوتی پرسیارێکی راشکاو و دیاریکراوت لێدەکەم "رات چییە بێیتە ریزی حزبی نیشتمانی؟"!

وەک ئەوەی تووشی شۆک بووبم گوتم "وێڕای قووڵیی هاوڕێیەتییەکەمان لەگەڵ جەمال عەبدولناسر و چەندان جار پێداگرێکردنی لەو بارەوە، نەچوومە ریزی حزبەکەی حزبی یەکەتیی ئیشتراکی، لەبەرئەوەی باوەڕم بەو جۆرە ڕێکخستنە سیاسییانە نییە کە لە کۆشی دەسەڵاتدا دروست دەبن، جگە لەوەیش رۆژنامەنووس نابێ ببێتە کەسێکی حزبی".

***

کەمێک مات بوو ئینجا لێی پرسیم: "ئەگەر بیر لە هاتنە ناو حزب ناکەیتەوە، ئەی دەتەوێ چی بکەی؟!، خۆ ماقوولّ نییە بچی لە ماڵ کشومات پاڵی لێ بدەیتەوە"!

بەپێکەنینەوە گوتم پێویست ناکا نیگەران بێ، چونکە من نامەوێ بچمە لیستی بێکاران کە بەدوای کاردا دەگەڕێن.

گوتم " گرێبەستم لەگەڵ ناوەندەکانی بڵاوکردنەوە لە لەندەن و نیویۆرک هەیە بۆ نووسینی چەند کتێبێکی نوێ، ئەویش پاش شەش کتێبی پێشتر، کە هەر هەموویان لە ئینگلیزییەوە بۆ زۆر زمانی تر وەرگێڕدراون، دواینیان کتێبی "گەڕانەوەی ئایەتوڵا" The Return of The Ayatollahیە لەبارەی شۆڕشی ئێرانەوە و لەو کاتەی من گیرابووم لە ئەوروپا و ئەمەریکا بڵاو کرانەوە و تا ئێستە بۆ حەڤدە زمان تەرجەمە کراون، هەر لەگەڵ دەرچوونم لە گرتووخانە "ئەندریە دویچ" کە گەورەترین بڵاوکەرەوەیە و لێی پرسیم ئاخۆ دەتوانم بەخێرایی کتێبێکیان لەبارەی هۆی تیرۆرکردنی "سادات"ەوە بۆ بنووسم، کە بەڵای ئەوانەوە قارەمانی ئاشتییە، منیش ئۆفەرەکەم قبووڵ کرد و لە گەشتێکی نێزیکدا بۆ لەندەن تاوتوێی دەکەن".

قسەکەی بڕیم "کتێبێک لەبارەی سەرۆک ئەنوەر"؟!

گوتم لەبارەی ئەوەوە نا، بە دیاریکراوی لەبارەی تیرۆرکردنەکەیەوە، لە گرتووخانەدا

ناونیشانەکەیم بۆ هات، بیرم لە شتێکی لەو جۆرە دەکردەوە تەنانەت پێش لەوەیش کەس لە لەندەنەوە پێوەندیم پێوە بکا، لەکاتی بیرکردنەوە لە بابەتەکە ڕێم لە ناونیشانی "پایزی تووڕەیی" کەوت.

سەرۆک ناونیشانە پێشنیازکراوەکەی کتێبەکەی دووبارە کردەوە وەک بڵێی لە مەبەستەکەم نەگەیشتبێ، بەڵام بازی بەسەر ئەوەدا دا.

گوتی "بەڵام ئەوە زۆر کێشەت بۆ دروست دەکا، چونکە سەرۆک سادات گرووپی زۆری هەیە"!

گوتم "لەبارەی کێشەوە، لەگەڵ کێشە ڕاهاتووم، دوای ئەوەیش تکات لێ دەکەم بزانی کە سەرۆک سادات هاوڕێمان بوو، هیچ کێشە نییە بۆچوونمان جیاواز بێ و ڕێگەمان لێک دوور بێ، بەڵام ئەوە هیچ ئاسەوارێکی لای من بەجێ نەهێشتووە".

هەروەها گوتم "کاتێ سەرۆک سادات کوژرا و لە گرتووخانە هەواڵەکەم بیست، لەدڵەوە بۆی گریام، لەو ساتەوە هەموو ئاسەوارێکی ناکۆکی و دەرهاویشتەکانی لام نەمان، چونکە خوێن و فرمێسک هەموو شتێکیان شۆردەوە".

***

لەپڕ گوتی نەمدەزانی کتێب "کارێکی باشە"!

گوتم من نازانم مەبەستی لە "کاری باش" چییە، بەڵام نووسین بۆ من هەموو ژیانمە"!

هەروەها پرسی "ئەی بیرت لەوە نەکردووەتەوە بگەڕێیتەوە ناو ڕۆژنامەگەریی میسری؟"!

گوتم ئەوە زۆر لە بیرکردنەوەی منەوە دوورە، چونکە وام داناوە ڕۆڵی من لە ڕۆژنامەگەریی میسری چوومەتە دەر پاش ئەوەی ئەهرامم بەجێ هێشت، پێم باشە بوار بە کەسانی تر و نەوەکانی تر بدەم".

جا بە دەرفەتی زانی بۆ گەڕانەوە بۆ سەر پێشنیازەکەی و گوتی "حەیفە وڵاتەکە سوودت لێ وەرنەگرێ" لێم پرسی "ئەی بوونی ڕۆژنامەنووس و نووسەرێکی میسری لە بواری وەشانی ناودەوڵەتیدا بەسوود نازانێ بۆ وڵات!

هەندێ وردەکاریم لەبارەی قەبارەی وەشانی ناودەوڵەتی، چ لە کتێب یاخۆ لە ڕۆژنامەکاندا، بۆ باس کرد بەتایبەت ئەگەر هەردووک یەکانگیر بن، بەوەی کتێبێک دەربچێ، ئەنجا هەندێ لە بەشەکانی لە هەزاران ڕۆژنامە لە سەرتاسەری دنیادا بڵاو ببێتەوە.

وەڵامی دایەوە کە هێشتا پێی باشە بچمە ریزی حزبی نیشتمانی و لەوێ بواری کارکردن بێسنوورە!

گوتم "تۆ دەتەوێ من ببەیتە ناو حزبی نیشتمانی، من و هیتریش دەمانەوێ تۆ لە حزب بێیتە دەرەوە"!

لەبارەی هۆی ئەوەوە پرسی، ئاخۆ حزبەکان دێوەزمەن، یاخۆ ئامرازی کاری سیاسین؟

هەوڵنامەی کتێب

گوتم "رۆژنامەنوس بەگشتی مامەڵە لەگەڵ هەواڵدا دەکا، هەواڵیش سەربەخۆیی خۆی هەیە و رەنگکردنی بە سێبەری حزبایەتی پێچەوانەی بەهاو جێمتمانەییەتی".

هەروەها گوتم رەنگە لە بیری مابێ ئەو رۆژەی پێش چەند رۆژێک لە گرتووخانەوە چووینە لای، گوێی لە هەندێکمان بوو راستەوخۆ داوایان لێ کرد واز لە سەرۆکایەتی حزبی نیشتمانی بێنێ. گوتم واباوە بەتایبەت لەسستمی سەرۆکایەتیدا، سەرۆک ئەگەر ئەندامی حزبێکیش بێ لە ماوەی سەرۆکایەتیەکەیدا ئەندامیەتی لە حزبەکەیدا رادەگرێ.

بە دەنگێکی یەکلاکەرەوە گوتی "ئەگەر حزب بەجێ بێڵم، دەکەوێ".

گوتم: کەواتە حزب خۆی لە خۆیدا هیچ کێشێکی نییە و بوونی خۆی لە دەسەڵاتەوە وەردەگرێ نەک لە خەڵکەوە، مەترسیەکەیش لێرەدایە.

گوتی "ترسەکەت لە حزبی نشتمانی زیادەڕۆیی تێدایە، بوونی منیش لەناویدا هیچ کێشە نییە، کێشە لەکاری جێبەجێکردندایە، واتە لە حکوومەتدا کە تۆ خۆت قەبارەی کێشەکان دەزانی، مەترسیی تیرۆریشمان بۆ زیاد بوو، خەڵک داوای" شیری چۆلەکە" دەکەن، پێویستە سەقامگیری هەبێ پێش ئەوەی بتوانیت هەر شتێک بکەی، گرووپە تیرۆریستیەکان خۆیان حەشار داوە و بەنهێنی بڵاو دەبنەوە.

قسەکەم لەدەم وەرگرت و گوتم "رێژیمیش یارمەتی دەدا".

قسەکەمی پێ سەیر بوو پرسی "رێژیم چۆن یارمەتی دەدا؟".

گوتم دیارە کۆمەڵیک کێشەی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەیە کە کێشەی گەورەن، بەڵام هەندێ شتی تر هەیە بۆ نموونە وەک زۆریی ئەو بەرنامە ئایینییانەی کە دوورن لە بەهاکانی ئاین، هەروەها زۆریی فتوادان کە هیچ پێوەندی بە رۆحی ئاینەوە نییە، هەموو ئەمانە زیانیان هەیە بەڵام هەمووی دنە دەدا!

هەروەها گوتم داوام لە هاوڕێیەکی دێرینم لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی سیاسی و ستراتیجی لە ئەهرام کرد لێکۆڵینەوە لە رووبەری بەرنامە ئایینییەکان لە رادیۆ و تەلەڤزیۆندا بکا، سەرم سوڕما کاتێ ئەنجامی لێکۆڵینەوەکەی دەری خست ٢٧٪ پرۆگرامەکان ئایینی یاخۆ خاوەن مۆرکی ئاینین.

من خۆم لە خێزانێکی ئاینپەروەرم و نرخی ئاین وەک سەرچاوەی رێڕۆشنی و پاکی دەزانم، هەروەها لە خێزانێکم یەکەم نەریتیان ئەوە بوو منداڵەکانیان قورئان لەبەر بکەن، خۆیشم هەموویم ئەزبەر کرد، بەڵام ناتوانم باوەڕ بەو شتانە بکەم لە هەندێ بەرنامەی ئاینیدا دەگوترێن.

بە دەربڕینی داخەوە گوتم "خۆم گوێم لە بەرنامەیەکی لەگەڵ گوێگران لە "رادیۆی قورئانی پیرۆز" لە قاهیرە بوو، کەسێک پرسیاری دەکرد لە حوکمی "چۆنیەتیی وسڵکردن پاش سێکسکردن لەگەڵ مانگا"، چەندە پرسیارەکە وڕی کردم، وەڵامی ئەو مەلایەش زیاتر تۆقاندمی کە وەڵامی دایەوە و بە وردی چۆنیەتیی خۆشۆردنی پاش ئەو کارەی بۆ پرسیارکەرەکە روون دەکردەوە.

موبارەک قاقا پێکەنی و گوتی "پێویستە بەرنامە ئایینییەکان فراوان بکەین، چونکە پێویستە لەسەر زەوینەی خۆیان رووبەڕووی تیرۆریستان ببینەوە و خەڵکیان لەدەست بسەنینەوە".

گوتم "کێشە ئەوەیە تۆ ئەگەر بەو شێوازە لەسەر زەوینەی ئەوان رووبەڕووی تیرۆریستان ببیتەوە، ئەوە بەو کارە رازی دەبی بەوەی ملکەچی یاسایەک بیت سەرچاوەکەی نازانی، دەقەکەی و دادوەرەکەی ناناسی".

موبارەک لەسەر ئەم دەربڕینە وەستا و سەرسامی پێوە دیار بوو و گوتی "دەتوانی ئەم قسەیەم بۆ شی بکەیتەوە؟".

ویستم بەشێوازێکی تر بۆچوونەکەم بخەمە روو!

بەدەم پێکەنینەوە گوتی "ئاخۆ دەبێ منیش بایەخ بەو پیاوە بدەم کە ئاشقی مانگایەکە؟! (وشەیەکی تری جگە لە ئەشقی بەکار هێنا).

بەخێرایی گوتم "کەس داوای ئەوەت لێ ناکا، بەڵام خەڵک تێڕوانینێکی قایلکاری لەبارەی داهاتووەوە دەوێ".

***

قسەمان گەیشتە سەر باسکردن لە شێوازی کارکردنی سەرۆکایەتیی دەوڵەت و پێشنیازم کرد "مادام سەرۆکایەتی ئەم رۆڵە ناوەندبەندی (مرکزي)یەی هەیە، پێویستە بەو شێوەی لەگەڵ سەردەمدا بگونجێ رێک بخرێتەوە".

پرسی مەبەستم چییە لەوە؟

گوتم لەوتەی پێش هەفتەیەک لە گرتووخانە ئازادکراوین، تێبینیم کردووە سەرۆکایەتی بەشێوەیەک بەڕێوە دەبرێ کە پێویستی بە پێداچوونەوە هەیە".

بە بایەخەوە گوێی بۆ رادێرابووم، گوتم "من لە هەندێ هاوڕێم لەوانە "فوئاد سیراجەدین" و مومتاز نەسار بیست، کە تۆ نامە یاخۆ تێبینیت لەگەڵ ئوسامە ئەلبازدا بۆ ناردوون، ئەوە لەگەڵ خۆیشمدا رووی دا، ئوسامەیش وەک دەزانی هاوڕێی منە و چەندان ساڵ کاری لەگەڵ کردووم، تۆیش متمانەت پێی هەیە و لەوە تێناگەم بۆچی وا دەکەی بەشێوەی "عارەبانچیی دەسگیڕ" نامەی پێدا بنێریت بۆ من یان بۆ غەیری من؟ بۆچی ئوسامە ئەلباز ناکەیتە وەزیری کاروباری سەرۆکایەتیی کۆمار و شوێنێکی لە کۆشکی سەرۆکایەتیدا بۆ بکەیتەوە کە خەڵک بیناسن و داوای لێ بکەی نووسینگەیەک بکاتەوە و پسپۆڕانی بواری یاسا و ئابووری تێدا دابمەزرێنێ.

هەروەها سەرۆکایەتی گۆتیارێکی هەبێ کە تێڕوانین و هەڵوێستەکانی لە ناوەوە و دەرەوە روون بکاتەوە، بەو شێوەیەش سەرچاوەیەکی ناسراو دەبێ کە نامە و رێنوێنییەکانی لێوە دەرچن و بارەگایەک هەبێ خەڵک بۆ پێوەندی و پرسوڕا رووی تێ بکەن.

بە ئاوازێکی ڕاڕاوە گوتی "نامەوێ جارێکی تر ڕێگە بە دەرکەوتنی سەنتەرێکی هێز لە

هەولێنامەی کتێب

سەرۆکایەتی بدەم، خۆشت ئەزموونی سامی شەرەف لەگەڵ سەرۆک جەمال دەزانی، کێشە ئەوەیە بوونی پیاوێک لەو جۆرە دۆخەدا رەنگە سەرۆکایەتی لە خەڵک دابڕێ و بتوانێ رێگە بە هەر کەس بدا یاخۆ نەدا، ئەوەیش کێشەیەکە پێی ئاشنایین".

گوتم "شتەکە پێوەندی بە کەسایەتیی سەرۆک و شێوازی کارکردنیەوە هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا ڕێم بدە پێت بڵێم کە "سامی" لە هەندێ لەو شتانەی لەبارەیەوە گوتران "ستەمبار" بوو، لەگەڵ ئەوەیشدا ئەوە پێوەندی بە تۆ و شێوازی کارکردنتەوە هەیە".

هەروەها گوتم "من وای بە باش دەانم کەسێک بنێریت بۆ کۆشکی سپی لە واشنتۆن، یاخۆ بۆ "١٠ داوننگ ستریت" لە لەندەن، تا لێکۆڵینەوە بکا لەوەی نووسینگەکانی سەرۆک دەوڵەتەکان لە سەردەمی نوێدا چۆن چۆنی بەڕێوە دەبرێن، ئەنجا لەسەر ئەو بناغەیە بڕیار بدەیت کە کامە سیستم بە باشترین شێوە ئەوەی دەتەوێ بۆت بەدی دێنێ"!

بەپێی شارەزایی خۆیشم، هەندێ باسی ڕێکخستنی کۆشکی سپی، ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوەیی، سیستمی پێوەندییەکان لەگەڵ کۆنگرێس و لەگەڵ حزب و لەگەڵ میدیا و لەبارەی دامەزراوەکانی دەسەڵات لە ناوەوە و دەرەوەم بۆ کرد.

هەروەها بەپێی زانیارییەکانم، لەبارەی ڕێکخستنی "١٠ داوننگ ستریت"، لەبارەی کۆڵگە (مگبخ)ی بڕیاری سیاسی، لەبارەی نووسینگەی پێوەندی لەگەڵ حزب چ لە ئۆپۆزسیۆن یاخۆ لە دەسەڵاتدا و هەروەها لەبارەی پۆستی سکرتێری گشتیی ئەنجوومەنی وەزیران کە سەرۆکایەتیی ئەنجوومەنی جێبەجێکاری بریکارە هەمیشەییەکانی وەزارەتەکان دەکا، ڕوونکردنەوەم بۆ دا".

گوتم "ئێمە پێویستمان بە لێکۆڵینەوە لە ئەزموونی ئەوانی تر هەیە".

گوتی "هێشتا وای بە باش دەزانم ڕاستەوخۆ لە هەموو ئەنجوومەنی وەزیراندا کار بکەم.. ئەنجوومەن نووسینگەی منە و هەر ئەویش سکرتارییەتی سەرۆکە"!

گوتم "ئەوە بە کردەوە مەحاڵە، دەبێ سەرۆک نووسینگەیەکی هەبێ پسپۆڕانی کاروباری سیاسی و یاسایی و ئابووری تێدا بن، لەو بوارە بکۆڵنەوە و ڕاسپاردە بەرز بکەنەوە، ئەگینا سەرۆک هیچ چاری نییە دەبێ پرۆژەیاساکان بەو شێوەیەی لە ئەنجوومەنی وەزیرانەوە پێی دەگا ئیمزا بکا، لەو بارەیشدا سەرۆکایەتی نابێتە ناوەندی ئاراستەکردنی کاری نیشتمانی، بگرە کاری تەنیا ئیمزا و مۆرکردنی مەرسوومەکان و بەیاساکردنیانە"!

نیشانەی سەرسوڕمانی پێوە دەرکەوت و گوتی "قسەکەت لۆژیکی تێدایە، ئوسامە ئەلبازیش لەگەڵ من ئەزموونێکی دوور و درێژی هەیە"!

گوتم "ئەو جێمتمانەتە، ئەوەیش گرینگە، من دەزانم ئوسامە هەندێ جار هەڵەوپەڵەی بوهیمی هەیە، بەڵام ڕەنگە هەندێ لەوانە پێوەندی بەوەوە هەبێ کە ئەو نووسینگەی نییە و دەزگایەکی لەگەڵ نییە، بگرە خۆی بەتاقی تەنیایە، مەبەستم ئەمە بوو کاتێ پێم گوتی سەرۆکایەتی بە لۆژیکی

"فرۆشیاری دەسگیر" کار دەکا".

وەک ئەوەی ئامادەیی تێدا دروست بووبێ بۆ دەسبەجێ بڕیاردان لەو بابەتەدا گوتی "تۆ راست دەکەی، دەبێ ئوسامە هەست بکا پێویستە بەشێوەیەکی سیستماتیک کار بکا".

گووشی تەلەفۆنەکەی هەڵگرت و داوای کرد "ئوسامە ئەلباز"ی بۆ وەربگرن، دوای پێنج خولەک زەنگی تەلەفۆن لێیدا و سەرۆک هەڵی گرت، جا ئاوڕی لێ دامەوە و گوتی "بینیت، ئەوەتا ئوسامە لەبەردەست نییە، هەموو شوێنێک بەدوایدا گەڕاون سۆراخی نییە".

بەرگرییەکم لە ئوسامە کرد و گوتم "دیارە تۆ ئەرکێکت پێ سپاردووە و بەدەمیەوە چووە".

موبارەک گوتی "دەینێرم بۆ لات بۆ نووسینگەکەت، هەرچیت لایە پێی بڵێ تا لەگەڵی تاوتوێی بکەم و بڕیار بدەم".

***

دیدارەکە لە کۆتایی نێزیک دەکەوتەوە، ئەزنەکم دا هەستم، سەرۆک یەکێک لە پیاوانی سکرتارییەتەکەی بانگ کرد و داوای کرد لەسەر کاغەزێک ژمارەی هەموو تەلەفۆنەکانی نووسینگەکەی بە تەلەفۆنەکەی خۆیەوە تێدا بنووسێ و داوای کرد "هەرکات ویستم" پێوەندی پێوە بکەم.

بە سەرۆکم گوت "ئەمە بۆ من مۆڵەتێکە شانازی پێوە دەکەم، بەڵام بەتەما نیم بەکاری بێنم و پێم باشە هەرکات پێوەندیکردن بدەمە دەست ئەو، چونکە ئەو پیاوێکە بە کاروباری خەڵکەوە سەرقاڵە و دەبێ خشتەی کارەکانی لەدەستی خۆیدا بێ و کەس لەو زووەوە گوشاری نەخاتە سەر".

هەروەها گوتم "ئەگەر من ئەو مۆڵەتە بەکار بێنم کە جەنابی پێی کەرەم کردم، ئەوا لە دەربڕینی تێبینی کۆڵ نادەم، ئەویش لەبەرئەوەی لەگەڵ کۆی ئەو سیاسەتەی کاری پێ دەکرێ نیم، جا ئەگەر بۆ هەر شتێک سەردڵی گرتم پێوەندی بکەم، ئەوا دەبمە رۆڵی ئەو کەسە ئێسککگرانە دەبینم کە هیچ پەسەندێکی لاپەسەند نییە، منیش حەزم لەو جۆرە رۆڵە نییە!.

دووبەدوو بەرەو دەرگاکە چووین، "موبارەک" وێنەگری بەناوبانگی سەرۆکایەتی، مامۆستا "فاروق ئیبراهیم"ی بینی لەدوورەوە دەجووڵا، سەیری کردم و گوتی "با وێنەیەک بەیەکەوە بگرین"، راشکاوانە بە سەرۆکم گوت "دەتوانین دەستبەرداری وێنەگرتن بین، رەنگە ئەوە باشتر بێ".

لەجێی خۆی چەقی و مرێکی لێ کردم و گوتی "سەیرە، خەڵک دێن بۆ دیدەنیی من و هیچ ئامانجێکیان نییە جگە لە گرتنی ئەم وێنەیە". گوتم "من هەفتانە دوو یاخۆ سێ جار جەمال عەبدولناسرم دەدی، هەروەها ساداتیش، رۆژانە بە تەلەفۆنیش چەند جارێک قسەمان دەکرد، لەگەڵ هەموو ئەوانەدا وێنەیەکی دیدارەکە بڵاو نەکراوەتەوە و هیچ باسێک لەبارەی پێوەندیی تەلەفۆنی نییە، من تێناگەم لە "بیدعە"ی بڵاوکردنەوەی هەواڵ یاخۆ وێنەی دیداری رۆژنامەنووسان لەگەڵ سەرۆک، چونکە ئەوە "سرووشتی شتەکان"ە، سرووشتی شتەکانیش هەواڵ نییە".

ئەنجا هەڵی دایە "وەڵا راست دەکەی، من هەموو خەڵک دەبینم بەڵام هیچ ڕوو نادا، بەڵام کاتێ زانییان چاوپێکەوتم لەگەڵ تۆ هەیە، لە ڕۆژنامەوانی و لە حکوومەت و لە حزبدا بوو بە هەرا".

خۆمم پێ نەگیرا و گوتم "جەنابی سەرۆک.. ئایا بە ڕاستی حزب هەیە؟!".

سەری ڕاوەشاند و گوتی: تۆ لەسەر بۆچوونەکەی خۆت لەبارەی حزبەوە سووریت، حزب گرینگە بۆ پێوەندیکردن بە خەڵک و "تێپەڕاندنی بڕیارەکان".

دواین وشەی سەرنجی ڕاکێشام!

***

ئێوارەی هەمان ڕۆژی دیدارەکە، ئوسامە ئەلباز پێوەندی پێوە کردم و لە نووسینگەکەمدا سەری لێ دام و دەفتەرێکی Yellow Padی بەدەستەوە بوو کە لە ویلایەتە یەکگرتووەکان یاساناسەکان بەکاری دێنن، پێش لەوەی لەبەردەممدا دابنیشێ، لێی پرسیم "چیت بۆ سەرۆک پێشنیاز کردووە".

چەردەیەکم لەوەی پێوەندی بەوەوە هەبوو لە گفتوگۆکەم لەگەڵ "موبارەک" بۆ باس کرد، وەڵامی دایەوە:

"تۆ کاتی خۆت بەفیڕۆ دەدەیت، ئەو شێوازی کارکردنی جیاوازی خۆی هەیە، ئەو حەز دەکا گوێ لەم و لەو بگرێ، بەڵام هەر ئەوە دەکا کە خۆی دەیەوێ (ئەم قسە بۆ تۆیە)، دەشبینیت، ئەو نە وەزارەتی کاروباری سەرۆکایەتی و نە منیش بە وەزیر دادەمەزرێنێ".

قسەی زۆرمان کرد، لەکاتی دەرچوونم ئوسامە ئەلباز لەکاتی تێپەڕینی بەلای شوێنی دانیشتنەکەم لە نووسینگەکەمدا تێبینی کرد کاغەزێکی زۆر بە دەسخەتی من پڕ کراونەتەوە، لە ڕووی ناسراویی پێشترمانەوە پێی گوتم "گرەو دەکەم ئەو کاغەزانە خاڵەکانی قسەکانتی لەگەڵ ئەو (موبارەک) تێدایە".

گوتم "ئەوەی بۆی چوویت ڕاستە".

***

چیرۆکی نوێ لە پاریس!

ڕەنگە هەڵبژاردنی "موبارەک" لەناو کاندیدەکانی تر بۆ جێگری سەرکۆمار بەلای منەوە سەیر بێ (وێڕای هەموو ئەوەی لەبارەی پێوەندیی ئەو دوو پیاوە دەمزانی، بەتایبەت لە ئەزموونی هاوبەشیاندا لە خەرتووم)، بەڵام پێدەچێ هەڵبژاردنەکە بەلای کەسانی ترەوە سەیر نەبووبێ.

لە ڕاستیدا "شیمانەی هەڵبژاردنی" چەند ئاماژەیەکی تێپەڕ و هەندێ جار تەماوی لەبارەیەوە بە زەیندا هێنا، کە تێکڕا چەند تروسکاییەک دەگەیەنن کە ئاستەمە فەرامۆش بکرێن. بەرکۆڵی ئاماژەکانیش ئەوە بوو لە بەرەبەیانێکی یەنایەری ١٩٨٢ لە کۆشکی "ئیلیزێ" لە پاریس ڕووی دا، لەوکاتەی وادەم لەگەڵ میتێران هەبوو، ئەوە یەکەمین دیمانەم بوو لەگەڵی پاش ئەوەی بوو بە

سەرۆکی فرەنسا.

من پێشتر و لەوکاتەی سەرۆکی حزبی سۆشیالیستی بوو فرانسۆ میتێرانم دەناسی و بانگهێشتم کرد بۆ سەردانی قاهیرە، ئەویش بانگهێشتەکەی قبوولّ کرد. لە ٢٥ یەنایەری ١٩٧٤ بۆ ماوەی دە رۆژ میوانی ئەهرام و من بوو لە میسر، دیارە بەنێزیکەیی رۆژانە دەمبینی، هەروەها هەلی بەشداربوونیم لە چەندان دانیشتنی شارەزایانی سەنتەرەی لێکۆڵینەوەی سیاسی و ستراتیجی و ژمارەیەک لە بیرمەندانی ئەوکاتی ئەهرام بۆ رێک خست. لەو دانیشتنانەدا چەندان پرس گفتوگۆیان لەبارەوە دەکرا، چ لە سیاسەتی ناوەوەلّەتی یاخۆ لە گۆڕانکارییە گەورەکان کە لە کۆتا قۆناغی شەڕی ساردا بەرەتاکانی لە ئاسۆوە دەرکەوتبوون.

دواتر میتێران لە کتێبێکیدا بەناونیشانی "دەنکێک لە گوڵەگەنمێکدا" بەشێکی تایبەتی تەرخان کرد بۆ باسکردن لەو کۆبوونەوانە و ئەو گفتوگۆیانەی لەگەلّ هەندێ لە هاوڕێیانم بەشداری تێدا کردن، لە کتێبەکەدا بەدرێژی باسی لەو پێوەندییە کردووە کە لەنێوان سەرۆک سادات و منداا بینیویەتی.

لەکاتی سەردانەکەیدا جارێک یاوەریی ئەو سەرکردە ئیشتراکییەم کرد بۆ بینینی سادات لە ماڵەکەی خۆی لە جیزە.

پاش ئەو سەردانەی میسر لە سەرەتاکانی ساڵی ١٩٧٤، پێوەندیم لەگەلّ فرانسوا میتێران پتەوتر بوو، چەند جارێک لە پاریس یەکترمان بینی کە زۆربەیان لە ماڵەکەی خۆیدا بوو لە گەڕەکی "سان چیرمان"، کە سەعاتەکانی بەیانی لە قاتی سەرەوەی نووسینگەکەیدا دادەنیشتین، دواتر بەپیاسە دەچووین بۆ نانی نیوەڕۆ لە چێشتخانەیەک لەو نێزیکانە و دادەنیشتین بەبێ پچڕان و دوودڵی درێژەمان بە قسەکردن دەدا.

لە ئایاری ١٩٨١ میتێران وەک سەرۆکی فرەنسا هاتە هەلّبژاردن. چەند هەفتەیەک دوای ئەوە من لەگەلّ زۆر کەسی تر خۆمان لەناو زیندانی "تووڕە"دا بینیەوە. لەپشت شوورەکانی زیندانەوە هەوالّی ئەوە دزەی کردە ناومان کە سەرۆک میتێران بەئاشکرا نەیاریی خۆی بۆ هەلّمەتەکانی گرتنی سێپتەمبەر لە میسر دەربڕیوە و داوای لە مەکتەبی سیاسیی حزبی ئیشتراکی کردووە کۆبوونەوەیەکی تایبەت گرێ بدا و سەرکۆنەی گرتنەکانی کرد. میتێران نەیدەتوانی وەک سەرۆکی دەوڵەتی فرەنسا سەرکۆنەکە رابگەیەنێ بۆیە چارە ئەوە بوو وەک سەرۆکی حزبی ئیشتراکی رای بگەیەنێ. هەروەها بیستمان کە سەرۆک سادات تووڕە بووە و هەڕەشەی بڕینی پێوەندییەکانی میسری لەگەلّ فرەنسا کردووە، لەبەرئەوەی دەستی خستووەتە کاروباری میسرەوە ئەگەرچی سەرۆکی فرەنسا وەک سەرۆکی حزبی ئیشتراکیش بۆچوونی خۆی دەربڕیبوو.

***

لە یەکەم گەشتمدا بۆ ئەورووپا پاش ئازادکرانمان، لە یەنایەری ١٩٨٢ نامەیەکم بۆ سەرۆک میتێران نارد و لە کاتی گەیشتنم بە پاریس و ماوەی مانەوەم ئاگەدارم کرد و بوارم بۆ ئەو بەجێ

هێشت کاتێک بۆ یەکتربینین دەستنیشان بکا، زۆری نەبرد نووسینگەکەی پێوەندی پێوە کردم و داوەتی ئامادەبوون لەسەر نانی بەیانی لەگەڵ سەرۆک لە سەعات هەشت و نیوی رۆژی دووشەمی داهاتوو پێ راگەیاندم.

لەسەر نانخواردن و لە گفتوگۆیەکدا کە زیاتر لە سەعات و نیوێکی خایاند میتێران لەبارەی پێوەندیم بە سەرۆکی نوێوە "موبارەک" پرسیاری لێ کردم، ئاخۆ پێوەندییەکی سرووشتییە یاخۆ گەردەلوولییە وەک لەگەڵ سەرۆک سادات لە ساڵە کۆتاکانیدا؟

گوتم "لەم دواییەدا بۆ ماوەی چەند سەعاتێک چاوم بە سەرۆکی نوێ کەوت، وا دەبینم پاوێکی ماقوولّ بێ، دەتوانێ لە پۆستەکەی فێر بێ و تێیدا گەورە ببێ".

تێبینیم کرد میتێران بە بایەخەوە گوێی شل کردووە بەبێ ئەوەی هیچ کاردانەوەیەکی هەبێ، تەنیا ئاماژەیەکی خێرا نەبێ کە گوتی "بەهەر حاڵ هەندێ کەس لای ئێمە باش دەیناسن".

لێم پرسی مەبەستی لەو ئاماژەیە چییە، بە نیوە زەردەخەنەیەک ئاماژەی بە دەستەواژەی: هۆگەلی دەوڵەت Raison d etat" کرد، کە دەستەواژەیەکی بەناوبانگی کاردینالّ ریشیلیو سیاسەتوانی مەزنە لە سەرەتای مێژووی فرەنسادا.

قسەمان لەسەر زۆر بابەت کرد، بەڵام تێبینیم کرد میتێران زیاد لە جارێک ناوی "ئەلیکسەندەر دی میرانش"ی برد کە بەڕێوەبەری دەزگای هەواڵگریی دەرەکیی فرەنسا SDECE بوو. بە ئەزموونی رۆژنامەنووسی ئەو هەستەم لا بزووت کە لە پاریس خەڵکانێک هەبن زیاتر لەبارەی سەرۆکی نوێی میسرەوە دەزانن، کە "دی میرانش" یەکێکیانە.

***

پێشتر "ئەلیکسەندەر دی میرانش"م دەناسی لە ئەزموونێکدا، کە چیسکار دیستان سەرۆکێکی پێشووی فەرەنسا ڕێکی خستبوو کەپێش ٥ ساڵ لە هەمان ئەو هۆڵەی ئێستە میتێرانی تێدادەبینم، چاوم پێی کەوت.

لەو دیدارەدا لەگەڵ چەسکار دیستان لە هۆڵێکی پاشکۆی نووسینگەی سەرۆکایەتی لە دوو کورسی بەرامبەر دانیشتبووین و مێزێکی چای لە جۆری "لویسی پازدەیەم" لەنێوانمان دابوو، ئەنتیجۆنی سەگەکەی دیستانیش لەژێر کورسیەکەیدا راکشابوو، ویستی پاساو بۆ بوونی سەگەکەی لەگەڵیدا بێنێتەوە بەوەی سەگەکە ناتوانێ لێی دوور بکەوێتەوە، بگرە هەمیشە بەدواییەوە لە ژووری نووستنەکەیەوە بۆ هۆڵی کتێبخانەکەی، کاتێ پارچەیەکی بچووک گۆشتی بۆ فڕێدایە ناو قاپەکەی، بە گونجاوی زانی پاساوێکی تر بۆ بوونی سەگەکەی باس بکات و گوتی "سەگەکە قسە ناکا، بەڵام وەفاداری بێ ئەندازەیە و لە نهێنیپارێزیشدا جێمتمانەیە".

ئەنجا گوتی "ئەو دڵسۆزییە پاکە لە پەیوەندی نێوان مرۆڤەکاندا دەگمەنە"!

قسە زۆر کرا و پەلوپۆی لێبوویەوە و هەستم کرد سەرۆک دیستان بە ئەفریقیاوە سەرقاڵە و

قسەکانی زیاتر لەبارەی ئەوێوە بوو، پێی وابوو شیوعیەت ورده ورده تێیدا رۆ دەچێ، هەروەها پێداگری کرد "پێویستە عەرەب دەرک بەمەترسیی دۆخی ئەفریقیا بکەن، لەبەر ئەوەی ئەو هەڕەشەی رووبەڕووی عەرەب و رۆژاواش لەگەڵیان دەبێتەوە مەترسیدارە"!

سەرۆک دیستان لە روونکردنەوە بەردەوام بوو:

"١- کەنالّی سوێس هێشتا داخراوە، ئەمە وێڕای کۆتا هاتنی شەڕی "یوم الغفران" (سەرۆکی فەرەنسا بەم شێوەیە وەسفی شەڕی ئۆکتۆبەری کرد).

٢- نەوتی کەنداو بۆ ئەوەی بگاتە ئەوروپا و ئەمەریکا ناچارە لەڕێی "سەر لوتکەی هیوا"وە بەدەوری ئەفریقیادا بسووڕێتەوە. ئەمەریکا دەتوانێ بەشێوەیەکی کاتی دەستبەرداری نەوتی عەرەبی ببێ، بەڵام ئەوە بۆ ئەوروپا مەحاڵە.

سووڕانەوەی نەوتگوێزەکان (ناقلات البترول) بەدەوری ئەفریقیادا لەڕێی ئەو ڕاڕەوە دەریاییانەی چوار دەوری کیشوەرەکەیان داوە، لەبەردەم چالاکیی سۆڤیەتیدا، کە کۆشێکی زۆر بۆ بەهێزکردنی پێگەی خۆی لەو ناوچەیە دەکا، ئاشکرایە، بەتایبەتی لە ئەفریقیا و بەدیاری کراوی لە ئەسیوبیا (رژێمی مەنگستۆ هیلەمەریەم حوکمی دەکرد) کە ناسنامە کۆمۆنیستییەکەی نەدەشاردەوە.

٣- ئەوروپایش ناتوانێ ئاشکرابوونی ئەو ڕێڕەوە دەریاییانەی نەوتگوێزە رۆژاواییەکانیان پێدا تێدەپەڕێ قبوولّ بکا.

لەباریکیشدا کردنەوەی کەنالّی سوێس لەبەردەم نەوتگوێزەکاندا هێشتا بە هەڵواسراوی ماوەتەوە، لەبەرئەوەی راستەوخۆ رەهنە بە ڕێکەوتنەکانی ئاشتیی نێوان میسر و ئیسرائیل و ناڕاستەوخۆیش بە ئاشتیی عەرەب-ئیسرائیلەوە، کەواتە دەبێ بە هەموو شێوەیەک سنوور بۆ هەژموونی سۆڤیەت لەناو کیشوەرەکەدا دابنرێ.

٤- فەرەنسا لە سەردەمی دیگۆلەوە بایەخ بە بوونێکی سیاسیی کاریگەری فەرەنسا لەو کیشوەرەدا دەدا، کە پاریزگاری لە زۆر بەرژەوەندی دەکا، هەروەها پێوەندیگەلی شارستانیش دەپارێزێ کە بایەخی خۆی هەیە، هەر بۆ ئەوەیش دیگۆل ڕێکخرواى "فرانکۆفۆنی"ی دامەزراند، بەڵام ئەم ڕێکخراوە بەپێچەوانەی ڕێکخراوی "کۆمۆنوێڵس" لە جموجوڵی سیاسیدا لاوازە، لەبەرئەوەی هەڕێمە ئینگلیزییەکانی فەرەنسا (مەبەستی ئەو دەوڵەتە ئەفریقییانە بوو کە لەژێر دەسەڵاتی بەریتانیادا بوون و زمانی ئینگلیزییان بەکار دەهێنا) چوونە پاڵ کۆمۆنوێڵسی بەریتانیایی (کە ڕێکخراوێکی ئابوورییە) لەکاتێکدا فەرەنسا لەڕێی ڕێکخراوی فرانکۆفۆنییەوە کولتووری وەک پێوەند بەکارهێنا لەو روانگەوە کە زمانی فەرەنسایی بناغەیەکی هاوبەشە، بەڵام فرانکۆفۆنی لە ئەدەب و کولتووردا نوقم بوو و ستراتیجییەت و سیاسەتی لەبیر کرد، ڕەنگە ئەوەیش لەژێر کاریگەریی سەنگور (سەرکردەی سەنیگال)دا بووبێ، جا گوتی لەبیرت نەچێ

سەنگور شاعیر بوو، ئەگەر وایش بێ ڕێکخراوی یۆنیسکۆمان بەس بوو (ڕێکخراوی ڕۆشنبیری و زانست) و پێویست بە فرانکۆفۆنیەت نەبوو.

جیسکار دیستان لێی پرسیم ئاخۆ هیچ لاریەکم هەیە لە بینینی "ئەلیکسەندەر دی میرانش) کە بەڕێوەبەری هەواڵگریی دەرەکیی فرەنسایە، لەبەرئەوەی ئەو لە هەر کەس زیاتر لە رادەی مەترسیی سۆڤیەت و ڕێگەکانی ڕووبەڕووبوونەوەی لە ئەفەریقیا تێ دەگا (ئەوە یەکەم جار بوو ناوی ئەو پیاوە ببیستم و شتێکی لەبارەوە بزانم).

گوتم من دەتوانم هەر کەسێک ببینم کە شتێکی نوێی لێوە بزانم.

***

بەهەرحاڵ دیدارەکەی ئەو ڕۆژەمان کۆتای پێ هات، سەرۆک دیستان گوتی داوا لە ئەلیکسەندەر دی میرانش دەکا لەو هۆتێلەی لێی نیشتەجێم پێوەندیم پێوە بکا.

دی میرانشیشم بۆ یەکەم جار بینی، بە ڕێکەوتیش زانیم خزم (ئامۆزا)ی ژنەهاوڕێیەکی دێرینم بوو (تیریز دی سان فال) کە ئەوکات بەڕێوەبەری چاپ و بڵاوکردنەوە بوو لە "فلاماریۆن"، کە گەورەترین خانەی چاپ و بڵاوکردنەوە بوو لە فرەنسا و مافی بڵاوکردنەوەی کتێبەکانی منی بە زمانی فرەنسایی هەبوو.

کاتێ دی میرانش هات بۆ بینینم لە هۆتێلی "کریۆن"، بانگهێشتی کردم بۆ سااڵۆنێک کە لە هەمان هۆتێل گرتبووی تا دوور لە کەسانی تر(لە سااڵۆنی ئیپراتۆریەت کە تێیدا چاوەڕوانم دەکرد) دابنیشین و قسە بکەین. دیار بوو یەکێک لە بڕیاردەرەکانی شاشەیەکی لە هۆڵەکەدا ئامادە کردبوو کە نەخشەی ئەفریقیا و هێڵەکانی کەشتیەوانیی دەریایی لە چواردەوریدا کێشرابوون، لەگەڵ تۆماری ژمارەی ئەو بارە نەوتانەی ڕۆژانە بە ڕێڕەوەکانیدا گوزەر دەکەن.

لەبەردەم شاشە گەورەکەدا دانیشتین، میرانش دەستی بە شەرح کرد و لەگەڵیدا نەخشەی سەر شاشەکان دەگۆڕان، لەگەڵ هەندێ لە نەخشەکاندا ژمارەیەک بەڵگەنامە و خشتە و ژمارە دەردەکەوتن کە لەگەڵ جێبەندی پێشاندانەکەدا دەگونجان!

دی میرانش ناوبەناو سەرنجی دەخستە ڕوو کە تێیدا سوور بوو لەسەر ئەوەی فرەنسا هێشتا زلهێزێکە ئەگەرچی قایلیش بووە بە سەربەخۆیی وڵاتە بندەست (کۆڵۆنی)ەکانی!

هەروەها ئەفریقیا هێشتا بەلایەوە بەبایەخە (ناشتوانێ لێی بکشێتەوە وەک کە پاش سەربەخۆیی ڤێتنام لە ئاسیا کردی).

هەروەها فرەنسا دەوڵەتێکی (دەریای) ناوەڕاستە و قبووڵ ناکا هیچ مەترسییەک هەڕەشە لەو نااوچەیە بکا. ناوەڕاستیش سەقفی ئەفریقیایە!

***

پێشاندانەکە تەواو بوو و دی میرانش دڕێژەی دا بە باسکردنی ئەوەی فرەنسا گەورەترین

بەکاربەری وزەیە لە کیشوەری ئەورووپا، هەژموونی راستەوخۆیشی بەسەر سەرچاوەکانی وزەدا لە کەنداو نییە، هەر بۆیە ژیانی خۆی و ژیانی کۆمەڵگەی ئەورووپایی بە نەوتەکەی ئەوەوە بەندە و خۆیشی بە هاوبەشێکی سەرەکی دادەنێ لە دەستەبەرکردنیدا، هەر بۆیە هاوکاری لەگەڵ ژمارەیەک لە دەوڵەتانی ناوچەکەدا دەکا و پێکەوە "هاوکاری لە کارکردن" Cooperation D action یان دامەراند.

هەروەها گوتی خۆشبەختانە هەندێ لە هێزە پێوەندارەکانی رۆهەڵاتی ناوەڕاست لەگەڵ فرەنسا چوونەتە ناو ئەو "هاوکاری لە کارکردن"ـە، هەروەها فرەنسا بوو ئەمەریکا و ئیسرائیلی قایل کرد نەیەنە ناو گرووپەکە تا عەرەبەکان گومان لە نیازپاکیی "هاوکاری لە کارکردن" نەکەن، لەبری ئەوە لەسەر ئەوە رێک کەوتن هەردووک ویلایەتە یەکگرتووەکان و ئیسرائیل دوور بەدوور ئاگایان لە کارەکانی گرووپەکە بێ، ئەمەیش شتێکی پێویستە تا لە تاریکاییدا بەریەککەوتن لەناو پلانەکاندا روو نەدا.

دی میرانش گوتی ناونیشانی "سەفاری" (گەشت بە دارستانەکاندا)یان بۆ گرووپەکە هەڵبژارد، لەبەرئەوەی چالاکیی سەرەکیی گرووپەکە لە ئەفریقیایە، ناوێکی رۆمانسشیان بە "کۆد" بۆ هەڵبژارد، کە کەس ناتوانێ واتاکەی دیاری بکا مەگەر لایەنێک بێ لە گرووپەکەدا.

هەروەها گوتی خۆشبەختانە پیاوانێکی وەک شا حەسەن (لە مەغریب) و شا فەیسەڵ (لە سعوودیە) و محەمەد رەزا شای پەهلەوی (لە ئێران) و سەرۆک سادات (لە میسر) دووربینی و جەسارەتی ئەوەیان هەیە لەو ئەرکەدا، کە پێوەندی بەوانیشەوە هەیە و کار لە زیندە بەرژەوەندییەکانیان دەکا، هاوکاریی فرەنسا بکەن.

دی میرانش درێژەی دایە و باسی لەو مەترسییانە کرد کە هەڕەشە لە وڵات بە وڵاتی شاخی ئەفریقیایی دەکەن، بایەخێکی ئاشکرای بە ئەفریقیا دەدا و بەتایبەت بە کۆنگۆ و ئەنگۆلا.

دی میرانش گوتی "ئەمە لە راستیدا (هاوکاری لە کارکردن)ێکی ستراتیجییە، کە بەرژەوەندیگەلێکی هاوبەش بەدی دێنێ، هەر بۆیە جێبەجێکردنی لەرێی پەیماننامەیەکی تایبەت و داخراوی نێوان هەر پێنج دەوڵەتەکە کراوە".

بەبێ ئەوەی قسە لەسەر قسەکانی بکەم تا لە رووبەرووبونەوەکان راینەگرم، لێم پرسی "ئاخۆ ئەو دەوڵەتە عەرەبییانەی رێکەوتنەکە (راستتر بڵێین: پەیماننامەکە)یان ئیمزا کردووە ئاگایان لەوە هەیە هاوئاهەنگی لەگەڵ ئەمەریکا و ئیسرائیل کراوە؟ بەبێ دوودڵی وەڵامی دایەوە "ئەوان بەدڵنیاییەوە دەزانن، بەڵام بۆ ئەوەی تووشی رووزەردی (حرج) نەبن، لەوەدا هەموویانمان

بەخشیوە و ئەرکی هاوئاهەنگیکردن لەگەڵ ئەمەریکامان بە ئێران سپاردووە، ئەمەریکایش لە چوارچێوەی پێوەندییە تایبەتەکانی خۆیدا لەگەڵ ئیسرائیل، ئەمەی دوایی لەو شتانە ئاگەداری دەکاتەوە کە گرینگە بیانزانێ"!

***

دی میرانش بایەخێکی تایبەتی بە سعوودیە دەدا، ئەویش لەو باوەڕیەوە کە بە درێژی باسی کرد کە دەبێ ئیسلام رۆڵێکی بنەڕەتی لە پاراستنی نەوتدا ببینێ و گوتی "خۆشبەختانە گەورەترین بەرهەمهێنی نەوت لەهەمان کاتدا خانەی شوێنە پیرۆزەکانی موسڵمانانە و فرەنسا قەت باوەڕی بە بەریەککەوتنی ئیسلام و ئەوروپا نییە، بەپێچەوانەوە لە لایەنگرانی گفتوگۆی ئاینەکانە لەنێوان ئیسلام و ئەوروپادا و بە کردەوەیش لەگەڵ زانایانی سعوودی هەوڵێکی هاوبەشیان دەست پێ کردووە، ئەو هەوڵەیش لەلایەن میسرەوە هان دەدرێ (ئەوە راست بوو، ئەگەرچی زانایانی سعوودیە هەستیان بە رووزەردی کرد لەو گفتوگۆیە و شێخێکی پێشووی ئەزهەر بۆ درێژەپێدانی لە میسر دڵگەرم بوو و لەو زانکۆ ئیسلامییە دێرینە (ئەزهەر) سەنتەرێکی تایبەتی بۆ کردەوە).

دی میرانش لە کۆتای پێشاندانەکەیدا پێی وابوو "دەبێ بیرمەندانی عەرەب لە لێکتێگەیشتنی شارستانی لەنێوان رۆحی ئیسلام و رۆحی ئەوروپادا یارمەتیدەر بن".

هەروەها ئاماژەی بەوە دا لە رابردوودا و لەوکاتەوە "ناپلیۆن پۆناپارت" چووە میسر، میسر هەندێ کۆششی لەو رووەوە کردووە، راستە ئەو هەوڵانەی میسر لە روانگەی خواستنی رۆشنگەریەوە بووە، بەڵام میراتی کولتووری دەبێ ببێتە مایەی پاراستنی زیندە بەرژەوەندییەکانی خاوەنەکەی"!

با بایەخەوە خووم دابوویە قسەکانی و بیرم لەو توانای دەوڵەتە زلهێزەکان دەکردەوە بۆ خستنەڕووی بەرژەوەندییەکانیان لە بارودۆخە گۆڕاوەکاندا و چۆن چۆنی شەڕێکی پەنامەکی، بە رووپۆشی کولتوور و شارستانیەت و تەنانەت ئاینەکانیش دادەپۆشن!.

دواتریش جارێکی تر دی میرانشم لە ئۆفیسەکەی بینییەوە، ئەم جارەیان جگە لە ئەفریقیا، بایەخێکی تازەی بە ئەمەریکای ناوەڕاست و کوبایش دەدا.

***

چەند ساڵێک تێپەڕین و دیستان لە کۆشکی ئەیلیزێ دەرچوو و میتێران چووە ژوورەوە و ئەو دیدارەمان بوو کە کەمێک پێشتر ئاماژەم پێ دا و تێیدا بە لێڵی باسی لەو کەسانەی "موبارەک دەناسن" و بەرژەوەندیی دەوڵەت کرد و پتر لە جارێک ناوی "دی میرانش"ی هێنا. بەخەیاڵمدا هات جارێکی تر بیبینمەوە، بەڵام بارودۆخ وا هاتە پێش میرانش خۆی هەوڵ بدا من ببینێ، ئەم جارەیان لە رێی "ئامۆزا"کەیەوە، خاتوو "تیریز دی سان فال" (بەڕێوەبەری بڵاوکردنەوە لە دامەزراوەی فلاماریۆن)، کە پێوەندی پێوە کردم و پێی گوتم ئامۆزاکەی دەیەوێ بمبینێ، چونکە دەیەوێ هەندێ لەو شتانەم بۆ ڕاست بکاتەوە کە لە کتێبەکەم لەبارەی شۆڕشی ئێرانییەوە "گەڕانەوەی ئایەتوڵا"دا باسم کردبوون.

دەست بە بڵاوکردنەوەی هەندێ لە بەشەکانی کتێبەکە کرابوو لە ڕۆژنامەی "فیگارۆ" وەک سەرەتایەک بۆ بڵاوکردنەوەی لە خانەی "فلاماریۆن"، لەو کتێبەدا بەشێکی تەواوم تەرخان کردبوو، تێیدا بۆ یەکەمین جار باسم لە نهێنیی گرووپی "سەفاری" کردبوو، دەقی پەیماننامەی دامەزراندنی

گرووپەکەم دیبوو، ئەویش لە کۆشکی نیاقاران کە بارەگای ڕەسمیی کار و ژیانی شای ئێران بوو، ئایەتوڵا خومەینی فەرمانی دابوو ئاسانکاریم بۆ بکرێ بۆ بینینی هەر بەڵگەنامەیەکی ئەو سەردەمەی شۆڕشی ئێرانی بۆ ڕووخاندنی هەڵگیرسا!

بەڵگەنامەی پێکهێنانی پەیماننامەکە و ئیمزاکردنی لە کۆبوونەوەیەکی تایبەتدا بوو کە لە جدە گرێ درا، گرینگترین دەقەکانی لە کتێبەکەدا بڵاو کرایەوە، لەگەڵ دەقەکاندا ناوی ئەوانەیش نووسراوە کە لەبری سەرۆکەکانیان ئیمزایان کردبوو، بڵاوکردنەوەی ناوەکان لەو کاتەدا هەرایەکی گەورەی نایەوە، ئەوانەی لەبریدا ئیمزایان کردبوو پێنج کەس بوون:

کۆنت "دی میرانش" خۆی (بەڕێوەبەری هەواڵگریی دەرەکیی فرەنسایی) لەبری سەرۆک دیستان.

کەمال ئەدهەم (بەڕێوەبەری هەواڵگریی گشتیی سعوودیە) لەبری شافەیسەڵ.

جەنەراڵ ئەحمەد دلێمی (بەڕێوەبەری هەواڵگریی مەغریبی) لەبری شاحەسەن.

جەنەراڵ نیعمەتوڵا ناسری (بەڕێوەبەری ساواکەهەواڵگریی ئێرانی) لەبری شا محەمەد ڕەزای پەهلەوی.

دکتۆر ئەشرەف مەروان (بەڕێوەبەری نووسنگەی سەرۆک بۆ زانیارییەکان لە میسر) لەبری سەرۆک سادات.

***

ئەو بابەتەی "ئەلیکسەندەر دی میرانش"ی تەنگاو کردبوو هاتبوو داوای ڕاستکردنەوەی دەکرد، ئەوە بوو کە لەبارەی ڕووداوێک لە یەکێک لە جێگرەکانی قەومابوو باسم کردبوو، کە چۆن پاش کۆبوونەوەیەکی نهێنی لە مەغریب و لەکاتی تێپەڕینی بە باڵەفڕگەی "دارولبەیزا"دا جانتای کاغەزەکانی لێ دزرابوو، ئەنجا ئەو جەنەراڵە سەرکۆنە کرابوو کە بەکرێگیراوەکانی سۆڤیەت (دیارە هی تریش) توانیویانە جانتای بەڵگەنامەکانی بدزن کە نهێنیی گرینگی تیایە. من لە کتێبەکەدا ئەوەیشم نووسیبوو کە ئەو جەنەراڵە فرەنساییە بەرپرسە دواتر کوژراوە و گوتراوە لە سزای ئەو کارەدا بووە!

ئەوەی دی میرانشی تەنگاو کردبوو ئەوە بوو قسەکەی من ئەوەی لێ دەخوێنرێتەوە کە "دی میرانش" سەرۆکی ڕاستەوخۆی ئەو جەنەراڵە فەرمانی لەناوبردنی دەرکردووە و دەیویست من ڕوونکردنەوەیەکی بۆ زیاد بکەم (لانی کەم بۆ چاپە فرەنسییەکەی، کە لە ئامۆزاکەیەوە بیستبووی لە دەرچوونداید)، ئەگینا، بەداخەوە، ناچارە سکاڵا لەسەر خانەی "فلاماریۆن" وەک بڵاوکەرەوەی کتێبەکە و من وەک نووسەری کتێبەکە تۆمار دەکا!

"دی میرانش" لەو کاتەدا و پێش لەوەی میتێران بچێتە کۆشکی ئەلیزێ، وازی لە پۆستەکەی هێنابوو!

هەواڵنامەی کتێب

ئێستە ئازاد بوو و تا رادەیەک گرێی زمانی کرابوویەوە و قسەکان خۆشتر و زیندووتر لە زاری هەڵدەقوڵان.

***

یەکترمان بینی و لە سەرەتادا ژنە ئامۆزاکەیشی "تیریز دی سان فال"مان لەگەڵ بوو، ئەم جارەیان لە گۆشەیەکی ئەستێرکێکی مەلەکردن لە باخچەی هۆتێلی "ریتز" لە گۆڕەپانی بەناوبانگی "فاندۆم" دانیشتبووین، لە نێزیک ستوونێکی پۆڵا کە ناپلیۆن پۆناپارت لەو تۆپانەی لە شەڕی "ئەسترلینز" بە تالانی گرتبوونی، دروستی کردبوو!

ئەگەرچی مەوعیدمان سەعات ١٠ی بەیانی بوو، سەرم سوڕما کاتێ لە دی میرانشم پرسی ئاخۆ کووپێک قاوەی دەوێ، ئەو وەڵامی دایەوە بەوەی پرسی ئاخۆ بێتاقەت نابم ئەگەر داوای پێکێک "ویسکی" بکا.

رەنگە لەژێر کاریگەریی لێڵیی ئاماژەکەی چەند رۆژ پێشتری سەرۆک میتێراندا بێ کە گوتی "لای ئێمە هەندێ کەس سەرۆکی نوێی میسر دەناسن" و دوو جاریش ناوی "دی میرانش"ی بەسەر زاردا هات کە راستەوخۆ لێم پرسی "پێدەچێ تۆ سەرۆکی نوێمان بناسی، لە ئاماژەیەکی سەرۆک میتێران کە سەرەتای ئەم هەفتەیە یەکترمان دی، هەستم بەوە کرد".

دی میرانش سەیری کردم و چاوەکانی دەبریسکانەوە و گوتی "بەڵێ.. بەڵێ دەیناسم، لە چوارچێوەی گرووپی "سەفاری"دا بینیم کە بیرم دێ پێش چەند ساڵێک لەبارەیەوە قسەم بۆ کردی.

سەرەتا "ئەشرەف مەروان" نوێنەرایەتیی سەرۆک سادانی دەکرد لە گرووپەکەدا، پاش دوو ساڵ ئەشرەف مەروان بزر بوو و "موبارەک" جێی گرتەوە!

***

ئەنجا دی میرانش سنگی دایە بەر قسەکردن، رەنگە ئەوە دڵنیای کردبێتەوە کە من ئێستە پێوەندیم بە دوو سەرۆکی فرەنسایییەوە هەیە: "چیسکار دیستیان" و ئێستەیش و "فرانسوا میتێران".

دی میرانش باسی لە سەرهەڵدانی گرووپەکە کرد کە لە ناوەڕاستی حەفتاکاندا دەستی پێ کرد. پاش کەوتنی سەرۆک "ریچارد نیکسۆن" بەهۆی رسواییەکەی "وۆتەر گێت"ی ساڵی ١٩٧٤ و هەر بەو هۆیەوە ئاژانسی هەواڵگریی ناوەندیی ئەمەریکایی A.I.C کە گەورەترین زەبەلاحی دنیای هەواڵگرییە پەکی کەوت، لەبەرئەوەی لەلایەن کۆنگرێسەوە لێکۆڵینەوەی فراوانی لەگەڵدا کرا پاش ئەوەی دەرکەوت، بەپێچەوانەی یاساکەی، لە کارکردن لەناو خودی ئەمەریکاوە تێوەگلاوە.

هەروەها گوتی سەرۆکی نوێی ئەمەریکا پاش دەرچوونی نیکسۆن لە کۆشکی سپی، کە سەرۆک جیرالد فۆردە، ئەویش بڕیاری داوە لێژنەیەکی تایبەت بەسەرۆکایەتیی نیلسۆن رووکفلەری جێگر پێک بێنێ بۆ لێکۆڵینەوە لە زێدەڕۆییەکانی ئاژانسی هەواڵگریی ناوەندی کە بەو هۆیانەوە

لەکارکەوتنی دەزگاکە درێژەی کێشا، بەتایبەت پاش ئەوەی کۆنگرێس سەرمایە دارایییەکەی بلۆک کرد.

دی میرانش گوتی "لەو کاتەدا هەستمان کرد دەبێ لەسەر بەرپرسیاریەتیی خۆمان بجووڵێین، داوامان لە دۆستانمان و دۆستانی ویلایەتە یەکگرتووەکانیش کرد هاوکاریمان بکەن، شانشینی سعوودی ئامادە بوو بە پارە بەشداری بکا، ئێوە لە میسر بە سەربازگەی مەشق ئامادە بوون، مەغریب بە رەگەزی مرۆیی ئامادە بوو، شای ئێران بە هەموو شێوەیەک ئامادە بوو At large.

ئەشرەف مەروان نوێنەری میسر بوو، دواتر وەک عەرزم کردی بزر بوو و موبارەکی جێگری سەرۆک سەری هەڵدا.

دی میرانش ئیستێکی کرد بۆ ئەوەی داوای پێکێکی تر ویسکی بکا و ئەنجا درێژەی پێ دایەوە: "لەبارەی موبارەکەوە لێم دەپرسی، دەیناسم، دیارە دەیناسم هاوڕێکەم، لە دانیشتنەکانی سەفاری لەگەڵمان بوو، کە چەند جارێک لە جیددە، چەند جارێک لە تاران و چەند جارێکیش لە مەغریب کۆ بووینەوە، بەڵام کۆبوونەوەی زۆرمان لە فرەنسا نەکرد تا واشنتۆن وا هەست نەکا ئێمە دەمانەوێ بااڵ بەسەر گرووپەکەدا بکێشین.

A.I.C زۆر هەستیار بوون لەگەڵ ئەوەی لە هەموو شتێکیش ئاگەدارمان دەکردنەوە، ئەوانیش ئیسرائیلیان ئاگەدار دەکردەوە. ئیسرائیل داوای کرد بەشداریی چالاکییەکەمان بکا، لەبەرئەوەی زانیاریی هەواڵگریی بەنرخی لە ئەفریقیا هەیە، بەڵام بۆ ئەوەی سعوودیە هەست بە رووزەردی نەکا داوای لێبوردنمان کرد، بەڵام هیچ هەستکردن بە رووزەردییەک لای میسری و مەغریبییەکان نەبوو، ئەوان پێوەندیی راستەوخۆیان لەگەڵ ئیسرائیلدا هەیە"!

دی میرانش گەڕایەوە سەر باسی "موبارەک" و گوتی "بەڵێ بەڵێ دەیناسم، چەند ساڵێک لەگەڵمان بوو".

رەنگە هەڵەیەکم کردبێ کاتێ لەبارەی بواری کارکردنی "موبارەک" پرسیارم کرد، پێدەچێ پرسیارەکە دەماری هەواڵگیریی لا وروژاندبێ، هەر بۆیە ئیستێکی کرد و گوتی ناتوانێ بچێتە ناو وردەکاریی "هەندێ پرۆسەی تایبەتەوە"!

لەوکاتەی دیدارەکەمان لە کۆتایی نێزیک دەبوویەوە، دی میرانش وردەیەکی تری لەبارەی موبارەکەوە درکاند و گوتی "ئەو لەوکاتەی لە کەشوهەوای ئیمزاکردنی دەستەوارەی کڕینی باڵەفڕەکانی "میراج" کە لیبیا لەگەڵ فرەنسا لە ساڵی ١٩٧١ کە گرێبەستێکی گەورە بوو بۆ کڕینی ١٠٨ باڵەفڕ، بۆ یەکەم جار بیچمی موبارەکی بینیوە چاودێری کردووە".

دی میرانش گوتی "ئێمە دەمانزانی لیبیا ئەو دەستەوارە بۆ میسر ئیمزا دەکا بۆ یارمەتیدانی لە شەڕی ١٩٧٣، هەر بۆیە بەوردی چاودێریمان دەکرد، لە راستیدا لە شاندی دانوستانکار وردبووینەوە کە لەگەڵ کۆمپانیای "تۆمسۆن" دانوستاندنی دەست پێ کرد، هەر هەموویان لە هێزی

باڵەفڕوانی میسری بوون، پاسپۆرتی لیبیاییان دابوونێ تا بڕوا بە ئێمە بێنن کە لیبیایین، بەڵام ئێمە راستییەکەیمان زانی".

هەروەها گوتی "ئێستە ئەوە چی تر نهێنی نییە".

دی میرانش گوتی "لەم کاتەدا بۆ یەکەم جار موبارەک کەوتە بەر نیگام، ناکۆکییەک لەنێوان هەندێ لەوانەی بەشداریی دانوستاندنەکانی ئیمزاکردنی دەستەوارەکەیان کرد دروست بوو و گرووپی چەکی باڵەفڕوانی میسرییان بەجێ هێشت و لەناو خۆیاندا دەستەیەکیان دروست کرد، دوای ئەوە لەبەر چەندان هۆ جیاوازی و ناکۆکییەکەیان قوواڵتر بوویەوە، جا "موبارەک" کەوتبووە نێوانیان تا پێکیان بێنێتەوە و هانیان بدا پەرۆشی پێوەندییەکانیان بن، کە لە بنەڕەتدا لە ئەفسەرانی خۆی بوون. دەبوو چاودێریی هەموو شت بکەین، لەبەرئەوەی بارودخێکی نائاسایی دەوری تەواوی دەستەوارەکەی دابوو!

هەستم کرد دی میرانش حەزەرە کۆنەکەی پیاوی هەواڵگری سەری لێ دایەوە، منیش نەمویست هیچی لەسەر بڵێم!

***

زیاتری نەگوت و منیش هەستم کرد لەوە زیاتر ناڵێ کە گوتی، لەگەڵ ئەوەیشدا دی میرانش چەند جارێک ناوی موبارەکی هێنایەوە و بە ئاوازی سەرسامییەوە کە نەیدەتوانی بیشارێتەوە گوتی "ببینە قەدەر! من وا خانەنشینم و هاوڕێکەی پێشووم لە سەفاری لە لوتکەی سەرۆکایەتیی دەوڵەتی میسریدایە"!

بە سەرسوڕمانەوە گوتی "ئازیزم ئەوە قەدەرە.. قەدەر"!

***

جێی سەرسوڕمانە ئەمەیش شتێکی نوێیە دواتر وردەکارییەکان لەو رووەوە بەپێی خۆیان هاتنە لام. ئەوە بوو لە سێپتەمبەری ٢٠٠٨ لە پاریس بووم، بە رێکەوت لە هۆڵی هۆتێلی "بریستۆڵ" چاوم بە عەبدولسەلام جەلوود کەوت کە پاش شۆڕشی سێپتەمبەری ١٩٦٩ سەرۆک وەزیرانی لیبیا بوو (جەلوود لە سەردەمی خۆیدا پیاوی دووەم بوو لە سەرکردایەتیی شۆڕش دوای موعەمەر قەزافی). لەو هۆڵەدا چاوەڕوانی کەسێک بووم کە پاش نیو سەعات دەهات، بانگهێشتی جەلوودم کرد بۆ دانیشتن لە باخچەی ناوەوەی هۆتێلەکەدا، جەلوود دەستی بە گێڕانەوە کرد و باسی لە دەستەوارەکەی "میراج" لەگەڵ فرەنسا کرد و جەختی کرد کە بەهای دەستەوارەکە ٤ ملیار دۆلار بوو، ئەنجا چووە ناو وردەکارییەکان، خۆشبەختانە ئەو بەشەی قسەکانی بەئامادەبوونی شایەتحاڵێک کرد کە ئەو میوانە بوو چاوەڕوانم دەکرد ئەویش دکتۆر غەسان سەلامە (بیرمەندی هەڵکەوتوو و وەزیری رۆشنبیریی پێشتری لبنان، کە ئێستە مامۆستایە لە زانکۆی پاریس) بوو، بانگهێشتم کرد بۆ دانیشتن لەگەڵ عەبدولسەلام جەلوود، پاش ئەوەی میوانەکەم پێ ناساند

هەواڵنامەی کتێب

جەلوود لێی پرسیم "ئایا متمانەت پێی هەیە؟"! منیش متمانەی خۆمم بە غەسان سەلامە بۆ دووپات کردەوە.

جەلوود دەستی بەقسە کرد و درێژەی دایە، بەڵام ناتوانم زۆر لەوانەی بیستم بگوێزمەوە، چونکە سەرچاوەیەکی دووەمم نییە ئەو شتانەی گێڕانیەوە دووپات بکاتەوە. لە بنەماکانی پیشەکەیش وەک من دەیزانم ئەوەیە ئەگەر خۆم لەناو رووداوێکدا نەبم، ئەوا پێویستە پێش لە بڵاوکردنەوەی لە سەرچاوەیەکی دووەمیشەوە ساغی بکرێتەوە. بەڵام سەرچاوەیەکی دووەمم بۆ ئەو شتانە نەبیست کە لە هۆڵی هۆتێلی بریستۆڵدا بیستنم. بەهەرحاڵ عەبدولسەلام جەلوود ئەگەر ویستی دەتوانێ وردەکاریی گێڕانەوەکانی باس بکا!

ببوورە!

لەو دیدارە یەکەم و درێژەمدا لەگەڵ سەرۆک "موبارەک" ئەوەی زۆر سەرنجی راکێشام، بەکارهێنانی هەندێ دەستەواژە بوو کە بە ئاستەم لە گفتوگۆی سیاسەتوانەکاندا بەکار دێن و زۆربەیان دور لە عورفن و هەندێکیان نایاساییشن!

لەو یەکەم دیدارەدا ئەو سەرسوڕمانێکی لە رووەتی مندا خوێندووەتەوە کە رەنگە بەهۆی ئەو دەستەواژانەوە لام رەنگی دابێتەوە کە ناوبەناو بەکاری دەهێنان و دەستی کرد بە شیکردنەوەی هەندێ شت کە شیکردنەوەیان پێویست نەبوو، گوتی "ببووره محەمەد بەگ، ئەو دەربڕینانەی هەستم کرد نیگەرانیان کردووین، ئەو زمانەیە ئێمە لە سەربازگە و بنکە دووردەستەکاندا بەکارمان دەهێنا".

دڵنیام کردەوە من لەڕووی ئەزموونی کارکردنم وەک پەیامنێرێکی جەنگ چ لەو شەڕانەی میسر کردنی و چ لە شەڕگەلێکی تر کە روو مالّم کردوون، گوێم لە چەندان فەرماندەی گەورە هەبووە هاوشێوەی ئەو "زمانی سەربازگە و بنکە سەربازییەکان"یان بەکار هێناوە، هەروەها دڵنیام کردەوە کە گوێم لە بەناوبانگترین سەرۆکی ئەمەریکا جەنەرالّ "دوایت ئایزنهاور" بووە چەندان جار ئەو دەستەواژانەی بەکار هێناوە!

بە سەرنجەوە گوتی "ئایزنهاوەریش؟!"

ئەنجا گوتی لەو کاتەیش لە کۆلێجی "فرونز" لە رووسیا خوێندوویەتی گوێی لەو زمانە بووە، هەروەها لەو سەربازە ئەمەریکاییانەی بیستووە کە لە ئەزموونی خۆیدا بینیونی، تەنانەت وەک جێگری سەرۆکیش، بەڵام بەخەیاڵیدا نەهاتبوو ئایزنهاوەریش بەکاری هێنابێ!

بە زەردەخەنەیەکەوە گوتی "خەڵک ئەم ناوە بەناوبانگانە لە جیهاندا دەبیستن و پێیان سەرسام دەبن، بەڵام کاتێ وەک پێویست لێیان نێزیک دەبنەوە دەبینن ئەوانیش هەر وەک ئێمەن و رەنگە خراپتریش"!

موبارەک هەروەها گوتی "خاتوو سۆزی (هاوسەرەکەی) لەکاتی هاوسەرگیرییەکەماندا هەوڵی دا سەرلەنوێ پەروەردەم بکاتەوە، سەرکەوتنیشی بەدەست هێنا، بەڵام "تا رادەیەک"، هەروەها ئاماژەی بەوە دا کە دەرک بەو کێشەیە دەکا و پەرۆشە بۆ ئەوەی لەکاتی وتارێکی گشتیدا هیچ وشەیەکی لەو جۆرەی لە زار دەرنەچێ".

***

دواتریش هەستم نەکرد موبارەک، وێڕای هەوڵەکانی ئەو و هەوڵەکانی خەڵکی تریش، سەرکەوتنێکی گەورەی لەو رووەوە بەدەست هێنابێ. ئەوە بوو جارێکیان مامۆستا "فوئاد سیراجەدین" داوای لێ کردم پێکەوە گوێ لە کاسێتێک بگرین کە بەدەستی گەیشتبوو و وتارێکی لیوا ""زەکی بەدر"" وەزیری ناوەخۆی ئەوکاتی تێدا تۆمار کرابوو، کە لە کۆنگرەیەکی میللیی لە "قلیوب" دابووی. گوێم لە کاسێتەکە گرت کە تییدا وەزیری ناوەخۆ چەند پەرەگرافێکی دوور و درێژی وتارەکەی تەرخان کردبوو بۆ هێرشکردنە سەر سەرۆکی حزبی وەفد ""فوئاد سیراجەدین""، ئەنجا دەست بە جوێن و قسەی سووک دەکا، تا دەگاتە بن و بنچینەی خێزانەکەی.

""فوئاد سیراجەدین"" زۆر تووڕە بوو لەوکاتەی وردەکاریی رووداوەکەی دەگێڕایەوە!

"فوئاد سیراجەدین" لەبەردەممدا بوو پێوەندیم بە "ئوسامە ئەلباز" لە نووسینگەکەی لە بارەگانی کۆنی وەزارەتی دەرەوە کرد و لێم پرسی ئاخۆ دەتوانێ سەرێکمان لێ بدا کە بە ئۆتۆمۆبێل تەنیا پێنج خولەک لە نووسینگەکەمەوە دوور بوو، ئوسامە هات و بە گوێی خۆی چیرۆکەکەی سیراجەدینی بیست و بەڵێنی دا کاسێتەکە بگەیەنێتە سەرۆک و دڵنیایی پێشان دا کە سەرۆک "بە سووکایەتیکردن بە هیچ کەسێک رازی نابێ، نەخاسمە بەرپرسێک لە پایەی فوئاد پاشادا".

دوو رۆژ دواتر سەرۆک "موبارەک" خۆی بە تەلەفۆن پێوەندی پێوە کردم و پێی گوتم کە زانیویەتی چی رووی داوە و لێکۆڵینەوەی تێدا کردووە و داوای لە "زەکی بەدر" کردووە پۆزش بۆ "فوئاد سیراجەدین" بێنێتەوە، وەزیری ناوەخۆیش فەرمانەکەی جێبەجێ کردووە و ئیتر وا دادەنێ بابەتەکە کۆتای هاتووە.

موبارەک گوتی ""زەکی بەدر"" هەوڵی دا سەرپەتی تێ بدا و بڵێ کاسێتەکە ساختەیە، بەڵام دەرفەتی نەداوەتێ و باسی کرد کە دوای ئەوە چی رووی داوە.

بەپێی گێڕانەوەکەی، "زەکی بەدر" پێوەندی پێوە کردووە و پێی راگەیاندووە کەبە فەرمانی سەرۆک عوزرخوایی بۆ سیراجەدین هێناوەتەوە، ئەگەرچی هێشتا سوورە لەسەر ئەوەی کاسێتەکە ساختەیە.

موبارەک لێی پرسیبوو ئاخۆ "فوئاد سیراجەدین" پۆزشەکەی قبوڵ کردوە؟ سەرۆک موبارەک پێدەکەنی لەو کاتەی قسەکانی ""زەکی بەدر"" وەزیری ناوخۆی دەگێڕایەوە کە گوتبووی جەنابی سەرۆک خۆت "فوئاد سیراجەدین" دەناسی، لەو جۆرە کەسانەیە قەناعەتیان پێ ناکرێ، ئەوانە

(....)، كه هەموویان جوێن و قسەی ناشیرینتر بوون لەوانەی لە كاسێتەكەدا گوتبوونی.

موبارەک گوتی "سەیركە ئەو لەو كاتەی لە قسەكانیدا نكولی لە قسەكانی ناو كاسێتەكە دەكرد، كەچی جوێن و قسە ناشیرینەكانی خراپتر لەجاران دووبارە كردەوە!" خۆم پێنەگیرا و پرسیم ئایا ئەوە مەعقوولە؟!.

سەیر لەوەدا بوو سەرۆک "موبارەک" وەڵامی دایەوە "تۆ "زەكی بەدر" ناناسی، زمانی بەرەڵا و (.....)یە". وشەكانی سەرۆک لە وەسفی وەزیری ناوەخۆكەیدا سەختتر بوو لەوەی "زەكی بەدر" لەبارەی سیراجەدینەوە گوتبووی.

"موبارەک" بەبێدەنگ بوونەكەمدا هەستی كرد قسەكانی ئەویشم بەلاوە سەیرە بۆیە گوتی "ببووره محەمەد بەگ پێدەچێ نووسین شیعرتان فێر بكا، نەک دنیا و ئەوەی تێیدایە"!

پێوەندیم بەماموستا "فوئاد سیراجەدین"ەوە كرد و لەسەر زاری سەرۆک تكام لێكرد بابەتەكە دابخا چونكە پێدەچێ زەكی بەدر داوای لێبوردنی لێ كردبێت.

"فوئاد سیراجەدین" پێی گوتم "سەرۆک موبارەک دەستبەجێ قسەی لەگەڵ كردم و لێی پرسیم ئاخۆ "زەكی بەدر" داوای لێبوردنی لێكردووە و ئاخۆ داواكەیم قبوڵ كردوە"!

سیراجەدین پێشنیازی كرد رۆژی دواتر لەسەر خوانی نیوەڕۆ یەكتر ببینین و باس لەو بابەتە و خەمە هەنووكەییەكانی تر بكەین، لە سەر خوانی نیوەڕۆ لە ماڵی خۆی لە "گاردن سیتی" لەكاتی دیاریكراودا یەكترمان بینی، پێنج كەس لە خوانەكەدا ئامادە بووین: "فوئاد سیراجەدین" خۆی، خاتوو لەیلا مەغازی، كە هاوڕێیەكی دێرینی خێزانیی بوو و هەستی بە باردودۆخی شپرزی ژیانی ئەو سیاسییە دەبڵنەوە (مخضرم)ەدا بینی پاش مردنی خاتوو زەكیە ئەلبەدراوی هاوسەری، بەتایبەت كە دەیزانی تەندروستیی نائیلەی كچە گەورەی باش نییە و "نادیە"ی كچی دووەمیشی شووی كردووە و لە كوێت دەژی.

خاتوو مەغازی لە ژیانی سیراجەدین نێزیک بووبوویەوە و كاروباری ماڵی بۆ جەموجۆر دەكرد.

سێیەمی مەجلیسەكە دۆست و هاوڕێی زیندان و گەورە سەركردەی پێشووی حزبی وەفد "عەبدولفەتاح حەسەن" (پاشا) بوو كە وەزیری دەوڵەتیش بوو لەگەڵ "فوئاد سیراجەدین" لە وەزارەتی ناوەخۆ، "فوئاد سیراجەدین" لە كابینەكەی مستەفا نەحاس پاشادا بەرپرسی دوو وەزارەت بوو، كە هەردوو وەزارەتی دارایی و ناوەخۆ. هەروەها هاوسەرەكەم و من.

"فوئاد سیراجەدین" دەستی بە گێڕانەوە لە نووكەوە كرد.

باسی كرد چۆن كاسێتەكەی بەدەست گەیشتووە (لەڕێی ئەفسەرێكی پۆلسی گەورەوە كە هەر لەو كاتەی پێش لە شۆڕش خۆی وەزیری ناوەخۆ بوو دەیناسی".

هەروەها چۆن ""زەكی بەدر"" دەیویست خۆی لە پۆزشهێنانەوە بدزێتەوە بەناوی ئەوەی كاسێتەكە ساختەیە و پێی گوتووە ئەو وەک وەزیرێكی پێشووی ناوەخۆ، قایل نابێ وەزیرێكی دواتر

وەک ئەو تۆمەتبارەی لەبەردەم بەرپرسی ئەو بەشەی تێیدا بەند کراوە سرتە سرت بکا.

ئەنجا گەیشتە ئەوەی "موبارەک" پێوەندی پێوە کردووە و هەمان ئەو قسانەی لەبارەی "زەکی بەدر"ەوە لێ بیستووە کە من پێشتر لەبارەیەوە لێم بیست.

"فوئاد سیراجەدین" گوتی لە موبارەکی پرسیوە "ئەگەر ئەوە بۆچوونتە لەبارەی ناوبراوەوە، بۆچی نایگۆڕی؟".

موبارەکیش وەڵامی داوەتەوە "هەمووان وەک ئەفسەرێکی پۆلیس کاندیدیان کرد چونکە توانای هەیە رووبەڕووی ئەو ئیرهابەی لە ولاتدا هەیە ببێتەوە، بەڵام ئێستە بەجدی لە هەوڵی گۆڕینیدایە".

"فوئاد سیراجەدین" گوتی سەرۆک لێی پرسیوە ئاخۆ کاندیدێک شک دەبا بەکەڵک بێ؟!

ئەویش وەڵامی داوەتەوە "سەرۆک هەر پۆلیسێک لە پاسەوانانی هەر بەندەرێک بکاتە وەزیری ناوەخۆ، هەڵبژاردنەکەی لە هەڵبژاردنی ""زەکی بەدر"" خراپتر نابێ".

عەبدولفەتاح حەسەن پاشا لای خۆیەوە روو بە "فوئاد سیراجەدین" گوتی "پاشا ئەی بۆچی کەسێکت کاندید نەکرد کە باش بیناسیت؟!"

"فوئاد سیراجەدین" لە روانگەی ئەزموونی سیاسییەکی دەبڵنەوەوە، بە ئاوازێکی یەکلاکەرەوە وەڵامی دایەوە "ئاخۆ دەگونجێ سەرۆکی دەوڵەتێک داوا لە نەیارێکی خۆی بکا کەسێک بۆ بەرپرسی ئاسایشەکەی دیاری بکا، لەکاتێکدا ئەو بڕوای تەواوی هەیە کە ئەو نەیارە مەترسییەکی سیاسییە لەسەری؟".

"فوئاد سیراجەدین" هەروەها گوتی "پێی سەیرە سەرۆکێک بەو شێوەیە دەست لە بنۆک (مرۆوس)ەکەی هەڵبگرێ تەنانەت ئەگەر هەڵەیش بکا، بگرە کاری دروست ئەوەیە مەحرەمانە راستی بکاتەوە، شتێکی ئاساییە داوای لێ بکا پۆزش بۆ کەسێک بێنێتەوە کە خراپەی لەگەڵی کردووە، بەڵام نابێ لەبەردەم نەیاراندا ئاشکرای بکا و داوایان لێ بکا جێگرەوەیەکی بۆ دەستنیشان بکەن"!

هەروەها گوتی "موبارەک یان ئەوتا لەو قسەیەدا بەڕاستی نەبووە و ئەو داوای لە من کردووە بۆ چاوبەستەکی بووە، کە ئەوە رووی سیاسییەوە دروست نییە، یاخۆ ئەوەیە ئامادەیە هەر یەکێک لە پیاوەکانی تووڕ بداتە ناو دەریا تا باری کەشتییەکەی سووک بکا، ئەوەیش نیشانەی ئەوەیە کەسێکی جێمتمانە نییە"!

***

گومانی من وا بوو و ئەو رۆژەیش لەسەر خوانەکە لە مالّی "فوئاد سیراجەدین" گوتم چی دەبێ با ببێ، من لەگەڵی ناکۆک نیم لەوەی گوتی، بەڵام ولّات لەبەردەم کێشەیەکی راستەقینەدایە.

بەڵێ ئەو پیاوە هۆگەلێکی هەن بۆ کورتهێنان کە هەموومان دەیانبینین.

بەڵام لە بەرامبەردا ئەو پیاوە سەرۆکایەتیی دەوڵەتی میسر دەکا بە کردەوە و کەسی تر لەئارادا نییە.

لەلایەکی ترەوە لەم ساتەدا هیچ جێگرەوەیەک نییە، بگرە هیچ رێگەیەکیش نییە بۆ گەیشتن بەو جێگرەوانە.

بارودۆخی وڵاتیش ناسک و سەختە، چونکە کەس بە وردی راستیی پێویست نازانێ لەبارەی ئەو شتانەی لەپشت ئەو رواڵەتەوەیە کە دەیبینێ.

"فوئاد سیراجەدین" لە هەندێ شتدا لەگەڵم کۆک و لە هەندێکیشدا ناکۆک بوو، ناکۆکییەکەی زیاتر لەگەڵ ئەو قسەیەمدا بوو کە "جێگرەوەیەک نییە"، ئەو پێی وابوو حزبی وەفد نەک تەنیا جێگرەوەیە، بگرە حزبی رەسەنی شەرعی و ئامادەیە.

ئەوە بابەتێکی جێ مشتومڕ بوو لەنێوان من و "فوئاد سیراجەدین"دا، من پێم وابوو ئامادەکردنی رابردوو وەک ئامادەکردنی گیان وایە، کە لە سادەترین باردا قایلکەر نییە!

رەنگە حزبی وەفد بانگەشە بێ بۆ جۆرێک لە دیموکراسیەت، بەڵام بەلای منەوە زەحمەتە وەک جۆرێک لە بانگەشە بۆ وێنەی ئایندەی ببینم.

راستیی هەنووکەیی ئەوەیە "موبارەک" سەرۆکە، کەسمان ناتوانین یارمەتی بدەین، لەبەرئەوەی هەردوولامان لایەنگرییەکی پێشوەختمان بۆ قۆناغێکی دیاریکراوی مێژووی میسر هەیە، لەگەڵ باوەڕم بە زنجیرەیی قۆناغەکان، بەڵام هەر قۆناغێکیش تایبەتمەندیی خۆی و هەروەها بەرپرسیاریێتیی خۆیشی هەیە!

پێشنیازی من بۆ "فوئاد سیراجەدین" ئەوە بوو هەر کەس دەتوانێ با یارمەتیی ئەو پیاوە بدا تا ئەزموونە تایبەتەکەی گەشە پێ بدا، بۆ ئەوەیش باسی ئەزموونی سەرۆکی ئەمەریکایی "هاری ترومان"م بیر خستەوە کە جێگری سەرۆک و دوای پاش مردنی بەناوبانگترین سەرۆکی ئەمەریکاش بوو بە سەرۆک لەوکاتەی هێشتا جەنگی جیهانیی دووەم دژ بە هیتلەر بەردەوام بوو، رۆزفەڵت سەرکردەی هاوپەیمانییە گەورەکە بوو کە شەڕی لەدژی هیتلەر دەکرد و چەندان بڕیاری گەورە و گران چاوەڕوانی فەرمانی ئەو بوون، لەپێشیانەوە بڕیاری بۆ یەکەم جار بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی بوو دژ بە ژاپۆن".

هەروەها گوتم "ترومان بەلای هەموو ئەوانەی بایەخیان بە داهاتووی جیهان دەدا، دواین پیاو بوو کە بکرێ لە سەکردایەتیکردنی شەڕی داهاتووی جیهاندا پشتی پێ ببەستێ، چ بۆ کۆتاهێنانی جەنگەکە یاخۆ دوای ئەوە تەنانەت ئەگەر ئاشتیش بێ، بەڵام دەستەبژێرەکەی ویلایەتە یەکگرتووەکان پشتی سەرۆکی نوێیان گرت و دەرفەتیان دایە، بەو هۆیەوە ترومان گەورە بوو و ئەزموونی بەرپرسیاریەتیی خۆی گەشە پێ دا و بوو بە یەکێک لە دیارترین سەرۆکەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە سەدەی بیستەمدا".

پێنەدەچوو "فوئاد سیراجەدین" گەیشتبێتە قەناعەت کە "حوسنی موبارەک" دەکرێ ببێتە "هاری تروومان"ێکی میسری.

عەبدولفەتاح حەسەن (پاشا) جارێکی تر هاتەوە ناو دیالۆگەکە و روو بە "فوئاد سیراجەدین" گوتی "پاشا رات چۆنە هەیکەل بێتە ناو حزبی وەفد و بەوەیش هەردوو شۆڕشەکە (مەبەستی شۆڕشی ساڵی ١٩١٩ و ١٩٥٢ بوو) بە یەک بگەن". "فوئاد سیراجەدین" بە جۆشەوە ئاوڕی دایەوە بۆ لای خاتوو لەیلا مەغازی و داوای لێ کرد بەپەلە بچێتە ژووی نووسینگەکەی و ئەنکێتی بەئەندامبوون لە حزبی وەفدی بۆ بێنێ.

لای خۆمەوە گوتم، "عەبدولفەتاح حەسەن (پاشا) نایەوێ قەناعەت بکا بەوەی من تەنیا رۆژنامەنووسێکم و کارم بە رێکخستنە سیاسییەکانەوە نییە، ئەمە جگە لەوەی من لە لایەنگرانی شۆڕشی ١٩٥٢م بەڵام من نوێنەرایەتیی ئەو شۆڕشە ناکەم، لەسەروو ئەوەیشەوە بڕوام وایە هەردوو شۆڕشەکەی ١٩١٩ و ١٩٥٢ چوونەتە قووڵایی مێژووی میسر و هەرسی کردوون و شیلەکەیان چووەتە ناو دەمارەکانی، ئێستەش سەردەمێکی نوێیە!.

وەک هەمیشە لەم جۆرە موناقەشانەدا نەگەیشتینە هیچ، ئەوپەڕی ئەوەی دوای ئەوە لەسەری رێک کەوتین کووپێک قاوە و دووکەڵی جگەرەیەک بوو!

***

دوای چەند رۆژێکی کەم "موبارەک" پێوەندیی پێوە کردمەوە، سوپاسی کردم کە من داوای مەوعیدێکم کردووە بۆ هاوڕێیەکی ئازیز کە سەردانی میسر دەکا، ئەویش شازادە "سەدرەدین ئاغاجان"ە، من لەڕێی "ئوسامە ئەلباز"ەوە داوای مەوعیدەکەم کرد، کاتەکەی دیاری کرا و "موبارەک" ناوبراوی بینی، ئێستە "موبارەک" پێوەندی پێوە کردم تا سوپاسم بکا دەرفەتم بۆ رەخساندووە پیاوێکی وەک "سەدرەدین ئاغاجان" ببینێ، کە بە "پیاوێکی مەزن"ی بینیبوو!

سەرۆک "موبارەک" لە تەلەفۆندا گوتی "ئەو پیاوە زۆر شت دەزانێ، کەسایەتییەکی سەرنجڕاکێشە، لەگەڵ ئەوەی شازادەیە کەسێکی خاکییە".

گوتم "بە چاوپۆشین لە بابەتی شازادەیی "سەدرەدین ئاغاجان" پیاوێکی رۆشنبیرە و ئەزموونێکی مرۆیی گەورەی لە ژیاندا بینیوە کاتێ ئەرکی کۆمسیاری نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ کاروباری پەنابەرانی گرتە ئەستۆ، ئەوە دەرفەتی بۆ رەخسان بە تانوپۆی کیشوەرەکاندا بجووڵێ".

هەروەها گوتم "سەدرەدین ئاغاجان بەبێ هیچ بەرامبەرێک ئەو ئەرکەی گرتە ئەستۆ، کاتێ پێی گوترا هەموو پۆستێک گرێبەستێکی هەیە و هەموو گرێبەستێکیش مووچەیەکی هەیە، داوای کرد لە گرێبەستەکەدا مووچەکەی بۆ هەر ساڵێک یەک دۆلار دابنرێ".

موبارەک گوتی وەک لە ئوسامەم بیست ئەو زۆر دەوڵەمەندە. "ئوسامە ئەلباز" پێی گوتم "شوێنکەوتووانی مەزهەبەکەیان هەموو ساڵێک بە زێڕ دەیانکێشن".

هەروەها گوتی ئەو سوود و چێژی لە دیدارەکە بینیوە. هەروەها گوتی "کەم کەس ماون بەم شێوەیە بن"!

گوتم "خەڵک هەن، میسر پڕە لە پیاو و ژنی گەورە، بەڵام ئەو نایانبینێ".

پرسی "چۆن بیاندۆزینەوە؟"!

ئەوەم بە دەرفەت زانی تا پێشنیازێکی بۆ بکەم کە بەکەڵکم زانی.

پرسیم بۆچی مانگی جارێک لەسەر خوانی نیوەڕۆ یاخۆ ئێوارە یان تەنانەت داوەتی کووپێک چا، دە دوازدە کەسایەتیی پیاو و ئافرەتی میسر، لە بیرمەندان، مامۆستایانی زانکۆ، پیاوانی کار، سیاسەتوانان با نەیاریش بن، بانگهێشت ناکەیت، تا بیاننناسی و گوێیان لێ بگری و لەگەڵیان دەمەتەقێ بکەی؟!.

پێم گوت "ئەو لەریێ کەناڵە رەسمییەکانەوە، یاخۆ وردتر لەڕێی تاکە کەناڵێکی نووسینگەکەیەوە مامەڵە لەگەڵ هەموو خەڵک دەکا، لەگەڵ ڕێزم بۆ چالاکیی پیاوێکی وەک "ئوسامە ئەلباز"، بەڵام زیاد لە ئەرک، سەرۆک مافی خۆیەتی بازنەی ناسیاوانی فراوانتر بکا".

پێم گوت سەرۆک جۆن کنێدی بەو شێوەیەی دەکرد.

ڕێکخستنی خوانێکی نیوەڕۆ یاخۆ ئێوارە یان تەنانەت کووپێک چا، مانگی جارێک لەگەڵ کۆمەڵێ خەڵکی جۆراوجۆر لە پیاوانی بیر و کاری وڵات و لە دەرەوەی بواره ڕەسمییەکە.

پاش کەمێک وەڵامی دایەوە "هەموو ئەوانە دەچنە دەرێ و دنیا پڕ دەکەن لە قسەیەک کە زۆربەی وتیوتییە.

گوتم دەبێ ببووڕێ کە ستەم لە خەڵک دەکا، لەگەڵ ئەوەیشدا چی دەبێ ئەگەر ئەوانە، یاخۆ هەندێکیان قسە بکەن، ئەنجا رەنگە ئەوە لە سەرەتای ئەزموونەکەدا وا بێ، بەڵام کاتێ دەستەبژێر لەگەڵ بینینی سەرۆکی دەوڵەت رادێ و گوێی لێ دەگرێ و گوێی بۆ دەگیرێ، ئەزموونەکە ڕێڕەوی سروشتیی خۆی وەردەگرێ و بە شتێکی سەرسوڕهێنەر نامێنێتەوە کە پێویست بکا خەڵک زۆربلێیی لەبارەوە بکەن!

هەروەها گوتم "ئەگەر ئەو سوودی لە بینینی سەدرەدین ئاغاجان دیبێ، ئەوا زۆر کەس هەیە لە دنیای دەرەوە لە کەسایەتیی جۆراوجۆر و هەڵبژێردراو، کە دەکرێ بانگهێشتیان بکا بۆ میسر و گفتوگۆی کراوەیان لەگەڵدا بکا".

هەروەها گوتم "من ئەوەم لەگەڵ جەمال عەبدولناسر کرد و دەرفەتم بۆ زۆر لە ئەستێرەکانی ئەو سەردەمە ڕەخساند تا بێنە میسر و لامان میوان بن و لەگەڵمان کۆ ببنەوە، فیکر لە فیکر بخشێ و عەقڵەکان بەیەک بگەن، من بیرمە جەمال عەبدولناسر سوودی لەو پیاو و ئافرەتانە دەبینی کە بانگهێشتم دەکردن بۆ میسر، لەوانە بۆ نموونە "مۆنتگۆمری"، جەنەرالّ "بۆفەر"، "جان پۆل سارتەر" و "سیمۆن دی بۆفوار" و چەندان ڕۆژنامەنووسی جیهانیی وەک "والتەر لیبمان"، "سای

سالّز بۆرگەر"، دەنیس هاملتۆن"، ساتح ئەلحەسری و قوستەنتین زەریق کە ئەم دوانەی دوایی هەردووکیان لە نەوەی گەورە بیرمەندە نەتەوەییەکان بوون. ئەمانە و زۆری تر.

موبارەک کەمێک ماتی کرد ئەنجا پرسی "ئەی بۆچی ئێستەیش هەمان شت ناکەیت" هەروەها گوتی "من پێشنیازم بۆ تۆ کرد بێیتە ناو حزب و دوای ئەوە لەناو حزبدا دەتوانیت دەستبەکار بی".

گوتم "جەنابی سەرۆک.. یەکەم من بە درێژایی تەمەنم قەت نەبوومەتە حزبی، دووەم ناتوانم ئەوەی لەگەڵ عەبدولناسر کردم لەگەڵ تۆ دووبارەی بکەمەوە، چونکە وەک کارل مارکس دەڵێ مێژوو خۆی دووبارە ناکاتەوە، ئەگەر دووبارەش بووبەوە، ئەوا لە یەکەم جاردا درامایەکی کاریگەرە، بەڵام لە جاری دووەمدا گاڵتەجارییەکی مایەی پێکەنینە"!

سەرنجەکەی تووشی سەرسوڕمانی کردم کە گوتی "ئەڵڵا. قسەی کارل مارکس بەنموونە دێنیتەوە"!

ئەنجا، وەک جاری پێشوو، پێشنیازی کرد "ئوسامە ئەلباز" بنێرێ بۆ لام تا لەبارەی چۆنیەتیی جێبەجێکردنی پێشنیازەکەمەوە قسەی لەگەڵدا بکەم.

***

"ئوسامە ئەلباز" هاتەوە لام و هەمان دەفتەرە زەردەکەی پێ بوو کە یاساناسان بەکاری دێنن، بەڵام قەڵەمی دەرنەهێنا، بگرە لەبەردەمم دانیشت و دەستی بە قسە کرد و بەشێوازەکەی خۆی "لەو کاتەی رووبەڕووی کێشەیەک ببوایەتەوە" سەری رادەوەشاند و دەیگوت "تۆ بەناهەق خۆت و خەڵکی تریش ماندوو دەکەی، ئەو (موبارەک) کەس ناهێنێ، رەنگە لە دیدارەکەی سەردەدین ئاغاجان کەمێ دڵی کرابێتەوە، بەڵام ئەوانە لەو خەڵکە نین کە ئەو لە گەڵیان ئاسوودە بێ".

قسەکەم پێ بڕی و گوتم بۆچی وادادەنێیت؟، لێگەڕێ با پیاوەکە ببینێ و ببیستێ و بزانێ ولاتەکە و دنیا پڕن لە پیاوان و ئافرەتانێک کە دەتوانێ لێیانەوە فێر ببێ!

ئەنجاگوتم "ئوسامە دەرفەتی شیاندنی سەرۆکت لەبەردەمدایە..!".

ئوسامە پێی بڕیم و گوتی "من لە تۆ زیاتر دەیناسم، بڕوا بکە ئەو لەگەڵ کەس ناحەوێتەوە ئەوانە نەبێ کە دەیانناسێ، جگە لەوانە هەست بە دڵنیایی لەگەڵ کەس ناکا".

پێم وابێ ئوسامە زیاتری دەزانی، چونکە پاش ئەوە باسی بیرۆکەکەم نەبیستەوە، نە لە "موبارەک" و نە لە کەسی تر!

دڵەخورپەی کۆن و نوێ!

لە ماوەی یەکەمی سەرۆکایەتیی موبارەکدا، هەڵوێست و بۆچوونەکان لەبارەیەوە لای جەماوەری گەلی میسری جۆراوجۆر و جیاواز بوو:

هەندێ کەس هێشتا لەگەڵ پاشماوەی "چیرۆکی مانگا پێکەنیو"ەکەن و دەست لە نوکتەکردن

لەبارەیەوە هەڵناگرن.

کۆمەڵێکی تر زیاتر لەوەی بارودۆخەکە بەرگەی دەگرێ داوا لە سەرۆکی نوێ دەکەن، بەبێ لەبەرچاوگرتنی ئەو سەختی و کۆتانەی ڕێگەی لێ دەگرن، تا ئەو ڕادەیەی هەندێ داوایان لە "موبارەک" دەکرد "پەیماننامەی ئاشتی" لەگەڵ ئیسرائیل هەڵبوەشێنێتەوە، تا بتوانێ بێتەوە ناو ریزی عەرەبی.

کۆمەڵێکی سێیەم پێیان وابوو دوای تیرۆرکردنی سەرۆک سادات و ئەو شەپۆلی نیگەرانییەی بەهۆی زەبری تیرۆرکردنەکەوە هاتە کایە، بارودۆخ ڕێگە بە کەس نادا بە کاوەخۆ دەست بە هەستگەلی پێشوەختەوە بگرێ یاخۆ پێداگری لەسەر داواکاریی بەپەلە بکا، چونکە پیاوەکە موبارەک هەر بە ڕاستی پێویستی بە دەرفەتێکی کراوە هەیە.

کۆمەڵێکی تر وڕ بوون و دەستیان بە بەرەنجامەکانەوە گرت و دەستبەرداری نەبوون و بە زمانی حاڵ دەیانگوت "پیاوەکە بە خۆی بسپێرن، چی دەزانێ و کێ دەناسێ با وا بکا و چاوەڕوان بن"!

بۆ ڕاستی بڵێم زۆربەی خەڵک ئامادەیی تێدا بوو پیاوەکە قبووڵ بکا، چاوەڕوان بکا و ئەو دەرفەتە کراوەی پێ ببەخشێ، ئەگەرچی ئەمە ڕێگەی لەوە نەدەگرت هەندێکی تر چاوەڕوان بن سەرۆک بەو شێوەیە ڕەفتار بکا کە ئەوان پێیان خۆشە.

***

لە ڕاستیدا من لەوانە بووم کە پێم وابوو جێی خۆیەتی دەرفەتێک بەو پیاوە بدرێ، بەتایبەت کە ڕاستیی شتەکان لۆژیکی خۆیان هەیە، لەگەڵ ئەوەیشدا ئەو پیاوە بەلای منەوە سەرسوڕهێن بوو، یەکێک لە هۆکانی ئەو سەرسوڕمانەیشم ئەو شتانە بوو کە لەبارەیەوە دەمزانی، ئەگەرچی لای ڕای گشتی شاراوە بوو.

شتێکم لەبارەی کێشەکەی "خەرتووم" و ئەو سەبەتە مانجۆ بۆمبڕێژەی بەشێوەک لە شێوەکان ڕۆڵی لە تیرۆرکردنی ئیمان "هادی ئەلهەدی"دا هەبوو دەزانی.

ئەوەیشم لەبیر بوو کە لە پاریس لەبارەی چالاکییەکانی "موبارەک"ەوە بیستبووم، چ لە چوارچێوەی گرووپی "سەفاری"دا لە ئەفریقیا، یاخۆ ئەو شتانەی تر کە بیستنم.

بەڵام ڕەنگە بۆ هێورکردنەوەی دڵەڕاوکەیەک بێ کە لە ڕەوتی ئیشکردنەکەی لام دروست بووبوو، بەتایبەت پاش ئەوەی خۆم تێڕوانینیم بۆ پێوەندی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکان و ئیسرائیل لە خۆی بیست، هەوڵم دا وا بکەم گومانەکانم بە ئاراستەی وەک دەڵێن ئەستۆپاکیدا بڕۆن.

بەو واتایەی من لە پرسە سیاسییەکاندا بەڕپرسیاریەتیی بڕیارێکم نەخستووەتە گەردنی ئەو پیاوەوە کە لەپێش سەرۆکایەتییەکەی ئەودا درابێ، چونکە بڕیارەکە هی ئەو نەبوو هی خەڵکی تر بوو، ئاستەمیشە داوا لە هەموو بەڕپرسێکی دەوڵەت تەنانەت لەسەر ئاستی جێگری سەرۆکیش کە بەرامبەر هەر بڕیارێک بوەستێ کە لەگەڵی نەبێ و تەنگژەیەک بنێتەوە، نەخاسمە ئەگەر ئەو پیاوە

خۆی لە بنەڕەتدا لە دەرەوەی بازنە سیاسییەکە بێ، بگرە لە بازنەیەکدا بێ کە فەرمان وەردەگرێ و جێبەجێی دەکا، بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی هەندێ پرسی سیاسی کۆمەڵێ رێساى تێڕوانین و بیرکردنەوەی تێدایە کە لەگەڵ مادەکانی یاسادا جیاوازە، ئەویش چونکە سیاسەت خەملاندن لەکاتێکدا یاسا دەقە، ئەگەرچی دەبێ هەمیشە جۆرێک لە پێوەندی لەنێوان خەملاندن و دەقەکاندا هەبێ، بەڵام ئەم پێوەندییە لە دنیای سیاسەتدا مرووزەتێکی فراوانتری هەیە لە راڤەکردن و تەئویلی دەقەکاندا!.

جگە لەمە، بە سەیرکردنی رەفتاری لە شێوەی ئەوەی لە خەرتووم ، یاخۆ ئەوەی لەچوارچێوەی گرووپی "سەفاری"دا رووی دا، کێشەکان ئاڵۆزن، هەندێ شتیان تێدایە کە بە گوتەکەی کاردینالّ "ریشیلۆ" پێوەندی بە بەرژەوەندیی دەوڵەتەوە هەیە، لەبەرئەوەی ئەو کەسەی بەرپرسە لە بڕیاردان لە حسێبکردندا پێوەرێکی خۆی هەیە، لەکاتێکدا ئەوەی لە جێبەجێکردنی بڕیارەکە بەرپرسە، پێوەرێکی تری هەیە، بەرپرسەکەی جێبەجێکردن هەموو کات شتێکی بەدەستەوەیە بەهۆیەوە تۆمەت لە خۆی دوور بخاتەوە بەو واتایەی فەرمانی دەسەڵاتێکی باڵای سەروو خۆی جێبەجێ کردووە. ئەوە پیاوە بەرپرسەکەیە نەک ئەوەی جێبەجێی دەکا کە پێویستە لە بڕیارەکەدا خواستەکانی بەرژەوەندیی باڵا رەچاو بکا.

سادەترین نموونە لەسەر ئەوە، ئەوەیە پۆلیس تەنیا گوێڕایەڵیکردنی لەسەرە ئەگەر هاتوو بۆ پاراستنی ئاسایش داوای گرتنەبەری ڕێوشوێنێکی لێ بکرێ. هەروەها سوپایش کاتێ لەپێناو سەرکەوتندا شەڕ دەکا.

هەموو ئەم پرسانە بە بەرفراوانترین شێوە هاتنە وروژاندن بەتایبەت پاش جەنگی جیهانیی دووەم، بۆچوونەکان لەبارەی هەندێ رەفتاری زێدەڕۆیانە (یاخۆ هەندێ کەس وایان دەبینین) جیاواز بوون، بەڵام ئەوانەی ئەو کارانەیان کردبوو بە فەرمانی سەردارەکانیان کردبوویان، واتە لەژێر دۆخگەلێکی ناچاریدا کە بەرژەوەندییەکی گشتی و خواستی دەوڵەت بەو پێیەی بەرپرسێکی سیاسی مەزەندەی کردووە، خواستوویەتی و فەرمانبەردارەکە جگە لە جێبەجێکردنی فەرمان چارەیەکی تری نەبووە. بەهەرحاڵ ئەم بابەتە ئاوکێشە و مشتومڕ و بەڵگەکان تێیدا کۆتایان نایە.

ئەمە بۆ موبارەکیش راستە و باوەڕم وا بوو لاپەڕەی حسێبی ئەو لەو کاتەوە دەست پێ دەکا کە لە ئۆکتۆبەری ١٩٨١دا وەک سەرۆکی وڵا هاتە هەڵبژاردن، لەبەرئەوەی پێشتر فەرمانبەر بوو و فەرمانی جێبەجێ دەکرد، تەنانەت ئەگەر لە پلەی جێگری سەرکۆماریشدا بووبێ، کە پۆستێکی سیاسییە.

***

وێڕای ئەم پێوەرانە کە بەلای "گومان"دا دەشکێنەوە، بەو واتایەی ناکرێ بەپێی گومان و خانەگومانی بڕیار بدرێ و تۆندگیری بکرێ لە تایبەتمەندیی دەسەڵات لەنێوان سیاسی و جێبەجێکردندا، ئەوا "موبارەک" سەرسوڕهێن (محیر) بوو!

لە هەندێ ساتدا هەندێ رەفتاری هەبووە کە جێی پەسەندکردن بوون، لە هەندێ ساتیشدا رەفتارەکانی جێی رەتکردنەوە بوون، رەفتارەکانی لە هەندێ ساتیشدا مایەی سەرسوڕمان بوون!

بۆ نموونە خۆم لە شاشەی تەلەڤزیۆنی میسرییەوە سەردانێکی سەرۆک موبارەکم بۆ کارگەیەک بینی، تێیدا بە کاوەخۆ لەگەڵ یەکێک لە کرێکارەکانی کارگەکەدا دەوەستا و قسەی لەگەڵ دەکرد و پرسیاری مووچەکەی لێ دەکرد، پیاوەکەیش هەر ئەملاولای دەکرد و نەیدەگوت، سەرۆکیش لێی نەدەبووەوە و پێداگری لەسەر دەکرد، کامێرا و مایکرۆفۆنیش لەسەر ئەو و پیاوەکە بوون، تا پیاوەکە زۆر شەرم گرتی و بە سەرۆکی نوێی گوت "ئەفەندم، من لێرە پیاوی ئاسایشم و کرێکار نیم". واتە ئەو ئەفسەری پۆلیسە و بۆ تۆندکردنی بەئەنقەستی باری ئاسایش، خزێنراوەتە ناو کرێکارەکانەوە.

موبارەک سەری راوەشاند و تەنیا گوتی"ئاە"!. هیچی تری نەگوت و پیاوەکەی بەجێ هێشت.

ئەگەرچی هەموو ئەوانەی دیمەنەکەیان بینی قسەیان لەسەر کرد، بەڵام وەڵامی من بۆ هەموو ئەوانەی پرسیاریان کرد ئەوە بوو کە "لەبیریان نەچێ ئەو بە عەفەوی و بە نیازپاکی رەفتاری کردووە". لەراستیدا لەو کاتەدا ئەوە بۆ من بەس بوو کە ببینم ناوبەناو بە رێکوپێکی سەردانی یەکەکانی بەرهەم دەکا و پەرۆشە بۆیان و لە هەوڵی ئەوەدایە لە دەستی خراپەکارانیان بپارێزێ!

لە نموونەیەکی تردا شا حوسێنی شای ئوردنم لە قاهیرە بینی، پاش ئەو ئارامییەی دوای گەردەلوولی تیرۆرکردنەکە هاتە کایە سەردانی کردبوو، زۆرم پێم سەیر نەبوو کاتێ شاحوسێن بە دەست ئاماژەی بۆ سەقفی سالۆنی ئەو کۆشکەی لێی دابەزی کرد و پێشنیازی کرد "با بچینە باخچەکە و پیاسە بکەین، چونکە ئەو بەیانییە وەرزشم نەکردووە". چووینە دەرەوە، شا دەیویست شتێکم پێ بڵێ کە نەیویست لەناو چوار دیواری کۆشکەکەدا پێم بڵێ، کاتێ گەیشتینە هەوای کراوە زۆر چاوەڕوانی نەکرد و دەستی کرد بە باسکردنی "موبارەک" و مەترسی خۆی پێشان دا لەوەی "زانیاریی پێویستی لەبارەی پێوەندییە عەرەبییەکانی میسر و مێژووی کۆن یاخۆ نوێی میسرەوە نییە، فایلەکانی نەخوێندووەتەوە، ئەگەر خوێندبێشێتیەوە لێیان نەگەیشتووە". شاحوسێن هەروەها گوتی "ئەو پیاوە لەوکاتەی بۆ یەکەم جار وەک جێگری سەرۆک بینیویەتی و نامەیەکی لە ساداتەوە بۆ هێنابوو، نەگۆڕاوە".

لەوکاتەی بەناو درەختەکاندا پیاسەمان دەکرد، شاحوسێن لاسایی سەرۆک موبارەکی دەکردەوە لەوکاتەی وەک جێگری سەرۆک سەردانی کردووە و نامەیەکی بۆ هێناوە. لاسایی دەکردەوە لەو کاتەی جانتاکەی دەکاتەوە و فایلێکی لێ دەردێنێ. بەگوتەی شا، "موبارەک" لە هەندێ خاڵدا نەیتوانیوە مەبەست لە نامەکە روون بکاتەوە، شا داوای ڕوونکردنەوەی لێ کردووە، ئەویش بە وردی ئەوراقەکانی پشکنیوە و شپرزی پێوە دیار بووە، ئەنجا گوتوویەتی "نازانم، بەڵام لەبەردەممدا هەر ئەمە نووسراوە، کە گەڕامەوە قاهیرە پرسیار لە سەرۆک سادات دەکەم مەبەستی چییە و تکای لێ دەکەم بۆتان بنووسێ"!

شاحوسێن گوتی، ئەو نەیتوانیوە تێ بگا ئاخۆ ئەوەی قسەی لەگەڵ دەکا جێگری سەرکۆمارە، یاخۆ جانتا هەڵگرێکە کە پابەندە بەو کاغەزانەی بە دەستەتی خۆی نووسیونی، کەچی ناتوانێ رووناین بکاتەوە؟!

وەڵامی من بۆ شاحوسێن ئەوە بوو ئەو پیاوە مەبەستە موبارەکە دۆخێکی ئاڵۆزی بە میرات بۆ بەجێ ماوە کە زۆربەیان کێشەی ئاڵۆز و مەترسیدارن، بۆیە جێی خۆیەتی دەرفەتێکی بدرێتێ.

بۆ نموونە هەر لەو ماوەیەدا باڵوێز "جەمال مەنسوور" هاتە لام، کە بریکاری وەزارتی دەرەوە بوو، لە بنەڕەتیشدا یەکێک بوو لە ئەفسەرانی ئازادیخواز (ضباط الاحرار)، هەروەها خاڵی دکتۆر عیسام شەرەفی سەرۆک وەزیرانی پێشووە. جەمال مەنسووریش قسەی هەبوو لەبارەی سەرۆکی نوێوە بیکا لەبەرئەوەی تێبینی کرد لەوکاتەی هەموومان میوانی خوانی ئێوارە بووین نەبرەیەکی نیازپاکی هەیە داوا دەکا دەرفەتێک بدرێتە "موبارەک" بۆ جێگیرکردنی دۆخی خۆی، رای جەمال مەنسوور ئەوە بوو "هیچ سوودی نییە"، ئەنجا گێڕایەوە کە یەکەم جار موبارەکی لەو کاتە دیوە کە جێگری سەرۆک بووە، لەلایەن ساداتەوە داوای لێ کراوە نامەیەک بگەیەنێتە مارشاڵ "جۆزێف بروز تیتۆ" (سەرۆکی یۆگۆسلاڤیا) کە دۆستێکی دێرینی میسرە، لەوکاتەدا جەمال مەنسوور باڵوێزی میسر بوو لە بەلیگراد و دیارە یاوەری جێگری سەرۆک بووە لەوکاتەی چووە بۆ دیدەنیی تیتۆ.

جێگری سەرۆک و باڵوێز ماوەی سەعاتێک لەگەڵ سەرۆکی یۆگۆسلاڤیا مانەوە و پێکەوە چوونە دەر، یەکەم شت کە جێگر لەکاتی سواربوونی ئۆتۆمۆبێلەکەدا بە باڵوێزی گوت پرسیاری ئەوە بوو ئاخۆ تیتۆ پێڵاوەکانی لە کوێوە دێنێ، ئەو بەدرێژایی دیدارەکە چاوی لەسەر قۆنەرەکانی تیتۆ کلا نەکردبوو و بە "قەشەنگ"ی دەبینین، دەیویست بزانێ ئاخۆ سەرۆکی یۆگۆسلاڤیا قۆنەرەکانی بە حازری دەکرێ، یاخۆ بۆی دروست دەکرێ؟. هەروەها داوای لە باڵوێز کردبوو لەو بارەوە پرسیار لە دەستوپێوەندەکەی تیتۆ بکا. هەروەها گوتبووی "مەراقی قۆنەرەی جوانە و هیوایەتی سەرەکییەتی".

وەڵامی من بۆ باڵوێز جەمال مەنسوور ئەوە بوو دەرفەتێک بدەنە ئەو پیاوە، خەمەکانی سەرۆکایەتی کاتی ئەوەی بۆناهێڵنەوە لە کاتی بینینی سەرۆکەکاندا سەیری قۆنەرەکانیان بکا. هەروەها پێم گوت "موبارەک" نمونەی پیاوێکی ئاساییە، ئەو ڕابەرێکی مێژوویی یاخۆ ئەستێرەی پەنجەرە نییە، ڕەنگە میسر لەو ماوەی ئارامیەی پاش گەردەلوولی رووداوی سەکۆکە (تیرۆکردنی سادات) پێویستی بەوە بێ!

هەروەها مامۆستا "فەتحی رەزوان"یش کە سەرکردەیەکی نیشتمانیی بەهێزە چیرۆکێکی تری هاوشێوەی گێڕایەوە کە ئەویش دیسان پێوەندی بە پێڵاوەوە هەبوو!

لە سەرۆکایەتیی کۆمارەوە پێوەندییان پێوە کردووە و پێیان راگەیاندووە کە سەرۆک "موبارەک" دەیەوێ ببینێ و بیناسێ، بۆ ئەوەیش مەوعێدێکیان لە حەوانگەی "ئەلدەخیلە" بۆ دیاری کرد کە لە رۆژانی فەرماندەییکردنی چەکی باڵەفڕوانییەوە لەوێ لایدەدا، ئۆتۆمۆبێلێک لە سەرۆکایەتییەوە

دێته ماڵەکەی لە میسری نوێ و سەعات حەوتی بەیانی دەیبا بۆ باڵەفڕگەی "ئەلمازە"، تا بیگەیەنێتە "ئەلدەخیلە"، بۆ ئەوەی لە وادەی دیاریکراودا لە سەعات ١٠ی بەیانی لای سەرۆک بێ.

فەتحی رەزوان پەرۆش و دڵگەرم بووە بۆ بینینەکە، زۆر شتی پێ بووە بیڵێ، بە خەتی خۆی پڕی پێنج لاپەڕە خاڵی سەرەکی دەنووسێ.

ئۆتۆمۆبێلەکە هات و باڵەفڕەکە فڕی، مامۆستا "فەتحی رەزوان" گەیشتە باڵەفڕگەی "ئەلدەخیلە"، لەوێ پێیان راگەیاند کە مەوعیدەکەی لەگەڵ سەرۆک دوو سەعات دوا کەوتووە، لەبەرئەوەی میوانێکی ئەفریقیایی کە سەردانی میسری کردبوو دێتە لای. پێی وترابوو کە ژوورێکی بۆ حەوانە بۆ تەرخان کراوە تا وادەکەی دێ، فەتحی رەزوان نێزیکەی ٥ سەعاتی لەو ژوورەدا تەواو کرد، داوای لێبوردنی کردبوو لە نانی نیوەڕۆ کە بۆیان هێنابوو، پاش نیوەڕۆ یەکێک لە سکرتێرەکان هاتبووە لای و پێی گوتبوو ئێستە سەرۆک راستەوخۆ لە باڵەفڕگەوە دەگەڕێتەوە قاهیرە و لە باڵەفڕەکەدا چاوەڕوانی مامۆستا "فەتحی رەزوان" دەکا و لانی کەم سەعاتێک لەگەڵی دەبێ.

فەتحی رەزوان سەرکەوتە سەر باڵەفڕە سەرۆکایەتییەکە، بە تەنیایی دانیشت، لەبەرئەوەی سەرۆک لەگەڵ میوانەکەدا لە بەشی پێشەوەی باڵەفڕەکەدا بوو، بەڵام پاش چارەکە سەعاتێک سەرۆک هەستا و هاتە دواوە و لە کورسییەکەی تەنیشت فەتحی رەزوانەوە دانیشت و عوزرخوایی هێنایەوە لەوە رووی دا، لەبەرئەوەی مەوعیدەکەی لەگەڵ سەرۆکە ئەفریقاییەکە لەبیر نەبوو و نووسینگەکەیشی نەیزانیبوو چۆن هاوئاهەنگی لەنێوان دوو مەوعیدەکەدا بکا، بە رەواندنەوەی گومانی پشتگوێ خستن ویستبووی بە فەتحی رەزوان بڵێ کە ئەو هێشتا هەمان پیاوە و پۆستی سەرۆکایەتی نەیگۆڕیوە و قسەکەی بڕیوە تا بڵێ "باوەڕ بکە" فەتحی بەگ ئێستەیش کە سەرکۆمارم خۆم هەموو بەیانیەک پێڵاوەکانم دەسڕم، لەسەر زەوی دادەنیشم و پێڵاوەکانم بە فڵچە سبووغ دەکەم و دواتر بە پارچە پەڕۆیەک بریسکەی دەدەمێ".

فەتحی رەزوانیش باسی ئەوەی کردووە کە نابێ سەرۆکی دەوڵەت کاتی خۆی بە سڕینی قۆنەرەوە بکوژێ. موبارەکیش گوتی "هەموو رۆژ ئەمە خوومە، تەنانەت لەو کاتەیش قوتابیی سەرەتایی بووم و تا بووم بە فەرماندەی باڵەفڕوانی و جێگری سەرکۆمار و ئێستەیش سەرۆکی میسر".

پێش ئەوەی فەتحی رەوان هیچ بڵێ کەسێک هات بە سەرۆکی گوت کە باڵەفڕەکە خەریکە لە باڵەفڕگەی قاهیرە دەنیشێتەوە، "موبارەک" میوانە ئەفریقاییەکەی بیر کەوتەوە کە دەبێ لەکاتی دابەزیندا لەگەڵی بێ، هەستا و بە فەتحی رەزوانی گوت داوا دەکا کە دابەزین بە ئۆتۆمۆبێلی سەرۆکایەتی بیگەیەنن ماڵی سەرۆک و لەوێ کۆبوونەوەکەی نێوان هەردوو پیاوەکە بەڕێوە دەچێ، باڵەفڕەکە نیشتەوە و سەرنشینەکان دابەزین، لەوێ ئۆتۆمۆبێلێک چاوەڕوانی فەتحی رەزوانی دەکرد، بەڵام نەیبرد بۆ ماڵی سەرۆک بگرە بردیەوە بۆ ماڵەکەی خۆی!

فەتحی رەزوان خۆی پیاوێکی رژدە لە کاردا و لەکاتی گێڕانەوەی بەسەرهاتەکەدا بە تووڕەیی

گوتی "ئاخۆ رەوایە رۆژێکی تەواو لە گەشتدا بە چوون و هاتنەوە لە هەمان رۆژدا بکوژم، پاش ئەوەیش دیدارەکەم لەگەڵی تەنیا ٥ خولەک بێ کە هیچ سوودێکم لێ نەبینی ئەوە نەبێ کە زانیم ئەو "بەدەستی خۆی جزمەکانی دەسڕێ"!

تکام لێ کرد بەرپرسیاریەتییەکە بخاتە گەردنی نووسینگەکە نەک خودی سەرۆک، بەڵام قەناعەتی نەکرد، ئەو لەم دنیایەش کۆچی کرد و هەر بانگهێشت نەکرا بۆ بینینی سەرۆک، لانی کەم بۆ ئەوەی داوای لێبوردنی لێ بکرێ!

هەروەها بۆ نموونە هەر لەو ماوەیەدا نووسەری گەورە و تەنزچیی مەزن مامۆستا "مەحموود ئەلسەعدەنی" بەبێ مەوعید لە نووسینگەکەمدا سەریکی لێ دام و گوتی "تەنیا پێنج خولەکی دەوێ و دەڕوا"، هاتە ژوورەوە، دەستی گرتم و بردمیە لای پەنجەرەی نووسینگەکەم بە ئەسپایی پێی گوتم:

"نەگبەتی.. لای سەرۆک موبارەک بووم ئێستە.

منیش ئاماژەیەکی پرسیاراویم کرد کە، لەوەدا نەگبەتی لەچیدایە؟!

مەحموود سەعدەنی دەستی بە گێرانەوە کرد:

ماوەی یەک سەعات لەگەڵ سەرۆک دانیشتم هەمووی پێکەنین و نوکتە بوو، کە کاتی چوونم هات ئاماژەم بە کورسییەکەی ژێری کرد و پرسیم:

جەنابی سەرۆک هەست بە چی دەکەیت کاتێ تۆ لەسەر ئەو کورسییە دانیشتوویت کە "رەمسیسی دووەم" و "سەلاحەدین" و "محەمەد عەلی" و "جەمال عەبدولناسر" لەسەری دانیشتوون؟

تۆ بڵێی چ وەڵامێکی دابمەوە؟!

مەحموود سەعدەنی چاوەڕوانی نەکرد و درێژەی بە گێڕانەوە دا:

"سەیری ئەو کورسییەی کرد کە لەسەری دانیشتبوو و جا سەیری منی کرد و پرسی: کورسییەکەت بەدڵە؟!، ئەگەر بەدڵتە بیبە بۆ خۆت".

مەحموود سەعدەنی لەپەکانی دەستی لەیەک دەسووی و دەیگوت "چوومە دەرەوە و بە درێژایی رێگەکە زەبرەکە بەری نەدابووم، ئەو پیاوە هیچی لەو کورسییەدا نەدەبینی ئەوە نەبێ کە تەنیا کورسییەکە و تێنەگەیشت کە مەبەستی من لە پرسیارەکە چییە".

هەوڵم دا مەحموود سەعدەنی هێور بکەمەوە، کە خۆیشم هێور نەبووم و گوتم:

کاکە خەتای تۆیە نەک ئەو، بۆچی بە رەمز قسەی لەگەڵدا دەکەیت؟! بۆچی وا دادەنێیت سەرۆکی دەوڵەت پێویستە شارەزایی لە خوازە (مجاز) لە ئەدەبی زماندا هەبێ ؟!

سەرنجی سەعدەنیش دەستەواژەیەک بوو ناکرێ بڵاو بکرێتەوە!

***

ساڵی ١٩٨٤ تێپەڕی و سەرۆک "موبارەک" پێی دەنایە ساڵی سێیەمی لە سەرۆکایەتیی دەوڵەتدا، وێڕای هەموو شتێک وا هاتە پێش چاو کە پیاوێکە دەتوانێ یاخۆ بەشێوەیەک لە شێوەکان خۆی وا بگونجێنێ زۆر گومان بڕەوێنێتەوە کە پێیان وا بوو ماوەی دەسەڵاتەکەی تەنیا نەخشەیەکی کاتییە. ئێستە دەرکەوت پیاوەکە هەنگاوێکی هاویشت، لە پیاوێکەوە کە نەخشەیەکی خێرا هێنایە سەر تەخت بۆ رووبەڕووبوونەوەی دۆخێکی لەناکاو، بۆ پیاوێک کە بەرجەستەی قۆناغێکی گواستنەوە لە سەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی تر بکا.

لەوکاتەدا لێدوانم بۆ کۆورایکی لبنانی دا و تێیدا گوتم "دەسەڵاتی "موبارەک" پێدەچێ قۆناغێکی گواستنەوە بێ، بەڵام ئەزموونەکانی مێژوو فێرمان دەکەن هیچ شتێک نییە هێندە توانای مانەوەی درێژخایەنی هەبێ لە رێژیمێک کە خەڵک پێیان وایە راگوزەر و کاتییە".

"موبارەک" نامەیەکی سەرزەنشتی بۆ ناردم لەسەر بەکارهێنانی وشەی "کاتی"، بەڵام سەیر لەوەدا بوو سەرنجی لەو بەشەی قسەکە نەدابوو کە باسم لە تەمەندرێژیی ئەو "کاتی"یە کردبوو!

رای زاڵ لە میسر و دەرەوەیدا بەو شێوەیە بوو کە تاقیکردنەوەی هێز و جێگیریی رێژیمی نوێ رەهنە بە بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنێکی پەرلەمانی کە کاتی هاتبوو، زۆر کەس پێیان وا بوو ئەو هەڵبژاردنە دەبێتە "جۆرێک" لە کڵۆبەر (تحدی)ی سیاسی بۆ سەرۆکی نوێ و چاودێریی هەڵبژاردنەکە زۆر لە توانا سیاسیەکانی دەردەخا.

لەبەر سەرقاڵبوونم بە ئامادەکردنی کۆبەرهەمی "شەڕی سی ساڵە" کە یەکەمیان "فایلەکانی سویس" بوو، نەمتوانی لەنێزیکەوە چاودێریی شەڕی هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٨٤ بکەم، چونکە گەڕان بەدوای بەڵگەنامەکان و ریزبەندکردن و دانانیان لە جێبەندی خۆیاندا کارێکی قورس بوو، بەڵام کاتێ لەو کارەی سەرقاڵی کردبووم سەرم بەرز کردەوە، لە ئەنجامی هەڵبژاردنەکانەوە بۆم دەرکەوت موبارەکبە چاوپۆشین لە هەر حوکمێکی بەهایی بە شێوەیەکی داهێنەرانە رووبەڕووی گژبەرە چاوەڕوانکراوەکەی بووەتەوە، سەیرەکە لەوەدا بوو کە شێوازەکە زۆر سادە و لەهەمان ساتیشدا زۆر ئاڵۆز بوو.

***

لە راستیدا ئەو شێوازە دامەزراندنی قوتابخانەیەکی جیاواز بوو کە دزەی کردە ناو سیاسەتی میسرییەوە، خۆشبەختانە دوو سەرچاوەم لەبەردەستدا بوو بۆ ناسینی قوتابخانەکەی "موبارەک" لەو کاتەی سیاسەتەکانی دەچێتە واری جێبەجێکردنی کرداری!

سەرچاوەی یەکەم: دیدارێکی دووردرێژ بە دوو دانیشتن لەگەڵ لیوا "حەسەن ئەبو پاشا" (وەزیری ناوەخۆ)، ئەو بەرپرسەی سەرپەرشتیی یەکەم شەڕی هەڵبژاردنی لە سەردەمی موبارەکدا کرد.

حەسەن ئەبو پاشا ئەفسەرێکی پۆلیسی میسری بوو و زۆربەی ئەزموونی پراکتیکیی خۆی لە ئەمنی سیاسیدا بەسەر بردووە، کەسێکی دامەزراو و پابەندە، بەڵام لە ساتێک لە ساتەکاندا

توانای دانبەخۆگرتن لەدەست دەدا و دەنگی ناڕەزیی هەڵدەبڕێ، جا چ بە لۆژیکی مومکین بێ یاخۆ مەحاڵ!

سەرچاوەی دووەم: چەند پەڕاوێک کە لیوا "محەمەد تەعلەب" (یاریدەدەری وەزیری ناوەخۆ لەپاڵ حەسەن ئەبوپاشادا) دەینووسین، کە ئەفسەرێک بوو لە جۆرێکی جیاواز و خاوەن هەستێکی مرۆڤانەی گشتی و هۆشیارییەکی مێژوویی نائاسایی بوو، تەعلەب وای بە باش زانیبوو بە ئاگەداریی وەزیرەکەی جۆرێک لە رۆژانەی شەڕی هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٨٤ تۆمار بکا، دوو پەڕاو (کراسە)ی تەواوی بە خەتی خۆی لەبارەی رووداوەکانی ئەو شەڕە پڕ کردبوویەوە.

کاتێ ئەو زانیارییانەی شەڕی هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٨٤م لە لیوا حەسەن ئەبوپاشا بیست کورسیی وەزارەتی ناوەخۆی بەجێ هێشتبوو، ئەو هەستی دەکرد ستەمی لێ کراوە و لەبری خەڵکی تر بەرگەی هەندێ دەنگۆی گرتووە پێش لەوەی راستییەکەی ئاشکرا بکرێ، لەگەڵ بەردەوامیی گفتوگۆکەدا بەتایبەت لە دیداری دووەمدا، وردە وردە نەرم دەبوو و لەگەڵیشیدا شێوازەکەی "موبارەک" بۆ دەستگرتن بەسەر ئەنجامی هەڵبژاردنەکاندا روون دەبوویەوە و دەردەکەوت سەرۆکی نوێ زۆر زیاتر لەوەی هەیە کە خەڵکی تر بە رووکەش دەیبینن.

***

بە گوێرەی گێڕانەوەکەی لیوا "حەسەن ئەبو پاشا" (ئەو زانیارییانەیش کە لیوا تەعلەب لە رۆژانەی شەڕی هەڵبژاردنەکەدا تۆماری کردوون، پشتگیری لە قسەکانی دەکا) "موبارەک" دانیشتنێکی بەرایی لەگەڵ وەزیری ناوەخۆکەیدا گرێ دراوە و تێڕوانینی خۆی لەبارەی هەڵبژاردنەکانی ئەنجوومەنی گولی نوێ بۆ روون کردووەتەوە:

١- سەرۆک پێی وایە لە هەڵبژاردنەکەدا کە یەکەم هەڵبژاردن بوو لە سەردەمی ئەودا هەموو کەس مافی هەبێ "ئازادانە" خۆی کاندید بکا.

٢- سەرۆک بە لەبەرچاوگرتنی پێویستیی سەلامەتیی نیشتمانی رێژەیەکی سەتی دیاری دەکا بۆ ئەو کورسییانەی ئۆپۆزسیۆن بۆی هەیە بەدەستیان بێنێ، ئەو بابەتەیش دواتر و کاتێ "وێنەکە" روون دەبێتەوە لەگەڵ وەزیری ناوەخۆ لەسەری رێک دەکەون، لەبەرئەوەی دۆخی ولات بەرگەی "گەمە" یاخۆ "سەرکێشی" ناگرێ!.

٣- سەرۆک لیستێک ناوی لایە کا نایەوێ خاوەنەکانیان بە هیچ شێوەیەک بچنە ناو ئەنجوومەنە نوێیەکەو دواتر و کاتێ بەتەواوی دەرکەوت کێ خۆی بۆ پەرلەمانی نوێ کاندید کردووە و کێ نەیکردووە، ناوەکان دەداتە وەزیری ناوەخۆ!

شێوازەکە زۆر سادە بوو، "بلیمەتی"یەکەیشی لەوەدا بوو!

دەرگا کراوەیە بۆ هەر کەس رێژەیەکی سەتی بۆ حزبەکانی ئۆپۆزسیۆن و دەشیەوێ وەزیری ناوەخۆ لە بازنەکانی هەڵبژاردن و ناوەکاندا دەستکراوەییەکی لە رەفتارکردندا هەبێ، بەڵام لە

چوارچێوەی رێژە سەتییە دیاریکراوەکەدا! هەروەها لیستی ئەو کەسانە دەداتە وەزیری ناوەخۆ کە دەسەڵات حەزی لە چارەیان نییە و رێگەیان پێ نادرێ بچنە ناو کێبەرکێی هەڵبژاردنەکە و دیارە چوونە ناو ئەنجوومەنیش!، ئەو کەسایەتییانە جیاواز و جۆراوجۆرن، کە چەند ئەندامێکی حزبی نیشتمانی و چەند کەسێکی حزبەکانی ئۆپۆزسیۆنیشی تێدایە ئەمە هەموو شتێکە! (ئەمە بە بڕوای وەزیری ناوەخۆ).

***

بە گوێرەی گێڕانەوەکەی لیوا حەسەن پاشا و بە لەبەرچاوگرتنی "دۆخەکە"، وەک لە موبارەکی بیستووە، رێساکانی گەمەکە دەکرا بەشێوەیەکی گشتی پاساوی هەبێ بەو مەرجەی، وەک ئەبو پاشا لەناو قسەکانیدا باسی کرد، "پلەیەک لە مەعقوولیەت"ی تێدا بێ کە ئەنجامەکان "پارسەنگ" بکا نەک ساختەی بکا.

بە بڕوای ئەو ئەوەیش رەهن بوو بەو رێژەیەی رێگە بە ئۆپۆزسیۆن دراوە هەدەستی بێنێ و هەروەها سنووردارییی لیستی کەسە چارە نەویستراوەکان کە بەشداری و چوونە ناو ئەنجوومەنی گەلی نوێیان لێ قەدەغەیە.

بەڵام هەژانەکە کاتێ رووی دا کە باسەکە لە کۆبوونەوەی نێوان وەزیری ناوەخۆ و سەرکۆماردا یەکلا کرایەوە.

لە کۆبوونەوەکەیان لە پێش و پاش هەڵبژاردنەکەدا، حەسەن ئەبو پاشا شتێکی لە "موبارەک" بیست، کە بە گوتەی خۆی سڕی کردووە، ئەویش ئەوە بووە کە:

١- سەرۆک ئامادەیە ٥٪ی کورسییەکان بداتە ئۆپۆسیۆن، واتە نێزیکەی ٢٠ کورسی بۆ هەموو حزب و هێزەکانی ئۆپۆزسیۆن پێکەوە.

٢- لیستی کەسە ئێسک گرانەکان لای دەسەڵات زۆر گەورەتر بوو لەوەی چاوەڕوانی دەکرد، واقی وڕما کاتێ بینی یەکەم کەسیان "سامی موبارەک"ی برای سەرۆک موبارەک خۆیەتی.

تووندگیریی "سەرۆک" بەرامبەر کاندیدکردنی براکەی شتێکی سەیر بوو، "موبارەک" گەیشتە ئەو رادەیەی بڵێ فەرمانی کردووە ناوی براکەی لە لیستی کاندیدەکانی حزبی نیشتمانی بسڕێتەوە، بەڵام بیستی دوای ئەوە چووە بۆ حزبی وەفد تا داوا لە مامۆستا "فوئاد سیراجەدین" بکا لەسەر لیستی حزبی وەفد کاندیدی بکا، "فوئاد سیراجەدین"یش پێشنیازەکەی سامی قبوڵ کردبوو.

شتە کتوپڕەکان لای وەزیری ناوەخۆ تا دەهات زیاتر دەبوون، لەبەرئەوەی "موبارەک" "ئوسامە ئەلباز"ی ناردبووە لای "فوئاد سیراجەدین" تا براکەی نەخاتە ناو لیستی وەفدەوە، بەڵام شکستی هێنا، ئەنجا "موبارەک" داوای لە وەزیری ناوەخۆکەی کرد خۆی پێوەندی بە "فوئاد سیراجەدین"ەوە بکا و بەناوی سەرۆکەوە پێی رابگەیەنێ کە نایەوێ براکەی لەسەر لیستی وەفد بچێتە ناو هەڵبژاردنەکەوە!

هەواڵنامەی تێگەیشتن

ئەبو پاشا بەڵێنی دا پێوەندی بە "قوئاد سیراجەدین"ەوە بکا، ئەنجا (لەگەڵ سەرۆک) چووە سەر بابەتە سەرەکییەکە، چونکە پێی وابوو "شێوازە موبارەکییەکەی هەڵبژاردنە پەرلەمانییەکە"، هەروەها پێشنیازکردنی هەندێ هەموارکردن کە بە گونجاوی زانیبوون، قابیلی گفتوگۆ و قسەلەسەرکردنن.

یەکەمیان: جەنابی سەرۆک بفەرموێ و چاو بەو ڕێژەیەدا بخشێنێتەوە کە بۆ ئۆپۆزسیۆنی تەرخان کردبوو و لە ٥٪ەوە بۆ ٢٠٪ واتە نێزیکەی ١٠٠ کورسی زیادی بکا، ، پێی وا بوو ئەوە کار لە زۆرینەی سێدووی ئەنجوومەنی گەل ناکا، کە ئەو ڕێژەیە ڕێگە بە هەموارکردنی دەستوور دەدا (ئەگەر شتێک هاتە پێش ئەوە بخوازێ).

دووەم: سەرۆک لیستی بلۆککراوان بۆ چوونە ناو پەرلەمان کورت بکاتەوە، کە یەکەمیان سامی موبارەکی برایەتی.

ئەبوپاشا وەک لە شاخ بەری بدەیتەوە واقی وڕ ما کاتێ بینی سەرۆک "موبارەک" بە قسەکانی گڕی گرت و نەڕاندی "سامی ناچێتە ژوورەوە یانی ناچێتە ژوورەوە"!

ئەبوپاشا گوتی "بەڵام جەنابی سەرۆک وەزارەتی ناوەخۆ بەدواداچوونێکی بۆ هەڵوێستی مامۆستا سامی کردووە و دەرکەوتووە دەتوانێ لەو بازنەیەی خۆی تێدا کاندید کردووە بەئاسانی دەربچێ".

موبارەک وەڵامی دایەوە "مەحاڵە"!

ئەنجا سەرۆک بە وەزیری ناوەخۆکەی گوت:

"حەسەن" تۆ زیاد لە پێویست پاڵەپەستۆ دەخەیتە سەر مێشکم، ئێستە میزاج وشەی Moodی ئینگلیزی بەکار هێنابووی ئەوەم نییە درێژە بەقسەکردن لەگەڵت بدەم".

ئەنجا هەستا و وەستا و کۆتای بە دیدارەکە هێنا و لە ژوورەکە چووە دەرێ و وەزیری ناوەخۆکەی بەتەنیا بەجێ هێشت تا ئەویش بۆ دەرگاکە بگەڕێ تا لێیەوە بچێتە دەرێ!

***

لە دەفتەری ڕۆژانەی شەڕی ڕاگەیاندنەکەدا (وەک لیوا تەعلەب یاریدەدەری وەزیر بەخەتی خۆی تۆماری کردبوو) هەندێ ئاماژەی بۆ ئەو دیدارە تێدایە، بەو دەستەواژەیەشەوە کە "سەرۆک میزاج Moodی ئەوەی نییە بتوانێ زیاتر لەوەی گوتوویەتی و دیاری کردووە، لەبارەی پرۆسەی هەڵبژاردنەوە گفتوگۆ بکا!

شەڕەکەی سەرۆک "حوسنی موبارەک" لەگەڵ سامی موبارەکی برای، لە زۆر وردەکاریدا ئاماژە بە سروشتگەلێک دەکا ڕاقەکردنی دژوارە.

سەرۆک تەنیا بەوە نەوەستا بە وەزیری ناوەخۆکەی ڕابگەیەنێ کە بەهەر نرخێک بووە نابێ براکەی لە هەڵبژاردنەکەدا دەربچێ، بگرە هەندێ زێدە ڕێوشوێنی تریشی بۆ ئەو مەبەستە گرتەبەر

هەواڵنامەی کتێب

که بەلای وەزیری ناوەخۆوە نامۆ بوون، لەوانە پێوەندی بە وەزیری حوکمی خۆجێیشەوە کردبوو و داواکەی لەویش دووپات کردبووەوە، بگرە نووسینگەکەی پێوەندی بە هەندێ لە بەڕێوەبەرانی ئاسایشیشەوە کردبوو.

لیوا محەمەد تەعلەب لە دەفتەری تێبینییەکانیدا چەند تێبینییەکی تۆمار کردووە کا مایەی سەرسوڕمانن:

تێبینیی یەکەم: لە زاری لیوا حەسەن ئەبوپاشای وەزیری ناوەخۆی گواستووەتەوە کە زۆریی پاڵەپەستۆکان لەسەری وای لێ کردووە بە دەقی قسەکانی بڵێ "تەعلەب دەزانی، تەنیا چارە بۆ ئەم دۆخە ئەوەیە من بمرم"!

تێبینیی دووەم: یاریدەدەری وەزیری ناوەخۆ بە دەق دەنووسێ "نازانم نهێنی چییە لە پێداگریی ئەو (مەبەستی سەرۆکە) لەسەر دەرنەچوونی براکەی تا ئەو رادەیە، تا گەیشتوومەتە ئەو وێنایەی کە ئەوە ئەوە رقی لە براکەیەتی نەک بەپێچەوانەوە"!

تێبینیی سێیەم: چەند رۆژێک بەر لە هەڵبژاردنەکە وەزیری ناوەخۆ داوای دیمانەی موبارەکی کردووە، ئامانجیشی ئەوە بووە جارێکی تر براکەی لەگەڵ بکا (دیارە لەناو هەندێ بابەتی تریشدا)، بەڵام "موبارەک" رەتی کردەوە و گوتی میزاج Moodی ئەوەی نییە وەزیری ناوەخۆکەی ببینێ. ئەوەیش یەکەم جار نەبوو "موبارەک" ئەو دەستەواژەیە لەگەڵ حەسەن پاشا بەکار بێنێ. پاش تکا و رجا، "موبارەک" وەڵامی دایەوە "حەسەن پاش هەڵبژاردن یەکتر دەبینین"!

(پاش هەڵبژاردنەکەیش مەوعیدەکەمان دەرچوون بوو لە وەزارەتەکە)!

***

بەڵام دەفتەرەکانی لیوا تەعلەب شتی لەمە سەیرتریان تێدا تۆمار کراوە، چونکە لە کۆتای رۆژی هەڵبژاردنەکاندا دەرکەوت وێڕای گشت هەوڵەکان سامی "موبارەک" زیاتر لە ٧٠٪ی دەنگەکانی ئەو بازنەیەی هەڵبژاردنی بەدەست هێناوە کە خۆی تێدا کاندید کردبوو!

فەرمان لە سەرۆکەوە هات کە "هەرگیز!" (شتی وا نابێ) و دەبێ لێژنەی بالای جیاکردنەوەی دەنگەکان کارەکانی رابگرێ تا نێردەیەکی تایبەتی سەرۆک دەگاتە ئەو جێیە، هەر وایش بوو، ئەوە بوو ئوسامە ئەلبازی راوێژکاری سەرۆک گەیشتە بارەگای سەرەکیی لێژنەکە و داوای سەرلەنوێ جیاکردنەوەی دەنگەکان و رەفتارکردنی "ژیرانە"ی کرد تا سەرۆک تووڕە نەبێ، دیمەنەکە بۆ هەمووان بێزارکەر بوو، کارتەکانی دەنگدان بە ئامادەبوونی چەند ئەندامێکی لێژنە گشتییەکە جیا کرانەوە، ئەم جارەیش ئەنجامەکان لە بەرژەوەندیی سامی یەکلاکەرەوە بوون بە رادەیەک ئیتر هیچ "ژیری"یەک دادی نەدەدا، چونکە دیمەنەکە لەبەرچاوی هەمووان نمایان بوو و پێچلێدانی، دەبێتە رسواییەک کە دەبێ لەبەر سەرۆک خۆی خۆی لێ بەدوور بگرن!.

ئوسامە ئەلباز گەڕایەوە لای سەرۆک و هەوڵی هێورکردنەوەی دەدا کە ئەوان لەبەردەم شتێکی

دەستەویەخە (ئەمر واقیع) Fait accompli دان، بە گوێرەی گێڕانەوەکەی وەزیری ناوەخۆ سەرۆک "موبارەک" هیچ چارەیەکی نەماوە، تەنیا گوتوویەتی "ئەبو پاشا باجی هەڵەکەی دەدا"!

بەو شێوەیە "حەسەن ئەبوپاشا" لە وەزارەتی ناوەخۆ دەرچوو!

***

پاش چەند مانگێک بەڕێز سامی "موبارەک" داوای بینینمی کرد، وادەیەکم بۆ دیاری کرد و لەکاتی خۆیدا هات، لەبەردەمم لە نووسینگەکەمدا دانیشت و دەستی بە قسە کرد، ویستم سەرنجی بۆ ئەوە رابکێشم کە رەنگە نووسینگەکەم جێمتمانە نەبێ بۆ ئەو شتانەی دەیانڵێ، وەڵامی دایەوە "هیچ باکی نییە ئەگەر حوسنی خۆی گوێی لەو قسانەی بێ، چونکە پاش ئەوە وڵات "بۆ ئەو" بەجێ دێڵێ و دەچێتە ئەڵمانیا".

سامی موبارەک دەستی بە گێڕانەوەی سەرگوزەشتەیەکی دوور و درێژ کرد لەبارەی پێوەندیگەلێکی خێزانیی سیخناخ بە گرێی قوواڵ و ئاڵۆزکاریی ئاشکرا کە هەمووی بە تفت و تاڵی قانگ درابوو، بە بڕوای من هیچی بۆ ئەوە ناشێ قسەی تێدا بکرێ.

بەڵام ناتوانم نکولی لەوە بکەم بەو هۆیەوە کۆمەڵێ دڵەخورپەی تر بۆ دڵەخورپەکانی تری رابردووم کە دەمویست خەفەی بکەم، زیادی کرد!.

***

چەماوەیەک لەسەر ڕووبار!

لە کەشوهەوای ئامادەکاری بۆ "سێیەمین خولی سەرۆکایەتیی موبارەک"دا وام بە باش زانی بەپێی توانا لە دووریيەکەی زیاترەوە چاودێری بکەم، بەبێ ئەوەی بەتەواوی لە ڕووداوەکان دابڕێم و هیچ پێوەندییەکم بەوەی دەگوزەرێ نەمێنێ.

لام ڕوون بوو تەنیا من نیم کە لە حیرەتدام، بگرە زۆر کەس وەک لە حیرەتدان، رەنگە ئەوە حیرەتی مێژوو خۆی بێ لەبارەی پیاوێک کە هەندێ خەڵک پێیان وایە باش دەیناسن، جا دەردەکەوێ ئەوانە هیچ شتێک نازانن!

***

لەو کاتەدا وا دەهاتە پێش چاو کە ڕێڕەوی ڕووداوەکان لە ڕواڵەتدا بەس نین بۆ بینینی ئەوەی لەژێر ڕووبان (سطح)ەکەوە ڕوو دەدا، بە ڕواڵەت کرچ و کاڵی و سستی و شپرزی سیمای زاڵ بوون بەسەر بڕیاردا لە میسر.

بەڵام لە هەمان کاتدا دەرکەوت کە میسر لە قووڵایی خۆیدا بەدەم چەندان کارلێکەوە شەپۆل دەدا کە بزاوتەکەی تا دێ خێرا دەبێ و هۆکارەکانی تێک دەڕژێن، کەس نایانبینێ، بەڵام زۆر نابا ئاسەوارەکانی دەکەونەسەر ڕووبانەکە.

به شێوەیەک لە شێوەکان ئەو باوەڕە سەری هەڵدا کە ئاستێک لە بێئومێدیی چاوەڕوانی لە ناوەخۆدا تەشەنە دەکا و لەڕێی دەرکەوتنی دەرەکییەوە هەوڵی قەرەبووکردنەوەی ئەو دۆخەی ناوەخۆ دەدرێ، شتەکان لەدەست دەچوون و ئەو گومانە زاڵ بووە کە "دەرەکیی ناودەوڵەتی" وەک پەردەیەک بۆ شاردنەوەی کەموکورتیی ناوەخۆیی بەکار دەهێنرێ.

جارێکی تر راشکاوانە بابەتەکەم لەگەڵ "ئوسامە ئەلباز"دا تاوتوێ کرد، رای وا بوو کە "بواری کارکردن لەناوەخۆدا سنووردارە و رەنگە کاری دەرەکی شتێکی پێ زیاد بکرێ"، ئوسامە لێی پرسیم "ئاخۆ ئەوە لە سەردەمی جەمال عەبدولناسریشدا رووی نەدەدا؟" گوتم "کاری دەرەکی لە کاتی جەمال عەبدولناسردا لە خزمەتی ناوەخۆدا بوو، وەک نموونە ئاماژەم بە شەڕی دروستکردنی "بەندواوی عالی" کرد کە بەبێ ئەوەی پێویست بکا بچینە ناو وردەکاری مەغزاکەی ئەوە بوو کۆتائامانجی بایەخدان بە سیاسەتی دەرەوە لەو کاتەدا (سوودی) ناوەخۆ بوو".

هەروەها گوتم "واتە بەشی سەرەکیی ئەو کۆششە بۆ تەواوکردنی پرۆسەی ئازادکردنی دنیای عەرەبی بوو، بەتایبەت لە کەنداو و یەمەن، ئەنجا جەختکردن لەسەر سەربەخۆیی ئەفریقیا بە تەرکیزکردن لەسەر دەوڵەتانی حەوزی نیل و دەوروبەری، لە کۆتاشدا پێکهێنانی بەرەیەکی فراوان لە دەوڵەتانی دنیای سێیەم، کە خواستی بەرگری لە ئازادی و دادپەوەرییە لە کۆمەڵگەی دەوڵەتاندا".

بەڵام ئێستەبە ئوسامە ئەلبازم گوت وا دەبینم چالاکیی دەرەکی ئاراستەی ویلایەتە یەکگرتووەکان دەکرێ، تا وای لێهاتووە سەردانکردنی بووەتە حەجێکی سالانەی دەوری بۆ واشنتۆن، وادەکەیشی وەرزی بەهارە لەگەڵ هەر سەرۆکێکی ئەمەریکادا!

کەژاوەی گەشتکاران بۆ واشنتۆن، بەمەبەستی پشووداناوەیەک لە پاریس و لەندەن لادەدەن، ئەنجا لەڕێی ئۆڤیانووسەوە بەرەو کەناری ئەمەریکا دەکەنەوە ڕێ.

ئەو ڕۆژە بە ئوسامەم گوت "هەندێ لە سیاسەتوانانی ئەوروپا چی تر ئاسوودە نین بەو جۆرە سەردانانە بۆ پایەتەختەکانیان و تکام لێ کرد بە سەرۆک "موبارەک" بڵێ کە من خۆم لە سەرۆکی فرنسا میتێرانم بیستووە کە "پاریس لەوە گرینگترە ببێتە وێستگەیەک لەڕێی گەیشتن بە واشنتۆن". بەو واتایەی میتێران دەیەوێ هەست بکا کە سەردانەکەی سەرۆکی میسر بۆ فرەنسا بۆ سەردانی فرەنسا بێ، نەک وێستگەیەکی حەوانەوە لەڕێی چوون بۆ ئەمەریکا!

جیا لەوەیش سەرۆک میتێران وەک لێیم بیست دەیەوێ ئەو دیدارانە کارنامەیەکیان هەبێ کە سوودیان بۆ هەردوو ولاّت هەبێ، بەشێوەیەک پێش هەر دیدارێک لەڕێی لێکۆڵینەوەی پسپۆڕان و گفتوگۆی وەزیرانی دەرەوەوە ئامادەسازییان بۆ بکرێ.

بەڵام ئەوەم بە ئوسامە نەگوت کە میتێران لای خۆم سکاڵای دەکرد لەوەی زۆربەی دیدارەکانی لەگەڵ موبارەک، دانیشتنی سیاسی نەبوون، بگرە بۆنەگەلی کۆمەڵایەتی بوون بۆ گێڕانەوەی راز و

هەواڵنامەی کۆنگرە

سەربردەی کۆمەڵایەتی، کە زۆربەشیان دەچنە خانەی "دووزمانی" لەبارەی سیاسەتوانانی تری عەرەب کە سەرۆکی موبارەک وەک گاڵتە و پێکەنین دەیانگێڕێتەوە.

***

ئەو رووکردنە دەرەوەیە لە بنەڕەتدا شتێکی بێ خێر بوو، چونکە ئامانجی کۆتا تێیاندا سوودی ناوەخۆ نەبوو، نە لە روانگەی سوودای ناوەخۆوە دەستیان پێ دەکرا و نە بەویش کۆتایان هات، کە کۆتا ئامانج بیناکردن بێ لەسەر بنچینەکان و خزمەتکردنی لە رووی نیشتمانی یاخۆ نەتەوەییەوە. هەرچی گەشتەکانی سەرۆک و لەشکری شانەکانیەتی بۆ لای ئەو زلهێزانە، کە ئەنجامەکەی لافاوێک لە وێنەیە لەسەر لاپەڕەی رۆژنامە و شاشەی تەلەڤزیۆنەکان، کۆششگەلێکی نەزۆکن، نە ئەنجام و نە داهاتێکیان نییە، بگرە تەنیا بەکارهێنانی شتی نەبووە لە داواکردنی مەحاڵدا، ئەویش لەبەرئەوەی ئەو زلهێزانە بە حیساباتی "هێز و توانا" مامەڵە لەگەڵ ئەوانی تر دەکەن و تەنیا لۆژیکی سوود و قازانج دەیانبزوێنێ، بەڵام کاتێ ئامانج وەک دەیبینین پەردەپۆشکردنی کەموکوڕیی ناوەخۆ بێ بە سایەی دەرەوە، ئەوا بە چاوپۆشین لە قەبارەی شاندەکان و زۆریی وێنەکان و خەرجەکانی گەشتەکە! بەرەنجامەکە سفر و خوارتریش دەبێ!

لەپڕ لە کەشوهەوای ماوەی سێیەم سەرۆکایەتیدا لە میسر رووداوێک رووی دا، ئەوە بوو لە ٢٥ شوباتی ١٩٨٦ یاخیبوونی ئەمنی ناوەندی تەقییەوە و ئاسایش تێکچوو و ئەوەی "بن بەڕە هاتە سەر بەڕە" و سەرۆک "موبارەک" ناچار بوو بۆ گێڕانەوەی جلەوی دەسەڵات پەنا بۆ هێزە چەکدارەکان ببا.

راستە لە ماوەی چەند هەفتەیەکدا دەسەڵات گەڕایەوە بەڵام ئەو ئەنجام و دەرهاویشتانەی لە رووداوی یاخیبوونی ئاسایشی ناوەندی کەوتنەوە، قڵیشانێکی گەورەتری دروست کرد لەوەی تەنیا یاخیوونی هێزێکی نیزامی بێ لە دەسەڵاتی دەوڵەت، هەروەها ئاسەوارەکانی تەنیا بەوە تەواو نابێ هێزە چەکدارەکان دابەزنە شەقام.

رەنگە من ئەو رووداوە بە نیشانەیەکی دیار لەبارەی رێژیمی "موبارەک" بزانم کە شایانی ئەوەیە زۆر لە ئاستیدا بوەستین، لەبەرئەوەی تێکچوونی پێوەرەکان بەشێوەیەک زیادی کرد کە لەبری دابەزینێکی رێژەیی وەک پێشتر، بەرەو داخزان بڕوا!.

هۆی گۆڕانی دابەزین بۆ داخزانیش ئاشکرایە، لەبەرئەوەی یاخیبوونی ئاسایشی ناوەندی سەختگیرانە موبارەکی لەبەردەم دوو بەرەدا ئاشکرا کرد:

بەرەی دەرەوە، لەبەر ئەوەی رووبی کردەوە چ بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکان یاخۆ هێزەکانی تر کە پێگەی "موبارەک" لە دەسەڵاتدا بەو شێوەیە پتەو نییە کە وێنایان دەکرد پاش سەرکەوتنەوەی لە هەڵبژاردنەکانی سەرۆکایەتی لە خولی دووەمی سەرۆکایەتیدا.

ئەنجا بەرەی ناوەخۆ، لەبەرئەوەی ئەو تەنگژەیە موبارەکی لەبەردەم هێزە چەکدارەکاندا کە

دواین پەناگەیەتی بۆ مانەوە ئاشکرای کرد، ئەم تەنگژەیە وای لێکرد پەنا بۆ دوا پاڵپشتەکەی ببا و بیکاتە پارێزەری یەکەمی خۆی، ئەوەیش حوکمڕانی لەژێر چەتری دەستوورەوە دەبا بۆ لای کوتەکی ئەمری واقع دەبا، جیاوازییەکی گەورەیش لەنێوان ئەو دووانەدا هەیە!

***

بۆ نیشاندانی هەستیاریی هەڵوێستەکە لەو قۆناغەدا، رەنگە ئاماژەدان بە پێوەندییەکی تەلەفۆنی لەگەڵ سەرۆک "موبارەک" و دواتریش دیدارێک لەگەڵ موشیر "عەبدولحەلیم ئەبوغەزالە" (وەزیری بەرگری و فەرماندەی هێزە چەکدارەکان) بەس بێ.

پێوەندییە تەلەفۆنییەکەی سەرۆک "موبارەک" لەبارەی ئەوەوە بوو کە من لە وتارێکدا لە "اخبار الیوم"دا باسم لەوە کردبوو کە یاخیبوونی ئاسایشی ناوەندی "رەنگدانەوەی دۆخگەلێکە کە دروست نییە تەنیا وەک پرسی ئاسایش سەیر بکرێ، بگرە پێویستە وەک کێشەی بارودۆخێکی کۆمەڵایەتیی دوورتر و قوواڵتر سەیر بکرێ".

بە قسەکانی سەرۆک موبارەکدا دیار بوو کە لەگەڵ ئەو بۆچوونەدا نییە، ئەو گوتی کە من زۆر زیاتر لە قەبارەی خۆی لەسەر ئەو رووداوە قسەم کردووە. هەروەها گوتی "من خۆم نیگەران نەبووم، لە یەکەم ساتەوە دەمزانی دەتوانم بە هێزە چەکدارەکان یاخیبوونی ئاسایشی ناوەندی تەخت بکەم".

کاتێ لێم پرسی ئەی چی دەڵێ لەبارێکدا هاوتەریب بەوە "ئەگەر هێزە چەکدارەکان یاخی بوون، چۆن یاخیبوونەکەیان تەخت دەکا؟!

سەرۆک "موبارەک" ساتێک داما و ئەنجا گوتی "سەردەمی کودەتا سەربازییەکان بەسەر چوو"!

***

دیدارەکە لەگەڵ "ئەبوغەزالە"یش لە ماڵەکەی خۆیدا بوو لە خانوویەک لەسەر رێی باڵەفڕگەی قاهیرە لەبەرامبەر تەلاری کۆلێجی حەربی، لەبەر هەر هۆیەک بێ لەو ساڵۆنەی تێیدا دانیشتبوون قورئان لێ دەدرا بە دەنگی شێخ "عەبدولباست عەبدولسەمەد"، بە چاوی خۆم سەرچاوەی دەنگەکەم نەدی، بەڵام قورئان خوێندنەکە بەدرێژایی دوو سەعات قسەکردنی ئێمە هەر بەردەوام بوو.

ئەبوغەزالە قسەی زۆری کرد، لەوانە گوتی "کەسانێک هەن لای سەرۆک چاڵی بۆ هەڵدەکەنن، وای بەگوێدا دەچرپێنن کە ئەو "موشیر ئەبو غەزالە" خۆی لە موبارەک بە شیاوتر دەزانێ بۆ سەرۆکایەتی".

ئەبوغەزالە بە متمانەبەخۆبوونێکی ئاشکراوە گوتی "سەرۆکایەتی بە بای خەیاڵمدا نەهاتووە، چونکە من ئەوەندە لە دۆخی وڵات ئاگەدارم کە قەناعەتم پێ بکا هەر لەجێی خۆم بمێنمەوە".

ئەنجا گوتی "ئەمە ئەگەر سەرۆکایەتیی لە خواستەکانم بێ، کە وا نییە، ئاخر خۆ لەکاتی

هەواڵنامەی کتێب

رووداوەکاندا (یاخیبوونی ئاسایشی ناوەندی) تانکەکانم لە هەموو جێیەکی پایەتەخت ئامادە بوون، ئەگەر لە بەرنامەمدا بوایە دەست بەسەر دەسەڵاتدا بگرم، تەنیا ئەوەندەی دەویست ئەفسەرێک (تەنانەت بە پلەی مولازمیش) بچێتە ستۆدیۆکانی ئێزگە و تەلەڤزیۆن و بەیاننامەیەک بەناوی منەوە بخوێنێتەوە و چیرۆکەکە لە ٥ خولەکدا تەواو دەبێ، ئەوکاتە گەل ئامادە بوو پێشوازی لێ بکا و هەروەها هەموو دنیاش ئامادە بوو دۆخەکە قبوڵ بکا"!

لەو بارودۆخەدا و پاش رووداوەکانی ئاسایشی ناوەندی، لەنێوان داواکاریی خەڵکە نیگەران و بەگومانەکان لە میسر لەلایەک و چەندان رەگەزی ئیقلیمی و ناودەوڵەتیدا یەکانگیربوونی زەرورەتەکان هاتبووە کایە، ئەویش لە ململانەیەکی گەورەتردا کە بە فراوانیی رۆهەڵاتی ناوەڕاست و بەبەشداریی زۆربەی هێزەکانی جیهانیش، پەل دەهاوێژێ.

ویلایەتە یەکگرتووەکان یەکەم لایەنی دەرەکیی بایەخدەر بوو بە رۆهەڵاتی ناوەڕاست (پاش ئەو تا رادەیەک بەریتانیا و رەنگە هی تریش)، هەموو ئەو هێزانە شوێنی ناوچەکەیان بەلاوە گرینگە و سەرچاوەکانی بەلایانەوە بایەخدارن، هەمووشیان ناتوانن لەڕێی شەڕێکی رووبەڵماڵراوەوە کار بۆ مەرامەکانیان بکەن، بەتایبەت ویلایەتە یەکگرتووەکان کە پاش ئەزموونی "ڤێتنام" هێشتا سڵ دەکاتەوە لەوەی پێ بنێتەوە سەر خاکی وڵاتێکی ئاسیایی، هەرچی بەریتانیایە ناتوانێ شتی وا بکا.

یەکێتیی سۆڤیەتیش (دووەم زلهێزی دنیا) سەرقاڵی دواین جەنگی بوو لە دەرەوەی سنوورەکانی لە ئەفغانستان. دەزگاکانی ئاشکرایان کرد کە هەواڵگریی ئەمەریکایی خەریکی دزەکردنە بۆ ناو ئیپراتۆریەتەکەی و ئامانجی وروژاندن و هەڵنانی گەلانی ئیسلامییە لە کۆمارەکانی باشووری ئیمپراتۆریەتەکە، ئەو شوێنەی بۆ وروژاندن بەکار دێ "ئەفغانستان"ە، ئەو چەکەیش بۆ وروژاندنی هەستی خەڵک بەکار دێ "ئاین"ە، بەو شێوەیە یەکێتیی سۆڤیەت لە داگیرکردنی ئەفغانستانەوە گلا (بەڵگەنامە ئەمەریکاییەکان پێش لە هی تر ئاشکرای دەکەن "کرملین" بە ناچاری ملی بەرەو داگیرکردنی ئەفغانستان ناوە یاخۆ وای دەبینێ و ئەوە پلانێک بووە بۆ راوکردن و داچۆڕاندنی لە شاخە سەختەکان و دۆڵە ترسناکەکاندا، ئەویش لەڕێی جەنگێکی پارتیزانییەوە کە چاوەڕوانی دەکا و خوێن و چەک و ناوبانگی! دادەچۆڕێنێ).

بەو تێوەگلانە دەرفەتی دایە گەشەی بانگەشەیەکی بەهێز بەناوی "جیهادی ئیسلامی دژ بە ئیلحاد".

لەوکاتەدا ناوچەرگەی رۆهەڵاتی ناوەڕاست لە کەشوهەوای بلەرزەکەی شۆڕشی ئیسلامیدا دەژیا کە رێژیمی شای ئێرانی سەرنگون کرد و حوکمڕانی و دەسەڵاتی خۆی لە گرینگترین وڵاتی کەنداو دامەزراند، کە گەورەترین زێدی نەوت و دراوسێی نێزیکی ئەفغانستانە بە هەموو رووداوەکانی ناوبەوە. هەروەها بانگەشەی شۆڕشی ئیسلامی، بەتایبەت لە سەرەتاکانیدا، دڵەخورپەی زۆری دروست کرد کە ریشەیەکی مێژوویی قووڵیان هەیە، چونکە ئێران نەتەوەیەکی ریشەدارە و مەزهەب شیعییەکەی لە شانەخشێ(احتکاک)ی هەندێ جار زبر و هەندێ جاری تر

نەرمدایە لەگەڵ مەزهبە ئیسلامییەکانی تر، بە دیاریکراوی لەگەڵ مەزهبی ئەهلی سوننە.

فیتنەی مەزهبی سووتەمەنییەکی ئامادەیە بۆ هەر کەس بیەوێ ئاگر لە تەواوی خانەی ئیسلام بەربدا، هەروەها بڵێسەی ئاگر بەرز بوویەوە!

واتە ئەوە یەکەم جار شەڕی جیهاد دژ بە ئیلحاد و دووەم جاریش شەڕی نێوان مەزهبە ئیسلامییەکانە!

لەپاڵ ئەمەدا، هۆکارەکانی گرژی و ترس و نیگەرانی لە کەنداو رووبان لە زیادی کرد و دەوڵەت و مەشێخە و میرنشینییەکانی کەنداوی تووشی دڵەڕاوکە کرد، کە خۆیانیان لەنێوان دوو ئاگردا بینییەوە، ئاگری دراوسێکەی رۆهەڵاتیان لە پاکستان کە بوو بە بنکەی سەرەکیی شەڕی جیهاد دژ بە ئیلحاد لە ئەفغانستان، هەروەها ئاگرێکی تر کە بەهۆی رووداوەکانی ناو ئێرانەوە لە باکووریەوە بڵێسەی دەدا. بەکورتی کەنداو لە دوو بەرەدا خۆی لە ناوجەرگەی جەنگدا بینییەوە: لە رۆهەڵاتەوە لە ئەفغانستان لەڕێی پاکستانەوە (ئەمەیان جەنگی جیهاد دژ بە ئیلحاد بوو)، لە باکوریشەوە لەڕێی عێراقەوە (ئەمەیان شەڕی مەزهبە ئیسلامییەکان بوو)!

لەو ساتە لە ژیانی رۆهەڵاتی ناوەڕاستدا زەروراتی لایەنە جیاوازەکان بوونی هاوپەیمانییەکی لەنێوانیان دەسەپاند کە تێیدا چەند لایەنێکی دوورلەیەک بەیەک گەیشتن و ڕێڕەوێکی جیاوازی بۆ رووداوەکان دروست دەکرد. شتی وا لە سرووشتدا روو دەدا، بەو واتایەی لەوانەیە بلەرزەیەک لە ناوچەکەدا روو بدا، لە خاکێک دەدا کە رەنگە چ پێش و چ پا بلەرزەکە خاکێکی فش بووبێ، لە تەنیشتیشیدا رووبارێک هەیە لێوانلێوە لە ئاو و خەریکە ئاوەکەی لە کەنارەکانیەوە فواڕە بکاتە دەرەوە. لەپڕ ناوچەکە دەلەرێتەوە و قڵیشێک لە خاکەکەدا دروست دەبێ و ئاوەکە شەپۆل دەدا و دەبێ بە چەماوەیەک لەسەر رووبارەکە و بەدەوری ڕێڕەوە بنەڕەتییەکەیدا دەسووڕێتەوە، یاخۆ لقێکی تر بۆ خۆی بە ئاراستەیەکی نوێ دروست دەکا.

لە سیاسەتیشدا لەو ساتە مێژوویییدا شتێکی هاوشێوە لە ناوچەی رۆهەڵاتی ناوەڕاستدا رووی دا، چەندان زەرورات لەسەر گۆڕەپانی نائارامی ناوچەکە هەرێمەکە بەیەک گەیشتن و هێڵێکی خوار و خێچیان لە رەوتی رووداوەکاندا دروست کرد، کە لەسەر نەخشە وەک چەماوەی سەر رووبار دەردەکەوێ!

لەو ساتە پڕ لە زەروراتەدا، بارودۆخی میسر بەهۆی کارلێکی رووداوە ناوەخۆییەکانی و و یاخیبوونی ئاسایشی ناوەخۆی لە ناوەڕاستیدا بەدوای یەکدا دەهات و کاریگەرییەکانی کەڵەکە دەبوون، لەنێویدا ئاشکرابوونی دەسەڵاتی حوکمڕانی و دەرکەوتنی دوو چەقی هێز لە قاهیرە، لەگەڵ بوونی پێوەندیگەلێکی نائارام لەنێوان "موبارەک" و "ئەبوغەزالە"دا، کە هەریەکەیان دەیەوێ پاڵپشتی و پشتیوان بۆ خۆی پەیدا بکا.

***

زۆر کەس پێیان وا بوو میسر چارەسەرە بەتایبەت لەگەڵ چەند ئیعتیباراتێکی لەناکاودا:

میسر دەوڵەتێکی گەورە و بنەڕەتییە لە ناوچەکەدا، هەروەها بارودۆخی وڵاتەکە پاش پەیماننامەی ئاشتی (لەگەڵ ئیسرائیل) کایەی جووڵەی سنووردار کرد و ئێستە پەرۆشە بۆ بینینی رۆڵێک کە بیگێڕێتەوە ناو ناوچەکە.

ئەم وزەیە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندیشە بە لاوانێک ئامادەن بۆ جیهادکردن لەدژی ئیلحاد.

لەناو ئەم وڵاتەدا هەندێ رووبان کردە تووندوتیژی و هەندێکیش لاربیان نییە لەوەی ئەو تووندوتیژییە بۆ دەرەوەی میسر هەنارەدە بکەن تا لە کۆڵی خۆیانی بکەنەوە و بە شتێکی ترەوە سەرقاڵی بکەن کە ئاگایان لە ناوەخۆی میسر نەمێنێ.

لەوەیش گرینگتر میسر لە هەمان کاتدا ئەمبارێکی گەورەی چەکی سۆڤیەتی لەلایە کە پێویستی پێی نەماوە، لەبەرئەوەی سیستمی خۆچەکدارکردنی گۆڕیوە بۆ سیستمی رۆئاوایی (بەدیاریکراوی ئەمەریکایی)، سیاسەتی میسر کار لەسەر ئەوە دەکا ئەو چەکانەی ماون و کاری پێیان نییە بفرۆشێ، لەچەند دەستەوارەیەکدا زۆر لەو چەکانەی بە عێراق فرۆشت، لەبەرئەوەی پێویستیی "سەدام حوسێن" لەچەنگەکەی دژ بە ئێران هەموو سنووڕەکانی تێ پەڕاندبوو، پێویستییش وا لە بخوازی چەک دەکا هەر مەرجێک قبووڵ بکا.

لەوکاتەدا زۆر کەس لەوانەی دەکۆڵینەوە، بۆیان دەرکەوت رەنگە فۆرمی ئەفسوونماوی بۆ جێبەجێکردنی هەموو زەرورەتەکان لە قاهیرە بێ بەتایبەت لە دوو پیاودا: "موبارەک" و ئەبوغەزالە، یەکەمیان سەرۆکایەتیی دەوڵەتی میسری لەدەستدایە بە هەموو قورسایی و تواناکانی لە دیاریکردنی سیاسەتەکاندا، دووەمیشیان زێدەچەکی هەیە و توانای مرۆیی مەشقدراوی بۆ شەڕ هەیە.

لەنێوان ئەو دوانەیشدا، چینێک لە میسر هەیە ئامادەیە هەر شتێک بکا لێی داوا بکرێ، بەتایبەت ئەگەر سامانی نەوت ئەو داوایەیان لێ بکا و هەژموونی ناودەوڵەتیشی لەپشتەوە بێ!

***

ویژدان دەخوازێ ئەوەیش بگوترێ کە هەریەک لەو دوو پیاوە پاڵنەری "رەوا"ی هەبوو بۆ چوونە ناو گۆڕەپانە فراوان و نیگەرانەکەی ئەودیو سنوور.

موبارەک تێڕوانینی وایە ئەڵبەت بە گریمانەکردنی نیازپاکی ئەم ساتە و هێزی سەرنجکێشانی سیاسی و گەورەیی سەرچاوە مرۆییە بەردەستەکان لە میسر، لە گەرمەی روداوەکاندا توانای ئەوەی دەداتێ یارمەتیەکی دارایی گەورە بەدەست بێنێ و بۆ سووککردنی تەنگژەی ئابووری میسر کەڵکی لێوەربگرێ، هەروەها خزمەتی ئەو خواستانەش دەکا کە شەهیەیان بۆ دەڵەمەندبوون لەو وڵاتە کرایەوە، بەڵام رووداوەکانی ئاسایشی ناوەندی زروای بردن.

ئەبو غەزالەیش لای خۆیەوە پێی وایە ئەمیش بەگریمانەکردنی نیازپاکی دەتوانێ لە هەمان

جەنجاڵدا دەسکەوتی بەنرخ بەدەست بێنێ، وەک ئەوەی بازارێک بۆ ئەو چەکە سۆڤیەتیانەی میسر بدۆزێتەوە کە پاش گۆڕینی سیستمی چەکدارکردنی میسر بۆ سیستمی ئەمەریکایی، کاری پێیان نەماوە. پێی وایە بەو پارەیەی لەو فرۆشتنە دەستی دەکەوێ، دەتوانێ چەکی زیاتر لە رۆژئاوا بکڕێ، هەروەهادەتوانێ ئامرازی فراوانتر دابین بکا بۆ چوونە ناو بواری دروستکردنی موشەک، هەروەها هاوتەریب دەتوانێ لەوانەی خزمەتی سەربازییان تەواو کردووە لە میسر و خەریکە ئازاد دەکرێن و هیچ دەرفەتێکی کار چاوەروانیان ناکا و مەترسی هەیە گرووپە توندڕەوەکان بیانبەن، کەسانی خۆبەخش بۆ جیهاد دەستەبەر بکا. دوور نییە ئەوانە پارەی چەور بخرێتە بەردەمیان ئەگەر بێتو قایل بن بە شاندانە بەر مەترسیەکانی "خۆبەخشین" لە ریزەکانی جیهاد دژی ئیلحاد، لێرەدا پاداشت دووقات دەبێ، پاداشتێکی جیهاد و دەسکەوتی شەڕەکەیش!

رەنگە بەلای هەردوو پیاوەکەوە ئەو کارە بۆ سیاسەتی ناوەخۆی میسر کوشتنی چەند چۆلەکەیەک بێ بە یەک بەرد.

یەکەم چۆلەکە دەسکەوتنی سەرچاوەیەکی دارایی گەورەیە .

دووەم چۆلەکە ئەو گەنجانەن ئامادەن بۆ جیهادکردن، کە ناردنەدەرەوەیان باشترە.

ئەنجا، کە ئەمەیان جوانترین و رەنگاڵەترین چۆلەکەیە، هەردووکیان دەتوانن لەرێی ئەو رۆڵەی دەیبینن، لەدەرەوە شتێک حاسڵ بکەن کە بتوانن بەهۆیەوە رەسیدی خۆیان لە ناوەخۆ بەرز بکەنەوە.

(بۆ ئەمانەتیش دەڵێم دەتوانرێ بگوترێ ئەو ماوە پراوپڕ لە رووداوە، پارەیەکی زۆری بۆ میسر دەستەبەر کرد کە باری هەندێ لە تەنگژەکانی سووک کرد!)

***

سیاسەتی میسری لە سااڵنی سەرەتای نەوەتەکانی سەدەی بیستەم گەلێک رۆڵی هەستیاری بەخۆوە دی کە هەردوو پیاوەکە پێی هەڵدەستان، رۆڵەکان هەندێ جار یەکانگیر دەبوون و هەندێ جاریش کێبەرکێیان دەکرد، لە زۆربەی حاڵ هەتەکانیدا، لە میانی هەوڵی دابەشکردنی تایبەتمەندیەکان لەنێوان ئەو دوو پیاوەدا کە لە شەراکەتێکی شلۆقدا بوون لە ناوەندی جەنجاڵییەکدا کە دۆ و دۆشاو لەناوچەکەدا تێکەڵ بووبوون، یەکترییان دەبڕی، ئەویش لە ململانەیەکدا لەسەر باڵادەستی، هەژموون، پارە و داهاتوو!

پەراوێزەکان:

(١) خالید عەباس، یەکێک لە ئەندامانی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش و جێگری سەرۆک وەزیران بوو

(٢) واتە "سادات" داوای لە موبارەک کردبوو راپۆرتێکی تەسەل لەبارەی دانانی بۆمبەکان لەناو سەبەتەی مانجۆکە ئامادە بکا.

٢٠١٢/٣/٢٥

ڕۆهەڵاتناسی
بەتێڕوانینێکی ڕۆهەڵاتییانە

د. موحسین محەمەد حوسێن

بەشی سێیەم

ڕۆهەڵاتناسی کەی دەستی پێ کردووە؟

ڕاست نییە ئەگەر پێمان وابێ ئەوەی پێش نێزیکەی سێزدە سەدە خەڵکی تر لەبارەمانەوە نووسیویانە، ئەوە سەرەتای ڕۆهەڵاتناسییە. واتاکە، بەکورتی باس لە ڕووداوەکانی ناوچەکەمان، یان ڕۆهەڵاتی ئیسلامی بکەین[1]. ئەوەبوو مسوڵمانان دەستیان بەفتووحات کرد لە دەرەوەی دوورگەی عەرەبی، فتووحاتەکان، بەعێراق دەستیان پێ کرد و ناوچەیەکی فرەوانی دنیای کۆنی گرتەوە، تا لە دەستێکەوە گەیشتە چین، لە دەستەکەی ترەوە گەیشتە تخووبی فرەنسا. ئەو هەموو خاکە بەرفرەوانە، تەژی بوو لە شارستانی، ئاین، کولتوور، ئەدەب، زمان، هزر، زانست و ڕێساگەلێکی زۆر، ڕێسای ئیدارە و سووپا و باج و سیستەمی نەختینە و بازرگانی و ڕێگەوبان، کشتوکاڵ، پێگیری، دەستبەسەراگرتنی زەویگەل، واتە؛ فیودالی ڕۆهەڵاتی و ڕێسای دابەشکردن و... هتد.

فتووحاتی ئیسلامی، سەرەتا، دەوڵەتی ساسانی لە عێراق ڕووخاند، دواتر لە ولاتی فارس بۆ تاهەتایە، دەوڵەتی بێزەنتی تەواو لاواز کرد و دەستی بەسەر ڕووبەرێکی زۆر فرەوانی بندەستی بێزەنتییەکاندا گرت، هەر لە شامەوە تا میسر و سەرلەبەری باکوری ئەفریقیا، فتووحات، لە ڕێی ئەو دەربەندەوە کە دواتر بەناوی سەرکردەی ئەمازیغیی مسوڵمان "تاریق بن زیاد"ەوە ناونرا دەربەندی "جەبەل تاریق"، گەیشتە ئەوروپا. سەرەتا مسوڵمانان لە ناوچەی وندالی باشووری ئیسپانیا گیرسانەوە، ناوی ئیسپانیایان گۆڕی بۆ "ولاتی ئەندەلووس"، پاشان دەستیان بەسەر

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: عەبدوڕەزاق عەلی

هەموو ولاتدا گرت[٢].

عەرەب و مسوڵمانان ئەو ولاتە پانوبەرینەیان کەوتە بەردەست و لەوێ مانەوە، خەڵکە ڕەسەنەکەی، فرەئاین و بیرباوەڕ بوون، جوو، مەسیحی، زەردەشتی، مەزدەکی، مانەوی و بودایی. نەدەبوو، لۆجیکیش نەبوو ئەو خەڵکە هەروا بەئاسانی و بێ کوشتار و خۆڕاپسکاندن، واز لە عیبادەت و سرووتەکانی خۆیان بێنن. ئەوەبوو لەنێو خەڵکەکەدا، نەخاسمە لەنێو فارساندا، بزاڤگەلێکی بەرهەڵستکاری بیروباوەڕی دەوڵەتی نوێ پەیدا بوون، تا دەوڵەت لەگەڵ ڕۆژگاردا توانی بەڕێگەی جیاجیا لە بەینیان بەرێ، دوای ئەوەی بوونە مەترسی لەسەر پایەکانی دەوڵەت و بیروباوەڕی فەرمی دەوڵەت، بەتایبەتی لە سەردەمی دەوڵەتی عەباسیدا، ئەوەش سەرنجی خەلیفە مەهدی کوڕی ئەبوجەعفەری مەنسووری ڕاکێشا، بۆیە فەرمانی دامەزراندنی دیوانێکی تایبەت بەسزادانی بەرهەڵستکارانی بیروباوەڕی دەوڵەت دا، پێیان دەگوت دیوانی زەندەقە، هاوکات مەترسی بزاڤگەلە بەرهەڵستکارەکانیش گەیشتە چڵەپۆپە.

ئەمە لەلایەک، لەلایەکی ترەوە، ئیسلام، ڕووبەڕووی مەسیحییەت بووەوە. محەمەد(د.خ)، سەرکەوت بەسەر وەسەنییەت و جوولەکەدا، لە دوورگەی عەرەبی بنبڕی کردن، خەلیفەی یەکەم، ئەبوبەکری سدیق (خ.ڕ)، هەڵگەڕاوانی ڕیشەکێش کرد، عومەری کوڕی خەتاب(خ.ڕ)، بەپشت بەستن بەو حەدیسەی پێغەمبەر: لە دوورگەی عەرەبدا، دوو دین کۆ نابنەوە، ئەو مەسیحییەی مابوو نەی هێشتن. لە سەردەمی عومەردا، ئاینێکی تر بەهێڵدرا. وەلێ ئیسلام، بیروباوەڕی مەسیحییەتی لە ڕەگەوە هەڵنەکەن، نەخاسمە لە کەنارەکانی شام و شوێنەیلی پیرۆز لە فەلەستین، هەروەها لە میسر و باکوری ئەفریقیا، ئیسپانیا، چەند ناوچەیەکی ئەوڵاتی ڕۆم (ئاسیای چکۆلە)، بەڵام تا بڵێی باری مەسیحییەتی شڕ کرد، مسوڵمانان، دەستیان بەسەر شوێنەیلە پیرۆزەکانی مەسیحیگەلدا گرت، نەخاسمە لە بەیتەلەحم و ناسیرە و بەیتئەلمەقدیس.

هەڵوێستی ئیسلام بەرانبەر مەسیحییەت لە هەڵوێستی بەرانبەر ئاینەکانی تر ناچێ، ئاخر مەسیحییەت، بیروباوەڕێکی ئاسمانی و ئەهلی کتێبێکی خوایین. قورئان و پێغەمبەری ئیسلام ڕێزیان لێ گرتووە. ئەو فتووحاتەی عەرەبی جەزیرە و یەمەن لە ماوەیەکی زۆر کەمدا کردیان، بەڵای شارەزایانی مێژووی ئاینگەلەوە جێی سەرسوڕمان بوو. ئامبازبوونی مسوڵمانان و مەسیحیگەل بەردەوام بوو، بەشیر و تیریشەوە نەوەستا، مشتومڕ و شەڕەقسەشی گرتەوە، هەر لایەک ڕێگەی گونجاوی دەدییەوە بۆ داکۆکی لە خۆکردن، یان بۆ لاوازکردنی ئەوی تر.

هەرگیز ئیسلام خوانەخواستە بەخراپە باسی سەید ئەلمەسیحی نەکردووە، ئایەتگەل زۆرن کە بەجوانی باسی دەکەن "وبرا بوالدتي، ولم يجعلني جباراً شقيا، والسلام علي يوم ولدت ويوم أموت ويوم أبعث حيا"[٣]. وەلێ مەسیحییەکان کە لە مەیدانەکانی شەڕدا شکستیان خواردبوو، هەستیان بەئازار و سوکایەتی دەکرد، دەستیان کرد بەنووسینی ناشیرین لەبارەی ئیسلامەوە، پەلاماری ژیانی پێغەمبەریان دا، وشەی وایان بەکار هێنا، مسوڵمانانی بێزار و تووڕە کرد.

پیاوێکی مەسیحی پەیدا بوو، خەڵکی لە بڵاوبوونەوەی ئیسلام دەتۆقاند، ئەویش قدیس یۆحنا دیمەشقی (٦٧٦ –٧٤٩)(٤)، نەوەی مەنسووری کوڕی سەرجوون، یەک لە میرزاکانی دیوانی معاویەی کوڕی ئەبوسوفیان (٤١ – ٦٠ک/٦٦١ –٦٣٠ز)، یۆحنا، کە لە سەردەمی خەلیفە هیشامی کوڕی عەبدولەلیکدا، شوێنی باوکی گرتەوە وەک خەزنەداری بەیتولمال، یەکەمین کەس دەستی بەنووسینی کتێبگەلێک کرد بۆ داکۆکیکردن لە بیروباوەڕە ئاینییەکەی، لەوانە، "دواندنی مسوڵمانێک"، "ڕێنوێنی نەسرانییەکان بۆ مشتومڕ لە تەک مسوڵماناندا"، کتێبی "سەرچاوەی زانست"[٥]، توێژینەوەیەکە لەبارەی فیرقە و مەزهبە ئاینییەکانەوە، کتێبی "ژیانی محەمەد"، ڕەنگە یۆحنا یەکەمین کەس بێ بە تێڕوانینێکی نەسرانییانە لەم بارەیەوە بنووسێ. دیسان بەیەکەمین کەس دادەنرێ کە "زانستی کەلام _ Theology"ی بەکار هێناوە لە وەڵامی ئەو پرسیارانەی دەی وروژاندن، ئەوەبوو هونەری گفتوگۆی هێنایە ئارا، ئەم پیاوە، کەوتە مشومڕێکی زۆر لە تەک مسوڵماناندا لەبارەی یەکتایی خوا و سرووشتی وشەوە[٧]. ئەم دیمەشقییە، مەبەستی ئەوەبوو پێشانی هاودینانی خۆی بدا چۆن چۆنی مسوڵمانان دەدوێنن و داکۆکی لە بیروباوەڕیان دەکەن و خراپەکانی وان دەردەخەن و لێیان دەبەنەوە.

بەو پێیەی بنەماڵەکەی یۆحنا لە خزمەتی بەنی ئوممەیە و دیوانی دەوڵەتدا بوون، بۆیە بۆ کۆکردنەوەی زانیارییەکانی لەبارەی ئیسلام و مێژوو و هزری ئیسلامییەوە، دەستی دەگەیشتە زۆربەی هزروانانی ئیسلام و پیاوە ناسراوەکانیان. هەر لەوێوە، خاڵەکانی ناکۆکی و جیاوازییەکانی دەزانی و بەو پێیە ڕێنوێنیی لایەنگرانی دەکرد، نووسینەکانی یۆحنا لەبارەی قورئان و ئیسلامەوە، بوونە سەرچاوەی هێندێک لە نووسەران و توێژەرانی ڕۆئاوا.

ئەبوڕیدە دەڵێ: تێکەڵبوونی عەرەب لەگەڵ خەڵکانیٔ غەوارەدا لە شام، کاریگەریی هەبووە لە بزواندنی عەقڵەکاندا، وەلێ کاریگەریی گەورە:

یەکەم: هاتنی ئەهلی دین و مەزهبەکانی تر بۆ ناو ئیسلام.

دووەم: ڕووبەڕووبوونەوەی قورئانی پیرۆز لەگەڵ زۆر کێشەی هزریدا، بەشێوازێک کە پێویستی بەتێفکرین و توێژینەوە دەکرد. یۆحنا دیمەشقی، فەرمانبەرێکی باڵای دەوڵەتی ئەمەویی ئیسلامی بوو، بۆیە نەی دەتوانی بەئاشکرا هێرش بکاتە سەر دینی دەوڵەت، سەرباری ئەوەی لە نووسینەکانیدا، میتۆدی دیالۆگی پێڕەو دەکرد وەک: ئەگەر مسوڵمانێک وای پێ گوتی، تۆش وا بڵێ. یان فیسارە پرسیاری لێ بکە.

وەلێ ئەو کتێبانەی بە یۆنانی دانابوون، تانەیان لە ئیسلام تێدا بوون، ئیسلامی بۆ هەرتووقییەت دەگێڕایەوە، دەیگوت گوایە پێغەمبەر(د.خ)، (ڕێنوێنی لە کەسێکی ئەهلی کیتاب وەرگرتووە،) یان لە (یەکێک لە هەرتووقییە ئیرۆسییەکان کە باوەڕیان وایە مەسیح لە جەوهەربی باب نییە)، واتە؛ خوا. ئەم قسەیە، قسەی قوڕەیشییەکان بوو بەر لە یۆحنا، گوایە پێغەمبەر (بڕێک

شتی قورئانی له تەورات و ئینجیل وەرگرتووە و لێیانەوە فێر بووە، ئیسلامیش بەنووکە شمشێر بڵاو بووەتەوە، نەک بەحیجە و قەناعەت پێ هێنان)[٨].

لەو شتانەی یۆحنا دەیگوت: مسوڵمان، نەسرانییەکان بەپەرستنی ئەیکۆنگەلێکی بەردین یان دارین تۆمەتبار دەکەن، کەچی ئەوە خۆیانن بەردە ڕەشەکە ماچ دەکەن و لێی دەپارێنەوە، لەمەدا، مسوڵمانان چییان لەو نەسرانییانە جیاوازە کە پەیکەر و خاچ ماچ دەکەن[٩].

ڕاستییەکەی وەک جەواد عەلی دەڵێ ئەم لەخۆ ڕابینینە"یان تەجاوزە" بەپەلەیەی یۆحنا دیمەشقی بەرانبەر ئیسلام، لە کاتێکدا کەسێکی نێزیک بوو لە خەلیفەکانی ئەمەوی و لە دەوڵەتەکەیاندا کاری دەکرد، با بێتامیشی کردبێ، جەرائەتەکەی بۆ ئەوێ ڕۆژێ[١٠]، بەڵگەی لێبوردەیی مسوڵمانان بوو بەدەوڵەت و خەڵکەکەوە. وا دیارە، ئەمەوییەکان، لەم جۆرە پرسانەدا لێبوردە بوون، هەرچەندە دەرهەق مسوڵمانانی موخالیفیان لە خەواریج و شیعە، لێبوردە نەبوون.

لەسەر ڕێچکەی دیمەشقی، نەسرانییەکی تر، یۆحنای کوڕی پنکایە، پەلاماری بیروباوەڕی مسوڵمانانی دا لە پاژی ١٤ _ ١٥ی کتێبەکەیدا لەبارەی مێژووی گشتییەوە، باسی ئەو گۆڕانکارییانە دەکات کە لەگەڵ دەرکەوتنی نەوەکانی هاجەر(*)دا، بەسەر دنیادا هاتووە، واتە؛ عەرەب، هەروەها تێکشکانی ساسانییەکان و نەمانی دەسەڵاتیان، پاش ئەوەی بەوپەڕی لوتبەرزی و لە خۆڕازیبوونەوە حوکمی ئەم ناوچەیان دەکرد، پنکایە، سەرکەوتنی مسوڵمانانی بۆ ئیرادە و قەزا و قەدەری خوا دەگێڕایەوە. دەیگوت، خوا ویستی لوتی ئەو دەسەڵاتە خوانەناسە زاڵمە بشکێنێ، بۆیە قەومێکی پێپەتی نیوچە ڕووتی بەسەردا زاڵ کرد کە نە چەکێکی ئەوتۆیان هەیە نە هێندە بەهێزن، کەچی ئیمپراتۆرییەتیان گرت و لە بەهێزترین شەڕوانانی دنیایان بردەوە، ئەگەر ئیرادە و قەدەری خوا نەبوایە، نەوەکانی هاجەر سەرنەدەکەوتن[١١].

لەو ڕۆژگار و زەمانەیەدا، لە ژینگەیەکی وەک ئەوێ ڕۆژێدا، نەدەکرا کەسێک کتێبێکی زانستییانە لەبارەی ئیسلامەوە بنووسێ و وەڵامی نووسەرە نەسرانییەکان و بوختان و هەڵبەستنەکانیان بداتەوە، ئاخر ئەوە داکۆکیکردن لە ئیسلام و ڕووبەڕووبوونەوەی کڵێسا بوو .. بەڵای نووسەرگەلێکی نەسرانییەوە، نابووتکردنی بیروباوەڕی ئیسلام و بوختانپێکردنی... خێر بوو و جەزای خاوەنەکەی دەدرایەوە، لە خوای نێزیک دەرکردەوە، بەرز دەکرایەوە بۆ ئاسمان، کڵێسا و مەسیحیگەلیش ڕێزێکی زۆریان لێ دەنا[١٢].

ئەو پیاوانەی کڵێسا، نەخاسمە دیمەشقی، زانیاریگەلێکی زۆر چەواشەیان لەبارەی محەمەد پێغەمبەر(د.خ)ەوە بڵاو کردەوە، ئاخر دەیگوت، (محەمەد، لەلایەن کۆمەڵە لادەرێکی هەرتووقی بەگومانەوە، لە خشتە براوە، دواتر ئەویش عەرەبانی لە خشتە بردوون). ئەم بیرۆکەیە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، پەرییەوە بۆ ئەوروپا، لەو سەردەمەدا، کە بەدەمارگیری و بێ عەقڵی و نالۆجیکی دەناسرێ، ئەوەبوو هزروان و مێژوونووس و پسپۆرگەلێکی کتێبی پیرۆز "ئینجیل"،

هەواڵنامەی کتێب

کەوتنەوەی، لەوانە "بیدی پیرۆز" کە مێژوونووس و زانایەکی بەریتانیایی هاوسەردەمی یۆحنا دیمەشقی بوو، بەدەمارگیرییەکی زۆرەوە لەبارەی پێغەمبەرەوە دەینووسی، باسی لە ڕەچەڵەک و شوێنکەوتووانی دەکرد و ناوی لێ نابوون (سەراسین)[١٣].

بید" لە باسی پێغەمبەردا(د.خ)، دەڵێ (پیاوێکی سارانشین بوو، وەک چۆن ئیبراهیم و دواتر ئیسحاق و یەعقووب، باسیان دەکرد. کە باسی سەراسینەکان دەکات، بەنەزان و کێوی و شەڕفرۆش ناویان دێنێ. دەڵێ نەخوێندەوار بووە و باری کۆمەڵایەتی زۆر بێدەرەتان بوو و هیچی لەبارەی بیروباوەڕی مەسیحییەتەوە نەزانیووە، حەزی لە دەسەڵاتی ڕەها بوو، ئەمەش وای کرد ببێتە فەرمانڕەوا و بانگەشەی پێغەمبەرایەتی بکات)[١٤].

بید، پێش مردنی ساڵی ٧٣٥ز، بەهەموو مێژووی کڵێسای ئینگلیزیدا چووەوە، ڕوواوە دواییەکانی ئەودەم بەم وشانە دەگێڕێتەوە: لەو کاتەدا، پەتای بەئێشی سەراسینە (مسوڵمانان)، هەموو ولاتی غال (فرەنسا)یان وێران کرد پاش کۆمەڵکوژیگەلێکی زۆر و بێهوودە، تا هێندەی پێ نەچوو سەبارەت بەو غەدرەیان بەسزای خۆیان گەیشتن[١٥].

لەوانەی هەر زوو لەبارەی ئاینی ئیسلامەوە نووسیان، قەشەیەکی میسری بوو بەناوی یۆحنا نیقی، کە سەروەختی فەتحکردنی میسر لەدایک بووە، ساڵی ٦٩٦ فەرمانبەرێکی باڵای دەوڵەت بوو. تا بڵێی پەست بوو لە ئیسلامبوونی خەڵکەکە و بگرە هاوکارییکردنی مسوڵمانان بەدژی هاودینەکانی خۆیان، واتە دژی ڕۆم، ئەوەبوو کتێبێکی بەیۆنانی لەبارەی ئیسلامەوە دانا، بەسۆزێکی زۆر و بێزاری و توڕەییەکی زۆرترەوە[١٦]، ناو و ناتۆرەی زۆری بەباڵای ئیسلامدا بڕی، باسی چۆنیەتی بڵاو بوونەوەی ئەم ئاینە و فەتحی میسر دەکات: لەم ڕۆژگارەی ئێمەدا، میسرییەکی زۆر هەر بۆ ڕیایی و مەرایی لە مەسیحییەت هەڵگەڕاونەتەوە، وازیان لە ئاینەکەیان هێناوە، تەعمید ناکەن، چوونەتە ناو ئاینی دوژمنانی خواوە، دین هوڤیانیان قەبوول کردووە، دینی محەمەد، هاوکاریی بتپەرستان دەکەن، چەکیان لە پاڵدا هەڵگرتووە، لەوانە یۆحنا خەلقەدۆنیی ڕاهیبی سینا کە بووەتە ئیسلام و لە ڕەهبانییەت لای داوە، چەکی هەڵگرتووە و کەوتووەتە شوێن مەسیحییە دڵسۆزەکانی یەسووعی مەسیح[١٧].

ئەم ڕاهیبە، سەرکەوتنی مسوڵمانان و شکستی نەسرانی و بێزەنتییەکان بەسزای خوایی لێک داوەتەوە، چونکە لە ئاینە ڕاستوڕەوانەکەیان لایان داوە و گوێ بەفەرمانەکانی خوا نادەن. ئەوەی ئەو پیاوە ئاینییە دیمەشقییە کردوویەتی، یان هەر هەوڵێکی هاوشێوەی پێش یا پاش ئەو لەو ڕۆژگارەدا، ڕۆژگاری دەمارگیریی و سووکسەرنجدانی ئەوی تر بوو، بەبۆچوونی ئێمە، بەسەرەتای ڕۆهەڵاتناسیی ناژمێردرێ، ئایە هەر کەسێک بۆی نییە، ئایندار بێ یان نا، – یۆحنا پێی دەگووترا قدیس– کتێب لەبارەی ئاینێکی ترەوە دابنێ؟ ئاینێک، کە زۆر زوو لەسەر شانی ئاینەکەی ئەو بڵاو بووەوە و دەیەوێ کارێک بکات لایەنگرانی ئاینەکەی لە ئاینە تازەکە بپارێزێ؟ دەچێتە عەقڵەوە بەڕۆهەڵاتناس ناو ببرێ کاتێک خۆی ڕۆهەڵاتییەکی دیمەشقییە و لە ئامێزی دەوڵەتێکی ڕۆهەڵاتی

– ئیسلامیدا ژیاوە، خزمەتی حاکمەکانی کردووە، سەرباریش، ئاخر خۆ نەسرانییەت، ئایینێکی ڕۆهەڵاتییە؟

کە یۆحنا ڕێنوێنی لایەنگرانی دەکرد، فەرمانڕەوایانی دیمەشق هەرگیز دەستیان نەخستە ڕێگەی، شوێنەوارەکانیشیان لەناو نەبرد، ڕەنگە دواتر نووسینەکانی بزر بووبن، وەلێ بۆچوونەکانی لێرە و لەوێ لەناو کتێباندا هەر مانەوە، بۆیە ناتوانین وەک ڕۆهەڵاتناس چاوی لێ بکەین، یان نووسینەکانی بەسەرەتای ڕۆهەڵاتناسیی بناسین.

لەگەڵ ئەوەشدا، خەڵکێک هەیە پێی وایە نووسینەکانی یۆحنا دیمەشقی بەشدار بوو لە بڵاوکردنەوەی بیرۆکەی بەدگومانی بەرانبەر ئیسلام، چونکە یۆحنا دیمەشقی، یەکەمین مەسیحی بوو ئیسلام بخاتە خانەی هەرتەقەوە، یان وەک (بیدعەیەکی نەسرانی)[18]، ناوی ئیسلام بێنێ، گوایە (دینێکی دروستکراوە)، خوا – بەگوێرەی بیروباوەڕیی مسوڵمان – ڕەب نییە، وەک مەسیحییان پێیان وایە، بەقسەی یۆحنا، گوایە ئیسلام، ئایینێکە محەمەد(د.خ) بۆ بەرژەوەندیی خۆی دایهێناوە و دەڵێ: (ئیسلام باوەڕی بەخوا هەیە، بەڵام نکوڵی لە هەندێک ڕاستینەی مەسیحییەت دەکات[19]. دیسان دەڵێ: (ئیسلام بەبانگەواز و قەناعەتپێهێنان بڵاو نەبووەتەوە، بگرە بەزەبری شمشێر. هەرچۆنێک بێ، کارێکی قورسە بتوانرێ پێکەوە باس لەوە بکرێ گوایە یۆحنا داکۆکی لە بیروباوەڕی خۆی کردووە و هاوکات پێوەندیی بەبڕێک هزروانانی ئیسلامیشەوە هەبووە، ئاخر ئەو عەرەبیشی دەزانی[20].

سەرچاوە و ژێدەر و پەراوێزەکان:

(١) اذا كان الاستشراق يشمل دراسة كل ما يخص مجمل ثقافات بلدان الشرق، من بلاد المغرب الي اليابان، و ثم من يوسع نطاقه ليشمل العالم القديم كله خارج أوروبا بحدودها الجغرافية المتعارف عليها.

(٢) بدأ الوجود الاسلامي في اسبانيا من سنة ٩٢ه، الي ٨٩٧ه/٧١١ – ١٤٩٢م، حين استعاد أهل السبان غرناطة(غرانادا) آخر معاقل المسلمين في بلاد الأندلس، بقيادة فرديناند ملك أراغون، بعد أن ضعف حكم المسلمين، وصارت البلاد يحكمها ملوك وأمراء الطوائف.

(٣) سورة مريم، الآيتان ٣٢ – ٣٣.

(٤) لمزيد من التفاصيل عن يوحنا الدمشقي أنظر: ١– د. محمود حمدي زقزوق، مذكور، ص١٩. ٢– د. علي سامي النشار، نشأة الفكر الفلسفي في الاسلام، دار المعارف، القاهرة، ط١٩٨١/٨، ج١، ص٩٣. ٣– د. محمد عبدالله الشرقاوي، الاستشراق، دراسة تحليلية تقويمية، دار الفكر العربي – القاهرة – ١٩٩٣، ص٢٥. ٤– نجيب العقيقي، المستشرقون، دار المعارف بمصر – القاهرة – ١٩٦٤.

(٥) نجيب العقيقي، ص . ن.

(٦) البرغوثي، موقعه علي الأنترنيت.

(٧) د. علي النشار، مذكور، ج١، ص٩٣.

(٨) د. جواد علي: تأريخ العرب في الاسلام، دار الحداثة، بيروت، ١٩٨٣، ص٢٥.

هەولێر ئەلامەی کتێب

(٩) غرونباوم، غوستاف، حضارة الاسلام، ترجمة: عبدالعزيز توفيق جاويد، القاهرة، ص٦٥.

(١٠) د. جواد علي، مذكور، ص٢٠٢.

(*) هاجر: أمة ابراهيم المصرية، وأم اسماعيل اختلفت مع سارة بعد مولد اسحاق.

(١١) د. جواد علي، مذكور، ص٢٧.

(١٢) المصدر نفسه، ص٣٥.

(١٣) سراسين Saracenus، نقلاً عن اليونانية Sarakenos وتعني ساكن الخيام، وقد ظهر اللفظ في كتابات القرن الأول الميلادي، وقصدوا به البدو الذين يعيشون علي أطراف المناطق الزراعية في بلاد بين النهرين، وكانوا يهددون طرق التجارة، أو يحمونها بتكليف من القوتين الكبيرتين المتنافستين يومئذ"الفرس والرومان"، بعد زيارة قام بها الي جزيرة العرب، يقول: (أن ثم فرقا من سكان اليمن والسراسنة"سكنة الخيام"، وهناك رأي قوي يرفض العلاقة بين اللفظة وبين أسم "سارا" زوجة ابراهيم، لأن العرب لا علاقة لهم بها، وهي أم اسحاق وليس اسماعيل الذي كانت "هاجر" أمه (وهي الخادمة المطرودة)، وقد أطلق الأوروبيون في العصور الوسطي علي من كان يعيش وراء البحر المتوسط تسمية "الاسماعليين" بينما أطلقوا تسمية (السراسين) علي فاتحي اسبانيا وجنوبي فرنسا وصقلية، فكأن هذلاء الأوروبيين هم ورثة الحضارة الرومانية، وأرادوا أن يخفوا معني السلب والتدمير علي هؤلاء الغزاة، وكانوا خليطا من البربر والعرب. أنظر: د. محمد علي الفرا، الاسلام والغرب، (أنظر الهامش التالي – ٢)، وكان هؤلاء السراسين يحصلون بالقوس والسلب علي كل ما يحتاجونه للحياة، مكسيم رودنسون، جاذبية الاسلام، ترجمة: الياس مرقص، دار التنوير، بيروت، ١٩٨٢، ص١٦.

(١٤) د. محمد علي الفرا، الاسلام والغرب _ مواجهة أم حوار، دار مجدلاوي، عمان، الأردن، ٢٠٠٢، ص٥٥.

(١٥) المصدر نفسه، ص٥٩.

(١٦) ترجمت كتاباته من اليونانية الي الحبشية(الأثيوبية – الأمهرية) ومنها الي الانكليزية، وطبع عام ١٩١٦ بعنوان: تأريخ يوحنا أسقف نيقيا – The Chrinicle Bishop of Nikiu.Translated from Zotenberg Ethiopic tex by: R.H.Charles, 1916.

(٧١) د. جواد علي، مذكور، ص٢٣ _ ٢٤.

(١٨) د. ألبرت حوراني، الاسلام في الفكر، مذكور، ص٢٠ وتستمر هذه النظرة لدي بعض كتاب الغرب، أو تأثر بهم، ولعل كتاب (الياس المر) الذي ألفه تحت عنوان (الاسلام بدعة نصرانية) ليس الكتاب الأخير في هذا الصدد .

(١٩) د. أكرم حوراني، ص . ن.

(٢٠) J.Sahas: John of Damascus and Islam, Leiden, 1972, pp: 132 _141. نقلاً عن د. محمد عبدالله الشرقاوي، مذكور، ص٣٧، وأنظر: د. ألبرت حوراني، مذكور، ص٢٠.

هدى النعيمي كتبت

لە عەمانەوە بۆ ئامێدی
یان
گەشتێک لە کوردستانی باشووردا

عەلی سیدۆ گەورانی*

بەشی دووەم

بەشی سێیەم

هەولێر

بەغدا ١٩ی تەموز:

دوای ئەوەی هەندێک لە کارە پێویستەکان و ڕاسپاردەیەکم لە سالّح زەکی بەگ بۆ سەرکردەکانی کوردستانی باشوورم وەرگرت، ئەمڕۆ سەفەرم کرد بۆکەرکووک و بۆ بەدبەختی ڕاگوزارییەکەم کەوتە ئێوارێ ناچار تا توانیم بە ئاگا بووم، دا دیمەنانێ ئەو شۆڕشوێنانەم لە دەست نەچێ کە پێیاندا دەڕۆیشتم.

دەمەو خۆراوا قەتار کەوتە جوولّە و کۆمەلّێکم لە تورکمانی کەرکووک و کفری و بڕێک ئاشووریم لەگەلّدا بوون، سەرەتا ڕێکردنەکەی لە نێوان ڕووباری دیالە، یان سیروان وەک کوردەکان پێی دەلّێن و دیجلەدا بوو، کە لە سێزدەمین میلدا هاتینە وێستگەی کاسلی پۆست ئینجا لە وێستگەی بەعقووبەدا بەسەر پردی هێلّی ئاسنینەوە دیالەمان لە میلی بیست و شەشەمیندا بڕی، دوای ئەوە قەتار چووەوە بەری دەستەچەپی دیالە و بە شارەباندا ڕەت بوو کە یەکێکە لە ناحیەکانی لیوای دیالە و لەوێشەوە ئێمەی بردە چیای حەمرین کە لە کۆمەلّە گردێکی لم پێکهاتووە عێراقی عەرەب و کوردستانی باشوور لێک جودا دەکاتەوە، کە لە خۆرهەلاّتی مەندەلییەوە دەست پێ دەکا و بە باشووری قزڵ ڕیبات " قزلەربات " و باکوری دەلی عەباس و بەرەو باکوری خۆراوا دەکشێ و ڕووباری دیجلە دەبڕێ و ئینجا دەگاتە چیای مەکحوول کە دۆڵی دیجلە لە دۆڵی سەرسار لەیەک

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: ئەحمەد تاقانە

جودا دەکاتەوە.

لە هەشتا و شەشەمین میلیشدا گەیشتینە قزلەربات کە وێستگەی نۆیەمە و یەکێکە لە ناحیەکانی قەزای خانەقین–ی سەر بە لیوای دیالە. لێرەشەوە ڕێی خانەقین کرماشان لێک دەبنەوە، لە کاتێکدا ڕێیەکەمان دەگەڕێتەوە و ڕوو لە دیالە دەکات و لە ئێستگەی قەرەغاندا پێیدا ڕەت دەبێ و دوای ئەوە دەڕوا و بە وێستگەی کنگربان و چەند ناوەندێکی تردا ڕەت دەبێ کە بە خوێ و نەوتیانەوە بەناوبانگن بەبایەخترینیان کفری و دووزخورماتوو و داقووق و تازەیە، بۆیە پێویست بووە پرد و پردۆکەیان لەسەردا دروست بکرێ، بۆ ئاسانکردنی ڕێکردنی قەتارە ئاسنینەکان و درێژیی ڕێی لە بەغداوە تا کەرکووک ٢٢٠ میلە، قەتاری ١١٠ میلی لێ دەبڕێ لە ڕێی بەرەو باکوری خۆرهەڵاتدا بۆ پردی قەرەغان، ئینجا ڕووکاری بەرەو باکوری خۆراوا دەگۆڕێ تا دەگاتە کەرکووک.

بەشی باشووری ئەم ڕێیە لە هەندێک لە قەزاکانی لیوای دیالە پێک دێ و ئەم لیوایەش لە بەناوبانگترینی لیواکانی عێراقە، چوار قەزا و چەند ناحیەیەکی بەسەرەوەیە بەم سەرەیە باسیان لێوە دەکەین:

	قەزا	ناحیە
لیوای دیالە	شارەبان	شارەبان – مەهروت –بەلدروز
	دەلتاوە	دەلی عەباس – خان بەنی سەعد
	خانەقین	قزلەربات – هۆرین – شێخان – قەرەتوو
	مەندەلی	قەزانییە

ئاودێری و کشتوکاڵ لە دیالە

عێراق چەندین پڕۆژەی ئاوەدانیی لێیە، ئاودێری یەکێکە لەمانە و ئەمەش ئەگەر لە ناوچەی دیالە جێبەجێ بکرێ زەوییەکی ئەوتۆ دەخاتە بواری بەرهەمهێنانەوە، کە ڕووپێویان دەگاتە دوو ملیۆن فەددانی ئینگلیزی لەو زەوییانەی لە نێوانی چیای حەمرین و لیوای کوتدا ڕاکشاوە، پێنجسەد هەزار فەددانی ئەمانە بۆ لۆکە و ئەوەندەش بۆ گەنم و ئەوەندەی تریش بۆ جۆ و ئەوی تر بۆ سەوزە و شینایی. ئەم پڕۆژەیەش پێویستی بە هیچ نییە بەنداوی ڕووباری دیالە نەبێ لە بەیەککەیشتنیدا بە ڕووباری نارین کە بە شارۆکەی کفریدا ڕەت دەبێ. لە قەزاکانی خانەقین و شارەبانداو برنجی نایاب بەرهەم دەهێنرێ بە تایبەتی لەلای خانەقین و مەندەلیدا.

ناوچەی دیالە بە بیستان و میوە، بە یەکێک لە بەناوبانگترینی ناوچەکانی عێراق دادەنرێ، کە پرتەقاڵ و ترێ و هەنار و لیمۆی ترش و شیرین و زستانان گەنم و جۆ و هاوینان لۆکە و برنج و

تووتنی لێ دەچێنرێ. دانیشتوانی دیالە لە چاندنی لۆکەدا لە خەڵکی تر شارەزاترن. سەرباری سامانی کشتوکاڵیی ئەم ناوچەیە، هەروەها نەوتیشی تێدایە کە لە شوێنێکی سەرسنووری نزیکی "نەفت دەرە"دایە، نەفتخانەی پێ دەڵێن لە نێوانی خانەقین و مەندەلیدا.

ساڵی ١٩١٣ی زایین، کە سنووری نێو هەردوو دەوڵەتەکەیان دەستنیشان کردووە، ئەم ناوچەیە لە ئێرانەوە چووەتە سەر سامانە عوسمانییەکان، ڕێپێدانی سوود لە نەوت وەرگرتنیشی تێدا داوەتە کۆمپانیای نەوتی خانەقین–ی سەر بە کۆمپانیای نەوتی ئینگلیزی ــ فارسی. کۆمپانیای ناوبراو پاڵاوگەیەکی نەوتی لەسەر ڕۆخی باشووری ڕووباری ئەڵوەنددا لە دووریی چوار میلی لە خانەقینەوە دامەزراندووە. سێ بۆڕی لە پاڵاوگەکەوە تا سەرەتای هێڵی ئاسنین گەیەنراوە بۆ هەناردەکردنی نەوتی دەرکراو و فرۆشتنەوەی لە بازاڕەکانی عێراقدا. ئینجا بۆڕییە نەوتەکان بە بیاواندا درێژ دەبنەوە تا بەندەری حەیفای سەر ڕۆخی دەریای سپی.

کورد لە لیوای دیالە

لیوای دیالە بە یەکێک لەو لیوا کوردییانە دادەنرێ کە سەر بە ویلایەتی بەغدایە و کوردەکانی تێدا لە سێ قەزادا زۆرینەیەکی زۆرن کە ئەمانەن: خانەقین و شارەبان و مەندەلی. بیست و یەک عەشیرەت بە گەورە و گچکەیانەوە لە خانەقین دادەنیشن، ژمارەیان بە مەزەندە دەگاتە نزیکەی ١٦ هەزار کەس، هەروەک لە کتێبی "کورد و کوردستان"ی ناوبراودا باس کراوە، لەمانە دوو عەشیرەتی (زەرگووش Zergush و دەلۆ Deloo) لە ناحیەی قزلەربات (جەلەولای کۆن) و ئەوانی تر لە ناحیەکانی (هۆرین) و (شێخان) و قەرەتوو)دان.

لە قەزای مەندەلیشدا عەشیرەتی (قەرە ئۆلوس) و هەندێ لە عەشیرەتەکانی (لوڕ) لە ناحیەی قەزانییەدا و کوردی لوڕیش لە لیوای کوتی باشووری لیوای دیالە، لە قەزای بەدرە و ناحیە بەناوبانگەکانی وەک زەڕباتییە و بەکسایا. ژمارەی کورد لە لیواکانی دیالە و کوتدا بەلای کەمەوە ٤٠ هەزار کەسە و لە لیوای بەغدایشدا ١٣ هەزار کە زۆربەیان لەناو شاری بەغدادا دەژین.

هەموو ئەم قەزایانە لە بەشی باشووری ڕێی بەغدا –کەرکووک–دان. بەڵام باکور لە قەزای کفریی سەر بە لیوای کەرکووک و بەسەر سێ ناحیەی پێنج ناحیەدا ڕەت دەبێ، کە: قەرەتەپە – کفری– تووزخورماتوون. دەشتی کفریش بە گەنم بەناوبانگە کە بە دێمی دەچێنرێ، هەروەها بەو پیترۆلەی لە "نەفت داغ"ی باشووری خۆرهەڵاتی خورماتوو و باشووری خۆراوای کفری و حەمرینداید، لەگەڵ خوێی دووزخورماتوو و گڵی قەزای گل کە دیسان سەر بە لیوای کەرکووکە و هەروەها خەڵووزی بەردینی لای کفری کە تورکەکان لە جەنگی گشتیدا سوودیان لێ وەرگرتووە.

ناودارترینی عەشیرەتەکانی قەزای کفری و گل سێیانن: داودە و بەیات و زەنگنە. یەکەمیان عەشیرەتێکی کوردیی نیشتەنییە، لە نێوانی کفری و گل دادەنیشن و لەسەر کشتوکاڵ و

لەوەڕدەچین و بەنایابیی گەنمی بەناوبانگە و چەکدارەکانی، وەک لە کتێبی تێکڕاییی جوگرافیای عێراقی تەها هاشمی–دا هەیە، دەگەنە سێ هەزار کەس و ماڵەکانی دەگەنە هەزار ماڵ. دووەمیان، واتە بەیات کە لە بنەچەدا دەگەنە باپیری تورکمانیان کە لە خۆراسانەوە کۆچیان کردووە، کە هاتوونەتە عێراق لەگەڵ عەرەبدا ژن و ژنخوازییان بووە و لەو بڕوایەدان کە ٦٥ ٪ی خوێنیان تورکە و ئەوی تر عەرەبە و ئێستاش تێکەڵییان بە عەرەبەوە تا ئەمڕۆ بەزۆری لەناویاندا بەردەوامە. ئەمەش نزیکە لەوەی دەمارگرژیی نەتەوەیی لەناو ببا (١٢). عەشیرەتەکە بەهەردوو زمانی تورکی و عەرەبی قسە دەکەن، بەڵام زۆریان هەن تەنیا لە زمانێک پتر نازانن، یان تورکی یان عەرەبی. ساڵی ١٩٢٥ لێژنەی سنووری نێوان عێراق و تورکیا بە تورکی داناون، لە کاتێکدا تەها هاشمی بە عەرەبیان دادەنێ، ئەم عەشیرەتە لە قەزای کفریشدا دادەنیشن. سێیەمیشیان مەبەستم زەنگنەیە، عەشیرەتێکی کوردە لە دەڤەری گل–ی سەر بە قەزای گل دادەنیشن و ژمارەی ماڵەکانیان خۆیان لە (٣٠٠) ماڵێک دەدەن و ئەم قەزایەش بە گشتی تەنیا کوردی لێ دادەنیشێ.

کەرکووک ٢٠ ی تەموز

ئەمڕۆ سەعات دەی سەر لە بەیانی کەبشتمە ئێستگەی بەغدا، ئۆتۆمۆبێلێکم بەکرێ گرت منی بردە ناو شار کە نیو سەعات لە ئێستگەوە دوورە و ڕاستەوخۆ چوومە ئوتێلێکی سەر شەقامی گشتی، وەک بەغدا گەرمایییەکە زۆر نەبوو و ئێوارە بۆگەشتی ناو باخچەیەکی گشتیی بەرامبەر ئوتێلەکە دەرچووم کە بەشێکی بۆ پیاوان و بەشەکەی تری بۆ ئافرەتانە. لەوێ لەگەڵ برادەرێکی کورددا یەکمان گرتەوە لە بەیروت یەکتریمان ناسی بوو و لەگەڵیدا بە پێیان چووینە یانەی سەربازی کە بە دوو کەسی لە برا کوردەکانمانی ناساندم، یەکیان لە سوپادا لەگەڵیدا بوو و ئەوەی تر کارمەندی دارایی بوو لە بەغدا، لێیانەوە تێگەیشتم کە ئەمڕۆ بزاوی بازرگانی وەک ئیفلیج بووبێ وەهایە، کە چەند ساڵێک لەمەوبەر لە گەرمیدا بووە، کە وای لە گەلێک لە هیندییان و هی تری بیانی کرد بۆ کار و کاسبی بێنە ئەوێ.

کەرکووک، شارێکی دێرینە لە ناوەڕاستی دەشتێکدایە بە نایابیی گەنمەکەی بەناوبانگە و خڕێکی بە تەکدا دەڕوا نیوەی هەر ساڵێک ئاوەکەی وشک دەبێتەوە. لە سێ لایەوە بە گرد دەورە دراوە و لەلای خۆرهەڵاتییەوە کراوەیە. لەبەرئەوەی کەوتووەتە سەر هێڵێکی بازرگانی کە نێوانی کوردستان و بەغدا و ئێران بەیەکەوە دەبەستێتەوە، هەروەها هێڵی ئاسنین کردوویەتییە یەکێک لە شارە بازرگانییە گەورەکانی خۆرهەڵات، کە بە بەندەرەکانی دەریای سپیی ناوەڕاستدا دەبەسترێتەوە بایەخی پتر دەبێ کە پیترۆڵەکەی بۆ تەرابولسی شام لە سووریا و حەیفا لە فەلەستین دەگوێزێتەوە.

ئەگەر کەرکووک یەک لە شارەکانی باشووری کوردستان بێ، خەڵکەکەی تێکەڵەیەکە لە پێکهاتەکانی خۆرهەڵاتی نزیک و ناوەڕاست، هەروەک شارە بازرگانییە گەورەکان کە خەڵکی دێنە

ئەوێ بۆ کـار و بژێوی پەیداکـردن، کـورد و تورک و عـەرەب و ئەرمـەنی و سـریانی و جـوولەکـەی تێدایە. ئەو زمانەی دانیشتوانی بە گشتی پێی دەدوێن کوردی و تورکی و عەرەبییە.

تورک یان تورکمانی تێدا پاشماوەی لەشکری موعتەسیم–ن و لە شـارەکەدا زۆرن و شـێوەزارە تورکییەکەیان نزیکترە لە تورکیی ئازەری وەک لە تورکیی عوسمانی. عـەرەبەکانیش لە لایەکانی باشـوور و خـۆراوادا نیـشـتەجـێن، واتە ئەو لایانـەی نزیکی ڕەوەندسـتانـی سـەر زێی لای ڕاسـتی دیجلە، لە نێوانی سـامەڕا و کـەرکووکدا و زۆربەیان لە عەشـیرەتی عوبێدن – کـە یەک لە لکەکانی زبێدن _ و کوردەکانیش لەناو شار و زەوییە خـۆرهـەڵاتییەکانیدان.

دانیـشـتـوانی کـەرکـووک نزیکەی ١٥ هـەزار کـەسن و جـوولەکـەکـانی تێدا دەسـتـیـان بەسـەر بازرگانیدا گرتووە و لێرەدا بـەشێکن لەو جـوولەنەی لە کوردسـتـانی باشوور و خـۆرهـەڵاتدا دەژین و نەوەکانی ئەو جـوولەن نەبـووخـودنوسـسـەر لە سـەدەی شـەشـەمی بەر لە زایینـدا بە دیلی بۆ بابلی هاوردن و لە گشت لایەکانـی کوردسـتاندا بـە عیبرانیـی کۆن دەدوێن و پیشـەیان بازرگانیی کاڵای خـوری و ئاوریشـمن و هـۆیەک بـوون و هـۆیەکی گـوازتـنەوەی خـوریـیـەکـانن لە کـوردسـتـانەوە بۆ مـانشـسـتـەر کە زۆر داوا دەکـرێ هـەروەها کـەرکووک بـازاڕی ئەسـپی کـوردییـە کـە دەنێـررێنە هیندسـتان. کۆمـپـانیـای نەوتیش کـارگـەی گـەورە گـەورەی لە باباگـورگـورِدا داناوە بۆ دەرهێنان و پاڵاوتنی نـەوت و خـەریکە بۆڕیشی لێ دەکێـشـرێ، بۆ ئـەوەی بیـڕێژێتـە بـەندەرەکـانـی تەرابولس و حەیفا. (سالّی ١٩٣٤ ڕاکێشانیان کۆتاییان هات).

لە شارەکە و لێواری باشووریدا مەلاریا زۆرە، لە زانیاریـیەکانمدا پشتم بەوە بەستووە کە تەهای هاشـمـی لە ڕاپۆرتی دوکـتـۆر ولیـەم کـۆرنـەری وەرگـێرتـووە کـە سـالّی ١٩٢٣ی ز. لە ئـەنجـامی پشکنینێکی وردا، لەبارەی بـلاّوبوونەوەی مەلاریاوە لە لیـوای کەرکووکدا لە ئەنجامی پشکنینێکی وردا داینـاوە، سـەرنجـی ئەوەی داوە کـە ئەوانەی تووشـی ئەم نەخـۆشـیـیـە هاتوون نـزیکەی ٥٣٪ کەسی لیـواکە و ٢/١ ٥٥ ٪ ی شـارەکەن. ئەو شـوێنانەی وا تووشبـوونیـان لێ زۆرە ئەو شـوێنانەن کە کێڵگەکان و گـۆڵاویان لێ زۆرە، بۆ نموونە لە ناحـیـەی قـەرەتەپە ژمارەی تووشـبـووان دەگـاتە ٩. ٢٣ ٪ و لە ناحـیـەی کفری–شـدا دەگاتە ٧٦,٥٪، وەرزی مەلاریاش لە مـانگی حوزەیراندا دەست پێ دەکات و لە ناوەڕاستی مانگی ئابدا بەکۆتا دێ.

سلێمانی ٢٢ی تەموز:

ئەمڕۆ کەرکووکم بە ئۆتۆمبێلێک بەرەو سلێمـانی جێ هێشت، ئێمەی لە زەوییەکی کەمێک هەورازدا چەند مـیلێکی برد و ئینجـا دەسـتی بە بەرزبوونەوە و نزمـبـوونـەوە کرد و چون مـار لەنێو گـرد و شـاخی ڕووتەندا پێـچـی دەخـواردەوە و هێندەی نەبرد بە گـونـدەیلێکی کـورددا ڕەت بـوو درەخت سێبـەری بۆ کردبوونەوە و سێلاو و جۆگـەیان بە تەکدا دەڕۆی، لە دیارترین شـوێنی هـەریەکـەیاندا (چایخـانە)یەک دەرکەوت و دوای ئەوە هاتینە چەمـچەمـاڵ، کە دوا ناحـیـەیەکی کـەرکووکە و زۆربەی

لەسەر گردێکدایە بەسەر دەشت و گردەکانی دەوروبەریدا دەڕوانێ و باسی بوونی نەوتی لێ دەکەن. لە ماوەی حەسانەوەدا کەسێکم دی لە بەردەمی دوکانەکەیدا بانگی دەکرد: (خۆش کەباب) چوومە لای و لە کەبابە بەپێزەکەیم خوارد و لە ماستاوە ساردەکەیم خواردەوە. کەباب لێرە پانە لە کەبابی لوولەکیی شام جیاوازە. دوای حەسانەوە لەسەر ڕێماندا بەردەوام بووین و بە (دەربەندی بازیان)دا ڕەت بووین کە دۆڵێکی بەرتەسکە، لە ناوەڕاستی عەشیرەتی هەمەوەنددا، ئاوێکی فرە و مانگا و مەڕەکانی لەوەڕەکانیشی قەڵەو و تێرن. مانگاکان لە مانگا ئینگلیزییەکان دەچن کە بە گورنیشی دەناسرێن. بەرینیی ئەم دەربەندە لە نێوان دوو میل و سێدایە و لە نێو دوو چیای (زەرغانە و جورجە)دایە و لە دەشتەوە هەزار پێ–یەک بەرزە. کە ڕێیەکەش بەرەو سلێمانی دەچێ زنجیرە چیایەکی درێژی دێتە پێش لە خۆرهەڵاتەوە بۆ خۆراوا دەکشێ، ئەگەر ئەم ڕێیەی بازیان کە ئۆتۆمۆبێلەکەمان پێدا دەڕوا و ڕێیەکی تریش لە (سەگرمە) هەیە، وەک بەربەستێکی سەختی سروشتی بەپێوە بوو. لەم دەربەندەدا شەڕیلێکی توند لەنێو سەربازە عێراقییەکان و فڕۆکە بەریتانییەکان لەلایەک و کوردەکانی ژێر فەرماندەی شێخ مەحموودی بەرزنجی–دا لەلایەکەی ترەوە ڕووی داوە، ئەنجام بەدیلگرتنی شێخ مەحموود بوو. عەشیرەتی هەمەوەند لە دەوروبەری بازیاندا دەژین (١٣). کە بە ئازایی و بەجەرگی و خاوێنیی پۆشاکیان بەناوبانگن. کۆن لە خۆرهەڵاتی کوردستانەوە هاتوون کە نیشتمانیان لەوێ لە نزیک (قەسری شیرین)ەوە بووە. هۆیەکانی کۆچیشیان دەدرێتە پاڵ ئەوەی کە نەیانهێشتووە دەسەڵاتە ئێرانییەکان بحەسێنەوە، دوای ئەوەی دەستیان لە سەرکوتکردن و خستنە ژێر باریان شۆرد، پاسەوانیی سەرسنووریان دایە دەست (جوامێر خان)ی سەرۆکیان، ئەویش ئەم ئەرکەی پەسند کرد و هێرشەکانی دووبەرابەر کرد و نیگەرانیی حەسانەوەی حکوومەتی پتر خستە نیگەرانییەوە کە نەکرا بەرگەی ئازارەکانیان بگرێ، بە هەموو شێوەیەک بۆ دەستگیرکردنی دەستبەکار بوو، لە کۆتاییدا توانییان بیگرن و دووری بخەنەوە، ئینجا (محەمەد بەگ)ی کوڕی چووە جێ و لەو سەروبەندانەدا عوسمانییەکان ئەم عەشیرەتەیان بە عوسمانی دانا، ئێرانیش بە خۆشییەوە دەستی لێیان هەڵگرت، بۆ ئەوەی خۆیان لە ئازارەکانیان ڕزگار بکەن و داوای یەکسەر ڕاگواستنیانی کردن بۆ زەوییەکانی خۆیان و جێبەجێ کرا و حکوومەتی عوسمانی زەوییەکانی (قەرەداغ)ی دانێ کە ئەمڕۆ لێی دەژین و گەڕانەوە دۆخی جارانیان لە هێرش و پەلاماردانی کاروانەکان و شارەکان. ساڵی ١٨٧٤ هێرشیان بردووەتە سەر ناوچەکانی باشووری خۆیان و دەستیان بەسەر چەندین شوێن گرت تا گەیشتوونەتە مەندەلی و گەمارۆیان داوە، کە سەربازانی عوسمانی بە هاوکاریی عەشیرەتە کوردەکانی ئەو دەڤەرانە لە تاکە تاکەیان بدەن و ناچاری جێهێشتنی ئەو ناوەیان کردن و کشانەوە و تیپێکیان لێ جودا بووەوە و ڕووبەرەو باکور بۆ کوردستانی باکور چوون و لەسەر سنووری (بایەزید)دا گەیشتنە گوندێکی ئەرمەنی و بە تاڵانییەکی زۆرەوە گەڕانەوە.

دوای پێنج ساڵان هێرشیان کردە سەر سلێمانی و تا کتیبەیەک سەرباز (٢٠٠ سەرباز) سەرباز

نەهات لێی نەکشانەوە. دوای ئەوە بە کەمێک دەوڵەتی تورک توانیویەتی بە فڕوفێڵ چەند کەسێک لە سەرکردە بە بایەخەکانیان دەستگیر بکا و بۆ تەرابولسی خۆراوایان دوور بخاتەوە، لەوێشدا زۆر بەند نەبوون و هەڵاتن و گەڕانەوە نیشتمانی خۆیان، دوای ئەوەی شەش مانگ بەڕێوە بوون و بەرەنگاری هەر زەحمەتی و تەگەرەیەک بوونەوە کە حکوومەتی عوسمانی لە بەردەمیانی دانابوون. هەمەوەندەکان تا ئیمڕۆش شانازی بە گەڕانەوەیانەوە دەکەن بۆ نیشتمان، سەرباری دوژمنایەتیی عەشیرەتە عەرەبەکان و بەدووداکەوتنی سەرازانی تورک بۆ دەستگیرکردنەوەیان. لە دەوروبەری ساڵی ١٩٠٠یشدا هەمەوەندەکان بە هاندانی شێخانی سلێمانی و قەرەداغ لە نزیک کەرکووکەوە پەلاماری کاروانێکی گەورەی حاجییە ئێرانییەکانیان کرد و ٢٠٠ کەسیان لێ کوشتن و بەمجۆرە داهاتێکی گەورەیان لەناوبرد کە شارەکانی ڕەواندز و سلێمانی و کۆیە لە حاجییانی ئێران دەستیان دەکەوت کە دەچوونە بەغدا و لە ڕێی ساوج بەلاق (مەهاباد)ی یەک لە شارەکانی کوردستانی خۆرهەڵات.

ساڵی ١٩٠٨یش هەمەوەند ڕاپەڕین و شۆڕشیان دوو ساڵی خایاند و لە نێوانی پایزی ئەو ساڵە و هاوینی ساڵی ١٩٠٩ی زایینیدا هێرشیان کردە سەر حوکمداری سلێمانی و ڕووتیان کردەوە و ڕێی هاتوچۆیان گرت و پەلاماری تابووڕە سەربازێکی تورکیان دا و ١٢ کەسیان لێیان کوشت، کە سەرکردەیەک و چەند ئەفسەرێکیان لەناودا بوو و نزیکەی ٤٥ کەسیشیان بریندار کرد و دەستیان بەسەر هەموو کەلوپەلێکیاندا گرت، لە تەقەمەنی و چەک و ئاژەڵ و ئەوانی تریان لە دووریی ٣٦ میل لە سلێمانییەوە جێ هێشت تا بە پیادەیی بگەڕێنەوە. هەر لەوساکەوە هەمەوەند هەر هەموو تفەنگی ماوزەریان چنگ کەوت و چەندین جار هەڕەشەیان لە سلێمانی کرد.

هاوینی ساڵی ١٩٠٩ لەشکرەکانی عوسمانی لە چەمچەماڵ کۆ بووبوونەوە، هەواڵ گەییە هەمەوەند و زانییان هێشتا سەرکردەکەیان نەگەیشتووە، هەلی ئامادەنەبوونیان قۆزتەوە و هەر بە شەو پێشڕەوییان بەرەو خێوەتگەی سوپا کرد، کە دەیانزانی سوپا بەر لە گەیشتنی سەرکردە ناجووڵێنەوە، سەرچاوەکانی ئاویان لێ بڕین و خێوەتەکانی پاسەوانانیان برد و بەر لەوەی کەس شوێنیان بکەوێ گەڕانەوە شوێنەکانی خۆیان. دوا بەدوای ئەوە، حاکمەکانی سلێمانی و کەرکووک بانگ کران بۆ چەمچەماڵ، بۆ پێکهێنانی دادگەیەک، لەدادگەدانی هەمەوەندەکان بکا، بەڵام شێخەکانی سلێمانی بەرتیلیان بەوان و هەندێک لە ئەفسەرانی چەمچەماڵ دا، ئامادە نەبوون. بیانووشیان لەوەدا نەبوونی ئەسپ و هێستر بۆ گواستنەوەیان بۆ چەمچەماڵ و بەوەش هەمەوەندەکان لە ناوەندەکانیاندا مانەوە، کاروانەکانیان تاڵان دەکرد و هێرشیان دەبردە سەر سەرباز و ستووني برووسکە و تەلەفۆنیان دەشکاند و دەسووتاند. حاکمی سلێمانی بە پارێزگاریی ٣٠٠ سەرباز لە ئازایانی تورک نەبێ نەیتوانی بگاتە چەمچەماڵ و بەر لە گەیشتنیان لەگەڵ هەمەوەند لەیەکیان دا و چەند کوژراوێکیان لەپاش خۆیانەوە جێ هێشت. لە کاتێکدا هێزی هەمەوەند لە ٢٥٠ سوارچاک پتر نەبوو، ئەمەی وای پێویست کرد ببنە کۆمەڵەی بچووک بچووکی

شەڕوان. ئەو هێزەش کە بەرەنگاری سوارچاکە ئازاکانی تورکان بووەوە لە سی کەس پتر نەبووە. کاتێک شۆڕشی هەمەوەند درێژەی خایاند بازرگانانی بەغدا و مووسڵ وروژان و سکاڵایان لای حکوومەتی ناوەندی کرد، ئەمیش فەرمانی بۆ سەرکردەی بەغدا نارد کاری تەمێکردنی هەمەوەندان ئەنجام بدا و لێدانێکی لەناوبەریان لێ بوەشێنێ. چاوساغانی عەشیرەت هەواڵەکەیان گەیاندە سەرکردە هەمەوەندەکان و ئەمانیش کۆچیان بەرەو سنووری ئێران کرد و لەسەر ڕۆخی سیروان، لە پەنای عەشیرەتی شەرەفبەیانیدا مانەوە. کە سەرکردە گەیشتە چەمچەماڵ و کەسی دەدۆزییەوە، فەرمانی توندی بۆ دەرچوو بە دووی هەمەوەنداندا بچێ و پەلاماری ئێرانییانیش بدا ئەگەر تەنانەت منداڵێکیشیان لێ بپارێزن.

سوپاکانی تورک پێشڕەوییان کرد، سەرەتا بۆ ناوچەی هەمەوەند، لە گژوگیا بەولاوە هیچیان دەست نەکەوت و سووتانیان و ئاگریان لە هەندێک خانوو بەردا و دوو مانگ لە ناوچەکەیاندا مانەوە بۆ دڵنیابوون لە نەبوونیان. لەم ماوەیەدا هەندێک کوردی بێدەسەڵاتیان بەو بیانووەوە دەستگیر کرد کە گوایە هەمەوەندن. دوای شەش مانگ پەلاماری هەمەوەندیان دا بەڵام هیچ دەستکەوتێکیان نەبوو و گەڕانەوە و بواریان بۆ چۆڵ کردن، کەی و چۆن دەیانەوێ دەست لە ئاسایش وەربدەن. بزووتنەوە دوژمنانەکەی هەمەوەند بەرامبەر دەوڵەتی تورک تاکە بزووتنەوە نەبوو لە کوردستاندا، بگرە عەشیرەتە کوردەکان بۆ سادەترین هۆ دژ بە دەسەڵات ڕادەپەڕین و هەراسانیان دەکرد تا وای لێ هات بزووتنەوە شۆڕشگێڕانەکان و گیانی یاخیبوون لەنێو عەشیرەتەکاندا بوو بە نەریت. ئەمەش بەڵگەی نارەزاییی کوردە لە دەسەڵاتی تورک و قبووڵکردنی هیچ دەسەڵاتێک جگە لە دەسەڵاتی میرانی خۆیان.

ئێستا هەمەوەند لە قەزای چەمچەماڵدا لە چیاکانی (تۆکمە و تاسلووجە و قەرەحەسەن)، لەلاڕۆخی (داقووق سو)دا نیشتەجێن و عەشیرەتەکەیان نیمچە کۆچەرن و بەسەر نۆ تیپ دابەش دەبن، پێنجی یەکەمیان هەمەوەندی ڕەسەنن و ژمارەی ماڵەکانیان نزیکەی (١٢٠٠٠) ماڵە و ئەمەش ناوەکانیانە لەگەڵ ناوی سەرۆکەکانیان و وەک لە "سالنامەی کۆنگرە"م وەرگرتووە.

بەگزادە	محەمەدی ئەمین ئاغا
سەفرەوەند	فەتاحی حاجی ڕەزا
ڕەمەوەند	ئەمینی ڕەشید ئاغا
ڕەشەوەند	کاک عەبدوڵڵا ئەفەندی
سیتە بەسەر	..... (١٤)

ماوەیەک لە مەخفەر "پاسگە"ی بازیاندا ماینەوە، بەبۆنەی ناوهێنانی پاسگەوە دەڵێم، حکوومەتی عێراق بە درێژاییی ڕێی کەرکووک – سلێمانی دەستی بەدروستکردنی چەندین پاسگە کرد لە

شێوەی قەڵادا لە شوێنە سەختەکاندا، بۆ ئەوەی بتوانێ بەرگری لە بزووتنەوە شۆڕشگێڕانەکانی کوردان بگرن کە لە دوای ئەوەی کوردستانی باشوور خرایە سەر عێراقی عەرەبییەوە. زیادیان کرد. ئەم شۆڕشانەش لە ڕێکخستن و ئامانجەکانیاندا لە شۆڕشەکانی هەمەوەند جودان، کە چەندین عەشیرەت بە خۆیانەوە دەگرن و لەژێر یەک ئاڵادا دەجەنگن، یەکەتیی نیشتمان، نەک عەشیرەت کۆیان دەکاتەوە و بۆ ڕزگاریی وڵاتەکەی تێ دەکۆشێ.

ئۆتۆمۆبێل بە دەشتی بازیانی بە گەنم بەناوبانگدا بردینی و ئینجا هاتینە دەربەندی تاسلووجە و ڕەتمان کرد و چووینە سەر دۆڵێک ڕووبارۆکەی (قلیاسان)ی پێدا دەڕوا کە یەکێکە لە لکەکانی تانجەڕۆ و بەسەر پردێکەوە ڕەتمان کرد و چووینە دەشتی سەرچنار و لەوێوە شاری سلێمانیمان لێوە دیار بوو کە ڕۆژی بیست و دووەمی مانگی تەموز چووینە ناوپەوە.

سلێمانی

شارێکە لە پاڵ زنجیرە چیای مارمیر و ٧٢ میل لە کەرکووک و ٦٠ میل لە سنووری ئێرانی "کوردستانی خۆرهەڵات"ەوە دوورە. ساڵی ١٧٧١ی ز. لە سەردەمی سلێمان پاشای والیی بەغدادا بنیات نراوە و بە ناوپەوە ناونراوە. کورد پێی دەڵێن (سلێمانی) نەک (سولەیمانییە)، دواتر لە باسی مێژووی بابان و شارەزوورەدا بە دوور و درێژی دێمەوە سەری، بەڵام ئێستا تەنیا پەسنی دەکەم وەک بینیم. سلێمانی شارێکی گەورە نییە، ئەگەر ئەو سەرای حکوومەتەی لێ دەرکەین کە لە شوێنی سەرای کۆنی بابانەدا دروست کراوە، لەگەڵ هەندێک لە خانووی دەوڵەمەندان، بینای گەورەی تێدا نییە. بەڵام دانیشتوانی چالاکییەکی زۆر دەنوێنن بۆ ئەوەی خانووەکانیان لە شێوەی نوێ بنیات بنێن و ئەمڕۆ ماڵەکانیان یەک نەهۆمییە و لە خشتی سوورەوەکراو دروست کراون و ئەندازەیان هونەری فارسیی بەسەریاندا زاڵە و میوان زۆربەی ماڵەکان لەناو گۆڕەپانێکی گەورەی شوورەدراودا دەبینێ کە یەکەو چەند داریکیان تێدا چێنراوە، ئافرەتانیان بۆ قسەکردن و کات بەسەربردن لە سایەیاندا دادەنیشن.

سلێمانی بە ناوەندێکی ڕۆشنبیری دادەنرێ لە کوردستانی باشووردا. قوتابخانەی ئامادەیی و ناوەندیی هەشت پۆلیی تێدایە، هەروەها سەرەتایی بۆ نێرینە و سەرەتاییی تری شەش پۆلیی بۆ مێیینە تێدایە، خوێندنیان تێدا وەک شارەکانی تری کوردستانی باشوور بە زمانی کوردییە و عەرەبی و ئینگلیزییان تێدا تەنیا وەک زمان دەخوێنرێ. هەروەها جگە لەم قوتابخانانە، پەیمانگەی زانستیی لێیە کە لاوانی کورد دایانمەزراندووە بۆ ئەوەی نەخوێندەوارانی تێدا بخوێنن و بایەخ بە زمانی کوردی دەدەن ناوی (زانستی)یە. ئەم قوتابخانانە هۆیەکی بەهێزبوون لە وەئاگاهێنانی بزووتنەوەی بیر و گیانی نەتەوەییدا. لەگەڵ هەندێک مامۆستا شوومە زانستی و بە کۆمەڵە لاوێکی ڕۆشنبیردا کۆ بوومەوە و باسی ئەو پیتانەم لەگەڵیاندا کرد کە دەبێ کورد بە یەکجاری لە تۆمارکردنی زمانیاندا بەکاری بهێنن هەر هەموو وەلامیان ئەوە بوو کە لاتینی بەکار بهێنرێ و

دوای چارەکە سەعاتێک زەنگ لێی دا و بە منداڵ و لاوانەوە چوونە پۆلەکانیان.

سلێمانییەکان زۆریان شاری خۆیان بە دڵە و لە نۆژەنکردنەوە و چاککردنەوەیدا زۆر پەلەن بە تایبەتی ئەگەر تێکدانەکە بەدەستی دوژمنێکی تێکدەر بێ. فڕۆکە بەریتانییەکان لە کاتی ئەو شۆڕشە کوردییانەدا کە شێخ مەحموود دژی حکوومەتی عێراق ئەنجامی دەدان، بۆمبەکانیان بەسەر شاردا فڕێ دەدا و دوای شۆڕشی ساڵی ١٩٣٠ هەندێک لە ماڵەکان هێشتا بە ڕووخاوی مابوونەوە. لە زانستی گەڕانەوەمدا بە شەقامێکدا ڕەت بووم پیاوێکم دی خانووەکەی چاک دەکردەوە کە فڕۆکە بەریتانییەکان بەشێکیان لێ تێک دابوو، لەگەڵ هەندێک هاوڕێدا وەستام و سەیری چالاکیی لە چاککرنەوەکەدا دەنواند و یەکێکمان لێی پرسی بۆچی لە چاککردنەوەیدا پەلە دەکا لە وەڵامدا گوتی: "دەترسم فڕۆکەکان بێنەوە و ببینن ماڵم ڕووخاوە و ئینجا بچن بۆمبایان لە خانووێکی تر بدا و زیانەکە پتر بێ، ئەگەر فڕۆکەکان ویستیان چەندیان دەوێ با ئەم خانووە بڕووخێنن تا ماوم هەر بینای دەکەمەوە، دوای منیش کوڕەکەم چاکی دەکاتەوە. دەبا ئەم خانووی سەرشۆڕییە بڕووخێنێ و فێرمان بکا چۆن خانووێک بنیات بنێین بە سەربەرزی تێیدا بژین."

هەروەها سلێمانی ناوەندێکی گەورەی تووتنیشە، لیواکەی پێنج لە شەشی بەرهەمی تووتن بۆ عیراقی عەرەبی دەنێرێ لە حکوومەتی عیراق، هەروەها بە گەزۆی بەتامیش ناوبانگی هەیە و بە پیشەسازیی مس و چەکی بڕندەی وەک خەنجەر و تفەنگ، کە هەندێک لە دانیشتوان لە دروستکردنی ئەم تفەنگانە مەعلانن، تەنانەت وای لێ هاتووە زۆر لە تفەنگی (مارتین) و لە تفەنگی (بردان)ی ڕووسی بچن، هەروەها لە دروستکردنی زین و پێشەکانی پێستدا دەستڕەنگین.

ئەگەر بازرگانیی سووکی لەگەڵ کوردی ئێرانی لێ دەرکەین، بازرگانیی شار تەنیا لەگەڵ بەغدادا هەیە. کە خۆی و کفری و کەرکووک بە سێ ناوەندی بازرگانیی لیواکانی بەشی باشووری کوردستانی باشوورن، کە بازرگانییان ڕاستەوخۆ بە بەغداوە بەستراوە.

دوای وردبوونەوە لە بارودۆخی بازرگانی لە بازاڕ گەڕاینەوە و یەکسەر چووینە قوتابخانەی ئامادەیی و لەگەڵ بەڕێوەبەرەکەیدا کۆ بووینەوە و ئێمەی بردە پۆلەکان، کە بەبۆنەی پشووی هاوینەوە چۆڵ بوون لە قوتابی و پێی ڕاگەیاندم کە زمانی عەرەبی لە پۆلی یەکەوە و زمانی ئینگلیزی لە پۆلی پێنجەوە دەخوێنرێن، هەروەک قوتابخانەکانی تری عێراق.

دوای قوتابخانە سەرمان لە ماڵی شێخ مەحموود دا کە هێشتا لە بەغدا بەهۆی شۆڕشی ساڵی ١٩٣٠ەوە لە بەغدا لە بەندیخانە بوو، چاومان بە (بابا عەلی)ی کوڕی کەوت کە لاوێکە لە تەمەنی هەژدە ساڵیدایە، سپیپێست، لەبەرئەوەی ئەوسا زمانی کوردیم نەدەزانی، بە زمانی ئینگلیزی قسەم لەگەڵیدا کرد و تێی گەیاندم کە لە کۆلێجی فیکتۆریای شاری ئەسکەندەرییە دەخوێنێ. باباعەلی خۆشەویستیی خەڵکی سلێمانیی بەدەست هێناوە و دەستەی لاوان پشتی پێوە دەبەستن و وەک ڕزگارکار تەماشای دەکەن.

سەعات شەش چوومە سەردانی ئەحمەد تۆفیق بەگی موتەسەڕیفی (ئەوسا بە پارێزگاریان دەگوت)ی شارم لە ماڵەکەیدا کرد و نانم لەسەر مێزیدا خوارد لەگەڵ هەندێک لە سەرەک عەشیرەتەکانی پشدەردا و توانیم هەندێک زانیاریی مێژوویی لەبارەی عەشیرەتی پشدەر و مێژووی ژیانی بەڕێزییەوەی لێ وەدەست بخەم. ئەمەش دەقی ئەوەیە کە باسی بۆ کردم. – ساڵی ١٣١٣ی ڕۆمی لەدایک بووم و لە قوتابخانەی ڕوشدییەی سەربازی و ئامادەیی شاهانەم لە سلێمانی خوێندووە و ساڵی ١٣٣٠ی ڕۆمی لە ئامادەیی دەرچووم و بڕیاری تەواوکردنی خوێندنم دا لە ئەستەمبوڵ، بەڵام دوای دوو مانگ جەنگی گشتی ڕێی لە جێبەجێکردنی ئارەزووەکەی لێ گرتم. سەرەڕای ئەوە باوکم لەگەڵ عەشیرەتەکانی پشدەر و بەگزادەکانی بانە و سەقزدا (دوو شاری کوردستانی خۆرهەڵاتن) چووەتە ئازەربایجان بۆ بەرەنگاربوونەوەی ڕووس، باوکم لەگەڵ ڕووسدا لە دوو شاری خووی و سەلماس–دا جەنگیوە، ئینجا لەسەر داوای عومەر ناجی بەگی سەرکردەی گشتیی تورکدا لەگەڵ ئەوانەی لەگەڵیدا بوون گەڕاونەتەوە، ئینجا داوای لێ کراوە لەشکرێک لە (موجاهیدان)ی کورد پێک بهێنێ و چووەتە لای عەشیرەتەکانی پشدەر و بانە و مەنگوڕ و سێ مانگ لەنێویاندا ماوەتەوە، لەو ماوەیەدا توانیویەتی ڕاسپاردەکە جێبەجێ بکا و جارێکی تر چووەتە ئازەربایجان و بەرەبەخۆ لە سوپای نیزامی تورک، لە ناچیت و ئۆجتەیە ی سەر بە ساوجبەلاق "مەهاباد" لەگەڵ ڕووسەکاندا جەنگیوە و لە تەمەنی چل و چوار ساڵیدا لە سەرەتای ساڵی ١٣٣٢ی ڕۆمیدا لەگەڵ هەندێک لە سەرانی پشدەردا شەهید بووە و بەتەواوی جێی ناشتنیان نازانم، لە ناچیت–ە یان لە ئۆجتەپە باوکم ئامۆزای سەعید پاشای کور–ی وەزیری دەرەوەی دەوڵەتی عوسمانی و دواتریش سەرۆکی شووڕای حکوومەتەکە بووە.

کاتێک ئینگلیز شاری کەرکووکیان بۆ یەکەم جار گرتووە حکوومەتی تورک بەڕێوەبردنی سلێمانیی لە جێی موتەسەڕیفی تورک (بەمەرجی بەرپرسیار نەبوون) بە من سپارد، بەمجۆرە بە جێگری پۆستەکەم وەرگرت تا تورک کەرکووکیان گرتەوە و موتەسەڕیفی تورک گەڕایەوە بارەگەی فەرمانگەکەی، بەر لەوەی جێگرێتیی موتەسەڕیفێتی بگرمە دەست لەگەڵ شێخ مەحموودی بەرزنجیدا ڕێک کەوتم، پێوەندی بە سەرکردەی بەریتانییەوە بکرێ بۆ ئەوەی بەڕێوەبردنی ولاتی کوردان لە ژێر چاودێریی ئینگلیز بەدەست نیشتمانییانەوە بێ و کارەکە لە ماوەی جێگرییەتییەکەمدا جێبەجێ کرا. ئەم هەواڵانە دزەیان کردە لای حکوومەتی تورک و شێخ مەحموودیان گرت و بەندیان کرد و دوای دە ڕۆژ منیشیان گرت و سەرانی ئەو عەشیرەتانەی بە پشت و خزمایەتی سەر بە من بوون وەک پشدەر و سنجابی و قوبادی و باواجانی، هاتنە لام و بروسکەیان بۆ حکوومەتی تورک نارد و ڕایان گەیاند کە لەسەر داوای من هاتوون بۆ خزمەتی دەوڵەت و حکوومەت یەکسەر منی سەربەست کرد.

کە ئینگلیز سلێمانیی گرت بەڕێوەبەرێتیی ولاتیان بە شێخ مەحموود سپارد کە دواتر مەرجەکانی جێبەجێ نەکرد کە لەسەری ڕێک کەوتبوون و دەستم لە کاری سیاسی هەڵگرت.

ساڵی ١٩٢٥ _ ١٩٢٦ و سەرەتاکانی ساڵی ١٩٢٧ موتەسەرِیفی سلێمانی بووم، لەسەر داوای حکوومەتی عێراق، کە گومانی لە دڵسۆزیم دەکرد، دەستم لەکار کێشایەوە، بەڵام ساڵی ١٩٣٠ دیسان دایان مەزراندمەوە. لە ٦ ی ئەیلوولی ئەو ساڵەدا گەل خۆپێشاندانیان ساز دا بۆ بایکۆتکردنی هەڵبژاردنی عێراق و بروسکەیان بۆ "عوسبەتولئومەم" هەڵفڕاند و پێکدادان لە نێوانی سەرباز و خەڵکی ڕووی دا و هەوڵی زۆرم دا بۆ هێورکردنی بارودۆخی سیاسی و سووککردنی و گیراوەکانی خۆپێشاندانەکانی (١٩٣٠)م لەسەر بەرپرسیاریەتیی خۆم بەردان. ئەوەی دەمویست لەبارەی مێژووی ژیانمەوەت بۆ بڵێم، ئێستا ئەوەت بۆ دەگێڕمەوە کە لەبارەی مێژووی پشدەرەوە دەیزانم. ئەم عەشیرەتە دەبێتە دوو بەشی کۆمەڵایەتی، سەران و ڕەشۆکان، سەرەکەکان بە خۆیان دەڵێن (میراودالْ) بەناوی ئەو پیاوەی خۆیان دەبەنە سەر ئەو و دەسەڵاتێکی ئەرستۆکراتیی فراوانیان هەیە. ئەوەی زانراوە ئەوەیە کە (فەقێ ئەحمەد)ی باپیرە گەورەیان سێ کوڕی دوای خۆی جێهێشتووە، میراودالْ و بەبە سلێمان کە بابان–ەکەانی دەچنە سەر، سێیەمیان کە ئاغاکانی دیبوکری و سەردار بۆکان–ی دەچنە سەر، پێش شەش ساڵ دەسەڵاتی ئاغایانی پشدەر بەسەر بیست هەزار کەسەوە بووە، دواتر بەهۆی بڵاوبوونی دەسەڵاتی دوو دەوڵەتی ئێران و عێراق–ەوە هاتە سەر تەنیا عەشیرەتە بنچینەییەکە، کە ژمارەی ماڵەکانیان وەک لە – جوگرافیای عێراق بە تێکڕایی – (مفصل جغرافية العراق)دا باس کراوە ٢٠٠٠ ماڵ دەبێ.

ئەمڕۆ ناوچەکەیان کراوەتە سێ ناحیە:

١) مەرگە.

٢) پشدەر.

٣) ماوەت.

دوو ناحیەی یەکەمیان دوو بەڕێوەبەری پشدەری بەڕێوەیان دەبەن و سێیەمیان بەڕێوەبەرەکەی خەڵکی سلێمانییە و سەر بە قەزای شارباژێڕن. عەشیرەتەکە زستان لە گوندەکانی خۆیاندا و هاوینان لە باجار–ی ناو قەزای سەردەشت بەسەر دەبەن. دەسەڵاتیان لەم قەزایەدا گشتگیر و تا شاری بانەوە بووە و فراوان بوون و کشانەوەی ئەم دەسەڵاتەش بەپێی هێز و لاوازیی دەسەڵاتی ئێرانی بووە، کە دەسەڵاتەکە تا شەش ساڵ لەمەوبەریشەوە کەم نەبووبووەوە و هەڵبژاردنەوەی حاکمی بانە بە زۆری بەپێی خواست و بۆچوونی ئەمانەوە بووە.

قەزای شارباژێڕ

ئەم قەزایە کراوەتە سێ ناحیە:

١) ماوەت.

٢) پشدەر.

٣) چوارتا.

هەوڵنامەی کتێب

ناحیەی دواییەنیان ناوەندی قەزاکەیە کە دوو لەسەر سێی ناوچەی پشدەر بەخۆوە دەگرێ. چوارتا لە لاپاڵی چیای سەرسیر–دا هەڵکەوتووە لەسەر ڕێی بانە – سلێمانی. شەش سەعاتەڕێ بەرەو باکوری خۆرهەڵات لەم شارەی دواییانەوە دووڕە. ماڵەکانی لە ماڵە کوردەکانی دەوروبەریان کەمتر ڕێکوپێکییان پێوە دیارە و دەمارگرژیی خەڵکەکەشی بەرامبەر ئاین لە دەشتەکییانی تری لیوای سلێمانی هێورترە و هەژارتریشن لەوان. چونکە بەشداریان لە شۆڕشە دواییەکانی کورددا کردووە کە لە هەمووان زووتر بەدەم بانگهێشتنی شێخ مەحموودەوە چوون و ئافرەتانیان وەک ئافرەتانی هەڵەبجە (سفوورن) بەڵام جوانییان لەوان کەمترە. خەڵکەکەشی پێوەندیی ئابووریان بە خەڵکی سلێمانییەوە هەیە و حکوومەت قوتابخانەیەکی سەرەتاییی دوو پۆلیی لەوێ هەیە تاکە یەک مامۆستا بەڕێوەی دەبا و ژمارەی قوتابییەکانی لە سی کەس تێ ناپەڕێ و لە ناوچەکەیاندا دارستانی بەڕوو زۆرە.

بەر لەوەی شار بەجێ بهێڵم چوومە سەر کانییەکانی سەرچنار بۆ خواردنی نانی نیوەڕۆ لە دیوەخانێکی کوردیی کوردێکی عەشیرەتی ئیسماعیل عوزێری، نەریتیش وەهایە دوای حەسانەوەی بەر لە نانخواردن، دۆیەکی ترشیان پێشکێش بکا کە هاوینان لە جیاتیی شەربەتە و ئینجا نان دەهێنرێ و ئەوە چاهی یان قاوە دەهێنرێ. کە لە نانخواردن بووینەوە، دەرچووین و لە تەنیشتدا چووینە کێڵگەی تووتن و لەژێر دارتووبەکدانیشتین و قسەمان دەکرد، لەم دەمانەدا مارمێلکەیەک بە لامانەوە ڕەت بوو بەردێکم بە نیازی کوشتنی تێ گرت. پیرەمێردێک سەیری کردم و ڕووی لە مامۆستایەک کرد و پێی گوت: "ئەم گیانەوەرە تاوانی چیبە برادەرەکەت لێی دەدا؟ ". پرسیارەکەی بە کوردی کرد من تێی نەگەیشتم، کە گەڕاینەوە سلێمانی، برادەرەکەم پێی ڕاگەیاندم، پێم سەیر بوو، نەک لەبەرئەوەی ئەو کوردە بەزەییی بە گیانلەبەردەکاندا هاتەوە، بگرە لە بەراوردکردنی ئەم بەزەییە بەوەی کە بیانییەکان دەیدەنە پاڵ کوردان، لە دەستدرێژی و سنوور بەزاندن بەرامبەر گەل و دەوڵەتە دراوسێکان، کە بە نیازی ناوزڕاندن و ناڕەحەتکردن. ئاخۆ ئەو کوردەی بەزەییی بە گیانلەبەردا دێتەوە شایەنتر نییە ژیانی لە گیانلەبەر بەرزتر بپارێزێ؟ ئەوەی دۆسێکانی دادگە سزاییەکان بکا لە عێراق، دەبینێ کورد لە هەموو ئەو گەلانەی لە عێراقدان تاوان کەمترن. ڕاپەڕینی دژ بەدەوڵەتانی خۆرهەڵات کە دەستیان بەسەر وڵاتەکەیدا گرتووە. جگە لە بەرگری لە ئازادی و لەناوبردنی ڕەگەزەکەی بەوڵاوە چیی تر نییە. ئاخۆ ئەمە بە تاوان دەژمێردرێ؟ نیوەی ئەو شەوەی ئەو شەوەم لەگەڵ هەڵبژاردەیەک لە مامۆستایانی قوتابخانەی ئامادەیی لە چایخانەیەکی جواندا بەسەر برد، گوێمان لە گۆرانیی کوردی دەگرت و یاریی بلیاردمان دەکرد، کە لەم شارەدا هەشتی وەهای لێیە. بۆ بەیانییەکەی پێش بەڕێ کەوتن سەرم لە سەرای حکوومەت دا بۆ بینینی سستمی کارەکانیان و هەموو فەرمانگەکانم بەسەرکردنەوە چونکە هەر هەمووی لە یەک بینادا بوون، سەرنجم دا هەموو کاروبارەکان بە زمانی کوردی بەڕێوە دەچن لەگەڵ لیوا کوردییەکانی تردا. بەڵام لەگەڵ بەغدا وەردەگێڕرێنە سەر زمانی عەرەبی و هەروەها ئەوەی لە بەغداوە دێن دەکرێنە کوردی. لە کاتی گەڕانی ناو فەرمانگەکانمدا ژووری پشکنیاری بەڕێوەبەرێتیی

ئینگلیزیشم بینی. ئەودەمە بوونی پشکنیارە ئینگلیزەکانیش لە هەموو لیوایەکی عیراقدا پێویست بوو.

بەشی چوارەم

جاف – هەورامان

وای بەباش دەبینم بەر لەوەی باسی عەشیرەتی جاف بکەم، بۆ ئاسانکردنی بابەتەکە، بەپێی ئەم لیستەی خوارەوە باسی قەزا و ناحیەکانی لیوای سلێمانی بکەم:

قەزا	ناحیە
(١) سلێمانی	سەرچنار – تانجەڕۆ – قەرەداغ – سیراجیک – سووراش – بازیان.
(٢) خەڵەبجە " ئەڵەبجە "	خورماڵ – وارماوا – پێنجوین.
(٣) شەهربازاڕ " شارباژێڕ "	چوارتا – ماوەت – پشدەر.

قەزای هەڵەبجە بە نیشتمانی جاف دادەنرێ و شاری هەڵەبجەش ناوەندیی عەشیرەتەکەیە. ئەوەی بچێتە ئەوێ، لە سلێمانی سواری ئۆتۆمۆبێل دەبێ و بەرەو باشوور و باشووری خۆرهەڵات و بەخاکێکی شەپۆلاویدا لە ڕۆخی ڕووباری تانجەڕۆدا و بەسەر پردێکدا ڕەت دەبێ، ئینجا بە دوو گوندی ئۆربات و میوان _دا ڕەت دەبێ و کە دەگاتە لای (سەراو) ڕێیەکەی بەڕێی پێنجوین دەگا و بەجێی دەهێڵێ و بەرەو لاپاڵەکانی چیاکانی هەورامانی خۆراوادا دەڕوا تا دەگاتە خورماڵ (گوڵعەنبەر) و بەمەش، بەزۆربەی دەشتی گەرمی شارەزوورداا ڕەت بووە. ئەم دەشتە هەندێک لە تیرەکانی عەشیرەتی جافی لێ نیشتەجێن و گردی شوێنەواریی زۆر لێیە کە ئاماژە بەو شارە کوردییانە دەکا کە لە کاتی داگیرکاریی عەرەبی سەرەتای ئیسلامەتی و هێرشی تەتەر کە بەسەر دەوڵەتی عەباسییانیاندا کردووە. خورماڵ بەر لە سەدەیەک ناوەندێکی شوێنەواریی ئاشووری و ساسانی بووە و هەروەک مستەر هەبارد باسی دەکا "بەهەشتێ بووە لە بەهەشتەکانی جیهان، ئاو و میوەی زۆری بووە و بایە بووژێنەوەکانی کوردستان بەسەریدا هەڵدەکا و گەرمایی شارەزوور خۆش دەکا ". ڕێیەکە لەم دێیەوە بەرەو باشوور بادەداتەوە و ئینجا دەچێتە ناو هەڵەبجە و ماوەی ٦٥ میل لە سلێمانییەوە دوورە.

هەڵەبجە

شارۆکەیەکە زۆر لە سنووری ئێرانەوە نزیکە و لەناو دەشتێکدایە بەباخچە دەورە دراوە و دوو شەقامی یەکدیبڕی پێدا دەڕوا شارەوانی هەوڵی تەواوکردنیان دەدا. ناوەندیی قەزای خورماڵ بووە و کە کارگێڕیی عوسمانی گۆڕا و کوردستانی باشوور خرایە سەر عێراق کرایە ناوەندیی قەزای

هەڵەبجە یان شارەزوور و میرانی جاف بۆ خۆیان کردە ناوەند. دانیشتوانی پێوەندیی بازرگانی و ئەدەبییان بە خەڵکی سلێمانییەوە هەیە و ئافرەتیان بە کراوەیی و ئازادیی تەواو لە ئافرەتانی سلێمانی جودان. مێجەرسۆن لە کتێبێکیدا لەبارەی کوردستانەوە دەڵێ: "ژنانی هەڵەبجە بە جوانیی دڵکێش تایبەتمەندن، بە ڕەوشت لە ئافرەتانی ئینگلیز جودا نین، ڕێبوار دەیانبینێ لە بەردەرگای مالانیاندا دانیشتوون تەشی دەڕێسن و قسە دەکەن و پیاوانیش هاتوچۆ دەکەن. کچە کوردەکان قسە لەڕوو و زۆر باوەڕ پێکراون و جوانییان پرشنگدار و بەژنیان ڕێک و ڕەوانە، ئەمەش بە پێچەوانەی ئافرەت " حەرەم "ی ناو تەلارەکانی ئەستەمبوڵ کە بە زەردی و چاوڕەشی تایبەتمەندن ".

ئەمڕۆ حکوومەت لە هەڵەبجە قوتابخانەیەکی سەرەتاییی شەش پۆلی و شەش مامۆستا و سەت قوتابیی هەیە. قەزای هەڵەبجە بە برنج و تووتن و گەنمەشامی بەناوبانگە و لە ڕێی خانەقینەوە بۆ بەغدا دەنێررێن.

عەشیرەتی جاف

لە زانیارییەکانمدا لەبارەی ئەم عەشیرەتەوە پشتم بە مێجەرسۆن بەستووە کە لە محەمەد عەلی بەگی پشتمالای یەک لە سەرکردەکانی جاف لە قزلەربات وەرگرتووە:

جاف عەشیرەتێکی ئازا و سەربەرزە، ژمارەیان زۆرە، لە دێرزەمانەوە بە یەکڕیزیی سەرکردەکانیان ناسراون ئەم یەکگرتنەش هێز و سامانی پێ بەخشیون. سەرانیان ئەمڕۆ شارەیلێکی بایەخداریان هەیە وەک هەڵەبجە و پێنجوین و قزلەربات جگە لە زەویوزار و گوندێکی زۆر کە بە پارەی تایبەتیی خۆیان کڕیویانە، کە ئەمە پێوەندیی بەزەوییەکانی عەشیرەتەوە نییە، واتە ئەو زەوییانەی عەشیرەت بۆی هەیە بیچێنن و بیکەنە لەوەڕگە و کۆچ و باری گەرمیان و کوێستانەکانیان پێدا دەڕوا کە ئەم زەوییانە هی عەشیرەتن و بە دەست بەسەرداگرتن و و پێ بەخشین دەستیان کەوتووە. کۆن، نیشتمانی جاف لە کەرتە خاکی بەپیتی (جوانڕۆ)دا بووە لە کوردستانی خۆرهەڵاتدا کە سەر بە دەسەڵاتی میرانی ئەردەڵانی کورددا دەژیان. هۆی هاتنیان بۆ نیشتمانە تازەکەیان شکستهێنانیان بووە لە بەردەم ئەردەڵانییاندا، کە لەگەڵیاندا لە جەنگێکی بێ ئاماندا بوون لەگەڵیان لەسەر دەسەڵات و حوکم کە نەیانتوانیوە لەگەڵیاندا و (محەمەد)ی گەورەیان و کوڕەکەی و براکەیان بەدەستی ئەردەڵانییەکان لەناو چوون.

لەسەدەی حەڤدەی زایینیشدا کە عوسمانییەکان دەستیان بەسەر بەغداوە گرت و پەیمانی ساڵی ١٦٣٩ی زایینیان لەگەڵ ئێرانییاندا بەست بۆ دەستنیشانکردنی سنوورەکان بەپێی ئەم سنوورە عەشیرەتی جاف بوون بە دوو کەرتەوە، کەرتێکیان لە ئێراندا مایەوە و کەرتەکەی تر زەوییەکانیان کەوتە ناو سامانە عوسمانییەکان، کە لای بابانەکانی سلێمانیی گرت و پارێزگاریی لێ کردن و مافی گەڕان و لەوەڕیان لەو ناوچانە پێ بەخشین کە بەدەستیانەوە بوو کە ئەمڕۆ هی خۆیانە و لە

باکورەوە دەگاتە پێنجوین و لە باشووریشدا دەگاتە خانەقین و قزڵەربات و ئەمانیش دانیان بە خەلیفە (جێنشین)ی عوسمانیدا نا بە مەرجێک ئەم دان پێدانانە دەست لە سەربەخۆیی بەڕێوەبردنی ناوخۆیان نەدرێ. ئەم بەشە کۆچەرەی جاف بەشی ڕەوەندیانە و بە (مرادی) دەناسرێن و ژمارەیان (٥٠) هەزار دەبن و بەناوبانگترین تیرەشیان (پشتەماڵا)یە، کە ئەو تیرەیەیە وا سەرانی عەشیرەتەکەی لێ هەڵکەوتوون. دوا سەرکردەی ناسراویان محەمەد پاشا بووە، کە کۆچی دواییی کردووە سێ کوڕی لە دوای خۆیەوە جێ هێشتووە کە: عوسمان و مەحموود و محەمەد عەلی –ن، کارگێڕیی عەشیرەتیان دابەش کرد، مەحموود بووە تاکە بەرپرسی عەشیرەت لە نیشتن و کۆچەریدا و عوسمان–یش بە قایمقامی گوڵعەنبەر و هەڵەبجە و شارەزوور دامەزرا و محەمەد عەلی _ش لە قزڵربات (قزلەربات) مایەوە ژیانێکی دەستڕۆ و خۆش بەسەر دەبا. ئەو تیرانەش کە سەر بە (پشتەماڵا)ن ئەمانەن: ئانالا () جافی سارتک () جافی تیلان () میکایەڵی، ئاخا سووری () چنگنی () ڕوغزایی () تەرخانی () باشکی () کیلالی () شاتری (١٥)، هاڕوونی، نوروالی، کووکوویی، زارداوی، یەزدان بەخشی، شێخ ئیسماعیلی، سادانی، باداخی، مووسی، تیلەکۆ.

ئەو بەشەیان وا لە ئێران مانەوە، بوونە دوو بەش، بەشێکیان لە سەدەی هەژدەمدا بەرەو باشوور چوو و چووە پاڵ عەشیرەتی گۆران کە لەسەر سنوور لە ئییالەتی کرماشان و لوڕستان و ناویان لە خۆیان نا (جافی گۆران)، ئەم بەشەش لەم تیرانە پێکهاتوون:

قادر میر وەیسی، تیشی، قالجانی، یوسف یار ئیحمەدی، کویک، نیرژی، گورگکێش، بەشەکانی تریش لە (جوانڕۆ)ی نیشتمانە ڕەسەنەکەی خۆیان لە: قوبادی، باجانی وەڵەدبەگی، ئیناحی، ئیمامی، دپرشی، دەلالتژی، میرابەگی، نامدار بەگی. سەرەڕای ئەم دابەشبوونە، جاف هێشتا سەربەرز و دەوڵەمەندن و ژمارەی گشتیان وەک مێجەرسۆن دەڵێ چەند سەد هەزارێکن.

جاف و سیاسەتی تورک

عوسمان پاشای جاف قایمقامی سەر شارەزوور بوو، ناوەندیی قایمقامێتییەکەی لە خورماڵەوە گواست بۆ هەڵەبجە، ئینجا ساڵی ١٨٩٥ی زایین، عادیلە خانمی یەک لە میربانووەکانی ئەردەڵانی خواست. حکوومەتی تورک ئەم ژن و ژنخوازییەی پێ باش نەبوو چونکە باوکی خانم پۆستێکی بەرزی لە تاران هەبوو، حکوومەتی ئێران ئەوەی پێ باش بوو و شا، شمشێرێک و نازناوێکی بە پاشا بەخشی. هەروەها هۆیەکی تریش هەبوو کە تورکەکان بەم ژن و ژنخوازییە ڕازی نەبن، ئەویش ئەوەیە کە پێوەندیی جاف بە ئەردەڵانییان ڕێ لە فراوانییان بەرەو ئێران لێ دەگرێ، چونکە تورک ناکۆکیی عەشیرەتە کوردەکانیان بە هەل دەزانی بۆ وروژاندنی سەر سنووری ئێرانی و بواریان دەبێ بەرەو خاکی ئێران فراوان ببنەوە بێ ئەوەی تێچووی سەربازییان هەبێ یان یەک سەرباز لە دەست بدەن. کە پاشا خانمی هێنایە هەڵەبجە جڵەوی کاروباری دایە دەست، لەنێو

عەشیرەتاندا دەستی بە یەکلاکردنەوەی ناکۆکییەکانی نێو عەشایەر و حکوومەتی تورک لە سلێمانی و کەرکووک و مووسڵدا کرد و بەباشترین شێوە هەڵەبجەی بەڕێوە برد و دوو تەلاری جوانی لە شێوەی تەلارەکانی (سنە)ی پایەتەختی ئەردەڵانییانی لێ دروست کرد و دەست و پێوەندەکانی لە کوردی وڵاتی خۆی دانا و ئاوایییەکی بچووکی لێ پێکەوە نان و بەندیخانەیەکی نوێی دروست کرد و دادگەیەکی دانا خۆی سەرۆکایەتیی دەکرد و دۆز و گرفتەکانی پیاوانە یەکلا دەکردەوە و فەرمانی دا بازارێکی چوارگۆشە بنیات بنرێ و هەر خۆشی هەوڵی بەڕێوەبردنی شارەکە دەدا بۆ تەواوکردنی کارەکانی، هەروەها پشتگیریی بازرگانیی کرد و بازرگانان لە شارە دراوسێکانەوە هاتن و بەمجۆرە هەڵەبجە لە گوندێکی پەرپووتەوە بووە شارۆکەیەکی بچووک.

کە تورک بە ڕاکێشانی بروسکە و (تەلەفۆن) ویستیان دەسەڵات بەسەر هەڵەبجەدا بگەیەنن، عەشایەر بە بڕینی تەلەکان ڕێیان لە بەدیهێنانی ئارەزووەکانی دەوڵەت گرت، یەکسەر خانم ئاگەدارییەکی نارد، تێیدا چاککردنەوەی تەلە پچڕاوەکانی ڕەت کردەوە چونکە نەیدەویست دەسەڵاتی تورک بە میرنشینییەکەیدا بلاو ببێتەوە. بەوەش تا کۆتاییی جەنگی گشتی هەموو ناوچەی شارەزووری پاراست. کە بارودۆخی سیاسی گۆڕا و کوردستانی باشوور خرایە سەر عێراق شارەزوور یەک لەو پارچانە بوو. مێجەرسۆن ئەو کاتەی لە هەڵەبجە بە شێوەگۆڕین وەک بازرگانێکی شیرازی سەری لە خانم داوە، دەڵێ: دوازدە کەسی تەواو چەکدارم دی پاسی تەلارەکەیان دەکرد، لە یەکەم بینینیدا بە هەڵەدا نەچووم و زانیم کوردە، کە هەموو تایبەتمەندییە دیارەکانی ڕووی کورد بەڕوویەوە دیاربوو، دەموچاوێکی هێلکەیی، دەمێکی مەیلەو گەورە و لووتی هەندێک گێڕ و چاوەکانی ڕەش و تیژ. بەژنیش نە قەڵەو و نە لاواز (بڕوانە وێنە بلاوکراوەکەی لە کتێبی ناوبراودا) بێگومان کەسایەتیشی لە سەرووی گەلێک لە کەسایەتییە ئافرەتەکانی جیهانی ئیسلامیدایە، بەخانەدانی و بەرزیی ڕەوشت و ئازادیی مێیینەیی و ئەم ئازادییە تایبەتمەندیی ئافرەتانی کوردە لە ئافرەتە موسڵمانەکانی وڵاتە دراوسێکانی کوردستان.

هەورامان (ئەورامان)

لە هەڵەبجەوە زنجیرە چیایەکی سەخت دەردەکەوێ و لە ڕووباری سیروانەوە بەرەو باکور لە دووریی پەنجا میل درێژ دەبێتەوە تا دەگاتە سنووری تورکیا و بەرزییەکەی دەگاتە ٨٣٠٠ پێ و هێڵی سنووری نێوانی ئێران و عێراق بەسەر لووتکەکانیدا دەڕوا و بەم زنجیرەیە دەگوترێ (هەورامان) و ئەو عەشیرەتانەی لێی دەژین هەر بەم ناوە دەناسرێن. (هەورامان)یش لە سای دەسەڵاتی سەرانیدا دەڤەرێکی سەربەخۆ بووە، ئەردەڵانییەکان هەوڵی بەسەردا ڕاگەیاندنی دەسەڵاتیان داوە بەڵام تا ڕادەیەکی کەم نەبێ سەرنەکەوت. ئەم دەڤەرە ئەمڕۆ لەنێو دوو دەوڵەتی عیراق و ئێراندا دوو کەرت بووە و سەرانیان بە ناوە نەبێ دان بە دەسەڵاتی ئەو دوو دەوڵەتەدا نانێن. بەناوبانگترینی ئەو گوندانەی لە عیراقدان (تەوێڵە وبیارە)ن و لە هەڵەبجە دوو ڕێ هەیە بۆ

تەوێڵە، یەکێکیان بە دێی (خەرپانی)دا دەچێ کە نزیکترینیانە و ئەسپسوار دەتوانێ بە چوار سەعات بیبڕێ، دووەمیان بە جۆگەی (چەمی خواجایی)دا ڕەت دەبێ و شەش سەعات دەخایەنێ. ڕێبوار بە درێژاییی ڕێ چەند گوندێک دەبینێ ئاوێکی زۆریان هەیە کە لەبەرئەوەی بە دار و درەختی باخچەکان دەورە دراوە، بەناوبانگەکەیان (هانە گەرمەڵە)یە واتە دێی کانیی گەرم و لە لاپاڵی چیایەکە ئەوەندە ئاوی لێ هەڵدەقوواڵێ بەشی باخچە چڕەکانیان بکا و زۆربەی دارەکانیان گوێز و توو و قەیسین و ژمارەی دانیشتوانی بە ٤٥٠ کەس دادەنرێ و خانمەکانیان بە جوانیی دڵکێش ناسراون و (ئەفراسیاو بەگ)ی برازای جەعفەر سوڵتان (جافر سان)ی شۆڕشگێڕی کوردی بەناوبانگی سەرسنووری ئێران ـ عیراق ئەم گوندەی کردووەتە بنکەی خۆی. ئەم بەگە گوندێکی دیکەشی هەیە کە (هانە نەوتە) یە، واتە گوندی کانە نەوت، دوای هانە گەرمەڵە بە دوو سەعات گوندی (بیارە) لە لووتکەی چیایەکدا دیار دەبێ، شێوەی لە هەیکەلێکی بتپەرستانی هیندستان دەچێ و بینەر لە دۆڵەکەیەوە وەک پلیکانەدارە ڕۆمانییەکان دەچێ. عادیلە خانم لەبەر خۆشیی کەشوهەوا و ئاوزۆری و فراوانیی باخچەکانی تووی سپی.

دوای جێهێشتنی بیارە ڕێبوار لە لاپاڵی هەوراماندا (تەوێڵە) دەبینێ کە دێیەکی گەورەیە و ماڵەکانی لەگەڵ نشێویی ئەو چیایەی لە سەریەتی پلەدارن و لە کۆتاییەکەیدا بازاڕێک بە ناویدا دەڕوا و بەرامبەرەکەی لە لاپاڵی چیادا باخی گوێز و تووی سپیی لێیە. باخەکانی ناو دۆڵ لە کۆتاییی ئەم چیایەوە دەست پێ دەکا و تا ماوەی چەوت سەعات و نیو درێژ بووەتەوە.

ئەم گوندە بەناوەندێکی بازرگانیی نێو عێراق و ئێران دادەنرێ، بۆیە خەڵکەکەی لە دروستکردن و چنینەوەی جلوبەرگە کوردییەکاندا بەهرەوەرییان بەدەستەوە هێناوە. خەڵکەکەشی زۆر حەزیان لە فێربوون و خوێندەوارین، کە حکوومەتی بۆ کردنەوەی قوتابخانەیەکی تێدا هان داوە. گەورەی گوندیش (قادر بەگی کوڕی جافر سوڵتان)ە و شان لە شانی دەسەڵاتی نادرێ، بەتایبەتی کە ڕێکخراوە کارگێڕییەکانی تێدا نییە. ئەم قادر بەگەش بیست و پێنج برا و دوازدە خوشکی لە دایکی جودا جوداوە هەیە.

هەروەها تەوێڵە ناوەندێکی گەورەی نەقشبەندییانە، تەکیەیەکی جوانیان تێدا هەیە ئەوانەی سەر بە ڕێبازی نەقشبەندییەکانن لە هیندستان و لە شوێنانی تری وڵاتە ئیسلامییەکانەوە بۆی دێن. میوان دەتوانێ ئەگەر بەسەر چیای تەوێڵەدا سەربکەوێ بەسەر دۆڵی بەرینی سیروانی جواندا دەڕوانێ. سیروان کە ناوە کوردییەکەی ڕووباری دیالەیە، لە چیاکانی ئەردەڵانەوە هەڵدەقوڵێ و لە نزیکی باشووری خۆرهەڵاتی بەغدادا دەڕژێتە دیجلە. بەر لەوەی بێتە ناو سنووری عێراق دەگاتە لکە ڕووباری (مەریوان) کە ئاوەکەی لە دەریاچەی (گۆلی زرێبار) وەردەگرێ، ئینجا لە باشووری خۆرهەڵاتی هەڵەبجە دەچێتە ناو عێراق و ڕێڕەوەکەی بەرین دەبێ تا دەگاتە ئاوی (تانجەرۆ)کە لکی خۆراوایەتی، لە کێوەکانی (سەرچنار)ەوە هەڵدەقوڵێ. کە دەگاتە ئەوپەڕی زەوییەکانی کوردستانی باشوور و خۆرهەڵات چەند لقێکی تێ دەڕژێ بەناوبانگترینیان (عەباسییان)ە و لە چیاکانی

(زەهاو)ەوە هەڵدەقوواڵێ و (خۆراتوو) کە لە چیای بانیگازەوە هەڵدەقوواڵێ و ئەڵوەند لە لاپاڵی چیای کرندی خۆراوا و بە تەک کۆشکی قەسری شیرین و ئینجا بە خانەقیندا دەڕوا و دوای ئەوەی ئەم لقانە دەڕژێنە ڕووباری سیروان و لە بەشی خوارەوەیدا ناوەکەی بە دیالە گۆڕاوە.

بەشی پێنجەم

شارەزوور

شارەزوور و دانیشتوانی

شارەزوور یەکێکە لە ناوچە بەناوبانگەکانی کورد، لە باکور و خۆراواوە زێی بچووک و لە باشوورەوە دیالە و چیاکانی حەمرین و لە خۆرهەڵاتەوە چیاکانی هەورامان کە لە ئەردەڵانی جودا دەکردەوە. ئەمڕۆ بەناوبانگترینی عەشیرەتەکانی جاف و هەمەوەند و زەنگنە کە لە سەدەی هەژدەمدا هێشتا لە کوردستانی خۆرهەڵاتدا بوون لە ئێران، عەشیرەتەکانی شێخان و تاڵەبانی و جەباری هێشتا کۆمەڵانێک بوون بێوەندیی ڕێبازە ئاینییەکان کۆیانی دەکردەوە. ئەوسا لادێییە کوردەکانی کەرکووک بەپێوەندییەکانی یەکگرتنەوە توانییان قەوارەکانی خۆیان بپارێزن، ئەو قەڵا ڕووخاوانە و نووسراوە شوێنەوارییانەکان کە ئەمڕۆ دەبینرێن دەگەڕێتەوە بۆ شارستانیی کوردستان لە سەدەکانی ناوەڕاستدا.

کێشەی فارس و تورک

فارس و تورک کە ویستیان لە داگیرکارییاندا بەرەو خۆراوا و خۆرهەڵات بۆ ناو زەوییەکانی کورددا پەل بهاوێن، میرە کوردە سەربەخۆکان لە شارەزوور و سوڵتانەکانی ئەردەڵان کە پێش سەفەوییان و عوسمانییان کەوتن لە فراوانکردنی دەسەڵاتیان و دەست بەسەر شارەزووردا گرتندا بەرەنگاریان بوونەوە. کە ئەفسەری ئێران بۆ شا ئیسماعیلی سەفەوی مایەوە، سوڵتانی ئەردەڵان دڵسۆزیی بۆ نواند و لەوساکەوە ئەوانەی دوای ئەو هاتن لەگەڵ حکوومەتی ئێران تەواوێک بە تەبایی مانەوە، ئەگەر ئەو دانپێدانە کاتییەی دوای جەنگی (چاڵدیران)یان بە سوڵتان سەلیمی یەکەمی لێ دەرکەین.

کاتێک مەئموون–ی دووەمی ئەردەڵانی دوای ئەم جەنگە دەرکەوت و دەسەڵاتی بەرەو باشوور و خۆراوا بڵاو کردەوە و دەستی بەسەر شارەزووردا گرت و میرنشینییە گچکەکانی زێ و هەورامان و شارباژێڕ و قەرەباغ (١٦) بە شێوەیەکی فەرمی دانیان پێدا نا و ئەم فراوانبوونەشبە دڵی سوڵتان سولەیمانی قانوونی نەبوو کە چاوی بڕیبووە ئەوەی دەست بەسەر ڕێیە خۆرهەڵاتییەکانەوە بگرێ، کە ساڵی ١٥٣٨ ی زایین سوپایەکی گەورەی ناردە سەر. بەسەرکردایەتیی (١٧) حوسێن

هەولێر

پاشا و هەندێک لە میرەکانی کوردستانی باکور، کە میرانی بەهدینانیشیان تێدا بوون بۆ ئەوەی بە پلەی یەکەم ئەگەر لە توانستدا هەبوو دەست بەسەر شارەزوور و مەریوان و سنەدا بگرن.

ئەم لەشکرە بەرامبەر سوپای مەئموون بووەوە کە بەرگرییەکی سەربەرزانەی کرد و ئینجا بە ناچاری کشایەوە قەڵا سەختەکەی لە (زەڵم)دا و لەشکری عوسمانی دوای کەوت و تێیدا گەمارۆی دا، کە زانی بەرگرییەکەی سوودی نییە، خۆی بەدەستەوە دا و مەرجەکانی عوسمانییانی پەسند کرد و بە دیلی چووە ئەستەمبۆڵ و سوپای عوسمانیش دوای ئەوەی چەندی لەدەست هات تێک دا و هەروەک تەتەر و مەگۆل لە هەموو جەنگەکانیاندا دەیانکرد.

دوای مەئموون (سورخاب)ی مامی یاخی بوو و داننانی بە شا، نوێ کردەوە و ئەندامانی تری بنەماڵە کەوتنە زەوییەکانی عوسمانی، کە سوڵتانی وا لێ کرد مەئموون ئازاد بکا و ناوچەی (حیللە)ی عێراقی عەرەبی پێ ببەخشێ ئەمەش ئەوەیە کە شەرەفنامەی (مێژووی کوردان) دەیڵێ و لەم خاڵانەی خوارەوەدا پێچەوانەی خاوەنی گوڵشەنی خولەفا (گلشن خلفا) (١٨)یە:

١) سوڵتان سولەیمان ساڵی ١٥٣٥ی زایین، بۆ دابینکردنی گوێڕایەڵیی شارەزوور، مەئموونی بەبارمتە گرت نەک بە دیل. بەوالیی حیللە دامەزراندنیشی پاداشتی ئەو دڵسۆزییەی بوو کە نواندبووی و لەبەر پەسندکردنی سیاسەتی تورک.

٢) ڕووداوەکانی مەئموون لە نێوانی ساڵانی ١٥٥٢ – ١٥٥٤ی زاین بووە. هێزی بەغداش ئەوە بووە کە لەگەڵ شارەزوور جەنگی بوو و باسی ئەردەڵانی تێدا نەکراوە.

٣) دوای ساڵی ١٥٥٤ی زایین شارەزوور خراوەتە سەر ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی.

سورخاب و عوسمان پاشا

داننانی سورخاب بە شا، سوڵتانی ناچار کرد لەشکرکێشییەک بە سەرکردایەتیی عوسمان پاشای والیی حەڵەب ئامادە بکا و ساڵی ١٥٤٩ی زایین لە جیاتیی ئەو والییەی یاخیبووی سورخابی بە سوڵتان ڕاگەیاند محەمەد بەلتەچی –ی جێگریی گشتیشی بە والیی سەر بەغدا دانا. (گلشن خلفا)

لەشکرکێشییەکەی عوسمان پاشا لە سەربازی پیادەی فەرمی (نیزامی) و هێزەکانی میرە کورد دەرەبەگەکان پێک هاتبوو و ئینجا تیپێکی سەربازی بەتەواوی پێویستییە جەنگییەکانییەوە لە بەغداوە چووە پاڵیان. کە لەشکرکێشییەکە ڕێک و تەواو بوو، عوسمان پاشا پێشڕەویی بەرەو ئەردەڵان کرد و لەگەڵ هێزەکانی سورخاب بەیەک گەیشتن و دەستی بە گەمارۆکەدا گرت و تۆپەکانی گوللەکانیان ڕشتە سەر قەڵای سورخاب، کە، کاری تێ نەکرد و هێزەکانی نەیانتوانی دەوری پیاوانی ئەردەڵان بدەن و نوشوستیی هێنا و ئەم نوشوستییەش خراپترین کاریگەریی لە ناخیدا هەبوو و بە بەزیوی و شکاوی مرد.

هەواڵنامەی کتێب

شەرەفنامە لەگەڵ خاوەنی " گوڵشەنی خولەفا "دا لەوەدا ڕێکە، کە عوسمان پاشا سەرکردەی ئەم لەشکرکێشییە بووە کە لە هێرشەکەیدا سەرنەکەوتووە و لەوەش پتر دەڵێ قەڵای سورخاب هەر قەڵای (زەڵم)ە و ئەو گەمارۆیەی دوو ساڵی خایاندووە دوای شەڕێکی سەختدا بووە دوای ئەوە هێزەکانی شا تەهماسب هاتووە و قەڵای ڕزگار کردووە و محەمەد بەگی یەک لە میرەکانی ئەردەڵان دوای ئەوەی لە بەردەمی هێزەکانی سورخابی برایدا بەزیبوو لەو کاتەدا مردووە کە عوسمان پاشای تێدا مرد.

نووسەری تورکی خاوەنی " گوڵشەنی خولەفا " باسی شکستی لەشکرکێشیی عوسمان پاشای پشتگوێ خستووە و شارەزوور بە درێژاییی نیوەی دووەمی ئەم سەدەیە بە بەشێک لە موڵکە عوسمانییەکان دادەنێ، محەمەد بەڵتەجی لە تۆماری ڕووداوەکانیدا گوتوویەتی بۆ وەرگرتنەوەی شارەزوور نێررراوە، لە بەغداوە کەوتووەتە ڕێ، لەپاش خۆیەوە سوهەیل بەگی حاکمی (ڕەمماحییە)ی لە شوێنی خۆی داناوە و بۆ گفتوگۆکردنێکی دیپلۆماسییانە لەگەڵ سورخاب، کە لە کارەکەیدا سەرکەوتووە و پەیماننامەیەکی لەگەڵ سورخاب بەستووە بڕیاری کردنەوەی قەڵا و گەڕاندنەوەی شارەزوور داوە بۆ ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی. هەروەها دەڵێ کە (وەلی بەگ)ی دوای ئەوە بە حاکمی شارەزوور داناوە و کۆمەڵە پاسەوانێکی لەگەڵدا ناردووە کە بەش بکەن و بەوەش ئەم ویلایەتە کوردییە بۆ یەکەم جار ساڵی ١٥٥٤ی زایین لە مولکەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا ڕێک خراوە.

بەڵام تۆمارەکانی ئەردەڵان بەپێچەوانەی ئەوەی لەگەڵ شەرەفنامەدا ڕێکن لە هاتنی هێزەکانی شادا کە پشتگیریی سورخابی کردووە و ئەوەش وەک ئەردەڵانییان بەهێز بووە و بەرەنگاری هێرشەکانی تورک بۆ سەر شارەزوور بوونەوە و ماوەیەکی زووریش بەدەستیانەوە مایەوە. هەروەها دەڵێ سورخاب بارام (بەهرام)ی کوڕی نارد و وەک حاکمی ڕەواندز کە بەچاکی بەڕێوەی بردووە و بنەماڵەیەکی حوکمداری لە نەوەی خۆی تێدا جێ هێشت سێ سەدە فەرمانڕەواییان کرد. سەردانەواندنی دوای ئەوەی شارەزوور بە ئارەزوو و ویستی (تەیموور) بووە کە میری ئەردەڵانە هەستی بە لاوازیی شایەکانی ئێران کردووە و ڕووی لە ئاستانە (سەستەمبۆڵ ٩ کردووە و پێوەندیی بە (سوڵتان مورادی سێیەم) هوە کردووە کە ئەم پێوەندییەی بە فەرمانەکانی و بەخششەکانی بەهێز کردووە و هەموو ئەردەڵان بەناوە بە خەلیفەوە بەستراوە و ئەردەڵانییەکان دەستیان لە شارەزوور هەڵگرتووە و لەوساوە بەڕێوەبەرێتی و بەڕێوەبەرێتیی دۆڵەکانی حەریر و بازیان ڕاستەوخۆ بە کەرکووکەوە بەستراوە و لە ساڵی ١٥٨٠ی زایینەوە بووەتە بەشێک لە مولکەکانی عوسمانی. ئەم کەرکووکەش لە سەردەمی سوڵتان سولەیمانی قانوونیدا بووەتە ئییالەتێکی تورک و پێشتر بە دەست میرە کوردەکەیەوە بووە و نازناوی بەگی سنجەق (سنجەق بەگی)ی بووە. ساڵی ١٦٠٠ی زاینیش بارودۆخی سیاسی گۆڕا و میری نوێی ئەردەڵان واز لە هەردوو دەسەڵاتی تورک و ئێران هێنانی ڕاگەیاند، بەڵام ئەوەندەی نەبرد خۆی دا بەدەستی فریوی

هەوڵنامەی کێشک

شا عەباس و وەی سارد بووەوە. سالّی ١٦٠٥ی زایینیش خان ئەحمەد خانی بە دواوە هاتە سەر تەختی (سنە) و دوژمنی سەرسەختی تورک بووە و هەرکە دەستی دایە بەڕێوەبردنی ئەردەلاّن دەستی بە دوژمنایەتییان کرد و هێرشی بردە سەر ئەو عەشیرەتە کوردانەی سەر بە تورک بوون (موکری و بلّباس) ئینجا دوای چەند سالّێک دەستی بەسەر ڕەواندز و ئامێدیدا گرت و حاکمی لەسەر ئەمانە و کۆیە و حەریرشدا لەلایەنی خۆیەوە دانا. میرە ناوچەییەکان نارەزاییان دەربڕی بەلاّم بۆیان نەچووە سەر و خۆیان بەدەستەوە دا.

فەرمانڕەواییی خان ئەحمەد خان لەسەر تەختی سنەدا بیست سالّ درێژەی هەبوو کە پرشنگدارترینی سەردەمانی ئەردەلاّن بوو، کە هەموو مولّکەکانی ئەردەلاّنی دێرینی گەڕاندەوە و شا عەباس ئاگربەسی لەگەلّدا کرد و پاشاکانی موسڵ لێی دەترسان. مێژوونووسە تورکەکان و عێراق دان بە هێرشبردنە سەر ولاّتی عوسمانی و دەست بەسەرداگرتنی هەندێ لە ناوچە عوسمانییەکاندا نانێن. ئەوەش کە بێدەنگییان لێ کردووە و هیچیان لە تۆمارە مێژووییەکانیاندا لەبارەیەوە نەگوتووە. هەروەها خان ئەحمەد خان دەستی لە کاروباری زەویی بۆ بڕاوەکانی میرە کوردە ڕاڕا و بە ناوە سەربەخۆکاندا وەرداوە و ئەو فرمانانەی سولّتانیش کە پێیان بەخشراوە، بە دیاریەکانی گۆڕییەوە کە لەلای خۆیەوە پێیان درابوو.

شارەزوور

لە سەدەی حەڤدەمدا - بابان

پەیدابوونی بابان و پێوەندییان بە عەشیرەتش پشدەر و بنەماڵەی سۆران

لۆنگریک دەڵێ: هەموو ئەو شتەی لەبارەی پەیدابوونی بابانەوە دەیزانین ئەوەیە کە لە سەدەی حەڤدەمدا دەرکەوتووە دەچنەوە سەر فەقێ ئەحمەد کە لە سەرەتای سەدەی حەڤدەمدا هەڵکەوتووە و بە نازناوی بابان _ەوە ناسراوە. ئەم فەقێیە، کۆمەڵە خەڵکێکی لە دەوری خۆیدا کۆ کردووەتەوە و لە شێوەی یەک لە سەرکردە بەهێزەکان دەرکەوتووە، کە سەرەک عەشیرەتەکان سڵێان لێ کردووەتەوە. کاتێک کۆچی دواییی کرد " ماوەند "ی کوڕی جێی گرتەوە و دەستی بەسەر شارباژێڕ و دەوروبەریدا گرت و بەمەش بناغەی میرنشینیی بابانی دارشت و سلێمان بەگی کوڕی بە دامەزرێنەری ڕاستەقینەی ئەم میرنشینییە دادەنرێ، کە گەورەترین کەسایەتییەکی شارەزوور بووە و توانیویەتی سنووری ئەم میرنشینییە لە خاکی شارەزووردا فراوانتر بکا کە بە دەست ئەردەلاّنییەکاندا بووە. هەلی بێهێزیی میری ئەردەلاّن و بلاّوبوونەوەی ئاژاوە و زۆرداریی لە (سنە) قۆزتەوە و سالّی ١٦٩٤ی زایین هێرشی بردووەتە سەر ولاّتەکەی. یەک لەو هۆیانەش کە هانی داوە ئەوە بکا دووریی هەردوو دەسەلاّتی تورک و فارس بووە لە ناوەندی بزووتنەوەکانییەوە و بەمجۆرە سەرەتا دەستی بەسەر چەند ناوچەیەکدا گرت و دوو حاکمیشی لە حاکمەکانی ئیعدام کرد و

هەوالنامەی کتێب

ئینجا لەگەڵ لەشکرەکانی ئەردەڵاندا پێکیان دادا کە هەندێکیان چل هەزار کەس بوون لە ئازاکانی فارس و جەنگ لە نێوانی دوولادا سااڵێکی ڕێک درێژەی بووە و لە کۆتاییدا سلێمان بەگ بەزیوە و هەزاران کوژراو و دیلی لە دوای خۆیەوە جێ هێشتووە. هەندێک لە مێژوونووسان هۆی شکستەکەی بۆ ڕێککەوتنی لەشکرەکانی فارس و تورک بووە بۆ بەرەنگاربوونەوەی و هەندێکیش دەڵێن تورکەکان نێرراوێکیان ناردووەتە لا داوایان لێ کردووە ئاشتەواییان لەگەڵ فارسدا ببەستێ بەر لەوەی هەوڵی چوونە ناو خاکی عوسمانی بدەن.

ساڵی ١٦٩٨ و ١٦٩٩ی زایین تورک لەشکرێکیان کردووەتە سەر لە بیمی هێزو پەرەسەندووەکەیان و ڕێزنەگرتنی دەسەاڵتیان. سەرکردەی ئەم لەشکرە والیی بەغدا بووە بە هاوەڵیی پاشایانی حەڵەب و دیاربەکر. هەموو ئەو شتانەی لەبارەی دوای ئەوەوە دەزانرێ ئەوەیە سلێمان بەگ چووەتە ئاستانە "ئەستەمبوڵ " و لەوێ بە ڕێزێکی زۆرەوە پێشوازیی لێ کراوە و سوڵتان (سنجەقی بابان)ی پێ بەخشیوە و لە ئاستانەوە چووەتە (ئەدرنە)ی پایەتەختی دووەمی عوسمانییان لە ئەوروپا کە لەوێ مردووە " خوا لێی خۆش بێ". مردنەکەی بۆ عەشیرەتی زەنگنە هەلێک بووە کە هێرشیان بردووەتە سەر ولاتەکەی و بەشێکیان لێ داگیر کردووە. " جەودەت پاشا "ی مێژوونووسی تورک دەڵێ: ئەو زەوییانەی ئەم عەشیرەتانە وەریان گرتووە هی خۆیان بووە و بابان داگیریان کردووە و ئەمان گەڕاندوویانەتەوە. کە کوڕەکانی سلێمان بەگ لەسەر ئەوە ڕێک نەکەوتن کێ جێی بگرێتەوە، حکوومەتی تورک دەستی لە کاروباری بابان وەردا و چەند ساڵێک ڕاستەوخۆ میرنشینییەکەیان حوکم کرد، تا بەکر بەگ میرنشینییەکەی کەوتەوە دەست و دەستیان لێ هەڵگرت.

بەکر بەگ و فراوانبوونی میرنشینیی بابان

دوای ئەوەی بەکر بەگ فەرمانڕەواییی گرتە دەست دەسەاڵتی تورکی لە ولاتەکەی لابرد و دەسەاڵتی خۆی بە خۆرهەاڵت و خۆراوادا بااڵو کردەوە فراوانیی ولاتەکەی لە سیروانەوە تا زێی گچکەی خۆرهەاڵتی ڕێی (کفری ـ پردێ) بەرین بووە. لەگەڵ ئەردەڵاندا پەیمانێکی بەست کە ئەوە دەگەیەنێ کە دەسەاڵتی هێندەی ئەو بووە و توانستی ئەوەی بووە پارێزگاری لەو (جاف)انە بکا کە لە جوانڕۆ تووشی شکست هاتبوون. هەروەها لە ڕۆژگاری ئەمدا ئەدەبیاتی کوردی پەرەی سەندووە و کوڕەکان و نەوەکانیشی بە لەخۆبووردەیی نەتەوەیی ناسراون و پایەتەختی بابانەکان لە سەردەمی سلێمان بەگدا دێی (قەاڵچوالان) بووە.

هەواڵنامەی کتێب

دووبارە عێراق دەکەوێتەوە بەردەستی فارس

هەڵوێستی بەکر سوباشیی والیی بەغدا بەرامبەر حکوومەتی عوسمان

هەڵوێستی کورد لەم ڕووداوەدا ١٦٠٠ – ١٦٣٩ی زایین

هۆیەکانی کەوتنی عێراق بەردەستی فارسەکان

هۆیەکانی کەوتنی عێراق بەردەستی فارس دوای ئەوەی سوڵتان سولەیمانی قانوونی (٨٧) ساڵ بەر لەوە دەدرێتە پاڵ:

١) داگیرکردنی بەغدا لەلایەن بەکر سوباشی _یەوە.

٢) لاوازیی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لە کاروباری ناوەخۆییدا هۆیەکانیشی ئەمانە بوون:

ا _ شۆڕشی حەسەن پاشای ئەبازەی چەرکەس لە ئەنادۆڵ.

ب _ شۆڕشی چیای لبنان.

ج _ تەسکبوونی دەسەڵاتی سوڵتان بەسەر والییانی میسردا .

د _ بە ڕادەی سەربەخۆییی گەیشتنی دەسەڵاتی ئەو ولاتانەی زۆربەی دانیشتوانیان عەشایەر بوون.

هـ _ هەڕەش لە ڕۆخەکانی دەریای ڕەشکردنی قوڕسانە قۆزاقەکان " قەفقاسییەکان " و چوونە ناو بوسفۆریان.

ز _ بە منداڵی چوونە سەر تەختی سوڵتان مورادی چوارەم.

بەبایەختریننی ئەم هۆیانەش دەست بەسەر بەغدادا گرتنی بەکر سوباشی و دانەدەست فارسی کلیلەکانی شار.

ژیننامەی بەکر سوباشی

بەکر سوباشی لە بەغدا بۆ پلەی سوباشی بەرز بووبووەوە، ئینجا بۆ سەرۆکی تیپی یەنیچەری "ئینکیشاری " و بەو سامانەی کە هەیبووە و بە پشتگیریی هەندێک لە سەرکردەکان توانیویەتی دەسەڵاتێکی گەورە بەدەست بهێنێ. کە لە دەسەڵاتی یوسف پاشای حاکمی بەغدا پتر بوو. ساڵی ١٦٢١ی زایین بە سەرکردایەتیی لەشکرێکی تەمێکارانەوە کە لە عەرەب و یەنیچەری پێکهاتبوو ڕووی لە باشووری عیراق کرد، (محەمەد قەنبەر)ی کۆنە دوژمنی هەلی لەوێ نەبوونی قۆزتەوە و هێرشی بردە سەر پیاوانی و بەهۆی قایمیی شوێنەکەی و کەمە دەگمەنێک لە پیاوانییەوە قەنبەر بەسەریاندا سەرکەوت، بەڵام هەندێک لە پیاوانی قەنبەر و عومەری کوێخای و مەحموودی کوڕی لایەنگیریی هێرشبردنە سەر هێزەکانی بەکریان نەکرد. دوای ئەم سەرکەوتنە نووپراوی بۆ

هەوڵنامەی کتێب

کورِەکەی نارد کە لەگەڵ لەشکرە تەمێکارەکەدا بوو کە بەکر بکوژێ، نامەکەی بەردەستی بەکر کەوت. ئەمەی دواییان کە سەرکەوتنی بەسەر شۆڕشگێڕانی باشوور بەدەست هێنا، گەڕایەوە بەغدا و بەجەنگ گرتییەوە و قەنبەر و دوو کوڕەکەی دەستگیر کرد و تۆڵەیەکی زۆر دڵڕەقانەی لێ کردنەوە، کە خستیانییە ناو کەشتییەکەوە و ئاگری تێ بەردا و بەوانەشەوە کە لەناویدا بوون سووتا. دوای ئەم ڕووداوە فەرمانێکی ساختەی دەرهێنا کە بووەتە حاکمی بەغدا و شاندی نارده ئاستانە و بۆ حافز پاشای والیی دیاربەکر و ڕای گەیاند کە یوسف پاشا ناپاکیی لەگەڵ دەوڵەت کردووە و لەبەر دڵسۆزیی بۆ ناوبانگی حوکمی بەغدای لێ وەرگرتەوە و بەوەش بە فەرمی داوای پێ بەخشینی حاکمێتیی کرد لە پاداشتی ئەو کارە چاکەی کردوویەتی.

دامەزراندنی سولەیمان پاشا بەسەر بەغداوە

ئەم بارودۆخە لە وەزیری هەرەمەزن شاراوە نەبووە، بۆیە یەکسەر فەرمانی دامەزراندنی سولەیمان پاشای دەرهێنا بۆ والیێتیی بەغدا و عەلی ئاغای بۆ هەڵسووڕاندنی کاروباری تا گەیشتنی پاشا. کە ئاغا گەییە بەغدا بەکر گرتی و کوشتی. سولەیمان پاشاش چووە دیاربەکر و لەگەڵ ئەحمەد پاشای والیدا کۆ بووەوە، کە پاشایانی مووسڵ و شارەزوور و مەراش " مەعەش " و سیواس و هێزێکی گەورەی لە کوردەکانی باکووری لەژێر فەرماندەیی میرانیان لە خۆی کۆ کردەوە و خستییە پاڵ هێزی خۆیەوە کە بیست هەزار کەس بوو. دوای کۆبوونەوەی ئەم هێزە ئەنجوومەنێکی جەنگیی بەست لە دیاربەکر، سەرکردەکانی تێیدا لەسەر مەترسیدارێتیی کارەکە کۆک بوون و ڕایان سپارد ئەم لەشکرکێشییە بەم شێوەیە بەڕێ نەکەوێ. حافز پاشا لەگەڵ ئەم بۆ چوونەیاندا نەبوو و لەسەر ڕۆیشتنی سوور بوو و بەرەو مووسڵ بەڕێ کەوت، کە گەیشتێ، فریادگوزاریی نوێی لە میرە کوردەکانی ئامێدییەوە بۆ هات و هەروەها لە سیواسیشەوە هات و هێزەکانی ئورفە و مەرعەش دواکەوتن.

پاشا ڕای وا بوو لە مووسڵدا بن تا فریاگوزارییەکان تەواو دەبن، بەڵام ترسی ئەوەی هەبوو حکوومەت ترسنۆکی و بەرتیلخۆریی بداتە پاڵ، بەمجۆرە بەرەو کەرکووک بەڕێ کەوت و لەوێشەوە پێشەنگەکانی بە سەرکردایەتیی سولەیمان پاشا و بوستان پاشا (١٩) و میرە کوردەکانی سۆرانی نارده بەغدا کە گەیشتنە (بوهرز) (٢٠) حەسانەوە و ئینجا بەڕێ کەوتن، تا گەیشتنە لای شووڕەکانی بەغدا و لە ئەعزەمییەی باکوری شاردا خێوەتەکانیان هەڵدایەوە.

دەرکەوت و گەمارۆیانی دا و لێیانی دا کە بە بەزیوی بەرەو دیالە پاشەکشەیان کرد. ڕۆژی دووەم لەشکر بەرەو بەغدا پێشڕەویی کرد لە جەنگێکدا کە ڕۆژێک و شەوێکی خایاند لەگەڵ هێزە شۆڕشگێڕەکەدا بەیەکداچوون و لە ئەنجامدا تووشی شکست هات و هەڵات و چووە ناو شووڕە و زیانەکانی لە کوژراو و زامدار و دیل بە چوار هەزار کەس دانرا. دوا بەدوای ئەم سەرکەوتنە میرانی کورد حافز پاشایان هان دا، بەر لەوەی هەواڵی کوژراوان بگاتە خەڵک و ژنان دەست بە

شین و شەپۆڕ بکەن و کار لە گیانی لەشکر بکات و لە گەرمیان کەم بکاتەوە دوای بەزیوەکان بکەوێ. بەڵام پاشا گوێی لە قسەی نەگرتن و لەگەڵ بریندار و دیلەکاندا دەستی بە هەڵسوکەوتی خراپ کرد و لە ئەنجامدا ئاژاوە لەناو لەشکری نافەرمی " غەیرە نیزامی "یدا دەرکەوت.

لەم ماوەیەدا هەریەک لە بەکر و حافزی ئەحمەد پاشا گفتوگۆیان لەبارەی بەدەستەوەدانی بەغدا دەکرد، کە ڕێک نەکەوتن، بەکر کلیلەکانی شاری بۆ شا عەباس نارد کە یەکسەر فەرمانی بەپەلەی بۆ میرانی کورد و ئەوشار " ئەفشار " لە ئەردەڵان و لوڕستان نارد کە بچنە پاڵ " سەفی قولی خان "ی حاکمی هەمەدان. دوای چەند ڕۆژێک سوپای ئێرانی گەیشتە سەر سنوور وەستا، لە چاوەڕوانیی هەلی گەنجاودا بۆ گەڕاندنەوەی عێراق و شوێنە پیرۆزەکانی بۆ باوەشی ئێران. پەلێک لەم سوپایە بە سەرکردایەتیی (قارقجی خان) بەرەو شارەبان پێشڕەویی کرد، ئەوسا بەکر بۆ حافزی ئەحمەد پاشای نووسی و لە مەترسیی ئێرانی چاو تێبڕیو کردەوە. بەمجۆرە مانەوەی لە حاکمێتیی بەغدای پەسند کرد و سەرکردەی ئێرانییش هەر لەو کاتەدا بۆ حافزی ئەحمەد پاشای نووسی داوای بەدەستەوەدانی بەغدا و ڕاگرتنی خوێنڕژانی لێ کرد، ئەمیش وەڵامی دایەوە کە بەغدا ویلایەتێکی تورکە و بەکر دژی حکوومەتەکەی شۆڕشی کردووە و هاتووین بۆ تەمێکردنی کە فارس بۆی نییە دەست لەوە وەربدا، قارقجییش بە نووسین سەفی قولی خانی لەوە ئاگەدار کردەوە و ئەمیش لەلای خۆیەوە بۆ شای نووسی کە فەرمانی کۆکردنەوەی لەشکر و بەرەو سنوور ناردنی دا، کە لەشکری ئێرانی ئامادەبوو بەرەو بەغدا بووەوە کە لە بەکر سوپاشی بەولاوە کەسی لێ نەمابوو، کە حافز ئەحمەد دوای ئەوەی ئەو کارۆبارەی باس کرا لەگەڵ بەکر ڕێک خست گەڕایەوە مووسڵ. سەرکردەی ئێرانیش بۆ بەکری نووسی داوای بەدەستەوەدانی بەغدای لێ کرد ئەو ڕەتی کردەوە و شاری قایم کرد و سێ مانگی تێدا گەمارۆ درا. دواتر کوڕەکەی هەڵات و لەگەڵ فارس ڕێککەوت ئەگەر بیکەنە والی بەسەریەوە شارەکەیان بداتە دەس، داواکەیان پەسند کرد و گەڕایەوە ناو شار و سەرلەبەیانی دەرگەکانی کردەوە و لەشکرەکانی ئێران چوونە ژوورەوە و باوکیان گرت و کوشتیان و بەوەش حوکمیان بەسەر بەغداوە بۆ دابین بوو و قاسم خان و قارقجی خان _یان بۆ داگیرکردنی شارەزوور و مووسڵ نارد، بوستان پاشا (٢١) لە کەرکووکەوە کشایەوە مووسڵ و شارەزوور و مووسڵ–یش نەیانتوانی زۆر بەرگری بکەن و خۆیان بەدەستەوە دا. ئەم لەشکرە سەرکەوتووە کە لاوازیی هێزە تورکییەکەیان بینی بڕیاری بەرەو دیاربەکر چوونیان دا، قاسم خان پێشڕەویی کرد و ژیریی سیاسی و بەهرەی جەنگیی خۆی بەکار هێنا بۆ گرتنی شارەکە، بەڵام نەیتوانی و ناچار بوو بەپەلە پاشەکشێ بەرەو مووسڵ بکا لە ترسی ئەوەی بکەوێتە بەردەستی کوچوک ئەحمەدی ئەڵبانی _ی یەک لە سەرکردەکانی حافزی ئەحمەد کە ناردبووی مووسڵ بگرێتەوە و بڕینەوەی هێڵی گەڕانەوەی فارسەکان، هەرکە گەیشتە مووسڵ ڕوانیی دیسان کەوتووەتەوە بەردەستی تورک و سولەیمانی برازای کوچەک ئەحمەد خراوەتە حاکمێتییەکەی. کەچی کەرکووک چەند مانگێک هەر بەدەست فورسی حوکم بێزراوەوە (!) مایەوە.

هەواڵنامەی کێبڕکێ

ساڵی ١٦٢٥ی زایین، حافز ئەحمەد پاشا لە دیاربەکرەوە چووە بەغدا و وەک پێشەنگی سوپا حەسەن چەرکەس–ی بە هێزێکی بچووکەوە نارد، ئەمیش هاتە کەرکووک و هێرشی کردە سەر دە هەزار سەربازی ئێرانی و بەسەریاندا سەرکەوت و شارەکەی داگیر کرد ئینجا شارەزووری لە هێزەکانی شا خاوێن کردەوە و گەڕاندییەوە ناو شوورەی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی و بوستان پاشای وەک حاکم بۆ نارد. لە ساڵی ١٦٢٩ی زایینیشدا خوسرەو پاشا لە جێی حافزی ئەحمەد پاشا بە وەزیری هەرەمەزن دامەزرا و گەڕاندنەوەی عێراقی بۆ باوەشی دەوڵەتی عوسمانی پێ سپێررا. ڕووی لە عێراق کرد و لە ڕێیدا سەری لە دیاربەکر دا و میرە کوردەکان بە هێزەکانیانەوە لەگەڵیدا کۆ بوونەوە، لەگەڵیاندا چوو بۆ هەولێر و لەوێ ئەنجوومەنێکی جەنگیی لە میرە کوردەکان و سەرکردەکانی لەشکر و شێخەکانی هەندێک لە عەشیرەتە عەرەبییەکان و بڕیاریان دا لەبەر ئەم هۆیانە هێرش نەبەنە سەر باشوور:

١– زۆری زۆنگاو و زەوییە شۆرەکاتەکان.

٢– لە ترسی هێرشی ناکاوی لەشکرەکانی ئەردەڵان.

بۆیە بڕیاریان دا لە شارەزوور هێرش بکەنە سەر هێزەکانی ئەردەڵان، ئەوسا خان ئەحمەد خان میری ئەردەڵان بووە کە بە دڵسۆزی بۆ شا عەباس ناسرابوو و لەمەشدا لەگەڵ ئەندامانی تری بنەماڵەدا ناکۆک بووە، کە ئارەزووی پشتگیریی تورکە سوننییەکانیان هەبووە، هەرکە وەزیری هەرەمەزن گەیشت و نەگەیشتە شارەزوور گەلێک لە بەگزادەکانی ئەردەڵان و بیست خان لە خانەکانیان بە پەلە بۆ پێشوازی و گوێرایەڵی هاتن.

کە لەشکری تورک گەیشتە (خورماڵ) لەسەر سنووردا، وەزیر هێزێکی نارد بە نیازی داگیرکردنی ئەردەڵان و قەڵای (میهرەبان _ مەریوان) و قەڵاکەوتە دەست هێرشبەران. هەر لەو کاتانەدا فورسیش زەینەڵ خانی سەرکردەی گشتیی لەشکرەکانیانی ئێران و خان ئەحمەدیشیان نارد بۆ بڕینەوەی ڕێی پێوەندییەکانی نێو دوو هێزی لە خورماڵ و میهرەباندا، کە ئەوەی نەکرد و ڕاستەوخۆ چووە میهرەبان و لەگەڵ هێزەکانی تورکدا بەیەکدا هات کە بەو هێزانەی بۆ فریاکەوتنیان هات بەهێزبوون و سەرکەوتن و هێزەکەی زەینەڵ خان کشایەوە و هەزاران سەربازی کوژراو و بریندار و دیلی بە دوای خۆیەوە جێ هێشت، کە هەواڵی بەزینەوەکە بە شا گەیی ڕۆستەم خانی بە سەرکردەی گشتی لە جیاتیی زەینەڵ خان دانا و بە خۆشی لە ئەسفەهانەوە پێشڕەویی کرد. دوای ئەو سەرکەوتنەش کە خوسرەو پاشا لە میهرەباندا بەدەستی هێنا بە ئەردەڵاندا چووە ژووری و گەییە قەڵای خان ئەحمەد لە (حەسەن ئاباد) و ڕووخاندی و تاڵانی کرد و لەسەر ڕێی بەرەو (قەزوین)یدا چووە (دەرگەزێن) کە ئەویشی ڕووخاند و لە جیاتیی ئەوەی بچێتە (ئەردەبیل) و (قەزوین)ی باکور وەک پێشتر بڕیاری دابوو، بە هۆی خۆشبوونی کەش گەڕایەوە بەغدا.

لە ڕێی گەڕانەوەیدا شتێکی نائاسایی ڕووی نەدا شایەنی باس بێ جگە لە هەندێک گوللە بە یەکەوەنانەوەی نێوانی هێزەکانی و میرەکانی لورستان. لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٦٣٠ی زایینداا

تورک دەستیان بە پەلاماردانی بەغدا کرد و لە تشرینی دووەمدا زۆری نەمابوو ئازووقەیان تەواو بێ خوسرەو پاشا فەرمانی بە باشترینی تیپەکانی دا هێرش ببەنە سەر شوورەکانی شار و ئەوەیان کرد بەڵام بە بەزیوی پاشەوپاش گێڕرانەوە دواوە و چاکترینی پیاوانیان کوژران، پاشا دوای ئەوە ئەنجوومەنێکی جەنگیی بەست و بڕیاری دا بکشێنەوە مووسڵ. بەوەش خان ئەحمەد خان هەلی دەست کەوت و هێرشی بردە سەر هێزەکانی تورک لە شارەزوور و بەزاندنی و پێنج پاشای لە بەردەمدا هەڵاتن بۆ مووسڵ، خوسرەو پاشاش بە قینەوە بۆ ژوورەکەی خۆی بانگهێشتنی کردن و هەموویانی کوشت.

دوای ئەم شکستە بەغدا بەدەست فارسەکاندا مایەوە تا لە ١٧ی شوباتی سالّی ١٦٣٩دا سوڵتان مورادی چوارەم گەڕاندییەوە و هەر لەو ساڵەدا پەیمانێکی لەگەڵیاندا بەست ولاتی کوردانی سەر سنووری کردە دوو کەرتەوە، کەرتێکی لە ئێراندا مایەوە کە ئەردەڵان و ناوچەی کەڵهوڕە و کەرتێکیشی لەناو خاکی عوسمانیدا مایەوە کە شارەزوور و هەندێک لە عەشیرەتەکانی موکرییە. هەروەها بڕیاری مانەوەی شارانی (سەقز و زەهاو و دەرنە) بوون لەژێر چاودێریدا بمێننەوە. ئەم پەیماننامەیە ئارامیی بۆ سنوور نەگەڕاندەوە لەبەر زەحمەتیی دابینکردنی ئەو عەشیرەتە کوردانەی نە دان بە سنووری جیاکەرەوەدا دەنێن و نە بە دەسەڵاتی هیچ یەک لەو دوو دەوڵەتانە. لەگەڵ ئەوەشدا لە سەدەی حەفدەمەوە دوای ئەوەی عێراقیان بۆ گەڕایەوە دەسەڵاتی تورک دەستی بەچوونە ناو ولاتی کوردان کرد، جگە لە دوو میرنشینیی ئامێدی و جزیرەی بۆتان (جزیرە ابن عمر) کە بە نیمچە سەربەخۆ مانەوە.

حەسەن پاشای والیی بەغدا لە سالّی ١٧١٥وە تا ١٧١٧ی زایین

حەسەن پاشا سالّی ١٦٥٧ لە ئەوروپا لەدایک بووە و مافی کارگێڕی (الحقوق الادارية)ی لێ خوێندووە، کە گەڕاوەتەوە ئاستانە لە ئازایی و بە جەرگی ڕووی لە وەزیری هەرەمەزن بینی. لە سالّی ١٦٧٣شدا لە یەکێک لە فەرمانبەرییەکانی تەلاری شاهانە دامەزرا. لە سالّی ١٦٩٧یشدا بۆ پۆستی وەزیر بەرز کرایەوە و بە سەرە لە ویلایەتەکانی قۆنیە و حەڵەب و ئورفە دامەزرا و لە سالّی ١٧٠٢دا بەسەر دیاربەکرەوە دامەزرا، ئینجا سالّی ١٧٠٤ بەسەر بەغداوە لە جیاتیی (عەلی پاشا). سالّی ١٧١٥ و سالّی دوای ئەو بە سەرکردایەتیی هێزێکی تەمێکارانەوە کرایە سەر عەشیرەتەکانی بلّباس–ی کورد و لەگەڵ بەکر بەگی بابانداپێکیان دادا و بە دیل گرتی و کوشتی و بەوەش سامانەکانی بابان لەژێر دەسەڵاتی تورکدا ڕووخا تا لە سالّی ١٧٢٠دا خانە پاشا هەڵکەوت. لە سالّی ١٧١٧شدا بۆ بەرەنگاربوونەوەی عەشیرەتەکانی باجەڵانی کورد پێشڕەویی کرد کە هێرشی بردبووە سەر خاکەکانی عوسمانی، بەڵام لەبەر بەپەلە گەڕانەوەیانەوە بۆ خاکی خۆیان لەناو سنووری ئێران نەیتوانی زیانیان لێ بدا.

***

پەڕاوێزەکان:

(١٢) ڕاپۆرتی لێژنەی " عوسبەتولئومەم " لە دۆزی مووسڵدا ساڵی ١٩٢٥ی زایین، هەروەها لە کورد و کوردستان ـی بەشی (٢)ی بەرگی (١)دا ناوی عەشیرەتی تریش باس کراوە کە لیوای کەرکووک دادەنیشن پێمان باشە بەپێی ئەم خشتەیە باسیان بکەین:

پ.. ل/ ٣٠

(١٣) ڕاپۆرتی لێژنەی " عوسبەتولئومەم " لەبارەی دۆزی مووسڵەوە بۆ ساڵی ١٩٢٥ی ز. لە بەشی (٢)ی بەرگی (١)ی " کورد و کوردستان "دا ناوی عەشیرەتی تر باس کراوە کە لە لیوای کەرکووکدا نیشتەجێن، چاک وایە باسیان بکەین ئەمەش خشتەکەیەتی:

ناوی عەشیرەت	ژمارەی ماڵەکانی	نیشتمانەکەیان
لەیلان	٥٠٠	لە دەوروبەری لەیلاندان
تاڵەبانی	١٠٠٠	بەشێکیان لە قەزای کفری، لە نێوانی شێروان و کفری. بەشێکیشیان لە خانەقین دادەنیشن.
ساڵەیی (صالحی)	٢٠٠	لە نێوانی کەرکووک و قەرەحەسەن و گل ـدان.
شێخ بزێنی	٦٠٠	لەسەر ڕۆخی باشووری زێی بچووکدان.
کاکەیی	١٥٠٠	لە نێوانی حەویجە و زێی گچکەدان.
بیبانی	٤٠٠	لە باکووری کەرکووکدا، لە گوندی (خۆیانا !!)دا.

بڕوانە ئەو پاشکۆیەی لە کتێبی سیر مارک سایکس ـدایە لەبارەی ئەو عەشیرەتە کوردییانەی لە تورکیای کۆندا بوون. ل / ٥٥٣ ـ ٥٨٨.

(١٤) عەشیرەتی شوان –یش لەم ناوچەیەدا دەژی، هەروەها عەشیرەتی جەباری لە نێوان چەمچەماڵ و کەرکووکدا دەژی. سەرژمێری یەکەمیان وەک مێجەرسۆن دەڵێ (١٥٠٠٠) ماڵ و دووەمیان (٥٠٠) ماڵ دەبن.

(١٥) چوارەکەی تر، ئەو لادێیە ڕەسەنانەن کە دوای ئەوەی هەمەوەندەکان لە ناوچەکەیاندا نیشتەجێ بوون ئەمانیش چوونەتە پاڵیان و شوێنیان کەوتن و ژمارەی ماڵەکانیان نزیکەی ٥٠٠٠ ماڵێکە و ئەمەش ناوەکانیانە: (١) کافرۆشی. (٢) چنگنی. (٣) بێیانی. (٤) سۆنیەوەند.

(١٦) دیارە دەبێ " قەرەداغ " بێ.

(١٧) ڕاستییەکە (سوڵتان حوسێن)ی میری ئامێدییە. بڕوانە: شەرەفنامە.

(١٨) گلشن خلفا – ناوی کتێبێکی مێژووییە.

(١٩) لە دەقەکەدا بە هەڵە نووسراوە (بوستان باشی)، ڕاستییەکەی (بوستان پاشا)ی والیی کەرکووک– ە کە ئێمە ڕاستمان کردەوە (وەرگێڕ).

(٢٠) لە دەقەکەدا بە (بەهریز) نووسراوە ڕاستەکە (بوهرز)ە کە ئێمە ڕاستمان کردەوە. (وەرگێڕ)

(٢١) بڕوانە پەڕاوێزی ژمارە (١٩).

هەواڵنامەی کێبڕکێ

شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران
١٩٢٥

لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا و فرەنسادا

ئەڵقەی شەشەم

لەم ڕاپۆرتە کە، ئەتاشەی سەربازی بالوێزخانەی فرەنسا لە تورکیا بۆ وەزیری جەنگ و سەرکردایەتیی ئەرکانی سوپای فرانسای بەرز کردووەتەوە، کۆمەڵێک شیکردنەوە و بۆچوونی وردی بەخۆوە گرتووە و لە نیگای کەسێکی شارەزا بە ناوچەکە بۆچوونەکان خراونەتە ڕوو. ئەوەی جێگەی سەرسوڕمانە ئەوەیە ئەم پیاوە دیپلۆمات و ئەفسەرە سەربازییە چۆن ئاوا بە قوواڵی خوێندنەوەی بۆ پێکهاتەی کۆمەڵگەی کوردی کردووە و چۆنیش لە ڕوانگەی پێوەندییە نێودەوڵەتییەکانەوە ڕا و پێشبینییەکانی خۆی خستووەتە ڕوو. ئەم خوێندنەوە و شیکردنەوانەی لەم ڕاپۆرتە درێژەدا خراونەتە ڕوو گەڵێک شایانی دووبارە خوێندنەوە و پێداچوونەوەن.

بەڵگەنامەی ژمارە: ٣٧

کۆنستانتینۆپل، ٣ی ئاداری ١٩٢٥

ژمارە A.M/٧٧

لیوتینان کۆلۆنێل کاترۆ*، ئەتاشەی سەربازی لە تورکیا

بۆ بەڕێز وەزیری جەنگ–سەرکردایەتیی ئەرکانی

سوپا –بیروڕی دووەم– پاریس(١)

کەوتنی کابینەی حکوومەت

بە پێوەند لەگەڵ ڕاپەڕینی چەکداریی گەنجەدا

ڕاپەڕینی چەکداریی گەنجە کە، لە ڕاپۆرتی ژمارە A.M /٧١ –مدا لە ٢١ی شوبات بۆ

وەرگێڕانی لە فرەنسییەوە: د. نەجاتی عەبدوڵڵا

بەڕێزتانم باس کـردبوو، کـاریگەری ئەوەی بووە بووەتە سـۆنگەی دەست لەکـارکـێـشـانەوەی کابینەکەی فـەتحی بەگ[٢]. بەڵام ئەوە بەهیچ شێوەیەک بەو مـانایە نییە وەک ئەوەی ئەوە بە بیـردا دێت کە، یاخیبووەکان سەرکەوتنی گرینگیان بەدەست هێناوە و لەم ڕووەوە ئـەمـەیان ناتەواوی ئەو هەنگاوەهـڵگرتنانە بسـەلمێنێ کە، لەلایەن حکوومـەتەوە هـەڵگیـراون. بگرە بەپێـچـەوانەوە ڕاپەڕینی چەکداریی شێخ سـەعید لە پاشـەکشـەدایە و کەم تا زۆر تەنیا بەشێکی زۆر بچووکی کوردستانی گرتووەتەوە و مـەترسـییـەکانی بەرفراوانبوونی وا دیارە بەلاوە نراون. هـەتا بۆ هـەمـوو چاوەدێرێکی بێلایەن دیارە کە، کـابینـەکـەی فەتحی بەگ، دوور بـوو لەوەی دیاردەی ناشێلگیریی پێوە دیاربووبێ و، لەم ڕەوشـەدا پەنای بردووەتە بـەر ڕستێک هـەنگاوهـڵگرتنی دەگـمـەن (ئیستژنایی) ناجـۆر لەگەڵ گرینگیی ئەو شـەڕەی کە دەبێ بکرێ. بەڵام ئەمە بیـروڕای پارتی میللی نەبوو. ڕاگەیاندنی حـوکمی عـورفـی لە دوازدە ویلایەت و تـەعـبـیـئـەکـردنی پێنج دەسـتـەی یەدەک (١٩١٠–١٩١٥). هـەروەها دەرکـردنی قـانـوونێک کـە، بڕیار دەدات بـە تاوانبـارکـردنی بـە خـیـانـەتی گـەورە بۆ هـەر کـەسـێک بیـروباوەڕی ئـایینیی بە ئـامـانجی سـیـاسـی بـەکـار بـهـێنێ، بەڵام ئەو ڕایەی کـە باو بوو لەلایەن تونـدڕۆیەکـانی پارتـی ئەوە باو بوو کە، کـردەگـەلی حکوومـەت زۆر مـیـانڕۆیانەن و وەڵامـی ترسناکی ڕەوشـەکـە نادەنـەوە. ئەم بەهـەڵەدابردنە مـانۆڕێکی دەشـاردەوە کە نـەک هـەر تـەنیا دژی شـێخ سـەعید و لایەنگیـرەکـانی بوو، بگرە دژی هـەمـوو ئـەو تـوخـمگـەلەی ناو وڵاتیش بوو کە، گـومـانیـان لێ دەکرا کـۆڕانە بەشـوێن پارتی گـەل نەکـەون، بە تـایبـەت دژ بە پارتی پێـشـکەوتووخـواز. ئەوە ڕەوشـێکی دەروونیی پارتێکی زۆمـدار بوو بۆ مـومـارەسـەکـردنی دەسـەڵات کە ترسی ناسـیـوە و دەرفـەتێکی لەباری بۆ هاتووەتە پێشـەوە بۆ ئەوەی بەناوی ڕزگارکـردنی ڕێژیم، خـەنیمـە سـیاسـییـەکانی خـۆی لەناو ببات و داوای ئەوە بـکات کە، لێ نەگەڕێ ئەم دەرفـەتـەی لەدەست بچێ. وا دیارە ئەوەندە بەس نەبوو کە، پارتی پێشکەوتووخواز بە گەرمی ڕای گەیاند پێوێستە یەکەتییەکی پیرۆز لە بەرامبـەر بزووتنەوەی کـۆنەپەرسـتـانەی کورد ڕابگەیـەنرێ و هاوپشـتـیـوانیی خـۆی لە حکوومـەت ڕاگـەیاند. ویستیان گرەوێکی تری بەسەردا بسـەپێنن و ناچاری خـۆکوشـتنێکی بکەن بەوەی داوایان لێ کرد لقە بڵاوەکانی پارتەکەی لە ناوەوەی وڵات دابخات. جا وەک چۆن فەتحی بەگ ڕەتی کردەوە لقەکان دابخات، وەک ئەوەی لە هـەمـان کاتدا، سـەرۆک وەزیران ڕازی نەبوو لەسـەر ئەوەی حـوکمی عـورفی بگەیـەنێتـە کـۆنسـتـانتـینـۆپل، قـەڵای بەناوبانگی ئـۆپـۆزسـیـۆن و شـاری گـومـانلێکراوی هـەمـوو خیانەتکارێک، بەو ئەنجامە گەیشتن کە سەرۆکی ئەنجوومـەن هـەڵبگێڕنەوە.

ئەنجامەکەی، دوێنێ ٢ی ئادار دەستم کەوت، ئەمـە وەک ئەوە نییە کە، بتـوانرێ باوەڕ بکرێ، لە دانیـشـتنی ئەنجـوومـەندا، بەڵام لـە کـۆبوونـەوەی پێـشـوەخـتـەی پارتی گـەلدا، لە نـاوەوەی ئەم کـۆمـیـتـەیەدا کـە، مـافی تەمـسـیلی نیـشـتـمـانی زەوت دەکـات، ئەوانەی کـە ڕاهاتوون لەسـەر گواستنەوەی هـەمـوو پرسـەکانی وڵات بۆ ناو دادگاکانیان و هـەڵسـوکـەوتی حکوومـەت دیاری بکەن. فـەتحی بەگ، کـرا بە کـەمـینـە، بە ٩٢ دەنگ بەرامـبـەر بە ٦٠ دەنگ، لە گـفـتـوگـۆی تایبـەت بە بەهێزکردنی ئەو هـەنگاوانەی کە دەبێ بگیرێنە بـەر، فەتحی بـەگ، دەست لەکارکێشـانەوەی خـۆی

پێشکێش بە سەرکۆمار کرد کە، ئەویش لە کۆبوونەوەکە ئامادە بوو و قسەی کرد. دانیشتنێکی زانیاری بوو کە، لەسەر بنەمای دەقی تێکستە ئۆرگانیکەکان، هەوڵ دەدرێ لەناو دامەزراوە کۆماریيەکانی تورک، بەدوای ڕەنگدانەوەی ئەو بنچینانەدا بگەڕێ کە، ڕێکخراوە دیموکراتییەکان لەسەرەیەوە ڕاگیراون. لەژێر پەردەی قانووندا ، ژیانی سیاسی و یاریی دەسەڵاتە جیاوازەکان لەلایەن مستەفا کەمال و لایەنگیرەکانیەوە دەستیان بەسەردا گیراوە کە، دیکتاتۆر لە راستیدا، لە بەرامبەر دەسەڵاتی جێبەجێکردن و یاسادانانداە مومارەسەی دەکات.

وادیارە ئەنجامی پەسنی ڕووداوەکان ، ئەوەیە کە، عیسمەت پاشا دەسەڵات دەگرێتەوە دەست، لەگەڵ دەستەیەک پیاو کە بڕیار دراوە ئۆپۆزسیۆن بێدەنگ بکەن کە، لەناویاندا بڕێک جودابووەی کەم لە وەزیرەکانی فەتحی بەگ هەن. ئەرکەکە لە سەرەتادا لەوانەیە تا ڕادەیەک قورس بێت، چونکە بە مشورەت پێکردنی ژمارەی دەنگەکان کە، ئەوەندە بۆ سیاسەتی کابینەی پێشوو و ئەوهێندە بۆ کردەیەکی (ئەکسیۆنێکی) زۆر شێلگیرانەتر ڕاگەیەندراون، ئەوە تێبینی دەکرێ کە، ٦٠ دەنگ، لە کۆی ١٥٢ دەنگ کە پارتی هەیەتی، بۆ حکوومەتی نوێ نوقسانن. لەگەڵ ئەوەشدا، دەسەڵات لەم وڵاتە مومارەسەی سیاسەتی ڕاکێشانی کەمینەکان دەکات کە، بە ئاسانی وەکو بەفری بەهاران تواندیانەوە. جەربەزەیی و سەرسەختی شایانی سەرسوڕمان و قەناعەت پێکردنن.

کەوایە ئەم تەنگژەیە چ بەرهەم دەهێنێ، چۆن دەکرێ ڕاپەڕینی چەکداریی کورد بخەملێنرێ؟ فراوانبوونی هەوەڵینی ڕاپەڕینە چەکدارییەکە بە بڕێک خێرایی و بەسەرکەتوویی و دەستبەسەرداگرتنی باکوری موراد–چای، ناوچەی چیایی گەنجە (گورنەخ) و دێرسیم (کۆزات)، لە باشووری تۆرۆسی ئەرمەنی لە خارپووت بە لیجەوە (لە ٦٠ کیلۆمەتری باکوری ڕۆژهەڵاتی دیاربەکر)، پاشان ڕاپەڕینەکە وەستا لەوەی چیی تر بچێتە پێشەوە. قۆناغی لە ناکاوی یەکەم کە تێیدا، دەسەڵاتکارانی بەڕێوەبەری هەڵاتن، کە تێیدا ژاندەرمەری و بڕێک وەحداتی لاوازی لەشکری نیزامی جودا بوونەوە یان شکان، کە لەو ناوچانە دانیشتوان بە شێوەیەکی پاسیڤ مانەوە، دوای ئەوە کاردانەوەیەک کە بەشێوەیەکی تایبەتیی لەلایەن دانیشتوانی ئەو ناوەندانە دەستی پێ کرد کە، بە دەست ڕاپەڕیوە چەکدارەکان جەزرەبە و ڕاووڕووتیان چەشتبوو. ئەوە بەم شێوەیە بوو کە، خارپووت بە وەسیلەگەلی تایبەت بەخۆی ئازاد کرا، بە هەمان شێوە هێزی لەشکر بە کۆمەگی خۆبەخشکارە ناوچەییەکان ئەرغەنە، پاولۆی لە ناوچەی موراد–چای وەرگرتەوە. لە هەمان کاتدا، ڕۆحی کێبەرکێ و ئێرەیی کە گروپگەلەکان و سەرۆکە کوردەکانی لەیەک جیا دەکردەوە، دنەی بەشێکی بەرچاوی لەوانە دەدا کە، وەفاداریی خۆیان بۆ ئەنگۆرە ڕابگەیەنن، بەشێوەیەک کە پێش ئەوەی هەنگاوەڵگرتنی داپڵۆسێنەرانەی سەربازی، لەلایەن حکوومەتەوە بڕیاری بۆ بدرێ، ناوچەی شۆڕشەکە وەتاق دەبوو و خۆنیشاندانی خۆی بەدیار دەخست. لە کاتی ئێستەدا، یاخیبووەکان وا پێ دەچێ لە ناوچەکانی گەنجە (گورنەخ)، چۆباشور و ڕۆئاوای وڵات و لە باشووری موردا–چای، گرووپێکی چیایی لەلایەن ناوچەکانی پیران–خنس و لیجە (باکوری دیاربەکر) بالادەست بن.

وادیارە لە دژی ئەم زنجیرە چیایەیە کە، ئۆپەراسیۆنی دادێ دەست پێ دەکات. ئەوە لێرەوەیە کە، ڕاپەڕینە چەکدارییەکە هەڵگیرسا، لەم خاڵانەوە بوو کە، چەند مەفرەزەیەکی تورک هاتنە شکان. پیران سەرباری ئەوە، ناوچەی زادگەی شێخ سەعیدە. داپلۆسینەوەکە کاراکتەری سیاسیی هەیە، کە پێشبینی دەکرێ بێ ڕەحمانە بێت، هەوڵدان بۆ تێکوپێکدانی مومتەڵەکاتەکان و تێکوپێکدانی ناوچەکان، لە نەبوونی دسەڵاتدا دەستگیرکردنی ئەو کەسانەی کە لەو ناوچانەن– کە دەبێ لە بەرچاو بگیرێ– بە وردی بخرێتە بەر ئەمن و ئاسایش. بە کام وەسیلەی مانۆڕ پشت بە جێبەجێکردنی ئۆپەراسیۆنەکە ببەستێ؟ ئێمە نایزانین، لەگەڵ ئەوەشدا ڕەوشی وڵات، دابەشکردنی ئێستەی لەشکرەیلی سوپای حەوتەم لە ناوچەکە و، دواجار ڕەوشی کەناڵەکانی بەیەکگەیشتن بەری شیمانەکان ڕووناک دەکەنەوە. ئەو توخمانەی کە لە ئێستەدا لە ناوچەکەن (سوپای حەوتەمی و یەکەم و چواردەمی فیرقەی ئەسپسوار) کە لەسەر کەوانەیەک جێگیر بوون کە، لە ڕۆهەڵات و ڕۆئاوا بە بتلیس، جەزیرەی ئیبن عومەر، مێدیەت، ماردین، دیاربەکر، وێرانشەهر، ئورفە، مەلاتیەدا دەڕوات، کەوانەیەک بەناو چەقی ئەو ناوچەیەی کە، بە دووراییەکی جیاواز لە نێوان ٥٠ و ١٢٠ کیلۆمەتری ئەو ناوچەیە کە دەبێ بیگاتێ. کەوایە دەکرێ تەسەوری هەڵمەتێکی لەیەکەوە نزیک بکرێ لە هەموو ئەم توخمگەلانە لە پەڕاوێزەوە بۆ ناوەند، بەڵام وادیارە لە سۆنگەی ئاسایشەوە لەشکری بتلیس و وان ناتوانن بەشداریی ئەم بزووتنەوەیە بکەن. کەوایە شیمانەی ئەوە زیاترە کە بنکەی دەرچوونی سوپا کەم بکرێتەوە بۆ بواری میدیەت، ماردین، دیاربەکر، ئورفە، مەلاتیە. ئا ئەمەیان ئەو ناوچەیە کە لە هەمووان کراوەترە و دواجار ڕەوشێکی بنەڕەتییە لە وڵاتێکدا کە وەسیلەگەلی هاتوچۆی زۆرە، ئەو ناوچەیە کەوتووەتە نزیک هێڵی شەمەندەفەری بەغدا. ڕاستییەکەی ئەوەیە کە، حکوومەتی تورک ئێمەی ئاگەدار کردەوە کە، لەم ڕێگەیەوە لە ٤ ی مانگەوە ٢٥٠٠٠ پیاو دەگوازێتەوە، ئەوە ئەوەمان بۆ دیار دەخات کە ئەو لێکدانەوەی کە ئێمە بۆ ئامانجەکانیان کردبوو دروستە. ئەوە تەنیا، بە پەلاماردانی یاخیبووەکانە لە باشوورەوەیە کە، سەرکردایەتیی ئەرکانی سوپا بتوانێ هیوای ئەوە بخوازێ لە ماوەیەکی تا ڕادەیەک کورتدا دەخاڵەت بکات. کردەیەکی سەربازی لە باکور یان لە باکوری ڕۆهەڵاتدا لە سۆنگەی دووری و لاوازیی ئۆردووەکانی (سیواس، ئەرزەنجان، هتد) قەدەغەیە، کە ئەگەر بەچەند مەفرەزەیەکی بچووک نەبێ، هەروەها نەبوونی ڕێگەوبان و هێشتا زیاد لەوەش نەبوونی ڕێگەی شەمەندەفەر. ڕەوشی ئامێرکاریی ئابووریی ئەنادۆڵ بۆ چارەسەرکردن لێرە زۆر بە قورسی پێ لەسەر ئەو کێشەیە دادەگرێ. پرسی کوردستان کە پرسێکی نوێ نییە، چارەسەر نابێت تەنیا ئەو کاتە نەبێت، لە باکور و باشوور، هێڵی شەمەندەفەر بگەنە بناری زنجیرە چیایەکان. تورکیا دووەم لەوەی بچێتە ناو ئەم خاڵە و تا ئەو کاتەی پێی دەگات، دەتوانێ دژ بە دانیشتوانە پشێوەکانی ئەم وڵاتە هێرشگەلی تەمێکردن بە کاریگەریی کاتی بەڕێوە ببات. دەتوانی دەستی بەسەردا بگرێ و کەمی بکاتەوە. وادیارە ئەنگۆرە ئەوەی بە بیردا هاتووە، کە ئێمە بیرمان لێ کردووەتەوە کە، ئۆپەراسیۆنی دادێ دەتوانێ تەنیا بە کارەکتەری سنووردارەوە ئەمە بکات.

ئەو کێشەیەی کە لە بەردەم تورکیا قووت بووەتەوە، هاوشێوەی ئەو کێشەیەیە کە ئێمە لە جەزائیر و مەغریبدا هەمانبوو لە دەست بەسەرداگرتنی زنجیرە چیایە یاخیبووەکان. بێگومان ئەوە پێویستی بە کردەیەکی سەربازی هەیە، بەڵام هەروەها پێویستی بە ئامادەسازییەکی سیاسی و بەڕێوەبەرایەتییەکی شیاویش هەیە. هێشتنەوەی کوردستان لەناو ڕێکخراوە کۆمەڵایەتی و کلۆڵیی ئابووریی خۆیدا، لەناو ئیزدواجیەتی دەسەڵاتی سەرۆکە کوردەکان، کە لە ڕاستیدا دەسەڵاتێکی زۆر پەرت و بڵاوە بەسەر تەواوی هۆزەکاندا، دەسەڵاتێکی ئاساییی بەبێ وەسیلەگەل، بێ توانا، ترسنۆک و فاسید، کە، نە سەرچاوەی ئاوەدانی دروست دەکات و نە دامەزراوەی فێرکردن، بێ توانا لەوەی ئۆردووگەلی پێویست لەناو ولاتدا بهێلێتەوە، تورکەکان، لەوەتای چەند سەدەیەکە، نەیانتوانیوە لە بەرچاوی دانیشتوان ببن بە نموونە، نە مامۆستای ڕێز لێگیراو، نە بەخشندەکارێک کە بەرژەوەندییەکانیان یەک بخات. ئەمە لەبەر ئەو هۆیەیە کە، کردەی شێخ سەعید کە لەوانەیە ئیلهامی لە فەرمانی کەسیی وەرگرتبێت، بەڵام پشت ئەستوورە بە بیرۆکەیەکی سادەی وەک بەرگریکردن لە ئاین، ترس لە بێگانە یان هەستی تایبەتیی کە، بەوە ئاسۆبینینێک دێنێتە پێشەوە بە قازانجی سوود وەرگرتن لە غەریزە کە تالان و بڕۆی سەرەتایی دەکات، هەمیشە بە ئاسانی لایەنگیری بۆ دەدۆزرێتەوە. بەڵام لە هەمان کاتدا، ڕۆحی سەرکێشیی ئەسڵی لای کورد، هەوەسیان بۆ تالان و بڕۆیی، بەهیچ کلۆجێ هێندە نابات بزووتنەوەکە لە ئامانجی سیاسی وەردەگێڕێ، خۆی خۆی هەڵدەلوشێ. ئەوە لەوانەیە لەسەر ئەم دیاردەیە سایکۆلۆجییە بێت کە، تورکەکان پشتی پێ ببەستن و هێشتا گرەوی لەسەر بکەن.

لەسەر ئەم تێبینییانە، بڵێی شێخ سەعید گوێڕایەڵی لە پێدانی بەخششی هێزێکی بێگانە یان لەلایەن کەسانی خەنیمی شێوەی کۆماری قەبووڵ بکات؟ گریمانەی یەکەم بەدوور نازانرێ، دووەمیان لەلایەن حکوومەتی ئەنگۆرە شەرمەزار کرا، کە وای دەبینێ لەناو ڕاپەڕینە چەکدارییەکەدا دەستی شازادەکانی بنەماڵەی سوڵتان و کۆنەپەرستانی ئاوارە لە سووریای تێدایە. لەوانەیە ئەوە تەنیا بیانوویەکی گومڕا بێت بۆ دانانی پیلانگێڕی لەگەڵ دوژمنانی کۆماری لە ناوەوە، پیاوانی ئاینی و پێشکەوتووخوازەکان و پاساوهێنانەوە بێت بۆ ئەو ئاستەنگانەی کە دژیان ئامادە دەکرێ. تۆمەتبارکردنەکە بنەوانی هەبێت یان نا، پێویستە چاوەڕوانی ئەوە بکەین کە ڕووداوەکانی گەنجەکە، لە بنەواندا هاوسۆزییەکی زیندووی هەبوو، ئەمڕۆکە شوێنەوارەکانی دەردەکەون، بە قازانجی سەقامگیربوونی دیکتاتۆریەتی پارتی گەل بەکار دەهێنرێن.

بەتەماشاکردنی ئەم دەسکەوتە سیاسییە، حکوومەت حیساب بۆ خەرجی نوێ و چوونە ناو بودجەی، قەرزداری خۆی بکات، کە خەرجی زیادەی ئەم تەعبیئەکردنە و ئۆپەراسیۆنانەی دەکەوێتە سەر حکوومەت داوای لە ئەنجوومەن کردووە، بۆ ئەم ئامانجەی، یەکەمین پشتیوانەی ٢٧٥٠٠٠٠٠ لیرە داوا بکات. ئەمە دووەم لەوەی بەش بکات. بەڵام سااڵی بودجە تەنیا لە سەرەتاکەیدایە و، تورکەکان عادەتیانە تەنیا بیر لە ساتەوەختی ئێستە بکەنەوە. سەرباری ئەوەش، وا دەبێ مۆڵدانی سەربازیی گران وەستاو بە وەسیلەگەلی سەربازی کە تورکەکان لەودیو فوراتەوە مۆڵیان داوە،

دەرکەوتنیان وەک کارتێکی سوودگەیێن بێت لە باری سیاسییان لەسەر مووسڵ. تا ئەمڕۆ، تورکەکان لەسەر سنووری ئەم ویلایەتە (واتە ویلایەتی مووسڵ، وەرگێڕ) تەنیا نزیکەی ١٠٠٠٠ سەربازیان هەیە. هێزی پشتیوانی گەیشت و گواستنەوەکان کران، واتە لە دەوروبەری ١٥ی ئادار، دەتوانن ببنە نزیکەی ٤٠٠٠٠ سەرباز. بەبێ دنەدانی حکوومەتی ئەنگۆرە، مەعقوول نییە کە بشێت بە وەسیلەگەلی سەربازی پشتیوانی لە بانگەشەکانی بکات لە سەرووی میزۆپۆتامیا، دەتوانرێ بەلای کەمییەوە ئەوە بەهەند وەربگیرێ کە هاوسێ ئینگلیزەکەیان، بەهیچ کلۆجێ نابینین بەهێزکردنی وەک ئەوەی سوپای تورکیان کردبێت. ئەمە خاڵێکە شایانی ئەوەیە ئاماژەی پێ بکرێ چونکە پرسیارێک دەوروژێنێ کە بۆ ئێمە گرینگە، پرسی گواستنەوە بەڕێگەی ئاسنین، بەناو خاکی ماناتی ئێمە لە سووریادا، لەشکرێک کە گومانی ئەوەی لێ دەکرێ لەوانەیە دژی عێراقیش شەڕ بکات و، ئەوە بە ئاماژە پێکردن بەو کاریگەرییەی کە، دەشێ کێشەی گەنجە بەسەر بابەتێکەوە ببێ کە پێوەندیی بە ئێمەوە هەبێ، ڕاپۆرتەکەی خۆم بە کۆتا دەهێنم کە، تێیدا هەڵم داوە کاراکتەرەکەی دیاری بکەم و پەرچەکردارەکانی (تەداعیاتەکانی) بەسەر ژیانی سیاسیی تورکی دەستنیشان بکەم.

مۆر و ئیمزای ئەتاشەی سەربازی
باڵوێزخانەی فرەنسا لە تورکیا

هەواڵنامەی کێبڕ

پەڕاوێزەکان:

* Catroux

(١) وێنەیەک بۆ:

- سەرکردایەتیی ئەرکانی سوپا (بیرۆی دووەم)
- سەرکردایەتیی ئەرکانی سوپا(بیرۆی دووەم/ دەزگای زانیاری)
- سەرکردایەتیی ئەرکانی سوپا (بەشی ئەفریقیا)
- کۆمیسێری باڵا/ بەیروت
- کۆمیسێری باڵا/ کۆنستانتینۆپل
- ئەتاشەی سەربازی، ئەسینا

(٢) عەلی فەتحی ئۆکیار (ناسراو بە فەتحی بەگ) (٢٩ ی نیسانی ١٨٨٠–٧ی ئایاری ١٩٤٣). دیپلۆمات و پیاوی دەوڵەتداری تورکیا. ئەفسەری دواین دە ساڵی ئیمپراتۆریای عوسمانی. ساڵی ١٩١٣ بووەتە باڵوێزی ئیمپراتۆریای عوسمانی لە بولگارستان و هەر هەمان ساڵ پێوەندیی بە جەمعیەتی ئیتتیحاد و تەرەقی دەکات. فەتحی بەگ کابینەی حکوومەتەکەی لە ساڵی ١٩٢٤ پێکەوەنا و هێندەی نەبرد لە ساڵی ١٩٢٥ ئیستیقالەی دا. ساڵی ١٩٣٠ بووەتە باڵوێزی تورکیا لە پاریس و ساڵی ١٩٣٤ باڵوێزی تورکیا لە لەندەن.

Constantinople , le 3 Mars 1925

N° 77 / A.M.

Le Lieutenant Colonel C A T R O U X
Attaché Militaire en Turquie
à
M. LE MINISTRE DE LA GUERRE - Etat-Major
de l'Armée - 2e BUREAU
P A R I S

ETAT-MAJOR - 10 MARS 1925 - CABINET

La chute du Cabinet
en connexion avec le soulè-
vement de GHEINDJ

L'insurrection Kurde de GHEINDJ, dont mon rapport N° 71/AM. du 21 Février vous a entretenu, vient d'avoir pour effet de provoquer la retraite du Cabinet FETHI BEY. Ce n'est point, comme on pourrait le penser, que les rebelles aient remporté des succès importants et démontré de ce fait l'insuffisance des mesures adoptées par le Gouvernement. Bien au contraire, le soulèvement du CHEIKH SAID est en régression, il n'affecte qu'une partie relativement réduite du KURDISTAN et ses dangers d'

Destinataires
- E.M.A. - 2e BUREAU
" - 2e BUREAU S.R.
" - Section Afrique
- Haut-Commissaire, Beyrouth
- Haut-Commissaire, Constple
- Attaché Militaire , Athènes

.....

هدوالنامدی کتێبخانه

extension paraissent conjurés. Il semble même , à tout observateur impartial, que le Cabinet FETHI BEY , loin de se montrer insuffisamment énergique en l'occurence, a eu recours à des mesures d'exception hors de proportion avec l'importance du mal à combattre . Mais tel n'a pas été l'avis du Parti Populaire ; la proclamation de l'Etat de siège sur 12 vilayets, la mobilisation de 5 classes de la réserve (1910 - 1915) ,la promulgation d'une loi décretant de haute trahison l'exploitation de l'idée religieuse pour des fins politiques, ont été considérées par les Extrêmistes du Parti , dont l'opinion a prévalu, comme des actes de Gouvernement trop modérés et ne répondant pas à la gravité des temps . Ce sophisme dissimule une manoeuvre dirigée non point tant contre le CHEIKH SAID et ses partisans, que contre tous les éléments du pays suspects de ne point suivre aveuglement le Parti du Peuple et notamment contre le Parti Progressiste. C'est la position d'esprit d'un Parti jaloux d'exercer le pouvoir, qui vient de connaître la peur, et qui rencontrant une occasion favorable pour anéantir , au nom du salut du régime, ses adversaires politiques , prétend ne pas la laisser échapper. Il n' a pas paru suffisant que le Parti Progressiste ait chaleureusement proclamé la nécessité de l'union sacrée devant le mouvement réactionn

.....

maire Kurde et soutenu le Gouvernement . On a voulu lui imposer d'autres gages et le contraindre à un suicide en lui demandant de fermer ses filiales répandues à l'intérieur du pays. Et comme FETHI BEY s'est refusé à l'y forcer , comme en même temps, le Premier Ministre m'a pas consenti à étendre l'Etat de siège à CONSTANTINOPLE , citadelle réputée de l'opposition et ville soupçonnée de toutes les traîtrises, on a résolu de renverser le Président du Conseil.

Le résultat a été acquis hier 2 Mars, non point comme on pourrait le croire , en séance de l'Assemblée, mais à la réunion préparatoire du Parti du Peuple, au sein de ce Comité qui, usurpant les prérogatives de la représentation Nationale, a pour accoutumé de évoquer toutes les affaires du payx à son tribunal ,et de dicter les gestes du Gouvernement. FETHI BEY mis en minorité par 92 voix contre 60, dans le débat relatif au renforcement des mesures à prendre, remit sa démission au Président de la République, présent lui-même à la réunion et où il a pris la parole. Séance instructive pour qui, sur la foi des textes organiques, serait tenté de rechercher,dans les institutions républicaines Turques,le reflet des principes sur lesquels repose l'organisation des démocraties. Sous des apparences constitutionnelles , la vie politique et le jeu des différents pouvoirs sont confisqués par MUSTAPHA KEMAL et ses partisans dont la dictature s'exerce en fait, à l'égard de l'exécutif et du legislatif.

.....

La conséquence vraisemblable de l'événement, sera qu'ISMET PACHA reprendra le pouvoir, avec une équipe d'hommes décidés à bâillonner l'opposition et dans laquelle entreront quelques transfuges du Ministère FETHI BEY . La tâche sera peut- être au début, assez malaisée , car à consulter les chiffres des voix qui se sont prononcées tant pour la politique de l'ancien Cabinet , que pour une action plus ferme, on remarque que 60 suffrages, sur 162 que compte le Parti, manqueraient au nouveau Gouvernement. Cependant , le Pouvoir exerce dans ce pays une attraction sur les minorités qui les fait facilement fondre comme neige au Soleil. L'audace et la rigueur impressionnent et persuadent.

Cependant que se produisait cette crise , comment évoluait le soulèvement Kurde? Développé tout d'abord avec une certaine rapidité et avec succès, et gagnant au Nord du MOURAD - TCHAI, la région montagneuse de GHENDJ (GUERMIK) et du DERSIM (KHOZAT) , au Sud le TAURUS arménien de KHARPOUT inclus à LIDJE (60 km. N.E. de DIARBEKIR) , il cessait ensuite de progresser. La phase de surprise première ou l'autorité administrative avait pris la fuite, où la gendarmerie et les faibles contingents de troupes régulières avaient fait défection ou avaient été battues, où la population était demeurée passive, était suivie d'une

.....

réaction due surtout aux habitants des contrées que les insurgés avaient molestés et dépouillés. C'est ainsi que KHARPOUT se libérait par ses propres moyens , de même ARGHANA, et qu'avec l'aide des volontaires locaux la troupe reprenait PALOU sur le MOURAD - TCHAI. En même temps, l'esprit de rivalité et de jalousie qui divise entre eux fractions et Chefs Kurdes , incitait une notable partie d'entre eux à déclarer leur loyalisme à ANGORA , de telle sorte que le foyer se circonscrivait , dès avant que les mesures de répression militaires, ordonnées par le Gouvernement, se fassent manifestées. A l'heure présente, les rebelles paraissent être maîtres de GHENDJ (GUERNIK) , TCHABATCHOUR et du pays à l' Ouest et au Sud de MOURAD - TCHAI , du groupe montagneux marqué par les localités de PIRAN - KHANI et LIDJE -(N. de DIARBEKIR)

C'est vraisemblablement contre ce massif que seront entreprises les opérations prochaines . C'est là que l'insurrection a éclaté , en ces points que les détachements Turcs ont reçu des échecs. PIRAN est en outre , le lieu d'origine du CHEIKH SAID. La répression a caractère politique , que l'on prévoit sans merci, s'efforcera de ruiner les biens , et de détruire les légalités , à défaut de pouvoir s'emparer des personnes qui se seront - il faut le prévoir - prudemment mises en sû-

.....

reté. Au moyen de quelle manoeuvre compte-t-on exécuter l'opération ? Nous ne le savons pas , cependant l'état du pays, la répartition actuelle des troupes du 7ème Corps sur le territoire, et enfin la condition des voies de communication, éclairent les possibilités. Les éléments déjà en place ,(7ème Corps et Ière et I4ème D.C.) sont stationnés sur un arc de cercle marqué d'Est et Ouest par BITLIS, DJEZIREH-IBN- OMAR, MIDIAT, MARDINE, DIARBEKIR , VIRANCHEIR, OURFA , MALATIA, arc de cercle au centre duquel, et à une distance variant entre 50 et I20 kilomètres , se trouve située la région à atteindre. On pourrait donc concevoir une marche convergente de tous ces éléments de la périphérie vers le centre, mais il semble bien que des raisons de sécurité interdisent aux troupes de BITLIS et VAN de participer à ce mouvement. La région aux abords du lac de VAN doit être en effet surveillée. Il est donc plus probable que la base de départ sera réduite au secteur MIDIAT, MARDINE DIARBEKIR, OURFA, MALATIA. C'est d'ailleurs la zône où le pays est le plus ouvert, et enfin condition essentielle dans un pays sans communications, elle est située à proximité de la voie ferrée du BAGDAD. Le fait d'ailleurs que le Gouvernement Turc nous ait avisés qu'il transporterait, par cette voie ferrée , 25 000 hommes à partir du 4 Mars, nous montre que le calcul que nous prêtons à ses intentions est justifié. C'est seulement en attaquant les

.....

insurgés par le Sud , que l'Etat-Major peut espérer intervenir dans un délai relativement court. Une action par le Nord ou le Nord Est, lui est interdite, si ce n'est avec de petits détachements, en raison de l'éloignement et de la faiblesse des garnisons (SIVAS , ERZINDJAN etc..) ainsi que de l'absence de routes et plus encore de voies ferrées. Les conditions de l'outillage économique de l' ANATOLIE pèsent ici lourdement sur le problème à résoudre. La question du KURDISTAN qui n'est pas nouvelle, ne sera résolue que lorsque, au Nord et au Sud, des voies ferrées aboutiront au pied du massif montagneux. La Turquie est loin d'en être à ce point et jusqu'à ce qu'elle y soit parvenue, elle pourra diriger contre la turbulente population de ce pays, des expéditions de punition à effet temporaire ; elle ne pourra le maîtriser et le réduire. ANGORA s'en rend vraisemblablement compte, et c'est ce qui nous fait penser que l'opération prochaine ne pourra affecter que ce caractère limité.

Le problème qui est posé devant la TURQUIE, est analogue à ceux que nous avons eu à résoudre en ALGERIE et au MAROC, quand nous avons eu à faire tomber des massifs montagneux insoumis. Il réclame une action militaire, certes, mais aussi une préparation politique et un effort administratif approprié. En laissant le KURDISTAN dans son inorganisation sociale et

.....

dans sa misère économique , en juxtaposant à l'autorité des Chefs Kurdes, autorité très émiettée d'ailleurs sur l'ensemble des tribus, une autorité régulière dépourvue de moyens , incompétente , pusillanime et vénale ; en ne fondant ni sources de prospérité, ni établissements d'instruction, en étant impuissants à maintenir des garnisons suffisantes dans le pays, les Turcs n'ont, depuis des siècles, su prendre figure aux yeux des habitants, ni de maîtres respectés, ni de bienfaiteurs auxquels l'intérêt unit. C'est pour cette raison que l'action d'un CHEIKH SAID, inspirée vraisemblablement par des préoccupations d'ordre personnel, mais appuyée sur une idée simple comme celle de la défense de la réligion , de la xenophobie ou du sentiment particulariste, et ouvrant des perspectives de profit à l'instinct qui jette ces primitifs au pillage, rencontrera toujours facilement des adhérents. Mais en même temps, l'esprit d'insubordination natif chez les Kurdes, leur goût de la rapine, ne tarderont point à détourner le mouvement de son but politique; il se dévorera lui-même. Et c'est peut-être aussi sur ce phénomène psychologique, que les Turcs ont compté et comptent encore.

Ces remarques faites, le CHEIKH SAID obéit-il à une impulsion donnée par une Puissance étrangère ou par des personnalités hostiles à la forme républicaine ? La première hypothèse n'est pas exclue ; La deuxième a été dénoncée par le Gouvernement d' ANGORA, qui voit sous la rebellion la main des princes de

.....

la famille Sultanienne et de réactionnaires réfugiés en SYRIE . Il n'y a peut-être là qu'un argument tendancieux destiné à établir une connivence avec les ennemis de la République à l'intérieur, les cléricaux et les Progressistes et à justifier les rigueurs que l'on prépare contre eux. Que l'imputation soit fondée ou non , on doit s'attendre à ce que les événements de CHEMDJ qui créèrent à l'origine une vive émotion, mais qui se démontrent aujourd'hui localisés dans leurs effets, seront exploités au profit du renforcement de la dictature du Parti du Peuple .

En regard de cet avantage politique, le Gouvernement aura à compter avec la charge nouvelle et pesante pour son budget déficitaire, que lui apporteront les frais supplémentaires de cette mobilisation et de ces opérations. Il a été demandé à la Chambre, dans ce but, un premier crédit de 2 750 000 ; il sera loin de pouvoir suffire. Mais l'année budgétaire n'est qu'à ses débuts, et il est dans les habitudes turques de n'envisager que le moment présent . Au demeurant, il se peut que l'énorme concentration de moyens militaires à laquelle les Turcs procèdent au delà de l'EUPHRATE, leur apparaisse comme une carte favorable dans leur jeu de politique étrangère en ce qui regarde leur revendication sur MOSSOUL . Jusqu'à ce jour, ils ne disposaient sur le front de ce vilayet, que d'environ 10 000 hommes. Les renforcements effectués , et

.....

les transports exécutés, c'est à dire vers le I5 Mars, ils pourront en avoir 40 000 . Sans prêter au Gouvernement d' ANGORA, la pensée déraisonnable de soutenir éventuellement par des moyens militaires, ses prétentions sur le Nord de la Mésopotamie, on peut du moins envisager que leurs voisins anglais, ne verront peut-être objection pareil renforcement des troupes Turques. C'est un point qu'il convient de mentionner car il soulève une question où nous sommes intéressés; celle du transport par voie ferrée, sur notre territoire Syrien de mandat , de troupes susceptibles d'opérer éventuellement contre l' IRAK. Et c'est en mentionnant cet effet éventuel de l'affaire de GHENDJ sur un objet qui nous touche, que je terminerai ce rapport où j'ai essayé d'en préciser le caractère et d'en marquer les repercussions sur la vie politique Turque./.

AMBASSADE DE FRANCE
ATTACHE MILITAIRE
EN TURQUIE

محمد الدمشقي كتيب

پەیڤێک لەبارەی چەمکی لێبووردنەوە

ئەردەڵان عەبدوڵڵا

ساڵی ١٩٩٥ ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان UN بە ڕازیبوونی ١٨٥ ئەندامی ئەو ڕێکخراوە، ١٦ی نۆڤێمبەر بە ڕۆژی لێبووردن (تۆلیرانس Toleranz جیهانی) دانا. لێرەدا UN دەیویست، بە دانانی ڕۆژێکی تایبەت بۆ ئەم چەمکە، گرینگی و بایەخی ئەم چەمکە بە مرۆڤایەتی بناسێت. دوو ساڵ پاش ئەوەش ئەنستیتووی Akademie der Wissenschaften und Künste in Salzburg نەمساویی خەڵاتێکی دانا، بۆ ئەو کەسانەی کە لە بواری لێبووردن کار دەکەن.

بەڵام ئاخۆ ئەم چەمکە چ گرینگییەکی هەبێت، هەتا ئاوا جیهان هێندە بە بایەخەوە سەیری دەکەن؟. ئاخۆ چ مانا و واتایەکی گرینگ، خۆی لە پەنا ئەم چەمکەدا شاردبێتەوە؟. لێرەدا هەوڵ دەدەم بە کورتی باسێکی ئەم چەمکە بکەم.

چەمکی لێبووردن یەکێکە لە چەمکە گرینگ و پڕ بایەخەکانی دنیای فەلسەفە و سیاسەتی جیهان. ئەم چەمکە بە یەکێک لە کۆڵەکە سەرەکییەکانی سیستەمی دیموکراسی و کۆمەڵگەی مەدەنی دادەنرێت. لە هەمان کاتیشدا، بە بەردی بناغەی هەموو پرۆسەیەکی ئاشتی لە نێوان گەلان و خودی گەلان دادەنرێت.

هیچ کۆمەڵگەیەکی مەدەنی و سیستەمێکی دیموکراسی، بەبێ پشتبەستن بە چەمکی لێبووردن مەحاڵە سەرکەوتن بەخۆیەوە ببینێت. هیچ پرۆسەیەکی ئاشتیانە، گەر پشت بەچەمکی لێبووردن نەبەستێت، ناتوانێت بچووکترین هەنگاو بەرەوپێشەوە بنێت.

لە بەرامبەردا، ئەو کۆمەڵگەیانەی کە تیشکی لێبووردنیان تێدا کز و لاوازە، کۆمەڵگەیەکن کە بە دەستی (دیکتاتۆری، شەڕ و ئاژاوە، زاڵبوونی نەریتی عەشایەری و تۆڵەسەندنەوە، نەبوونی ئارامی، دواکەوتن) دەناڵێنن. ئەو کۆمەڵگەیانەی کە ڕێز لە چەمکی لێبووردن نەگرن، یان بەواتایەکی تر، ئەوانەی کە لەم چەمکە تێ ناگەن و بێ ئاگان لێی، هەر لەناو جیهانی دواکەوتوویی و نائارامیی خۆیان دەمێننەوە و ناشتوانن بچووکترین هەنگاو بۆ پێشەوە بنێن.

هەواڵنامەی ڕێگەی

چەمکی لێبووردن نەخشە رێگەیەکی سەرکەوتووە بۆ داهاتوو، ئەوا چرایەیە کە ئاسۆی گەلان ڕووناک دەکاتەوە. بەڵام با پێش ئەوەی بە قووڵی بچینە ناو باسەکەوە، بزانین چەمکی لێبووردن چییە؟. ئاخۆ ئەم چەمکە بۆ هێندە گرینگیی هەیە و بووەتە بەردی بناغەی کۆمەڵگەی مەدەنی و دیموکراسی؟. لە هەمان کاتیشدا با بپرسین ئاخۆ ئەم چەمکە، تەنیا چەمکێکی ئەوروپاییە و هیچ گرینگیی بۆ ئێمەی ڕۆهەڵاتی نییە؟

چەمکی لێبووردن چییە؟

وشەی تۆلێرانس Toleranz لە وشەیەکی لاتینیی کۆنەوە، Tolerare کە بە مانای تەحەمولکردنی شتێک یان هەڵوێستێک دێت. ئەم دەستەواژەیە لە سەدەی ١٦ وە بەتایبەت پاش شۆڕشی ڕینسیانزس ئەوروپایی پەیدا بوو. لە سەدەی ١٨یشدا بە شێوەیەکی فراوان، بەناو جیهانی فەلسەفە و سیاسەتدا بڵاو بووەوە و، بوو بەمادەیەکی گرینگی بیری ڕووناکبیران و فەیلەسووفانی جیهان، بەتایبەت لە ئوروپادا.[١]

دیارە چەندین پێناسەی جۆرەوجۆر بۆ چەمکی لێبوورد کراوە. لێرەدا دەتوانین هەندێکیان باس بکەین، بەتایبەت ئەوانەی کە ماناکەیان پراوپڕ پێکاوە.

"لێبووردن بڕێتییە لە وازهێنان لە ئەمر و نەهیکردن لە حاڵەتێکدا کە توانای ئەنجامدانی هەبێت. لێبووردن ئەو ئازادییەیە کە لەم وازهێنانە بە دەستدێت."

"لێبووردن تەحەمولکردنی شتێک، شکات نەکردن لێی، سزا نەدانێتی: دەبێت لێبووردە بین لەبەرامبەر هەڵەی ئەو کەسانەی کە لێگەڵیاندا دەژین. لە شاری ڕۆما لەگەڵ عەرەقخۆرەکاندا لێبووردەن، بەڵام کارەکانیان ناسەلێنن. کاتێک ناتوانین تەعەدا یان دەستدرێژییەک لە ڕەگەوە دەربهێنین، دەبێت لەگەڵیدا لێبووردوو بین. دەبێت لەگەڵ تاوانێکدا کە ناتوانین سزای بدەین، لێبووردوو بین[٢]."

بەڵام بەهێزترین پێناسە کەبۆ ئەم چەمکە گرینگە کرابێت، ئەو پێناسەیە کە ڤۆڵتێر کردی.

ساڵی ١٧٦٣ کتێبێک بەناوی " وتارێک لەبارەی لێبووردنەوە " دەنووسێت. دیارە ئەم ووتارەش پاش کۆمەڵێک ڕووداوی دڵتەزێن و ناخۆش دێت، (بەتایبەت ڕووداوەکانی کالاس و سیرڤین و شوالیە دولابار*) کە ناخی ڤۆڵتێریان هەژاند و، بوو بە وزەیەکی باش بۆی، تا ئەم کتێبە بنووسێت و هەتا دوا ساتەکانی ژیانیشی، خەبات لە پێناوی ئەم چەمکە گرینگەی مرۆڤایەتیدا بکات.

ڤۆڵتێر دەڵێت:

"لێبووردن چییە؟ لێبووردن بەرەنجامێکی لکاوە بەبوونی مرۆڤایەتیمانەوە. ئێمە هەموومان بەرهەمی لاوازین. هەموومان لەرزیوین و هەڵە دەکەین، لەبەر ئەوە لێ گەڕێ با لە یەکتری ببوورین و لە شێتیی یەکتری بەرامبەر بەیەک بە شێوەیەکی دوولایەنە

ببووریـن. ئەمـەیە بنـەمـای یەکـەمـی یاسـای سـروشت و بـنـەمـای یەکـەمـی سـەرجـەم مافەکانی مرۆڤ[٣]"

بەگشتی دەتوانین پێناسەی لێبووردن بەو شێوەیە بکەین:

(تەحـەمـولکردن و قـبـوولکردنی قـسـەیەک، بـیـر و بـۆچـوونێک، هـەڵوێسـتـێک، کـارێک، کـەلـەلایەن کـەسـێکەوە یان گـرووپـێکەوە دەکرێت، بـەدڵی ئـێمـە نـیـیـە یان لەگـەڵ بـیـر و بۆچوونمان نایەتەوە. لە هـەمان کاتیشدا، پێویستە ڕێز لەو جیاوازییە بگرین و ڕێگە بە وانیش بدەین، کە ئەو بیر و بۆچوونە جیاوازەیان پراکتیزە بکەن[٤].)

مێژووی ئەم چەمکە

دیارە مـێژووی ئەم چەمکە دەگـەڕێتـەوە بۆ کۆتـاییی سـەدەکانی ١٥و سـەرەتاکانی سـەدەی ١٦. لەو کاتانەدا لە ئەورووپادا، شـەڕ و ئاژاوەیەکی گەورە لە نێوان مەزهەبە جیـاوازەکانی ئاینی مەسیحیدا هەبوو بەتایبەت لە نێوان پرۆتستانت و کاسۆلیکەکان.

هـەروەها لەگەڵ سـەرهـەڵدانی شـۆڕشی فەرەنسی و بلاوبوونـەوەی چەمکی (جیـاکردنـەوەی ئاین لە دەوڵەت)، ئەم چەمکە ڕووی لە گـەشـەسـەندن بوو. جگە لەمـەش پەیدابوونی کۆمەڵگەی پلورالیزمیش، هێندەی تر بـرەوی بەم چەمکە دا، بەتایبەت لە کیشوەری ئەورووپادا[٥].

دەتوانین بڵـێین ڕێککەوتننامەی ئاشـتیی پاسـاوسـاڵی ١٥٥٢ کە پاش جـەنگی شمـالکالدیش چێ بوو، هـەروەها ڕێککەوتننامـەی ئاوگسـبورک سـاڵی ١٥٥٥ کـە بۆ ئازادیی بۆ ئاینـەکان مـۆر کرا. هـەروەها ڕێککەوتننامەی کۆنفیدراسیۆنی وارشۆی سـاڵی ١٥٧٣، کە تێیدا ئازادیی ئاینی لە وڵاتی پۆڵۆنیـا بەرەسـمـی ناسـاند. ئەم سـێ ڕێککەوتننامـەیە، بـە بـەردی بناغـەی چـەمکی لێـبـووردن لە جیهاندا دادەنرێن[٦].

باوکە مەزنەکانی چەمکی لێبووردن

وەکـو هـەمـوو چـەمکێکـی تر، بۆ وروژاندن و بڵاوکـردنـەوەی ئـەم چـەمکە، کـۆمـەڵێک فـەیلەسـووف و ڕووناکبیری مـەزنی جیهان، خۆیان پێوە خـەریک کردووە. بە دڵنیاییـەوە ئەو کارەی ئـەو ڕووناکبیرە مـەزنانەی جـیـهـان، ڕۆڵێکی ئێـجگار مـەزنـی هـەبووە، لە گـەشـەسـەندن و بڵاوکردنـەوەی ئەم چـەمکە بەناو جیهاندا. لێ مێژووی ئەم چـەمکە دەگـەڕێتـەوە بۆ سـەرەتاکانی بڵاوبوونـەوەی ئاینی مـەسیحی. هـەر بۆیە حـەزرەتی مـەسیح، یەکـەمین کـەس بووە کە داکۆکیی لەم چـەمکە کردووە.

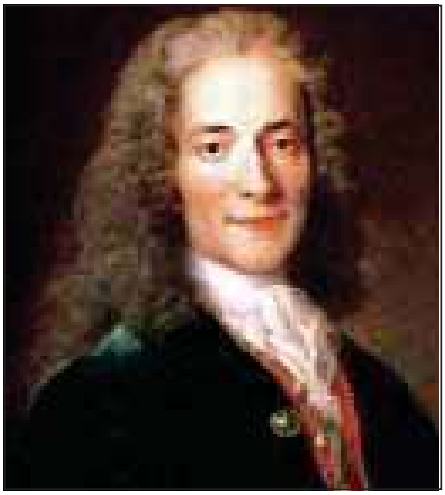

حەزرەتی مەسیح یەکەمین بانگهێشتنکەری چەمکی لێبووردن

حەزرەتی مەسیح یەکێکە لە پێغەمبەرە گەورەکانی خوا، دامەزرێنەری ئایینی مەسیحییە. لە هەمان کاتدا، یەکەمین کەس بووە، کە بانگهێشتنی ئاشتی و گیانی لێبووردەیی بۆ مرۆڤایەتی پێ بووە. حەزرەتی مەسیح لە پەیامەکەیدا، پانتایەکی گەورەی بۆ ئاشتیخوازی و بڵاوبوونەوەی گیانی لێبووردەیی لەئاینەکەیدا داناوە. چەندین وتە و پەیامی گرینگی لەم بوارەدا هەبووە.

" گەر یەکێک زلەیەکی لێ دایت، لاکەی تری بۆ ئازاد بکە، تا زلەیەکیش لەولایەت بدات "

" دوژمنەکانتان خۆش بوێت."

مەسیح لێبووردەیی کردبووە بەردی بناغەی ئاینەنوێکەی. ئەو ڕاستی و هەقیقەت و نزیکبوونەوە لە یەزدان، لە ڕێگەی گیانی لێبووردەیی و ئاشتیخوازی و برایەتیدا دەبینی.

لێ بەداخەوە پاش ئەوەی پەیامە پیرۆزەکەی مەسیح لەلایەن دەسەڵاتداران و دەزگا ئاینییەکان، بە خراپترین شێوێنرا و، ئەم پەیامە پیرۆز و مرۆڤانەییە، بوو بە پەیامێک بۆ هەڵگیرساندنی شەڕی ئاینی و تاڵانی و کوشتارێکی زۆر لە تەواوی جیهاندا، بەتایبەت لە ئەوروپادا. جێگەی داخە پەیامی پیرۆزی مەسیح، پاش تێکەڵبوونی ئاین بە سیاسەت و، دەسەڵاتی پاوانخوازیی پاپا، وای کرد کە لەژێر ناوی ئایینی مەسیحی و حەزرەتی مەسیحەوە، چەندین تاوانی گەورە ئەنجام بدرێت.

ئەمە لە کاتێکدا کە حەزرەتی مەسیح، بە پێچەوانەی پێغەمبەرەکانی ترەوە، هیچ کاتێک پەیامەکەی لە ڕێگەی شەڕ و پەلاماردانداو بڵاو نەکردووەتەوە. بگرە ئەو لە ڕێگەی ئەم پەیامە پیرۆزەیدا، لە خاچ دەدرێت.

بەڵام لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، ئێمە ناتوانین نکوولی لە پەیامی مەزنی حەزرەتی مەسیح بکەین، کە یەکەم کەس بوو هانی مرۆڤی داوە، بۆ دووبارەوتنەوە لە گیانی شەڕەنگێز و تۆڵەسەندنەوە، لە بەرامبەردا هانی مرۆڤی داوە، تا یەکتریان خۆش بوێت و کار لە پێناوی جیهانێکی ئاشتیدا بکەن.

فەیلەسووف و رووناکبیرانی چەمکی لێبووردن

دەتوانین رووناکبیری مەزنی ئینگلیزی (ژان لۆک)، بەباوکی دێرینی ئەم چەمکەی دابنێین. ژان لۆک. ساڵی ١٦٦٧ وتارێک لەبارەی چەمکی لێبووردنەوە دەنووسێت. جێگەی گوتنە ئەم کتێبە بە زمانی ئینگلیزی دەینووسێت، لەو کاتانەدا هەموو نووسەران و رووناکبیرانی ئەوروپا، تەنیا بە زمانی لاتینی دەیاننووسی و بە زمانی نەتەوەیی نەیاندەنووسی، چونکە لەو کاتانەدا زمانی لاتینی زمانی نووسین و زانست و فەلسەفە بوو، زمانی نەتەوەیی ئەو رەونەقەی نەبوو. ساڵی ١٦٨٩ کتێبە مەزنەکەی بەناوی (نامەیەک لەبارەی لێبووردنەوە) بە زمانی لاتینی دەنووسێت. جێگەی گوتنە ئەم کتێبە دەبێتە بەردی بناغەی چەمکی لێبووردن لە جیهاندا.

دیارە ژان لۆک لەم کتێبەیدا بە ڕاشکاوانە و بەوپەڕی ئازایەتییەوە، بەرگری لە چەمکی لێبووردن و گرینگی و بایەخی ئەم چەمکە دەخاتە ڕوو. هۆکاری سەرەکیی نووسینی ئەم کتێبە، ئەو شەڕە ئایینییە خوێناوییە بوو، کە هەموو ئینگلتەرا و ئەوروپای گرتبووەوە. شەڕی نێوان کڵێسای کاسۆلیکی و پرۆتستانتی، هەموو ئوروپای وێران و ماڵوێران کرد. بە ملیۆنان کەس بوونە قوربانیی ئەم شەڕە نەگریسە.

ژان لۆک دەڵێت:

"هەر کڵێسایەک بە بڕوای خۆی مەسیحیی پەتییە و بە بڕوای ئەوانی تریش هەڵە و مورتەدە. هەموو کەسێک بڕوای وایە ئەوەی خۆی باوەڕی پێیەتی هەقیقەتە و هەر چییەکیش کە جیاوازە لەو، وەک هەڵە مەحکوم دەکات. گەر مافی سەرکوتکردن بە کڵێسایەک بدرێت، ئەوا ناچارین هەمان ماف بە کڵێساکانی تریش بدەین."

جێگەی گوتنە لۆک یەکێک بوو لە داکۆکیکەرانی ئازادیی فرە ئایینی و مەزهەبی. بەڵام ئەو دژی ئازادیی ئاتیزیم (بێ دینی) بوو. لە هەمان کاتدا ئەو داوای جیاکردنەوە دین لە دەوڵەتی دەکرد و، دژی تێکەڵکردنی هەردوو دەزگا بوو[٧].

دیارە لۆک جگە لەوەی بە باوکی بیری چەمکی لێبووردن دادەنرێت، هەروەها بە باوکی چەمکی جیاکردنەوەی دین لە دەوڵەتیش دادەنرێت. بەڵام لۆک بیرەکەی نەیتوانی لە چوارچێوەی ئازادیی مەزهەبەوە دەربچێت و هەنگاو بۆ کۆمەڵگەی پلورالیزم دابنێت. ئەم کارەش کۆمەڵێک فەیلەسووفی تر، پاش لۆک بە سەرکەوتوویی کردیان.

یەکێکی تر کە دەتوانین بەباوکی چەمکی لێبووردنی دابنێین، ئەویش فەیلەسووفی ناوداری فەرەنسی ڤۆڵتێرە. دیارە خەباتی ڤۆڵتێر لە پێناوی لێبووردن و دژایەتیکردنی بیری دەمارگیری، ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبووە، لە بڵاوکردنەوەی ئەم چەمکە و نەهێشتنی تووندوتیژیی ئایینی و مەزهەبی لە فرەنسا و ئەوروپادا.

ساڵی ١٧٦٣ پاش چەندین ڕووداوی دڵتەزێن، کە ناخی ڤۆڵتێر دەهەژێنێت، کتێبێکی مەزن بەناوی (وتارێک لەبارەی لێبووردنەوە دەنووسێت). ئەم کتێبە دەبێتە بەرنامەیەکی درێژخایەن بۆ ڕووژاندنی ڕای گشتیی فرەنسی، بە قازانجی دژایەتیکردنی دەمارگیری و هاندانی خەڵکی بۆ لێبووردەیی و قبووڵکردنی مەزهەب و دیدی جیاواز.

هەروەها لەم کتێبەیدا، بەتوندی هێرش دەکاتە سەر کڵێسای مەسیحی بەگشتی و کاسۆلیکی بەتایبەتی. ڤۆڵتێر دەڵێت:

"مەسیحییەت مێژووی شازدە سەدە بەربەریەتە. سەردەمێکی درێژ بەسەر فەرمانڕەواییی مەزهەبی مەسیحیەتدا بەهۆی قووستەنتەنیەوە نەڕۆیشتبوو کە ئاتانازییەکان و ئۆسبییەکان**، کەوتنە گیانی یەکتری و لەوساوە تا ئەمڕۆ هەمیشە کڵێسای مەسیحی لە خوێندا غەرق بووە."

ڤۆڵتێر دەیەوێت سوود لە وانە تاڵەکانی مێژوو وەربگرێت دەڵێت:

"ئەم جیاوازییە ترسناکانە کە چەند سەدەیەکی خایاندووە، وانەیەکی گرینگە سەبارەت بەوەی ئێمە دەبێت هەڵەکانی یەکتری ببەخشین. جیاوازبوون، بەدبەختیی گەورەی مرۆڤە و لێبووردن"یش تەنیا ڕێگەچارەیەتی".

ڤۆڵتێر پەنا بۆ بازرگانی دەبات و دەیەوێت لەم ڕێگەیەوە، بۆچوونەکانی بسەلمێنێت.

"لە بۆرسەی ئەمستەردام یان لەندەن یان بەسرەدا، کە زەردەشتی، یەهودی، موسڵمان، کاسۆلیک، پرۆتستانت، ئەرتەدۆکسی، هەر هەموویان ئامانەڵە پێکەوە دەکەن، خەنجەر بە ڕووی یەکتردا هەڵناکێشن بۆ ئەوەی یەکێکیان ئەوی تر بهێنێتە سەر دینەکەی خۆی. کەوابوو بۆچی ئێمە "مەسیحییەکان" پاش ئەنجوومەنی نیقیە*** بەردەوام کوشتار لەگەڵ یەکتردا دەکەین؟[٧]"

دیارە ڤۆڵتێر لەو باوەڕەدا بوو، کە بازرگانی دەتوانێت ڕێگە لە تووندوتیژی و دەمارگیریی ئاینی بگرێت. کار و خەباتی ڤۆڵتێر لە پێناوی لێبووردندا، ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبوو، لە گەشەسەندنی بیری لێبووردن و دامەزراندنی کۆمەڵگای مەدەنی و فەراهەمکردنی ئازادیی بیروڕا.

دیارە پاش شۆڕشی فرەنسی و گەشەسەندنی بیری ئازادی و کۆمەڵگەی مەدەنی، لێبووردن هەنگاو دەنێتە قۆناغی سیاسییەوە. لۆک زیاتر بەرگری لە ئازادیی مەزهەبی دەکرد، بەڵام پاشان کۆمەڵێک بیرمەندی تر، بوونە داکۆکیکەری مەزنی لێبووردن و ئازادیی بیروڕا. لە سەروو هەموویانەوە (ڤۆڵتێر و جان جاک ڕۆسۆ، ژۆن ستیوارت میل).

لە کۆتاییی سەدەی نۆزدەوە، بیری لێبووردن بواری سیاسەت و دەوڵەتیشی گرتەوە و، لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا، بەشێوەیەکی ڕیشەیی لە ئەورووپا و ئەمەریکادا، ئازادی بیروڕا دەربڕین چەسپا و، بوو بەبەردی بناغەی کۆمەڵگەی مۆدێرنی ئەورووپایی.

لە شەستەکانی سەدەی بیستەمدا بەهەوڵ و کۆششی فەیلەسووفی ناوداری فرەنسی لیڤی

شتراوس، لێبووردن بواری کولتووری جیاوازیشی گرتەوە.

لیڤی شتراوس دەڵێت:

"فۆرمووڵەبوونی مرۆڤایەتی و هەروەها شیمانەی پێشکەوتنی بەستراوە بە پشتگیری لە کولتووری جیاوازەکان، ڕۆڵی مەرجەعە نێودەوڵەتییەکان ڕێک ئەوەیە، کە کولتووری جیاوازەکان لە یەکتری نزیک بکەنەوە، بێ ئەوەی هیچ شێوە کولتوورێکی تایبەتی بەلاوە لە شێوە کولتوورێکی تر، پێ باشتر بێت[٨]"

شتراوس زۆر زیرەکانە درکی بەو کێشە ئاڵۆزەی کولتووری جیاکانی جیهان کردبوو. ئەو دەیزانی کە بوونی ئەم هەموو کولتووری جیاوازەی جیهان. لەوانە بێت لە داهاتوودا کێشەی گەورە بۆ مرۆڤایەتی بخوڵقێنێت. هەر بۆیە بەلای ئەوەوە باشترین ڕێگەچارە ئەوەیە، کە ڕێگە بۆ هەموو کولتووری جیاکان فەراهەم بکرێت و ڕێزیان لێ بگیرێت.

دیارە ئەم بۆچوونەی شتراوس، بەتەواوەتی پێچەوانەی ئەو بۆچوونەیە، کە فەیلەسووفی ناوداری ئەمەریکایی (ساموێل هینگتۆن)، لە کتێبە ناوارەکەیدا (شەڕی شارستانییەکان) باسی کردووە. هینگتۆن بەپێچەوانەی شتراوسەوە، باسی لە شەڕی نێوان شارستانییەکان دەکات. بوونی ئەم هەموو کولتووری جیاوازەی مرۆڤایەتی، بە ترسێکی گەورە بۆ ڕۆئاوا بەتایبەتی و مرۆڤایەتی بەگشتی دادەنێت.

بۆچی چەمکی لێبووردن لە ئەورووپادا سەری هەڵدا؟

چەمکی لێبووردنیش، وەکو بەشێکی زۆری چەمکە نوێکان، لە کیشوەری ئەورووپاوە سەری هەڵدا و بە جیهاندا بڵاو بووەوە. دیارە ئەوەش پێوەندی بە کۆمەڵێک فاکتەری گرینگەوە هەیە، کە من لێرەدا بە کورتی باسیان لێوە دەکەم.

١- شەڕی مەزهەبی لە ئەورووپا بەتایبەتی (کاسۆلیک و پرۆتستانت)

هەروەک پێشتریش ئاماژەم پێ کرد، کە ئەورووپا خۆی لەناو شەڕێکی خوێناویی گەورەدا دەبینییەوە و شەڕی مەزهەبی، هەموو ئەورووپای وێران و خاپوور کردبوو. لەپاش جیابوونەوەی کڵێسای پرۆتستانتی و پەیدابوونی باڵی ڕیفۆرمی لەناو کڵێسای کاسۆلیکی و جیابوونەوەی چەندین ڕێچکە لەم مەزهەبە گەورەیە، کە بۆ ماوەی چەندین سەدە حوکمی ئەورووپای دەکرد، شەڕێکی خوێناوی لە نێوان ئەم دوو مەزهەبەدا بەرپابوو.

لە هەر شوێنێکدا کڵێسایەک حوکمی کردبێت، بە درندەترین شێوە کەوتووەتە گیانی هەوادارانی کڵێساکەی تر. جێگەی گوتنە سەرەتا مارتین لوتەر، داوای ئازادیی مەزهەبیی دەکرد، بەڵام پاشان کە پرۆتستانەکان دەسەڵاتیان لە چەند ناوچەیەکی ئەورووپا پەیدا کرد، لە کاسۆلیکەکان خراپتر بوون.

لەلایەکی تردوە پاش بڵاوبوونەوەی پرۆتستانت و درێژخایەنی شەڕی مەزهەبی، بوونی قوربانییەکی زۆر، وای کرد کە بە دوای ڕێگەچارەیەکدا بگەڕێن. بەتایبەت نووسەران و ڕووناکبیرانی ئەورووپا، لەو کاتانەدا ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو، لە دژایەتیکردنی ئەم شەڕە نەگریسە و، هاندانی خەڵکی بۆ دوورکەوتنەوە لە بیری دەمارگیری ئاینی و مەزهەبی. لە هەمان کاتیشدا بڵاوکردنەوەی بیری لێبووردن و ئازادیی مەزهەبی..

٢- شۆڕشی ڕێنانسازی ئەوروپایی

یەکێک لە کارە مەزنەکانی سەردەمی ڕێنانسازی ئەوروپا، لەناوبردنی بیری دەمارگیری ئاینی بوو. لەگەڵ سەرهەڵدانی ڕێنانسازی ئەوروپا، چەمکی لێبووردن پەلی هاویشتە قۆناغێکی نوێوە. ڕێنانساز توانی، کۆتا بەبیری تاریکی سەدەکانی ناوەڕاست بهێنێت، بە بیر و بۆچوونی مۆدێرن، چرای ڕووناکی بۆ نەوەکانی داهاتوو دابگیرسێنێت.

٣- گەشەسەندنی بازرگانی و پەیدابوونی چینی بۆرجوازی

لەو کاتانەدا بەهۆی هەڵمەتی کۆلۆنیالیزم و داگیرکردنی کیشوەرەکانی ئەمەریکا و ئەفریقیا و ئاسیا، بازرگانییەکی گەورە ئەوروپای گرتەوە. کە ئەمەش بوو بەهۆی دروستبوونی چینێکی نوێی کۆمەڵایەتی، کە پاشتر بە چینی بۆرجوازی ناسرا.

دیارە هەموو کاتێک ئاشتی، بە بەردی بناغەی گەشەسەندنی بازرگانی و ئابووری دادەنرێت. هەر بۆیە لەو کاتانەدا، چینە بازرگانەکانی ئەوروپا، هیچ سوودێکیان لەم شەڕی مەزهەبییەی ئەوروپا نەدەبینی. بگرە ئەوان زیاتر قازانجیان لە بوونی ئاشتی هەبوو. دیارە تەنیا لە ئەوروپادا، دەنا لەو کاتانەدا چینی بۆرجوازی ئەوروپایی، قازانجێکی زۆری لە تاڵانکردن و دزینی سامانی گەلانی تردا دەبینی.

لەلایەکی ترەوە چینی بۆرجوازی، دژی بیری دەمارگیری ئاینی بوو. وە هیچ سوودێکی بۆ ئەو نەبوو.

٤- شۆڕشی فرەنسی و گەشەسەندنی بیری دیموکراسی

لەگەڵ هەڵگیرسانی شۆڕشی فرەنسی و بڵاوبوونەوەی بیری ئازادی و یەکسانی و برایەتی، توانرا کۆتا بە بیری دواکەوتوویی و دەرەبەگیی ئەوروپایی بهێنرێت. ئەم شۆڕشە توانی نەک فرەنسا، بگرە تەواوی ئەوروپا، لە دەستی دواکەوتوویی ڕزگار بکات و، مەشخەڵی کۆمەڵگەیەکی مۆدێرن بگرێتە دەستی.

چەسپاندنی کۆمەڵگەی مەدەنی و دامەزراندنی سیستەمی دیموکراسی، ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو، لە گەشەسەندن و بڵاوبوونەوەی چەمکی لێبووردن.

٥- گەشەسەندنی زانست و پەیدابوونی شۆڕشی زانستی و پیشەسازی

پیتەر بیرکەر دەڵێت:

"جیهان لە ڕێگەی داهێنراوە تەکنەلۆجییەکانەوە ڕووبەڕووی گۆڕانکاری دەبێتەوە[٩]".

هەموو کاتێک زانست توانیویەتی، هێز و تینێکی ئێجگار مەزن، بە گۆڕانکارییە گەورەکانی مێژوو بدات. ئەو شۆڕشە زانستییە گەورەیەی کە ئەوروپای گرتەوە، توانی جێگەی بیرە کۆنەکان لەق پێ بکات و، لەسەر کەلاوەی ئەو بیر و بۆچوونانەوە، سیستەمێکی نوێ دابمەزرێنێت. زانستی گەورەترین ڕۆڵی بینی، لە دامەزراندنی کۆمەڵگەی مەدەنی و سیستەمی دیموکراسی ئەوروپایی.

پێوەندیی چەمکی لێبووردن لەگەڵ دیموکراسیدا

هەمووماڵان لەسەر ئەوە کۆکین کە دیموکراسی ماڵای فرە دەنگی و فرە ڕەنگی دەگەیەنێت. دیموکراسی کولتوورێکە، کە هەموو دەنگە جیاوازەکان پێکەوە دەژین. پێکەوە ژیانی ئاشتییانە و، قبووڵکردنی ڕای جیاواز، بەردی بناغەی دیموکراسییە. گەر ئێمە فێری ئەوە نەبین، کە بیر و بۆچوونی جیاواز لە خۆمان، بەڵکو لە دەرەوەی دڵفراوانییە قبووڵ بکەین، ئەوا هیچ کاتێک ناتوانین کۆمەڵگەیەکی دیموکراسی دابنێین.

هیچ چەمکێکی فەلسەفیی تر، هێندەی چەمکی لێبووردەیی، پێوەندیی بە دیموکراسییەوە نییە. گەر لێبووردەیی نەبێت، ئەوا دەنگ و ڕای جیاوازیش نابێت، گەر ڕای جیاوازیش نەبێت، ئەوا دیموکراسی مەحاڵە دروست بێت.

دیارە لە سەرەتادا چەمکی لێبووردن تەنیا بواری ئایینیی گرتەوە، بەڵام پاشان بەتایبەتی لە سەدەی نۆزدەدا، هەنگاوی بۆ بوارەکانی سیاسەت و فیکر و کولتوور نا. بەتایبەتی پاش ئەوەی بە شێوەیەکی جیدی ئاین لە دەوڵەت جیا کرایەوە و، کۆمەڵگەی مەدەنی و پلووراڵیزم دامەزرا.

بیرنارد راسڵ، فەیلەسووفی بەریتانی دەڵێت:

"لیبراڵیزم لە سەرەتادا جەختی لەسەر ئازادیی عەقیدە و گیانی لێبووردەیی ئاینی دەکردەوە[١٠]"

لەبەر ئەوە گەر ئێمە نەتوانین لێبووردە بین بەرامبەر بە ڕای جیاواز قبووڵی خەڵکی نەکەین بەو شێوەیەی کە هەیە، نەک بەو شێوەیەی کە ئێمە دەمانەوێت، ئەوا هیچ کاتێک ناتوانین دەم لە دیموکراسی و ئازادیی ڕادەربڕینەوە بدەین. مەحاڵە ئازادیی سیاسی و کولتووری و ئاینی، بەبێ چەمکی لێبووردن سەربگرێت.

چەمکی لێبووردن و کۆمەڵگەی مەدەنی و عەلمانیەت

ژان لۆک تەنیا بە باوکی بیری لێبووردن دانانرێت، بگرە بە باوکی بیری کۆمەڵگەی مەدەنیش دادەنرێت. هەوڵ و کۆششەکانی ئەو، پاشتر بوون بە بەردی بناغەی کۆمەڵگەی مەدەنی و جیاکردنەوەی ئاین لە دەوڵەت. ئێمە هیچ کاتێک ناتوانین باس لە عەلمانیەت و پلورالیزم بکەین، گەر گیانی لێبوردەییمان تێدا نەبێت.

گەر دەوڵەت بەیەک چاو سەیری هەموو ئاینەکان نەکات، لە هەمان کاتیشدا بەهەمان شێوە ڕێزیان لێ نەگرێت، ئەوا ئەو دەوڵەتە هیچ سیمایەکی مۆدێرن و دیموکراسیی نییە. قبووڵکردنی ئاینی جیاواز، مانای هەنگاونانە بۆ دامەزراندنی کۆمەڵگەیەکی مەدەنی و فرە ڕەنگی.

لەبەر ئەوە چەمکی لێبووردن و چەمکی عەلمانیەت و کۆمەڵگەی مەدەنی، پێوەندییەکی ئێجگار بەتینیان پێکەوە هەیە.

چەمکی لێبووردن و پرۆسەی ئاشتی

خاڵێکی گرینگی تر کە لێرەدا پێویستە باسی لێوە بکەین ئەوەیە، کە چەمکی لێبووردن پێوەندییەکی ئێجگار بەتینی لەگەڵ پرۆسەی ئاشتیخوازی هەیە. هیچ شەڕێک (گەورە بێت یان بچووک)، بەبێ بوونی گیانی لێبووردن، مەحاڵە سەربکەوێت. هیچ کاتێک ناتوانین شەڕێک (ئاینی یان مەزهەبی یان نەتەوەیی تەنانەت عەشیرەتیش)، بەبێ گیانی لێبوردەیی کۆتاییی پێ بهێنین.

گەر گیانی لێبوردەیی لەناو کۆمەڵگەیەکدا برەو پێ نەدرێت، ئەوا ئەو کۆمەڵگەیە ناتوانێت بە ئاشتییانە لەناو خۆیدا و لەگەڵ دراوسێکانیدا بژی. هەر بۆیە هەروەک چۆن دەوڵەت و دیموکراسی و دادپەروەری بۆ نەتەوەیەک گرینگ و پێویستییە، بەهەمان شێوەش، بوونی گیانێکی لێبووردن لەناو ڕێژەیەکی زۆری هاوواڵاتییانی گرینگە.

گەر کۆمەڵگەیەک لێبوورده نەبێت بەرامبەر بە ڕا جیاوازەکانی ناو خودی خۆی، ئامادەنەبێت، ئاین و کولتوور و نەتەوەی جیاواز لە خۆی قبووڵ بکات، ئەوا بە دڵنیاییەوە ئەو کۆمەڵگەیە ناتوانێت ئاشتی بۆ هاوواڵاتییانی دابین بکات.

یەکێک لە هۆکارە گرینگەکانی سەرهەڵدانی جەنگی دووەمی جیهانی ئەوە بوو، کە فرەنسی و ئینگلیزەکان و تەواوی ئەوروپاییەکان، ئامادە نەبوون لە تاوانەکانی ئەڵمانەکان لە جەنگی یەکەمی جیهانیدا خۆش بن، بگرە لە ڕێککەوتننامەی ڤێرسایدا، بە تووندترین شێوە سزای قورسیان بەسەر ئەڵمانیدا سەپاند. گیانی تۆڵەسەندنەوە جێگەی لێبوورده‌یی گرتەوە. هەر بۆیە پاش ماوەیەکی تر، خۆیان لە شەڕێکی نوێدا بینییەوە.(کە دیسانەوە ئەڵمانەکان هەڵگیرسێنەری ئەم شەڕە بوون).

بەڵام لەپاش جەنگی دووەمی جیهانی، ڕێککەوتننامەی (ئەلیزی ١٩٦٣) لە نێوان ئەڵمانیا و فرەنسا، ڕێگەی خۆش کرد بۆ دامەزراندنی یەکەتیی ئەوروپا و نەمانی شەڕ.

ئەوروپاییەکان لەپاش جەنگی دووەمی جیهانی، وانەیەکی باشیان لەو شەڕە وەرگرت، ئەویش ئەوە بوو، بەگیانی تۆڵەسەندنەوە مامەڵەیان لەگەڵ ئەڵمانیا نەکرد، بگرە لە ڕێگەی لێبووردنەوە، توانییان ئەڵمانیا تێکەڵی ئەورووپا بکەن و، پێکەوە بەردی بناغەی یەکەتیی ئەورووپا دابمەزرێنن و، خۆشگوزەرانی بۆ هاوواڵاتییانی کیشوەرەکە فەراهەم بکەن.

بەپێچەوانەوە لە ڕۆهەڵاتی ناڤین، یەکێک لە ڕێگرە گەورەکانی پرۆسەی ئاشتیی نێوان عەرەب و ئیسرائیل، نەبوونی گیانی لێبووردنە لەلایەن عەرەبەکانەوە بەرامبەر بە جووەکەکان. عەرەبەکان هێشتا گیانی تۆڵەسەندنەوە بەسەریاندا زاڵەوە، چاوەڕێی سەلاحەدینێکی ترن، تا قودسیان بۆ ڕزگار بکات.

لەبەر ئەوە بێ چەمکی لێبووردن، پرۆسەی ئاشتیش سەرناکەوێت.

ئاخۆ لێبووردن مافە یان بەزەیی پێداهاتنەوەیە؟

ئاخۆ کاتێک ئێمە لە بەرامبەر هەڵەی کەسێکی تر لێبووردە دەبین، ئەمە مانای ئەوەیە بەزەییمان بەو کەسە دێتەوە یان ڕێزی لێ دەگرین ؟. ئاخۆ کاتێک کەسێکی بێ دین لە بەرچاوی کەسێکی ئیماندارا دەوەستێت، ئەمە مانای بەزەیی پێداهاتنەوەیە لەلایەن کەسی ئیماندار بە کەسی بێ دیندا، یان باوەڕبوونە بە ئازادیی بیروڕا و عەقیدە؟.

ژولی سادا ژاندرۆن دەڵێت:

" لێبووردن بەر لە هەر شتێک وەک مافێک دەردەکەوێت کە داوا دەکرێت. مافێک لە بەرامبەر تۆندڕۆیە سیاسی یان مەزهەبییەکاندا، هەروەها لە بەرامبەر دەستێوەردانی دەوڵەت لە مەسەلە مەزهەبییەکان یان لە بواری تایبەتییەکاندا، کە هەر کاتێک، مافی تاکێک دەستدرێژیی بکرێتە سەر، بۆی دەگەڕێتەوە.

هەموو کەسێک خاوەنی ئازادیی هەڵبژاردنی ڕەهایە، دەوڵەت یان هیچ دەزگەیەکی تر تەنانەت دینیش، مافی دەستێوەردانی لەمبارەیەوە نییە[11]"

کەواتە لێبووردن مافی هەموو کەسێکە لەناو کۆمەڵگەی مەدەنیدا . لێبووردن وەکو ئازادیی ڕادەربڕین، کە پێوەندییەکی ئێجگار بەتینیان پێکەوە هەیە، مافێکی سروشتیی هاوواڵاتییانە.

وە هیچ پێوەندیی بە بەزەیی پێداهاتنەوە نییە. هەموومان وتە بەناوبانگەکەی ڕۆسمان لە بیرە کاتێک دەڵێت: "مرۆڤ شایستەی ڕێزە نەک بەزەیی."

ئاخۆ لێبووردن چەکی دەستی بێهێزەکان لە دژی بەهێزەکان ؟

زۆرجار کە باسی ئاشتی و لێبووردن دەکرێت، یەکسەر دەوترێت کە ئەمە چەکی بێهێزەکانە یان کەمینەکانە لە دژی زۆرینە و بەهێزەکان. لەبەرئەوەی کەمینەکان یان بێهێزەکان ناتوانن لە ڕووی

چەکەوە ڕووبەڕووی زۆرینەیەکی بەهێز ببنەوە، ناچار دەکرێن کە لە تاوانی زۆرینە ببوورن.

بەڵام لە ڕاستیدا هیچ کاتێک زۆرینە ناتوانێت هەتا سەر بەردەوام بێت لە چەوساندنەوەی کەمینەیەک جا ئایینی بێت یان نەتەوەیی یان ڕەگەزی. مێژووی مرۆڤایەتیش پڕیەتی لەم ئەزموونانە.

بەبڕوای من هیچ کاتێک زۆرینەیەک ناتوانێک بەئارامی و ئاسایش بژی، هەتاوەکو مافی تەواوی کەمینەیەک نەدات. کەمینەیەک پێ دەچێت نەتوانێت زۆرینەیەک لەناوبەرێت، لێ دەتوانێت ژیانی لێ تێک بدات و نەهێڵێت پێشبکەوێت. خۆی لە خۆیدا بوونی شەڕ، هۆکاری لاوازبوونی کۆمەڵگەیەک یان دەوڵەتێک دەگەیەنێت.

گەر بمانەوێت کۆتا بە شەڕێک بهێنین، ئەوا چەندە کەمینەیەک پێویستی بە گیانی لێبووردنی زۆرینەیە، دووهێندە زۆرینەکەش پێویستی بە گیانی لێبووردەیی کەمینەیەکە.

چەند نموونەیەکی جوانی چەمکی لێبووردن لە جیهاندا

چەمکی لێبووردن چەند نموونەیەکی جوانی پێشانی جیهان دا، کە لە ڕێگەی ئەم چەمکەوە توانرا کۆتا بە شەڕی خوێناویی گەورە وکارەساتی دڵتەزێن بهێنرێت. هەر لە ڕێگەی ئەم چەمکەشەوە، کۆتا بە چەندین شەڕی خوێناویی نێوان گەلان و ڕەگەزەکان هێنرا، بۆ نموونە شەڕی نێوان سپیپێست و ڕەشپێستەکانی ئەمریکا و ئەفریقیای باشوور.

ئەفریقیای یەکەمین قوربانیی دەمارگیری

"سپیپێستەکان لە ئەمەریکادا لەبەرئەوەی زۆرینەن، کەمینەی ڕەشپێستەکان دەچەوسێننەوە لە ئەفریقیاش لەبەرئەوەی کەمینەن، زۆرینەی ڕەشپێستەکان دەچەوسێننەوە[١٢]". نەجیب مەحفووز

گەلی قارەمانی ئەفریقیایی، بە درێژاییی مێژوو قوربانیی یەکەمی چەوساندنەوەی مرۆڤ بووە لەلایەن ڕەگەزەکانی ترەوە. ئەفریقیاییەکان چ لە وڵاتی خۆیان و چ لە دەرەوەی کیشوەرەکەیان، هەموو کاتێک بە درندەترین شێوە چەوسێنراونەتەوە.

لە ئەمەریکا پاش ئەوەی لە سەدەکانی پێشوودا ئەفریقیاییەکانیان وەکو کۆیلە دەهێنا بۆ ئەم وڵاتەوە، لەژێر باریکی ناڕەبار و سەختدا وەکو کۆیلە کاریان پێ دەکرا و دەچەوسێنرانەوە.

خەباتی ئەفریقیاییەکان لە ئەمەریکا، مێژوویەکی دێرینی هەیە. بە هەزاران کەس بوونەتە قوربانیی ئەم خەباتە پیرۆزە. هەتا شەستەکانی سەدەی پێشوودا، بە ڕابەرایەتیی پێشەوای مەزنی ئەفریقیایی (مارتین لوتەر)، توانرا بە ماف و ئازادیی خۆیان بگەن.

کۆتاییهاتن بە ڕێژیمی ڕەگەزپەرستیی ئەمەریکایی، پاش چەندین ساڵ خەباتی ئەفریقیاییەکان لەو وڵاتەدا دێت.

ئەفریقیاییەکانی ئەمەریکا، لە ڕێگەی لێبووردنەوە، توانییان کۆتا بە ڕێژیمی ڕەگەزپەرستیی ئەمەریکایی بهێنن. ئەوە ڕۆحی مەزنی ئەوان بوو، کە لەو تاوان و درندەییەی ئەوروپاییەکان بووران، کە بۆ ماوەی چەندین سەدە دەیانچەوساندنەوە.

ئەفریقیاییەکان تەنیا ڕێگەی ئاشتی و پێکەوە ژیان، لە گەورەترین ولاتی جیهاندا هەڵبژارد. بەدڵنیاییەوە گەر ئەفریقیاییەکان ڕۆحی لێبووردەییان تێدا نەبوایە، ئەوا هەتاوەکو ئەمڕۆش، شەڕ و ئاژاوە یەخەی بەهێزترین ولاتی جیهانی بەرنەدەدا.

نموونەیەکی جوانی تریش، ئەفریقیای باشوور. لەم ولاتەدا بۆ ماوەی چەندین سەدە، ئەوروپاییەکان خەڵکی ڕەسەنی ئەم ولاتەیان دەچەوساندەوە. هەتاوەکو کۆتاییی هەشتاکان، پاش شۆڕش و خەباتێکی زۆری ئەم گەلە قارەمانە لە ڕێگەی ئازادی و دیموکراسیدا، توانییان لەژێر چنگی ڕەگەزپەرستیی ئەوروپایی ڕزگایان بێت.

ئەم خەباتە مەزن و پیرۆزەی ئەفریقیاییە باشووریەکان، بە ڕابەریی پێشەوای مەزن و ناودار " نیلسۆن ماندێلا " بوو.

ماندێلا لە ڕێگەی ئاشتییەوە، توانی کۆتا بە ڕێژیمی ڕەگەزپەرستیی ئەوروپایی بهێنێت. لە پاشانیشدا لە ڕێگەی ئاشتبوونەوەی نیشتمانییەوە، توانی کۆتا بە شەڕ و خوێنڕشتن بهێنێت.

ماندێلا لێبووردنی کردە چەمکی سەرەکیی بیرکردنەوەی. ئەو هات هەموو ئەو تاوان و درندەییەی ئەوروپاییەکانی لە بیرکرد و، لێیان بووراند. بەم شێوەیەش ئاشتی و برایەتی جێگەی ڕق و تۆڵەی گرتەوە. ئەمەش وای کرد کە ئەفریقیای باشوور، پێش بکەوێت و نەکەوێتە زۆنگاوی دەوڵەتی فاشیلەوە، هەروەک چۆن زۆربەی دەوڵەتانی ئەفریقیا تێی کەوتوون.

چەند نموونەیەکی دزێو و ناشیرین

کیشوەری هیندستان شەڕێکی خوێناوی

درندەترین و قێزەونترین شەڕی مەزهەبی و ئاینی کە لە سەدەی بیستەمدا ڕووی دابێت، شەڕی هیندستان و پاکستانە. ئەم شەڕە کە لەپاش ڕزگاربوونی هیندستان لە چنگی داگیرکەری ئینگلیزی سەری هەڵدا. هەتاوەکو ئەمڕۆش بەردەوامە.

لەپاش ڕزگاربوونی هیندستان، ئەم ولاتە کرا بە دوو بەشەوە " هیند و پاکستان". لەپاش ئەم جیاکردنەوەیە، شەڕێکی ئاینی لە نێوان " هیندۆس و موسڵمان"ەکانی ئەم ولاتە ڕووی دا، کە زیاتر لە ١٠ ملیۆن کەس لە شوێن و ماڵی خۆیان دەرکران و ئاوارە بوون، زیاتر لە ملیۆنێکیش گیانیان لەدەست دا.

دیارە ئینگلیزەکان ڕۆڵێکی ئێجگار قێزەونیان لەم شەڕەدا بینی، ئەوان تا بۆیان کرا، بەنزینیان بەم ئاگرەدا کرد. بەڵام هۆکاری سەرەکیی دەگەڕێتەوە، بۆ نەبوونیی ڕۆحی لێبووردن و ئاشتی لە نێوان (هیندۆس و موسڵمانەکان). بەداخەوە هەرچەندە غاندیی مەزن زۆر هەوڵی دا، کە ڕێگە لەم

شـەڕە بگرێت، بەڵام هێندە رۆحی تۆڵەسـەندنەوە و دەمـارگـیـریی ئاینیی بەهێـز بـوو، کـە هـیچ مەجالێکی نەدا، هەوڵەکانی غاندی سەربکەوێت.

رۆهەڵات چەمکی لێبووردن

بەداخـەوە رۆهەڵات لەبارەی ئـەم پرسـەوە، هـەنگاوی ئێـجگار خـاووخلیـچکی ناوە. بگرە لـە چـەند هەوڵێکی بچـووک بەولاوە، هیچ پـرۆسـەیەکی ئـاوا گـەورە نابینین. دیارە ئەمـەش دەگـەڕێتـەوە بۆ کۆمەڵێک هۆکار، کە من لێرەدا بە کورتی باسیان لێوە دەکەم.

١- هۆکاری ئاینی

ئاینی ئیسـلام یەکێکە لەو ئاینانەی کە زۆر کـەم لە بەرامبـەر ئاینەکانی تردا لێبـووردنی هەیە. ڕاستە سـەرەتا کاتێک پێغـەمبەر لە مەدینە بوو، پەیامێکی گەورەی لەبارەی لێبووردن و ئاشـتیی لە نێوان ئاینەکاندا بەرقـەرار کرد. لێ کاتێک مەککەی داگیر کرد و هێز و تینێکی گـەورەتری پەیدا کرد، هەڵسـوکەوتـی لەگەڵ ئاینـەکانی تردا گـۆڕا. سـەرەتا مـەسیحی و جـوولەکـەکان ئازاد بوون لە بیروباوەڕیان، لێ کاتێک مـەککە داگیر کرا و دەسـەڵاتی سـەربازی و ئابووری و سـیاسـیی بەهێز بوو، مـەسـیحی و جـوولـەکـەکـان پـەلامـار دران و لەناو نیـمـچـە دووڕگـەی عـەرەبیـدا ڕاو نران. لە ناوچەکانی شام و عێراق و میسریش، جزیە "سەرانە" خرایە سەر مەسیحی و جوولەکەکان.

بوونی ئەم مێژووە خـوێناوییـە گـەورەیەی ئیسـلام لەگـەڵ ئاینەکـانـی تردا، وا دەکـات کـە چـەمکی لێبووردن کارێکی زۆر زەحمـەت و ئاڵۆز بێت.

٢- دەسـەڵاتی سیاسی و بەکارهێنانی شـەڕی مەزهـەبی

دیارە مێژووی رۆهـەڵات بۆ مـاوەیەکی زۆر لە نێوان دوو ئیـمپـراتۆری خـوێناوی و درێندەدا دابەش بوو (تورکی و فـارسـی). ئەم دوو دەسـەڵاتە هـەردووکیـان مـەزهـەبیان بۆ مـەرامی سـیاسـیی خـۆیان بەکار دەهێنا، بەتایبـەت لە عێراقدا.

بوونـی ئەم دوو دەسـەڵاتە خـوێناوییـە، وای کـرد کـە هـیچ کـاتێک پرۆسـەی ئاشـتـیی نێـوان مـەزهـەبەکـان (شـیـعـە و سـوننە) سـەرنەکـەوێت، چونکە ئەمـان هـیچ بەرژەوەندییـەکی وایان لەم پرۆسـەیەدا نەدەبینی، بگرە بە پێچـەوانەوە ئەم شـەڕە بەردەوامیی بـە حوکمی نەگریسی ئەوان لەم ناوچەیەدا دەدا.

لەپاش ڕووخـانی ئیـمپـراتۆریەتە خـوێنـاوییـەکەی تورک، ئینجـا نۆبـەی کـۆلۆنیـالیـزمی ئینگلیزی هات، کـە ئەویش زۆر بەباشی ئەم شـەڕی تایەفـەگـەرییـەی بەکـار هێنا. ئینگلیـزەکـانیش بوونی شـەڕێکی ئاوا، وای دەکرد کە هیچ کاتێک رۆهـەڵات بەگشـتی و عێـراق بەتایبـەتی، یـەک نەگرن و بەهێز نەبن، وە بەلاوازی و بێهێزی بمێننەوە.

لەپاش ڕزگاربوونی عێراق و ناوچەکە لە دەستی کۆلۆنیالیزمی ئەوروپایی، دەسەڵاتە نەتەوەییەکانیش، بەهەمان شێوە سوودیان لەم شەڕی تایەفەگەرییە دەبینی و بۆ مەرامی سیاسیی خۆیان بەکاریان دەهێنا. بەتایبەت لە عێراقدا، سەدام دەیویست خۆی وەکو نوێنەری عەرەبی سوننە لە دژی ئێرانی فارسی و شیعە دابنێت.

لەبەر ئەوە هیچ کاتێک دەسەڵاتی سیاسی، بەرژەوەندیی خۆی لە پرۆسەیەکی ئاشتی و نەمانی شەڕی تایەفەگەری نەبینیوە.

٣- نەبوونی چینێکی بازرگان و بۆرجوازی

هەروەک پێشتر باسمان لێ کرد، کە بە دروستبوونی چینی بۆرجوازی ئەوروپایی، ڕۆڵی سەرەکیی گێڕا لە نەمانی شەڕی تایەفی و کۆتایی پێهاتن بە عەقڵیەتی ئاینی. خۆی لە خۆیدا چینی بازرگان تەنیا پشت بە بەرژەوەندیی ئابووری دەبەستێت و هیچ گوێی لە ئاین و نەتەوە و ڕەگەز نییە. هەروەک ڤۆڵتێر دەڵێت: "لە بازاری ئەمستەردام و بەسرەدا، مەسیحی و موسڵمان و جوولەکە و بێ دین، پێکەوە کار دەکەن و کەسیان چەقۆ بۆ ئەوی تریان هەڵناگرێت."

ڤۆڵتێر بازاڕ بە باشترین هۆکاری سەرکەوتنی چەمکی لێبووردن دادەنێت و، بازاڕی کردبووە قوتابخانەیەکی باش، تا خەڵکی تر سوودی لێ وەربگرن.

بەڵام بەحوکمی کۆمەڵێک هۆکاری ئابووری و فەرهەنگی و مێژوویی و سیاسی، چینی بۆرجوازی ڕۆهەڵاتی، بەهەمان شێوەی ڕۆئاوا لەدایک نەبوو. لە هەمان کاتیشدا نەیتوانی ببێتە چینێکی بەهێز و کاریگەری ناو کۆمەڵگە، تا بتوانێت گۆڕانکاریی ڕیشەیی و گرینگ ئەنجام بدات.

٤- نەبوونی ڕۆڵی ڕۆشنبیران و ڕووناکبیران لەم بوارەدا

بەداخەوە ڕۆشنبیرانی ڕۆهەڵات، وەکو ڕۆشنبیرانی ڕۆئاوا زۆر درەنگ دەرکیان بەم چەمکە کرد. هەروەها هیچ ڕۆڵێکی ئاوا گرینگیان نەبینی، لە بڵاوکردنەوەی چەمکی لێبووردن و دژایەتیکردنی دەمارگیریی ئاینی و نەتەوەیی. دەتوانین ئەو نووسەرانەی کە لەم بوارەدا کاریان کرد بە دەست بیانزمێرین. لە ڕۆهەڵاتدا کەسانی وەکو (ڤۆڵتێر و ژان لۆک و ڕۆسۆ، میل و شتراوس)، دەرنەکەوتن. دەتوانم بڵێم لەم بوارەدا، ڕۆهەڵات هەر زۆر هەتیوو بوو. ڕاستە لە هەموو ڕوویەکەوە وشکەسالّی بالّی بەسەر فیکری ڕۆهەڵاتدا کێشاوە، بەڵام ئەم بوارە گرینگ و پڕ بایەخە، کە پێوەستە بەژیانی خەڵکییەوە، زۆر زۆر هەژار و لاواز بوو.

شیرازی و هەوڵێکی بچووک بۆ لێبووردن

میرزا محەمەد حەسەن شیرازی لە ٢٥ نیسانی ١٨١٥ لە شیراز لەدایک دەبێت. لە ٢٠ فێبراوەری ١٨٩٥ لە نەجەف کۆچی دوایی دەکات، شیرازی یەکێکە لە ناودارترین و بەناوبانگترین زانای شیعی لە عێراق و ڕۆهەڵاتدا. ڕووناکبیری گەورەی عێراقی عەلی وەردی دەڵێت:

"شیرازی گەورەترین زانای ئاینیی شیعەیە، کە لە سەردەمی حەمیدی سەری هەڵدا. ئەم پیاوە کاریگەرییەکی زۆری بەسەر ڕووداوە کۆمەڵایەتییەکانی عێراق و ئێران هەبوو[١٢]"

روونا‌کبیری مەزنی عێراقیش هادی عەلەوی لەبارەی شیرازییەوە دەڵێت:

"گەورەترین کەسایەتیی ئاینی بوو لە عێراق و ڕۆهەڵات، کە توانی لە ڕێگەی ئاینەوە دژایەتیی کۆلۆنیالیزمی جیهانی بکات و ڕابەرایەتیی شۆڕشی بیستی عێراق بکات[١٣]"

دیارە شیرازی مەرجەعی گەورەی شیعی بوو لە ڕۆهەڵات و لە شاری نەجەف دادەنیشت، کە بە سەنتەری مەزهەبی شیعە دادەنرێت، لەوێ دەژیا. ئەم پیاوە لە قۆناغێکی ئێجگار حەساس و گرینگدا، دەسەڵاتی ئاینیی هەبوو. هەر ئەمەش وای لێ دەکات، کە هەتاوەکو ئەمڕۆش، ناوبانگی لەناو گەلانی عێراقدا بمێنێت.

شیرازی و هەوڵی لێبووردن

یەکێک لەو ڕووداوە گرینگانەی کە بوو بەهۆی بەرزکردنەوەی مەقامەتی ئەم پیاوە، ئەوەبوو کە کەسێک بوو، حەزی بە شەڕی مەزهەبی نێوان شیعە و سوننە نەبوو، بگرە بەپێچەوانەوە، هەوڵی نزیکبوونەوە و ئاشتیی نێوان مەزهەبەکانی دەدا. باشترین نموونەش ڕووداوەکەی شاری سامەڕایە. کە بە (فتنە سامراء) ١٨٩٣ ناسراوە.

لە ساڵی ١٨٩٣ پاش ئەوەی نفوزی شیرازی بەهێز دەبێت، زانایانی ئاینیی تووندڕۆی سوننە دژی دەوەستنەوە، لە سامەڕا دەبێتە شەڕێکی خوێناوی لە نێوان شیعە و سوننەدا. لەم شەڕەدا یەکێک لە کوڕەکانی شیرازی دەکوژرێت. لێ شیرازی ڕۆڵێکی ئێجگار پۆزەتیڤی دەبێت، بە حیکمەتی خۆی بە ئاوی ئاین، ئاگرێکی شەیتانی دەکوژێنێتەوە، کە ناخی هەموو تووندڕۆکانی گرتبووەوە. ئەو کەسەی کە کوڕەکەی کوشتبوو، لێی دەبووڕێت و تۆڵە لە کەس ناکاتەوە و کۆتایی بەم شەڕە دەهێنێت[١٤].

دیارە شیرازی لەم بوارەدا هەنگاوی باشی بۆ پێکەوە ژیانی نێوان شیعە و سوننە نا، بەڵام چ شای ئێران و چ سوڵتانی عوسمانی، حەزیان بە هەوڵەکانی ئەم پیاوە نەدەکرد.

دیارە جگە لە شیرازی، کۆمەڵێک زانای ئاینی لە ڕۆهەڵاتدا، ڕۆڵی باشیان لە پرۆسەی ئاشتی و جیاکردنەوەی ئاین لە دەوڵەت هەبووە، لەوانە (جەمالەدین ئەفغانی و محەمەد عەبدە و عەبدوڕەحمان کەواکبی).

کورد و چەمکی لێبووردن

دیارە ئێمەی کورد زۆر درەنگ لە چەمکی لێبووردن تێگەیشتین. بگرە زۆرجاریش لەناو ئێمەدا هیچ جۆرە گیانێکی لێبووردەیی نییە. ئەمەش بۆ کۆمەڵێک هۆکاری گەورە دەگەڕێتەوە کە لێرەدا بە کورتی باسی هەندێکیان دەکەم.

هێزە داگیرکەرەکانی کوردستان

هەموو کاتێک هێزە داگیرکەرەکانی کوردستان، هەوڵیان داوە هەتا بتوانن گیانی دووبەرەکی و تۆڵەسەندنەوە لەناو کۆمەڵگەی کوردەواریدا بچێنن، چونکە ئەمە وایک ردووە، کە هیچ کاتێک کورد یەک نەگرێت و نەبێتە هێزێک دژی ئەوان بوەستێتەوە.

لەبەر ئەوە هیچ کاتێک مۆمی لێبووردن نەیتوانیوە لەناو چنگی داگیرکەرانی کوردستاندا، ڕووناکی بخاتە ناو ماڵی کوردەوە. بگرە هەموو کاتێک تۆڵەسەندنەوە و شەڕەنگێزی، باشترین دەرمان بوون بۆ داگیرکەرانی کورد، بۆ ئەوەی ئیدامە بە حوکمی نەگریسی خۆیان بکەن.

پارادۆکس لەوەدایە، هەموو کاتێک کورد ئامادەگیی ئەوەی تێدا بووە، کە تاوانەکانی داگیرکەرانی ببوورێت و لەگەڵیان بژی، لێ داگیرکەرانی هیچ کاتێک لە بەرامبەر کوژرانی جەندرمە یان سەربازێکی چەتەی خۆیان، ئامادە بوون گوندێک یان شارێک بسووتێنن.

خاڵێکی گرینگی تر ئەوەیە، کە کورد لەناو خۆیدا زۆر کەم گیانی لێبووردەییی هەبووە، دیارە ئەمەش هۆکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی، کە کورد لە بەرامبەر داگیرکەرانیدا بێدەسەڵاتە و، دەیەوێت دەسەڵاتی خۆی لە بەرامبەر خێڵێکی نەیاری، ئاینێکی دژ بەو، پارتێکی جیاواز لەو، پڕ بکاتەوە. ئەمەش وای کردووە کە نوقسانی لە بەرامبەر بە دوژمن، بەخۆی پڕی بکاتەوە.

بوونی دەسەڵاتی ئاینی "شێخ"

لە کوردستاندا لە زۆر شوێندا شێخە ئاینییەکان دەسەڵاتێکی زۆریان هەبووە، گەر لە هەندێک شوێن دەسەڵاتی ڕەهایان نەبووبێت، ئەوا ڕۆڵێکی ئێجگار زۆریان لەناو دەسەڵاتی کوردیدا هەبووە. هەموو کاتێکیش دەسەڵاتی ئاینی، هەتا دەتوانێت خەڵکی لەناو جیهانی ئایندا نقووم دەکات و، وا لە خەڵکی دەکات تەنیا و تەنیا ئەو ڕێگەیە ببینن. چونکە گەر ڕێگەیەک جگە لەو ڕێگەیەی بینی، ئەوا بەزەرەری ئەو دەسەڵاتە ئاینییە دەشکێتەوە.

دەسەڵاتی ئاینییش هەتا تووندڕۆتر و تۆکمەتر بێت، زیاتر ئیدامە بە حکومی خۆی دەدات. لەبەر ئەوە هیچ کاتێک بزاڤێکی ریفۆرمی یان پێکەوە ژیانی ئاینەکان، ڕۆڵی وایان نەبووە.

بوونی ئەم تووندڕۆییە ئاینییە، وای کردووە کە کورد تووشی چەندین نەهامەتیی گەورە ببێت، بۆ نموونە هەتا کۆتاییی ئیمپراتۆریەتی خوێناویی تورکی عوسمانی، کورد هەر پشتگیریی لەم دەوڵەتە دەکرد، ئەویش لەبەرئەوەی ئاینی کردبووە دیوی دەرەوەی خۆی.

هەروەها لە زۆر شوێندا شەڕی ئاینی لە نێوان کورد و ئاشووری و ئەرمەنی ڕووی دا. جگە لەوەش چەندین جار کورەە ئێزیدییەکان، تووشی کارەساتی ناخۆش بوونەوە، کە لەلایەن برا کورەە موسڵمانەکانیانەوە هێرشیان دەکرایە سەریان.

لە هـەر شـۆڕشێکی دنیـادا، ئـاین بوو بـە دەسـەڵاتی رەهـا و، هـەمـوو مـەیدانی بـیـرکـردنەوەی کـۆمـەڵگەی داگـیـر کرد، ئەو کـۆمـەڵگەیە تووشـی داخـراوی و پەڕاوێزخـراوی دەبێت و، پاشـانیش دواکەوتوویی و شەڕی ئاینی و مەزهەبیی گەورە تێیدا ڕوو دەدات.

بوونی چینێکی دەرەبەگ و بلاوبوونەوەی کولتووری خێڵەکی

بەحوکمی ئەوەی کوردستان وڵاتێکی پاشکەوتوو بووە، ئابووری پشتی بە کشتوکاڵ و بەخێوکردنی ئاژەڵ بەستووە. ئەمەش وای کردووە کولتووری خێڵایەتی و عـەشیرەتگەری زاڵ بێت بەسـەریدا. لە هەمان کاتیشدا دوور بێت لە شارنشینی و کۆمەڵگەی مەدەنی.

هـەمووشـمـان دەزانین کـە کـۆمـەڵگەی مـەدەنی لە ئەنجامی شـارنشـینییـەوە دروست دەبێت. گـەر چینێکی بۆرجوازیش نەبێت، ئەوا شاریش دروست نابێت، کە شاریش نەبوو، کۆمەڵگەی مەدەنییش نابێت.

دیارە هـەمـوو کـاتێکیش خـێڵەکان بەپێـچـەوانەی بۆرجـوازییـەوە، دەسـەڵات و مـانـەوەی خـۆیان، لە ئاگری شەڕی عـەشیرەتگەری و خـێڵایەتی دەبینن. شـەڕ یەکێکە لە سیـمـا گرینگەکـانی خـێڵ، هیچ خێڵێک بێ شەڕ، ناتوانێت پارێزگاری لە مانەوەی خۆی بکات.

ڕۆڵی نێگەتیڤی نووسـەر و ڕووناکبیرانی کورد

" ئەوەی شێتانە بەردم تێ بگرێت، بەرقی تێ دەگرم "

مەحوی

بەداخـەوە تـوێژی ڕۆشنبـیر و نووسـەر و ڕووناکبـیری کـوردی، زۆر خـەمـساردانە بـە تەنگ ئەم چەمک و پرسە گرینگەوە هاتوون. بەپێچەوانەی ڕۆشنبیر و ڕووناکبیرانی ئەوروپاییـەوە، نەک ڕۆڵی باشیان لەم بوارەدا نەبووە، بگرە ڕۆڵی نێگەتیڤیشیان هەبووە.

مەحوی کە یەکێکە لە شاعیرە مەزنەکانی کورد، کەچی ئـەو شاعیرە گەورەیە لە جیاتیی ئەوەی خـەڵکی فێـری لێـبـووردەیی و گـیـانـی ئاشـتـیـخـوازی بکات، بەپێـچـەوانەوە هانی خـەڵکی دەدا بۆ تۆڵەسـەندنەوە و شـەڕەنگێـزی. دیارە نەک تەنیـا ئەو، بگرە زۆربـەی شـاعـیـران و نـووسـەرانی تریشـمـان، ئەم ڕۆحی تۆڵەسـەندنـەوە و شـەڕەنگێـزییـە تـیـایاندا هـەبـووە، بگرە زۆرجار لـەوانە بێت لەناو تـوێژی خوێندەواری کورددا، گیانی شەڕەنگێزی زیاتر بووبێت، تا خەڵکە سادەکە.

ڕاستە لەم چەند ساڵەی دواییدا چەند هەوڵێکی بچووک دراوە، بۆ ناساندنی ئەم چەمکە، لێ زۆر کـەمـە. لە هـەمـان کاتیشـدا چەند نووسـەرێکی بەڕێز هـەوڵیان داوە، کـتـێب و نووسـینـەکـانی (لۆک و ڤۆڵتـێـر و ڕۆسـۆ،، هتـد) بۆ کوردی وەربگێـرن. کـە بە بڕوای من وەرگـێـڕانی ئەم جـۆرە کـتـێـبـانە، سوودێکی ئێجگار باش بەم چەمکە دەگەیەنێت.

هەولنامەی کتێب

چەند نموونەیەکی پۆزەتیڤی گیانی لێبووردەیی لە کوردستاندا

هەورامان و ئازادیی ئاینی

ناوچەی هەورامان یەکێکە لە شوێنە سەخت و جوانەکانی کوردستان. لە هەمان کاتیشدا مەڵبەندی گەورەترین ڕێگەی ئاینی بووە (نەخشەبەندی). شێخەکانی ڕێگەی نەخشەبەندی، هەموویان لەم ناوچەیەدا ژیاون، مەرقەد و مەدرەسەیان لە هەورامان بووە.

بەڵام لە هەمان کاتیشدا هەورامان مەڵبەند و سەرچاوەی ئاینی ئەهلی هەق و کاکەییەکان بووە. زۆر شوێنی پیرۆزیان لەم ناوچەیەدا هەبووە. لێ خۆشبەختانە هیچ کاتێک شەڕ و پێکدادان لە نێوان موسڵمان و کاکەییەکان ڕووی نەداوە، بگرە جۆرە پێکەوە ژیانێکی ئازادانە هەبووە. هەریەکە و ئازاد بووە، لە بڵاوکردنەوە و چێکردنی تقوساتی ئاینی تایبەت بە خۆی.

هەر بۆیە نابێت هێندە ڕەشبین بین و بڵێین هیچ گیانێکی لێبووردەییمان تێدا نەبووە، یان خاوەنی هیچ ئەزموونێکی باش نەبووین.

یارمەتیدانی مەسیحییەکانی عێراق

لەپاش داگیرکردنی عێراق لەلایەن ئەمەریکا و بەریتانیاوە، دۆزەخێکی گەورەی بۆ هەموو عێراقییەکان چێ کرد و، مەسیحییەکان بەتایبەتی ڕووبەڕووی مەرگ بوونەوە. لە هەموو شوێنە عەرەبنشینەکانی عێراق، مەسیحییەکان بوونە نێچیری گرووپە توندڕۆیە ئیسلامییەکان. ئەمەش وای کرد، کە بە لێشاو مەسیحییەکان وڵات و شوێن و ماڵی خۆیان بەجێ بهێڵن و ئاوارە ببن.

لەم کاتانەدا کورد ڕۆڵێکی جوامێرانەی بینی، لە داڵدەدانی ئەم ئاوارە مەسیحییانە. جێگەکردنەوەیان لە کوردستاندا، خاڵێکی پۆزەتیڤە بۆ گەلی کورد. هیوادارم ئەم پێکەوە ژیان و ئازادیی ئاینییە لە کوردستان بەردەوام بێت.

بەبڕوای من یارمەتیدانی ئەو هاوولاتییە مەسیحییانە، بەکارێکی مرۆییی مەزن دێتە ژماردن.

ڕاپەڕین و چەمکی لێبووردن

لەپاش ڕاپەڕین و ڕزگارکردنی کوردستان، گیانێکی تۆڵەسەندنەوە لە پیاوانی ڕێژیم هەبوو. دیارە لە هەموو جیهاندا، کاتێک هێزێکی داگیرکەر وڵاتێکی تر داگیر دەکات، کۆمەڵێکی زۆر دەبنە جاش و بەکرێگیراوی ئەو هێزە داگیرکەرە. لەپاش نەمانی ئەم هێزە داگیرکەرە، ئەم لەشکری بەکرێگیراوانە، ڕووبەڕووی سزای گەل دەبنەوە.

دیارە ئەمە پێوەندیی بە وڵاتێکی پێشکەوتوو یان دواکەتوو نییە. لێرەدا من دوو نموونە دەهێنمەوە.

فرەنسا کە بە دایکی ئەم چەمکە دادەنرێت، لە هەمان کاتیشدا خۆی بە دایکی مافی مرۆڤ و ئازادی دادەنێت، لەپاش رزگاربوونی لە چنگی داگیرکەری ئەڵمانی، لە جەنگی دووەمی جیهانی. هەڵسان بە گرتن و ڕاونان و سزادانی ئەو کەسانەی کە لەگەڵ ئەڵمانیای داگیرکەردا کاریان دەکرد.

بە قێزەونترین شێوە سزای ئەو کەسانەیان دا، بەتایبەتی ئەو ژنانەی کە لەگەڵ ئەڵمانەکان بوون، یان لەشی خۆیان بۆ بژێویی ژیانیان فرۆشتبوو. لەو کاتەدا دەهاتن لەناو مەیدان و شوێنە گشتییەکان پاریس و شارەکانی تری فرەنسادا، ئەو ژنانەیان بەردباران دەکرد و قژیان دەتاشین و لەناو ئاپۆڕەی جەماوەردا، سزایان دەدان و قسەی ناشیرین و جنێوی خراپیان پێ دەگوتن.

جێگەی گوتنە بەشێکی زۆری ئەم سزادانانە، بەڤیدیۆ لەناو تۆڕی یو توبەدا هەیە. کاتێک کە سەیری ئەو دیمەنانە دەکەیت، هەر دەڵێیت ئەم گەلە خاوەنی " ڤۆڵتێر و ڕۆسۆ " نەبووە. دەڵێیت چەندین ساڵە، ڕووناکبیرانی فرەنسی خەریکی پیاز پاککردن بوون. ئەو شەڕەنگێزی و گیانی تۆڵەسەندنەوەیە لەو دیمەنانە دەیبینیت، لە هیچ شوێنێکی تر نایبینیت. کاتێک ئەو ژنە داماوانە دەبینیت، دەڵێیت کۆمەڵێک بەرخن و تووشی گەلەگورگێک بوون.

نموونەی دووەم، جەزائیرە. ئەم وڵاتە بۆ ماوەی زیاتر لە ١٨٠ ساڵ لەلایەن فرەنساوە بە دڕندەترین شێوە داگیر کرابوو. کاتێک ساڵی ١٩٦٣ لە چنگی فرەنسا رزگاری بوو، دەست کرا بەهەڵمەتێکی گەورە لە دژی ئەو کەسانەی کە کاریان بۆ هێزی داگیرکەری فرەنسی کردووە. بەهەزاران کەس کوژران و یان ئاوارە بوون و جەزائیریان بەجێ هێشت. ئەمان تەنیا سزای ئەو کەسانەیان نەدا، بگرە سزای ژن و منداڵەکانیشیان دان.

ئەوەی جێگەی گاڵتەجاڕی بوو، فرەنسییەکان ڕەخنەی تۆندیان لە جەزائیرییەکان دەگرت، کەچی لە بیریان چووبووەوە، خۆیان چییان بەوە فرەنسییانە کرد، کە هاوکاریی لەشکری ئەڵمانیا کردبوو.

لە کوردستانیش لەشکرێکی گەورەی جاش و خۆفرۆش و بەکرێگیراو هەبوون. وا مەزندە دەکرێت، نزیکەی ٤٠٠ هەزار جاش لە کوردستاندا هەبوو. کە ئەمەش ژمارەیەکی ئێجگار زۆر بوو لەو کاتەدا، کە دەگەیشتە نزیکەی چارەکی خەڵکی کوردستان.

بەڕەی کوردستانی لەو کاتەدا بڕیاری لێبووردنیان بەو ئەو هەموو جاشانە دەرکرد، ئەم بڕیارەش بەدڵی زۆربەی خەڵکی کوردستان نەبوو. دیارە ڕاستە مەرامی سیاسی لەپشت ئەم کارەوە بوو، لێ نابێت ئەوەشمان لەبیر بچێت، کە ئێمە هیچ کاتێک فێری ئەوە نەبووین، کە لە هەڵەی یەکتری ببوورین و چاوپۆشی لە مافی خۆمان بکەین. بگرە زیاتر بیرمان لە تۆڵەسەندنەوەیە زیاتر.

ڕاستە ئەوانەی تاوانی زۆر قورسیان کردبوو، دەبوایە سزا بدرێن بەڵام نەک سزای جەماوەری

بگرە لە ڕێگەی دادگـەوە ئـەم کـارە بکرێت. بەڵام ئـەم کـارە نەکـرا و، خـەڵکیش نـارەزاییی خـۆی بەجۆرێکی تر دەربڕی.

شەڕی ناوەخۆ و چەمکی لێبووردن

بەداخـەوە بە حـوکمـی ئەوەی نەتوانرا مـەسـەلەی دەسـەڵات لـە ڕێگەی دیموکراسـییـەوە چـارەسـەر بکرێت، تووشی شـەڕێکی ناوەخۆییی گەورە بووینەوە. دیارە هەموو کاتێکیش کە کۆتا بەم شـەڕە هاتبێت و، زەوینەیەکی لەبار بۆ ئاشـتی و پێکەوە ژیان ڕەخسابێت، کۆمـەڵێک کە پێشتر سوودمەند بوون لەم شەڕە، دژی ئەم پرۆسەی ئاشتییە بوون.

هـەموو کاتێکیش بۆ ئەوەی کۆتا بە شـەڕێکی ناوەخۆیی بهێنیت، پێویستە سـەرەتا کەشێکی لەبار بۆ لێـبووردەیی و گـیـانی پێکەوە ژیان و برایـەتی بڕەخسـێنێت. لە ئیسـپانیـا پـاش ئەوەی تووشی شـەڕێکی ناوەخـۆییی ماڵوێرانی بوونـەوە، کە بە سـەرکـەوتنی فرانکۆی فـاشیست کۆتاییی پێ هات، هـەتاوەکـو ئـەمـڕۆش، زۆر مـەلەفی گـەورە و زۆر گـۆڕی بەکـۆمـەڵ هـەن، هـەڵنادرێنەوە و باسـیـان لێـوە ناکەن. دیارە هۆکـاری سـەرەکییش ئەوەیە، نایانەوێت جارێکی تر بریـنی یەکتر بکوڵێننەوە و، بریـنە کـۆنەکـان دەمـە زەرد بکەنەوە. ئـەوان بیر لە داهـاتوو دەکـەنـەوە، نـایانەوێت لەناو گـۆڕسـتـانـەکـانی شـەڕی ناوەخۆدا بمێننەوە[١٦].

لێ بەداخەوە ئێمەی کورد، هیچ کاتێک نەمانتوانیوە قۆناغی شـەڕی ناوەخـۆ لە بیر بکەین. بگرە زۆرجـار خـۆمـان لە بـەردەمی دۆزەخی شــەڕی ناوەخـۆدا دەبینینەوە. دیارە هـۆکـاری ســەرەکی دەگـەڕێتەوە بـۆ ئەوەی، کە نەمـانتوانیـوە، گـیـانی لێـبووردەیی لەناو کۆمەڵگەکـەماندا بچێنین. بگرە بەپێچەوانەوە، هـەموو کاتێک حـەزێکی تایبـەتمان بۆ چیرۆکە تراجیدیاکانی شـەڕی ناوەخۆ هـەیە.

هـەمـوو کاتێک لە هـەر شـوێنێکدا پرۆسـەیەکی ئاشـتی بێتـە پێشـەوە، خـەڵکانێک ناتوانن بەرگەی ئەم ئاشـتییـە بگرن، ناشـتـوانن لە دوژمنـەکـانی دوێنیـان ببـوورن و ببـنە دۆسـتیـان. بگرە گـیـانی تۆڵەسـەندنەوە، هـەموو گـیـانی داگیر کردوون. زۆرجـار خۆیان بە مـەغدوور دەزانن و ناتوانن واز لە بچووکترین مافی خۆیان، بۆ لایەنی بەرامبەر بهێنن.

بەبڕوای من یەکێک لە هۆکـارەکـانی جـیـابوونەوەی بزاڤی گـۆران لە یەکێـتـیی نیـشـتـمـانیی کوردسـتـان، نەبوونی گـیـانی لێـبـووردەیی بوو لەلایەن ئـەو کەسـانـەی، کە ئـامـادە نەبوون دان بەو ئاشتییەی نێوان یەکێتی و پارتیدا بنێن. زۆریان خۆیان بە مـەغدوور دەزانن و، بەرگەی بچووکترین تەنازول لە مـافـی خـۆیان و حـزبەکـەیان ناکـەن. بەداخـەوە هـەتاوەکـو ئـەمـڕۆش، لای بەشـێکی زۆری ئەندامانی هەردوو حزب، هێشتا گیانی تۆڵەسەندنەوە بەسـەریاندا زاڵە.

بە بڕوای من بۆ ئـەوەی نەهێـڵین جـارێکی تر ڕووبـەڕووی شـەڕێکی ناوەخـۆی تر نـەبـینـەوە، دەبێت هـەوڵێکی جـیـدیانە بدەین، بۆ ئەوەی گـیـانی لێـبـووردەیی لەناو کـۆمـەڵگەی کـوردیدا بچـەسـپـێت.

لەلایەکی تریشەوە، گەر بمانەوێت کۆمەڵگەیەکی مەدەنی و سیستەمێکی سیاسیی دیموکراسیمان هەبێت، ئەوا دەبێت پێش هەموو شتێک گیانی لێبووردەیی لەناو خەڵکیدا بچێنین، چونکە گەر ئەم ڕۆحە نەبێت، ئەوا نە دەتوانین کۆمەڵگەی مەدەنی دروست بکەین، وە نە سیستەمی دیموکراسیش سەقامگیر دەبێت.

گەر ئێمە لە بەرامبەر ڕا جیاوازەکان، ئاینە جیاوازەکان، بێ دینەکان، لێبوورە نەبین، ئەوا ناتوانین باس لە سیستەمی دیموکراسی بکەین. چونکە دیموکراسی مانای فرە دەنگی و فرە ڕەنگی دەگەیەنێت.

پێش کۆتایی

دیارە قسەکردن لەبارەی چەمکی لێبووردەییەوە زۆری دەوێت، لە هەمان کاتیشدا چەندی لەسەر بنووسرێت هێشتا کەمە. مێژووی ئەم چەمکە زۆر کۆنە لە جیهاندا، لێ بەداخەوە لای ئێمە هێشتا ساوایە و پێ نەگەیشتووە.

بەداخەوە ئێمەی کورد کە تازە هەنگاو بەرەو دامەزراندنی دەوڵەت دەنێین، زۆر دوورین لەم چەمکە گرینگەی کۆمەڵگەی مەدەنی و سیستەمی دیموکراسی. بگرە ئێمە لەم بوارەدا زۆر هەژار و داماوین.

هیوادارم بەم چەند دێرەی من، توانیبێتم زانیارییەکی باش بە خوێنەرانی کورد بگەیەنم.

هەوالنامەی کتێب

سەرچاوەکان:

1-Toleranz.www.Wikipedia.orge.Deutsch

٢- چەند تێکستێکی وەرگێڕاو. نووسینی: چەند نووسەرێک. وەرگێڕانی، ڕێبین هەردی. چاپی دووەم، خانەی وەرگێڕان. سلێمانی. ٢٠١١، لاپەڕە ٣٤، ٣٥.

٣- هەمان سەرچاوە. لاپەڕە ١٠.

4- Joachim Losehand.Was ist Toleranz.www.Tolerantia.net

5-Toleranz.www.Wikipedia.orge.Deutsch

٦- جان لۆک. نامەیەک دەربارەی لێبووردن. وەرگێڕانی لە فارسییەوە: شۆڕش جوانڕۆیی، فەرشید شەریفی. چاپی یەکەم. خانەی وەرگێڕان. سلێمانی. ساڵی ٢٠٠٤.

٧- چەند تێکستێکی وەرگێڕاو. نووسینی: چەند نووسەرێک. وەرگێڕانی، ڕێبین هەردی. چاپی دووەم، خانەی وەرگێڕان. سلێمانی. ٢٠١١، لاپەڕە ٦٩.

٨- هەمان سەرچاوە. لاپەڕە ٦٤.

٩- دیفید کلۆفێر، سیلاخ ستروبێرگ. سۆسیۆلۆجیای مەعریفە. وەرگێڕانی: بەختیار عەبدول ڕەحمان.

چاپی یەکەم. دەزگای وەرگێڕان. هەولێر. ساڵی ٢٠٠٦، لاپەرە ٥٥.

10- Bertrand Russell.Philosophie des Abendlandes dieübertragung aus dem Englischen von : Elisabeth Fischer _Wernecke und Ruth Gillischewski.Europa Verlag10. Auflage.2001.605

١١- چەند تێکستێکی وەرگێراو. نووسینی: چەند نووسەرێک. وەرگێڕانی، ڕێبین هەردی. چاپی دووەم، خانەی وەرگێران. سلێمانی. ٢٠١١، لاپەرە ٣٤.

١٢- نجيب محفوظ. شهر العسل. الطبعة الاولى. دار القلم. بيروت، لبنان. شباط١٩٧٢، ص ٨٨.

١٣- الدكتور علي الوردي. لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث. الجزء الثالث. مطبعة الشعب. بغداد ١٩٧٢، ص ٧٧.

١٤- هادي العلوي، حوار الحاضر والمستقبل. اعداد، خاليد سليمان، حيدر جواد. دار الطليعة الجديدة. الطبعة الاولي. ديمشق. سوريا. ١٩٩٩، ص١٢٥.

١٥- الدكتور علي الوردي. لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث. الجزء الثالث. مطبعة الشعب. بغداد ١٩٧٢، ص٧٩.

١٦- ئەردەڵان عەبدوڵڵا. جەنگی ناوخۆی ئیسپانیا. چاپی یەکەم. چاپخانەی بزاڤی ڕۆشنبیریی کوردی. سلێمانی ٢٠٠٦.

---

* Calas ڕووداوێکی دادوەری بەناوبانگە. ساڵی ١٧٦٢ کەسێک بەناوی ژان کالاس بووە قوربانی. ئەو کەسێکی پڕۆتستانت بوو، بەناهەق تاوانبار کرا، کە کوڕەکەی خۆی لەبەرئەوەی دەیەوێت ببێتە کاسۆلیک، کوشتووە. لێرەدا ڤۆڵتێر بەرگریی لێ دەکات و تا دواجار پاش مردنی ساڵی ١٧٩٥، ڕەدی ئیعتیباری بۆ دەکەوە.

Pierre Paul Sirven پڕۆتستانێکی فرەنسی بوو، کە بە هۆی "نا لێبووردەیی"ی کاسۆلیکەکان، تاوانبار کرا، کە کچەکەی خۆی بۆ ئەوەی نەبێتە کاسۆلیک کوشتووە. بەهەوڵ و خەباتی ڤۆڵتێر، ڕەدی ئیعتیباری بۆ کرایەوە

Chevalier de la Barre نەجیبزادەیەک بوو کە بەبێ دینی تاوانبار کرا و سەریان لە لەشی جیا کردەوە. بەهۆی خەباتی ڤۆڵتێرەوە، ئەنجوومەنی نیشتمانی (شۆڕشی فرەنسا)، ڕەدی ئیعتیباری بۆ کردەوە.

** Saint Athanase (373/265) ڕابەری کڵێسای مەسیحییەتی یۆنانی بوو.

Euseb de Cesaree (340/265) نووسەر و یەکێک لە گەورەکانی مەسیحییەتی یۆنانی بوو.

*** Dicee (نیکییە یان نیقییە) شارێکی کۆنی یۆنانی بوو " ئێستا تورکیایە"، یەکەمین ئەنجوومەنی بڕیاردانی مەسیحییەت لە ساڵی ٣٢٥، تێیدا دروست کرا.

جیهانی ئیسلامی و دادگەکانی پشکنین

هاشم سالّح

ئەوەی پێی وایە دادگەکانی پشکنین تایبەتە بە پاپاکانی پێشووی رۆما و ڤاتیکان و سەدە تاریکەکانی ناوەڕاست، بە هەڵەدا چووە! لە سەدەکانی ناوەڕاستدا بیریاران دووچاری راوەدوونان دەبوون، گەر بەهاتبایە باسیان لە ئاین بکردایە، هەروەها کتێبەکانیان دەخرایە لیستی رەشەوە و ڤاتیکان خوێندنەوە و دەستاودەست پێکردنی یاساغ دەکردن. بەمجۆرە کتێبەکانی "گالیلۆ و دیکارت و سپینۆزا" و سەرجەم فەیلەسووفانی رۆشنگەرییان قەدەغە کرد کە شکۆی شارستانییەتی مۆدێرنیان دروست کرد،[1] بەڵام خۆشبەختانە ئەو سەردەمانە بەنیسبەت ئەوروپاوە بە سەرچوون و کۆتاییان هات. کەچی زۆر بەداخەوە سەردەمی دادگەکانی پشکنین لە جیهانی ئیسلامیدا تا ئەمڕۆ بەردەوامە! بەر لە هەزار سالّ موعتەزیلەکان بۆچوونی خۆیان سەبارەت بە قورئان خستە روو، بەڵام دوای ئەوەی خەلیفە "متەوەکیل" دەسەڵاتی گرتە دەست، ئەم پڕۆژەیە لەبارچوو.

لەو رۆژەوە تا ساتەوەختی بڵاوبوونەوەی (مێژووی قورئان) کە لە نووسینی "تیودۆر نۆڵدکە"یە و "جۆرج تامر" وەری گێڕاوە و پێشەکی بۆ نووسیوە، سانسۆرکردن و گەمارۆدانی فیکر لە جیهانی ئیسلامیدا بەردەوامە و کۆتاییی نەهاتووە.

گەر بەهاتبایە و تێزەی موعتەزیلەکان لەبارەی دەقی قورئانەوە بەسەر بۆچوونی حەنبەلییەکاندا سەرکەوتایە، ئەوا نەدەگەیشتینە ئەو بنبەستە فیکری و دۆگما عەقائیدییەی ئەمڕۆ و کتێبەکەی "نۆڵدکە"ش لەبارەی مێژووی قورئان، لە بەیرووتی پایەتەختی رۆشنگەریی عەرەبیدا قەدەغە نەدەکرا. "مالک شبل" لە کتێبە نایابەکەیدا کە بەم دواییانە لە پاریس چاپ کرا، بەمجۆرە باس لە تراجیدیای ئەقڵ لە ئیسلامدا دەکات.

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: شوان ئەحمەد

کەواتە کێشەکە کۆنە و تازە نییە. لەبەر ئەوە ڕووبەڕبوونەوەی ئەو مەسەلەیە، ئێجگار قورسە و تەنانەت لە ساتەوەختی ئێستاشدا بەمەحاڵ دەچێت.

بابزانین بۆچی کتێبەکەی "نۆڵدکە"، لەبارەی مێژووی قورئانەوە قەدەغە کرا؟ لەبەرئەوەی یەکەمین کتێبە لە مێژوودا کە میتۆدی مێژوویی ڕەخنەیی، بەسەر دەقی قورئاندا پراکتیزە دەکات.[٢] ئەم کتێبە بە نیسبەت لێکۆڵینەوەی قورئانەوە بڕێتییە لە شۆڕشێکی کۆپەرنیکی، گرینگیی کتێبەکەش لەوەدایە. تەواوی ئەو کتێبە ڕۆهەڵاتناسییانەی لە دوای ئەمەوە نووسران، هەمووییان کردوویانەتە سەرچاوە و خاڵی دەسپێکی خۆیان.

وەک ئاشکرایە گەورە ڕۆهەڵاتناسی فرەنسا "ڕێجیس بلاشێر" ساڵی ١٩٤٩ دوای پێداچوونەوە و زیادکردنی هەندێ شت بۆی[٣] پوختەی ئەم کتێبەی بە زمانی فرەنسی چاپ کرد. بەڵام خوێنەری ئێمە دوای ئەوە بۆ ماوەی نیو سەدە چاوەڕوان بوو، تا بتوانێت لە تێزەکانی ئەم کتێبە مێژوونووسانە ئاگەدار بێت. کەچی دوای ئەم هەموو دواکەوتنە شەرم ئاوەرە، دەیانەوێت ڕێگە بە خوێنەران نەدەن، چاویان بە کتێبەکە بکەوێت و لێی بە ئاگا بن!

ئاخۆ "نۆڵدکە" کە ئەم کتێبەی نووسی، بۆ ئەوەی بوو ئیسلام تێکوپێک بدات؟ ئاخۆ دەیویست ئاگری شەڕی مەزهەبی لە لبنان و وڵاتانی تردا خۆش بکات؟ کردنی پرسیارێکی لەم جۆرە مایەی گاڵتەجاڕی و ئابڕووچوونە.

ئەی بۆ ناڵێن ڕۆهەڵاتناسی کلاسیکی دەیویست مەسیحییەت تێکوپێک بدات، کاتێک هەمان میتۆدی مێژوویی ڕەخنەیی بەسەر مەسیحییەتدا پراکتیزە کرد؟ لێرەدا دەبێت دان بەوەدا بنێین کە مەسیحییە موحافزکارەکان، پەرچەکردارێکی تووندیان بەرامبەر ئەم لێکۆڵینەوە مێژوونووسانە نیشان دا، کاتێک بۆ یەکەم جار هاتە ئارا. پەرچەکرداری موسڵمانە هاوچەرخەکانیش، جیاوازییەکی نییە لەگەڵ پەرچەکرداری هاوتا مەسیحییەکانیان.

مەسیحییەکان پراکتیزەکردنی میتۆدی فیلۆلۆگیان بەسەر دەقە پیرۆزەکاندا، بەلاوە پەسند نەبوو. بەڵگەش بۆ ئەمە ئەوەیە "ریچارد سیمۆن" (١٦٣٨–١٧١٢)[٤] یەکەمین کەس بوو، ئەو میتۆدەی بەسەر تێکستە پیرۆزەکانی مەسیحیەتدا پراکتیزە کرد. تایبەت بەم بابەتە دوو کتێبی بەناوبانگی بە چاپ گەیاند، یەکەمیان بە ناونیشانی مێژووی ڕەخنەیی تەورات بوو (١٦٨٠). تیایدا شتگەلێکی لەبارەی تەوراتەوە کەشف کردبوو کە زۆر مەترسیدار بوو، بگرە هیچی لە دۆزینەوەکانی "نۆڵدکە" و قوتابییەکانی لەبارەی قورئانەوە کەمتر نەبوو. کتێبی دووەمیشی بە ناوی مێژووی ڕەخنەیی دەقی ئینجیلەوە بوو، لە ساڵی ١٦٨٩دا چاپ کراوە.

لەم کتێبەشدا شتی زۆر گرینگ و پێچەوانەی قەناعەتی باوی خەڵکی کەشف کردبوو. فێندەمێنتالیزمی مەسیحی دەستبەجێ کەوتنە سانسۆرکردن و قەدەغەکردنی هەردوو کتێبەکە و کەوتنە هەڕەشەکردن لە خاوەنەکەی. هەموو ئەمانەش وایان کرد "ریچارد سیمۆن" پاشگەز بێتەوە

و بەشێک لە دەسنووسی کتێبەکانی، لە شەوێکدا بەرێتە دەشتە چۆڵ و دوورەکانی ناوچەی نۆرماندی و ئاگریان تێبەر بدات. بەر لە "ریچارد سیمۆن" فەیلەسووفی هۆڵەندایی "سپینۆزا"، ناچار بوو کتێبە بەناوبانگەکەی (وتارگەلێک لەبارەی تیۆلۆجیا و سیاسەت)ەوە، بەبێ ناوی خۆی بڵاو بکاتەوە. کڵێسای مەسیحی دوای تێپەڕبوونی سێ سەدە بەسەر مردنی "ریچارد سیمۆن"دا، دانی بە رەوایەتیی رەخنەی مێژوویی و پراکتیزەکردنی ئەو میتۆدەی بەسەر کتێبی پیرۆز دانا. ئەمەش لە سەروەختی بەستنی کۆڕی بەناوبانگی کڵێسادا بوو بەناوی (ڤاتیکان٢) لە ساڵی (١٩٦٢– ١٩٦٥).

کەواتە دەبێت ئێمە چەندی تر چاوەڕێ بین تا پیاوانی ئاینی رێگەمان پێ بدەن، هەمان میتۆد بەسەر قورئاندا پراکتیزە بکەین؟ دووسەد یاخۆ سێسەد ساڵی تر؟ نەخێر پێم وانییە چاوەڕوانیمان ئەوەندە درێژە بکێشێت، چونکە تا بێت مۆدێرنەی جیهانی پاڵەپەستۆمان بۆ دێنێت و داوای چارەسەرمان لێدەکات. کۆنسێرڤاتیڤو فێندە مێنتالستە ئیسلامییەکان، لەمڕۆ بەدواوە ناتوانن تێکستەکانیان بە هیچ شتێک تەلبەند بکەن و تەوقیان بدەن و بە توێژەرانی هەموو دنیاش بڵێن: وریابن قەرەی ئێرە نەکەون، چونکە ئەمە هێڵی سوورە!!

رەنگە بەر لە تەقینەوەکانی نیویۆرک و واشنتۆن و مەدرید و لەندەن و بالی و شەرم شێخ و عەمان، ئەم قسەیە بیخواردایە، بەڵام ئێستا ئەوە ناکرێت و ئەستەمە بتوانین تاهەتایە بەر بەڕەوتی مێژوو بگرین. هەنووکە هەموو شت ئاشکرا دەبێت و هەقیقەتی خۆی بەیان دەکات. مەبەستم ئەوەیە رۆژێک دێت مێژووییەتیی دەقی قورئانی ئاشکرا دەبێت، بەڵام ئەم پرۆسەیە لەسەرخۆ و بەشێوەیەکی شێلگیرانە دەبێت، چونکە ئەگەر لە پرێکدا بێت، ئەوا جیهانی ئیسلامی دەهەژێت و زەمینلەرزەیەکی گەورە روو دەدات.

لەبەر ئەمەیە "محەمەد ئەرکۆن" مۆجیاریمان دەکات کە پێویستە لە سەردەمانێکی ترسناک و پڕ لە مینی وادا، وریا بین و بەشێنەیی هەنگاو بنێین.

ئەو هەقیقەتانەی هەزار ساڵە پەردەپۆشمان کردوون، رەنگە وەک بۆمبێک بە رووماندا بتەقێتەوە و تەڕ و وشک پێکەوە بسووتێنێت! بێگومان هەر شتێک ماوەیەکی زۆر بچەپێنرێت کە تەقییەوە زۆر دژوار دەتەقێتەوە.

کەواتە تەواوی ئەم کێشەیە لەپێش دەمماندایە، نەک لە دوامانەوە بێت. هاوکات "ئەرکۆن" سەرکۆنەی هەڵوێستی دواکەوتووانەی زانا ئاینییە هاوچەرخەکان دەکات و دەڵێت: "تەنانەت رەخنەی کۆنی فیلۆلۆگیش بە شێوازەکەی نۆڵدکە، لای ئێمە یاساغە و بە بۆچوونی پیاوانی ئاینی ئیسلام دەچێتە خانەی بیر لێنەکراوە، یاخۆ ئەوەی ئەستەمە بیری لێ بکرێتەوە".[٥]

"ئەرکۆن" پازدە ساڵ بەر لە دەرچوونی چاپی عەرەبیی کتێبەکەی "نۆڵدکە"، ئەم بۆچوونەی لە پێشەکیی دووەمی کتێبەکەیدا (قرات في القران)دا نووسیوە. کەواتە " ئەرکۆن" پێشبینیی شتێکی

وای کردووە، بەر لەوەی روو بدات. مێژووش پێشبینییەکانی بەدرۆ نەخستەوە، بگرە- بەداخێکی زۆرەوە- تەواو سەلماندی. لە راستیدا موسڵمانە موحافیزکارەکان ئەوانەی دووچاری دۆگمای ئەقڵی بوون، هەموو میتۆدێکی نوێ بە تایبەتیش میتۆدی مێژوویی، لە توێژینەوەدا رەت دەکەنەوە. ئەوان پراکتیزەکردنی میتۆدێکی وا بەسەر کەلەپووری ئاینیدا بەرپەچ دەدەنەوە، بەبیانووی ئەوەی کە میتۆدێکی پۆزەتڤستییە و رەهەندی رۆحی و ئاینی ئەو کەلەپوورە بە هێند وەرناگرێت و حیسابی بۆ ناکات.

ئەوەی راستی بێت ئەم میتۆدە رەهەندی ترانسیندنتالیانەی قورئان فەرامۆش ناکات، بەڵام بە شێوازێکی تر شرۆڤەی دەکات، ئەویش لە رێگەی بەستنەوەی وەحی بە مێژووەوە. ڕۆئاواییەکان ئەم شتەیان لەگەڵ کەلەپووری ئاینی مەسیحیدا کرد و نەشبووە مایەی پووکانەوەی مەسیحییەت لە ڕۆئاوادا! بە پێچەوانەوە وای کرد ئەو کەلەپوورە نوێ بێتەوە و سەرلەنوێ بژێتەوە و تیۆلۆجیایەکی تازەش دروست بێت، تیۆلۆجیایەک بتوانێت لەگەڵ ئەقڵ و زانست و مۆدێرنەدا هەڵبکات. بێگومان لە ئیسلامیشدا هەمان شت روو دەدات، گەر رێگە بدرێت میتۆدی مێژوویی بەسەردا پراکتیزە بکرێت. ئەم پرۆسەیە ئەگەر روو بدات، خێر و چاکەی زۆری بۆ جیهانی ئیسلامی دەبێت. "جۆرج تامر" بەوەرگێڕانی ئەم کتێبە خزمەتێکی گەورە و ناوازەی بەو باس و لێکۆڵینەوەنە کردووە کە لەبارەی قورئانەوە دەکرێت.

بەر لەوەی کۆتا بەم باسە بێنم، دەمەوێت بڵێم: "ئاخۆ جۆرج تامر مەبەستی لە وەرگێڕانی ئەم کتێبە ئەوە بوو، ئاگری شەڕێکی مەزهەبی خۆش بکات؟" من بۆ خۆم زۆر بەوردی پێشەکییەکەیم خوێندەوە و شتێکی وام تێدا بەدی نەکرد، بۆنی ئەوەی لێ بێت. بەپێچەوانەوە ستایشێکی زۆری قورئانی پیرۆز و ئیسلام و پێغەمبەرم تێدا بینی. هەروەها نموونە بە "یۆهان گوتە"ی گەورە ئەدیبی ئەڵمانی دێنێتەوە، کەچ ڕێز و خۆشەویستییەکی زۆری بۆ ئیسلامو ڕۆهەڵات هەبووە.

کەسێک لە دەسپێکی کتێبەکەیدا ئەم قسانە بکات، ناکرێت کەسێکی ناحەز بێت بە قورئان و کەلەپووری ئیسلام. بەپێچەوانەوە، ئەمە بەڵگەی ئەوەیە کە ئەو قورئان و کەلەپوور ئیسلامی خۆش دەوێت و شانازییان پێوە دەکات و بە کەلەپووری خۆیان دەزانێت، لەبەرئەوەی بەزمانی خۆی و باب و باپیرانی نووسراوە.

کەواتە "جۆرج تامر" وەک مەسیحییەکی عەرەب، بەدڵ و گیان سەر بەو کەلەپوورەیە و کەسیش بۆی نییە لەم رووەوە موزایەدەی بەسەرەوە بکات. هاوکات ئەوەی جیاوازیی نێوان ئاین و ئاینزاکان لە لبنان و شوێنەکانی تردا قوواڵتر دەکاتەوە، ئەو باس و لێکۆڵینەوە سەنگینانە نییە کە ئەقڵ و بیرکردنەوەی مرۆڤەکان ئازاد دەکات، بگرە بەردەوامێتیی ئەو هەلومەرجە نەگۆڕەیە، واتە بەردەوامێتیی خوێندنەوەی سەدەکانی ناوەڕاست و مەزهەبگەراییی دواکەوتووە بۆ کەلەپووری ئیسلامی.

بەردەوامبوونی شرۆڤە و لێکدانەوەی نامێژوویی یاخۆ تەقلیدی بۆ قورئان و سەرجەم کەلەپووری ئیسلامی، ئەوە دەگەیەنێت هزری زانستی لە سەدەکانی ناوەڕاستەوە تا ئەمڕۆ، هەنگاوێک نەچووەتە پێشەوە هەروەک "ئەرکۆن" دەڵێت. ئەمەش بەواتای ڕەتکردنەوە و ئافەرۆزکردنی تەواوی ئەو دەسکەوت و داهێنانە زانستی و فەلسەفییانە دێت کە مرۆڤایەتی لە ماوەی چوار سەدەی ڕابردوودا بەدەستی هێناوە.

ئەو ئیماندارە تەقلیدییەی مێشکی پڕیەتی لە قەناعەتی دۆگماتیستی، ئەم جۆرە میتۆدە مۆدێرنانە ڕەت دەکاتەوە و بەهەڕەشە و مەترسیی دەزانێت بۆ سەر ئیسلام و کەلەپوورەکەی! نازانێت بەم کارەی چۆن دەبێتە کۆسپو ڕێگر لە بەردەم پێشکەوتن و کرانەوەدا . ئەمەش بۆ خۆی دەستدرێژییەکی ئاشکرایە بۆ سەر ئەقڵ و زانست و لۆجیک.

لێرەوە گرینگ و پێویستیی گۆڕینی بەرنامەی خوێندنی ئاینی، لە سەرجەم خوێندنگە و زانکۆکانی وڵاتانی ئیسلامدا ئاشکرا دەبێت. ئەمەش بانگەوازکردن نییە بۆ (ئیسلامێکی ئەمەریکایی)، وەکی ئەوەی کۆنسێرڤاتیڤە دەمارگیر و توندڕۆکانی عەرەب باسی دەکەن، بگرە داخوازییەکە بۆ ئیسلامێکی ڕۆشنگەر، ئیسلامێک کە بتوانێت پێ بنێتە سەردەمی ئێستامان و لەگەڵ مۆدێرنەدا هەڵبکات.

پەڕاوێزەکان:

١- هەندێکیان دەڵێن: "دادگەکانی پشکنین لە ئیسلامدا نییە، لەبەرئەوەی نە پاپا هەیە لە ئیسلامدا و نە ڤاتیکان"، بەڵام ئاخۆ لە سەردەمانی پێشوودا دیوانی زەندیقەکان کاری چی بوو، کاتێک "ئیبن موقەفەع و بەشار بن بورد" و کەسانێکی تر کوژران؟ ئەی موعتەزیلەکان چییان بەسەر هات، کاتێک "القادر بالله" لە ساڵی ١٠١٨ خوێنی حەڵاڵ کردن. لە ئیسلامدا نەک دادگایەکی پشکنین، بگرە سەتان دادگەی پشکنین هەیە. لای ئێمە هەر شێخ و مەلایەکی عەمامە بەسەر، بۆ خۆی دادگەیەکی پشکنینە. لەوێ یەک پاپا هەیە، بەڵام لای ئێمە بەهەزارانن. هەر لە پیاوانی ئاینییەوە، بۆ لێژنەی گەورە زانایان و بۆ ئەزهەر و نەجەف و قوم و.. هتد.

هەر موفتی و پیاوێکی ئاینی کەی ویستی و چۆن ئارەزووی کرد، دەتوانێت دادگەی پشکنین دابنێت.. بەپێی فتوای ئەوان "مەحموود محەمەد تەها" لە سودان و "فەرەج فۆدە" لە میسر و هەزاران ڕۆشنبیر لە جەزائیر و ئێران و ئەفغانستان و پاکستان و... هتد، تیرۆر کران و کران بەسێدارەدا.. تەنانەت هێندەی نەمابوو "نەجیب مەحفووز"ی خاوەن خەڵاتی نۆبڵیش بکوژن. کەچی دەڵێن: "لە ئیسلامدا نە دادگاکانی پشکنین هەیە و نە سەرکوتکردنی بیرکردنەوە، بگرە ئەمانە هەمووی تایبەتن بە مەسیحییەکان و بە پاپا و کلێساکانی ئەوان!". خۆزگە ئێمەش یەک کلێسا و یەک موفتیمان دەبوو، بۆ ئەوەی جارێک سزا بدراینایە نەک دەیا نجار. بڕوانە لێژنەی گەورە زانایان لە عەرەبستانی سعوودی یان موفتییەکی گەورەی وەک "بن باز" یان ئەوەی دوای ئەو هات یاخۆ شێخ "بن عثیمین". هەریەک لەمانە دەسەڵاتی پاپاکانی ڕۆمایان هەیە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا. لێژنە و دەستەی گەورە زانایانی

تریش له ولاتانی عەرەبی و ئیسلامی، هەمان دەسەلاتیان هەیە..

ئاخۆ شێخ "یوسف قەرزاوی" له ئێستادا پاپای ئیسلام نییە، لانی کەم لای ئیسلامی سونە مەزهەب؟ دەبێت چی لەبارەی بانگخوازی ئسولّی سعودی "عوض القرنی"یەوە بلّێین کە له ساڵی ۱۹۸۸دا کتێبی (مۆدێرنە له تەرازووی ئیسلام)دا دەرکرد، لەو کتێبەدا تەکفیری زیاد له دووسەد نووسەر و شاعیر و توێژەر و فەیلەسووف و رەخنەگر و رۆژنامەنووسی عەرەبی کرد و بگرە خۆێنیشی حەلاّل کردن. جیاوازیی ئەم لەگەڵ "القادر بالله"دا چییە کە خوێنی موعتەزیلە و شیعە و فەیلەسووفانی حەلاّل کرد؟ ئەڵبەتە لەو کاتەوەی "غەزالی" له کتێبە بەناوبانگەکەیدا (تهافت الفلاسفه)دا سەرکۆنەی کردوون، خوێنی فەیلەسووفان حەلاّل کراوە. ئاخۆ ئەمانە دادگەی پشکنین نین، له کۆتاییەکانی سەدەی بیست و بەراییەکانی سەدەی بیست و یەکدا؟ ئەمە له کاتێکدا دادگەکانی پشکنین له فرەنسا، دووسەد بۆسێسەد ساڵ دەچێت بەکۆتا هاتووە.. پێمان نەوتن کە جیاوازییەکی مێژوویی زۆرگەورە و ترسناک، له نێوان ئەوروپا و جیهانی ئیسلامیدا هەیە.

۲-ئەم کتێبە بۆ یەکەم جار بەزمانی عەرەبی ساڵی ۲۰۰٤ له بەیرووت چاپ کرا، بەقەوارەی هەشتسەد و پەنجا لاپەڕەی گەورە، بەناونیشانی (مێژووی قورئان).

۳- کتێبەکەی "بلاشێر" ئەمە ناونیشانەکەیەتی: (دەروازەیەک بۆ قورئان). له بڵاوکراوەکانی (میزۆن نیف ئەی لارزۆ). چاپی سێیەم، ۱۹۹۱، پاریس.

-Regis Blacnere: tntroduction an cornmai sonsne uve et larose paris,1991.

شایەنی باسە کتێبەکەی "بلاشێر"، هەر بەتەنیا کورتکراوەی تیۆریاکانی "نۆڵدکە" و قوتابییەکانی نییە، بگرە هەوڵ و تەقەللای خۆشی تێدایە.

٤- زانا و پیاوێکی ئاینیی فرەنسییە، له نێوان ساڵانی (۱٦۳۸-۱۷۱۲) له سەدەی حەڤدەمدا ژیاوە. بەهۆی ئاشنایەتیی لەگەڵ زمانی عیبری و یۆنانیدا، توانیویەتی بەشێوەیەکی مێژوویی تاوتوێی کتێبی پیرۆز بکات و شتگەلێکی تێدا ئاشکرا بکات کە بووە مایەی ئەوقبوون و سەرسوڕمانیی هاوسەردەمەکانی، تەنانەت "بوسوێ"ی سەرکردەی کاتۆلیکە فێندەمێنتالستەکان کەوتە هەڕەشە لێکردنی و دەسەلاتدارانی ولاتیشی لێ هان دا. "ریچارد سیمۆن" دوو کتێبی بەناوبانگی هەیە کە ئەمانەن:

-richard simon, l,histoire critique du vieux testament, paris, 1980.

-histoire critique du texte du nouveau testament,ou 1,on etablit 1a verite des actes sur 1esque1s 1a re1igion chretienne est fondee, Rotterdam, 1689.

٥- بڕوانە کتێبەکەی "محەمەد ئەرکۆن"(قراءات فی القران)، چاپی دووەم، تونس، ل ۲.

- m.arkoun: lectures du coran,a1if, 1es editions de 1a mediterranee, tunis,1991. p.ii

هەوڵنامەی کتێب

ئێمە بۆ سەردەمی بەربەرییەت دەگەڕێینەوە

دکتۆر ئەحمەد سەیف

لەو دەلاقەیەی کە من لێیەوە بۆ دنیا دەڕوانم، ئێمە تووشی چەندان کێشە و کارەساتی گەورە هاتووین کە ئەگەر بێتو چارەسەرێکی گونجاویان بۆ نەدۆزینەوە، تووشاری مالۆێرانییەکی وەها دەبین کە چیی تر شوێنێک بۆ بابەتگەلە ئیمانی و ئایدیۆلۆجییەکان نامێنێ. بە هەر شێوەیەک کە لێک بدرێتەوە ئێمە بۆ چاخی بەربەرییەت دەگەڕێینەوە. گەیشتووینەتە خاڵێک کە هیچ شتێک لە شوێنی خۆیدا نییە و ئێمە لە ئاستی جیهانیدا تووشاری ٥ تەنگژەی پێکەوە بەستراو و تێکچڕژاو هاتووین کە بە بۆچوونی من دەبێ ئەو تەنگژانە لە دەرەوەی بابەتی چینایەتییەوە لێیان بکۆڵرێتەوە و ئەگەر ڕێگەیەک بۆ دەربازبوون لەو تەنگژەگەلە نەدۆزرێتەوە، تەڕ و وشک بە یەکەوە دەسووتێن.

تەنگژەی دارایی

هەرچەندە تەنگژە، دیاردەیەکە کە لەناو هەناو و ناخی سیستەمی سەرمایەداریدایە، وەلێ ئەو تەنگژەیەی کە لە پایزی ساڵی ٢٠٠٨دا ڕووی دا و هێندەی نەمابوو کۆی سیستەمی دارایی و دراویی دنیا لەناو ببات، تەنگژەیەکی سەرتاپاگیر و ڕووخێنەری گەورەیە کە توانای وێرانکردنی بێجگە لەوەی دەرهاوێشتەی جێبەجێکردنی سیاسەتە ئابووریە یۆتۆپیاییە نیولیبڕاڵەکانە، بگرە بە هەمان ئەندازەیش لە بەرەنجامی دروستبوونی تازەگەریی سەیروسەمەرە و داهێنانی ئامرازە دارایییە تازەکانەوە هاتووەتە ئاراوە کە بە هۆی لادان لە ڕێساکانەوە هێزی ڕووخاندن و لەناوبردنی تا دێ زیاتر دەبێ.

هەرچەندە وەها نیشان دەدرێ کە "تەنگژە"کەیان کۆنترۆڵ کردووە، بەڵام لە ناوچەی یۆرۆ، هێشتا سەرەتای زستانە. یۆنان و ئیسپانیا و ئیتاڵیا و پورتوگال و بەم دواییانەیش هەنگاریا و

وەرگێڕانی لە فارسییەوە: ئەمیر مەحموود

تەنانەت بەلجیکاش لە بارودۆخێکی باشدا نین. لەو چەند ڕۆژەی ڕابردوودا فرەنسا و ٨ ئەندامی تری یەکەتیی ئەورووپا بە مەترسیدار هەژمار کراون. لە ئەمەریکا، هەرچەند دامەزراوە داراییەکانی "وال ستریت" گەیشتوونەتە ئاستی قازانجکردن، بەڵام لە ڕاستیدا قەبارەی بازاڕی لێکەوتە داراییەکان کە کەم کەس زانیاریی لەسەر هەیە، لە ٦٠٠ تریلیار دۆلار ڕەتی داوە،[1] ئەمەو لە کاتێکدا کە قەبارەی تێکڕای بەرهەمی ناوەخۆیی دنیا ناگاتە ٦٥ تریلیار دۆلار. بە واتایەکی تر ئەگەر تەنیا ١٠٪ی ئەو لێکەوتە داراییانە تووشی گرفت بن، لەو کاتەدا ئابووریی گشت جیهان تووشی نوشستی دەبێت. کێشەیەکی تر ئەوەیە ئەگەر لە ساڵی ٢٠٠٩دا، ٨٠٪ی ئەو لێکەوتە داراییانە لە بەردەستی ٥ بەنکی گەورەدا بوو. ئەمڕۆکە ٤ بەنکی ئەمەریکایی "جی پی مۆرگان" و "سیتی گرووپ" و "بەنکی ئەمەریکا" و "گرووپی گۆڵدمەن ساکس"، ٩٦ ٪ی ئەو لێکەوتە داراییانەیان لە بەردەستدایە و گومانی تێدا نییە کە ئەگەر شنەبایەک لە دژی بەرژەوەندی و هەڵسەنگاندنەکانیان هەڵبکا، تووشاری مایەپووچبوون دەبن. لە بارودۆخێکی لەو چەشنەدا حکوومەتی ئەمەریکا کە بە ڕادەیەکی زۆر قەرزدارە، دەتوانێ لە ڕێی وەرگرتنی قەرزی زیاتر ڕزگاریان بکات؟ من گومانم هەیە کە بتوانێ ئەم کارە بکات. لێرەدا پرسیارەکە ئەوەیە ئەگەر ئەو حاڵەتە ڕوو بدا چارەنووسی سیستەمی دارایی و دراویی دنیا بە کوێ دەگات؟

ئەم داهێنان و تازەگەرییانە لە بواری داراییی جیهانی وایان کردووە کە ئابووریی دنیا ببێ بە قومارخانەیەکی زەبەلاح. هەروەها بێجگە لەوەی وەبەرهێنان بۆ زیادکردنی بەرهەم و زێدە بایی (فائض قیمە) ئەنجام نادرێ، بگرە گرەو لەسەر هەموو شتێکیش دەکرێ. لە قۆناخێکدا گرەو لەسەر نرخی نەوت دەکرا و لە قۆناغی دواتردا گرەو لەسەر نرخی گەنم و.... هتد.

تەنگژەی وزە

لە سەت ساڵی ڕابردوودا، گەشەسەندنی ئابووریی دنیا بە ڕادەیەکی یەکجار زۆر بەند بوو بە وزەیەکی هەرزان و بەخۆڕایی. ئەم وزە هەرزانبایییە، وای کردبوو کە زیادکردنی بەرهەمهێنانی کەلوپەلی خۆراک بۆ ئەو ژمارە زۆرەی دانیشتوانی دنیا کە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لە زیادبوون دابوو، کارێکی مومکین بێ، بەڵام سەردەمی وزەی هەرزان لە تەواوبووندایە. نەک تەنیا تێچووی وزە بگرە تەنانەت خستنە بازاڕیشی کەوتووەتە ژێر پرسیارەوە. ئێستا کە سەردەمی وزەی هەرزان گەیشتووەتە کۆتاییەکەی، چ ئاسەوار و کاریگەرییەکی بۆ سەر گەشەی ئابووریی دنیا دەبێت؟ ئەمەریکا کە ژمارەی دانیشتوانەکەی تەنیا ٥٪ ی کۆی دانیشتوانی دنیا پێک دەهێنێ، زیاتر لە ٢٥٪ی ئەم نەوتە بەکار دەهێنێ. لە دە ساڵی ڕابردوودا بە لانی کەم ٢ شەڕ و لەشکرکێشی دنیایی لەسەر پرسی نەوت ڕوویان داوە.

لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا کەس گومان لەوە دەکات کە یەکێک لە هۆکاری سەرەکی و بنەڕەتییەکانی لەشکرکێشی ئەمەریکا بۆ سەر عێراق لە ساڵی ٢٠٠٣دا پێوەندیی بە مەسەلەی

نەوتەوە هەبووە. هەر بەهەمان شێوە لەم چەند مانگەی ڕابردوودا کە حکوومەتە خاوەن شکۆکانی ئینگلتەرا و فرەنسا لە پرێکدا گەیشتوونەتە ئەو دۆزینەوە گەورەیەی کە موعەممەر قەزافی دیکتاتۆری لیبیا کوڕێکی باش نییە و بەمەیش بە پەلە کەوتنە خۆیان کە لەژێر پەردەی مرۆڤدۆستییەوە لەگەڵ ئەو ولاتەدا بکەونە شەڕ، هەڵبەت ئەم سیاسەتە مرۆڤدۆستانەیەشیان بۆنی نیگەرانیی لەمەڕ بابەتی نەوتی لێ دەهات.

تەنگژەی ژمارەی دانیشتوان

ژمارەی دانیشتوانی دنیا لە حەوت ملیار کەس ڕەتی داوە، بەڵام ئەمە تاکە گرفتی ئێمە لەو بوارەدا نییە. لە ولاتە پیشەسازییەکانی دنیادا، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ بەشێکی زیاتر لە دانیشتوانەکانیان پیرتر دەبن و دابینکردنی سەرچاوەی دارایی بۆ ژیانی ڕۆژانی خانەنشینییان لەناو گەرمەی تەنگژەی داراییدا زیاتر ڕووبەڕووی گرفت دەبێتەوە. لە سووچێکی تری دنیادا ڕۆژ لە دوای ڕۆژ ژمارەی دانیشتوان گەنجتر دەبن و ئەم ژمارە گەنجە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ پێویستیان بە قوتابخانە و خزمەتگوزاریی تەندروستی و زانکۆ و دەرفەتی کاری زیاتر دەبێ کە ئەمەش بە شێوەیەکی گونجاو بۆیان دەستەبەر نەکراوە. مەزەندە دەکرێ تاوەکو ساڵی ٢٠٥٠ ژمارەی دانیشتوانی سەرووی تەمەنی ٦٠ ساڵ لە دنیادا زیاتر ببێ و ڕێژەیەکی زیاتر لە هەژارییلە او خانەنشینیناندا بلاو ببێتەوە. لە ولاتە هەژارەکانیشدا بەشێکی زیاتر لە دانیشتوان تووشی بێکاری و نەخوێندەواری و هەژاری دەبن.

لە ولاتە پیشەسازییەکاندا تاکە ڕێگەی دابینکردنی سەرچاوەی دارایی بۆ خانەنشینان بەرزکردنەوەی بڕی باجە، ئەمەیش لە ئابووریی ئەو ولاتانەی کە کەرتی بەرهەمهێنانیان تووشی بێبازاڕیی هاتووە، دەتوانێ هێندەی تر تەنگژە و بێبازاڕییەکە قوولتر بکاتەوە. ئەگەریش دابینکردنی سەرچاوەی داراییی پێویست ئەنجام نەدرێت دیار نییە ئەو پارەیەی کە دەبێ بە خانەنشینان بدرێ دەبێ لە چ سەرچاوەیەکەوە دەستەبەر بکرێ؟

بەوتەی "دابیسا مۆیۆ" پلانەکانی خانەنشینی لە ولاتە پێشکەوتووەکاندا گەورەترین پلانی داراییی "پۆنزی"یە کە حکوومەتەکان دایانڕشتووە. "چارلز پۆنزی" فێڵبازێکی ئیتاڵییی ئەمەریکاییە کە لە ساڵی ١٩٢٠دا بە شێوازێکی نوێ پارە و سامانی خەڵکی لووش دەدا. واتە کۆمەڵە بەڵێنێکی دارایی کە نە چ گەرەنتییەک بۆ جێبەجێکردنیان هەیە و نەیش لە واقیعدا توانی جێبەجێکردنی هەیە.

لە ساڵی ٢٠٠٨دا سیستەمی خانەنشینی لە ئەمەریکا پێویستی بە ٢,١ تریلیار دۆلار هەبوو کە بارتەقای نزیکەی ١٥٪ی تێکڕای بەرهەمی ناوەخۆیی ئەمەریکا بوو. ئەم ڕێژەیە لە ئینگلتەرا نزیکەی ١,٣ تریلیار دۆلار بوو کە لە ڕاستیدا بارتەقای ٦٤٪ی تێکڕای بەرهەمی ناوەخۆیی ئەو ولاتە بوو. لە بەرەنجامدا ئەو کەسانەی کە لەو جۆرە ولاتانەدا کار دەکەن دەبێ لە دوو لاوە پارە

پاشەکەوت بکەن و باج بدەن. ئەو باجەی کە مانگانە دەیدەن بۆ دابینکردنی داراییی سەردەمی خانەنشینییەکانیان پێویستە و لە هەمان کاتیشدا ئەو پارەیەی کە پاشەکەوت دەکەن بۆ دابینکردنی داراییی ڕۆژانی خانەنشینیان گرینگ و چارەنووسسازە. ئەمەیش لە بەرەنجامدا وا دەکات کە ئاستی بەکاربردن لە ئێستادا نزم ببێتەوە و ئەمەیش بێبازاڕی و حاڵەتی تەنگژەکە هێندەی تر قووڵتر دەکاتەوە.[٢]

تەنگژەی سیاسی

سەرباری دەستێوەردانی دەزگا و فاکتەرەکانی سەر بەدەسەڵات بۆ کۆنترۆڵی سیاسەت و مەکینەی سیاسیی وڵاتەکان، هەلومەرجی دنیا بەشێوەیەک گۆڕاوە کە تەنانەت لەو وڵاتانەیشدا کە ئەو جۆرە دەستێوەردانە نایاساییانە بوونیان نییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا هێزی دەوڵەت لەژێر هەیمەنەی ١ ٪ی کۆی دانیشتوانداید کە پارە و سامانەکانیان لە بەردەستدایە و دەتوانن لە پرۆسەی زۆر قورس (لە ڕووی داراییەوە)ی هەڵبژاردنەکاندا بەشداری بکەن. سەرکەوتن لە هەڵبژاردنەکاندا پێوەندییەکی ڕاستەوخۆی لەگەڵ ئەو بڕە پارەیە هەیە کە خەرج دەکرێت، ئەمەیش وا دەکات کە ژمارەی دەنگدەران ڕۆژ لە دوای ڕۆژ کەمتر ببێ (شیمانەیەکی زۆر هەیە کە یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی خاوبوونەوەی سیاسی لە دنیای ڕۆئاوا، بۆ ئەو حاڵەتە دەگەڕێتەوە). لە دواین هەڵبژاردنەکانی ئەمەریکادا تەنیا ٤٢٪ی دەنگدەران بەشداریان لە پرۆسەی دەنگدان کرد. ئەمەیان چ لە ئەمەریکا بێ یاخۆ لە هەر شوێنێکی تری دنیا، ئەگەر بێتو زۆرینەی خەڵک لە پرۆسەی هەڵبژاردندا بەشداری نەکەن، دیموکراسی لەو جۆرە کۆمەڵگەیانەدا دەکەوێتە مەترسییەوە. ئەم حاڵەتە لە پرۆسەی هەڵبژاردنی سەرکۆماریشدا بەدی کرا. لە هەڵبژاردنەکانی ١٩٩٦ لە ئەمەریکا تەنیا ٤٩٪ی خەڵک بەشداریان لەو هەڵبژاردنەدا کرد.

تەنگژەی ئەخلاقی

مەبەستم لە تەنگژەی ئەخلاقی ئەوەیە کە لە کایەی ئابووری و سیاسەتدا بڕوابوون بە پرەنسیپە ئەخلاقییەکان ڕۆژ لە دوای ڕۆژ کاڵتر دەبێت. لە سیاسەتدا تەنیا ئامانجە بەرتەسکە گرووپی و تایفییەکان گەورەتر و تۆختر دەبن. لە مەیدانی ئابووری و بازرگانیشدا بێجگە لە هەوڵدان بۆ دەستەبەرکردنی زۆرترین قازانج بە هەر نرخێک بێ، هیچ شتێکی تر دانی پێدا نانرێت. بۆ نموونە هەر لەو تەنگژە داراییەی ئێستادا بەدەر لە هۆکارە ستراکچەرییەکان، گومانی تێدا نییە کە بڕیاربەدەستانی بازاڕە دارایی و دراوییەکان لە دروستکردنی ئەو دۆخە نالەبارەی ئابووریدا ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبووە. بەبێ لە بەرچاوگرتنی ئاسەوارەکان تەنیا بیریان لە زیادکردنی قازانجی خۆیان کردووەتەوە. خاڵی سەرنج ڕاکێش لێرەدا ئەوەیە کە لە کاتێکدا کە ئابووریی دنیا کەوتووەتە دۆخی لێژی و نوشستییەوە و حکوومەتە ڕۆئاواییەکانیش زۆربەی هەرە زۆریان بۆ ڕزگارکردنی ئەو دامەزراوە داراییانە بەشێوەیەکی بەرفراوان ڕوویان لە وەرگرتنی قەرز کردووە،

کێشەکانی دروستبوو لە بەرەنجامی ئەو قەرز وەرگرتنە بەرفراوانەیش دەکەوێتە ئەستۆی ئەو زۆرینەیەی کە هیچ ڕۆڵ و کاریگەرییەکیان لە دروستبوونی ئەو تەنگژە سەرەتاییەدا نەبووە و لە قۆناغەکانی ڕەواج و خۆشبژێویدا هیچ شتێکیان لەو قازانجە خەیاڵییەدا بەرنەکەوتووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا ڕزگاربوون لەو تەنگژەیە تەنیا ئاستی بێکاریی زیاتر و مووچەی کەمتر و و باجی زیاتر و مووچەی خانەنشینی نزمتر و بەشێوەیەکی گشتی نائەمنیی زیاتر بۆ زۆرینەی دانیشتوان بەدوای خۆیدا دەهێنێ.

گومانی تێدا نییە کە ئەم ڕێکارە چارەسەری گرفتەکە ناکات. ئەو سیاسەتانەی کە وەکو چارەسەر دەگیرێنە بەر، تایبەتمەندیی خوڵقاندنی کەشی بێبازاڕییان تێدایە و ئەو بێکارییەشی کە لە ئەنجامی بێبازاڕی دێتە ئاراوە، نەک تەنیا ئاستی بێبازاڕی زیاتر دەکات، بگرە بەهۆی نزمبوونی داهاتەکانی باج و هەروەها بەرزکردنەوەی تێچوونی بەرنامەکانی خۆشبژێویی حکوومەت، هێندەی تر پێویستیی قەرز وەرگرتن زیاتر دەکات. لێرەدا دەمەوێ دووپات لەوە بکەمەوە کە ئەو بێبازاڕییەی ئێستا لە ڕێی ئەو پلانانەی کە خۆیان خوڵقێنەری بێبازاڕین، چارەسەر ناکرێ. هەندێک کەس لەو باوەڕەدان کە خواستی ناوەخۆیی لەسەر کاڵاکان هۆکارێکی یەکلاکەرەوە نییە. واتە دەڵێن ئەگەر وڵاتێک لە بازاڕەکانی هەناردەکاریی خۆیدا سەرکەوتوو بێت، کەموکورتی لە بازاڕە ناوەخۆییەکاندا کاریگەرییەکی ئەوتۆی نابێ. هەرچەندە بۆ سەلماندنی ئەو حاڵەتە چەندان نموونە لە بەردەستدان وەکو زاپۆن و کۆریای باشوور و چین، بەڵام دەبێ بڵێین ئەو مۆدێلە بۆ ئەو ئابووریە جیهانییەی کە لە ئێستادا لە تەنگژەیەکی قوواڵدا گیری خواردووە، ڕێکارێکی کردەوەیی نییە. لەگەڵ هەموو ئەمانەیشدا، دەبێ جەخت لەوە بکەمەوە کە ئەو مۆدێلە کاتێک دەتوانێ سەرکەوتوو و یارمەتیدەر بێ کە تەنیا لەلایەن ژمارەیەکی کەم لە وڵاتەکانەوە پەیڕەو بکرێت. واتە بۆ ئەوەی کە وڵاتێک بتوانێت کورتهێنانی ئاستی خواستی ناوەخۆیی خۆی لە ڕێی خواستی نێودەوڵەتییەوە قەرەبوو بکاتەوە یاخۆ وەکو دەڵێن مۆدێلێکی هەناردە میحوەر بگرێتە بەر، پێویستی بەوە هەیە کە لە بەرامبەردا وڵاتانێک خوازیاری ئەوە بن کە مۆدێلی هاوردە میحوەر بۆ کڕینی کاڵا و خزمەتگوزارییەکانی وڵاتانی هاوردە میحوەر پێڕۆ بکەن.

هەروەکو پێشتریش باس کرا لە ئاستی جیهانیدا ئەم جۆرە مۆدێلە ناتوانرێ جێبەجێ بکرێ. لە تەک ئەمانەیشدا دەکرێ ئاماژە بە چەندان هۆکاری تریش بدەین.

– زۆربەی وڵاتەکان سیاسەتی تەقەشوف و دروستکردنی بێبازاڕییان گرتووەتە بەر و ئەمەیش لە بەرەنجامدا خواستی گشتی لە ئاستی جیهانیدا ڕووە و نزمبوونەوە دەبات.

– لە هەلومەرجێکدا کە خواستی گشتی لە ئابووریی جیهانیدا ڕوو لە نزمبوون دەکات، دەبێ ژمارەیەکی زیاتر لە وڵاتەکان بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی بێبازاڕیی ناوەخۆیی بازاڕەکانی هاوردنیان بەرفراوانتر بکەن و ئەو شیمانەیەش بەگوێرەی بارودۆخی ئێستای ئابووریی جیهانی بە کارێکی مەحاڵ دێتە بەرچاو.

کەوابوو دەبێ چی بکرێت؟

بەر لە هەموو شتێک ئەوەی کە زۆر گرینگە ئەوەیە کە دەبێ ئەو ڕێکارانەی کە بۆ دەربازبوون لەو تەنگژەیەی ئێستا دەخرێنە ڕوو، دەبێ تایبەتمەندیی هاندانی گەشەی ئابووریان تێدا بێت. گەشەی ئابووریش لەگەڵ بەرنامە بەرفراوانەکانی تەقەشوفی ئابووریدا ناگونجێت. بەواتەیەکی تر ئەو ڕێکارانەی دەخرێنە ڕوو، چ ئەوانەی بەناوی سیاسەتی حکوومەتی "ئۆباما" لە ئەمەریکا یاخۆ هی "ئەنجێلا مێرکێل" لە ئەڵمانیا یاخۆ پلانەکانی "دەیڤید کامیرۆن" لە ئینگلتەرا، من گومانم نییە کە ئەو تەنگژەیەی ئێستا لە چوارچێوەی بۆچوونی زاڵی ئەو سەردەمەدا هیچ ڕێگەچارەیەکی نییە. لە بەرەنجامی ئەو وەرچەرخانانەی کە لە ڕەوتی بەڕێوەبردنی ئابووریی دنیا لەم سی ساڵەی ڕابردوودا هاتوونەتە ئاراوە، مۆدیلّی ئابووریی کینزیش وەک چۆن خودی کینز چووەتە ناو مێژووەوە. لادان لە ڕێساکان بەشێوەیەکی بەرفراوان و جوولاندنی سەرمایە و لابردنی هەموو جۆرە ئاستەنگ و سنوورێک لە بەردەم گواستنەوەی سەرمایەی دارایی لە ئاستی جیهانیدا، توانای حکوومەتەکان بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتە ئابووریەکانی کینزی تووشی شکست کردووە. بۆ ڕاکێشانی سەرمایە، کێبەرکێی نێوان حکوومەتە ڕۆئاوایی و ناڕۆئاواییەکان بۆ کەمکردنەوەی باجی کۆمپانیاکان زۆر جیدیتر و توندتر بووە. سەرمایەی ئەو حکوومەتانەیش سوود لە میکانیزمی جوولاندن و گواستنەوە و پەکخستنی دەستێوەردانی حکوومەت لە وەرگرتنی باج وەردەگرێ بەواتەیەکی تر لە پێدانی باج ڕادەکا و تەنانەت لە هەندێک حاڵەتدا ڕێگە لە گواستنەوەی بەرهەم و سەرمایە بۆ کۆمەڵگەکانی تر (حکوومەتە سەرپێچیکارەکان واتە ئەو حکوومەتانەی کە ڕێژەی باجیان لەسەر کۆمپانیاکانی ئەوان بەرز کردووەتەوە) دەگرێت.

لەلایەکی تریشەوە دەبێ دان بەو ڕاستییەش دابنێین کە مۆدێلی سۆشیالیستیش بەهۆی چەندان هۆکارەوە، هیچ ڕێکارێکی کردەوەیی و مومکینی بۆ دەربازبوون لەو حاڵەتە لە هەگبەدا نییە.

– دەبێ بڵێین بێجگە لە هەرەسهێنانی یەکەتیی سۆڤیەت و ئەوروپای ڕۆهەڵات حزبە کۆمۆنیستەکان لە وڵاتە سەرمایەدارییەکانیشدا بە بەراورد لەگەڵ سی ساڵی ڕابردوودا ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لاوازتر و بێهێزتر و پەرتەوازەتر بوونەتەوە. سەندیکا کرێکارییەکانیش لە هەموو وڵاتەکاندا کەوتوونەتە ژێر پاڵەپەستۆوە و لاوازتر بوونەتەوە. بەدرێژاییی حوکمڕانی بێ ڕکابەرانەی نیولیبراڵیزمدا، لە ئەنجامی ڕەنگدانەوەی هێرشی چینایەتی بۆ سەرمایە بێجگە لە کایە یاساییەکان لە بواری ئابووریەکانیشدا کرێکارەکان ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لاوازتر و بێ کاریگەرتر بوونەتەوە.

– پارتە سۆشیالیستییەکانیش لە ڕێگەی خۆیانەوە لایان داوە و لە ژمارەیەک لە وڵاتەکاندا وەکو فرەنسا لە قۆناغی "میتران" و "ئینگلتەرا" لە سەردەمی "تۆنی بلێر"دا، بوونەتەوە بەهێزترین بەرگریکار و پارێزەری سیاسەت و بەرنامەکانی سیستەمی نیولیبراڵی.

دەبێ ئەو ئاسەوارە نێگەتیڤانە بە وردی و سەبر و تەحەمولێکی زۆرەوە چارەسەر بکرێن. ئەو نۆژەنکردنەوەیش بەبێ خستنە ڕووی ئەلتەرناتیڤێکی داهێنەرانە بۆ کەمکردنەوە و دواجار بۆ وەلانانی کێشە و گرفتەکانی ئێستا مومکین نییە. دەبێ ئەو زۆرینەیەی کە سالانێکە لە هەموو لایەکەوە کەوتوونەتە ژێر پاڵەپەستۆوە قەناعەتیان پێ بهێنرێ کە بنیاتنانی دنیایەکی باشتر مومکینە.

هەرچەندە پێم وایە لە ماوەیەکی مامناوەندی یاخۆ لە ماوەیەکی درێژخایەندا دەکرێ بەسەر ستراکچەری سەرمایەداریدا باز بدەین، بەڵام پێم وا نییە ئەم کارە لە ماوەیەکی کورتخایەندا کردەوەیی و مومکین بێت. بۆ ئەوەی بتوانین لە ماوەیەکی مامناوەندی و هەروەها لە ماوەیەکی درێژخایەندا ژمارەیەکی زیاتر لە خەڵک بۆ ئەو وەرچەرخانە مێژووییە کۆ بکەینەوە، دەبێ بتوانین لە ماوەیەکی کورتخایەنیشدا چارەسەرێک بۆ کەمکردنەوەی ئێش و ئازارەکانی خەڵک بخەینە ڕوو. من گەرەکمە لەو بابەتەدا ئاماژە بە چەندان بوار و کایەی گرینگ بدەم.

١- دەبێ بۆ هەتاهەتایە کۆتا بە هەژموونی ئابووریی نموونەیی (یۆتۆپیایی) سیستەمی نیولیبراڵی و حوکمڕانی (دەستە شاراوەکانی ئادام سمیس) کە لە ڕاستیدا بوونیان نییە، بهێنرێ. لە بریی ئەوەی مرۆڤ کۆیلەی سیستەمی ئابووری بێت وەکو ئەو حاڵەتەی کە لە سی ساڵی ڕابردوودا بینیمان، پێویستە سیستەمی ئابووری خزمەتکاری مرۆڤ بێت. دەبێ سیستەمی بازاڕ لە ڕێی ڕێکخستنی ڕێسا و یاساگەلێ پێویست بۆ گەیشتن بەم ئامانجە ئاراستە بکرێت.

٢- دەبێ دان بەوە دابنێین کە هەرچەندە چالاکوانە ئابووریەکان خاوەن عەقڵانیەتن، بەڵام عەقڵانیەتێکی سنووردارییان هەیە. بۆ باشتر سوود وەرگرتن و بەرهەمدارترکردنی ئەو عەقڵانیەتە سنووردارە، دەبێ چەندان ڕێسا و ڕێکخستنی پێشوەختە ئامادە بکرێن. هەندێک لایەن پێیان وایە کە تاکە چارەسەر، شەفافیەت (دیوەدەری)ە. بەواتایەکی تر ئەگەر بێتو زانیاریی پێویست لە بەردەستدا بن، کێشەکە چارەسەر دەکرێ.

هەرچەندە لە ژمارەیەک لە کۆمەڵگەکان و لە هەندێک قۆناغی مێژووییدا کۆنترۆڵکردنی سەرچاوەکانی زانیاری گیروگرفتی لێ کەوتووەتەوە و ئەمەیش خاڵێکە پێویستی بە چارەسەرکردن هەیە، بەڵام بەتایبەتی لەو ساڵانەی کە تەنگژەی گەورەی ٢٠٠٨ی لێ کەوتەوە، لە ئەمەریکا و ئینگلتەرا کە بە مەڵبەندی سەرەکیی تەنگژەی جیهانی ناسراون، لە ڕاستیدا کێشەکە نەبوونی شەفافیەت و کەموکورتی لە سەرچاوەکانی زانیاری نەبوو، بگرە ڕێک کێشەکە لەوەدا بوو کە هۆکارە ئابووریەکان نەیانتوانی سوود لەو زانیارییانەی کە لەسەر بازاڕە دراوی و داراییەکان هەیانبوو، وەربگرن. داهێنانە بەرچاوەکانی بازاڕە داراییەکان گەیشتبووە ئاستێک کە نەدەکرا هەڵسەنگاندنێکی ڕاست و دروست لەبارەی ڕێژەی مەترسیی (ڕیسک و موجازەفە) بەدەستەوە بدرێت و هەروەها لە ڕاستیدا ژمارەیەکی بەرچاو لە چالاکوانە ئابووریەکان نەیاندەزانی چ دەکەن و دەبێ چی بکەن یاخۆ ئەو کارانەی کە دەیکەن بە چ شێوەیەک دەبێ و چ ئاسەوارێک بەدوای

خۆیدا دەهێنێ.

٣- لە سی ساڵی ڕابردووودا هەردەم جارێ ئەوەمان داوە کە مەبەستی سەرەکیی چالاکییە ئابووورییەکان زیادکردنی بەرژەوەندییە تاکەکەسییەکانە. واتە ئەو کاتەی کە هەموو تاک و گرووپەکان بەرژەوەندییەکانی خۆیان زیاد بکەن، بەهەمان شێوە بەرژەوەندییەکانی کۆمەڵگەی مرۆییش دەگاتە لووتکە. لە ڕاستیدا ئەگەر بێتو ئەو بانگەشە وانەئامێزە بەتەواوەتی جێبەجێ بکرێت گشت کۆمەڵگە مرۆڤایەتییەکان لێک هەڵدەوەشێنێتەوە و گەندەڵی و دووفاقی و خەوش و ناڕاستی باڵ بەسەر هەموو دنیادا دەکێشێت. بەڵام بێجگە لەوە، زیانە سەرەکییەکەی ئەو شیمانەیە ئەوەیە کە ئەگەر بەو شێوەیە بڕوات، تاکەکان و ڕێکخراوەکان دەکەونە ناو بارودۆخێک کە بەهاسانی خۆیان لە بەرپرسیاریەتیی کۆمەڵایەتی دەدزنەوە. کاتێک کە تاکە ئامانج زیادکردنی بەرژەوەندییە کەسییەکان بێت، بێکاربوونی کرێکارەکان و مایەپووچبوونی کارگەکان و زیانگەیاندن بە ژینگە و لەناوچوونی سیستەمی دارایی و دراویی نێودەوڵەتی بەمەبەستی گەیشتن بە ئامانجە کەسییەکان، بە شتێکی گوتەنی (مەنتیقی) دێتە بەرچاو.

تەنیا بۆ بەبیرهێنانەوە دەبێ جەخت لەوە بکەمەوە کە ئەگەر سەیری هەموو ئەو تەفسیر و خوێندنەوانە بکەین کە بۆ شیکردنەوەی تەنگژەکەی ئێستا دەکرێن دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە زیادکردنی بەرژەوەندییە کەسییەکان ناکرێ و نابێ تاکە ئامانجی چالاکییە ئابووورییەکان بێت. دەبێ خۆمان و گشت خەڵکەکەی بۆ ڕێزگرتن لە ئامانجە کۆمەڵایەتی و گشتییەکان کە لە ناخماندایە و هەروەها بۆ یەککگرتوویی و ڕاستڕێژی و هاوکاریکردن پەروەردە بکەین و ئەمەش ڕێکخستن و کارێکی هەمەلایەنەی گەرەکە.

لە شێوازی بەڕێوەبردنی دامەزراوە ئابووورییەکان مەیلێکی زۆر بۆ زیادکردنی بەرژەوەندییە کورتخایەنەکان زاڵە کە دەبێ ڕووبەڕووی ببینەوە. من لەو باوەڕەدام کە ئەو شێوازە کارگێڕییە تەنانەت لە بەرژەوەندیی خودی خاوەن بنکە ئابووورییەکانیشدا نییە. بۆیەشە کە دەبێ حکوومەتەکان لە ڕێی بەکارهێنانی ئامرازەکانی باجوەرگرتن هانی ئەو جۆرە پڕۆژانە بدەن کە لە تەک بەرژەوەندییە کەسییەکان، قازانج و بەرژەوەندیی کۆمەڵایەتیشیان تێدا بەدی بکرێت. لێرەدا مەبەستم تەنیا شەرعییەتی ئەخلاقییانەی پڕۆژەکان نییە بگرە بەبۆچوونی من ئەو مەنتیقە ئابووورییەشی کە لە پشتەوەی پڕۆژەکانی خاوەن کرۆکی بەرژەوەندییە کورتخایەنەکانیشدایە، مەنتیقێکی هەڵە و ناتەواوە و دەتوانێ کۆی سیستەمی ئابووری ئیفلیج بکات.

بڕوانە بازاڕی پشکەکان. خاوەن پشکەکانی کۆمپانیا سەرمایەدارییەکان ناچێگیترین کەسانی خاوەن بەرژەوەندیی ناو بنکە ئابووورییەکانن. ئەگەر لەو شیمانەیەوە دەست پێ بکەین دەبێ بڵێین خاوەن پشکەکان تەنیا لەو کاتەی نەبێ کە بەشێوەی گرووپ بەشداری دەکەن و فرۆشتنی چاوەڕوانەکراوەی پشکەکانیان دەتوانێ لە پڕێکدا ببێتە هۆی داتەپینی نرخەکان، بەپێچەوانەی ئەو بانگەشانەی کە دەکرێ هیچ جۆرە مەیلێکیان بۆ هێنانەدیی بەرژەوەندییە درێژخایەنەکان نییە

و هەموو کاتێک مەترسیی ئەوەیان لێ دەکرێ کە بەبێ ئەوەی کە چالاکیی بنکە ئابووریەکان بوەستێنن، پشکەکانی خۆیان بفرۆشن. لەلایەکی تریشەوە ئەگەر بڕیار وا بێ کە بنکە ئابووریەکان تەنیا بەپێی بەرژەوەندییەکانی ئەو گرووپ و تاقمانە بەڕێوە بچێت، دەبێ ستراتیجیی ئەو بنکە ئابووریانە تەنیا دەستەبەرکردنی زۆرترین قازانج لە ماوەیەکی کورت لەگەڵ وەبەرهێنان بۆ قازانجی زیاتر لە ماوەیەکی درێژخایەندا یەک ناگرێتەوە. بێجگە لەمە لەو حاڵەتەدا خاوەن پشکەکان زیاتر خوازیاری ئەوەن کە لە کۆتاییی ساڵی داراییدا، زۆرترین قازانجی پشکەکانیان وەربگرن کە ئەمەیش بەپێچەوانەی بەکارهێنانی قازانجی زیادە بۆ وەبەرهێنان و فراوانترکردنی چالاکییەکان لە ماوەیەکی درێژخایەندایە. بەواتەیەکی تر دەستەبەرکردنی زۆرترین ئاستی بەرژەوەندییە کەسییەکان نەک تەنیا لەگەڵ بەرژەوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا یەک ناگرێتەوە، بگرە ئەگەر بمانەوێ بەشێوەیەکی دینامیک سەیری پرس و بابەتەکان بکەین، بگرە لەگەڵ دەستەبەرکردنی زۆرترین بەرژەوەندیی کەسی لە ماوەیەکی درێژخایەنیشدا ناگونجێت. واتە ئەگەر بنکەیەکی ئابووری مەبەستی بێ بۆ بڕیاردان تەنیا پشت بەو پرەنسیپە ببەستێت، دەبێ بڵێین لە ماوەیەکی درێژخایەندا ئاسۆیەکی ڕوونی و گەشاوەی لە بەردەمدا نابێ. بێجگە لەمانە هەرەسهێنانی ئەخلاقیی و ئایدیۆلۆجیی لایەنگرانی سیستەمی بازاڕ لێرەوە بەدیار دەکەوێ کە لەو قۆناغەی کە تەنگژە لە ئارادا نەبوو، شتێک بەناوی "کۆمەڵگە"یش بوونی نەدەبوو و دەبوایە دنیا بەپێی فەلسەفەی "هەر کەسە و بەپێی ئارەزووی خۆی" بەڕێوە بچێت و ئێستاکەیش کە ئەو جۆرە بیرکردنەوەیە لە بانێژەی ئابووریی سەرمایەداریدا کەوتووەتە خوارەوە، نەک تەنیا دەبێ لە گیرفانی "هەمووان" زیانەکانی بەنک و دامەزراوە داراییە تایبەتییەکان بە کۆمەڵایەتی بکرێن، بگرە دەبێ بۆ دەربازبوون لەو بارودۆخە نالەبارە، سیاسەتە تەقەشوفییەی ئابووریەکانیش دەبێ لەسەر حیسابی گیرفانی "هەمووان" جێبەجێ بکرێن.

هەرچەندە ناتوانم بڵێم سیاسەتی دەستێوەردانی حکوومەت بۆ ڕزگارکردنی بنکە سەرمایەدارییەکان لەلای هەموو لایەنگرانی سیستەمی بازاڕ پەسند و جێگەی قبووڵ بێت، بەڵام تاوەکو ئێستاش نەمبینیوە بۆ دەربازبوون لەو هەلومەرجە هیچ یەکێک لەو جەماعەتە دژی قەرەبووکردنەوە و چارەسەرکردنی تەنگژەکە لەسەر حیسابی "هەمووان" وەستابن یاخۆ ئەم کارەیان بە کارێکی "نادادپەروەرانە" ناوزەد کردبێت.

ئاخۆ هەمووان لە قازانجە ملیاریەکانی ئەم بنکە ئابووریانە سوودمەند بوونەتەوە؟ ئەگەر بمەوێ نموونەیەک لەو هەرەسهێنانە ئەخلاقییە بهێنمەوە، دەبێ ئاماژە بە هەڵوێستی حکوومەتی ئینگلتەرا بکەم کە لە ماوەی چەند هەفتەی ڕابردوودا لە ڕێی بەکارهێنانی مافی ڤیتۆی خۆی لە یەکەتیی ئەوروپا دژی پەسندکردنی پڕۆژە بڕیاری وەرگرتنی باج لە کارە قوماربازی و سەوداکارییەکان وەستا. ئەمە ئەگەر بەشێک بێ لەم کارەساتە ئەخلاقییە، بەشێکی گرینگتری ئەوەیە کە تەنانەت ئەگەر باج پەسندیش کرابوایە، ڕێژەکەی زۆر لە ١٪ کەمتر بوو. لێرەدا

پرسیارەکە ئەوەیە لە کاتێکدا کە ئەو باجەی کە لەسەر کرێ و مووچەکان دانراوە، زۆر قورسترە لەو باجەی کە بۆ سەر چالاکییەکانی قومارخانەکان پێشنیاز کراوە و دەبوایە ئەوان مشتومڕ لەسەر باجی یەکەم بکەن. هەمان ئەو سیستەمەی کە بە وتەی "هایک" بڕیار وایە وەکو سیستەمی "گەیاندن" کار بکات و هێما بدات، دەبێ چ پەیامێک بە چالاکوانە ئابووریەکان بگەیەنێت؟ و هەروەها ئاخۆ ئەو پەیامە ئەوە نییە کە گرینگیدان بە چالاکییە قومارییەکان لە بەرامبەر بایەخدان بە بەرهەمهێنان و دروستکردنی زێدەبایی لە بەرژەوەندیی خەڵک و ئابووریدایە؟

ئاخۆ هەموو ئەو عەقڵانییەتە کە ئەو بەڕێزانە باسی لێوە دەکەن ئەمەیە؟

دووبارەی دەکەمەوە کە من باس لە تەنگژەی ئەخلاقی دەکەم، مەبەستم ئەوەیە کە سەرنج بدرێتە ئەو شتانەی کە ڕووی داوە: واتە پرۆژە پۆنزییەکان و هەروەها ئاڵوگۆڕ و مامەڵەکردن بەپێی زانیارییە دەروونییەکان و هەموو ئەو بۆشاییە ئەخلاقییەی کە هاتووەتە ئاراوە.

لە بواری ژمێریاری و چاودێریی داراییش چەندان وردبینیی داهێنەرانە و تەنانەت فێڵبازانەیشمان بەچاوی خۆمان بینیوە. دروستکردنی تۆڕە تراویلییەکان بوونەتە هۆی ئەوەی کە تۆمارە ژمێریارییە فەرمییەکانی بنکە و دامەزراوە دارایی و نادارایییەکان لە ڕاستیدا دەرخەری پێگەی ڕاستەقینەی دارایی ئەو جۆرە دامەزراوانە نەبن، بگرە دەرخەری پێگەی دارایی ئەوان بەکەمێک دەستکارییەوە بن. ئەو دەستکاریکردنانەیش هەڵەیەکی بەرئیانە نەبووە کە لەوانەیە هەموو مرۆڤێک بیکات، بگرە ئاماژەیەکە بۆ پلان و ئەندازیارییەکی شارەزایانە و بەئەنقەست بۆ چەواشەکردنی خەڵک.

ئاخۆ ئەو دەستکاریکردنانە چ پێوەندییەکی بە تەنگژە ئەخلاقییەکەوە هەیە. لەوەیش گرینگتر ئەم خوێندنەوانە چ پێوەندییەکیان لەگەڵ تەنگژەی دارایی سەرمایەدارییەوە هەیە؟

ڕوونکردنەوەی ئەم بابەتە پێویستی بەم پێشەکییەی خوارەوە هەیە. هەروەکو پێشتریش ئاماژەم پێ داوە، لە کاتێکدا کە پشکی مووچە یاخۆ هەقدەست بە بەراورد لەگەڵ تێکڕای بەرهەمی ناوەخۆیی نزم دەبێتەوە، پشکی بەکاربردن بە بەراورد لەگەڵ تێکڕای بەرهەمی ناوەخۆیی بەرزتر دەبێتەوە. دەزانین کە ئەو بەرزبوونەوەیە لە ئاستی بەکاربردن لە ڕێی وەرگرتنی قەرزە واتە لە ڕێی خەرجکردنی ئەو داهاتەی کە هێشتا وەدەست نەهاتووە، ئەنجام دراوە. بۆ نموونە ڕێژەی قەرز بە بەراورد لەگەڵ داهاتی بەکاربردن کە لە ساڵی ١٩٧٥ لە ئەمەریکا ٦٢ ٪ بوو لە ساڵی ٢٠٠٥ گەیشتووەتە زیاتر لە ١٢٧٪. [٣] بۆ ئەوەی بتوانین وێنەیەکی ڕوونتر و کاملتر لەو بارودۆخە بەدەستەوە بدەین، چاکتر وایە ئاماژە بە ڕێژەی کۆی قەرزەکان لە ئابووریی ئەمەریکادا بکەم کە لە ٣١,٨٤ تریلیار دینار لە ساڵی ٢٠٠٢ بەڕێژەی ٤٢,٣٪ بەرز بووەتەوە واتە گەیشتووەتە بڕی ٤٥,٣٢ ترلیار دۆلار لە ساڵی ٢٠٠٦. [٤] بەواتەیەکی تر ڕێژەی قەرز بە بەراورد لەگەڵ تێکڕای بەرهەمی ناوەخۆیی بۆ ڕێژەی ٣٥٠٪ بەرز بووەتەوە. بەهۆی ئەو بەرزبوونەوەیەش لە ماوەی ٥

ساڵدا، ناوەندی قەرزی هەموو هاوواڵتیيەکی ئەمەریکایی ٤٣ هەزار دۆلار زیاتر بوو. ئەمە لە حاڵەتێکدایە کە ئەو ڕێژەیە بۆ سەر ژمارەی دانیشتوانی ئەمەریکا دابەش بکەین.

بڕی بەرزبوونەوەی قەرز لە ماوەی ساڵانی ٢٠٠٢–٢٠٠٦

خێزانەکان	٤,٤ تریلیار دۆلار
حکوومەتی فیدراڵی ئەمەریکا	٤٢ تریلیار دۆلار
بنکە داراییەکان	٤,٢ تریلیار دۆلار
بنکە غەیرە داراییەکان	٢,٩ تریلیار دۆلار

بەڵام ئەو بەرزبوونەوەیە لە ڕادەی قەرزەکان تەنیا بۆ هۆکارە پێکهاتەییەکان ناگەڕێتەوە، بگرە چەندان هۆکاری تر زەوینەیان بۆ ئەم حاڵەتە خۆش کردووە. ئەم زەوینەسازییەش بە پلان و بەرنامەوە ئەنجام دراوە. لە ساڵی ٢٠٠٠دا نرخی سوودی بەنکی ٦,٥٪ بوو، بەڵام تاوەکو مانگی تشرینی دووەمی ساڵی ٢٠٠٢ ئەم نرخە بۆ ڕێژەی ١,٢٥٪ نزم بووەتەوە. بۆ ماوەی ٨ مانگ ئەو ڕێژەیە بە نەگۆڕی مایەوە و لەو کۆبوونەوەیەشی کە لە مانگی حوزەیرانی ساڵی ٢٠٠ دا ساز کرا، ئەنجوومەنی دراویی فیدراڵ ڕێزیڕفۆرمیاری دا کە ئەو نرخە بۆ ڕێژەی ١٪ نزم بکاتەوە. بەمەش، شتێکی سەیر نییە ئەگەر ئەو ڕێژە بەرچاوە لە دابەزین لە نرخی سوودی بەنکی، بەو شێوەیە بڕی قەرزەکان بەرز بکاتەوە. هەرچەندە لە ئابووریی سەرمایەداریی پێشکەوتوودا چەندان نرخی بەنکی بوونی هەیە کە هیچ کامیان بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ لەلایەن بەنکی ناوەندییەوە دەستنیشان ناکرێن، بەڵام گومانی تێدا نییە کە ئەو نرخە بنەڕەتییە کە لەلایەن بەنکی ناوەندییەوە دەستنیشان دەکرێ، ڕۆڵێکی سەرەکی لە دیاریکردنی نرخەکان دەگێڕێت. واتە کاتێک بەنکی ناوەندی بەو شێوەیە نرخی سوودی بەنکی کەم بکاتەوە، بە ناچاری نرخەکانی تریش ڕوو لە کەمبوونەوە دەکەن هەروەک چۆن ئەو حاڵەتەیشمان بینیوە بەڵام کێشەکە لە چیدایە. بۆ نموونە یەکێک کە خاوەن ١٠٠ ملیۆن دۆلار سەرمایەیە و ١٠٠ ملیۆن دۆلاریش سپاردەی خەڵکی لەلایە و بۆ ئەو سپاردانەیش بڕی سوودی بەنکی ٣٪ بە خاوەن سپاردەکان دەدات. لەو حاڵەتەدا ئەگەر ١٠٪ وەکو یەدەکی سەرمایە لە بەنکدا بمێنێتەوە، بەنکەکە دەتوانێ ئەوەی کە ماوەتەوە بە نرخی سوودی ٨٪ وەکو قەرز بە خەڵکی تر بدات. لەو حاڵەتەدا ئەو بەنکە ساڵانە ١١,١ ملیۆن دۆلار قازانج دەکات. ئەگەر بێتو لە بریی ١٠٠ ملیۆن دۆلار، ٤٠٠ ملیۆن دۆلار سپاردەی خەڵک وەربگرێت و سەرمایە سەرەتاییەکەی بەنکیش، نەگۆڕدرێ. لەو حاڵەتەدا ئەو بەنکە ساڵانە ٢٤ ملیۆن دۆلار قازانج دەکات. هەر بەهەمان شێوە ئەگەر بێتو ئەو بەنکە ٥٠٠ ملیۆن دۆلار بە نرخی سوودی ٤٪ بە قەرز وەربگرێت و بەڕەچاوکردنی هەموو ڕێساکان بە هەمان مەرجەکانی نرخی سوودی پێشووتر پارە بە قەرز بە خەڵک بدات، ساڵی ٤٠ ملیۆن دۆلار قازانج بۆ خۆی کۆ دەکاتەوە. ئەگەر ئەو نموونە ساکارە بهێنینە بەرچاومان دەبینین کە چۆن چۆنی وەرگرتنی قەرز و قەرزپێدان قازانجێکی زیاتر بۆ

چالاکوانە ئابوورییەکان دەستەبەر دەکات. هەڵبەت لێرەدا هەرچەندە ڕێژەی قازانجکردن بەرز بووەتەوە، بەڵام ڕێژەی مەترسی (ڕیسک)یش بەرز بووەتەوە. ئەگەر ١٠٪ قەرزەکان تووشی پاشگەزبوونەوە لە دانەوەی قەرزەکان (نکول) ببن، لەو حاڵەتەدا بەنک تەنیا ٢٠٪ی سەرمایەکەی لە کیس دەچێت و لە حاڵەتی دووەمیشدا ٥٠٪ و لە حاڵەتی کۆتاییدا ٩٠٪ی سەرمایەکەی لە دەست دەدات. لە ڕاستیدا ئەمە حاڵەتێکە کە بە کردەوەیی لە بازاڕە داراییەکاندا ڕوو دەدات. کەرتی داراییش کە دەرفەتێکی باشی بۆ وەرگرتنی قەرز بەهۆی لابردنی کۆتوبەندەکان و کەمبوونەوەی نرخی سوودی بۆ ڕەخسابوو، قەرزێکی زیاتری وەرگرت و ڕێژەیەکی زیاتریشی پارە بە قەرز بە خەڵک دا. لە بەرەنجامی ئەوەیش وەرگرتنی قەرز لە کەرتی داراییی ئەمەریکا کە لە ساڵی ٢٠٠٢ تەنیا ١٠,١ تریلیار دۆلار بوو لە ساڵی ٢٠٠٣ گەیشتە ١٤,٣ تریلیار دۆلار و لە ساڵی ٢٠٠٦ بوو بە ١٦ تریلیار دۆلار. بەواتایەکی تر بڕی کۆی قەرزەکانی کەرتی دارایی بەتەنیا لە تێکڕای بەرهەمی ناوەخۆییی ئەمەریکا زیاتر بوو و گەیشتە ڕێژەی ١١٧٪ی تێکڕای بەرهەمی ناوەخۆییی ئەمەریکا. هەرچەندە لە ماوەی ساڵانی ٢٠٠٥ ٢٠٠٦دا ڕێژەی ڕاستەقینەی داهات گۆڕانکارییەکی ئەوتۆی بەسەردا نەهات. بەڵام بەکاربەرە ئەمەریکاییەکان ١,١ تریلیار دۆلاریان زیاتر لە داهاتی خۆیان خەرج کرد. ئەنجامی ئەمەیش ڕێژەی نێگەتیڤی پاشەکەوتکردن بوو بەشێوەیەک کە تاوەکو کۆتاییی مانگی ئاداری ساڵی ٢٠٠٦ خەزانەکان ١١,٨ تریلیار دۆلار قەرزدار بوون.[٥] بۆیەش جێگەی سەرسوڕمان نییە کە ئەو دامەزراوە داراییانەی کە لە ساڵانی ١٩٦٠ تەنیا ١٥٪ی قازانجی وەدەستهاتووی ئابووریی ئەمەریکایان بۆ خۆیان دەستەبەر کردبوو لە ساڵی ٢٠٠٥ ئەو ڕێژەیە گەیشتە ٤٠٪.

بەپێچەوانەشەوە، قازانجی پیشەسازییەکانیان کە ٥٠٪ بوو بۆ ڕێژەی ١٥٪ نزم بووەوە.[٦] ئەم وەرچەرخانە ستراکچەرییە گەیشتە ئاستێک کە تەنانەت خودی خاوەن پیشەسازییەکانیش ڕوویان لە دەلالە داراییەکان کرد. "جێنرال مۆتۆرز" کە لە کەرتی بەرهەمهێنان زیانی دەکرد لە کەرتی قەرزپێدان ٢,٩ میلیار دۆلار قازانجی کۆ کردەوە. تەنانەت تاکفرۆشە ناسراوەکانی وەکو "ڤالمارت"یش ڕوویان لە دەلالیی دارایی کرد. لە کەرتی دامەزراوە داراییەکان، چەندان وەرچەرخانی گرینگ هاتوونەتە ئاراوە. زیاتر لە ٤٠٪ی دەرامەتەکانیان نەک لە ڕێی بنەمای جیاوازیی نرخی سوودی بەنکی، بگرە لە ڕێی قازانجی گواستنەوەی چالاکییەکان بۆ خەڵکانی تر وەدەستیان کەوتووە. دەبێ ئەوەش بڵێین کە هەرچەندە ڕێژەی قەرزپێدان زیادی کرد، بەڵام ڕەوشی هەڵسەنگاندنی مەترسی (ڕیسک)یش ڕووی لە سستی و خراپی کرد. چونکە بەهۆی گواستنەوەی ڕیسکی ئەو قەرزانە لە ڕێی چەندان شێوازی جیاجیاوە بۆ خەڵکانی تر، قەرزدەری سەرەتایی هیچ مەترسییەک نەدەکەوتە ئەستۆی. هەر بۆیەشە کە زۆر لە ئاستی متمانە و باوەڕپێکراوەییی قەرزوەرگرەکان ورد نەدەبوونەوە. بەپێچەوانەی ئەو بانگەشانەی کە ستایشکارەکانی سیستەمی بازاڕ دەیکەن ئەم سیستەمە داتاشراوە نەک تەنیا کێشەی زانیاریە شاراوەکانی چارەسەر نەکردووە، بگرە چاودێری و هەڵسەنگاندنی مەترسیشی بە تەواوەتی پشتگوێ خستووە. ئەمەش

خۆی لە خۆیدا وا دەکا کە لە بەرەنجامی ئەم ڕاکردنە لە بەرپرسیاریەتی لەو جۆرە بارودۆخەدا، ڕوودانی تەنگژەی دارایی شتێکی حەتمی بێت.

بە کورتی دەبێ بڵێم:

دەبێ دان بەوە دابنێین و لە هەموو شوێنێکیش جارێ ئەوە لێ بدەین کە ئەو بەربەرییەتەی کە بەرۆکمانی گرتووە شتێکی حەتمییە و ناتوانین نکوولێی لێ بکەین. ئەو بنبەستەی کە تێی کەوتووین چەندان هۆکاری جیاجیای هەیە کە لە ئەنجامی سیستەمی سەرمایەدارییەوە سەریان هەڵداوە. هەرچەندە ئەو ١٪ی کە باسمان کرد خوازیاری ئەو جۆرە بارودۆخە نین، بەڵام ئەو بارودۆخەی کە ئێستا بەسەر دنیادا زاڵە لە ئەنجامی پێڕۆکردنی سیاسەتەکانی ئەوانەوە هاتووەتە ئاراوە. دەبێ ڕێگە لەوە بگیرێت کە تێچوونی دەربازبوون لەو بارودۆخە بخرێتە ئەستۆی "هەمووان"ەوە و دەبێ پێشی پێ بگیرێت. لە کاتی ڕوودانی هەموو گۆڕانکارییەکان و هەموو ئەو سیاسەتانەی کە دەگیرێنە بەر دەبێ دان بەو دابنرێت کە دابینکردنی پێداویستییە سەرەتاییە گشتییەکانی وەکو خواردن و دەرفەتی کار و شوێنی نیشتەجێبوون و خزمەتگوزاریی تەندروستی و پەروەردە و ژینگە شتگەلێک نین کە دانووستاندن هەڵبگرن و جێگەی مشتومڕ نین.

تاکە ڕێگەی گەیشتن بەو لانی کەمە لە پێداویستییەکان، پەروەردەی خۆمان و خەڵکانی تر و هەروەها ڕێکخستنی خۆمان و ئەوانی تر ئەو ڕێکخستنە تەنیا و تەنیا دەبێ لە خواروترین توێژەکانی کۆمەڵگەوە دەست پێ بکات. بەمەش هەنگاو بەهەنگاو لە تەک ئەو چاکسازییانەی کە ئەنجام دەدرێن، ژمارەیەکی زیاتر لە ٩٩٪ دێنە ناو گۆڕەپانەکەوە و بەمەش ڕۆژێک دێت کە بەلابردن و وەلانانی ئەو بەربەرییەتە هەنگاو بنێینە سەتەی بیست و یەکەمەوە.

هەوڵتانەی کتێب

ژێدەر و سەرچاوەکان:

(1) Keith Fitz Gerald: Four US banks hold a staffering 95.9% of US derivatives: The $600 Trillion Time Bomb thats set to explode, in http://www.globalresearch.ca//PrintArticle.php?articleId=27106

(2) Dambisa Moyo: How the West was lost, Penguin books, 2011, pp 78-79

(3) John Bellamy Foster & Fred Magdoff: The Great Financial Crisis, MR press, 2009, p.29

(4) John Cassidy: How Markets Fail, Penguin Books 2009, p.223

(5) Bellamy & Magdoff, ibid, p.50

(٦) هەمان لاپەڕەی

(٧) هەمان لاپەڕەی

سەرچاوە: مجلە هەفتە

www. haften. de

ژن بە ژنە، قێزەونترین کاری پیاو

ئەحمەد میراودەلی

چیرۆکی شارستانەتی، چیرۆکی نێر و مێی مرۆڤە، چیرۆکی ململانێیەکە بەرەو سەروو‌تر و رزگاربوون لە پشتبەستن بە بەخشندەیی سروشت، ململانێیە بۆ ئازادی و هەتا ئاستێکیش زاڵبوون بەسەر سروشتدا. وەک دەبینین لە ئەنجامی ئەو ململانێیەدا ئێمەی مرۆڤ "نێر و مێ" ملکەچی بایۆلۆجیا و داخوازییە سەرەکییە سروشتییەکان بووین و خۆمان لەگەڵیاندا راهێناوە. وەلێ بەداخەوە داوونەریت و کولتوورێکیشمان داڕشتووە کە تێیدا ئافرەت سەرکز کراوە.

مرۆڤ: لەگەڵ کارە جوانەکانیدا، کار و داهێنانی ناجوانیشی زۆرە، وەلێ بەبڕوای من، ژن بە ژنە کە ئێستا لە زۆر ولاتانی دواکەوتوودا و بەزۆریش لە ولاتە ئیسلامییەکاندا باوە، قێزەونترین کرداڕە. بەڵام پرسیار ئەوەیە بۆ ژن بە ژنە؟ بۆ پیاو بە پیاو نا؟ بۆ گۆڕینەوەی منداڵ لە هەردووک جنسەکە نا؟ بۆ گەورە بە بچووکەش هەر بە مێیینە دەکرێت؟

ماوەیەکی زۆرە لێکۆڵینەوە لەسەر جیاوازیی ئاستی سۆشیالی و هۆکاری دابەشبوونی کار بەسەر "نێر و مێ"دا، جێگەی مشتومڕی زانایانە، لە دوا نیوە سەتەی ڕابردوودا، هێندێک بەڵگەی نوێی ئارکیۆلۆجی لە ڕۆهەڵاتی ئەفریقیادا بەدەرکەوتن کە لێکۆڵینەوەی فیزیۆلۆجی، بایۆلۆجی و ئەنسرۆپۆلۆجی/ مرۆڤناسی بەپشتبەستن بە زانستی بایۆکیمیستری و تێکنۆلۆجیای سەردەم، گەرمتر کرد بەواتای ئەوەی ڕۆشناییەکی زۆرتر خرایە سەر بیریاریی گۆڕانکاریی چەشنەکان/ ئیڤۆلوشن. بەپشتبەستن بە بەڵگە ئارکیۆلۆجییەکان و پێشکەوتنی زانستی فیزیۆلۆجی و بایۆلۆجییەوە، ئێستا هیچ گومانێک لەوەدا نەماوەتەوە کە ئێمەی مرۆڤ وەچەی جۆرە مەیموونێکی وەک چیمپانزین، ئەوەش سەلمێندراوە کە" دی ئێن ئەی" مرۆڤ و چیمپانزی ٩٩٪ وەک یەکە، بەڵام دەبێت لەوە بە ئاگا بین کە زانستی بایۆلۆجی و فیزیۆلۆجی چەندی وێکچوون و گۆڕانکاریە فیزیکی و بایۆلۆجییەکان بسەلمێنن، هێشتان دەستەوەستانن لە بواری گۆڕانکاریە کولتوورییەکاندا، چونکە ئەگەر نووسین لە ئارادا نەبێت کولتوور ناتوانێت وەک ئارکیۆلۆجی

بەڵگەی بەرچاو و دیار بەچێ بەیەڵێت. ئەوجا لەبەرئەوەی زۆر پێش نووسین دەست دراوەتە گۆڕینەوەی ئافرەت، دەبێت بگەڕێنەوە بۆ لێکۆڵینەوە و گریمانەکانی مرۆڤناسی لەبارەی گۆڕینەوەی ئافرەت و سەرهەڵدانی ژن بە ژنەوە.

ئەو بیردۆزییەی کە هەتا ناوەڕاستی سەتەی پێشوو باو بوو و ئێستاش لای خۆمان هەر باوە و روانگەیەکی فێمینیستانەشی هەیە، بیردۆزییەکەی "باخۆفن"ە و شایانی باسیشە. بیردۆزییەکەی باخۆفن چوارچێوەیەکی داروینی هەیە. ئەو باسی پلەی جیاوازی پێشکەوتنی مرۆڤ دەکات کە هەمیشە لە هەڵکشاندا بووە، لە درندەییەوە بۆ بەربەریزم هەتا پیاوسالاری ئەمڕۆ. باخۆفن لەو بڕوایەدا بووە کە ئافرەتان لە کۆمەڵگە سەرەتاییەکاندا پەرەیان بە کولتوور داوە و سەردەمێکی "دایکسالاری"ی هەبووە کە کۆمەڵگەی لە بەربەرێتی دەرکردووە. لەو بارەیەوە دەڵێت (لە خوارەوەترین و تاریکترین پلەی مرۆڤدا "خۆشەویستی دایک بۆ منداڵ" تەنیا روونا‌کی بووە لە تاریکستانی مۆڕاڵدا. لە بەخێوکردنی زارۆکەکانیدا، ئافرەت، پێش پیاو، فێر بووە خۆشەویستی و دەستی ئاگەداریکردن بۆ گیانلەبەرێکی تر درێژ بکاتە ئەودیوی سنووری خۆویستییەوە ..... ئافرەتان لەو پلەیەدا سەرچاوەی هەموو کولتووری باشە، دڵسۆزی، بەتەنگەوەبوونی ژیان و خەمخۆری مردووان بوون.)[1]

پشتبەست بە چاودێریکردن و لێکۆڵینەوەی ژیانی چیمپانزی لە دەوروبەری خۆیاندا، شارەزا و مرۆڤناسانی سەردەم پێمان دەڵێن کە (منداڵبوون؛ کردەیەکی ئافرەتە بەهۆی جنسەکەیەوە، وەلێ ئامۆژگاریکردنی منداڵ بەهۆی کولتوورێکی دروستکراوەوەیە. ئەوە جێندەرە بەشێوەیەکی سەرەکی بەرپرسە لە دەستنیشانکردنی ئاستی ئافرەت لە کۆمەڵگەدا. ..... .) گێیل رۆبن.[2] بەبڕوای ئەو مرۆڤناسە – گێیڵ رۆبن، گۆڕینەوەی ئافرەت ئاماژەیەکە بۆ دەربڕینێک لە پێوەندیی سۆشیالی سیستێمی خزم و خوێیاتیدا کە تێیدا، پیاو، مافێکی تایبەتیی بەسەر خزمە مێیینەکانیدا هەیە و مێیینەکان؛ ئەو مافەیان بەسەر خزمە نێرینەکانیاندا نییە. ..... ئەوە سیستێمێکە کە ئافرەت تێیدا مافی تەواوی بەسەر خۆیشیدا نییە.[3]

بە بڕوای زانای مرۆڤناس/ ئەنسرۆپۆلۆجیست، لێڤی ستراوس، گۆڕینەوەی ئافرەت یەکەمین شێوەی ئاڵوگۆڕی بووە کە ئافرەتی تێدا بووەتە کاڵا و وەک شتێک سەیر کراوە نەک وەک مرۆڤ، گۆڕینەوەی ئافرەت بەلای لێڤی ستراوسەوە سەرەتای ملکەچێکردنی ئافرەت بووە لە مێژوودا و ئەویش بە دەوری خۆی بووەتە هۆی دابەشکردنی کار لەسەر بنەمای جنس "نێر و مێ" و، دروستبوونی باوکسالاری.

بەپێی بیریارییەکەی ستراوس، پیاوان؛ پێکهاتە و شێوەی پێوەندی لەگەڵ ئافرەتاندا دادەڕێژن و بەسەریاندا دەسەپێنن. بەڵام بەبڕوای هێندێک شارەزای تر لەو بوارەدا، تیۆری و شیکارییەکەی ستراوس، زۆر تەواو نییە و پرسیارگەلێکی زۆری لەسەرە. لەوانەش ئەوە چۆن رووی داوە؟ بۆ تەنیا

ئافرەت گۆڕراوەتەوە؟ بۆ پیاوان، یان منداڵان لە هەردووک سێکسەکە نەگۆڕراونەوە؟ خۆ ئەگەر گۆڕینەوەکەش سوودمەند و کاراش بووبێت بۆ پیاو، بۆ ئافرەتان پێی رازی بوون؟

بەڵگەی ئیسنۆگرافیی "زانستی نەتەوە"ش کە ئینجلس و باخۆفن کردوویانەتە بنەمای مشتومڕەکەیان، بەشێوەیەکی بەرفراوان لەلایەن زانا مرۆڤناسەکانی سەردەمەوە رەت کراوەتەوە، بەبڕوای زاناکانی سەردەم، ئەوەی ئینجلس و باخۆفن خستوویانەتە بەردەم، نابنە بەڵگەی بوونی دایکسالاری، بگرە دەشێ ببنە بەڵگەی بوونی ماتریلۆکاڵی و ماتریلینی. لەبەر ئەوە بەپێچەوانەی ئەوەی پێشتر بڕوای پێ کرابوو، ناتوانێت پێوەندیی کلێشەی خزمایەتی و ئاستی سۆشیالی ئافرەت دەربخات. جگە لەوەش لە زۆرینەی کۆمەڵگەی ماتریلینیشدا، خزمە نێرینەکەیە، بەتایبەتیش برا، مام، یان خاڵی ئافرەت، دەستی بەسەر ئابووریی خێزاندا گرتووە و بڕیاری بە ناوەوە داوە. ..... گێردا لێرنەر، ل ٢٩

ئەمڕۆ زۆر بەڵگەی زانستیی نوێ بەدەستەوەن کە بوونی کۆمەڵگەیەکی هاوسان دەسەلمێنن، بەتایبەتیش لە سەردەمی کۆمەڵگە تێکەڵەکانی کە لەسەر چنینەوەی میوە و سەوزە و بڕێک راوکردن ژیاون. لەو کۆمەڵگەیانەدا ئافرەت پێویستی راوچییەکەی دابین کردووە بۆ ئەوەی راوچییەکەش گۆشت بۆ وی و منداڵەکانی بەیدا بکات، راوچی دەبوو دڵنیا بێت لەوەی کە ئافرەت خواردنێک ئامادە دەکات ئەگەر ئەو لە ڕاوەکەیدا هیچی بەدەست نەکەوێت. هەرچەندە لەو سەردەمەدا ئافرەت زۆرینەی خۆراکی دابین کردووە وەلێ گۆشت لە هەموویان بەهادارتر بووە. لەو جۆرە کۆمەڵگەیانەدا خەڵکی هاوکاریی یەکترییان کردووە و بە ئاشتی پێکەوە ژیاون، کاری نێر و مێ هەتا ئاستێک جیاواز بووە وەلێ هاوتا بوون – بەواتای ئەوەی هیچ لایەکیان زاڵ نەبووە بەسەر لایەنەکەی تردا. بەڵام دەبێ لەوە بە ئاگا بین کە لەو سەردەمەشدا، ئاستی ئابووری و سۆشیالی ئافرەت هەر چۆنێک بووبێت، هێشتان لە هێندێک ڕووەوە هەر ژێردەستەی پیاو بووە.

هەتا ئێستا بەڵگەیەک بەدەستەوە نییە بیسەلمێنێ کۆمەڵگەیەک هەبووبێت تێیدا ئافرەتان "وەک کۆمەڵ" دەسەڵاتی بڕیاردانیان بەسەر پیاواندا هەبووبێت، یان پێناسەی هەڵسوکەوتی جنسییان داڕشتبێت، یان دەستیان گرتبێت بەسەر گۆڕینەوە و ژنهێناندا – کە لەو کاتەدا دەبوو گۆڕینەوەی پیاوان بووایە.

کۆمەڵگەی هۆرتیکولتووری/ بێستانەوانی، کە "ماتریلینی"یە – بەواتای ئەوەی، بەڵای دایکدا داشکاوە، لەوە دەچێت لە کەشێکی تایبەتی سروشتیدا بووبێت، وەک شوێنی نزیک دارستان کە پێویستی بە ماڵیکردنی ئاژەڵ نەبووە، وەلێ لەبەرئەوەی ئەو شوێنانە بەرەو نەمان چوون، ماتریلینیش بەرەو نەمان ملی ناوە. ئەوجا ئەگەر کۆمەڵگەی دایکسالاری هەبووبێت، دەبێ هاوشێوەی کۆمەڵگەی پیاوسالاری، دەسەڵات لە دەستی ئافرەتدا بووبێت و پیاو تێیدا هاوبەش نەبووبێت، دەبێ ئافرەت دەسەڵاتی بەسەر هەموو کۆمەڵگەکەدا هەبووبێت نەک هەر خزمەکانی

خـۆی، دەبـێ دەسـەڵاتی هـەبووبێت پێناسـە بـۆ بەهاکـانی کـۆمـەڵگەکـە داڕێژێت و سـنووریش بۆ سێکسوالیتی/ جـموجۆڵی جنسـی، پیاو دابنێت. ئێستا پرسیارەکە ئەوەیە، ئاخۆ کۆمـەڵگەیەکی وەها لە ئارادا بووە؟ هەتا ئێسـتا هیـچ بەڵگەیەک بەدەسـتـەوە نیـیـە. لەبەر ئەوەش ئەگـەر بەدوای دایکسالاریدا بگەڕێین بۆ دۆزینەوەی هۆکاری ژن گۆڕینەوە، ناگەینە هیچ ئەنجامێک. کەواتە دەبێ هەوڵ بدەین لە مـێـژووی پیـاوسـالاریدا هۆکـارەکـانی بدۆزینـەوە. بەتایبـەتیش لەبەرئەوەی هـەتا ئێستاش پیاوسالاری سیستێمی زۆرینەی کۆمەڵگەکانە و ژن بە ژنەش لەو کۆمەڵگەیانەدا، نەریتە.

بەبڕوای لیـقی سـتراوس گـۆڕینەوەی ژن لـەناو خێـزانـدا بووەتە هۆی ژێردەسـتـەیـیی ئافرەت، لیـقی دەڵێت (سـەرجـەمی گـۆڕینەوەکان کـە لە ئەنجامدا بوونەتە مـارەبڕین، لە نێوان ژنێک و ژنێکی تردا ئەنجام نـەدراوە ..... بگرە لەلایەن دوو کـۆمـەڵ پیاوەوە بووە و ئافرەت تێـیـدا تەنیـا کـالایەک بووە نەک هاوبەشی گـۆڕینەوەکـە .....،..... ئەمە راسـتیـیـەکە ئەگـەر هـەسـتی ئافرەتەکـەش بەرچاو گیرابێت. لە رێککەوتنێکی وەهادا کچەکە هـەستی خۆی وەلا دەنێت و بە مارەبڕینەکە رازی دەبێت، چونکە ناتوانێت بیگۆڕێ.)[٤]

سـتراوس ئـەم کرداری گـۆڕینـەوەیـە بە هـۆکاری نـزمکردنـەوەی ئافرەت دەزانـێ هـەتا ئەو ئاسـتـەی وەک کالایەک بیریان لێ بکرێتـەوە نـەک وەک مرۆڤ. هێندێک مـرۆڤناسی فێمینیست، بـۆچوونەکەی سـتراوسـیان پەسند کردووە و لەو بارەیـەوە بڕوایان وایە کـە (لە سیسـتێمی خـزمایێتیی خـۆجێیی ئافـرەت/ مـاتریلۆکـالیـدا، پیـاو مـاڵە باوانی بەجێ هێشـتـووە و لەگـەڵ هاوسـەرەکـەی یان باوانی هاوسـەرەکەیدا نیشتەجێ بووە.

''ئێستا لە کوردەواریدا پێی دەڵێن، زاوابووک .....نـووسـەر.'' وەلێ لە سیسـتێمی خـزمایێتیی خـۆجـێـیی باوکـدا، دەبـێ ئافـرەت مـاڵە باوانی بـەجـێ هێـڵـێـت و لەگـەڵ مـێـردەکـەی یان باوانی مـێـردەکـەیدا بژی، ئەم گـۆڕانکاریـیـەش وەرچەرخـانـێکی گـەورەیە لە پێـوەندیی نـێـوان هـەردووک جنسـەکەدا و دەبـێ هاوتەریب بووبێت لەگەڵ ملپێکەچکردنی ئافرەتدا.)[٥]

گواسـتنەوەی ئافرەت بۆ مـاڵی زاوا یان مـاڵە باوانی زاوا، راسـتیـیـەکە ئێسـتاش لە ئارادایە و لە کوردسـتـانەکـەی خـۆشـمـاندا وا باوە. بەڵام پرسـیـار ئـەوەیە چۆن و بۆچی ئەو گـۆڕانکاریـیـە رووی داوە؟ بۆ ئافرەت گـۆڕدراوەتەوە نەک پیاو؟

لەو بارەیەوە، دارلنگتن، Darlington .D.C، رووڵکردنـەوەیـەکی داوە. ئەو هاوسـەرگـیـریی دەرەوەی خـزمـان/ ئێکسـۆگـەمی، بـەداهێنانێکی کـولتـووری دەبینێت و لەبـەر ئەوەش پـەسند کـراوە، سوودبەخشیی بەرەوپێشچوونی تێدایە.

بەبڕوای وی، مـرۆڤ ئارەزووی دابینکردنی دانیـشـتـوانی هـەیە، لە هـەمـوو دەوروبەرێکدا. خێـڵـەکانیش ئەمـە – دابینکردنی سـەرژمێر، بە دەسـتبـەسـەرداگرتنی جنسدا جێبـەجێ دەکـەن؛ بەواتای ئەوەی – بە نەریتی ئاراستەکردنی نێر و مـێ بۆ رۆڵی سێکسـیی گونجاو، بەپەنابردن بۆ

لەناوبردن، ساوا کوشتن، لەباربردن، هۆمۆسێکسوالێتیش ئەگەر پێویست بوو. لەبەر ئەوە بۆ دابینکردنی سەرژمێریی کۆمەڵگە، سیکسوالێتی/ جموجۆڵی جنسی، ئافرەت سنووردار کراوە.[٦]

گریمانەی پیاو گۆڕینەوەش خراوەتە بەرچاو، وەلێ پرسیار ئەوەیە کە، چ شتێک دڵسۆزیی پیاو بۆ خێزان تازەکەی دەسەلمێنێت؟ خۆ ئەو کاتە سەردەمی دەستپێکردنی گۆڕینەوە؛ پیاو پێوەندیی توندی لەگەڵ وەچەکانیدا نەبووە هەتا بیکاتە ملکەچی خێزانەکەی بۆی چووە. تواناشی هەبووە تووندوتیژی و سەرکێشیش دژی خێزانەکە بکات، جگە لەوەش بەهۆی فێربوونی راو و دوور رۆیشتنەوە هەموو کات توانای هەبووە ئەو خێزانە بەجێ هێڵێت و بگەڕێتەوە ناو خێزانەکەی خۆی. بەڵام زۆر بە ئاسانیتر زۆرداری لە ئافرەت کراوە، بەتایبەتیش بەهۆی زۆرەملێی جنسییەوە "ڕێپ rape".

ئافرەتان ئەو کاتەی مارە دەکرێن یان دەبنە دایکی منداڵ، دڵسۆزی دەدەنە منداڵ و خزمی منداڵەکانیان، بەمەش پێوەندییەکی بەهێز لەگەڵ خێزانە تازەکەدا پەیدا دەکەن. لە راستیدا شێوە مێژووییەکەی سەرهەڵدانی کۆیلایەتیش هەر لەسەر ئەو شێوازەیە. ئا لێرەدا دەردەکەوێت کە هەڵکەوتەی بایۆلۆجیی ئافرەت جارێکی تر کردووێتییە بارمتە و دەستکەلای کولتوورێکی دروستکراو.

ئەگەر کچ و کوڕ لەناو خێزانەکاندا گۆڕدرانەوە و وەچەکانیان لەناو ئەو خێزانەدا کە بۆی چوون دامرکابن ئەوە بێگومان ئەو خێزانەی زیاتر کچی وەرگرتووە، زووتر سەرژمێریی زیادی کردووە، ئەوجا ئەگەر زۆریی منداڵ بارگرانییەک بووبێت لەسەر خێزان لێرەدا گرینگ نییە، بەڵام ئەگەر بەهۆی گۆڕانکاریی دەوروبەرەوە یان ئابووریی خێزانەوە منداڵ بووبنە سەرمایەیەک وەک توانای دەستی کار، ئەوە دەمانخاتە ئەو بڕوایەوە کە گۆڕینەوەی منداڵ لە هەردووک سێکسەکە، بووەتە ڕێگە خۆشکەری گۆڕینەوەی ئافرەت. بەبڕوای مرۆڤناس گێرڵا لێرنەر، مرۆڤناسە مارکسییەکان ڕوونکردنەوەیەکی باشیان هەیە بۆ هۆکاری گۆڕانکارییەکان.

ئەوەی باسی لێوە دەکەین کردارێکە لە سەردەم و شوێنی جیاوازی ئەم زەوینەدا هاتووەتە ئاراوە، وەلێ هۆکار و بەرەنجامەکانی هاوشێوەن. زۆر کۆمەڵناس لەو بڕوایەدان کە لە سەروبەندی گواستنەوە لە قۆناخی بێستانەوانی و راوەوە بۆ قۆناخی کشتوکاڵی، پێوەندیی خزمایێتیش لە ماتریلینییەوە بەلای پاتریلینیدا وەرچەرخاوە (بەواتای خزمایێتی لە داشکاندنەوەی بەلای بەرەی دایکەوە، وەرچەرخاوە بەلای بەرەی باوکدا.) و خاوەنێتیی تایبەت هاتووەتە ئاراوە. بەڵام ناکۆکی لەسەر پاشوپێشکەوتنی ڕووداوەکە هەیە.

ئینجلس و ئەوانەی دوای کەوتوون لەو بڕوایەدان کە لەپێشدا خاوەنێتیی تایبەت هاتووەتە ئاراوە و هەر ئەوەشە بووەتە هۆکاری وەلانانە مێژووییەکەی جنسی ئافرەت. وەلێ لێڤی ستراوس و کلاود مێیلاسۆکس لەو بڕوایەدان کە لە ئەنجامی گۆڕینەوەی ئافرەتدا خاوەندارێتیی تایبەت

دروست بووە. مێیلاسۆکس بەدرێژی هەنگاوی گۆڕانکارییەکانی خستووەتە پێش چاو.

بەبڕوای مـێـیـلاسـۆکس؛ لە کـۆمـەڵگەی چینینەوە و راودا؛ ژن و منداڵ و پیـاو بەشـداریی بەرهەمهێنان دەکەن و ئەوەی دەستیان دەکەوێت، دەیخۆن. پێوەندیی سۆشیالی لەنێویاندا جێگیر نییە، بێ کڵێشەیە و خۆبەخشانەیە. پێویستی بە کڵێشەیەکی تایبەتی خزمایێتی و گۆڕینەوەی نێوان خێڵەکان نییە. ئەم هەڵکەوتەیە – "مەبەستی هەڵکەوتەی خێڵە... نووسەر" کە زۆر دژوارە لەم سەردەمەدا بەرچاو بکەوێت، زەوینەی بۆ سەردەمێکی تر، – سەردەمێکی نێوەندی کە "کۆمەڵگەی بێستانەوان"ە خۆش کردووە. وەلێ بەرهەمی بێستانەوانی بڕێتییە لە پەلوپۆی گژوگیا و سەلکی رووەک، ئەویش بەرهەمـێکی وەرزییـە و لەژێر کـاریگەری کـەشـوهـەوادایە، لەلایەکی تریشـەوە ناتوانایی کـۆمـەڵگەی بێـسـتـانەوان لە پـاشـەکـەوتکردنی بەرهەم و هـەڵگرتنی بۆ مـاوەیەکی درێژخایەن، ناچار بـوون لە پاڵ چنینەوەی میوە و رووەکدا، روو بکەنە راویش.. لەم سەردەمەدا کە مـاتریلینی و مـاتریلۆکالی بەربلاوە، مـانەوەی گرووپ/ کۆمـەڵ، پێویستی بـە هاوتایی دیمۆگرافی "هاوتاییی ژمارەی نێر و مێ" هەیە.

مێلاسۆکس، لاوازیی بایۆلۆجیی ئافرەت و بـەژمارەی زۆر بەسـەر منداڵچوونەوە دەکاتـە هۆکاری پەیداکردنی ئافرەت لـە دەرەوی خێڵ. ئەم ئاڕەزووی دزینی ئافرەتە بووەتە هـۆی شـەڕ و پێکدادانی بێ بڕانەوەی نێوان خێڵەکان. لە ئەنجامدا کولتووری جـەنگاوەری هاتووەتە ئاراوە. بەرەنجامێکی تری دزینـی ئافـرەتـان، ئەوەیە کـە ئـافـرەتـە دزراوەکـان لەلایەن دزەکـانیـانـەوە یـان لەلایەن خـێـڵـی دزەکـەوە پارێزراون. لەم کـەینوبەینەدا، ئـافـرەت وەک کـاڵایەکی هـەبوو، وەک شـتـێک بـیـری لێ کراوەتەوە رووت کراونەوە و ئاستیان دابەزێندراوە. پیاوانیش رووتکەرەوەکە بوون و بەرز بوونەوە، چونکە زاڵ و پارێزەریش بوون.

لە سـەرەتاوە توانای ئافرەت لە وەبەرهـێنانەوەدا/ منداڵ لێبـوون، سـەرمایەی خـێڵ بووە، دواتر کە ئیلیتی حوکمڕان سـەری هەڵدا، بوو بە ملکی خزمایێتییەکی تایبـەت. ئەم گۆڕانکارییە لەگەڵ پێـشـکەوتنی کـشـتـوکـاڵدا رووی داوە، بارودۆخی کـێـڵان و چاندنی زەوی، داخـوازیی لێکدی نزیکبـوونەوە و پێکەوەلکان دەکـات، ئەویش بەپێی کـات پێوەندیی نێوان تاکەکـانی خێزانی پتـەو کردووە. وەک ئاگەدارین بەرهـەمی وەرزێک لە وەرزەکان قـەرزداری بەرهـەم و کاری وەرزی پێشـترە، ئەوجا لەبەرئەوەی کەم و زۆری خۆراک لەسـەر هـەبوونی دەسـتی کار وەستاوە، بەرهـەمهێنان بووەتە خـەمـی سـەرەکی. ئەوەش دوو بـەرەنجـامی هـەبووە، یەکـەمـیـان؛ بەهێـزکـردنی دەسـەڵاتی پیـاوە بەتەمەنەکان بووە و دووەمیش؛ پاڵنەرێک بووە بۆ ئەوەی خێڵ ئافرەتی زیاتر پەیدا بکات.

لە کۆمەڵگەیەکی کشتوکاڵکارەدا کە بەتەواوی پشتی بـە کێڵان و چاندنەوە بەستبێت، منداڵ و ژن جێگرەوەیان نییـە لە کـاری بەرهـەمـهێنانـدا، لەبەرئەوەی کاریکی زۆری دەوێت و وەرزیشـە. ئا لێرەوە منداڵ بوونەتە سـەرمایەیەکی ئابووری. لەم پلەیەدا، خێڵەکان هەوڵی دەستبەسەرداگرتنی

توانای منداڵبوونی ئافرەتیان داوە نەک خودی ئافرەتەکە بەواتای ئەوەی هەوڵیان داوە وەچەکانی لێ زەوت بکەن. ئەمجا لەبەرئەوەی پیاو ناتوانێت راستەوخۆ منداڵی ببێت، ئافرەتان گۆڕدراونەوە، لە ئەنجامیشدا گۆڕینەوەی ئافرەت لە دامووەزگای مارەبڕیی باوکسالاریدا بووەتە نەریتێکی پیرۆز.

پیاوە بەتەمەنەکان کە سەرچاوەی زانیاریی کشتوکاڵ و پەرەپێدانی بوون، زانیارییەکانی خۆیان لە نەوە لاوەکان کردووەتە شتێکی نهێنی و ئەفسانە، لە رێگەی دەستبەسەرداگرتنی خۆراک و ئافرەتەوە، دەسەڵاتی خۆیان بەسەر نەوەی نوێدا سەپاندووە. بەتەمەنەکان دەستیان بەسەر گۆڕینەوەی ئافرەتدا گرتووە، جموجۆڵی جنسییان سنووردار کردوون و بوونە خاوەنی تایبەتی ئافرەتان. لە کاتی ئاواشدا لاوەکان بۆ هاوسەرگیری دەبێ لە خزمەتی پیرەکاندا بن. لەو بارودۆخەدا ئافرەتان دەستکەوتی شەڕکەرانی خێڵیش بوون کە هاندەر و پشتگیریی مانەوەی دەسەڵاتی پیرەکانیان بوون بەسەر کۆمەڵگەکەدا. لە کۆتاییدا "بەزاندنە مێژووییەکەی ئافرەتان" لە رێگەی شکاندنی ماتریلینی و ماتریلۆکالییەوە، رووبداوە، ئەوەش لە قازانجی ئەو خێڵانەدا بووە کە پێی گەیشتوون.

لێرەدا دەبێ ئاماژە بە ئەوە بدەین کە لە تیۆرییەکەی مێیلاسۆکسدا، دەستبەسەرداگرتنی منداڵ و سنووردارکردنی سێکسوالیێتی ئافرەت، پێش خاوەندارێتیی تایبەت رووی داوە، ئەمەش بۆچوونەکەی ئینجلس لینگاوقووچ دەکات و، هەروەک ئەوەیە کە مارکس بە هیگڵی کرد.. گێڕدا – ل ٥٠.

تیۆرییەکەی مێیلاسۆکس مشتومڕێکی زۆری لەسەر باسی بنەچە ناوەتەوە، بەڵام لەم کورتە باسەدا جێگەی نابێتەوە. لە هەمان کاتیشدا پرسیاری زۆر هەڵدەگرێت، پرسیاری وەک ئەوەی، چۆن پیاوە بە تەمەنەکان توانیویانە دەست بەسەر بەرهەمی کشتوکاڵدا بگرن؟

ئەگەر گریمانەکانی پێشوو لەبارەی داهێنانی بێستانەوانی و پێوەندییەکانی نێوان هەردووک سێکسەوە راست بن، دەکەوینە ئەو بڕوایەوە کە دەبوو ئافرەت دەستی بەسەر بەرهەمی کشتوکاڵدا بگرتایە. بەڵام دەبێ هێندێک کاریگەری تر بەرچاو بگرین. یەک لەوانە ئەوەیە کە هەموو کۆمەڵگەیەک بە سەردەمی بێستانەوانیدا تێنەپەڕیوە، لە زۆر کۆمەڵگەدا بەخێوکردنی مەڕومااڵت بەتەنیا، یان لەگەڵ هێندێک چنینەوەی رووەک و میوە، پێش دابینبوون و سەردەمی کشتوکاڵ بووە. بەخێوکردنی ئاژەڵ زیاتر لە کاری پیاوان دەچێت، کارێکیش بووە کە بووەتە زیادبوونی سەرمایە – ژمارەی ئاژەڵ، گۆشت. پێستە. خوری و موو.

ئەوە لەلایەک، لەلایەکی تریشەوە کێڵانی زەوی پێویستی بە هێزی پیاو هەیە و بێگومان کارێک نییە ئافرەتێکی سکپڕ یان منداڵەبەر هەڵی بژێرێت، دەستبەکاریی پیاو لەو بوارەدا توانای داوەتێ دەست بەسەر زیادە بەرهەمدا بگرێت، لە هەمان کاتیشدا پیاو توانیوێتی لە شەڕی نێوان

خێڵەکاندا تاڵانی بکات و ئەویش سەرچاوەیەکی تری کەڵەکەکردنی سامانە. هۆکارێکی تریش بۆ کۆمەککردنی سامان، کاتی دەستبەتاڵییە، بێستانەوانی، بەرهەمی لە چنینەوە و راو زیاترە، بەڵام لەم سەردەمەشدا پیاو کاتی بەتاڵی زیاتر بووە لە ئافرەت، لەبەرئەوەی ئافرەت خەریکی ئامادەکردنی خۆراک و بەخێوکردنی منداڵ بووە. ئەو کاتە زیادەیەی پیاو هەیبووە رەنگە ڕێگەی دابێت بیر لە داهێنان و کاری دەستیی تر بکاتەوە.

هەڵبەت لێرەدا نامانەوێت فاڵ بگرینەوە بەڵام زۆر شت لە هێندێک ڕێگاوە هاتوون کە بەرەنجام بوون، نە مەبەستی ئافرەت بووە نە هی پیاو نە بەئاگەش بوون لێی. هەر بۆ نموونە ئەو هەموو زیانەی مرۆڤ بە دەوروبەری خۆی گەیاندووە لە ئەنجامی پێشخستنی پیشەسازیدا. ئێستا لێی بەئاگا هاتووین و زۆر لێی ژێوانین.

مرۆڤناسی دانیمارکی، پیتەر ئابی Peter Aaby، دەڵێ؛ بیریاریەکەی مێیلاسۆکس بەزۆری لەسەر شێوەی ژیانی ئەوروپایی و هێندێک لە هیندییەکانی دانیشتووی شوێنە نزمەکانی ئەمەریکایە. ئابی باسی خێڵە ڕاوچییەکانی ئاوسترالیا دێنێتە پێش کە تێیدا ئافرەت زەوت/ کۆنترۆڵ کراوە بێ ئەوەی بێستانەوانی لەنێویاندا باو بووبێت، دواتر باسی خێڵی ئێرۆکوا دەکات کە لە باکوری ئەمەریکا "کەنەدا" دەژین و کۆمەڵگەیەکی بێستانەوان بوون، وەلێ لە نێویاندا ئافرەت نە کراوەتە ژێردەستە نە پشتگوێش خراوە، پیاوسالاریش لەنێویاندا سەری هەڵنەداوە. ئابی دەڵێت؛ لە دەوروبەرێکی گونجاودا، خێڵ دەتوانێ هاوتاییی دێمۆگرافی "هاوتاییی ژمارەی نێر و مێ"ی خۆی رابگرێت، بێ ئەوەی پەنا بۆ دەرەوە بەرێت بۆ ژنهێنان. پێوەندیی بەرهەمهێنان بە تەنیا بڕیاردەر نییە، ئیکۆلۆجی "سروشتی دەوروبەر" و "سۆشیۆبایۆلۆجی وەبەرهەمهێنانەوە"ش بەواتای پێوەندیی بایۆلوجیی کۆمەڵایەتیش بڕیاردەر و کاریگەرێکی زۆر گرینگن... بەڵام لەبەرئەوەی هەموو کۆمەڵگە کشتوکاڵکارەکان دەستیان بەسەر وەچە خستنەوەی ئافرەتدا گرتووە نەک هی پیاو، دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە ئەو سیستێمە/ دەزگایە سوودبەخشتر بووە بۆ کۆکردنەوەی زیادەی بەرهەم، لەو سیستێمانەی کە هاوتاییی هەردووک جنسیان ڕاگرتووە. لە دواییدا ئابی دەڵێت؛ پێوەندیی نێوان نیگاکێشی ئافرەت لەلایەک و دەوڵەت و خاوەندارێتیی تایبەت لەلایەکی ترەوە، بە تەواوی پێچەوانەی ئەوەیە کە ئینجلس و ئەوانەی دوای کەوتوون خستوویانەتە بەرچاو. بەبێ تێڕوانین لە ئافرەت وەک شێوە پێکهاتەیەکی سۆشیالی مێژوویی کۆمەڵایەتی، بنەچەی خاوەندارێتیی تایبەت و دەوڵەت بەبێ ڕوونکردنەوە دەمێنێتەوە.[٧]

ئەگەر بۆچوونەکەی " ئابی"مان بەلاوە ڕاست بێت، کە بەلای منەوە زۆر پەسندە، ئاراستەی بەرەوپێشچوونی کشتوکاڵ بێ سوود وەرگرتن لە کاری مرۆڤ و چەوساندنەوەی سێکسیی ئافرەتان نەبووە.

فرۆید دەڵێت؛ پێکهاتەی جەستەی ئافرەت، داهاتووەکەی نەخشاندووە. وەلێ، ئەوە زۆر هەڵەیە و

مێژوویی نییە، لەبەرئەوەی سەردەمی کۆن و نوێ تێکەڵ دەکات، گۆڕانکارییەکان ناخوێنێتەوە، لەوەش خراپتر ئەوەیە کە کراوەتە فیلۆسۆفیایەک بۆ ئەمڕۆ و داهاتووش. ئەگەر فرۆید بیگوتایە "لە سەردەمێکدا پێکهاتەی جەستەی ئافرەت داهاتووەکەی دیار دەکرد" زۆر راست و مێژوویش دەبوو. ئەوڕۆکە بە هۆی پێشکەوتنی تێکنۆلۆجیاوە کارێک نەماوە، پیاو بیکات و ئافرەت نەتوانێت بیکات. ئەگەر هەتا ئەمڕۆش لە رۆهەلاتدا تابوو لەسەر ئافرەتان هەبێت لەسەر هێندێک کار و کردار و کاسبی، ئەو تابووە لە رۆئاوادا بەسەرچووە و ئافرەتانیش بەکەم یان زۆر وەک پیاو لە هەموو بوارەکانی ژیاندا، کارا و بەشدارن و تابووی زەوی کێڵانیشیان لەسەر نەماوە.

ئەو ژن بە ژنەی بەزۆری هەتا ئێستاش لە کوردستاندا باوە گۆڕینەوەی ئافرەتە لەناو خێڵدا و بەتایبەتیش خزمی نزیک، وەک ئامۆزا و پوورزا و خاڵۆزا، کە هەر دەکاتەوە گۆڕینەوەی خۆجێیی. ئەو جۆرە ژن بە ژنەیە دوو هۆکاری هەیە. یەکەمیان، هۆکاری ئابوورییە؛ خێڵ دەیەوێت سامانەکەی کە بڕێتییە لە خاک، لەناو خێڵەکەدا بەتایبەتیش لەناو خێزانەکەدا بهێڵێتەوە. دووەم هۆکاریش لووتبەرزییە.

ئەندامانی خێڵ خۆیان لە خەڵکی تر بە زلتر دەزانن، بەلایانەوە سووکایەتییە کچیان بدەن بە کەسێک هاوشانی خۆیان نەبێت. لەبەر ئەوە دەبینین ژن بە ژنە لە دەرەوەی خێڵ لە نێوان شێخ و ئاغا و بەگدا هەیە و ئاساییە. بەڵام ئەو چینە" بەگ، ئاغا، شێخ" کە خۆیان بە خانزادە دەزانن، ئامادە نین کچیان بە خەڵکی سادە بدەن. کەچی ئامادەن ژن لە خەڵکە سادەکە بهێنن – وەک دەڵێن، بانێکە و دوو هەوا. ژن بە ژنەی دەرەوەی خێڵ لە ئەنجامی نەداریدایە، لەم جۆرەیاندا دوو خێزانی گوندێک یان گوندی نزیک، کچەکانیان دەدەن بە کوڕی یەکتری، ئەم جۆرە ژن بە ژنەیە تێچووی ژنهێنان بۆ کوڕ کەم دەکاتەوە، دیارە لەو جۆرە ژن بە ژنەدا کێشەکە ورد کراوەتەوە بە دراو، چونکە ئەگەر کوڕ خوشکێکی نەبێت بیگۆڕێتەوە بە ژنێک بۆ خۆی، لە زۆر حاڵدا دەبێ شیربایی بدات.

ئێستا وەک زۆر نەتەوەی تر لەناو ئێمەی کورددا، جۆرێکی تری وردکردنەوەی ئافرەت هەیە، ئەویش وردکردنەوەیەتی بە خوێن. زۆرجاران لە جیاتیی خوێنی پیاوێک، لە سوڵحی عەشایەریدا، خێڵێ بکوژەکە ئافرەتێک لە جیاتیی پیاوە کوژراوەکە دەدات. هەرچەندە لەو رێککەوتنەدا، بەڕواڵەت بەهایەکی گەورە دراوە بە ئافرەت و هاوتای خوێنی پیاو کراوە. وەلێ دیسانەوە هەروەک کاڵایەک سەیر کراوە نەک وەک مرۆڤ.

گۆڕینەوەی ئافرەت، چ ژن بە ژنە بێت بۆ هێشتنەوەی سامان لەناو خێزان و خێڵدا، یان ئەنجامی نەداری بێت، یان بۆ گیرساندنەوەی خوێنی نێوان دوو خێڵ بێت، کارێکی قێزەونترە لە خەتەنەکردنی ئافرەت، ئەگەر لە خەتەنەکردندا ئافرەت بەشە ئەندامێکی لێ زەوت بکرێت، ئەوا لە ژن بە ژنەدا ئافرەت سەرتاپا زەوت کراوە و لەمرۆڤایەتی شۆردراوەتەوە، کراوەتە کاڵایەک کە

نێرینەکانی خێزانەکەی مافێکی تایبەتییان بەسەریەوە هەیە هەتا دەگاتە ئەوپەڕی سووکایەتی پێکردن و لە مرۆڤ شتنەوە. لە کوردستاندا، ژن بە ژنە، بەو هەموو ناڕەواییانەشەوە نەوەستاوە. تۆڵەشی خستووەتە سەر. ئەگەر پیاوێک بۆ هەر هۆیەک لەگەڵ هاوسەرەکەیدا خراپ بێت، بەرامبەرەکەشی بێ چەندوچوون بە هەمان شێوە مامەڵە لەگەڵ هاوسەرە ژن بە ژنە پێکراوەکەیدا دەکات. ئەگەر یەکێکیان لە ژنەکەی بدات و دەستێکی بشکێنێت، ئەوی تریشیان وەک ئەو دەکات، ئەگەر تەڵاقی بدات، ئەویش تەڵاقی دەدات.

لە گەڕانەوەیەکمدا بۆ کوردستان. دڵتەزێنترین بەرەنجامی ژن بە ژنەم بینی، ئافرەتێکی لاوی پاشماوەی ئەنفالەکان، کە چوار برای ئەنفال کراوە و ئەمیش ژن بە ژنەی بۆ یەکێک لە براکانی پێ کراوە، تەڵاق درابوو و نێردرابووەوە سەر مااڵی باوانی. باشە تاوانی ئەم ژنە چییە؟ دەشێ تاوانی ئەنفالی براکانی بخرێتە ئەستۆ و ئاوا تۆڵەی لێ بکرێتەوە، کە بۆ خۆیشی رزگاربووی ئەنفالە؟

هەرچەندە دەزانم ئەو کارە قێزەون نە " ژن بە ژنە" بە دەرکردنی یاسایەک کۆتاییی نایەت، وەلێ لە پەرلەمانی کوردستان، ئەو پەرلەمانەی کە بە یاسا خەتەنەکردنی ئافرەتی یاساخ کرد، بۆ ئەم کارە کە زۆر قێزەونترە نابینێ؟

کەنەدا ٢٠١٢/٢/٢٨

هەواڵنامەی کێبڕکێ

پەراوێزەکان:

1- Gerda Lerner, The creation of patriarchy, Oxford University Press 1986 p 27

2- Gayle Rubin The traffic in women: Notes on the 'political economy' of sex, in Reiter, Anthropology of Women. P 159

٣- سەرچاوەی پێشوول ١٧٧

* ماتریلۆکالی؛ ئەو سیستێمەیە کە تیایدا پیاو دەگوێزێتەوە بۆ ماڵی خەزووری. ماتریلینیش بەواتای داشکاندن بەلای دایکدا، بەواتای ئەو سەردەمەی منداڵ، منداڵی دایک بووە نەک باوک،

4- Claude Levi- Strauss, The elementary structure of kinship, Boston 1969 p 115

5- Gerda Lerner. The creation of patriarchy p 47

6- C.D. Darlington, The evolution of man and Society 1969 p 59

** لە سەروبەندی ئەم نووسینەدا، وێنەی خێڵی زۆر سەرەتایی لە باشووری ئەمەریکا لەسەر ئینتەرنێت خرانە بەرچاو.

7- Aaby, Peter "Engels and Women" Critique of Anthropology, vol, 3, 1977, p 47

*** لە وەرگێڕانەکەدا وشەی نیگاکێشیم بەکار هێناوە بۆ وشە ئینگلیزییەکەی reification ، لە زۆر فەرهەنگی ئینگلیزیدا بەدوای مانای وشەکەدا گەڕام بەداخەوە لێکدانەوەیەکی ئەوتۆم بەرچاو نەکەوت. لە وشەی نیگاکێشیدا مەبەستم لە ئەو چواچێوەیەیە کە ئینجلس لە بنەچەی خێزان و سەرهەڵدانی سەرمایەداری و دەوڵەتدا بۆ ئاست و شێوەی ژیان و ئەرک و مافی ئافرەتی داڕشتووە.

بۆ یادی دە ساڵەی کۆچی دواییی ئاسترید لیندگرێن
مەلیکەی منداڵانی جیهان

مایکە مای

پیپی گوێرەوی درێژ، میشایلی لۆننبێرگ و رۆنژا کچی چەتەکە*.: هەموو ئەم ڤیگۆرانە بەشێکن لە ژیانی منداڵی هەموومان، رێک وەکو یاری و نانی ناو قوتابخانە وان و لە بیرمان ناچنەوە. ١٤٠ ملیۆن خوێنەر لە جیهاندا، کتێبەکانی ئاستراید لیندگرێنیان لە کتێبخانەکانیاندا هەیە. لەبەر ئەوە نووسەر هیچ تووشی ناڕەحەتی نەبوو، کاتێک نزیکی مەرگ بووەوە، ئەمەش لەبەرئەوەی کە نووسەر باش لە مانای ئازار و بەدبەختی تێ دەگەیشت.

لێرەدا پێم خۆش، بەبۆنەی دە ساڵەی کۆچی دواییەوە، یادێکی کورتی بکەمەوە.

وەرگێڕانی لە ئەڵمانییەوە: ئەردەڵان عەبدوڵڵا

ئەمانە هەموویان ناوی ئەو کتێبانەن کە ئاسترید لیندگرێن نووسیونی. پیپی گوێرەوی درێژ، بەناوبانگترین بەرهەمی ئاستریدە. ئەم چیرۆکە پاشان کرایە فیلمی کارتۆن و هەموو جیهان بینی. جێگەی گوتنە ئەم چیرۆکە لەلایەن کچە ئەکتەری سوێدییەوە ئینجەر نیلسۆن لە ساڵانی حەفتاکاندا نمایش کرا و، پاشتر ئەم کچە بوو بە پاڵەوان و ئەستێرەیەکی گەشی هەموو منداڵانی جیهان.

ناوی ئاسترید لیندگرێن، مانایەکی گەورە دەبەخشێت، گوزارشت لە خەونێکی سەردەمی منداڵی دەکات. یەکسەر یادی منداڵێکی پێنج ساڵەی رووخۆش و خۆشبەختمان دێتەوە یاد، کە لەناو گژوگیا و دەشتدا دەژی و خۆشبەختە وەکو لە چیرۆکی میشایلی لۆننبێرگ، ڤیگۆرێکی لە تەختە دروستکراو، منداڵێک کە هەر بەمنداڵی دەمێنێتەوە و گەورە نابێت.

" ئاگەداری ئەم چەقۆ تیژە بە، دەنا دەستت دەبڕێت." هەروەک لەم چیرۆکەدا منداڵان فێر دەکات.

جیهانی ئاسترید لیندگرێن

ئەمڕۆ ناوەکەی گوزارشت لە مێرمنداڵێک دەکات، کە تووڕە و هاروهاج نییە. کە هیچ وەختێک: " پیپی، هیچ کاتێک خۆی لە شوێنی بەرز فڕێ نادات، چونکە گەر وابکات ئەوا جارێکی تر شیمیت لە قاتی یەکەمەوە، ناڕەزایی دەردەبڕێت و لای باوک و دایکی شکاتی دەکات. ". (وەکو لە چیرۆکی پیپی گوێرەوی درێژ باس دەکات).

ئەو ژنەی کە ئەم دیمانەی بۆ دەکێشاین، هەروەکو لە چیرۆکەکانی (Bullerbü, Pippi Lang-strumpf) فێری دەکردین. ئەمڕۆ دە ساڵ بەسەر مردنیدا تێ دەپەڕێت. ئەم ژنە مەزنەش ناوی ئاسترید لیندگرێن بوو.

"خەڵکی تەنیا بە ئاسترید بانگی دەکرد"، هەروەک کچەکەی گوتی، کە ئەویش هەر بەو ناوە بانگی دایکی خۆی دەکرد. پاشان گوتی:

" دایکم زۆر حەزی بە پەروەردەیەکی ئۆتۆریتێت Autorität (ملهوڕی، دیکتاتۆری) نەبوو."

پێ دەچێت Astrid Anna Emilia Ericsson، کە لە ١٤ نۆڤێمبەری ١٩٠٧ لەدایک بووە، بەشێوەیەکی دوور لە ملهوڕی و دیکتاتۆری گەورە بووبێت و پەروەردەیەکی تەندروست و مۆدێرنی هەبووبێت. ئاسترید لە بیرەوەرییەکانیدا باسی منداڵیی خۆی بەم شێوەیە دەکات:

"ئێمە تەنیا یاریمان دەکرد و یاری و یاری، هەتا بمانتوانیبایە وەکو شێت یاریمان دەکرد. ئێمە وەکو مەیموونەکان، خۆمان بە دار و دیوارەکاندا هەڵدەواسی. لەم پەلی دار بۆ ئەو پەلی دار، لە نێوان گژوگیا و لەورگاکاندا خۆمان حەشار دەدا و یاریمان

دەکرد. یاریکردن تەنیا شتێک بوو کە لە ژیاندا بیرمان لێ دەکردەوە."

ئا بەم شێوەیە ئەم ژنە نووسەرە مەزنە باسی منداڵیی خۆیمان بۆ دەگێڕێتەوە.

ئەو هەموو کاتێک ئیلهامی منداڵیی بە بەردەوامی هەبوو. لەبەر ئەوە زۆر کەس پێیان وابوو کە ئاستراید لیندگرێن، لە دڵیدا هێشتا منداڵە. بەڵام ئەم بۆچوونە زۆر هەڵەیە. ئاستراید پاش ئەوەی باوک و دایکی کوخە جوانەکەی گوندەکەی خۆیان بەجێدەهێڵن ئیتر پاش ئەوە، ئاستراید خۆشبەختیی خۆی لەدەست داوە. (واتە ژیانی خۆشی منداڵیی نەما). جێگەی گوتنە، گوندەکەیان ناوی Näs کە دەکەوێتە نزیک شارۆکەیەکی بچووکەوە بەناوی Vimmerby لە ناوچەی Småland وڵاتی سوێد.

پاش ئەوەی خوێندنی ئامادەیی تەواو دەکات، پێوەندی دەکات بە رۆژنامەی شارەکەیانەوە و لەوێندەر کار دەکات. لە کاتی خوێندنی پیشەییدا " پەیمانگەدا" لە تەمەنی ١٨ ساڵیدا سکی پڕ دەبێت و منداڵێکی دەبێت. ئەمەش لەو کاتەدا دەبێتە سکاندال " ئابرووچوون"یکی گەورە. ئەمەش بۆ خێزانەکەی شتێکی ناخۆش بوو. باوکی لە تەمەنی ٣٠ ساڵیدا ئینجا ژنی هێنابوو، کەچی کچەکەی لە تەمەنی ١٨ ساڵیدا منداڵێکی ناشەرعیی دەبێت.

لەبەر ئەوە ئاستراید واز لە خوێندنی پەیمانگە دەهێنێت و شارەکەیان بەجێ دەهێڵێت و دەچێت بۆ ستۆکهۆڵم و کارێکی بێنابەرانە دەگرێتە بەر.

ئەو دەگۆڕێت. ناچار دەبێت کە منداڵە چکۆلەکەی بداتە داینگەیەک و کار بکات بۆ ئەوەی منداڵەکەی بەخێو بکات. بەم شێوە ژیانی ناخۆش دەبێت و لە ژیانێکی تەنیاییدا دەژی و تەنیایی و نامۆیی باڵی بەسەر ژیانیدا دەکێشت.

قسەوباسێکی گەرم لەبارەی خۆکوشتنەوە

ئەم ژیانە ناخۆشەی دەبێتە ئەزموونێکی باش بۆی و، پاشتر دەبنە مادەیەکی خاو بۆ ئەو کتێبانەی کە بۆ منداڵانی دەنووسی. ئەو هیچ کاتێک ڕقی لە منداڵان نەبوو، بگرە ئەو هەست و سۆزێکی گەورەی بە منداڵان دەبەخشی. ئەو منداڵانی فێری هەست و سۆزێکی گەورە دەکرد تەنانەت باسی هەستی مەرگ و ناخۆشیشی بۆ دەکردن، هەروەکو لە کتێبەکانی

Sammelaugust und andere Kinder باسی مەرگ و خۆکوشتن دەکات.

دیارە ئەم قسەوباسە بەکۆتا نەهات بەم کتێبە، بگرە لە کتێبەکانی تریشیدا باسی دیاردەی

خۆکوشتنی بۆ دەکردن، بۆ نموونە لە کتێبی Die Brüder Löwenherz.

ئاسترید لیندگرێن دەڵێت:

"من دەمەوێت هەستی منداڵان بجووڵێنم، من دەمەوێت کاتێک کتێبەکانم دەخوێننەوە دەست بەگریان بکەن. دڵنیاتان دەکەمەوە، کە ئەمەش پاش ماوەیەکی کەم، منداڵان گریانیان لە بیر دەچێتەوە."

ئا بەم شێوەیە ئەو قەناعەتی تەواوی بەو میتۆدەی خۆی هەبوو، ئەو دەڵێت: ئەمە منداڵان فێری سەبر و تەحەمول دەکات و گیانی بەرەنگاربیان تێدا بەهێز دەکات.

رۆحێکی ئازاد و سازشنەکردن لەسەر بیر و بۆچوونەکان

پاش ماوەیەکی تر، کوڕەکەی گەورە دەبێت و پێ دەگات. ئاستریدی بێوەژنیش شوویەکی تر دەکات و کچێکی لە مێردە نوێکەی دەبێت و ناوی لێ دەنێت " کارین Karin". بەڵام ئاسترید خێزانێکی ناتەواو و پڕ ئاشووبی هەبوو، کە هیچ کاتێک پێرقێکت و ئاسوودە نەبوو. کوڕ و باوک، هەردووکیان ئەلکهولیستن. پیاوەکەی لە ئەنجامی ئالوودەبوونی بە کحول، ساڵی ١٩٥٢ دەمرێت. کوڕەکەشی هەر لە ئەنجامی ئالوودەبوونی بە کحولەوە ساڵی ١٩٨٦ دەمرێت.

بەڵام ئەمە نابێتە ڕێگر لە بەردەم ئاستریدا، بگرە ئەم ژنە نووسەرە لە وڵاتەکەی خۆی و جیهاندا ناوبانگێکی گەورەی پەیدا دەکات. تەنیا لە ئەڵمانیادا نزیکەی ٣٠ ملیۆن لە کتێبەکانی فرۆشراوە، بەتایبەت کتێبی .Pippi Langstrumpf ئەم کتێبە لە ئەڵمانیادا، ناوبانگێکی گەورەی بۆ ئاسترید پەیدا کرد. کچەکەی هانا بۆ بەهێزترین ڤیگۆری ئاسترید دەبات. کاتێک کارین تەمەنی حەفت ساڵان دەبێت و نەخۆش دەبێت و لە جێگەدا دەکەوێت، داوا لە دایکی دەکات، کە چیرۆکی (پیپی گوێرەوی درێژ)ی بۆ بخوێنێتەوە. ئاستریدیش تەنیا ئەم چیرۆکەی بۆ ناخوێنێتەوە، بگرە لەو کاتەدا رۆمانێکی گەرۆکی و موجازیف دەنووسێت. لەم رۆمانەیدا باسی ورچی کێوی و جەنگەڵەکان دەکات، کە پاشان ساڵی ١٩٤٥، تەواوی کرد.

لەو کاتەوەی رۆمانی (پیپی گوێرەوی درێژ) چاپ بووە، پیپی تەنیا ڤیگۆرێکی ئاساییی ناو رۆمانێک نییە، بگرە ئەو بووەتە ئەستێرە و پاڵەوانی هەموو منداڵان. بووەتە پاڵەوانی رۆحێکی ئازاد و سازشنەکار لە ژیان. هەتاوەکو ئەمڕۆش، ئەم رۆحە زیندووە و لەلای منداڵانی ماوەتەوە و نامرێت.

جێگەی گوتنە ئاسترید بوو بە پێشەنگی فێمینیستەکان، هەروەها بوو بە مامۆستا و قوتابخانەیەک، بۆ پەروەردەکردنی منداڵان. هەر بۆیە چەندین دایکە و قوتابخانە بەناوی کتێبەکانی ئەوەوە نراوە، وەکو Villa "Kunterbunt-"، تەنانەت هەندێک سابوون و تایتیش بەناوی (پیپی گۆرەوی درێژ) ناو دەنرێت.

جێگەی گوتنە ئاستردید لەپاش خۆی، میراتییەکی زۆری بەجێ هێشت. ئەمڕۆ منداڵ و نەوەکانیان، لەوە دەترسن، کە کار و بەرهەمەکانی ئاسترید لەلایەن کۆمپانیاکانەوە بازرگانیی پێ بکرێت، هەر بۆیە لەم چەند ساڵەی دوایی، نەوەکانی لەگەڵ کۆمەڵێک کۆمپانیا، تووشی کێشەی دادوەری بوون و، نەوەکانیان شکاتیان لە چەند کۆمپانیایەک کرد، کە بازرگانی بە کتێب و ڤیگۆرەکانی ناو ڕۆمانەکانی دایکییانەوە دەکەن.

یەکێک لەو کێشە دادوەرییانەی کە بنەماڵەکەی ئاسترید تووشی بوون، کێشەی پارکێک بوو لە شاری Vimmerby. بنەماڵەی ئاسترید تووشی شەڕێکی سەخت بوون لەگەڵ خاوەنی ئەم پارکە و، بەشێوازێکی زۆر ناشیرینیش بەشێکی زۆری پارکەکەیان لە خاوەنی زەوییەکە کڕییەوە.

کارینی کچی ئاسترید لەبارەی ئەم شەڕەوە گوتی:

"ئامانجی سەرەکیی ئێمە ئەوەیە، کە ئەم پارکە بەو شێوەیە بێت کە دایکم پێی خۆش بووە، هەروەها بەو شێوەیەش کە ئێمە پێمان وایە دایکم حەزی لەو شێوەیە بووە. زۆر کەس دەیانەوێت پیپی وەکو ڤیگۆرێکی بازرگانی بەکار بهێنن، بۆ ئەوەی پارەیان دەست بکەوێت و قازانج بکەن. ئێمەش دژی ئەمەین. تەنانەت ڕازی نابین پیپی وەکو ئامرازێک بۆ پڕۆژەی خێرخوازی و کاری هاوکاریی کۆمەڵایەتی و یارمەتیی منداڵان بەکار بهێنرێت. پیپی ناونیشانی کتێبێک بووە، وە دەبێت بەو شێوەیەش بمێنێتەوە."

یادکردنەوە لە نامەی خنجیلانەدا

بنەماڵەکەی ئاسترید بۆ ماوەی چەندین ساڵە، دژی ئەو هەوڵانەن، کە لە شارەوانیی شارۆکەی Vimmerby دەیدات، بۆ ئەوەی پەیکەرێک بۆ ئاسترید لیندگرێن لەناو شارەکەدا دروست بکەن. بەڵام پاش ساڵانێکی زۆر، ئەمڕۆ لە ناوەڕاستی شارۆکەی Vimmerby پەیکەرێکی ئاسترید لیندگرێن کراوە، کە لەسەر مێزی شت نووسینەکەیدا دانیشتووە. هەتاوەکو ئەمڕۆش، ڕۆژانە خەڵکی دەچنە لای پەیکەرەکەی و چەپێک گوڵی جوان، لەسەر ئەم پەیکەرە دادەنێن و لە نامەیەکی بچووکدا، هەست و نەستی خۆیان، بۆ مەلیکەی منداڵانی جیهان دەنووسن.

بە دڵنیاییەوە، لە ٢٨ یانوەری ئەمساڵیشدا هەمان شت دەکرێتەوە. دیارە ڕاستە ئاسترید لیندگرێن پێش دە ساڵ، لە ئەنجامی نەخۆشیدا لە تەمەنی ٩٤ ساڵیدا کۆچی دواییی کرد و بەجێی هێشتین، بەڵام هەتاوەکو ئەمڕۆش فیکر و کارەکانی لە ناخماندا ماوە. بە دڵنیاییەوە ئێستاش گوێ بۆ قسە نایابەکانی دەگرین.

سەرچاوە:

Meike Mai.Zum 10. Todestag von Astrid Lindgren Königin der Kinder

www.Süddeutsche zeitung.de

مارتن هایدگەر
لە نێوان (فەلسەفەی ئۆنتۆلۆجی) و
(فەلسەفەی وجوودی)دا

زەکەریا ئیبراهیم

"مارتن هایدگەر" بیرمەندێک نییە بەخوێنەرانی ئێمە نامۆ بێت، بە تایبەت دوای ئەوەی فەلسەفەکەی بووە جێ گرینگی پێدانی زۆر لە توێژەرانی عەرەب و هاوکات لەم ماوەی دواییشدا هەندێک لە توێژینەوە فەلسەفییە گرینگەکانی، وەک: (فەلسەفەی چییە؟)، (میتافیزیکا چییە؟)، (هۆڵدەرلین و چییەتیی شیعر)، وەرگێڕدرانە سەر زمانی عەرەبی. ئەگەرچی تا ئێستاش کتێبی (بوون و کات) بەگەورەترین کاری فەلسەفیی ئەو دەژمێردرێت، بەڵام بێگومان زۆر لەو کورتە وتار و لێکۆڵینەوانەی دواتر بڵاوی کردنەوە، توانیان ئەو بەدحاڵیبوونە بڕەوێننەوە کە تەوقی فەلسەفەی ئەویان دابوو. دەکرێت بڵێین لەناو سەرجەم فەیلەسووفانی هاوچەرخدا، "هایدگەر" لە هەموویان

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: شوان ئەحمەد

قوولّتر و ڕەسەنتر. لەگەڵ ئەوەشدا فەلسەفەی ئەو ڕووبەڕووی هێرش و ڕەخنەی توند بووەتەوە، هاوکات دووچاری زۆر لە شێواندن و بەدحاڵیبوون هاتووە. "هایدگەر" تاوانبار کراوە بەوەی پێغەمبەری سۆزداریە و بانگەشە بۆ (عەدەمیەت) دەکات و دوژمنی لۆجیک و زانستە، ئەمە لە کاتێکدا ئەوەی بەردەوام بیرکردنەوەی ئەوی داگیر کردبوو (کێشەی هەقیقەت) بوو.

هەرچەندە زۆربەی بەرهەمەکانی "هایدگەر" لە ڕووی فیکریەوە تۆکمەیی و لە ڕووی تەعبیرەوە وردەکاریی پێوە دیارە و زیادەڕۆییی تێدا نییە، بەڵام هەندێک پێیان وایە فەلسەفەکەی لە ڕووی لۆجیکییەوە لاوازە و شێوەی خستنەڕووی ئاڵۆز و تەلیسماوییە و شێوازی دەربڕینیشی بەگرێ و گواڵە. ئێمە نایشارینەوە کە لە نووسینەکانی "هایدگەر"دا زاراوەی فەلسەفیی زۆر وردە هەیە و هەندێ جاریش چەمکی تازە دادەتاشێت کە لە سەرچاوەی زمانی ئەڵمانییەوە وەریان دەگرێت، بەڵام ئەو تەلیسم و ئاڵۆزییەی نەیارانی باسی لێ دەکەن بەر لە هەر شتێک دەگەڕێتەوە بۆ خراپیی وەرگێڕانی دەقە فەلسەفییەکانی. خوێندنەوەی دەقە ئەڵمانییەکەی بەسە بۆ ئەوەی ئەم بەهانە بێ بناغەیە سەبارەت بە ئاڵۆزی و قورسیی فەلسەفەکەی ئەو هەڵبوەشێنێتەوە.

گەر بێتو "هایدگەر" بە دوو فەیلەسووفی تری ئەڵمانیایی وەک "کانت" و "هیگڵ" بەراورد بکرێت، ئەوا بۆمان دەردەکەوێت کە فەلسەفەی ئەو زۆر ڕوونتر و ئاسانترە. لەم ڕووەوە یەکێک لە لێکۆڵیارە هاوچەرخەکان دەنووسێت و دەڵێت: "کاتێک هیگڵ دەخوێنینەوە، زۆرجار وا هەست دەکەین لە بەردەم دەهلیزەیەک وتەزای بێ کۆتادایین. تەنانەت وامان لێ دێت هەست بکەین ئەم فەیلەسووفە دەیەوێت بە ئەنقەست خۆی ئاڵۆز بکات. بەڵام کاتێک هایدگەر دەخوێنینەوە، هەرگیز هەستی وا دامان ناگرێت: لەبەرئەوەی دەبینین چۆن دەکۆشێت تا ئێر و بۆچوونی خۆیمان پێ بگەیەنێت. بە کورتییەکەی دەتوانین بڵێین ماندووبوونی خوێنەر بە دەست هایدگەرەوە، دەگەڕێتەوە بۆ قورسی و ئاڵۆزیی ئەو بابەتانەی ئەو دەیەوێت دەستی پێیان بگات"(١).

بەڵام هەندێک لە پۆزەتڤستە لۆجیکخوازەکان بەر لە هەمووشیان ڕۆدۆڵف کارناب هەوڵیان داوە لە ئاستی "هایدگەر" کەم کەنەوە، بە بیانووی ئەوەی هەرچی ئەوەی ئەو نووسیویەتی سەفسەتەیەکی پووچ و بێ مانایە. پۆزەتڤستیە لۆجیکییەکان کتێبی (بوون و کات) و بۆچوونی "هایدگەر"یان لەمەڕ (عەدەم) بەو جۆرەی لە (میتافیزیکا چییە؟) خستبوویە ڕوو، بە کەرەستەیەکی لەبار دەزانی بۆ پاڵپشتیکردنی هێرش و پەلامارەکانیان لە دژی میتافیزیکا و تاوانبارکردنی میتافیزیکییەکان بەوەی، زاراوەگەلێک بەکار دێنن خاڵییە لە هەر مانا و ناوەرۆکێک. "کارناب" لە کورتە وتارێکیدا بۆ ڕەخنەگرتن لە فەلسەفەی "هایدگەر" سەبارەت بە چەمکی (عەدەم)، هەوڵی دا ئەمە بسەلمێنێت و نیشانمانی بدات ئەوانە بۆچوون گەلێکی نەزۆک و بێ مانان.. فەیلەسووفانی پۆزەتڤستی لۆجیکی بێ ئەوەی ڕەنجێکی زۆر بە خەرج بدەن، دەتوانن (بەتاڵی) فەلسەفەی میتافیزیکی بەو جۆرەی "هایدگەر" بەردەستی خستووین بسەلمێنن.

پۆزەتڤستە لۆجیکییەکان پێیان وایە هەر شتێک نەتوانرێت بە ڕوونی و ڕەوانی گوزارشتی

لێبکرێت، هەرزەگۆییەکی بەتاڵە و شایەنی ئەوە نییە دای برێژین! بەڵام گومان لەوەدا نییە کە لە ئەزموونی ژیانی رۆژانەماندا (جێ و شوێنی شاراوە و نادیاری) وەها هەیە، شایستەی ئەوەیە فەیلەسووف لەسەری ڕاوەستێ و لێکۆڵیار کاتی خۆی بۆ بەخەرج بدات. "هایدگەر" سۆراخکردنی ئەم هەرێمە شاردراوە و نادیارانەی ژیانی ئینسانی، خستە ئەستۆی خۆی. هەر بۆیە هەندێک جار ناچار دەبێت زاراوەی نوێ دابتاشێت (جیاواز لەو تێرمانەی لە ژیانی رۆژانەماندا پێیان ڕاهاتووین)، ئەمەش لە پێناو تەعبیرکردن لەو جیهانە تازانەی فەلسەفەکەی سەرکێشانە پێی تێ ناون!.

هەرچەندە ڕای گشتی بێ پەروا لە هەوڵی ئەوەدا بووە ناوی "هایدگەر" لە لیستی فەیلەسووفانی بوونخوازیدا ناونووس بکات، بەڵام ئەو زیاد لە جارێک ڕای گەیاندووە کە فەیلەسووفێکی وجوودی نییە. سەرەڕای کاریگەری "سۆرین کیرکێگۆرد"ی (ڕابەری فەلسەفەی نوێی بوونخوازی) لەسەر "هایدگەر"، بەڵام گومان نییە لەوەی کە تەواوی هەوڵ و کۆششی "هایدگەر" تەرخان بوو بۆ (ئۆنتۆلۆجیا)، ئەم کارەش پێچەوانەی هەوڵەکانی "کیرکیگۆرد" بوو.

هەر ئەمەش وای لە توێژەرێکی وەک "کۆواریێ" Koyre کرد، چەند توێژینەوەیەک بۆ ئەم مەسەلەیە تەرخان بکات و لە کۆواری (ڕەخنە) Critique–ی فرەنسیدا بڵاویان بکاتەوە. توێژینەوەکانیشی تەرخان بوون بۆ قسەکردن لەسەر (ئاراستەی فەلسەفەی هایدگەر دژ بە بونخوازی (Lanti existentialisme. گومان لەوەدا نییە کە جیاوازیی بنەڕەتی لە نێوان "مارتن هایدگەر" و "ژان پۆڵ سارتەر"دا هەیە. هەر ئەمەش وا دەکات "هایدگەر" خۆی لەو (بوونخوازی)یە بێبەری بکات کە خاوەنی کتێبی (بوون و عەدەم) باسی لێ کردبوو. بەڵام گەر بێتو ئەو (میتۆدە فینۆمینۆلۆجییەمان) لە بەرچاو گرت کە هەریەک لە "هایدگەر" و "سارتەر" پەیڕەویان دەکرد، هەروەها گەر ئەوەشمان ڕەچاو کرد کە خودی "سارتەر" خۆشی مەبەستی دامەزراندنی ئاقارێکی ئۆنتۆلۆجی بووە، ئەوا دەتوانین بڵێین میژوونووسانی فەلسەفە کەم تا زۆر بەهانەی خۆیان هەبووە لەوەی "هایدگەر"یان لە لیستی فەیلەسووفانی بوونخوازیدا ناونووس کردووە. ئەگەرچی "هایدگەر" لە زۆر بۆنەدا باسی لەوە کردووە کە فەلسەفەی ئەو تایبەت نییە بە (مرۆڤ)، بگرە ئەوەی خولیای فەلسەفەی ئەوە (کەینونە) یاخۆ (بوونی گشتی)یە.

بەڵام بێگومان بەشی زۆری کتێبی (بوون و کات)، تایبەتە بە هێڵە گشتییەکانی بوونی مرۆڤ. سەرباری هەموو ئەمانەش گەر بێتو کاریگەری گەورە و گرانی "هایدگەر" لەسەر فەیلەسووفانی بوونخوازی (لەپێش هەمووشیانەوە سارتەر) لە بەرچاو بگرین، دەتوانین لە نهێنیی ئەوە حاڵی بین کە بۆچی میژوونووسانی فەلسەفە سوورن لەسەر ئەوەی "هایدگەر" لە لیستی فەیلەسووفانی بوونخوازیدا تۆمار بکەن. دەکرێت لەبەر ڕۆشناییی ئەو شیکردنەوەی بۆ فەلسەفەی "هایدگەر"ی دەکەین لە (بوون و کات)دا، بە درێژی باس لەم کێشە و ناکۆکییانە بکەین.

ژیانی "مارتن هایدگەر"

"مارتن هایدگەر" ساڵی ١٨٨٩ لە گوندی مەسکریش Messkirch لە (دارستانی ڕەش) هاتووەتە دنیاوە. لە بنەماڵەیەکی مەسیحیی کاتۆلیک مەزهەب بووە. دایک و باوکی دەیانویست بە تیۆلۆجیاوە خەریک بێت، بەڵام ئەو ڕێگایەکی تری هەڵبژارد. سەرەتاکانی ژیانی بەخوێندنەوەیەکی چڕوپڕی "تۆمای ئەکوینی" دەست پێ کرد، هاوکات لە قۆناغی لاویەتیشدا گرینگیی بە فەلسەفەی سکولائی دا و یەکەم وانەی فەلسەفی لەسەر دەستی بەناوبانگترین دوو بیرمەندی قوتابخانەی (نیوکانتیزم) وەردەگرێت، کە بریتین لە: "وندڵباند" و windelband "ڕیگرت" Rickert.

"هایدگەر" لەم قوتابخانەیە دوو مەسەلەی گرینگ فێر بوو: یەکەم/ جیاوازیکردن لە نێوان (زانستە سروشتییەکان) کە لەسەر لێکدانەوە دامەزراوە، لەگەڵ (زانستەکانی ڕۆح) کە لەسەر تێگەیشتن دروست بووە. دووەم/ گرینگیی تاوتوێکردنی مێژووی فەلسەفەی ڕۆئاوا لە سەردەمی حەکیمەکانی پێش "سوکرات"ەوە تا ساتەوەختی ئەمڕۆ، لەگەڵ گرینگیدان بە کێشە سەرەکییە مەزنەکانی فەلسەفە، بەو پێیەی ئەوانە کێشەی جەوهەری و سەرمەدین. دواتر "هایدگەر" پێوەندیی بە زانکۆی فرایبۆرگەوە Freiburg دەکات و لەوێ لەسەر دەستی "ئەدمۆند هۆسێرل"ی ڕابەری ئاقاری فینۆمینۆلۆژی، دەخوێنێت و لەژێر سەرپەرشتیی ئەودا ساڵی ١٩١٦ کارنامەی دوکتۆراکەی لەبارەی تیۆری وتەزا و مانا لای "دۆنس سکۆت"ەوە Duns scot ئامادە دەکات. لەو کاتەوە "هایدگەر" بە قوواڵی سەرگەرمی کەلەپووری فەلسەفیی کۆن و تاوتوێکردنی تێکستی فەیلەسووفە کلاسیکییەکان دەبێت. لێرەوە دەتوانێت دیالۆگێکی سەرنج ڕاکێش لەگەڵ فەیلەسووفانی کۆندا دروست بکات، کەم تا زۆریش توانی کێشەکانی فەیلەسووفانی سەردەمی ئێستا و کێشەی فەیلەسووفانی کۆن پێکەوە گرێ بدات.

لێکچەرەکانی "هایدگەر" لە شاری فرایبۆرگ سەرکەوتنێکی بێ وێنەیان بەدەست هێنا و، خەڵکی تامەزرۆی گوێبیستی بۆچوونە فەلسەفییە قووڵەکانی بوون و لە ناوەندە فەلسەفییەکاندا، وەک بیریارێکی ڕەسەن نێوبانگی پەیدا کرد. هێندەی نەبرد ساڵی ١٩٢٣ لە زانکۆی ماربۆرگ Marburg وەک مامۆستای وانەی فەلسەفە دەستبەکار بوو. ئیتر لەو ساتەوە خۆی بۆ قووڵبوونەوە لە کێشەی بوون و گرینگیدان بە زۆر مەسەلەی میتافیزیکیی تر تەرخانکرد، تا لە ساڵی ١٩٢٧ توانی بەشی یەکەم لە کتێبێکی گەورە بەناوی (بوون و کات) Sein und zeit بڵاو بکاتەوە. ئەم کتێبە تا ئێستا هیچ بەشێکی تری لێ بڵاو نەکراوەتەوە! گرینگی ئەم کتێبە تەنیا لە ڕەسەنی ئەو شێوازەدا نییە کە "هایدگەر" لە چارەسەرکردنی کێشە فەلسەفییە سەرەکییەکاندا گرتوویەتییە بەر، بگرە هاوکات گرینگی لە هێنانی ئەو چەمکە نوێیانەشدایە کە لێکۆڵینەوە ئەنتۆلۆجییەکەی "هایدگەر" ڕێوشوێنی بوونی مرۆڤی پێ ئاشکرا کردووە و پەردەی لەسەر لاداوە.

ئەم شاکارەی "هایدگەر" هەر بەتەنیا لە ناوەندە فەلسەفییەکاندا دەنگدانەوەی نەبوو، بگرە

بەشێوەیەکی گشتی ناوەندیی ڕۆشنبیران و خوێندەوارانیشی گرتەوە. بەمجۆرە دەرچوونی کتێبی (بوون و کات) بووە ڕووداوێکی گرینگ لە مێژووی فیکریی فەلسەفیی هاوچەرخدا. نەک تەنیا لەناو ئەڵمانیادا، بگرە لە سەرتاسەری دنیادا.

کاتێک "هۆسێرل" خانەنشین کرا، ساڵی ١٩٢٩ "هایدگەر" لە جێی ئەو لە زانکۆی فرایبۆرگ بوو بە مامۆستای وانەی فەلسەفە. هەر لەو ساڵەدا سێ لێکۆڵینەوەی گرینگی بڵاو کردەوە. یەکەمیان کتێبە گرینگەکەی بوو (کانت و کێشەی میتافیزیک). لەم کتێبەدا "هایدگەر" لێکدانەوەیەکی نوێ بۆ کتێبە بەناوبانگەکەی "کانت" (ڕەخنەی ئەقڵی پەتی) دەکات. لێرەدا هێزی خەیاڵ دەکاتە بڕبڕەی پشتی مەعریفە و پێش هەریەک لە زەین ڕووتی و تێگەیشتنی دەخات. ئەم کتێبە هەڵلایەکی گەورەی لە ناوەندە فەلسەفییەکاندا نایەوە، ئەگەرچی هەندێک گازندەی ئەوەیان کرد کە دەیەوێت لە چوارچێوەی خولیا ئەنتۆلۆجییەکانی خۆیدا، فەلسەفەی "کانت" لێک بداتەوە.

دووەمین لێکۆڵینەوەی لە هەمان ساڵدا بەناوی (ما تعیه العله) بوو، "هایدگەر" ئەم کارەی لەگەڵ خوێندکارەکانی تری "هۆسێرل"دا پێشکێش بە مامۆستاکەیان کرد بەبۆنەی خانەنشینکردنیەوە، (هۆسێرل لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا خانەنشین کرا). لەم لێکۆڵینەوەدا "هایدگەر" بە تاوتوێکردنی کێشەی (بڵندەگی)یەوە transcendence خەریک بوو، هەروەها گرینگیشی دا بە باسوخواسی سروشتی (العله) و، شیکردنەوەی چەمکی (جیهان) و دەستنیشانکردنی ئەو کۆڵەکانەی بوونەوەری لەسەر ڕاوەستاوە و... هتد.

هەمان ساڵ "هایدگەر" باسێکی لەژێر ناوی: (میتافیزیکا چییە؟) بڵاو کردەوە، ئەم باسەشی بڕێتی بوو لە یەکەمین لێکچەری کە لە ٢٤ی تەموزی ١٩٢٩ وەرزی خوێندنی زانکۆی فرایبۆرگی پێ کردبووەوە، بەبۆنەی دامەزراندنی وەک مامۆستایەک لەو زانکۆیەدا لە جێی "ئەدمۆند هۆسێرل". لەم باسەدا "هایدگەر" پرسیاری لەبارەی (عەدەم) و هەروەها باسی لە چەمکی (دڵەڕاوکە)وە کردبوو. هاوکات پێوەندی (عەدەم)ی بە نایاندنەوە ئاشکرا کردبوو، هەر لەوێشدا بەرگرییەکی ناڕاستەوخۆی لە میتافیزیکا کردبوو. کاتێک نازییەکان بوونە حوکمڕانی ئەڵمانیا، ساڵی ١٩٣٣ "هایدگەر" کرایە بەڕێوەبەری زانکۆی فرایبۆرگ و بەم بۆنەیەوە، وتارێکی لەبارەی (هەلومەرجی زانکۆکانی ئەڵمانیا)وە پێشکێش کرد. بەڵام هێندەی نەبرد لە ساڵی ١٩٣٤ دەستی لە کار کێشایەوە و وازی لە پۆستەکەی هێنا، واتە کەمتر لە ساڵێک لەو جێگەیەدا مایەوە.

وڵاتانی هاوپەیمان "هایدگەر"یان بە یەکێک لە لایەنگرانی نازیزم لە قەڵەم دا و دوای کۆتاییهاتنی جەنگی دووەمی جیهانی ڕێگەیان پێ نەدا، لە زانکۆکانی ئەڵمانیادا وانە بڵێتەوە. بەڵام سەرباری ئەوەش، نووسینەکانی بەگەرمی لەلایەن ئەوانەوە کە لە ئەڵمانیادا بە فەلسەفەوە خەریک بوون پێشوازیی لێ دەکرا و تەنانەت دوای جەنگ وەک سەردەمانی "هیتلەر"، کاریگەری خۆی لەسەر خوێندکارانی فەلسەفە لە ئەڵمانیادا هەبوو.

لە ساڵی ١٩٣٦ بەدواوە ئاقارێکی نوێ لە بیرکردنەوەی "هایدگەر"دا بەدیارکەوت، ئەویش لەو نووسینەیدا ئاشکرا بوو کە لەژێر ناوی (هۆڵدەرلین و چیەتیی شیعردا) بڵاوی کردەوە. لەم باسەیدا "هایدگەر" هەر بەوەندەوە نەوەستاوە چییەتیی شیعرمان بۆ شی بکاتەوە و بیەوێت لە ڕێی چییەتیی شیعرەوە لە چییەتیی زمان بگات، بگرە هاوکات هەوڵی داوە ئەو جیهانبینییە فەلسەفییە قووڵەشمان بەرچاو بخات کە لەناو تێڕامان و وردبوونەوەی شاعیراندایە. سەرسامیی "هایدگەر" بە شاعیری ڕۆمانتیکی ئەڵمانیایی "هۆڵدەرلین"، گەیشتە ئاستێک دەست بەتاوتوێکردنی هەندێک لە چامە شیعرییەکانی بکات. لەم ڕووەوە لەسەر سێ چامەی "هۆڵدەرلین" دەنووسێت، ئەو نووسینانەش دوا بەدوای یەک لە ساڵانی ١٩٤١ و ١٩٤٢ و ١٩٤٤دا دەکەونە بەردەستی خوێنەران. لەو قۆناغەدا "هایدگەر" چەند کتێبێکی فەلسەفی دەنووسێت، گرینگترینیان لێکۆڵینەوەیەکە لە ساڵی ١٩٤٢، لەبارەی (تیۆری ئەفلاتۆن لەمەڕ حەقیقەت)ەوە. لەگەڵ (چییەتیی حەقیقەت) ساڵی ١٩٤٣.

توێژەران بەشێوەیەکی تایبەت گرینگیان بە تیۆری هەقیقەت لای "هایدگەر" داوە، لەبەرئەوەی پێیان وابووە هەقیقەت پنتی سەرەکیی سەرجەم تێڕامانە فەلسەفییەکانی ئەوە. سەرەڕای ئەوەش تێبینیی ئەوەشیان کردووە کە "هایدگەر" بەشێوەیەکی وجوودیانەی ڕەسەن تەفسیری هەقیقەتی کردووە، بەو پێیەی هەقیقەت ئاراییبوونە.

ساڵی ١٩٤٧ (پەیامێک دەربارەی هیومانیزم) بڵاو دەکاتەوە و تیایدا وەڵامی هەندێک لەو پرسیارانە دەداتەوە کە "جان بۆفرێ"ی Jean Beaufret توێژەری فرەنسایی ئاراستەی کردبوو. ئەم کتێبە ڕووکردنەوەی گرینگ لەسەر هەندێک لەو چەمکوو ڕاوانە دەدات کە "هایدگەر" بەکاری هێناون، بە تایبەت لە شاکارە بەناوبانگەکەیدا (بوون و کات).

هەروەها "هایدگەر" کتێبێکی تری هەیە بەناوی (دەروازەیەک بۆ میتافیزیکا)، ئەم کتێبە تەواوی ئەو لێکچەرانە لەخۆ دەگرێت کە لە کۆرسی دووەمی ساڵی خوێندنی ١٩٣٥ لە زانکۆی فرایبۆرگ پێشکێشی کردوون. هاوکات کورتە لێکۆڵینەوەیەکیشی هەیە بەناوی (فەلسەفە چییە؟)، ئەمە دەقی لێکچەرێکە ساڵی ١٩٥٥ "هایدگەر" لە باکوری فرەنسا پێشکێشی کردووە و ساڵی ١٩٥٦ بڵاو کراوەتەوە، هەروەها ساڵی ١٩٥٧ لەلایەن "جان بۆفرێ"وە کراوەتە فرەنسی.

دوا بەرهەمەکانی "هایدگەر" بریتین لە: (Holzwege) کە بۆ یەکەم جار ساڵی ١٩٥٠ بە زمانی ئەڵمانی بڵاو بووەوە و پاشان ساڵی ١٩٦٢ وەرگێڕدرایە سەر زمانی فرەنسی. ئەم کتێبە گرینگییەکی تایبەتی هەیە، لەبەرئەوەی تاکە لێکۆڵینەوەیەکی "هایدگەر"ە سەبارەت بە (ڕەچەڵەکی کاری هونەری). هەر لە دووتوێی ئەم کتێبەدا چاومان بە چەند باسێکی تر دەکەوێت، لەبارەی (سەردەمی دید و بۆچوونی گەردونگەرایی)ەوە و چەمکی ئەزموون لای "هیگڵ" و دەستەواژە بەناوبانگەکەی "فردریش نیچە" لەبارەی مردنی یەزدانەوە. هەروەها وتارگەلێکی تر لەبارەی پاساو و بەهای بوونی شاعیران و وتارەکەی "ئەنیکسیمندەرس"ەوە و.. هتد.

لە پاڵ ئەم کتێبانەدا "هایدگەر" وتارگەلێکی لەژێر سەردێری: (مەبەستمان چییە لە بیرکردنەوە؟) بڵاو کردووەتەوە، ئەمەش بڕێتییە لەو لێکچەرانەی لە زانکۆی فرایبۆرگ و لە دوو ساڵی خوێندنی ١٩٥١ و ١٩٥٢ پێشکێشی کردوون کە ساڵی ١٩٥٩ لەلایەن هەریەک لە "بیکەر" Becker و "گرانڵ" Granel کراون بە فەرەنسی و لە چاپخانەی زانکۆی فرەنسا لە چاپ دراوە. ئەگەرچی "هایدگەر" ئەمڕۆ تەمەنی خۆی لە ٧٩ ساڵێک دەدات[٢]، بەڵام بەردەوام بە ڕۆحێکی گەنجانەوە درێژە بە کار و چالاکیی فەلسەفیی خۆی دەدات کە جێگەی سەرسامییە. هەروەها تا ئێستاش فەلسەفەکەی بابەتی لێکۆڵینەوەی زۆرێک لە توێژەرانە لە سەرجەم وڵاتانی دنیادا. ئەوەی دەستی بااڵی لە ناساندنی فەلسەفەی "هایدگەر"دا هەیە و ڕۆڵی کارای لە ناوبانگ پەیداکردنیدا بینیوە، ئەو چەند توێژەرە فرەنساییەن کە سەروەختێکە بە گواستنەوەی بیر و بۆچوونەکانیەوە بۆ سەر زمانی فرەنسی و لێکدانەوەیی و پەڕاوێز بۆ نووسین و لێدوان لەسەری خەریکن.

"هنری کۆربان" H.Corbin لە ڕیزی پێشەوەی ئەو توێژەرانەیە کە وەرگێڕانێکی بێ غەل و غەشیان لە بەرهەمەکانی "هایدگەر" خستووەتە بەردەست خوێنەرانی فرەنسایی، لەوانە: (میتافیزیکا چییە؟) و چەند بەشێک لە کتێبی (بوون و کات) و چەند بەشێکی کتێبی (کانت و کێشەی میتافیزیک) و (هۆڵدەرلین و چییەتیی شیعر) ساڵی ١٩٣٧، دوای ئەوە وەرگێڕانی بەرهەمەکانی بۆ سەر زمانی فرەنسی بەردەوام بوون، تا وای لێ هات زۆربەی بەرهەمەکانی بگرێتەوە. هەروەها لە هەریەک لە ئینگلتەرا و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاش چەند لێکۆڵینەوە و کتێبێکی وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی ئینگلیزی لەوانە: لێکچەری (فەلسەفە چییە؟) لەلایەن "ولیام کلۆباک" و "جین رایڵد" و (پەیامێک دەربارەی هیومانیزم) لەلایەن Edger Lehnetوە. تا ئێستاش بە بەردەوامی لێرە و لەوێ، هەوڵی وەرگێڕانی لێکچەر و کتێبەکانی تری "هایدگەر" دەدرێت.

-ماویەتی-

پەراوێزەکان:

1- w.Barrett: "Philosophy in the Twenti eth Century." N-Y.,Random House, vol.III, 1962, Introduction, pp,152-153.

٢- لێرەدا نووسەر باس لە تەمەنی "هایدگەر" لەو ساڵەدا دەکات کە ئەم باسەی تێدا نووسیوە، ئەو ساڵەش مێژووی ١٩٦٨. "هایدگەر" هەموو ژیانی ٨٧ ساڵ ژیاوە (١٨٨٩-١٩٧٦). (وەرگێڕی کوردی).

سەرچاوە:

د. زكريا ابراهيم: دراسات في الفلسفة المعاصرة (الجزء الأول) دار مصر للطباعة، القاهرة.

بنەواکانی رۆژنامەوانی

ئەو شتەی دەبێ هەواڵکاران بیزانن و جەماوەر چاوەڕوانی بکات

بیل کۆڤاچ و تۆم رۆزێنستیل

بەشی پێنجەم

بەشی شەشەم

چاودێریی دەسەڵات بکە و ببە دەنگی بێدەنگان

هەواڵنامەی کۆمار

لە ١٩٦٤دا خەڵاتی پولیتزری هەرە بێزووپێبراوەی کاری رۆژنامەنووسی بووە هی فیلادێلفیا بۆڵێتین بەبۆنەی جۆرێکی نوێی گوزارشکردنەوە. خەڵاتەکە بەبۆنەی ئاشکراکردنی کاربەدەستانی پۆلیس ئەو شارە کە لە بەڕێوەبردنی یانسیبێک، جۆرێکی نایاسایی یاریی لۆتۆ لە دەرەوەی بنکەی خۆیان بوون، گلابوون درا بە بۆڵێتین. هەواڵەکە ئاماژەیەک بوو بۆ شتێک کە گۆڕا بۆ شەپۆلێکی نوێی چاودێری لەسەر گەندەڵیی پۆلیس لە شارەکانی ئەمەریکادا. خەڵاتەکە گرینگییەکی تریشی هەبوو. ئاماژەی بە داننانی فەرمیی دامەزراوەکانی چاپەمەنی دەدا بەسەردەمێکی نوێ لە رۆژنامەوانیی ئەمەریکایی.

بابەتە نوێیەکەی خەڵاتی پولیتزر بە "گوزارشی لێکۆڵەوانی" ناودەبرا. کارگێڕانی رۆژنامەکانی سەرانسەری وڵات کە خەڵاتی پولیتزریان لەژێر چاودێریی زانکۆی کۆڵۆمبیادا بەڕێوە دەبرد، ئەو بابەتەیان لە جیاتیی بابەتێکی کۆنتر دانا کە پێیان وابوو چیی تر پێویستی بە ناسینەوەیەکی تایبەت نییە، " گوزارشی ناوەخۆیی". ئەوان جەختێکی نوێیان دەکردەوە لەسەر ڕۆڵی چاپەمەنی وەک چالاکوان، ریفۆرمکار و ئاشکراکەر.

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: لەیلا حەمید

لە کاتی ئەنجامدانی ئەوەشدا دامەزراوەی رۆژنامەوانی دانی بەجۆرێکی نوێی کارێک دەدا کە بەردەوام پتر لە ساڵانی دواییدا لەلایەن نەوەیەکی نوێی رۆژنامەنووسانەوە ئەنجام دەدرا. هەواڵنێری وەک واڵاس تێرنر و ویلیام لەمبێرت لە پۆرتڵەند و جۆرج بلیس لە شیکاگۆ خەریکی زیندووکردنەوەی نەریتێکی بەدواداچوون و ئاشکراکردنی گەندەڵی بوون کە بەشێوەیەکی سەرەکی لە ماوەی شەڕی دووەمی جیهانی و ساڵانی راستەوخۆ و دواتریدا لە گوزارشکردندا بوونی نەبوو. ساڵانی شەڕ چیرۆکبێژی وەک ئێرنی پایلی سەر بە ئاژانسی سکریپسز هاواردی تایبەت کردبوو چونکە رۆحی قارەمانانەی هاوپەیمانانی ناو شەڕ، خەڵکی بەهێزی بەریتانی یان تەنیا سەربازانی سادە بەڵام زریانیی ئەمەریکاییان زیندوو دەکردەوە. پاش ١٩٦٤ ئەوە رووی لە گۆڕان کرد. هەشت ساڵ دواتر کاتێک بۆب ودوارد و کارڵ بێرنستاینی واشینگتۆن پۆست بوونە هۆی ئاشکرابوونی ریسواییەکەی واترگێیت لەناو کۆشکی سپیی نیکسۆندا، لە ناکاو گوزارشی لێکۆڵەوانی بووە جێی ناوبانگ و سەرنج و وێنەی پیشەکەی دووبارە پێناسە کردەوە.

هەر هەموو رۆژنامەوانی گۆڕا بەتایبەتیش رۆژنامەوانیی واشینتۆن. ئێی ئێم رۆزێنتاڵی نووسیاری جێبەجێکاری ئەو کاتی نیویۆرک تایمز ئەوەندە بەشێوازی سەرکەوتنی واشینتۆن پۆست بەسەر هەواڵی واترگێیتدا قەڵس بوو کە فەرمانی دا بە رێکخستنەوەی نووسینگەی واشینتۆنی رۆژنامەکە لە پێناو پێکهێنانی تیمێکی فەرمیی رۆژنامەنووسانی لێکۆڵەوان. تا ئەو کاتەی رۆزێنتاڵ نووسیاری جێبەجێکار بوایە، کاری بەرپرسی نووسینگەی واشینتۆن تەنیا بەگوێرەی هێزی گوزارشکردنی لێکۆڵەوانیی نووسینگەکەوە گەرەنتی دەکرا. سی بی ئیس نیوز شۆی هەواڵی لێکۆڵەوانیی تایبەت بەخۆی بەناوی ٦٠ مینیتس دەست پێ کرد کە بووە سەرکەوتووترین پرۆگرامی تۆڕی تەلەڤزیۆنی کە تا ئێستا بەرهەم هاتبێت. هەواڵی تەلەڤزیۆنی ناوەخۆییش، بۆ ئەوەی دوا نەکەوێت، هەر زوو لێوانلێو بوو لە تیمەکانی لێکۆڵەوانی یان "ئای تیمز"ی تایبەت بەخۆی.

کۆمەڵێک ئەندامانی کۆن دەستیان بەبۆڵەبۆڵ کرد. ئەوان بەبۆڵەبۆڵەوە دەیانگوت گوزارشی لێکۆڵەوانی شتێکی زیاترە لە قسەیەکی دوو دۆلاری بەبەراورد لەگەڵ گوزارشێکی باش. بەهەرحاڵ هەموو گوزارشکردنێکش لێکۆڵەوانییە. هەرچەندە ئەوە شتێکی یەکجار سادەکراوەیە گوزارشی لێکۆڵەوانی لە ڕووی جۆرییەوە جیاوازە لە جۆرەکانی تری کارەکە بەجۆران شێوە رەخنەگران لە یەک رووەوە راست بوون. ئەو شتەی دەستەی خەڵاتی پولیتزر لە ١٩٦٤ دانی پێدا نا لە ڕاستیدا لەناو پتر لە ٢٠٠ ساڵی پێشکەوتندا بووە.

گوزارشکردنی لێکۆڵەوانی هەر لە یەکەم سووڕاوەکاندا لە سەرەتاییترین چمکەکانی مانای چاپەمەنیی سەربەخۆ و هەموارکردنی یەکەم و لە پاڵنەری رۆژنامەنووسان بەدرێژاییی مێژووی پیشەکە رەگی پتەوی داکوتا. ئەم ریشانە ئەوەندە بەهێزن کە بنەمایەکی سەرەکی دادەڕێژن:

پێویستە رۆژنامەنووسان وەک چاودێرێکی سەربەخۆی دەسەڵات کار بکەن.

ئەم بنەمایە زۆربەی کات تەنانەت لەلایەن رۆژنامەنووسانیشەوە بەهەڵە بەمانای "سەرئێشەبوون بۆ ئاسوودەکان" لێک دراوەتەوە. جگە لەوە بنەمای چاودێری لە رۆژنامەنووسیی سەردەمدا بەهۆی زێدەڕۆیی و چاودێرییەکی ناڕاستەقینە کە زیاتر بەمەبەستی مەراییکردن بۆ جەماوەر نەک ئەنجامدانی خزمەتی گشتی، مەترسیی لەسەرە. رەنگە تەنانەت لەوەش خراپتر ئەوە بێت کە رۆڵی چاودێرییەکە بە جۆرێکی نوێی ئاوێتەسازیی کۆمپانیاکانی هاوبەشییەوە هەڕەشەی لەسەر بێت کە رەنگە بەشێوەیەکی کاریگەر سەربەخۆیی پێویست بۆ چاپەمەنی لە پێناو بەجێگەیاندنی رۆڵی چاودێریکردنی لەناو ببات.

کاتێک سووراوەکانی چاپەمەنی یەکەم جار لە ئەورووپا لە سەرەتای سەدەی حەڤدەمەوە دەرکەوتن، رۆڵی خۆیان وەک لێکۆڵەوانی دەدیت. لەماوەی شەڕی ناوەخۆییی بەریتانیادا، کاتێک سەربەخۆییی چاپەمەنی لە ولاتدا وێ دەچوو بە هێزەوە بدرەوشێتەوە، دەستبەجێ سووڕاوەکان بەڵێنیان دەدا لەو شتەی رووی دەدا بکۆڵنەوە و بە خوێنەرانیان رای بگەیەنن. پارڵێمن سکاوت کە لە ١٦٤٣دا دەستی بە چاپ کرد "پێشنیازی شتێکی نوێی کرد لە رۆژنامەوانیدا پێویستی بۆ هەوڵدان لە پێناو گەڕان و دۆزینەوەی هەواڵ". سااڵی دواتر چاپەمەنییەک کە خۆی بە زێ سپای ناو نا، بەڵێنی بە خوێنەران دا پلانی داناوە بۆ "ئاشکراکردنی فێڵە هەمیشەییەکانی گەمەی گەورەی شانشینی. بۆ ئەوەش پێویستە ئێمە بەنهێنییەوە بچین".

ئەم هەوڵە سەرەتاییانە بۆ کاری لێکۆڵەوانی بوونە بەشێک لەو هۆکارەی سەربەخۆیی چاپەمەنی بەپێی دەستوور مسۆگەر کرا. سووڕاوی وەک سکاوت و سپای بۆ یەکەم جار کاروباری حکوومەتیان دیوەدەرانەتر دەکرد. ئەوانە ئاماژەیان بە ئاواتی چاپەمەنی دەدا بۆ ئەوەی ببێت بە شتێک کە دواتر بە دەسەاڵتی چوارەم ناسرا و بەئاشکرا رایان گەیاند کاروباری حکوومەت پێویستە بۆ هەمووان ئاشکرا بێت نەک تەنیا بۆ چینی خوشگوزەران. تا ئەو کاتەی ئەو رۆژنامانە دەرکەوتن، کاروباری ناوەخۆی حکوومەت بەشێوەیەکی سەرەکی لەلایەن خوشگوزەرانانەوە زانراو بوو ئەوانەی کارەکانیان لە بەردەم حکوومەت بوو و ئەوانەی راستەوخۆ لە کاری بەڕێوەبردنی حکوومەتدا بوون. زانیاریی جەماوەر لەبارەی فەرمانڕەواکانیانەوە بەشێوەیەکی سەرەکی لە گوتەگوتی ناتەواو یان لە پەیامە فەرمییەکانی حکوومەتەوە سەرچاوەی دەگرت. بەاڵم بەپێچەوانەی جارنامەکان و جارچییەکان کە ئەو زانیارییانەیان دابین دەکرد کە دەسەاڵتداران دەیانویست بااڵوی بکەنەوە، سووڕاوە هەواڵییەکان ئاواتەخواز بوون کرداری راستەقینەی حکوومەت بە هەموو خەڵکی رابگەیەنن. هەرچەندە حکوومەت زۆربەی جار ئەم چاپەمەنییە سەرەتاییانەی سەرکوت دەکرد، وەک چۆن لە سەرانسەری جیهاندا رووی دا، بەاڵم ئەوانە گوزارشی لێکۆڵەوانییان وەک یەکێک لەو سەرەتاییترین بنەمایانە ناساند کە رۆژنامەنووسی لە ئامرازەکانی تری پێوەندیکردن

بە جەماوەر جیا دەکاتەوە. ئەوە ڕۆڵی چاودێری بوو کە ڕۆژنامەوانی، بەگوتەی جێیمز مەدیسن، کردە "پاڵپشتێک بۆ ئازادی"، بە هەمان شێوە کە هەقیقەت لە حاڵەتی جۆن پیتێر زێنگر بووە سەنگەری سەرەکیی چاپەمەنی.

ئەم هەوڵە سەرەتاییانە زۆربەی کات بێ ئەنجام بوون. حکوومەتی بەریتانی ڕێگەی بە تێبینیی نووسین لە کاتی مشتومڕیی پەرلەمانی نەدەدا. خەڵکەکە دەبوایە ئەو شتەی دەگوترا لە بیری بمێنێتەوە و پاشان ڕابکاتە دەرەوە بۆ گێڕانەوە یان داڕشتنەوەی ڕووداوەکە بەر لەوەی ڕۆژنامەکە چاپ بکرێت. ئەم ڕۆژنامەنووسە کۆنانە وەک "هەواڵخواز" ڕەت دەکرانەوە و مێژوونووسان زۆربەی جار ئەو چاپەمەنییە کۆنەی تایبەت بە پەرلەمان بە ناڕاستگۆ و گەندەڵ دادەنێن. بەڵام خۆڕسکی بۆ دیودەری و خزمەتکردن وەک چاودێر کە ئەو چاپەمەنییە نوێنەرایەتیی دەکردن، چەندی دڵڕەقانەش بوایە، بەردەوام بوو و لە دواییدا سەر دەکەوت.

لە سااڵنی دواتردا کاتێک ناکۆکیی نێوان چاپەمەنییەکی پارێزراو و داوودەزگەکانی حکوومەت تەشەنەی سەند، ئەم ڕۆڵە چاودێرانەیە بوو کە دادگەی باڵای لە کاتی خۆیدا و دووبارە گەڕاندییەوە بۆ جەختکردنەوەی لەسەر ڕۆڵی سەرەکیی چاپەمەنی لە کۆمەڵگەی ئەمەریکاییدا. لەگەڵ حاڵەتی نییر ڤی مینێسۆتا کە ڕێگەی بە حکوومەت نەدا چاپی هیچ ڕۆژنامەیەک سنووردار بکات، تەنیا لەو کاتەدا نەبێت کە هەواڵەکە هەڕەشەی "مەترسییەی سەخت و ڕاستەوخۆی لەسەر ئاسایشی وڵاتە یەکگرتووەکاندا" هەبووایە، دادگە میتۆدیانە شۆڕێکی مسۆگەری لەناو یاسادا دامەزراندووە کە تێدا ڕۆژنامەنووسان پارێزراون بۆ ئەوەی سەرسەختانە لە خزمەت پێویستیی جەماوەر بۆ زانیاریی گرینگ لەبارەی بابەتی پێوەست بە کاروباری گشتیدا بن. دووسەد ساڵی تەواو پاش شۆڕش هوگۆ بلەکی دادگەی باڵا کاتێک نووسی "چاپەمەنی پارێزرا بۆ ئەوەی نهێنییەکانی حکوومەت ڕووت بکاتەوە و خەڵک ئاگەدار بکاتەوە. تەنیا چاپەمەنییەکی سەربەخۆ و سنوورنەکراو بەشێوەیەکی کاریگەر دەتوانێت فڕوفێڵی حکوومەت ئاشکرا بکات"، بەردەوامیی دا بە پڕژانە سەر ئەرکگەلی چاودێریکارانەی چاپەمەنی. بەپاڵپشتیی یاسادانەرانی دەوڵەتی و فیدراڵ لە ١٩٦٠ و ١٩٧٠کاندا، دەستڕۆیشتنی چاپەمەنی زیاتر بوو بەهۆی یاسای ئازادیی زانیاری و یاساکانی بەناو ساماڵی کە ڕێگەی بە دەستڕەسی بە زۆر بەڵگەنامە و چاالکییەکانی حکوومەت دەدا. سەرەتا لە سەدەی بیست و یەکەم و بەتایبەتیش لە ماوەی ئیدارەی جۆرج دەبلیو بوشدا هەوڵی بێوێنە دەست پێ کران بۆ شاردنەوەی زانیاریی حکوومەت لە جەماوەر و تەنانەت بۆ بەتاوانبارکردنی هەوڵەکانی چاپەمەنی بۆ بەچاپگەیاندن. پرسیارێک ئەوەیە ئاخۆ چۆن دادگەکان کاردانەوە بەرامبەر بەم هەوڵانە دەنوێنن.

بنەمای چاودێری مانای زیاترە لەوەی تەنیا چاودێریی حکوومەت بکرێت و بۆ هەر هەموو دامەزراوە بەدەسەاڵتەکانی ناو کۆمەڵگە فراوان دەکرێت و، ئەوە لە سەرەتادا راست بوو. وەک چۆن

سپای "بەنهێنی" کاری کرد بۆ هەڵماڵینی "فڕوفێڵەکانی گەمەی گەورە شانشینی"، رۆژنامەنووسی سەدەی نۆزدەم هێنری مێیهیوویش بەئاشکرا مەترسییەکانی نهێنییەکانی هەمان ئەو شانشینییەی بەڵگەنووس کرد. مێیهیوو شەقامەکانی لەندەنی سەردەمی ڤیکتۆریی پێوا و گوزارشی لەبارەی ژیانی خەڵکی شەقامەوە دەدا بە مۆرنینگ کرۆنیکڵی لەندەن. بەم کارە دەنگ و ئاواتی دەدایە تاکی وەک کچی تەرەتۆلەفرۆش و پاککەرەوەی دووکەڵکێش. ئەو مرۆڤایەتیی ئەو کەسانەی بۆ جەماوەرێک کە بەردەوام تێبینیی ئەوانی نەدەکرد، ئاشکرا کرد.

بە لێکبەستنەوەی گەڕان بۆ ئەو دەنگانەی پشتگوێ خراون و ئەو فڕوفێڵانەی ئاشکرا نەکراون، رۆژنامەنووسە هەرە کۆنەکان لێکۆڵینەوە لە سووچەکانی نەبینراوی کۆمەڵگەیان بەشێوەیەکی یەکلاکەرەوە بە بنەمای سەرەکیی ئەرکی خۆیان دانا. ئەو جیهانەی ئەوان تۆماریان دەکرد پەنجەی خستە سەر رامانی کۆمەڵگەیەکی بەگشتی ئاگەدارنەکراو کە جەماوەرکێشییەکی دەستبەجێ و بەجۆشی بەداوە هات.

ئەمڕۆ رۆژنامەنووسان بەردەوام رۆڵی چاودێرییەکە وەک چەقی کاری خۆیان دەبینن. بەنزیکەیی لە هەر دە رۆژنامەنووس نۆیان پێیان وایە چاپەمەنیی "سەرکردە سیاسییەکان لەو شتانەی پێویستە نەیانکەن دەپارێزێت" و لەناو وەڵامی هەڵبژێردراوی رۆژنامەنووسان لەبارەی ئەوەی چ شتێک پیشەی ئەوان لە جۆرەکانی تری پێوەندیکردنەوە جیا دەکاتەوە، رۆڵی چاودێرێکردن بەپلەی دووەم هات.

وەک چۆن رۆژنامەنووسان بەدڵنیاییەوە وا بیر دەکەنەوە، بنەمای چاودێریکردن زۆربەی جار بەهەڵە لێک دراوەتەوە. لە سەدەی نۆیدا فینلێ پیتێر دانی رۆژنامەنووس و گەپکاری شیکاگۆ بنەمای چاودێری بەمانای "ئاسوودەکردنی سەرئێشەدارن و سەرئێشاندنی ئاسوودەکان" لێک دایەوە. دان تا ڕادەیەک گاڵتەی دەکرد، بەڵام قسە نەستەقەکە داچەقیوە. ئەو رۆژەی سێینت پۆڵ پایۆنیر پرێس خەڵاتی پۆلیتزری لە ٢٠٠٠دا بەبۆنەی ئاشکراکردنی ریسواییەکی فڕوفێڵکردن لەبارەی تیمی باسکەی زانکۆی مینێسۆتا، نووسیاری وەرزشیی رۆژنامەکە لە گوتەیەکدا ئاماژەی کرد بە شەیداییی بەرپرسەکەی بۆ دووبارکردنەوەی گوتەکە.

بەداخەوە چمکی ئەوەی چاپەمەنی بۆ سەرئێشاندنی ئاسوودەکان و حەساندنەوەی سەرئێشاوانە مانای چاودێری دەشێوێنێت و شێوەیەکی لیبراڵ یان پێشکەوتخوازانەی پێ دەبەخشێت. چمکەکە یەکجار قوڵتر و وردترە لەو مانا دەقاودەقانەی سەرئێشاندن یان حەساندنەوە ئاماژەی پێ دەدەن. وەک مێژوو پێشانی ئێمەی دا، بەشێوەیەکی گونجاوتر چمکەکە بەمانای ئەوەیە بەنوێنەرایەتیی زۆرینە چاودێریکردنی دەسەڵاتدارانی کەمینەی ناو کۆمەڵگە بکرێت وەک پارێزگارییەک لە دژی دیکتاتۆرییەت.

ئامانجی رۆڵی چاودێری هەروەها زیاترە لەوەی بەتەنیا دیودەرکردنی بەڕێوبەرایەتی و

جێبەجێکاریی دەسەڵات و راگەیاندنی و تێگەیاندنی هەوڵەکانی دەسەڵات بێت. ئەمە بەشێوەیەکی لۆجیکی بەو مانایەیە پێویستە چاپەمەنی بزانێت لە کوێدا دامەزراوە دەسەڵاتدارەکان بەشێوەیەکی کاریگەر کار دەکەن و لە کوێشدا وا کار ناکەن. چاپەمەنی چۆن دەتوانێت ئیدیعای ئەوە بکات چاودێریی دەسەڵات دەکات کاتێک سەرکەوتن و هەروەها شکستەکانیش روون نەکاتەوە؟ رەخنەی بێ کۆتا مانای نامێنێت و جەماوەر هیچ بنەمایەکی نابێت بۆ جیاکردنەوەی باشە لە خراپە.

وەک بابەتێک لە فیووگی باخدا، گوزارشکردن لێکۆڵەوانی لە مێژووی رۆژنامەوانیدا هەڵکشاوە و داکشاوە بەڵام هەرگیز ون نەبووە. کۆمەڵێک لە هەرە بەناوبانگترین و گرینگترین سەردەمەکانی مێژووی ئەمەریکای پێناسە کردووە.

* چاپەمەنی لە ئەمەریکای کۆڵۆنیاڵدا ئامانجی خۆی وەک سەکۆیەک بۆ خەڵکێک دەدیت کە بەهۆی حکوومەتێکی دوورەوە کە دەستی لە وزەی پێشکەوتنەکەی وەردەدا، گاڵتەیان پێ کرابوو. نیوو ئینگڵەند کۆرانتی جێیمز فرانکڵین رۆڵێکی چاودێرانەی هەم بەسەر دامەزراوە حکوومەتی و هەم بەسەر ئاینییەکاندا گێڕا و کۆڵۆنییەکانیش سپای تایبەت بەخۆیان هەبوو ماساچۆسێت سپای ئیزایا تۆماس ئەو کەسانەی هاموشۆیان لەگەڵ دوژمندا هەبوو، ئاشکرا کرد.

* چاپەمەنیی شۆڕشگێڕانە جێگەی چۆن کرد بۆ چاپەمەنییەک لە پێناو دامەزراندنی نەتەوە کە تێیدا بابەتی شێوە و ناوەڕۆکی حکوومەتی نوێ گوزارش دەکران. فیدراڵی و دژە فیدراڵییەکان هەریەکەیان و رۆژنامەی خۆی دامەزراند بۆ ئاگەدارکردنەوە و هاندانی بەرهەڤدانی سیاسی لەسەر ئەو بنەما سەرەکییانەی وڵاتی نوێ لەسەریان دادەمەزرا. یەکێک لە رۆڵە هەرە گرینگەکانی ئەم چاپەمەنییە پارتیزانە ئەوە بوو رۆڵێکی چاودێرانەی لەسەر پارتی پێچەوانەدا بگێڕێت، پرۆسەیەکی دۆزینەوە و ئاشکراکردن کە هەندێک جار ئەوەندە وێرانکەر بوو کە حکوومەت بەسەرکەوتنێکی سنووردارەوە هەوڵی دەدا یاسا لە دژی نەریتەکە دەربکات.

* لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا نەوەیەکی نوێی رۆژنامەنووسان بەناوی "ریسواییدەرخەر"ەکان بوونە دەنگی ریفۆرم لەسەر ئاستی ناوخۆیی و دەوڵەتی و فیدراڵدا. لێکۆڵینەوە پڕ وردەکارییەکەیان و ئاشکراکردنی دەسەڵاتی گەندەڵ، لە پێشێلکارییەکان لە کارکردن بە منداڵەوە بگرە تا ئامێرەکانی سیاسیی شارستانی و کۆمپانیاکانی هێڵی شەمەندەفەر و نەوت، رێخۆشکەر بوون بۆ بزووتنەوەیەکی پێشڕەوانە لە سیاسەتی نەتەوەییدا.

لەگەڵ پێگەیشتنی رۆژنامەوانیی لێکۆڵەوانیدا، کۆمەڵێک شێوازیش دەرکەوتوون. ئەمڕۆکە سێ جۆری سەرەکی پێناسە دەکرێن: گوزارشکردنی لێکۆڵەوانیی رەسەن، گوزارشکردنی لێکۆڵەوانیی شرۆڤەیی و گوزارشکردن لەبارەی لێکۆڵینەوەکانەوە. هەریەکەیان هەندێک لێکۆڵینەوە هەڵدەگرێت.

گوزارشکردنی لێکۆڵەوانیی رەسەن

لە گـوزارشکردنی لێکۆڵەوانیی رەسـەن هەواڵنێـران خـۆیان دۆزینەوە و بەڵگەکـردن ئەو چالاکییانەی پێشتر جەماوەر پێیان ئاشنا نەبوو، ئەنجام دەدەن. ئەمە ئەو جۆرە گوزارشکردنە لێکۆڵەوانییەیە کە زۆربەی جار لێکۆڵینەوەی گشتیی فەرمی سەبارەت بە بابەت و چالاکییە ئاشکرابووەکەی بەدوادا دێت، نموونەیەکی کلاسیکیی چاپەمەنی کە بەنوێنەرایەتیی جەماوەرەوە پاڵەپەستۆ دەخاتە سەر دامەزراوە گشتییەکان. رەنگە تاکتیکی وەک کاری پۆلیسی تێدا بەکار بێت وەک گوزارشکردنی کۆڵنەدەرانە و گەڕان بەدوای تۆمارە گشتییەکان، بەکارهێنانی کەسانی ئاگادار و، تەنانەت لە هەلومەرجی تایبەتدا کارکردنی نهێنی یان چاودێریکردنی چالاکییەکان بەنهێنی.

گوزارشکردنی لێکۆڵەوانیی رەسەن کاری ریسواییدەرخەرەکانی وەک لینکۆڵن ستێفنز لەخۆ دەگرێت کە زنجیرەکەی بەناوی شێیم ئۆف زێ سیتیز لە ١٩٠٤دا بووە هۆی ریفۆرمی فرەلایەن لە حکوومەتی ناوچەییدا، یان ریچارد کێرسن کە پەردە هەڵمانییەکانی لەسەر کاریگەرییەکانی قرکەرە ژەهراوییەکان لەناو کتێبەکەی بەناوی سایلێنت سپرینگ لە ١٠٦٢دا بزووتنەوەیەکی نێودەوڵەتی بۆ پاراستنی ژینگە خستە جووڵەوە.

هەروەها گوزارشکردنی مارکۆس ستێرن و جێری کەمریش دەگرێتەوە کە لێکۆڵینەوەکانی براوەی خەڵاتی پۆلیتزریان لە ٢٠٠٥ و ٢٠٠٦دا بۆ سان دیێگۆ یۆنیەن تریبیوون بووە هۆی دەست لەکارکێشانەوەی رەندی (دووک) کانینگهامی ئەندامی کۆنگرێس و لە دواییدا دادگاییکردنی تاوانی بەتۆمەتی گەندەڵی. ستێرن بە بەکارهێنانی سیستەمی بێ هاوتای خۆی کە بە "چاودێریکردنی شێوە ژیان" ناوی دەبرد گومانی لە پێوەندییەکانی نێوان کۆمەڵێک لە گەشتەکانی ئەندام کۆنگرێسەکە و شێوە ژیانی پەیدا کرد. لە رێگەی لێکۆڵینەوە لە بەخششەکانی بەڵێندەرانی وەزارەتی بەرگریی ستێرن ئاڵوگۆڕی دارایی گوماناویی تریشی ئاشکرا کرد. ئەو داوای یارمەتیی کەمی کرد و هەردووکیان لە دواییدا ئەم ژێیانەیان راکێشا بۆ ئاشکراکردنی ئەو شتەی دواتر لەلایەن نووسینگەی داواکاری گشتیی ئەمەریکا لە سان دیێگۆ بە "بێباکترین پلانی بەرتیل وەرگرتن" لە مێژووی کۆنگرێسدا وەسف کرا.

لە گوزارشکردنی لێکۆڵەوانیی رەسەنی سەردەمییانەدا هێزی شرۆڤەکاری کۆمپیوتەر زۆربەی جار جێگەی تێبینیی کەسێنیی هەواڵنێر دەگرێتەوە. زنجیرەی بیل دێدمەن بەناوی زێ کاڵر ئۆف مانی کە لە ئاتلانتا جۆرنالْ کۆنستیتیووشن بلاو بووەوە و لە ١٩٨٦دا براوەی خەڵاتی پولیتزر بوو، نموونەیەکی سەرەتاییە. زنجیرەکە جیاکاریی نەژادپەرستانەی لە دامەزراوەکانی قەردپێدەر لە ئاتلانتادا ئاشکرا کرد کە بووە هۆی چاکسازیی گرینگ لە سیاسەتەکانی قەرداندەوە لە بانکەکانی سەرانسەری ولاتدا. کتێبێک لەسەر گوزارشکردنی لێکۆڵەوانی لەبارەی زنجیرەکەوە گوتی " حاشاهەڵنەگرترین بەڵگە بۆ قەرداندەوەی رەگەزپەرستانە لە ئاتلانتا لێکدانەوەی کۆمپیوتەریی ئەو

بەڵگەنامانە بوو کە قەردەرەوەکان داوایان لێ دەکرا لەگەڵ رێکخەراندا پرپیان بکەنەوە. ئەگەر کۆمپیوتەر بەگونجاوی بەکار بێت رەنگە رۆژنامەوانیی لێکۆڵەوانی لە ناخەوە بگۆڕێت، چونکە گوزارشتەکە سنووری دیمانەی نەریتی و بەسەرهات و کۆمی بەڵگەی دۆکیومێنتیی زۆر دەبەزێنێت".

گوزارشکردنی لێکۆڵەوانی لێکدانەوەیی

جۆری دووەمی گوزارشکردنی لێکۆڵەوانی گوزارشکردنی لێکدانەوەییە کە زۆربەی کات هەمان کارامەییەکانی گوزارشی رەسەنی تێدایە، بەڵام لێکدانەوەکە بۆ ئاستێکی جیاواز دەگوازێتەوە. جیاوازیی بنەڕەتیی نێوان هەردووکیان ئەوەیە گوزارشکردنی رەسەن ئەو زانیارییانەی پێشتر کەسانی تر کۆیان نەکردووەتەوە، بۆ ئەوەی جەماوەر لەو رووداوە و هەلومەرجانەی رەنگە کاریگەرییان لەسەر ژیانیان هەبێت، ئاگادار بکاتەوە. گوزارشکردنی لێکدانەوەیی لە ئەنجامی رامان و شرۆڤەیەکی وردە بۆ بیرۆکەیەک و هەروەها بەدواداچوونی سەرسەختانە بۆ راستییەکان پەرە دەسەنێت، ئەمەش لە پێناو ئاوێتەکردنی زانیاری لە دەقێکی نوێ و تەواوتردا کە تێگەیشتنێکی جەماوەریی قوواڵتر دابین دەکات. زۆربەی جار بابەتگەلی ئاڵۆزتر یان کۆمەڵێک راستی لەخۆ دەگرێت نەک پەردەهەڵماڵینێکی کلاسیکی. ڕێگەیەکی نوێ بۆ روانین لە شتێک و هەروەها زانیاریی نوێ لەبارەیەوە ئاشکرا دەکات.

نموونەیەکی سەرەتاییی بڵاوکردنەوەی بەڵگەنامەکانی پێنتاگۆنە لەلایەن نیویۆرک تایمز لە ١٩٧١دا. بەڵگەنامەکان خۆیان لێکۆڵینەوەیەکی نهێنیی حکوومەت بوون لەبارەی تێوەگلانی ئەمەریکا لە ڤێتنام. نیل شیهامی هەواڵنێر ڕێگەیەکی درێژی بڕی تا کۆپییەکی لێ دەست کەوت. پاشان تیمێکی هەواڵنێران و نووسیارانی نیویۆرک تایمزی کە لە سیاسەتی دەرەوە و شەڕی ڤێتنام شارەزا بوون بەڵگەنامەکانیان لێک دایەوە و وەک هەواڵێکی زەق لەبارەی هەڵخەڵەتاندنەوە جەماوەر ڕێکیان خستن. بەبێ ئەم ئاوێتەکاری و لێکدانەوەیە بەڵگەنامەکانی پێنتاگۆن رەنگە بۆ زۆربەی جەماوەر هەڵگری مانایەکی کەم بوونایە.

نموونەیەکی زۆر نوێتر زنجیرەیەکی ١٠ بەشیی تایبەت بە چینی کۆمەڵایەتییە کە نیویۆرک تایمز لە ٢٠٠٥دا بڵاوی کردەوە. بە سوود وەرگرتن لە داتای دیموگرافی و سۆسیۆئیکۆنۆمیک تیمێکی هەواڵنێران لەو ڕێگەیانەیان کۆڵییەوە چۆن "چین کە وەک ئاوێتەیەک لە داهات و خوێندەواری و سامان و پیشە پێناسە کراوە کاریگەریی لەسەر چارەنووس دەبێت لە کۆمەڵگەیەکدا کە حەز دەکات خۆی بە وڵاتی دەرفەتی بێ سنوور هەژمار بکات".

هەندێک گوزارش ئێستا سنووردارکانی کاری لێکۆڵەوانیی لێکدانەوەیی دەبەزێنن. دۆناڵد بارڵێت و جێیمز ستیڵ لە فیلادێڵفیا ئینکوایرر و دواتر لە کۆواری تایمزدا ناوبانگیان دەرکرد، چونکە

بەگـڕ و تینـەوە لە بابەتـی ئاڵۆزیـان دەکـۆڵیـیـەوە لە پڕۆژەی وەک "ئەمـێـریکا: وات وێنت رۆنگ" و "ئەمـێـریکا: هوو سـتۆڵ زێ دریم". هـەردووکـیـان لەوەیان کۆڵیـیـەوە چۆن سـیـسـتـەمی ئابووری–سیاسیی ئەمەریکا هـاوواڵاتییانی کەمدەرامەتتری نائومێد کردبوو. هـەردووکیان بەرهـەمی سـاڵانێک گـوزارشـکردن و هـەڵسـەنگاندنێکی چڕوپڕی داتـای ئابووری و سـەدان دیمانـە بوون. هـەردوو زنجیرەکە لەسـەر ئەو بنەمایەی وڵات وازی لە هـەژارانی خۆی هێناوە کاریان دەکرد.

ئەو پڕۆگـرامـانە ئەوەندە شـرۆڤـەیی بوون کـە هـەندێک رۆژنامـەنووس وەک رەخنە ئەوانـەیان بە مشـتـومـڕی نەک رۆژنامـەگـەری هـەژمـار دەکرد، چـونکە نووسـیـارانیان وازیان لـە رۆڵی چاودێری سـەربەخۆی بەشدار هێنابوو بۆئەوەی ببنە چالاکوان. بۆب سـەمیوڵسنی نیوزویک "ئەمێریکا هوو ستۆڵ زێ دریم"ی بە "رۆژنامەوانیی بێ کەڵک ناوبرد "چونکە هـەوڵی نەدەدا بۆ وێنەیەکی هاوسـەنگ لە خـاڵە بەهێز و کـەموکوڕییـەکانی ئابووری". رەخنەگران لەوەدا راستن کـە ئەم پڕۆگرامـانەی لەو ڕووەوە هـاوسـەنگ نەبوون کـە مـەودای یەکسـان بۆ هـەردوولا دابین بکەن. هـەواڵنێران هـەوڵیـان دەدا لایەنێکی نەریتـە ئابووریـیـەکـان دەربخـەن کـە یـەکجـار پشـتگوێ خـرابوو و لەلایەن ئـەوانی تـرەوە ڕوومـاڵ نەکرابوو. ئەوانی تر خەریکی تۆمارکردنی کاریگەرییەکە لەسـەر کەسـانی کۆتاییی پەیژەی ئابووری بوون، ئەوانـەی لە گـەشـەی ئابووریدا رۆڵی چـالاکـیـان دەگـێـڕا. تـەنانەت کـۆمـەڵێک رۆژنامـەنووسـی پەسنی کـارەکـەیان داوە. پێـیـان وایـە یەکـەم ونجـێـرە "وات وێنت رۆنگ" بـەڵگەی تۆمـارکراوی پـتری لەوەی دووەمـیـان هـەبوو. بـەڵگەش لەسـەر ئەوەی زۆر خـەڵک درکاندنەکانی ناو زنجـیـرەی یەکـەمی بە پەردەهـەڵمـاڵین داناوە، ئەو هێـڵانەی ناو ئینکوایرر بوون کـە ئامـاژەیان بە داواکاریی خـەڵکی چاوەڕێ بۆ لەچاپدانەوەی زنجـیـرەکـە بوو، وێڕای وەرگرتنی ۹۰۰۰۰ پێـوەندیی تەلەفۆنی لە هـەفتەی یەکەمدا. کارگێڕی ئەوکاتی ئینکوایرر ئارڵین مۆرگان گوتی "ئێمـە هـەرگیز شـتی وامـان نەدیوە". خـەڵک لە زنجـیـرەی دووەم بەگومـانـتر بوون و مـەکسـوێڵ کینگی نووسـیـاری ئینکوایرر لاپەڕەکـانی بۆچوونی نـووسـیـاریی بۆ کـۆڕبەندێکی جـەمـاوەری بۆ ڕەخنەگـرتنی هـەمـەلایەنەوە گـۆڕی. هـەرچـەندە زنجـیـرەی یەکـەم لە هـی دووەم باشـتـر بوو بـەبۆنەی ئاسـتی بەڵگەهێنانەوە، لە دواییدا هـەردووکیان لە وروژاندنی گفتوگۆی جەماوەری لەبارەی بابەتی یەکجار گـرینگەوە سـەرکـەوتوو بوون. بەڵام رەخنەکـانی لێـیـان گـیـرا ئامـاژە بـەوە دەدەن چەند گـرینگە هـەواڵنێرانی کار لەم ئاستـەی لێکدانەوەدا دەکـەن مـەودای پێویست بۆ بۆچوونی جیاوازیش دابین بکەن.

گوزارشکردن لە لێکۆڵینەوەکان

سـێـیـەم جۆری لێکۆڵەوانی گوزارشکردنە لە لێکۆڵینـەوەکان. ئەمـە پێشکەوتنێکی نوێترە و تا دێت پـتـر بڵاو دەبێـتـەوە. لەم حـاڵەتەدا گـوزارشـەکـە لە دۆزینـەوە یان درکـاندنی ئەو زانیـاریـیـەوە پەرە دەسـەنێت کـە لە لێکۆڵینـەوەیەکی فـەرمـیـیـەوە دابین دەکرێت کـە لەلایەن خـەڵکانی تر و بەزۆریش

لەلایەن دامەزراوەکانی حکوومەتییەوە لە گەڕدایە یان ئامادەکاریی بۆ دەکرێت. ئەمە بنەمایەکی رۆژنامەوانییە لە واشینتۆندا، شارێک کە تێیدا حکوومەت زۆربەی کات لە رێگەی چاپەمەنییەوە لەگەڵ خۆی دەدوێت. بەڵام گوزارشکردن لە لێکۆڵینەوە لە هەموو شوێنێکە کە لێکۆڵینەوەی فەرمی لە گەڕدا بێت. لێکۆڵەوانانی حکوومەتی لەم بارانەدا چالاکانە لەگەڵ هەواڵنێران هاوئاهەنگی دەکەن لەبەر زۆر هۆکار: بۆ هاوسەنگییەک لە بودجەدا، بۆ کاریگەریی دروستکردن لەسەر شایەتەکانی رێتێچوو یان بۆ دروستکردنی رای گشتی. زۆربەی گوزارشەکە لەبارەی پێوەندیی نێوان کلینتۆن و مۆنیکا لوینسکی لە راستیدا گوزارشکردنی لێکۆڵینەوەی نووسینگەی داواکاری سەربەخۆ کێنێس ستار بوو، کە بەو زانیارییە پێچەوانەوە بەهێز کرابوو کە لەلایەن کۆشکی سپی یان پارێزگارانەوە بۆ ئەو کەسانەی دەچوونە بەردەم دادوەری باڵا ئاشکرا کرابوو. نموونەیەکی تری هەواڵی بۆمبانەوەی ریچارد جوول بوو لەناو ئاتلانتا ئۆلمپیکس لە ١٩٩٦دا کە پشتئەستوور بوو بەسەرچاوەی ناوپارێزراو لە پۆلیس و ئێف بی ئای و هەواڵەکە دەرچوو ناڕاستە. بەپێچەوانەوە، زۆربەی کارەکە لەبارەی واترگێیتەوە بەتایبەتی لە مانگە هەستیارەکانی سەرەتادا لێکۆڵینەوەی رەسەن بوو کە تێیدا رۆژنامەنووسان راستەوخۆ لەگەڵ سەرچاوە سەرەکییەکانەوە لەبارەی ئەو شتەی رووی دابوو دەدوان نەک لەگەڵ لێکۆڵەوانان لەبارەی ئەو شتەی بە گریمانەی ئەوانەوە رووی دابوو.

گوزارشکردن لە لێکۆڵینەوەکان لەوتەی ١٩٧٠کانەوە گەشەی کردووە. تا ڕادەیەک ئەمە بەهۆی بەرزبوونەوەی ژمارەی لێکۆڵینەوەکانەوە بووە و تا ڕادەیەکیش لەبەرئەوەی پاش واترگێیت حکوومەتی فیدراڵ و دەوڵەت یاسای ئەخلاقیی نوێیان دەرچووان و نووسینگەی تایبەتییان بۆ چاودێریی کاری حکوومەت دامەزراند. بەڵام باوبوونی هەروەها بەو هۆیەوە بوو کە رۆژنامەنووسان ناچار بوون پشت بەسەرچاوەی ناوپارێزراو ببەستن بۆ ئەوەی پەنجە بخەنە سەر ئەو شوێنانەی کارەکە بووبووە جێی نیگەرانیی هەم رۆژنامەنووسان و هەم جەماوەری بەگومان.

لە وتارێکدا لەبارەی ئاژانسی پاراستنی نەتەوەیی نهێنییەوە، هەواڵنێرسێمۆر هێرش، سەرەکیترین کۆکرەوەی هەواڵگریی ئەلیکترۆنی بۆ حکوومەتی ئەمەریکایی کە بۆ نیویۆرک تایمزیشی دەنووسی، لە زاری کاربەدەستێکی هەواڵگرییەوە گواستییەوە کە چۆن لاوازبوونی جۆرێتیی کاری ناسا وای کردووە ئاژانسەکە نەتوانێت هەڕەشەکانی گرووپە تیرۆریستییە پێشکەوتووەکان و دەوڵەتانی هەڕەشەکار دەستنیشان بکات.

وایتفیلد دیفی، شارەزایەکی بواری کۆددانان لە سان مایکرۆسیستێمز خێرا بێدەسەلاتیی هێرشی لە سەرچاوەی ناوپارێزراوەوە قۆستەوە: "ئەوەی بێزارم دەکات ئەوەیە تۆ ئەو شتە دەڵێیت کە ئاژانسەکە دەیەوێت ئێمە باوەڕی پێ بکەین (کە) ئەوان پێشتر بەهێز بوونە، بەڵام ئەو رۆژانە کێشەیان هەیە بۆ خوێندنەوەی رۆژنامە و ئینتەرنێت بۆیان زۆر ئاڵۆزە و قەرەبالغی زۆرە و ناتوانن

هەواڵنامەی کێبڕکێ

ئەو شتەی دەیانەوێت بدۆزنەوە. رەنگە ئەوە راست بێت، بەڵام ئاخۆ ئەو ئەم شتەیە کە ئەوان بۆ ماوەی ساڵانێک "گوتوویانە". ئاساییە ناسا ویستبێتی ئامانجەکانی وا تێ بگەن کە تووشی کێشە بووەتەوە. ئەوە مانای ئەوە نییە لە کێشەدا بێت، بەڵام هۆیەکە بۆ بیرکردنەوە لەو شتەی سەرچاوەی ناوەخۆییەکانی تارماییئاسا بەگومانەوە دەیڵێن".

مەترسییەکانی ئەم گوزارشکردنە وەک دیفی ئاماژەیان پێ دەدات ئەوەیە هێزەکەی بەشێوەیەکی سەرەکی بەندە بە هێز و گومانی هەواڵنێرەکەی کاری تێدا دەکات. هەواڵنێرەکە بابەتی دیمانەکە دەکاتە کۆڕبەندێکی بەهێز کە تێیدا بەبێ بەرپرسیارێتیی گشتی تۆمەتێک بڵاو دەکاتەوە یان پێشنیازێک دەخاتە روو. ئەمەش مانای ئەوە نییە گوزارشکردن لە لێکۆڵینەوەکان لە بنەڕەتدا هەڵە بێت. بەڵام زۆربەی کات پڕاوپڕە لە مەترسیی نەزانرەوە. هەواڵنێران لێرەدا زۆربەی کات تەنیا بەشێکی لێکۆڵینەوەکانیان هەیە نەک ئەوەی خۆیان ئەرکی لێکۆڵەوانییان لەدەست د بێت.

نیویۆرک تایمز دەرسەکەی کاتێک وەرگرت کە هەواڵێکی لەبارەی سیخوڕیکردنی لەبارەی وزەی ناوەکی کە لە راپۆرتێکی نهێنیی کۆنگرێسەوە وەرگیرابوو، بڵاو کردەوە. تایمز هەمان زمانی گەڤێدەری ڕاپۆرتەکەی بەکار هێنا و رای گەیاند چین لە تەکنەلۆجیای ناوەکیدا خەریکە دەگاتە ئەمەریکا، چونکە داتای پێویستی بۆ دروستکردنی سەرەموشەک لە زانای چینی-ئەمەریکایی وێن هۆڵی وەرگرتووە. تایمز ناوی لیی نەهێنابوو، بەڵام رێگەی بە کاربەدەستان دا ریسواییەکە بە گەورەترین ریسواییی لە مێژووی نوێدا وەسف بکەن. هەواڵەکە بووە هۆی ئەوەی لێکۆڵەوانان خێرا لی تاوانبار بکەن و ئەویش لە کۆتاییدا بۆ ساڵێک زیندانی کرا. لەو ٥٩ سکاڵایەی لە دژی کرا، بە یەکێکیانەوە تاوانبار کرا: کۆکردنەوە و هەڵگرتنی نایاساییانەی زانیاریی ئاسایشی نەتەوەیی. ئەو لەلایەن دادوەرێکەوە بەو ماوەیە حوکم درا کە لەپشت سەکۆیەکەوە بەقوواڵییەوە داوای لێبووردنی کرد. تایمزیش هەروەها بابەتێکی راستکردنەوەی دوور و درێژی نووسی بۆ داوای لێبووردن بەهۆی ئەوەی ڕاپۆرتەکەی ئەوەندە بەدڵنیاییەوە وەرگرتبوو و رێگەی بەگومان نەخستنە سەر لی نەدابوو.

هەلی ئیستیغلالکران لەلایەن سەرچاوەگەلی لێکۆڵەوانی زۆرە. چاپەمەنی لە جیاتیی ئەوەی چاودێرێکی دامەزراوەکانی بەدەسەلات بێت، رەنگە ببێتە ئامرازی ئەو دامەزراوانە. گوزارشکردن لە لێکۆڵینەوەکان پێویستی بە هەڵمەتێکی تەواو و زۆرەوە هەیە. بەڵام، دەزگاکانی هەواڵی تەواو پێچەوانە بیر دەکەنەوە پێیان وایە ئەوان دەتوانن بە ئازادییەکی پتر گوزارش لە گومان و تۆمەتەکان بکەن چونکە ئەوانە لە سەرچاوە فەرمییەکانەوە دەیانگوازنەوە نەوەک خۆیان لێکۆڵینەوەکەیان کردبێت.

تۆم پەترسن پرۆفیسۆر لە بێنجامین سی برادلی لە قوتابخانەی حکوومەتیی جۆن ئێف کەنێدی لە هارڤارد ئەو ستانداردە گۆڕاوانەی تۆمار کرد کە پەرەیان بەمجۆرە نوێیەی رۆژنامەوانیی

لێکۆڵەوانی داوە. لە کۆڕبەندێکی لێژنەی رۆژنامەنووسانی پەرۆشەوە ئەو بەئێمەی گوت "ئەوەی ئێمە لەم لێکۆڵینەوەیدا دەبینین ئەوەیە لە درەنگانی ١٩٧٠کاندا ئێمە جێگرەوەیەک دەدۆزینەوە: ئەو تۆمەتانەی ناو هەواڵ کە لەسەر بنەمای لێدوانی سەرچاوەکانەوە دەردەکەون، ئەو تۆمەتانەی بێبەشن لە لێکۆڵینەوەی هەواڵنێر لە راستییەکان. ئەو رەوتە لە ١٩٨٠کاندا پەرەی سەند و لە ١٩٩٠کاندا دووبارە بەرز بووەوە و تێکەڵەکە دەستی بە گۆڕان کرد. بەکارهێنانی سەرچاوەی نانەبراوە یان ناوپاریزراو بووەتە بەشێکی زۆر لە سەرجەم کارەکەدا و هەڵبەتە ئەو رەوتە لە هەواڵی تایبەت بە لوینسیکا گەیشتە ترۆپکی خۆی".

جیم رایزن هەواڵنێری لێکۆڵەوان و نووسەر گوتوویەتی بەشی زۆری گوزارشی لێکۆڵەوانی زۆربەی کات بنەماکانی هەرسێ شێوازەکەی تێدایە. وودوارد و بێرنستاین بۆ نموونە بەبەردەوامی لە کاتی ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەی خۆیان لەگەڵ لێکۆڵەوانانی حکوومەتی لە خۆیان دڵنیا دەبوونەوە. بەڵام جیاوازیی هەیە لە نێوان ئەوەی ئاخۆ کاری هەواڵنێرێک لە بنەڕەتدا رەسەنە، لێکدانەوەیی، یان لەبارەی لێکۆڵینەوەی کەسێکی تر‌ەوە. هەر جۆرە گوزارشێک هەڵگری بەرپرسیارێتی و مەترسییەکانی تایبەت بە خۆیەتی. هەرچەندە زۆربەی جار رۆژنامەنووسان بەرادەی پێویست ئاگەدار یان وریای ئەم جیاوازییانە نەبوونە.

رۆڵی چاودێری لاواز کراوە

لە هەڵکشان و داکشانی رۆڵی چاودێری لە ماوەی دوو سەدەی ڕابردووەدا ئێمە دەگەینە ساتێکی لاوازبوونەوە بەهۆی فریوخواردنەوە. ناوبانگی وودوارد و بێرنستاین سەرکەوتنی بەدواوە هات کە تێیدا هەواڵنێرانی وەک مایک والاس و مۆرلی سێیفر و هەری ریزنر و ئێد برادلی بوونە ئەستێرەی هەواڵەکانی خۆیان. خەڵک دەهات تا بزانێت ئەم هەفتەیە مایک و مۆرلی و هەری و ئێد کێ تووش دەکەن. رۆژنامەوانیی لێکۆڵەوانی بەتایبەتی لەسەر تەلەڤزیۆن بەم شێوەیە بووە ئامرازێک بۆ بەرژەوەندیی گشتی و زانیاریی هاوڕێ بوو لەگەڵ لافاوێک گوزارشی لێکۆڵەوانی. ئێستا کە زۆربەی وێزگەکانی ناوەخۆیی هەواڵ لە ئەمەریکادا تیمی لێکۆڵەوانیان هەیە و کۆوارە هەواڵییە پڕ جەماوەرەکانیش بەڵێنی پرۆگرامە شەوانەی تایبەت بە ئاشکراکردنی نهێنی دەدەن، ئێمە ژێرخانێکی هەمیشەییمان بۆ هەواڵی تایبەت بەئاشکراکردنی نهێنی دامەزراندووە. زۆربەی ئەم گوزارشکردنە تایبەتمەندییەکانی گوزارشی چاودێرانەی هەیە، بەڵام لەگەڵ جیاوازییەک. زۆربەی ئەم پرۆگرامانە چاودێریی دەستەبژێری دەسەڵاتدار ناکەن و لە دژی هەر ڕێتێچوونێک بۆ خراپەیەکی دیکتاتۆرییانە پاسەوانی ناکەن. لە جیاتیی ئەوە، هەوڵ دەدەن لە مەترسییەکان بۆ سەر سەلامەتیی کەسێنی یان کتێبی گیرفانیی کەسێک ئاگەداری بدەن. هەندێک لە بابەتە گشتییەکانی کۆواری هەواڵیی پڕ جەماوەر ئەوانەن: میکانیکەکانی ساختەچیی ئۆتۆمۆبێل، فریادڕەسانی بێ توانای مەلەوانگە. بازنەکانی کۆیلەداریی سێکسی، مالپاککەرەوەکانی قۆڵبڕ و شۆفێرانی

هەواڵنامەی کتێب

هەرزەکاری مەترسیدار.

لێکۆڵینەوەیەک لەبارەی پڕ جەماوەرترین کۆواره هەواڵییەکانەوە لە ١٩٩٧دا، بۆ نموونە، شێوازێکی گوزارشکردنی لێکۆڵەوانی بەدیار دەخات کە زۆربەی ئەو بابەتانەی پێوەندییان بەرۆڵی چاودێرانەی میدیاوە هەیە، پشتگوێ دەخات. کەمتر لە یەک هەواڵ لەناو هەر دە هەواڵێک لەسەر ئەم پرۆگرامانە پێوەندییان بە بابەتی تێکەڵکراوی پەروەردە و ئابووری و کاروباری دەرەوە و سوپا و ئاسایشی نەتەوەیی و سیاسەت یان خوشگوزەرانیی کۆمەڵایەتی- یان هەر بوارێکە کە بەشی زۆری پارەی گشتیی لێ خەرج دەکرێت. لە جیاتیی پتر لە نیوەی هەواڵەکان پڕژاونەتە سەر شێوەژیان و هەڵسوکەوت و پاراستنی مافی بەکاربەران و تەندروستی و سەرگەرمی لەبارەی ناودارانەوە. ڤیکتۆر نۆیفێڵد، بەرهەمهێنی ئەو کاتی ئی بی سی ٢٠/٢٠ بە لێژنەکەی گوت "کاری ئێمە پێشکەشکردنی هەواڵ نییە. کاری ئێمە دروستکردنی پرۆگرامی باشە".

سەلامەتی دەتوانێت زۆربەی جار ئامانجێکی گرینگ بێت بۆ گوزارشکردنی چڕوپڕ و رەخنەئامێز. لەگەڵ ئەوەشدا بەشی زۆری گوزارشکردنی "لێکۆڵەوانی" بەرجەستەکردنێکی وروژێنەرانەی هەلومەرجی رۆژانەیە. هەواڵی تەلەڤزیۆنە ناوەخۆییەکان زۆربەی جار تیمەکانی لێکۆڵەوانی بەکار دێنێت بۆ هەواڵی وەک "دەرگە مەترسیدارەکان"- گوزارشکردن لە مەترسییەکانی کردنەوە و داخستنی دەرگەکان، یان "ناو ئامێری جلشۆرەکەتان"- روانینێک لەوەی چۆن چلک و بەکتریا لەسەر ئەو جلانەی بەکاربەران لەناو جلشۆرەکانیان دایان دەنێن، دەگوازرێنەوە بۆ سەر جلەکانی تر. بیر لە تەلەڤزیۆنی لۆسانجلیس بکەوە کە بۆ دوو مانگ خانووێکی بەکرێ گرت و کۆمەڵێک کامێرای شاراوەی تێدا بەستەوە تاوەکو ئاشکرای بکات تۆ لە راستیدا ناتوانیت هەموو فەرەشەکانی ماڵەوەت بە ٩٥,٧ دۆلار خاوێن بکەیتەوە. یان زنجیرەیەک گوزارشی پڕ جەماوەر لە ناوەڕاستی ١٩٩٠ەکاندا لەبارەی سوخمەیەکەوە کە تەلە کانزاییەکانی رەنگە لە خاوەنی سوخمەکە بچەقن.

هەرچەندە ئەم گوزارشکردنە وێ دەچێت کاری لێکۆڵەوانیی رەسەن بێت، زۆربەی کات بەم شێوەیە نییە. یەکەم شت، زۆربەی کارەکە وەک لیز لیمی هەواڵنێری تەلەڤزیۆنی گوتوویەتی گوزارشکردنی لێکۆڵەوانی "تەنیا ئاو زیادکردن"ە. ئەمانە لەلایەن راوێژکارانی هەواڵی تەلەڤزیۆنییەوە دابین دەکرێن کە دەقاودەق نووسراو و وێنە و ئەو شارەزاییانەی پێویستن بۆ دیمانە یان ئەو دیمانانەی کە خۆیان لەسەر کاسێتن و بەتایبەتی بۆ هەڵسەنگاندنی جەماوەرکێشی دانراون، دەدەن بە وێستگەکان. هەندێک بەرهەمهێنی هەواڵی تەلەڤزیۆنی ئەم ئاشکراکارییانە بە "حەپەسێن" ناو دەبەن، داننان بەوەی ئەوان لە بایەخی کاری لێکۆڵەوانی بۆ بینەران فێڵ دەکەن لە جیاتیی ئەوەی لە راستیدا کارەکە پێشکێش بکەن. کێشەی دووەم ئەوەیە ئاشکراکردنی ئەو شتەی بەئاسانی زانراوەیە یان تەنیا شتێکی گشتییە لە نرخی رۆژنامەوانیی لێکۆڵەوانی کەم دەکاتەوە.

چاپەمەنی دەبێتە چیرۆکی شوانی درۆزن. ئەوە توانستی رۆژنامەوانیی لێکۆڵەوانی بۆ راکێشانی سەرنجی جەماوەر گەمژانە بەفیڕۆ دەدات، چونکە ئەمەی چەندین جار لەبارەی بابەتی بێ بایەخەوە ئەنجام داوە. چاودێرایەتی دەگۆڕێت بۆ جۆرێک لە سەرگەرمی.

گرینگیی ئەم گۆڕانە نابێت بەکەم بزانرێت. لە تەلەڤزیۆن، سەرەکیترین دەزگا بۆ هەواڵ، کۆواری قەرەباڵغ و بەشی تیمەکانی لێکۆڵەوانی بەشێوەیەکی کاریگەر شوێنی دۆکیۆمێنتاری یان هەر جۆرێکی تری گوزارشکردنێکی لێکۆڵەوانیی درێژیان گرتووەتەوە. لە ئەنجامدا هەندێک رۆژنامەنووس خەریکە گومان لە رۆڵی فراوانکراوی رۆژنامەوانیی لێکۆڵەوانی پەیدا دەکەن. پەتی کەڵەوونی نووسیاری وێستوێرد، رۆژنامەیەکی نوێ لە دێنڤری کۆلۆرادۆدا لێی بووە پرسیار ئاخۆ ئەوە چ کاریگەرییەکی لەسەر جەماوەرێکدا هەیە کە هیچ رێگەیەکی بۆ جیاکردنەوەی گوتەگوت و راستی نەبوو، کاتێک تێبینیی کرد "پرۆگرامی رادیۆیی گفتوگۆئامێز... دەنگۆ بڵاو دەکاتەوە و ئێستا وا بیر دەکاتەوە گوزارشی لێکۆڵەوانیی کردووە کە نوێیە، بەڵام گوێگرانیشی باشتر لە دی جێیەکانی رادیۆ تێ ناگەن کە ئەو پرۆگرامانە بەو شێوەیە نین".

تەنانەت پشتیوانیی جەماوەر بەگشتی بۆ گوزارشکردنی چاودێرانە خەریکە تووش دەبێت، هەرچەندە سەختیشە نهێنی ئاشکراکردنە بێ بایەخەکانیش بەهۆیەکەی دابنرێت. نیگەرانیی جەماوەر وێ دەچێت لەسەر ستاندارد و تەکنیکەکانی بەکارهاتوو لەلایەن هەواڵنێرانی لێکۆڵەوانەوە وەستابێت. ماوەی سااڵنێک کاری لێکۆڵەوانیی ئەندروو کۆهات بۆ سەنتەری لێکۆڵینەوەی پیوو بۆ خەڵک و چاپەمەنی، گەیشتبووە ئەو ئەنجامەی پاڵپشتیی جەماوەر بۆ رۆڵی چاودێرانە بە نەگۆڕی مایەوە لە کاتێکدا چاپەمەنی بەگشتی لە ١٩٩٠ەکاندا جەماوەرکێشیی دەستی بەدابەزین کردبوو. لە ١٩٩٧دا کۆهات ئەوەی دۆزییەوە جەماوەر رەخنە لە تەکنیکەکانی وەک خۆنەناساندنی هەواڵنێران و پارەدان بەسەرچاوەکان یان بەکارهێنانی کامێرا یان مایکرۆفۆنی شاراوە دەگرێت.

لە ماوەی دوو دەیەی رابردوودا جەماوەر هەروەها گومانێکی پتری هەبوو سەبارەت بە رەخنەی چاپەمەنی لە سوپا. ژمارەی ئەو کەسانەی پێیان وابوو ئەو گوزارشانە هێزی بەرگریی نەتەوەیی لاواز دەکات لە ٢٨٪ لە ١٩٨٥ بۆ ٤٧٪ لە ٢٠٠٥دا بەرز بووەوە. بەڵام بۆچوونی جەماوەر سەبارەت بە رۆڵی چاودێرانە جیاوازییەکی ئەوتۆی نەدیوە. لەگەڵ گوماناوییبوون لە مامەڵەکردنی حکوومەت لە شەڕی عێراقدا، پاڵپشتیی جەماوەر بۆ رۆژنامەوانیی چاودێرانە بەسەر سەرکردە سیاسییەکانەوە بەرە بەرە بەرز بووەوە. لە ٢٠٠٥دا ٦٠٪ی ئەمەریکاییەکان پێیان وابوو دامەزراوەکانی هەواڵی سەرکردە سیاسییەکانیان لەو شتانەی نەدەبووایە ئەنجامیان بدەن دوور کردووەتەوە، بەرزبوونەوەیەک لە چاو ٥٤٪ی ٢٠٠٣.

گوزارشکردنی لێکۆڵەوانی وەک لەدادگەدان

هەرچەندە هەموو گوزارشکردنێک کاری لێکۆڵینەوەی تێدایە، ئێمە وا تێ گەیشتووین رۆژنامەوانیی لێکۆڵەوانی رەهەندێکی ئەخلاقی دەخاتە سەر کارەکە. جەماوەر تێکەڵ بەکارەکە دەکات بۆ ئەوەی حوکم لەسەر نهێنیی هەڵماڵراو بدات و بەو مانایەیە دامەزراوەکانی هەواڵی بە شتێکی گرینگی لە قەڵەم دەدەن شتێکە شایەنی هەوڵێکی تایبەت بێت. لەم روانگەیەدا گوزارشکردنی لێکۆڵەوانی نەک تەنیا تیشکخستنە سەر بابەتێکە، بگرە هەروەها زۆربەی جار دروستکردنی حاڵەتێکی دادگەییانەترە بۆ سەلماندنی چەوتیی شتێک. لێرەدا رۆژنامەنووسان پێویستە ئاگەدار بن لەوەی بەڵگەی پێویستیان بۆ کارەکە هەبێت، بەتایبەتیش لەبەرئەوەی بابەتەکان زۆربەی جار دەکرێت وەک نهێنیی ئاشکراکردن یان ڕاپۆرتە هەواڵ بنووسرێن. کاتێک گومان لەوە کرا پزیشکێکی تۆپکاریی دەوڵەتی نەیتوانیوە بەتەواوەتی لە رۆڵی دایکی سەرۆک کلینتۆن (کە پەرستار بوو) لەناو مەرگێکی نائەنقەستدا بکۆڵێتەوە، هەواڵەکەی وەک پەردەهەڵماڵنێک دابەزاند. هەواڵەکە ئاماژەی بەو دەکرد کلینتۆن وەک پارێزگار "ماوەی چەندین ساڵ رەتی کردبووەوە پزیشکێکی تۆپکاریی دەوڵەتی لە کار لابدات کە یەکێک لە حوکمە دژیەکەکانی ڕێخۆشکەر بوو بۆ پاراستنی دایکی کلینتۆنی لە لێکۆڵینەوە لە مەرگی نەخۆشێکدا". کێشەکە لەوەدا بوو کە هەواڵەکە لە بنەڕەتدا سەرشێوێنەر و تەکنیکی بوو و بۆ بڕیاردانی یەکلاکەرەوە سەخت بوو. بۆ نموونە کلینتۆن کە لە هەڵبژاردنەوەی وەک پارێزگار شکستی خواردبوو ئەو کاتەی ڕووداوەکە دایکی تێوە گلابوو، سەری هەڵدابوو لە دەرەوەی ئەو پۆستە بوو. ژمارەیەکی زۆری هەواڵنێرانی تایمز تەنانەت ئەوانەیش کە لە دروستکردنی هەواڵەکەدا بەشدار بوون، ناکۆکییەکی بەهێزیان لەبارەی ڕەوابوونی هەواڵەکەوە هەبوو و پێیان وابوو دەبێت وەک هەواڵی بژاردە بنووسرێت نەک پەردەهەڵماڵین. تەنیا ئەگەر رۆژنامەکە هەواڵەکەی بە شێوازێکی تر نووسیبایەوە، هیچ ناکۆکییەک ڕووی نەدەدا. تایمز نەیتوانی لەوە تێ بگات هەواڵی پەردەهەڵماڵین لە ڕاستیدا کورتەیەکی کاری لێکۆڵەوانە و ئەو کەیسەی رۆژنامەکە پێشکێشی دەکرد دەبوایە ڕوون و ئاشکرا بێت، ئەگەر هەواڵەکە لەم تاقیکردنەوەیەدا دەرنەچوو، پێویستە وەک شتێکی تر بنووسرێت.

ڕووداوەکە پەنجە دەخاتە سەر کێشەیەکی گرینگ کە لەگەڵ مۆدێلی لێکۆڵەوانیدا دەردەکەوێت. دەزگای هەواڵی بەرامبەر بەو بابەتەی کە شتێکی هەڵە ڕووی داوە، هەڵوێستێک وەردەگرێت. لەبەر ئەوەشە کە رۆژنامەوانیی لێکۆڵەوانی بە هەواڵنێریی لایەنگرانە ناوبراوە یان وەک لێس وایتن ناوی دەبات "هەواڵنێرییەکی هاوڕێ لەگەڵ هەستێکی تووڕەیی" و هەر بۆیەش کورتکراوەی کۆمەڵگەی پیشەییانەی (Investigative Reporters and Editors) هەواڵنێر و نووسیارانی لێکۆڵەوان) وەک وشەی ire دەنووسرێت. لەبەرئەوەی ئەو شتەی رۆژنامەنووسی لێکۆڵەوان ئاشکرای دەکات رەنگە

ببێتە مایەی ئابڕووچوون و گۆڕانی ڕەوتی ڕووداوەکانی گشتی، ڕۆژنامەنووسەکە ئەرکێکی قورستری لە ئەستۆدایە نەک تەنیا بۆ سەلماندنی ڕاستییەکە بگرە بۆ بەشینەوەی زانیاری لەبارەی سروشتی سەرچاوەکانی ئەو زانیارییەوە.

بۆب وودوارد دەڵێت ئەو بۆ بەئەنجام گەیاندنی بنەمای چاودێری بەشێوەیەکی بەرپرسیارانە هەوڵ دەدات مێشک کراوە بێت. "ڕەنگە تۆ هەواڵێک بەمەبەستی لێکۆڵینەوە لە چۆنیەتیی هەڵمەتی کوتان لەلایەن بەشی تەندروستیی شارەکەوە دەست پێ بکەیت بەڵام... تێ دەگەیت هەواڵەکە لە ڕاستیدا لەبارەی خراپ بەڕێوەبردنی پرۆسەکەیەوە بەگشتی... تا دەتوانیت لە هەموو ئاراستەیەکەوە بڕوانە". بۆ ئەنجامدانی ئەوەش "دانانی تۆمارێک بۆ ڕووداوەکان و هەوڵدان بۆ ئاخاوتن لەگەڵ هەمووان و بەردەوام دیمانەکردنەوەیان هەندێک لەو کارانەن کە دەیانکەم".

لۆرێتا تۆفانیی براوەی خەڵاتی پوڵیتزر پشت دەبەستێت بە هێزی ئاخافتن لەگەڵ سەرچاوەگەلی ڕێتێچوو بەشێوەیەکی ڕووبەڕوو و هەروەها بەسەربردنی کاتێکی زۆر لەگەڵیان. ئەو لە هەواڵێکدا لەبارەی شێوازێکی بەربڵاوی زۆرەگێکردنەوە لەناو زیندانی مێریلەندا، کە ئەو کاتەی ئەو لە واشینتۆن پۆست بوو نووسیبووی، تاوانی وای ئاشکرا کرد کە بەمانای وشەوە لە بەرچاوی کاربەدەستانی یاساییەوە ڕوویان دەدا- تاوانگەلێک کە بەشێوەیەکی گشتی بۆ پۆلیس و دادوەرانەوە ئاشکران. بۆ گەیشتن بەوە، ئەو چەندین مانگ ئێواران پاش کارکردن سەرسەختانە لە دەرگەکانی دەکوتا بۆئەوەی کۆمەڵێک لە شایەتحاڵ ڕێتێچووە هەرە بێ مەیلەکان قسەی بۆ بکەن و ئەو توانی زنجیرەیەک هەواڵ بنووسێت کە بەڵگە بوون لەسەر بەربڵاوبوونی زۆرەگێکردن لەناو سەنتەری دەستبەسەرگرتنی پرینس جۆرج لە مێریلەندا. لە دواییدا تۆفانی ئەو شتەی بەرهەم هێنا کە نووسیارانی بە نەکردنیان دادەنا: هەواڵێکی بەڵگەدار لەسەر تاوانەکان لە ڕێگەی گواستنەوەی لێدوانی تۆمارکراو و ناوبراوی خەتاباران و قوربانیان و کاربەدەستانی بەرپرسیار کە دەبوایە ڕۆڵیان هەبووایە بۆ ئەوەی تاوانەکان هەر ڕوویان نەدابایە.

وەک تۆفانی گوتی کاتێک بابەتەکان بڵاو بوونەوە هەر هەموو بەڵگەی پێویست "بەئاسانی درا بە حکوومەت... هەموو شتێکی تێدا بوو. تۆماژە پزیشکییەکانی تێدا بوو. ناوی قوربانییانی تێدا بوو. ناوی زۆرەگێکارانی تێدا بوو". ئاشکراکردنی زانیارییەکە بۆ جەماوەر حکوومەتی ناچار کرد ئەو سیستەمە بگۆڕێت کە ڕێگەی بە زۆرەگێکردنەکان دەدا. لە کۆتاییدا، حکوومەت هەموو زۆرەگێکارانی حوکم دا.

هەروەها هەواڵنێرێکی لێکۆڵەوانی تر سوزان کێلێهر کە ئەو کات لەگەڵ ئۆرێنج کۆنتی ریجیستر لە کالیفۆرنیادا بوو، گوتوویەتی ئەو بەر لە هەر شتێکی پێوەندیدار بەهەواڵێکی لێکۆڵەوانی لەگەڵ سەرچاوەکانەوە بەدرێژی دەدوێت. بەم شێوەیە ئەوان تێ دەگەن ئەو ڕاستگۆیە و هەروەها تێ دەگەن تووشی چ شتێک دەبن. ئەو گوتی "پێش ئەوەی هەر کەسێک بەناوی سەرچاوەیەکەوە لە

هەواڵێکدا لەگەڵم بەشدار بێت، من پێی دەڵێم چۆن کار دەکەم. پێیان دەڵێم پێویستە دەنگیان تۆمار بکرێت. پێیان دەڵێم بەنیازم لەبارەیانەوە لە خەڵکی تر پرسیار بکەم، ئەوەش کە هەرچەندە من ئەوان بە کەسانێکی باش دەبینم، بەڵام بەنیازم لێیان بکۆڵمەوە... من پێیان دەڵێم (کاتێک رازی بوون قسەم بۆ بکەن، ئیتر تەواو. لە ڕاستیدا ئێوە دەسەڵاتتان نامێنێت، بەڵام دەسەڵاتی ئەوەتان هەیە تا چ ئاستێک حەز دەکەن بەشدار بن و کاتێک دەنگتان تۆمار دەکرێت، ئەگەر شتێک هەیە ئێوە ناتانەوێت من بیزانم، ئیتر پێم مەڵێن لەبەرئەوەیە کە شتەکە تۆمار دەکرێت)".

ئەم ئاستەی راشکاوبوون لەگەڵ سەرچاوەکان رێگەی بە کێڵێهر داوە پەردە لەسەر هەواڵی سەرسڕمێنەوە هەڵماڵێت. یەکێکیان پێشێلکارییەکانی کلینیکێکی نەزۆکیی دەرخست کە تێیدا هەندێک لە پزیشکەکان بەنهێنی و نایاساییانە هێلکەی زیادەیان لە نەخۆشەکانیان دەبرد و بە نەخۆشەکانی تریان دەفرۆشتەوە. وەک هەواڵی تۆفانی لەبارەی زۆرەگێکردنی ناو زیندانەکەوە، هەواڵی کێڵێهر بەهۆی تۆمارە پزیشکییەکان و زانیاریی دەنگیی تۆمارکراو لەلایەن ئەو خەڵکانەی لە پرۆسەکەدا گلا بوون، بەوردی دۆکیومێنت کرابوو. هەروەها وەک هەواڵەکەی تۆفانی ئەوەش خەڵاتی پوڵیتزری بردەوە.

مایکڵ هیڵتزیکی هەواڵنێری لێکۆڵەوان لە بواری بازرگانی لە لۆسانجلێس تایمزدا کە براوەی خەڵاتی پوڵیتزر بوو گوتوویەتی تاکە گرینگترین تەکنیکی لە پیشەکەیدا "وەدەستهێنانی بەڵگەکانە". ئەو دەڵێت پاشماوەی کارەکە ئاسانە، سەرچاوەی نهێنی و چاوپێکەوتنی نهێنی "هەر هەموو دیکۆری گوزارشکردنی لێکۆڵەوانی کە تۆ لە هۆڵیوودا دەیبینیت. بەڵام ئامانجە گشتییەکە ئەوەیە پێویستە هەموو شتەکان بەڵگەدار بکەن. خاڵی گشتی لە سەروو کارکردن لەگەڵ سەرچاوەکان ئەوەیە وایان لێ بکەیت بەرەو ئەو شتانە ڕێنوێنیت بکەن کە تۆ بە دژیەکییەکی ئاشکرایان دادەنێیت". هیڵتزیک و هاوکارەکەی چاک فیڵیپس بەهاوبەشی خەڵاتی پوڵیتزریان بردەوە بەبۆنەی هەواڵێک کە ئاشکرای کرد خەڵاتەکانی گرەمی کە وا زانراوە بۆ خێرخوازی بێت، دەرامەتێکی گەورە و قازانجێکی خێرخوازانەی کەمیان هەیە. دامەزرێنەرانی گرەمی بە گرتنەبەری کاری یاسایی و شتی تر هەڕەشەیان لە هەواڵنێران کرد. "ئەوان نەیاندەتوانی دەستمان لەسەر بەرز بکەنەوە، چونکە هەموو شتێک نووسرابوو. کاتێک شتەکە دۆکیومێنت کراوە، هەموو قسە بۆشەکان و هەڕەشەکان بێ مانان. جێی پێت پتەوە".

لەگەڵ پێشکەوتنی سەدەی بیست و یەکەم، شۆڕشی تەکنەلۆجیا و ئەو دامەزراوە ئابووریییەی لێیەوە سەرچاوەی گرتووە، هەلی نوێ دەڕەخسێنن و هەروەها هەڕەشە لە چاپەمەنییەکی چاودێریی سەربەخۆش دەکەن. پێوەندیی دیجیتاڵی ڕێگە بە زانیاری دەدات زۆر بەئاسانتری و خێراتری بگوازرێتەوە، بەڵام پێوەندییەکە هەروەها ڕێخۆشکەرە بۆ داهێنانی کۆمپانیای هاوبەشیی نێودەوڵەتی لە بواری پێوەندییەکاندا کە بەرهەڵستی خودی چمکی دەوڵەتی نەتەوەیی دەکەن. وەک

پێشتر باسمان لێوە کردووە، لە زۆر باردا ئەم کۆمپانیا هاوبەشییە ئاوێتە نێودەوڵەتییانە وەک جەنەرالّ ئێلێکتریک و والّت دیزنی یان کۆمپانیای هاوبەشیی ئێی ئۆ ئێڵ تایم وارنر رۆژنامەنووسیان تێهەڵکێش بە کولتوورە هاوبەشییە بەرفراوانترەکانیان کردووە. هاوبەندییەکانی ناو کۆمپانیایەکی وەک ئێی ئۆ ئێڵ تایم وارنر بێ ژمارن، بۆیە هەر ئیدیعایەکی رۆژنامەنووسانی بۆ سەربەخۆبوون زۆری پێ ناچێت ناواقیعی دەبێت. بۆ هەواڵنێرێکی تایم زۆر سەختتر دەبێت نەک تەنیا ئێی ئۆ ئێڵ، بگرە هەر هەموو تۆڕەکە، بازرگانیی ئینتەرنێتی، سەرگەرمی و تەلەڤزیۆن و پێوەندییەکانی تیلیکۆمی رووماڵ بکات. ئەزموون پێشانی دەدات بەتێپەڕینی کات و کاتێک کاربەدەستانی هەواڵی پەروەردەکراو لەم ژینگەیە دەگەنە پۆستی سەرکردایەتی، ئیدی رەنگە گێڕانی رۆڵی چاودێرانە لەسەر هاوپشکی کۆمپانیای هاوبەشیی خۆت نرخێکی نەبێت.

تیۆری چاپەمەنییەی ئازادی سەرچاوەگرتووە لە رۆشنبیری- واتە ئەوەی دەنگێکی سەربەخۆ هەیە بۆ چاودێریکردنی کاریگەرییەکانی دامەزراوە بەهێزەکانی ناو کۆمەڵگە- بووەتە جێگەی گومان. ریفکا رۆزنواین لە گوتارێک بۆ هەڵسەنگاندنی کۆمپانیاکانی ئاوێتەکاری میدیاوە لە بریڵز کۆنتێنتدا نووسی "ئەم کۆمپانیا ئاوێتەکارانە لە کاری میدیادا گرینگن بەشێوازگەلێک کە کڕیارانی تر گرینگ نین. هەبوونی پێنج یان شەش کۆمپانیای میکانیکی سەرەکی رەنگە بەس بێت بۆ پارێزگاریکردن لە کێبەرکێی نرخ و بەرهەم کە تیۆری ئابووریی کۆن و یاسای دژە قۆرخکاری بازرگانی پڕژاونەتە سەری. بەڵام چڕکردنەوەی زۆربەی هێزەکە لە دامەزراندن و دابەشکردنی هەواڵ و بیرۆکە لە پێنج یان شەش کۆمپانیای هاوبەشی ئاوێتەی تایبەت بە میدیای کە کۆمەڵێکی گەورەی بەرژەوەندییەکانە هەیە، هەموو جۆرە کێشەیەکی تر دێنێتە ئاراوە. هیچ نەبێت لەوەی پێوەندیی بەدەربڕینەوە هەبێت تایبەتمەندییەکی جۆرەوجۆرێتیی هەیە کە بەهێزیشە و سنووری تیۆری ئابووریی میکانیکی دەبەزێنێت.

مێژوو ئاماژە بەوە دەدات ئابووریەکی بازاڕی لە کۆمەڵگەیەکی کراوەدا توانای ئەوەی هەیە خۆی لە رەگوڕیشەوە نوێ بکاتەوە و. ئاماژە هەن لەبارەی کاردانەوەی بازاڕ بەرامبەر بە نیگەرانی بۆ لەدەستدانی سەربەخۆیی رۆژنامەوانیی ئەمەریکاییەوە. دەیەی ١٩٩٠ەکان پەرەسەندنێکی هەستپێکراوی لە ناوەڕۆک و قووڵایی و سروشتی رەخنەئامێزی بەرهەمەکانی بڵاوکراوەکانی سوودوەرنەگرەوە دیت کە چاودێریی چاپەمەنییان دەکرد. ئەوانەش نیمن ریپۆرتز و کۆڵۆمبیا جۆرنالّیزم ریڤیوو و ئەمێریکەن جۆرنالّیزم ریڤیووی دەگرتەوە. لە ١٩٩٨دا ستیڤن بریڵی دامەزرێنەری کۆمپانیای رۆژنامەوانی بازاڕێکی بڵاوکراوەی تێبینی کرد کە چاودێریی میدیای دەکرد، بەلەخۆگرتنی چاپەمەنیش و لە پێناو قازانجێکدا کاری دەکرد.

هەرچەندە هەڵمەتەکەی بریڵ وەک پڕۆژەیەکی بازرگانی شکست هێنا، بەڵام وەک موژدەی رۆڵێکی نوێی سەرەتایی بوو بۆ هاووڵاتییانی لێکۆڵەوان. لە کاتێکدا تاکەکانی بڵۆگەرکاری سەر

ئینتەرنێت لە زیادبووندان، زۆرێکیان دەپرژێنە سەر چاودێریکردنی خودی چاپەمەنی بەلەخۆگرتنی هەوڵەکانی گوزارشی لێکۆڵەوانیش. کۆمەڵگەی بەرژەوەندیخوازی خێرا لەسەر ئینتەرنێت لە درەنگانی ١٩٩٠ەکاندا گەشەیان سەند تاوەکو بەشێوەیەکی کاریگەر پرسیار لەبارەی پەردەهەڵمالێنەکانی چاپەمەنیی ئاراستە بکەن. لە یەکێک لە هەرە بەناوبانگترین حاڵەتەکاندا بلۆگەرێک کە خۆی بە بوکهێد وەسف کرد (بەناوی کۆمەڵگەی ناو ئاتلانتا کە ئەو لێی دەژیا) لە دژی ژمارەی چوارشەمەی سی بی ئێس لە ٢٠٠٤دا لەبارەی پرۆگرامی ٦٠ مینیتسەوە وەستاوە و پێی وابوو لە ساڵانی شەڕی ڤێتنامدا گاردی نیشتمانیی تێگزاسی لایەنگریی سیاسیی بۆ جۆرج دەبلیوو بووش هەبووە.

بەرهەڵستیی بوکهێد گومانی خستە سەر راست و دروستیی ئەو بەڵگانەی دان رازر بۆ پشتیوانیکردن لە بۆچوونەکانی بەکاری هێنابوون. هەرچەندە بوکهێد هیچ بەڵگەیەکی راستەقینەی بۆ پشتیوانیکردن لە بۆچوونی خۆی دابین نەکردبوو، لە ماوەی چەند سەعاتێکدا جەماوەرەکەی لەسەر ئینتەرنێت دەنگیان هەڵبڕی و گومان و بڕە داتای سەلێنەر کە زوو بەدواییەوە هاتن سی بی ئێسی ناچار کرد لە راست و دروستبوونی بۆچوونەکان بکۆڵێتەوە. لە دواییدا، رازر بەئاشکرا هەواڵەکەی بە " هەڵەیەک" ناو برد و داوای لێبووردنی کرد. چوار ئەندامی ستافی سی بی ئێس لە کار لادران، لەوانەش بەرهەمهێنی پلەبەرزی هەواڵەکەی بووش. رازر خۆیشی دواتر لە بێژەرایەتیی هەواڵی ئێوارانی سی بی ئێس نیووز وازی هێنا و زۆری نەبرد یەکێکی تر جێگەی سەرۆکی هەواڵکاریی سی بی ئێس ئەندروو هێیواردیشی گرتەوە.

رەنگە گرینگتر لە شەونخوونیی ئەم میدیا چاودێرانەی ئەو راستییە بێت کە ئامرازەکانی دابینکراو لەلایەن ئەم تەکنەلۆجیایەی پێوەندییە نوێیەکانەوە هەلی ئەوەیان رەخساندووە بۆ ئەوەی لە راستیدا هەر کەسێک چاودێری و تەنانەت ڕکابەرێتیی چاپەمەنی فەرمانڕەوا بکات. هەرچەندە ژمارەیەکی کەم بلۆگەر وێ دەچێت بەم ئاراستەیەدا بڕۆن- واتە بەرهەمهێنانی هەواڵی هاوڵاتیانە لە ڕێگەی کۆکردنەوەی زانیاری بەشێوەی ریپۆرتاج یان لێکۆڵەوانی- هەندێک رۆژنامەنووسی پێشەوەر گرەوی کارکردن لە دەرەوەی داوودەزگە و رێکخراوی دامەزراویان کردووە.

نموونەیەک بۆ ئەم رێتێچوونە سەنتەری دەستپاکیی گشتییە لە واشینتۆن کە لە ١٩٩٠ لەلایەن چارلز لویس، بەرهەمهێنێکی ٣٤ ساڵانی پرۆگرامی ٦٠ مینیسی سی بی ئێس نیووز دامەزرا. لویس کە لەژێر پاڵەپەستۆ بۆ بەرهەمهێنانی هەواڵی "سەرنج ڕاکێشتر" و وازهێنان لەو هەواڵانەی داوای کات و هەوڵێکی پتر دەکەن، نائومێد بووبوو، وازی لە کارەکەی هێنا لە پێناو دامەزراندنی جۆرێکی نوێی دامەزراوەی هەواڵی کە "پێویست نەبوو نیگەرانیی جەماوەری شەوانەی نێلسن یان لانی کەم دواین ژمارەی ئابوونەدەرانەوە بێت".

بە پاڵپشتیی داراییی دامەزراوەی مرۆڤدۆستانەوە، لویس وۆرکشۆپێکی بۆ رۆژنامەنووسانی

هاوبیری خۆی دامەزراند بۆ هەوسارکردنی هێزی کۆمپیوتەر و دەسەڵاتی وێب. لە ١٩٩٩دا چل دانە لە هەواڵە سەرەکییەکانی سەنتەرەکە بەئاسانی وەرگیران و لەلایەن ئەو دامەزراوە هەواڵییە کۆنەکانەوە کە ئیتر پشتیوانییان لە ستاف نەدەکرد بۆ ئەنجامدانی کاری هاوشێوە، بڵاو کرانەوە.

هەرچەندە ئەو سەنتەرەی لویس دایمەزراند بەباشترین دەستپێشخەرییەکان لە بواری رۆژنامەوانیی سەربەخۆ ناسراوە، دەستپێشخەریی تریش هەن. کۆمپانیای هاوبەشیی سندووقی رۆژنامەوانیی لێکۆڵەوانی یارمەتیی دارایی دەبەخشێت بەو هەواڵنێرانی سەربەخۆیانەی "لە دەرەوە و بێ پاڵپشتیی دامەزراوەی هەواڵیی سەرەکییەوە" کار دەکەن. دەزگای ئالیسیا پەترسن کۆمەکی دارایی بۆ پشتیوانیکردن لەو هەواڵنێر و نووسیارانە دەبەخشێت کە لە دامەزراوە هەواڵییە کۆنەکان کار دەکەن.

ئەنیستیتۆی ئۆپن سۆسایتیی سەر بەدەزگای سۆرۆس بەم دواییانە دەست کردووە بە بەخشینی یارمەتیی دارایی هاوشێوە بۆ هەواڵنێری لەبارەی بابەتی لەدادگەدانی تاوانییەوە. رۆژنامەنووس دێیڤید بێرنهام لەڕێگەی پارەدان بەبێ سوودوەرگرتن و هەروەها یارمەتیی زانکۆکانەوە، ئەو سۆفۆێری داهێناوە کە ڕێگە بە رۆژنامەنووسان دەدات بە یارمەتیی کۆمپیوتەر گوزارشی لێکۆڵەوانی لەسەر تۆمارەکانی حکوومەت ئەنجام بدەن. لە ماوەی هەڵبژاردنە سەرەتاییەکانی ٢٠٠٠دا مۆرتن مینتزی رۆژنامەنووس، کە هەواڵنێرێکی لێکۆڵەوانیی کۆنەکاری واشینتۆن پۆست بوو بەبەردەوامی بۆ تۆمپێین دوت کۆم، هەواڵی لەبارەی ئەو بابەتانەوە دەدا کە لە درێژەی هەڵمەتەکەدا ئاراستە نەدەکران ماڵپەڕێکی سوودوەرنەگر کە شرۆڤەکانی لەبارەی ئەو بابەتانەی میدیای گشتییەوە زۆربەی جار پشتگوێی دەخست، بڵاو دەکردەوە.

بە هەمان رادەی کە ئەم هەوڵانە سەرنج ڕاکێشن، پێویستە بە ساوا و نەگەییو هەژمار بکرێن، ئەمەش بەدڵنیاییەوە بەبەراوردکردنیان لەگەڵ رۆژنامەوانیی گشتیدا. پاڵپشتیی دامەزراوەی مرۆڤدۆستانەی تایبەت بەهەمان ئەو خێراییەی کە دەدرێت، رەنگە نەمێنێت و توانای ئەو هەوڵانە بۆ پەلکێشکردنی جەماوەر پشت بە سەرنجی دەزگا میدیاییەکانی سوودوەرنەگرەوە دەبەستێت بۆ بڵاوکردنەوەی لێکۆڵینەوەکانیان.

سەنتەرەکانی رۆژنامەوانیی سەربەخۆ پێشانی دەدەن چۆن تەکنەلۆجیای نوێ دەتوانێت ڕێگەی بەرهەمهێنان و گەیاندنی هەواڵ هەموار بکات. لانی کەم ڕێی تێ دەچێت ئەمە گرەوێک بخاتە بەردەم دامەزراوە هەواڵییە کۆنەکان و ئاماژە بەوە دەدات ئەگەر میدیای کۆن بەهەر شێوازێکی رژدەوە واز لە رۆڵی چاودێری بێنێت، ئەوانی تر ئەو رۆڵە وەردەگرن. تەنانەت هاکەرێکی تەنیاش کە ئێستا خەریکی سەروژێرکردنی داتابێیس و ژووری چاتە دەتوانێت شێوە بە ڕەوتی هەواڵ بدات یان تەنانەت بیشیسەپێنێت، وەک مەت دراج رووبی کردووەتەوە.

بەڵام لە سەرووی بۆچوونی ئۆتۆپیانە لەبارەی تەکنەلۆجیاوە پرسیارگەلێکی ئابووریی کارەکی

هەن کە هێشتا وەڵام نەدراونەتەوە. ئاخۆ هیچ کام لەم دەزگا هەواڵییە نوێیانە سەرنجی ژمارەیەکی بەرچاوی جەماوەر بۆ ئەو شتەی ئەوان دەیانەوێت باسی لێوە بکەن، کۆ دەکەنەوە؟ و ئەگەر بتوانن، ئاخۆ دەکرێدرێن یان تێهەڵکێش دەکرێن بە کولتوورێکی کۆمپانیای هاوبەشیی گەورە کە دامەزرێنەرانیان ویستوویانە لێی رزگار بن؟ لەم ساتەدا وەڵامەکە روون نییە. بەڵام هۆکار هەن بۆ ئەوەی گومانی لێ بکەین. بەشەکانی هەواڵیی تۆڕەکانی تەلەڤزیۆنی رووتەرین مۆدێلمان لە دامەزراوەیەکی هەواڵیی ئابووریی نوێ پێشکێش دەکەن. ئەوانە یەکەمین دامەزراوە رۆژنامەوانییە سەرەکییەکان بوون کە تێهەڵکێش بە کۆمپانیا هاوبەشییە نارۆژنامەوانییەکانەوە کران. بەڵام کاتێک لە بەرامبەر تەکنەلۆجیای نوێدا بەرە بەرە لە بنەڕەتدا جەماوەریان لەدەست دا، لە ئەرکی رژدی چاودێرانەوە بۆ مۆدێلێکی هەواڵ، تەنانەت هەواڵی لێکۆڵەوانیش، لەسەر شێوەی سەرگەرمی لایان دا. ئەو مۆدێلە، تاکە بەڵگەیەک کە ئێمە ئێستا بۆ کاریگەریی کۆمپانیا هاوبەشییە ئاوێتەکارەکانی جیهانی لە بواری هەواڵ هەمانە، گومانێکی زۆر دروست کردووە کە رۆژنامەوانیی لێکۆڵەوانی بەردەوام لەو ئاستەدا بمێنێتەوە کە ئێمە لە نیو سەدەی رابردوودا پێی ئاشنا بووین.

رۆڵی چاودێرانە لە هیچ رۆڵێکی تر ناچێت. تاکە شتێکی کە بە هەموو رۆژنامەوانیی تر دەچێت، ئەوەیە پێویستی بە شارەزاییی تایبەت، مەزاچێکی تایبەت و برسێتییەکی تایبەتە. هەروەها داوای دڵسۆزیی رژدی سەرچاوەکان و مەیلێک بۆ ئاشکراکردنی نیگەرانییە رژدەکان و چاپەمەنییەکی سەربەخۆ لە هەر بەرژەوەندییەک دەکات جگە لە بەرژەوەندیی دواین کرپیاری هەواڵەکە. سەرەڕای هەر هەموو ئەو پەسنەی درا. بنەمای چاودێرانە وەک ئەوانی تری لێرەدا باسیان لێوە کرا، ئەمڕۆکە لە هەر کاتێک زیاتر تووشی گرەوەی پتر بووەتەوە. بەڵام وەک دواتر دەبینین، سروشتی پەرەگری رۆژنامەوانی وەک کۆڕبەندێکی جەماوەری شەپۆلێکی نوێی رۆژنامەوانی بەشێوەی راگەیاندن لێ کەتووەتەوە، کە پێویستیی بۆ رۆژنامەوانییەکی چاودێرانەی زیندوو و رژد یەکجار هەستیارتر کردووە. لەم سەدە نوێیەدا پێویستە چاپەمەنی نەک تەنیا چاودێریی حکوومەت بکات، بگرە چاودێریی جیهانی پەرەگری دامەزراوە سوودوەرنەگرەکان، جیهانی کۆمپانیا هاوبەشییەکان و مشتومڕیی جەماوەریی پەرەگریش بکات کە تەکنەلۆجیای نوێ بەرهەمی هێناوە.

ئەمە رێتێچوونی رێبازێکی نوێی رۆژنامەوانی بەهێزتر دەکات. وەک نموونەکەی پێشوو لەبارەی گومانەکانی بڵۆگەرێکەوە سەبارەت بە راست و دروستیی هەواڵێکی نەتەوەیی روونی کردەوە، سەرهەڵدانی هاوولاتییەکی بەشدار و چالاک بۆ چاودێریکردنی چاپەمەنیی رۆژنامەوانیی چاودێرانە بەرەو ئاراستەیەکی نوێ دەبات. گونجاندنی بنەماکانی رۆژنامەوانی لەگەڵ تەکنیکەکانی بڵۆگەری هاوولاتی نەک تەنیا ئامرازێکی بەهێزی نوێ بۆ هەواڵنێریی چاودێرانەوە بەرهەم دێنێت، بگرە دەبێتە هۆی داننان بەپێویستی بۆ رۆژنامەوانییەکی دامەزراوە لەسەر هاوکاریی نێوان چاپەمەنی و جەماوەر.

تێما: چیاپاز
لە خەباتی چەکداریيەوە بۆ خەباتی سیڤیل و مەدەنی

جێگری فەرماندە مارکۆس

بەشی یەکەم

دوو سەرنج

– بزووتنەوەی چەکداریی چیاپاز لە مێکزیکۆ یەکێک لە نوێترین و سەرنج ڕاکێشترین بزووتنەوەکانی جیهانە. یەکێک لە ڕێبەرانی ئەم بزووتنەوەیە مارکۆسی بەنێوبانگە کە وەک ڕووناکبیرێکی گەورە لە ئاستی جیهاندا ناسراوە. هەڤی خۆیەتی ئەگەر بۆ یەکەم جاریش بووە نووسینێک لەسەر چیاپاز و بزووتنەوەی زاپاتیستەکان لە میدیای کوردیدا بڵاو بکرێتەوە. ئەمە لەلایەک هەستی دڵسۆزی و هاوخەباتی نووسەری ئەم بابەتە بۆ کێشەی گەلی ئیندیانی مێکزیکۆ بە تایبەتی و بزووتنەوەی سیڤیل و دیمۆکراتیکی دژی بازاڕی گلۆبالیزەیشن بەگشتی نیشان دەدا و لەلایەکی تریشەوە کوردان دەتوانن بە خوێندنەوە لەسەر کێشەی گەلی ئیندیان و خەباتی دیمۆکراتی و هاوچەرخانەی بزووتنەوەکانی ئەمەریکای لاتین ئەزموون وەربگرن و لە تێشووی خەباتی ڕزگاریخوازانەی خۆیاندا کەڵک لەو ئەزموونانە وەربگرن.

– نووسینی یەکەم، وەرگێڕانی بەشێک لە نووسینێکی ئەکادیمی بە زمانی سوێدییە کە ساڵی ٢٠٠٣ لەلایەن منەوە لە دێپارتمێنتی "لێکۆڵینەوە لە شەڕ و ئاشتی" لە زانکۆی ئوپسالادا بە زمانی سوێدی نووسراوە.

نووسینی دووەم، بەشی یەکەمی نووسینێکی دوور و درێژی مارکۆسە بەناوی حەوت بیر لەسەر جیهان. مارکۆس لەم نووسینەدا باسی حەوت باس وەک تیۆری، دەوڵەتی نەتەوەیی و شار،

وەرگێڕانی لە سوێدییەوە: سیاوەش گۆدەرزی

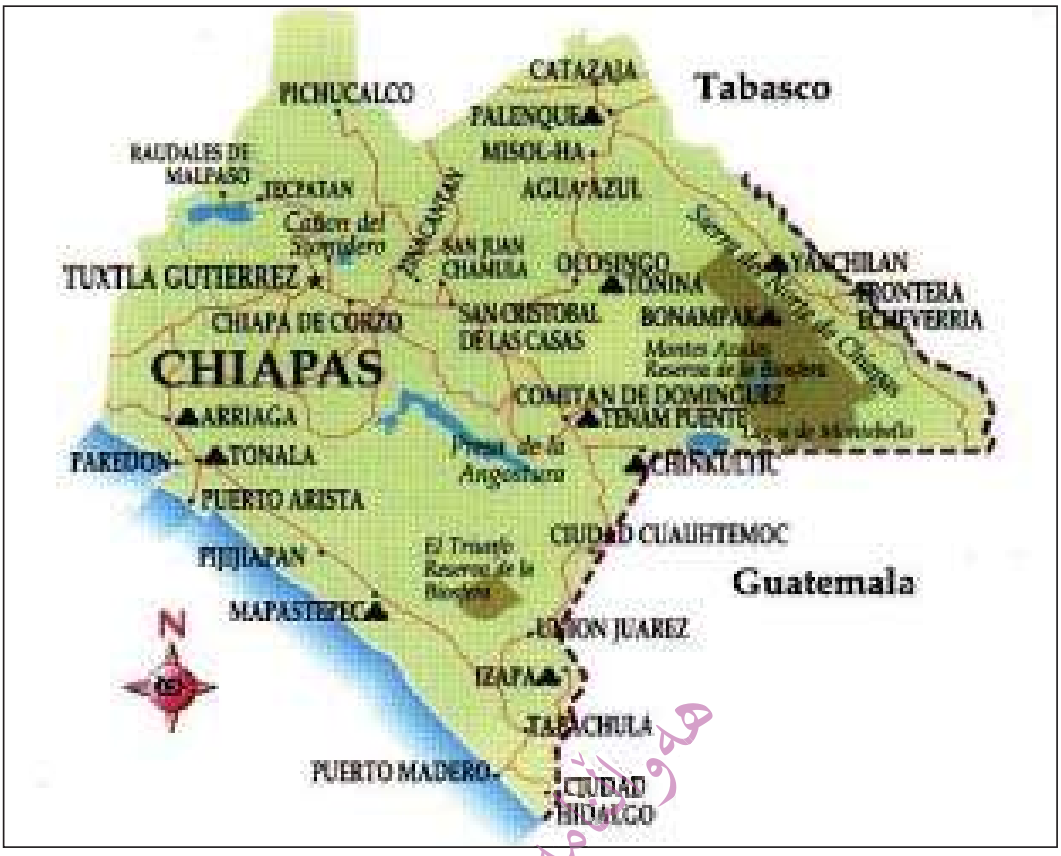

سیاسەت، شەڕ، کولتوور و بەرهەڵستکاری و خۆپێشاندان دەکا. لێرەدا تەنیا بەشی یەکەمی باسەکە "تیۆری" بڵاو دەبێتەوە. ژێردێرەکە بە ناوی "تیۆر، ڕووناکبیر و بزووتنەوە گەلییەکان" لەلایەن وەرگێڕەوە داندراوە.

کورتەیەک

کێشەی دوور و درێژی چیاپاز لە مێکزیکۆ لە ساڵی ١٩٩٤ گەیشتە چڵەپۆپەی توندوتیژی ئەو کاتەی کە ڕێکخراوی "EZLN Ejército Zapatista de Liberación Nacional" (ئەرتەشی ڕزگاریدەری نەتەوەیی زاپاتیستەکان) دەستی دایە هێرشێکی چەکدارانە بۆ سەر بنکەکانی پۆلیسی مێکزیکۆ. ڕاپەڕینی چەکدارانەی زاپاتیستەکان کە لە ڕۆژی ١ی ژانویەی ١٩٩٤ بە شێوەیەکی چاوەڕواننەکراو دەستی پێ کرد، لە ڕاستیدا چەند ساڵ پێش لەو ڕێککەوتە گەلاڵەڕێژی کرابوو. لەم هێرشە چەکدارییەدا زاپاتیستەکان چوار شارۆکەیان گرت و بە تەواوی خستیانە ژێر کۆنترۆڵی خۆیان، بەڵام هەر زوو لەلایەن هێزە نیزامییەکانی مێکزیکۆوە پاشەکشەیان پێ کرا. پاش ١٢ ڕۆژ شەڕ و پێکدادان لەلایەن دەوڵەتی مێکزیکۆوە ئاگربەستێکی یەکلایەنە ڕاگەیەندرا و داوا لە زاپاتیستەکان کرا کە ئامادەی خۆیان بۆ وتووێژ لەگەڵ دەوڵەت دەربڕن.

هەژاری، برسییەتی و نەبوونی دیمۆکراسی لە هۆکارە بنەڕەتییەکانی ئەم کێشەیەیە.

نایەکسانیی دابەشکرانی سامان و داهاتی ولات ڕەنگە یەکێک لە سەرچاوە گرینگەکانی ئەم کێشەیە بێ، بەڵام لەژێر ستەم مانەوەی ئیتنیکی و زۆر فاکتۆری تری ئابووری و سیاسی دەتوانن وەک هۆکارەکانی تری کێشەی چیاپاز پێناسە بکرێن.

پاش ڕاپەڕینی ١٩٩٤ حکوومەت ژمارەیەکی یەکجار زۆری هێزی نیزامیی لە ناوچەکانی چیاپازدا جێگیر کردووە. ڕاپۆرتی ڕێکخراوە خێرخوازەکان نیشان دەدا کە هێزە نیزامییەکان و هەروەها گرووپە چەکدارەکانی سەر بە حکوومەت لە پێشێلکردنی مافی مرۆڤ وەک کوشتن و لەنێوبردنی زاپاتیستەکان و خەڵکی سیڤیلدا دەستێکی باڵایان هەیە. ڕێکخراوی لێبووردنی گشتی لە نوێترین ڕاپۆرتی ساڵانە ٢٠٠٣ی خۆیدا حکوومەتی مێکزیکۆی بەهۆی لەژێرپێنانی پرەنسیپەکانی مافی مرۆڤ تاوانبار کردووە. لەو ڕاپۆرتەدا ئاماژە بە کوشتن، ئەشکەنجەدان و بەندکردنی زاپاتیستەکان و خەڵکی سیڤیل لەلایەن هێزەکانی حکوومەتەوە لە ناوچەی چیاپاز کراوە. سەرەڕای ئەمە هەر لە ساڵی ١٩٩٤وە هەتا ئێستا حکوومەتی مێکزیکۆ و ڕێکخراوی EZLN لە هەوڵی ئەوەدان بگەنە چارەسەرییەک بۆ کێشەکە بەڵام هەتا ئێستا نەگەیونەتە ڕێککەوتنێکی بنەڕەتی.

مێژوو، کێشە و هۆکارە سەرەکییەکانی کێشەکە

مێکزیکۆ بەپێی نۆرمەکانی ڕۆئاوا وڵاتێکی دیمۆکراتییە و سیستەمی حکوومەتەکەی فیدراڵییە کە لە ٣١ حکوومەتی ناوچەیی فیدراڵ پێکهاتووە. سەرکۆمار هەر شەش ساڵ جارێک هەڵدەبژێردرێ، بەڵام بەپێی قانوونی بنگەیی بۆی نییە بۆ جاری دووەم خۆی کاندید بکاتەوە. سەرکۆمار دەستەڵاتێکی یەکجار زۆری هەیە و لە بەرانبەر کۆنگرێس کە سەرجەم لە ٥٠٠ نوێنەر و سێنات کە لە ١٢٨ نوێنەر پێکهاتووە، بەرپرسە. سەرکۆماری ئێستا ناوی ڤیسێنت فۆکس Vicente Fox کە سەر بە حزبی ڕاسترەوی PAN Partido de Accion Nacionalە. حزبی PAN ساڵی ٢٠٠٠ توانی کۆتا بە دەستەڵاتی حەفتا ساڵەی حزبی سۆسیال دیمۆکراتی PRI Partido Revolucionario Institutucinal بێنێ. حزبی سۆسیال دیمۆکراتی PRI هەر لە ساڵی ١٩٢٩ هەتا ٢٠٠٠ بۆ ماوەی حەفتا ساڵ دەستەڵاتی بەدەستەوە بوو. حزبی سۆسیال دیمۆکرات بەهۆی بەستراوەیی قایمی بە سەندیکای کرێکارییەوە، لە ماوەیەکی دوور و درێژدا توانیویەتی دەستەڵات بەدەستەوە بگرێ و وڵات بەشێوەیەکی تاک حزبی بەڕێوە بەرێ. ئەڵبەت نابێ ئەوەش لە بیر بکرێ کە هەتا ساڵی ١٩٥٠ ئەم حزبە تاقە حزبی قانوونی مێکزیکۆ بووە و حزبی تر بۆیان نەبووە لە هەڵبژاردندا بەشداری بکەن. لە دەیەی پەنجاکانەوە بە دواوە وردە وردە ئاڵوگۆڕ و ریفۆرم لە سیستەمی بەڕێوەبەری وڵاتدا کراوە و ڕێکخراوی تر بۆیان هەبووە لە هەڵبژاردنی سەرکۆماریدا بەشداری بکەن. بەڵام لە هەمان کاتدا حزبی سۆسیال دیمۆکرات بۆ مانەوەی لەسەر دەستەڵات هەموو چەشنە کارێکی دزێویی وەک فێڵ و تەڵەکە و بەرتیل دانی ئەنجام داوە و بەهۆی مانەوەی دوور و درێژی لە

دەستەڵاتدا تووشی گەندەڵی هاتبوو.

کاتێک لە دەیەی ١٩٧٠دا نرخی نەوت لە بازاڕی جیهانیدا بەرز بووەوە، مێکزیکۆ وەک ئەندامی ڕێکخراوی Opec بەهۆی فرۆشتنی نەوتێکی زۆرەوە، خەزانەی حکوومەتی دەوڵەمەند کرد و ئەمەش بووە هۆی پێشوەچوونی ئابووری لەم وڵاتەدا. نرخی بەرزی نەوت و پێشوەچووەنە ئابوورییەکان وایان کرد کە حکوومەتی مێکزیکۆ قەرزێکی زۆر و زەبەن لە سندووقی دراوی جیهانی IMF وەربگرێ بۆ وەگڕخستنی زیاتری ئابووریی وڵات. بەڵام کاتێک لە ساڵی ١٩٨٢دا نرخی نەوت دابەزی، مێکزیکۆ نەیتوانی قەرزەکانی خۆی لە کاتی خۆیدا بداتەوە و ئەمەش وای کرد کە حکوومەت بکەوێتە ژێر قەرزێکی زۆرەوە و هەر بۆیە بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەو زەرەر و زیانەی وێی کەوتبوو، لە ریفاە و چاک بژیی خەڵکی داشکاند و خەڵکی فەقیر و هەژار زۆر زەرەرمەند بوون. بۆ ئەوەی جارێکی تر گیان وەبەری باری شڕی ئابووریدا بکرێ، دەست کرا بە هێندێک ریفۆرمی رادیکاڵی ئابووری وەک فرۆشتنی داوودەزگای دەوڵەتی بە تاکەکەس. ئەم پێشنیازە بۆ چارەسەری باری ئاڵۆزی ئابووری لەلایەن سیاسییە نوێ لیبراڵە لە ئەمەریکا دەورەدیتووەکان، ئابووریزانەکانی بانکی جیهانی و سندووقی دراوی نێودەوڵەتی IMF پێشنیاز کرابوو. لەم ئاڵوگۆڕانەدا بە زۆری خەڵکی هەژار کە زۆرایەتیی وڵاتی مێکزیکۆ پێک دێنێ، زەرەرمەند بوون.

مێکزیکۆ وڵاتێکە کە سیاسەتێکی بەهێزی بازرگانی و ئابووری بەڕێوە دەبا و لەگەڵ وڵاتانی تر ڕێککەوتنی ئابووری دەبەستێ. مێکزیکۆ ئەندامی OECD و NAFTA North American Free Trade Agreement یەوە هەروەها لە ساڵی ٢٠٠٣وە لەگەڵ یەکەتیی ئەوروپا EU پەیماننامەی بازرگانیی هەیە. یەکێک لە مەبەستەکانی مێکزیکۆ بۆ چوون بۆ نێو پەیماننامەی نافتا ئەوە بوو کە باری کشتوکاڵی وڵات بە تەواوی بگۆڕێ و مۆدێرنیزەی بکا. واتە کشتوکاڵی لە شێوەی تراديسیۆنی خاوەن مواڵکی چووکە بگۆڕێ و دەوڵەمەندەکان بە کڕینی زەویوزاری زۆر بتوانن سەرمایەکەی خۆیان لە کشتوکاڵیدا بخەنە گەڕ (Kumm1994:22). هەر بۆیە پەیماننامەی نافتا بوو بەهۆی ئەوەی وەرزێرە هەژارە کەمداهاتەکان زەرەری زۆر ببین و جوتێرە کەمدەستەکانی گەنمەشامی نەتوانن لە بەرامبەر گەنمەشامیی ئامەریکاییەوە خۆ بگرن و ئەو داهاتە کەمەش کە پێشتر وەدەستیان دەکەوت، نەیەتە دەستیان. پەیماننامەی نافتا بووەتە هۆی ناڕەزایی دەربڕینێکی زۆر لەلایەن جووتێرەکانەوە. هەر بۆ نموونە لە ساڵوەگەڕی بەستنی ئەم پەیماننامەیەدا لە مانگی ژانوییەی ساڵی ٢٠٠٣ زیاتر لە ١٠٠٠٠٠ جووتێر لە دژی حکوومەت لە شاری مێکزیکۆسیتی خۆپێشاندانیان کرد (Gustavsson, 2003). لە هەمان کاتیشدا ئەوە جێگەی سەرەنجە کە ڕاپەڕینی چەکدارانەی زاپاتیستەکان ڕاست هەر لە ساڵوەگەڕی بەستنی پەیماننامەی نافتادا دەستی پێ کرد و ئەمەش ئەوەی نیشاندا کە لە پەیماننامەکەدا بەرژەوەندیی جووتێرە هەژارەکان ڕەچاو نەکراوە (Blome, 2001:17). وەک گوترا هەژاری یەکێک لە هۆکارە گرینگەکانی ڕاپەڕینی چەکدارانەی زاپاتیستەکان بوو. ئەمەش کاتێک دەردەکەوێ کە بزاندرێ کە ڕێژەی پەنجا لە سەدی

تەواوی داهاتی ولاتی مێکزیکۆ دەچێتە گیرفانی تەنیا ڕێژەی پێنج لە سەدی دەوڵەمەندەکانی ئەو ولاتە. هەروەها ڕاپۆرتێکی OECD نیشان دەدا کە ڕێژەی دوو لە سێی خەڵکی مێکزیکۆ لە هەژارییەکی تەواودا دەژین. دە ملیۆن خەڵکی ئیندیانی چیاپاز هەرە هەژارترین دانیشتوانی مێکزیکۆ پێک دێنن (Gustavsson,2002,:39). بەپێی ڕاپۆرتێکی UNDPی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان ڕێژەی هەژاریی خەڵکی مێکزیکۆ لە ساڵی ١٩٩٤وە لە ٣٠ لە سەدەوە هەتا ساڵی ٢٠٠١ بەرەو ٧٠ لە سەد بەرز بووەتەوە. ئیمڕۆ لە ولاتی مێکزیکۆدا زیاتر لە ٣٠٠٠٠٠٠٠ مرۆڤی هەژار دەژین (Levin, 2003:11-13).

حکوومەتی ناوچەیی فیدراڵی چیاپاز هاوسنوورە لەگەڵ ولاتی گواتمالا و بەم شێوەیە دەبێتە یەکێک لە باشوور ڕۆهەڵاتیترین حکوومەتی ناوچەیی مێکزیکۆ. لەو دە ملیۆن ئیندیانانەی کە لە میکزیکۆ دەژین، یەک و نیو ملیۆنی لە چیاپاز دەژین. ناوچەی چیاپاز وەک ناوچەیەکی بە سروشت دەوڵەمەند و بە خەڵک هەژار ناسراوە"a rich land, a poor people". نزیک بە ڕێژەی ٥٤٪ لە ڕێژەی گشتیی کارەبای مێکزیکۆ، ڕێژەی١٣٪ بەرهەمی گشتیی گەنمەشامیی مێکزیکۆ، ڕێژەی ١٣٪ لە ڕێژەی گشتیی گازی سروشتیی مێکزیکۆ و ڕێژەی ٤٪ لە ڕێژەی گشتیی نەوتی مێکزیکۆ لە ناوچەی چیاپازەوە سەرچاوە دەگرێ. سەرەڕای هەموو ئەم دەوڵەمەندییە، چیاپاز بەیەکێک لە هەژارترین حکوومەتە ناوچەکانی مێکزیکۆ ناسراوە. لە گوندە ئیندیانننشینەکاندا زۆرجاران خەبەرێک لە کارەبا و ئاوی لووله نییە. دامەزراوەی دەرمانی و لەشساخی بەباشی کاری خۆی ناکا. نەخوێندەواری بە ڕێژەی ٥٠٪ لەنێو گەورەسالاندا هەیە لە کاتێکدا ئەم ڕێژەیە تەنیا بە ڕێژەی ١٢٪ لە ناوچەکانی تری مێکزیکۆدایە. بە هۆی کاری قورس و لە ڕادەبەدەر تەمەنی مامناوەندیی خەڵکی چیاپاز ٤٥ ساڵە. جیاوازیی نێوان هەژارەکان کە بە زۆری لە ئیندیانەکانن و دەوڵەمەندەکان کە لە خەڵکی مێستیسن (دوو ڕەگەی سپانیایی و ئیندیان) پێک دێن یەکجار زۆرە (Gustavsson, 2 002:39).

لەلایەن دەوڵەتی مێکزیکۆوە، ئەنستیتۆی نەتەوەیی ئیندیانەکان INI Nationella indianinstitutet بۆ زیندووکردنەوەی پیشەسازیی خۆمالّی و ڕاکێشانی توریست و هەروەها دابەشکردنی کۆمەکی دەوڵەتی بەسەر جووتیارە ئیندیانەکاندا لە دەیەی شێستەکاندا دامەزرا. دامەزراندنی ئەم ڕێکخراوەیە لە کاتی خۆیدا بووە هۆی پەرەگرتنی هەستی ئیتنیکی لەنێو ئیندیانەکاندا و دروستبوونی هەویەتێکی هاوبەش لەنێو ئیندیانەکاندا. ڕێکخراوێک کە دەوڵەت بەمەبەستی تایبەتی ئابووری دایمەرزاندبوو لە ڕاستیدا ئاکامی بەپێچەوانە و دژ بەدەوڵەتی لێ کەوتەوە. ئەم ڕێکخراوەیە سەرەڕای شوێندانەری لەسەر وشیارکردنەوەی هەستی ئیتنیکی سەرەنجام لەبەر بەستراوەی بە دەوڵەت و پەرەگرتنی دزی و بەرتیلخواردنی ناوەخۆییی ڕێکخراوەیی، نەیتوانی سەرنجی ئیندیانەکان بۆ لای خۆی ڕاکێشێ و ئاخرەکەی تەریک و مارجینالیزە بوو. هەر بۆیە ساڵی ١٩٨٠ ئیندیانە جووتیرەکان بۆ خۆیان بۆ یەکەم جار ڕێکخراوێکی سەربەخۆ و نەبەستراوە

به دەوڵەتی مێکزیکۆیان بە ناوی Union de Union". دادەمەزراند. ڕێکخراوی جووتیاران پێش هەموو شتێک لە حزبی PRI و دەوڵەت دوورەپەرێزی کرد و وەک ستراتیجی داوای مافی دابەشکردنی زەویوزاری بۆ جووتیارە بێ زەوییەکان هێنایەوە ڕۆژەڤی خەباتی ڕێکخراوەیی خۆیەوە. دامەزراندنی ئەم ڕێکخراوەیە لە خۆیدا نیشان دەدا کە کێشەی نێوان ئیندیانەکان و حکوومەتی مێکزیکۆ مێژوویەکی دوور و درێژی هەیە و کێشەی ئیندیانەکان تەنیا ناگەڕێتەوە بۆ سەرهەڵدانی خەباتی چەکداری لە ساڵی ١٩٩٤دا. لەلایەکی ترەوە لە باری تراديسۆن و ئەزموونی مێژووییەوە ناوچەی شاخاویی چیاپاز لە ڕابردوودا هەمیشە جێگەی شەڕوشۆڕ بووە و بێجگە لە هۆکاری هەژاری، نایەکسانی و پێشێلکردنی مافی ئیتنیکی ئیندیان، هەڵکەوتەی جوگرافیاییی چیاپاز دەتوانێ هۆکارێکی تری سەرهەڵدانی چەکدارانەی ١٩٩٤ بێ.

سەرهەڵدانی چەکدارانەی ١٩٩٤

ڕۆژی یەکی ژانویەی ساڵی ١٩٩٤ لە ساڵوەگەڕی بەستنی پەیماننامەی بازرگانیی نافتا ڕێکخراوی EZLN لە هێرشێکی چەکدارانەدا چوار شارۆکەی لە هێزەکانی پۆلیس پاک کردەوە و بەم شێوەیە شەڕی لە دژی حکوومەتی مێکزیکۆ ڕاگەیاند. مەبەستی سەرەکی لە سەرهەڵدانی چەکداری ئەوە بوو کە وێرای زاپاتیستەکان خەڵکیش ڕاپەڕێ، ڕاپەرین هەموو مێکزیکۆ بتەنێتەوە و دوایەش سەرکۆمار لە مێکزیکۆسیتی لەسەر کار لابەرێ (Blome, 2001:17). لە یەکەم ڕۆژی ڕاپەڕیندا زاپاتیستەکان یازدە داواکارییان وەک کار، زەوی، خانوو، خواردن، لەشساخی، پەروەردە، سەربەخۆیی، ئازادی، دیمۆکراسی، یەکسانی و ئاشتی خستە بەردەم حکوومەت (Gustavsson 2002:10). دەوڵەت لە یەکەم دژکردەوەدا هۆکاری هەڵایسانی ڕاپەرینی مەشرووع و لیگیتیم زانی و پێی لە هەڵەکانی خۆی لە بەرانبەر ئیندیانەکاندا نا، بەڵام لە هەمان کاتدا پێی لەسەر ئەوە داگرت کە شەڕ و بەکارهێنانی توندوتیژی ناتوانێ هیچ کێشەیەک چارەسەر بکا و داوای لە زاپاتیستەکان کرد کە چەکەکانیان دابنێن. کە زاپاتیستەکان وەڵامی ئەم داوایەی دەوڵەتیان نەدایەوە، هێزە نیزامییەکان دژە هێرشێکی توند و بەربڵاویان کردە سەر زاپاتیستەکان و بەرەو چیاکان پاشەکشەیان پێ کردن. لەم هێرشەی حکوومەتدا لە هەلیکۆپتەر کەڵک وەرگیرا و گوندەکانی سەر بە زاپاتیستەکان بۆمباران کرا.

ڕێکخراوی EZLN بۆ خۆی دەڵێ لە ماوەی دە ساڵی تەواودا ئامادەکاریی ئەو هێرشەیان کردووە. خاڵێکی زۆر بەرچاو لە پێوەندیی ئەم سەرهەڵدانە چەکداریەدا ئەوە بوو کە لە ماوەی چەند ساعەتێکدا هەواڵی شەڕەکە لە هەموو جیهاندا بڵاو کرایەوە و بە سەدان و هەزاران ڕۆژنامەنووس و هەواڵنێر ڕوویان لە ناوچەی چیاپاز کرد. جێگری فەرماندەی نیزامی گشتیی زاپاتیستەکان مارکوس، زۆر زیرەکانە لەگەڵ میدیا دەپەیڤی و بەجۆرێک سیمپاتی بیرورای گشتیی بۆ لای کێشەی چیاپاز ڕادەکێشا. سەرنجی میدیا بۆ سەر هەواڵی بۆمباران و کوشتن و

هەواڵنامەی کتێب

بریندارباوونی خەڵکی ئاسایی، شەپۆلێکی ڕەخنە و بێزاری چ لە ناو و چ لە دەرەوە لە دژی دەوڵەتی مێکزیکۆ وەڕێ خست. بە تایبەتی لە ناوەخۆی مێکزیکۆ دەنگی بێزاری زیاتر بەرز کرایەوە و لە ئاکامدا دەوڵەت یەکلایەنە ئاگربەستی ڕاگەیاند. سەرەککۆماری ئەودەم Salians لە ڕۆژی ١٢ی ژانویە واتە تەنیا ١٢ ڕۆژ پاش ڕاپەڕینەکە، ئاگربەسی یەکلایەنەی وێڕای دەرکردنی لێبووردنی گشتی بۆ زاپاتیستانەی کە چەکەکانی خۆیان دادەنا، ڕاگەیاند. وەزیری دەرەوەی مێکزیکۆ Manuel Camacho وەک سەرۆکی وتووێژ و هەروەها قەشەی بەناوبانگ Samuel Ruiz وەک ناوبژیوکەر لەلایەن دەوڵەتەوە دیاری کرا. ڕێکخراوی EZLN بە شێوەی پرەنسیپی داوای وتووێژی پەسند کرد، بەڵام لە هەمان کاتدا ناڕازیبوونی خۆی لە بەرانبەر کار و کردەوەکانی دەوڵەت و بە تایبەت داواکاری چەکدانان و خۆتەحویلدانی ڕەد کردەوە. بەڵام لە هەمان کاتدا لە دیاریکردنی سامۆئێل ڕۆیس کە بە دۆست و لایەنگری هەژارەکان بە نێوبانگ بوو، ڕەزامەندیی خۆی دەربڕی. لە یەکەم دانیشتنەکاندا حکوومەت داواکاریی مەتریالی زاپاتیستەکانی وەک باشترکردنی باری پەروەردە، لەشساخی، خانووبەرە پەسند کرد، بەڵام حازر نەبوو کێشەی سیاسیی ولات لەگەڵ زاپاتیستەکان بێنێتە گۆڕێ، چونکە کێشەی زاپاتیستەکانی بە کێشەیەکی ناوچەیی دەزانی و نەیدەویست ئەو کێشەیە بگەیەنێتە ئاستێکی نەتەوەیی (Gustavsson 2002:13-14).

بەپێی هێندێک سەرچاوە، هێرشی زاپاتیستەکان لەلایەکەوە و دژە هێرشی دەوڵەت لەلایەکی ترەوە سەرجەم بوو بەهۆی کوشتنی ٤٠٠ کەس. بەڵام ڕێکخراوی لێبووردنی گشتی Amnesty International لە ڕاپۆرتی سالانەی خۆیدا لە ساڵی ١٩٩٥ تەنیا ئاماژە بە کوژرانی ١٤٥ کەس دەکا. هەر بەپێی ڕێکخراوی لێبووردنی گشتی Amnesty International لە ماوەی ١٢ ڕۆژ شەڕدا بێجگە لە کوژرانی ڕاستەوخۆ لە شەڕدا، هێندێک زاپاتیست لەلایەن حکوومەتەوە گوللەباران کراون.

لایەنە دژبەرەکانی کێشەکە

EZLN

ڕێکخراوی EZLN Ejército Zapatista de Liberación Nacional لەسەر پاشماوەی ڕێکخراوی FLN سەری هەڵدا کە لەپاش سەرکوتی بزووتنەوەی خوێندکاری ١٩٦٨ لە مێکزیکۆسیتی کە لەودا ٢٠٠ خوێندکار کوژران، دامەزرابوو. زۆربەی دامەزرێنەرانی ڕێکخراوی FLN لە خوێندکار و ئەکادیمییە چەپەکان پێکهاتبوون. یەکێک لە دامەزرێنەرەکانی ئەو ڕێکخراوەیە مامۆستای زانستگە مارکۆس بوو کە دواتر بوو بەجێگری فەرماندەی گشتیی زاپاتیستەکان. FLN ڕێکخراوێکی مارکسیست – لینینیست بوو. ئەم ڕێکخراوە لە سەرەتای ساڵەکانی ٨٠دا چەند کەسێک و یەک لەوان مارکۆس بۆ ئامادەکاریی کاری خەباتی چەکداری نارد چیاکانی چیاپاز. ساڵی ١٩٩٣ مارکۆس پێشنیازی بە سەرکردایەتی کرد کە ئامادەکارییەکانی خەباتی چەکداری کراوە و ئێستا کاتی هاتووە دەست بە شەڕی چەکداری بکرێ. بەڵام ئەم پێشنیازە لەلایەن سەرکردایەتی ڕەد کرایەوە، چونکە پێیان

وابوو کـه خـەباتی چەکـداری بێـجگە لە خـۆکـوژییـەکی بە کـۆمـەڵی سـیـاسـی ئاکـامێکی تری لێ وەرناگیردرێ، بە تایبەتی ئەوە یەکەتیی سۆڤیـەتی ڕووخاوە و ئاسۆی خەباتی چەکداری ڕوون نییە. بەڵام مـارکـۆس پێی لەسـەر بیـرۆڕاکـانی خـۆی گـرت. بـۆچوونەکـانـی مـارکـۆس لـەلایەن زۆربەی سەرکردایەتییەوە ڕەد کرایەوە، بەڵام لەلایەن ئیندیانەکانی چیاپاز کە لەو ماوەیەدا مارکۆس خۆی لێ نزیک کـردبوونەوە، پەسند کـرا و ئەمـەش بوو بەسـەرەتای دامـەزراندنـی ڕێکخـراوی EZLN و پاشان سـەرهـەڵدانی خەباتی چەکداری سالّی ١٩٩٤ Gustavsson، 2002:35-37, 44-47 و هـەروەها لێکدابڕان و پەرش و بڵاوی ڕێکخـراوی FLN. ڕێکخـراوی EZLN خـۆی بـە درێژەدەری ڕێگەی ئیمـیلیانۆ زاپاتا Emiliano Zapata دەزانێ کە لە سەرەتای سـەدەی بیستەمدا لە نێوان سالّەکانی ١٩١٠ هەتا ١٩١٩ جوولانەوەیەکی جووتیاری یان وەرزێری لە دژی خاوەن مولّکە گەورەکان ڕێبەری کرد و ئێستا لە میکزیکۆ وەک قارەمانێکی نەتەوەیی دەناسرێ. هەر بۆیە ئەندامان و لایەنگرانی ڕێکخراوی EZLN بە خۆیان دەڵێن زاپاتیست. EZLN بۆ خۆی لە دوو بەشی سیڤیل و نیزامی پێکهاتووە کە بەشـە سیڤیلەکەی FZLN و بەشـە نیزامییەکەی EZLN پێ دەگوترێ. ڕێکخراوی EZLN پێگەی سـیـاسـی و کـۆمـەڵایەتی بەتایبـەتی لەنێـو ئیندیانەکـانـی چیـاپازدا هـەیە، بەڵام بەشێـوەیەکی گشـتی چەپ، فیـمـینیـست و ئیندیانەکـانی تەواوی مێکزیکۆ پشـتگریـی لێ دەکەن (Andersson, 2001:139-142).

سەرەڕای ئەوەی EZLN داخوازی ئاڵۆگۆڕیی گەورەی سیاسی، ئابووری و کۆمەڵایەتی لە هەموو مێکزیکۆدا دێنێتە گۆڕێ، بەڵام بەپێی ستراتیجی و پرۆگرامەکەی نایەوێ دەستەڵاتی سیاسی لە وڵاتدا بە دەستەوە بگرێ. لە هـەمان کاتدا دوژمنایەتیی تووندوتیژ لەگەڵ حـزبە سیاسـییـەکانی مێکزیکۆدا ناکا و هەمیشە خوازیاری دیالۆگ و بە ئاشتی چارەسەریکردنی کێشەکانە.

دەستە و گرووپی لایەنگری EZLN

یەکێک لەو ڕێکخراوانەی کە خۆی وە پاڵ زاپاتیستەکان داوە و لایەنگرییان لێ دەکا، ڕێکخراوێکە بە ناوی Las Abejas کە لە سالّی ١٩٩٢ دامەزراوە. ئەم ڕێکخراوەیە، ڕێکخستنێکی پاسیفیستی مەزهەبی کاتۆلیکییە کە لەنێو ئیندیانەکاندا تێکۆشانی هەیە. ڕێکخراوی Las Abejas دژی خەباتی چەکداریی زاپاتیستەکانە، بەڵام لە هەمان کاتدا لە داخوازە سیاسییەکانی زاپاتیستەکان و بە تایبەتی لە داخوازیی باشترکردنی هەلومەرجی خراپیی ئیندیانەکان پشتیوانی دەکا (Andersson, 2001:168-169).

دەوڵەتی مێکزیکۆ

لە پەرلەمـان یان کۆنگرێسی مێکزیکۆدا سێ حزبی گەورەی سیاسی هەن وەک حزبی ڕاسـترەی PAN Partido de Accion Nacional کە ئێسـتـا دەوڵەتی بەدەسـتـەوەیە و سـەرکۆمـار فـۆکس هەر

لەلایەن ئەم حزبەوەیە. حزبی سۆسیال دیمۆکراتی (PRI Partido Revolucionario Institutucinal) کە هەتا ساڵی ٢٠٠٠ بۆ ماوەی حەفتا ساڵ دەستەڵاتی بەدەستەوە بوو، هەروەها حزبی چەپی PRD (Partido de la Revoucion Democratica) کە خوازیاری ریفۆرم لە سیستەمی کاپیتالیستی وڵات دایە .The Europe World:2003

دەستە و تاقمی لایەنگری دەوڵەت

لە ناوچەی چیاپازدا بە دەیان دەستە و گرووپی پارامیلیتار یان کۆنتراگریلا کە ناڕاستەوخۆ پێوەندییان بە دەوڵەتەوە هەیە، لە دژی زاپاتیستەکان تێکۆشانیان هەیە. دەگوترێ کە ئەو دەستە و گرووپانە چەک و پارە لە ئەرتەش وەردەگرن و هەروەها لەلایەن ئەوانەوە پەروەردەی نیزامی دەدرێن. ئەوانەی ڕوو لە کۆنتراگریلا دەکەن، بە زۆری خەڵکی هەژار، بێکار و لە هەمان کاتدا جەوانی گوندەکانە کە بە ناچاری چەک هەڵدەگرن. دوو گرووپی کۆنتراگریلا بەناوەکانی "یەکسانی و ئاشتی" Paz y Justicia و میرا MIRA لە هەمووان بەناوبانگترن. گرووپی "یەکسانی و ئاشتی" گۆیا لەگەڵ پرۆژەی خێرخوازی لە گوندەکاندا کار دەکا، بەڵام لە ڕاستیدا ئەو پارەی کە بە ناوی ئەنجامدانی کاری ئینسانی لە دەوڵەت وەری دەگرێ، سەرفی چەکدارە بەکرێگیراوانی دەکا. ساڵی ١٩٩٧ لە گوندی Acteal زیاتر لە ٤٥ کەسی سیڤیل وەک ژن و منداڵ بەکۆمەڵ لەلایەن کۆنتراگریلای "یەکسانی و ئاشتی"یەوە کوژران. گرووپی کۆنتراگریلای میرا بە زۆری لە کۆنە زاپاتیستی خۆتەسلیمکردوو پێکهاتووە کە دواتر لە دژی زاپاتیستەکان و خەڵکی سیڤیلی لایەنگری زاپاتیستدا بەکار دەبرێن (Gustavsson, 2001:58).

مارکۆس

جێگری فەرماندە مارکۆس Marcos ناوی تەواوی Rafael Guillen Vicente و وەختی خۆی مامۆستای زانستگە بووە لە مێکزیکۆ سیتی. یەکێک لەو کەسانە بوو کە شەڕی ڕزگاریخوازی زاپاتیستەکانی لە ناوچەی چیاپازی مێکزیکۆ لە بەهاری ساڵی ١٩٩٤ ڕێبەری کرد و ئێستاش هەروەک جێگری فەرماندە لە ئەرتەشی ڕزگاریخوازی زاپاتیستیدا خەبات دەکا. لە حەرەکەتی سیاسیی جیهانی

دژی گلۆبالیزم هەروەها لەنێو ئەدەبیاتی دژی گلۆبالیزمدا مارکۆس ناوێکی گەورەیە و هەر نووسینێکی مارکۆس پاش بڵاوبوونەوە چەند ڕۆژێک ناخایەنێ کە بەسەر زۆربەی زمانەکانی دنیا وەردەگێڕدرێ. مارکۆس باسە گرینگ و پێچەڵپێچەکانی وەک گلۆبالیزم و نوێ لیبرالیزم بە زمانێکی سادە کە تەنانەت گوندییە نەخوێندەوارەکانی چیاکانی مێکزیکۆش تێ بگەن، دەنووسێ. ڕەنگە بۆ کەسانێک سەیر بێ کە مارکۆس جێگری فەرماندە بێ، بەڵام لە حەرەکەتی زاپاتیستیدا ئەمە شتێکی زۆر سروشتییە چونکە فەرماندەکان کە خەڵکی گوندەکان هەڵیان دەبژێرن، بە زۆری هەر لە گوندییەکانیش دەبن و ناوەکانیان ئاشکرا نین. پلەی مارکۆسیش لەنێو هێزی زاپاتیستەکاندا جێگری فەرماندەیە.

پێناسەکردنی کێشەکە

سەرەڕای ئەوەی ڕێکخراوی EZLN لە چیاپاز سەری هەڵدا و هەر لەوێش بەهێزترین بنکەی سیاسی و کۆمەڵایەتیی هەیە، وا وێ دەچوو کە ئەم ڕێکخراوەیە ناوچەیی بێ و ستراتیجی سیاسیی خۆی لەسەر چارەسەری کێشەی چیاپاز دارشتبێ. بەڵام بەپێی بەڵگەکانی EZLN، ئەم ڕێکخراوەیە، وەک ڕێکخراوێکی سەرانسەری لە هەموو خاکی مێکزیکۆدا کار دەکا و دەیەوێ ئاڵوگۆڕی قووڵ و بنەڕەتی لە هەموو ووڵاتدا پێک بێنێ. کەوابوو بەپێچەوانەی بانگەشەی دەوڵەتی مێکزیکۆ، EZLN ڕێکخراوێکی ناوچەیی نییە، بگرە ڕێکخراوێکی نەتەوەییە. بێجگە لەمانە EZLN لە دژی ئەندامەتی مێکزیکۆ لە نافتا ڕاوەستاوە و ڕادەوستێ و ئەمەش بەڵگەیەکی تری بۆ ئەوە بسەلمێنێ کە ستراتیجی سیاسی EZLN، ستراتیجییەکی نەتەوەییە. چونکە نە تەنیا لە کاروباری ناوەخۆیی، بگرە لە پێوەندییەکانی دەرەوەی مێکزیکۆشدا خاوەنی هەڵوێستی سیاسیی خۆیەتی.

ئەوەی بگەڕێتەوە سەر ڕوانگەی حکوومەتی مێکزیکۆ لەسەر کێشەکە، ئەوەیە کە گوێا زاپاتیستەکان کە لە کۆمەڵێک مارکسیست – لینینیست، قەشە و خەڵکی ئاینی و کلێسایی و هەروەها گریلاکانی ولاتی دراوسێ وەک گواتمالا پێکهاتوون، خەڵکی ئیندیانیان فریو داوە و ئەوان بۆ مەبەستی سیاسیی خۆیان بەکار دێنن. زاپاتیستەکان ئەم قسە و بوختانانە بەڕەچ دەدەنەوە و دەڵێن ئەوان لە پێناوی جێگرکردنی دیمۆکراسیی ڕاستەقینە خەبات دەکەن و دەیانەوێ دەستەڵات تەنیا لە پاوانی دەوڵەتدا نەمێنێ، بگرە ڕێکخراوی جۆرەوجۆری وەک کۆمەڵەی جووتیاران، سەندیکای کرێکاران، کۆڕ و کۆمەڵەی ئاینی و هی تر لە سیاسەتدا بەشداری بکەن و ئەوەی پێی دەگوترێ کۆمەڵگەی مەدەنی لە مێکزیکۆدا بەهێز بکەن (Gustavsson 2002: 38). هێندێک جار لەلایەن کاربەدەستانی دەوڵەتییەوە کێشەی چیاپاز وەک کێشە و لێک هەڵبەزینەوەی دوو کولتوور، واتە کولتووری ڕۆژئاوا و کولتووری خۆمالّیی ئیندیانەکان پێناسە دەکرێ (Gustavsson 2002:39). لەوەدا کە ئیندیانەکان دەیانەوێ شێوە ژیانی تراديسۆنی خۆیان بپارێزن و بە تایبەتیی سەرنجی زۆر دەدەنە سەر پارێزگاری ژینگە، قسەیەک نییە، بەڵام ئەوە کە کێشەی چیاپاز بە کێشە و گرفتی

نێوان دوو کولتـووری مـۆدێرن و پاشـوەرۆ بناسـرێ، بێگومـان تەنیـا خـۆدزینەوە لە بـاسی بنەڕەتی کێشـەکـەیە و دەردێک دەرمـان ناکـا. هـەژاری، نەبوونی دیمـوکـراسـی، بێکـاری، بێ زەویوزاری و چەوسـاندنەوەی ئیتنیکی ئیندیان لە هۆکارە گرینگەکانی کێشـەکەن و تەنیـا پێ پێناسـەکردنی ئەو هۆکارانەیە کە یارمەتیمان دەدا کە لە کێشەکە تێ بگەین.

هەلومەرجی چیاپاز لە پاش ١٩٩٤ و ئاکامەکانی میلیتاریزەکردن

مـیلیتاریزەکردنی نـاوچەی چیاپـاز لەلایەن حکوومـەتەوە، بووەتە بەشـێک لە گرێپـووچکەی کێشـەی چیـاپاز. لەگەڵ ئەوەی شـەڕی نێوان زاپاتیستەکان و دەوڵەت تەنیـا ١٢ ڕۆژی خایاند و لەو دەمـەوە هەتا ئێسـتـا شـەڕێک نەکراوە، بەڵام دەوڵەت بە هەزاران هێزی نیزامی لە ناوچەدا جێگر کردووە. بەم شـێوەیـە حکوومـەت جـۆرێک لە شـەڕی سـایکۆلۆجی لە نـاوچەدا بەڕێوە دەبـا کـە پێش هەمـوو شـتێک خـەڵکی سـیڤیل لێی زەرەرمـەند دەبن. لەم شـەڕەدا قسـە لەسـەر سـەرکـەوتنی نـیزامـیی و بردنەوەی شـەڕەکە بە شـێوەی فـیزیکی نییـە، بەڵکو حکوومـەت دەیەوێ زاپاتیسـتـەکان وردە وردە ماندوو بکا و لە هەمان کاتیشدا بە بیروڕای گشـتیی مێکزیکۆ و دەرەوە بڵێ کە شـەڕێک لە ئارادا نییە. لە ڕاستیدا ئەوە دەوڵەت و یاسـایییە کە ئیمڕۆکە دەسـتەڵاتی لە چیاپازدا هەیە، بگرە ئەرتەش و پۆلیس و هێـزی نیـزامـییـە. ئەم سـتراتیجیی ئەرتەش و هەروەها ترسـاندن و تۆقـاندنی گرووپە کۆنتراگریلاکان وای کردووە کە بە هەزاران لایەنەگرانی زاپاتیستەکان ناوچە و گوندەکانی خۆیان بەجێ بێـڵن و ئاوارەی ناوچەکـانی تری چیـاپازبن. ئەم ئاوارە نێـوەخـۆییـیـانە لە ناچـاریـیـان لە هێندێک لێرەواری قـەدەغـەکراو لەلایەن ئیدارەی ژینگەوە پارێزەوە نیشـتـەجێ بوون کە دیسـانەکە دەوڵەت بە تۆمەتی خراپکردنی ژینگە تەوژمی خسـتوونەتە سـەر و زۆر ترسی هێرشکردنە سەریانی وەبەر ناون، بەڵام لەلایەن زاپاتیستەکانەوە پارێزگاری دەکرێن (Willanueva, 2002).

شـەڕ و میلتاریزەکردن لە خـۆیدا هـەمـوو لایەنەکانی ژیانی مـرۆڤـەکان تێک دەدا. هـەر لە ئاکامی مـیلیـتـاریزەکـردندا و لە هاتنی سـەربازەکـاندا دیاردەی لەشـفـرۆشـیی ژنانیش پەرەی گـرتووە. دەسـتدرێژیی زۆرەملێ بۆ سـەر ژنـان چووەتە سـەرێ و فـرۆش و خـواردنەوەی ئەڵکهـول و کێشـانی نارکـۆتیکا زیادی کـردووە. واتە لە ئـاکامی مـیلیـتـاریزەکـردندا دەیان نەخـۆشـیی کـۆمـەڵایەتی لە ناوچەدا سـەری هەڵداوە. گرووپەکانی کۆنتراگریلا هەتا ئێستا چەپەڵترین کردەوەیان وەک دزی، دەستدرێژی بۆ سـەر ژنان، بارمتە گرتن، کوشتنی تاکەکەس و هێندێک جاریش بەکۆمەڵ لە خەڵکی سـیـڤـیل ئەنجـام داوە و ئـەو کـردەوانەش لەلایەن ڕێکخـراوەکـانی پارێزگـاری لە مـافی مـرۆڤ بە ئاگەداریی دەوڵەت و بیروڕای گشتی گەیەندراون(Janerud, 2003).

بۆ ئەوەی لە خـۆشـەویسـتـیی زاپاتیسـتـەکـان لەنێو خـەڵکیدا کـەم بکرێتـەوە، ئەرتەش شـێوەی جۆرەوجـۆری پڕوپاگەندە و نێوزڕاندن بەکار دەبا. بۆ نموونە ئەندامانی گرووپی میرا MIRA جلی زاپاتیستەکان لەبەر دەکەن و پاشان لە بەرانبەر کامێرای هەواڵنێرییەکاندا خۆیان نیشان دەدەن

که گۆیا ئەوان تەسلیمی ئەرتەش دەبن و چەکەکانیان دادەنێن (Gustavsson 2002:57).

لە حکوومەتی هەرێمی چیاپازدا میدیا وەک ڕۆژنامەکان، ڕادیۆ و تەلەڤزیۆن لەژێر کۆنترۆڵی دەوڵەتدان. ئەمەش بووەتە هۆی ئەوە کە هەواڵ و زانیارییەکان بە شێوەیەکی بێلایەنانە نەگەنە خەڵکی. تەنیا ڕۆژنامەیەکی سەربەخۆ کە لەلایەن دەوڵەتەوە بە ڕۆژنامەی لایەنگری زاپاتیستەکان ناسراوە، ڕۆژنامەی"La Jornada"یە کە بەبێ گوێدانە دەوڵەت هەواڵەکان وەک خۆی چۆن هەیە بڵاو دەکاتەوە.

هەوڵ و تێکۆشانی زاپاتیستەکان لە گرتنەبەری ڕێگەی دیالۆگ و ئاشتیخوازانە، جێگە و شوێنی ئەوانی هەم لە ناوەخۆ و هەم لە دەرەوەی وڵات قایم کردووە و سەرنجی بیروڕای گشتییان بۆ لای خۆیان ڕاکێشاوە. ساڵانە سەدان کەسی ئاشتیخواز لە زۆربەی وڵاتانی جیهانەوە بە شێوەیەکی دڵخوازانە ڕوو لە چیاپاز دەکەن و لە چەسپاندنی ئاشتییەک کە هەر لە ساڵی ١٩٩٤وە دەستی پێ کردووە، بەشداری دەکەن. بۆ نموونە لە ساڵی٢٠٠٠دا زیاتر لە ٥٠٠ کەسی لایەنگری مافی مرۆڤ چوونەتە مێکزیکۆ، لە گوندەکاندا جێگیر بوون و نەیانهێشتووە ئەرتەش و هێزەکانی پۆلیس هێرش بکەنە سەر بنکەی زاپاتیستەکان (Andersson, 2001:157). لە زۆربەی وڵاتانی ئەوروپا و ئەمەریکا کەمپەین و کۆمەڵەی دۆستانی زاپاتیست دروست بووە و هەر ئەوانیش ئەرکی ڕێکخستن و ئۆرگانیزەکردن و بەڕێکردنی ئاشتیخوازەکان بۆ مێکزیکۆ و چیاپاز لە ئەستۆ دەگرن. زاپاتیستەکان توانیویانە بە شێوەیەکی زۆر بەبڵاو لە ئینتەرنێت کەڵک وەربگرن و بە دەیان و سەدان سایت بە زۆربەی زمانەکانی دنیا لەسەر خەباتی زاپاتیستەکان و هەلومەرجی ژیانی ئیندیانەکان بکەنەوە. بۆ نموونە لە وڵاتێکی بچووکی وەک سوێددا، چوار سایتی لایەنگری زاپاتیست بە زمانی سوێدی و هەر لەلایەن سوێدییەکانەوە ڕۆژانە خەڵکی سوێد لە بارودۆخی چیاپاز ئاگەدار دەکەنەوە.

زاپاتیستەکان و کێشەی ژنان

سەرەڕای ئەوەی کۆمەڵگەیەکی پیاوسالاریە و ڕۆژانە ژنی تێدا دەچەوسێتەوە، بەڵام زاپاتیستەکان لە پێناوی مافی یەکسانیی ژناندا هەوڵێکی زۆریان داوە و دەدەن. بە تایبەت ژنانی زاپاتیست لە ڕۆشنکردنەوەی ژنانی گوندەکاندا شوێنێکی گەورەیان هەیە. ئەوان بە ژنانی ئیندیان دەڵێن کێتان بە دڵ بوو دەتوانن شووی پێ بکەن و ڕادەی منداڵبوونیش بۆ خۆتان دیاری بکەن نەک پیاوەکانتان. لە ئاستی گشتیی مێکزیکۆدا زاپاتیستەکان خەباتێکی گەورە بۆ ژنان دەکەن و ڕێکخراوی EZLN لە هەمان کاتدا خۆی بە ڕێکخراوێکی فیمینیست دادەنێ. تەنانەت لە مێکزیکۆسیتی پایەتەختدا کۆمەڵەی ژنانی هاوجینسگەرای سەر بە زاپاتیستەکان دامەزراوە (Gustavsson, 2002:51).

هاوسەنگی هێز و دەستەڵات لە نێوان دەوڵەت و EZLNدا لە باری نیزامییەوە

هێز و توانای نیزامیی زاپاتیستەکان لە بەرانبەر دەوڵەتدا یەکجار لاوازە. ئێستاش تەنیا بەشێکی کەم لە زاپاتیستەکان چەکیان هەیە و زۆربەیان بێ چەکەن و توانای کڕینی چەکیان نییە. ڕێکخراوی EZLN چەندە چەکداری هەیە، کەس نازانێ، بەڵام بەپێی قسەی هێندێک ڕۆژنامەوان گۆیا لە نێوان ٣ هەتا ٨ هەزار چەکداری هەیە. بەڵام ئەوە ڕوونە کە EZLN 1100 بنکەی لە گوندەکاندا هەیە و بەهەمان ڕادەش گوندی لە بەردەستدایە. بەڵام دەوڵەتی مێکزیکۆ تەنیا لە چیاپازدا ٧٠ هەزار سەربازی هەیە (Gustavsson, 2002:51). بێجگە لە هێزە نیزامییەکانی ئەرتەش و پۆلیس بەپێی ڕاپۆرتی ساڵی ٢٠٠٠ی ڕێکخراوی لێبووردنی گشتی، دوازدە گرووپی کۆنتراگریلا هاوکاریی دەوڵەت دەکەن.

لە باری سیاسی و ئابوورییەوە

بەپێی سانتاماریا گۆمێز Santamaria Gomez 1994، پرۆفیسۆری زانکۆی Sinaloa لە مێکزیکۆ، زاپاتیستەکان تەنیا لەنێو ئیندیانەکانی چیاپازدا لایەنگریان نییە، بگرە لە تەواوی مێکزیکۆ و بە تایبەتی لەنێو ئیندیانەکانی شوێنەکانی تری مێکزیکۆدا لایەنگریان هەیە. لەبەرئەوەی گوندەکانی ژێردەستی زاپاتیستەکان کۆمەکی وەک خواردن و پارە لە دەوڵەتی مێکزیکۆ وەرناگرن، لەلایەن ڕێکخراوە خێرخوازە جیهانییەکانەوە کۆمەکی مالییان پێ دەکرێ. هەر ئێستا خەرج و بژیوی ٢٠ هەزار ئاوارەی نیشتەجێ لە ناوچەی زاپاتیستەکاندا لەلایەن خاچی سووری نێودەوڵەتییەوە دابین دەکرێ. هەروەها هێندێک شیرکەتی چکۆڵەی خێرخوازیی ڕۆئاوا لە باتیی ئەوە لە دەوڵەت و شیرکەتە گەورەکان قاوە بکڕن، دەچن قاوە لە ئیندیانەکان دەکڕن. بەم شێوەیەش داهاتێکی کەم وەدەستی زاپاتیستەکان دەکەوێ. بۆ نموونە لە ولاتی سوێددا شیرکەتێکی خێرخواز و لە هەمان کاتدا لایەنگری ژینگە بەناوی Mutvitzkaffe هەر ساڵەی ٤ تۆن قاوە لە زاپاتیستەکان دەکڕێ و لە قاوەخەنەکانی ژینگەپارێزدا لە سوێد دەیفرۆشرن.

هەوڵە ئاشتیخوازانەکانی سامۆئێل ڕۆیتسی Samuel Ruiz قەشە

لە کۆتاییی دەیەی شەستدا، بزووتنەوەیەکی ڕۆشنگەری ئایینی مەسیحی لەژێر شوێنەواری ئیدۆلۆجیی مارکسیستیدا لە هەموو ئەمەریکای لاتین سەری هەڵدا. ئەم بزووتنەوەیە کە دواتر بە "دیناسە ڕزگاریدەرەکان" ناوبانگی دەرکرد، لەنێو ئیندیانەکاندا هەر بە زوویی پەرەی گرت. هۆکاری پەرەگرتن و خۆشەویستبوونی ئەم بزووتنەوەیە ئەوە بوو کە قەشەکان خۆیان وەپاڵی هەژارەکان دەدا و بەشێوەیەکی چالاک لە بەرانبەر دەوڵەت و شیرکەتە چەوسێنەرەکاندا لە هەژارەکان بەرگرییان دەکرد. ئەم کار و هەڵوێستەی قەشەکان لە خۆیدا شتێکی کەموێنە بوو لە

مێژووی مەسیحییەتدا، چونکە پێشتر قەشەکان خۆیان لە کاروباری سیاسی هەڵنەدەقورتاند و سەرکۆنە و ڕەخنەگرتن لە زۆرداران و چەوسێنەرانیان دەهێشتەوە بۆ دنیای ئاخر و داد و مەحکەمەی خواوەند. یەکێک لە بنەما فیکرییەکانی "دیناسە ڕزگاریدەرەکان" ئەوە بوو: "بەهەشتێک کە خوا قەولی داوە بەهەژارەکانی بدا لەو دنیای تر، دەکرێ لەم دنیایەش پێک بێ، ڕزگاریی ئینسان دەکرێ ئێستاش وەدی بێ نەک تەنیا لەپاش مردن" (Gustavsson 2002: 25). یەکێک لە قەشە بەنێوبانگەکانی نێو ئەم بزووتنەوەیە لە چیاپاز، سامۆئێل ڕۆیتس بوو. ڕۆیتس هیچ کاتێک نەیشاردووەتەوە کە ئەو لایەنگری لە هەژارەکان دەکا و ڕێز بۆ خەباتیان لە پێناوی بەختەوەریدا دادەنێ. هەر بۆیە ئەم قسانەی ڕۆیتس لەلایەن داوودەزگای سەر بە حکوومەتەوە زۆرجاران وەک لایەنگری لە زاپاتیستەکان لێک دەدرێتەوە. زاپاتیستەکان و خەڵکی هەژاری ئیندیانیش بە نۆرەی خۆیان هەمیشە ڕێزیان لە خەباتی ڕۆیتس لە پێناوی هەژارەکاندا گرتووە و دەیگرن. ڕۆیتس بەهۆی هەوڵە ئاشتیخوازەکانی و بەتایبەتی چەسەپاندنی ئاشتی لە نێوان زاپاتیستەکان و دەوڵەتدا ئیمڕۆکە کەسایەتییەکی ناسراوە نەک تەنیا لە مێکزیکۆ، بگرە لە زۆر شوێنی تری جیهان. ڕۆیتس چەند ساڵێک پێش هەر لەبەر هەوڵە ئاشتیخوازانەکانی، کاندیدای خەڵاتی ئاشتیی نۆبێل کراوە. ڕۆیتس هەتا ئێستاش سەرەڕای تەنگوچەڵەمەیەکی زۆر و بە زاپاتیست تاوانبارکردنی لە هەوڵەکانی خۆی بۆ پێکگەیاندنی دەوڵەت و زاپاتیستەکان، بەردەوامە.

EZLN لە شەڕی چەکداریییەوە بۆ خەباتی ئاشتیخوازانە

لەگەڵ ئەوەی EZLN هێشتا ڕێکخراوێکی چەکداریە، بەڵام لە ١٢ی ژانوییەی ١٩٩٤ لە چەکەکانی خۆی کەڵکی وەرنەگرتووە. بەڵام هەر لە ساڵی ١٩٩٤ زاپاتیستەکان قورساییان خستووەتە سەر شێوە خەباتێکی تر، ئەویش خەباتی نافەرمانی مەدەنییە. لە کۆتای ساڵی ١٩٩٤دا زاپاتیستە بێ چەکەکان توانییان بە گەمارۆدان و خۆدرێژکردن لەسەر جادەکان پێش بەهێرشی هێزەکانی پۆلیس و ئەرتەش بۆ سەر ٣٨ شارەداری لە هەرێمی چیاپازدا بگرن و نەهێڵن داگیری بکەن بەبێ ئەوەی گوللەیەک بهاوێژن. ئەم حەرەکەتە نافەرمانییە وای کرد دەوڵەت لە هێرش بۆ سەر گوندەکان پەشیمان ببێتەوە و بەرەو دواوە پاشەکشە بکا. بۆ نموونە کاتێک هێزەکانی ئەرتەش لە مانگی ئاڤریلی ١٩٩٥دا نزیکی شارۆکەی San Anders بوونەوە، ٣٠٠٠

زاپاتیستی بێ چەک دەورەی شارۆچکەیان دا و نەیانهێشت، داگیر بکرێ. لە ڕاستیدا ئەو کاتەی زاپاتیستەکان پێشنیازی ئاگربەستو دەستپێکردنی وتووێژی دەوڵەتیان پەسند کرد، ئیتر ورده ورده لە قورساییی خەباتی چەکداریان کەم کردەوە و خۆیان بۆ خەباتێکی سیڤیل و سیاسی ئاماده کرد. EZLN لە هەمان کاتدا کە لە وتووێژ و دیالۆگ لەگەڵ حکوومەت بەردەوام بووە، هەوڵی بەردەوامیشی داوە کە قەوارەی ڕێکخستنی خۆی بگۆڕێ و بە گشتی بزووتنەوەی زاپاتیستی بەرەو دیموکراتیزەبوون بەرێ.

وتووێژ و ڕێککەوتننامەی سان ئاندرێس

لە سێپتەمبەری ساڵی ١٩٩٤ هەردوو لایەنی دژبەر لەلایەک دەوڵەت و لەلایەکەی تر EZLN لەسەر مێزی گفتوگۆ دانیشتن. لە یەکەم دانیشتندا لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە وتووێژەکانیان لەسەر ئەم تەوەرانەی خوارەوە بێ: مافی کولتووری و ئیتنیکی ئیندیانەکان، دیموکراسی، یەکسانی، چاکبژی و پێشوەچوون، ئاشتی و ڕەواندنەوەی دوژمنایەتی و ناکۆکی لە چیاپاز و هەروەها مافی ژنان. وتووێژەکان لەسەر تەوەرەی یەکەم واتە دابینکردنی مافی کولتووری و ئیتنیکی ئیندیانەکان لە مانگی فێڤریەی ١٩٩٥دا کۆتاییی هات و ڕێککەوتننامەیەک بە بەشداریی قەشە ڕۆیتس و هەروەها ڕێکخراوی LAS ABEJAS لە گوندی San Andres لە نێوان EZLN و دەوڵەتدا مۆر کرا. ئەم ڕێککەوتننامەیە کە بە سان ئاندرێس بەناوبانگە، لەسەر بنەمای بەڕەسمی ناسین و دانپێدانانی مافی ئیتنیکی ئیندیانەکان دامەزراوە. خاڵە سەرەکییەکانی ئەم ڕێککەوتننامەیە بریتین لە دەستەبەرکردنی مافی کولتووری، حقووقی و قەزایی، سیاسی و ئابووریی خەڵکی بەڕەچەڵەک ئیندیانی هەرێمی چیاپاز لە مێکزیکۆ. ئەم ڕێککەوتننامەیە دەکرێ وەک دانی ئوتۆنۆمی بۆ خەڵکی

ئیندایانی چیاپاز لێک بدرێتەوە، چونکە دەوڵەت بە ئاشکرا دان بە مافی تراديسیۆنی و کولتووری ئیندیانەکاندا دەنێ و ئەوان لە هەڵسووڕاندنی کاروباری سیاسی و ئابووریی ناوچەییی خۆیاندا بە سەربەت دەزانێ. بۆ ئەوەی ئەم ڕێککەوتننامەیە بەهاتبایەتە بواری پراکتیکەوە، دەبوا هێندێک ئاڵوگۆڕ لە یاسای بنگەییی مێکزیکۆدا ئەنجام درابا. هەر بۆیە کۆمیسیۆنێکی لێکۆڵینەوە لەلایەن کۆنگرێسەوە بەناوی COCOPA دامەزرا هەتا پێشنیازی بەجێ لەسەر چۆنیەتیی ئاڵوگۆڕ لە یاسای بنگەییی مێکزیکۆدا بداتەوە بە کۆنگرێس. هەر لەو ماوەیەدا لەملا و لەولا و لەلایەن هێندێک کاربەدەستی حکوومەتییەوە بانگەشەی ئەوە کرا کە دەوڵەت لە مۆرکردنی ڕێککەوتننامەی سان ئاندرێسدا تووشی هەڵە بووە چونکە دانی ئۆتۆنۆمی بە ئیندیانەکان بە مانای بەربەستکردنی مۆدێرنیزەکردنی کشتوکاڵی و هەروەها تەنگوچەڵەمە خستنە سەر پرۆسەی خسووسیکردنی وڵاتە. واتە کاتێک ئیندیانەکان وەک ئیتینک گرووپێک مافی بڕیاردانیان بەسەر زەویوزار و لێڕەوار و کشتوکاڵیدا هەبێ ئەوە بازاڕ و سەرمایە لەلاوە دادەنرێ و گرفت بۆ پرۆسێسی خسووسیکردن دێتە پێشێ. تەنانەت هێندێک کەس لەوە بەولاوەتر چوون و پێیان وایە ڕێککەوتننامەی سان ئاندرێس لە دژی پەیماننامەی نافتایە و تەنگوچەڵەمە بۆ ئەندامەتیی مێکزیکۆ لەو پەیماننامەیەدا دێنێتە پێشێ.

هەر لەبەر ئەم ڕەخنە و تێبینییانە بوو کە حکوومەت پێشنیازی تایبەت بە خۆی پێشکێش بە کۆمیسیۆنی COCOPA کرد، بەڵام زاپاتیستەکان لە دژی پێشنیارە نوێیەکانی حکوومەت ڕاوەستان و پێیان لەسەر ئەوە داگرت کە ئەو پێشنیازانەی حکوومەت بۆ ئاڵوگۆڕ لە یاسای بنگەییدا لە خۆیدا لە دژی بنەماکانی ڕێککەوتننامەی سان ئاندرێسە و هەر بۆیە ئەوان نایانەوێ ئاڵوگۆڕەکانی یاسای بنگەیی تەنیا لەسەر پێشنیازەکانی حکوومەت بێتە گۆڕێ و پێویستە مۆڵەت بە کۆمیسیۆنی COCOPA بدرێ کە بە شێنەیی و بەبێ ئەوەی بنەماکانی ڕێککەوتننامەی سان ئاندرێس پێشێل بکرێ، پێشنیازی ئاڵوگۆڕی پێویست بخاتە بەردەم کۆنگرێسی مێکزیکۆ.

هەر لەم ماوەیەدا بوو کە ڕۆیتسی قەشە کۆمیسیۆنی ناوبژیوێکەری CONAI لەبەر کارشکێنی و تەنگوچەڵەمەکانی حکوومەت بەجێ هێشت و کۆمیسیۆنیش لێک هەڵوەشا. ئەم ئاڵوگۆڕانە لە ڕاستیدا بوون بەهۆی تێکچوونی وتووێژەکان و بەرەو گرژی چوونی نێوانی حکوومەت و زاپاتیستەکان. سەرەڕای نێوان ناخۆشی و ئاڵۆزیی پێوەندییەکان بەڵام لایەنەکانی کێشەکە، گرژییەکانیان نەگەیاندە جێگەیەک کە جارێکی تر شەڕ دەست پێ بکاتەوە (Anderson, 2001:126-130, 136, 138).

قۆناخێکی نوێ لە خەباتی زاپاتیستەکان

لە هەڵبژاردنی سەرکۆماری ساڵی ۲۰۰۰دا، کاندیدای حزبی ڕاستڕەوی فۆکس بەڵێنی دا کە ئەگەر بێتو ئەو ببێتە سەرکۆمار، ئەوە جارێکی تر وتووێژەکان لەگەڵ زاپاتیستەکان دەست پێ دەکاتەوە.

ئەوە بوو فۆکس بوو بە سەرکۆمار و لەسەر قەول و بەڵێنییەکانی خۆی ڕاوەستا. هەر لەو ماوەیەدا جێگری فەرماندەی گشتیی زاپاتیستەکان مارکۆس ڕای گەیاند کە ئەوان جارێکی تر ئامادەی وتووێژن و لەبەرئەوەی نیازپاکیی خۆشیان نیشان بدەن، ئەوە دەیانەوێ چەکەکانی خۆیان دابنێن و لە چیاپازەوە بەرەو مێکزیکۆسیتی پایەتەخت بە پێ وەڕێ بکەون و مارشێکی ئاشتیخوازانە ئەنجام بدەن. هەروەها لە مێکزیکۆسیتی پێشنیازەکانی خۆیان بخەنە بەردەم کۆنگرێس و خەڵکی مێکزیکۆ. مارشی زاپاتیستەکان کە لە مێژووی حەرەکەتی چەکداریی جیهاندا بێوێنە بوو، لە مانگی فێبریەی ٢٠٠١دا دەستی پێ کرد و هەزاران زاپاتیست وێڕای مارکۆس ڕوویان لە مێکزیکۆسیتی کرد. لە ماوەی مارشی بەرەوە مێکزیکۆسیتیدا هەزاران مرۆڤی ئاشتیخواز و دەیان کەسایەتیی بەناوبانگی جیهانیی وەک خۆسێ ساماراگۆ وەرگری خەڵاتی نۆبێل لە ئەدەبیاتدا بە نیشانەی پشتیوانی و هاوئاهەنگی لەگەڵ زاپاتیستەکان لە مارشەکەدا بەشداریان کرد. کاتێک زاپاتیستەکان گەیشتنە مێکزیکۆسیتی ١٥٠٠٠٠ کەس پێشوازییان لە مارکۆس و هاوڕێیانی کرد (Kumm, 2002). مارکۆس داوای لە فۆکسی سەرکۆمار و کۆنگرێس کرد کە بە قەول و بەڵێنییەکانیان وەفادار بن و ڕێککەوتننامەی سان ئاندرێس بخەنە بواری پراکتیکەوە و جێبەجێی بکەن. هاوکات زاپاتیستەکان دووداوای کۆنکرێتی تریان وەک بەردانی هەموو زاپاتیستە گیراوەکان لە زیندان و کشانەوەی هێزە نیزامییەکان لە چیاپاز لەگەڵ حکوومەتی تازەی مێکزیکۆدا هێنایە گۆڕێ (Blome, 2001:18, 21).

لەپاش ئەوەی مارکۆس و هاوڕێیانی گەڕانەوە بۆ چیاپاز، زۆربەی زاپاتیستە گیراوەکان بەردران و هەروەها هێندێک هێزی نیزامی لە چیاپاز لابردران، بەڵام هەتا ئێستاکە ڕێککەوتننامەی سان ئاندرێس جێبەجێ نەکراوە و چیاپاز هەروا بە میلیتاریزەکراوی ماوەتەوە. بەڵام زۆر کاری پۆزەتیڤ و کارسازانە لەلایەن هەردوو بەرەی دژەوە ئەنجام دراون.

پرۆسێسی چەککردنی گرووپە کۆنتراگریلاکان دەستی پێ کردووە و هەروەها ئەوانەی کە دەستیان لە کوشتنێکدا هەبووبێ، دراون بە مەحکەمە و زۆر کەسی تاوانبار زیندانی کراون.

زاپاتیستەکان دەیانەوێ لە ڕێکخراوێکی چەکداریەوە بە تەواوی ببن بە سیڤیل، هەر بۆیە ئەرکی پۆلیس وەک چاودێری بەسەر ڕێگەوبان و گرتن و زیندانیکردنی تاوانبارانیان لە ناوچەکانی ژێردەستەڵاتی خۆیاندا، خستووەتە سەر شانی خەڵکی سیڤیلی گوندەکان و بە ئاشکرا ڕایان گەیاندووە کە لەمەوبەدوا ئەوان کاری ڕاستەوخۆی نیزامی ناکەن، بەڵام لەبەر ئەگەری هێرشی دەوڵەت، هێزێکی چەکدار ڕادەگرن کە تەنیا کاری بەرگری لە ناوچە ئازادکراوەکان دەبێ نەک هێرش و شەڕکردن. پاشان لە هەموو بڕیارێکی سیاسیدا کە دەیدەن پرس بە شورای گوندەکان دەکەن و بەبێ ئیزنی ئەوان هەڵوێستێکی سەربەخۆ دەرنابڕن. لە ناوچە ئازادکراوەکاندا بە جۆرێک حکوومەتێکی سیڤیل و خەڵکیان دامەزراندووە کە بۆ خۆیان ناویان لێ ناوە کۆمەڵگەی مەدەنیی چیاپاز.

لەملا و لەولا و بە تایبەتی لەلایەن ڕێکخراوی خاچی سوور و نەتەوە یەکگرتووەکان و هەروەها ڕێکخراوی لێبووردنی گشتییەوە تەوژمێکی زۆر لەسەر فۆکس و حکوومەت هەیە کە ڕێککەوتننامەی سان ئاندرێس جێبەجێ بکەن و هێمنی و هێوری بگەڕێننەوە بۆ چیاپاز.

سەرچاوەکان

کتێب:

Andersson, Caroline (red) (2001), Kampen for en varld med plats for manga varldar, Heidruns, Torsby

Gustavsson Erik (2002), Subcomandante Marcos: Fran sydostra Mexico underjordiska berg, Manifestet; Svenska tryckcentralen, Avesta

Blome Petter (2001), Mexiko i forandring; fran Zapata till Coca-Cola, Utrikespolitiska institutet, Stockholm

Brogan Patrick (1998), World Conflicts, Clays Ltd

ڕۆژنامە:

Kumm Bjorn (1994), Mexico under forandring, Utrikespolitiska institutet, Kalmar

Levin Bo (2003), Flytta bonder mal for Fox: LA Latinamerika, Nr.2,2003, s.10-13.

Weinberg Bill (2002) ، Drugs Guerrillas and Politicos in Mexico: NACLA Report on the Americas ، September 2002. S.18-27

ڕاپۆرتی جورەوجۆر:

Amnesty International (1995), report 1995, the Alden press, UK,

Amnesty International (2003), report 2003, the Alden press, UK, 2003

Amnesty International (2000), arsrapport 2000, svenska sektion, (s.291- 295), Ordfront, Stockholm

The Europa World (2003), Year book 2003, 44th edition, volume 11, Europa Publications, Taylor & France Group

World Report, 2003, events of 2002, Human Rights Watch, USA

سەرچاوەی ئینتەرنێتی:

Ahlfors Katja (2003), Mexicos regering och zapatistern:
http://global.finland.fi/konflikti/zapatisterna.htm [2003-10-20]

Amnesty International http://www2.OpenDocumenet:
amnesty.se/ar98.nsf/0/1dad7ea90245c1ebc125661f00486ef5? [2003-10-15]

Arturo Santamaria Gómez, Jord och frihet:
Ur Crossroads, mars 1994. Oversattning och bearbetning: Eva Sjoblom, kalla:
http://www.kommentar.org/arkiv/Kommentar_1994/

هەولێرە کتێب

Kommentar_94_1/Zapatister.html[2003-10-20].
Bjorn Kumm, Mexico: Dagens Arbete
http://www.dagensarbete.se/home/da/home.nsf/kkl2/mexiko
Emanuelsson Dick (2003), Publicerad i: Flamman (www.flamman.se)
http://www.mutvitzkaffe.org/ovrigt/heften/caracoles_hefte.pdf [2003-10-20].
Gustavsson Erik (2002), Nyheterarkiv:
http://www.chiapas.nu/nyheter.shtml [2003-10-23]
Gustavsson Erik (2003), Nyheterarkiv:
http://www.chiapas.nu/nyheter.shtml [2003-10-25]
Janerud Ania (2003), Nyheterarkiv
http://www.miljomagasinet.se/dokument/nytt/chiapa.html[2003-10-24]
Larson Martin (2002), Nyheterarkiv
http://www.chiapas.nu/arkiv-nyheter/2002-10-03-a.shtml [2003-10-20]
Willanueva Edoardo (2002), Lagintensivt krig:
http://www.chiapas.nu/fakta/mr.shtml[2

تیۆری

"تیۆر، ڕووناکبیر و بزووتنەوە گەلییەکان"

لە کاتێکدا نەزمی دەسەڵات خەریکە تێک بچێ و لە کاتێکدا میدیا زلەکان لە نێوان تراجیدیا و کردەوەی دزێوی چینی دەستەڵاتداریەتیی سیاسیی جیهانی، لە لارەلاردان، ئەوە بزووتنەوەکان هەر لە چاوگەی بورجی بابولەوە هەتا ئێستا ون نەبوون. ئەگەرچی بزووتنەوەکان هێشتا سەقامگیر نین بەڵام وشەکانی خۆیان سەرلەنوێ دیتووەتەوە و تواناییی ئەوەیان هەیە خۆیان لە ئاوێنەدا ببینەوە. لە کاتێکدا سیاسەت لە سەرەوە گەڵاڵە دەکرێ بەڵام بزووتنەوەکان "ئەوانی تر" یان لە چاوگەی جیهانییەوە دیتووەتەوە، هەم خۆیان و هەم ئەوانەش کە جیاوازن و لە چینی هەرە ژێری کۆمەڵگەدان. ئەرتەشی زاپاتیست بۆ ڕزگاریی نەتەوەیی وەک بەشێک لەم سەرلەنوێ دیتنەوەی وشە و خۆدیتنەوە لە ئاوێنەدا سەرلەنوێ لەگەڵ بزووتنەوە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکان و ڕێکخراوەکان لە جیهاندا گفتوگۆی دەست پێ کردووە. هەر لە سەرەتاوە ئامانج ئەوە بووە کە لەگەڵ خوشک و برایان لە مێکزیکۆ، ئیتاڵیا، فرەنسا، ئاڵمان، سویسرا، دەوڵەتی سپانیا، ئەرجەنتین و ئەمەریکا گەڵاڵەیەک بۆ باس و دیالۆگێکی هاوبەش دابمەرزێ.

تیۆری

زۆرجار هەڵکەوتەی تیۆری (و ئانالیزی تیۆری) لە بزووتنەوە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکاندا ڕوون و ئاشکرایە. سەرەڕای ئەمەش هەموو ڕوون و ئاشکراییەک لە خۆیدا زۆرجار هەڵگری کێشەیەکە. لەم پێوەندییەدا کێشەکە کاریگەری تیۆری لە کردەوەدایە و هەروەها چۆن تیۆری هەنووکەی لەگەڵ

تیـــۆری پێـــشـــووتر لێک گـــرێ بدرێ. من ڕۆڵی تیـــۆریزانەکـــان و تیـــۆری لێکدەرەوەکـــان لەگـــەڵ ڕووناکبیـردا وەک یەک دانـانێم. هەر تیـۆریزانێک بۆ خـۆی ڕووناکبیـرێکە بەڵام هـەموو کاتێک هـەڵناکـەوێ کە ڕووناکبیران، تیـۆریزانیش بن.

هـەر ڕووناکبیـرێک (یان هـەر تیـۆریزانێک) پێی وایە مـافی خـۆیەتی کە بیـرۆڕاکانی لەسـەر بزووتنەوەکان بـاس بکـا. ئەمـــە نە تـەنیـــا مـــافی ئـەوە بگرە وەک ئەرکیش دەکەوێتە سـەرشـانی. ژمارەیەک ڕووناکبیـر لەوەش بـۆ پێـــشـــەوەتر دەڕۆن و بەبیـــر و بەکـــردەوە خـۆیان دەکـەن بـە کـومـیـسـاریای نوێی سـیـاسـی و نـازنـاوی چـاک یـان بـێـــــــزراو وەردەگـــــــرن. بیـرۆڕادەربڕینەکانیان پێوەندیی بەو هـەڵکەوتەوە هـەیە کـە ئەوان لە کـۆمـەڵگەدا هـەیانە و ئەو هـەڵکەوتەی کـە ئەوانی پێـوە گـرێ داوە. ئێمـە پێـمـان وایە بزووتنەوەیەک نابێ بە هـەر نرخـێـک هـەڵسـەنگاندنەکـانی ئـەوان وەربگرێ یان ئـەوە ئەوان بـە ڕووناکبیـرانی چاک یان بێـزراو لە سـۆنگەی ئەوەوە ئەوان چۆن بزووتنەوەیەک هـەڵدەسـەنگێنن، دابەش بکـا. دژی__ڕووناکبیری شـتێک نییـە_تەنیا بێـجگە لە خـراپ تێگەیشتن و ئەمـەش تەنیا تایبەتمەندیی بزووتنەوەیەکی پێنەگەیشتوویە.

ئێمـە پێـمـان وایە وشـە شـۆڕشی خـۆی بەجێ دێڵێ و شـۆڕشیش سـەرخـەتمـان پێ نیشـان دەدا، سـەرخـەتەکانیش بڕێتین لە پێناسـە و ئەرک. ئەوانەی کـە لە دژ یان لە بەرگری لە بزووتنەوەیەکدا وشـەکانی خۆیان بەکار دەبەن دەکەوێتە سـەرشانیان کە نە تەنیا باسی بکەن بگرە وشـەکانیشیان تیژ بکەن و ئامانج و مـەبەستیش لە وشـەکانیان باس بکەن. بۆ بەرگری؟ و بۆ لە دژ ڕاوەستان؟ ئەم پرسـیـارانە دەبێ هـاوکات لەگـەڵ وشـەکاندا وەڵام بدرێنەوە. ئەمـە لەبەر ئەوە نییـە بێـدەنگی یان دەنگی نزم بـخـوازرێ بگرە لەبەرئەوەیە وشـەکان ئـامـانجی خـۆیان بپێکن و باشـتـر کـاریگەر بن. بەواتایەکی تر ئەوەی ئێمـە دەیڵێین ئـەوانە گـوێبـیـسـتی بن کـە ڕووی قـسـە و وشـەکـان لەوانە. بەرهـەمهێنانی تیـۆری لە ناوەوەی بزووتنەوە جیاوازیی هـەیە لەگەڵ تیـۆری بەرهـەمهێنان لە ناوەوەی زانستگە. من ئەمـە لە ڕوانگەیەکی نـەزۆکی یان پێبـەندنەبوون بە بێلایەنی (ئابجـێکتێف) زانستی نابینم، بگرە تەنیا دەمـهـەوێ باسی ڕەخسانی هـەل بۆ بیرکردنەوە و بەرهـەمهێنانی ڕووناکبیرانە لە دەرەوەی بزووتنەوە بکەم. لـە دەرەوەبوونیش بەو مانایە نییـە کە ئیـتـر لایەنگر و دژ، بوونیان نییـە بگرە ئەمـە بەو مانایەیە کـە بەرهـەمـهێنانی ڕووناکبیـرانە لە نـاوەوەی بزووتنەوە بگرە لە سـەرەوەی بزووتنـەوە وەبەرهـەم دێ. بەم شـێـوەیە تیـۆریزانەکـانی ئـەکـادیمـی هـەڵسـەنگاندنی خـاڵە باش یان

هەوڵنامەی کتێب

خراپ و لاوازەکان یان دیتنەوەی لایەنە بەهێزەکان و هەڵەکانی بزووتنەوەکانی ئیمڕۆ و دوێنێیان دەکەوێتە ئەستۆ و هەر لەو سۆنگەوە هەوڵی ئەوە دەدەن چارەنووس و خەتنیشانە جیاوازەکان پێشبینی بکەن.

جار بەجار هەڵدەکەوێ کە هێندێک تیۆریزانی ئەکادیمی دەیانەوێ بزووتنەوەیەک ڕێبەری بکەن یان ئەوە بزووتنەوەیەک بکەوێتە شوێن خەت و نیشانەکانی ئەوان. هەر بۆیە یەکێک لە گلەیییە ئاساییەکانی ئەو ئەکادیمیانە ئەوەیە کە بۆ نموونە بزووتنەوەیەک بە قسەی ئەوانی نەکردووە. هەموو هەڵە و چەوتییەکانی بزووتنەوەش لە بنەڕەتدا لەوەوە سەرچاوەی گرتووە کە ئەوەی لای ئەکادیمییەکان ئاشکرایە، لای بزووتنەوەکان ڕوون نییە و وەک ئەوان باش نایبینن. ئەو جۆرە تیۆریزانە پشتی مێزنشینگەلە ڕەنگە هەمیشە نا بگرە زۆرجار تووشی نەخۆشیی لە بیرچوونەوە و ناڕاستگۆی بن. ئیمڕۆ شتێک دەڵێن و پێشگۆیی شتێک دەکەن، ڕۆژی دواتر شتەکە بە پێچەوانەی پێشدیتنی ئەوان دێتە گۆڕێ، بەڵام تیۆریزانەکان لەبەر شت لەبیرخۆبردنەوە دەچنەوە بۆ دواوە و بەبێ ئەوەی لە بەرچاوی بگرن کە پێشتر بۆ خۆیان چییان گوتووە ئەوە شتەکە فرەتر تیۆریزەتر دەکەن. هەر لەبەر ئەمە، ئەوانیش بۆ خۆیان ناڕاستن، چوونکە ڕێز بۆ خوێنەر و گوێگرەکانیان دانانێن. ئەوان قەد نایەن و بڵێن من دوێنێ وام گوت، ئیمڕۆ وا دەرنەچوو یان پێچەوانەکەی وەدی هات. من لە هەڵەدا بووم. میدیای ئیمڕۆش بەهەمان شێوە ئەو هەلە بۆ تیۆریزانە مێزنشینگەلەکان دەڕەخسێنێ کە شتەکان لە بیری خۆیان بەرنەوە. بەرهەمی تیۆری ئەم جۆرە ئەکادیمییانە وەک خواردنێکی قەڵب دەچێ، ئەوان لە باتیی چاکە، خراپە دەکەن.

هێندێک جار هەڵدەکەوێ بزووتنەوەیەک بەبێ بیرکردنەوەی قووڵ دەکەوێتە ژێر شوێندانەری تیۆری ئەکادیمییەکان. ئەم چارەسەرییە لە هەبوونی تیۆرییەکی قەڵبی خۆیی ڕووخێنەرترە. ئەگەر هاتوو ئەکادیمییەکە لە هەڵەدا بوو ئەوە لە بیری دەچێ و ئەگەریش بزووتنەوەکە لە هەڵەدا بوو ئەوە بزووتنەوەکە تێک دەشکێ. لە هێندێک هەلومەرجدا ڕێبەرایەتیی بزووتنەوەیەک بەدوای تیۆریزانێک دەگەڕێ کە تیۆرییەکی بۆ دابتاشێ و لە کردەوەدا تیۆرییەکە پێکەوە ساچانی نێو بزووتنەوەکەی بۆ دابین بکا. هەر بۆیە ئەوان بە شوێن ئەکادیمییەک دەکەون کە بزووتنەوەکەیانی پێ بەرز بکەنەوە. لێرەدایە کە تیۆری بێجگە لە ڕیتۆریکێکی بێ ڕەخنە و لێبووردن ئیتر شتێکی تر نییە.

ئێمە (زاپاتیستەکان) پێمان وایە بزووتنەوەکان بۆ خۆیان دەبێ تێفکرین و ڕامانی تیۆری خۆیان وەبەرهەم بێنن. (لەسەر بنەمای باوەڕ پێ بوون نەک تەنیا بۆ خۆپەڕاندنەوە). لەوێ ئەو شتانەی کە لەلای ئەکادیمییە مێزنشینەکاندا شیانی لێک گرێدان و تێکەڵبوونیان نییە، لای ئەوان ئەو شیانە هەیە، یانێ شیانی لێک گرێدانی کردەوە گۆڕاو و لە جێی خۆنەماوە کۆمەڵگەییەکانی بزووتنەوە. ئێمە گوێگرتن و باسکردنمان لەگەڵ ئەوانەی کە لێکدانەوە و تێڕامانی تیۆریک لە نێوەخۆ یان هاوشان لەگەڵ ڕێکخراوەکان دەکەن پێ باشترە هەتا ئەوانەی کە لە دەرەوەن یان لەوە خراپتر لەسەر حیسابی ئەوان کار دەکەن. سەرەڕای ئەمە، ئێمە هەموو هەوڵێکمان داوە کە

هەوالنامەی کێبڕکێ

گوێبیستی هەموو چەشنە دەنگێک بین بەبێ لە بەرچاوگرتنی ئەوە کە خاوەن دەنگەکان کێن و لە کوێوە گوێبیستی دەنگەکان دەبین.

لە لێکۆڵینەوە تیۆرییەکانی ئێمەدا شتانەکان وەک تێندێنس دەبینین، وەک شتە بێ ئەملا و ئەولاکانیان نابینین کە حەتمەن وەک چۆنیش ئێمە چاوەڕێمان کردبێ، بڕەومن. ئەو تێندێنسانە کە هێشتا نەبوونەتە هێمۆژن و دەکرێ یان دەبێ گۆڕانیان بەسەر بێ و وەربگێڕدرێن. ڕامانە تیۆریکییەکانی ئێمە وەک زاپاتیست بەشێوەیەکی گشتی تەنیا لەسەر ئێمە وەک خۆمان نییە بگرە لەسەر ئەو ڕاستییەیە کە پێوەندیی بە ئێمەوە هەیە، ئەو سروشتەی کە ئێمەی تێداین و بەجۆرێک لە شوێن و کاتدا بەرتەسکە و ئەو چەمکە و قەوارەی ئەو چەمکەی کە پێوەندیی بە ئێمەوە هەیە. هەر لەبەر ئەمەشە، ئێمە هەموو هەوڵێک کە پیرۆزی و عالەمیبوون بە ئاخافتن و کردەوەکانمان بدا، تووڕ دەدەین. وەلامی پرسگەلی سەبارەت بە زاپاتیسم لە ڕامان و لێکۆڵینەوە تیۆرییەکانماندا نییە، بگرە لە کردەوەکانماندا هەیە. کردەوە، لەلای ئێمە هەڵگری ناوەڕۆکێکی قورسی ئەخلاقییە. یانێ هەوڵی ئێمە، پێشاندانی کردەوەیە (کە ڕەنگە هەموو جارێکیش تێدا سەرنەکەوین)، ئێمە تەنیا ئەنجامدان و کردنی لێکۆڵینەوەی تیۆریکی ناخەینە سەر شانمان. بگرە پێش لە هەموو شتێک پێمان وایە کردەوە لە خۆیدا ئەنجامدانی ئەرکێکە کە کەوتووەتە سەر شانمان. ئێمە هەمیشە هەوڵ دەدەین، بە بیرکردنەوە و دوورڕوانینەوە کارەکانمان ڕاپەڕێنین. ڕەنگە هەر بۆیەشە خۆمان بە پراگماتیکەر (یان بە شێوەیەکی تر بگوترێ کردەوەی بەبێ تیۆری و بەبێ پرەنسیپ) نازانین.

پێشقەرەوڵەکان هەست بەو ئەرکە دەکەن کە دەکەوێتە سەر شانیان بۆ ئەوە پێشقەرەوڵی شتێک یان کەسێک بکەن، ئا لێرەدا ئەوان وەک ئەکادیمییە تیۆریزانەکان دەچن. پێشقەرەوڵەکان هەوڵی ئەوە دەدەن و کار بۆ ئەوە دەکەن کە ببنە ڕێبەر و جڵەوکێش. تەنانەت ژمارەیەک لەوان حازرن، نرخی هەڵە و هەنگاوە خوارەکانی خۆیان لە کارە سیاسییەکانیاندا بدەن. بەڵام ئەکادیمییەکان ئەوە ناکەن. ئێمە پێمان وایە ئەرکی ئێمەیە کە جڵەوکێش بین، لەگەڵ بین، لەسەر قسەی خۆمان بین، شوێن بدۆزینەوە و دەرگە بخەینە سەرپشت بۆ شتێک و بۆ کەسێک لەو نێوەدا، تەنانەت بۆ خۆشمان.

وەڕێکەوتنی کاروانێک (ئەگەرچی تەنیا ڕوونکردنەوەی شێوازگەلی جۆرەوجۆری بەرهەڵستکارییەکە لە ولاتێکدا یان لەسەر گۆی زەوی) لە خۆیدا تەنیا لێکۆڵینەوە نییە. بگرە دەکرێ ڕوونکەرەوەی داهاتووش تەنانەت فرەتر لە سەردەمی ئێستاش بێت. ئەوانەی لەم کاروانەدا بەشداری دەکەن هەمان کەسن کە هاوکات لێکۆڵینەوەش دەکەن. ئەوان دەتوانن ئەو شتانە ببینن‌ەوە کە کۆمەڵگەناسەکان بە لایدا نارۆن، نایانبینن یان خۆیانی لێ گێل دەکەن. کە کاروانی و ڕێگەکەی بناسی، باشە، بەڵام ئەگەر بێتو لە هەموو ڕێگەکە شارەزا بی، حەوجێ بەوەش دەکا کە خەت و نیشان و تەندێنسەکانیش بناسی. کە لە گفتوگۆکان و لێکهەڵبەزینەوەکان یاداشت هەڵبگری و لێکۆڵینەوە بکەی تەنیا یارمەتیی ئەوەمان ناکا کە لە ڕووداوەکان ئاگەدار بین و تێیان بگەین بگرە پێش لە هەموو شتێک ئەو شیانەمان بۆ دەڕەخسێنێ کە بۆ خۆمان بتوانین لە ڕەوتی ئاڵوگۆڕەکاندا شوێندانەر بین.

فەلسەفەی "ئەخلاق"
لەپێش مۆدێرنە و لەپاش مۆدێرنە

هیمداد شاهین

ئەخلاق هەم وەک فەلسەفە و هەم وەکو کایەیەکی مەعنەوی، هەڵگری کۆمەڵێک مانا و ڕەهەندە، پێم وایە تا ئێستا لە دنیای ڕۆشنبیریی ئێمەدا کەمترین قسە لەسەر ئەم چەمکە کراوە، دەمێک بوو دوای ئەم بابەتە کەوتبوم، ئاخۆ بۆ ئێمە قسەمان لەسەر فەلسەفەی ئەخلاق نییە؟ ئاخۆ بۆ ئارکیۆلۆجیای ڕۆشنبیریی ئێمە خاڵییە لە چەمکی"ئەخلاق"؟ وای دەخوێنمەوە کە ئەخلاق لەلای ئێمە تەنیا هێما بۆکراوە و بچووکترین وێنەی نییە، ڕاستی هەر ئەوەیە وا لە من دەکات کار لەسەر ئەم فەلسەفەیە بکەم، هەڵبەت سەرەتا گرینگە ئێمە بزانین فەلسەفەی ئەخلاق واتای چییە، دواتر شۆڕ بینەوە بۆ نێو تێگەیشتن لە مانا قووڵەکانی ئەم چەمکە، هەموومان دەزانین لە جیهانی ڕۆئاوادا فەلسەفەی ئەخلاق بۆ خۆی کایەیەکی گرینگە و دواجار گرینگترین بابەتی فەلسەفەیە لە سەدەی بیستەمدا، کە کۆمەڵێک تیۆرنووسی باشی لێ بەرهەم دێت، لەوانە لە کانتەوە بگرە تا راسل و ڤنگنشتاین، هەڵبەت سەرەڕای ئەوەی ڤنگنشتاین گەورەترین فەیلەسووفی زمانە، بەڵام بە دیاریکراوی کاری لەسەر فەلسەفەی ئەخلاق کردووە، دەیان قوتابخانەی ئەخلاقی هەن، هەر کامیان بگریت بە جۆرێک لێکدانەوە و تێڕوانینی هەیە بۆ ئەخلاق، بۆ نموونە ئەخلاق بە دیوە میتافیزیکییەکەی ئەوە کانت تیایدا کار دەکات، لە بواری ماناناسیی ئەخلاقیدا ڤنگنشتاین هەیە، ئەخلاق هێندە کایەیەکی گرینگە، دەتوانم بڵێم بنەمای کۆمەڵێک کار و فەلسەفەی تره، هێندێک لەوانەی کە لەم کایەیەدا کار دەکەن پێیان وایە فەلسەفەی ئەخلاق لەپشتی فەلسەفەوەیە، پێشیان وایە ئەگەر مرۆڤ بیەوێت مامەڵەی مرۆییانە لەگەڵ لۆجیکدا بکات، ئەوا دەبێت لەم بابەتانەوە دەست پێ بکات، فەلسەفەی ئەخلاق لە کۆمەڵێک بەشی سەرەکی پێک دێت، بەڵام بە باشم زانی پێش ئەوەی بچینە نێو بەشەکانی ئەم چەمکەوە وا پێویستە سەرەتایەکی کورد لەبارەی مێژووی ئەم فەلسەفەیەوە بخەینە پێش چاو، فەلسەفەی ئەخلاق بڕێتییە لە شیکردنەوە (تحلیل) لەگەڵ ڕەخنەکردنی (ئینتقادی) پێشگریمانەکان و چەمکەکانی ئەخلاق.[1]

هەولێر کتێب

سەرەتا وا گرنگە ئێمە لە فەلسەفەی ئەخلاقی یۆنانی ورد بینەوە و ببینین کە فەلسەفەی ئەخلاق لە پێنج سەدەیەک پێش زاینی لە سوکراتەوە دەست پێ دەکات، ئەو کارێک دەکات کارەکە بە ئەرکی خۆی دەزانێت، ئەرکی ئەو بڕێتی بوو لەوەی کە پەیڕەوانی هۆشیار بکاتەوە لەوەی پێویستیان بە ڕەخنەی عەقڵانی هەیە، ڕەخنەی عەقڵانی لە بیروڕا و کارەکانیان، لەگەڵ گەشەکردنی دەسەڵاتی چینی سەرمایەداریش لەوآ کە بازرگانەکان بوو، ئەوان بە چاوێکی کەمتر دەیانڕوانیە چینەکانی تر کە لە خوار ئەمانەوە بوون، بۆیە بەتەواوی کەوتبونە ژێر پرسیار و گومانەوە، بازاڕی بازرگانی کە زیاتر لە ڕەسەنێتیی بنەماڵە، گرنگی بە پارە دەدا و خەڵکی تێیدا وەکو کڕیار و فرۆشیار بە یەکسان دادەنران، بۆیە چینەکانی تر داوای هەندێ ڕێسای نوێیان دەکرد بۆ شێوەی ئاکار و هەڵسوکەوتەکان، وەکو دەڵێن ئەو خەڵکەی بە نیاز بوون بۆ بەڕێوەبەرایەتیی گشتی (public office)، هەڵبژێردرێن بەڵام لە ماڵەوە و خێزاندا وەکو کۆیلەدار و خاوەن کۆیلە پەروەردە نەکرابوون و پێویستیان بە کۆمەڵێک ڕێسا و ڕەفتار هەبوو کە ڕاشکاوانەتر و گشتی تر لەوە بێت کە وەکو گەورەیی و شەرافەت و ڕۆحی بە کۆمەڵی ئەشرافیەتی هەرەسەنناو کەوتبووە ڕوو، هێنری سیجویک (henry sidgweick) پێی وایە ئەم سەرهەڵدانی زانستی ئاکارە وێڕای بە مامۆستا پسپۆڕەکانی دەرک ناکرێ، مەگەر وەکو ئەنجامی پڕاوپڕ و خواستێکی گشتی وێنتی بکەین کە لەم قۆناغەی ژیاری یونانیدا بەربەستێک بوو بۆ ڕەوتی سوننەتی بابەتەکان، بەشێوەیەکی لێهاتووی تەکنیکی دروست دەکات، ئەگەر هێزی جەستەیی چیی تر ئەو کەڵکەی پێشووی نەمابوو و کەوتبووە دەستی ڕێکوپێکە پیشەسازییەکان و کارگێڕانی پسپۆڕی ئەم بەشەوە، کەواتە سروشتی بووە بیر لەوە بکەنەوە کە ئەم کارە تەواو پێچەوانەی عەقڵ و نەفسە بۆیە پەنایان بردووەتە بابەتی ئەخلاقی بۆ ئەوەی ئەو دۆزەی پێ چارەسەر بکەن، ئینجا لەو سەردەمانەیشدا لە قوتابییەکانی سوکرات ئاریستیپ (aristippus) هەستا بە دروستکردن و بەرهەمهێنانی لقێکی تر فەلسەفە کە کورنائی(cyrenaeism) بوو ئاریستیپ دەستی کرد بە خوێندنەوەی مانا قوواڵەکانی چێژ و کۆکردنەوەی گەشەی ئەخلاقی لە چێژدا، بڕوایەکی عەجیبی ئەم پیاوە کارکردن بوو بۆ سەلماندنی ئەوەی کە گوایە چێژ تاکە خێری مرۆڤە!

ئەو تەسەورە کورنائییە سەرهەڵدانی فەلسەفەی ئەپیکۆری (Epicureanism) لێ کەوتەوە و لەگەڵ ئەوەیشدا لقی کلبی ڕەواقییان پێک هێنا، دواتر لەپاش مردنی ئەرستۆ هێندەی نەبرد، پووری ئیلسی (purrho of elis) بە هۆی کاریگەری سوفیستەکان و ڕەخنەی سوکرات لە بیروڕا سوننەتییەکان، گومانکارییان هێنایە ئاراوە، بە پێی ئەم فەلسەفەیە بێت، ناکرێ چ حوکمێک (چ ئەخلاقییەکان و چ بابەتە واقیعییەکان) بسەلمێندرێ بە چەشنێک کە ئەدەبی لە ڕوانگەی فەلسەفییەوە لە چاو کار و کردەوەی دیتران، هەڵوێستی بێلایەن بوون و ئاوێتە لەگەڵ هەڵکردن و بۆ کار و کردەوەی خۆش هەڵوێستی پارێزگارانەی (موحافیزکارانەی) تۆند بگیرێت، سەدەی دووەمی پێش زاین ئەکادیمیای ئەفلاتوون، واتا ئارکزیلا ئوس و کارنێئادس، گۆڕانکارییان پەسند

کرد و کارنیئادس (carneades) چەشنێ تیۆرەی لەسەر شیمانەکان بەدەستەوە دا کە لە حوکمە ئەخلاقییەکانیش کەڵکی لێ وەرگرت، لەم ماوەیەدا لقی مەشائی لە لوکایۆنی ئەرستۆ نەریتی ئەرستۆیی خۆی درێژە پێ دا کە لە کۆتاییدا تێکەڵ بە لقی ڕەواقی بووەوە.

دوای ئەوە و لە ماوەی نێوان مەرگی ئەرستۆ بۆ سەرهەڵدانی مەسیحییەت، ئێپیکۆر بناغەدانەری دوو ڕێبازی فەلسەفیی کاریگەر بوو، لقەکە کاریگەرییەکەی تر هەڵبەت ڕەواقییە، ئەخلاقی لقی ڕەواقی تا هەنووکەیش بە بڕشترین دەسکەوتی عەقڵانی لە کولتووری یونانی و ڕۆمی پێش مەسیحییەت بووە، کە سیستەمێکی ئەخلاقیی ئاراستە کردووە، لە چوارچێوەیدا ڕامانی میتافیزیکی، زانستی سروشتی، دەروونناسی و بیروڕا کۆمەڵناسییەکان گەشەیان کردووە، قۆناغی گەشەی ئەم لقە بە سێ قۆناغدا تێپەڕیوە:

ڕەواقییە کۆن، یان سەرەتاییەکان: کە پێشەنگە دیارەکانی بریتین لە زێنۆن (ZENO) و کلنانتس(CLEANTHES) و خرۆسیپوس (CHRYSIPPAS).

ڕەواقییەکانی مامناوەند: کە پێشەنگەکانی، پانائسیووس (PANAETIUS) و پۆزیدیۆنیووس(POSIDONIUS) بوون.

ڕەواقییەکانی دوایی: بریتی بوون لە سێنێکا(SENECA)، مارکۆس ئۆلیێریووس (EPICTETUS)، تا ڕادەیەکیش سیسرۆ (CICERO).

دوایەمین قۆناغ، کە تەنیا بەشێکیان لە ئامۆژگاریی ڕەواقی پەسند کرد، چەمکی جیهان زێدی یان برایەتیی جیهانی مرۆڤایەتی پەرە پێ دا، لەم چەمکەدا سەرجەم مرۆڤەکان وەکو کەسانی خاوەن ماف و بەرپرسیارێتیی یەکسان ناسێنران، مانایەک کە کولتووری مەسیحییەت بە هۆی کتێبی شاری خواوەندی ئاگۆستینەوە خاوەندارێتیی دەکات و لە سەردەمی نوێشدا (کانت) کردییە ژێرخانی سیستەمی ئەخلاقی خۆی.

وەک دەزانین ئەخلاقی ئەپیکۆری ڕێگەیەکی بۆ ژیان دەستنیشان کردبوو کە تەنیا شیاوی چینی دەوڵەمەند و سەرمایەدارەکان بوو، ئەخلاقی ڕەواقیش پێوەست بوو بە خەڵکانی ئارەزوومەندی هەر چینێکەوە، شایەتیی ئەم بانگەوازەیش دوو سیمای گەورەن لە لقی ڕەواقیدا، ئێپیتۆسی کۆیلە و ئۆلیریوسی ئیمپراتۆر، بە هەر چەشنە ئەم دوو لقە فەلسەفییە، بە تەنیا دەیانتوانی لەگەڵ کەسانی خوێندەواری باڵا و خاوەن سروشتی هزرمەند کە بەها عەقڵانییەکانیان بە سەرووتر لە هەر بەهایەکی دی دادەنا کە پێوەدییان هەبێت، هەرکە ئیمپراتۆریای ڕۆم ڕووی لە داڕمان و نەمان کرد، عەقڵ چیی تر نەیتوانی کێشە دژوارە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان چارەسەر بکات، ڕەشبینی و بێ سۆزیی بەرامبەر بە خودی (عەقڵ) هەمووانی هەراسان کربوو، ئەمە ئەو دۆخە بوو کە گیلبەرت موری (GILBERT MURRAY) ناوی (لاوازی ئەعساب)ی کۆمەڵگەی لێ ناوە، ئیدی سۆز و خواستی خەڵکی بەرەو دۆزینەوە ڕێگەی بان سروشتی بۆ ڕزگاری ملی نابوو، دواتر

فەلسەفەی نیو ئەفلاتوونی هاتە کایەوە، هەڵبەتە ئەم فەلسەفەیە لەسەر دەستی ئەفلوتی (PLTINUS) هاتووەتە ئاراوە کە لە (٤–ز) بوو شێوازێکی عەقلانیی ڕزگاربوون دیاری دەکات، ئەمە لە دۆخێکدا مەسیحییەتی تازە و سەرەتایی هەر ئەم ئامانجە بەهۆی سۆزداری و میهرەبانی و بۆنە ئاینییەکانەوە دەخستە ڕوو، دواتر ئیدی ئەم دوو ڕێبازە یەکیانگرت.

ئەفلوتین لە ڕۆم وانەی دەوتەوە، پاش مردنیشی فرفۆریۆسی (PORPHTY) قوتابیی نووسینەکانی لەژێر ناوی نۆدانەییەکان (تاسعات) کۆ کردەوە، هەر لەبەرئەوەیش ئەم ناوەی لێ نا، چونکە کتێبەکە لە نۆ وانە پێک هاتبوو، ئەفلوتین لەو کتێبەوە ڕەهەندێکی بیری ئەفلاتونییانەی گەشە پێ دا، کە بڕێتییە لە عیرفانی گۆشەنشینانەی بەدەستهێنانی شێوەی چاکە لە کۆمار و میوانیدا و میتافیزیکی یەکەتیبوونی، بەڕای ئەفلوتین جیهان بڕێتییە لە زنجیرە دەرکەوتەکان یان هەڵچوونی یەکە"(THE ONE)، کە بڕێتییە لە ڕاستی دامەزراو و بنەڕەتی و بەهێز کە هەر شتێک بەشێکە لەو، تاک بەرزە و تەنانەت تاک وەسف ناکرێت، ئەو بالاترە لە عەقڵ و لە مەعریفە، دوای ئەو ماجەرایە لە گۆڕانکاریی ئەخلاقی، ئیدی جۆرێک لە ئەخلاقی تر بەرهەم دێت، ئەم جۆرە لە ئەخلاقەیش، فەلسەفەی ئەخلاقی سەدە ناوەڕاستییەکانە، بۆ خۆی سەرهەڵدانی فەلسەفەی مەسیحی کە ئاوێتەیەکە لە هزری یۆنانی، فەلسەفەی ڕۆمی لەگەڵ ئاینی یەخود و توخمە ئاینییەکانی تر لە ڕۆهەلاتی ناویندا پانتاییەکی تری لە مێژوی ئەخلاقدا کردەوە، هەرچەند ئەخلاقی ڕەواقی و نیۆ ئەفلاتوونی، وەکی تر کاریگەری خۆیان هەبووە، لە فەلسەفەی مەسیحی سەرەتاییدا دادەری و سەربەستی فەلسەفەی ڕەواقی و هەوڵی فەلسەفەی نیو ئەفلاتوونی لەمەڕ گەڕانەوە بۆ سەرچاوەی تێکڕای بونەوەران تێکەڵ بەبۆچوونی یەهودییەکان بووە، ئەخلاق سەرچاوەی شەرعیی هەبووە، واتا عەقڵی مرۆڤ و ئیرادەی خواوەند، لە سیستەمی ئەخلاقییەکەدا کۆ دەبووەوە، ئەگەر ناکۆکی و وێکنەچوون هەبووبێت، ئەوا لە شرۆڤەی لقە کەلامییەکاندا دەردەکەوێت، لە سەدەی دووەمەوە بۆ سەدەی چواری زاینی، مەسیحییەت گەیشتە سەرتاسەری ئیمپراتۆریای ڕۆم و مزگێنێی بەختەوەربوون لە جیهانێکی تری بە هەژار و چەوساوەکان دەدا، لە جیاتیی ئەو ڕۆژە ڕەشی و داماوییانەی لەم جیهانەدا تێی کەوتوون، واتا شێوەیەک لە ژیانی بۆ دەستنیشان دەکردن فەلسەفە عەقڵییەکان و ڕەشبینەکان بۆیان نەبوو بەربەرەکانێی لەگەڵدا بکەن، مەسیحییەت تا سەدەی چوارەم دەسەڵاتی خۆی بەسەر ژیاری ئەوروپاوە سەپاندبوو، چەمک و بەهاکانی تایبەت بە ڕامانی دنیایی لە خۆیدا تواندبووەوە و کەوتە بەربەرەکانێی ئاینی وەک مانەوی، مێهرپەرستی و یەهودییەت، لەگەڵ گۆڕانی باوەڕی جەماوەری خەڵک هەنووکە سەرەی بیریاران و زاناکان بوو، بۆ ئەم مەبەستە پێویست بوو لە ڕێگەی ڕسکاندنی سیستەمێکی میتافیزیکی و پرەنسیپی ئەخلاقی ڕاشکاو و قەناعەتهێنەرەوە دەستی خۆی وەشاندبا، ئەم ئەرکەیش لەلایان باوانی کڵێساوە لەوانە کلێمان (CLEMENT) و ئۆرجێن (ORIGEN) و ترتۆلین (TERTULIAN) و ئامرۆز (AMBROSE) و لە هەموویان گرینگتر ئاوگۆستین (AUGUSTINE) هاتە ئەنجامدان.

هەولێر

ئاوگۆستین (ئۆگستین)

قیدیس ئۆگەستین، ساڵی ٥٤ نزیک قرتاجیە، یان کارتاژ، (دەکەوێتە باکوری ئەفریقیا و هەمان تونسی ئێستا)، لە باوکێکی بێ دین و دایکێکی مەسیحی هاتووەتە ژیان، سەرەتا لەسەر ئاینی مانی بووە و پاشان بووە بە مەسیحی، ئەم ئۆگەستینە چەشنی نیو ئەفلاتوونییەکان، چێژە جەستەییەکان و خۆشگوزەرانیی ئاساییی گشتی ڕەت دەکردەوە و وەک سەن پول (ST.PAUL) بڕوای وابوو بە دەستهێنانی بەختەوەری لە دنیادا مومکین نییە چونکە ئەم دنیایە تەنیا تاقیگەیەکە بۆ بەدەستهێنانی جیهانێکی تر، ئۆگەستین چەمکی نێو ئەفلاتونیی چاکەی وەکو پاکتاوکردنەوەی نەفس لە گرێدراوی و پێدراوە مادییەکان بە مەبەستی یەکگرتن لەگەڵ خواوەند بە میرات بۆ مابووەوە، بەرامبەر بە بڕوا و پشت ئەستووریی ڕەواقی و ئەرستۆییەکان بە عەقڵ وەکو سەرچاوەی چاکە، ئۆگەستین بڕوای وایە ئەو چاکە و خێرە ڕواڵەتییانە بریتین لە وردبینی و ژیری (PRUDENCE) و دادوەری (JUSTICE) و حیکمەت (WISDOM) و سەبر و خۆڕاگری (FORTITUDE)، واتە چاکە کە بۆ خۆی ئەخلاقیترین چەمکە، ئەم چەمکی چاکەیە چوارینە سەرەکییەکانی کە نووسیمان کە ئەفلاتوون پێناسەی کردووە، کە لەلایەن ڕەواقی و مەسیحییەکانەوە جەختی لەسەر کراوەتەوە، بەبۆچوونی ئۆگستین هیچ بەها و بایەخێکی عەقلانییان نییە، مەگەر ئەوەی بەهۆی ئیمان بە خواوە بەدی هاتبێت، لە دۆخێکدا بیرورای ڕەشبینانەی ئۆگستین بە نیسبەت ژیانەوە وەکو گۆڕەپانی شەڕ و جەنگ، داڕمانی سیاسی و ئابووری، لێرەوە ئەخلاق وەزیفەیەکی تر وەردەگرێت، ئەخلاق ئیدی دەبێت بە پێوەر بۆ کۆمەڵێک مەبەستی تر، ئۆگەستین یەکێکە لەو کارەکتەرە مەزنانەی جارێکی تر ئاوڕێکی جیدی دەداتەوە، لەسەر وەستانی ئۆگەستین هێندە گرینگ نییە، گرینگترین شت گەڕانەوەیە بۆ خودی فەلسەفەی ئەخلاق، کە فەلسەفەی ئەخلاقی لە مەعریفەدا حیسابی مەعریفەی پلە دووی بۆ دەکرێت و دەشێت زیاتر لەسەر ئەم بابەتە قووڵە قووڵتر ببینەوە، دەشێت بڵێین ئەخلاق بۆ خۆی پێوەندیی بەمرۆڤبوونی مرۆڤەوە هەیە، ئەگەر ئەخلاق ئەو کردەیە بێت کە بە هۆیەوە ناوچە نەزانراوەکان دەبینرێن بگرە لە نەبوونەوە دێنە بوون بەگوێرەی ئەو گوتەیەی کە شتەکان نەبوون هێندە بوونیان هەیە کە دێنە ئەخلاق ئێمەوە، ئەگەر ئەو قسەیەی باشلار نەهێنین کە ئەخلاق ئیزافەیەک نییە لە ئێمەدا بگرە گۆڕینی ڕووبەرێکە بە ڕووبەرێکی تر، ئەو کاتەی ئەخلاقمان زێتر دەبێت بارستاییەک لە مەعریفەمان زیندوو نەکردووە بگرە بەقەد ئەو بارستاییە نەزانینمان گۆڕیوە بۆ زانین بۆیە دەڵێت: هەموو زانینێکمان لە راستیدا عوزر هێنانەوەیە بۆ نەزانینێکی پێشترمان، ئەخلاقیش بۆ خۆی هەندێک سات پێویستی بەزانینی بەردەوامی هەیە، ئەوەی کە هەیە لە ئەخلاقدا و من لە هەندێک شوێنی تردا باسم لێوە کردووە، بۆ نموونە گەشەی ئەخلاقی و سستیی ئەخلاقی و گۆڕانی ماناکانی ئەخلاق لە زەمەنێکەوە بۆ زەمەنێکی تر لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر، چونکە وەکو چۆن هەر سەردەمێکی مێژوویی کێشە و گرفت و خەون و ئاسۆی تایبەت بە خۆی هەیە،

ئاواش بەها و دیدی ئەخلاقی تایبەت بەخۆی هەیە، ئەوەی لە سەردەمێکی دیاریکراودا بەهای ئەخلاقی بالادەستیی کۆمەڵگەیەک پێک دەهێنێت، ئەوا ڕەنگە لە زەمەنێکی تردا ئەو دەور نەگێڕێت، واتا مەرج نییە لە سەردەمێکی تردا هەمان ڕۆڵ ببینێت، ئەوەی لە ڕۆژگارێکدا دەستنیشانی ئەوە دەکات، چاکە و خراپە چییە، چ شتێک شوێنی ستایشە و چ شتێک شوێنی نەعلەت و نەفرەتە، مەرج نییە هەمان ئەو شتە بێت لە سەردەمێکی تردا هەمان ئەو کارانە ئەنجام بدات[٢]، واتا هیچ کات بە هەمیشەیی پاڵەوانێک نییە بە ناوی پاڵەوانی ئەخلاقەوە بۆ هەتاهەتا لە ساحەکەدا بمێنێتەوە، واتا ئەخلاق کایەیەکە هەمیشە لە گۆڕاندایە، گۆڕانێکی ستوونی و گۆڕانێکی ئاسۆیی، چونکە ئەخلاق کایەیەکی مەعنەوییە، بۆیە وا پێویستە سەرەتا ئێمە بگەڕێینەوە بۆ پایەکانی ئەخلاق و لەویشەوە لە ڕێگەی مەعنەویەتگەراییەوە شیکاری ئەخلاق بکەین، ئیدی با مێژووی ئەخلاق و فەلسەفەکەی جێ بێڵین و دواتر بگەڕێینەوە سەری، پایەکانی ئەخلاق بە میتۆدی مەعنەویەتگەرایی بڕێتین:

یەکەم: بڕێتییە لە ئارامیی ئەو ئارامییەی بەهۆی سازگاریی لەگەڵ بووندا دروست دەبێت.

دووەم: بڕێتییە لە شادبوون.

سێیەم: ئومێد.

چوارەم: ڕەزامەندبوونی ناوەکی.

پێنجەم: مانای ژیان.

هەوڵ دەدەین کەمێک لەسەر بابەتی ئەخلاق بوەستین و پێوەندیی ئەخلاق و فەلسەفەی ئەخلاق لە ژیانی ئینساندا بخەمە ڕوو، سەرەتاش بەم قسەیەوە دەستپێ دەکەم کە ئەگەر بڕیار بێت مرۆڤ لەم هەسارەیەی زەویدا میوان بێت و، دوای چەشتنی چەند ساتێک لە ئێش و ژان، پێکەنین و خۆشبەختیی بارگە و بنەی خۆی ڕووەو زێدێکی نەزانراوی تر بەجێ بهێڵێت، ئەوا دەبێت ئەم هەسارەیە و ئەو شوێنگەیەش لە کۆتاییدا ئەمی مرۆڤ ڕووی تێ دەکات خانەخوێیەکی هەبێت کە میوانداریی ئادەمیان بکات، هەرچەندە لەگەڵ ئەوەی مرۆڤ عاشیقی هەقیقەتە بەچاو بینراو و بەدەست لەمسکراوەکانە، بەڵام هەرگیز لە ڕێی ئەم کەنالانەی زانیاری و مەعریفەتییەوە نەیتوانیوە پەی بەو خاوەن ماڵە بەرێت، بەڵام لە هەمان کاتیشدا بەئاشکرا بوون و کاریگەری ئەو خاوەن ماڵە دەرک دەکا و هەمیشە و بە ناڕاستەوخۆ هەڤپەیڤینی لەگەڵدا دەسازێنێت، بە ئاشکرا بەستەرە و ڕایەڵە نەپساوەکانی نێوان خۆی و خاوەن ماڵ هەست پێ دەکات.[٣]

لەلایەکی ترەوە زۆر ئەستەمە مرۆڤەکان بەدەر بن لە کاریگەری ئەو ڕووداوە مێژووییە گەورەیەی بەسەریاندا هاتووە کە ئەویش (ڕووداوی مرۆڤ)بوونە، بەو مانایەی مرۆڤ نامۆترین مەخلوقی نێو هەموو مەخلوقەکانی تر هەم لە ڕووی دروست بوون و هەم لە ڕووی بەها و شوناسی شوێنگەییەوە، مرۆڤ هەرچەندە لە ڕووداوە بینراو و دیاردە و هەبووەکانی دەوروبەری

هەوڵنامەی کتێب

خۆی دەڕوانێت شتێک نابینێتەوە هێندەی خەلق و رووەدانی مرۆڤ پڕ لوغز و نهێنی بێت، راستە لە چواردەوری مرۆڤ دیاردەگەلێک و شتانگەلێکی زۆر و ناوازە هەن کە شیاوی تێفکرین و لێڕامانن، بەڵام دواجار سەراسیمەکارترینی ئەو هەبوانە هەر مرۆڤە، چونکە لە هەمان کاتدا کە خۆی بەشێکە لەو لوغزانە، هەر لەو کاتەشدا توانای رامان و وردبوونەوەیش لە هەموو یەکێک لەو نهێنی و هەبووە سەراسیمەکارانەی هەیە، بەڵام ئەمەش یەکسان نییە بەوەی کە ئیدی مرۆڤ بتوانێت بێ نیاز بێت لە هەموو ئەو وجوودەی کە رۆژانە کاریگەری مادی و نامادییان لەسەر ئەمی مرۆڤ دروست کردووە، بە دیوێکی تردا دەتوانین بڵێین هەرچەندە مرۆڤ لە مەزنترینی هەبووەکانە، بەڵام ئیتر ئەمە نابێتە دوا وێستگەی بیرکردنەوەکانی مرۆڤ، بگرە جارێکی تر مەزنیی ئەم مەخلوقە و بەرپرسیاریەتییەکەی لەوەدایە کە بەهۆی ئەو توانستی زانا و توانای فێربوونە کە هەیەتی ناتوانێت هەموو ئەو حەدەسانەی کە لە چواردەوری روو دەدەن نادیدە و بێ بەها بگرێت، بۆیە بە کەشفکردنی نهێنیی مرۆڤبوون بەشێکی زۆر لە نهێنی و لوغزە هەبووەکانی تر روون دەبێتەوە و بەم شێوەیەش زۆرێک لە پرسیارە وجوودی و بێزارکەرەکانی مرۆڤ بێ وەڵام نامێننەوە.

هەڵبەتە هێندەی لێرەدا مەبەستمانە مرۆڤ بە جوانترین وگرینگترین و گەورەترین هەبوو لەم سەر زەوینەدا وەسف بکەین، هێندە مەبەستمان ئەوە نییە کە مرۆڤ بە سەرچاوەی نهێنییەکان هەژمار بکەین و بیکەینە خوا، هەرچەندە ئەوە تەنیا مرۆڤە کە هەوڵی داوە بۆ ئەوەی هیچ نەبێت بەسنوورەکانی دەسەڵاتی خوا (خالق)ەکەی بگات.

لەم نووسینەدا زیاتر دەمانەوێت لە رێگەی پێکهاتەکانی مرۆڤەوە (ئەخلاق) جارێکی تر بگەینەوە خوا نەوەک ئێمە پێشگریمانەی دەسەڵاتێکی خاوەن توانای گەورەی خوا بکەین و لە کۆتایشدا وەک هەر بەرەنجامێکی ئاسایی و سادەی هێز و سەرچاوەی توانا نوقڵانەی بوونی خەلقی مرۆڤ لێ بدەین. مرۆڤ پێش ئەوەی لە دەرەوەی خۆی هەوڵی ناسینی خۆی و دۆزینەوەی خوا بدات، دەبێت دەست بە ئەنجامدانی گەشتێکی قوواڵ بۆ ناخی خۆی بکات، گەورەترین هەڵەی مرۆڤ لە مێژوودا ئەوە بووە کە لەسەر بنەمای نەناسینی خۆی (جەهل) هەوڵی پێناسەکردن و ناساندنی شتەکانی تری داوە لە کاتێکدا خۆی (مرۆڤ) شیاوی بڕێکی زۆر لە هەوڵدانە بۆ ناسین، کە رەنگە سەرلەبەری ژیانی تاکەکەسێکیش هێشتا بە کەمترین نهێنییەکانی خۆی نەگەیەنێت هەر ئەم ناسینەی خودەشە کە رێگەمان بۆ رۆشن دەکاتەوە پەی بەو دەروازە و کۆد و وێستگانە بەرین کە ئەگەر هەیە ئاکامەکەی خۆی بێت.

مرۆڤ کائینێکە هەر کاتێک لە دەرەوەی خۆی وێڵی دوای خۆی و ئاسوودەیی و مرۆڤەکانی تر بوو ئەوا تووشی شکستییەکی پشتشکێن دەبێت گەر وریای خۆشی نەبێت رەنگە دەستکۆتایی بکات لە دەستخستنی سەرجەم ئەو خوازیاریانەی سەرەوە.

هەر لەسەر بنیاتی ئەو هەقیقەتەی کە مرۆڤ ناوازەترین حەدەسی سەرگۆی زەوییە، حەدەسێک جیاواز لە هەر حەدەسێکی تری سەر زەوی، بۆیە ناکرێت مرۆڤ بە کائینێکی بەرەڵاکراو بێ خاوەن

لەم ژیانەدا وەسف بکەین، مرۆڤ گەر کەمێک دارای دادپەروەری بێت بە ئاشکرا ئیحساسی ئەو دەست و هێزەی پشتی جوولان و بیرکردنەوە و هەستەکانی دەکات، لە کاتێکدا ئەوی مرۆڤ بۆ ئەنجامدانی کارێک دەجووڵێت، لە یەک کاتدا خاوەنی دوو جۆر لە ئاکامە لە وێناکانی کە ئەوانیش شکست و سەرکەوتنە کە کەسی جوولاو تا کۆتاییی جووڵەکە نازانێت چ ئەنجامێک هاوڕێیەتی، مەبەستمە بڵێم هەر خودی نادیاری مرۆڤ وە ناڕوونیی داهاتووی مرۆڤ، کە مرۆڤ نازانێت سبەی لە کوێیە و چۆن دەبێت وە یان دەگاتە سبەی؟ لە هەمان کاتدا جۆری ئەو داهاتووانەش بە خوازراو و نەخوازراویانەوە لە دەستی ئەوی مرۆڤدا نین ئەمە ئاماژەیە بۆ بوونی ئەو هێزە بان فیزیکییەی کە لە پێشەوە باسمان کرد، لەو نموونەیەی سەرەوە (بزاوتنی مرۆڤ) سەرنج بۆ راستییەکی تر ڕادەکێشین کە ئەویش چەمکی تەمەننی (التمني) مەبەستمان خواستی هەمیشەیی گەیشتنی مرۆڤە بە شتە باش و ویستراوەکان لە ژیاندا، ئەو چەمکە (تەمەننی) تێکەڵاوییەک یاخۆ نزیکایەتییەکی زۆری لەگەڵ چەمکی خەیاڵ (الخيال)دا هەیە بەڵام دواجار جیاوازییەکی زۆر زەقیش هەیە لە نێوانیاندا، لە کاتێکدا حەز و خواستی گەیشتنە بۆ شتێک لەسەر بنەمایەکی پووچ بەواتای کەسی خەیاڵاوی خاوەنی هیچ میکانیزم و کەرەستەسازییەک نییە کەچی خەیاڵی فڕین دەکات بە ئاسماندا، بەپێچەوانەی چەمکی تەمەننییەوە کە خاوەنی بەشێک لە کەرەستە و هێز و توانا و ئالییەتە بۆ گەیشتن بە شتێک و هەموو هەوڵەکانیش لەو پێناوەدا دەخاتە گەڕ، بەڵام دواجار کۆی کەرەستە و شتە هەبووەکان کەمترن لە شتە خوازراوەکە (ئەخلاقەکە و جۆر ئەخلاقەکە لەگەڵ ئومێد) بۆیە مرۆڤ دوای خستنەگەڕی تواناکان لە دەرەوەی سنوور و دەسەڵاتی خۆی بڕوای بە جۆرێک لە کاریگەری هەیە بۆ یەکسانکردنەوەی میکانیزم و توانای بە گەڕخراو لەگەڵ ئومێدە گەورە و ویستراوەکە، بە دیوێکی تردا تەمەننی خاوەنی چەمکێکی لاوەکیی تری جیاواز لە خەیاڵ ئەویش ئەخلایات و ئومێدە، ئاخۆ هەستی ئومێد چیی تری جگە لە قەناعەتکردن و بڕوابوون بە توانا و دەسەڵاتێکی ئیجابیی میتافیزیکیی دەرەوەی مرۆڤ؟ کە بەو ئاراستەیەی خۆی دەیەوێت مێژوو ژیان و هاوکێشەکان دەبزوێنێت و مرۆڤیش لەم نێوەندەدا بە دوای چانس و بەختی خۆیدا دەگەڕێت.

هەڵبەتە ئێمە مەبەستمان لە ئەخلاق، ئەخلاقی مومکینە لەسەر بنەمای کۆمەڵێک ئالییەت و کەرەستە، کە لە دەستڕەسی مرۆڤدا بێت نەک ئەخلاقی ناومکین کە دەچێتە چوارچێوەی خەیاڵەوە، خۆ گەر ستەم لە چەمکی خەیاڵیش نەکەین ئەوا ئەویش لێوانلێوە لە مانا و مەدلوول کە دەکرێت بینای شتی لە خۆی گەورەتری لەسەر بکەین، لە کاتێکدا مرۆڤ دەستکۆتایە لە دەستخستن و گەیشتنە ئومێدێک بۆ گەیشتن بە ئەخلاقی باڵا، هیوایەک، خواستێک، بەڵام دێت و لە ڕێگەی خەیاڵکردنەوە دەگاتە ئەوەی کە دەیەوێت بگرە زۆرجار زیاتر لەوە دەبڕێت، دەی مادام لەنێو ناخی مرۆڤدا ئەگەرێک هەبێت بۆ گەیشتن بەهەموو شتە نامومکینەکان ئەمە بۆ خۆی قەناعەتکردنە بە بوونی هێزێکی بانمادی کە هەموو شتەکان لە بەردەمیدا ئاسان و سادەن بۆیە

مرۆڤ بەبێ گرێ و رتوش تەسلیمی ئەم راستییە دەبێت و توانای نکوولێ لێکردنی دێتە خاڵی سفر. دەمانەوێت پەردە لەسەر ئەو فەزا ئاینییە لابدەین کە لە جەوهەری هەر مرۆڤێکدا ئامادەگییەکی بەردەوامی هەیە، هەروەها هەوڵ دەدەین بۆ نیشاندانی ئەو سروشتە ئاینی و پێوەستبوونە باڵا و ئاسمانییەی کە هیچ مرۆڤێک توانای نکوولێ لێکردنی نییە، هێندەی دەمانەوێت لەنێو جۆر و سروشتی تایبەتمەندییەکانی مرۆڤەوە پێویستی مرۆڤ بۆ ئەودیو خۆی دەربخەین هێندە مەبەستمان هێنانەوەی دەلیل و بەڵگەسازی نییە لەسەر بوونی خوا. چونکە مێژووی مرۆڤایەتی پاش تێپەڕاندنی چەندین قۆناغ و ئاست لە مێژووی عەقڵی بەشەری و بەدەستهێنانە لۆجیکی و مەنتیقییەکان بە وێستگە و زەمەنێک گەیشتووە ئیدی مایەی نەنگی و شەرمە مرۆڤێکی ژیر بانگەشەی بێ خاوەنی و بێ ئەخلاقی و بێ خوایی گەردوون و مرۆڤ بکات، هەر هەمان ئەو گریمانانەش کە زەمەنێک هەڵگری تۆوی ئیلحاد و عەبەسییەت بوون و سەردەمانێکی کەم هەوادار و بەرگریکاریان هەبوو ئەمڕۆکە لە لاوازترین و بێ ئیعتبارترینی گریمانە و بیردۆزەکانن، چونکە هەرچەندە تۆ بتوانیت لە زەمکانێکی تایبەت و دیاریکراودا هەست و هۆش وعەقڵیەتی تاکێک یاخۆ کۆمەڵگەیەک مۆنۆپۆڵ بکەیت و شتێکی نامۆ و ناتەندروست بە شوناس وهەویەی مرۆڤبوونی ئەو لە دەرەوەی خۆی بەسەردا بسەپێنیت ئەوا بۆ ماوەیەک کە ئەوی مرۆڤ تیایدا ناهۆشیارە بەخۆی و دەرەوەی خۆی ئەم گریمانەیە ڕەواجی هەیە و لە ئەرزی واقیعدا ئەگەری پراکتیزەبوونی هەیە، بەڵام هەر کات ئەو تاکە توانای تێڕامان و بیرکردنەوەی لە خۆیدا خوڵقاند ئیدی ئەو وەهمانە وەکو کەفی دەریا هەر زوو دەڕەونەوە و پایەی زانستی و لۆجیکی خۆیان لە دەست دەدەن. ئەوەی لێرەدا گرینگە ئەوەیە ئاسمانی بوونی مرۆڤ، بابەتێکی فیکری و ناوەکییە و ناچێتە ژێر باری پێشکەوتنی ژیانی مرۆڤایەتی و یاسا نووسراو نەنووسراوەکانەوە، بگرە هەبوویەکە هێندە ئەسڵ و ڕەگ داکوتاوە لە هەناوی مرۆڤدا کە پاڵپەستۆی ژیاری و تەکنۆلۆجی و گۆڕانی کۆمەڵایەتی و شێوازی سایکۆلۆجیی هیچ تاک و گرووپێک ناتوانێت پاشەکشە بە هەیمەنەی هەقیقی ئەم راستییە بکات لەگەڵ گۆڕانە ئەخلاقییە تولەییەکان، بەڵام ئیدی دەرخستن و تەوزیفکردن و تەرجومەکردنی ئەم ئیحساسە بەندە بە رادەی هۆشیاریی تاک و کۆمەڵگە و ئاستی ئیدراکی تاکەکان بۆ ئەو داخوازییە لە کاتی مامەڵەکردن لەگەڵ دەوروبەر و تووشهاتن بە کێشە و تەنگژە ژیاری و ئەخلاقی و کۆمەڵایەتییەکانەوە بۆیە پێویستە لەسەر مرۆڤەکان ئەم باوەڕ و هەست و چەمکانە لە ماوەی لێکۆڵینەوەی بیروباوەڕە ئاینییەکانیانەوە کەشف بکەن بەبێ بەهەندگرتنی زەمکان وژینگەی دەوروبەر (مادی و نامادی)، بۆیە (د. ئیحسان) دەڵێت: ئەو هەستە ئاینییەی کە بۆ مرۆڤی خاوەن باوەڕ دێت، جۆرێکە لە هەستی ئاینی کە هەر تاکێک دەگرێتەوە هەرچەندە شێواز و تەرزی ئاینیی ئەو باوەڕدارە جیاوازیش بێت، ئەم هەستە زاڵ دەبێت بەسەر مرۆڤدا و سیفەتێکی کەسی و خودی هەیە و ئەستەمە بتوانرێت بە شێوەیەکی بابەتییانە شی بکرێتەوە، چونکە وابەستەیە بەخودی کەسێتیی ناوەکیی مرۆڤەکانەوە، ئەو

هەولێر

پەرچەکردار و هەستەوەر و پاڵنەر و میزاجەی کە لەنێو هەستی ئاینیدایە ناچێتە ژێر باری لێکۆڵینەوەی زانستیی وردەوە.[٤]

بە وردبوونەوە لەو پەرەگرافەی پێشەوە روون دەبێتەوە کە کەشوهەوای ئەخلاقیبوون شتێک نییە کە لەمس بکرێت، وەکو نموونە (عینە)ی هەر توێژینەوەیەکی کۆمەڵایەتی و دەروونی بتوانرێت توێژینەوەی لەسەر بکرێت، بگرە ئارامێکی ناوەکیی بێ پایانە یاخۆ رامبوون و هاوسەنگبوونی جەوهەری مرۆڤە لەسەر بنەمای دراوە دەرەکی و ناوەکییەکان کە هەمیشە و بەهۆی تێکەڵاوبوون لەگەڵ ژیانی کۆمەڵایەتیدا هاوسەنگیی خۆی لەدەست دەدات، بە دیوێکی تردا ئەخلاق چەشتنی جۆرە تامێکی نامادییە و گەر مرۆڤێک خۆی بە پراکتیکی ئەزموونی نەکات ئەوا ناتوانرێت لە رێگەی کەسێکی ترەوە ئەم ئەزموونە رۆحییەی بۆ بگوازرێتەوە، هەروەکو چۆن شاعیران و ئەدیبان لە وەسف و ناساندنی چەمکی عاشقبووندا هەمان بۆچوون بەیان دەکەن و پێیان وایە عیشق و عاشقبوون جگە لە ئەزموونی کەسی شتێکی تر نییە، یاخۆ باسێک نییە بۆ شەرح و راڤە و لێکدانەوە بگرە دەبێت مرۆڤەکان بەخودی خۆیان هەستن بە بنیاتنانی ئەم پرۆسە فەردییە، وەعاریف و زاهیدە ئیسلامییەکانیش لە بەرامبەر وشەی (تەقوا)دا هەمان بیروڕایان هەیە و دەڵێن: تەقوا پێش ئەوەی بابەتێکی زاهیری بێت بۆ لێدوان، زیاتر حاڵ و دۆخێکە کە مرۆڤ پاش تێپەڕاندنی چەندین وێستگەی پاکژکردنەوە و نوێبوونەوە و لەدایکبوونەوە مرۆڤ پێی دەگات و ئەم ئەزموونەش بەدڵنیاییەوە ناتوانرێت لە کەسێکەوە پێشکێشی کەسێکی تر بکرێت، هەرچەندە ناکرێت نکوڵی لەوەش بکرێت کە رادەی بااڵبوونی ئەم باوەڕە لە کات و شوێنێکی جیاوازەوە بۆ شوێنکاتێکی تر دەگۆڕێت و رەنگە لە قۆناغێکی دیاریکراودا بەهۆی چەند هۆکارێکی بابەتی و خودییەوە ئەم هەستە ئاینییەی مرۆڤ چووبێتە خانەی فەرامۆشکاری و لە یادکردنەوە ئەویش بەهۆی پاڵپەستۆ ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان لەلایەکەوە، کاتێک کە خەڵکی دەرگیری ژیانێکی ناسازی زۆرەملێ دەبن و شوناسی فیزیکییان دەکەوێتە ژێر پرسیارەوە لەسەر دەستی سەرکردەی ستەمکار یاخۆ هەر فاکتەرێکی تر وە یان لەلایەکی ترەوە دەکرێت هەندێک لە فەیلەسووف و بیرمەندان لە سەردەمێکدا سەریان هەڵدا بێت و توانیبێتیان نزمیی ئاستی رۆشنبیری و هۆشیاریی کۆمەڵگەیان ئیستغلال کردبێت و لەوێوە کاریان بۆ رماندنی پایەکانی ئەخلاق کردبێت، بەڵام دواجار کاتێک مرۆڤەکان دەرگیری دەرهاویشتە نێگەتیڤەکانی ئەو نائاساییبوون و ناسروشتیبوونەی خۆیان وەکو ئاکامێک بوونەتەوە ئەوا راستەوخۆ هانایان بردووەتەوە بەر هێزە میتافیزیکا و سرووتە ئاینی و لاهوتییەکان بۆ هاوسەنگکردنەوەی ئەو تەنگژە ئەخلاقییەی کە تێی کەوتوون.[٥]

پێوەنییەکی گشتگیر لە نێوان دین و ئەخلاقدایە و ناتوانین بەمە قایل نەبین، پاشان گەر ستەم لە ئەخلاق نەکەین لەسەر رۆشناییی ئەو روونکردنەوە پێویست و حەتمییەی ئەخلاق کە لەپێشەوە لێی دواین دەتوانین ئەخلاق بە یەکێک لە غەریزەکان وەسف بکەین لە مرۆڤدا، بێگومان غەریزەش

خاوەنی ئەو سروشتەیە کە هەرگیز شیاوی فەرامۆشکردن نییە و دەنا گەر کەسێک غەریزەیەک پشتگوێ بخات ئەوا لەو رەهەندە غەریزەییەوە تووشی کەمی (نقص) دێت و راستەوخۆ کاریگەری لە سەرجەم جووڵە و پێکهاتەی جەستەی مرۆڤەکە دەبێت و دواتر هەرچەندە مرۆڤەکە لە ڕووی کەماڵی ماددییەوە بە بەرزترین ئاستی ژیان بگات بەڵام کاتێک سەرنج لە ناخی خۆی دەدات لە ئاوێنەیەکی شکاو زیاتر هیچی تر بەدی ناکات، چونکە هەموو پێویستییەکان بە یەک ئاراستەی هاوتەریب لە ڕووی دابینکردنەوە گەشەیان نەکردووە هەروەها (د. سروش دباغ) ئاماژە بەم غەریزیبوونەی هەستی ئەخلاقی دەدات و بگرە بەپلەی یەکەمیش سەروو هەموو غەریزەکانی ترەوە پۆلێنبەندی دەکات، هەڵبەتە کە دەڵێین غەریزە مەبەستمان ناساندنەکەی (علی عیزەت بیگۆڤیچ) نییە کە پێی وایە غەریزە بکۆژی توانای داهێنانکارانەیە لە مرۆڤدا بەوەی غەریزە هێزێکی دوو فەرماندارە کە ئەوانیش: چێژ و ئازارە، بگرە غەریزەی ئەخلاقی ئەوەیە لە چرکەساتی پەیکەڵبوونیدا مرۆڤ ڕاستەوخۆ تەماس لەگەڵ خوا و سەرجەم دروستکراوەکانیدا دەگرێت و نوقمی ئاسوودەییەک دەبێت کە ئیدی ناتوانێت دەرکی حیکمەتی ئەخلاقی میتا و خود و سەرجەم دروستکراوەکانی تری گەردوون نەکات.[٦]

لە وێستگەیەکی تری ئەم بەدواچوونەماندا هەوڵ دەدەین بە کورتی ئاماژە بەحاڵەتی ئەخلاقی ئەو هۆز و قەبیلانە بدەین کە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا لە ناوچە و هەرێمە جیاوازەکاندا ژیاون، کە پێم وایە: هەر لە سەرەتای سەرهەڵدانی مرۆڤایەتییەوە ئارەزوویەکی دیار هەبووە بۆ نەخشاندن و کێشانی سنووری کاریگەرییە بان سروشتییەکان لەسەر مرۆڤ، کە وەکو زریانێک هێرش دێنن و زاڵ دەبن بەسەر ژیانی مرۆڤدا، کە ئەم ڕاستییانەیان لەنێو دەستەواژەی کتێبە نووسراوەکانیاندا نووسیوەتەوە، هەروەها لە کۆمەڵگە تەوتەمییە پێشکەوتووەکانی ئەمەریکای باکوردا کە بڕوایان بەچەمکی مەبدەئی تەوتەمی هەیە، کە ئوسترالییەکانیش هەمان باوەڕی ئەخلاقییان هەبووە، لەلای قەبیلە هیندییەکانیش کە ئینتیمایان بۆ کۆمەڵێک لە کائیناتی ئیلاهی کردووە و پەرستوویانە کە لە سەروو هەر هەموویانەوە بڕوایان بە هێزێکی گشتگیری نادیاریکراو هەیە کە سەرجەم بوون و جووڵە و چالاکییەکانی خۆیانی لێوە وەردەگرن کە پێی دەڵێن (واکان waken)، کە (واکان) نهێنی جووڵێنەری گەردوونە و، هەندێک ڕێسای ئەخلاقیی تایبەتیشیان هەبووە و جێبەجێیان کردوون.

لەلایەکی ترەوە هیندییە سوورەکانی ئەمەریکا بەتایبەتی هیندییەکانی ناوچەی میامی و ئەلینۆی و ئۆتاوا بڕوایان بە هێزێکی گشتگیر هەبووە کە دەسەڵاتێکی گشتی (کل) و ئامادەبوونێکی گشتی (کل)ی هەیە و پێی دەڵێن (مانتۆ) لەلای سەرجەم ئاینە تەقلیدییەکانی ئەفریقیاش بڕوایان بە بوونی پێکهاتەیەکی نامادی هەیە کە لەناو شتەکان و هەبووە بینراو و نەبینراوەکاندا جێگیر بووە کە توانای هەر جۆرێک لە جووڵەیان دەداتێ، پاش بڕوابوونمان بە ئەخلاقیبوونی مرۆڤ لە ڕێگەی تایبەتمەندییە سروشتییەکانیەوە، تێبینیکردنمان لە ژیانی خودی تاکەکاندا دەگەینە ئەو ڕاستییەی کە قۆناغێک لە مێژووی بەشەریەت نادۆزینەوە کە بەبێ

ئالوودەبوون لەگەڵ ئەو ئاتاجەدا ژیانیان گوزەراندبێت، بگرە ئاین کۆی پێکهاتە و شێوازی بیرکردنەوەیانی ڕەنگڕێژ کردووە بۆیە سەرجەم ئەو شارستانییەتانەی کە لە مێژوودا لە ترۆپک و لووتکەدا بوون ئەوا ئەخلاقیبوون و بەپیرۆزکردنی جووڵە و ڕەفتاریان پێکهێنەری گرینگترین پایە سەرەکییەکانی ئەو هەقیقەتە دەسەلێنن، لەمەوە ئەخلاق بە قووڵی لە هەناوی ئاینەوە دەردەچێت و بەشێکی گەورەی دینیش داگیر دەکات، ئاین ئیدی لەم سەدەیەدا هەڵگری پەیامێکی عەمیق و جەزری ئەخلاقییە و بۆیە هەمیشەش ئاین دەمێنێتەوە، لە ناویاندا ئاینی پیرۆزی ئیسلام کە زۆرترین جەغت لەسەر بابەتی ئەخلاقی و ڕێسای ئەخلاقی دەکاتەوە، ئەمە هۆکارێکە بۆ ئەوەی ئەو ئاینە ساتەوەخت دوای ساتەوەخت فراوان بێت، هەر کاتێکیش نەبووە هەڵگری ئەو پەیامە ئەخلاقییە ڕوو لە لاوازبوون دەکات، هەر بۆیە (ئەریک فرۆمی ئەڵمانی) تەسلیمبوونی خۆی بەو ڕاستییە ناشارێتەوە و دەڵێت بەڕاشکاوی دەڵێم هیچ شارستانییەک نییە لە ڕابردوودا، بگرە لە پاشەڕۆژیشدا هیچ شارستانییەتێک پەیدا نابێت بەبێ ئەوەی ئاینێکی تێدا نەبێت، (ئەریک فرۆم: ئاین و شیکردنەوەی دەروونی ؛ ٣٤) لە کاتێکدا هێندە بە گرینگی و حەتمیبوونی ئاینییەوە بۆ مرۆڤ لە ژیانی مرۆڤدا دەڕوانین دەکرێت لە ڕێی چەند بیریارێکەوە پێناسەی ئەخلاق بکەین یاخۆ شیکردنەوەیەکی بابەتییانە بۆ خودی فەلسەفەی ئەخلاق بکەین تا بزانین خودی ئەخلاق چ شوناس و تایبەتمەندییەکی هەیە کەوا مرۆڤ ناتوانێت خۆی لێ تەبەڕا بکات؟ (فەلسەفەی ئەخلاق سیستەمێکی ئەقلانی، لۆجیکی، هاوسەنگە و یەک دێت لە کۆمەڵێک بیروباوەڕ و مەبدەئ و بەها و ئاکاری تایبەت بە پێوەستبوون بەپەیامی خوا و ئینسانەوە کە هەرچەند ئەخلاقیی بوو پەیامەکە هێندە پێوەی پێوەست بین).[٧] ئەوەیە کە شتی نالۆجیکی و خەیاڵی لەنێو فەلسەفەی ئەخلاقدا بوونی نییە هەرچەندە هەر خودی ئاینیش نەیتوانیوە یاخۆ نەیویستوە وەڵامی سەرجەم پرسیارە وجوودییەکانی مرۆڤ بداتەوە، بەڵام خاڵی بەهێز و کاریگەری ئاین لەوێدایە کە دەست وەردەدات لە هەموو بنیاتە مادی و نامادییەکانی ژیانی مرۆڤ وەکو فەلسەفەی ئەخلاق، بیرکردنەوەی ئەخلاقییانە، واتە فەلسەفەی ئەخلاق ئەو ڕاستییەیە کە دەیەوێت لە ڕێگەی خۆیەوە پەردە لەسەر سەرجەم ڕاستییە هەقیقییەکانی شانۆی ژیانی مرۆڤ لابدات کە هێشتا مرۆڤ نەیتوانیوە بەخودی خۆی پێیان بگات و بەشێوەیەک هەست بە ناڕوونی و گومان دەکات لەسەر ئەو هەقیقەتانەی کە ڕۆژێک لە ڕۆژان لە ڕێگەی توانا عەقلییەکانیەوە درکی کردووە، بەڵام لە هەمان کاتدا ناتوانێت ڕاستەوخۆ و بێ سوود وەرگرتن لە ڕایەڵ و میکانیزمێک پێیان بگات.

فرۆم لە شۆێنێکی تردا پێویستیی مرۆڤ بۆ جۆرێک لە ئاین و لە مەزهەب بۆ ئاراستە و بۆ پەرستن بە هەند دەگرێت و بە بەشێکی جەوهەری لە بوونی مرۆڤ باسی دەکات[٨]، هێندەی لەو تێزەی فرۆم بڕوانین لەوە حاڵی دەبین، بۆ ئەوەی مرۆڤ لە ژیانیدا تا دەمرێت خاوەنی جووڵەیەکی ئامانجدار و بە ئەنجام بێت پێویستی بەجۆرێکە لە شوناس (پایە) هەیە بۆ ئەوەی پاڵی پێوە بدات و ببێتە خاڵی جووڵان و دەرچوون لێوەی، بەڵام ئەوەی سیفەتی نەمری بداتە ئەو شوناسە و

بەردەوامی بداتە جوولەی مرۆڤ ئەوا دەبێت ئەو پایەیە شوناسێکی ئاسمانیی هەبێت و سەر بە جیهانی ئەو دنیا بێت نەک زەمینی بێت، هەڵبەتە ئەم باوەڕەشمان لەو راستییەوە سەرچاوە دەگرێت کە مرۆڤ لە بنەڕەتدا کائینێکی ئاسمانییە و دەکرێت بەپێی پێوەر و شوناسە ئاسمانییەکانیش مامەڵەی لە تەکدا بکرێت و لێی بڕوانرێت، د.عەبدولکەریم سروش دەڵێت: هەقیقەتی دین گوزارشە لە خۆشەویستی[9]، خۆشەویستی بۆ خۆی ئەخلاقیشە ئەگەر بێنایزی بێت، کەواتە پێوەندییەکی پتەو لەم ڕووەوە هەیە لە نێوان ئەو دوو چەمکە گەورەیە.

فەلسەفەی ئەخلاق وەکو سیستەمێک بۆ ژیانی کۆمەڵایەتی هێزی خۆی لەوەدا دەبینێتەوە کە کۆی پێودانگ و پرەنسیپەکانی شیاوی دەست بۆبردن نین هەرچەندە بەپێی مێژوو گۆڕانی کۆمەڵایەتی، خوێندنەوە و وێنەکانی فەلسەفەی ئەخلاق دەگۆڕێت و شیاوی نوێبوونەوەیە، لەو ڕەهەندەوە مژدانەیەکی ئاسمانی خواییە، لەلایەن دەسەڵاتێکەوە نێرراوە کە هێز و دادپەروەری ڕەهای لایە، مرۆڤ دەخاتە سەر ئەو باوەڕەی کە نەتوانێت نکوولێی لێ بکات، گرینگە ئاماژەش بەوە بدەین مەبەستمان فەلسەفەی ئەخلاق پێوەرە ستانداردییەکەی نەک ئەو پێوەرانەی قابیلی گۆڕانن لە ژیاندا، بە دیوێکی تردا چەمکی فەلسەفەی ئەخلاق و وێنای مرۆڤ بۆ ئەخلاق هەمیشە بەرەنجامێکی ئیجابی و ئەکتیڤ لای مرۆڤەکان دەخاتەوە، هەڵبەتە ئەمەش لەبەر ئەو تایبەتمەندییەی کە خودی ئەخلاق هەیەتی. بەحوکمی ئەو تایبەتمەندییەی کە سروشتی مرۆڤ هەیەتی بەوەی کە هەردەم ئەگەری شکاندن و تێپەڕاندنی دەستوور و یاسا مرۆییەکان لەبەردەمیدا یەکجار ئاوەڵایە، چونکە ئایدۆلۆجیەت و یاسایەک کە مرۆڤ بۆ مرۆڤی دابڕێژێت زیاتر شیاوی تێپەڕاندنە، بەپێچەوانەی فەلسەفەی ئەخلاقەوە کە داڕێژەری یاسا و دەستوورەکە (ئەخلاق) هێزێکی لە مرۆڤ بالاتر و زاناتر و دادپەروەرترە بۆیە ئەگەرەکانی تێپەڕاندنی یاسا ئەخلاقییەکان لە بەردەم مرۆڤدا کەم و دەگمەنن.

بەپێویستی دەزانین پاش پێناسەکردنی فەلسەفەی ئەخلاق، گرینگیی ئەخلاق (مهمة) لە دوو خاڵدا (پێوەندی) بخەینە ڕوو کە دواتر فەلسەفەی ئەخلاق دنیایەک جێکار و کاریگەری لەسەر ژیان و کۆی بیرکردنەوەکانی تاک جێ دەهێڵێت، کە لێرەدا ماوە نییە لەوە بدوێین. دوو پێوەندییەکەش ئەمانەن:

* پێوەندیی مرۆڤ بە خودی خۆیەوە، کە دواتر ئەم پێوەندییە سەر دەکێشێت بۆ پێوەندیی خودی مرۆڤ بە فەلسەفەی ئەخلاقەوە کە ئەرکی مرۆڤ لێرەدا بە بیرکردنەوە لە خودی خۆی و گەردوون و دەوروبەری دەست پێ دەکات، دواتر ئەم ئالیەتانە دوور و نزیک پێوەندیی ئەوی مرۆڤ ئەخلاقەوە دەسازێنن و مرۆڤێکی لێ دەردەچێت کە گۆشە نیگاکانی بۆ ژیان و دنیا و بوون ڕوون و شەفاف بێت.

* پێوەندیی مرۆڤ بە ژینگەی کۆمەڵایەتییەوە، بێگومان هەروەکو دیارە مرۆڤ کائینێکی کۆمەڵایەتییە و بێ بوونی کۆمەڵێکی تر لە مرۆڤ لەگەڵیدا ناتوانێت لەگەڵ بووندا بسازێت،

لێرەوەیە کە ئاین کارێکی تر و گرینگییەکی تری داوەتە بوونی مرۆڤ، ئەویش وابەستەکردنێتی بە یاساکانی کۆمەڵەوە (جماعة) بەو پێیەی مرۆڤ مەخلوقێکی پڕ حاجەت و داخوازییە و ئەم پێویستییانەش لە ژیانی کۆمەڵیدا ئیشباع دەبێت، بەڵام هەندێک جار مرۆڤ لە پێناو تەحقیقکردنی خواست و ئارەزووی خۆیدا بە هەڵەدا دەچێت و مافی بەرامبەرەکانی پێشێل دەکات و بۆ مەرامی تایبەتی خۆی بەکاریان دەبات، فەلسەفەی ئەخلاق دیسان رەنگڕێژی جۆری ئەو پێوەندییەشمان بۆ دەکات بۆ ئەوەی بتوانرێت دادپەروەریی کۆمەڵایەتی بەرجەستە ببێت لە کۆمەڵگەدا، ئەرکە ئەخلاقییەکانی مرۆڤ لە بەرامبەر ژینگەی دەوروبەریدا تەنیا بەرجەستەکردنی ئەخلاقی عەداڵەتخوازییانە نییە، بگرە کۆمەڵێک چەمک و بەها و ئەرزشی ترن کە بۆ خستنەوەی کۆمەڵگەیەکی ئاسوودە دەبێت مرۆڤەکان هەڵگری بن (دڵسۆزی، راستگۆیی، وەفا، پاکی، ژیانسازی، مرۆڤخوازی، متمانە، ئارامگری... هتد)، هەموو لە ڕێسا ئەخلاقییەکانن.

فەلسەفەی ئەخلاق وەک ئالیەت بۆ کۆنترۆڵکردنی ناشیرینی

لە وێستگەیەکی گرینگی تری باسەکەماندا قسە لە کۆنترۆڵی ناشیرینییەکان دەکەین وەکو دیارە هەر کۆمەڵگەیەک کۆمەڵێک بەها و پڕەنسیپ و مەبادئی تایبەتیی خۆی هەیە بۆ ئەوەی بتوانێت ئاکاری تاکەکانی لە چوارچێوەی دەستووری کۆمەڵایەتیدا ڕێکوپێک بکات، ڕەنگە هەندێک جار ئەو میکانیزمانە شەقڵی ئاینی لەخۆ بگرن، هەندێک جاری تر لە شێوەی یاسا (قوانین الوضعیة) دێنە پێش، هەندێک جاری تر دەستووری کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە بەرپرسە لە بەرجەستەکردنی ئەو میکانیزمانە تا بتوانێت کۆنترۆڵی ناشیرینی کۆمەڵایەتیی پێ دەستەبەر بکات، بەڵام لە هەمووی گرینگتر ئەوەیە کە بەراورد لە نێوان هەر یەکێک لەو سەرچاوانەی کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتیدا بکەین، کە ئاخۆ کامیان پتەوترینیانە و دەتوانرێت بە درێژاییی تەمەنی مرۆڤێک پایەکانی ئەو مەبادیئانە قورساییی خۆیان لەدەست نەدەن و هەر بەبااڵیی بمێننەوە؟

ئێمە دەتوانین بڵێین ئەمڕۆکە لە دنیادا بە گشتی دوو جۆر لە کۆمەڵگە هەیە، کە یەکەمیان: یاساییە و بە زەبری هێزی مادی (سزای مادی) کۆنترۆڵی کۆمەڵگەی کردووە، دووەمیان: کۆمەڵە تەقلیدی و ترادیسیۆنییەکانە کە زیاتر خواستی بەرجەستەبوونی ڕۆحێکی کۆمەڵایەتییانە دەبێتە سەرچاوەی یەکەم و کۆتاییی کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگەدا کە هێشتا خێڵ و عەشیرەت باڵادەستن و ئەمە جۆرێک لە ئەخلاقییات تیایدا کار دەکات کە تا ئەندازەیەک لە خودی نا ئەخلاقییەوە نزیکە، یاسایەکی نەنوسراوە لە کۆمەڵگەدا هەیە کە هەموو ملکەچن بۆی و ناتوانن لێی لابدەن، جا ئەگەر یاسایەکە نائەخلاقیش بێت ئەوا دەبێت ملکەچ بیت بۆی، ئەمە دواجار ئیشکالیات بۆ خودی ئەخلاق بەرهەم دەهێنێت، ئیشکالیەتێک چارەسەرکردنی هێندە ئاسان و سادە نییە، ئەوەی دەمێنێتەوە لەم سەرچاوانەی کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵایەتیبوونی کۆمەڵگەیەکی

ئەخلاقیی رووتە کە ئێستا لە جیهاندا بوونی نییە، لە هەردوو کۆمەڵگەی ترادسیۆنی و کۆمەڵگەی مۆدێرنی یاساییدا رەفتاری خەڵکی لە بەرامبەر وجوودی دێوەزمەیەکی ئاشکرادا کۆنترۆڵ کراوە، هەرکات ئەو وجووده (سزا) دیار نەما ئەوا مرۆڤەکان دەگەڕێنەوە سەر جێبەجێکردنی خواستە خودییەکان و پەنا بۆ شکاندنی هەر تابۆ و یاسایەکی کۆمەڵگە دەبەن و مافەکان پێشێل دەکەن، گەر ئەو کۆمەڵگەیانە هێندە مرۆڤدۆستیش بن کە لە کاتی نادیاری سزادا سنووری بەها بااڵکان نەبەزێنن، ئەوا هەر خاڵێکی الوازی زەق لەو میکانیزمی کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگە نائاینییانە دەفامرێتەوە ئەویش ئەوەیە کە دەرگەکانی الدانی کۆمەڵایەتی هەمیشە واڵان لە بەردەم مرۆڤی ئەو کۆمەڵگەیانەدا، چونکە زۆربەی جار ئەو و یاسایانە ناتوانێت ئەو بەها ئەخلاقی وگەردوونیانەی پشتی ئەو وابەستەبوونانە بۆ تاکەکانی روون بکاتەوە، تاک هەمیشە وەکو یاسایەکی جەبریی دنیاکرد لێیان دەڕوانێت و لە ناخیدا ئاوێتەبوونێکی ئیجابیی لەگەڵدا نابێت، بەڵام هەرچی دەستوور و بەها ئاینییەکانە بەبێ گرنتی ژیانی مرۆڤ لە هەردوو دنیادا هیچ ئەرکێک نادات بەسەر ئەخلاقی مرۆڤدا، گرینگترین شتێک و پرسیارێک کە تا ئێستا مرۆڤی جارس کردووە دۆخی دوای مەرگ و ژیانەوەی دوای مردنە کە مرۆڤ بە حوکمی ئەوەی عاشقی مەجهولە ناتوانێت خۆی لەم پرسیارەش غافڵ و نائاگا بکات، دەبێت ڕۆژێک وەاڵمی ئەم پرسیارانە هێور و ئارامی بکاتەوە، بۆیە دەبێت ڕێسای ئەخلاقیی ئاینی جێبەجێ بکات، بۆ ئەوەی ئازاری گەورە نەچێژێت لە دنیای دوای مەرگ، بۆیە تەنیا ئەوە ئاینە کە وەاڵمی ئەم پرسانە بێ گرێ و گۆڵ دەخاتە بەر هەست و دیدە و لۆجیکی مرۆڤەکان، هیچ یاسا و ئاین و مەبادئ و بەهایەکی دنیایی ناتوانێت لە دەرەوەی چوارچێوەی الیەنە ماددییە رووتەکەی دنیا چاکییەکی تری بۆ مرۆڤ پێ بێت، هەرچی فەیلەسووف و بیریارانی مێژووشە تەنیا لەگەڵ ئەو شتانەدا دەست و پەنجەیان نەرم کردووە کە لە ئەرزی واقیعیدا و لە بەرچاو و هەست و دەمدا بوونی هەبووە، بەاڵم مرۆڤ بە دڵنیاییەوە جگە لە پێوەندی بەم شتانەوە پێوەندییەکی تری هەیە لەگەڵ زەمانێکی تردا کە هەندێک جار خۆشی نازانێت ئەو پێوەندییە چۆن بنیات بنێت، گەر سروشت ئاساییانە و بێ پەنابردن بۆ نکوولێکردن مرۆڤ لە خۆی رابمێنێت ڕۆژانە هەست و نەستی و بیرکردنەوە و خەیاڵی رووەو زەمین و زەمەنێک راپێچی دەکەن کە لە سەداسەد جیاواز و نامۆ و ناجۆرە بەم زەمین و کاتەی کە لە حاڵی حازردا ئەمی تێدایە، هەرچەندە ئەم گەشت و سەفەرە لە ناکاوەکەم سەتحی بێت بەاڵم ئاماژەن بۆ بوونی کۆمەڵێک پێوەندیی تری مرۆڤ بە جیهانی نادیارەوە کە هەرگیز مرۆڤ لە دنیادا لێی تەبەڕا نابێت کە ئەم حاڵەتەش پێی دەوترێت (ئەزموونی روحی). کە دەڵێین ئەزموونی روحی تەنیا مەبەستمان ئەو هەستە نییە کە پاش ڕێژنەبارانی پەرستشێکی پاک مرۆڤ نوقمی خۆی دەکات و دەیکات بە کائینێکی ئەخلاقی، بگرە دەکرێت مرۆڤەکان لەڕێگەی تاقیکردنەوە و ئەزموونکردنەوە پەی بەو هەزاران ڕێگەیە ببەن کە سەرەنجامەکەی پاکێتیی روح و عبورکردن و عروجکردنە بۆ ئاسمان.

بەحوکمی ئەوەی روحی خوا بەجۆرێک لە جۆرەکان لە مرۆڤەکاندا بوونی هەیە ناتوانین

بانگەشەی بوونی مرۆڤ و کۆمەڵگەی نائەخلاقی بکەین، چونکە خوا وەکو زاتێکی گەردوونی پڕاوپڕە لە ئەخلاق، واتە مادام بەشێوەیەک بوونی خوا لە مرۆڤدا بوونی هەیە ئیدی ئەم مەخلوقە (مرۆڤ) بیەوێت و نەیەوێت راستەوخۆ بەستەرەیەکی تۆکمە بە جیهانی ئەودیو مادەوە (میتافیزیک) دەیبەستێتەوە کە مەبەستمان خودی خوایە، بەو مانایەی هیچ مرۆڤێک نییە لە گەردووندا لە بچووکترین جووڵەیەوە تا گەورەترین ئەرک و کار و چالاکی هەست بەبوونی دەستێکی بان مادی لە خۆیدا نەکات کە نایبینێت و ناشتوانێت نکوولێی لێب کات.[١٠]

هێشتا مرۆڤ لەم گەردوونەدا دنیایەک پرسیاری هەیە و وەڵامی چنگ نەکەوتووە، چەندین خواست و حەزی مادی و نامادیی هەیە و زەمەن درێژە بیانگاتێ، بۆیە ناتوانێت بێ نیازیی خۆی لە ئاین بەیان بکات و عەقڵانی نییە مرۆڤ بەم غەریبییە سەراسیمەکەرییەوە و بەکۆمەڵێک پرسیاری نامۆ بە ئێستا و لە چەندین شت کە هەیە حاڵی نەبێت و هەر بە نامۆیش خۆی و دنیا بەرەو نامۆیی بەجێ بهێڵێت و کەسێکیش ئاشت و ئاشنای نەکاتەوە بە ئەسڵەکەی، مرۆڤ هەتا پرسیاری میتافیزیکی و بێ وەڵامی هەبێت ناتوانێت بێ خوا و ئاین بژێت و دەبێت پێشی شاد بێتەوە، دوای ئاشنابوون بەم وەڵامانە، ئیدی خوا و ئاین مافیان دەبێت لەسەر ئەو ئینسانە، مافی ئەخلاقییانە مامەڵەکردن.

زۆرجار شتە هەبووەکان ناتوانن وەسفی خۆیان بکەن، چونکە ئەوان خودی وەسف و پێناسەکانن، لەبەرئەوەی مرۆڤ خۆی خودی ئەخلاقە و ئەخلاقیش خودی مرۆڤە، کە وابێت زۆربەی جار رەنگە مرۆڤ نەتوانێت وەسفی ئەو حاجەتە بۆ فەلسەفەی ئەخلاق بکات، چونکە خودی خۆی حاجەتەکەیە بۆیە زۆرجار مرۆڤ لە ژیانیدا و لە بەرامبەر حەدەسێکدا، پرسیارێکدا، وێنەیەکدا هەستێکی ناوازە سەرجەم بوون و گیانی دەتەنێت بەڵام دەستبەستراوە لەوەی کە بتوانێت بەو شێوەیەی کە ئیحساسی دەکات تەعبیری لێ بکات بۆ بەرامبەرەکانی بۆیە چەندین تەعبیر دەردەبڕێت بۆ یەک جۆر لە هەست و ئیحساس، چونکە ئەستەمە هەبووەکان بتوانن گوزارشت لە خۆیان بکەن و بەڵکو دەبێت پەنا بۆ شتێک ببرێت لە دەرەوەی ئەوان تا بتوانێت لێیان تێ بگات.

گەڕانەوەی فەلسەفەی ئەخلاق لە سینەی شارستانییەتی پێشکەوتوودا

ئینسان بۆ ئەوەی بگات بە پلەیەکی ئەخلاقی دروست، بۆ ئەوەی بتوانێت دڵدارێک و مەعشووقێکی باشی ئەخلاق بێت، لەپێشەوە دەبێت هێندەش وزە بە خەرج بدات لە رووی رۆحییەوە تا پارسەنگی ئەو هاوکێشە و پێوەرە (مادي + معنوي)یەی خۆی بداتەوە و تەنیا یەک تەرەف و یەک لایەنانە ناکرێت لەسەر بنەمای ئەوەی کە کۆمەڵگە قۆناغێکی لە دوای یەکەکانی مێژووی بڕیوە و بە لووتکەی شارستانییەت و پێشکەوتن گەیشتووە ئیتر بێباکبوونی خۆی لە فەلسەفەی ئەخلاق و سەرجەم پیرۆزییەکان و بەها و نەریتە رۆحییەکان نیشان بدات، چونکە فەلسەفەی ئەخلاق بەشداریەکی کاریگەر و بەرفراوان دەکات لە بنیاتنانی پێکهاتە و دەستووری کۆمەڵایەتیی

کۆمەڵگە و گەشەپێکردنیدا لە سەرجەم بوارەکاندا.

بەو مانایەی کە ئیدی ئەوی مرۆڤ پێویستی بە شتێک نییە لە دەرەوەی خۆی و هەموو ڕێگە و شوێن و کاتەکانی تەی کردووە بگرە بەپێچەوانەوە دەتوانین حوکمێکی ڕەها بدەین بەسەر هەر تاک و کۆمەڵگەیەکی پێشکەوتوودا کە تا لە ڕووی مادییەوە بچێتە هەڵنەکشێت، ئێمە گومانمان لەوە نییە کە مرۆڤ تەنیا ئەوە نییە کە ئێمە دەیبینین و لەمسی دەکەین بگرە لە هەناویدا بوونێکی تر، هەویەکی تر، خواستێکی تر بۆ کەماڵ و گەیشتنە مەجهول (هەقیقەت) هەیە و لە هەمان کاتدا ئەمڕۆ مرۆڤایەتی وشارستانییەت و بەرهەمەکانیان سەرشێتانە هەڵدەزنێ بەسەر جەستە و ڕۆحی تاکەکاندا و دەروون و ئەندێشە و خەیاڵیشیانی نوقمی خۆی کردووە.

هەموو ئەو بەڵگانە ئاماژەن بۆ ئەوەی پێشکەوتنی مرۆیی لە دۆزێکی عەقڵی و فیکری زیاتر نەبووە، ئەم پێشکەوتنە تاک ڕەهەندەیە مرۆڤی گەیاندووەتە قۆناغێکی ترسناک و بێزارکەر هەر ئەم دۆخە نائاساییە لە هەناوییدا ڕەگە دژ بەیەکە ڕووکارییەکانی هەڵگرتووە، کۆتاییی هەموو ئەمانە تێکچوونی عەقڵ دەخاتەوە. ئاخۆ مرۆڤەکان بە هەزاران تەن چەکی نەوەوییان کەڵەکە نەکردووە کە بەس بێت یاخۆ زیاتریش بێت بۆ لەناوبردنی گۆی زەوی؟ ئاخۆ مرۆڤەکان کارگەی نەوەوی ترسناکی وایان بەرهەم نەهێناوە کە بە بڕی گەورە پاشەڕۆی تێکشکێنەری هەیە و دەبێتە هۆی خستنەوەی مەترسی و هەڕەشە لەسەر ژیانی مرۆڤایەتی، ئەوەی دەکرێت من لێرەدا لەسەر بوەستم و هەندێک وردەکاری بخەمە ڕوو، ئەوەیە گرنگە قسە لەسەر مادییەتی تەواو بکەم و دواتر مادییەت چ گورزێکی کوشندە لە ئەخلاق دەدات، مادییەت هەموو شتێکە لە فەلسەفەی مۆدێرنەدا، لە دنیای مۆدێرنەدا باشترین پێناسە بۆ ئەخلاق ئەوەیە تۆ بڕاوە بیت، براوەی یارییەکە بیت ئیدی ئەخلاقیت، گرنگ نییە خەڵک هەموو بدۆڕێن، گرینگە تۆ کار بۆ بردنەوەی خۆت بکەیت، گرنگ نییە چەند کەس دەبن بە قوربانی، گرنگ تۆ نەبیت بە قوربانی، ئەمە بەبۆچوونی من گەورەترین بەڵایە کە بەسەر ئەخلاقی دنیای دوای مۆدێرنەدا دێت، ئەگەر بتوانین ئەکادیمییانە باسی لێوە دەکەین و خاڵە نێگەتیڤ و پۆزەتیڤەکان دەخەینە ڕوو.

دەتوانین بڵێین مرۆڤی چاخی بیست و یەک لەناو هاوکێشەیەکی خۆکردا خۆی دەرگیری گرفتێکی ئێجگار گەورە کردووە لەلایەکەوە لایەنە "مادیی (مجرد)"یەکەی بێ پەروا دەکشێت و مەودای خۆی فراوان دەکات و بستێک ئەرز لەم هەسارەیەدا نەماوە دەستی بنیاتنان و ئاوەدانکردنەوەی نەگاتێ، کە ئەمە دیوێکی پۆزەتیڤی ئەو مێژووەیە کە مرۆڤی ئەم چاخەی تێدا دەگوزەرێت، لە هەمان کاتدا هەر ئەم مەخلوقە (مرۆڤ) لە بەرامبەر ئەو جوواڵانەوە زۆر گەورەیەدا لەسەر ئاستی مەسەلە ڕۆحی و مەعنەویەکان تووشی وەستان (جمود)ێکی پەرتکەر بووەتەوە و نەیتوانیوە شان بەشانی جوواڵانەکەی تر (مادی)، دەستێکی بەجوواڵاندنی ئەم لایەن و داخوازییەی تەوە بێت.

بمانەوێت و نەمانەوێت، یاخۆ خۆمانی لێ گێل بکەین، ڕۆژانە هەست بەوە دەکەین کە هێزێکی

نادیار هەیە سات لە دوای سات تەداخولی ژیانمان دەکات و بەرەو ئاراستە جیاوازەکان و خوازراو و نەخوازراوەکان دەیبزوێنێت، کە دەتوانین ئەوە بەهەقیقەتێکی سروشتی ناوزەند بکەین و هەر کاتێک غافڵیی خۆمان لەو راستییە راگەیاند ئیتر ناتوانین چێژ و سوودی هەمیشەیی (تەواو) لەم بوونەمان بەرین، بگرە هەموو چالاکی و کارێکمان تەنیا بۆ چەشتنی لەزەتێکی کاتی کەمە و بەس، دوای چالاکییەکە دەکەوینە دۆخی نائارامی و غەریبیی خۆمانەوە.

دەتوانین مرۆڤی ئەم سەردەمە بە مرۆڤی چێژ و لەزەتی کاتی و نائەخلاقی ناو بنێین لە بەرەنجامی ئەو هاوکێشە ناهاوسەنگەی کە لە پێشەوە لێی دواوین و ئەو وێنە شێواوەی لەزەت و چێژ و ئاسوودەیی کە زیاتر چوارچێوەی تراویلکەی بیابانی وەرگرتووە و نامێنێت، هەموو ئەمانە بە قەلەقییەکی زۆر و بەردەوام سپاردووە کە لێرەدا ئەم مرۆڤانە زۆربەی جار دوو هەڵوێست و ئاکامی ناڕاست وەکو چارەسەر بۆ ئەو دۆخە نائاساییەیان وەردەگرن، یەکەمیان ئەو دەستەیە کە لەژێر پەردەی ئاسوودەییەکی نەزۆک و کەمبڕدا درێژە بەژیانی خۆی دەدات و بە تۆپزی بەعەقڵی باتنی و هەستەکان و لۆجیکی خۆی دەسەلێنێت کە من ئاسوودەم، راستم، خۆشبەختم، دەبێت ببمە خاوەن و بانگەشەکاری ئاسوودەیی، بەڵام لە هەمان کاتدا پایەکی ئەم ئارامی زۆر لەوە لاوازتر و فشەڵترن کە ئاسوودەییی هەقیقی بۆ مرۆڤ بە دیاری بهێنێت، بگرە هەر خودی ئەم پایانە لە بەردەم بچووکترین پرسیاری بوونیدا دەکەونە شۆک و لەرزین بەدیوێکی تردا دەتوانین ئەم مرۆڤانە بە نەخۆشە شاراوەکان وەسف بکەین، بەو مانایەی کە ئەم مرۆڤانە کۆمایەکن لە پەشێوی و نائاساییبوون و قەڵەمی و پەرتەوازەیی، بەڵام لە هەمان کاتدا ئەم رووە ئاساییەی خۆیان پەردەپۆش دەکەن،.

هەڵبەتە ئەم بینا بێ بناغە و بێ ئەساسە زۆر ناخایەنێت و هەر زوو بوومەلەرزەی بیرکردنەوە فەردی و زاتییەکان و رووداو و دیاردەکانی تری دەرەوەی مرۆڤ دەیلەرزێنێت و سەراسیمە دەیهێڵێتەوە، بۆیە ئەم مرۆڤانە زۆربەی جار بەوە دەناسرێتەوە کە خاوەنی بڕیاری خێران دەرهەق بەناخ و خودی خۆیان زۆر زوو بیروباوەڕی لەبارەی دۆزێکی دیاریکراوەوە دەگۆڕێت، ئەم مرۆڤانە خاوەنی زۆرترین بازدان و هەڵگەڕانەوەن لە چەقی ئایدیایەکی تایبەتەوە بۆ لۆجیک و بیرێکی تر، یان زۆربەی جار ئەم مرۆڤانە بە خۆکوشتن و خۆلەناوبردن وەسفی واقیعی هەقیقیی تێکەوتووی خۆیان دەکەن، هەروەها چەندین شێوە و وێنەی تر هەڵبەتە هەموو ئەم حاڵەتانە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئەم مرۆڤانە لە دەرەوەی سروشتە ئاساییە نۆرمالییەکەی خۆی بە دوای خۆی و دواتر هەقیقەتیشدا دەگەڕێت، ئاخر سەرەتا ئەم جۆرە لە مرۆڤ بۆ ئەوەی بتوانێت هەر بە بەراییەکانی ئاسوودەیی بگات دەبێت خۆی بناسێت و بزانێت کێیە؟ سروشتی چۆنە؟ بەڵام بەداخەوە مرۆڤی ئەم سەردەمە بەبێ دیاریکردنی کێشە دەرمان و چارەسەری گرفتی نادیار و نەزانراو دەنۆشێت، گەورەترین گرفتی مرۆڤ ئەوەیە کەمتر دەوێرێت یاخۆ کەمتر دەتوانێت توانای تێڕامان لە خۆی هەبێت، تاوەکو بزانێت ئەم شتە (مرۆڤ) چییە، بەدیوێکی تردا مرۆڤ ئەو مەخلوقەیە لەسەر

بنەمای ئەو ئاڵۆزی و نادیارییەی خۆی زۆربەی جار لە خۆشی دەترسێت (هەڵبەتە ئەو نادیارییەی مرۆڤ بەشێکە لەو وەهمە پێشوەختە) بۆیە مرۆڤیش بە سروشتی خۆی لە هەر مەخلوق و هەبوویەک بترسێت لێی دوور دەکەوێتەوە یاخۆ پێوەندیی ئاساییی لەگەڵدا نابەستێت بۆ ئەوەی بەشێوەیەک لە شێوەکان لە شەڕی بەدوور بێت.

بۆیە لەم سەردەمەدا بەچەندین شێوە و شکڵی دەرەکی و مادیی جیاواز مرۆڤەکانمان دێتە بەرچاو و دەبینرێت کە هەندێک جار مرۆڤێک لە ڕووی زاهیری و دەرەکی و پۆشینەوە ئەمڕۆی زۆر لە دوێنێی جیاوازتر و پێچەوانەتریشە، بەڕای ئێمە هەموو ئەم ڕاستییە بەوە دەبینرێت کە مرۆڤ لە هەوڵێکی بەردەوامدایە بۆ ڕاکردن لە خودی خۆی (سروشتی خۆی)، بەڵام بەداخەوە مرۆڤ هەرچی بکۆشێت ناتوانێت لە پێناو هەڵهاتنی لە ڕاستی و ترس، کەمترین لێدوانەکانی هەرێمی مرۆڤبوونی خۆشی ببەزێنێت ئا ئەمانە گرینگترین هۆکارێکی بنەڕەتی و ئەسڵین بۆ ئەو نائاسوودەییەی کە مرۆڤ ئێستا تێوەی گلاوە و زۆربەی جار قوتاربوونیشی لێی بەکارێکی ئاسان نابینرێت، ئەمیش هەم بە هۆی نەبوونی پەشۆکاویی ڕێسای ئەخلاقییەوەیە و هەم بە هۆی پچڕانی هەرێمی پیرۆزییەکانەوەیە، هەر کات مەعنەوییەت نەخۆش بوو.

ئەخلاقیش نەخۆشە، ئەم جۆرە هەڵوێستەی کە لێی دواین هەندێک جار بەوە وەسف دەکرێت لەنێو خەڵکدا کە هەڵوێستە و گرفتێکی مەعنەوییانە (ڕۆحی)یە، کە هەندێک جار بەشێک لە خەڵکی موسڵمانیش بە دەرنییە لەم کێشەیە، بەوەی کە توانای عەقڵ گوشین و تێڕامانێکی لۆجیکییانەی نییە لەم ڕووداوە گەورەیە کە (مرۆڤبوونە) لە گەردووندا و ئەمیش وەکو ئەوانی تر بەحەیرانی دەمێنێتەوە و گەرچی وەکو خەڵکێکی بێ بناغە لە ڕووی عەقیدەی و ئایدیالییەوە کەمتر تووشی هەڵگەڕانەوە و دابڕان و ترازان دەبێت، بەڵام بەداخەوە ئەم شکستە ئەخلاقییە لە عەقیدە و باوەڕدا هیچ بەرهەمێکی ئەوتۆی لێ ناکەوێتەوە کە سوودی بۆ هەڵگرەکەی هەبێت، بگرە ئەم قەناعەتە، خۆشبەختی و ڕازیبوونێکە لە زۆربەی حاڵەتدا لەسەر بنەمای خەون و خەیاڵی مرۆڤی ناکامڵ و سادە بنیات نراوە، کە دواجار جگە لە مێژوویەکی تێکشکاو و شارستانییەتێکی ئیفلیج هیچی تری لێ نافامرێتەوە.

تا ئێستا لە جۆری هەڵوێستی یەکەم دواین کە مرۆڤی ڕاڕا و دوودڵی ئەم سەردەمە وەکو فێڵە بەرگرییەک هانای بۆ دەبات بۆ خۆدەربازکردن و خۆمورتاحکردن، دواتر دێینە سەر وەرگرتنی هەڵوێستی دووەم کە هەندێک لە مرۆڤی سەدەی بیست و یەک پەنای بۆ دەبەن ئەویش دەستگرتن و تێکەڵاوبوونی ڕەها و موتڵەقە لەگەڵ چێژ و لەزەتدا، ئیدی لەمەوە لادانی نائەخلاقی دروست دەبێت و ڕۆحیش تیایدا دەبێتە قوربانی و شەهید دەبێت، بەو مانایەی کە ئەم جۆرە لە مرۆڤ ڕۆژانە بەبێ سانسۆر و بەربەست دەست و پەنجە لەگەڵ چێژ و لەزەتە جۆربەجۆرەکاندا نەرم دەکاتەوە و بەهۆکارێکی بنەڕەتی دادەنێت بۆ گەیشتن بە (خۆی حەقیقەت) هەڵبەتە کە باسی چێژ دەکەین زیاتر مەبەستمان چێژە جەستەیی و مادییەکانە کە هەمیشە مەوداکەی زەمەن و کاتێکی کەمی

دیاریکراو بڕ دەکات و پاش چەشتنی میقدارێکی لە چێژ بابای چێژوەرگر نوقمی قەلەقی و نامۆیی و مۆتەکەی دەبێتەوە، بۆیە راستەوخۆ پەنا بۆ جۆرێکی تر لە چێژ وەرگرتن دەباتەوە نموونەی ئەم جۆرە مرۆڤانەش وەکو مەیخۆری بەردەوام و بەدڕەوشتی هەمیشەیی و پیشەی (کار)ی دزی و باندی پیاوکوژی کۆکردنەوەی سەروەت و سامان و... هتد، چەندین جۆر لە چێژی مادیی تر کە زۆربەی جار ئەم چێژانە سروشتێکی غەریزەی چوارچێوەیەکی رەمەکی زیاتر بەولاوە هیچی تر نییە، کە ئەم جۆرانە لە مرۆڤ تووشی بەدبینییەکی زۆر ترسناک دەبن و هەموو پێوەندییەکی مرۆڤی و ئینسانییانەیان لەسەر بنەمای سوود وەرگرتنی لەزەت گڕی دەدەن و لە دەرەوەی ئەم سوود و بەرژەوەندگەراییە هەست بە بوونی وجوودێکی تر بە نێوی قیەم و بەها و مرۆڤسالاری ناکەن، بگرە بۆ ئەوەی کە هەمم و غەمی ئێستای ئەو ئەوەیە کە چۆن بتوانێت بە کەمترین بڕ لە تێچوون زۆرترین بڕ لە قازانج و لەزەت دەست بخات، بە داخەوە ئەم لۆجیکە نزیکترین ئاکامی ئەوەیە کە رایەڵ و بەستەرەی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگە لە بەریەک هەڵدەوەشێنێت و مرۆڤێکی چێژاویی خودپەرست بەرهەم دەهێنێت کە ئینتیمای نییە بۆ هاوڕەگەزێکی تری وەک خۆی کە مرۆڤە، هەر ئەم خواستە غەریزیبوون و چێژاویبوونە وا دەکات کە مرۆڤەکان هەوڵ بدەن یەکتری مۆنۆپۆڵ بکەن.

ترسناکترین رەهەندی ئەم جۆرە بیرکردنەوە و هەڵوێست وەرگرتن و تێگەیشتن لە ژیانە ئەوەیە کە تەنیا لە یەک رووەوە مرۆڤ دەبینێت و لە دەرەوەی ئەو رەهەندە (مادی) هیچ مانایەکی تر لە مرۆڤ نابەستێتەوە، گومانی تێدا نییە غەریزەکە لایەنێکی ئیجابی و زەرووەتێکی حەتمیی مانەوەی مرۆڤە لەسەر زەویدا، گەر کۆی رەهەندە جیاواز و وێنە جۆرەوجۆرەکانی مرۆڤ تەنیا بەم لایەنە سواغ بدرێت ئەوا هیچ کام لە خودی مرۆڤ و خودی غەریزەکەشی (چێژەکەی) ئەرزشێکی وایان نامێنێت کە شیاوی لێدوان بێت، هەڵبەتە مەبەستمانە ئەوە بەدەر بخەین مرۆڤ ناتوانێت لەسەر حیسابی بالاکردنی بەشێک لە شوناسی و چەپاندن و فەرامۆشکردنی بەشەکانی تری خۆی ئاسوودەی چنگ بخات، مرۆڤ یەکەیەکی تەواوکارە و فەردانییە، ناکرێت ئێمە بەش بەشی بکەین و بەجیا مامەڵەیەکی جیاواز لەگەڵ هەریەکە لەو بەشاندا بکەین.

بۆ نموونە مرۆڤێکی ئاسایی لە یەک کاتدا خاوەنی "عەقڵ و لۆجیک و رۆح و جەستە و غەریزە و ئەخلاق و فەلسەفەی ئەخلاق و بەها و خەون و خەیاڵە بێ سنوورەکان و... هتد" ئەگەر مرۆڤایەتی بەردەوام بێت لەسەر ئەو هەڵەیەی کە ئێستا تێی کەوتووە و بەجیا رەهەندە جۆرەوجۆرەکانی مرۆڤ وەردەگرێت و هەریەکە بەپێی بۆچوون و ئەرزی واقیع شەقڵی تایبەتییان دەداتێ، نەک وەک ئەوەی کە خۆی هەیە ئەوا ئەستەمە بتوانێت وێنایەکی هەقیقی و راستییانە بداتە کۆی وێنە گەورە و کۆکراوەکە کە مرۆڤە، بۆیە زۆربەی جار لە ڕێگەی عەقڵی بیرمەند و فەیلەسووفەکانەوە و داوودەزگا و دامەزراوە مرۆییەکانەوە هەوڵ دراوە پێناسەیەکی کۆکراوە کە کۆی سروشت و حەزەکانی و گۆشەنیگا گەردوونی ئەخلاقییەکانی لەخۆ بگرێت، بەڵام زۆر لەوە دەستکورتر بوون

بتـوانن ئەو کارە گـرینگە بە ئەنجـام بگەیەنن، چـونکە ئەوان لە تەبەننیکردن و بەرجـەستـەکـردنی بنەما بنەڕەتییـەکان بۆ گەیشتن بە هـەقیقـەتەکان بە هـەڵەدا چوون، بۆیە کەمتر دەگـەنە ئەو ئاکامەی کە رازیکەر بێت.

گـەر باس لە نموونەیـەکی ڕەهـەندە هـەبووەکـانی مـرۆڤ بکەین بزانین تا چ ڕاەیـەک دەگـونجـێت بەجیـا و سـەربەخۆ لە ڕەهـەندەکانی تر لێیـان بدوێین لە کاتێکدا کە مـرۆڤێـک ڕووبەڕووی وێنەی ئافرەتێکی جـەستە دیار دەبێتەوە ئەوا راستـەوخۆ بورکانی هـەست و دەروونی دەتەقێت و لە ناخدا تووشی هـەیـەجـان و شـلـەژانێکی وا دەبێت کـە زۆر قـورسـە نەگات بەو جـەسـتـە دەرخـراوە، چونکە یاساکانی غـەریزە قبووڵی بکە و مەکە ناکەن و هـەر لە بنەڕەتدا ئەوان (غـەریزە) شتـانێکن کتومت دژ دەوەستنەوە لەگەڵ سـانسـۆر و بەند و بەستـەکاندا، غـەریزە خـاوەنی سـروشتێکی و هـەر دەبێت خـۆی ئـیـفـراز بکات، جـا رەنگە ئەو ڕێگەیە دروست یـان نادروست بێت، گـرینگ ئەوەیە کـە بە هـەر مانایەک بێت غەریزە خواستی جێبەجێکردنی (اشباع)ی دەوێت، بەڵام لە بەرامبەریدا مەوجوودێکی تر هـەیە (لەنێو چوارچێوە مرۆڤـییـەکە) کە ئەویش عەقڵە و پـێی رادەگەیەنێت ئەو کارە هـەڵەیە، یاخۆ خیـانەتە، یا ئیستغـلالە، یان گرفت و کێشـەیەکی کۆمەڵایەتیی لێ دەکـەوێتەوە، یان ئەگـەری هێنانە دنیای مندالێک هـەیە کە کـەس خاوەنی نییە، هـەموو ئەو ئەگەر و ئاکامانە لە بەردەم شالاوی حـەزی غەریزیدا دەوەستێتەوە هـەریـەک لەوانـە ئاکامی تێڕامانی غـەریزەکە نییـە، بگرە ئەوە عـەقڵە کە ئەو تێڕامـان و بەراوردکارییە ئەنجام دەدات، خـۆ ئەگـەر هـەمان عەقڵیش چووە ژێر رکێفی پاڵەپـەستۆی غەریزەکەوە، نەیتـوانی هـەقیقـەتی ئەو ئاکامـانەی کارە غەریزییـەکە بسـەلمێنێت ئەوا مـەوجوودێکی تر تەداخول دەکات و لاوازییـەکانی غـەریزە و خـودی عەقڵیش دەخاتە ژێر پرسیارەوە کە ئەویش ڕۆحە و بێ پەردە هـەسـتێکی ناوەکیی پێشـوەخت و بەر لە ئەنجـامـدانی هـەر کارێک و جـووڵانێک دەداتە مرۆڤ و پێی دەڵێت کە تۆ لە چ مەدارێکدا خەریکی جووڵەیت، بەڵام ئەم ڕۆحەش ناتوانێت مرۆڤ بە کردار بخاتە سەر ئەوەی کە جووڵەیەکی ئاکام لێڵ پاشەکشە بکات، بەڵکو ڕۆح تەنیا مەوجوودێکی تەحکیمییە و بە یەقینی لە ناختدا تێت دەگەیەنێت کە لە هـەڵدایت یاخۆ نا، بەڵام خـۆ لە ئاکامدا بۆ ئەوەی مرۆڤێک لە کارێکی ئاکام نادیار و تەمومژاوی دەست هـەڵگرێت دەبێت ڕێککەوتنێک لە نێوان هـەرسێ مـەوجوودی (ڕۆح، عـەقڵ غـەریزە) هـەبێت و ئـینجـا پێکەوە بڕیاری کـردن یان نەفـیکردنی شتێک بدەن، ئەمەش یەکسانە جۆری ئەو ئیرادەیەی کە مرۆڤەکە هـەڵگریەتی[11].

گەر کەمێک ڕوونتر باسی توانای دابەشکردنی مرۆڤ بەنموونەیەکی تر بکەین، کە ئەویش عەلی عیزەت لە چوارچێوەی ئەخلاقدا و لە کتێبەکەیدا لێی دواوە کە باسی حاڵەتێکی ئاساییی سووتانی منداڵێک دەکات لەناو خانوویەکی گڕگرتوودا و خـەریکە دەسووتێت و دەمرێت، پاشان کابرایەک کە دڵنیا نییە لە سەلامـەتی نەک گیانی منداڵەکە بگرە خودی خۆشی لە مەترسیی مردندایە، بەڵام بێ گوێدانە هـیچ یەکێک لەو ئەگـەرانە ڕاستەوخـۆ خۆی دەخـاتە نێو ئاگرەکەوە و منداڵەکە بە مردوویی دەردەهێنێت، گـەر بەعـەقڵێکی ڕووت و بەرژەوەندگـەراییـانەوە بڕوانینە بـەرەنجامی ئەم کارە، ئەوا

هیچ لۆجیکێکی تێدا نییە کە منداڵەکە مردووە و کابراش رەنگە بمرێت، ئەم کارە لە ڕووی مەنتیقییەوە کارێکی کۆتای ناپەسند کەوتەوە بەڵام زۆرێک لە خەڵکیش بە سەروەری و ئازایەتی ناوزەدی دەکەن، چونکە هەستێکی هیومانسیتی و ئەخلاق ویستی ئەو کەسە وای کرد کە گیانی خۆی بخاتە مەترسییەوە کە ئەگەر بەش بەش لە مرۆڤ بڕوانین ئەمە کارێکی هەڵەیە، بەڵام چونکە هەبوبەک لە مرۆڤدا بەنێو ئەخلاقەوە بوونی هەیە کۆی ئەم کارە بێ ئاکامە بە پیرۆز و باش وەسف دەکات.

لە کۆتاییدا گەرەکە بڵێین پێویستی ئەخلاقیبوون هێندە شوناسێکی ڕوونی مرۆڤە، رەنگە بتوانین ئەوەش بەیان بکەین کە مرۆڤ خودی خۆی ئاینە، یاخۆ کائینێکی تێکڕا ئاییینیە هەموو ئەو هەوڵانە بۆ ناساندنی زەروورەتی فەلسەفەی ئەخلاق بوو لە ژیانی مرۆڤدا، نەک شتێکی تر لە دەرەوەی مرۆڤ بۆیە ئەو دێڕ و دەستەواژانە هەوڵدانێک بوو بۆ ناساندن پێشاندان و وێناندنی ئەو هەست و چێژە ئەخلاقییەی کە ئێمە لە ژیانی ڕۆژانەماندا هەستی پێ دەکەین، نەک ئەوەی ئەخلاق شتێک بێت ئێمە لە دەرەوەی خۆمان وەسفی بکەین بگرە ئەخلاق هێندە گەورە و مەزنترە زۆربەی جار هەڵدەسێت بەوەسف و ناونانی ئێمەی مرۆڤ.

* سەرچاوە و پەڕاوێزەکان:

١. تەحسین حەمە غەریب/ دەرک، عەدالەت، ئەخلاق/ کۆواری هەژان، ژمارە ١٦، ل ٥٩.

٢. مەریوانی وریا قانیع/ ئەخلاق و مێژوو، سایتی ئاوێنە و ڕۆژنامەی ئاوێنە.

٣. توانا خەسرەو/ حەقیقەتی ئاییینی، کۆواری هەژان، ٢٠٠٦. ژمارە ١٩ل ٢٨٧

٤. علم الاجتماع الديني: د. احسان محمد الحسن؛ دراسة تحليلية حول العلاقة المتفاعلة بين المؤسسةالدينية والمجتمع، الطبعة الاولي، ٢٠٠٥.

٥. عبدالکریم سروش/ از شریعتی/تهران، موسسه فرهنگی سراگ،ص٨١

٦. د. سروش دبباغ، عامگرایی و خاصگرایی در فرا اخلاق/ همشهری، ٦.

٧. عبدالکریم سروش/حدیث بندگی و دلبردگی، تهران، موسسه فرهنگی سراگ،١٣٨٥/دیالوگ تنسان و خدا،ص ٤٨.

٨. ئەریک فرۆم: ئایین و شیکردنەوەی دەروونی ٣٨.

٩. حدیث بندگی و دلبردگی/ عبدالکریم سروش/ تهران، موسسه فرهنگی سراگ،ص ٧٢.

١٠. ما و اقبال/دکتر علي شريعتي/ مجموعة اثار/ص ٢٠٨.

١١. دین و نظم طبیعت/ سید حسین نصر/ ترجمة/ انشاءالله رحمتي/نشرني/ چاپ سوم/١٣٨٩/ص٣٣٩

لەگەڵ میشێل فۆکۆ سەبارەت بە رووداوەکانی مای ١٩٦٨ی فرەنسا و تونس

بێ شرۆڤەکردنی دۆخە تەمومژاوییەکان؛ هیچ چارەیەکی گونجاو بۆ کێشەکان نادۆزرێنەوە

سازدانی: دوکتۆر ترامبادوری

* لە ناوجەرگەی رووداوەکانی مای ٦٨ی پاریس و دوا بەدوای ئەوانەیش راستەوخۆ زۆربەی رۆشنفیکرانی فەرەنسایی لە تێکۆشانەکانی گەنجاندا بەشداریان کردووە، بۆ ئەو ساتانە ئەزموونێک بوو ئاست و پابەندێتی و سنوورەکانی کاری رۆشنگەری و سیاسیی ئەوسای دادەڕێژتەوە، لانی کەم تا ساڵی ١٩٧٠، لە بەسەرهاتەکانی ئەو ماوەیەی کە ناوەندیی فیکری فرەنسایی پێ دەهەژێنرا، تۆ ناوت دیار نەبوو، ئێستا ئەو ڕووداوانە چۆن هەڵدەسەنگێنی، ساڵی ١٩٦٨ بەچییەوە خەریک بووییت؟

– مانگی مای ١٩٦٨ هەروەک قۆناغی جەنگی جەزائیر لە فرەنسا نەبووم؛ واتە بەسەر هەمان شەپۆل و ژێی رووداوەکانەوە نەدەڕۆیشتم، بگرە لە پەڕاوێزیاندا خزابووم، دوای هەر چوونەوەیەکم بۆ فرەنسا، روانینەکانم نامۆتر دەبوون، هەرچیم بووتایە بەسانایی لێم وەرنەدەگیران، لە یادمە رۆژێکیان بەجۆرێک بەرەخنە و گلەییییەوە لە "مارکۆزە"یان پرسیبوو؛ داخۆ بۆچی فۆکۆ لەناو رووداوەکاندا رۆڵی دیار نییە، لە راستیدا ئەو کاتانە من لە ئەزموونێکی پڕ بایەخی فیکریدا دەژیام، ئەوەش کاتێک بوو کە لە تونس نیشتەجێ بووم، لە ژیانمدا هەندێک جار بەخت یاوەرم بووە؛ بە نموونە: لە سوێددا ولاتێکی سۆسیال دیموکراتیم چاو پێکەوت کە کاروبارەکانی بە باشی بەڕێوە دەچوون

بەڵام لە پۆڵەندا ڕێڕەوی میللییانەی دیموکراتییەت خراپ بەڕێوە دەچوو، لە سەرەتای شەستەکانیشدا راستەوخۆ پەرەسەندنی ئابووریانەی ئەڵمانیای فیدراڵیم لە نزیکەوە ناسی، تا دواجار لە (تونس)ی جیهانی سێیەمدا گیرسامەوە بۆ ماوەی دوو ساڵ و نیوێک لەوێ ژیانێکی سەیروسەمەرەم ئەزموون کرد، بەر لە رووداوەکانی مای بەچەند مانگێک لە تونسدا زۆر بەتوندی

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: ماجید نووری

ڕاپەڕینێکی گەنجان بەرپابوو، لەو ڕۆژەندەدا خۆپێشاندان و لە وانە و موحازەرات دابڕان و هەڵمەتی گرتن دەستی پێ کردبوو، پۆلیس هەڵیان دەکوتایە سەر زانکۆکان و بە تووندی دەستدرێژییان دەکردە سەر قوتابیان و جگە لە زامدارکردنی هەندێکیان، زۆری تریان لێ خزاندبوونە ناو زیندانە تاریک و نوتەکەکانەوە، هەندێکیان بە هەشت ساڵ و نۆ ساڵ و دە ساڵ و تەنانەت چواردە ساڵ حوکم بەسەردا درابوون، تا ئەمڕۆش "واتە ١٩٨٠" هەیانە هەر لە کونجی زیندانەکاندا خزێنراون.

بە حوکمی ئەوەی من مامۆستای زانکۆ و بە ڕەگەزیش فرەنسایی بووم، ئەم هۆکارە وای لە دەسەڵاتدارانی ناوەخۆیی کردبوو زۆر هەقیان بەسەرمەوە نەبێت، بۆیە لە جووڵە و چالاکیدا ئازاد بووم، لەولاشەوە حکوومەتی فرەنسایی لە بەرانبەر ئەم کارانە هەڵوەستەی هەبوو، دڵنیا بووم لە زانکۆکانی جیهاندا و لە زۆر جێی تریشدا بە چاولێکەری ڕووداوی هاوشێوە ڕوو دەدەن.

* مەبەستتانە بڵێن کە خۆتان ڕاستەوخۆ بە کار و چالاکیی سیاسییەوە هەستابێتن..؟

– بەڵێ؛ هەر لە ساتەوەختەکانی پێوەندیمەوە بە حزبی شیوعیی فرەنسایی و تا ڕووداوەکانی ساڵانی دواتریش، تەنیا شتێکم لەو تەجرەبە سیاسییە بۆ مابێتەوە تێڕامانکاری ناڕێکخراوییانە بوو، لێتان ناشارمەوە، لە گەرمەی جەنگی جەزائیریشدا نەمتوانی ڕاستەوخۆ لە ڕووداوەکاندا بەشداریم هەبێت، بەڵام لە تونسدا خۆم لە حاڵێکدا دەدیتەوە ناچار بووم لایەنگری قوتابیان بم و

هاوکارییان بکەم، سەرپێچیم لە هەموو ئەو هەرایانە دەکرد کە لەلایەن داوودەزگاکان و خوتبە سیاسییەکانەوە دژ بەقوتابیان دەکران و دەدران.

وەزیفەی ئەو مارکسییەتەی سەرەتای سالانی پەنجاکان لەو مارکسیەتەی پۆلۆنیا نەدەچوو کە بووبووە جێی بێزراوی لای گەنجانی پۆلۆنیایی، چونکە لە پۆلۆنیا وەک خوێندنێکی ئاینی مارکسییەتیان بە لایەنگران ئەزبەر دەکرد، لەوێ دیالۆگە ئەکادیمییەکانی سالانی شەستەکانی مارکسییەکان زۆر ساردوسڕ و وشک بوون، کەچی لە تونس بەپێچەوانەوە، هەموان بەدوای مارکسیزمێکی رادیکالانەی گەرموگوڕ و پڕ شەوقەوە وێڵ بوون، بەلایانەوە باشترین ڕێگەچارەیەکی واقیعییانە و هاوکات بزووتنەری وزە و چالاکیی بوونگەریی بوو، کاتێ بەراوردی کارەکانی قوتابیە مارکسییە تونسییەکانم بەو موحازەرە و وانانە دەکردەوە کە لەسەر چۆنیەتیی بەڕێوەچوونی ڕەوتە مارکسییەکانی ئەورووپایی دەمدانەوە؛ هەستم بە ئومێدبڕان دەکرد، لە تونس بە ڕا و بۆچوونەکانمدا هاتمەوە و شەپۆلەکە بەرەو گەنگەشەی سیاسی بردمی، ئەو کاتانە لە مای ٦٨ی فرەنسا نەبووین بگرە لە مارسی ٦٨ی ولاتێکی ئەفەریقیایی سەر بەجیهانی سێیەم بووین.

* تۆ وەک چالاکییەکی بوونگەرییانە بایەخ بە ئەزموونی سیاسی دەدەیت، رەنگە لەبەر ئەوە بێت کە ئەم ڕێگەیە تەنیا زامنکارێکی راستگۆیی و ڕەسەنایەتیی فیکرییە؟ لەو بڕوایەدایت بە لای قوتابیانی تونسەوە لە نێوان هەڵبژاردنی ئیدیۆلۆجیایەک و عەزمییان بۆ ڕاپەڕین خاڵی هاوبەش هەبووبێت؟

– چ شتێک پێویستە لە جیهانی ئەمڕۆدا بکرێت و مرۆڤ دێنێتە سەر ئەو بڕوا و توانایەی بێ ئەوەی بیر لە قازانج و دەسەڵاتێکی دیاریکراو بکاتەوە ڕەهایانە قوربانیی بەخۆی بدات؟ ئا ئەو شتەم لە تونس بینی، بەبڕوای من ئەو شتەش پێداویستیی بوونی هەقیقەتە بۆ دامەزرانی ئەفسانەکانی میتا، گەڕانە بە شوێن ڕەهەندە ڕۆحییەکان و هەروەها کاردانەوەی ڕەهەندیانەیە لە بەرانبەر سەرجەمی بنەما داچەقیوەکانی کە سەرمایەداری و داگیرکاران بەهەردوو شێوازی کۆن و نوێ لە دنیادا چەسپاندوویانە.

لەم جۆرە تێکۆشانەی گەنجاندا وەک زەروورەتێک راستەوخۆ مەسەلەی پابەندێتی بە جەستە و وجوودەوە دەلکێت، بەڵام پشتبەستن بە مارکسیەت وەک مەرجەعیەتێک لە تێکۆشانی قوتابییەکاندا، بۆ ئەمیان لەو بڕوایەدام بزوێنەری سەرەکی نەبووبێت، با ڕوونتر بدوێم: پێکهاتەی مارکسیزم لای قوتابیانی تونس نەهێندە پتەو و ڕەگداکوتاو بوو نە ئەوەندە ڕوون و ئاشکرا بوو تا بە ئاراستەی تێکۆشانەکەیان بەڕێوە بچێت، دیالۆگەکانیان لەسەر ستراتیجییەت و تەکتیکیەتی چەند ڕێگەچارەیەک بوون و فرە تەئویلیەتیش لە بۆچوونەکانیاندا هەبوو، کارەکەیان پێوەندیی هەبوو بەشتێکی تەواو جیاواز لە ئیدیۆلۆجیای سیاسییەوە، گەرچی هەستکردنیش بە ڕۆڵی تیۆرییانە و شێوازە زانستییەکەی ئیدیۆلۆجیا بۆ ڕاپەڕین وەک (سەرپۆشێک) زەروورەتە بۆ

بەڕێوەبردنی کارەکان، بەڵام نەک وەک ڕێبازێکی ڕاست و دروست.

* ئەو ئاماژانەی لە بەشداریکردنی ڕاستەوخۆ و زیندووی ئەزموونەکەی تونسدا بۆتان دەرکەوتبوو لە فرەنساشدا هەمان ئاماژە بوون؟ ئەو دوو ئەزموونە چ پێوەندییەک پێکەوەیان دەبەستێتەوە؟ لە دوای مای چۆن بڕیارتان لەسەر پێوەندیکردن دا بە تێکۆشانی گەنجانەوە، ئەو دایەلۆگ و بیر و بۆچوونانە چی بوون کە لە زۆربەی بۆنەکاندا وای لێ کردن هەڵوێستتان لە پاڵ بیریارانی وەک سارتەر و جۆنماری و مۆریس کلاڤال یەک بخەن و لەسەر بزاڤەکانی "گرووپی ڕاگەیاندنی زیندانیان" و بارودۆخی ناو زیندانییەکان بدوێن؟

– کاتێ لە نۆڤەمبەری ١٩٦٨ گەڕامەوە بۆ فرەنسا، بەجۆرێک لە جۆرەکان تووشی پەشۆکان و داچڵەکان و نائومێدی بووم لەو کاتەدا کە دیمەن و تێکۆشانەکانی تونسم بەوەی فرەنسا بەراورد دەکرد، جمە و شەپۆلی تێکۆشەرانی گەڕەکە لاتینییەکان و ژیان خستنە سەر لەپی دەست و گوێنەدان بە پازدە ساڵ حوکمدان لە تونس شتێک بوو، بەڵام قەبەکردنەوەی مارکسییەت و دابارینی تیۆرو ئاڵۆگۆڕینەوەی ڕۆ و لەعنەت و بڵاوبوونەوەی دیاردەی بێزاربوون لە ژیانی تەنزیماتێتی لە فرەنسا شتێکی تەواو جیاوازتر بوو لەوەی تونس، ئەم دوو ئەزموونە لەگەڵ یەکتردا هاوبارگە و هاوئاهەنگ نەبوون، لە فرەنسا مارکسییەت کەوتبووە ناو دیاردەی هەڵئاوسان و بەلەفیڕەی ئەو خیتاباتانەوە کە لە ساڵی ١٩٦٩وە بوو بەمۆدەیەکی باو لە زانکۆکانی هاوشێوەی زانکۆی "فانسان"دا، ئەو کات دەمویست بە دارشتنەوەی چەند کەتەگۆریایەکەوە پابەند بم، چونکە دەمزانی بێ شیکارکردنی دۆخە ئاڵۆزکاوەکان ناتوانرێت چارەی گونجاو بۆ کێشەکان بدۆزرێنەوە، هەر بۆیە بەقووڵی لەناو گرووپی ڕاگەیاندنی زیندانییەکاندا کەوتمە کارکردن، ئەمەش دەرفەتێک بوو بۆ چاوخشانەوە بەو بیردۆزانەی پێوەیان سەرقاڵ بووم؛ لەوانەش مێژووی شێتێتی و زایەندی و لەدایکبوونی نۆرینگەی کەم ژیری کە لە کاتی ئەو دیمەن و ڕووداوانەی لە تونسدا بینیبووم بیرۆکەکانمیان دەوڵەمەندتر دەکردن.

* کاتێ باس لە مای ٦٨ دەکەن و بەو شێوەیەی کە لێی دەدوێن لە ڕەهەندی ڕووداوەکەی ڕووی داوە کەمبایەخی دەکەنەوە، واتە ئێوە تەنیا لە لایەنە هەزلییە ئیدیۆلۆجییەکەیدا کورتی دەکەنەوە. لەو بڕوایەدام بەلایەنی کەمەوە دەبوایە ئاماژە بە سنووری ئەم بزاڤە بدەن و ئاوها کەمبایەخانە ڕێکخراوە پەرت و بڵاوەکانیتان باس نەکردایە، چونکە ئەمانە دواتر بوونە بزووتنەوەیەکی جەماوەری و سەرتاپای ئەوروپای تەنییەوە.

– مای ٦٨ بێگومان بۆ خۆم پڕ بەدنیایەک بایەخی هەبووە، گەر ئەو ڕووداوانە نەبوونایە

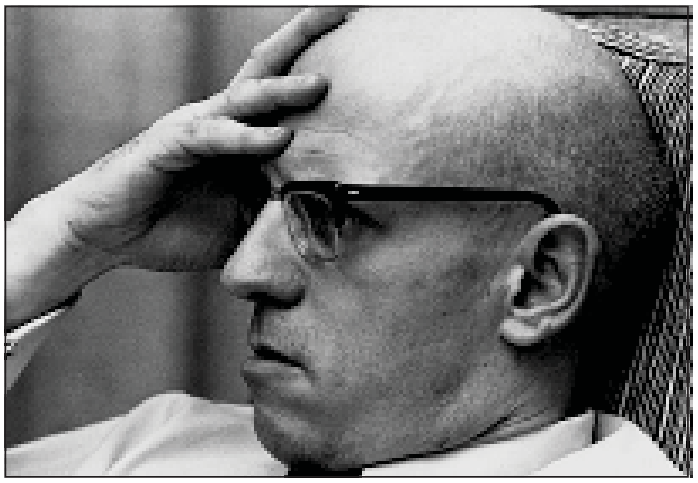

نەمـــدەتوانی ئەو کـــارە فـــیکرییـــانە ئەنجـام بدەم کـە لەســەر چـەمکەکـانی زیندانیـــیـــان و زایـەندی و تـاوان نووسـیـومن، لە کـەشـوهـەوای بەر لەو رووداوانـەدا بـەو شـــێـــوازە بیـــرم نەدەکردەوە کە لە دێپاتەکانمدا دواتر هاتوون، تەنیـا مـەبـەسـتم بووە بڵـێم هـەنـدێ لـەو دیـاردە بـینـراوانـەی ئـەو رووداوانـەی ســـــــــالانـی ٦٨ و سـەرەتاکانی ٦٩دا فـەوزا و سـادەگۆییـیان پێـوە دیاربوون، بۆ من نامۆ بوون.. بەڵام ئـەو شـتانەی هۆکـار و ئاراسـتـە راسـتـەقـینەکـانـی رووداوەکـە بـوون چ لە تونس یان لە فـەرەنسـادا هـەندێ گـۆڕانکاریـیان خسـتـە ناو بیـرکـردنەوەکـانمەوە و بوونە جـێی بایەخ بـۆم، ئەوەی رووی دا وای لە فـرەنسـا کـرد بگەڕێتـەوە بۆ دواوە و دیاردەی تەنزیماتی بچـووک بچـووکی تێدا دروست ببێتـەوە و مـارکـسـیـیـەتیش پـەرت و بڵاو ببنـەوە.بۆ چـەند پارچـەیەکی هـەرزاڵ هـەرزاڵبـووی وا کـە یـەکـتـریـیـان دەدایە بـەر لەعنـەت و جنێوی ناشـیـرین و تـەشـهـیرکـردن بـە یـەکـتـر و بوختـان بۆ یـەکـتـر هـەڵبـەسـتن، بـەڵام گـەر قووڵتر لێکت بدایەتـەوە شتـەکان زۆریان لە گـۆڕانێکی سـەیردا بوون بـەشـێوازێک هـەسـتم بـەحـەوانـەیـەکی فـیکری دەکـرد لە چاو جـاراندا، ئـەو شـتانـەی تـەوەرەی بایـەخی من بوون کـەوتنە ناو تـەوەرەی بایـەخـپـێـدانی گـشـتـیی خـەڵکـیـیـەوە، بـەتایـبـەت ئـەو بابـەتانـەی کـە پـێـشـتـر لای کـەس دەنگدانـەوەیان نـەبوو تـەنیا لە ئـەنتی پزیشکی دەروونیدا نـەبێت کـەچی ئێستا خـیـتـاباتەکانی ئـەو بواره جـێی باسـوخـواسـێکی گـەرمـە، بـەمـە توانیم تـوێکڵـەی بـەکلسـبـووی بۆگـەناوی و تـوێژە نـەزۆکـەکـانی تـەنزیماتە گـچکـەکان تێـپـەڕێنم و لە زەوینـەیـەکی تردا بگیرسـێـمـەوە، کـە بۆ کـاری هاوبـەشی نێـوان رۆشنبـیران و خـەڵکانی ئاسـایـی لە بیـرکـردنەوەدا، شـێـوازێکی نوێی پێـوەندی لە نێوانیان دروست بێت.

دواتر دەگـەڕام بـۆ بناغـە و خـیـتـاب و ناوەڕۆکـێک کـە ئـەم جـۆرە پێـوەندییـانـەی تێدا قـاڵ ببنـەوە چونکە خـیـتـاباتە هـەمـەشـێوەکان بۆ تێگەیشتن لە یـەکـتـر، هـەمـان زمـانی هاوبـەشیان نییە لە نێوان خۆیاندا، خۆشحاڵم کە ئـەمڕۆ کەسانێکی زۆر دەبینم دڵگـەرمانە گوێ ڕادەدێرن کاتێ لەسـەر خانـەی کـەمـژیران و زیندانـەکـان و شـار و پزیشکی و مـەرگ و ژیان دەدوێم و لە رووی تیـۆرییـەوە زۆر پرسیاریان لەلا دەوروژێنم.

* ئـەو مـوحـازەرەیـەی لە کـۆلێـجی دی فـرانس دابوتـانـەوە و دواتر بـە ناونیـشـانی سـیستمی خـیتـاب بڵاوتان کردەوە بۆ سـاڵی ١٩٧٠ دەگـەڕێتـەوە. تۆ لەشـیکردنـەوەت بۆ

میکانیزمەکانی کە تەحەکوم بە خیتابەوە دەکەن، بیرۆکەی پێوەندییەکانی نێوان مەعریفە و خیتابت داڕێژاوەتەوە، بابەتی هەژموونکردنی دەسەڵات بەسەر هەقیقەتتدا هەروەها بابەتی ئیرادەگەری لە گەیشتن بە هەقیقەتدا قۆناغێکی نوێی گرینگی بیرکردنەوەتە، چۆن ئەم گرفتانەت لە رووی فیکرییەوە گەمارۆ دا؟ دەسەڵات چۆن بە تەوژمەکانی بزووتنەوەی گەنجان لە ٦٨دا خۆی دەرخست؟

– لە خۆم دەپرسم بە درێژاییی ژیانم چیم بەسەرهات؟ ئەو دڵەڕاوکێیانەی لە بەرانبەر کۆمەڵگەی سوێدی هەمبوون واتایان چی بوون؟ هەمان دڵەڕاوکێش لە پۆڵۆنیا چۆن بوون؟ دەپرسم واتای چی بوو ئەو ڕاپەڕینە رەگاژۆیەی گەنجان لە تونس پێی هەستان و لە پێناوی چیدا بوو؟ لەم هەموو دیاردەیەدا چ بابەتێک جێی پرسیار بوون؟ هەموویان بەهۆی ئەو ئامراز و رێگەیانەوەن کە دەسەڵات پیادەیان دەکەن، نەتەنیا دەسەڵاتی دەوڵەت و حکوومەت بگرە دەسەڵاتی داوودەزگا هەمەشێوەکانی کە رۆژانە و بەبەردەوامی شێوازەکانی چەوسانەوەی مرۆڤەکان دەسەبەر دەکەن، چی وای لێ دەکردین چاوپۆشی بکەین لەو دەسەڵاتانەی لەناو بنیاتی گشتیی کۆمەڵگە رسکاون و چەندین کەناڵ و دەزگایان لە دەوروبەرمان دامەزراندووە؟

ئەمانە تەنیا لەناو یاساکانی دەوڵەتدا کە بۆ بەڕێوەبردن دایڕشتونەتەوە بوونیان نییە، بگرە زۆربەیان جڵەوی ژیانی رۆژانەیان لێ وەرگرتووینەتەوە و بەڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ بەڕێوەمان دەبەن لەو دەزگانەش هۆیەکانی راگەیاندن بە نموونە؛ کاتێ کتێبی مێژووی شێتی و لەدایکبوونی پزیشکیی نۆرینگەیی دادەنا بیرم لە مێژووی مەعریفە دەکردەوە تەنیا و تەنیا سەرەدەزووی نێوان هەموو شتەکانم لە مەسەلەی دەسەڵات دەبینییەوە.

لە ڕاستیدا من تەنیا لەو دەزگایانەم دەڕوانی و تاقیبیانم دەکرد کە بەناوی لۆجیک و پەیماننامە و رێککەوتنەوە کار و کردەوە و وتەی خەڵکانیان لە مەنگەنە دەدا و هەموویان خانەبەندی دەکرد بۆ چەند چەمکێک و چەند رێسا و یاسایەک، من تەنیا مێژووی دەسەڵاتم دەخستەوە بەر محەک، بە کورتییەکەی لە مای ٦٨دا ڕاپەڕینێکم بینی دژ بەزنجیرەیەک شێواز و رەفتاری دەسەڵات کە لە هەندێک ناوەندی کۆمەڵایەتیی دیاریکراودا پاڵەپەستۆی تۆندیان خستبووە سەر چەند توێژێکی گەنجان.

لە کاتی ئەو ئەزموونانە و لە سەرووی هەموویانەوەش ئەزموونەکەی خۆمەوە تەنیا وشەیەکم بۆ دەردەکەوت، هەروەک چۆن وشەیەک بە مەرەکەبی نهێنی لەسەر کاغەزی سپی نووسرابێتەوە و لە رێی بەسەردارژانی مادە کەشفکەرەیەکەوە دەربکەوێت، ئەو وشەیەش کە کەشفم کرد برێتییە لە دەسەڵات.

* سالّی ١٩٧٨ ئەم دیالۆگە لەلایەن دوکتۆر ترامبادوری لەگەڵ میشێل فۆکۆ سازێنراوە، دواتر سالّی ١٩٨٠ لە یەکەمین ژمارەیدا "کۆواری کۆنترێبوتۆ" بڵاوی کردووەتەوە.

هزر و دەمارگرژی

زینە عەبدولسەلام نەقشبەندی

دەمارگرژی دێتە پێناسەکردن وەک وەڵامێک و کاردانەوەیەکی نادیاری جەستە بۆ هەر خواستێک. شیمانە هەیە دەمارگرژی لە هۆی دەرەکییەوە دروست بێ، بۆ نموونە لە کاتی ئامادەبوونت لە بانکێکدا، هێرشێکی تیرۆریستی لە شوێنەکە دێتە ئەنجامدان یاخۆ کاتێک کارەکەت لەدەست دەدەی و چەندان نموونەی تر کە شیمانە هەیە ببنە هۆی دروستبوونی گرژی.

ڕێی تێ دەچێ هۆی ناوەکیی وەک هەستکردن لە بەدەستنەهێنانی ڕەزامەندیی مامۆستایان لە قوتابخانە یاخۆ نەگەیشتن بە ڕێزی تەواو لەسەر کاردا ببنە دروستبوونی ئەو دۆخە دەروونییە.

ڕاستییەکی سەرنج ڕاکێشی تر لەبارەی دەمارگرژییەوە ئەوەیە کە لەگەڵ هەمان پاڵپەستۆی دەرەکی، هەموو مرۆڤێک ڕووبەڕووی هەمان ڕادەی دەمارگرژی نابنەوە یاخۆ هەر هەمان دۆخی دەروونییان بۆ دروست نابێ و هەست بە دەمارگرژی ناکەن.

هۆیەک هەیە کە بۆچی خەڵک جیاوازە لە ڕووی ئەوەی ئاخۆ هەست بەهەمان دەمارگرژی دەکەن یاخۆ زیاتر ئەو کاتەی هەمان پاڵپەستۆیان دەخرێتە سەر، هەرچەندە ئەوەش پێوەنداراە بە چۆنیەتیی بیرکردنەوەیان، ئەو شتە پاڵی بە ژمارەیەک بە دەروونناسان نا وا بیر بکەنەوە کە شیمانە هەیە دەمارگرژی بەهۆی شێوازی بیرکردنەوە یاخۆ هزرەوە دروست بێ. ژمارەیەک هۆ هەیە پاڵپشتی لەو بیرۆکەیە دەکا کە دەمارگرژی بەهۆی هزر و شێوازی بیرکردنەوەی تاکەوە دروست دەبێ ئەگەر کەمێکیش بن.

لە کاتێکدا کە ڕێی تێ ناچێ جەستە لە هیچ بیردۆزێکی دەمارگرژی جیا بکرێتەوە، بیردۆزێک هزر بە میکانیزمی جەستە لە ڕووی بەرهەمهێنانی دەمارگرژی دەبەستێتەوە و ناسراوە بە

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: هێمن هادی

بیردۆزی چالاککردنی مەعریفی. بەگوێرەی ئەم بیردۆزە دەمارگرژی ئاگەدارکەرەوەیەکی جەستەیی پێویستە، بەڵام لە سیستەمێکی تێگەیشتن و زانینی ئاڵۆزدا ڕوو دەدا. میکانیزمی دەروونی–جەستەیی بڕێتییە لە هەستکردنی خول و پێچەکانی کۆئەندامی دەمار کە وەستاوە لەسەر سەرنجدان و بزواندنی بەردەوام.

بیردۆزەکە ئاماژە بەوە دەکا کە هەستڕاگرتن و بزواندنی بەردەوام لەگەڵ شێوازی بیرکردنەوەی کەسەکان دەگۆڕدرێ. بەدەربڕینێکی تر، ئەوە بڕیاری کەسەکەیە کە چۆن بیر دەکاتەوە و جەستەکەی لە ئاستێکی بەرزی دەمارگرژی دەهێڵێتەوە.

لە ڕووی هزرەوە، بیردۆزی چالاککردنی مەعریفی بە وردی دووپات لەسەر پێشبینی و شتە چاوەڕوانکراوەکان دەکاتەوە، ئاماژە بەوە دەکا کە کاتێک کەسێک پێشبینیی شتێک دەکا یاخۆ حەز لە ڕووداڵی شتێک دەکا و نایەتە جێبەجێکردن، دەبێتە هۆی دەمارگرژی و ئەگەر بەردەوامیش بن لە قووڵبوونەوە و بیرکردنەوە لەو دووریيەی لە نێوان ئەوەی ڕووی داوە و ئەوەی پێشبینی کراوە، ئەوە دەمارگرژییەکەیان زیاتر دەبێ. بۆ نموونە ئەگەر کەسێک لە چاوەڕوانی ڕووداوێک یاخۆ ئەنجامێک بێ بۆ ئەوەی ڕوو بدا و دواتر شتەکە ڕوو بدا، ئەوە کەسەکە دڵی خۆش دەبێ و ڕەزامەندی دەردەبڕێ، بەڵام ئەگەر شتەکە ڕوو نەدا، ئەوە کەسەکە هەست بە خراپە، خەمباری و دڵناخۆشی دەکا.

ئەگەر کەسێک پێناسەی ئەو دووریيەی نێوان ئەو شتەی چاوەڕوان دەکرا تا ڕوو بدا و ئەوەی ڕووی داوە وەک هەڕەشە ببینێ، ئەوە ئەنجامەکەی دەبێتە دروستبوونی دڵەڕاوکە کە بنەوای سەرهەڵدانی دەمارگرژییە.

بەپێی ئەو بیردۆزە، چەندی دووریی نێوان ئەوەی خوازراوە و ئەوەی ڕووی داوە زیاتر بێ، ئەوە زیاتر وەک هەڕەشە دێتە تەماشاکردن لەلایەن کەسەکەوە و دەمارگرژییەکەی زیاتر دەبێ.

میکانیزمی گونجاندن و بەسەردا زاڵبوون کە زۆربەیان دەکەونە بواری زانین و تێگەیشتن، پێوەندیی بەئەزموونی دەمارگرژییەوە هەیە. بەشێوەیەکی تایبەت ئەو کاتەی میکانیزمی بەرگریی خەڵک زۆرە کە پێوەندیی بە هیوا و چاوەڕوانییەوە هەیە و هەروەها ئەو کاتەی کەمیی توانی خۆگونجاندن لە خەڵک دەبینرێ، ئەوە زیاتر دەبنە قوربانی و نیشانەی درێژی مەعریفی و دەمارگرژی پێشان دەدەن. ئەو جۆرە کەسانە نەک تەنیا دووچاری دەمارگرژی دەبنەوە، بگرە ڕووبەڕووی نەخۆشیی جەستەییش دەبنەوە کە نەخۆشییەکانی پێوەندار بە دەمارگرژییان پێ دەگوترێ.

بەڵگەیەکی تر بۆ پاڵپشتیکردنی ئەوەی کە شێوازی بیرکردنەوە دەبێتەوە هۆی دەمارگرژی، بڕێتییە لەو لێکۆڵینەوانەی لەسەر جۆرەکانی کەسایەتی هاتوونەتە ئەنجامدان.

لەم بارەیەوە هەندێک کەسایەتیی دیاریکراو هەیە کە شێوەی بیرکردنەوەیان جیایە و دەبێتە هۆی تووشاربوونیان بە ئاستێکی بەرزتر لە دەمارگرژی لە جۆرەکانی تری کەسایەتی. بۆ نموونە زانراوە کە جۆرێک لە کەسایەتی زوو دەبێتە قوربانیی دەمارگرژی و جۆری کەسایەتیی "أ"ی پێ دەگوترێ کە شێوازێکی ڕەفتاریی چەسپیوی هەیە و دەناسرێتەوە بە هەوڵی زۆر، هیوا، بێ ئۆقرەیی، ڕکابەری، هەست بەپەلەکردن و بوونی مەیلی شەڕخوازی.

جۆری کەسایەتیی "أ" ئەقڵییەتی جیا یاخۆ شێوازی بیرکردنەوە و ڕەفتاری تایبەت بەخۆیان هەیە کە وایان لێ دەکا دووچاری گرژیی زیاتر ببنەوە لە خەڵکانی تر و جۆری جیاوازتر ئەو کاتەی دەکەونە ژێر پاڵەپەستۆوە.

لەگەڵ بەبیرهێنانەوەی ئەوەی کە دڵەڕاوکە بنەوا و بنەچەی گرژییە، زۆر لە چارەسەرکەرانی ڕەفتاری–مەعریفی ئەوە دەڵێن کە چۆنیەتیی بیرکردنەوەی خەڵک، دووچاری دڵەڕاوکەیان دەکا لە زۆربەی دۆخەکاندا.

بۆ نموونە، بیرکردنەوەی نەرێنی لە شێوەی حەز و بڕوای ناڕاست، دڵەڕاوکە دروست دەکا. هەندێک نموونەی حەز و ئارەزوو وەک بەدەستهێنانی خۆشەویستیی کەسی گرینگ و پایە بەرز و پەسندکردنیان لەلایەن ئەو کەسانەوە یاخۆ خەونبینین بەوەی کەسێکی لێهاتوو بیت لە هەموو کاتێک و شوێنێکدا، هەروەها بڕوابوون بەوەی هۆی دەرەکی لە پشت هەموو کێشەکاندایە و چەندانی تر، ئەوە بیرۆکەی ئارەزووی ناڕاستەقینە و دڵەڕاوکە دروست دەکا و بەباشی دەگونجێ لەگەڵ بیردۆزی چالاککردنی مەعریفیی پێوەندار بە دەمارگرژی و بەڵگەیە بۆ بوونی ئەو دووریيەی نێوان ئەوەی ئارەزوو کراوە و ئەوەی ڕوو دەدا کە هۆیەکە دەبێتە دروستکەری دەمارگرژی لە مێشکی مرۆڤدا.

بەکورتی چەند هۆیەک هەیە بۆ ئەوەی بڕوات هەبێ کە هزر یاخۆ شێوازی بیرکردنەوە دەبێتە هۆی دەمارگرژی. یەکەم، ڕاستییەک هەیە دەڵێ پشتبەستن بە شێوازی بیرکردنەوەی خەڵکانی تر دەبێتە هۆی دروستبوونی ئاستی جیا لە دەمارگرژی یاخۆ هیچ ئاستێکی گرژبوون پێشان نادا.

دووەم، لێکۆڵینەوەیەک هەیە پاڵپشتی لەو بیرۆکەیە دەکا کە دەڵێ گرژی پێوەندارە بە جیاوازیی نێوان ئەوەی کەسێک ئارەزووی دەکا و ئەوەی لە ڕاستیدا ڕوو دەدا. ئەو جیاوازییە ئەگەر بە هەڕەشە هاتە تەماشاکردن، ئەوە دەبێتە هۆی دەمارگرژی.

سێیەم، لێکۆڵینەوەیەک هەیە بەڵگە دێنێتەوە لەبارەی هەندێک جۆری کەسایەتی کە شێوازی دیاریکراویان لە بیرکردنەوەدا هەیە و زیاتر دەبنە قوربانی لە کەسانی تر ئەو کاتەی دەکەونە ژێر پاڵەپەستۆ.

لە کۆتادا توێژینەوەیەکی بنچینەییی پتەو ئاماژە بەوە دەکا کە هەندێک ئارەزوو و بڕوای

دیاریکراو بەتایبەت ئەگەر نائەقلانی بن، مرۆڤ بەرەو ئاستێکی بەرزتر لە دەمارگرژی دەبەن .

لە کاتێکدا هیچ کامێک لەو بیردۆزانەی پێشوو بە شێوەیەکی پتەو، هزر وەک هۆیەکی دەمارگرژی هەژمار ناکەن، بەڵام بەشێوەیەکی ڕوون ئەوە دەردەخەن کە هزر ڕۆڵی سەرەکی دەبینێ لە دروستبوونی دەمارگرژی. ئەو هۆیانە ئەوە ناگەیەنن کە هۆی تر نییە وەک میکانیزمی جەستە بەشداری بکا لە دروستبوونی دەمارگرژی، هەروەک دیارە کە مرۆڤ لە هزر و جەستە پێک هاتووە.

لەگەڵ ئەوەشدا ئەو لێکۆڵینانەوەی سەرەوە پاڵپشتییەکی بەهێز لە بیرۆکەی هزر دەکەن کە بەشداری دەکا لە دروستبوونی دەمارگرژی و لە زۆربەی دۆخەکانیشدا ببێتە هۆیەک لە دۆخە دەروونییەکە.

سەرچاوەکان:

Beck, J.S.(1995).Cognitive therapy: Basics and beyond.New York: Guilford Press.

Davison, R.J., Scherer, K.R.&Goldsmith, H.H.(2002).Handbook of affective sciences. New York: Oxford University Press.

Eddy, W.A.(2003).High conflict personalities: Understanding and resolving their costly disputes.UK: Winthrop.

Ellis, A.&Maclaren, C.(1998).Rational emotive behavior therapy: A therapist's guide. Atascadero, CA: Impact Publishers.

Kalat, J.W.(2001).Introduction to psychology.(6th ed.)Florence, KY: Wadsworth.

Keyse, S.M.(2000).Stress response: Methods and Protocols.Totowa, NJ: Humana Press.

Sternberg, R.J.(2002).Cognitive psychology (3rd ed.) Florence, KY: Wadsworth.

Ursin, H.&Eriksen, H.R.(2004).The cognitive activation theory of stress.Psychoneuroendocrinology, 29(5), 567-592.

هەوڵنامەی کتێب

پێوەندییەکان و داهێنەری

کەڵک وەرگرتن لە ڕاگەیێنەکان چۆن لەسەر ئەوانەی دەقی ڕاگەیێنی دەخولقێنن، کاریگەریی دادەنێ

ئێلیزابێت پاتۆن – زانستگای مۆناش

سەرەڕای مێژووییەکی دەوڵەمەندی توێژینەوە لەسەر کاریگەریی ڕاگەیێنە جۆرەوجۆرەکان لەسەر بەکارهێنەرانیان یان کەڵک لێ وەرگران، ژمارەیەکی کەمیان لەو بارەوە توێژینەوەیان کردووە کە هەمان ئەو دەقانە لەسەر ئەوانەیشی کە خۆیان دەقەکان بەرهەم دێنن، کاریگەرییان هەیە. وەکو بەشێکی لێکۆڵینەوەیەکی پڕ لق و پۆپ و مەزنی داهێنەری، ئەم وتارە خوازیاری نیشاندانی ئەوەیە کە چۆن داهێنەرە پێگەیشتووە میدیاییەکان کەوتوونەتە ژێر کاریگەریی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی ئەو ڕاگەیێنانەی بەکاریان دەهێنن و، هەروەها نیشاندانی ئەوەی کە چۆن کارناسانی بوارەکانی ڕاگەیێنەکان و پێوەندییەکان لەوانەیە بەبێ سەرنجەدان بە کاریگەریی هۆکارەکانی تر، لەسەر کاریگەریی میدیا توێژینەوە بکەن. ئەم توێژینەوەیە بە تەرکیزکردنە سەر نووسەرە ئوستراليايیە داستاننووسەکان بەو ئاکامە گەیشتووە کە بەکارهێنانی میدیا بەشێکی گرینگی (بەڵام نەک تەنیا) پەرەپێدانی ئۆگرییان بە نووسین، شارەزابوونیان و بەرهەمهێنان و بیرۆکە تاقیکارییەکانیانە.

پێشەکی

لەو بەستێنەی لێکۆڵینەوە پێوەندیکارییەکاندا، واتە بواریک کە ئێستایش بەشێوەیەکی بەرین تەرکیزی کردووەتە سەر دەقە ڕاگەیێنییەکان، سەرسووڕهێنەرە کە ژمارەیەکی کەم توێژینەوە لەسەر کاریگەریی هەمان ئەو دەقانە لەسەر ئەوانەیشی کە خۆیان دەقەکان بەرهەم دێنن، کراوە. چۆن داهێنەرە پێگەیشتووە میدیاییەکان بەهۆی ئەو ڕاگەیێنانەی بەکاریان دەهێنن، دەکەونە ژێر کاریگەرییەوە؟ ئەم پرسیارە لە ڕەوتی لێکۆڵینەوە لە نووسەرە ئوستراليايیە داستاننووسەکان

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: ڕەزا فەتحوڵڵانەژاد

وەڵام دەدرێتەوە، نووسەرانێک کە مۆدێلێک بەکار دەبەن کە دەکرێ وەکو تێکەڵاوێک لە کاریگەرییەکانی میدیا و داهێنەری بژمێردرێ. ئەم لێکۆڵینەوە نیشانی دەدا کە داهێنەرەکان دەکەونە ژێر کاریگەری ئەو ڕاگەیێنانەی کەڵکیان لێ وەردەگرن، بەڵام بەپێی تۆژینەوە میدیاییەکانی ئەم دواییانە، ڕاگەیێنەکان تاقە هۆکاری شوێندانەر نین. هەروەها نیشانی دەدا کە مۆدێلی سیستمەکانی داهێنەری ئەو تواناییە بە تۆژەران دەبەخشێ کە خۆیان لەگەڵ کاریگەرییە میدیاییەکانی نێو ئەو سنوورەی دەقە کولتووری و کۆمەڵایەتییەکان کە داهێنەران تێیدا دەژین، بگونجێنن.

باوەڕمەندی بەوەی کە ڕاگەیێنە جۆرەوجۆرەکان لەسەر بەرهەمهێنەرانی داهێنان و لەسەر داهێنەری کاریگەرییان هەیە ـ سەرەڕای ئەوەی ئەم چەمکانە هیچ کات باس نەکراون ـ لە ڕەنگدانەوەی مۆدێلەکانی پێوەندییەکاندا بێ ئەملا و ئەولایە، وەک مۆدێلێکی سەرەتایی "دێفلوور" (١٩٩٦) کە لەسەر بنەمای مۆدێلی ڕاگواستنی بنەڕەتی "شانون و ویڤێر" (١٩٤٩) دروستی کرد، یان مۆدێلی ئاڵۆزتری ڕەوتە پێوەندیکارییە گشتییەکانی "مالێزک" (وەک لە مەک کویل و ویندالدا هێلّە گشتییەکانی کێشراوە، ١٩٨١). لەم مۆدێلانەدا، دەستڕاگەیشتن بە پەیامێک یان دەقێک، ڕەنگدانەوەی بە حیسێبهێنانی پەیامە سەرەکییەکەی لێ دەکەوێتەوە. لە زۆربەی مۆدێلە خولییەکاندا، لە شوێنێکدا کە پێوەندییەکان ڕەوتێکی ڕوو لەپێشە (سەیری بۆ نموونە "Schramm, 1954" بکە)، پێوەندیکارەکان لە هەر پەیامێکی داواکراو بۆ بەرپەرچدانەوە فێر دەبن یان هەر پەیامێکی لەو چەشنە دروست دەکەن یان پەیامی خۆیان بەرهەم دێنن. سەرەڕای ئەمە، بەستراوەیی ڕاشکاوانەی بەکارهێنانی ڕاگەیێنەکان لەگەڵ بەرهەمهێنانی دەقە ڕاگەیێنییە زێدەترەکان وەک کتێبەکان، فیلمەکان یان مۆسیقا لە گۆڕەپانی پێوەندییەکان و لێکۆڵینەوە میدیاییەکاندا لە بەرچاو ون کراوە. هەروەها ڕێوشوێنەکانی تر لە ڕێگەگەلێکی جیاوازەوە ئەم بیرۆکانەیان بەرتەسک کردووەتەوە.

لە لێکۆڵینەوە ئەدەبییەکاندا، بۆ نموونە ئەم تێگەیشتنانە بە شێوەیەکی ڕوونتر بە هۆی بیرۆکەکانی نێوان دەقەکان، ئاماژە، نەریت، لاساییکردنەوەی دەقی و تێکەڵاوکردنی دەقییەوە تۆژینەوەیان لەسەر کراوە کە هەموو ئەوانە پێوەندییان بە داڕشتنی دەقە ڕاگەیێنییەکانی تر لە هێندێ ڕێگەوە لە پێناو داواکاری بۆ خوڵقاندنی کارێکی نوێوە هەیە (Orr, 2003; Rivkin & Ryan, 2004). خاتوو کریستێڤا (١٩٨٦) لە تیۆرییە نێوان دەقییەکەیدا بەوجۆرە ئارگۆمێنت دەهێنێتەوە کە هەر دەقێک "وەکو مۆزائیکێکی گێڕانەوەیی دەخوڵقێ: هەر دەقێک بەرەو ئەوانی تر ڕادەکێشرێ و گۆڕانکاری لەوانی تردا پێک دەهێنێ" (١٩٨٦ p. ٣٧). لەم گۆشەنیگایانەوە، دەقێک لەوانەیە خاوەنی پاشخانێک بێت کە بە مێژوویەکی دەقەکانەوە دەیبەستێتەوە (جا بەهۆی چەمک، شێواز و... هتد)، بیرۆکەکانی بەرهەمهێنەرانی تر دەبزوێنێ یان دەبێتە هۆی پەرچەکرداری بەرهەمهێنەرێک کە ڕەخنە دەگرێ، ڕێزی لێ دەگرێ یان لە کارەکانی تری خۆی وتە دەهێنێتەوە. لە

هەواڵنامەی کتێب

کاتێکدا ئەم نەریتە باسی هێندێ ڕێگە دەکات کە نووسەران لەوانەیە بکەونە ژێر کاریگەریی ئەو کتێبانەی دەیخوێننەوە، ئەمە بەبێ قبوولکردنی هۆکارەکان یان ئەوەی بۆچی نووسەران لە ڕێگەگەلێکی جیاوازەوە یان لە کاتگەلێکی جیاوازدا دەکەونە ژێر کاریگەری، هەر وەڕاست دەگەڕێ.

لە دەروونناسیدا، ئەم ماکەگەلە لەو ژمارە کەمە لێکۆڵینەوانەی کە تاوتوێی پێوەندیی نێوان ڕاگەیێنەکان و داهێنەرییان کردووە، لە بەرچاو ناگیرێن. لێکۆڵینەوەکانی ئەم بواڕە، بەگشتی کەڵکیان لە ڕووبەڕووبونەوەی کورتماوەی دەقێکی تەنیا لە فۆرمگەلێکی جیاوازی ڕاگەیێندا وەرگرتووە، لە پێناو داواکاری بۆ تاقیکردنەوەی ئەوەی کە ئاخۆ منداڵان دوای خوێندنەوەی کتێب، گوێگرتن بۆ رادیۆ یان چاولێکردنی تەلەڤزیۆن زیاتر بەشێوەیەکی داهێنەرانە بیر دەکەنەوە یان نا (Greenfield et al., 1981; Runco & Pezdek, 1984).

لە نموونەکانی ئەم دواییانەدا، "هوتۆن" و "ساندر" (٢٠٠٨) کاریگەری بزوێنەری یارییەکی ڤیدیۆیی "دانس بەیسێد" (ئەو ڤیدیۆگەلەی مۆسیقای ڕەقسیان تێدایە) لەسەر داهێنەریی گەورەسااڵیدا تاقی کردەوە (پێوانەیەک بۆ کەڵک وەرگرتن لە تاقیکردنەوەی بیرکردنەوەی داهێنەرانە). هەر چۆنێک بێ، پێوەندییە دووسەرەکان لە هەر لێکۆڵینەوەیەکدا لە نێوان کەڵک وەرگرتن لە ڕاگەیێنەکان و بیرکردنەوەی داهێنەرانەدا دۆزراوەتەوە و هۆکارەکان سەقامگرتوو نەبوون. دەستنیشانکردنە تاقیگەییەکان و ئەندازەگرتنە تاقیکارییەکان، لە یاسای گشتاندنی دۆزینەوە زانستییەکانیان بۆ داهێنەرانی جیهانی ڕاستەقینە کەڵکیان وەرگرتووە. سروشتی چۆنایەتیی ئەم لێکۆڵینەوانە، ناسینی کاریگەریی ڕووبەڕووبونەوە ڕاگەیێنییە بەردەوامەکانی (لە هێندێ نموونەدا، هەمیشەیی) دەقە میدیاییەکان دژوار دەکەن، هەروەک هەر کام لە فاکتۆرە زۆرە کۆمەڵایەتی یان کولتووریەکان دژوار دەکەن کە لەوانەیە لە سەرووی تاکەکان لەو ژینگە "سروشتی"یانەدا کە لە کاتی داهێنەریدا تێیدا دەژین، کاریگەرییان هەبێ. هەر لێکۆڵینەوەیەک کە ئەم ماکەگەلەی لە بەرچاو ون بێ، ڕوانگەیەکی بەرتەسەک لەمەڕ پێوەندیی نێوان داهێنەران و ئەو ڕاگەیێنانەی کەڵکیان لێ وەردەگرن، دەخەنە ڕوو.

هێندێ لەم ماکەگەلە لە پلەی جۆرەوجۆردا لە لێکۆڵینەوە کولتووری، کۆمەڵناسی و پەروەردەییەکاندا توێژینەوەیان لەسەر کراوە. بۆ نموونە، لە توێژینەوەیەکدا کە تەرکیزی لەسەر بواری ئەدەبییە، "لاندیس" (٢٠٠٣) خوێندنەوە و نووسین وەکو کرداری کولتووری و کۆمەڵایەتی سەیر دەکات. وتارەکە بەدووی ئەوەوەیە کە چۆن ئەم کردارانە لەسەر بنەمای تێگەیشتنە هاوبەشەکانە، هەروەها ئەوە کە چۆن ئەوان بەگشتی کاریگەری لەسەر خوێندنەوە و نووسین دادەنێن و دەکەونە ژێر کاریگەرییانەوە. ئەمە تەرکیزی لەسەر دەستنیشانکردنی پەروەردەییە و هەر لەو کاتەدا ئەو ڕێگەگەلە بەرتەسک دەکاتەوە کە لەوانەیە بەرەو بەرهەمهێنانی بەکارهێنانی گشتیتر کە ڕادەیەکی جیاواز لە پێوانە کولتووری و کۆمەڵایەتییەکانیان هەیە، ڕابکێشرێ.

بەپێچەوانەوە، "هێسموندالّ" (٢٠٠٧) لەسەر دەقە کۆمەلّایەتی، سیاسی و ئابووریییەکانی بەرهەمهێنانی ڕاگەیێنی بە وردەکاریی زۆرەوە توێژینەوەی کردووە، بەلّام ئەو باسەکەی لەمەڕ کاریگەریی ڕاگەیێنەکان لە چوارچێوەی کاریگەری بەکارهێنەران ـ وەرگرەکان و پۆتانسییەلی (هێزی هێزەکی) داهێنەریی تێکنۆلۆجیا نوێکان وەک تەلەڤزیۆنە دیجیتالّەکان سنووردار کردووەتەوە.

"بێکێر" (٢٠٠٨) لە کتێبی "جیهانی هونەر"دا ڕەوتی بەرهەمهێنانی بیرۆکە لە کاروباری بلّاوکردنەوە و هەلّسەنگاندن تاوتوێ دەکات، ئەمە نەتەنیا بۆ ئاشکراکردنی ئەوەیە کە چۆن بەرهەمهێنەران پشتیان بە ڕایەلّە تێکچڕژاوەکانی هاریکاریکردن بەستووە، بگرە بۆ ئەوەیشە کە بزانرێ چۆن پشتیان بە نەریتەکانی خودی جیهانی هونەر بەستووە. زیاتر لە داهێنانەوەی چەرخی بەرهەمهێنانی هەر کارێکی هونەری، ئەو بەشانەی جیهانی هونەر "پشتیان بەو ڕێککەوتنە پێشترانە بەستووە کە هەنووکە بوونەتە باو، ڕێککەوتنگەلێک کە بوونەتە بەشێکی ڕێگەی نەریتی بەڕێوەبردنی شتەکان لەو جیهانی هونەرەدا" (ibid., p.29). ئەوەی بۆ ئەم لێکۆلّینەوەیە گرینگە، ئەوەیە کە وەها نەریتگەلێک تەنیا بەشێوەی زارەکی یان بەهۆی مامۆستا یان چاودێرەوە جێیان نەگرتووە، ئەوان هەر لەو کاتەدا لە کارە هەنووکەییەکاندا گیانیان گرتووە. لەم گۆڕەپانەدا، بەکارهێنانی ڕاگەیێنەکان بەشێکی گرینگی ڕەوتی بەرهەمهێنانە. "بێکێر" لەسەر ئەم جۆرە تێگەیشتنە توێژینەوە ناکات و بەمەش دەرەتانی سەرنجدان بەوەی کە چۆن بەکارهێنانی ڕاگەیێنەکان لەوانەیە هەر لە سەرەتادا لە هێندێ ڕێگەوە بەرەو شێکردنەوەی هاندەرێکی تاکەکەسی لە پێناو بوون بە ئەندامێکی ئەم جیهانی هونەرە بڕوات، زیاتر لەدەست دەدا.

چی دەکرێ لەم لێکۆلّینەوانەدا وەلا بنرێ، هەروەک چۆن مێژووی دەولّەمەندی توێژینەوە لە کاریگەرییە گشتیترەکانی ڕاگەیێنەکان (چاو بکەن لە "پاتۆن"، ٢٠١٠، بۆ چاوپێداخشاندنەوەیەک) نیشاندەری ئەوەیە کە تاقیکردنەوەی داهێنەران لەنێو ئەو دەقە کولتووری و کۆمەلّایەتییانەیدا کە ئەوان خولّقاندوویانن و ژیانیان تێدا دەکەن، بەکەلّکە. لە ئەنجامدانی وەها کارێکدا، کەلّک وەرگرتن یان بەکارهێنانی ڕاگەیێنەکان وەکو بەشێکی گرینگ و نەک تاقە بەش دەردەکەوێ کە دەبێتە هۆی ئەوەی خەلّک دەقە ڕاگەیێنییەکانی خۆیان بخولّقێنن. ئەم بواری ڕەنگدەرەوەی بیروباوەڕ، لەسەر ئەو توێژینەوە کاریگەری دادەنێ

(See Katz, Blumler,& Gurevitch, 1973; Jenkins, 1999; Bandura, 2009, for example)

کە لەبارەی کاریگەرییەکانی ڕاگەیێنەکانەوە و لەسەر کەلّک وەرگرتن لە میدیا تەرکیز دەکاتەوە بۆ ئەوەی تەنیا یەکێک لەو هۆکارە فرە چەشنانە بێ کە لەوانەیە لەسەر تاکەکان و گرووپە کۆمەلّایەتییەکان لە هەر بارودۆخێکی گریمانکراودا کاریگەری دابنێن. مۆدێلێک کە دەبێتە هۆی بەهێزبوونی ئەو لێکۆلّینەوە هەنووکەییانە و ئاوێتەیان دەکات، مۆدێلی سیستمەکانی داهێنەرییە کە لەلایەن "سیکزێنتمیایلیا" (١٩٨٨–١٩٩٩) خراوەتە ڕوو و پشتی بە لێکۆلّینەوەیەکی چۆنایەتی

لەسەر ٩١ داهێنەری بەرچاو بەستووە (Csikszentmihalyi, 1997).

مۆدێلی سیستمەکان وا گریمان دەکات کە داهێنەری لە سیستمە ئاڵۆزەکانی لێک کارکردن لە نێوان تاکەکان بە هۆی بیۆلۆجی (ژیناسی) و دەروونناسی بێوێنەی خۆیان، بەستێنی کۆمەڵایەتیی کارناسەکان و گۆڕەپانێکی کولتووری زانیاری ڕوو دەدات. هاوشێوەی بواره پێچەوانەکەی "بێکێر"، گۆڕەپانی "سیکزێنتمیایلیا"، زانیاری، سیستمە سەمبولیکەکان و نەریتە کولتوورییەکانی بەشێکی ناوچەیەک لەخۆ دەگرێ کە لەودا تاکەکەسێک دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی کارێکی داهێنەرانە. ئەم زانیارییانە دەکرێ لەو ڕێسا و کردارانەدا بدۆزرێنەوە کە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگوازرێنەوە، هەروەک لە زمان و سەمبولگەلێکدا کە ئەوان بۆ پێوەندیکردن و تۆمارکردنی کەڵکی لێ وەردەگرن. ئەم ڕێسا و کردارانە لەو کاره داهێنەرانەدا نوێندراون کە هەر ئێستا پەسند کراون و هەروەها لەوانەدا کە دەچن تا لەو گۆڕەپانەدا پەسند بکرێن. خەڵکی داهێنەر زیاتر شارەزاییان لە فۆرم و تواناییە بەتەواوی دەرکەوتووەکان لە بۆشاییەکی کولتووریدا، دەبێ دەستیان بە سەرچاوە ڕابگا، بکێشرێن، بەدەست بێنن، فێر بن و ببنە مامۆستای زانیاری و لێزانینەکانی گۆڕەپانەکە، ئەمەیش پێش لەوەی بتوانن شتێکی ڕەسەن و بەنرخی تێدا بەرهەم بێنن. مۆدێلی سیستمەکان ئەو گۆڕەپانە وەکو بەشێکی گرینگی داهێنەری دەناسێنێ، بەڵام بەشێوەی هاوسان جەخت دەکاتەوە هەم لەسەر تاکەکەسەکان کە هەر کامیان ئاوێتەبوونێکی بێوێنەی ئەزموونە تاکەکەسی و بیۆلۆجیکییەکان بن و، هەم لەسەر سیستمە کۆمەڵایەتییەکان کە خەڵکی تر، گرووپەکان و ئەنجوومەکان بەرەو یاریکردنی ڕۆڵێک لە بەرهەمهێنانە خولقێنەرەکانی دەقێکی ڕاگەیێنی پاڵ پێوە دەنێن.

لەنێو تێگەیشتن لە گۆڕەپانەکە، مۆدێلی سیستمەکان، کاریگەریی دەقە میدیاییەکان لە پاڵ ناوەڕۆکە بەرینبووەکان کە لەگەڵ داهێنەریشدا ئاوێتە بوون، دەردەخات، وەک بارهێنان، پەروەردە، سیستمەکانی پشتیوانی و دادپەروەریی کۆمەڵایەتی. "مەک ئینتیر" (٢٠٠٨، ٢٠٠٦، ٢٠١٠) بە کەڵک وەرگرتن لە مۆدێلی سیستمەکان، لەسەر داهێنەریی ئاوازنووسە خۆشەویستە ڕۆئاواییەکانی هاوچەرخ لێکۆڵینەوەی کرد و بەوە گەیشت کە کەڵک وەرگرتن لە ڕاگەیێنە دڕێژخایەن و کورتخایەنەکان، یەکێک لەو حەوت هۆکارە سەرەکییەیە کە دەبنە هۆی ئەوەی کە چۆن ئاوازەکان بنووسن یان گرفتەکانی کارە لە حاڵی گەشەکانی هەنووکەیان چارەسەر بکەن. "پاتۆن" (٢٠٠٩) بۆ باسکردنی نووسەرە داستاننووسە ئوسترالیاییەکان وەکو خوێنەرانی ڕەخنەگری کاری خەڵکانی تر و ژانرێکی پێوەندیداری داستانە خەیاڵییە خاوەن لایەنگرەکان، کەڵکی لەم مۆدێلە وەرگرت. نووسەرەکان لەو کتێبانەوە کە دەیانخوێننەوە، تەنیا لێزانینەکانی نووسین وەک شێوازەکان، دەنگەکان و پێناسەکردنەکان فێر نابن، بگرە "لاساییکردنەوە یان چاووچاولێکەری زۆرجار بە شێوەیەکی ئاشکرا وره دەخاتە بەردەم داواکاری بۆ فێربوون و شارەزایی لە بواری نووسینەوە" (2009, P. 132). لە کاتێکدا ئەو خاتوونە نیشانی دەدا کە کتێب، کاریگەرییەکی

شایانی قبوولّ و هێندێ جار دیاری لەسەر داهێنەریی نووسەرێکدا هەیە، "پاتۆن" پێی وایە کە فاکتۆرەکانی تریش وەک وەرگرە ڕاستەقینە و وێناکراوەکان، رەنگدانەوە و فرۆشی کتێبەکان دەتوانن لەم پێناوەدا کاریگەر بن. لەم ڕێگەیەوە، مۆدێلی "سیکزێنتمیایلیا" شێوازێکە کە کارناسانی ڕاگەیێنەکان و پێوەندییەکان دەتوانن لە شیکاریی کاریگەریی ڕاگەیێنەکان وەکو بەشێکی سوودمەند (نەک تاقەبەش)ی ڕەوتی داهێنەری کەڵک وەربگرن و هەروەها دەتوانن بۆ بەڕێوەبردنی لە ڕێگەیەکەوە کەڵکی لێ وەربگرن کە توێژینەوە بەنرخ و هەنووکەییەکان لەم بوارەدا پەرە بدا یان تەواویان بکات.

پرسە شێوازناسییەکان

ئەم باسەی کە دێ، بەشێکی بچووکی لێکۆڵینەوەیەکی دوور و درێژ دەخاتە ڕوو کە لەسەر سیستمی داهێنەری لە کاری نووسینی داستانە ئوستراڵیاییەکان توێژینەوە دەکات. ئەم لێکۆڵینەوە لە مۆدێلی "سیکزێنتمیایلیا" بۆ شیکاریی بەشە جۆرەوجۆرەکانی داهێنەری لە کاری نووسینی داستانە خەیاڵییە ئوستراڵیاییەکان کەڵکی وەرگرتووە. هاوکات لەگەڵ ئەو زانیارییانەی لە فیستیڤاڵەکانی نووسەران و پتر لە ٣٠ خوێندنەوە و پانێل، ناوەڕۆکی وتووێژە لاوەکییەکان و ماڵپەڕە تاکەکەسییەکان کۆ کراونەتەوە، زانیارییەکان لەو وتووێژە قوواڵانەیش بەدەست هاتوون کە لەگەڵ ٤١ نووسەری ئوستراڵیایی داستانی خەیاڵی کراون. ئەم ١٦ پیاو و ٢٥ ژنە لەسەر بنەمای ژمارەیەکی سەلماو و تۆمارکراو کە بڵاو کراوەتەوە (لەگەڵ سەرجەم پتر لە ٤٠٠ سەردێر لەوپەڕ حەشیمەتی بە تەواوی ئاساییەوە) وێڕای سەربوردەیەکی (بەسەرهات) پرۆفیشنااڵ هەڵبژێردراون. ئەوان هەروەها نوێنەرایەتیی کۆمەڵێک ژانر (جۆر) وەک کارە ئەدەبییەکان، داستانە خەیاڵییە منداڵانە و مێرمنداڵانەکان، داستانی خەیاڵی زانستی و داستانی خەوناوی، داستانگەلی ڕۆمانتیک، جینایی و پڕ لایەنگر لەنێو خەڵکدا دەکەن.

وتووێژەکان بە هۆی ڕێنوێنییەکی پرسیارییەوە نیوەدارێژراو بوو و لەو جۆرە دەچوو کە لەلایەن "سیکزێنتمیایلیا"ەوە (١٩٩٧) کەڵکی لێ وەرگیرابوو، ئەو لە ماوەی لێکۆڵینەوەکەی لەسەر تاکەکەسە داهێنەرەکان ئەو شێوازەی بۆ لەخۆگرتنی هەشت بابەتی بەرێنی پێوەندیدار بە نووسەرە داستاننووسە ئوستراڵیاییەکان و کارەکانیان داڕشتووە. ئەم بابەتانە بریتی بوون لە: فۆرمە بنەماییەکان و وردەکارییە بڵاوبووەکان، پەرەپێدانی ئۆگرییەک، پەروەردە یان ڕاهێنان، هەوڵدان (سەعی) بۆ نووسین، بیرۆکەسازی یان بڕیارسازی، پشتیوانیی پرۆفیشنااڵ، پشتیوانیی هاوسان و مێژووی تاکەکەسی. ئەو وەاڵمانەی لەم وتارەدا دەخرێنە بەرباس، لە دوو پرسیاری گشتی هەڵێنجراون، یەکێکیان لەمەڕ ئەزموونی نووسەرە و ئەوی تریان بەتایبەتی ڕووی لە خوێندنەوە یان کەڵک وەرگرتن و بەکارهێنانی دەقە نووسراوەکانە. ئەوانەی وتووێژیان لەگەڵ کرابوو، لەمەڕ کەڵک وەرگرتن لە فۆرمە ڕاگەیێنییەکانی تر پرسیاریان لێ نەکرابوو، بەاڵم

هێندێکیان له وەڵامەکانیاندا قامکیان لەسەر ئەوە دانابوو کە ئەو ڕاگەیێنانەی تری کەڵکیان لێ وەرگرتوون، لە چ شوێنێکدا پێوەندییان بە داهێنەرییان هەیە. نوسخەکانی وتووێژەکان لە پێوەندی لەگەڵ نموونە یان پێوەندییە گشتییەکان شیکاری کران و هەروەها لەبارەی پێوەندییەکانەوە لەگەڵ سێ بەشی بەرینی پێشکێشکراو لە مۆدێلی سیستمەکانی داهێنەریی "سیکزێنتمیایلیا"دا شیکاری کران، واتە: تاکەکەسەکە، گۆڕەپانەکە و بەستێنەکە.

دۆزراوەکانی توێژینەوەکە

سەیروسەمەرە نییە کە زۆرێک لەو وەڵامانەی لەم وتارەدا باس دەکرێن، وەکو پێوەندیدار لەگەڵ گۆڕەپانەکە پۆلێنبەندی کراون، کە سیستمە سەمبولیکەکان، نەریتە کولتوورییەکان و دەستکردەکانی بیاڤێکی تایبەت لەخۆ دەگرێت کە تاکەکەسێک بۆ بەرهەمهێنانی کارێکی داهێنەرانە بەکاریان دێنێ. لەنێو ئەم پۆلێنبەندییەدا، سێ نموونە یان بایەتی سەرەتاییی پێوەندیدار لەگەڵ ڕاگەیێنەکان و کاریگەرییەکانیان دەرکەوتوون: پەرەپێدانی ئۆگرییەک، فێربوونی نووسین و خوڵقاندنی بیرۆکە و توێژینەوە.

پەرەپێدانی ئۆگرییەک

لەنێو ئەو ژمارە کەمە لێکۆڵینەوانەی لەبارەی ئۆگری و دەستپێڕاگەیشتنی سەرەتایی بەنووسینی داهێنەرانەوە لە بەردەستدان، "کۆهانیا" (٢٠٠٥) و پیرتۆ (٢٠٠٢) وا گریمان دەکەن کە بوونی کۆمەڵێک "هۆکاری پێشبینانە" وەک دڵەڕاوکێی سەردەمی مندالّی، تێکچوونی ڕۆحی، تواناییی زۆری زمانی و خوێندنەوەی تێرنەبوو، بەسە بۆ ئەوەی پێشبینی بکرێ کێ لەوانەیە ببێتە نووسەرێکی داهێنەر. بەبێ ئەوەی هۆکارگەلێکی تر کە لەوانەیە لە هێندێ نووسەردا هەبن، بە ئەژمار نەهێنن، تواناییی خوێندنەوە و تواناییییە پێوەندیدارەکان بە نووسین، وەکو تەنیا هەلومەرجەکانی پێویست بۆ بوون بە نووسەرێک خۆ دەنوێنن. وەک چاوەڕوان دەکرێ، لێکەوتەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە پێشبینیی ئەو هەڵکەوتە و ئۆگرییە دەکات کە کۆمەڵێک دەقی نووسراو هۆکارێکی زۆر هاوبەش بووە کە بووەتە هۆی ئەوەی ئەو نووسەرانە دەستیان بە گۆڕەپانی نووسینی داستانی ئوسترالیایی بگات. W02 دەڵێ کە ئەو "وەکو زۆربەی نووسەران، تەنیا بەهۆی بوون بەخوێنەرێکی تێرنەبوو" ئۆگریی پەیدا کردووە.[١]

من هەمیشە و لەو کاتەوە لە بیرمە، خوێنەرێک بووم. دەتوانم وەبیر بێنمەوە [...] کە ئەوە هەمیشە ئەوەیە کە ئۆگریم پێیەتی و هەموویشی لە شێوازگەلێکی جیاوازدا. کاتێک ئێوە منداڵن لەگەڵ داستانی گاڵتەجاڕانە دەست پێ دەکەن، یان داستانگەلێکی پڕ ڕووداو و ماجراجویانە دەخوێننەوە، ئێوە ئەم شتە دەزانن. ئێمە بەهۆی شێوازگەلێکی نووسینی جیاوازەوە گەورە دەبین، بەڵام من لە تەمەنی مێرمندالّیدا وا بیرم کردووەتەوە کە "ئەمە ئەو شتە نییە کە حەزم لە

خوێندنەوەیەتی، من هەروەها دەمەوێت خولّقێنەری ئەوە بم. دەمەوێ ببمە کەسێک لە پشت ئەمەوە". لە دەوروبەری نۆ ساڵیدا بیرم دەکردەوە کە دەزانم دەمەوێ ببمە نووسەر. (W02).

وەک W02، زۆربەی نووسەران خۆیان وەکو کەسانێک کە لە منداڵیدا خوێنەرانێکی خولیا و بێ ئۆقرە بوون، تەوسیف دەکەن.

من وەکو کوڕێکی لاو، خوێنەرێکی بێ ئۆقرە بووم و لەوەتای لە بیرمە ئەوە بەشێوەی سروشتییەوە لەو شوێنەوە سەری هەڵدا. من وشەکان و داستانم خۆش دەوێن. نەدەکرا خۆ لەم تاقیکردنەوە نەدەم. (W40)

ئۆگریم بەنووسین بە شێوەیەکی بەهێز بەستراوەتەوە بە خولیام بە خوێندنەوە. کاتێک کتێبێکی مەزن دەخوێنمەوە ـ تەنانەت رستەیەکی بەهێز ـ هەست دەکەم کە نووسینی شتێکی لەو چەشنە بایەخی ئەوەی هەیە کاری لەسەر بکرێ. (W27)

لەوەتای لە بیرمە عاشقی نووسین بووم کە بەهۆی خولیام بە کتێبەوە پەروەردە کراوە. کتێبەکان لەو کاتەوە یەکەم جار فێری خوێندەوە بووم، هەمیشە دۆستی من بوون. نووسین لەو حەزە سەرەتاییەوە سەری هەڵداوە. (W35)

هەرچەند وەلّامەکانیان چاوەڕوانکراو بوو ـ کەوابوو لەوانەیە بەهۆی لێکچوونەکانیان یەک جۆر دەربکەون ـ بەلّام ئەمە لە نرخی ئەوانی کەم نەدەکردەوە. زیاتر لەوە، ڕێگەکانی هەر نووسەرێک بۆ باسکردنی ئەوەی کە چۆن ئەم ئۆگرییە بە خوێندنەوە گۆڕاوە بە حەزێک بۆ نووسین (لە ڕێگەی تاقیکردنەوە، بەهای وەرگیراو یان هەستێکی دۆستایەتییەوە) بەو ئاڵۆزییە زیاد دەبێ کە چۆن ئەم دەقانە لە ڕێگەگەلێکی جۆرەوجۆرەوە لەسەر بەرهەمهێنەرانی داهێنان کاریگەری دادەنێن.

ئەم گرێدراوییە جۆرەوجۆرە لە نێوان خوێندنەوە و حەزێک بۆ نووسن تیشک دەخاتە سەر توێژینەوە سەرەتاییەکانی کاریگەرییەکانی ڕاگەیێنەکان، وەک "لێکۆڵینەوە بنەماییەکانی پەین" (چاو بکە لە Charters, 1933; Shuttleworth & May, 1933) کە بەو ئاکامە گەیشت کە فیلمەکان دەتوانن هاندەری لاساییکردنەوە بن و لەسەر باوەڕەکان و ڕوانگەکان کاریگەری دابنێن، بەلّام ناکرێ وەکو هۆکارێکی تەنیا یان ڕاستەوخۆ بناسرێن و هەموو خەلّکیش لە یەک کات و لە یەک ڕێگەوە ناکەونە ژێر کاریگەرییەوە. ئەم گرێدراوییانە لەگەلّ دواین لێکۆڵینەوە دەروونناسییەکانی "باندورا" (١٩٩٧ ـ ٢٠٠٩)دا یەک دەگرنەوە و هەروەها لەگەلّ تیۆری کەلّک و ڕەزامەندی (McQuail, Blumler, & Brown, 1972; Katz, Blumler, & Gurevitch, 1973) دەگونجێ، تیۆرییەک کە بەرەنجامگیری دەکات کە هۆکارە ئاڵۆزترە دەروونناسی و کۆمەلّایەتییەکان پێویستیان بەوەیە کە وەکو کاریگەرییەکانی ڕووداو بناسرێن. ئەم خوێنەرانە دەکەونە ژێر کاریگەریی دەقەکانەوە و دەست دەدەنە پێنووس، لە حاڵێکدا خوێنەرانی تر بەهۆی ئاوێتەبوونی بێوێنەی هۆکارە کولتووری، کۆمەلّایەتی و تاکەکەسییەکانیان، ناکەونە ژێر وەها کاریگەرییەکەوە.

بۆ نزیک بەتەواوی هەموو ئەو نووسەرانەی وتوویژیان لەگەڵ کراوە، ئۆگریی سەرەتاییان بە خوێندنەوە (و لە ئاکامدا ئۆگرییان بە نووسین) بەهۆی بنەماڵەکانیان پەرەی پێ دراوە یان هان دراوە. وەها هاندان یان پشتیوانییەک لە زۆربەی نموونەکاندا باس کراوە، ئەمەیش بەدەر لەوەی کە داخوا دایک و باوکی نووسەر یان ئەندامانی تری بنەماڵە ناتوانن بخوێننەوە یان نەیانخوێندووە یان خۆیان خوێنەرانێکی باش بوون. ئاماژە بەو خاڵە گرینگە کە هاندان لەلایەن بنەماڵەوە زۆرجار لەو جارانەدا باس کراوە کە ڕۆڵی دابینکردنی دەستڕاگەیشتن بە کتێبیان گێڕاوە، جا ئەوە کڕینی کتێب، قەرزدانی کتێب یان چوون بۆ کتێبخانە دەگرێتەوە. "W14" کە بەهۆی دایکییەوە فێری خوێندنەوە بووە، قامک دەخاتە سەر دایە گەورە و پوورە گەورەی کە ژنانێکی بەباشی پەروەردەکراو لەگەڵ حەز بۆ کتێب و مێژوون. "ئەوان داستانەکانیان پێ دەوتم و کتێبیان پێ دەدام و ئیزنیان پێ دەدام لەنێو کتێبخانە بەربلاوەکانیاندا بگەڕێم" (W14).

ئەمە هەر چۆنێک بێ، ناکرێ کاریگەرییە بەنۆرمکراوەکانی کولتووری بنەماڵە بە ئەژمار نەهێنرێ کە بە شێوەیەکی گشتیتر لەوانەیە لە نەریتە تاکەکەسییەکاندا لە خوێندنەوەوە بۆ نووسین هەبووبێ. ئۆگریی " "W34 بە نووسین پێوەندیی بە خۆشەویستیی بنەماڵەکەی بۆ کتێبەوە هەبوو. "من بەختەوەر بووم کە لە بنەماڵەیەکی کتێبدۆستدا پەروەردە بووم. کتێب لە هەموو شوێنێکدا بوو، دیارییەک کە لە ڕۆژانی لەدایکبوون و هتددا. لەلایەن زۆربەمانەوە بەباش دەزانرا. هەم دایکم و هەم باوکم بە بەرزی بۆیان دەیخوێندینەوە و لەمەڕ کتێبەکان قسەیان لەگەڵ دەکردین. لە تەمەنی حەوت ساڵیدا، بەوەم زانی کە بە تەواوی دەمەوێ کتێب بنووسم" (W34).

بەهەمان شێوە، "W17"یش ئۆگرییەکەی بەهۆی حەزی بنەماڵەکەی بۆ خوێندنەوە و نووسین، کۆمەڵایەتی بوو.

من بەو باوەڕە گەورە بووم کە نووسینی باش و ئەدەبیاتی مەزن بەڕاستی زۆر گرینگ بوون. پێم وایە من لەگەڵ ئەو باوەڕەیش گەورە بووم کە نووسەران و شاعیران کەسانێک بوون کە بەناوبانگ بوون و ستایش دەکران. هەروەها، هەر شتێک کە وەکو منداڵێک کردم هەمیشە ستایش دەکرا. کەوابوو من گومانم وایە کە لە پێکهاتەیەکی دایک و باوکی پشتیوانیکەر و بیرۆکەیەکی پشتیوانیکەری قوتابخانە بالآم کردووە، وەها شتێک. لە تەمەنێکی زۆر کەمی لاویەتیدا، پێم وابوو دەمەوێ بنووسم. (W17)

" "W12 هەستی دەکرد کە کولتووری داستانخوێندنەوە لەنێو بنەماڵەکەی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆتر کاریگەری لەسەر ئۆگرییەکەی بە نووسین داناوە تا ئەو نەریتە کولتوورییە بەهێزەی داستانخوێندنەوەی ولاتەکەی، واتە ئەو شوێنەی لەوێ لەدایک بووە. "من دەستم پێ کرد، پێم وایە لەگەڵ ئەودەمانەی کە دایکم داستانی کاتی نووستنی بۆ دەخوێندینەوە و داستانەکانی بۆ من و خۆشکەکەم دەخوێندەوە. کەوابوو من لە سەرەتادا لەگەڵ کتێبەکان و پرۆسەی داستانخوێندنەوەدا شەیدا بووم. ئەوە شتێکی ئاسایی بوو کە ئێمە دەمانکرد" (W12).

هەوالنامەی کتێب

ئەو دەستڕاگەیشتنە سەرەتاییەی نووسەران بە گۆڕەپانی نووسین و سیستمە سەمبولیکەکانی، هەروەک پێکهاتە بنەماڵەیی و کۆمەڵایەتییەکانیان لە پەرەگرتنی ئۆگرییان بەبوون بە نووسەر شۆێندانەر بوون و لەگەڵ لێکدانەوەی "بوردیۆ" (١٩٩٣ ,١٩٩٧) واتە "ڕاهاتن" (habitus) دێتەوە. "habitus"، ڕێگەگەلێکی بازدانی کولتووری و کۆمەڵایەتیی تاقانە و لە هەمان کاتدا هاوبەشە کە ئەو تواناییە لە ژمارەیەک تاکەکەسدا پێک دەهێنێ کە لەگەڵ گۆڕەپان یان "یاری"ی نووسین خۆیان ڕێک بخەن، "بۆ خولیابوون بە یارییەکە، ئۆگربوون و فێربوون بەهۆی یارییەکەوە" (Bourdieu,1993, p. ١٨). هاوکات لەگەڵ پەرەگرتنی "habitus"ی تاکەکەسێک، دیسانیش ئەوە بۆ نیشاندان و ئۆگربوون بەگۆڕەپانی نووسینی داستانی ئوسترالیایی تا تواناییی ئەوەی هەبێ وەکو نووسەرێکی ئەدەبی یان نووسەری کارێکی ژانری کارکردی هەبێ، بەس نییە. ناوەڕۆک، ڕێساکان و شێوازەکانی گۆڕەپانەکە، دەبێ بەدەست بێن و جەوهەری بکرێن.

فێربوونی نووسین

لەم لێکۆڵینەوەدا، دەستڕاگەیشتن بە گۆڕەپانەکە لە پانتاییی کۆمەڵێک پرۆسەی فەرمی و نافەرمی بەکۆمەڵایەتیبوون و پەروەردەکردنەوە ڕوو دەدا. ئەمەش خوێندنەوە و خوێندن لە قوتابخانە و هەروەها ڕادەیەک لە خۆفێرکاریی ڕاستەوخۆ، ڕێنوێنی وەرگرتن و فێربوونی دیاریکراو و زێدەبایی لەخۆ دەگرێ. بابەتی دووەم (فێربوونی نووسین) بەشێوەی ڕاستەوخۆ ڕووبەڕووی ئەم تێگەیشتنە لە دەستڕاگەیشتن بە گۆڕەپانەکە دەبێتەوە. بۆ زۆربەی ئەو نووسەرانەی لەم لێکۆڵینەوەدا بوون، خوێندنەوە، موتاڵاکردن یان شیکاریی دەقە داستانییەکان بۆ تواناییەکانیان لە پێناو نووسینی داستانی خەیاڵیدا مەسەلەیەکی بنچینەیی بوو. "ئەمە تا ڕادەیەکی زۆر گەورەترین تاقە هۆکارە و جێی گومان نییە"(W11). ئەمە هەمان ئەو نموونانە نیشان دەدا کە "سیکزێنتمیایلیا" (١٩٩٧) لە لێکۆڵینەوەکەیدا لەمەڕ خوڵقێنەرە بەرچاوەکان (کە چەندین شاعیر و ڕۆماننووسی لەخۆ دەگرت) پێی گەیشت، واتە خوێندنەوە ڕێگەی سەرەتاییی دەستڕاگەیشتن بە گۆڕەپانەکە بۆ نووسەرانە. "نووسەران دەڵێن کە تۆ دەبێ بخوێنیتەوە، بخوێنیتەوە و زیاتر بخوێنیتەوە و بزانی کە پێوانەی ڕەخنەگران بۆ نووسینی باش ئەوەیە، پێش لەوەی بتوانی بەشێوەیەکی داهێنەرانە بنووسی" (ibid., p.47).

چەندین کەس لە نووسەرەکان پێش لەوەی بچنە بەر خوێندنی فەرمییەوە، فێری خوێندنەوە بوون، بە گشتی خۆیان فێری تێگەیشتن لە سیستمی سەمبولی گۆڕەپانی نووسین کرد و بۆ ئەو کارە کەڵکیان لەو دەقانە وەرگرت کە لە ماڵەوە دەدۆزرانەوە. "لە بیرمە پێش لەوەی بچمە قوتابخانە، لە ڕێگەی خۆفێرکردنەوە، فێری خوێندنەوە بووم و دایک و باوکیشم سەریان سووڕمابوو کە دەتوانم ڕۆژنامەیان بۆ بخوێنمەوە" (W02). بۆ زۆربەی ئەو نووسەرانەی لەم لێکۆڵینەوەدان، هەر چۆنێک بێ، لێزانینەکانی خوێندنەوەی سەرەتاییان لە ساڵە سەرەتاییەکانی

پەروەردەی فەرمییەوە بەدەست هێناوە و دواتر ئەوە لە ڕەوتی بەکارهێنانی کۆمەڵێکی جۆرەوجۆری دەقە نووسراوییەکانی قوتابخانە سەرەتایی و مامناوەندییەکاندا زیاتر پەرەی پێ دراوە.(٢) ئەزموونە ئاوێتەبووەکانیان لە بوارەکانی خوێندنەوە، نووسین و ئینگلیزیدا (وەکو خوێندنەوەی دەقی ئاسایی و دەقی شیعری) لەو قوتابخانانەدا بەشێوەیەکی دراماتیک جیاواز بووە کە ئەو جیاوازییەیش لە ماوەی چەندین دەیەدا ڕووی داوە و پەروەردەی جۆرەوجۆر و ئاستی جیاوازی تواناییی مامۆستاکان و درک پێکردنی بابەتەکە لەخۆ دەگرێ.

سەرەڕای ئەم جیاوازییانە، تا ڕادەیەک نیوەی ئەو نووسەرانە هەستیان دەکرد کە ئەزموونەکانیان لە وانەکانی ئینگلیزی لە قۆناخی دواناوەندیدا بۆ ئەوان وەکو نووسەر بەسوود بووە، تەنانەت ئەو کاتەیشی کە ئەم سوودانە لە ماوەی چەندین ساڵ و تەنانەت چەندین دەیەدا گۆڕانی بەسەردا هاتووە. "W16" لەسەر ئەو باوەڕەیە کە ئەو پەروەردە ئینگلیزییەی کە بۆ ئەو بەڕێوە چووە، بۆ کاری نووسینە پێگەیشتووەکەی ژینەکی بووە. "خوێندنەوە و موتاڵاکردنی کتێب وەجۆشم دێنێ و پێم وایە بۆ نووسین لە باقیی ژیانم لێزانم دەکات" ((W16. " "W11 کە لە دەیەی ١٩٦٠دا قوتابخانەی تەواو کردووە، ناچار بووە ژمارەیەکی بەرچاو لە داستانە کلاسیکەکان بخوێنێتەوە، داستانگەلێک کە ئەو چێژی لێ بردوون، بەڵام لەو کاتەدا لێیان تێنەگەیشتووە، "کەوابوو لە ئاکامی فێربوون یان تواناییەکان، ئەو بنەما پەروەردەییانە کە دەرنەکەوتوون، چەندین و چەند ساڵ دواتر توانیم سوود لەوەی پێیان گوتبووم وەربگرم" (W11).

شیکارییە قوواڵەکانی بابەتەکان، شێواز یان هەڵسوکەوتە تەکنیکییەکان لە هێندێ لەو وانانەی ئینگلیزیدا، هەمیشە بۆ ئەو نووسەرانەی وتوویژیان لەگەڵ کراوە، چێژگەیێن نەبووە. "خوێندنەوەی کتێبگەلێک لەو چەشنە بۆ من بێ کەڵک بوو" (W36). هەر چۆنێک بێ، زۆربەیان کاریگەرییە ئەرێنییەکانی وەها خوێندنێک لەسەر خۆیان وەکو نووسەر بینیوە.

من لە قوتابخانە بەخوێندنەوەی زۆر کتێب ناچار دەکرام کە گەر وا نەبوایە، نەمدەویست بیانخوێنمەوە. پێم وایە کە ئەمە لە بواری بەرینترکردنەوەی شێوازەکەم و روانینەکەم باش بوو. (W31)

خوێندنی ئەدەبیاتی ئێمە لە قوتابخانەدا نەریتی بوو و لەو کاتەدا پێم وابوو ویشکە، بەڵام ڕادەیەکی زۆرم لێی وەرگرتووە کە ئێستایش کاریگەری لەسەر نووسینم هەیە. (W28)

ئەو نووسەرانەی کە لە خوێندنی فەرمیی دەقە نووسراوییەکان چێژیان بردووە، لەسەر ئەو باوەڕە بوون کە تێگەیشتن لەوەی کە چۆن دەقە کلاسیکەکان کار دەکەن، گرینگ بووە نەتەنیا "لەبەرئەوەی جوانی و هێزی زمانی لێزانانە نیشانی من ـ یان ئێمە ـ دەدرا" (W05) و درکمان بە گۆڕەپانی نووسینی قوواڵتر دەکرد، بگرە لەبەرئەوەی لێزانینی خودی نووسینی فێر دەکردن.

من لە دەستپێکدا لەوە تێگەیشتم کە داستانی خەیاڵی، وتنی ساکاری داستانگەلێکی بەراستی

باوەڕخـولّقێن نەبـوو. نووسـەرە گـەورەکان، وەک تومـاس هارد، کەلّکیـان لە هەمـوو شـێوازەکـانی خـولّقـاندنی داسـتـانێک وەرگرتووە کە بەهۆی شـتگەلێکەوە گـیـانیـان لـەبەر کردووە وەک ڕووداوە سـەرنج ڕاکێشـەکان و ئەو کـاراکتێرانەی تۆ کەلّکەکـەیانت هەیە و ئەو دیالۆگـەی کە لەسـەر کاغـەز دایدەڕێژن و دەتوانێ هەستی وروژان لە منداا ببزوێنێ. (W30)

خـوێندنەوەی کارەکانی نووسـەرانـی تر زۆر گرینگە ـ نەک تەنیـا خـوێندنـەوەیان، بگرە بەراسـتی مـوتالاکردنیـان و تێگەیشـتن لەوەی کە نووسـەرەکە چۆن هەولّی داوە بەوانەی لە کتێبەدا کردوونی، بگات ـ بۆ نموونە کـەشـوهـەوا ترسـێنـەرەکـەی یان ئەو سـەرەپەتە ورد و زیـرەکـانـەی لە دەقـەکـەدا هاتوون و بە ئاسانی دەکێشرێنە دەرەوە. (W14)

بەدەر لـەوەی کـە ئەوان لە ڕەوتـەکـە چێـژ دەبـەن یـان نا، زۆربـەی هـەمـوو ئەو نووسـەرانـەی لەم لێکۆلّینەوەدا هـاتوون، بەوە دەزانن کـە خـوێندنـەوەی ئەو کـتـێـبـانـەی پێـوەندییـان بە پەروەردەی سـەرەتایی و دواناوەندییـانـەوە هەبووە، ڕۆلّێکی گرینگی لە داهـێنەریی دواتریان لە گـەورە سـالّیدا یاری کردووە.

سـەرەڕای باوەڕ بـەوەی کـە دەقـە نووسـراوەییـیـە شـوێندارەکـان بـەتایبـەتی لەسـەر دەستڕاگەیشتنیان بە زانینی گۆڕەپانەکە و تواناییان بۆ نووسین کاریگەریی داناوە، ژمارەیەک لە نووسـەران ئەم کاریگەرییە لە پێوەندی لەگەلّ پێکهاتە بەرینە کۆمەلّایەتی و کولتوورییەکانی پۆلی خوێندن یان سـیسـتـمی پەروەردەی ئوسـترالیـا ڕوون دەکەنەوە. نووسـەران لـەبارەی ئەوەی کە لە کوێدا بە ڕۆلّی سیستمە بەرینەکانیان زانیوە، بەگشتی وەکو خالّێکی نەرێنی بینیویانە. "قوتابخانە پێویستی بەوەیە هاوڕەنگی ئەوانی تر بیت و زۆربەی سـاتە ئازاردەرەکانی من ئەو کاتە بوو کە من بەهۆی نووسـینی جـیـاوازەوە ناوم زرا. هـەر بۆیە من خـۆم لـەپشت ئەو شـێـوازە نووسـینـەی ئەوان دەیانـویست، حـەشـار دا" (W16). لە هـەر کـام لـە نموونەکـانی سـەرەوەدا، هـەر چۆنێک بـێ، ئەو کتێبانەی کە ئەوان لە وانەکانی ئینگلیزی خوێندوویانەتەوە یان ئەو کتێبانـەی لە کتێبخانەکانی قوتابخانەدا دەسـتیان پێیان ڕاگەیشتووە، بەرچاو بوون، چونکە بە هۆیانەوە پێوانەکانیان ناسیوە یان توانیـویانە بەئامانجـەکانی پەروەردە بەهۆی ئەنجوومـەنـە دەوڵەتییـەکـانـەوە بگەن. نە تەنیـا ئەو قـوتابیـیـانـەی لە سـیـسـتـمـە فـەرمـیـیـەکـانی پـەروەردەدا دانراون، بگرە هەر بەوجـۆرە، کتێبەکانیش ڕۆلّێکی گرینگ لە فێربوونی چۆنیەتیی نووسین کایە دەکەن. کاریگەرییەکەی ئەم دەقە نووسراوییانە لە جەوهـەردا بەهۆی فاکتۆرە کۆمەلّایەتی و کولتوورییەکانی وەک سیستمی پەروەردە گۆڕانیان بەسـەردا دێت.

ئەو نووسـەرانەی لەم لێکۆلّینـەوەدان، هـەروەها خـوێندنەوەی دەقـە خـەیالّی و ناخـەیالّیـیـەکـانی دەرەوەی بازنەی قوتابخـانەیان بە ئامرازێکی بنچینـەیی بۆ فێربوونی چۆنیـەتیی نووسین زانیوە. بۆ هێندێکیان، بەلّام بـەتایبـەت بۆ ئەوانەی کە نووسـینی داهێنەرانەیان لە زانستگەکان و ناوەندەکانی نووسـەراندا خـوێندووە، خـوێنەرە پێگەیشـتـووەکـان باشـتـر لەوانەی نـاخـوێنـنەوە دەبنە نووسـەر.

"W39" وا هەست دەکات کە ئەو نووسەرانەی کە زۆریان نەخوێندووەتەوە، "ئامرازێکی کەم"یان هەیە (W39). بەپێچەوانەوە، ئەو نووسەرانەی کە بەشێوەیەکی بەردەوام یان تێرنەبوو دەخوێننەوە، پەرە بە زانیارییەکانیان بۆ گۆڕەپانەکە دەدەن و زیاتر فێری ئەو لێزانینانە دەبن کە بۆ نووسینی ئالۆزتر پێویستن.

تۆ دەبینی چۆن کارناسەکان ئەو کارە دەکەن، واتە پێکهاتەی دەقێک دادەڕێژن، چۆن ئەوان وشەکان لە پاڵ یەکتر دادەنێن، چۆن ئەوان ئۆگرییەکەتان دەپارێزن و چۆن بەرز و نزمییەکان و ترۆپکی کتێبەکان دادەڕێژن. (W38)

پێم وایە کە ئەو ڕادەیەی کە دەیخوێنمەوە ـ بەتایبەت بۆ من، چونکە لە ناخەوە دەنووسم ـ هێندێ ئۆلگوو لە مێشکی منداە لەمەڕ ئەوەی کە چۆن تایبەتمەندییەکان کار لێک دەکەن و داستانێک چییە، شکڵ دەدات. (W09)

زۆرجار ئەوە دەنگەکەیە، ئەو ڕێگەیە کە خەڵک ئیزنتان پێ دەدەن بچنە نێو داستانەکەوە، ئەو ڕێگەیە کە ئەوان لە وردەکارییەکان بۆ خستنەڕووی شتێکی گەورەتر کەڵک وەردەگرن. چاوێک هەیە کە ژمارەیەک وردەکاری دەردەهاوێ، ئەویش ئەو کاتەی کە لەوانەیە لە ژوورێکدا دوو کەس هەبن کە بڵێن ئەمە ئەو شتەیە کە من پێت دەدەم و بزانە مەبەستم چییە و چی دەکەی. من ئەوەم لە خوێندنەوەوە وەرگرتووە. (W12)

بۆ "w25"، خۆڕێکخستن لەگەڵ دەقە نووسراوەییەکان نەتەنیا بۆ "فێربوونی شارەزایی بگرە بۆ فێربوونی ئەوەی چی بنووسرێ و چی نەنووسرێ" بەکەڵکە (W25). بۆ ئەوانی تر، خوێندنەوە یارمەتیی دەکا بە پەرەپێدانی "مۆدێلەکانی ریتمەکانی دەقی نووسراو یان دەقی شیعری، کەڵکەکانی وێناکردن و ئەنجامدانی شتەکان لە ڕێگەگەلی نوێوە" (W33) یان یارمەتیی دەکا بە "پەرەپێدانی هەستێکی سروشتی شێواز بەهۆی ڕەچاوکردنی ئەوەی کە نووسینی خەڵکی ترتان پێ باشە یان خراپ" (W15).

وەک لێرەدا دەتوانین ببینین، کتێبەکان (و دەقەکانی تر) زۆرجار وەکو مامۆستا یان ڕێنوێنیکەرێک ڕۆڵ دەگێڕن، بەتایبەت لەو شوێنانەی قوتابخانەی فەرمی نەبووە یان ڕێنوێنیکەری نووسین نەبووە. سیمۆنتۆن (١٩٨٤) ئەم پرۆسەی فێربوونە وەکو پێوەندیی ڕێنوێنیکەرانە لەگەڵ "نموونە زەقەکان"ی گۆڕەپانێکی تایبەتی دەناسێنێ. ئەگەرچی ڕێنوێنی ڕوو لە ڕوو قازانجی هەیە، "سیمۆنتۆن" پێی وایە کە ڕێنوێنیکردن لە ڕێگەی ئەوانەی لە شوێنی جیاجیا یان تەنانەت زەمەنی تردا دەژین [و. لێرەدا مەبەست کتێب و دەقەکانە کە لە هەر شوێن و زەمەنێکدا هەن] لەوانەیە بە ڕەوتی شیکردنەوەی دەق یان بەرهەمە زەقەکاندا، بۆ خۆبواردن لە هێندێ گرفت یارمەتیدەر بێ، گرفتگەلێک کە لەگەڵ پێوەندییەکانی ڕێنوێنیکەری نەریتیدا ئاوێتە بوون، وەک کەڵنەژۆ یان لاساییکردنەوەی زێدەڕۆیانە. فرانسیس پرۆس (٢٠٠٦) پێی وایە کە ئەم شێوازانەی فێربوون یان

"ڕێنوێنیکردن" بە درێژاییی سەدەکان کەڵکیان لێ وەرگیراوە:

زۆر پێش لەوەی بیرۆکەی کونفرانسی نووسەرێک لە چاوی هەر کەسێکدا برووسکە بدات، نووسەران لە ڕێگەی خوێندنەوەی کاری نووسەرانی پێش خۆیانەوە فێر بوون . . . و کێ دەتوانێ خوازیاری مامۆستاگەلێکی باشتر لەوە بێ کە وەکو دیاریگەلێکی بەقەدەر مردن بێ کۆتایی، دەستئاوەڵە، ناڕەخنەگر، پیرۆز و عەقڵانی و زیرەکانە بن؟ (2006. pp.23)

لەم گۆشەنیگایەوە، تاکەکان دەتوانن لە نووسەرانی ترەوە لە ڕەوتی "تاوتوێ"یەکی کارەکانیان، لێپرسینەوە لە بڕیارەکانی هەر نووسەرێک لەبارەی شێواز، تێکنیکەکان، زمان و ناوەرۆکەوە فێر بن. لێرەدا، ئەو کتێبانەی هەنووکە گونجانیان لەنێو گۆڕەپانی نووسینی داستانی خەیاڵییەکان قبووڵ کردووە، دەرەتانی گەیشتنی نووسەران لە هێندێ ڕێگەوە بەو کەسانەیان دابین کردووە کە هەنووکە بەسەر گۆڕەپانەکەدا زاڵن، بەڵام لەوانەیە قبووڵیان نەکردبێ.

هەرچەند زۆرێک لە نووسەران ئەم جۆرە پێوەندییە ڕێنوێنیکردنە نائینسانییانە (ناتاکەکەسی) قبووڵ دەکەن، بەهۆی لێک کارکردنی ڕاستەوخۆتری کۆمەڵایەتیشەوە فێری چۆنیەتیی نووسین دەبن. بۆ زۆربەی ئەو نووسەرانەی لەم لێکۆڵینەوەدان، دەستڕاگەیشتن بە گۆڕەپانەکە بەهۆی لێک کارکردنی تاکەکەسییان لەگەڵ مامۆستاکان، ڕێنوێنیکەرەکان، نووسەرانی هاوکاریان و سەرنووسیارانەوە درێژەی هەبووە. "W09" بۆ نموونە، ئاماژە بەو نموونەیەی ڕۆڵی نووسەری هاوکاری واتە "W40" دەکات کە پێوەندییەکیان دامەزراندووە کە لە بەراورد لەگەڵ ڕێوشوێنە ڕێنوێنیکەرە نەریتییەکاندا، کەمتر فەرمی بووە، بەڵام لە سەرەتای کارەکەیدا پشتیوانییەکی هاندەرانە بووە بۆی. "کەوابوو من پێم وایە کە هەر شتێک کە لەمەڕ ئەوەی چۆن خۆت وەکو نووسەرێک ڕێک بخەیت، لێی فێر بووم، هاندەرێکی ئەرێنییە و ئەو جۆرە ڕێنوێنیکەرە بەڕاستی بۆ من گرینگ بووە" (W09). "W33" پێوەندییەکی لەگەڵ نووسەرێکی ڕەخنەگر و ستایشکراودا دامەزراند، کاتێک لە خولی نووسینی داهێنەرانەدا ناونووسی کرد. "ئەو زانیاریی کردەکی لەمەڕ شارەزایی و ڕەوتی ڕێکخستنی کارێکی درێژی پێ وتم، لەبارەی ئەوەی کە داڕشتن چۆنە، چۆن دەکرێ پێداچوونەوەی کارەکەت بکەیت" (W33). بۆ نووسەرانی تر، کاری بڵاوکردنەوە بۆ خۆی یارمەتیی داون تا شارەزاییەکانیان لە نووسیندا پەرە پێ بدەن، ئەویش بەهۆی ئەو ڕەنگدانەوەی لەلایەن سەرنووسیاران یان خوێنەرانەوە وەریان گرتووەتەوە کە زۆرجار بووەتە هۆی ئەوەی ئاراستەی نووسینەکانیان بگۆڕن تا کارکردی باشتریان هەبێ، هەر بەو شێوەش دەکرێ لە پرۆژەکانی داهاتوویاندا باشتر بکرێن. "W05" دەڵێ کە پێداچوونەوەکردن "بۆ یارمەتیدانی شارەزاییەکانم سەرسوورهێنەر بووە و پێم وایە ئێستا باشتر لەو کاتە دەنووسم کە یەکەم جار کارەکەم بڵاو بووەوە. یان لانی کەم زیاتر کەموکوڕییەکانم دەناسم" (W05). هەر بەو شێوەیە، "W11" لەسەر ئەو باوەڕەیە کە ئەو شارەزاییە گشتییەکانی نووسین "لە ڕێگەی پێداچوونەوەی کارەکەی بە هۆی پێداچوونەوەکەرێکی باشی داستانە خەیاڵییەکان (بەتایبەت پێداچوونەوەی

رۆمانی دووەمم) زیاتر فێر بووە تا لە هەر سەرچاوەیەکی تاقانەی ترەوە" (W11).

هەرچەند ئەوە لواوە کە بگوترێ کە کەسێک ناتوانێ کتێبێک بنووسێ بەبێ خوێندنەوەی کتێبێک، ئەمەش بەو مانا نییە کە خوێندنەوە تەنیا شێوازی فێربوونە کە نووسەران بۆ پەرەپێدانی شارەزاییەکانیان و زانیارییەکانیان کەڵکی لێ وەردەگرن. پێوەندیی ڕاستەوخۆ لەگەڵ مامۆستایان، ڕێنوێنیکەران، هاوئاستەکان و سەرنووسیارانیش بۆ فێربوونی چۆنیەتیی نووسین بەکەڵک بوون. دەستڕاگەیشتن بە گۆڕەپان لەنێو کۆمەڵێک پێکهاتەی کولتووری و کۆمەڵایەتیدا لەوانە ـ بەڵام لە چوارچێوەدا بەرتەسک نابێتەوە ـ لێک کارکردن لەگەڵ دەقە نووسراوییەکان و ڕاگەیێنەکانی تردا ڕوو دەدا.

خوڵقانی بیرۆکە و توێژینەوە

ئەو بابەتە کۆتاییەی کەڵک وەرگرتن لە ڕاگەیێنەکان و داهێنەری کە لە توێژینەوەی نووسەرە ئوستراڵیاییەکانی داستانە خەیاڵییەکاندا دۆزراوەتەوە لە باسەکانی نووسەران لەمەڕ ڕەوتی کارەکانیان دەرهاوێژراوە، کە بەسەر قۆناخەکانی خوڵقاندنی بیرۆکە، توێژینەوە و پەرەپێدان، داڕشتن و پێداچوونەوەکردندا دابەش دەبێت. لێرەدا، نووسەران باسی ئەزموونەکانیان دەکەن، زۆرجار ڕەوتی کارە ڕاستەقینەکانیان لەگەڵ ئەوەدا بەراورد دەکەن کە ئەوان وەکو تێگەیشتنێکی هەڵەی گشتی لەمەڕ داهێنەریدا دەیبینن، بەتایبەت ئەو کاتەی خوڵقاندنی بیرۆکەی بەدواوەیە.

بۆ ئایدیالیستگەلێک وەک "کرۆس" (۱۹۰۹) و "کۆلینگوود (۱۹۳۸)، جیهانی ڕاستەقینەی داهێنەری لە دەستپێکدا لە مێشکی تاکەکەسدا ڕوو دەدا. بەپێی "کۆلینگوود"، "کارێکی هونەری لە شێوەیەکی دروستی دەربڕینیدا، شتێکی دەستکرد نییە، شتێکی شایانی تێگەیشتن یان شتێکی جەستەییی تازەخوڵقاو بە هۆی هونەرمەندەوە نییە، بگرە شتێکە بە تەنیایی لە مێشکی هونەرمەنددا بوونی هەیە و مەخڵووقێکی وێناکردنی ئەوە" (Collingwood, 1938, p. ۳۰۵). لەم سۆنگەوە، "کارێکی هونەری" ئاماژە نییە بە بابەتێکی مادی، بگرە ئاماژەیە بەو بیرۆکەی لە پشتییەوەیە. ئەم تێگەیشتنە کە بیرکردنەوەی داهێنەرانە (و لە ئاکامدا، خوڵقاندنی بیرۆکە) بنەمای سەرەکی ـ ئەگەر نەڵێین هەموو ـ دادەڕێژێ و پرۆسەی داهێنەری هاوبەشە و بنەمای زۆرێک لەو کتێبە بازاڕییانەی باسی "چۆنیەتیی بەڕێوەبردنی کاری جۆرەوجۆر" دەکەن و هەروەها بنەمای بەرنامە فێرکارییەکان دابین دەکەن. (چاو بکەن لە de Bono, 1992; Osborn, 1963). لێکترازان، بەرهەمهێنەربوون و بیرکردنەوەی یەکلایەنە، هاندانی زەین و پێکهێنانی بارودۆخی تایبەت بەمەبەستی کەمکردنەوەی بایەخی شتەکان، هەر هەموویان وەکو بەرنامەگەلێک لە پێناو باشترکردنی داهێنەری لە ڕێگەی بردنە سەرەوەی توانای دەربڕین، توانای چەمانەوە لە بەرامبەر فێربوون و بەردەوامیی خوڵقانی بیرۆکە دەفرۆشرێن. ئەم ئۆگرییە بە داهێنەری وەکو بیاقێکی بیرۆکەیی ڕەنگدانەوەی هەیە، ئەوەش نەتەنیا لە ژمارەی ئەو بەرهەمانەی

لە ئاراداان، بگرە لەو گوتاری نووسینەدا ڕەنگدانەوەی هەیە کە لەلایەن ئەو خوێنەر و ئەندامانی وەرگرەوە کەڵکیان لێ وەردەگیرێ کە بەردەوام لەو نووسەرانەی لەم لێکۆڵینەوەدان دەپرسن کە بیرۆکەکەیان لە کوێوە سەرچاوەی گرتووە. هەر چۆنێک بێ، وەڵامەکانی ئەو نووسەرانە نە پێڕەوی لە گۆشەنیگای ئایدیالیستەکان دەکات و نە لەگەڵ ئەو بیرۆکە خەیاڵی و گوتارانەی جەوهەری ئەدەبی کە بەشێوەیەکی داهێنەرانە تەنیا لە مێشکی تاکەکاندا ڕوو دەدەن، دێنەوە. خوڵقانی بیرۆکە زیاتر بەرهەمی لێک کارکردنی نێوان نووسەرە تاکەکان و فاکتۆرە دەرەوەییە کولتووری و کۆمەڵایەتییەکانە، لەوانە کۆمەڵێکی جۆرەوجۆر لە دەقە ڕاگەیێنییەکان.

هەرچەند لەوانەیە لە زۆربوونی ئەو بەرنامە فێرکارییانەدا کە لە سەرەوەدا ئاماژەیان پێ کراوە وا دەرکەوێ کە بیرۆکە "داهێنەرانە"کان زوو تێپەڕن، بەڵام زۆربەی ئەو نووسەرانەی وتووێژیان لەگەڵ کراوە، ژمارەیەکی بەرفراوان بیرۆکە لە جیهانی دەوروبەریان دەبینن کە لە قسەکان و ئەزموونەکانی خەڵک، شوێنەکان و ڕووداوەکان و هەروەها لە ژمارەیەکی زۆر گۆڕەپانی نووسین و خەیاڵ و بوارگەلێک بۆ بیرۆکەی داستان دەریان دەهاوێژن. بۆ "W24"، ڕۆژنامەکان سەرچاوەیەکی مەزنی بیرۆکەی داستانن. "بیرۆکەکان لە هەر شوێنێکدا هەن. من بۆ چەند تەمەنێک بەسم. هەر کاتێک من ڕۆژنامە دەخوێنمەوە، یەکێکیانم [بیرۆکە] دەست دەکەوێ، بەڵام زۆربەیان هیچ کات کەڵکیان لێ وەرناگیرێ" (W24). هەروەک "W24"، هێندێ نووسەر بۆ بیرۆکە وەرگرتن، تەنیا پشت بە سەرچاوە دەستی دووەمەکان یان ئەو سەرچاوانەی گێڕاونەتەوە، دەبەستن. ئەوان زیاتر داستانە وێنەیی و نووسراوییەکان لەگەڵ ئەزموون و بینینەکانی تاکەکەسەکان تێکەڵاو دەکەن.

بیرۆکەکان وێ دەچێ لە هەر شوێنێکەوە و لە هەموو شوێنێکدا دێن: وتاری ڕۆژنامەیەک یان کۆواریک، شتێک کە دەیڵێم، بابەتێکی هەواڵی کە ئەو پرسیارە لە مێشکی مندا دەوروژێنێ کە "بۆچی"، بیرەوەرییەک. شتگەلێک کە تەنیا ئۆگریی کەسێکە کە لە شەقامدا دەیبینم. (W08).

ژیانی من، ژیانی خەڵکی تر، جیهانی دەوروبەرم، کاری خەڵکی تر، فیلمەکان، شێوەکانی پێشووی کارەکەم و ئەو وتووێژانەی کە گوێیان بۆ دەگرین. (W15)

ئەم نووسەرانە، وردەکارییەکانی جیهانی دەوروبەری خۆیان وەردەگرن. ئەم کراوەییە لە بەرامبەر کاریگەریی دەرەوە، وەک ژمارەیەکی جۆرەوجۆری دەقە ڕاگەیێنییەکان، ڕێزێکی دەوڵەمەندی زانیاری دابین دەکەن کە بۆ بیرۆکە خوڵقاندن لە پێناو کارەکانیان بەکار دێن.

هەر چۆنێک بێ، نووسەران تەنیا لە دەقە ڕاگەیێنییەکان یان ئەزموونە دەستی یەکەمەکانیان لە جیهاندا بەدوای بیرۆکە ناگەڕێن، بگرە لە بوارە کولتووری و کۆمەڵایەتییەکاندا بە شێوەی ڕاستەوخۆتر بیرۆکە وەردەگرن. لەو نموونانەی کە نووسەرەکان بۆ پڕۆژەگەلێکی دیاریکراو ڕادەسپێردرێن یان لەسەری ڕێک دەکەون، دەزگاکانی بڵاوکردنەوە و ئاژانسەکان لەوانەیە بیرۆکە دەست لێنەدراوەکانی داستانێک بخەنە ڕوو. "W40" بۆ نموونە، پێوەندییەکی نزیکی لەگەڵ ئەو ئاژانسەیدا هەیە کە ئیزنی ئاڵوگۆڕکردنی ئازادانەی ئەو بیرۆکانە دەدات کە بەشێوەی ڕاستەوخۆ

لەسەر کاری "W40" کاریگەری دادەنێن.

ژمارەیەک ڕووداو لە کارەکەمدا، ئەو خاتوونە هاتە لام و وتی "ئەم دەزگای بڵاوکردنەوەیە بەدوای شتێکی وا دەگەڕێ و پێم وایە ئەمەش ئەوەیە کە تۆ حەزت لێیەتی"، بۆ نموونە زنجیرە داستانێکی منداڵانە لەو کاتەدا بڵاو کرایەوە. هیچ کات بیرم لە نووسینی داستانی خەیاڵیی منداڵانە نەکردبووەوە و ئەو بەو دەزگای بڵاوکردنەوەی زانی کە بەدوای کەسانێک دەگەڕێت کە ئەم کارە ئەنجام بدەن و بۆیە تەلەفۆنی بۆ من کرد و وتی "من بەڕاستی پێم وایە تۆ لەم کارەدا باشیت". کەوابوو من ئەو کارەم کرد و زۆریش خوشحاڵم کە کردم. ئەوە زۆر خۆشە و هیچ کات بیرم لە نووسین بۆ منداڵان نەکردبووەوە. ئێستا ئەمە ئەو بیاقە نوێیەی بە تەواوی بەرەوڕووم کردووەتەوە کە بیری لێ بکەمەوە، شوێنێکی بە تەواوی نوێ بۆ من تا وێناکردنەکانمی تێدا بەدی بێنم. (W40)

وەک ئەمە نیشانی دەدا، نووسەران تەنیا ناکەونە ژێر کاریگەریی ڕاگەیێنەکانەوە و، لە فاکتۆرە کۆمەڵایەتییەکانی دەورەی خوڵقانی بیرۆکەیش بەدەر نین. "W01"، نووسەری منداڵان، پێشنیازەکانی بیرۆکەی بە شێوەی ڕاستەوخۆ لە بەستێنێک لەو شێوە نامە لایەنگرایانەوە وەرگرت کە وەرگرەکانی بۆیان دەنارد.

بیرۆکەکان ماسییەکی غەریبن. ئەوان لە هەموو شوێنێکەوە دێن. لەو وڵاتانەی سەفەرم بۆیان کردووە، ئەو بەرنامە تەلەڤزیۆنییانەی لە منداڵیدا خولیام بوون، چاوخشاندنێکی خێرا لە ئینتەرنێتدا، وتارە هەواڵییەکان، کەشوهەوایەک کە ئاهەنگێک دەمخاتە نێویەوە، نامەی ئەو منداڵانەی کە ئامرازگەلێک یان شتێک پێشنیاز دەکەن، نامەکان بابەتێکیان تێدایە کە لەوەڕا دێ کە منداڵەکان بەڕاستی خوازیاری سەرنجن، بۆ نموونە کەی کەسایەتییەکانی ڕۆڵی یەکەم ماچ دەکەن؟ (W01)

لێرەدا، ئێمە دەتوانین ببینین کە دەقە ڕاگەیێنییەکان هاندەرێکی گرینگن بۆ خوڵقانی بیرۆکە، بەڵام فاکتۆرەکانی تریش وەک وەرگرەکان یان ئەزموونە تاکەکەسییەکانیش هەر بەوجۆرەن.

لە بیرۆکە پەرەپێدەرەکانی ئەوپەڕی قۆناخی خوڵقانی دەروونیدا، پرۆسەی توێژینەوەکە دەتوانێ ببێتە هۆی هەر پاشخانێکی زانیاریی نووسەر ـ نە وەکو پێویست بۆ ئەوەی چۆن بنووسن، بگرە بۆ ئەوەی لە بابەتی ناوەڕۆکەوە چی دەنووسن. وەکو ئەوەی ئەوان لە ماوەی شێوازەکانی تری دەستڕاگەیشتن بە گۆڕەپانەکە ئەنجامی دەدەن، نووسەرەکان لەگەڵ ژمارەیەکی جۆرەوجۆر خەڵک، ژینگە و دەستکردە کولتوورییەکان لە ماوەی ئەم قۆناخە توێژینەوەییەدا کار لێک دەکەن. بە جۆرێک، ئەو نووسەرانەی لەم لێکۆڵینەوەدان بۆ دۆزینەوە و پەرەپێدانی ناوەڕۆک، لە سەرچاوەگەلێکی فرەچەشن کەڵکیان وەرگرتووە، هەم دەستی یەکەم و هەم دەستی دووەم. "W01" توێژینەوەی لەسەر ناوەڕۆک و بابەتە گشتییەکان و وردەکارییە تەکنیکییەکان بۆ دوو زنجیرە داستانی منداڵان کردووە، ئەویش بەهۆی بینینە تاکەکەسییەکان و لە ڕێگەی کتێبە ڕاوێژییەکان، ماڵپەڕەکانی ئینتەرنێت و بەرنامە پێوەندیدارە تەلەڤزیۆنییەکانەوە. "W30" سەفەر و ئەزموونە

دەستی یەکەمەکان لە شوێنەکانی لەگەڵ توێژینەوە بە کەڵک وەرگرتن لە کتێب و ئینتەرنێت ئاوێتە کردووە. "من دووجار لە ساڵێکدا سەفەرێکی سەرانسەری دەکەم. ئەوە هەمیشە بیرۆکەکان، کتێبەکان، وتارەکان، دیمەنەکان و دەنگەکان و شتی تر هەوسار دەکات. ئێستا دەچم بەدوای کتێبگەلێکدا دەگەڕێم کە لەوانەیە یارمەتیم بکەن و بۆ توێژینەوەی دیاریکراویش لە ئینتەرنێت کەڵک وەردەگرم. بۆ نموونە، پێویستم بەوە بووە لەبارەی نەخۆشییەکەوە بزانم و ئینتەرنێتیش بۆ ئەو جۆرە زانیارییە زۆر باش بووە" (W30).

بۆ زۆرێک لە نووسەران، کارکردن لە مادەکانی توێژینەوە، پێوەندیی بەو گۆڕەپانی نووسینە بەتایبەتی خەیاڵییەیانەوە هەیە کە ڕاستەوخۆ لەسەر خوڵقانی بیرۆکە و داڕشتن کاریگەری دادەنێن. بۆ "W26"، توێژینەوەکەی کە تێیدا لە ژمارەیەکی جۆرەوجۆر دەقی ڕاگەیێنی کەڵکی وەرگرتووە، هاوشێوەی پارادۆکسی هێلکە و مریشکە. "من داستانی ڕاستەقینەی زۆرم خوێندووەتەوە و هێندێ جار ئەوە بیرۆکەی لێ دەکەوێتەوە. ئاخۆ بیرۆکەیەک کە لە منداڵ سەری هەڵداوە، ئەوە بووە کە پێش لەوەی بۆم بێت، بەدوایدا گەڕاوم؟" (W26). ئەم پارادۆکسە جیاجیایە، نیشانی دەدا کە داهێنەری کەمتر هێڵییە (هێڵێکی ڕاست) لەوەی کە لە مۆدێلەکانی پرۆسە پێشنیاز دەکرێ، مۆدێلگەلێک وەک مۆدێلی چوار مەیدانی "والاس" (١٩٧٩) بڕێتی لە ئۆپەراسیۆن، بارهێنان، ڕوونکردنەوە و سەلماندن. زیاتر لەمە، هێندێ نووسەر لەگەڵ ئەو دەقە توێژینەوەییانە لێککار دەکەن کە دەبنە هۆی سیستمێکی دینامیکتری خولی هۆکار و بەرهۆکار. "ئەم دووانە بەگشتی دەبنە هۆی یەکتر: نووسین پێویستی بە توێژینەوەیە و لە ڕەوتی توێژینەوەیشدا بیرۆکەیەک سەرهەڵدەدا کە بۆ کەناڵیزەکردنی سەرلەنوێی لە نووسیندا پێویستە" (W33). لەم ڕێگەوە، قۆناخی توێژینەوە تیشکی زیاتر دەخاتە سەر ئەو ڕۆڵە ئاڵۆزەی میدیا کە دەتوانێ لە داهێنەریدا بیگێڕێ. ڕاگەیێنەکان لێرەدا، شان بەشانی سەرچاوە کولتووری و کۆمەڵایەتییەکانی تر بۆ خوڵقاندنی بیرۆکەی نوێ و سەلماندنی بوونیان کەڵکیان لێ وەردەگیرێ.

ئاکامگیری

شوێندانەریی دەقە میدیاییەکان لەسەر داهێنان لە ژمارەیەک لەو ڕێگە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆیانەی لەم وتارەدا هاتوونەتە بەرباس، بینران. بۆ زۆربەی نووسەران لەم لێکۆڵینەوەدا، ئۆگرییان بە نووسین لە دەستپێڕاگەیشتنی سەرەتاییان بە دەقە نووسراوییەکانڕا سەرچاوەی گرتووە. بۆ چەندین کەسی تریان، خولیایان بەم کاروبارە دواتر لە ژیانیاندا دەستی پێ کردووە، دوای دەستپێڕاگەیشتنیان بە دەستەیەکی دیاریکراو کتێب. کاتێک ئۆگرییان دەبزوێ، ئەوان لە ڕەوتی دەستپێڕاگەیشتنی زیاتریان بە کتێبەکان، هەروەک لە ڕەوتی فێربوونی فەرمی و نافەرمی لەگەڵ سیستمی سەمبولی نووسینی داستانی خەیاڵیی ئوسترالیاییدا، فێری نووسین بوون. بەشێوەیەکی لێبڕاوانە، ئەو نووسەرانەی لەم لێکۆڵینەوەدان، لەسەر ئەو باوەڕەن کە خوێندنەوە

یەکێک لە ئامرازە هەرە گرینگەکانی فێربوونی چۆنیەتیی نووسین بووە. خوێندنەوەی کارەکانی ئەو کەسانەی کە ڕاست لەو کاتەدا مامۆستای بواری نووسین بوون، نەتەنیا ئەوانی لەگەڵ ئەوەی کە چی پێشتر دێ، ئاشنا کردووە، بگرە هەروەها یارمەتیی داون تا بیرۆکەی خۆیان لەمەڕ شێواز، تەکنیک، کاراکتەر، ریتم و نەریتە ژانرییەکان (جۆرەکان) و هەروەها هەستی خۆیان لەمەڕ ئەوەی کە کامە "کارە" و کامە نییە، پەرە پێ بدەن. نووسەرەکان لە پرۆسەی نووسینی خۆیاندا، ئەم زانیارییە کەڵەکەکراوەی گۆڕەپانەکە و دەستپێڕاگەیشتنی زیادیی بەرعۆدەبوون، لەگەڵ ژمارەیەکی جۆرەوجۆری دەقە ڕاگەیێنییەکان بەمەبەستی خوڵقاندنی بیرۆکەگەلی نوێ و تاقیکردنەوەی بوونیان تێکەڵاو دەکەن.

پێویستە وەبیر بێنینەوە کە هەر چۆنێک بێ لە ڕەوتی داهێنانی دەقە نووسراوییەکاندا، نووسەرە تاکەکان لە ڕێگەگەلێکی ئاڵۆزەوە لەگەڵ ژمارەیەک هۆکاری جۆرەوجۆری کولتووری و کۆمەڵایەتیدا لێککار دەکەن، نەک تەنیا لەگەڵ دەقە ڕاگەیێنییەکاندا. ئۆگریی نووسەران بە کاری نووسین، بۆ نموونە، زۆرجار بەهۆی بنەماڵەوە، خزمانەوە یان مامۆستایانەوە دەستی تێوەر دەدرێ یان هان دەدرێ. لە هێندێ نموونەدا، ئەوان تواناییی فێربوونی ماکەکانی نووسینیان بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ لەلایەن ڕێنوێنیکەرانەوە یان هاوئاستەکانی خۆیانەوە بەدەست هێناوە، یان لە خولەکانی نووسینی داهێنەرانە یان کارگەکاندا. بۆ زۆرێک، خودی بڵاوکردنەوەی کارەکانیان و هەر بەوجۆرە پێوەندیی کارەکانیان لەگەڵ خوێنەراندا، ئەوانی کردووەتە نووسەری باشتر، ئەویش بەهۆی ئەو ڕەخنگرانەوەی کە ئەوان لەلایەن سەرنووسیارەی یان خوێنەرانەوە وەریان گرتووە، کە زۆرجار هەم ڕەهەندەکانی نووسینەکانیان کە بە باشی کاری کردووە، دەگۆڕێ و هەم بەسەر ئەو کارانەیدا گۆڕان دەهێنێ کە دەکرێ لە پرۆژەکانی داهاتوویاندا باشتریان بکەن. دەقە ڕاگەیێنییەکان تەنیا یەکێک لەو هۆکارە زۆرانەن کە لە داهێنەریی نووسینی داستانی خەیاڵیی ئوستراليايیدا دەستیان هەیە.

ئەو لێکۆڵینەوانەی کە لەسەر بەشە جیاکان لە پەڕاوێز کەوتن لەلایەن ماکە پێویست و شوێندانەرەکان تەرکیز دەکەن، ناتوانن تێگەیشتنێکی تەواو لە چۆنیەتیی ڕووداني داهێنەری یان چۆنیەتیی شیمانەی بەردەوامبوون لەسەری یان باشترکردنی، بدەن بەدەستەوە. بۆ تێگەیشتن لە شوێندانەریی دەقە میدیاییەکان لەسەر داهێنەری، پێویستە لێڕوانینی فرە بواری و فرە بەشی مۆدێلی سیستمی "سیکزێنتمیایلیا" ڕەچاو بکرێ. بەپێی توێژینەوەیەک وەک ئەوەی لێرەدا خراوەتە ڕوو، دەکرێ بە کەڵک وەرگرتن لە مۆدێلی سیستمەکانی داهێنەری، ڕوونکردنەوەیەکی عەقڵگەرایانە بۆ بەرهەمهێنانی کولتووری یان داهێنەرییەک پێشکێش بکرێ کە پاساوی جۆرەوجۆریی کاریگەریدانانی ڕاگەیێنەکان دەداتەوە، ئەویش بەبێ حاشاکردن لەو کارکردەی بەهۆی هۆکارەکانی تری ئەزموونی تاکەکەسییەوە لە ئاراداان یان حاشاکردن لە ڕۆڵی ناوەڕۆک و گرووپە کولتووری و کۆمەڵایەتییە بەرینبووەکان.

هەولێر کتێبخانەی گشتی

پەڕاوێز:

١. شـوناسـی ئـەوانـەی لە وتووێژەکـانـدا بەشـدار بوون، لەم لاپەڕانەدا پـارێزراوە. ئەوانەی وتووێژیان لەگـەڵ کـراوە، لە رێگەی تـەنیـا کـۆدێکی ئەلفـبـا و ژمـارەوە ناسـێنراون. وەڵامـەکـانی هێندێکیـان بـۆ پاراسـتنی زیاتری شـوناسـیان دەسـتکاری کـراون. ئەم ئاڵوگـۆڕانە بەهـۆی ڕسـتـەیەکی جـێگرەوەی دژەناسـین لەنێـو کـرۆشـەیەکدا دانراوە بـۆ نموونە [ناوی بلاوکەرەوە].

٢. زۆربەی ئەو نـووسـەرانەی لەم لێکـۆڵینـەوەدا باسـیـان کـراوە، لـە ئـوسـتـرالیـا، جـا هـەم لە سـیـسـتـمـە دەوڵەتییـەکان و هـەم لە سیستمە تایبەتییـەکاندا خـوێندوویانە (نووسـەرانی تریش لە وڵاتانی ئینگلیزی زمـان خـوێندوویانە، لەوانە ئـینگلسـتـان و نیـوزیلەنـدا). هێندێکیـان زووتر وازیان لە خـوێندن هێناوە و ئەوانی تریش چوونەتە زانستگە و ئەنجوومەکانی تری خوێندنی بالا.

References

Bandura, A.(1977).Social learning theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Bandura, A.(2009).Social cognitive theory of mass communication.In J.Bryant & M. B.Oliver (Eds.), Media effects: Advances in theory and research (3rd edition).New York: Routledge.

Becker, H.(2008).Art worlds (updated & expanded edition).Berkeley: University of California Press.

Bourdieu, P.(1977).Outline of a theory of practice (R.Nice, Trans.).New York: Cambridge University Press.

Bourdieu, P.(1993).Sociology in question (R. Nice, Trans.). London: SAGE.

Charters, W.W.(1933).Motion pictures and youth: A summary.New York: Macmillan.

Collingwood, R.G.(1938). The principles of art.New York: Oxford University Press.

Croce, B.(1909).Aesthetic (D.Ainslie, Trans.). London: Noonday.

Csikszentmihalyi, M. (1997).Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention. New York: Harper Collins.

Csikszentmihalyi, M.(1988).Society, culture and person: A systems view of creativity.In R. Sternberg (Ed.), The nature of creativity: Contemporary psychological perspectives (pp.235_338). New York: Cambridge University Press.

Csikszentmihalyi, M.(1999).Implications of a systems perspective for the study of creativity. In R. Sternberg (Ed.), Handbook of creativity (pp.313_335).Cambridge: Cambridge University Press.

De Bono, E.(1992).Serious creativity: Using the power of lateral thinking to create new ideas. New York: Harper Business.

DeFleur, M.L.(1966).Theories of mass communication.New York: David McKay.

Greenfield, P., Geber, B., Beagles_Roos, J., Farrar, D., & Gat, I.(1981.April).Television and radio experimentally compared: Effects of the medium on imagination and transmission of content.

Paper presented at the meeting of the Society for Research in Child Development, Boston.

Hesmondhalgh, D.(2007).The cultural industries (2nd edition).London: SAGE.

Hutton, E., & Sundar, S.(2008, May) Can video games enhance creativity? An experimental investigation of emotion generated by Dance Dance Revolution.Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Montreal, QC.

Jenkins, H. (1999).Congressional testimony on media violence.Retrieved April 15, 2010, from

http://web.mit.edu/comm-forum/papers/jenkins_ct.html
Katz, E., Blumler, J.G., & Gurevitch, M.(1983).Uses and gratification research.Public Opinion Quarterly, 37(4), pp.509_523.
Kohányi, A.(2005).Four factors that may predict the emergence of creative writing: A proposed model. Creativity Research Journal, 17(2&3), pp.195_205.
Kristeva, J.(1986).Word, dialog and novel. In T.Moi (Ed.), The Kristeva reader (pp.34_61). New York: Columbia University Press.
Landis, D.(2003).Reading and writing as social, cultural practices: Implications for literacy education. Reading & Writing Quarterly, 19, pp.281_307.
McIntyre, P.(2001) The domain of songwriters: Towards defining the term _song._ Perfect Beat, 5(3), pp. 100_111.
McIntyre, P.(2006).Paul McCartney and the creation of 'Yesterday': The systems model in operation. Popular Music, 25(2), pp.201_219.
McIntyre, P.(2008).Creativity and cultural production: A study of contemporary Western popular music songwriting.Creativity Research Journal, 20(1), pp.40_52.
McQuail, D., Blumler, J.G., & Brown, J.R.(1972).The television audience: A revised perspective.In D. McQuail (Ed.), Sociology of mass communication.Middlesex, UK: Penguin.
McQuail, D., & Windahl, S.(1981).Communication models for the study of mass communications. London: Longman.
Orr, M.(2003).Intertextuality: Debates and contexts. Cambridge, UK: Polity Press.
Osborn, A.F.(1963).Applied imagination (2nd edition).New York: Scribner.
Paton, E.(2009).The role of readers in the process of creating Australian fiction: A case study for rethinking the way we understand and foster creativity.International Journal of the Book, 7(1), pp.128_136.
Paton, E. (2010).Potential effects of media use on adult creativity.In K.McCallum (Ed.), Media, democracy and change.Refereed Proceedings of the Australian and New Zealand Communications Association Annual Conference, Canberra, July 7_9. Retrieved December 1, 2010, from http://www.proceedings.anzca10.org
Piirto, J.(2002).My teeming brain: Understanding creative writers.Cresskill: Hampton.
Prose, F.(2006).Reading like a writer: A guide for people who love books and for those who want to write them.New York: Harper Collins.
Rivkin, J., & Ryan, M.(Eds.).(2004).Literary theory: An anthology (2nd edition).Malden, MA: Blackwell.
Runco, M., & Pezdek, K.(1984).The effect of television and radio on children_s creativity. Human Communication Research, 11(1), pp.109_120.
Schramm, W.(1954).How communication works.In W.Schramm (Ed.), The process and effects of mass communication.Urbana, IL: University of Illinois Press.
Shannon, C.E., & Weaver, W.(1949).The mathematical theory of communication.Urbana, IL: University of Illinois Press
Shuttleworth, F.K., & May, M.A. (1933).The social conduct and attitudes of movie fans.New York: Macmillan.
Simonton, D.K.(1984).Artistic creativity and interpersonal relationships across and within generations. Journal of Personality and Social Psychology, 46, 1, pp.1273_1286.
Wallas, G.(1976).The art of thought.In P.E.Vernon (Ed.), Creativity.Harmondsworth: Penguin.

زمانی ئاینی؛ چۆن دەتوانین بەشێوەیەکی مانادار قسە لەسەر خوا بکەین؟

کۆمەڵێ نووسەر

لە چیرۆکێکی زانستی فەنتازیدا هاتووە، پیاوێکی پایە بەرزی ئاینی بودیزم لە بەرزاییەکانی تیبت کۆمپیوتەرێک بۆ پەرستگەکەی دەکرێ لە جۆری ڤی، ئەو پیاوە ئاینییە داوا دەکات ئەو کۆمپیوتەرە جۆرێکی لێ بکرێت لە جیاتیی چاپکردنی ژمارە، تەنیا وشە چاپ بکات. ئامانجی ئەو پیاوە ئاینییە لەم هەموو کارە سەرسوڕهێنەرە ئەوە بوو دەیویست رەبەنەکانی پەرستگەکە بە زووترین کات، پێڕستی ناوی هەموو ئەو خوایانەی ئامادەیان کردووە لەو کۆمپیوتەرەدا تۆمار بکەن. ئەنجامی ئەم کارە پێ دەچوو لە پازدە سەدەدا تەواو بکرێ، بەڵام بەهۆی ئەو کۆمپیوتەرەوە تەنیا بە ١٠٠ رۆژ ئەو کارە تەواو دەکرا. ئەگەر زنجیرەی پیتەکان بە شێوەیەکی سیستەماتیک و لەسەر بناغەی ئەلفوبێیەکی تایبەت پێکەوە بنووسرێن، ئەوە سەرەنجام هەموو ناوی خوا راستەقینەکان پێڕست دەکرێن. دانانی ئەو کۆمپیوتەرە لەو پەرستگەیەی نێو چیاکانی تیبت ئەوەندە درێژەی نەکێشا، دوو ئەندازیار (جۆرج و چاک) بۆ چاودێریکردنی ئەو کۆمپیوتەرانە گەیشتنە چیاکانی تیبت، بەوپەڕی سەرسوڕمانییەوە بینییان چۆن رەبەنەکان بەبێ ئەوەی هەست بە ماندووبوون بکەن، ئەو شریتە درێژانەی ناوی خواکان بە کتێبەکانەوە دەنووسێنن.

کاتێ (چاک) بە پیاوە ئاینییە پایە بەرزەکەی راگەیاند کە کاری کۆمپیوتەرەکە لە دوا قۆناخیدایە، وەڵامێکی ئەوەندە خرۆشهێنی بیست ناچار بوو زیاتر لەمەڕ گرینگێتیی لایەنە ئاینییەکەی کاری ئەو کۆمپیوتەرە قووڵ بێتەوە. وەڵامی پیاوە ئاینییەکە ئەمە بوو: "زۆر چاکە. رەبەنەکان پێیان وایە کاتێ کاری ئەو کۆمپیوتەرە بە کۆتا دەگات (بەپێی ژماردنی ئەوان ژمارەکە نێزیکەی نۆ ملیار ناوە) مانای وایە مەبەستی خوا هاتووەتە دی. بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە مرۆڤایەتی دروست بووە، ئەوەتا ئەمیش ئەو کارەی بەئەنجام گەیاند، کەواتە کارێکی تر نەماوە

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: سەلاح حەسەن پاڵەوان

بیکات". پاشان چاک ئەم رووداوە سەیروسەمەرەی بۆ جۆرج–ی هاوڕێی گێڕایەوە "کاتێ پێڕستەکە تەواو دەبێ، خوا دێتە نێوەند و هەموو شتەکان بە سادەیی کۆتاییان پێ دێت...ئەی خودا". جۆرج مەزەندەی ئەوەی کرد کۆتایی کارەکە مانای کۆتایی جیهانە، پێکەنینێکی تووڕەئامێزی سووکەڵەی بۆ کرد. پاش وردبوونەوە لە رووداوەکە هەردوو ئەندازیارەکە تێگەیشتن لەگەڵ کۆتایی تۆمارکردنی ناوی خواکان جیهانیش بەکۆتا دێت و ئەو کاتەش دووچاری دەردەسەر دەبن، لەبەرئەوەی خۆیان لە نێوەندی سەدان رەبەنی تووڕە دەبینن کە هەموو ژیانیان بەهۆی کۆمپیوتەرێکەوە بەفیڕۆ دەڕوا، بۆیە هەردوو ئەندازیارەکە بڕیاریان دا پێش ئەوەی کۆمپیوتەرەکە هەموو ناوەکان تەواو بکات، واز لە پڕۆژەکە بێنن –کە پڕۆژەی شانگری ناو بوو– ئەوێ بەجێ بێڵن. دواین رۆژ، پاش نیوەڕۆیەک، چاک و جۆرج مااڵئاواییان لە رەبەنەکان کرد، سواری پشتی ئەسپێکی بەهێز بوون و بە رێگەیەکی پڕ پێچ و لوول شۆڕ بوونەوە، ئەو رێگەیە پەرستگەی بووداییەکانی دەبەست بە خاڵێکی دێرین لە شێوەی D3 (ئەو دی سێیە دوا خاڵی شەقامەکە بوو). ئەوان لە شەوێکی سارد و سایەقەی ساماڵی هیمالادا کە ئەستێرەکان دەتریسکانەوە، بە کێوەکەدا شۆڕ بوونەوە:

جۆرج تەماشای کاتژمێرەکەی کرد و گوتی:

"تا یەک سەعاتی تر با لێرە بمێنینەوە". ئەمەی بە چاک گوت کاتێ لە پشتییەوە وەستابوو. پاش وردبوونەوەیەکی زۆر گوتی :"ئاخۆ کۆمپیوتەرەکە کارەکانی خۆی تەواو کردووە؟ ئەگەر وابێ ئیتر ئێستا کاتێتی."

چاک وەاڵمی نەدایەوە. هەر لەبەر ئەم هۆیەش جۆرج لەسەر زینی ئەسپەکەی، ئاوڕێکی دایەوە. دەیتوانی رووخساری چاک بە جوانی ببینێ: رووخساریکی سپیی هێلکەیی، رووی کردبووە ئاسمان.

"تەماشاکە!" چاک سرکەسرکێکی کرد و جۆرجیش چاوی بڕییە ئاسمان (هەمیشە لە دوا چرکەدا، ئەگەری رووداندی هەر شتێک هەیە). لە سەرسەری ئەوانەوە ئەستێرەکان وردە وردە دەکوژانەوە.

زمانی مرۆڤ و ناکۆتایی

چیرۆکی سەرەوە ئەوەمان وەبیر دێنێتەوە کە هەمووان بیر لە خوا دەکەینەوە، هەر لە رەشەخەڵکەوە کە بیر دەکەنەوە و دەڵێن ئەو ناوە ناوێکە هێزێکی سیحراویی لە پشتەوەیە، تا خەڵکە تایبەتییەکە کە دەپرسن و دەڵێن ئاخۆ دەکرێ ناوی مرۆڤانە لە خوا بنرێ. فەیلەسووفانی سەدەی بیستەم بەها و رۆڵی زمانیان بە جیا خستە ژێر لێکۆڵینەوەوە، هەروەها ژمارەیەکی زۆر تیۆری هەمەچەشنیان لەمەڕ زمانی ئاینی خستە روو. فەیلەسووفان لەبەر دوو هۆی سەرەکی گرینگییەکی قوواڵیان دایە زمانی ئاینی، یەکەم لەبەرئەوەی فەیلەسووفەکان پێوەندییان بە پرسی ماناوە هەبوو و دەیانویست

بزانن ئەو نوتقانەی لەمەڕ خوا دەگوترێن چۆن دەتوانن مانایەکی راستەقینە بن بۆ ناوی خوا. بۆ نموونە لە داوونەریتی جوو-مەسیحیدا بە زمانێک قسە لەسەر خوا دەکرێ، ئەو زمانە لە دڵی زمانی گشتییەوە هاتووەتە دەرێ. واتە ئەو زمانە گشتییەی ئێمە رۆژانە بۆ هەر کارێکی خۆمان سوودی لێ دەبینین، بۆ نموونە ئەم دەستەواژانە: "خوا پەناگە و مایەی رزگاریمە"،"داڤید ئەو کارەی کە ئەنجامی دا خوا پێی راست بوو" .. ژمارەیەکی زۆر وتەی تر.

فەیلەسووفان بەشێوەیەکی سروشتی لە گەڕاندان بەدوای وەڵامی ئەو پرسیارەی کە دەڵێ، ئاخۆ دەکرێ بەو وشانەی کە بۆ ڕوونکردنەوە و قسەکردن لەسەر بوونەوەرەکان بەکار دێن بۆ خواش بەکار بهێنرێ و بە شێوەیەکی مانادار قسە لەسەر خوا بکرێ. ئاخۆ ئایا جوو-مەسیحی ئەوەمان فێر ناکات کە دروستکەر، بوونەوەر نییە، واتە (پایە بەرز و مەزنە) و خوا شتێکی بااڵیە؟ چۆن دەتوانرێ زمانێک کە سنووردارە بەکار بهێنرێ بۆ قسەکردن لەسەر خوا؟ بۆ نموونە کاتێ باس لە دوو وشەی چاو و پەناگەی ئاسایی دەکەین، دەزانین مەبەستمان چییە، بەاڵم لەگەڵ تێبینیی ئەوەی کە چاو و پەناگەن، کۆمەڵێ راستی تەواو بوونەوەرین، ئەمە دەکرێ چ مانایەک بگەیەنێ کاتێ کە خوا بکرێ بە پەناگە و وەک خاوەن چاوێک باسی بکرێ. بەڵگەی دووەم پێوەندیی تووندوتۆڵ کە فەیلەسووفان لەگەڵ زماندا نیشانی دەدەن، ئەوەیە ئەوان بەدووی لێکۆڵینەوەن لەسەر هەڵسەنگاندن و شیکردنەوەی بڕواکان، ئەڵبەتە دەکرێ شیکردنەوە بۆ بڕواکان لە قاڵبی راگەیاندن و پێشنیازدا ئەنجام بدرێ، تێگەیشتنی زمانەوانی کە هەڵگری راگەیاندنی بڕوای ئایینی جۆرەوجۆرە، بۆ تێگەیشتنی هەمەلایەنەی خودی ئەو بڕواگەلە پێویستە و پێشەکییەکیشە بۆ ئەو لێکۆڵینەوە فەلسەفییانەی کە لە پاشدا دێن.

ئەڵبەتە بەشێکی زۆری زمانی ئایینی راستەوخۆ بۆ راگەیاندنی بڕوا ئایینییەکان بەکار ناهێنرێن، بگرە ئەمانە زیاتر بۆ وریاکردنەوەی ئایینی بەکار دێن، بۆ نموونە وەک ئاگەدارکردنەوە و نوێژ و خواپەرستی. بەاڵم فەیلەسووفەکان دەزانن زۆربەی بەکارهێنانە زمانەوانییەکانی ئاینیش لەسەر بڕێک لە بڕوا لە پێشینەکان بنیات نراون. بۆ نموونە پرسی خواپەرستی، ئەم کارە بە داواکراوێکی پێشوەختە فەرز دەکرێ، بەوەی کە خوایەک هەیە شیاوی ئەوەیە ستایش بکرێ و ملکەچی بین، هەروەها نزاکردن لەلای خۆ ئەو بڕوا پێشینە یەقین دەکاتەوە کە خوا دەبیستێ و وەاڵمی نزاکان دەداتەوە و .... تاد.

ئەگەر ئەو بڕوایانە ئاشکرا بن، کە پشتیوانیی ئەم کارە و زۆربەی کارە ئاینییەکان دەکەن، ئەوە ئێمە ڕووبەڕووی کۆمەڵێ راگەیاندنی ئایینی دەبینەوە کە راستی و ناڕاستی لەمەڕ خوا و جیهان دەردەخەن. بۆیە دەتوانین بەڵگەی عەقڵانیی قبووڵکردن یان ڕەتکردنەوەی ئەو دەستەواژانە بخەینە ژێر لێکۆڵینەوەوە، پاش زانینی مانای دەستەواژە ئاینییەکان و گەڕان بەدوای ئەو راگەیاندنە ئاینییانەی کە دروستکەری ئەم دەستەواژانەن.

لە زۆربەی بەشەکانی ئەم کتێبەی بەردەستان، باس و لێکۆڵینەوەمان لەسەر ئەوە کردووە، ئاخۆ

ئێمە دەتوانین کۆمەڵێ راگەیاندنی ئاینی بە ماقوولّ بزانین یان نەخێر، ئەو راگەیاندنانەی وەک "خوا هەیە"،"خوا چاکەی رەهایە"، بۆیە لەم بەشەدا لێکۆڵینەوە لەسەر خودی مانای گوتاری ئاینی دەکەین.

تیۆری کلاسیکیی لێک چواندن Analogy

بیرمەندانی مەزنی سەدەکانی ناوەڕاست بەچاکی ئەوەیان دەزانی، ڕووبەڕووی گرفت دەبنەوە ئەگەر بە زمانی سادەی خەڵکی لەسەر خوای پەروەردگار قسە بکەن. بۆیە لە بنەڕەتەوە خۆیان لە هەندێ پرسیار لادا، پرسیارەکانی وەک "ئاخۆ زمانی ئاینی مانادارە یان بێ مانایە"، بەڵام دەیانزانی ڕوونکردنەوەی ماناکانی ئەم زمانە کارێکی ئاسان نییە. تۆماس ئاکیوناس (١٢٢٤–١٢٧٤ زاینی) بۆ چارەسەرکردنی ئەم گرفتە تیۆرێکی مۆدێرنی بەکار هێنا ئەو تیۆرەش بریتی بوو لە، تیۆری لێک چواندن analogy (هەرچەندە ئێستە بووە بە تیۆرێکی کلاسیکی) یان لێک چواندنی دانەپاڵی analogical predication ، ئەم تیۆرە بووە جێگەی سەرنجی ژمارەیەکی زۆر لە بیرمەندان.

لە هەر ڕستەیەکدا ئەو مانایەی بۆ دانەپاڵ بەکار دەهێنرێ، سیفەتێ یان خاوەندارێ یان چالاکییەک بە بابەتەکە دەدا. بۆیە دانەپاڵەکان بە شێوەیەکی تایبەت، بابەتەکە وەسف یان پێناسە دەکەن. لە نێوان ئەو نموونانەی کە لە خواناسی ئەکادیمی و ئاینی جەماوەریشدا بەکار دەهێنرێن، دەتوانین بە ڕوونی نموونەی دیار لەم شێوە ڕستانە بدۆزینەوە:

خوا خوڵقێنەری ئاسمان و زەوییە

خوا جووەکانی لە خاکی میسر وەدەرنا

یەهوو قسە لەگەڵ پێغەمبەران دەکات

خوا دادپەروەرە.

ئاکیوناس بڕوای وابوو زاراوەیەکی وەک زاراوەی (دادپەروەر) لە یەک کاتدا بە دروستکەر و دروستکراو دەگوترێ، بە یەک مانایی univocally بەکار ناهێنرێ (ئەو دووە ڕێکوپێک یەک مانایان نییە)، هەروەها وەک دوو مانایش equivocally نایەتە بەکارهێنان، (دوو مانای تەواو جیاوازیان هەبێ)، هەروەک چۆن وشەی "تیژ" لە یەک کاتدا بەکار دەهێنرێ بۆ بیبەر و بۆ ئۆتۆمۆبێلی پێشبڕکێش.

پێوەندییەک لە نێوان دادپەروەری خوایی و دادپەروەری مرۆییدا هەیە، واتە لێکچوونێک لە نێوان یەکێ لە سیفەتەکانی خوا و یەکێ لە سیفەتەکانی مرۆڤدا هەیە. هەروەک ئاکیوناس دەڵێ بەشێوەیەکی لێک چواندنانە سوود لەم وشەیە وەرگیراوە. هەر ئەم لێک چواندنەی کە لە هەمان

کاتدا جیاوازییە و هەر ئەو جیاوازییەش کە لە هەمان کاتدا لێک چواندنە، لە رووی لێکچواندنەوە رێگە دەدا تێرمێک بەدوو کۆنتێکست بەکار بهێنرێ.

بەبڕوای جیمس رۆس (١٩٢٧–) تیۆری کلاسیکیی لێک چواندن، چارەسەرێکی نێوەند دەستەبەر دەکات تا پێمان وا نەبێت ئەو وشانەی لە بۆ قسەکردن لەسەر خوا بەکاریان دێنین یەک مانایی و دوو مانایی بن، واتە نەکەوینە نێو داوی ئەنترۆپۆمۆرفیزم و (بەخشینی سیفەتی مرۆڤ بە خوا) یان ئەگنۆستیسیزم (دەستەودامانی)، مەبەست لە ئەنترۆپۆمۆرفیزم ئەو بۆچوونەیە کە پێی وایە جیاوازییەکی زۆر کەم لە نێوان خوا و بوونەوەراندا هەیە، هەر لەبەر ئەمەش پێی وایە قسەکردن لەسەر خوا ئەوەندە پێویستی بە گۆڕینی وشەکان نییە، مەبەست لە ئەگنۆستیسیزم (دەستەودامانی)، ئەوەیە کە پێی وایە جیاوازیی نێوان خوا و ئێمە ئەوەندە مەزنە، کە ئیتر لە ئەنجامدا ناتوانین هیچ شتێک لەبارەی خواوە بڵێین کە قابیلی تێگەیشتن بێ. بەپێی تیۆری لێک چواندن ئێمە بە سوودوەرگرتنمان لە زمانی مرۆیی دەتوانین هەندێ راستی لەمەڕ خوا رابگەیەنین، تەنانەت بێ ئەوەی بڵێین خوا و بوونەوەرەکان لە هیچ شتێکیشدا لە یەک دەچن.

"رۆس" جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە تیۆری لێک چواندن، تیۆرێکی زۆر ئاڵۆزە و راڤەی جۆرەوجۆری بۆ کراوە و ئێستە لەژێر پشکنین و لێکۆڵینەوەی وردایە. لە رێگەی دەستەواژە هەمەچەشنەکانی ئاکویناسەوە دەتوانرێ تیۆرێکی لێک چواندنی ئاڵۆز بخرێتە روو، کە "رۆس" تێ دەکۆشێ بە سوود وەرگرتن لە شیکردنەوەی مانا ناسی مۆدێرن و بە شێوەیەکی سیستەماتیک پێناسەی بکات و لێی وردس بێتەوە. "رۆس" وەکو ئاکیوناس ئەم خاڵە بە ئاسایی وەردەگرت کە تیرمە زانراوەکان، لە بناغەوە مانایان هەبووە پێش ئەوەی لەنێو راگەیاندنە ئاینییەکاندا بەکار بهێنرێن، بۆیە دەبێ تیۆری لێک چواندن بە شێوەیەکی ئەرینی ئەوە پێشان بدات کە چۆن مانا لە کۆنتێکستی ئاساییەوە دەگوێزرێتەوە بۆ ئاینی.

لە زۆر حاڵەتی ئاساییدا ئەم جۆرە گواستنەوەیە بە ئاشکرا روو دەدات و لە ئەنجامدا لێک چواندن دەبێتە بەشێک لە بنیاتی وتاری ئاسایی، هەروەها رووبکردنەوەی ئەو وتارانەش بە شێوازی تیۆری گشتیی زمانەوانی دەبێتە شتێکی پێویست. بڕوانە هەندێ بارودۆخی هەمەچەشن کە ئێمە لە گفتوگۆ ئاساییەکاندا دەستەواژەی لەم شێوانەی خوارەوە بەکار دێنین، وەک: "هەڵچوونەکەی ویلیام هەر دەڵێی بورکانە"،"ڕێوی گەڵێ زیرەکە". دەبێ وتاری ئاینی بەشێوەیەکی تایبەت ئەوە روون بکاتەوە کە چۆن مانا لە کاتی ئەو تێرمانەوە کە بۆ وەسفی بوونەوەران دانراون دەگوازرێنەوە بۆ تێرمێ کە لەوێدا واژەکان بۆ قسەکردن لەسەر خوا و راستییە ئاینییەکان بەکار دێن.

چ لە زمانی ئاسایی و چ لە زمانی ئاینیدا ناتوانین هەر لێک چواندنێک کە بمانەوێ بە سادەیی بەکار بهێنین، لە زمانیماندا بنیاتێک دانراوە، چوارچێوەیەکە بۆ ئەو شتانەی کە دەیڵێین، واتە چۆن تێرمێک بکرێ بە شێوەی لێک چواندن بەکار بهێنرێ، ئاکیۆناس و زۆر لە "فەیلەسووفانی

قوتابخانەیی" ئەم بنیاتەیان خستووەتە نێو بنیاتە تێرمێک بەناوی رۆڵی لێک چواندن. ئەم رۆڵە سەرباری ئەوەی پێی دەوترێ "لێک چواندن لەسەر بناغەی رێژەی تەواو"، بە بناغەیەکی ماناداری زمانی ئاینی دێتە ژماردن.

گریمانەی پێش وەختی ئەم شێوە لێک چواندنە ئەوەیە، کە لێکچوونێک هەیە لە نێوان سیفەت و کردارەکانی خوا و سیفەت و کردارەکانی مرۆڤ. بۆ نموونە دەتوانین بڵێین "سوقرات حەکیمە"، "خوا حەکیمە"، بەڵام ئەم کارەش بە بەدیهێنانی گۆڕانکاری دەبێ لە چوارچێوەی ماناکانی ئەم دوو دەستەواژەیەدا. ئەم گۆڕانکارییە، گۆڕانکارییەکی رێژەییە لە نێوان دوو جۆر لە بوونداء، ئەو دووانەش لە رووی حەکیمییەوە پاڵپشتێکیان هەیە. لە هەردوو رستەکەدا "سوقرات حەکیمە"، "خوا حەکیمە"، بەو سیفەتەی کە سوقرات بە حەکیم لە قەڵەم دەدرێ پێوەندییەکی تایبەتی هەیە و لێکچوونێک هەیە لە نێوان ئەم تایبەتییە لەگەڵ ئەو تایبەتییەی کە خواکان لەگەڵ زاراوەی حەکیمبووندا هەیانە. ئێمە بەو سیفەتە حەکیمبوون دەدەینە پاڵ خوا کاتێ کە دەبینین لێکچوونێک لە نێوان کاری حەکیمانەی خوا و کاری حەکیمانەی بەندەکانی خۆیدا هەیە. بەڵام لەم دوو رستەیەدا "حەکیمبوون" پێوەندییەک نییە لە نێوان دوو تێرم، کە پێیان دەوترێ تێرمی دراوەپاڵ، لەبەرئەوەی خوا و مرۆڤ، راستیی دوو بوونەوەری جیاوازن. سوقرات بەو سیفەتە حەکیمە کە مرۆڤێک دەتوانێ حەکیم بێت، حیکمەتی ئەو لە پێوەست بەبوونی بوونەوەرەکانیەوە هاوڕێژەیە، واتە سنووردار و کۆتاییی هەیە، حەکیمبوونی خواش هاوڕێژەیە لەگەڵ بوونی ئەودا، واتە شتێکی هەتاهەتایی و بێ سنوورە و کۆتاییی نییە. بۆیە سیفەت و کردارەکانی خوا و بەندەکانی هاوڕێژەیە لەگەڵ شێوەی بوونی ئەواندا.

ئەم شێوە گواستنەوەیەی مانا لە زۆر رووەوە روو دەدات، بۆ نموونە دوو رستەی "فیدۆ بەوەفایە"،"جان بە وەفایە" باس لە جێگۆڕکێی دوو شێوە مانا دەکەن، هەرچەندە لێرەدا رێژە لێکچوونێک هەیە، بەڵام ئەم رێژەیە بە تەواوی یەکسان نییە، لەبەرئەوەی بەوەفایی فیدۆ جیاوازە لە بەوەفایی جان. لە هەمان کاتدا لە شێوەی هەڵسوکەوتیاندا جۆرە لێکچوونێکی بەرچاو هەیە، رێگە پێ دراوە لە یەک کاتدا سیفەتێک بۆ مرۆڤ و ئازەڵ بەکار بهێنرێ. هەمان یاسای رێژە تەواو لە بوارەکانی تریشدا رێگەی تێ دەچێ.

"فریدریک فیرە" وەکو زۆربەی رەخنەگرانی یاسای " لێک چواندن لەسەر بناغەی رێژەی تەواو"، بڕوای وایە بەهیچ جۆرێ ناکرێ لە رێگەی ئەم تیۆرەوە زانیاریی تەواو لەمەڕ خوا پێشکێش بکرێ، لە نموونەکەماندا، ئاشکرایە کە خودی خوا "ناکۆتاییە و یەکێک لە سیفەتەکانی ئەو حیکمەتە"، بەمجۆرە فۆرمی لێک چواندن شتێک ئا لەم شێوەی خوارەوە دەردەچێ:

$$\frac{\text{حیکمەتی سوقرات}}{\text{خودی ناهەتاهەتایی سوقرات}} = \frac{\text{حیکمەتی خوا}}{\text{خودی هەتاهەتایی خوا}}$$

هەواڵنامەی کتێب

بەبڕوای "فیر" ئەم تیۆرە "ناتوانێ هیچ هەنگاوێ بنێ بۆ ئاشکراکردنی زانیاریی ئاسایی لەمەڕ ئەم فۆرمە، هەروەها توانای نییە زانیاریی بێلایەن و لێکنەچوو (کە ئەم زانیارییانە لەسەر ئەو بنیات نراون) بخاتە روو. یان بەلایەکی تردا ئەم شێوەیە یەک نەزانراوی نییە، بگرە دوو نەزانراوی هەیە: یەکەمیان حیکمەتی خوایە و دووەمیان هەتاهەتاییی خوایە. بە بڕوای "فیرە" ناتوانین هیچ زانیارییەکی نەرێنیمان لەم بارەیەوە هەبێ.

"رۆس" جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە رەخنەکەی "فیرە" ، دەبێتە هۆی بەهەڵەبردنی تیۆری لێک چواندن، لەبەرئەوەی بە یارمەتیی هاوکێشەیەکی سادەی ماتماتیکی ئەم تیۆرە شی دەکاتەوە. ئامانجی بنەڕەتی ئاکیوناس ئەوە بوو تا لێکچوونەکانی زمانی ئاینی و زمانی ئاساییی رۆژانە پێشان بدات، بۆ ئەوەی بەم شێوەیە ماناداری زمانی ئاینی ئاشکرا بکات، بۆ ئەم مەبەست و ئامانجە سوودی لە پێوەندییە ماتماتییەکییەکان بینی.

سەرباری ئەوەش هەروەک "رۆس" رووبی کردووەتەوە. ئاشکراکردنی تیۆری لێک چواندن کە "فیرە" بەدی هێنا، بە سوود وەرگرتن لە هاوکێشەیەکی ماتماتیکی بڕێتییە لە تێکەڵکردنی دوو جۆرە تیۆرییەکەی ئاکیۆناس، واتە دوو لێک چواندنەکەی، کە ئەوانیش بڕێتی بوون لە تیۆری مانا و تیۆری بەدەستەوەدان، ئەوەی تیۆری لێک چواندن بەکاری دێنێ، ئەو تیۆرە رێنوێنی دەکات تا زانیارییەکی لەمەڕ خوا دەست بکەوێ، هەرگیز لەلایەن ئاکیۆناسەوە ئەم جۆرە بەڵگەیە بەکار نەهێنراوە، گومانی تێدا نییە کە ئاکیۆناس ئەم تیۆری مانایە بەکار ناهێنێت بۆ بەدەستهێنانی هۆشمەندی لەمەڕ خوا.

بۆیە "رۆس" بەرگری لە تیۆری لێک چواندن و کار بۆ رووبکردنەوەی دەکات، رووبکردنەوەی ئەو قسانەی دەدرێنە پاڵ خوا، ئەو قسانە چۆن دەبنە شتێکی مانادار، نەک وەک تیۆرییەک مەبەستی رووبکردنەوەی خەسڵەتی کۆنکرێتی خوا بێ. "رۆس" بڕوای بەوە هەبوو، هەروەها چەکدار بوو بەو تیۆرییە، ئێمەش بە یارمەتیی ئەم تیۆری مانایە دەتوانین ئەو حوکمە ماناداراناە لەمەڕ خوا دەستنیشان بکەین و لە کاتی گفتوگۆکانماندا خۆمان دوور خەینەوە لە بەکارهێنانی زاراوەی زیانگەیێن لەبارەی خواوە.

تیۆری لێک چواندن گفتوگۆی زیاتر هەڵدەگرێ. لەم مەیانەدا بڕێک پرسیار هەن دەبێ زیاتر بەرەو ناخیان شۆڕ بینەوە. بۆ نموونە ئاخۆ دەتوانین پێناسەیەکی رووبنتر بۆ زاراوەی "لێکچوون" پێشکێش بکەین؟ یان چۆن تیۆری سادەیی خوا" (ئەمەش زاراوەیەکی سەدەکانی ناوەڕاستە) کاریگەری دەبێ لەسەر راقەکردنی ئێمە بۆ چەمکی "لێک چواندن"؟ بەڵام ئەو راستییە هەر سەقامگیرە کە بەدرێژاییی مێژوو، بەشێوەیەکی مانادار تەماشای زمانی ئاینی کراوە و تیۆری لێک چواندن بۆ ئەوە بەکار هاتووە تا مانای ئەم زمانە روون بکاتەوە. بەڵام لە ئێستەدا کۆمەڵێ ناکۆکیی گرینگ لەبارەی مانای زمانی ئاینییەوە هەیە.

پرسی ساختەکاری و لێکۆڵینەوە

فەیلەسووفە ئاینییە کلاسیکییەکان هەردەم دڵنیا بوون لەوەی دەتوانن بەشێوەیەکی مانادار قسە لەسەر خوا بکەن. بەڵام سەرەتای ئەم سەدەیە، دەستەیەک لە فەیلەسووفان کە پێیان دەوترا "پۆزەتیڤیستە لۆجیکەکان"، زۆر بە جیدی ئەم دڵنیاییەکان خستە خانەی دڵەڕاوکێوە. ئەوان تیۆرێکیان خستە روو، لەو تیۆرەدا مانای زمان هاوتەریب بوو لەگەڵ بینینە ئەزموونکراوەکاندا. پۆزەتیڤیستە لۆجیکەکان پێیان وابوو زمانی زانستی نموونەیەکی دیاریکراوی زمانێکی وردە و قابیلی ئەزموونکردنە، بەرامبەر بەمە پێوانە و دیسپلینێکیان دانا بۆ جیاوازیی دانان لە نێوان ئاماژە راستییەکان و ئەو ئاماژانەی کە ساختەن.

ئەی. جەی. ئایەر (١٩١٠-١٩٨٩) بەم شێوەیە ئەم خاڵەی روون کردووەتەوە:

پێوانەی ئێمە بۆ تاقیکردنەوەی بنەچەی راگەیاندنە ئاشکراکانی تایبەت بە واقیع، بڕێتین لە پێوانەی لێکۆڵینەوە، ئێمە دەڵێین رستەیەک تەنیا لە کاتێکدا بۆ کەسێکی تایبەت مانایەکی واقیعی دەبێ، ئەگەر ئەو کەسە بزانێ چۆن لەو رستەیەدا ئەو مەسەلەی کە باس کراوە، لێکۆڵینەوەی لەسەر دەکا، واتە بزانێ چ چاودێرییەک و لەژێر چ هەلومەرجێکدا دەبێتە هۆی ئەوەی ئێمە ئەو پێشنیازە وەک پرسێکی راست قبوڵ بکەین، یان وەک پرسێکی ساختە رەتی بکەینەوە.

پۆزەتیڤیستەکان و لایەنگرانی ئەم بیرە پێیان وابوو بنەچەی لێکۆڵینەوە، بەهەمان ئەندازە کە بەسەر زۆربەی زمانی ئاساییدا جێبەجێ دەکرێ، دەکرێ بەسەر زمانی زانستیشدا جێبەجێ بکرێ. بەڵام بەبڕوای ئەوان زمانی خواناسی خۆی ناداتە دەست تا لەنێو ئەو شێوە لێکۆڵینەوەیەدا جێگەیەک بۆ خۆی داگیر نەکات، بۆیە ئەو زمانە بەتەواوی زمانێکی بێ مانایە. ئەگەر ئەم بۆچوونەش راست بێ، ئەوە هەوڵدان بۆ بەرگریکردن لە بڕواکانی خوا بەتەواوی کارێکی بێهوودەیە، گەر زمانێک هەڵگری ئەو هەموو بۆچوونە بێ، کەواتە لە بناغەوە زمانێکی بێ مانایە. ئەو هێرشە نەرێنییانەی دژ بە بڕواکانی خوا کراون، سوودیان هەر لە هەمان ئەو زمانە وەرگرتووە، بۆیە ئەو زمانە بەتەواوی بێ مانایە.

هەندێ لە بیرمەندە ئاینییەکان خۆشحاڵیی خۆیان دەربڕی بەلەناوچوونی پرەنسیپی لێکۆڵینەوە لە زمانی ئاینیدا، زۆر لە گرووپە فەلسەفییەکان -وەک پۆزەتیڤیستەکان و ئەوانی تریش- تا ئێستەش بڕوایان وایە کە راگەیاندنەکانمان دەبێ پێوەست بکرێ بە لێکۆڵینەوەی ئەزموونگەرییەوە. میتۆدی لێکۆڵینەوە دەبێتە هۆی بەخشینی مانایەکی ئەرێنی بە راگەیاندنەکان، ئەمەش لای خۆیەوە دەبێتە هۆی ئاشکراکردنی ئەو بوارانەی ساختەکارییان تێدا روو دەدات. ئەوان ئەو پێویستییانەیان گەشە پێ دا، بۆ هەر کەسێک کە دەیەوێ دەستبەرداری داوا واقیعییەکان نەبێ، دەبێ توانای ئەوەی هەبێ ئەو مەرجانە دیاری بکات کە بەهۆیانەوە بتوانێ

بزانێ کام راگەیاندن، راگەیاندنی ساختەن. بەم شێوەیە ئەمە سەرسەختییەکی بێوێنەیە، لەمەڕ هەڵهێنجانەکانی بڕوابوون بە خوایەکی تاک و تەنیا.

ئانتۆنی فلو (١٩٢٣–) لە قاڵبی "پرەنسیپی ساختەکاری"دا دژایەتیی خۆی بەرامبەر بە پۆزەتیفیستەکان راگەیاند. ئەم پرەنسیپە بەرەنجامی هەوڵێکی بەردەوامە بۆ راگەیاندنی ورد و تۆمارکراوی کرۆکی بۆچوونی پۆزەتیفیستەکان لەبارەی "مانای مەعریفەتگەیێن"ەوە. فلۆ بە گێڕانەوەی چیرۆکی خواکان–ی جۆن وایسدۆم (١٩٠٤–١٩٩٣) دەستی کرد بە سەرسەختی لەگەڵ پۆزەتیفیستەکان:

(ئەم چیرۆکەی وەک نموونە هێنایەوە ... و.ک)

رۆژێ لە رۆژان دوو گەڕیدە رووبان کردە دارستانێک لەنێو دارستانەکەدا گەیشتنە پارچە زەوییەکی رووتەڵەی بێ درەخت، لەوێدا ژمارەیەکی زۆر گوڵ و گوڵزار و چیمەن روابوو. یەکێ لە گەڕیدەکان گوتی: "هەبێ و نەبێ باخەوانێک سەرگەرمی بەخێوکردنی ئەم باخەیە". ئەوی تر گوتی "نەخێر هیچ باخەوانێ خەریکی ئەم باخە نییە". هەردوو گەڕیدەکە هەوارگەیان هەڵدا و لە چاوەڕوانیدا بوون تاوەکو ئەو باخەوانە دەرکەوێ بەڵام باخەوان دەرنەکەوت. یەکێکیان هەڵی دا و گوتی "رەنگە ئەو باخەوانە باخەوانێ بێ بەچاو نەبینرێ." هەستان ئەو ناوچەیان بە تەلی درکاوی تەلبەند کرد و پاشان کارەبایان خستە سەر تەلەکان و لەگەڵ سەگی بۆنکەر ناوچەکەیان پشکنی (لەبەرئەوەی ئەوەیان وەبیر هاتەوە کە چۆن هەرچەندە کەسایەتییەک بوو نەدەکرا ببینرێ، بەڵام دەکرا بگیرێ و بۆن بکرێ)، دواجار هیچ نیشانەیەک نەبوو تا بیسەلمێنێ کەسێک دەیەوێ بە دزییەوە لە شورای باخەکە نیزێک بێتەوە وکارەبا بیگرێ، لە تە لەدرکاوییەکانیش جووڵەیەک نەبوو پێشانی بدات کەسێک دەیەوێ بەسەریدا سەرکەوێ، سەگەکانیش هیچ حەپەیەکیان لێوە نەدەهات.

لەگەڵ ئەمەشدا پیاوە ئیماندارەکە، هەر بڕوای بەوە نەهێنا و دەیگوت "باخەوانێک هەیە بە چاو نابینرێ و ناگیردرێ و کارەبا نایگرێ، باخەوانێک جێپێی نییە و بێدەنگە، ئەو باخەوانەی بەدزییەوە دێ تا سەروبەری ئەو باخە بکات کە خۆشی دەوێ"، دواجار پیاوە بەگومانەکە بەنائومێدییەوە گوتی "باشە ئێستە چی لەو هەموو پێداگرتنەت ماوەتەوە؟ بەوەی کە تۆ باس لە باخەوانێک دەکەی نە دەبینرێ و نەبەدەست دەگیرێ و هەمیشە هەڵهاتووە، لە راستیدا چ جیاوازییەکی هەیە لەگەڵ باخەوانێکی خەیاڵی، یان نەبوو؟".

بەبڕوای فلو، ئاینپەروەران رێگە بەکەس نادەن شتێک بڵێن کە بۆچوونەکانیان رەت بکاتەوە، بۆیە بۆ ئەوەی رێگە لە بەتاڵکردنەوەی بۆچوونەکانیان بگرن، هەمیشە لە حاڵەتی چاککردن و راستکردنەوەی ئەو بۆچوونانەن.

بەڵگەکانی "فلو" رووتن، کاتێ کە ئاینپەروەران دەڵێن "هەروەک چۆن باوکێ کوڕەکەی خۆی

خۆش دەوێ، ئاوەها خواش ئێمەی خۆش دەوێ" چاوەڕوانی ئەوەین لە کاتی نەخۆشییە سەختەکان و گرفتەکان خوا یارمەتیمان بدات. کەچی لەم بار و رووداوانەدا جووڵەی لێوە نایەت. هەر لەبەر هەمان بەڵگە، ئاینیپەروەران بۆ پاساوی ئەم رەفتارەی خوا (بەپێی گوتنی خۆیان)، مەرجێک دادەنێن، ئەو مەرجەش دەڵێ "خۆشەویستیی خوا، وەک خۆشەویستیی مرۆڤ نییە" یان "خۆشەویستیی خوا جۆرە خۆشەویستییەکی سیمبولییە"، کەواتە بوونی ئازار و ڕۆژی ڕەش لەگەڵ ئەو ڕاگەیاندنە تیۆلۆجییە بنەڕەتییەدا گونجاوە. بۆ وەڵامدانەوەی ئەم مانۆڕە، "فلو" پرسیارێکی گرینگ دەخاتە ڕوو: "چی دەبێ ڕوو بدات یاخۆ چی ڕووی داوە، تا خوا تۆی کەمتر خۆشبوێ یان وەک بوونەوەرێک حیسابت بۆ بکات؟".

خاڵەکە لێرەدایە ئەگەر هیچ شتێک ڕووی نەدابێ، کە بە دژایەتیکردن بێتە حیساب دژ بەبۆچوونەکانی بنەچە، ئەو کاتە بۆچوونەکانی ناوبراو لە بناغەوە حوکمێکی واقیعی نییە. ئەم شێوە بۆچوونانە دەربڕی هیچ نین و هیچ کارێک بەدرۆ ناخەنەوە و هیچ شتێکیش بەڕاست نازانن. "فلو" دووبارە ئەوەی خستە ڕوو کە ئاینیپەروەران لە ڕێگەی هەزاران قەید و مەرجەوە بوونەتە هۆی کوشتنی داوا تایبەتییەکانی خۆیان.

ئەم ڕەخنانەی دژ بە پۆزەتیڤیستەکان، بووە هۆی نانەوەی گفتوگۆ و شەڕەقسەی زۆر. پلە و پایەی مەعریفی داوا ئاینییەکان بووە جێگەی باس و لێکۆڵینەوە، هەروەها پرسیارێک لە بابەتی ئەم پرسیارەی خوارەوەی ورووژاند: ئاخۆ داوا ئاینییەکان داوایەکی مانادارن. ئەو فەیلەسووفانەی ڕازی بوون لەسەر ئەوەی پرەنسیپی ساختەکاری لە بناغەوە دەستنیشانی گرفتەکە دەکات، بۆ دوو گرووپ دابەش بوون: یەکەمیان ئەو فەیلەسووفانەی بڕوایان بە زمانی خواناسی ساختەکاری نەبوو، دووەمیان ئەوانەشی بڕوایان وابوو دەکرێ ئەو ساختەکارییە پێشان بدرێ.

ئێڕ. ئێم. هەر (١٩١٩–) و بازیل میچل (١٩١٧–) لەو فەیلەسووفانە بوون بڕوایان وابوو وتە ئاینییەکان، لای زۆربەی ئاینیپەروەران وتەیەکی ساختەئامێز نین، بۆیە ڕاستەوخۆ دەربڕی واقیع نین. لە هەوڵێکدا بۆ جیاکردنەوەی پێداگرتنی ئاینی لە پێداگرتنی واقیعی، "ئێڕ. ئێم. هەر" زاراوەی بلیکی blik بەکار هێنا، (ئەم زاراوەیە لە داهێنانی "ئێڕ. ئێم. هەر" بوو). ئەو دەڵێ: بڕوای ئاینی تەنیا خاوەنی ئەو blikیە، ئەویش ئەوەیە کە ژیانی ئاینی ڕێگەیەکی ڕاستەقینەیە، هیچ شتێک تەنانەت بەڵگەکان ئەوانەی بە دیاردە تەواو نین، ناتوانن ئەم باوەڕە بگۆڕن.

هەر لەسەر ئەمە چیرۆکێکی حیکایەتئامێز لەسەر کابرایەکی شێت بە نموونە دەهێنێتەوە، ئەو کابرایە بەخەیاڵی خۆی وای دانابوو هەموو مامۆستاکانی دانشگای ئۆکسفۆرد پلانی کوشتنی ئەویان داڕشتووە. سەرباری ئەو ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو پیاوە لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لەو مامۆستایانەی کە هیچ ئازارێکیان پێ نەگەیاندبوو، بەڵام شێوە و ڕەفتار و میهرەبانیی ئەوان هیچ شتێکی لە بیر و بۆچوونی ئەو کابرایە شێتە نەگۆڕی، بەبڕوای "هەر" هەر مرۆڤە و خاوەنی بلیکی خۆیەتی، ئەو بلیکانە لە ئاستی بۆچوونەکانی ئەمری واقیع نین، بۆیە لە ڕێگەی پێچەوانەی

راستییەکانەوە رەت ناکرێنەوە. بلیکەکان رێگەیەک نین بۆ راڤەکردنی راستییەکان. زاراوەکانی "هەر" کار بۆ ئەوە دەکەن تا لە پلە و پایەی جەختکردنە ئاینییەکان کەم بکەنەوە، قووڵترین خاڵی "هەر" ئەوەیە کە دەربڕی بڕوا جێگیرییە راڤەخوازەکانە، یان ئەو تیۆرییانەی کە لەسەر جیهان هەن ناکرێ هەروا بە ئاسانی رەت کرێتەوە.

بازیل میچڵ (١٩١٧–) ئەمیش لەو فەیلەسووفانەیە بڕوای وایە بۆچوونی ئاینی بەپێی پێوانەی پۆزەتیڤیستەکان مانایەکی هەیە کە مەعریفەت پەخش دەکاتەوە. میچڵ بۆچوونی خۆی لە رێگەی چیرۆکێکەوە ئاشکرا دەکات، ئەو چیرۆکە لەبارەی ئەندامی یەکێک لە گرووپە بەرهەڵستکارەکانە، پارتیزانی ئەم چیرۆکە پێوەندی دەکات بە کەسێکی بێگانەوە، لە ئەنجامی پێوەندییەکی ئەرێنیی ئەو کابرایە دەکەوێتە ژێر کاریگەرییەکی بەهێزی پارتیزانەکەوە: "بێگانەکە خۆی پێ دەناسێنێ وەک یەکێک لە لایەنگرانی بزووتنەوەی بەرگریخوازەکەی و لایەنگری سەرۆکەکەی ئەو، بە دڵنیاییشەوە داوا لە پارتیزانەکە دەکات سەرباری هەموو شتێ کە روو دەدات، ئەو بە وەفاداری دەمێنێتەوە. ئەویش لەو پێوەندییەدا بە تەواوی دڵنیا دەبێ لە راستی و خۆڕاگری و پەیمانەکانی ئەو بێگانەیە، بۆیە دڵنیاییی خۆی پێ دەبەخشێ".

دوا بەدوای ئەو پەیمانگۆڕینەوە چیتر ئەو دوو نەفەرە بەو شێوەیە یەکتریان نەبینی. جارێک کابرای بێگانە دەبینرا وەک کەسێک یارمەتیی ئەندامانی بزووتنەوەکە دەدا و پارتیزانەکەش بە هەڤاڵانی دەگوت ئەوە "لایەنگری ئێمەیە." بەڵام هەندێ جار کابرای بێگانە بەجلی پۆلیسەوە دەبینرا و نیشتمانپەروەرانی رادەستی داگیرکەران دەکرد، لەم حاڵەتانەدا هەڤاڵانی پارتیزان دژ بەو کارانە ناڕەزاییان دەردەبڕی، بەڵام لەو کاتانەشدا کابرای پارتیزان بە هەڤاڵانی خۆی دەگوت "ئەو کەسە لایەنگری ئێمەیە".

ئەو تا ئێستەش بڕوای وایە کە بێگانە سەرباری ئەو شتانەی بە رووکەشی ئەنجامی دەدات، بەڵام خیانەتی لەو نەکردووە. هەندێ جار هەڤاڵانی بە تووڕەییەوە پێیان دەگوت "ئەو بێگانە دەبێ چی بکات تا تۆ بڕوا و متمانەت بەرامبەری لەق بێ؟" میچڵ دەڵێ:

پارتیزانی ئەم چیرۆکە، بەهیچ شێوەیەک رێگە نادات شتێک دژی ئەم پرسە بێ، دژی ئەو بۆچوونەی کە "بێگانەکە لایەنگری ئەوانە". دڵنیابوونی ئەو بەرامبەر بە بێگانەکە پەیمانێکی لای ئەو دروست کردبوو. ئەڵبەتە کابرای پارتیزان ئەوەش رادەگەیەنێ کە رەفتاری دوولایەنەی کابرای بێگانە، بە تەواوی لەگەڵ بڕوای ئەو بەرامبەر بەو کابرایە لە دژدان، واتە دوو بڕوای دژ بەیەکی لا گەڵاڵە بووە. بەڵام بەتەواوی لەو هەلومەرجەدایە کە بڕوای ئەو لەنێو بۆتەی تاقیکردنەوەدایە.

ئیستراتیجی میچل ئەمەیە، دەیەوێ پێشانی بدات، هەندێ راستی وەک ئازاری مرۆڤ دەکرێ وەک شێوەیەک لە دژی ئاینی وەرگیرێت، بۆیە ئەم بۆچوونانە لە راستیدا لەمەڕ راستیی ساختەکاری بەکار دەهێنرێن.

جۆن هیک (١٩٢٢–) هەوڵ دەدا شوێنپێی مەسیحی هەڵگرێ و هەلومەرجی تایبەت بۆ سەلماندن بەکار دێنێ تاوەکو پێشانی بدات بۆچوونە ئاینییەکان هەڵگری مانای ساختە نین، "هیک" بۆ تۆپکلکاری ئەو شتەی پێی دەڵێ "سەلماندنی بوونی دنیای دووەم"، مەتەڵێک بە نموونە دێنێتەوە، باس لە دوو گەشتەوەر دەکات هەردووکیان بەیەک ڕێگەدا سەفەر دەکەن، یەکێکیان بڕوای وایە ئەم ڕێگەیە دەگاتە لای خوا، ئەوی تر بڕوای وایە ئەم ڕێگەیە ناگاتە هیچ شوێنێک. لەم گەشتەدا هەردووکیان ساتەکانی خۆشی و ناخۆشی تاقی دەکەنەوە. یەکێک لە گەشتەوەرەکان ساتە خۆشەکانی ئەو سەفەرە بە بەشێک لە خۆشیی ئاسمان لە قەڵەم دەدات، ناخۆشییەکانیش وەک ڕێگرێک دەبینێ، لە ئەنجامی ئەو ڕێگرییە ئەو دەبێ بەو کەسەی کە شایانی ئەوەیە هەبێ، ئەوی تریان پێی وایە ئەم سەفەرە سەفەرێکی بێ ئامانجە. بەدرێژای ئەو گەشتە ئەو پرسانەی لە نێوان ئەم دووانە وتوویژی لەسەر کراوە، پرسگەلێکی ئەزموونگەری نین، لەبەرئەوەی ناتوانرێ دادوەری لەمەڕ ئەو سەفەرە بکرێ. "بەهەرحاڵ کاتێک ئەو دووانە دەگەنە دوا قۆناغی سەفەرەکەیان، ئەو کاتە ئەم پرسە ئاشکرا دەبێ، ئەوە ئاشکرا دەبێ یەکێک لەو دووانە بە تەواوی لەسەر هەق بووە و ئەوی تریان هەڵە بووە. ئەگەرچی ئەو پرسەی لە نێوان ئەم دووانە قسەی لەسەر کراوە، پرسی ئەزموونگەری نەبووە، بەڵام لە سەرەتادا پرسەکە بڕێتی بووە لە ئەمری واقیع.". بیرمەند "هیک" نەهێشتنی گومانی ماقوڵ، بە گەورەی سەلماندن دادەنێ، هەر لەم ڕووەوە بڕوای وایە لە ژیانی پاش مەرگ (ئەگەر شێوە ژیانێکی لەم شێوەیە هەبێ) کۆمەڵێ ئەزموون روو دەدەن، ئەو ئەزموونانە بەسن بۆ نەهێشتنی گومان. ئەو تەنانەت نموونەگەلێکی لەم جۆرە ئەزموونانەمان دەخاتە ڕوو ئەزموونی "ئامادەبوونی ڕەوە مرۆڤ لە حزووری مەلەکوتی خوادا"، یان ڕەنگە "ئەزموونی وەک هەستکردنێکی قوڵ بە بوونی خوا".

هێزی ڕوانگەی "هیک" لە قبووڵکردنی چەمکی "سەلماندن"ەوە سەری هەڵداوە، بەپێی ئەم قبووڵکردنە، لە کاتێکدا شیکردنەوەکان مانایان دەبێ ئەگەر هاتوو ئەو مانایانە مەعریفەیان تێدا بوو، یان لەگەڵ کۆمەڵێ ئەزموونی بەچاوبینراو (بەکردارکردەنی) و (ئەگەری) پێوەندییان هەبێ. لەو چیرۆکەی ئەو پێشکێشی دەکا، بەڵگەی ساختەکاریی شیکردنەوە ئاینییەکان، بڕێتی نین لە کۆمەڵێ ئەزموونی (بەکردارکردەنی) لە ژیانی ئەم جیهانەدا، بگرە کۆمەڵێ ئەزموونی (ئەگەری)ی ژیانی پاش مەرگن. ئەڵبەتە ئەگەر پاش مەرگ ژیانێکی تر نەبێ، ئەوە بۆچوونە ئاینییەکانیش ناسەلمێنرێن. ڕەنگە لە ڕووی تەکنیکییەوە "هیک" سەرکەوتوو بووبێ و بە سەرکەوتوویی لە ناکۆکییەکی تەواو لۆجیکی لەبارەی سەلماندن و بەتاڵکردنەوە هاتبێتە دەرەوە. بەڵام وەک هەمیشە ئەم پرسیارە جێگەکەی بەتاڵە: حەواڵەکردنی سەلماندن و بەتاڵکردنەوەی ڕاستەقینە بۆ ژیانی پاش مەرگ، چ سوودێکی بۆ ئێمە دەبێ؟.

ئەمڕۆ، بەپێی هەندێ بەڵگە پرسی سەلماندن و بەتاڵکردنەوە، تەوەری سەرنجی فەیلەسووفە ئاینییەکان نییە و هەندێ پرسی تر سەرنجی ئەوانی بۆ لای خۆی کێش کردووە.

یەکەم زۆربەی ئەو هەوڵانە سەرنەکەوتوو بوون کە دران بۆ فۆرمبەخشینی پەرەنسیپێک لەمەڕ "بوونی ئەو راگەیاندنانەی کە مەعریفەت پێشکێش دەکەن" ، لەبەرئەوەی ئەو هەڵسەنگاندنە ئەزموونکارانەی ئەم پرنسیپەیان بەپێی راگەیاندنی خۆیان بەکار دەهێنا، خودی ئەو پرەنسیپانەی دەردەخست کە هیچ مانایەکیان نییە. بەهیچ بینینێکی ئەزموونکاری ناتوانرێ ئەم بۆچوونەی ژێرەوە بەراورد بکرێت لەگەڵ پرەنسیپی لێکۆڵینەوەخوازی: حوکمێک کە لێکۆڵینەوەیەک لەبارەی ئەمرێکی واقیعەوە دەری دەبڕێ، تەنیا لە حاڵەتێکدا حوکمێکی راست و دروستە، کە بتوانێ بە پاڵپشتیی کۆمەڵێ بارودۆخی ئەزموونکراوی بەچاودیدە راستی و ناڕاستیی ئەو شتە دەربخات. یەکێکی تر لە بەڵگەکانی لەناوچوونی پۆزەتیفیستەکان ئەمە بوو، کە بڕوایان بەچەند پرەنسیپ و پێوانەیەک هەبوو، بەو پێیە زانستیش نەدەکرا وەک شتێکی مانادار تەماشای بکرێ.

راستە کە ئیتر بە گرینگی ناڕوانرێتە هەردوو بۆچوونی سەلماندن و بەتاڵکردنەوە، بەڵام کۆمەڵێ وانەی بەسوودمان فێر دەکەن، یەکەم وانە ئەوەیە فێرمان دەکەن روانینی گشتیمان بۆ واقیع پێویستی بە دووبارە چاوپێخشاندنێکی گرینگە. زۆر لە ئاینپەروەران بەراستی بڕوایان وایە زمانی ئاینی رووبەکی واقیعی هەیە کە پۆزەتیفیستەکان توانای ئەوەیان نییە ئەم رووە دەرخەن. لە راستیدا شیکردنەوە گرینگە ئاینییەکان هەڵگری چەند حوکمێکی جیهاننناسی تایبەتن، کە ئاڵۆزترە لەو حوکمانەی لەمەڕ پرۆسەیەکی مادی دەدرێن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەم حوکمانە ئیدیعای ئەوە دەکەن کە کۆمەڵێ راستیی مەزن لەبارەی شێوەی لێکۆڵینەوە ئاشکرا دەکەن. کاتێک ئەم رستەیە راڤە دەکرێ، ئەوە شێوە رووبکردنەوەیەکی واقیعی پێشکێش دەکات لەمەڕ ئەوەی کە روحێکی نادیار، هەمیشەیی، ئامادەی رەها و جیهانی رەها هەیە، پێوەندییەکی تایبەتی لەگەڵ ئەو کەسانە هەیە کە پشتیان بەخوا بەستووە و هەروەها ئەویش ئەوان رێنوێنی دەکات". کاتێ دەگەینە ئەو بڕوایەی کە پۆزەتیفیستەکان دەمانخەنە دوودڵییەوە، دەبێ هەوڵ بدەین ئەم شتە باشتر روون بکەینەوە، ئەو شتەی پێوەندیی هەیە بە ماناکانی تایبەت بە جیهانی دەرەوە. سەرباری لایەنە فاکتوالەکانی زمانی ئاینی، وانەیەکی تر کە ئەم دیدگایە فێری ئێمەی دەکات، ئەوەیە نابێ تەنیا زمانی ئاینی لە پێوەندی لەگەڵ واقیعدا تەماشا بکرێ. بۆ نموونە زۆر لە بەکارهێنانەکانی زمانی ئاینی بەتەواوی لەو زمانە دەچن کە ئێمە بۆ قسەکردن لەسەر کەسانێک و پێوەندیی نێوانیان بەکاریان دێنین وەک ئەوەی بڵێی "من بڕوام بە ویلیام هەیە".

وانەیەکی تر کە دەبێ فێری بین ئەوەیە نابێ وەک پۆزەتیفیستەکان مەسەلەی ساختەیی و راستی تێکەڵ بە یەکتری بکەین. ئێمە ناتوانین ئەم دوو شتە پێکەوە گرێ بدەین، پرسی ئەوەی کە چۆن "شیکردنەوەکان دەبنە شیکردنەوەیەکی ساختە" و چۆن "دەتوانین هەست بە راستیی شیکردنەوەکان بکەین".

ئەرکەکانی وتاری ئاینی

هەندێ لە بیرمەندان بڕوایان وابوو قسەکردن لەسەر مانای تایبەت بە زمانی ئاینی، باسێکی ئەوەندە گرینگ نییە، یان بابەتێکی بێسەروبنە، بۆیە ئەگەر چوارچێوەی پۆزەتیڤیستەکانمان پێ باش بێ لەمەڕ لێکۆڵینەوە لەسەر زمانی ئاینی، ئەوە لەو کاتەدا ئێمە هەڵەیەکی گەورەمان کردووە، بەبڕوای ئەوان قسەکردنێک کە خواش بگرێتەوە، چەند لایەنێکی گرینگتری هەیە. ئەو فەیلەسووفانەی خۆیان لە خۆهەڵتێقورتان لە سەلماندن و بەتاڵکردنەوەی ئەم باسە دوورخستەوە، هەر ئەوان زیاتر ئاوڕیان لەو شتە دایەوە کە فردریک فیرە پێی دەڵێ "شیکردنەوەی کاریگەر". ئەوان ڕەدوی ئاگەدارکردنەوەکەی لۆدڤیگ ڤیتگنشتاین (١٨٨٩–١٩٥١) کەوتن، ئەو ڕاگەیاندنەی کە دەڵێ "تەماشاکە و ببینە"، کۆمەڵێ ئەرکی گرینگی زمانیان دەستنیشان کرد: ئەرکی فرمانی و (ئەو پەرداخە ئاوەم بۆ بێنە)، ئەرکی ئەنجامدان و (من ئێستە هاوسەربوونی هەردووکتان ڕادەگەیەنم) ئەرکی پرسیاری (سەعات چەندە؟). لە ئاڵوگۆڕی زمانەوانیماندا مرۆڤەکان ئەم شێوە ئەرکە زمانەوانییە گرینگانەیان هەیە. گونجاو نییە ئەم شێوە حاڵەتانە بە حاڵەتی پەرەنسیپی لێکۆڵینەوە دابنێین.

کۆمەڵێ تیۆری نوێ و نایاب ڕاگەیەندراوە لەمەڕ ئەرکە جۆرەوجۆرەکانی زمانی ئاینی، یان بە شێوەیەکی تر لەبارەی ئەرکە جۆرەوجۆرەکانی زمانی ئاساییەوە لە بواری ئاینیدا. پۆزەتیڤیستەکان هەوڵیان دا شیکردنەوەکان پێوەست بکەن بە کۆمەڵێ حاڵەتی بەچاوبینراو. بەڵام ئەو فەیلەسووفانەی بڕوایان بە شیکردنەوەی ئەرکخوازی هەبوو، لە جیاتیی ئەوەی ڕاگەیەنەری ئەو مەرجە ماناداریە بن کە زمان بە واقیعی دەرەوەی خۆی دەبەستێتەوە، هەوڵیان دا لە ئەرکەکانی زمانی ئاینی تێ بگەن. دەیانویست بزانن ئەم زمانە چ ئەرکێکی هەیە. بۆیان دەرکەوت زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیی ئاڵۆزە و بەپێی گۆڕانی مەبەستە هەمیشەییەکانی مرۆڤ خۆشی دەگۆڕێ. زمانی ئاینیش لە خزمەتی دەستەیەک لە مەبەستە تایبەتییەکانی مرۆڤە.

یەکێک لە سەرەتاترین پێشەوایانی ئەم ڕەوتە بریس ویت (١٩٠٠–١٩٩٠) بوو، ناوبراو ڕای گەیاند کە ئەرکی ڕاگەیاندنە ئاینییەکان لە بناغەوە ڕێک لە ئەرکی ڕاگەیاندنە ڕەوشتییەکان دەچێ، یەکێ لە ڕووە دیارەکانی زمانی ئاینی ئەوەیە، کۆمەڵێ حیکایەتی لەخۆ گرتووە یەکێک لە ڕووەکانی ژیانی ڕەوشتی پێشان دەدات و مرۆڤیش بەرەو ئەو شێوە ژیانە هان دەدات، بۆ نموونە حیکایەتی "سامری" چاککار، یان ئەو چیرۆکانەی باس لە هاودەردیی عیسا لەگەڵ خەڵکیدا دەکەن. بەبڕوای بریس ویت بۆ ئەوەی ئەم چیرۆکانە بگەنە دڵی خەڵک پێویستیان بەوە نییە چیرۆکی ڕاستەقینە بن، یان تەنانەت خەڵکیش بەڕاستیان بزانێ، "بریس" پێوەندیی نێوان حیکایەت و ژیانی ڕەوشتخوازی، بە پێوەندییەکی (سایکۆلۆجی و هۆکاری) دادەنێ، چون بڕوای وایە زۆربەی خەڵکی ئەگەر لەژێر کاریگەری بڕێک لە حیکایەتەکانەوە کارەکانیان ئەنجام بدەن، ئەوە بێگومان ئەو کاتە ئاسانتر ئەو

هەوڵنامەی کتێب

کارانه بەئەنجام دەگەن.

بریس ویت، لە شیکردنەوەکەیدا جەختی کردووەتەوە سەر یەکێک لە گرینگترین ئەرکە گرینگەکانی زمانی ئاینی: ئەویش ئەرکی راگەیاندنی مەبەستە رەوشتییەکان و هاندانە بۆ پێڕەوکردنی رەفتاری رەوشتانە. هەوڵەکانی بریس ویت بۆ شیکردنەوەی ئەرکخوازانەی زمانی ئاینی، بووە هۆی گۆڕینی ئەم زمانە بۆ زمانێکی تەواو رەوشتخوازانە، بەڵام ئەو شێوەیەش بە حیکایەتی هەمەچەشن ئاڵاووالا کراوە. ئەم چەوتییە دەکرێ لەگەڵ هەڵەی پۆزەتیفیستەکان بەراورد بکرێ کە هەوڵیان دا شیکردنەوە ئاینییەکان بۆ کۆمەڵێ واقیعی ئەزموونگەری بگۆڕن. دۆناڵد هادسن (١٩٤٠–) پێی وایە ئەم شێوە هەڵانە، پێشێلکردنی (قووڵاییی رێزمان)ی ئاینییە، لەبەرئەوەی وتاری ئاینی، سیفەت و ئەرکی تایبەت بەخۆی هەیە بۆیە بەبڕوای ئەو، ئەرکی فەیلەسووفەکان روونکردنەوە و نیشاندانی حاڵەتی کارکردنی ئەو زمانەیە و هەروەها وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارەی کە رۆڵی ئەو شێوە زمانە چییە.

پاولّ فۆن بەرن (١٩٢٤–) پێی وایە زمانی مەسیحی کەوتووەتە پەڕاوێزی زمانەوە، فۆن بەرن وەک پێڕەوکەرێکی بۆچوونەکانی ڤیتگنشتاین زمانی مرۆییی وەک دیاردەیەکی ئاڵۆز دەبینێ، پێی وابوو ئەو زمانە لە گەمەی زمانەوانیی هەمەچەشن دروست بووە. خوازەی "گەمە زمانەوانییەکان" ئاماژە بە رەفتارە زمانەوانییە تایبەتییەکان دەکات کە مرۆڤ سوودی لێ دەبینێ بۆ گەیشتن بەبڕێک لە ئامانجەکانی:"فرماندان، وەسفکردنی دەرکەوتنی شتێک، رادەربڕین لەمەڕ رووداوێک، فۆرمبەخشین و تاقیکردنەوەی تیۆرییەک، خستنەرووی بەرەنجامی تاقیکردنەوەیەک لەسەر هێڵی بەیانی و خشتەدا... نووسین و خوێندنەوەی چیرۆکێک.... رۆڵبینینێک... گۆرانی چڕین... هەڵهێنانی نهێنییەک.. نوکتەدروستکردن و گێڕانەوەی.. شیکردنەوەی هاوکێشەی بیرکاری.. داواکردن، سوپاسکردن، نەفرەتلێکردن، پێشوازیکردن و بەخێرهاتن کردن، نوێژکردن.

پەیڕەوانی ڤیتگنشتاین قسەیان لەسەر ئەدەب و زمانی عیشق و رەوشت و ئاین و شتەکانی تر دەکرد، لەنێو چالاکییە زمانەوانییە مرۆییەکاندا شوێنێکی تایبەتیان بەخشی بەمجۆرە زمانە. لە هەر گەمەیەکی زمانەوانیدا لەمەڕ ئەوەی واژەکان لەنێو بنیاتی خۆیاندا چ رۆڵێک دەبینن یاسا و رێککەوتنێکی گشتگیر هەیە. بۆ نموونە بڕوانە وشەی "رەق"، ئەم وشەیە یەک مانای هەیە کاتێ بۆ باسکردنی جەستەیەکی رەق بەکار دەهێنرێ وەک لایەنی فیزیکی، بەڵام ئەگەر هاتوو ئەم وشەیە بۆ کەسێک بەکار هێنرا کە لەلایەن ئاکارەوە کاراکتەرێکی رەقی هەیە ئەو کاتە ماناکەی جیاواز دەبێ. بێگومان لە هیچ کتێبێکدا یاسایەک بۆ گەمە زمانەوانییەکان دانەنراوە، بەڵام ئەندامانی هەر کۆمەڵگەیەکی زمانەوانی تا ڕادەیەک بەشێوەیەکی ناهۆشمەند پێڕەوی ئەم یاسایە دەکەن. فەیلەسووفان ئاشکراکەری ئەم یاسایەن.

فون بەرن بۆ دەستنیشانکردنی پێگەی زمانی مەسیحی لەنێو نەخشەی زمانەوانیدا، ئاماژە بە بەشگەلێک لە زمانی مرۆیی دەکات، کە زۆر لە سەنتەری "روون و یاساداری" زمانەوە دوورن، (کە

لەوێدا بە دەگمەن تێنەگەیشتنێک روو دەدات)، بەپێی بۆچوونی ئەو، رەگەزدۆزی، شیعر، پارادۆکس، بڕێتین لە چەند چالاکییەکی زمانەوانی کە لێکچوونێکی زۆر نێزیکیان لەگەڵ زمانی مەسیحیدا هەیە. رووە هاوبەشەکانی ئەم دووانە بڕێتییە لەوەی هەردووکیان مەبەستیان شتێکە کە ئێمە پێش ئەوەی بتوانین بیڵێین، ئەوان دەیڵێین، هەوڵیش دەدەن وشەکان بەشێوەی پاش مانا بەکار بێنن، ئەوەندەش ئەو وشانە بەرەوپێش بەرن تا دەگاتە سنووری بێمانایی. بڕوانە چۆن رەگەزدۆزییەک، دەبێتە هۆی درێژکردنەوەی زمان (دەرگە دەرگە نییە کاتێ نیوەکراوە بێ)، یان ببینن کە زمانی شاعیرانە چۆن دەیەوێ سنووری ئاساییەکانی زمان بەجێ بهێڵێ (چاوانی تۆ پڕ شەوقترن لە ئەستێرەکانی ئاسمان).

فۆن بڕوای وایە کە کولتووری ماتەریالی رۆئاوا پاڵمان پێوە دەنێ لە سەنتەر و شوێنە ئاسایشەکانی زمان بژین، واتە لە بەشەکانی وەک زمانی زانستی، ئابووری، مێژوو، ئیدراک. بەڵام ژیانی مرۆڤ لەنێو سەنتەری زماندا دەبێتە هۆی ئەوەی بێبەش بێت لە بەشێک لە ئەزموونە دەوڵەمەندەکان و لە هەندێ شێوەی بوون لە جیهاندا. بەبڕوای فۆن رۆڵێ زیندووی زمانی ئاینییە کە هەندێک لە رووە مرۆڤایەتییەکەمان رادەگەیەنێ. ئەوەش نیشان دەدات کە مەسیحییەکان نایانەوێ خۆیان لە سەنتەری ماتەریالی زماندا ئابڵووقە بدەن، بگرە ئەوان هەوڵ دەدەن لەبارەی جیهان و مرۆڤەوە شتگەلێ بڵێین کە بە زمانی ئاسایی و زانستی وتنیان مەحاڵە. "خوا مەسیحی لەپاش مردن زیندوو کردەوە"، ئەگەر مەبەست لە رووداوێکی مێژوویی بێت ئەم رستەیە نموونەیەکە لە پەڕاوێزی وتنی مەسیحی کە بە هەڵە تێگەیشتنی لەبارەوە کراوە. لە راستیدا ئەم رستەیە کە باس لە بڕوا دەکات و هەوڵدانە بۆ قسەکردن لەسەر مەسیح و بەردەوامی لایەنگیری و کاریگەرێتیی ئەو، هەوڵی داوە زمان بەرەو سنووری خۆی ببات، ئەو کاریگەرییەی ئەم رستەیە لای بڕواخوازان دروستی دەکات جیاوازە لەوەی کە لای خوا دروست دەبێ. قسەکردن لەسەر خوا "کە کەسایەتییە بەڵام کەس نییە"، قسەکردنیش لەسەر "جەستەیەکی رۆحانی" کەوتوونەتە پێشەوەی نموونەکانی "پەڕاوێزی قسەکردن"ی مەسیحییەوە.

ئەوان هەستاون بە شیکردنەوەی ئەرکی زمانی ئاینی، بەئاشکرابوونی کۆمەڵە ئەرکێکی جۆرەوجۆر یارمەتییەکیان پێشکێش بەم زمانە کردووە. ئەم فەیلەسووفانە لە بەردەوامیی کارەکەی ڤینگنشتاین پێڕستێکیان ئامادە کردووە، ئەوەمان پێ دەڵێن کە لە بواری ئایندا بە شێوەی جۆرەوجۆر سوود لە زمان وەردەگیرێ وەک: نوێژکردن و پەرستکاری، وتنەوەی وەعز و ستایشی ئاینی، دڵدانەوە، هاندان، پێشاندانی وەفاداری و زۆر شتی تر. بەمجۆرە فۆن و هەموو ئەوانەشی کە بڕوایان بەشیکردنەوەی ئەرکخوازانە هەبووە، لە بەردەم ترسی خزانبوون بەرەو جۆرێک لە بڕواخوازی، بڕواخوازی بۆچوونێکە بڕوا لە رەخنە بەدوور دەگرێ. زمانی ئاینی خاوەن خەسڵەت و کاریگەری خۆیەتی، بۆیە نابێ ئەمەش بکەوێتە نێو هەمان ئەو پرس و لێپرسینەوە زمانەوانییەی کە لە بوارەکانی تردا روو دەدا. بەبڕوای فۆن ئەم پرسیارە پرسیارێکی نابەجێیە کاتێ دەڵێ ئاخۆ

وشەی خوا ناوی کەسێکە یان شتێکە؟، یان بەشێوەیەکی تر ئاخۆ شتێکی مەوزووعی هەیە کە بشێ ئەو ناوەی لێ بنرێ؟، ئاخۆ ئەم وشەیە پێوەندیی بە شتێکی واقیعییەوە هەیە؟. هەموو ئەم پرسیارانە پێوەستن بە شتی فیزیکی یان ئەو شتەی کە پێوەندییان بە واقیعەوە هەیە. بەڵام ئاین ناتوانێ داواکاری ئەوە بێ کە بنیاتترین وشەی خۆی (واتە وشەی خوا کە بەهێزترین و لەسەرترین وشەی ئاینییە) بکاتە پاشکۆی کۆمەڵە یاسای بوارەکانی تری زمان، کە لەوێدا ناولێنان و مەرجەع کلیلێکی تەکنیکییە. لە کۆمەڵگە ئاینییەکاندا تەنیا تەرکیزکردنە سەر پرۆسەی ئەرکی زمانی ئاینی، دەبێتە هۆی پشتگوێخستنی زانیاریی پێوانەیی. وا پێ دەچێ ئەوانەی بڕوایان بە شیکردنەوەی ئەرکخوازی هەیە، لەم بوارەدا خۆیان دابێتە دەست را و بۆچوونی پۆزەتیفیستەکان کە پێیان وابوو زمانی ئاینی مانای مەعریفەتبەخشی نییە، بۆیە هەوڵیان دا مانایەکی تر بۆ زمانی ئاینی بدۆزنەوە: مانای ئەرکخوازی. بەهەرحاڵ "فۆن بەرن" و زۆربەی بیرمەندە ڤینگنشتاینییەکان سەرنجی ئێمەیان بۆ لای پێوەندیی قووڵی نێوان زمان لەگەڵ زۆربەی بوارەکانی تری ژیان راکێشاوە. ئەوان بوونە هۆی ئەوەی پێمان وابێت بەشێکی زۆر گەورەی مرۆڤایەتی لە راستیدا لەوێوە سەرچاوە دەگرێ کە ئێمە کۆمەڵێ بوونەوەری زمانەوانین. بەهەرحال فۆن بەرن ئەو کاتە بەتەواوی و بەشێوەیەکی ئاراستەکراو دەتوانێ زمانی ئاینی بخاتە پەراوێزەوە کاتێ کە توانی وەکو پۆزەتیفیستەکان زمانی زانست و زمانی ئاسایی بکاتە سەنتەری چالاکییەکانی خۆی. راڤەیەکی دڵنیاکەر و رەنگیشە قبووڵتر ئەوەیە کە بڵێین زمانی ئاینی وەک زمانی زانستی لە رووی وردی و ماناداریی‌یەوە خاوەنی کۆمەڵێ پێوانەی دەروونی تایبەت بەخۆیەتی و پێوانە زانستییەکانیش لە پێوانە ئاینییەکان لەپێشتر نین.

سەرباری ئەوەش وا پێ دەچێ فۆن بەرن بە تەواوی هەستی بە بنیاتی ئاڵۆزی زمانی ئاینی نەکردبێ. زمانی ئاینی هەڵگری راگەیاندنی میتافیزیکی، ئیتیک و مێژووە، ئاینپەروەرانیش ئەم شێوە راگەیاندنانە وەک کۆمەڵێ حوکمی میتافیزیکی و ئیتیکی و مێژوویی وەردەگرن. فۆن بەرن بەگۆڕینی زمانی ئاینی بۆ چالاکییەک کە راگەیەنەری بۆچوونێکی تایبەتە لەمەڕ جیهان، ئەم پرسیارە گرینگ و بنەڕەتییە بەبێ وەڵام بەجێ دەهێڵێ: ئاخۆ دەتوانین بە زمانی ئاسای شتێک بڵێین لەسەر راستیی بێکۆتایی (کە لێرەدا مەبەست لە خوایە)؟؟، لەلایەن ئاینپەروەرانەوە ئەو راستییە خوایە؟

بیرمەندانی تەقلیدی وەک ئاکیۆناس دەڵێن، بۆچوونەکەی بیورنس (وەک بۆچوونەکانی براسوایت و زۆربەی لایەنگرانی کردارخوازی شیکەرەوە) ناکرێ بە جیدی وەرگیرێت، ئەوان هەمیشە لای خۆیانەوە لە دڵی چیرۆک و زانیاریی ئاینییەکانەوە هەندێ راستی دەرەکی رادەگەیەنن، یان هیچ نەبێت خۆیان سەرقاڵ دەکەن بە خواپەرستی و هەڵسوکەوتی ئاینەکانی ترەوە کە لەسەر هەمان ئەو راستییە دەرەکییانە بنیات نراون.

هەوڵتامەی کتێب

زمانی ئاینی وەک سیمبول

زۆر لە فەیلەسووفان لە بەرامبەر کاری کردارخوازییە شیکارییەکان تووشی نائومێدی بوون، هەروەک چۆن بەرامبەر بە لێکدانەوە شیکارییەکانیش تووشی هەمان حاڵەت بوون. پرۆسەی لێکدانەوەی شیکاری ئەوەی رەت کردەوە بەشێوەی درک و هەستەکان مامەڵە لەگەڵ زمانی ئاینی بکات، بەڵام ئەرکخوازی شیکاری هەوڵی دا بۆ ئەو تیۆرە کەسانێک بدۆزێتەوە کە لە بناغەوە لەسەر بیری نائیدراکی بۆچوونەکانیان بنیات دەنێن. زۆر لە فەیلەسووفە هاوچەرخەکان دان بەوەدا دەنێن کە زمانی ئاینی مانایەکی درک پێکراوی مەشروعییانەی هەیە، بەڵام ژمارەیەک لە فەیلەسووفەکانی تر بڕوایان وابوو ناکرێ ئەم زمانە بکرێتە زمانێکی راستەقینە. هەروەها سەختیشە بتوانرێ بەشێوەیەکی هاوبەرامبەری بوترێ خوا لای زانایانی ئاینی بووە بە تیۆرێکی بنەڕەتیی هاوچەرخ. فەیلەسووفەکان و پیاوانی ئاینیش هەردوولایان لەوە دەترسن کاتێ کە باسی خوا بکەن، بکەونە نێو هەڵەی تێکەڵکردنەوە، واتە تێکەڵکردنی خوا و مرۆڤ پێکەوە، واتە کاتێ باس لە خوا دەکرێ، وەک مرۆڤێ باسی بکەین. هەروەها تیۆری پێوانەی تەقلیدی بەس نەبوو بۆ ئەوەی لە شیکردنەوەکانیان لە بەمرۆڤکردن دوور کەونەوە، زۆر لە بیرمەندانی پاش ئەوان کۆمەڵێ ڕاڤەیان لەمەڕ لێکدانەوەی هاوبەرامبەری پێشنیار کرد: هەندێکیان قسەیان لەسەر مۆدێلی خواناسی کرد، هەندێکیان باسیان لە "چیرۆک" کرد، هەندێکیشیان قسەیان لەسەر "میتافۆر" کرد، تا ئێستەش هەندێکیان قسە لەسەر "مەتەڵ و چیرۆک" دەکەن وەک مۆدێلێکی بنەڕەتی بۆ وتاری ئاینی.

پسپۆڕی بواری خواناسی پاوڵ تیلیچ بەو هەڵوێستەی ناسرا بوو دەیگوت قسەکانی خوا سیمبولین. تیلیچ وەک زۆربەی لێکۆڵەرەوانی تر هەستی بەوە کردبوو، ئەو ڕاگەیاندنانەی دەڵێن "خوا لەگەڵ پەیامبەرەکانی دەدوا"، یان "خوا چاوەدێریکەری منە" تەنیا بڕێتی نین لە بۆچوونێک بۆ دەربڕینی راستەقینە، سەرباری ئەوانەش، خوا تەنیا بەجوولانەوەی ژێدەنگەکانی قوورگ قسە ناکات و خواش بەو شێوەی کە ئێمە لە چەمکی چاوەدێریکەر گەیشتووین چاوەدێری ناکات. بەشێوەیەکی گشتی ژمارەیەکی زۆر بار و حاڵەتی سیمبولی لە قسەکردنی ئاساییدا هەن. بۆ نموونە ئێمە قسە لە "دەمی ڕووبار " دەکەین و یان دەڵێن کارەکتەری مەسیح کارەکتەرێکی "ڕەق" بوو. لە وتاری ئاساییدا، ئەم جۆرە سیمبول و قسە میتافۆرییانە دەکرێ لە دەرەوەی راستیدا مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ. بۆ نموونە دەتوانین ئەوە شی بکەینەوە کە ڕووبار "دەمی" هەیە، بەو شێوەی کراوەیەوە و لەوێوە ئاوی لێ دێتە دەرێ. یان مەسیح کارەکتەرێکی "ڕەقە" مانای وایە ئەو کەسە سەربەخۆیە و توانای خۆڕاگریی لەژێر پاڵەپەستۆدا هەیە.

هەموو ئەم حوکمانە بڕێتین لە حوکمی پێشبینی، ئاماژەن بە پێوەندی و سیفەت و چالاکییەکانی سەبجێکت. کەواتە بۆچی تیلیچ ڕازی بوو بەوەی دەکرێ حوکمە سیمبولییە ئاساییەکان

هەوڵنامەی کتێب

لێکدانەوەی هاوشێوە بدەن بەدەستەوە، کەچی تیلیچ جەخت لەسەر ئەوە دەکات ئەم حوکمە بۆ زمانی ئاینی نابێ؟ بەپێی بۆچوونی ئەو کاتێ خوا دەبێتە بابەتگەلی وەک جەختکردنەوە، هەرچی مومتەلەکات، پێوەندی، چالاکییەک کە دەردێتە پاڵی، رووبەکی سیمبولی وەردەگرێ، لەبەرئەوەی خوا مەزن و بالایە، بێ کۆتایی و بێ سنوورە، سنووردار نییە لە ڕێگەی بنیاتیبوونی بوونەوەرێکەوە. تیلیچ "بەتەواوی یەکێکی تر" ئاماژە بۆ خوا دەکات، ئەو ئەم تێرمە بەکار دێنێ تا پێمان بڵێ خوا جیاوازییەکی بنەڕەتی هەیە و لە هیچ شتێک لەو شتانە ناکات کە ئێمە دەیناسین. هەروەها دەڵێ هەر لە بنەڕەتەوە خوا بوونەوەرێک نییە، بەڵام "بناغەی هەموو بوونەوەرەکانە". بەپێی بۆچوونی ئەو خوا بوونەوەرێکی بێ کۆتاییە و بنیاتی بێ کۆتاییبوون، ئەوی سنووردار نەکردووە، ئاشکرایە تیلیچ، قسەکردنی راستی لەسەر خوا بەناڕاستی دەزانێ، لەبەرئەوەی بڕوای وایە ئەم جۆرە قسانە دەبنە هۆی ئەوەی خوا لە بەرامبەر هەموو بوونەوەرەکانی تر وەک بوونەوەرێکی تایبەت و بەش بەش بێتە پێش چاو. ئەمەش ئەو بۆچوونە چەوتەیە کە پێی وایە خوا بوونەوەرێکە لە جۆری دیاریکراو، هەڵدەستێ بەئەنجامدانی هەندێ کار وا دادەنرێ کە ئەو کارانە دەبنە هۆی ڕەتکردنەوەی ئەوپەڕێتی خوا. لە لای تیلیچ خوا لەپاش هەموو ئەو شتانەیە. بۆیە بەهیچ شێوەیەک ناتوانرێ دەستنیشانی ئەوە بکرێ کە ڕاگەیاندنە سیمبولییەکان لەبارەی خواوە چ حوکمێکی ڕاستەقینە وەدەست دێنن. هەرگیز هیچ نییە و ناکرێ پڕ بەپێستی خۆی مانای خوا بگەیەنێ، هەروەها ناشکرێ وێنەیەکی خوا لە ڕێگەی بەڵگە زمانەوانییەکانمان بخەینە روو. بەمجۆرە هەرگیز هیچ کەسێک ناتوانێ بەڕێزەوە داوای شتومەکێ یان سیفەتێک بکات کە خوا هەیەتی، تەنیا لە حاڵەتێکدا کە خوا ئەو شتەی هەبێ. ڕاستی و جۆرایەتی و ساختەکاری بەتەواوی کۆمەڵێ کاری لابەلایین.

کەچی تیلیچ پێی وانییە لە دەرەوەی هاوشێوەکاری بکرێ سیمبولی ئاینی بەکار بهێنرێ، بەڵام پێی وایە دەکرێ شەقامێک بێ بۆ ئیلهام، مانایەک بێت بۆ وردبوونەوە لەسەر "گرینگیی ناکۆتایی"، هەروەها بۆنەیەک بێ بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی خوا. تیلیچ ئەم دوو وشەیەی "نیشانە" و "سیمبول"ی لە پشتەوەی خۆیان بۆ شتێکی تر روون کردووەتەوە."نیشانە"ی نموونەیی (بۆ نموونە چرای سوور لەسەر چوارڕاکان) ئاماژە بەخۆی ناکات، بگرە پێویستە بۆ ڕاگرتنی ئۆتۆمۆبێلەکان.

سەرچاوەکان:

Reason and Religious Belief
An Introduction to the Philosophy of Religion
Oxford University Press 1993

هەولێر کتێب

خۆشەویستی چییە؟
دەمەتەقێیەکە لەگەڵ لاش نۆڕێن

کاتێک لاش نۆڕێن من لەسەر عەرەبانەی کەمئەندامان دەبینێت، بۆ تەنیا ساتێکیش بەو شێوە پڕ لە هەست و سۆز و بەزەییەی کە من لەسەری راهاتووم، سەیرم ناکات، هەروەکو من بەو شێوەیە نەبینێت، یان نەوێرێت ڕووبەڕووی ئەم کەمئەندامییەم ببێتەوە.

لاش نۆڕێن دەیەوێت هەموو شتێک بزانێت و بەبێ شەرم پرسیار دەکات. من هاتووم بۆ گۆتلاند[2] تا هەوڵ بدەم و تۆزێک لە ژیانی لاش نۆڕێن تێ بگەم، بەڵام ئەو دەست بەسەر بارودۆخەکەدا دەگرێت و دەکەوێتە پرسیارکردن:

– ئەسپەکە چی کرد؟

– بەپشتدا کەوتیتە خوارەوە؟

– دەتەوێت سەرلەنوێ دەست پێ بکەیتەوە[3]؟

دەستبەجێ ئەو وێنەیەی لەلای خۆم سەبارەت بەلاش نۆڕێن بۆ خۆمم دروست کردبوو، ئاشکرا دەبێت: کە ئەم نووسەرە، مرۆڤەکان، ئەزموونەکان و تراجیدیاکان کۆ دەکاتەوە، چونکە ژیان و چارەنووسی خەڵکی پێویستە، بۆ ئەوەی شانۆنامەکانی بنووسێت.

دوای ئەوە لاش نۆڕێن ددان بەوەدا دەنێت، کە زیندەخەونێکی ناخۆش و دێوزمە ئاسای هەیە و هەمیشەش دووبارە دەبێتەوە، کە لە پڕ لە خەو خەبەری دەبێتەوە، هەست دەکات ناتوانێت جەستەی بجوڵێنێت. هەروەکو من دەبێتە کەمئەندام و بەکورسیی عەرەبانە ئاسای کەمئەندامان دەڕوات.

کاتێک دەگەم، لاش نۆڕێن بە پایسکیلێکی بچکۆلەوە چاوەڕوانیم دەکات و بەرەو ناو هەرسێ خانووە بەردینە جوان و رووناکەکانیم دەبات. تیشکی رۆژەکە بڵاو بووەتەوە. ئێمەش لە دەرەوە، لە پاڵ تاشەبەردە وشک و رووتەڵەکاندا دادەنیشین و لە کوپی گەورەدا قاوە دەخۆینەوە. تیشکی

وەرگێڕانی لە سوێدییەوە[1]: دانا رەئووف

رۆژەکە بەناو لەوەڕگەی مەڕ و مانگا و کێڵگە فراوان و پێدەشتەکاندا بڵاو بووەتەوە. (ئانیکا) کێکی بەدارچینییەوە بۆ کردووین و بەقاوەکەوە دەیخۆین. (ئانیکا) ئەکتەرە. لە پایزدا، لە کاتی نمایشکردنی شانۆنامەی (ئاوی وەستاو)ی لاش نۆرێن خۆیدا، کە بۆ شانۆی جوولەکە لە ستۆکهۆڵم کاریان تێدا کرد، یەکترییان دیوە. کێکە دارچینییەکە زۆر خۆشە، لاش نۆرێن و ژنە تازەکەشی، (ئانیکا)ی ئەکتەر، لەوە دەچێت لەم شوێنەدا پێکەوە بەختیاربن.

دواتر من بواری ئەوەم بۆ دەڕەخسێت پرسیاری لێ بکەم و گفتوگۆکەمان دەست پێ بکەین. سەرەتا لێی دەپرسم ئاخۆ نیازی ئەوەی نییە بەیەکجارەکی بگوێزێتەوە و لەم دوورگەیە بژی؟

– هیوادارم. من زۆر حەز دەکەم، کە لێرە بم.

لە پڕ لایەنێکی تری خۆیم بۆ ئاشکرا دەکات، کە تەواو بە من نامۆیە. ئەم نووسەرە گەورەیەی سوێد، کە لە دوای "ئینگمار بیرگمان"ەوە لە هەموو کەسێک زیاتر لەسەری نووسراوە، فرە بەرهەمە و بەردەوام خاوەنی پرۆژەی تازەیە. ئەم نووسەرە کە بەدیدێکی رەش ناوزەد کراوە و بەرهەمەکانی مۆرکێکی پڕ لە نائومێدی و شەڕی نەوەکان لەخۆ دەگرێت. خەون بەوەوە دەبینێت کە بەتەواوەتی و بۆ یەکجارەکی لە دنیای ئەدەب و شانۆ دوور بکەوێتەوە، لە بریی ئەوە باخێکی گێلاسی ژاپۆنیی تایبەت بەخۆی بڕوێنێت و باخچەکانی بژار و پاک بکاتەوە.

– یەک دوو ساڵی تر بەکاری دەرهێنانی شانۆییەوە خەریک دەبم و دوای ئەوە دەکشێمەوە و خۆم بڕیار لەسەر کاتی خۆم دەدەم. من هەر زۆر بە پەرۆشی ئەوەوەم بەتەواوەتی لە هەموو شتێک دوور بکەومەوە و تەنیا هەر لێرە، لەم شوێنە بم. پێم خۆشە ئەو قۆناغە ئەکتیف و پڕ لە کارەم تەواو بکەم.

_ واز لە نووسین دەهێنیت؟

– نەخێر، بەپێچەوانەوە، ئەو کات دەتوانم بەتەواوەتی خۆم بۆ نووسین تەرخان بکەم.

– دایک و باوکت سەبارەت بە پیشەکەت، وەکو نووسەر دەیانوت چی؟

– هەر زۆر دوودڵ و نائارام بوون. ئەوان دەیانویست نووسین وەکو کارێکی لاوەکی وەربگرم، لە بریی ئەوە پیشەیەکی تەواوەتیم هەبێت. دایکم دەیویست من ببم بە قەشە، خۆی لە بنەماڵەیەکی قەشەدا گەورە بووە.

– چۆن باسی گەورەبوونی خۆت لە هوتێلی خێزانەکەتان، لە ناوچەی گێنارپ دەکەیت[٤]؟

– کاتێکی خۆش بوو. لە زۆر رووەوە کاریگەریی هەبووە لەسەر من، هەموو جۆرە مرۆڤێکی لێ کۆ دەبووەوە. لە ژووری نانخواردن، شوێنی دانیشتن بەپێی ئاستی چینایەتی دیاری کرابوون: باشترین شوێنەکان، مامناوەندی... هتد. ژووری قاوە و چا خواردنەوە و هەروەها شوێنە خراپەکان. تێکەڵەیەکی سەیروسەمەرە بوو. ریتوالەکانی بەخاکسپاردن، ژن و ژنخوازی و

ئاهەنگگێڕان و کەسانێکی زۆری سەرخۆش و بەدمەستەکان. هەموو لەم هۆتێلەدا کۆ دەبوونەوە. ئەو جووتیارانەی کە کێڵگەکانیان بەهۆی بەدمەستی و مەی خواردنەوەوە لە دەست دەدا و چەندین تراجیدیای تر، بەڵام ژیانێکی ئێجگار قەرەباڵغ بوو، ژیانی رۆژانە زریانێکی گەورە بوو لە هاتوچۆی بونیامەکان.

– شتێکمان لەبارەی منداڵیی خۆتەوە بۆ بگێڕەرەوە؟

– تەمەنم شەش ساڵ بوو کە هاتم بۆ گێنارپ. لە یەکەم رۆژەکانی قوتابخانە کە دەستم پێ کرد، چەند کوڕێک منیان بە عەمودێکی کارەباوە بەستەوە و بەوایەرێک کەوتنە لێدانم، هەر لەبەرئەوەی من بەشێوەیەکی سەیر قسەم دەکرد. ئەمە راچڵەکین و شۆکێکی گەورە بوو بۆ من، کاریگەرییەکی قوواڵی تێ کردم. لێرەوە ناچار بووم بەرگری لە خۆم بکەم، زیاتر ببمە کەسێکی بێباک و کەللەڕەق. زۆر گرانە لە پڕ بکەویتە ناو گوندێکی ناوچەی (سکۆنە)وە[5]. خانەوادەکەشم خاوەنی پیشەگەلێکی تایبەتمەند بوون، هۆتێلیان هەبوو، باوکم بەدمەست بوو. ئا ئەمە بەشێوەیەکی بەهێز کاری تێ کردووم و بووەتە بەشێک لە من.

– چۆن؟

– زۆر ئاسانە بۆ من خۆم لەو کەسانەدا ببینمەوە کە لە دەرەوەی سیستمە کۆمەڵایەتییەکاندان، من لەمە دەگەم و دەیانناسمەوە.

– بۆچی لە تەمەنی پازدە ساڵیدا لە گێنارپەوە گەڕایتەوە بۆ ستۆکهۆڵم؟

– لەلایەکەوە لەبەرئەوەی ژیانی ماڵەوە زەحمەت و دژوار بوو، لەلایەکی تریشەوە دەمویست بێم بۆ ستۆکهۆڵم تا ببم بە نووسەر.

– بیری ماڵەوەتان نەدەکرد؟

– کەڵکم ناسی و بۆ ماوەی سێ ساڵ لە شەقامی ریدەرگاتان[6] لەلای ئەو دەژیام، بۆیە هێندە بیری ماڵەوەم نەدەکرد. ئەو کچە دە ساڵ لە من گەورەتر بوو، من تەنیا تەمەنم شازدە ساڵان بوو، ئەویش بیست و شەش ساڵ بوو.

– برایەکتان لە گێنارپ دەژیا، چ جۆرە پێوەندییەکتان بەیەکەوە هەبوو؟

– زۆر نا. ئەو ئەندازیاری خانووبەرە بوو. ئێستا خانەنشینە و دە ساڵ لە من گەورەترە. ژیانێکی تایبەتمەندیی خۆی هەیە، جیهانێکی تایبەتمەند. شتێکی ناخۆش و گرانیش نییە، کە ئێمە هیچ پێوەندییەکمان نییە. ئەوە واقیعێکە و پێی رازی بە.

– چی وای لە تۆ کردووە کە بەردەوام بیت لە نووسیندا؟

– من وزەیەکی بەهێزم هەیە. چەندین شانۆنامەی نووسراوم هەن، بەڵای خۆمەوە لە ئاستێکی

هەوڵنامەی کێبڕکێ

باش و بەرزدان، بەڵام تاکو ئێستا نە بڵاوم کردوونەتەوە، نە ناردوشمن بۆ شانۆکان. من هیچ پێویستییەکم بە کاردانەوە و ستایشێک نییە بەرانبەر ئەم شانۆنامانە. تەنیا لەو کاتانەدا دەریان دەهێنم کە پێویستم بە پارەیە. ئەم شانۆنامانە تا لە چەکمەجە و سەر رەفەکاندا بمێننەوە، من خاوەنیانم و مولکی خۆمە. ئەوانەشی کە بڵاو دەکرێنەوە یان لەسەر شانۆکان نمایش دەکرێن، زۆر لەمێژە نووسیومن.

– بۆچی لە تەمەنی چل و نۆ ساڵیدا بوویتە ریژیسۆر؟

– (یان مالمشوێی) و (ماریا یۆرانزۆن)[۷] بیریان لە شانۆنامەی (سەمای مەرگ)ی ستریندبیری کردبووە و پرسیاریان لە من کرد کە کاری ریژیان بۆ بکەم. من لەوەوبەر بەهیچ شێوەیەک بیرم لە کاری ریژی نەکردبووەوە، بەڵام بیرم کردەوە بونیام دەتوانێت هەوڵێکی لەگەڵدا بدات. بەهەرحاڵ دەتوانین هیچ نەبێت دەست بکەین بە خوێندنەوەی.

– وەکو بەڕێوەبەر چۆنیت؟

– باشم، زۆر باش.

– چۆن؟

– نا، تەنیا گاڵتەم کرد. من حەزم بەوەیە کە سەرپەرشتیار بم و بڕیار بدەم. هەر زۆر حەزم لەوەیە.

– بۆچی رێگە بۆ ئەکتەرەکانت خۆش دەکەیت، سەما بکەن؟

– ئەوە شتێکی لەخۆوە بوو، جارێکیان کارم لەگەڵ گرووپێکی گەورەی ئەکتەرەکاندا دەکرد و بیرم لەوە دەکردەوە چی بکەم. سەما هات بەخەیاڵمدا. رێگەم بۆ کردنەوە سەما بکەن. سەماکردن چەندین، یاخۆ هەموو دژایەتییەکان تێکوپێک دەشکێنێت و رێگەیەکی زۆر باشە بۆ نزیکبوونەوە و لە یەکتر گەیشتن.

– بۆچی تۆ هەرگیز دوای یەکەم رۆژی نمایشەکان ناگەڕێیتەوە بۆ لای ئەکتەرەکان و نمایشەکە[۸]؟

– من زۆر بە چڕی کار دەکام و تامەزرۆی ئەوەم بگەڕێمەوە بۆ ماڵەوە تا بنووسم. ئەمە بۆ من ژیان و مەرگە. بەهەمان شێوە کاری ریژی بەلامەوە هێندە گرینگ نییە، بۆ من تەنیا کارێکی خۆشە و هیچی تر. بەڵام لەو بڕوایەدام، کە ئەکتەرەکان ئەمەیان پێ خۆش نییە و پێی دڵگران دەبن.

– دوو شانۆنامەت لە چەکمەجەکانتدا حەشار داوە، بۆچی ئەمانە نمایش ناکرێن؟

– ئەو شانۆنامانە زۆر تایبەتن بەخۆم، باسی خۆم دەکەن، ژیانم، سەردەمی منداڵیم. ئەمانە دەبێت چاوەڕێ بکەن تا من دەمرم.

هەواڵنامەی کتێب

– بۆچی شانۆنامەی (حەوت/سێ)تان نووسی[9]؟

– نامەیەکم لە یەکێک لە بەندییەکانی بەندیخانەی (تیدەهۆڵم)ەوە بەدەست گەیشت[10]. بەندییەکانی ئەو بەندیخانەیە گرووپێکی شانۆییان دروست کردبوو، داوایان لە من کرد، ئەگەر تێکستێکم هەبێت بەکەڵکی ئەوان بێت. منیش لەگەڵیان کەوتمە گفتوگۆکردن. هەر زوو یەکێک گوتی من (ناشونالێ سۆسیالیستم)، بەمە من بەتەواوەتی تووشی شۆک و ڕاچڵەکین بووم[11]. ئەمانە لە ناوجەرگەی کۆمەڵگەی سوێدیدا بوون و منیش دەمویست بزانم چین. بارودۆخێکی داخراو و ترسناک بوو. پێوەندی و لێک تێگەیشتن و نزیکبوونەوەش هەر زۆر مەحاڵ بوو.

– لە کاتی ئەو پڕۆژەیەدا، پێوەندییەکانت بە (تۆنی ئۆڵسۆن) و (ماتس نیلسۆن)ەوە چۆن بوو[12]؟

– هەمان پێوەندی، کە من بە هەموو ئەکتەرێکی ترەوە هەمبوو. خۆشم بوێن، کار بکەم لەگەڵیاندا، بەڵام ئەوانم وەک (کەس) خۆش نەوێت، ئەوەم خۆش بوێت کە دەیکەن.

– چۆن زانیت کە ئەوان لە هێرشەکەی مالێکساندرادا بەشدار بوون و خەڵکیان کوشتووە[13]؟

– بەهۆی وێنەیەکەوە کە لە ڕۆژنامەکاندا بڵاو کرابووەوە. من دەستی تۆنیم ناسییەوە کە بەچەکێکی AK4ەوە، لەبەردەمی دەرگەی (بانک) لە "کیسە" وەستابوو. تووشی شۆکێکی بەهێز هاتم، بووم بە بەرد و نەمدەتوانی لە جێگەی خۆم بجووڵێمەوە، لە هەمان کاتدا بەو هیوایە بووم ئەوەی، کە لە ڕۆژنامەکاندا بڵاو کراونەتەوە ڕاست نەبن و هەڵە بن. هەروەها من زۆر بەو ڕووداوە سەرم سوڕ نەما. هێندە نەفام و سادە نەبووم، کە لەو بڕوایەدا بم ئەوەی ئێمە پێکەوە کردوومانە، کاریگەرییەکی بەهێزی وەها لەوان بکات، کە گۆڕانکارییەکی بنەڕەتییان تێدا دروست بکات و بیانکاتە هاوواڵاتییەکی باش و بەسوود.

– ئەی چیت کرد؟

– لە مۆتیڤەکانی خۆم ورد بوومەوە، لە خۆمم پێچایەوە. دەبوایە چیمان بکردایە؟ من گەیشتمە ئەو باوەڕەی، کە ئێمە مۆتیڤەکانمان زۆر ڕاست و پاک بوون.

– ئەم مەسەلەیە بە چ شێوەیەک تۆی گۆڕیوە؟

– ئەم کارەساتە بەشێکە لە ژیانم و شتێکە بە بەردەوامی و ڕۆژانە کاری بۆ دەکەم. بەخۆشحاڵییەوە دەمەوێت جارێکی تر کار لە بەندیخانەکاندا بکەم، بەڵام هەرگیز لەگەڵ کەسانی نازیدا نا.. هەرگیز. من هەست دەکەم پیس بووم، ئەوە ئایدۆلۆجیایەکی پیسە، ترسناکە، دژی ژیان و پڕ لە هەڕەشەیە.

– چیت بە تۆنی و ماتس گوت، کە لە بەندیخانە سەردانت کردن؟

– من دەمویست بزانم ئەوان چۆن توانییان تاوانێکی وا بکەن و لە هەمان کاتدا لەگەڵ ئێمە کار بکەن. من دەمویست ئەمانە واز لە نازیزم بهێنن. سەردانەکە و ڕووبەڕووبوونەوەی ئەوان، ئێجگار

دژوار و ترسناک بوون. بونیام هەستی بە ئامادەگیی تاوانەکەیان دەکرد. ژیانی چەند کەس بەهۆی ئەوانەوە تێک شکێنرا و لەناوچوون.

– چۆن دەڕوانیتە بنەماکانی خێزانێکی کاملّ و تەواو؟

– شتی وا هەیە؟ لەوانەیە تەنیا لە خەونی پارتی کریستییان دیموکراسەکاندا شتی وا هەبێت. من خودی خۆم هیچ خەونێکم بۆ خێزانی کاملّ و تەواو نییە. لەو بڕوایەدام ئەوە جۆرێکە لە بەندیخانە. من خەون بە مرۆڤی سەربەستەوە دەبینم.

– ئەی تۆ وەکو باوکێک چۆنیت؟

– لەو بڕوایەدام من باوکێکی زۆر باش بم.

– کچەکانت بۆ تۆ چی دەگەیەنن؟

– من بەوانەوە دەژیم و زۆر وابەستەی ئەوانم. بەبەردەوامی بیر لەوان دەکەمەوە. پێوەندییەکی زۆرم پێیانەوە هەیە. بۆ من زۆر گرانە ددان بەوەدا بنێم و لەوە بگەم، کە ئەوان گەورە بوون. ئێستاش دەمەوێت هەر من بڕیار بدەم. یەکێکیان تەمەنی بیست و پێنج ساڵە و ئەوەی تریان سی و سێ ساڵە... ئەمە هەر زۆر منداڵانەیە.

– ژیان لەگەڵ تۆدا چۆنە؟

– لەو بڕوایەدام کە گران بێت، من کەسێکی سەربەخۆم و دەتوانم لە ژێرزەوینێکدا بە تەنیا بژیم. تەنگژە و گرفتی گەورەش لە ژیانمدا ئەوە بووە هەوڵبدەم هاوسەنگییەک لە نێوان خێزان و کارەکانمدا بکەم.

– خۆشەویستی چییە؟

– شتێکە دەچێتە نێو پێست و ئێسقانەکانمانەوە، شتێکی ئێجگار پڕ لە راز و نهێنی کە دوایی دەردەکەوێت شتێکی حاشاهەڵنەگرە.

– چوونە تەمەن و پیربوون بەلای تۆوە چۆنە؟

– حەز دەکەم بچمە تەمەنەوە، تامەزرۆی ئەوەم. ئەو کاتە بەوپەڕی بەختیارییەوە دەتوانم ئەوەی کە خۆم دەمەوێت، ئەوە بکەم. داواکان گەورەتر دەبن، بەڵام من دەمەوێت زیاتر بەردەوام بم، هەوڵ بدەم سەربکەوم بەسەر داخوازییەکاندا، من دەمەوێت پیر بم، هەشتا ساڵ، تا بزانم ئەو کاتە چ دۆزێکم ماوە و لەسەر چی کار بکەم.

– چ شتێک بەلای تۆوە گرینگە؟

– کە بەشێوەیەکی راست رەفتار بکەم، رەفتارێکی راست لەگەڵ چ شتێکدا بکەم بۆ ئەوەی لەگەڵ خودی خۆم راستگۆ بم و ویژدانی خۆم بە زیندوویی بهێڵمەوە و زۆر توند بم.

هەوڵنامەی کتێب

* ئەم چاوپێکەوتنە ڕۆژنامەنووسی سوێدی (ماریە تریدگۆرد) لە ساڵی ٢٠٠٣ لەگەڵ لاش نۆرێن کردوویەتی و لە ڕۆژنامەی (ئافتۆنبلادێت) Aftonbladet بڵاو کراوەتەوە.

پەراوێزەکان:

١- چاوپێکەوتنی ئێجگار زۆر لە ڕۆژنامە، ئێزگە، تیڤی و کۆوارەکاندا لەگەڵ لاش نۆرێن کراوە و کەم و زۆر باسی ژیانی خۆی و پڕۆژە کۆن و تازەکانی کردووە. بەڵام هیچ چاوپێکەوتنێکم بەچەشنی ئەم چاوپێکەوتنە نەدیوە، کە ڕۆژنامەنووس (ماریا تریگۆرد) سازی کردووە و لاش نۆرێن ڕاشکاوانە و بەڕاستگۆیی وەڵامی پرسیارەکان بداتەوە. ئەم چاوپێکەوتنە کورتە، هەرچەندە ساکارە و پرسیار و وەڵامەکان بەشێوازێکی کورت، فۆرمێکی ڕۆژنامەنووسیی سانای لەخۆ گرتووە، بەڵام لاش نۆرێن چەندین ڕاستیی گرینگ دەدرکێنێت و وەڵامی هەندێک پرسیار دەداتەوە، کە لەوەوبەر بە هیچ شێوەیەک نەیویستووە قسەیان لەسەر بکات.

٢- گۆتلاند: دوورگەیەکە لەنێو دەریای بەلتیکدا و لەگەڵ چەند دوورگەیەکی تردا خاکێک لە یۆتلاند و هەرێمی خۆیدا، گۆتلاندس لێن، پێک دەهێنێت. دوورگەی گۆتلاند بەشێکە لە خاکی وڵاتی سوێد.

٣- لەوە دەچێت ڕۆژنامەنووسەکە بەهۆی کەوتنە خوارەوە لەسەر پشتی ئەسپەوە، کەمئەندام بووبێت.

٤- گێنارپ گوندێکی بچووکی سەر بەشاری لوندە و دەکەوێتە باشووری سوێدەوە. لاش نۆرێن لە تەمەنی شەش ساڵییەوە تاکو پازدە ساڵی، لەم گوندەدا ژیاوە.

٥- سکۆنە هەرێمی هەرە باشووری وڵاتی سوێدە.

٦- ریدەرگاتان یەکێکە لە شەقامە دیارەکانی ستۆکهۆڵم و دەکەوێتە ناوەڕاستی شارەوە.

٧- "یان مالمشوێی" و "ماریا یۆرانزۆن" دوو ئەکتەری ناسراوی سوێدن و لە شانۆی پادشایەتی کار دەکەن. ئەم دوو ئەکتەرە ژن و مێردن و زۆرجار لە کار و پڕۆژەی هاوبەشدا کار دەکەن.

٨- لە شانۆ گەورەکان، کاری ڕیژیسۆر دوای نمایشەکان تەواو دەبێت و کارەکە دەداتە دەست ئەکتەرەکان و ئەوان بەرپرسیارن لە ڕەوتی پڕۆژەکە. بەڵام هەندێک جار ڕیژیسۆرە دیارەکان بۆ ماوەیەک لەگەڵ ئەکتەرەکانی دەمێننەوە و چاودێریی ڕۆژانی نمایشەکانی دەکەن.

٩- لاش نۆرێن لە ساڵی ١٩٩٨دا، لە یەکێک لە بەندیخانەکانی سوێد لەگەڵ کۆمەڵێک لە بەندییەکان، بەپێی ڕاهێنانی ڕاگوزاری و گفتوگۆیەکی بەردەوامەوە شانۆنامەی حەوت/سێ، لەبارەی ژیانی ئەو بەندییانەوە دەنووسێت. شانۆنامەکە لەسەر شانۆکانی دەوڵەت و دواتریش لە گەشتێکی هونەریدا، لە زۆربەی شار و شارۆکەکانی سوێددا نمایش دەکرێت. ئەم پڕۆژەیە لە نێوەندە ڕۆشنبیری و هونەرییەکاندا بووە هۆی گفتوگۆیەکی چڕ و بەردەوام: گرووپێک بەتوندی پشتگیرییان لەم کارە دەکرد و بەپێچەوانەشەوە گرووپێکی تر بەتوندی دژی دەوەستانەوە.

لە کاتی نمایش و گەشتەکانی ئەم گرووپەدا، ئەکتەرە بەندەکان، بەبێ پاسەوان هەموو

سەربەستییەکیان دەبێت و بەوپەڕی ئازادییەوە هەڵسوکەوت دەکەن. تەنانەت لە دەرەوەی دیوارەکانی بەندیخانەکەشیاندا دەژین. لەگەڵ دوا رۆژی نمایشەکە، ئەکتەرەکان لە بریی ئەوەی بگەڕێنەوە بۆ بەندیخانەکەیان، لە هێرشێکی چەکداریدا، بانقێک دەبڕن. بەتوندوتیژی و بە هێزی چەک بەرەنگاریی ئەو پۆلیسانەش دەبنەوە، کە دەیانەوێت ئەم دزانە رابگرن. لە ئەنجامدا بەشێوەیەکی دڕندانە و زۆر لە نزیکەوە پۆلیسەکان دەکوژن و رادەکەن.

١٠- بەندیخانەی "تیدەهۆلم" یەکێکە لە گەورەترین بەندیخانەکانی سوێد. لە ساڵی ١٩٥٩دا کراوەتەوە و جێگەی ١٨٩ بەندی تیادا دەبێتەوە. ئەو بەندییانەی لەم بەندیخانەیەدا دەگیرسێنەوە، کەسانی تاوانباری گەورەن. بۆ نموونە پیاوکوژ، یان ئەوانەی کە لەسەر بازرگانیکردن بە مادە هۆشبەرەکانەوە گیراون. ئەمە جگە لە دزە گەورەکان و کەسانی سەر بە مافیا جۆرەوجۆرەکان.

١١- ناشۆنالّ سۆسیالیست: نازییە تازەکانی ئەورووپان و هەمان ئایدۆلۆجیای هیتلەریان هەیە لە دژایەتیکردنی رەگەزی جوولەکە و بێگانەکانی ئەورووپا و پیرۆزکردنی رەگەزی ئاری. هیتلەر نموونەی بالاّیانە و تووندڕۆن. هەروەها دووپاتی ئەوەش دەکەنەوە کە بەهیچ شێوەیەک قەڵاچۆکردنی جوولەکەکان و لە کاتی جەنگی جیهانیی دووەمدا لەلایەن هیتلەرەوە، رووی نەداوە و پێیان وایە ئەوە تەنیا درۆیەکی مێژوونییە.

١٢- (تۆنی ئۆڵسۆن) و (ماتس نیلسۆن) ئەکتەرە بەندەکانی ئەو بەندیخانەیە بوون، کە لاش نۆرێن کاری لەگەڵیان دەکرد. تۆنی ئۆڵسۆن لەسەر شانۆ بە رووتی ئەوەی دووپات دەکردەوە، کە ناشۆنالّ سۆسیالیستە. ئەمەش تووڕەبوون و دڵگرانیی زۆری لەلای بینەران و بەشێکی زۆری ناوەندە هونەری و رۆشنبیرییەکەی سوێد دروست کرد. تەنانەت هەندێک لە رەخنەگرەکان و کەسایەتییە کولتوورییەکان باسیان لەوە دەکرد، کە نمایشەکە، لاش نۆرێن و تۆنی ئۆڵسۆن بدەن بەدادگە و ڕووبەڕووی یاسایان بکەنەوە.

١٣- مالێکساندرا: راوەدوونانی پۆلیس و دزەکان بە ماشێن و بەکارهێنانی چەکی قورس و هێلیکۆپتەر لەناوچەی (مالێکساندرا)دا و لە دووڕیانی ڕێگە و دۆڵێکدا کۆتاییی پێ دێت. لەم شوێنەدا دزەکان، لەناویاندا (تۆنی ئۆڵسۆن) و بەیارمەتیی (ماتس نیلسۆن) و کەسانی تری نازی و تاوانبار، بۆسەیەک بۆ ماشێنی پۆلیسەکان دەنێنەوە و بەشێوەیەکی تووندوتیژ و بێبەزەییانە، پۆلیسەکان لە نزیکەوە بەدەمانچەکانی خۆیان دەکوژن. تۆنی ئۆڵسۆن بەبەشێکی زۆری پارەکەوە رادەکات بۆ وڵاتی (کۆستەریکا)، بەڵام ئەوەندە نابات پۆلیسی سوێدی هەر هەموویان دەگرن و ڕووبەڕووی یاسایان دەکەنەوە و تا ئێستاش لە بەندیخانەدان.

ڤێنیسیا..
کۆمیدیای دیلارتی و کارلۆ گۆلدۆنی

دانا ڕەئووف

ئیتاڵیا ووڵاتێکی گەورەیە، خاوەنی کولتوور و مێژوویەکی دێرین و دەوڵەمەندە، شارستانییەتی ڕۆما یەکێکە لە زنجیرە هەرە گرینگەکانی مێژووی ئەوروپا و مێژووی هەموو مرۆڤایەتی. هەموو شارێک لە شارە گەورەکانی ئەم وڵاتە، وڵاتێکە بۆ خۆی و تایبەتمەندیی سیما و پێگەی خۆیان هەیە. بۆ نموونە ڤێنیسیا زۆر جیاوازە لە سیسیلیا، سیسیلیاش جیاوازە لە فلۆرەنسا و ناپۆلی.... زۆربەی ئەم شارانەش هەرێمی سەربەخۆ بوون، یاسا و دەستووری تایبەت و شێوازی دەسەڵاتی خۆیان هەبووە. گەر مرۆڤ هەموو تەمەنی خۆی بۆ پشکنین و گەشتی ئەم وڵاتە تەرخان بکات، فریای هەموو شار و شارۆکە و کولتووری ئەم وڵاتە ناکەوێت.

تا ئێستا چەندین جار چوومەتە ئیتاڵیا و هەموو جارێک ڕێک وەک ئەوە وایە کە هەرگیز ئەم وڵاتەم نەبینیبێ، ئیتاڵیا ئەو کیشوەرەیە کە هەتاهەتایە لە دۆزینەوەیەکی بەردەوامدایە.

ئێستا لە پاڵ شانۆی پادشایەتی لە یەکێک لە شانۆ گرینگ و چالاکەکانی وڵاتی سوێد و لە دەرەوەی شاری ستۆکهۆڵم، لە شانۆی (گەل) لە شاری یاقلێ کار دەکەم[1] لەم کاتەدا سەرقاڵی خۆئامادەکردنین بۆ وەرزی هاوین و بۆ ئەم مەبەستەش شانۆنامەی (نۆکەری دوو ئاغا[2])ی نووسەری ئیتاڵیایی کارلۆ گۆلدنیمان هەڵبژاردووە و شانۆنامەکەش سەر بەنەریتی کۆمیدیای دیلارتییە.

کارلۆ گۆلدۆنی لە شاری ڤێنیسیا و لە هەزار و حەوت سەدەکاندا لەدایک بووە و ڕووداوەکانی شانۆنامەی نۆکەری دوو ئاغاش لەم شارەدا ڕوو دەدات[3] لەبەر ئەوە بە سەردانێکی دوو هەفتەیی خۆم گەیاندە شاری ڤێنیسیا، بە مەبەستی ئاشنابوون و گەڕان بەدوای سێبەر و شوێنپێ و کاریگەرییەکانی کارلۆ گۆلدۆنی و کۆمیدیای دیلارتیدا.

ڤێنیسیا

بەرەبەیانییەکی زۆر زوو، لە یەکێک لە ئوتێلەکانی شاری ڤێنیسیا لە خەو هەستام، ئارەقەیەکی زۆرم کردووەتەوە و هەست بە قورسیی سەر و سنگم دەکەم، ژوورەکە زۆر تاریکە و بە قەڵەمبازێک پەردە ئەستوورەکان لەسەر ڕووی پەنجەرەکان لادەدەم. شارەکە لە دەریایەکەوە سەری دەرهێناوە، خەواڵوو لەنێو تەمومژێکی چڕدا باوێشک دەدا، نمە نمە باران دەبارێت، بەڵام ئاوی کەنااڵکان ڕەنگی ئاسمانیان گرتووە، شین دەچێتەوە. خانووەکان، ڕێگەوبانەکان، هەموو شارەکە لە باوەشی دەریادا لە جووڵە و ڕاژەنینێکی هەتاهەتایدان و شەقامە سەرەکییەکان، کۆڵان و گۆڕەپانەکان هەمیشە تەڕن. خۆر زوو هەڵهات، نمەنمی بارانەکە نامێنێ، ئاسمانێکی بێگەردی شین، لە پشت و لە نێوان هەورێکی سپیی کاڵەوە وەدەرکەوت. خۆرەکەی ئاسمانی ڤێنیسیا خۆرێکی تایبەتە بەم شارە و بە ئاسمانی ئەم شارە و لە خۆری هیچ شار و ئاسمان و وڵاتێکی تر ناچێت. ڕووناکیی خۆر تیشکێکی ئەفسووناویی هەیە و لەگەڵ سێبەر و تاریکیدا تێکەاڵو دەبێت، ڕەنگی جۆرەوجۆر لەخۆ دەگرێت و شێوازێکی تەلیسماوی دەبەخشێتە ئاسمان و شارەکە.

تیشکی خۆر، چەپکێ ڕووناکی و گەمەی سێبەر کە لەسەر دیوار، ڕووبار، ڕووکاری خانووبەرە و تەنانەت سیمای مرۆڤەکان دەنەخشێ، تێکەڵێکی سەرسوڕهێنەری ڕەنگەکانە. لەم شارەدا فانتازیا، خەون، ئەندێشە و واقیع تێکەاڵو دەبن، لەم ئەندێشەیەدا، لەم خەون، فانتازیا و واقیعەدا

خانووبەرەکان ڕۆ چوونەتە خوارەوە بەنێو ئاوەکەدا، یان بە پێچەوانەوە لەنێو ئاوەکەوە سەریان دەرهێناوە و کۆڵانەکان کەناڵی باریکن و مرۆڤەکانیش لە گەشتێکی هەمیشەیی نێو بەلەمەکاندان. دەریاچەیەکی گەورە، باوەشێکی گەرم و تەڕ و ڕۆمانتیکی بۆ ئەم شارە کردووەتەوە و بۆ هەتاهەتایە لە ئامێزی گرتووە. چەندین پردی بچووک بچووک کۆڵان و شەقام و گەڕەک و ناوچەکانی ئەم شارە، یەک دەتداتە دەست ئەوی تر و وەک زنجیرەیەکی بێ کۆتا شارەکەی پێکەوە بەستووەتەوە. زۆربەی پردەکان بووەتە جێگەی ژوانی دڵدارەکان، وێنەکێش و گەشتیارەکان، هەندێ لە پردەکان دێرینن و بەهای ئیستاتیکی و مێژوویی تایبەتمەندیی خۆیان هەیە، بۆ نموونە پردی ریاڵتۆ[٤] هەندێ پردی تر بە ئاسمانەوەیە و بووەتە کۆشکێکی ڕازاوە و دوو خانووبەرەی گەورەشی پێکەوە بەستووەتەوە، هەروەکو پردی (هەناسە ساردەکان). ئەم پردە کۆمەڵێ چیرۆکی سەیر و جیاوازی لەبارەوە دەگێڕنەوە[٥] و کۆشکی دۆگەکان[٦] لەلایەک و لەلایەکی تریشەوە بەندیخانەکانی دەسەڵاتی دۆگەکانی پێکەوە بەستووەتەوە و بەهۆی ڕاڕەوێکی باریک و ئەو پردە شوراپۆشەوە، بەندەکانیان لە بەندیخانەکانەوە گواستۆتەوە بۆ ژووری دادگە و لێپێچانەوە چڕ و تووندوتیژەکان. دواتر خەڵکی ئەو پردە بە (پردی هەناسە ساردەکان) ناوزەد دەکەن.

لە کۆشکی دۆگەکان و بەنێو تونێلە تاریکەکاندا، بەرەو بەندیخانەکان تێپەڕیم. چەندین ژووری بچووک بچووک، دەرگەی ئاسنین، زنجیر و پێوەند، شوێنی هەڵواسین، کەلاوڕۆژنەی جۆرەوجۆر، شوێنی نوستنی بەندەکان، گۆڕەپانە داخراوەکان و شوێنی نانخواردنەکانیان کە زیاتر لە گەوهەر دەچێت، پێکەوە بەستراونەتەوە. کە بەناو ژوورەکانی بەندیخانەکەدا دەسووڕامەوە، هەستم بە نالە و ئازارەکانی بەندەکان دەکرد، دوێنێ و ئەمڕۆ لە وێنەیەکی تەڵخی تەڕی بەرباراندا دەردەکەوت. پردی هەناسە ساردەکانیش چیرۆکێکی گونجاویان لەگەڵ ڕووناکییە کزەکەی ژوورەکان، ڕاڕەوە تاریکەکان و دەنگی باو و شەپۆلی دەریاچەکانی دەرەوە دەگێڕایەوە. پردەکە ئامرازێکە لە نێوان دۆزەخی بەندەکان و بەهەشت و ژیانێکی پۆشتە و خۆشگوزەرانیی خەڵکی کۆشکەکە و دۆگەکاندا، سمبولی کۆیلە و دەسەڵات و چەمکەکانی تاوان و سزادان.

زۆربەی پردەکان لە بەردی ساخ دروست کراون، بەڵام لە سەرەتادا ئەم پردانە تەختە بوون، لە دار دروست کرابوون و لەگەڵ ڕۆژگاردا داکەوتوون و هەندێکیان لە ڕۆژی ڕووناکدا ڕووخاون و کارەساتی لێ کەوتووەتەوە[٧].

شاری سینەما

ڤێنیسیا شاری هونەری سینەمایە، خودی فیلمەکانە و لە جووڵانەوەیەکی بەردەوامدان، ڕووناکی و تاریکی، سێبەر و ڕەنگگرتنی هەموو شتەکان، ڕەنگدانەوەی شارەکە لە دەریاکەدا، وێنەگرتنێکی ئەزەلی، سینەما و وێنەگرتن مانای ڕووناکی و ڕەنگەکان، ڤینیسیاش بۆ خۆی ڕووناکییە. هەروەها تاریکی. ئەم شارە لە کالوسی شانۆ و دیکۆری سینەما دەچێت، کە بە شەقامەکانیدا ڕادەبووریت

وەک ئەوە وایە لە شانۆنامەیەکدا، یان لە فیلمێکی سینەماییدا بجوولێیتەوە و بەشداری بکەیت. هەر لەبەر ئەوەشە کە زۆربەی ریژیسۆرە سینەماییەکان لەم شارە دێرینە، لەم شارە تەڕە، لەم شارە ڕۆمانتیکییە و لەم شارە کولتوورییەدا وێنەی فیلمەکانیان دەگرن.

ڤێنیسیا لە یەک کاتدا ڕووناکییە و تاریکیشە، نە شارە و نە دەریایە، لەم شارەدا، لەم دەریاچە گەورەیەدا و لە ساڵی ٤٢١ ز.دا ڤینیسیا لەدایک بووە و لە ساڵەکانی ١٥٠٠یشەوە ئەم شێوازەی ئێستای وەرگرتووە[٨].

هونەرمەندە گەورەکان، بۆ نموونە تیزیان تابلۆ مەزنەکانیان دروست دەکەن و دەبنە زمانحاڵی ئەم شارە، وێنەکێشەکان ڕۆحی ئەم شارە، نەخێنییەکانی و ئەتمۆسفێرەکەی بەرجەستە دەکەن و مێژوویەکی تر، شکۆدار و قەشەنگ بۆ هەتاهەتایە دەبەخشنە ڤێنیسیا.

هەر لەم شارەدا ڤاگنەر کۆچی دوایی دەکات، لێرەوە کارلۆ گۆلدۆنی و کازەنۆڤا هەڵدێن، تۆنی ئۆپێراکانی فێردی و کۆمپۆستیۆرە جیهانییەکان دەبنە چریکەی گۆرانیبێژە گەورەکان و هەر لەم شارەدا ئاوی دوورگەکان بەرز دەبنەوە و هەڕەشە لە مێژوو، کولتوور، هونەر، جوانی و ژیانی خەڵکی دەکەن و هەموو شتێک لەئەگەری ژێرئاو کەوتندایە[٩]. ڤێنیسیا یەکێکە لەو شارە زۆر کەمانەی کە لە جیهاندا دانسقەن و لە ناوەڕاستی دەریای ئەدریاتیکدا بنیات نراوە و لە ململانێیەکی هەمیشەیی و ئەبەدیدایە لەگەڵ شەپۆلە تووڕەکانی دەریا و دەربازبوون لە لەناوچوون و ژێرئاوکەوتندا. لە ماوەی دووسەد ساڵدا، لەسەردەمی ڕێنیسانس و بگرە پێشتریشەوە، ستەرکتور و ئەتمۆسفێر و کارەکتەری ئەم شارە هیچ گۆڕانکارییەکی ئەوتۆیان بەسەردا نەهاتووە[١٠] ڕووکاری خانووەکان، ئێستا وەک ئەوسا لە دەریاکەوە سەریان دەرهێناوە و بەرز بوونەتەوە و گەندۆڵەکانیش هێواش هێواش، لەسەر لا و بە لاوەلەنجە بەنێو ئەو کەناڵە باریکە یەک لەدوای یەکانەدا دەڕۆن[١١].

کارلۆ گۆلدۆنی

ماڵ و شانۆ

ئەو ئوتێلەی کە تیایدا دابەزیبووین، زۆر نزیکە لە شانۆی کارلۆ گۆلدۆنییەوە، شانۆکە پەیمانگەیەکی هونەریی نواندن لەخۆ دەگرێت، هەموو وەرزێکیش یەکێک لە شانۆنامەکانی کارلۆ گۆلدۆنی نمایش دەکەن.

کە چوومە ژوورەوە، قوتابییەکان خەریکی خۆئامادەکردن بوون، بینەرێکی زۆر لە هاوڕێ و کەسوکاری قوتابییەکان و شانۆکاران ئامادەن، هۆڵی شانکە بچووکە، شانۆ و شوێنی بینەران، خانووبەرەی هۆڵەکە شێوەیەکی بازنەیی وەرگرتووە و بەشێوەیەکی ئینتیم بینەر و شانۆ پێکەوە دەبەستێتەوە، ئەم شانۆ دێرینە لە ساڵەکانی هەزار و شەش سەدەکاندا دروست کراوە.

حەقدە قوتابی بەرەنجامی خوێندنی هونەر و هونەری نواندن پێشکەش دەکەن، هەر حەقدەیان، بە سێ ڕیز لە قوواڵاییی لای چەپی شانۆکەدا دانیشتوون، دوازدە دیمەنیان لە شانۆی جیهانی هەڵبژاردووە، دیمەنەکان بە کەلوپەلی ساکار و بە شێوازێکی سەرنج ڕاکێش نمایش دەکەن، مامۆستاکەیان دیمەنەکان، قوتابییەکان و شێوازی کارکردنەکانیان بۆ بینەران باس دەکات. لە نێوان دیمەنی قوتابییەکاندا، ئەکتەری پرۆفیشونالّی باوەڕپێکراو، هەندێ دیمەن لە شانۆنامەکانی کارلۆ گۆلدۆنی پێشکێش دەکەن، قوتابییەکان، وەک نەوەیەکی نوێ ڕووبەڕووی نەوەیەکی تری ئەکتەری خاوەن ئەزموون و تراديشونی کۆمیدیای دیلارتی دەبنەوە. کۆن و نوێ، تراديشون و مۆدێرن، قوتابی و مامۆستا، گەنج و پیر، لە یەکەیەکی هونەری و ئاهەنگێکی نواندندا دووپاتی نەمریی هونەری شانۆ دەکەنەوە. کارلۆ گۆلدۆنی چەندین جار لەم شانۆیەدا کاری کردووە، لە چەند قۆناخێکیشدا بەڕێوەبەری شانۆکە بووە و هەر لەم شانۆیەشدا گۆڕانکاریيە بنەڕەتییەکانی لە فۆرم و شێوازەکانی کۆمیدیای دیلارتیدا دەکات. دوای نەمایشەکان، لە شانۆکە هاتمە دەرەوە، دنیا بە تەواوەتی تاریکە و ئەستێرەکانی ئاسمانیش خۆیان لە پشت هەورە ڕەشەکانەوە شاردووەتەوە. گڵۆپی بانیژەی خانووەکان و کۆڵانە تەسکەکان زۆر بە کزی دەسووتێن و ڕووناکیی پەنجەرەی ژوورەکانیش لە بەندەرەکاندا ڕەنگ دەداتەوە. حەزێکی خۆش جەستەی داگیر کردووم، نامەوێت بگەڕێمەوە بۆ ئوتێلەکە، هەر بە پێ لە بریی ئەوەی بچمە ژوورەوە، بەسەر پردە کورتەکانی هەندێ لە کەناڵەکاندا پەڕیمەوە و بەرەو گۆڕەپانی مارکۆس ڕۆیشتم. بەخەیاڵ گەڕامەوە بۆ ساڵەکانی هەزار و پێنجسەدەکان، گرووپی کۆمیدیای دیلارتی گەمە و نمایشەکانیان پێشکێش دەکرد، بە دیاریانەوە وەستابووم، هەوایەکی شارد جەستەی وریا کردبوومەوە، کارلۆ

هەوڵنامەی کتێب

گۆلدۆنیم بینی، بەپاڵتۆ درێژە ئەرستۆکراتییەکەیەوە، لە یەکێک لە گۆندۆڵەکان هاتە خوارەوە، دەمامکێکی بە دەستەوەیە و بە دەنگێکی بەرز قسە دەکات، کۆمەڵێ کەسی لەگەڵدایە و هەندێ جار قاقا پێ دەکەنێت، دواتر ئەکتەرەکان مەشخەڵەکانیان کە گۆڕەپانەکەی ڕووناک کردبووەوە، کوژاندەوە و کەلوپەلەکانیان کۆ کردەوە و چوونە عەرەبانەکانیانەوە و بەدەم گۆرانی و مۆسیقا و نۆشکردنی شەرابەوە لە گۆڕەپانەکە دوور کەوتنەوە.

کە گەڕامەوە بۆ دنیای ئێستا و سەیرێکی چواردەوری خۆم کرد لە چەند دوکانێکی بچووکی وردەواڵەفرۆش بەولاوە، کە تا ئەو کاتەش لە چاوەڕوانیی ئەوەدا بوون شتێک بە گەشتیارە کامێرا بەدەستەکان بفرۆشن، هەموو دوکانەکانی تر داخرابوون. تاکوتەرا کچی گەنج، سەرخۆش، گەشتیاری جانتا بەدەست و مەیفرۆشەکان لەنێو تاریکیی کۆڵانە تەسکەکاندا ون دەبوون.

کۆمیدیای دیلارتی

کۆمیدیای دیلارتی، وەک شانۆیەکی هاوشانۆ، ئەلتەرناتیڤێک، لە ناوەڕاستی ساڵەکانی ١٥٠٠دا، لە ئیتاڵیا دەرکەوت. ئەم شانۆیە هەر زۆر خێرا بووە تەرزێکی میللیی بەربڵاو، لە بەرامبەر شانۆ ڕازاوەکانی کۆشکە گەورەکانی ئەوسەردەمەدا: دوو شانۆی جیاواز، یەکێکیان بۆ پادشا و دەسەڵاتدار و گەورەپیاو و دەستوپێوەندەکانیان، ئەوی تریشیان بۆ خەڵکی گشتی و لە هەموو شوێنێکدا. تەختەی شانۆی ئەکتەرەکان، گۆڕەپان، سەرشەقام و کۆڵانەکانی شارەکانی ئیتاڵیا دەبێت، بەهۆی گەشتی بەردەوامی ئەم گرووپانەوە، کۆمیدیای دیلارتی هەر زۆر خێرا لە هەموو شار و شارۆکەکانی ئیتاڵیا و دواتریش هەموو ئەورووپادا بڵاو دەبێتەوە. ئەکتەرەکان بەبێ هیچ دیکۆر، ڕووناکی و پێداویستییەکانی تری نمایشێکی شانۆییەوە شانۆنامەکانیان بە شێوەیەکی ڕاگوزەری، سەبارەت بە هەندێ بابەتی دیاریکراو پێشکێش کردووە. ئەم گرووپانە چەندین کارەکتەر و کەسایەتیی دیاریکراویان هەبووە کە خودی شانۆنامەکانیان لەسەر بنیات نراوە. بۆ نموونە: کارەکەر و بەردەست. دوو گەنجی عاشق، کچی عاشق بەو گەنجانەی کە باوکیان ڕەزامەندیی لەسەر نەبووە، دوکتۆر، بازرگان و باوانی پیر و بەتەمەن .... هتد. کارەکتەری (پانتەلۆنە و ئەرلیکینۆ) دوو کەسایەتیی دیار و هەمیشە ئامادەی شانۆنامەکانی کۆمیدیای دیلارتی بوون و ئەکتەرەکانیش بەدرێژاییی شانۆنامەکە دەمامکیان پۆشیوە، هەر لەبەر ئەوەش بووە کە ئەم چەشنەی شانۆ بە کۆمیدیای دەمامکپۆشیش ناماژەی بۆ کراوە.[١٢]

کارلۆ گۆلدۆنی لە ساڵی ١٧٠٧دا لە ڤێنیسیا لەدایک بووە و تا ئەودەمەش کۆمیدیای دیلارتی پێشکەش کراوە، نەک هەر ئەوە بگرە ئەو فۆرمە لە ئیتاڵیا و هەموو ئەورووپادا، لە ئاستی تڕۆپکی سەرکەوتنەکانیدا دەبێت، بەڵام کارلۆ گۆلدۆنی گۆڕانکارییەکی ڕادیکاڵانە لە کۆمیدیای دیلارتیدا دەکات. کارلۆ گۆلدۆنی ئێجگار فرە بەرهەم بووە و زیاتر لە دووسەد و پەنجا شانۆنامەی کورت و درێژی نووسیوە و شانۆکەشی ئاوێنەیەکی بێگەردی ئەو ڕۆژگارانەی هەزار و حەوسەدەکانی

شاری ڤێنیسیایە و دەکرێت لە ڕوانگەی شانۆنامەکانیەوە وێنەیەکی ڕوونی داوونەریت، شێوازی ژیان، جلوبەرگ و تەنانەت کەشوهەوای ڤێنیسیا لە شانۆنامەکانیدا بدۆزینەوە.

ئەم نووسەرە یەکەم شانۆنامەکانی لە تەمەنی هەشت ساڵیدا نووسیوە، شانۆی زۆر خۆشویستووە و لە تەمەنی پازدە ساڵیدا، لەگەڵ گرووپێکی شانۆ گەڕۆکەکانی کۆمیدیای دیلارتی، لە ماڵەوە هەڵهاتووە. ئەم نووسەرە دید و بۆچوونێکی جیاوازی بۆ ڕۆڵ و پێگەی شانۆ هەبووە، بۆ نموونە کارلۆ گۆلدۆنی دەمامک و ڕاگوزاری، کە دوو توخمی کۆمیدیای دیلارتی دەبێت، بە بەربەستێک داناوە، ئەو بەربەستەش بەڕای ئەو، بەری لە هەموو گۆڕانکاری و بەرەوپێشەوە چوونەکان گرتووە. هەر لەبەر ئەوە ئەم نووسەرە زۆر بە وردی بیر لە گۆڕانکارییەکان دەکاتەوە: سەرەتا لە دەروازەکانی نووسینی کۆمیدیایەکی پڕ خەندە و گەمەئامێزەوە، پشت دەکاتە شانۆیەکی ڕاگوزاری و بەو شێوەیەش کۆمەڵێک شانۆنامەی کلاسیکی کۆمیدیایی بەرز دەخوڵقێنێ و هەموو داوونەریت و تراديسۆنی شانۆی ئیتاڵیایی نوێ دەکاتەوە. دوای ئەوە هێدی هێدی دەمامک وەلاوە دەنێت و شانۆنامەکانی بەبێ دەمامک و بە سیمای ئەکتەرەکانەوە پێشکەش دەکات و دەمامک بە بەربەست و ڕووپۆشێکی نابەجێ ناوزەد دەکات و بەو شێوەیەش دەمامکەکان دادەماڵێ، کە تا ئەو کاتەش یەکێک بووە لە توخمە گرینگەکانی کۆمیدیای دیلارتی. کارلۆ گۆلدۆنی لە بیرەوەرییەکانیدا نووسیویەتی: "ڕۆحێک لەژێر دەمامکێکدا وەک ئاگری ژێر خۆڵەمێش وایە." تەقەلا ئەزموونگەری و گۆڕانکارییە ڕادیکالییەکانی کارلۆ گۆلدۆنی، کۆمیدیای دیلارتی فرێ دەداتە نێو شێوازێک لە شێوازەکانی شانۆیەکی ریالیزم و ئاستە قوواڵەکانی سیکۆلۆجییەوە و بەو شێوەیە کارلۆ گۆلدۆنی لەسەر بنەماکانی کۆمیدیای دیلارتییەوە شانۆیەکی تری کۆمیدی، جیاواز و

سەراپاگیر بنیات دەنێت و ئیتاڵیاش لەسەر دەستی ئەم نووسەرەدا پێ دەنێتە قۆناخێکی ترەوە.

ماڵی کارلۆ گۆلدۆنی

زۆر دەمێکە هێندە باش نەنووستووم وەک ئەم چەند شەوەی ڤێنیسیا، بە ئارامی تا بەیانی خەبەرم نابێتەوە، خەون دەبینم و زۆرجار لەگەڵ کازیوەدا بەخەبەر دێمەوە و لە بانیژەی ژوورەکەمانەوە دەڕوانمە ئاسمان و دەریا. بەهەر چوارلادا دەریایە، دەریایەکی شین، ئاسمان و دەریا شین دەچنەوە و بە شێوەیەک لە شێوەکان بەنێو یەکتردا چوون و لەناو شارەکەشدا ڕەنگیان داوەتەوە.

دوای نانی بەیانی لەگەڵ لیزای هاوڕێ و هاوەدەمم، کۆڵانە و کۆڵان ڕۆیشتین، هەندێ لە کۆڵانەکان هێندە تەسکە، مرۆ دەبێت یەک یەک و بە ڕیز بڕوات، لە هەندێکیاندا بە تەواوەتی ئاسمان ون دەبێت و لە هەندێکیشیانەوە یەکەوڕاست، دوای چەند خولەکێک دەچێتەوە سەر گۆڕەپانێکی پان و بەرین. زۆربەی کڵێساکانیش لەو گۆڕەپانانەدا بەرز بوونەتەوە و مێژووی دروستکردنیان دەگەڕێتەوە بۆ هەزار و پێنجسەدەکان. لەملاوە دەریا و گۆندۆڵی باریک، لەملاترەوە پردی تەختەیی دێرینی زۆر قەشەنگ کە گۆڕەپانەکە و هەندێ لە کۆڵانە تەسکەکان دەبەستێتەوە بە یەکەوە و تاوەری کڵێساکانیش لەناوەڕاستیاندا، لە نێوان سێبەر و تیشکی خۆردا سەری بۆ ئاسمان بەرز کردووەتەوە.

لە دوای قەیرێکی باش گەیشتینە کۆڵانێکی ئێجگار تەسکی کورت، ئەمسەر و ئەوسەری گۆڕەپانێکی بچووکە و خودی کۆڵانەکەش کەوتووەتە ناوەڕاستی کەناڵێکی باریکەوە، ئاوی کەناڵەکە هەندێ لە ئاستی ئاساییی خۆی بەرز بووبووەوە و خەڵکی بە گومان و دڵەڕاوکێوە لە یەکتریان دەنۆڕی. لە کۆتاییی بەری ڕۆهەڵاتی ئەو کۆڵانەدا، ماڵی کارلۆ گۆلدۆنی بەرز بووەتەوە[١٣]، لە دەرگەی دەرەوە، یەکەوڕاست دەچێتە دەروازە و باخچەیەکی بچووکەوە. دروستکردنی ئەم خانووبەرەیە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵەکانی نێوان ١٣٠٠– ١٤٠٠ ز، خانەوادەی کارلۆ گۆلدۆنی لە کۆتاییەکانی سەدەی حەڤدەوە هاتوونەتە ئەم خانووەوە و کارلۆ گۆلدۆنیش لە یەکێک لە ژوورەکانی نهۆمی سەرەوەیدا لەدایک بووە و تا تەمەنی دوازدە ساڵی هەر لەم خانووەدا ژیاوە[١٤] باوکی کارلۆ گۆلدۆنی شانۆیەکی بچووکی بووکەڵە بۆ کوڕەکەی لە یەکێک لە ژوورەکانی ماڵەکەیاندا دروست دەکات، ئەو شانۆ بوکەڵەیە لە شوێنی خۆی پارێزراوە و بە چەشنی شانۆیەکی میناتۆر بە دیوارەکەوە بەندیان کردووە و چەندین بووکەڵەی دێرین، ڕەنگاوڕەنگ و جوان لەملا و لای شانۆکەوە سەریان دەرهێناوە و سێ ڕیز کورسیی بچووکی ڕەنگ سوور و کۆنیشیان لە بەردەمی ژوورەکەدا داناوە. لەسەر یەکێک لە کورسییەکانی ڕیزی پێشەوە دانیشتم و بە وردی دەمڕوانییە بووکەڵەکان، بە خەیاڵ گەڕامەوە بۆ سەردەمی منداڵیی کارلۆ گۆلدۆنی و گەمەی شانۆی بووکەڵە و حەزێکی بێ سنووری شانۆ. سەرەتا و دەسپێکی شانۆی ئەو مێرمنداڵە، لە یەکێک لە ژوورەکانی ئەم خانووبەرەیە و لەنێو کۆمەڵێک بووکەڵە و شانۆیەکی ئەندێشەئامێزەوە دەست پێ دەکات[١٥]

دواتر سەردانێکی کتێبخانە و ناوەندە شیکارییەکەشم کرد و ئەو شوێنە زیاتر تایبەتە بەو قوتابییانە، یان بۆ کەسانی ئەکادیمی و لێکۆڵەرەوەکانە کە لە هەموو جیهانەوە دێن و خەریکی لێکۆڵینەوە، ساخکردنەوە، وەرگێڕان، ئاڵوگۆڕکردنی بیروڕا و زیندووکردنەوەی ئەرشیف و بیرەوەرییەکانی کارلۆ گۆلدۆنی و کۆمیدیای دیلارتین.

کە لە خانووبەرەکە هاتینە دەرەوە. لە ڕۆهەڵاتی کۆڵانەکەوە بەسەر ئەو پردە بچووکە زۆر دێرینەدا پەڕینەوە بۆ ئەوبەری کۆڵانەکە، ئەو پردەی کە کارلۆ گۆلدۆنی هەزاران جار لەمسەرەوە بۆ ئەوسەر پیایدا پەڕیوەتەوە.

کارلۆ گۆلدۆنی دەمامکی لە کۆمیدیای دیلارتی لابرد، بەڵام ڤێنیسیا لە بریی ئەوە بووە بە شانۆیەکی گەورەی پڕ لە دەمامک. هەموو شارەکە پڕە لە دەمامکی شانۆیی، هەزاران دوکانی دروستکردنی دەمامک و دەمامک فرۆشتن لەسەر شەقام و کۆڵانە باریک و تەریکەکانی ئەم شارەدا بڵاو بوونەتەوە. دەمامکەکان سیمایەکی کەرنەڤاڵئاسا و شانۆیەکی هەمیشەیی و ئاهەنگێکی لە دوانەهاتووی بەخشیوە بە شارەکە و هەروەک گەمەیەکی خۆشاردنەوە، شار لە چاوشارکێیەکی دەمامکپۆشیی قەشەنگی بەردەوامدایە.

کەرنەڤاڵی دەمامک

ڤێنیسیا و دەمامک، وەک دوو دیوی دراوێکوان و ناکرێت لە یەکتر جیا بکرێنەوە، دەمامک بەشێک بووە لە ژیانی ئەم شارە، نەک تەنیا لە کاتی کەرنەڤاڵەکاندا، بگرە لە هەموو ڕۆژەکانی ساڵدا[١٦].

کەرنەڤاڵی سەما و دەمامک یەکێکە لە سیما هەرە گرینگە ئاهەنگئامێزەکانی ئێستای ئەم شارە و هەموو ساڵێک لە مانگی دووداً، کەرنەڤاڵێکی گەورە هەموو شارەکە دەگرێتەوە. زۆر شتی سەرسوڕهێنەر و جیاواز لە کاتی پۆشینی دەمامکەکاندا ڕوو دەدات، سیمای خەڵکی و دەموچاویان لەپشت دەمامکەکانەوە دەشاردرێتەوە، سنوورەکان وەلاوە دەنرێن و هەموو شتێک شیاوە و هیچ شتێک قەدەغە و تابۆ نییە و مەرزە کۆمەڵایەتی، ئاکار و چینایەتییەکان، بە تایبەتی لە سەردەمە زۆر دێرینەکاندا وەلانراون. هەموو کەسێک ژیانێکی نهێنیی لە پشت دەمامکەکانەوە هەبووە[١٧].

لەم ئاهەنگی دەمامکەدا تردیسۆنە دێرینەکان، بە هەموو شێواز و وردەکارییەکانیەوە، بە هەموو میناتۆر و لایەنە جیاوازەکانیەوە، لە ئێستا و لێرەدا زیندوو دەبێتەوە، دووبارە دەبێتەوە و دەمامکەکانیش ژیانێکی تر، وزەیەکی نوێ، پێناس و ڕەنگەکان دەبەخشێتە خەڵکەکە، شار و ئەو داوونەریتە دێرینەی شانۆش.

زۆربەی کەرنەڤاڵەکان لە گۆڕەپانی مارکۆس، لە بەردەم کلێسای مارکۆس، کۆشکی دۆگدا و لەسەر پرد و کەنار زەریا و کەناڵەکاندا دەگێڕدرێت.

ئەم شوێنانەش ناوجەرگەی شار و شوێنە گشتی و دێرینەکان و جێگەی سەرنجی خەڵکی و گەشتیارن. شارەکە هەمووی دەبێتە شانۆیەکی گەورە و نمایشێکی دێرینی کۆمیدیای دیلارتی و هەموو سیماکان، هەموو دەموچاو و ڕەنگی پێستەکان ون دەبێت و لە بریی ئەوە دەبێتە دەمامکی هەمەجۆر: بیچمەکانی کۆمیدیای دیلارتی، تۆقێنەر، شیعرئامێز، ئافرەتی قەشەنگ و هەموو گوزارشتەکانی خۆشی، ناخۆشی، دڵگران، حەپەساو، چاو پڕ لە فرمێسک، پەشۆکاو و بەختیار و دەم بە پێکەنین[18].

کە لە گۆڕەپانی مارکۆسدا وەستابووم. دەمڕوانییە کڵێسا گەورەکە و کۆشکە دێرینەکەی تەنیشتی، هەزاران دەمامکی ڕەنگاوڕەنگ لەسەر قەراغی شەقامەکە و عەرەبانە گەڕۆکەکان دانرابوون، هەروەک ئەوەی لە چاوەڕوانیی نمایشێک، سیما و دەموچاوێکدا بن. خەڵکەکەش بە ڕیز وەستابوون بۆ ئەوەی بچنە ژوورەوە، جووڵەی جەستە و دیمەنی خەڵکەکە، لە سێبەر و ڕووناکیدا بەر یەک دەکەوتن، دەبوونە وێنەی ڕەش و سپی، ڕەنگاوڕەنگ و دیمەنێکی شانۆیی یاخۆ سینەمایی. ئەتمۆسفێر و خانووبەرە و شوێنەکە لە مۆزەخانەیەکی زیندوو و بزۆز و جیهانێکی ئەندێشەئامێز دەچێت.

قاوەخانەی فلۆرینا

هەر لەم گۆڕەپانەدا گرینگترین و بەناوبانگترین قاوەخانەکانی دنیا دەرگەکانی بە ڕووی میوانەکانیاندا دەکەنەوە. لە گۆڕەپانی مارکۆسدا قاوەخانەی فلۆرینا هەیە، گەورە نووسەرانی ئەوروپا و کەسە ناوارەکانی جیهان لەم قاوەخانەیەدا دانیشتوون، گفتوگۆیان کردووە، بەرهەمەکانیان نووسیوە، زەماوەندی دەمامک و کۆبوونەوە ڕامیارییەکانیان تێدا ڕێکخستووە: کەزەنۆفا، گۆتە، ڤاگنەر، کارلۆ گۆلدۆنی و هێمنگوای تەنیا چەند نموونەیەکن.

ئەم قاوەخانەیە دێرینترین قاوەخانەکانی ئیتاڵیا و لەوانەیە هەموو جیهانیش بێت، نەریتی قاوەخواردنەوە، کات بەسەربردن، ڕۆژنامە خوێندنەوە، یەکتر بینینی لە شارە گەورەکانی ئەوروپادا بڵاو کردووەتەوە[19]. ئەم قاوەخانەیە هەر لەو دەمەدا، لە سەدەی هەژدەدا ناوبانگێکی گەورە بەدەست دەهێنێ و دەبێتە جێگەیەکی میللی و هەموو کەسێک ڕۆژانە ڕوویان تێ کردووە.

کەلوپەل و دیزاینی قاوەخانەکەش ناگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٧٢٠، ئەو ساڵەی کە قاوەخانەکەی تێدا کراوەتەوە، بگرە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٨٥٨، لەم ساڵەدا خاوەنی ئەم قاوەخانەیە دەستێکی هێناوە بە شوێنەکەدا و کەلوپەلەکانی گۆڕیوە. خەڵکی ڤینیسیا ناڕەزاییەکی زۆر بەرامبەر گۆڕینی شێواز و دیزاینی قاوەخانەکە دەردەبڕن و ئاماژەی ئەوە دەکەن کە خاوەن قاوەخانەکە مۆرکی مێژوویی و کولتووریی شوێنەکەیان شێواندووە، دواتر و تا ئێستا، نەوە دوای نەوە، گوێ لەو ناڕەزاییە جەماوەرییە دەگرن و مۆرک و شێوازی ڕووکارەکانی دەرەوە و ناوەوەی ئەم قاوەخانەیە وەک خۆی ماوەتەوە و هیچ گۆڕانکارییەکی بەسەردا نەهاتووە.

کە چوومە ژوورەوە هەستێکی تایبەتمەند دایگرتم، ئامادەییەکی بەهێزی نووسەرە گەورەکان، هونەرمەندە بلیمەتەکان، ئەتمۆسفێری سەردەمە دێرینەکان و وەستانی زەمەن، خەیاڵیان بزواندم. لەو سووچەدا گۆتە دانیستووە، بە سەردان لە ئەڵمانیاوە هاتووەتە ڤێنیسیا و دەیەوێت لەگەڵ قاوەیەکدا تێبینییەکانی خۆی تۆمار بکات، لەسەر ئەم مێزەیان ڤاگنەر، بەدەم مۆسیقایەکەوە کە لە مێشکیدایە، سەر بادەدا و پەنجەکانی دەجووڵێنێ، هێمنگوای بە دەنگی بەرز لەو سووچەی ئەوسەرەوە سیغار دەکێشێ و قسە دەکات، کارلۆ گۆلدۆنی لە ناوەڕاستی قاوەخانەکەدایە، لەنێو کورسی و مێزەکاندا بە پێوە وەستاوە، جار بەجار هاتوچۆ دەکات، پەلەیەتی و قاقای پێکەنینی بەرز بووەتەوە، بەڵام کازەنۆفا بە دەمامکێکی ئەرستۆکراتییەوە، دەستی خاتوونێکی قەشەنگی گرتووە و بەرەو سووچێکی ناوەوەی دەبات. کۆمەڵێ ئافرەتی تریش بە چاوی ئیرەییەوە دەڕوانن ئەو خاتوونەی کە دەستی لەنێو دەستی کازەنۆفادایە و قاقا پێ دەکەنن و دەمامکەکانیان دەکەنەوە بە دەموچاویانەوە و بە خێرایی و بە نازەوە دەچنە دەرەوە.

لەسەر مێزەکەی ڤاگنەر دانیشتین، بە دەم خواردنەوەی چایەکی سەوزەوە لە دیوارەکان، بنمیچ، پەنجەرە و تەنانەت ئەرزەکەشم دەڕوانی: دیوارەکانی بە زەردی ئاڵتوونی، ئاوێنەی گەورە و ڕەنگی سوور، دیزاینی سالۆنەکانی هەژار و هەشت سەدەکان و مۆرکە بۆرژوازییەکەی ئەو سەردەمە ڕازێنراوەتەوە. سێبەرێکی هەتاهەتایی بەری لایەکی قاوەخانەکەی گرتووەتەوە و چەپکە تیشکێکی گەرمیش ڕاستەوڕاست و لە پەنجەرە گەورەکانی ڕوکاری دەرەوە، بەنێو پانتاییی قاوەخانەکەدا بڵاو بووەتەوە. سێبەر و تیشکی ڕۆژ، تاریکی و ڕووناکی، ڕەش و سپی هەروەک وێنە سینەماییە دێرینەکان دێتە پێش چاو.

ستۆکهۆڵم

بەیانی لەگەڵ کازیوە هەستام، هەناسەیەکی قوواڵم هەڵکێشا و چوومە بانیژەی سەر ژووری دانیشتنەکەمانەوە، سەیرێکی ئاسمانم کرد، بەیانییەکی سارد و هیچ خانووبەرەیەکیش لەناو ئاوەکەی تەنیشتمانەوە بەرز نەبووەتەوە. لیزا هێشتا نووستووە و لەبەرئەوەی دووگیانە بە زەحمەت ئەمدیو و ئەودیوی بۆ دەکرێت. خێرا شتەکانم کۆ کردەوە و لە ماڵ چوومە دەرەوە، دوێنێ شەو درەنگانێک لە ڤێنیسیاوە گەیشتینەوە ستۆکهۆڵم و ئەمڕۆش وا زوو بەرەو شاری یاقلێ و لەوێشەوە بۆ ناوچەی یارفسیۆ کەوتمە ڕێ.

یارفسیۆ ناوچەیەکی دارستاناویی ڕازاوە و قەشەنگە و شانۆیەکی لە تەختە دروستکراوی شێوە ئەلیزابیسی لەخۆ دەگرێت و شانۆکەش بە شانۆی دار ناوزەد کراوە. خودی شانۆکەش وەک ئەوە وایە کە بە قەدی شاخ و دامێنی دارستانێکەوە هەڵواسرابێ، بە بەرزاییەکەوە دەڕوانێتە دۆڵ و گوند و دەریاکەی بەردەمی. ئەم شانۆیە تەنیا لە هاویندا چالاکییە شانۆییەکانی تێدا نمایش دەکرێت، بینەران و شانۆکاران و ڕەخنەگرانی شانۆ، لە هەموو شارەکانی سوێدەوە دێن و بە

هەواڵنامەی کتێب

دریژاییی هاوین، شانۆنامە، وۆرک شۆپ و سیمینار و چالاکیی جۆرەوجۆری تێدا پیشکێش دەکرێت.

نۆکەری دوو ئاغا لە شەوێکی هاویندا، لە نمایشێکی بەرزی کۆمیدیای دیلارتیدا نمایش کرا، سەعات نۆی شەو دەستی پێ کرد و دوازدەی شەویش، کە هێشتا دنیا تاریک دانەهاتبوو، کۆتا هات.[٢٠]

پەراوێزەکان:

١- شانۆی گەل لە ساڵی ١٩٨٣دا دامەزراوە و نمایشەکانیان لە هەموو هەرێمی یاڤلێیوریدا پێشکێش دەکەن، جگە لە شانۆکانی ناو شاری یاڤلێ خۆیدا، بەردەوام لە هەموو سنووری ناوچەکەدا، لە گەشتی هونەریدان. ئەم شانۆیە تایبەتمەندیی خۆی هەیە، بەتایبەتی لە بەکارهێنانی جوگرافیای جیاوازیی پانتاییی نمایشە شانۆییەکانیان، بەکارهێنانی مۆسیقا، ئاستی بەرزی نمایشەکانیان و لێکۆڵینەوە لە پرۆسەی کار و بابەتی هەنووکەیی. هەروەها شانۆی گەل چەندین ساڵە لەگەڵ نەریت و فۆرمی شانۆ جیاوازەکانی ئاسیا، بە تایبەتی چین و هیند هاوکاری و ئاڵوگۆڕی شانۆیی و هونەرییان هەیە.

٢- شانۆنامەی نۆکەری دوو ئاغا بەر لە ٢٦٠ ساڵ لەمەوبەر نووسراوە، ڕووداوەکانیش باسی ترۆفاڵدینۆی بێکار دەکات کە لە پڕ هەلی دوو کاری لە یەک کاتدا بۆ دەڕەخسێ و دەبێت لە هەمان کاتدا بەهەردوو کارەکەدا ڕابگات و لە خزمەت هەردوو ئاغاکەیدا بێت، بەبێ ئەوەی کەسیان بەوی تریان بزانێ. ترۆفاڵدینۆ لەم دۆخەدا دەڵێت: بۆچی ناکرێت کە لە یەک کاتدا دوو ئاغام هەبێت، دوو کار لە دوو

جێگەی جیاواز خواردن و هەروەها دوو مووچەش.

٣- کارلۆ گۆلدۆنی لە ٢٥ی فێبریوەری ساڵی ١٧٠٧دا لە ڤێنیسیا لەدایک بووە و لە ٦ی فیبریوەری ساڵی ١٧٩٣دا لە پاریس کۆچی دواییی کردووە. باوکی گۆڵدۆنی پزیشک بووە و خۆیشی لە ساڵی ١٧٢٣دا دەستی کردووە بە خوێندنی یاسا، لە ساڵی ١٧٣١وە، دوای تەواوکردنی خوێندنی زانکۆ، ماوەیەکی درێژ چ لە ڤێنیسیا و چ لە شارەکانی تری وەک پیزا کاری پارێزەریی کردووە. لە ساڵی ١٧٣٨دا یەکەم کۆمیدیای خۆی بڵاو کردووەتەوە کە زۆر نزیک دەبێت لە فۆرم و شێوازەکانی کۆمیدیای دیلارتی، شانۆنامەی (نۆکەری دوو ئاغا)ش، وەک یەکێک لە بەرهەمە میللی و زۆر دیارەکانی، هەنگاوێکە بۆ تەرزێکی تری کۆمیدیایەکی وێژەیی کە لە سەرەتاوە هەموو دیالۆگەکانی پێشوەخت نووسیون و دووەم لە بنەماکانی شانۆیەکی ڕاگوزەرییەوە. لە ساڵی ١٧٥٠دا و لە شانۆنامەی Pamela nubile واتە (ئەو پامێلایەی کە شووی نەکردووە) بە تەواوەتی دەمامک لە شانۆنامەکانی و شانۆی کۆمیدیادا وەلاوە دەنێت، بەرەنجامەکانی ئەو گۆڕانکارییانەش دەبێتە کۆمیدیایەکی کارەکتەرئامێزی ڕیالیزمی ڕاستەوخۆ. گۆڕانکارییەکانی کارلۆ گۆڵدۆنی بۆ کۆمیدیای دیلارتی چەندین دوژمنی بۆ پەیدا دەکات و لەگەڵ هەموو سەرکەوتن و چالاکییە بەردەوامەکانی چ لە ڤێنیسیا، پارما و ڕۆما، ناچار دەبێت ئیتاڵیا جێ بهێڵێت و لە ساڵی ١٧٦٢وە بەتەواوەتی لە پاریس جێگیر ببێت. یەکێک لەو ڕەخنانەی کە ئاراستەی کارلۆ گۆڵدۆنی دەکرا لابردنی دەمامک و شێوازی نووسینی شانۆنامەکانی بوو، ڕەخنەگرەکان و شانۆکارانی ئەو سەردەمە پێیان وابوو کە شانۆنامەکانی کارلۆ گۆڵدۆنی زۆر میلییە و بە تەواوەتی لە کۆمیدیای دیلارتی دوور کەوتووەتەوە. کارلۆ گۆڵدۆنی لە پاریس و تا ئەو ڕۆژەی کۆچی دواییی دەکات وەک سەرۆکی شانۆی کۆمیدیای ئیتاڵیایی کاری کردووە.

کارلۆ گۆڵدۆنی بە داهێنانە نوێیەکانی، بە زمانە تایبەتمەندەکەی، بەتایبەتی زمانی ژیانی ڕۆژانە، یەکەم شانۆ نەتەوایەتییەکانی ئیتاڵیا دەستەبەر دەکات و تا ئێستا زۆربەی شانۆنامەکانی لە زۆربەی وڵاتانی جیهاندا پێشکێش دەکرێن.

٤- پردی ڕیاڵتۆ یەکێکە لە پردە دێرین و بەناوبانگەکانی ئەم شارە، ئەم پردە ژیانێکی تایبەتمەندیی خۆی هەیە، هەمیشە جمەی دێت و بە درێژاییی مێژووش هەروا بووە. لە هەموو ساتەکانی شەو و ڕۆژدا، بە هەزاران کەس لەمسەرەوە بۆ ئەوسەر هاتوچۆ دەکەن، گەمەی لێبوکەکان، گۆرانی و مۆسیقا و هەندێ جاریش سەماشی لەسەر دەکرێت. لە سەرەتای ساڵانی سەدەی شازدەدا ئەم پردە زۆر داڕووخاو بووە، مەترسیی داڕمانی لێ کراوە و لەبەر ئەوە دەسەڵاتدارانی شارەوانیی شارەکە پێشبڕکێیەکی ئەرکیۆلۆگییان بۆ دروستکردنی پردێکی تازە ڕاگەیاندووە. مایکل ئەنگلۆ یەکێک بووە لە بەشدارانی ئەو پێشبڕکێیە، بەڵام ئەندازیارێکی تر بەناوی ئەنتۆنیۆ داپۆشێ، بەنەخشەی پردی ڕیاڵتۆ پێشبڕکێیەکە دەباتەوە. ئەم پردە لە ساڵی ١٥٨٨دا بە بەردی ساخ دەستکراوە بە دروستکردنی و لە ساڵی ١٥٩١دا تەواو بووە و تا ساڵی ١٨٥٤یش تاکە پردێک بووە کە خەڵکی توانیویانە بە پێ لە بەندەری گراناداوە بەسەریدا بپەڕنەوە.

٥- ئەم پردە لە سەرەتادا لە ساڵی ١٣٦٠دا دروست کراوە، بەڵام لە ساڵی ١٨٤٧وە ئەم شێوازەی ئەمڕۆی وەرگرتووە.

٦- دۆگ و کۆشکی دۆگەکان، دەسەلاتی بالای کۆماری ڤێنیسیا بووە و تا ساڵی ١٧٩٧ حوکمڕانییان کردووە. کۆشکی دۆگاش کۆشکی کۆماریی ئەم دەسەلاتە بووە و لە نێوان ساڵانی ١٣٠٩ _١٤٣٨دا دروستکراوە و بە ڕووکاری دەریای ئەدریاتیکدا لەسەر چەندین کۆڵەکەی لە بەرد دروست کراوی گەورە بەرز بووەتەوە و دیوارەکانی، شوراکەی نهۆمی سەرەوەی کۆشکەکەی بە خشتی سوور دروستکراوە. ئەم کۆشکە چەندین هۆڵی گەورە و قەشەنگ لەخۆ دەگرێت و وێنەکێشە گەورەکانی ئەو سەردەمە، تینۆرۆتۆ و پاولۆ فێرەنێسێ ڕازاندوویانەتەوە. ئەم کۆشکە بە پردی هەناسەساردەکان بەستراوەتەوە بە بەندیخانە سەرەکییەکەی شارەوە و کڵێسای مارکۆسیش بەشێکی جیانەکراوەی ئەم کۆشکەیە. ئێستا کۆشک و بەندیخانە و کڵێساکە کراونەتە مۆزەخانە.

٧- لە ساڵی ١٤٤٤ز.دا و بەهۆی کۆبوونەوەی خەڵکێکی زۆرەوە، کە تەماشای زەماوەندێکیان کردووە، یەکێک لەو پردە تەختانە ڕووخاوە و فیتۆرەی وێنەکێش لە ساڵی ١٤٩٦دا، لە یەکێک لە تابلۆ دیکۆمێنتاریییەکانیدا وێنەی ئەو کارەساتەی کێشاوە.

٨- ڤێنیسیا کۆمارێکی سەربەخۆ بووە و هیچ ولاتێکیش هێندەی کۆماری ڤێنیسیا، بەر لە ساڵەکانی ١٨٠٠ لە دیموکراسی نزیک نەبووەتەوە. ئەم ولاتە بەشێوەیەکی بەربلاو پەرەنسیپەکانی ولاتێکی مۆدێرنی دیموکراسییان پەیڕەو کردووە، لە ڕووی هەڵبژاردن، حوکمی یاسا، سەربەخۆیی دادگە و ئازادیی مرۆڤی تاک و نووسین و بڵاوکردنەوە و نواندنەوە. بەڵام لە ساڵی ١٧٩٧ز. دا کە ناپلیۆن پۆناپارت ئەم ولاتە داگیر دەکات، کۆمارەکەیان دەڕووخێنێت و سەربەستی و سیستمە دیموکراسییەکەشیان تێک دەدات.

٩- لە ساڵی ١٩٦٦دا ئاوی دەریاچەکە بە ڕێژەیەکی ئێجگار زۆر بەرز دەبێتەوە و هەموو شارەکە دەکەوێتە مەترسیی ژێرئاوکەوتنێکی هەتاهەتاییەوە. تا ئێستاش بە چەندین شێواز و تەکنیکی جیاواز و یارمەتیی ولاتانی ئەورووپا و ئەمەریکا، لە هەوڵی ڕێگەگرتن لە بەرزبوونەوەی ئاو. ئیتاڵیا ساڵانە پارەیەکی خەیاڵی بۆ ئەم مەبەستە خەرج دەکات.

١٠- ساڵی چوار ملیۆن گەشتیار لە هەموو جیهانەوە ڕوو دەکەنە ئەم شارە و بە شەقام و کۆڵانە تەڕەکانی، بە ئەفسوونی ڕووناکی و کاریگەری سێبەر و تاریکی، بە ئەتمۆسفێر و مێژووی ئەم شارە مەست دەبن.

١١- گەندۆڵ بەلەمێکی زۆر تایبەتە بە شاری ڤێنیسیا، باریک و درێژە و لە هەردوو لاوە بەرز بووەتەوە. لە سەدەی پازدەدا زیاتر بۆ گوێزانەوەی کەلوپەل و هاتوچۆ بەکار هێنراوە، بەڵام ئەمڕۆ بووەتە سیمایەکی گرینگ و ئاماژەیەکی کولتووری ئەم شارە و داهاتێکی دارایی گەورەش. گەشتێکی تەنیا نیو سەعاتیی بەم گەندۆڵانە سەد و پەنجا دۆلاری ئەمەریکییە.

١٢. کۆمیدیای دیلارتی مانای پیشەی شانۆ دەگرێتەوە، ئەو کەسانەی کە بەتەواوەتی خۆیان بۆ شانۆ تەرخان کردووە و شانۆ بووەتە پیشەی سەرەکیی ژیان و گوزەرانیان. واتە ئەم ئەکتەرانە دانپیانراو بوون و هەموو کەسێک نەیتوانیوە ئەم ڕۆڵانە، یان لەگەڵ ئەم گرووپانە کار بکات و ئەوانەشی کە ویستوویانە لە ریزەکانی کۆمیدیای دیلارتیدا کار بکەن، دەبوایە لەلای ئەو ئەکتەرانە بڕوانامەیان وەربگرتایە و لەلای ئەوانە شاگردیی گەمەی شانۆیان بکردایە.

١٣- لە ساڵی ١٩٣١ەوە ئەم خانووە لە دەستی شارەوانیی ڤینیسیادایە و کراوەتە مۆزەخانە، ناوەندێکی

هەواڵنامەی کتێب

لێکۆڵینەوە و لابوردنی نواندن.

١٤- ئەم خانووبەرەیە مۆرکی ئەرکیتێکتور و ئەندازەی ئەو سەردەمە، واتە سەدەی چواردەی ئیتاڵیای بە ڕوونی پێوە دیارە و ئیتاڵییەکانیش هەوڵیان داوە کە ئەو مۆرک و شێوازە دێرینەی خانووبەرەکە بپارێزن.

١٥- لە سەردەمی کارلۆ گۆلدۆنیدا شاری ڤینیسیا پێگەیەکی گەورە و شیاوی لەنێو ڕەوتی شانۆی ئەوروپاییی ئەودەمەدا هەبووە.

١٦- لە ڤینیسیا خەڵکی بەپێی یاسا دەمامکیان پۆشیوە، یەکەم یاساکانی دەمامک پۆشینیش دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی دوازدە، بەڵام نازانرێت یەک ڕاست کەی خەڵکی ڤینیسیا بۆ یەکەم جار دەمامکیان وەک پێداویستییەکی ژیانی ڕۆژانە بەکار هێناوە. زۆر سەرچاوە پۆشین و بەکارهێنانی دەمامک دەگێڕنەوە بۆ بەر لە سەدەی دوازدەیش، یاسا و دەستووری ئەو وڵاتە ڕێگەی داوە کە خەڵکی لە بەشێکی زۆری ساڵدا دەمامک بپۆشن. لە هەندێک شوێن و جێگەی فەرمی و تایبەتیدا، بەپێی یاسا دەمامک پۆشراوە، نەک هەر ئەوە بگرە بە زۆرەملێش بووە و قەدەخە بووە کە بەبێ دەمامک بچیتە ژوورەوە، یان بەشداریی ئاهەنگ و گەمەکان بکەیت. دەمامکی ئەرستۆکراتی و دەوڵەمەندەکان جیاوازتر بووە لە دەمامکی خەڵکی هەژار و ئاسایی، دەمامکی ئیرۆتیکی تایبەت بووە بەئافرەت و هەموو دەموچاویانی نەگرتووەتەوە. بەپێی دەستووری ڤینیسیای کۆن و سەردەمی کۆماری، هیچ یاسایەک بۆی نەبووە ئەو کەسانە دەسگیر بکات کە دەمامکیان پۆشیوە، بەڵام کەرنەڤاڵ و دەمامک و دەمامک پۆشین لەگەڵ کەوتنی کۆماری ڤێنیسیا لە کۆتاییەکانی سەدەی هەڤدەدا ون بووە و ئەو ڕێگەیەی جارانی پێ نەدراوە.

١٧. سەرەتاکانی ئەم کەرنەڤاڵانە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی یازدە و دوازدە و لە سەدەی هەژدەدا گەیشتووەتە ئاستی ترۆپک و دیاردەیەکی میللیی بەرلاوی تێکڕای خەڵکی. ئەم کەرنەڤاڵانە هەموو ساڵێک لە بیست و حەوتی مانگی دیسەمبەردا دەستیان پێ کردووە و دوو مانگیان خایاندووە، وەک لەوەوبەر ئاماژەمان بۆ کردووە، لەگەڵ کەوتنی کۆماری ڤینیسیادا، ئەم کەرنەڤاڵەش دەکەوێت. دواجار لە ساڵی ١٩٧٩ەوە سەرلەنوێ سەری هەڵداوەتەوە و تا ئێستا و بۆ ماوەی دە ڕۆژ و هەموو ساڵێک ئەم نەریتە سیمای شارەکە دەپۆشێت.

١٨- لە سەدەی شازدەی ڤێنیسیادا، لە ١٠٪ ئافرەت سۆزانی بوون، ئەو کارە بۆ پیاو لە هەموو ئەوروپادا قەدەخە بووە و سزای سووتاندنی بەدواوە بووە، بەڵام لە ڤێنیسیا ئەو جۆرە پیاوانە توانیویانە بە پۆشینی دەمامکی ئافرەتی سۆزانی، قون بدەن و سزاش نەدرێن.

١٩- قاوەخانەی فلۆرینا لە دیسەمبەری ساڵی ١٧٢٠دا لەلایەن فلۆریانۆ فرانسیسکۆینیەوە کراوەتەوە، لە سەرەتادا ناوی ڤینیسیا بووە و دواتر خەڵکی شار و میوانە بێگانەکانیش بە قاوەخانەی فلۆرینا ناوزەدیان کردووە.

٢٠- هاوینی سوێد تەلیسماوییە، هەندێ جار باران دەبارێت، ساردە و جارجاریش هەتاو لە کەندێکی چیا و ئاسمانە پڕ لە هەورەکانەوە سەر دەردێنێ، بەڵام ئەفسوونی شەوەکانی هاوینی سوێد هەر زۆر تایبەتمەندە و هەرگیز تاریک نابێت. شەوە هاوینەکانی سوێد لە هەڵهاتن و کازیوەیەکی بەردەوامدایە.

بی بی سی و باڵەخانەی بوش هاوس

رانیا ئەکرەم

دەستەی ئێستگەی بەریتانیایی، بی بی سی جانتاکانی دەپێچێتەوە و باڵەخانە کۆنە گەورەکەی جێ دەهێڵێت، ئەوەی دەکەوێتە نێوان ستراند و ئولدویتشی ناوەندی شاری لەندەن، کە ماوەی ٧٠ ساڵ بووبووە بارەگەی سەرەکیی ئەو دەزگایە میدیایە، کە لەگەڵ هەموو مرۆڤایەتی و خەڵکی ئەو سەرزەوینە پێوەندیی پتەوی هەبووە وئاڕاستەی بەردەوام قسەی بۆ کردن، رۆژانەش بە چەندین زمان بەرنامەکانی بڵاو کردیتەوە، کە ژمارەی زمانەکان گەیشتووەتە ٤٤ زمان و خەڵکەکە بەردەوام گوێیان بە وشەکانی (ئێرە لەندەنە) زرینگاوەتەوە، بەڵام کەم کەس لە هەوادارانی ئەو ئێستگەیە و ئەوانەی گوێیان لێی راگرتووە سەربردەی بارەگەکەی بوش هاوس دەزانن. کەواتە چیرۆکی بوش هاوس چییە کە بوویتە وێستگەیەکی گرینگی ئەو ئێستگەیە.

باڵەخانەی بوش هاوس سەرەتا وەک بارەگەی بی بی سی دروست نەکراوە، بگرە لە ڕاستیدا وەک بارەگە و ئۆفیسی کۆمپانیایەکی بازرگانیی ئینگلیزی ئەمەریکایی بووە کە سەرۆکەکەی ئیرفینگ بوش بووە و باڵەخانەکەش بە ناوی سەرۆکی ئەو کۆمپانیایەوە بووە. دیزاینی باڵەخانەکە لەلایەن هارڤی کوریت بووە و لە ساڵی ١٩٢٣ دروست کراوە، بەڵام لە ساڵانی ١٩٢٨ و ١٩٥٣ چەند بەشێکی نوێی بۆ زیاد کراوە. کە لە ساڵی ١٩٢٥ ئەو باڵەخانەیە کراوەتەوە، وەک گرانترین باڵەخانە لە جیهان ناوی هاتووە، کە نزیکەی دوو ملیۆن پاوەندی تێچووە، بەپێی پێوانەکانی ئەو ساڵانە پارەکە زۆر بووە و بەڕاستی باڵەخانەیەکی مەزن و گەورەش بووە، لە بەردەم دەروازەی باڵەخانەکەش دوو پەیکەر، وەک سومبلی دۆستایەتیی ئینگلیزی ئەمریکی دانراوە، بەڵام پەیکەرە ئەمەریکاییەکە لە ئەنجامی بۆردمانی لەندەن لە ڕۆژانەی شەڕی دووەمی جیهانیدا، لە ساڵانی چلەکان بە بۆردمانی فڕۆکەکانی نازییە ئەڵمانەکان دەستێکی پەڕیبوو، بەڵام دوایی لە ساڵانی حەفتاکان پەیکەرەکە چاک کراوەتەوە. شەڕی دووەمی جیهانی فاکتەری سەرەکی بووە کەوا

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: شێرزاد هەینی

دەستەی ئێستگەی بەریتانیایی بگوازرێتەوە ئەو باڵەخانەیە. کە زووتر بەرنامەکانی ئەو ئێستگەیە بە زمانەکانی بێگانە لە ساڵی ١٩٨٣ لە باڵەخانەی برودکاستنگ هاوسی هەڵکەوتوو لە بورتلاند بلیسی نزیک شەقامی ئۆکسفۆردی نیودار بووە، بەڵام باڵەخانەکە لە ساڵی ١٩٤١ دەکەوێتە بەر تەقینەوەیەک، بۆیە بەشە بێگانەکەی پەخش و بەرنامەکان دەگوازرێتەوە بوش هاوس، سەرەتا بەرنامەکانی زمانە ئەوروپاییەکان دەگوازرێتەوە ئەو باڵەخانەیە، ئینجا لە ساڵی ١٩٥٨ پەخشی دەرەوەش دەگوازێتەوە بوش هاوس.

یەکەم ڕووبەڕووبوونەوەی نوێی بی بی سی لە باڵەخانە نوێیەکەی ڕووماڵکردنی ڕووداوەکانی شەڕی دووەمی جیهانی بووە، ئێستگەکە بووبووە لایەنێک لە شەڕەکە بۆ دژایەتیکردنی نازییەت، بۆیە بەرنامە و سەداکەی بۆ جەنەرااڵ دیگۆل دەکاتەوە بۆ ئەوەی پێوەندییەکانی لەگەڵ فرەنسییە ئازادەکان پێوەندی و هەوئاهەنگی بەردەوامی هەبێت و خەڵکەکە دژ بە داگیرکەرەکان هان بدات، تا خاکەکەیان لەبن دەستی داگیرکەران دەربهێنن و ووڵاتەکەیان رزگار بکەن. ئەگەرچی ڕۆژانە بی بی سی تەنیا ماوەی پێنج دەقەی بە (فرەنسای ئازاد) دابوو، تا قسە لەگەڵ ئازادیخوازە دابڕاوەکانیان بکات، ئەوانەی لە جیهاندا دابڕابوون، دیارە کەوا ئەو کاتەش زۆر باش بووە و بەوەش دەکرا ئەوانیش بەو ئێستگەیە بەنهێنیی هەواڵەکان و بەرنامەکان بزانن، ئەوەش هەنگاوێکی پڕ بایەخ بوو بۆ شەڕوانەکان، چونکە ئەوان لە دنیای دەرەوە و ڕێکخستنەکانیان دابڕابوون. ئەوان نەک بەو ئێستگەوە تەنیا گوێیان لە وتارەکانی جەنەرااڵ دیگۆل دەبوو، دەکرا بە بەرنامەکانی بەو ئێستگەیە هەموو گۆڕان و پێشهاتەکانی ناو بەرەکانی شەڕەکان بزانن. بی بی سی توانی بە راستگۆییەکانی نەک لەناو فرەنسییەکان بگرە لەناو هەموو میللەتانی ئەوروپایی ببێتە ڕوانگە و سەرچاوەیەکی پڕ بایەخ کە دەیوت: ئێمە کە هەواڵی شکستەکانی خۆمان بڵاو دەکەینەوە، بۆیە بڕوا بە بڵاوکردنەوەی سەرکەوتنەکانیشمان دەکەن.

پاش کۆتاییهاتنی شەڕی جیهانیی دووەم بی بی سی بەردەوام دەبێت لە بڵاوکردنەوەی بەرنامەکانی بە چەندین زمانی زیندووی جیهان، ئێستگەکە هەموو وردەکارییەکانی شەڕە ساردەکەی دژ بە ئۆردوگای خۆرئاواش بڵاو دەکاتەوە، کۆتاییهاتنی کۆلۆنیزمی ئەوروپاییەکان لەسەر ئەفریقیا و سەربەخۆیی وڵاتانی ئەفریقیایی. ئێستگەکە لە سەرەتای هەشتاکان وردەکارییەکانی شۆرشی ئێران بە جیهان بڵاو دەکاتەوە، بەوردی باس لە سیاسەتی کرانەوەی سۆڤیەت (بریسترویکا) لە رۆژانی میخائیل گورباتشوف لە هەشتاکان و رۆژانەکانی گۆڕەپانی تیان مین لە پەکین و شەڕەکانی یەکەم و دووەمی کەنداو و رووداوەکانی هەزارەی سێیەم پاش هێرشەکەی ئەلقاعیدە لە ساڵی ٢٠٠١ بۆ سەر وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بڵاو کردۆتەوە و بایەخی پێ داوە، هەتا بایەخیشی بە شۆڕشەکانی بەهاری عەرەبییش داوە.

رووماڵکردنی ئەو هەموو رووداو و کارەساتانە کارێکی ئاسان نەبوو، بەڵام بی بی سی لە ماوەی چەندین دەیەی کارکردنی تواناییان راستگۆییەکانی بڵاوکردنەوەی هەواڵەکان بپارێزێت، کە پەیداکردنی سەرچاوەی هەواڵەکانیش ئاسان و بێ مەترسی نەبوون، بەتایبەتی لە وڵاتانی ئەوروپای ڕۆهەڵات و وڵاتانی پارزەوینی ئەفریقیا. بی بی سی بە ناوی تۆڕی ئەفریقیایی دوو بەرنامەی بۆ کاروباری ئەفریقیایی هەبوو، ئەوەش لە هەشتاکان لەناو هاوواڵتیانی ئەفریقیایی سەدا و ناوبانگییەکی زۆری پەیدا کردبوو، دەکرا بەرنامەکانی بگاتە هەموو ماڵەکان وەک ئەوەی ببێتە ئێستگەیەکی لۆکالی. بی بی سی بووبووە سەرچاوەی گرینگی هەواڵەکانی شەڕەکانی ناوەخۆیی لیبیریا، کە یەکەمین دیمانەی لەگەڵ تشارلز تایلوار وەک سەرکردەی یاخیبوو بڵاو دەکاتەوە، کە زووتر ئەو نەناسرابوو، کە هێزەکانی بە شێوەیکی خوێناوی توانیبوویان دەست بە سەر وڵاتەکەدا بگرن. بی بی سی بەشانازییەوە دان بەوەدا دەنێت کەوا لیبیرییەکان لە کاتی

پێشکێشکردنی هەواڵەکان شەڕیان راگرتووە و گوێیان لە هەواڵەکان گرتووە تا بزانن چەکدارەکان گەیشتوونەتە کام شوێن و شەڕەکان ئەنجامەکانی چییە، کە ماوەی پەخشی هەواڵەکانی بی بی سی تەواو بووە، چەکدارە لیبرییەکان دووبارە دەستیان بە تەقە و شەڕەکانیان کردووەتەوە.

وەک چۆن بی بی سی بووبووە سەرچاوەیەکی گرینگ و بڕواپێکراوی ولاتانی باشووری ئەفریقیا، هەروەها بێژەری سۆمالی عەبدوڵڵا حاجی بۆ ناوچەکانی خۆرهەڵاتی ئەفریقیاش ئاگری دەکردەوە، ئەگەرچی ئەو لەناو لەندەنیش بوو، بەڵام رۆڵی زۆر بوو بۆ سۆمالییەکان، حاجی ئەوەی لە بیرە کەوا لە هەشتاکاندا بیر لەوە کراوەتەوە بەشە سۆمالییەکە لە بی بی سی دابخەن، بەڵام بەڕێککەوت لەناو ئەنجوومەنی لۆردەکاندا چەند ئەندامێکیان کە لە سوپای بەریتانیایی خزمەتیان لە سۆمالْ کردبوو، لەودەمانەی خاکی سۆمالْیش بەشێک بوو لە قەڵەمڕەوی ئیمپراتۆریەتی بەریتانیایی کە تیشکی خۆری لێ ئاوا نەدەبوو، ئەوان وتبوویان ئێوە ئەگەر لەسەر تەرمەکانمان ئەو ئێستگەیە دابخەن. لەپاش هەڕەشەکەی ئەندامانی ئەنجوومەنەکە وەک چۆن رۆژنامەنووس حاجی عەبدوڵڵا دەگێڕێتەوە کەوا رۆژنامەی تایمزیش رۆڵی زۆر هەبوو لە بەردەوامیی بەرنامەکانی بەشی سۆمالی لەو ئێستگەیەدا، کە تێدا لە رۆژنامەکەدا نووسرابوو: سۆمالییەکان حەز بە سێ شت دەکەن: یەکەمیان ئاینی ئیسلام، دووەمیان کەسایەتیی خۆیان، سێیەمیش بەشی سۆمالی لە بی بی سی.

لەبەرئەوەی ماوەیەکی زۆر ئێستگەکە لە باڵەخانەی بوش هاوسدا بووە، بۆیە باڵەخانەکە بیرەوەریی زۆری هەیە، کە شیاوی باس بێت و هەمانبەرەکان لە بیری نەکەن، کە ماوەی چەندین دەیە ئیشیان تێدا کردبوو. رۆژنامەنووسە رۆمانییەکە ئاموژگارییەکەی بەڕێوەبەرەکەی لە بیر ناچێتەوە کە لە کاتی دەستبەکاربوونی لە بەشی رۆمانی لە بی بی سی لە بوش هاوس پێی وتبوو:

لە شوێنی بۆشاییەکان کۆشش بکە خاڵێک دابنێ، چونکە ئێستگەکەمان رستەکانیان کورتە. ئەوە بنچینەی یەکەم کارەکانمانە، بەڵام بنچینەی دووەمیشمان ئەوەیە: بڕوای سیاسیت هەر چی بێت، کە هاتیتە ژووری ستۆدیۆکە بڕوا و هەڵوێستە سیاسییەکەت لەگەڵ پاڵتۆکە لە دەرەوە بەجێ بهێڵە. بنچینەی سێیەمیشمان ئەوەیە: ئەگەر مێزی کانتین (ئێستگەکە) خاوێن بوو لەسەری دامەنیشە، رەنگە بە پارچە پەڕۆیەکی پیس خاوێن کرابێتەوە!

ئێستا بی بی سی بەشی رۆمانییەکەی داخستووە، بەڵام چەندین بەشی بە زمانی بێگانە ماوە وەک عەرەبی، فارسی، پشتو و بەرنامەکانی خۆشی لە بارەگە نوێیەکە بی بی سی لە برودکاستنگ هاوس لە لەندەن بڵاو دەکاتەوە، کە تەلەڤزیۆنەکانی دەستەی ئێستگەی بەریتانیاییشی تێدایە، بەڵام یادگاریی زۆریشی لە کۆنە بارەگەکەی هەر دەمێنێتەوە و بوش هاوس وەک سومبلی ئەو دەزگا میدیایە هەر بەشکۆیی دەمێنێتەوە، کە لەلایەن کۆمپانیایەکی ژاپۆنی گوازرایەوە شوێنە نوێیەکەی و ئەوانیش وەک سەرمایەگوزارێک سەرپەرشتیی دەکەن.

لەندەن، رانیا ئەکرەم، رۆژنامەی ئەلحیاتی لەندەنی، ٩ی یناریی ٢٠١٢.

هاوڵاتیانی کێبڕکێ

چۆن دەوڵەتی ئیسرائیل دادەمەزرێ

بیوگرافیای ئاموس ئۆزە

٢ لە ٢

چەندین جار رووداوەکان هەڕەشەیان لە ڕاستی کردووە. من جارێکیان لەسەر هۆکاری دروستیی مردنی داپیرم نووسیبووم:

داپیرەم شلۆمیت راستەوخۆ لە (ڤیلنا)وە لە ڕۆژێکی گەرمی هاوینی ١٩٣٣ هاتبووە وڵات. ئەو سەیرێکی بازاڕەکەی کردبوو کە تژی بوو لە ئارەقە، ئەو فەرشانەی بە ڕەنگ و روو بە هیچ شێوەیەک لە یەکتریان نەدەکرد، لە کۆڵانەکاندا دەنگی بازرگانەکان و زەڕینی کەر و مشەی وەڵسات و دەنگی ئەو پەلەوەرانەی کە بە قاچەکانیانەوە هەڵواسرابوون بینیبوو، لەگەڵ دیمەنی ئەو مریشکانەی خوێنیان لە ملیان دەچۆڕایەوە تووشی شۆک بووبوو.

داپیرەم دیقەتی دابووە شان و پیلی پیاوە خۆرهەڵاتییەکان، سەیری ڕەنگی میوە و سەوزە زەقەکانی دەکرد. داپیرەم کە هاتبوو سەیری شاخەکانی چواردەورەمانی کردبوو، نشێوە بەردینەکانی دیبوو، بۆیەش یەکسەر حوکمی دواییی خۆی لەسەر ئەو دەڤەرە دابوو و وتبووی:

(خۆرهەڵاتی ناوەڕاست پڕە لە میکرۆب).

***

داپیرەم بیست و پێنج ساڵ لە یورشەلیم ژیا، ڕۆژانی تاڵی زۆر و کەمێک شیرینیشی تێدا بەسەر بردبوو، تا مردیش حوکمەکەی لەسەر دەڤەرەکە سووک نەکردبوو، هەتا دوا ڕۆژەکانی ژیانیشی لەسەر حوکمەکەی هیچ نەگۆڕا.

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: شێرزاد هەینی

دەگێڕنەوە کەوا داپیرەم ئەو رۆژەی گەیشتبووە یورشەلیم، هەموو بەیانیانی ژیانی، هاوین و زستانەکانی لە یورشەلیم داوای لە باپیرم کردبوو:

هەموو رۆژێک،

بەیانیان سەعات شەش یان شەش و نیو لە خەو بەئاگا بێت،

هەموو گۆشەکانی مالّەکەیان بە پاککەرەوەیەکی شل، ڕووبەڕووی میکرۆبەکان ببێتەوە و هێرشەکانیان تێک بشکێنێت. ئەو داوای کردبوو بن سیسەمەکە و پشت دۆلّابەکە و ناو کەلوپەلەکان و نێوان پێچکەی دۆلّابی کەرەستەی خوانەکە، جێ و بالّینگان و لێف و بالیفەکان داتەکێنێت.

***

هەر لە منداڵییەوە هەستی ئەوەم دەکرد کە کتێبخانەکەی مامە یوسف هەیکەلی حیکمەتە، زۆرتر لە بیست و پێنج هەزار بەرگە کتێب، جارێکیان باوکم چرپاندییە گوێم، لەو کتێبخانەی مامە یوسف، گەنجینەیەکی بەهادار هەیە، کتێبی کۆن و دەگمەنی تێدایە، دەستنووسی گەورە نووسەر و شاعیرەکانی ئێمەی تێدایە، چاپکراو و دیاریی نووسەرەکانی تێدایە، لەوانە کتێبی تێدایە کە بە فێڵ و بە دزی لە سنووری ئودیسای سۆفیەتییەوە دەرهێنراوە و بە هەزار ڕێگە و بواری نهێنییەوە گەیشتووەتە ئێرە، کتێبی دەگمەنی هەوادارانی کتێب کۆکردنەوە گەیشتوونەتە ئەو کتێبخانەیە، کتێبی سکۆلار و ئاینیی تێدایە، گەنجینەی کەلەپووری جوولەکە و گەنجینەی میللەتانی تری تێدایە، هەندێک لەو کتێبانە کاتی خۆی مامە یوسف لە ئودیسا کڕیویەتی، کتێبی تێدایە ئەو لە هایدلبریگ کڕیویەتی، لە شاری لۆزان کڕیویەتی، کتێبی تێدایە لە بەرلین و لە وارشۆ دۆزراوەتەوە، کتێبی تێدایە لە ئەمەریکاوە داوای کردوون، ڕەنگە تەنیا لە ڤاتیکان دانەی تری تێدا بێت، عیبری ئارامی سریانی یونانی کۆن و نوێ، بە زمانی سنسکریتی و لاتینی و عەرەبی، کتێبی سەدەکانی ناوەڕاست، ڕووسی و ئینگلیزی و ئەڵمانی و ئیسپانی و پۆڵۆنی و فرەنسی و ئیتاڵی و زمانەکانی تریش، بە چەندین زاراوە کە ئێمە ناوەکانیشیان نازانین وەک ئۆگرایتی و سلۆڤاتی و کەنعانی و مالتی و سلافی و کلّێساییی کۆن.

دەیان هێڵی کتێب لەسەر تاقەکان ڕیز کرابوون، هەتا بنمیچی سەرەوە، تا پێشەوەی دەرگە و پەنجەرەکانیشی گرتبوو، کەشێکی مەند و مات نە بزەیەک هەستی پێ دەکرا و نە خشپەیەک، دەبوایە هەموومان بە چرپە قسەمان بکردبوایە، قسەکردن لەگەڵ ئەویش بە چرپە بوو.

بۆنی کتێبخانەکەی مامە یوسف هەتا لە ژیاندا مابم دەمێنێت، بۆن و سروەی زانستییە غەیبییە کۆن و سەیرەکان، بۆنی ژیانە ئارام و سازکراوە هێمن و بەرنامەڕێژکراوەکە، ژیانێک تژی لە نهێنی، ئارام و ڕۆحە گرانەکان بەرز دەبێتەوە و لە ناخی قوواڵییی بیرەکان ڕامان و حیکمەتیان هەڵدەدا، هاژەی لێوی ڕووناکبیرە مردووەکان، دروشمی نووسەرانی مردووی ژێرخاک، دەست

لەملانێی ساردی ئارەزووەکانی نەوەکانی رابردوو.

***

یوسف کـلاوزنر لە سـاڵی ١٨٧٤ لە شـارۆکـەی ئولکینکی لە ولاتی لیـتـوانیـا لەدایک بووە و لە یورشـەلیم لە سـاڵی ١٩٥٨ مـردووە، ئەو تەمـەنی هـەشت سـاڵ بووە کـە بنەمـاڵەی کـلاوزنرییـەکـان لە لیـتـوانیاوە بـەرەو ئۆدیسـا کۆچ دەکـەن، بۆیـەش لە خـوێندنی مـاڵان دەچێتـە قـوتابخانـەیەکی ئاینیی پێشکـەوتوو، لەوێش دەگاتە ناو شـانەکانی مـوحـیـبـەتی سـەهیـۆن و ناو بازنەکانی تری چالاکیی جوولـەکـەیی، لە تەمـەنی نۆزدە سـاڵییـەوە یەکـەم وتار بـەناوی (وشـە نوێیـەکان و نووسـینە نوێیـەکان) بڵاو دەکـاتـەوە، کە تێیدا داواکار بووە زمانی عیبری گەشـە بکات و ببێتە زمانێکی زیندوو. ئەو لە هاوینـی سـاڵی ١٨٩٧ بۆ خـوێندن سـەفـەری هایدلبـێـرگ دەکـات چونکـە زانکۆکـانـی رووسـیـای قـەیسـەری بە ڕووی جـوولەکـەکان داخـرابوون، مـاوەی پێنـج سـاڵ لەسـەر دەسـتی پرۆفیسـۆر کـۆنۆ فـیشـەر فـەلسـەفـە دەخـوێنێت، لەبـەر رۆشـنـاییـیـەکـانی ئارنست رینـان بە مـێـژووی خـۆرهـەڵاتەوە دەنووسـێت، لە نـاخـەوە هزرەکانی کارلایل کـاریگەریی لێ دەکات، لەو مـاوەیـەدا مـێـژووی ئەدەب و مـێـژوو و فـەلسـەفـە و زمـانـی سـامـیـیـەکان دەخـوێنێت، ئـەو نزیکەی پازدە زمـانـی زانیـوە، لەوانە سـنسـکریتـی، عـــەرەبـی، یـونـانـی، لاتینـی، ئارامی، فـــارسـی، ئـەمـــهـــری، لەوێش تـوێژینـەوە خۆرهـەڵاتییـەکانیش فێر دەبێت.

چرنیـوفسکی هاوڕێی سـەردەمی منداڵی لە ئۆدیسـا ئـەو فێری سـەرەتاکـانـی پزیشکیی دەکات، زۆر بەیەکەوە دەبن، ئەو بەو شاعیرەی وتووە، شـاعیرە بڵێسـەدارەکە و پێی دەڵێت:

"شـاعیـر، هـەڵۆکـەی عیـبری بـاڵی یـەکـەمی خـۆی لە تـەورات و دیمـەنەکـانی خـاکی کـەنعـان دەدا و ئەوی تریشی لەسـەر ئەوروپای نوێ بەکراوەیی دەخولێتەوە!"

ئەویش هـەندێ جار لەسـەر پەسـنی چرنیوفسکی وتوویـەتی:

"رۆحی منداڵێکی بەسـتەزمان و بێگەردە و لەناو جـەسـتەیەکی بەهێزدایە"

مـامـە یوسف دەبێـتـە نوێنەری خـوێندکـارانی جـوولەکـە لە کـۆنگرەی یەکـەمی سـەهیـۆن لە بازل، ئینجا لە کـۆنگرەکانی تریش بەشـدار دەبێت، لە یەکێک لەو کـۆنگرانەدا بەختیـار دەبێت بە دیمانەی هرتزل، ئەو پیـــاوێکی جـوان بـوو، لە ئاکـــاری رووناکی پـەخش دەبوو! بـە یەکـێک لە پاشـــاکـــانی ئاشـووری کۆن دەچوو، ردێنـی رەش، دەموچاوە پانەکـەی پڕ بوو لە رۆحـانیـەت و خەون! چاوەکانی، هەتا مـــاوم چاوەکـانی ئـەوم لە بیـر نـاچنەوە، لە چاوی گـــەنجـێکی عـــاشق دەچوو، کـە خـــەمگین و گەشاوە بوون و بینەرەکانی دەفڕاند، لە نێوچەوانییـەوە سیمای گەورە پاشاکان دیاربوو!

کلاوزنر واز لە سـەهیۆنیـەتییە رۆحـانییـەکـەی مامۆسـتاکـەی ئـاحـاد هگام دەهێنێت و هـەتاهـەتایێ پەیڕەوی سـەهیـۆنیـەتـی هرتزلی سـیـاسـی دەبێت، بـەبۆچوونی ئەو لـەلای نووردا و (مـاکس نورداو ناوی راستی مئیر سمحـا زیدفیلد ١٨٤٩–١٩٢٣ پێشـەوا و نووسـەری سـەهیۆنیـەت کـە یەکێک بووە

لە یاریدەرەکانی هرتزل، وەرگێڕە عەرەبییەکە) و جابوتنسکی بەردەوام بووە و نەک لەسەر دەستی وایزمن و سۆکۆلۆف و چالاکوانەکانی تاراوگە، لەگەڵ ئەوەشدا لە کاتی دانوستاندنەکان لەسەر ئۆغندا ئەو دژی هەڵوێستی هرتزل بووە و بەردەوام لەگەڵ خەونی گەشەی ڕۆشنبیری و ڕۆحانی بووە تا کۆششە سیاسییەکەیان پێ بگات.

کە گەڕاوەتەوە ئۆدیسا ئەو کاری نووسین و فێرکردن و چالاکیی سەهیۆنی کردووە تا ئەودەمانە و لە تەمەنی بیست و نۆ ساڵیدا سەرنووسیاری کۆواری کولتووری عیبریی نوێی سەرەکی (هشیلواگ) بووە، کە لەلایەن ئاحاد هگامەوە بۆی دەمێنێتەوە کە لەسەر دەستی ئەو یوسفە گەنج دەبێتە مانگنامەی (یرحون – مانگانە) و ئەویش ئەو وشە عیبرییەش دەدۆزێتەوە.

***

ئەو هێشتا چاوەڕوانی لیلاینبلومی دەکرد وەڵامەکەی بداتەوە تا زوو بە پایسکیلەکەی بگەڕێتەوە، کوڕە تەمەن پازدە ساڵییەکە لەو چاوەڕوانییەدا پاکیتە جگەرەکەی لە گیرفانی دەردەهێنێت، وەک پیاوێکی ناو پیاوان شەخاتەکە و ژێرجگەرەکەی سەر مێزەکەی بەردەمی رادەکێشتە بەردەم خۆی، کە لە ساڵۆنەکە دانرابوو. لەودەمانە بەڕێز لیلاینبلوم دەستی دەگەێنێتە سەر پەنجەکانی باپیرم و داگیرساندنی جگەرەکەی پێ ڕادەگرێت، دەچێتە ژوورەوە و کە دەگەڕێتەوە شخاتەکەی دەستی کە لە زووری ناندینەکەوە هێنابووی دەیداتێ و پێی دەڵێت، ئەو شخاتەی لەسەر ئەو مێزە و لەو ساڵۆنە دانراوە بە پارەی لێژنەی (موحیبەتی سەهیۆن) کڕاوە و ناکرێ و قەدەغەش کراوە لە کاری تر بەکار بێت، تەنیا کار و ڕۆژانەی لێژنەکە نەبێت، ناکرێ ئەوەی ئەندامی ئەو لێژنە نەبێت سەرفی بکات، فەرمووجگەرەکەت بەو شخاتە تایبەتییەی ماڵەوەمان داگیرسێنە نەک بە شخاتەی لێژنەی موحیبەتی سەهیۆن.

چ بۆ؟ مووڵکی گشتی لەودەمانە مووڵکی گشتی بوو، بەڕاستی وابوو، نەدەکرا هەموو کەس دەستی تێ وەربدات، وەک ئەوەی ئەو ڕۆژانە نییە کە روو دەدات، دەزانی چ لەو ولاتە روو دەدات، پاش دوو هەزار ساڵ دەولەتێکمان دروست کرد، کەسانی وا هەیە دزیی لێ دەکات. لەودەمانە هەموو کوڕێک دەیزانی چ ڕێگەی پێ دراوە و چ قەدەغەیە، چ هەموو کەس دەتوانێت بیکات و بیبات، کامیان مووڵکی منە و کامیان مووڵکی من نییە.

***

داپیرەم شلۆمیت، ژنێکی مەزن بوو، ژنێک بوو حەزی لە کتێب بوو، ئەو لەناو دڵی کتێب تێ دەگەیشت، ماڵەکەی لە ئۆدیسا کردبووە ساڵۆنێکی ئەدەبی، ڕەنگە ئەوەیان یەکەمین ساڵۆنی ئەدەبی عیبری بووبێت.

بەهەستە ناسکەکانی داپیرەم توانیبووی ئەو ئاوێتە ترشە لەگەڵ تەنیایی و شکۆبوونەکەی بەخودی خۆی، شەرم و لووتبەرزییەکەی، نەبوونی بڕوابوون بە کەسایەتیی خۆی و هەوابەرزەکەی

ئاوێته بکات. لەو ئاوێتەبوونەدا شاعیرەکان، ئەدیبەکان لە ژوورەکانیەوە دەردەچوون تا لە یەکتری بگەڕێن، تا شان لە شانی یەکتری بدەن، تا یەکتری تەنگاو بکەن، بۆڵەبۆڵ بکەن، گەشە بکەن، هەست بە هاوڕێیەکانیان بکەن، دەست لەسەر رووەت لەسەر شان و لە پشدێن بن، دانووستاندنی سادە و ئاسان بکەن، تا کەمێکیش جاسووسی بەسەر یەکتردا بکەن، جنێوبدەن و لە مەنجەڵی ئەوانی تردەوە چێشت ساز بکەن، تا ماستاوچییەتی بکەن، تا یەخەی یەکتر بگرن، تا یەکتری رازی بکەن، دزە لە یەکتری بکەن و یەکێک سێبەری ئەوی تر هەڵمژێت.

باپیریشم لەلایەن خۆیەوە شەرابی لیکەری بەزانایی و شارەزاییەوە تێ دەکرد و مێزی گەورەی شیکۆلاتە و هەویرکاریی بۆ خاتوونەکان دادەنا و جگەرەی حامیەی (کە بۆ پیاوە بەڕێزەکان بوو، پێیان دەوت بیروسات) پێشکێش دەکرد.

سەبارەت بە مامە یوسفیش ئەو لە تەمەنی بیست و نۆ ساڵییەوە میراتی سەرنووسیاری کۆواری (هشیلواح)ی ئاحاد هگامی بۆ دەمێنێتەوە، کە کۆواریکی سەرەکیی کولتووری عیبریی نوێ بوو، کە تێیدا بیالیک گۆشە ئەدەبییەکەی بەڕێوە دەبرد، ئەو لەسەر سەکۆی قازییەکانی ئەدەبی عیبری لە ئۆدیسا دەوەستا، هەموو شتەکانیش بە ئارەزووی ئەو دادەنرا و هەڵدەگیرا. مامۆژنە تسیبوراش مامە یوسفی بەرەو ئاهەنگەکانی مانگی براکەی و براژنەکەی دەبرد، زۆریش مێردەکەی بە شاڵی خوری و بە پاڵتۆی باش هەتا گوێیەکانی دەبێچا.

مناحیم ئوسیشکین، پۆشتە و شۆخ و سینگ دەرپەڕیو و دەنگە گەورە وەک پارێزگاری لیوایەکی رووسی، وەک چای گەرم هەڵچوو، بەهاتنەکانی هەموو بێدەنگ دەبوون، هەموو لە رێز و شکۆی ئەودا دەنگیان نەدەما، لێرە و لەوێ جێگەیان بۆ چۆڵ دەکرد، ئەو ناو ژوورەکەی بە هەنگاوە جەنەرالییەکەی دەبڕی، ئینجا بەکراوەیی و بەلینگ فشییەوە دادەنیشت، دووجار گۆپاڵەکەی لە ئەرزەکە دەدا، ئەویش بە مەرحەمەتی خۆیەوە فەرمانی دەستپێکردنەوەی دانیشتنەکەی دەدا. هەروەها راڤی چرنوڤیچی ناسراو بە بەراڤییە گەنجەکەش دەهاتە ئەو ماڵە، کوڕێکی گەنجی پێگەییووی مێژوونووس بوو، ئەو یەکێک بووە لەوانەی رۆژانێک جێگەی چاوی داپیرەم بوو "بەڵام ئاسان نەبوو ژنێکی بەهەیبەتی وەک ئەو بگاتە هاوشانی ئەو، ئەو زۆر زۆر زیرەک بوو، بۆیەش بووبووە جێگەی سەرنجی هەموویان، بەڵام؟ بەردەوام چەند پۆرگێک دیمەنی ملی ناشیرین کردبوو، یان رەشاییەک لەسەر دەستەکانی دەبینرا، لەناو لۆچی پانتۆڵەکەشی زۆرجار پاشماوەی خواردەمەنییان دۆزیوەتەوە، ئەو کەسێکی زۆر شپرزە بوو، زۆر بایەخی بە فۆرمی خۆی نەدەدا و پاکوخاوێن نەبووە و ئای کە کەسێکی ناشیرین بوو!".

لەوانەی دەهاتن و سەردانی ئەوێندەرێیان دەکرد، حنا رابنیتسکی و بین دینبورگ و شماریاهو لیڤین و دوکتۆر یوسف سبیر. ئەوانە و چەندین خوێندکاری ئامۆژگە ئاینییەکان و خوێندکارەکانی پاش دەوامەکان، ئەوانەی خۆیان پێدەگەیاند و کۆششیان تاکەکەسی بووە، یان ژمارەیەک لەو خوێندکارانەی ئامۆژگە ئاینییەکە بوون، ئەوانەی لە سەرەتای کاروانی شیعردا بوون، کەسانی

بسزنسمانی گچکه و ئەوانه هەموویان بەملپێچ و یاخەی نایاب دەهاتن، ئەوانه هەموویان کەسانی رووناکبیر بوون و بیر و رامانەکانیان چەندین هێمای پرسیاریان دەوروژاند.

***

ماوه ماوه بیالیک ئێواران دەگەیشتە ئەو ماڵە، کە دەگەیشت بە رەنگە زەردەکەیەوە دیاربوو کە زۆر خەمبارە، یان لەرزی لێ بوو، بەوەش دیاربوو یان سەرمایەتی یان تووڕەیە، هەروەها بەوەش دەناسرا کە هەندێ جاریش بە رووێکی بە پێکەنین و شادمانیش دەبینرا بەهەق وابوو! ئەو لە منداڵێکی ساوا دەچوو، لە کوڕێکی سەرشێت، لاسار! هەڵچوو و بێ پەت و پێوەند! ئەو کەسێکی تیژ و بەدکار بوو! هەندێ جار بە زمانی ئایدیشی لەگەڵ ئێمە پێ دەکەنی، هەتا ژنەکانیش لە شەرمان رووبان سوور هەڵدەگەڕا. لەودەمانەش حنا ربیتسکیش هاواری دەکردە سەری و دەیوت:

"دەی، بیالیک! چ قەوماوە بەسە!".

بیالیک پیاوێکی نەوسن بوو حەزی لە خواردن و خواردنەوە دەکرد، حەزی دەکرد دڵی خۆش بێت و مورتاح بێت، نانی بە جۆران پەنیر دەخوارد، لە دواییشدا ژمارەیەک کولیچە و گلاسێک چای گەرم یان گلاسێک لیکەری فڕ دەکرد، پاشان بە زمانی ئایدیشی و گۆرانی گوتنەوە باسی جوانییەکانی زمانی عیبریی دەکرد و کە ئەو چەند عاشقی ئەو زمانەیە.

چرنییوفسکیش بەجۆشەوە دەهات بەڵام شەرمن، هەڵچوو بەڵام کەسێکی نەرم، دڵانی دەبرد، بە هەستی ساویلکە منداڵییەوە دەجووڵایەوە، ئەو وەک پەپوولە هەست ناسک بوو، هاوکاتیش کەسێکی بەدکار بوو هەموویانی بەبێ ئاگایی نارەحەت دەکرد. راستییەکەش؟ ئەو مەبەستی نەبوو کەس نارەحەت و ڕیسوا بکات، بەڵام تا ئەو ڕادەیە ئەو کەسێکی سادە و نەفام بوو! ئەوەندەش دڵی باش بوو! نەفسی وەک نەفسی منداڵێکی سادە و نەفام بوو، کە هیچ تامی گوناحی نەکردبێت! نەک وەک منداڵانی جووڵەکە، نەخێر نەک وەک منداڵانی جووڵەکەکان نا! ئەوانەی دڵیان تژییە لە گەشاوەیی ژیان و سەرەڕۆیی و هەندێ جاریش چالاکی! ئەو گۆڵکێکی راستی بوو! گۆڵکێکی ئاوا بەختیار، کە لە خۆشیدا هەڵپەڕێت! لەپێش چاوماندا شادمان، بەڵام ئەوەیان جاروبار بوو. هەندێ جاریش دەهات ئەوەندە خەمبار بوو هەموو ژنێک دەبوایە نازی بکێشێت! هەموویان! پیرەژنەکان و کیژەکان و ژنە بەمێردە جوانەکان و ناشیرینەکانیش، هەموو لەوانە ئارەزووی ئەوەیان دەکرد نازی بکێشن. ئەو لەم جۆرە توانایەی تێدا هەبوو. بەڵام ئەو نەیدەزانی کە تاقەتی لەو جۆرەی تێدایە، ها، ئەگەر خۆی بیزانیبووایە ئەو تاقەتەی هەیە، بەوەش بۆی نەدەکرا بەو شێوەیە وا بەئاسانی و بەشێوەیەک لە شێوەکان کارمان تێ بکات.

چرنییوفسکی بەنیوە پێکێکی قۆدگا هار دەبوو، رەنگە بە دوو پێک دەستی دەکرد بە خوێندنەوەی شیعرەکانی کە جۆش و خرۆشیان لێ دەباری و دڵەکانی دەخستە ژانەوە، هەموو مێوانەکانی ئەو ماڵە تامیان لەوە وەردەگرت. ئەوە و هەڵسوکەوتە ئازادەکانی و قژە بەگڵۆزەکەی

کـه نیـمـچـه ئـاڵۆزیش دەبوو. ئەو کـه دەهات کـێژی زۆر لەگـەڵ خـۆیدا دەهـێنا کـه بـەشـێکیـان زۆر رۆشنبـیـریش نـەبوون، یان کـیـژه جـوولـەکـەش نـەبوون، بـەڵام بەجـوانیـیـەکـانیـان سـەرنجی هـەمـوو لایەکیـان رادەکێشا، بۆیەش هـەندێکیان قسـەی بێ سـەروبـەریشیان لە دەم دەهـاتە دەرەوە و غـیـرەی نووسـەرەکـانیان هـەڵدەسـتـاند، من وەک ژنێک دەڵێم، ژنان هـەڵە ناکەن، یەکـجـاریش لەو بوارەدا هـەڵە ناکەن، بـیـالیک لەو رەوشـەدا سـەیری ئەوی دەکـرد... سـەیری کـیـژەکانی دەکـرد ئەوانەی جـوولـەکـەش نـەبوون و لەگـەڵ ئەودا دەهـاتن... بـیـالیک ئـامـادە بوو یەک سـاڵی تـەمـەنی خـۆیان پێشکێش بکات، بـه مـەرجێک ئەوان یەک مانگ ئەو بە چرنییوفسکی تێ بگەن!

ئەوان دانوسـتـاندنیـان لەسـەر زمـانی عـیـبـری و نوێبـوونـەوەی زمـانـەکـه دەکـرد، پێـوەندیی نێـوان کەلەپووری جـوولـەکـه و میللەتـانی تر دەکرد، قسـەیـان لەسـەر حزبی بۆند و ئـوردوگای ئـایدیشـیـیـەکان دەکرد (مـامـه یوسف کـه دەمـەقـاڵیـیـەکـه گـەرم دەبوو ناوی ئـایدیشی بـه رەقی ناودەبرد، کـه سـاردیش دەبووە ئەوانی بەجـوولـەکـه ئەشنکازیـیـەکان ناودەبرد)، قسـەیان لەسـەر نـیـشـتـەجێیـەکـانی جـەلیل و یەهودا و کۆنە گوندەکانی هـەرێمی حرسون و خرکوف یان باسی هـامسون (نووسـەرێکی نەرویجی بوو ۱۸۵۹–۱۹۵۲ خـەڵاتی نـۆبـڵی ئـادابی لە سـاڵی ۱۹۲۰ وەرگرتبوو) و گـرفـتـەکانی چـانـدنیـان لە وڵات دەکرد.

جـارێکیـان لە وارشـۆ ی. ل. بـیـرتسی سـۆسـیـالیـزم بـه مـامـه یوسـفی وتبـوو، ئەوەی زۆر لە سۆسیالیسته سیاسییەکه دوور بوو:

"تۆ وادەزانی من ئەوەندە سـادەم، بڕوا بکەم ئـیـشـتـراکیـیـەت هـەمـوو کێـشـەکـانی ئەو جـیـهـانە چارەسـەر دەکـات؟ بۆ نمـوونه ئەوان دەتوانن کـێـشـەی قـەیرەکـیـژەکـان چـارەسـەر بکـەن، لەوێ ئـیـشـتـراکیـخـوازەکان وادەزانن کێشـەکه تەنیا کێشـەیەکی ئـابووریـیـه و بەس، ئەگەر نان بۆ هـەمـوو کەسێک پەیدا بوو، ئەوە مێرد بۆ هـەمـوو ئەو کیژه پیرانەش پەیدا دەبێت، ئەوان ئەو کێشـەیه نازانن، هیچیان ناتوانن وەڵامەکەشی بدەنەوە".

جارێکیان مامه یوسف به بیالیکی وتبوو:

"من ئەوەت بۆ راڤه دەکـەم جـیـاوازیی نێـوان من و تۆ چـیـیـه. ئەگەر ئـیـمـرۆ ئـادریـانوسی قـەیسـەر بێته سـەرمان و فـەرمان بدات به قڕکردن و گومکردنی تەورات یان تەلموود، تۆ ئەی بیالیک لەسـەر تەوراتـەکـه دەگـرێیت و تەلموود... هـەڵدەبژێریت، بـەڵام من لـەسـەر تـەلموود دەگـریام و تـەوراتم لە فەوتاندن هـەڵدەبژارد".

مامه یوسف بەو جۆرە قسـەی کردبوو.

"ئەویش پاش ئەوەی لە بیرکردنەوە نقووم دەبێت، پـاش چـەند سـاتێک وتبووی، تـۆ لەوەیان لەسـەر هـەقیت!".

"هـەمـوو چـیـرۆکەکـانی دانووسـتـاندن لەگـەڵ مـامـه یوسف بەبـەزینی بەرانبـەرەکـەی کۆتا دەهات،

هەموو لە رووی مامە یوسف دەیانوت، تۆ لەسەر هەقیت!".

داپیرەم دەیتوانی هەموو ناکۆکییەکان سارد بکاتەوە، بە خۆشی ئەوەی دەکرد، ئەو لە ئۆدیسا و لە یورشەلیمیش توانی ئەوەی هەبوو، بۆ نموونە داپیرەم دەیوت:

"بەڵام، تکایە، هەردووکتان بە یارمەتیتان، ئەو دوو بۆچوونە نا، ئەو دوو بەرەیە نا ، یەکێکیان ئەوی تر ناسرێتەوە، بگرە هەردووکیان یەکتری قووڵ دەکەن، وایە و لە ترسی مۆتەکەکەی فەرمانەکانی ئادریانوسی نوێ، هەردووکتان وەک دوو برا لەسەر هەردوو ئەزیزەکەتان دەگرێن، لەسەر تەوراتەکە و لەسەر تەلموودەکەش دەگرێن، چونکە هەردووکیان بۆ ئێوە ئەزیزە، هەردووکتان بەو بڕیارە دەتەقنەوە، بەڵام پاش ئەوەی ئەو میوە کوڵاوە بە شەکرەش تام دەکەن، بەڵام ئەو جۆرە میوەیە ناکرێ و نابێ لەگەڵ گریان فیغان بیخۆن".

***

پاش چوار ساڵ رەتبوون بە سەر شۆڕشەکەی ئۆکتۆبەر و لە ساڵی ١٩٢١ شاری ئۆدیسا، لە ئەنجامی شەڕ و ململانێیەکانی نێوان (سپییەکان) و (سوورەکان) لەژێر ئیدارەی لایەنێک دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی ولاتێکی ترەوە، پاش دوو سێ ساڵ لە گۆڕینی یەکجاری رەگەزی باوکم لە کیژەوە بۆ کوڕ، داپیر و باپیرم لەگەڵ کوڕەکەیان دەگوازنەوە ڤیلنا.

باوکم بێزی زۆری لە شیوعییەکان دەبووەوە و بۆیەش دەیوت:

"نامەوێ هیچ کەسێک باسی بەلشەفییەکانم لەگەڵ بکات!"،

بەردەوامیش منگەمنگی بوو، دەیوت:

"من زۆر باش بەلشەفییەکان دەناسم، من پێش ئەوەی ئەوان بێنە پێشەوە و باڵا بکەن، پێش ئەوەی ماڵی خەڵکی داگیر بکەن و تێدا بژین، من لەودەمانەوە دەیانناسم پێش ئەوەی خەون بەوە ببینن ببنە (ئاباراچیکییەکان) و ییفسکییەکان و بولیتروکییەکان و قومیسارەکان. من باشم لە بیرە کە هێشتا کەسانی رێگربوون، خەڵکە خوارەوەی گەڕەکی بەنداو بوون لە ئودیسا، جۆران کەسانی درێندە و هۆڤی، خاوە وەرگرەکان، کورتەباڵا قەڵەوەکان، قۆڵبڕ و سەرخۆش و گەوادەکان، چی؟ نزیکەی زۆریان جوولەکە بوون، چارە چییە؟ ئەوانە جوولەکەی ناو خێزانە سادەکان بوون، واتە لەناو خێزانەکانی ماسیفرۆشەکانی بازاڕ، ئەوانەی کەوتوونەتە بنەوە، بەوجۆرە ناویان لەناو ئێمەدا هاتووە. لینین و تروتسکی – کێیە تروتسکی؟ کا تروتسکی؟ لیبیلی برونشتاین، ئەو کوڕە شێتەی ناوی داڤیدل بوو، ئەو بازاڕییەی جلی شۆڕشیان لەبەر کرد، دەی، لەگەڵ چەکمەیەکی پێست و دەمانچەیان لە یەخەی بەستا، وەک بەرازێک بوو حەریری لەبەردا بێت.

ئیتر بەوجۆرە لەناو شەقامەکاندا دەسووڕانەوە، خەڵکیان قۆڵبەست دەکرد و مۆڵکیان زەفت دەکرد، بۆ تێرکردنی مەرامەکانیان، ئەگەر کیژەکەیان بویستبووایە هەموو ئەندامانی خێزانەکەی بیڤ باقیان دەکوشت، دەی، ئەو چەتە دەستپیسانە چین، کێین، کامنییڤ بەکرێگیراوی رۆزنفیلد

بوو، مکسیم لیتفینوف بەکرێگیراوی مئیر فالاخ بوو، کارل رادیک بۆ زوبلسون، لایزر کجنوقیچ پینەدۆزێکی کوڕی قەسابێک، دەی، چیی تر، بێگومان کەسانی تریان لەگەڵدا بوو جوولەکە نەبوون، ئەوانەی کەسانی ژێرەوەی کۆمەڵ بوون، ئەوانە کەسانی بۆگەن بوون، بۆنی گۆریەیان دەهات".

***

هەتا پەنجا ساڵیش پاش بەرپابوونی شۆڕشی بەلشەفییەکان ئەو ڕقی لە شیوعییەت و شیوعییەکان هەبوو.

"پاش چەند ڕۆژێک لە داگیرکردنی سوپای بەرگریی ئیسرائیلی شارە کۆنەکەی یورشەلیم لە شەڕە شەش ڕۆژییەکەدا، باپیرم پێشنیازی کردبوو، کە میللەتانی جیهان یارمەتیی ئیسرائیل بدەن، لەودەمانەدا، هەتا عەرەبەکان «لەگەڵ ڕێزی شکۆدارەوە، بەبێ ئەوەی یەک داوە موو لە سەریان بکەوێتە خوارەوە، بەبێ ئەوەی یەک مریشک لەسامانەکەیان زەفت بکرێت» بگەڕێنەوە زێدی ڕەسەنی مێژوویی خۆیان، کە بە ناوی «عەرەبییە سعوودیە» ناوی هاتووە، ئێمەی جوولەکەش بگەڕێینەوە سەرخاکی باب و باپیرانمان".

که من پرسیم، پێشنیازتان چیبوو ئەگەر ڕووسیا بە هێز دژ بەو پێشنیازە وەستا، بە ئارەزووی خۆیەوە پشتیوانیی عەرەبەکانی کرد تا ئەو مەفەرە نەکەن و ئازاری گەڕانەوە نەچێژن...؟ من بەو پرسیارەم ویستم دانوستاندنەکە کورت بکەمەوە و بگەینە دوا بۆچوون لەو بابەتە. بەو پرسیارەی من، باپیرم ڕوومەتەکانی سوور بوون تووڕە بوون ڤف درا و یەک بەدەنگی خۆی هاواری لێ هەڵسا و قیژاندی:

"ڕووسیا!؟ کام ڕووسیات مەبەستە؟! ڕووسیا چیی تر بوونی نەما، ئەو زیندەوەرە گچەکەیە! نەمان بوونیان نەماوە! ڕەنگە تۆ مەبەستت بەلشەفییەکان بێت؟ نەخێر؟ دەی، چی. من بەلشەفییەکان دەناسم لەودەمانە کە گەوا... بوون، ساختەچیی بەنداوەکە بوون لە ئۆدیسا، ئەوانە دەستەدز و چەتە و ڕێگربوون، بەلشەفییەت تەنیا درۆیەکی گەورەیە و بەس! کە بینیمان فڕۆکەوانە عیبرییەکانمان چەند وەریان، فڕۆکەکانمان، تۆپەاوێژەکانمان، دەی، چیی تر، بۆیەش پێویستمان بەوە نییە گەنجە فڕۆکەوانەکانمان ڕەوانەی پترسبۆرگ بکەین، ئەوە دوو هەفتەی دەوێت، ئەوان موستەهەقی یەک بۆردمانی ئێمەن، بۆردمانێکی مەزن، لەمێژە ئەوان ئەو ڕۆژەیان دەوێت، ئەوەش تەنیا یەک ڕۆژە، هەموو بەلشەفییەکان ڕەوانەی دۆزەخ دەکرێن وەک پەمۆی پیس هەڵدەوەرێن، هەموویان دەفڕن".

"تۆ پێشنیاز دەکەیت ئیسرائیل لینینگراد بۆردمان بکات، باپیرە مەبەستت ئەوەیە؟ شەڕێکی جیهانی بەرپا بێت؟ گوێت لێ نەبووە کەوا ئەوان چەکی ناوەکییان هەیە؟ نازانیت بۆمبای هایدرۆجینییان هەیە؟".

"هەموو فەرمانەکان لەبن دەستی جوولەکەدایە، دەی، چیی تر، لەلای ئەمەریکاییەکان، هەروەها

لەلای بەلشەفییەکانیش، هەموو ئەو چەکە نوێیانە لەبن دەستی کرێکارە جوولەکەکاندایە، ئەوان دەزانن، هەموو شتەکان دەزانن، دەزانن ئەوان چییان لەبن سەردایە، مەبەستیان چییە".

"ئەدی ئاشتی، بوار و رێگەیەک بۆ ئاشتی هەیە؟".

"بەڵێ رێگە هەیە":

رێگەکەش ئەوەیە دەبێ بەسەر هەموو دوژمنەکانماندا زاڵ بین، سەربکەوین، دەبێ زۆر توند و بە دژواری لێیان بدەین، ئینجا ئەوان دێنە پێشەوە و داوای ئاشتیمان دەکەن، لەودەمانەش دەی، چیی تر، بێگومان ئینجا ئێمە ئاشتییان لەگەڵدا دەکەین. چی نایکەین؟ داواکەیان قبووڵ ناکەین، بۆچی قبووڵی ناکەین؟ ئێمە میللەتێکین حەز بە ئاشتی دەکەین. لەناو ئێمەدا فەرزێکی لەو جۆرەمان هەیە، کە بۆ ئاشتی کۆشش بکەین، دەی، چیی تر، ئێمە لەدوای ئاشتی هەتا بەغداش دەچین، بەرەو ئاشتی دەڕۆین، بۆ ئاشتی دەچینە کایرۆ (قاهیرە)ش، بەدوای ئەودا دەڕۆین، ئەدی بیر لە چ دەکەیتەوە، وایە؟ هەر چۆنێک بێت واز لە ئاشتییەکە ناهێنین".

***

سەرلێشێواوەکان، دەستبەتاڵەکان "ئەوانەی هەموو شتەکانیان لەدەست دابوو"، چاودێرەکان، ترساوەکانی پاش شۆڕشەکەی ئۆکتۆبەر و شەڕە ناوەخۆییەکە و حوکمی سوورەکان، ئەدەبەکانی ئۆدیسا و چالاکوانە سەهیۆنییەکان، مامە یوسف و مامۆژنە تسیبورا و زۆر لە هاوڕێیەکانیان لەپاش کۆتاییەکانی ساڵی ١٩١٩ لەسەر پشتی پاپۆڕی رۆسلان کۆچیان کرد و دەریایان بڕی بەرەو بەندەری یافا، ئەوەش سەرەتای کۆچی سێیەم بوو، هەندێکیش بەرەو بەرلین و بەرەو ئەمەریکاش رایان کرد.

باپیرە ئەلکسندر و داپیرە شلۆمیت لەگەڵ دوو کوڕەکەی لە ئۆدیسا مانەوە و بەرەو ئیسرائیل کۆچیان نەکرد، ئەگەرچی باپیرم جۆشی بۆ سەهیۆنیەت گەرم بوو، لە شیعرەکانی کە بە زمانی رووسی دەینووسین بەسۆزەوە باسی ئەو بزاڤەی دەکرد، ئەوان وایان دەزانی هێشتا ولاتەکەیان بەشێکە لە ئاسیا، دوڕەندییە، دواکەوتووە، هۆشیاریی تەندروستیی کەمە؛ پێداویستییەکانی رۆشنبیریی کەمە، بۆیە ئەوان لە جیاتیی ئەوەی بچنەوە ولات، بەرەو لیتوانیا سەفەریان کرد، کە ئەندامانی خێزانەکەی کلاوزنر باوکی باپیرم و باوکی مامە یوسف و مامۆژنە بتسالئل پێش بیست و پێنج ساڵ لەوێ باریان کردبوو. ڤیلنا لەودەمانە لەژێر دەسەلاتی پۆلۆنییەکان بووە، کە تێدا ئەنتی سامییەت و سادییەتی تێدا ساڵ بەساڵ بە دڕەندییی زۆرتر و گەرمتر دەبوو، لە پۆلۆنیا و لیتونیا دژایەتیی بێگانە و نەتەوەپەرستەکان ئەستوور و زۆر دەبوو، لیتوانییەکان جوولەکەیان بە چاوی بەکرێگیراوی هێزە خۆرئاواییەکان زۆردارەکان دەزانی. لە دەرەوەی سنوورەکانەوە، لە ئەڵمانیا، دەستەیەکی نوێ، دەستەیەکی سارد و بکوژ و رقکار بۆ جوولەکە پەیدا بوو، ئەویش نازییەکان بوون.

هەولێر کتێب

باپیرم له ڤیلناش دەستی دابووە بازرگانیی، بەڵام بازرگانیی گەورەی نەدەکرد، لێرە و لەوێ بازاڕییەکەی دەکرد، سەرەتا هەردوو کوڕەکەی ڕەوانەی قوتابخانەیەکی عیبری دەکات، پاشان منداڵەکان دەچنە ناوەندییەکی کلاسیکیی گشتی، هەردوو براکە داڤید و ئاریە، ئەوان لە ئۆدیساوە سێ زمانیان لەگەڵ خۆیاندا هێنابوو، لە ماڵەوە ڕووسی و ئایدیش، لەناو کۆڵاندا ڕووسی، لە باخچەی ساوایانی سەهیۆنییەکان زمانی عیبری فێر بووبوون. بەڵام لە ڤیلنا و لە قوتابخانە دواناوەندییەکە زمانی لاتینی و یونانی و پۆڵۆنی و ئەڵمانی و فرەنسیشی دێتە سەر. پاشان لە بەشی ئەدەبیاتی ئەورووپایی لە زانکۆ زمانی ئینگلیزی و ئیتاڵیشی بۆ زیاد دەبێت، لە بەشی فیقەی زماندا (فیلولوجیا)ی سامی باوکم فێری زمانی عەرەبی و ئارامی و بزماریش دەبێت. مامە یوسف زوو دەبێتە مامۆستای ئەدەب، بەڵام باوکم یەهودا ئاریە، ئەوەی لە ساڵی ١٩٣٢ زانکۆ لە ڤیلنا تەواو دەکات و بڕوانامەی بەکالۆریۆسی وەردەگرێت، ئەویش زۆری نەمابوو بگاتەوە مامە یوسف بەڵام لەودەمانە ئەنتی سامییەت دژوار دەبێت و بەرگەگرتن زەحمەت دەبێت، بەڵام خوێندکارە جوولەکەکان ناچار دەبن بەرگەی لێدان و سووکایەتییەکان و جیاخوازییەکان بگرن.

***

باپیرم ماوەیەکی دوور و درێژ پەڕۆشی خاکی ئیسرائیل بوو، حەزی بەدیمانەی جەلیل و دۆڵەکان و شارون و جلعاد و جەلبواع و چیای سامرا و چیای ئەدومی دەکرد، (دەی، بەرەو ڕووباری ئوردن، دەی، با بڕۆین، تا شەپۆلەکان هاژەیان بێت). ئەو کۆمەکی دەدایە کیرن کمیت، شیگلی سەهیۆنی، هەموو زانیارییەکانی سەر فەلەستین و هاوڵاتیانی بەکلۆفەوە وەردەگرت، بە وتارەکانی جابوتنسکی تا ڕادەی مەستبوون سەرسام دەبوو.

لە ناخەوە پشتیوانیی سیاسەتە نەتەوەییەکەی ژئیف جابوتنسکی دەکرد، خۆی بە سەهیۆنییەکی شەڕوان دەزانی. هەرچەندە خاکەکەی بن پێی خۆیان و بنەماڵەکەیان دەسووتا، ئەو ڕەنگە لەبەر داپیرەشم بووە کە مەیلی ولاتێکی دەکرد لە فەلەستین کەمتر ئاسایی بێت و لە ڤیلناش زۆرتر ئەورووپایی بێت، کە پاشان بەرەو تاریکی ڕوو دەچوو. لە ساڵانی ١٩٣٠ و ١٩٣٢ بنەماڵەی کلاوزنر داوای پسولەی سەفەریان بۆ فرەنسا یان سویسرا یان ئەمەریکا (ئەگەرچی هیندییە سوورەکانیشی تێدا بوو)، یان یەکێک لە ولاتانی ئەسکەندناڤی یان ئینگلتەرا کردبوو، بەڵام هیچ لەو ولاتانە وەک کۆچبەر قبووڵیان نەبوو، ئەو ولاتانە زۆرتر لە بەشی خۆیان جوولەکەیان هەیە، لەودەمانە وەزیرەکانی کەنداو سویسرا و ولاتانی تریش ئەو قسەیان کردبوو، لەبەر ڕۆشناییی ئەو قسەیەش ڕەفتاریان دەکرد. بەبێ ئەوەی ئەو بۆچوونەش ڕابگەیەنن.

پێش ساڵ و نیوێک لە هاتنە سەر حوکمی نازییەکان لە ئەڵمانیا باپیرەم بە کوێراییی خۆیەوە و لەبەر تاڵیی ژیان و زۆربوونی دژایەتیی سامییەت لە ڤیلنا ڕوو لە ئەڵمانیا دەکات تا وەک هاوولاتییەک قبووڵی بکەن، خۆشبەختانە ئەڵمانەکان داواکەی قبوول ناکەن و ڕەفزێکی دەدەنێ. ئەورووپاییەکان هەموویان حەزیان دەکرد هەموو ئەو کەسە ئوروفیلییە سەرشێتانەیان لە کۆڵ

بێتەوە، ئەوانەی زۆرترین زمانەکانی ئەورووپایی دەزانن، شیعری زۆری شاعیرەکانیان لەبەرە و بڕوایان بە شکۆیی رەوشتیان هەیە و حەز بە بالیە و ئۆپرای ئەورووپاییەکان دەکەن، ئەوانەی حەز لە کەلەپوور دەکەن، پاش ئەوەی سیما نەتەوەییە تۆندڕۆیەکەی دەڕەوێتەوە، خەون بە یەکەتییەکەی دەبینن، شەیدای پۆشاک و رەوشت و کولتوورن، ئەوانەی لەگەڵ گەشەسەندنی سەردەمی جوولەکەکان کە هەموو کردەوەکانی بەشەرییەت بەرازیبوونەوە وەربگرن، لەگەڵیان ئاوێتە بن، لە هەموو بوارەکان و لە هەموو شێوەکان هاوکار بن، کار دەکەن تا ساردییە دژوارەکانیان نەمێنێت، دەچنە ناخیان و خۆیان خۆشەویست نیشان داوە، بە هەموو پەرۆشییەوە شەیدای ئەوە بوون کەسانی خۆشەویست بن.

***

ئەگەرچی ئەو دوو کەسە یەکلایەنە حەزیان لە ئەوروپا کردووە، لە ساڵی ١٩٣٣ لەگەڵ کۆڕە گچکەکەیان یەهودا ئاریە ئەوەی لە زانکۆ بڕوانامەی بەکالۆریۆسی لە ئەدەبی پۆڵۆنی و جیهانی وەرگرتووە، بەبێ ڕەزامەندی و بەبێ ویستی خۆیان بەرەو ئاسیا ڕێ دەکەن، دەگەنە یورشەلیم، ئەو شوێنەی شیعرەکانی باپیرم لە تەمەنی گەنجییەوە زۆر بەسۆزەوە یادی دەکردەوە.

لەسەر پشتی پاپۆڕێکی ئیتاڵی لە تۆیاستەوە بەرەو حەیفا بەڕێ دەکەون، لە ڕێگەدا وێنە لەگەڵ کاپیتانەکە دەگرن، کە لە بنەوەی وێنەکە تەنیا ئەوەندە نووسراوە ئومبیرتو شتایندلر.

لە بەنداوەکەی حەیفا وەک لە ئەفسانەی بنەماڵەکەدا نووسراوە، لەوێ دوکتۆرێک مریولا سپی لەبەر (ڕەنگە تەنیا یاریدەری بڕینپێچێک بووبێت؟) کە لەلایەن حکوومەتی ئینتیدابی بەریتانیاییەوە دانرابوو، هەموو جلی خەڵکەکەی بە مادەیەکی پاککەرەوە دەڕشاند، کە نۆرە گەیشتووەتە باپیرم، ئەوان وایان بۆ گێڕاوینەتەوە، ئەو زۆر تووڕە دەبێت، ئامێری ڕشاندنەکە لە دەستی دوکتۆرەکە دەردەهێنێت و لە تووڕەییەدا دووجار بە مادەکە ئەو دەڕشێنێت:

دەبێ خەڵک بەو شێوە هەڵسوکەوت بکات بە ڕووی ئەوانەی وادەزانن لەسەر خاکەکەی خۆماندا هێشتا لە تاراوگەدا دەژین. ئەوە دوو هەزار ساڵە بەرگەی هەموو شتەکانمان بەبێدەنگی گرتووە، دوو هەزار ساڵە وەک مەڕ بەرەو قەسابخانەکان ڕاپێچمان دەکەن، بەڵام وا ئیمڕۆ لە وڵاتەکەی خۆمانین، بۆیەش لەو ڕۆژەوە قبوولمان نییە بە هیچ شێوەیەک لە شێوەکان وامان ڕەفتار لەگەڵدا بکەن، کە هێشتا ئێمە دەربەدەرین. لەو ڕۆژەوە کەس حەدی نییە شەرەفمان بخاتە ژێر پێیانەوە.

***

لە ساڵی ١٨٤٥ کونسوڵی بەریتانیایی جیمس ڤین و هاوسەرەکەی (ئیلیزابێت ئان) دەگەنە یورشەلیم، ئەودەمانە شارەکە لەژێر دەسەڵاتی تورکە عوسمانییەکاندا بوو. هەردووکیان زمانی عیبرییان دەزانی، کونسوڵەکە لەسەر مێژووی جوولەکەش نووسینی هەبوو، هەروەها ئەو بەدرێژاییی ژیانی لەگەڵ دۆزەکەش هاوسۆز بوو، ئەو ئەندامی کۆمەڵەیەکی لەندەنی بوو بۆ

بڵاوکردنەوەی کریستانیەت لەناو جوولەکان، بەڵام ئەوەی من بیستوومەتەوە ئەو لەو ماوەی لە یورشەلیم بووە هیچ چالاکییەکی راستەوخۆی تەبشیریی بۆ کریستانیەت نەکردووە، ژن و مێردەکە بڕوایان وابوو بە دروستبوونی قەوارەیەکی سیاسی بۆ جوولەکە جیهان ئارام دەکاتەوە. کونسوڵەکە زۆرجار جوولەکەکانی لە هەڕەشە و دەستدرێژییەکانی دەسەڵاتدارانی تورک پاراستووە، هەروەها جیمس ڤین بڕوای بەوە هەبوو کە ژیانی جوولەکە بکرێتە ژیانێکی بەرهەمدار، ئەو یارمەتیی جوولەکەی داوە بۆ سازکردنی خۆیان تا وڵاتەکەیان بنیات بنێنەوە و خەریک و سەرقاڵی چاندن بن، بۆ ئەو مەبەستەش کونسوڵەکە لە ساڵی ١٨٥٣ بە ٢٥٠ جونیەی ئیسترلینی گردۆڵەیەکی چەقێنی چۆڵ لە دووریی چەند کیلۆمەترێکەوە و لەناو شوورەکاندا دەکڕێت، گردەکە دەکەوتە بەشی باکوری خۆرئاوای شارە کۆنەکە، زەوییەکی نەکێڵدراوی وشک بوو، عەرەبەکان بەو زەوییەیان دەوت، کەرەم ئەلخەلیل.

جیمس ڤینی کونسوڵ ناوەکە وەردەگێڕێتە سەر زمانی عیبری و دەیکاتە کیرم ئافراهام (کەرەم ئیبراهیم)، لەسەر ئەو رووبەرەو لەسەر ئەرزەکەی خۆیدا خانوویەک بۆ خۆی دروست دەکات، پاشان کۆمەڵەیەکی پیشەسازی بە ناوی موشفات حروشت دادەمەزرێنێت، مەبەستی سەرەکیی لەو ئۆردوگایە پیشەسازییە دامەزراندن و بەکارخستنی جوولەکە هەژارەکان بوو تا فێر بن کاری پیشەسازی و چاندن بکەن، ڕووبەری کۆمەڵگەکە نزیکەی چل دۆنمێک دەبوو. لە سەرووی گردەکە، ئەوان ماڵەکەی خۆیان دادەمەزرێنن، لەپشت ماڵەکە و لە رووی گۆڕەپانەکەی شوورەدارەکەیان چەند بیرێکی ئاویان هەڵکۆڵیبوو، لەوێشەوە چەندین دامەزراوەیان بۆ وەڵسات و زەخیرە و کوشینی زەیتوون و کۆگە دروست کردبوو.

نزیکەی دووسەد جوولەکە لەو کۆمەڵگەیە کاریان دەکرد، بەردیان دەردەهێنا، شوورەیان بەرز دەکردەوە، ڕەز و باخچەیان دەچەقاند، میوە و سەوزەیان دەچاند، کاری سازی بەرد و نەقارییان دەکرد. کە کونسوڵەکە دەمرێت ژنەکەی لەسەر مووڵکەکە دەمێنێتەوە و کارگەیەکی سابوونیش دروست دەکات کە تێیدا ژمارەیەکی زۆری کرێکاری جوولەکە ئیش پێ دەکات.

لە تەنیشت کیرم ئافراهام هەر لەو ساڵانە موبەشرێکی ئەڵمانی بەناوی (یوهان لودڤیچ شنلەر)ی لەدایکبووی شاری ئارڤینجن لە ویلایەتی ڤیتمبرگ کۆمەڵگەیەک بۆ بەخێوکردن و خودانکردنی چەند منداڵێکی هەتیمی کریستیانی عەرەب دادەمەزرێنێت، لەوانەی لە کۆمەڵکوژییەکانی دژ بە کریستانییەکان لە لبنان دەربازیان بووبوو. ئەو دروستکراوانە گەورەبوون بە شوورەیەکی پتەو دەوریان گیرابوو.

هەردوو ئەو دامەزراوە مەبەستیان ڕاهێنانی قوتابییەکان بوو، تا کەسانی بەرهەمهێنەریان لێ دەربچێت، ڤین و شنلەر هەریەکێکیان بە ئوسلوبەکەی خۆیان کریستیانی تووندڕۆ بوون، سوودیان لە برسییەتی و ژان و نەهامەتییەکانی جوولەکە و عەرەب لەو وڵاتە موقەدەسە وەرگرتبوو، ئەوان وایان دەزانی میللەتەکە بەکاری بەرهەمهێنان و چاندن و پیشەسازییەوە خەریک بن، بەوەیان

(خـۆرهـەلات) لە تـەمـبـەڵی و نائـومـێـدی و برسـیـیـەتی و بێ مـوبالایەتـی دەربازیان دەبێت، بەو مـەبـەسـتـەی ئـەوان دەتوانن ژمـارەیەک بـەو بەرەکـەتی خـۆیان لە جـوولەکـەیی و مـوسـڵـمـانی بەرەو کریستانییەتیان ببەن.

***

لە نشـێوەکانی کێڵگـەی ڤین لە سـاڵی ١٩٢٠ و لەناو رەز و باخـچـەکان گـەڕەکی کـیـرم ئافـراهـام دامـەزرا، سـەرەتا چـەند خـانووی گـچکە و قـەرەبـاڵـغ بوو، هـێـدی هـێـدی خـانووەکـان زۆرتر دەبوون و گەورە دەبوون. خانووەکـەی کونسوڵیش پاش مردنـی دەبێتە موڵکی ئـیـلـیـزابێت ئـان ڤین، بینایەکە بۆ چـەند مـەبـەست بەکارهـاتووە، سـەرەتا ژنـەکە دەیکاتـە دەزگایەکی بەریتـانیایی بۆ دااڵدەدانی کـوڕانی گـەنجـی لاسـار، پاشـان کـراوە بە بارەگـەی دەسـەڵاتی ئـینـگـلـیـزەکـان، پاشـان بووە بە بـارەگـەی سـەرکردایەتیی سـەربازی.

***

پاش خوشکم حـایا فانیاشیـان بۆ خوێندن نارده براغ، لە سـاڵی ١٩٣١ ئـەو تـەمـەنی هـەژدە سـاڵان بوو، لەو سـاڵەش لە زانکۆکـانی پۆلۆنیـا خـوێندکـاری جـوولەکـەیان وەرنـەدەگـرت. دایکم لە زانکۆ مێژوو و فەلسـەفەی خوێندبوو. باوکی هیرتس و ئایتا وەک هـەموو جوولەکەی روفنو دڵڕەقی و رەقی هاوسـێـیـە پـۆلۆنییـەکان و هـاوسـێـیـە ئـۆکـرانـیـیـەکان و ئـەڵـمـانـەکـانیان بینیبوو، ئـەنتی سـامـیـەتی کاسـۆلیکەکان و ئـەنتی سـامیـەتی پرۆتستانیـەتییـە ڕووسـەکان، کـارە نـارەواکانی گـەنجانی ئـۆکرانی و بـەدکـاریـیـەکانی دەسـەڵاتدارەکانی پۆڵۆنی کە رۆژ بـەرۆژ زۆرتر و دژوارتر دەبوو. کـارە دژایـەتیکردنـە ژەهراوییـەکان و راونان و سـووکـایـەتیکردنی جـوولەکـە لـەلایـەن هـیـتـلـەر لە ئـەڵـمـانیـا وەک شـریـخـەی بڕووسکەیەکی دوور دەنگی دەدایەوە.

کـارەکانی باپیرت بەرەو تەنگژە دەچوون، هـاڵاوسـانـە ئـابووریـیـەکە لە سـەرەتای سـیـیـەکان قـەبـە بوون، بۆیە لـە مـاوەی یەک شـەودا هـەمـوو پـارە و پاشکەوتەکـانی ئـەو لەناوچـوون. سـونیـای پوورت بۆی گـێـڕامـەوە، کـەوا ئـەو دراوەی قـیـمـەتی ملیـۆن و تریلیـۆن بوو، ئـەوانـەی باوکـمـان لە دەسـتی دەنـاین، تـەنیا بەکـەڵک ئـەوە دەهـات دیواری پێ دابپۆشین. ئـەو پـارەی ئـێـمـەی کیژەکان، هـەرسـێـکمان بۆ مـاڵدانان و بووکێنیـمـان دامانـنابوو، لە مـاوەی دوو مـانگ بەباچوون، لەبـەر بـێ پـارەییـان حـایا و سـونیـا ناچار بوو خـوێندنەکـەیان لە براغ راگرن، چونکە سـامـانـەکەی باوکـمـان، لەسـەر تـەواوبوون بوو.

لە تێکەوڵێکەیەکی خـێـرا و دۆڕاودا ئـاشـەکـەمـان فـرۆشـرا، رەزەکـەمـان فـرۆشـرا، خـانووەکـەمـان فـرۆشـرا، عـەرەبانە و ئـەسپ و خـشـخـشـۆکـەکـەمـان نـەمـا. هـیـرتس و ئـایتا، بـێ ئـەوەی پارەیەکی باشـیـان هـەبووبێت، لانەواز و لە سـاڵی ١٩٣٣ گـەیشـتـنـە خـاکی ئـیـسـرائـیل. لەوێ کـەپرۆکـەیەکی سـەرگیراو بە زەفتیان لە نزیک کریات موتسکین بەکرێ گرتبوو. بابا کـە زۆر حـەزی لە کار و ئیشی

ئارد دەکرد، لەوێ دەتوانێت وەک کرێکار لە فرەنیەکی نان دامەزرێت. ئەو لە تەمەنی پەنجا ساڵییەوە عەرەبانە و ئەسپێک دەکرێت، سەرەتا نانی پێ دابەش دەکات، پاشان لە کەنداوی حەیفا کەرەستەی دروستکردنی پێ دەگوازێتەوە. من پیاوێکی گەنمیی رەشتاڵەی فانیلا لەبەرم لە بیرە کە بەردەوام ئارەقەی پێوە بوو، هەستم بە بزەیەکی ناسکی ئەو دەکرد، بەڵام چاوە شینەکانی تروسکەی پێکەنینی لێ دەبریسکایەوە، جلە و بەدەست کە لەسەر تەختەدارەکەی عەرەبانەکەی دادەنیشت لە بەردەمیان هەستی بە ئاسۆیەکی جوان و شایستەی پێکەنین دەکرد کە لە کەنداوەکەی حەیفا دەدرەوشایەوە، لە پێشیدا زنجیرەی چیای کەرمل و کارگەکانی پاڵاوتنی پیترۆڵ و بەرزکەرەوەکانی بەنداوە دوورەکان و دووکەڵکێشی کارگەکانی دەبینی.

ئەو لە گەنجییەوە هەستی دەکرد ئەو کەسێکی پرۆلیتارە. ئێستا سامانەکەی نەماوە و گەڕاوەتەوە سەر کاری دەستی و جەستەیی، بەوەیان هەست دەکات دووبارە گەنج بوویتەوە، بەردەوام لە ناخیدا هەستی بە کامەرانییەکی بێ سنوور دەکرد، لەو رەوشەدا کە تێیدا گەشەی ژیان دیارە و تێدا دەرزێکی ئەنارکیزمیش دەبینێت. ئەویش رێک وەک یەهودا لیف کلاوزنری باپیرەی دووەمم، ئەلکسندر، ئەو خەڵکی شارۆکەی ئولکینیکی بووە لە ولاتی لیتوانیا، باپیرم ئەویش پیشەی عەرەبانچییەکەی خۆی لا پیرۆز بوو، حەزی لەو رەوشە تەنیاییە و ئارامییە دەکرد کە باڵی بەسەر سەفەرە نەرمە بەردەوامەکە کێشابوو، حەزی لە ئاوێتەبوون بە ئەسپەکە دەکرد، بۆنە بەهێزەکەی خۆشویست، حەزی لە تەویلەو کا و پووش و لغاو و قامچی و زین و کیسە جۆ و قەراسە و گوریسەکان دەکرد.

سونیا تەمەنی شازدە ساڵان بوو، کە باوکی روو لە ولات دەکات، ئەوەی هەردوو خوشکەکەی بۆ خوێندن چووبوونە براغ، ئەو پاش ئەوان پێنج ساڵی تریش لە شاری روفنو دەمێنێتەوە، هەتا دەگاتە نەخۆشخانە سەربازییە پۆڵۆنییەکە تا ببێتە پەرستیار. سونیا دەگاتە بەنداوی تەلئەبیب، لەوێ دایک و باوکی و هەردوو خوشکەکەی و تسفی زاواکەیان کە تازە بوو حایای شووی بەو کردبوو، دوو رۆژ پێش کۆتاییی ساڵی ١٩٣٨ چاوەڕوانیان دەکرد. پاش چەند ساڵێک سونیا لەوێ شوو بە کورێک دەکات کە لە شاری روفنو بەرپرسی بوو لە بزاڤی لاوانی سەهیۆنیەت، ئەو گەنجێکی بەڕەوشت و ئامادە و زۆر زیرەک بوو، ناوی ئافراهام جندلبرگ بووبوو.

لە ساڵی ١٩٣٤ واتە ساڵێک پێش هاتنی دایک و باوک و دوو خوشکەکە و چوار ساڵ پێش هاتنی سونیای کیژە گچکەکەیان، فانیاش گەیشتە ولات. هەندێ لە برادەرەکانی دەیانگێڕایەوە کەوا ئەو لە براغ دەکەوێتە ناو ئەزموونێکی سۆزداری زەحمەت: ئەوانیش وردەکارییەکانیان نەدەزانی، رێک نەیاندەزانی چۆن بووە، بەڵام کە من لەناو براغ پیاسەم دەکرد و لەو چەند ئێوارەیەی لەوێ بووم لەناو کۆڵانە تەسکە بەردرێژەکەی نزیک زانکۆکە سەرەداوی چیرۆکەکەم لەناو خەیاڵمدا وێنەیان دەکێشا.

پاش ساڵێک لە هاتنیان ئەوان بۆ ولات، دایکم دەچێتە زانکۆ تا لەسەر خوێندنی مێژوو و

فەلسەفە بەردەوام بێت، لەو زانکۆیەی دەکەوتە سەرچیای مەشارف. پاش چل و هەشت ساڵ و بەبێ ئەوەی ئەو هیچ زانیارییەکی پێشینەی هەبووبێت کەوا زووتر پووریکی ئەو زانستەی خوێندووە، ئەوا فانیای کیژم لە زانکۆی تەلئەبیب هەمان بابەت دەخوێنێت.

***

نەمزانی بۆچی دایکم لە براغ دەست لە خوێندنی زانکۆ هەڵدەگرێت، لەبەر ئەوە بوو کەوا باوکی پارەی نامێنێت و ناکرێ چیی تر پارەی بۆ رەوانە بکات، یان لەبەر دژواریی رەوشی جوولەکە لەوێ و لە هەموو ووڵاتانی تری ئەوروپا، کە لەسەر شەقامەکان و لەناو زانکۆکان و هەموو لایەک هەڕەشە و سووکایەتییەکانیان گەرم و درێتر دەکەن، دیارە ئەویش لەوێ سەخڵەت بووە و ئارامیی لێ هەڵساوە، یان بۆیە دایکم هاتووەتە ووڵات، چونکە لەودەمانەی لە قوتابخانەی تربوت و لەناو بزاڤی لاوانی سەهیۆنیەت بووە زۆر بۆ ئەو مەسەلەیە گەرم و بەجۆش کراوە؟ دایکم هەستی دەکرد چ لەو ووڵاتەدا ببینێت؟ چی دۆزییەوە و چی نەبینی؟

ئەو کە لە ووڵاتێکی تر و لەناو شاری براغی ناو باوەشی جوانی قوتییەوە هاتبوو، ئەو کە لەناو بنەماڵەیەکی دەوڵەمەندی شاری روفنو گەورە بووبوو، کە دەگاتە تەلئەبیب و یورشەلیم هەست بە چ دەکات، چ دیمەنێک دەبیەژێنێت؟ دەبێ زمانی عیبریی ناو خەڵکەکەی ووڵات چۆن بێت، چونکە ئەو کێژە هەست ناسکەی لە قوتابخانەی تربوت عیبریەکی ناسکی هەستیاری ناو کتێبەکانی بە هەستێکی ورد و دیسلپین فێر بووبوو، دەبێ لەودەمانە هەستی چۆن بووبێت؟ ئەو گرد و قوومەتە قوومانە بۆ ئەو چی دەگەیاند، دەنگی گەورەی مۆزەخەکان، نشێوە بەردینەکان، گەشتە شوێنەوارییەکان، کەڵاوەکانی توراتی و پاشماوەکانی شارۆکەکانی هەیکەلی دووەم، سەروتاری رۆژنامەی دڤار و خواردنی تنوفا و دەرمانەکان و گومبەتی دێرە پەرژینەکراوە بە شووڕەکان، ئاوی ساردی ناو جەڕەکان، کۆڕە ئێوارەکانی کە مۆزیکای ئۆکۆردیون و هەرمۆنیکای لەگەڵدا بوو، شۆفێرەکانی هەردوو هێڵی پاسی ئەیجدو دان، کە پانتۆڵی خاکیی کورتیان لەبەر بوو، ئاوازی زمانی ئینگلیزی، زمانی حاکمەکان، باخچە تاریکەکان، پاسەوانە جوولەکەکان، پێشەنگە خوێنگەرمەکانی کیبوتس، کرێکارانی دروستکردن بە کاسکێتە شڕەکانیان، ئەوانە بۆ ئەو چییان دەگەیاند؟ ئەوانە چەند ئەویان هەژاند یان شەوە گەرمەکان بە دانوستاندن و ململانێ و سەیرانەکانی رۆژانی شەممووان، جۆشی ژیانی حزبەکان، گۆڕینەوەی نهێنییەکان لە نێوان ئەندامانی رێکخراوە نهێنییەکان و هەوادارەکانیان، ناونووسکردنی خەڵکی بۆ کاری میللی چاندن، شەوە شینە تاریکەکان، گومانکردن لە لووڕەی تووڕگەکان و دوورەتەقەکردنەکان بۆ دوورکردنەوەیان؟

کە من تەمەنم دەگاتە ئەوەی بتوانم گوێ لە سەربردەکانی منداڵیی ئەو و گەنجێیەتییان رابگرم، باسی رۆژانەی سەرەتای هاتنی ئەوانم بۆ ووڵات بۆ بگێڕێتەوە و باش لەوانە حاڵی بم و قەدری ئەوانە بگرم، ئەو سەرقاڵی بابەتی تر بوو، بە کاری ترەوە زۆر مەشغول بوو، ئەو بووبووە ژنە

وەرزێرێک و کێژی ئاشەوانێک، کەوتبووە ناو کەپرێکی شڕ لەناو دارستانێک. ئەگەر ئەو باسی رۆژانی رابردووی خۆیانی کردبوایە، باسی ماڵەوەیانی کردبوایە، باسی ئاشەکە و سەگەکەیان کە ناوی بریمابوو، بەوجۆرە قسانە ئەو شتێکی تاڵ و نووزەیەکی نائومێدی دەخزییە ناو دەنگی، شتێکی دوو سەرە و دوو واتە بوو، دەکرێ بڵێم شتێکی تفتی تەماویی لێ دەردەچوو، جۆرێک بوو لە گاڵتەجاڕیی شاراوە و ئاڵۆز و تەماوی دەبوو، بۆیە تێگەیشتنەکەش ئاسان نەدەبوو، کە جۆرێک بێت لە تەنگاوی و نارەحەتی.

بۆیەش من حەزم نەدەکرد گوێ لە قسەکانی ئەو ڕابگرم، حەزم لەو جۆرە دانوستاندنی ئەو نەدەکرد، بگرە دەمویست ئەو باسی لایەنێکی روون و نزیک لە خۆم و بەردەست بۆم بکات، باسی ژنە ئاوگێرەکە و ژنە جادووگەرەکان و سوارە مردووەکە کە هەموو کێشوەر و شارەکانی بە هەیکەلە ئێسکی و بە خودەکەی سەری و شیر و قەڵغانەکەی و نەعلەکەی کە لە ئاگر کرابوو دەبڕی.

من ڕێک شتێکی وا نازانم لەسەر ئەو ڕۆژەی دایکم گەیشتووەتە حەیفا، ڕۆژانەی سەرەتاکانی ئەو لە تەلئەبیب و گەنجییەکەی ئەو لە یورشەلیم. بۆیەش لە جیاتیی ئەوانە، وا سەربردەکانی پووره سونیاتان بۆ دەگێڕمەوە:

کە چۆن گەیشتووەتە ولات، بۆچی هاتووە، هیوای بە چ هەبوو کە لەو ولاتە ببینێت، لە راستیدا ئەو چی دیوە.

***

ئێمە تەنیا لە قوتابخانەی تربوت زمانی عیبری زۆر جوان فێر نەبووین، تەنیا نووسین و خوێندنەوە لەوێ فێر نەبووین، ئەوەی هەموو تاڵییەکانی ژیانی نەیتوانی ڕەشی بکاتەوە. ئێمە لەوێ تەورات، مشناه، شیعری ئیسپانی لە سەدەکانی ناوەڕاست، هەروەها لەوێ فێرە بایولۆژیا و بولانستیکا، واتە ئەدەبی پۆڵۆنی و مێژووی پۆڵۆنیا فێر بووین، لەو قوتابخانەیە مێژووی هونەرمان لە سەردەمی رینسانس لە ئەوروپا فێر بووین، لە قوتابخانەکەی تربوت، ئەوەی کەوتبووە پشتەوەی ئاسۆ، پشت ڕووبار و دارستانەکە، لەوێ فێر بووین کەوا ولاتێک هەیە و ناچار دەکرێن بگەڕێنەوە ئەوێندەرێ، دەبێ بچینە ئەو ولاتە چونکە ژیانی جوولەکە لە ئەوروپا دویماهی هات، بەهەرحاڵ، لەودەمانەی ئێمە، جوولەکەی ناو ولاتەکانی ئەوروپای خۆرهەڵات هێدی هێدی کەمی دەکرد و نەدەما.

دایک و باوکمان زۆرتر لە ئێمە هەستیان بەکورتبوونی کاتەکە دەکرد و ئەوانیش بۆیە بەرگەیان نەدەگرت، ئەوان و ئەوانەی وەک باوکیشم دەوڵەمەند بووبوون، ئەو بنەماڵانەی لە شاری ڕوفنو کارگەی نوێیان دامەزراندبوو، یان ئەوانەی بە کاری خۆیانەوە ناو و پێگەیان دیار بوو، پزیشکی، پارێزەری، ئەندازیاری، ئەوانەی لەگەڵ چینە دیارەکانی ناو کۆمەڵگە و لەگەڵ دەسەڵاتدارەکان و

هەوالنامەی کتێب

کەسە رۆشنبیرەکانیش پێوەندی و کۆنتاکتی باشیان ساز کردبوو، ئەوانە هەموویان وایان دەزانی لەودەمانە ئەوان لەسەر بورکانێک دەژین، لەوێ دەژین نەک لەو دەڤەرەی کەوتبووە سەر سنوورە گەرم و بەتەوژمەکەی نێوان ستالین و جرایفسکی و بیلسودسکی. سەبارەت بە ستالین ئێمە ئەوەمان باش دەزانی کەوا مەبەستی بوو هەر بەیەکجاری هەموومان قڕ بکات، بەهێز و توندوتیژیبوونی جوولەکە رەش بکاتەوە، هەتا هەموویان ببنە ئەندامی سالّحی یەکەتیی لاوانی شیوعییەت (کومسومول) و لەوێش یەک لەسەریەک سکالاّ و راپۆرت بنووسین. لەلایەکی تریشەوە پۆلّۆنیاش بەو شێوەیە لەگەلّ جوولەکەکان دەجوولاّیەوە، وەک ئەوەی پارچە ماسییەکی بۆگەنی لەناو دەمی دابێت، نە بۆی قووت بدرێت نە بتوانیش تفی بکاتەوە و بیهێنێتەوە. دیارە لەبەر بڕگەکانی پەیمانی فرسای ئاسان نەبوو بیهێنەوە و تفی بکەنەوە، لەبەر رەوشەکەی مافەکانی نەتەوەکان، لەبەر ویلسۆن، لەبەر کۆمەلّەی گەلان، نەدەکرا بەئاسانی ئەوە بکەن. هەتا سالاّنی بیستەکان پۆلّۆنییەکان بەجۆرێک لە شەرمکردن دەژیان، دەیانویست رووبان بەرەو رووی جیهان جوان نیشان بدەن، ئەو کەسە سەرخۆشەی بیەوێت راست بڕوات و بەرنەبێتەوە و کەس نەیبینێت کەوا مەستە و ناتوانێت بڕوات.

پۆلّۆنییەکان دەیانویست خۆیان وا نیشان بدەن ئەوانیش وەک میللەتانی تر دەژین، ئەو مەبەستیان راونان و سووکایەتیکردنەکان لەژێرەوە بکەن، لەبن مێزەکانەوە، هەتا ئێمەش هێدی هێدی و لەسەرخۆ بار بکەین و بڕۆین بەرەو ئیسرائیل کۆچ بکەین، هەتا هەموومان لە بەرچاوەکانیان بزر بین، بۆیەش کەمێک هانی خوێندنی پەروەردەی سەهیۆنیەتیان دەدا، لە قوتابخانەکان جەختیان لەسەر ئەو بەرنامەیە دەکرد تا خەلّکەکە بە سەهیۆنیەت جۆشدار بکرێن. وایان دەکرد هەتا هەموومان بەرەو ئاراستەی نەتەوەیی هەنگاو بنێین، بەلّێ بە هەموو دلّنیاییەکەوە، بۆ وا نییە، گرینگ ئەوە بوو هەموومان بەرەو ئیسرائیل بڕۆین و بلّێن حەمەد بۆ خوا لە کۆلّمان بوونەوە و رۆیشتن.

***

هەموو ماڵە جوولەیەک ترسێکیان لە هەناودا هەبوو، بەلاّم ئەو ترسەیان پێوە دیار نەبوو، باسیشیان نەدەکرد، بەلاّم ترسەکەیان بەشێوەیەکی تر لەناو دلّماندا چاندبوو، وەک ژەهر، هەموو سەرە سەعاتێک دلّۆپەیەکیان دەداینێ، ترسێکی وامان هەبوو کەوا رەنگە ئێمە کەسانی بەستەزمان و بێگەرد نەبین، رەنگە بەڕاستی ئێمە کەسانی گێرەشێوێن و ئاژاوەگێڕین، زۆرتر لە پێویست میللەتێکی فێلّباز و چلّیس و بەتەماعین. بەڕاستی نەریت و هەلّسوکەوتەکانمان نەگونجاون، ترسێکی کوشندە هەبوو، ترسی ئەوە هەبوو خوانەخواستە ئێمە لەسەر خەلّکی بێگانە مۆرکێکی نادروست بەجێ بهێلّین، بۆیەش ئەوان تووڕە دەبن و تۆلّەمان بەدژواریش لێ دەکەنەوە، بۆیە ناکرێ ئێمە هەرگیز بیر لەوانە بکەینەوە.

هەزار جاریش ئەوەیان لەسەری منداڵی جوولەکە چاندووە کەوا لەگەلّ ئەوان زۆر بەڕەوشت

بجوولێینەوە، نەرم بین ئەگەر ئەوان درِ و بەدکاریش بن، ئێمە لەسەرخۆ بین، ئەگەر ئەوان مەستیش بن، دەبوایە منداڵانی جووڵەکە بە هەموو شێوەیەک ئاگەداری ئەوە بێت ئەوان تووڕە نەکات، کۆشش بکات لەگەڵ ئەوان نەکەوێتە دانوستاندن و دەمەقاڵێ، زۆرتر سەریان بۆ نەوی بکات و سازشیان بۆ بکات، هۆشیاریان دەکردینەوە کەوا دەماریان نەگرین، دەبوایە سەرت بەرز نەکەیتەوە، هەموو دەمێک بە نەرمی و لەسەرخۆ و بە رووێیکی خۆشەوە قسەیان لەگەڵدا بکەن، وا بکەن تا پێتان نەڵێن ئێوە کەسانی ئاژاوەگێڕن، کە بە زمانی پۆڵۆنی قسەیان لەگەڵ دەکەن بە زمانێکی خاوێن و ڕێزمانێکی ڕەوان قسەیان لەگەڵدا بکەن تا نەڵێن زمانەکەی ئێمەتان بۆگەنی کردووە، دیسان کە بە زمانی پۆڵۆنی قسەیان لەگەڵدا دەکەن بە زمانێک قسە مەکەن لەوان جوانتر و پاراوتر بێت تا هەست نەکەن ئێوە لەوان زۆرزانتر و باڵاترن و دەتانەوێ بەوەیان بگەنە لووتکە، هەتا پێمان نەڵێن ئێوە کەسانی مشەخۆر و بەتەماعن، خوانەخواستە نەڵێن بە ئێمەیان وتووە پەنتکێک لەسەر تەنووڕەکانتانە. بەکورتی، ئێمە ناچارین و دەبێ زۆر زۆر کۆشش بکەین و پابەندی ئەوە بین مۆرکێکی زۆر زۆر باش لەلای ئەوان دروست بکەین، نابێ یەک کوڕیش ئەو ڕەوشەمان لێ بۆگەن بکات، هەتا ئەگەر کوڕێکی تاقانەش بێت، هەتا ئەگەر کوڕێکی سەر بە ڕِشک و بە ئەسپێش بێت و یەک جاریش خۆی نەشووشتبێت. ئەوان بەبێ ئەوانەش ئێمەیان ناوێت و ناکەوینە بەردڵیان، بۆیە خوانەخواستە کارێک نەکەین بیانوویان بۆ ساز بکەین تا نەکەوینە بەردڵیان.

ئێوە ئەی ئەوانەی لەسەر ئەو خاکە لەدایکبوون، ناکرێ لەوە تێ بگەن کەوا چۆن ئەو پاڵاوتنە لەسەرخۆیە ئەو هەستانە دەچەمێنێتەوە و چۆن ئەو ژەنگە وا دەکات وێنە بەشرییەکان بخوڕێت و سەبر سەبر هەڵوەڕێت. ئەوان سەبر سەبر دەتکەنە کەسێکی دووڕوو، درۆزن، فێڵباز، بەفێڵ وەک پشیلە. من لەلایەن خۆمەوە هەرگیز پشیلەم خۆشنەویستووە، هەروەها مەسەلەکە سەگەکانیش دەگرێتەوە، بەڵام ئەگەر لە نێوان پشیلە و سەگدا سەرپشکم بکەن ئەوە من سەگەکە هەڵدەبژێرم. سەگ وەک بێگانەکانە، یەکسەر دەزانی ئەو بیر لە چی دەکاتەوە و بەرنامە و نیازی چییە، جوولەکە لە ئەوروپا پشیلە بوو بەڵام بە مانا بەدکارییەکەی، هیوادارم تێگەیشتبیت من مەبەستم چ بووە.

خەڵکەکەی ئێمە تەنیا لە ئەڵمانەکان نەدەترسان، لە بیرمە لە ساڵی سی و چوار بوو، یان ساڵی سی و پێنج بوو، من تەنیا لە مامۆکەمان بۆ تەواوکردنی پەرستیارییەکەم لە شاری روفنو مابوومەوە، لە ساڵی سی و پێنج خەڵکەکە خۆزگەیان بەوە دەخواست هیتلەر بگاتە لای ئێمەش، ئەو هەر هیچ نەبوایە یاسایەکی دادەڕشت و پەیڕەو دەکرا، هەموو شتەکان بۆ خەڵکەکە ڕوون دەکرایەوە و دیسپلین دادەنرا، لەودەمانە گرینگ نەبوو چۆن هیتلەر ناوی دەهات، گرینگ ئەوە بوو ئەو وەک ئەڵمانیا سیستەمێک دادەنێت و خەڵکە ناکەسبەچەکان لە ترسی ئەو دیسپلینە زراویان دەچوو. گرینگ ئەوە بوو لەلای هیتلەر، هەر هیچ نەبێت خۆپێشاندان و ناڕەزایی دەربڕین نامێنێت و شەقامەکان ناگیرێن، خەڵکەکە زۆرتریان لە ئەنارکیزمەکە دەترسان، وایان دەزانی:

کابووسەکە ئەوە بوو کەوا لە کڵێساکان قەشەکان هاواریان لێ هەڵسابوو کەوا دووبارە

کریستیانەکان لەبەر جوولەکە خوێنیان دەڕژێتەوە، بۆیەش زەنگە بە ترسەکانیان لێ دەدا، کە جووتیارەکان ئەوە دەبیستن ورگیان تەژی مەی دەکەن (ئەو مەیەی بە زۆری لە دانەوێڵە دروستیان دەکرد) بۆیەش دەستیان دەگەیاندە تەوراس و کێردەکانیان، ئیتر مەسەلەکە لەوە دەست پێ دەکاتەوە.

ئێمە ئەوەمان زانی، بێگومان، لەناو وڵات چەندین ئەستەنگ بوونی هەیە، دەمانزانی وڵات زۆر گەرمە، بیابانە، گۆم و چڵکاوە، بێکارییە، دەمانزانی لە گوندە عەرەبییەکان هەژاری زۆرە، لەسەر ئەو نەخشەی لەناو هۆبەکەمان هەڵواسرابوو تێدا دیاربوو کەوا ژمارەی عەرەب لەناو وڵاتدا کەمن، رەنگە تەنیا سەرژمێرییەکەیان دەگەیشتە تەنیا نیو ملیۆن کەس و بەس، بێگومان نەدەگەیشتە یەک ملیۆن، ئەوەشمان دەزانی لەناو وڵاتدا هەوار و جێگەی چەند ملیۆن جوولەکە هەبوو، رەنگە عەرەب وەک پۆڵۆنییە سادەکانی ئەوانیش دوژمن بوون، بەڵام دەکرا ئێمە ئەوەیان بۆ شرۆڤە بکەین کەوا بوونی ئێمە بۆ ئەوان دەبێتە خێر و بەرەکەت و گەشەی ئابووریی ئەوانیش، لەگەڵ ئێمە دەتوانن بەچاکە و رۆشنبیرییەوە بژین، ئەوە و زۆری تریش دەکرا ئەوانەیان تێ بگەیەنین، وامان زانی پاش ماوەیەکی کەم، یان پاش چەند ساڵێکی کەم، جوولەکە لەناو وڵاتدا دەبنە زۆرینە، بەوەش دەبینە نموونەی وڵاتێک کەوا ڕێزی کەمینە دەگرین، لەناو هەموو جیهان ئەوەش دەنگ دەداتەوە، لەگەڵ عەرەب:

ئێمە زۆر لەمێژە کەمینە بووینە و چەوساینەوە، بۆیەش و بێگومان لەگەڵ کەمینە عەرەبەکانی ناومان، بەڕەوشت و بەدادپەروەری و بەبەخشندەیی لەگەڵیان دەژین، لە نیشتمانەکەدا هاوبەش دەبین، هەموو شتەکانیان لەگەڵدا بەش دەکەین، ئەوان هەرگیز ناکەینە پشیلە، خەونەکانمان جوان بوون.

***

بەڕێوەبەری قوتابخانەکەمان پیاوێکی جادووگەر و سەرەنج ڕاکێش بوو، ئەو بەخێوکەرێکی زۆر نازدار بوو، کەسێکی بیرتیژ و دڵێکی شاعیرانەی هەبوو. ئەو ناوی رایس بوو، دوکتۆر رایس، یساخار رایس، ئەو لە جلیتسیاوە هاتبوو، لە ماوەیەکی کورتدا بووە خۆشەویستی ماڵباتی قوتابییە گەنجەکان. کێژەکان هەموویان لە دڵەوە خۆشیان دەویست، هەتا حایای خوشکم ئەوەی وەک کێژێکی چالاک لەناو قوتابخانەکە ناوی هەبوو، کە وەک سەرکردەیەکی جەماوەری دەرکەوتبوو، هەروەها دایکت فانیاش، ئەوەی دوکتۆر رایس کاریگەرییەکی قوواڵی لەسەر دانابوو، ئەو بەلوتفەوە بەرەو ئەدەب و هونەری دەبردین و سۆفیانە پێوەندییان هەبوو، ئەو پیاوێکی زۆر جوان بوو، کەسێکی پیاوانە بوو کەمێک بە رودولف فلینتینو یان بە رامۆن ناڤاروی ناو فیلمەکان دەچوو، پڕ بوو لە فێنکی و سۆزداریی سروشتی، کەم تووڕە دەبوو کە تووڕەش دەبوو، بەبێ دوودڵییەوە دەگەڕایەوە لای قوتابییەکە و لەسەر هەڵچوونەکەی داوای لێبووردنی لەو دەکردەوە.

هەموو دانیشتوانی شارەکە بۆ ئەو شێت بووبوون، بڕوا دەکەم زۆر لە دایکەکان شەوەکان

خەونیان بەو مامۆستایەوە دیوە، کە بە رۆژیش کیژەکان ئەویان دیوە بۆی تواونەتەوە، کوڕەکانیش لە کیژەکان بۆ ئەو کەمتر نەبوون:

ئەوان لاساییان دەکردەوە، وەک ئەو قسەیان دەکرد، وەک ئەویش دەکۆخین، وەک ئەویش لە کاتی قسەکردندا لە ناوەندی رستەدا دەوەستان، ئەوان لاسایی ئەویان دەکردەوە و لە تەنیشت پەنجەرەکەوە خەیاڵاوی دەوەستان. ئەو سەرکەوتوو بوو لەوەی بووبووە پیاوی مەیلی ژنان. بەڵام لە راستیدا ئەو لەو جۆرە پیاوانە نەبوو:

ئەوەی من دەمزانی ئەو هاوسەری هەبوو، بەڵام لەو پرۆسەیەدا دیاربوو زۆر بەختیار و دڵشاد نەبوو، ژنەکەی کەمێک لەو نزمتر بوو، بەڵام ئەو وەک خاوەن خێزانێک هەڵسوکەوتی دەکرد و کەسێکی نموونەیی بوو. ئەو بەکەڵک ئەوەش دەهات ببێتە سەرکردەیەک، هەموو ڕەوشتەکانی لەلای خەڵک خۆشەویست بوون، خەڵکەکە هەمووی بەخوێن و بەرۆح لەدوای دەڕۆیشتن، بەوەیان ئەو وشەی شایستە و رێزی ئاراستەی خەڵکەکە دەکردەوە، بیر و هزرەکانی ئەو هەمان بیری ئێمەش بوو، جوولّە و نەستەکانی ئەو لەسەر هەموومان رەنگی دابووە و بووبووە ئوسلوبی هەموومان، ئەو بڕوای وابوو کەوا لەسەر خاکی ئیسرائیل هەموو نەخۆشییە دەروونییەکانی جوولەکە چارەسەر دەبێت، بەوەشیان دەتوانن بۆ خۆیان و بۆ بنەماڵەکانیان بسەلمێنن کەوا هەموویان کەسی چاکسازن و ڕەوشتیان بەرزە.

ئەوە و مامۆستای باشی تریشمان هەبوو، مامۆستا مناحیم جیلیرتر، ئەوە بابەتی تەوراتی پێمان دەوتەوە، وات دەزانی خۆی لەناو (هئیلا) یان لە عنتوتە، یان لەناو هەیکەلەکەی ئەنتوتە، یان لەلای هەیکەلەکەی فەلەستینییەکانە لە غەزە. ئەو ئەدی عیبری و ئەدەبی میللەتانی تری پێ دەوتینەوە، ئەو رۆژێکیان ئەوەی بۆ سەلماندین کەوا بەهای بیالیک لە میسکیفیتش کەمتر نییە، ئەوەشی بەوە دەسەلماند کەوا شیعرەکانی هەردووکیانی دێر بەدێر بەراورد کردبوو. مناحیم جیلیرتر سەفەری هەفتانەی دەکرد بۆ ناو ولّات، دەچووە ناو نیشتنگەکانی یەهودا، جارێکیان دەچووە غۆر ئەریحا، لەناو شەقامەکانی تەلئەبیبیش پیاسەیەکی دەکرد، کە دەگەڕایەوە لەگەڵ خۆی:

وێنە و نەخشە و پارچە رۆژنامە و بڕگە شیعری نوێ و لاپەڕەکانی تەورات و جوگرافیا و مێژوو و شوێنەواری زۆری بۆمان دەهێنا، لەگەڵ ئەوانەدا وات دەزانی خۆت وا پیاسەیەک دەکەیت و بەزیندوویی لەوێ دەسووڕێیتەوە، بۆیەش ماندوو دەبوویت، تۆ لەودەمانە نەک بەبیر و نیگاکانەوە لەناو بابەتەکانی ئەو بوویت، بە پێیانیش و لەبەر تیشکی گەرمی خۆر و لەناو تۆز و غوبارەکەش دەمایەوە، دەچوویتە ناو لیمۆ و رەزەکانی ترێ و شووڕە دڕکاوییەکان و دەچوویتە ناو خێوەتگەکانی پێشەنگەکان لەناو دەشتاییەکان، بەوەش پێش ئەوەی سەفەری ڕاستەقینەی ناو ئیسرائیل بکەیت، لە دوورەوە بۆ خۆت لەگەڵ بابەت و شتەکانی ئەو ماوەیەکی دوور و درێژبوو لە ولّاتدا دەژیایت.

لە هیگل و ناپلیۆنەوە
بۆ هابەرماس و بوش

هاشم سالّح

لە وتارەکەی پێشوومدا گوتم، هیگل چەپڵەی بۆ ناپلیۆن لێ دا، هەرچەندە ئەو وەکو داگیرکەرێک پەلاماری ولاتەکەی دا و، لە شەڕە بەناوبانگەکەی "ییناّ" سالّی ١٨٠٦ بەسەر ئەڵمانیادا سەرکەوت. جێگەی گوتنە لەو کاتانەدا هیگل مامۆستایەکی گەنجی زانکۆ بوو، کە تەمەنی نەدەگەیشتە سی و شەش سالّ.

بەڵام بۆچی چەپڵەی بۆ لێ دا لە جیاتیی ئەوەی وەکو داگیرکەرێکی بێگانە ببینێت، کە خەریکی داگیرکردنی ولاتەکەیەتی و پەلاماری سنوور و کەرامەتی ولاتەکەی دەدات؟.

لە شەوی ١٣ ئۆکتۆبەری ١٨٠٦، هیگل گەیشتە دوا قۆناغی دەستنووسە بەناوبانگەکەی "فینومینولوجیای رۆح"، ئەو کتێبەی کە باسی دیرۆکی گەشەسەندنی عەقڵی مرۆڤ دەکات لە مێژوودا، هەر لە سەردەمە کۆنەکانەوە هەتاوەکو کاتی هیگل. ئەم کتێبە کە بە نەفسێکی شاعیری بەرز نووسراوە و قوواڵییەکی فەلسەفیی گەورەی هەیە، کە وا دەکات هیگل بەئاسمانی فەلسەفەدا بفڕێت و یەکەمین فتوحاتی فەلسەفیی خۆی بکات، کە هیچیان لە فتوحاتە عەسکەرییەکانی ناپلیۆن کەمتر نین. هەر ئەمەش وای لێ کرد کە زۆر موعجیبی ئەم سەرۆکە فرەنسییە بێت.

هەردووکیان "فاتح، ڕزگارکەر "ن. یەکەمیان لە بواری فەلسەفەدا، دووەمیشیان لە بواری عەسکەری و سیاسی. لەبەر ئەوە کاتێک ناپلیۆن بەوپەڕی لووتبەرزییەوە بەسەر ئەسپەکەیەوە بەناو شەقامەکانی "ییناّ"دا دەگەڕا، لێرەدا ساتی فەلسەفی و ساتی عەسکەری دەستیان کردە ملی یەکتری، بەشێوەیەک کە وا دەکات مێژوو دووجار بنووسرێتەوە:

یەکێکیان لەلایەن فەیلەسووفێکە، کە لە جووڵەی مێژوو تێ دەگەیشت و پێشوەخت رووداوەکانی

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: ئەردەڵان عەبدوڵڵا

دەبینی. دووەمیشیان لەلایەن ناپلیۆنەوە، کە توانی بەم سەرکەوتنەی لەسەر ئەرزی واقیعیدا، مێژوویەکی تر بنووسێتەوە.

جێگەی گوتنە فەلسەفەکەی هیگل بۆ مێژوو بە جۆرێک بوو، کە پێی وابوو کە پیاوە مەزنەکان وەکو نموونەی ناپلیۆن یان خەڵکانی تر وەکو ئەو، ئەمان خاوەنی عەقڵن لە پرۆسەی مێژووییدا، وە هەر ئەوانیشن کە دەتوانن مرۆڤایەتی پێشبخەن و کۆمەڵگەش بۆ چەند هەنگاوێکی گەورەتر باز پێ بدەن بۆ پێشەوە. ئەمانە (واتە پیاوە مەزنەکان،،، وەرگێڕ) نمایندە و وەکیلی مێژوون. بەمانایەکی تر، ئەمانە ڕاسپێراون کە کارێک بکەن، کە لە توانا و هێزی شەخسیی ئەواندا نییە. ئەمان تەنیا ئامرازێکن بەدەست مێژووەوە، بۆ ئەوەی ئامانجەکانی بهێننە دی. کاتێک ئەو کارە یان ئەو پەیامەی پێیان سپێردراوە بەکۆتا دێت، ئەمانیش ژیانیان بەکۆتا دێت، جا بە کوشتن بێت یان گیران یان تیرۆرکردن بێت.

چونکە چیی تر مێژوو پێویستی بەوان نەماوە، ئەو "مێژوو" پاش ئەوەی هەموو تواناکانی ئەوانی هەڵمژی، پووکانینەوە. بێگومان ئەوان تموحاتی شەخسیی خۆیان و هەستی مەزنیی ئیمپراتۆریەتی، ڕۆڵی گەورەی هەیە لە هەڵمەتی پەلامارە عەسکەری و فتوحاتە سیاسییەتەکانیاندا.

زۆرجاریش ئەم کەسانە وا بیر دەکەنەوە کە ئەوانن مێژوو دەبەن بەڕێوە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەوە مێژووە ئەوان دەبات بەڕێوە، بەبێ ئەوەی ئەوان هەست بەخۆیان بکەن ئامانجەکانی مێژوو جێبەجێ دەکەن، نەک ئامانجی خۆیان. لێ ئەوەی کە دەمێنێتەوە تەنها لایەنە شەخسییەکەی ئەوان نییە، بگرە لایەنە کەونی و بابەتییەکەیە، کە خۆی لە پێشکەوتنی بیری ئازادی، لەناو مێژوودا دەبینێتەوە.

مێژوو لەلای هیگل شتێکی جدییە و ماناداره و شتێکی عەبەسی نییە. هیگل فەیلەسووفێکی عەقڵانییە، گوماندار و ئیرتیابی و عەدەمیی نییە. وە بەم شێوەیەش پێشکەوتن تەدریجی دەبێت، کە ڕۆح یان عەقڵ یان فیکرێکی ڕەهایی یان شارستانییەکی کەونی پاڵنەری سەرەکییەتی. شارستانیش هێدی هێدی بەشێوەیەکی دیالیکتیکی گەشەدەکات، ئەویش لە ڕێگەی شەڕ و کەوتنی ملیۆنان لاشەی مرۆڤ و قوربانیبوونی خەڵکانی بێ گوناه، هەتا دەگاتە سەرکەوتن و بەکۆتا دێت.

لەم کاتەشدا مێژوو کۆتاییی پێ دێت، دیارە پاش ئەوەی کە بە ئامانجەکانی خۆی دەگات. واتە : گەیشتن بە سەروەریی یاسا و چاکە و ئازادی و عەدالەت لەسەر تەواوی گۆی زەوی. جێگەی گوتنە فۆکۆیاماش* کەبە فیکری " کۆتاییی مێژوو" ناسراوە، ئەم فیکرەی لە هیگلەوە وەرگرتووە. لێ فۆکۆیاما لە فیکرەی "کۆتاییی مێژوو"دا پێی وایە، کە بیری لیبرالی دیموکراسی کۆتاییی مێژووە و، ئەم بیرەش لە هەموو جیهاندا سەردەکەوێت. بەڵام لە کۆتاییدا هەردووکیان یەک مەبەستیان

هەیە. کە بڕێتییە لە دامەزراندنی کۆمەڵگەیەکی نموونەیی، لەسەر زەوی. لێرەدا هیگل دەستەواژە ناودارەکەی، کە لە نامەیەکدا بۆ هاوڕێکەی نیتامیر نووسی. ئەمەش تەواوی تێکستەکەیەتی:

(ئیمپراتۆرم بینی، رۆحی جیهان، کە لەناو شاردا بەسەر سوپاکەیدا دەگەڕا. لەو کاتەدا ڕووبەڕووی هەستێکی مەزن دەبێتەوە، کاتێک کەسێکی وا دەبینیت، کە لەسەر ئەسپەکەیەوە تەنیا چاوی بڕیوەتە یەک خاڵ، کە بڕێتییە لە چۆنێتیی دەستگرتن بەسەر تەواوی جیهاندا و هەژموونی خۆتی تێدا بسەپێنیت.)

دیارە کاتێک هیگل ئەم قسانەی کرد، ئەو باش ئەوەی دەزانی، کە ئەویش بەفەلسەفەکەی هەژموونی خۆی بەسەر جیهاندا سەپاندووە. ئەویش ئیمپراتۆری فیکر و فەلسەفەیە، یان نزیک بووەتەوە لەم ئاستە. بەنیسبەت هیگلەوە، بوونی ئەم فتوحاتە فەلسەفی و فتوحاتە عەسکەرییانە لە یەک کاتدا، تەنیا ڕێککەوتێکی عەبەسی نییە. چونکە گەر ئەو توانی بگاتە ڕەها لە فەلسەفەدا، ناپلیۆنیش لە ڕێگەی مومارەسەکانیەوە گەیشتووەتە ڕەها "مطلق".

دیارە لێرەدا مەبەست لە " ڕەها، مطلق" بڕێتییە، لە بەرجەستیکردنی ئازادی و عەقڵ لەسەر ئەرزی واقیع، پاش ئەوەی کۆتا بە ڕێژیمی ئوسوڵی مەسیحی و دەرەبەگایەتیی کۆن هێنرا. پاشتر هیگل لە قسەکانی بەردەوام دەبێت و دەڵێت:

"دەتوانم بڵێم سەرکەوتنی ناپلیۆن لە شاری "ینا"دا، ڕووداوێکی مەزنی مێژوویییە. بە واتایەکی تر، ئەمە یەکێکە لەو ڕووداوە گەورانەی مێژوو، کە سەد ساڵ یان هەزار ساڵ جارێک ڕوو دەدەن. بۆچی؟ چونکە هۆشیاریی ڕەها "مطلق" بوو بەشتێکی بابەتی کە دەتوانرێت بێتە دی. چونکە لە ڕێگەی ناپلیۆنەوە، توانرا بەردەوامیی جیدی لە پێشکەوتنی مێژوودا بێتە دی و بگاتە دوا وێستگەکانی خۆی."

لێرەوە ڤۆکۆیاما بیرە وەهمییەکەی خۆی " کۆتاییی مێژوو" لە هیگل وەرگرتووە.

ئینجا ئێستا ئەم پرسیارە دەکەین : ئاخۆ ڕۆشنبیرە عەرەبەکان چییان لەبارەی داگیرکردنی میسر لەلایەن ناپلیۆنەوە گوت، کە پێش چەند ساڵێک لە داگیرکردنی بڕووسیا و ئەڵمانیا کردی؟. ئاخۆ مێژووی ڕۆشنگەریی عەرەبی لەم کاتەوە دەست پێ ناکات، کاتێک میسری داگیر کرد و کۆتاییی بە حوکمی مەمالیک هێنا و ڕۆهەڵاتیشی لە بیری دۆگمایی درێژ بەخەبەر هێنایەوە؟. ئاخۆ هەر ئەو نەبوو بیری ڕۆشنگەری و شۆڕشی فرەنسیی بڵاو کردەوە؟.

ئاخۆ هەر ئەو نەبوو، کە ١٥٠ زانای لە هەموو بوارەکاندا لەگەڵ خۆی هێنا؟ دیارە ڕاستە ئەو ئامانجی تایبەتی خۆی هەبوو، هەروەها بەرژەوەندیی فرەنسی لە بەهێزکردنی هەژموونی خۆی لە جیهاندا و کێبەرکێکردنی ئینگلتەرا لەپشت ئەم پەلاماردانەوە بوو.

لێ ئەو شتە بابەتییەی کە لەم پەلاماردانە مایەوە ئەوە بوو، کە هەموو ڕۆهەڵاتی عەرەبی

ئیسلامیی هەژاند و، لە ناوچەکەشدا بۆ یەکەم جار بیری نوێی بڵاو کردەوە. دیارە راستە هەزاران کەس لەم پەلامارداندا بوونە قوربانی. لێ نابێت ژ بیر بکەین، کە ئەمەش باجی پێشکەوتنی مێژووە. بەبۆچوونی هیگل، مێژوو هیچ کاتێک ناتوانێت یەک هەنگاو بچێتەوە پێشەوە، هەتاوەکو باجی ئەو پێشکەوتنەی نەدات.

ئەی لەم دواییانەدا چی لە عێراق و ئەفغانستان ڕووی دا؟. ڕووخانی دڕندەترین شێوەی ئوسوڵیی ئیسلامی، کە خۆی لە تاڵیباندا دەبینییەوە، هەروەها ڕووخانی دڕندەترین دیکتاتۆری عەرەبی، واتە سەدام حوسێن. دیارە راستە ئەو تەنیا دیکتاتۆری عەرەبی نییە، لێ گەورەترینیان و دڕندەترینیان بوو. هەروەها راستە جۆرج بوش ناپلیۆن نییە، خاوەنی ئەو عەبقەریەتە عەسکەری و سیاسییەش نییە. لەهەمانکاتیشدا راستە کە ئەو ١١ سێپتەمبەری بەکار هێنا و کردییە بیانوو بۆ مەرامە تایبەتییەکانی ئەمەریکا، کە بڕێتی بوو لە سەپاندنی هەژموونی خۆی بەسەر ناوچەیەکی ستراتیجی گرینگی جیهان و دەستگرتن بەسەر سەرچاوە نەوتییە دەوڵەمەندەکانی ناوچەکە.

بەڵام بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بێت یان ناڕاستەوخۆ، ئەم هێرشەی ئەمریکا توانی ئوسوڵی ئیسلامی لە ناوچەکەدا بلەرزێنێت و عەرەب و موسڵمانەکانیش بەگشتی، ناچار کرد کە جارێکی تر چاو بە توراثی دینی و بەرنامەکانی خوێندن بخشێننەوە. لەم کاتە بەدواوە، ڕۆئاوا: ئەمەریکا و ئەوروپا " هەروەها هەموو جیهانیش وانمان لێ ناهێنن، هەتاوەکو چەمکە کۆن و تاریک و کۆنەپەرستانەکانمان نەگۆڕین.

دیارە ئەو کەسانە دەبەنگن کە پێیان وابوو، ئەم مەسەلەیە بە عێراق کۆتاییی پێ دێت. پاش ئەوەی عێراق ئارام بوو، ئینجا بزاڤەکە بەرەو وڵاتانی دراوسێش دەروات، هەتاوەکو بەشێوەیەکی بنەڕەتی کۆتا بە سەلەفیەتی بێ دەماغی دەهێنرێت.

هەروەها مەیدانی شەڕەکەش سنووری دوورگەی عەرەبی هەتا پاکیستان دەگرێتەوە. کە پێم وایە ئامانجی سەرەکیی ئەم شەڕەش، ئەم ناوچەیەیە. پێم وایە ئەمە سوودی ١١ سێپتەمبەر بوو، چونکە چاوی جیهانی کردەوە و لە ترسی ئوسوڵی ئیسلامی بەئاگای هێنایەوە، کە چ هەڕەشەیەکی گەورەیە بۆ سەر شارستانی و ژیانی جیهان.

دیارە ئەوەی کە هەڕەشە لە عەرەب و موسڵمانەکان دەکات و بووەتە ڕێگر و ناهێڵێ بچنە ناو مێژووەوە، تەنیا خۆیانن. دواین هەواڵیش ئەوەیە، کە ئێستا خەریکە عێراق ئارام دەبێتەوە و خۆیان لەسەر گەمەی دیموکراسی و ژیانی پەرلەمانی ڕاهێناوە و، خەریکی دروستکردنی دەوڵەتی موئەسەساتن. دیارە من زۆر دڵنیام هەموو ئەم قوربانییە گەورانەش کە لە عێراقدا دران، بە گۆترە ناچێت و بەم زووانەش دەگەنە کەناری ئارام.

هابەرماس و ١١ سێپتەمبەر

ئاخۆ هابەرماس چ خوێندنەوەیەکی بۆ ڕووداوێکی مەزنی وەکو ١١ سێپتەمبەر هەبێت؟. وە بۆچوونی لەسەر چۆنێتیی هەڵسوکەوتکردنی دەوڵەتان لەگەڵ ئەم رووداوانە چۆنە؟ ئاخۆ پێشوازیی لە پەلاماردانی بوش بۆ ڕۆهەڵات و ڕاونانی ئوسامە بن لادن چۆن کرد، هەروەک هیگل کاتێک ناپلیۆن پێش ٢٠٠ ساڵ ئەوروپای داگیر کرد و ئەو پێشوازیی لێ کرد؟

وەڵامی ئەم پرسیارانەمان لەو چاوپێکەوتنە درێژانەدەست دەکەوێت، کە ژنە فەیلەسووفی ئیتاڵیی گەنج "جیوفانا بورادوری " مامۆستای فەلسەفە لە نیویۆرک، لەگەڵ هابەرماس و دریدا، کە بە ماوەیەکی کەم پاش رووداوەکەی ١١ سێپتەمبەر، ئەنجامی دا. دیارە ئەم چاوپێکەوتنانەش لە کتێبێکدا بەناوی " فەلسەفە لە کاتی تیرۆردا " بڵاو بووەوە. ئەم کتێبەش ساڵی ٢٠٠٤ کرا بە زمانی فرەنسی، لێ ناونیشانێکی تری هەبوو (چەمکی ١١ سێپتەمبەر)، کە لەوانە بێت پێوەندیی بە حەزە زمانییەکانی دریداوە هەبێت.

وابزانم چاوپێکەوتنەکانی جیوفانا بورادوری، نووسەری سوری "خلدون النبواني" بەشێکی زۆری وەرگێڕاون بۆ زمانی عەرەبی، لەو باوەڕەشدام کە ئێستا بەتەواوەتی هەمووی وەرگێڕاوە. ئەمەش کارێکی زۆر باشی کردووە، چونکە ئەم کتێبە پێویستە بۆ زمانی "ضاد" وەربگێرێت. ئەم کتێبە باشترین کتێبە لەسەر ڕووداوەکانی ١١ سێپتەمبەر نووسرابێت.

وابزانم هابەرماس زۆر دڵگران نییە لەوەی، کە بۆش گالبانی لە ناوبرد و رێژیمەکەی رووخاندو یەکێکی نوێیان لە جێگەی دانا، هەرچەندە حەزی بە سەرۆکی ڕاسترۆی ئەمەریکایی نییە، پێی وایە زیاد لە پێویست سەرمایەدارییە. بەدڵنیاییەوە ئەو بیل کلینتۆنێکی لیبرالیی مێشککراوەی

بەدڵ بوو. دیارە هۆکاری ئەم پشتگیریکردنەش دەگەڕێتەوە بۆ سەپاندنی یاسایەکی کۆنەپەرست و تاریکی، کە نەک تەنیا ژنانی دەچەوساندەوە، بگرە هەموو گەلی ئەفغانی دەچەوساندەوە، هەروەها بەهۆی رەفزکردنی تەسلیمکردنەوەی بن لادن.

لێ وێنە جەرگبڕەکانی ئەم شەڕە، دڵی هەموو کەسێک دەهەژێنێت، لەمبارەیەوە هابەرماس دەڵێت:

"ئەو وێنە جەرگبڕانە، شەڕی ساڵی ١٦١٨ تا ١٦٤٨م بیر دەهێنێتەوە. کە شەڕێکی مەزهەبی بوو لەنێوان کاتۆلیک و پرۆتستانت. ئەم شەڕە هەموو وڵاتی گرتەوە و، کاولکاری و ماڵوێرانییەکی زۆری تێدا ڕوو دا."

کەواتە هابەرماس پشتگیری شەڕ لە دژی قاعیدە و تالیبان دەکات، هەرچەندە زۆر بۆ قوربانییەکانی جەنگ، هاوولاتییە سیڤیلە ئەفغانییەکان دڵگران دەبێت. کە ئەمەش بە لای ئەمەریکاییەکانەوە بە (زەرەری لاوەکیی ئیجباری) وەسفی دەکەن. هەمان شتیش لەبارەی عێراقەوە دەڵێن.

بەڵام لە هەمان کاتیشدا هابەرماس دژی گلۆبالیزمی سەرمایەداری ڕۆژئاواییی ئەمەریکاییە، بەتایبەتی چونکە ئەم پرۆسەیە قازانجی باشی بۆ ڕۆژئاوا هەیە و بەشێوەیەکی گشتیش هیچ سوودێکی بۆ گێتیی عەرەبی و ئیسلامی نییە. لەلایەکی تریشەوە ئەوان دروشمی مافی مرۆڤیان تەنیا وەکو ئامرازێک بەکاری دەهێنن، بۆ ئەوەی بە ئازادانە شمەک و کاڵاکانی خۆیان لە تەواوی جیهاندا بفرۆشن. ئەوەی ئامادە نییە ملکەچی بڕیارەکانی ئەوان بێت، ئەوا بە پێشێلکاریی مافی مرۆڤ ناوی دەبەن و ئابڕووی دەبەن، هەتاوەکو دەترسێنێت و پاشگەز دەبێتەوە و ملکەچی داواکارییەکانی ئەوان دەبێت.

هەروەها گلۆبالیزم توانی شێوازی تەقلیدیی ژیان لە گێتیی عەرەبیدا لەناوبەرێت، بەبێ ئەوەی هیچ شتێک جێگەی ئەو شێوازە تەقلیدییە بگرێتەوە. هەر بۆیە تەقینەوەی ئوسوڵی، وەکو کاردانەوەیەکی توند وابوو لە بەرامبەر گلۆبالیزم. لەبەر ئەوە بوونی گلۆبالیزمێکی درندانەوە و کە بووەتە هۆی دروستبوونی ناعەدالەتییەکی گەورە لە جیهاندا، کە وای کردووە هێڵێکی جیاوازی گەورە لە نێوان دەوڵەتانی ڕۆژئاوایی و دەوڵەتە هەژار و تازەپێگەیشتووەکانی تر دروست بکات. هەر ئەمەش وای کردووە، کە دیاردەی ئوسوڵیی تیرۆریستی دروست بێت.

لەلایەکی ترەوە گێتیی عەرەبی هەست بە ئیهانە و زەلیلی دەکات، لە ئەنجامی ئەو حاڵەتەی کە وای کردووە عەرەب بۆ ماوەی چەندین سەدەیە، خاوەنی هیچ جۆرە دەسپێشخەرییەکی مێژوویی نەبن. هەروەها بەهۆی پێشکەوتنی ڕۆژاوا بەسەر گێتیی عەرەبدا لە بوارەکانی (زانستی، پیشەسازی، کولتووری، تەکنەلۆجی، شارستانییەوە).

لەلایەکی تریشەوە ئەوەی کە بە ڕووبی دیارە، کە ڕۆئاوا تا سنووردێکی ترسناک، زۆر بێ مۆڕاڵن. بە واتایەکی تر، ئەمان هیچ گوێ بە ئازار و مەینەتەکانی خەڵکی تر نادەن و تەنیا بیر لە بەرژەوەندیی تایبەتی و ئینتیهازیی خۆیان دەکەنەوە.

لەبەر ئەوە گەر ڕۆئاوا نەتوانێت سیاسەت و خۆپەرستی و چاوچنۆکیی خۆی بگۆڕێت، ناتوانێت ئیدیعای ئەوە بکات، کە ئەو هێزێکی شارستانیی مەزنی جیهانە، هەڵگری پەیامێکی ئینسانییە بۆ بەشەرییەت. لێرەدا دەتوانین خەوشی گەورەی شارستانیی ڕۆئاواییمان بۆ دەربکەوێت. ئەمە دەڵێین لە کاتێکدا زۆر باش دەزانم کە تا چەندە ئەم شارستانییە جوانە و خاوەنی ماگنێتێکی گەورەیە، کە دەتوانێت ڕۆشنبیرێکی زۆر لە جیهاندا بۆ خۆی ڕابکێشێت.

پرسیارە گەمژەییەکەی بۆش کە بە ماوەیەکی کەم پاش ١١ سێپتەمبەر کردی: بۆچی ڕقیان لێمانە؟. کە زۆر بێ مانا بوو.

گەر سنووردێک بۆ وەحشیەتی سەرمایەداری دانەنرێت، کە گوێ بەهیچ سنوور و بەهایەک نادات، ناتوانین باسی شارستانیی ڕۆئاوایی بکەین. دیارە ڕاستە ئەم شارستانییە زۆر مەزنە لە ڕووی تەکنەلۆجییەوە، لێ کورتەباڵایە لە ڕووی ئینسانی و ئەخلاقییەوە. دیارە کاریگەرییە نێگەتیڤەکانی کە لە ئەنجامی گلۆبالیزمی سەرمایەدارییەوە دروست بوون، دەبێتە هۆی هەژاربوونی ناوچەیەکی زۆر، بگرە دەتوانم بڵێم دەبێتە هۆی هەژاربوونی چەند کیشوەرێک بەتەواوەتی.

ئا لێرەدا هابەرماس و دریدا لەگەڵ ڕووناکبیری سویسرایی " ژان زیگلەر " یەک دەگرن، زیگلەر ئەمەریکای بە " ئیمپراتۆریەتی شەرمەزاری " وەسف کرد، دیارە پێش ئەوەی ئابڕووچوونەکەی بانکەکان دەربکەوێت، کە بوو بەهۆی ئەوەی جیهان تووشی تەنگژەیەکی گەورە بکات، کەهەتاوەکو ئێستاش پێوەی دەنالێنێت.

کەواتە ناتوانین تەنیا لۆمەی ئوسوڵیەتی ئیسلامی بکەین.بەدڵنیاییەوە ئەم ئوسوڵییە تاریکییە دەبەنگە، گەر شێوەی قاعیدە و تاڵیبان لە خۆی بگرێت، ئەوا ئەمانە بەرگری لە دژی هێرشی مۆدێرنە دەکەن، کە هەموو کۆمەڵگە ئیسلامییەکانی لە ڕێگەی گلۆبالیزمەوە گرتووەتەوە. هەر لێرەوەش بۆمان دەردەکەوێت، کە بۆچی ئوسوڵییەکان هێندە کاردانەوەیەکی ئێجگار توند و شێتانەیان بەرامبەر گلۆبالیزم هەیە. دیارە ئەوان باش دەزانن کە مۆدێرنە، جیهانی کۆنیان ڕیشەکێش دەکات، ئەو جیهانەی کە ئولفەتیان پێوە گرتووە، ئێستا لەبنەوە هەڵدەکێشرێت و جیهانێکی نوێ جێگەی دەگرێتەوە. کە ئەمەش تەنیا مانای مەرگی ئەوان دەگەیەنێت.

لە دیدی ئەوانەوە گلۆبالیزم مانای مەرگی ئیمان دێت، مەرگی جیهانی پاکیزەیی و نەقاء و بلاوبوونەوەی کوفر و بەرەڵایی ژنان و سێکس و جێگرتنەوەی جیهانی ڕۆئاوایی لە جیاتیی جیهانی ڕۆهەڵاتی. ئەمەش مانای ئەوەیە کە ئوسوڵییەت بە پلەیەکی زۆر " دەترسێت نەک ترسناکە."

ئەمان لەوە دەترسن کە ئیسلامیش وەکو مەسیحیەتی ئەوروپایی بەسەر بێت و پەڕاوێز بخرێت، کاتێک لاهوتی مەسیحی لە سیاسەت جیا کرایەوە و دین بوو بە تەنیا شتێکی شەخسی و هۆشیاریەکی تایبەتی و نەبوویە ئیلتیزامی شەخسی بۆ هاوولاتییان.

چیی تر دین نەبووە مەرجەعی هەموو سیستەمێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی لە وڵاتە رۆئاواییە پێشکەوتووەکان، لە کاتێکدا لەلای ئێمە هەر ئەو رۆڵەی ماوە. کاتێک فرەنسیەک چاوی بە فرەنسیەکی تر دەکەوێت، لەبارەی ئاین و مەزهەب و عەقیدەیەوە پرسیاری لێ ناکات. ئەم شتە (واتە دین و مەزهەب) بووەتە شتێکی لاوەکی بۆی، لە کاتێکدا پێش دوو سەدە یان سەدەیەک، ئەمە پرسێکی گرینگ بوو لای فرەنسییەکان.

هەر لەبەر ئەوەشە، پیاوانی ئاینیی موسڵمان نایانەوێت هەژموونی خۆیان بدۆڕێنن، هەروەک چۆن قەشە مەسیحییەکان لە ئەوروپادا، پاش بەرەنگاریبوونەوەیەکی زۆر لە بەرامبەر مۆدێرنیتە و، ناچار هەموو دەسەڵاتێکی خۆیان دۆڕاند.

ئەمەش بووەتە ترسێکی گەورە بۆ بن لادن و خومەینی و قەرزاوی و شێخە سوونی و شیعەکان و، هەموو بزاڤە ئوسوڵییەکان، چونکە لە مەرگی خۆیان دەترسێن. هەر بۆیە ئوسوڵییەکان کاردانەوەییەکی ئێجگار شێتانەیان بەرامبەر مۆدێرنیتەی رۆئاوایی هەیە و، دەیانەوێت هەموو سیمبۆلەکانی لە ناوەوە و دەرەوە بروخێنن. لێ ئەمە شەڕێکی دۆنکیشۆتانەی دۆڕاوە، چونکە بلدۆزەری مۆدێرنیتە و پێشکەوتن، هەموو شتێک لە بەردەمیدا پان دەکاتەوە.

لێرەدا ساتێک ڕادەوەستم بۆ ئەوەی وەلامی رەخنەکانی (نادر قريط و قبله كرم الحلو) بدەمەوە، کە لەبارەی کتێبەکەمەوە (عن الانسداد التاريخي) لێیان گرتبووم. ئەمان هەردووکیان لەو باوەڕەدان کە من بێ مەرج و بێ سنوور شەیدای رۆئاوام و من تەنیا رەخنە لە ئوسوڵییەت و بیری تاریکیان دەگرم، وە هیچ ئاگام لە کارەساتەکانی عێراق و فەلەستین و ئیمپریالییەت و ئیسرائیل و کارەساتەکانی تر نییە.

بەڵام ئەمە بەهیچ شێوەیەک ڕاست نییە. من چەندین جار ئیدانەی سیاسەتی رۆئاوام لە بەرامبەر فەلەستین کردووە، ئەمەش لە رۆژنامەی (الشرق الاوسط) و سایتی (الاوان) بڵاوم کردووەتەوە. هەروەها باسی کتێبەکەی (ژان زیگلەر و رۆجێ دوبرییە) کردووە، کە تێیدا ئیدانەی سیاسەتی رۆئاوا بەگشتی و ئەمەریکا بەتایبەتی کردووە.

لە ڕاستیدا بۆ ئەوەی شرۆڤەیەک تەواو بێت، پێویستە باسی هۆکارە ناوەخۆیی و دەرەکییەکان بکەیت. لێ زۆرجار ناتوانیت لە یەک وتاردا تەرکیز لە هەردوولا بکەیت، چونکە یەکسەر بەوە تۆمەتبار دەکرێیت، کە لایەنگری لایەکیان دەکەیت. هەروەها کەسیش بەیەکجار ناتوانێت هەموو ئەوەی کە دەینووسیت بیخوێنیتەوە، وە بەم شێوەیەش شرۆڤەکەت بۆ دیاردەکە نوقسان دەبێت.

هەروەها من هێندە بێ ئاگا نیم لە تاوانەکانی رۆئاوا و گەمەی قێزەونی گەلان، هەروەک نادر قریگ تۆمەتبارم دەکات. هەروەها ئاگام لە ئیمپراتۆریەتی شەرمەزاری و گلۆبالیزمی نائینسانییە، کە بووەتە هۆی برسیکردنی نیوەی جیهان، هەروەک ژان زیگلەر دەڵێت.

بەڵام بەڕێزان، مێژوو پڕیەتی لە هەجیانی قێزەون و لاشەی مردوو خوێن هەروەک هیگل لەبارەی مێژووەوە دەڵێت. من پشتم بەم فەلسەفەیە بەست، بۆ ئەوەی لە ڕووداوەکانی ئەفغانستان و عێراق و هەموو گێتیی ئیسلامی بگەم. ئەورووپا نەگەیشتە کەناری ئارام، هەتاوەکو باجێکی قورسی نەدا. شەڕەکانی ناپلیۆن هەموو گەنجانی فرەنسای لەناوبرد، بەشێوەیەک کە پیاوی لە فەرەنسا نەهێشت!. بەهەمان شێوە قوربانییەکی زۆر، لەلاکەی تری شەڕەکەی ئەورووپا کەوت.

بەڵام لە سەروو هەموو ئەمانەشەوە، ئەم شەڕە توانی نەمامی ئازادی لە ئەورووپادا بچێنێت. وە ئەم نەمامەش لەناونەچوو، پاش ئەوەی لە شەڕەکەی واترلۆ، سوپاکەی ناپلیۆن لەبەرامبەر سوپای مەلیکە کۆنەپەرستەکانی ئەورووپا شکا. بگرە بیری ئازادی ڕێگەی خۆی رووناککردەوە و، لە کۆتاییدا توانی عەرشی هەموو مەلیکەکانی ئەورووپا بڕووخێنێت.

ئەو فەوزایەی کە لە ئەنجامی سەرکێشە عەسکەریەکانی ناپلیۆن دروست بوو، لە کۆتاییدا توانی سیستەمێکی مۆدێرن و دەوڵەتی یاسا و موئەسەسات دروست بکات. دواتر یاسا مەدەنییەکەی ناپلیۆن، بوو بە یاسای هەموو ئەورووپا و جێگەی شەریعەتی مەسیحی و یاسای ئیلاهی و کەنووتەکانی گرتەوە. دیارە راستە گەلانی ئەورووپایی باجێکی گەورەیان دا، لێ بەرەنجامی کۆتایی، شایستەی ئەم قوربانییانە بوو.

بەرەنجامەکەی ئەو شەڕانە، ئەم شارستانییەیە کە ئەمڕۆ لە ولاتانی یەکەتیی ئەورووپا دەیبینین: بەهەشتی مۆدێرن لەسەر زەوی، یان دەتوانم بڵێم پۆست مۆدێرن. ئاخۆ ئێمە ئێرەییان پێ نابەین؟. ئاخۆ من ئاواتەخوازی ئەوە نیم، کە چاوم دابخەم، کاتێک کردمەوە، ببینم سووریا لە ڕووی پێشکەوتنی شارستانییەوە بووەتە ولاتێکی وەکو بەلجیکا یان هۆڵەندا؟. لەبەرئەوە، ئەو کەسەی دەیەوێت بگاتە ئامانجێک، پێویستە نرخی ئەو کارەی بدات.

شارستانییەکان بەبێ بوونی لاشەی زۆر و گریان و کوشتن و بریندار بوون بەهەزاران کەس، هیچ وەختێک دروست نابێت. ئەمەش ئەو فەلەسەفە مێژووییە، کە من پشتی پێ دەبەستم، کە لە ڕێگەیەوە دەتوانم ئەو ڕووداوانە بخوێنمەوە، کە ئەمڕۆ لە گێتیی عەرەبیدا دەگوزەرێت.

ئێوە فەلسەفەیەکی لەمە باشترم بۆ بێنن، با من یەکسەر واز لەم فەلسەفەیە بهێنم. مێژوو بەگشتی لە کرۆکیدا تراجیدییە، یان بەلایەنی کەمەوە، تراجیدیا بەشێکی نەبڕاوە لێی. وە پێویستە لەم ڕاستییەش تێ بگەین.

ئەو قوربانییانەی کە لە عێراق و فەلەستین و لبنان و جەزائیر، لە ماوەی ئەم دە ساڵەی دواییدا

کەوتن، وە ئەو قوربانییانانەی کە ئەمڕۆش لە گێتیی عەرەبی و ئیسلامی دەکەون، خوێنی ئەوان دەبێتە زەیتێک بۆ ئەو چرایەی، کە هەموو کونجێکمان ڕووناک دەکاتەوە و لەم تاریکییە ڕزگارمان دەکات، کە لەو باوەڕەدام هەر ڕۆژێک دێت و رزگارمان دەبێت لێی.

لەو کتێبەی کە پێشتر باسم کرد " فەلسەفە لە کاتی تیرۆردا "، دەبینین هابەرماس و دریدا، هەردووکیان تەرکیز لەسەر هەموو هۆکارەکان دەکەنەوە، کە دەبێتە هۆی تەقینەوەی تیرۆری ئوسوڵی بەم شێوە بەهێز و تینەوە. کە هۆکاری ناوەخۆیی و دەرەکی دەبنە هۆی دروستبوونی ئەم دیاردەیە. دیارە بەرپرسیارێتی تەنیا ناکەوێتە سەر هۆکارە دەرەکییەکان، هەروەک ئایدۆلۆژیای دیماگۆگی عەرەبی باو، پێی وایە. هەر بۆیە من ئیدانەی بێدەنگیی ڕۆشنبیرە عەرەبەکانم کرد، کە بەشێکی زۆریان باسی هۆکاری ناوەخۆیی ناکەن و تەرکیزیان تەنیا لەسەر هۆکارە دەرەکییەکانە. پێم وایە ئەمەش لادانە لە بێلایەنی و بابەتیبوونی تێفکرین بۆ ڕووداوەکان.

ئاخۆ ئەو هۆکارانە چی بوون، کە وایکرد دیاردەی ئوسوڵی پاش حەفتاکانی سەدەی پێشوو دروست بێت؟.

یەکەم: تێپەڕنەبوون بە قۆناغی ڕۆشنگەری بەنیسبەت گێتیی عەرەبی و ئیسلامییەوە، بە پێچەوانەی ئەوروپاوە. کەس ناتوانێت قەناعەتم پێ بکات، کە قاهیرە یان ریاز یان کراتشی یان ئیسلام ئاباد یان جەزائیر یان دیمەشق،،، هتد میترۆپۆلێکی مۆدێرنە، وەکو پاریس و ڕۆما و نیویۆرک وبەرلین و لەندەن،، هتد.

دووەم: قۆناغی کۆڵۆنیالیزم، کە ماوەیەکی زۆری سەدەی داهاتوو داگیری کردبووین.

سێیەم: هەژارییەکی ناشیرین، کە ئیهانەیەکی گەورەیە بۆ ئینسانییەتی ئینسان، کە بەشێکی زۆری دانیشتوانی ئەم ناوچەیە پێوەی دەناڵێنن.

چوارەم: بوونی کێشەی ئیسرائیل و دروستبوونی کابووسێکی ناخۆش کە وای کردووە بۆ ماوەی شەست ساڵە پێوەی دەناڵێنین، کە هیوادارین کە نەمێنێت یان تۆزێک کەم بکرێتەوە، بۆ ئەوەی ڕۆشنگەری عەرەبی سەرلەنوێ دەست پێ بکاتەوە. من لێرەدا داوا دەکەم، کە شێوازەکە بگۆڕێت، شەڕەکە شێوازێکی شارستانی و سیاسی لەخۆ بگرێت و، چیی تر تەرکیز لە لایەنی عەسکەری نەبێت، هەروەک پێشتر پشتمان پێ دەبەست.

من هیچ باوەڕم بە حەسمی عەسکەری نییە، کە پێشتر چەندین جار ئەم ڕێگەیەمان پیادە کرد و هیچ ئەنجامێکی نەبوو. هەروەها ئێستاش زەمەن ڕەفزی ئەو شێوازە دەکات. ئەمڕۆ هەموو جیهان لەگەڵ بوونی ئیسرائیلە.

گەر هەموو جیهانیش لەسەر یەک شت ڕێک بکەون، گەر ئەو شتە زوڵم و ناڕەواش بێت، ئەوا هەر دەبێتە شتێکی بەرجەستەکراو و هیچ شتێکت لە دژی پێ ناکرێت. کەواتە داهاتوو بڕێتییە لە

هەوڵنامەی کتێب

کێبەرکێی شارستانی نێوان عەرەب و جوولەکە: یان ئەوەتا لە ڕووی زانستی و تەکنەلۆجی و ڕۆشنبیری و دیموکراسی و ئابووری و ڕادەی بژێوی، پێیان دەگەینەوە، یان ئەوەتا لە کێبەرکێی شارستانیدا فەشەل دەهێنین و بۆ ئەبەد کۆتاییمان پێ دێت.

گەر ئێمە بتوانین شارستانییەکی عەرەبی دروست بکەین، کە لە ڕۆهەڵاتەوە "مشرق" تا ڕۆئاوا "مغرب" بگرێتەوە، ئەوا ئیسرائیل خۆی لە خۆیدا دەپووکێتەوە و نامێنێت. وە ئەمەش هەڵوێستی منە، کە لێرەدا بە خێرایی باسم کرد.

بەداخەوە هاوبەرماس ناتوانێت بەشێوەیەکی ڕاست و دروست و عادیل، باسی کێشەی شەڕی عەرەب و ئیسرائیل بکات، ئەویش بەهۆی کۆمەڵکوژیی ئەڵمانەکان بۆ جوولەکە (هۆلۆکۆس)، وە لەبەرئەوەی ڕۆشنبیرێکی ئەڵمانیاییە. لێ دریدا دەتوانێت ڕەخنە لە ئیسرائیل بگرێت و ئیدانەی شەڕەنگێزی ئیسرائیل بەرانبەر فەلەستینەکان بکات، چونکە بۆ خۆی جوولەکەیە، بەپێچەوانەی هاوبەرماسەوە.

پێنجەم: فەشەلی دەسەڵاتدارانی نەتەوەیی، کە پاش سەربەخۆبوون لە داگیرکەر، دەسەڵاتیان گرتە دەست، نەیانتوانی پێشکەوتن و گەشەسەندن بکەن. کە ئەمەش بوو بەهۆی گەشەسەندنی ڕەوتی ئوسوڵی و دەرخستنی خۆیان وەکو ئەلتەرناتیڤێک بۆ ئەم دەسەڵاتانە. هەروەها بەهۆی نابووتبوونی ئایدۆلۆجیا نوێکان، کە مسداقیەتی خۆیان دۆڕاند. ئەمەش وای کرد کە ئاین جێگەیان بگرێتەوە و ببێتە عەقیدەیەکی تووندوتۆڵ و ڕەگی خۆی لەناو هۆشیاریی خەڵکیدا بسەپێنێت و مسداقیەتی خۆی لەدەست نەدات.

لێرەدا خاڵێکی گرینگی تر هەیە، کە پێویستە باسی لێوە بکەین، ئەویش ئەوەیە:

ئەوەی کە ئەوروپا بۆ ماوەی سێ سەدە بینی و بەشێوەیەکی تەدریجی لەگەڵی ژیا و قۆناغ دوای قۆناغ بڕی، ئێستا گێتیی عەرەبی و ئیسلامی بەشێوەیەکی خێرا تێیدا دەژین و نوقم بوون تێیدا. هەروەها لێی داوا دەکرێت کە لە ماوەی بیست تا سی ساڵدا!، ڕێز لە مافەکانی مرۆڤ بگرێت و کۆتا بە تووندڕۆیی تایەفی و ملهووڕی سیاسی بهێنێت، کە ئەمەش کارێکی نەکردەیە.

پێویستە ڕۆئاوا لەو ڕاستییە تێ بگات و چیی تر مەرجی نابەجێ دانەنێت بەسەرماندا. گێتیی ئیسلامی ناتوانێت لە شەو و ڕۆژێکدا، لە هەڵوێستێکی تەقلیدی و ئوسوڵی و سەلەفی بۆ دین بگۆڕێت و هەڵوێستێکی مۆدێرن و عەقڵانی بگرێتە بەر.

بەمانایەکی تر ئەو ناتوانێت واز لەو باوەڕەی بهێنێت، کە پێی وایە خاوەنی ڕاستیی ئیلاهی ڕەهایە و ئاینەکانی تر ڕاست نین. دیارە هەموو ئاینەکان هەروا بیر دەکەنەوە، تەنها ئیسلام نییە کەوا بیر دەکاتەوە. لێ مەسیحییەتی ڕۆئاوا وازی لەم وەهمە گەورەییە هێنا، ئەویش لەژێر پاڵەپەستۆی مۆدێرنیتەی زانستی و فەلسەفیی بەردەوام، کە لە سەدەی ١٦وە بەردەوام بوو

لەسەری. دیارە مەسیحیەتی ئەورووپایی هیچ کاتێک ئیمانی بە عەقیدە و ئایینی جیاواز نەبوو لە کۆمەڵگەدا، هەروەها ئیمانیشی بە عەلمانی و فەلسەفەی رۆشنگەری نەبوو، هەر بۆیە ماوەی چەندین سەدە بەرگرییەکی دڕندانەی کرد، کە کتێبەکانی مێژوویان پڕ کرد. ئەو هەروا بەئاسانی و لەبەر پیاوچاکی نەبوو کە ڕازی بوو، بگرە پاش شەڕێکی ماڵوێرانی و نەزیفێکی ناوەخۆیی گەورە ئینجا قەناعەتیان کرد.

دیارە بەهەمان شێوەش زۆری ویست هەتا باوەڕیان بە تیۆری زانستی کرد. پاش ئەوەی بۆ ماوەی ١٥٠ ساڵ، داروینێکی داماویان، کردە کافر و لە عنەتییان لێ کرد و شڕیان کرد، ئینجا دانیان بە تیۆرییە زانستییەکەی هێنا.

بەڕێزان ئەمەیە مێژوو: هیچ کاتێک مێژوو پێش ناکەوێت، تەنیا لە ڕێگەی نکوولێکردن و شەڕ و جەدەلێکی ناخۆش و هێنان و بردنەوە نەبێت. بەڵام لە کۆتاییدا هیچ شتێک ناخوات تەنیا ڕاستی نەبێت.

کەواتە برایان کێشەی ئاین مەسەلەیەکی ئاڵۆزە، بگرە ئاڵۆزترین و حەساسترین کێشەیە. ئەوەی پێویستە بیزانین ئەو حاڵەتە نەخۆشییە گەورەیەی کە ئەمڕۆ ئیسلام پێوەی دەناڵێنێت، بەهەمان شێوە مەسیحییەتیش ماوەیەکی زۆر لە سەدەی نۆزدە و نیوەی سەدەی بیستەم بەم نەخۆشییانەوە دەینااڵند.

بەکورتی:

ئەو بزووتنەوە مێژوویییەی کە هیگل خەونی پێوە دەبینی و بوو بەهۆی سەرکەوتن و بەرقەراربوونی حوکمی یاسا و ئازادی و عەقڵ لە ئەورووپادا. دڵنیام ڕۆژێکیش دێت، درەنگ یان زوو بێت، کە لە گێتیی عەرەبیشدا ئەم سەرکەوتنە دەبینین.

بەبڕوای من، فیکر هیچ مانایەکی نییە، گەر بەرەو ئەم ئاراستەیە نەڕوات و ڕێگەی ڕووناکی و ڕاستیمان پێشان نەدات.

.....

* فرانسیس ڤۆکۆیاما، لە ٢٧ ئۆکتۆبەری ١٩٥٢ لە شیکاگۆ، لە ئەمەریکا لەدایک بووە. فەیلەسووفێکی ئەمەریکاییی بەرەگەز ژاپۆنییە، لە کۆتاییی ساڵانی هەشتا، پاش ڕووخانی دیواری بەرلین. کتێبێکی بەناوی "کۆتاییی مێژوو" نووسی. کە دەنگدانەوەیەکی گەورەی لە جیهاندا هەبوو. ڤۆکۆیاما پێی وابوو کە چیی تر هیچ سیستەمێکی تر جگە لە سیستەمی لیبراڵی، توانای سەرکەوتنیی نییە لە جیهاندا و ئەم سیستەمە دەبێتە سیستەمی هەموو گەلانی جیهان.

سەرچاوە: هاشم صالح. من هیغل ونابلیون إلی هابرماس وبوش. سایتی الاوان.

دارا حەمە سەعیدی لوتکە

ئاغالە

لە کوردستان و عێراقدا لە هونەری پەیکەرسازیدا (دارا) لوتکەیە.

لە ساڵانی حەفتاکانەوە تا ئێستا دارا حەمە سەعید لە گۆڕەپانەکەیە و هەر خۆی باشترین پەیکەر و میدالیای پێشکێش بە کوردستان کردووە لە دوای خۆشی شاگردەگانیەتی لەوانەش شەهید (ڕێبوار سەعید نوری و شوان کەمال)ن.

کاروانی مامۆستا دارا پڕیەتی لە کاری داهێنان و نوێخوازی لەسەر ئاستی عێراق و وڵاتانی دەوروبەر.

ئەو کەسێکی کارزان (پرۆفیشنال)ە و، شارەزایە لە کاری میدالیا و دیواربەندی، لە ساڵی ١٩٨٠ دا لە نێوان سەدان پیکەرتاشی وڵاتی هونەری پەیکەروەری خەڵاتی میدالیای زێرینی وەرگرت لەو پێشبرکێیەدا. بەبڕوای من ئەگەر مامۆستا دارا لەسەر نەخشەی ژیانی ئەوروپا بمایەتەوە و لە کوردستان نەبوایە ئێستا خاوەنی دەیان خەڵات و کۆدی جیهانی دەبوو.

بەڵام لەو ساتەی ئەو گەڕاوەتەوە کوردستان لەناو کێشە و زەلکاوی مشتومڕی بێهودەیی دەژێت و حکومەتی هەرێمیش و دەسەڵات دەستی ناگرێ ژیان و کەشی بۆ ناسازێنێ. راستە مامۆستا خۆی نادابەدەستەوە سروشتی تایبەتی خۆی هەیە و بیرووبۆچونی فەلسەفی خۆی هەیە. خۆ زۆرترین داهێنەر و بلیمەتەکانی دنیا ئایدۆلۆجیان جیاواز بووە لە کەسانی سەر کورسی و

سەرووی کورسی بەڵام تەنەکەیان بۆ هەڵنەدراوە، بەڵام لە دورەپەرێزی دەستێ دەستی گرتوون. هەندێ جار وا بیر دەکەمەوە ئەگەر لە هەرێمی کوردستان ناوچەی سیبریا هەبوایە، یان چیاکانی قەندیل گەریلاکانی پەکەکەی پێوە نەبوایە لە وانەبوو بکرایە شوێنی دورخستنەوەی چەندانی وەک مامۆستا دارا و....

بە بۆچوونی من ناوی کەسایەتی هونەری وەک دارا حەمەسەعید ناوی بەهێزترین کەسایەتی شێوەکارییە. ئەگەر ئەو کاری تەنیا جنێو رەخنەو تانەو گاڵتەجاڕی بێ ئەوا هەر بەسوود و خۆش و پێویستە بۆ ژیانی دیموکراسی و ئازادی و مانەوە لە گەڵ دەسەڵات نەک دورەپەرێزی دانیشتن لە چایخانە و شوێنی دیکە کە دوورە لە ژیانی هونەری، بەڵێ هەندێ جار ئەو شوێنانەش سەرچاوەی بەخشینی بیر و پرۆژەو زیندوبوونەوەیە.

ئەو رۆژەی کە کۆبوونەوە لە بەر خاتری شێوەکاری هاوڕێمان (هادی زیائەدین) لە ئەنجوومەنی وەزیرانی سلێمانی لە سەردەمی بەرهەم سالح بوو کە کاک هادی داوای کرد مامۆستاکەی (دارا) خۆی قسە بکات لەسەر بیر و دانانی پەیکەری شێخ مەحموود کە پەیکەرتاشی کورد نەمامەوە خۆی بەو پەیکەرە فێرنەکردبێ، کەچی سەرۆک وەزیران زۆر لە خۆبایانە وەک شارەزا لە هونەر و پەیکەر چووە، ناو بابەتەکە و مامۆستا دارا تازە دەمی کردبووە چوارەم قسەی دارای بڕی وتی (.....) بەکورتی ئێمەیان بۆ کۆرس بردبوو، من لەبەر نازی کاک هادی ئامادەبووم مامۆستا داراش لەبەر نازی من هات بە نابەدڵی.

ئا ئەو کێشانە و ئەو ڕێز و ستایشانەیە لە مامۆستا دارا و من ئەو... دوکەڵ خنکێنکراوین.

وابزانم لە ساڵانی دوو هەزارەوە هیچ پرۆژەیەکیان نەداوە پێی تا کاریتێدا بکات. کەچی پرسە گورکەی پێدەکەن بۆ پشتڕاستی بیر و خەونەکانیان.

لە ئێستاشدا تەندروستی لەش و قەلبی باش نییە و، ئەو سینگی نەشتەرگەری بۆ کراوە و ئاسان نییە بگەڕێتەوە بەر هەویری قوڕ و قالبکاری.

مامۆستا دارا زۆر سەرکەوتووانە لە بەغداوە کاری کرد و بە ماندوبوون و شەونخونی خۆی، خۆی دروستکرد لە ئیتاڵیاش وەک کوردێکی عاشق بە هونەر کاری کرد و بە برسیەتی و بێکەسی خۆی دروستکرد.

تاوێک لە ساڵی ١٩٨٣ یەکەم پێشانگای لە هۆڵی رواقی ئەوکاتەی بەغدا کردەوە.. ئەو پێشەنگایەی بووە بومەلەرزە و سەدا و دەنگێک کە تەکانێکی جیاواز و داهێنەرانەی دا بە مێژووی هونەری پەیکەرتاشی کە لە دوای جەواد سەلیم پەیکەری مۆنۆمینتی ئازادی عێراق لە پەیکەر سازێکی دیکە نەیکردبوو.. تا ئەوڕۆکە زۆررترین هونەرمەندانی بەغدا باسی شۆڕشی ئەو نمایشەی دارا حەمە سەعید دەکەن.. بە بۆ چوونی من تا ئێستا لە پەیکەر سازانی کورد دارا حەمە سەعید وشەی (مامۆ ستا)ی شایەنە دەبێ لە پێش ناوی خۆی بەکاربێ.

فیگەر و گوزارشت

ڤیگەرەکانی سەریان دیارە دێشێت و هەندێکیشیان لەش و لاری پاڵەوانانەیان هەیە و برین و ئازاریان بە لەشەوە هەیە، وەکو مەسحین بۆ خاچ لێدان وەستاون و هەندێ جار لە عیسای مایکل ئەنجیلۆش دەچن لە سێدارە کرابنەوە.

فیگەری ژنەکان چەند روت و ئیرۆتیک خۆیان سوڕاندوە بەڵام لە بێوەژنی و بێ مااڵ دەچن و ئازار و ئازادی دایرزاندون. مانگا و شێر و ئەسپەکانیش هەر لە جووڵە و رووبەری زۆری کارەکانی ئەویان گرتووە. ئەسپەکانی ئەو لەسەر سەر دەڕۆن یا چوار پەلیان بەستاون سک و کەمەر و باڵیان لەت و کوت بووە. یەکتر برینی بەش بەشی فیگەرەکانی مامۆستا دارا ئەوەندە بە تەکنیکێکی بەرز دروستکراون وات لێدەکات بزانی بگرێت تا لە شێوازی ئەو کارانە قوڵبیتەوە ئەوە کاری هونەری رۆمای سەردەمی بارۆک و رکۆکۆیە یا کاری یۆنانی سەردەمی سۆفۆکلیسە بە شێری بریندارو مانگای هەڵواسراو زانیاریت پێدەدات تا سۆمەر و بابل کارۆخیەکانیش بناسیتەوە. بە راستی دارای دارا واتە دەوڵەمەند، دەوڵەمەندە بە بیر و خەیاڵ و فەلسەفی مێژوی هونەر.

شێوازی کار و تەکنیکی دارا حەمەسەعید وای کردووە شێوەکارانی کورد لاسیی بکەنەوە جا بەسەرکەوتن یا شکستهێنان.. چونکە کاریگەریەکەی ئەوەندە بەهێزە پەیکەرسازی کورد نییە لێ دەرباز بێ.

جگە لە شێوەکارانی خۆمان کاریگەری لەسەر عەرەبەکانیش هەیە بە تایبەتی لە کاری ریلف و میدالیا

لە کورد و عەرەبەکانیش کەس نەی توانی ئەو تیرە لەو بازنە رەشە بدا کە نیشانەبوو.

مامۆستا دارا ئێستا لە شاری سولێمانی دەژێت و بێناز ترین شێوەکاری کوردە ١٩٤٦لە سلێمانی لە دایک بووە.

١٩٦٩ کۆلیژی هونەرەجوانەکانی بەغدای بە پلەی یەکەم تەواو کردووە.

دبلۆمی باڵای وەرگرتووە لە رۆما و بڕوانامەی ماستەری لە میدالیا لە رۆما وەرگرتووە.

هەروەها خاوەنی بڕوانامەی دکتۆرایە هەر لە پەیکەر لە رۆما.

ئێستا خانەنشینە.

هەواڵنامەی کێبڕکێ

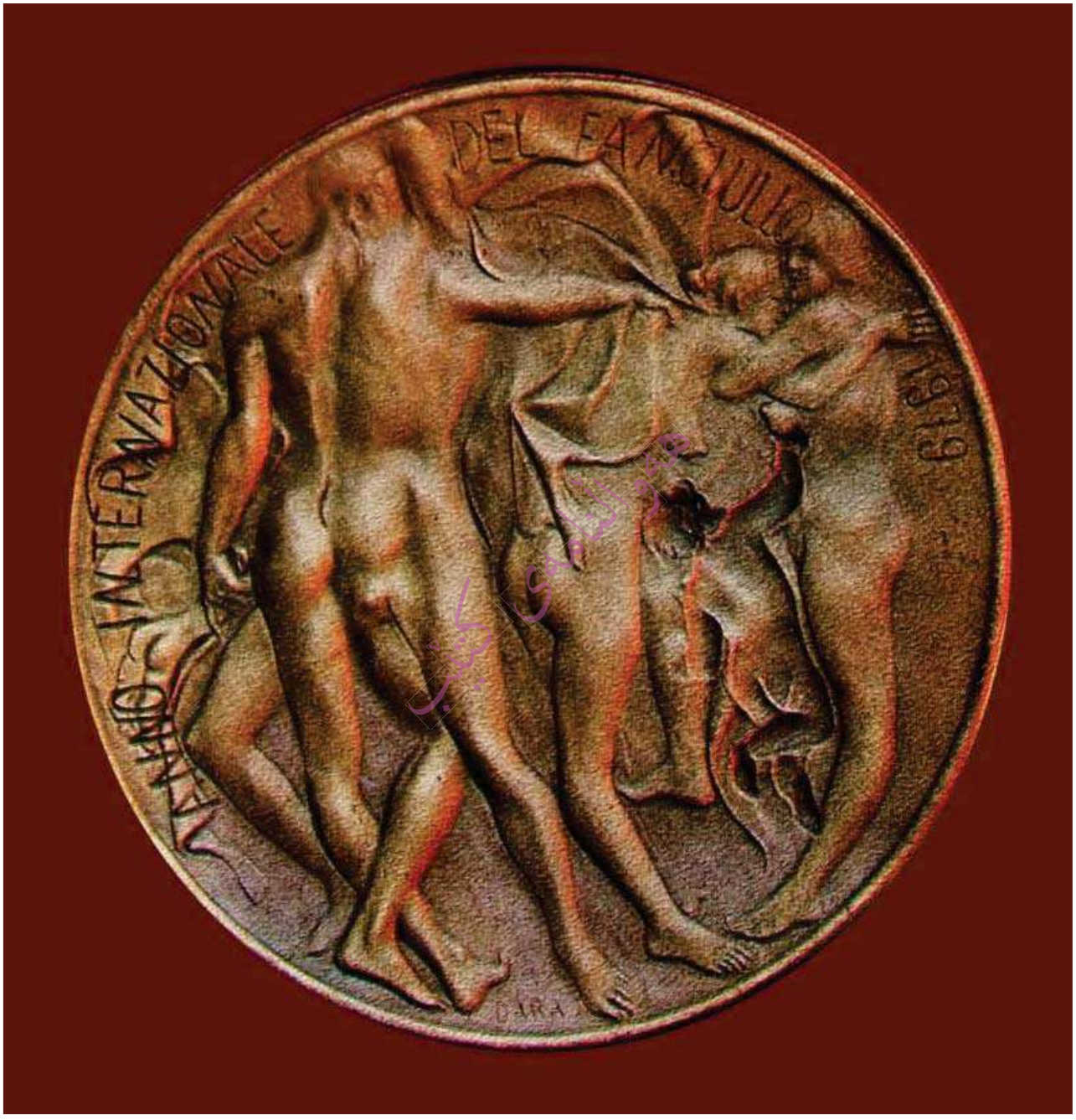
ANNO INTERNAZIONALE DEL FANCIULLO
1979

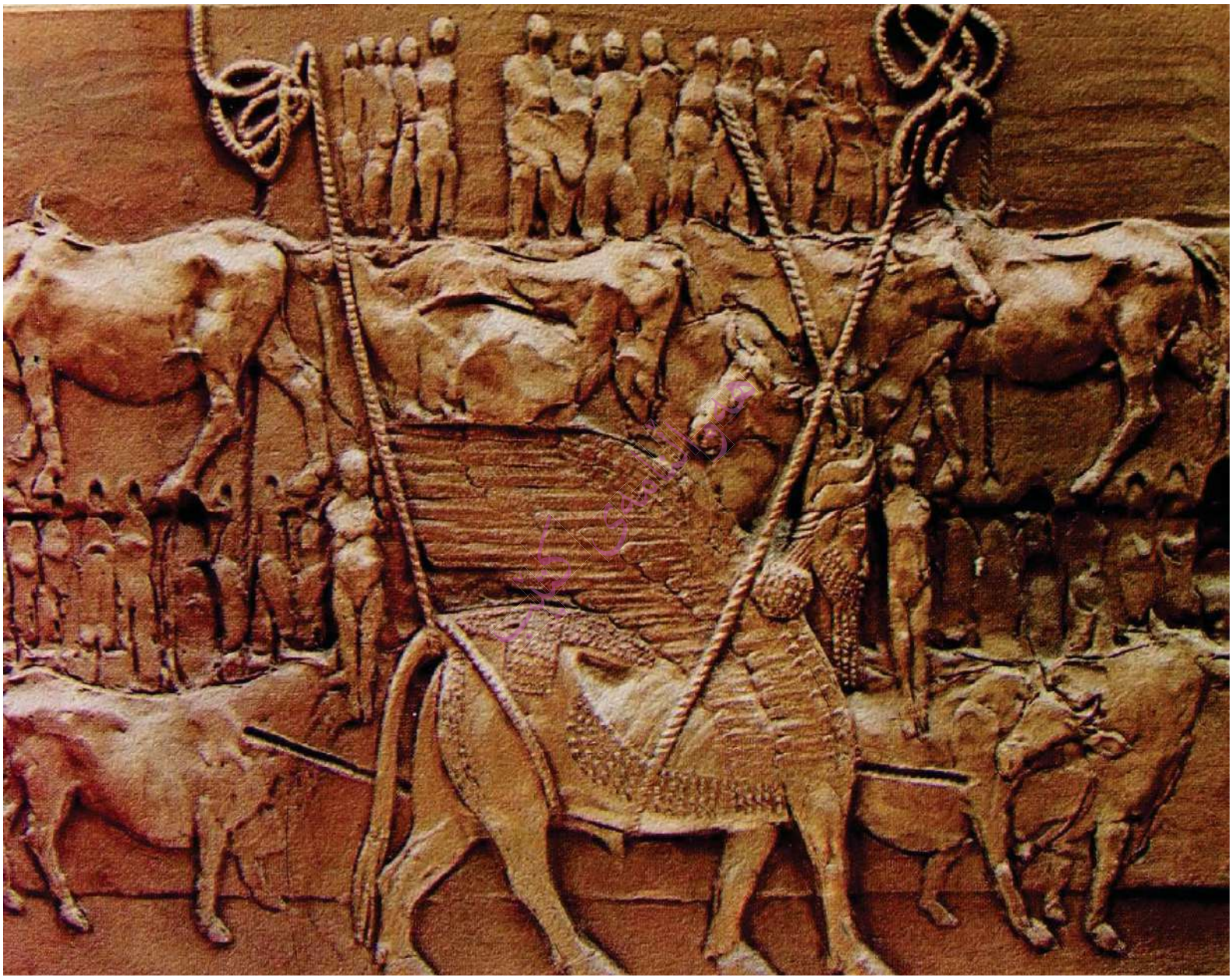

هدو الناصري

هەوالنامەی کێڵگە

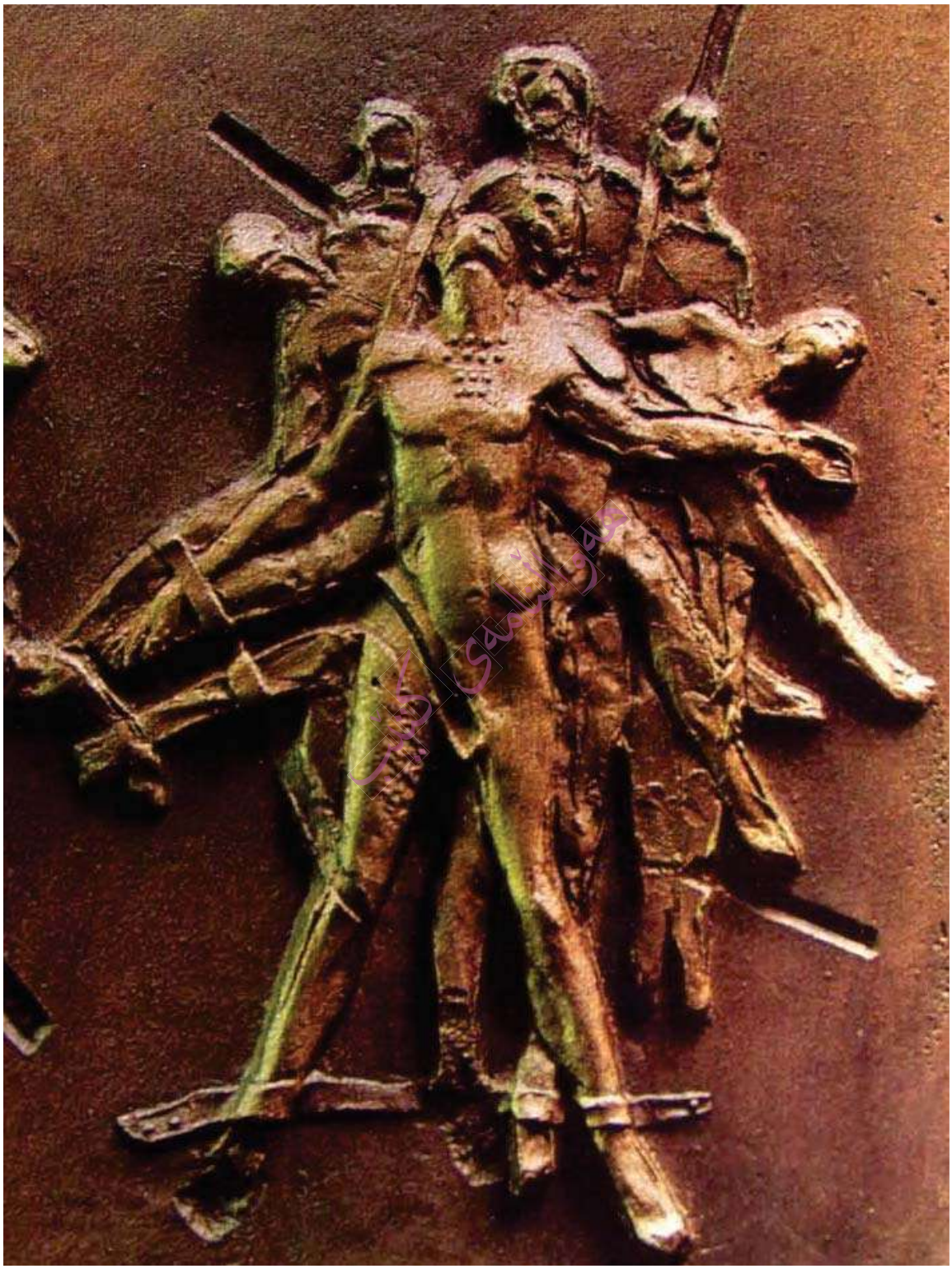

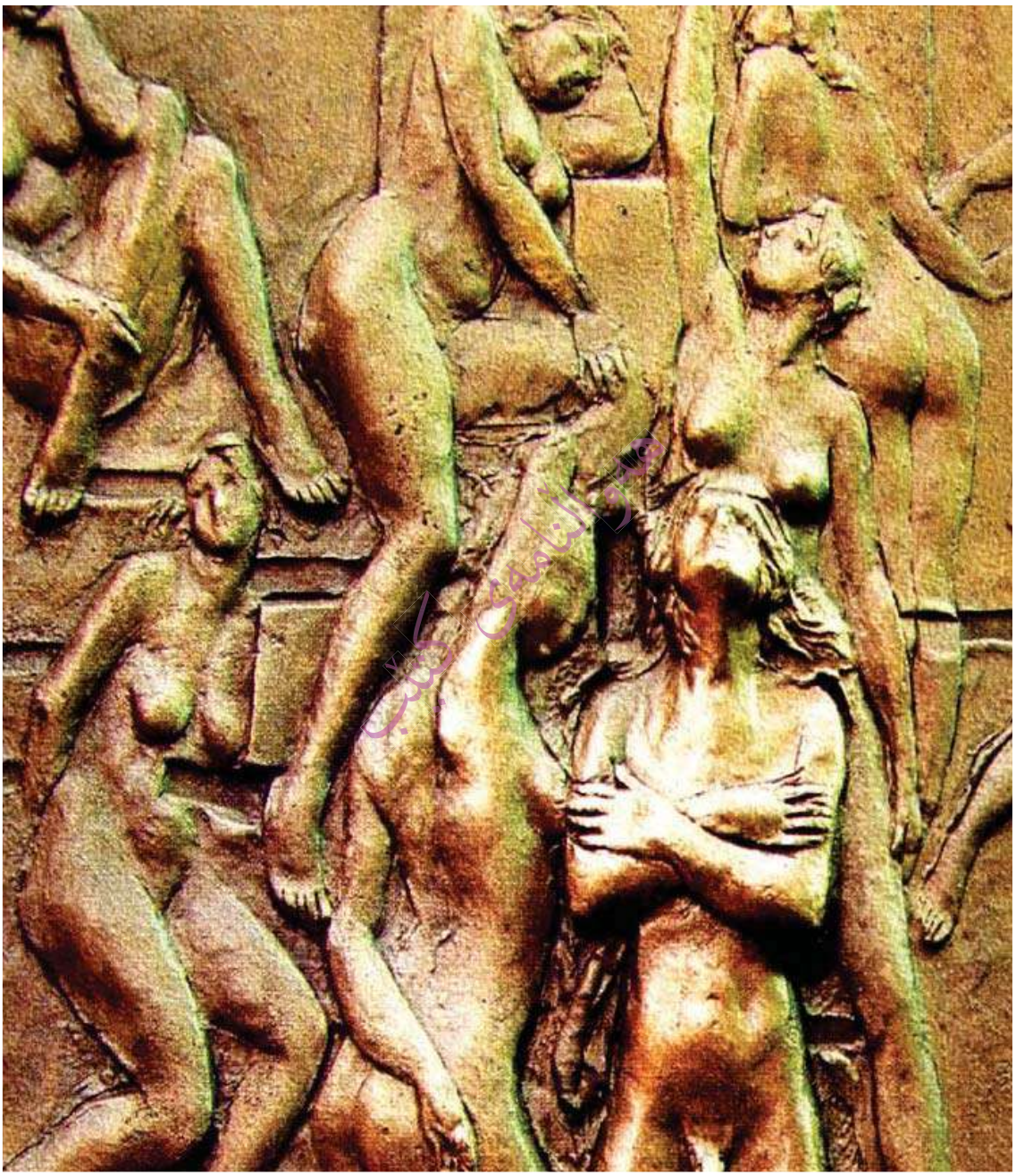

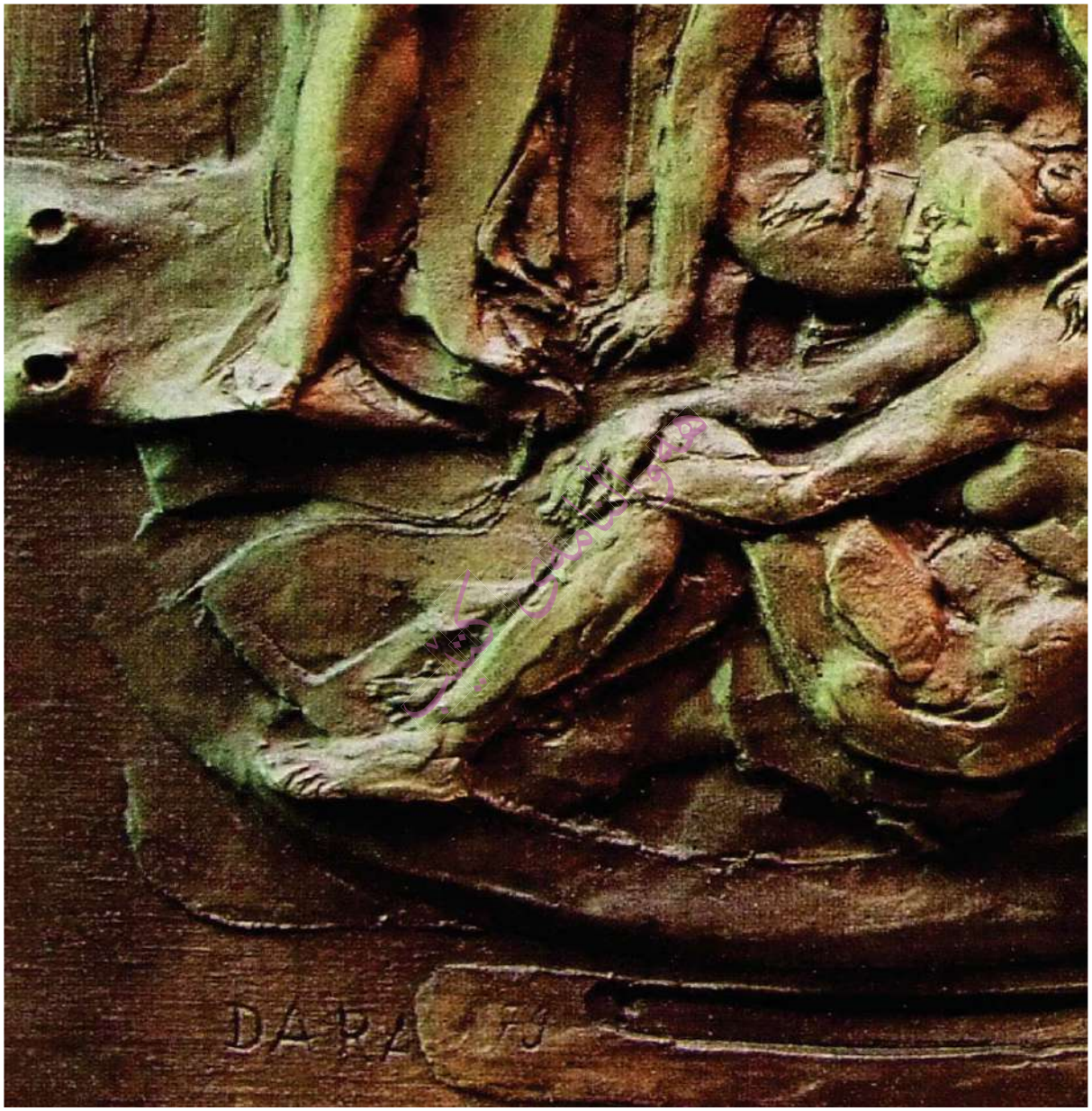
DARA

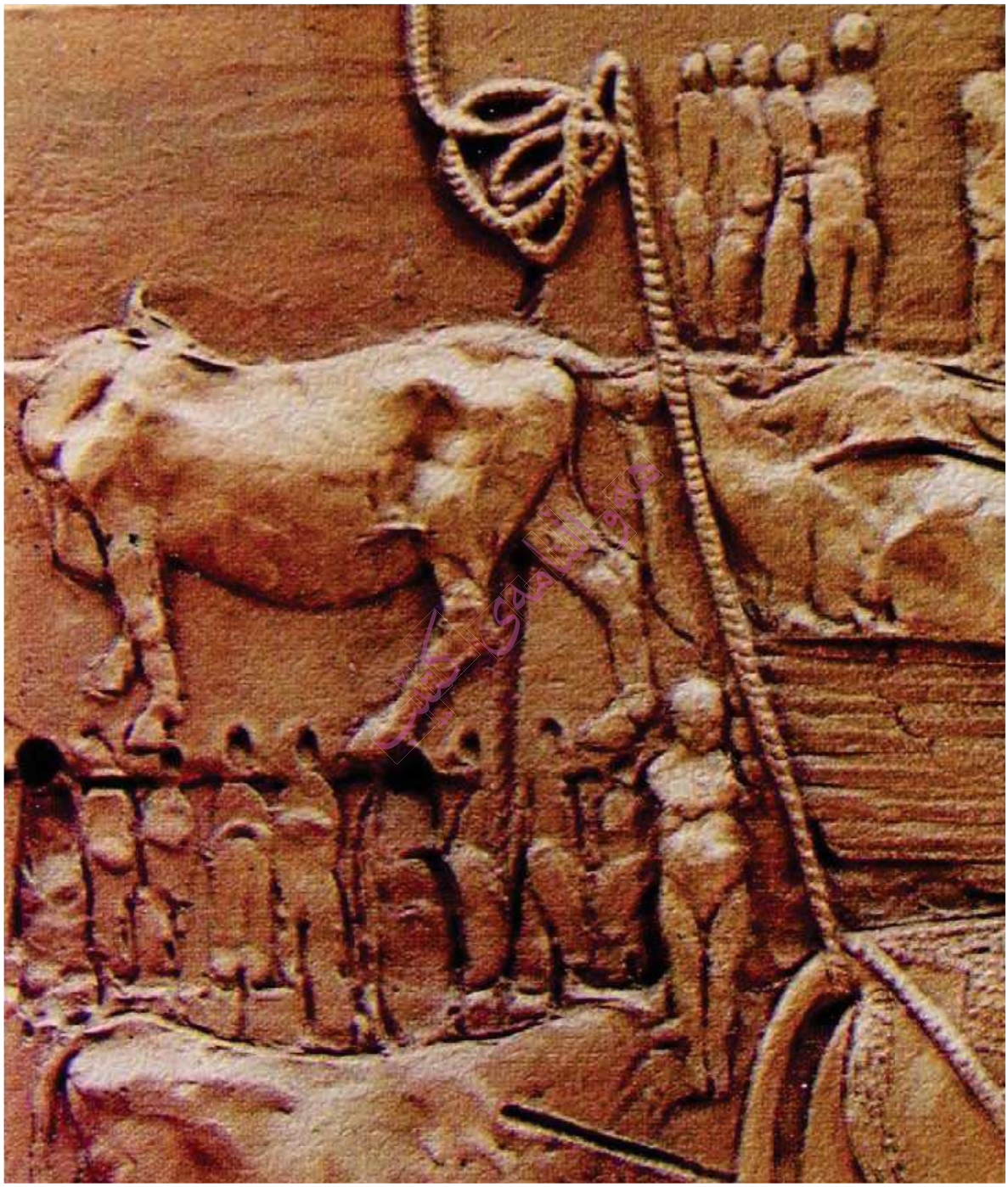

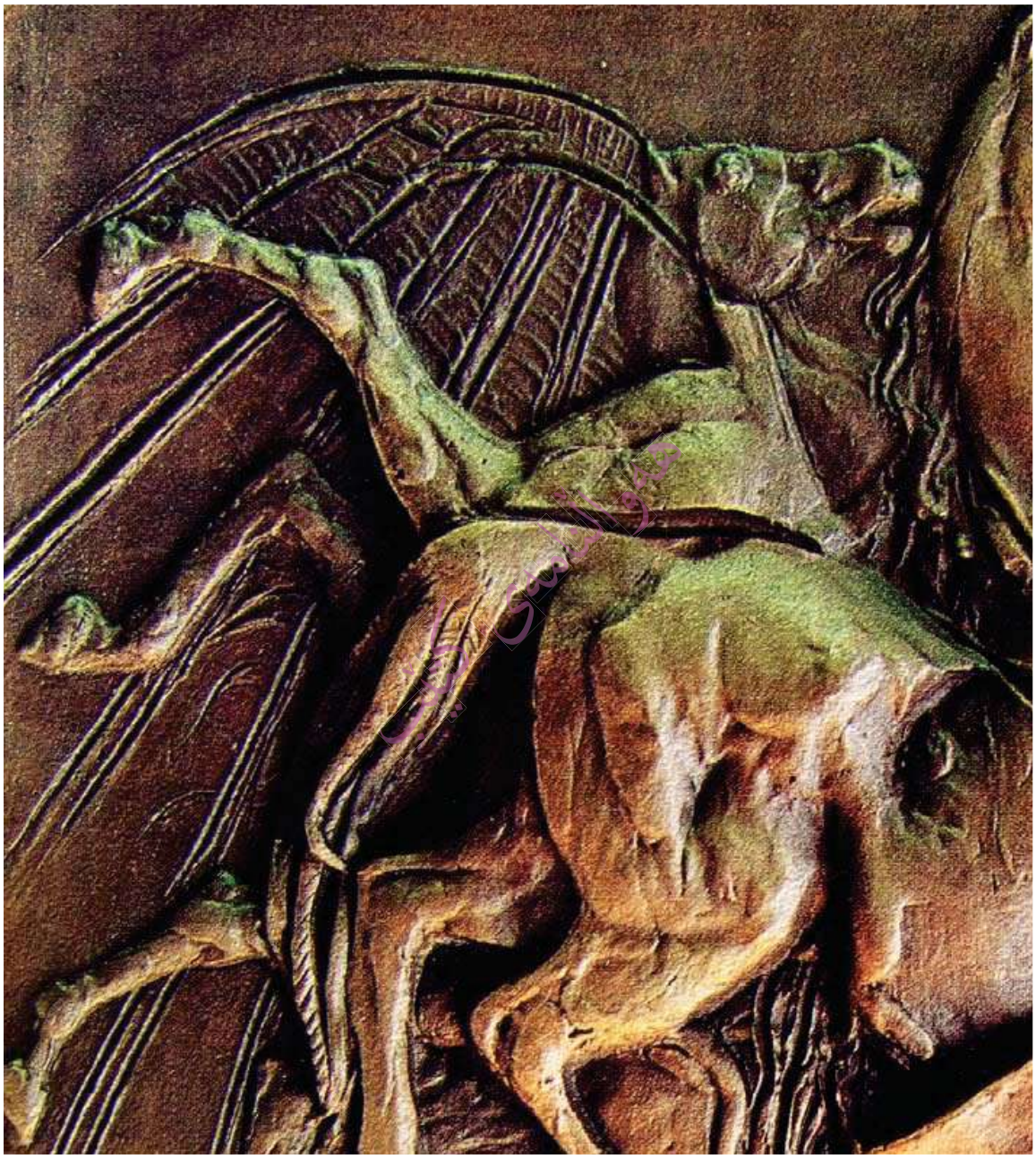

شانۆی بووکەڵەی ئاو لە ڤێتنام

دانا ڕەئووف

لە ساڵی ١٩٧٥دا جەنگی ڤێتنام – ئەمەریکا و جەنگی ناوەخۆی ڤێتنامییەکان خۆشییان بەکۆتا هات. ڕووداوەکانی ئەو جەنگە خوێناوییە نابەرامبەرە هەموو جیهانی هەژاندبوو، خودی خۆم وەک خەونێکی دوور و کاڵ، هەندێ وێنەی تەمومژاوی و دەنگوباسەکانی ئەو جەنگەم لە یادە. لەو بڕوایەشدام کە لەو ڕۆژگارەدا ڕووداوەکانی ئەو جەنگە ڕووپەڕی ڕۆژنامە و کەناڵەکانی میدیا و دەنگوباسەکانی ئێمەی بە شێوەیەکی تەواوەتی نەگرتبێتەوە، بۆیە ڕووداوە وردەکانی ئەو جەنگە لە بیرەوەریی ئێمەدا نییە.

لە هەشتاکاندا و بەڕێککەوت و لە شاری بەغدا فیلمی ئەپوکالیبس Apokalyps، واتە (دنیا سەرەوژێربوون)م بینی. لە بنەڕەتدا فیلمەکە نزیکەی پێنج سەعاتە و باسی لاپەڕەیەک لە لاپەڕە خوێناوییەکانی جەنگی ڤێتنام دەکات. بێگومان لە سینەماکانی بەغدای پایەتەختی ئەو کاتدا، ئەو فیلمە بە پچڕپچڕی پێشان درا و هەمووی تەنیا سەعات و نیوێکی لێ مابووەوە، بەڵام کۆمەڵێک دیمەن و کارەکتەری فیلمەکە لە مێشک و بیرەوەریمدا مابوو بەتایبەتیش دیمەنەکانی سەرەتا و کۆتاییەکەی، ڕووبار، زەریاچە، دارستان و جەنگەڵێکی گەورە، کۆپتەرەکانیش وەک کوللە بە ئاسماندا دەسووڕێنەوە، لە چرکەساتێکی خێرا و چاوەڕواننەکراودا هێلیکۆپتەرەکان دارستانێکی گەورە بۆردمان دەکەن، هەموو دارستانەکە گڕ دەگرێ و پەردە سپییە گەورەکەی سینەماکەش دەبێتە دۆزەخ و ئاگرێکی گەورە. هەر لە چاوتروکانێکی تردا، دیمەنەکە دەگۆڕێتەوە بۆ پانکەیەکی گەورەی بنمیچی ژووری میوانخانەیەک، دەنگی کۆپتەرەکان تێکەڵاو و مۆنتاج کرابوو لەگەڵ دەنگ و خولانەوەی پانکەی ژوورەکەدا. یان دیمەنەکانی کۆتاییی فیلمەکە کە هەر لە خەونێکی دێوەزمە و ترسناک دەچوو.

لە نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوودا و لە سوێد بۆ چەند جارێک ئەم فیلمەم بەتەواوەتی بینییەوە، بە هەمان شێوە کاری تێ کردم و بیرم لەوە دەکردەوە سەردانێکی ڤێتنام بکەم، بەڵام لە بریی ڤێتنام، بۆ ماوەی مانگێک سەردانی چینم کرد. زۆرم مەبەست بوو لە نزیکەوە لە هونەری ئۆپێرای

پەکین بکۆڵمــەوە، ئۆپێــرای پەکین لقــێکی دەوڵەمــەند و بە بەهـای شــانۆی رۆهەڵاتە و زۆر لە شانۆکارانی جیـهان، بەتایبـەتیش شانۆکـارانی ئەوروپای رۆئاوا سـوودیان لـێ وەرگرتووە، بەڵام قــێــتنام وەک چین و ژاپۆن و وڵاتانـی تری ڕۆهـەڵات، وڵاتی شــانۆ نیــیــە و هێندەی من بزانم داوونەریتێکی دێرینی شـانۆییـان نیـیە، لە بریی ئەوە ڤێتنامییـەکان شـێوازێکی شـانۆیی تریان هەیە کە زۆر تایبەتە بـە خۆیان و لە هیچ وڵاتێکی تری دنیادا وێنەی نییـە، ئەو شانۆیەش بە شانۆی بووکـەڵەی ئـاو ئامـاژەی بۆ دەکـرێت[1]، بەڵام ڤـێـتنامـیـیـەکـان لە بریـی شـانۆ، ئەدەبێکی دێرین و دەوڵەمەندیان هەیە و ڕەگ و ڕیشەی ئەو ئەدەبەش دەگەڕێتەوە بۆ چەندین سەدە لەمەوبەر[2].

بەراییی گەشتێک

لە مـانگی دوازدەی سـاڵی ٢٠٠٥دا دەرفـەتی سـەردانێکی ڤێتنامم بـۆ ڕەخسـا و بۆ مـاوەی مـانگێک لەو وڵاتەدا مامەوە[3]. مەبەستیش لەم گەشتە سەردانی شانۆی ئاو و گەڕانێکی ورد بوو بەسەراپای ئەم وڵاتەدا. هەرچەندە ڤێتنام وڵاتێکی ئێجگار گـەورەی یەککگرتووە، بەڵام جیاوازییـەکی بەرچاو لە نێوان باکور و باشـووری ئـەو وڵاتەدا هەیە. باکور سـەد دەر سـەد کۆمـۆنیسـتـە و لەژێر سـێبـەری بیـرەوەرییـەکـانی (هۆشـیـمین Ho Chi Minh 1890 - 1969)ی سـەرکـردەیاندا دەژین، باشـووریش کـۆمـۆنیسـتـە، بەڵام کـۆمـۆنیسـتـێکی ناچارکـراو کـە زیاتر ئامـێـزیان بۆ ڕۆئاوا و ئەمـەریکا گـرتووەتەوە[4]. تارمـاییـەکـانی ڕابردووی جـەنگیش لەم بـەشـە و بە تایبـەتی لە شـاری سـایگۆن، پایەتەختی باشوور بـە ئاشکرا دیارە[5]. هەر لەم شـارەدا مـۆزەخـانەی تایبـەت بـە جـەنگی ڤێتنام و ئەمـەریکا، پاشـمـاوەکانی چەکی ئاسـایی و قـورس، فـڕۆکـە، کـۆشکی سـەرۆکـایەتیی باشـووری ڤێتنامی جاران، تونێلەکانی ژێر زەوی و پەناگـەکانی خۆحـەشـاردان، بەندیخـانەکـان و تەنانەت ژووری ئەشکەنجـەدان و لەداردان و مل پـەڕاندنیش کـراونەتە شـوێنی گـشـتـی و ڕۆژانە هـەزاران گەشـتیـار لە هـەموو جیـهانـەوە ڕووی تێ دەکـەن، بەڵام ئێمە گـەشتـەکـەمان لە سـایگۆنـەوە دەست پێ نـەکرد و بۆ بینینی ئەم شـوێنانەش نەهـاتووینـەتە ڤێتنام، بگرە ئـامـانجی سـەرەکیی ئێمە سـەردانی شانۆکان و پێوەندی دروستکردن بوو بەجیهانی هونەری ئەم وڵاتەوە.

باکوری ڤێتنام و شانۆی بووکەڵەی ئاو

شانۆی بووکەڵەی ئاو، وەک فۆرمێکی هونەری، تراديشونێکی زۆر دێرینی ڤێتنامییەکانە و زیاتر لە باکوری ڤێتنـام سـەری هـەڵداوە. لە شـەستەکانیشـەوە بـەنێو باشووری ڤێتنام و هـەمـوو جیهاندا بڵاو بووەتـەوە. نـەژادی ئـەم هـونـەرە دێرینـەش دەگـەڕێتـەوە بـۆ گـەمـەی جـووتیـارەکـانی ناو کـێـڵگە فراوانەکانی برنج: ئەو جووتیارانە لە کێڵگە ئاوییـەکانی برنجدا کاریان کردووە و ئاوەکە بووەتە شـانۆیەکی دینامیـکی بۆیان، یان لە ڕوانگـەی زریان و لافـاوە گـەورەکـانی ئـەم ناوچانەوە، شـانۆی بووکـەڵەی ئـاو دروست بووە[6]. مـێـژووی ئـەم شـانۆیەش لە هـەزار سـاڵ زیـاترە و خـودی ناوەڕۆک، سـتایل و فۆرمـەکـەش گونـدنشینان خـۆیان ئامـادەیان کـردووە. بۆ نموونە چیـڕۆکی مـیللی، ئاژەڵ و

باڵنده له ژیانی ڕۆژانەیاندا، هەندێک جار ئاژەڵ و باڵندەی ئەفسووناوی، یان ئەفسانەی خواستراو و چیرۆکی هەژدیهاکان بابەتی سەرەکیی نمایشە ئاوییەکانیان بووە. هەمیشەش ئەم نمایشانە لە ڕووبار، دەریاچە، کێڵگە بە ئاو داپۆشراوەکانیاندا نمایش کراوە[٧]. بەڵام هونەرمەندەکانی ئەمڕۆ شانۆیەکی چوارگۆشەییی پڕ لە ئاو لە بریی ڕووبار و کێڵگە بەئاو داپۆشراوەکان بەکار دەهێنن. ئاوی شانۆکەش بە مەبەست لێڵە تا ئەو میکانیزمە بشارێتەوە کە بووکەڵەکان هەڵدەسووڕێنێ. ئاژەڵ، باڵندە و کارەکتەرە لە تەختە دروستکراوەکان (بووکەڵەکان) تا نزیکەی بیست سانتیمەتر لە ئاوەکەوە دێنە دەرەوە، یان لە ئاوەکەوە نزیکەی بیست سانتیمەترێک بەرز دەبنەوە و کێشی هەریەکەشیان پازدە تا بیست کیلۆیە. هەموو بووکەڵەکانیش، کە هەریەکەی ڕۆڵ و کارەکتەری تایبەتمەندیی خۆی هەیە، بە ڕەنگی سەوز و زەردی بریقەدار ڕەنگ کراون، هەر یەکێک لەم بووکەڵانەش تەنیا سێ تا چوار مانگ بەکار دەهێنرێت، دوای ئەوە دەبێت سەرلەنوێ بووکەڵەیەکی تر لە بریی ئەوە دروست بکرێت[٨].

یازدە ئەکتەر، یان هونەرمەندی بە سەلیقە کە بۆ ماوەی زیاتر لە سێ ساڵ لە قوتابخانەیەکی تایبەتیدا خوێندوویانە و خۆیان بۆ مەشقی تایبەتی ڕاهێنان و بەکارهێنانی ئەو بووکەڵانە ئامادە کردووە، لە هەموو نمایشێکدا بەشداری دەکەن. ئەکتەرەکان لە پشت چیغێکی لە قامیش دروستکراوی ڕەنگاوڕەنگەوە خۆیان حەشار داوە، هەندێ لە بووکەڵەکان بە داری زۆر درێژەوە قایم کراون، هەندێکی تریان بە بنەمایەکی بزۆزەوە ئەم بنەمایەش بە داڕێکی درێژەوە بەستراوەتەوە.

زۆربەی بووکەڵەکان سەر و جەستەیان بە ئاسانی دەجووڵێتەوە و لە تاریکییەکەشدا بینەران وا هەست دەکەن کە بووکەڵەکان بە ئاوەکەدا دەڕۆن. پێگومان بەکارهێنان و جووڵانەوەی بووکەڵەکانیش زانیاری و لێزانینێکی زۆری گەرەکە، بەپێی داوونەریتە کۆنەکانی ئەم هونەرەش، شانۆی بووکەڵەی ئاو وەک پیشەیەکی گرینگ بە نهێنی پارێزراوە و زیاتر لە باوکەوە بۆ کوڕەکانیان بەجێ ماوە. بە هیچ شێوەیەک ئەم نهێنییە فێری کچەکانیان ناکەن، لە ترسی ئەوەی کچ شوو دەکات و لە خێزانەکانیان دەچێتە دەرەوە، بەم چەشنەش ئەو نهێنییە لەگەڵ خۆیان دەبەنە دەرەوە. مۆسیقاکە لەلایەن ئۆرکێستراکەی تایبەتمەندەوە پێشکێش دەکرێت، هێندەی خودی نمایشەکە گرینگە. مۆسیقا ڕۆڵێکی گرینگ و ئامادەییەکی هەمیشەیی و بەردەوامی لە ژیانی گەلی ڤێتنامدا هەیە[٩].

لە شانۆی بووکەڵەی ئاودا، بە تەنیشت شانۆ ئاوەکەوە لەلای دەستە چەپ و بەرزاییەکەوە خودی ئۆرکێسترا و گۆرانیبێژ و ئەکتەرەکان دانیشتوون. ئامێرە مۆسیقا بەکارهێنراوەکانیش بریتین لە شمشاڵی لەدار دروستکراو، ئامێری تری هەوایی، تەپڵی بازنەیی، جۆرە سەکسیفۆنێکی لە قامیش دروستکراوی تایبەتمەند و چەنگ (قیسارە)یەکی ڤێتنامی. نمایشەکان کۆمەڵێ کارەکتەر، کەسایەتیی میتۆلۆجی، ئاژەڵ و باڵندە لەخۆ دەگرێت و بەشێوەیەکی گشتی باسی ژیانی گوندنشینەکان دەکات، هەروەها بەرجەستەکردنی هەندێ کارەکتەری پاڵەوانئاساش نمایشەکان پێک دەهێنن. یەکێک لە دیمەنە دیارەکان باسی دەمەقاڵێ و شەڕی نێوان ماسیگرێک و ئەو

ماسییانه دەکات کە ڕاوی کردوون. دیمەنەکە زۆر کۆمیدییە و لە هەمان کاتدا هێندە ڕازاوە و بە سەلیقە ئامادە کراوە، هەروەک ئەوە وایە ماسیی ڕاستەقینەیان بەکار هێنابێ. هەروەها هەژدیهایەک دەردەکەوێت کە ئاگر لە دەمییەوە دێتە دەرەوە، یان کوڕێکی منداڵی شمشاڵژەن بەسواری کەرەکەیەوە غارغارێن بەناو ئاوەکەدا دەکات.

نمایشی بووکەڵەی ئاو چەندە پڕ لە چێژە، هێندەش ڕازاوە و جوانە. ئاوەکەش لە بریی تەختەی شانۆ، ئاستی دراماتیک و گەمە شانۆییەکە بەرز دەکاتەوە، بۆ نموونە بووکەڵەکان لە بنی ئاوەکەوە دێنە دەرەوە، یان کە لە پڕ ون دەبن وەک پرۆسەیەکی تەلیسماوی دێتە پێش چاو[١٠].

ئەو نمایشەی من لە شاری هەنۆی بینیم حەڤدە تابلۆی لەخۆ دەگرت، تابلۆکانیش وەک زنجیرەیەکی پێکەوە بەستراو یەکتری تەواو دەکەن، تێکڕای نمایشەکەش لەژێر ناوی پرۆژەیەکی مۆسیقیدا پێشکێش دەکرێت. تابلۆی یەکەم، لە دوو توێی گەمەیەکی هەڵپەڕکێ، گۆرانی و مۆسیقاوە ئالای فیستیڤاڵەکە هەڵدەگرێت، لە تابلۆی دووەمیشدا حیکایەتخوان سەرەتای ڕووداوەکان ئاشکرا دەکات. یەکەم ڕووداوەکانی تابلۆی سێیەم کە ناوی (سەمای هەژدیها)یە، چوار هەژدیها پێکەوە لە ئاوەکەدا سەما دەکەن، هەژدیها وەک سومبول و وەک ئەفسانە، بەها و ڕەنگە پیرۆز و جیاوازەکانی کولتووری گەلی ڤێتنامە و لەم نمایشەشدا سەماکەیان سەمای قووتاربوون و گەڕانەوەیە بۆ نەژاد و ڕەگە ڕەسەنەکانی خۆیان. تابلۆکانی تریش یەک لە دوای یەک بەم شێوەیە بوون: چیرۆکی بزنەکێوی و جووتیارەکان، گرتنی بۆقەکان، قاز و مراوی و ئاژەڵی ئاوی و هەروەها جۆرەکانی ماسی. ئاهەنگی دروێنەی دەغڵ و دان، گەڕانەوە بۆ شوێن نزرگە و زێدی لەدایکبوون دوای تەواوکردنی خوێندنی زانکۆ. سەمای شێر و سەمای باڵندە. گەشتی (لێ لۆ)ی پادشا بە بەلەم: لێرەوە چیرۆکی گەڕانەوەی شمشێر وەک داستانێکی دێرین بەهایەکی گرینگ لە شانۆنامەکەدا لەخۆ دەگرێت، لەم دیمەنەدا چیرۆکی سەرکەوتنە مەزنەکانی (لێ لۆ)ی پادشا بەسەر داگیرکەرانیدا دەگێڕنەوە. لە بەرەنجامەکانی ئەم بەسەرهاتەدا (مینگ)ی پاڵەوان شمشێرە ئەفسووناوییەکە دەبەخشێت بە کیسەڵە گەورە و زەبەلاحەکە، کیسەڵ لێرەدا هێمای ژیری و ژیانێکی ناکۆتا و هەتاهەتا و نەمرییە.

دوای ئەم دیمەنانە، نمایشەکە وەرچەرخانێکی گەورەی بەسەردا دێت و زیاتر ڕووبەڕووی واقیعی ژیانی ڕۆژانە دەبێتەوە، بۆ نموونە منداڵان لە دەریاکاندا گەمە دەکەن، پێشبڕکێی بەلەم، گەمەی توپ، سەمای جادووگەرەکان و لە بەرەنجامیشدا ئاهەنگ و سەماکردن بۆ چوار ئاژەڵە پیرۆزەکە.

ئۆپێرا لە هەنۆی

گۆرانی ڕۆڵێکی گەورە لە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکی ڤێتنامدا دەگێڕێ، زۆرجار گۆرانی دەبێتە کۆدی قسەکردن و ئامرازێکی گرینگی پێوەندی و گوزارشتئامێز. ئەم کولتوورەش زۆر دێرینە و دەگەڕێتەوە بۆ چەندین سەدە. بێگومان شێوازەکانی گۆرانیش ئۆپێرا نییە، بەهەمان شێوە

ئۆپێراش هەموو شێوازەکانی گۆرانی لەخۆ ناگرێت و لەم دە ساڵەی دواییشدا هونەری گۆرانی و ئۆپێرای ئەوروپاییش، وەک کاردانەوەیەکی سیستەمی نوێی جیهان و گلۆبالیزم، لەناو گۆرانی و مۆسیقای ڤێتنامیدا بڵاو بووەتەوە و کاریشی تێکردووە.

لە شاری هەنۆی پایەتەخت خانووبەرەیەکی گەورەی کۆشک ئاسا بۆ هونەری ئۆپێرا بنیات نراوە. ئەم کۆشکە لە ساڵی ١٩١١دا دروست کراوە و جێگەی نۆسەد کەسی تێدا دەبێتەوە. ئەوەی جێگەی ئاماژە پێکردنە ئەوەیە کە لە یەکێک لە بانێژە گەورەکانی ئەم خانووبەرەیەدا کە دەڕوانێ بەسەر ناوەند و شەقامە گەورە و سەرەکییەکەی شاری هەنۆیدا و لە رۆژی ١٦ی مانگی ئابی ١٩٤٥دا بانگەشەی سەربەخۆیی و گەڕانەوەی شاری هەنۆی بۆ باوەشی ڤێتنام کراوە. ناوی ئەم کۆشکەی ئۆپێرا و بە زمانی ڤێتنامی (نەهات لۆن) Nha Hat Lonە، گەر ماناکەشی دەقاودەق بکەینە کوردی دەبێتە (خانووی گۆرانیی گەورە)[١١]. ئێستا لەم خانووی گۆرانییەدا کۆنسێرتی مۆسیقای کلاسیکیی ئەوروپایی، مۆسیقای میللی و کلاسیکیی ڤێتنامی. کۆنسێرتی مۆسیقای ڕۆک، شانۆنامە، شانۆی ئاهەنگئامێز و سەمای تێدا پێشکێش دەکرێت. هەروەها گرووپە میوانەکانی وڵاتی ڤێتنامیش هەر لەم شانۆیەدا بەرهەمەکانیان پێشکێش دەکەن.

هەوێی شاری سیزەرەکان

هەوێی شارێکی گەشتوگوزارە، شارێکی گەورەیە و ناوچەیەکی کولتووری دەوڵەمەندە. ئەم شارە لە نێوان ساڵانی ١٨٠٢ تا ١٩٤٥ پایەتەختی سیاسیی ڤێتنام بووە، لەم ماوەیەشدا سێزدە سیزەر لە بنەماڵەی Mguyen حوکمڕانییان کردووە. هەروەها ئەم شارە لەمێژە سەنتەرێکی بەبەهای ڤێتناميیەکان بووە بۆ کولتوور، ئاین و خوێندن[١٢].

ئەمڕۆ گۆڕی سیزەرەکان لەم شارەدا بایەخێکی ئێجگار گەورەی هەیە و ساڵانە لە شارەکانی تری ڤێتنام و وڵاتانی دنیاوە هەزاران کەس ڕووی تێ دەکەن. لە ساڵی ١٩٩٢ەوە ئەم شارە لەلایەن ئۆرگانی یۆنسکۆوە وەک شارێکی کولتووری جیهانی ناوزەد کراوە. لەم شارەدا ناوچەیەکی گەورە لە بەشی لای چەپی ڕووباری بۆنخۆش بەناوی (سیتا دێلت)ەوە هەیە، ئەم ناوچەیە نزیکەی دە کیلۆمەتر درێژە و لە ساڵی ١٨٠٤دا دروست کراوە. لەم ناوچەیەدا گەلێک پاشماوەی دێرینی بەنرخ لە کۆشک، باخ و باخات، جۆگە و ڕووبار، بازاڕ و شانۆ پارێزراوە و دیوارێکی گەورەی شووڕا ئاسا بەچواردەوریدا دروست کراوە، هەروەها چەندین مۆزەخانەی جۆرەوجۆریش لەخۆ دەگرێت. خودی شووراکە جۆرە شووراییەکی بەرگری بووە و تا ئێستاش هەندێ تاوەری سەربازی و چاودێری وەک خۆیان ماونەتەوە. لەم ناوچەیەدا چۆنیەتیی بنیاتنان و ئەندازەی خانووبەرەی ڕۆهەڵات و ڕۆئاوا بەکار هاتووە و زۆر بە شێوەیەکی سەرنج ڕاکێشیش تێکەڵاو کراوە. ئەم شارە زۆر دەوڵەمەندە بە پاشماوە کۆنەکانی، من بەشبەحاڵی خۆم گۆڕی قەیسەرەکان بە تەواوەتی سەرسامی کردم. لە ناوچەی جۆرەوجۆردا پادشا و قەیسەرەکان بەخاک سپێردراون، شوێنی گۆڕەکانیان کۆشکی باڵا و باخچەی ڕازاوە و ڕووباری سازگارە.

گۆڕی سیزەرەکان

گۆڕە پادشایەتییەکانی خێزانی نیگیوێن Nyguyen لە ناوچەیەکی حەوت کیلۆمەتریدا بڵاو بوونەتەوە و گۆڕی پادشاکان و بنەماڵەی پادشایەتی نیگیوێن لە نێوانی ساڵەکانی ١٨٠٢–١٩٤٥دا لەخۆ دەگرێت. ئەم ناوچە بەرفراوانە لە کاتی جەنگەکانی ناوەخۆ، پەلامارەکانی فەرەنسییەکان و تەنانەت لە کاتی جەنگی ئەمەریکاشدا بەدوور بووە لە هەموو جۆرە تاڵانی و بۆردمان و کاولکارییەوە. گۆڕی مین مانگ Minh Mang یەکێکە لە بەرزترین هونەرەکانی خانووبەرەی ڤێتنامی و ئەفسوونێکی گەورە و جادووئامێز لەخۆ دەگرێت، هەروەها گۆڕەکانی تو دێو و کایدین Tu Duc, Khai Dinh ئاماژەیەکی ئاشکرای پووکانەوە و لاوازبوونی دەسەڵاتی پادشایەتیی خێزانی نیگیوێنە. کۆمەڵێ تووڵەڕێی باریک بەنێو کێڵگەی برنج، شەکر، باخ و باخات و هەندێ جار دارستانی چڕ و ڕووباری گەورەدا بەرەو دەروازەی گۆڕەکانت دەبات. (ئێمە بە ڕێنوێنیی ڕێ پێشاندەرەکانمان بە بەلەم، ماتۆڕ و پێی خۆمان دەگەیاندە گۆڕەکان.)

گۆڕەکان وەک کۆشکی گەورە دروست کراون، پەرستگە، شووڕای بەرین، نەخش و نیگاری زۆر ورد و جوان و چەندین ژووری پاسەوان و سەرلەشکرەکان لەخۆ دەگرێت. هەروەها دارستانی گەورە لە دۆڵەکانی نزیک ڕێگەکانەوە بەرز بوونەتەوە و شووڕا و پەرژینێکی سەوز و سروشتییان بەچواردەوری ئەو ڕووبەرە بەرینەی گۆڕەکاندا دروست کردووە. ڕووباری شینی ئاسمانی لە هەموو لایەکەوە چواردەوری گۆڕەکانی داوە. لە دوورەوە وا مەزەندە دەکرێت کە گۆڕەکان لەسەر ڕووبەری ئاو و ترۆپکی دارستانوبەرەکان و بەرزاییی ئاسمانێکی بەریندا دروست کراون. ئەوەی جێگەی ئاماژە و سەرسوڕمانیشە، هەموو گۆڕەکان و زۆر بەوردی لەلایەن بنەماڵەی ئەو پادشایانە

هەواڵنامەی کتێب

و له کاتی ترۆپکی دەسەڵاتدا، کە لە ژیاندا بوون نەخشەیان بۆ کێشراوە و شوێنی تایبەتییان بۆ تەرخان کردووە. لە دەروازەی زۆربەی گۆڕەکانیشدا پەیکەری لەشکر و سەرباز و پاسەوان، بۆ پاراستن و پارێزگاریی گۆڕەکان دروست کراون، ئەم پەیکەرانە هێمای دەسەڵات و گەورەیی و بەردەوامیی ئەو خێزان و پادشایانە بوون و لە هەمان کاتدا ئاماژەیەک بوون بۆ نەمریی هێزی دەسەڵاتی خواوەندی پادشاکان.

شانۆی شاهانە

ئەم پادشایانە گرینگییەکی زۆریشیان بە هونەر داوە و لە پاڵ دروستکردنی کۆشک و تەلاری گۆڕەکانیاندا، چەندین شانۆشیان دروست کردووە. یەکێک لە گرینگترین و گەورەترین شانۆکانیش شانۆی شاهانەیە و لە هەزار و هەشت سەدەکاندا مەڵبەندێکی گرینگی کات بەسەربردن و چێژوەرگرتنی بنەماڵەی نیگیوێن بووە. ئەم شانۆیە و لە شاری هەوێرّ دەکەوێتە ناوچەی سیتادێلت و شانۆیەکی زۆر کۆنە و سەرچاوەکان ئاماژەی ئەوە دەکەن کە لە ساڵی ١٨٢٦دا دروست کراوە و زیاتر ئۆپێرای کلاسیکیی تێدا پێشکەش کراوە، بەڵام دواتر شانۆنامەی مۆسیقی و بووکەڵە و سەمائامێزیشی تێدا نمایش کراوە.

ئەوەی جێگەی سەرسوڕمانە هەموو خانووبەرەی شانۆکە لە دار دروست کراوە و هیچ جۆرە بزماریّکی تێدا بەکار نەهاتووە، بۆ پێکەوە بەستنەوە و قایمکردنی ئەم خانووبەرەیە، تەختەکان بە رێگەیەکی زۆر تایبەتمەند و سەلیقەیەکی بەرزەوە وەک هونەرێکی بالا پێکەوە قایم کراون. دواتر لەبەر گرینگیی شانۆکە و بلاوبوونەوەیەکی زیاتری هونەری مۆسیقا و بە بڕیارێکی شاهانە، شانۆکە کراوەتە کۆنسۆرڤاتور و مەڵبەندی پەیمانگە و ئەکادیمیای مۆسیقی.

ئەم شانۆیە لە نێوان ساڵانی ١٩٩٥ و ٢٠٠١دا نۆژەن کراوەتەوە و دەرگەکانی بۆ بینەران و گەشتیاران کراوەتەوە. زۆربەی ئێوارانیش نمایشی جۆرەوجۆر: قەرەقۆز، خەیاڵی سێبەر، شانۆی بووکەڵە، شانۆی ئاهەنگئامێز، شانۆی تراديشونی ڤێتنامی و کۆنسێرتی مۆسیقیی تێدا پێشکێش دەکرێت. بەر لەوەی ئەم شارە بەجێ بێڵێن نمایشێکی سەمائامێزی ڤێتنامیم لەسەر شانۆی شاهانە بینی، نەمایشەکە تێکەڵاوێک بوو لە گۆرانی، سەمای ئەکرۆبات، سەمای میللی و سیمایەکی کۆمیدی. لەم نمایشەدا هێندەی زمانی جەستە، هێما، بەکارهێنانی تەکنیکی شەڕ و پاڵەوانبازی، ئاماژە و بەکارهێنانی دەمامکی جۆراوجۆر، بایەخ و ڕۆڵی گەورە و دیاریکراوی هەبوو، هێندە وشە و دیالۆژ ئەو ڕۆڵەی نەبوو، بگرە زمان لە پەڕاوێزی هێما و ئاماژە وێنەییەکاندا بوون. جلوبەرگی میللیی ڤێتنامی بە ڕەنگە سوور و زەرد و سەوزە زەقەکانیەوە توخمێکی گرینگی پێکهاتەی هەموو نمایشە شانۆییەکانی ئەم وڵاتە پێکدەهێنێ.

ڕۆژی دواتر بە شەمەندەفەر بەرەو شارۆکەی (هۆی ئان) ڕۆیشتین، ئەم شارەش یەکێکە لە کۆنترین شارەکانی ئاسیای ناوەڕاست و مەڵبەندێکی گرینگی کولتووری جیاواز و ناوەندێکی دێرینی ئاین و شارستانیەتی کۆنی گەلانی ڤێتنامە[١٣].

سەما لە کولتووری شامەکاندا

ڤێتنام ناوەندێکی گرینگ و بەناوبانگی شوێنەوارەکانی کولتووری شامەکانە Cham- Kulturen، شاری (می سۆن) My Son یش لە دێرزەمانەوە بووەتە ناوەندێکی ڕۆشنبیری و ئاینیی خەڵکی شامەکان. هەندێ لە بۆچوون و هەڵکۆڵینە ئەرکۆلۆجییەکانیش ئاماژەی ئەوە دەکەن کە تەنانەت پادشاکانیشیان لە دەوروبەری شاری هۆن ئان، ناوچەکانی می سۆن و چیا بەرزەکانی ئەم ناوچانە نێژراون. دەسەڵات و شارستانییەتی ئەم گەلە زۆر گەورە و بەربڵاو بووە، بۆ نموونە ئەمڕۆ پاشماوەکانیان لە وڵاتانی تریشدا زۆر بە ئاشکرا دەبینرێ، لەوانە کەمبۆدیا، میەمار، تایلاند، بۆرما و ناوچەکانی دەوروبەری جاوە و جاکارتا لە ئەندۆنیسیا[١٤].

پاشماوەکانی ئەم شارستانییەتە لە شارۆکەی هۆی ئانی ڤێتنامی دەکەوێتە نێوان کۆمەڵێ دۆڵ و گردی پشت زنجیرە چیایەکی بەرزەوە، ناوچەکە زۆر باراناوییە و هەر لەبەر ئەوەشە زنجیرە چیاکان، دۆڵ و دارستانە چڕەکانی چواردەوری هەمیشە سەوزن و زەویوزارەکەشی زۆر بەپیتە. پاشماوەی پەرستگەکانی ئەم گەلە لەپشت چیاکان و لەنێو کۆمەڵێ دۆڵی گەورەی یەک بەدوای یەکتردا بەرز بوونەتەوە. ناوچەی می سۆن ناوەندێکی ئاینی و کولتووریی گەورە بووە و لە کۆتاییی سالەکانی سێیسەدەوە تا سالەکانی هەزار و دووسەد مەڵبەندی دەسەڵاتی Bhadravarmanی پادشا بووە و یەکەم پەرستگەکانیشیان هەر بۆ ئەم پادشایە دروست کردووە.

گەلی شام چەندین پەرستگەی گەورە و پیرۆزیان بۆ پادشاکانیان دروست کردووە، پادشاکان دەسەڵاتێکی خواوەندییان هەبووە و هەر بە تەنیا فەرمانڕەوا نەبوون، بگرە زۆر پیرۆز بوون و پلە و پایەیەکی مەزنیان هەبووە. ئەم گەلە لەو بڕوایەدا بوون کە پادشاکانیان پێوەندییەکی خواوەندییان هەبووە، ئەم پێوەندییەش لە کاریگەری (شیڤا) ی خواوەندا وەدەرکەوتووە، شامییەکان لەو بڕوایەدا بوون کە شیڤای خواوەند پاراستوونی. ناوی پادشاکەشیان وەک وشەیەکی لێکدراو ناوی شیڤای هەڵگرتووە: (Bhadr) ناوەکەی خۆی بووە و (esvara)ش مانای شیڤای خواوەند دەگەیەنێت.

پەرستگەکانیان زۆر گەورە، بەرز و بەربڵاو بووە و چەندین ڕیتوالی ئاینی و کولتووریان تێدا ئەنجام داوە، دیدەنیی پادشاکانیان تێدا کردووە و میحرابێکی پیرۆزی خواوەندەکانیشیان بووە، زۆربەی ئەم پەرستگەیانە هیچ پەنجەرەیەکی تێدا نییە، بەشێوەی تاوەر بەرز بوونەتەوە و جێگەی تایبەتی ئاگر و قوتیلەیان بۆ دروست کراوە[١٥]. من کە خۆم چوومە ناو یەکێک لەم پەرستگەیانەوە، ترسێکی گەورە دایگرتم، تاریکییەکی ئەنگوستەچاو، بێدەنگییەکی ڕەها و تەنیاییەکی ناکۆتا و تەلیسماوی پەلکێشی کردم بۆ جیهانێکی زۆر دوور و جیاوازتر لەوەی کە لە دەرەوە هەیە.

پەرستگەکان لە خشت، یان لە گڵ دروست کراون، بەڵام لێکۆڵەرەوان تا ئێستا نازانن چۆن و بە چ کەرەستەیەک، گەر خشتە چ خشتێک، گەر لە گڵیش دروست کراون چ گڵێک و لە کوێوە هێنراون. لە هەمووشی گرینگتر ئەوەیە تاکو ئێستا نازانرێ بە چ مادەیەک ئەو گڵ و بەردانەیان پێکەوە قایم کردووە[١٦].

یەکێک لە سیما و توخمە گرینگەکانی ڕیتواڵ و کولتووری ئەم شارستانییەتە دێرینە، سەمایە، سەما بنەما پیرۆز و ئاماژە دینی و دەروازە ڕۆحییەکانی ئەم گەلەی پێک هێناوە[١٧].

پێش نیوەڕۆیەکی باراناوی بە جێبێکی کۆنی ئەمەریکایی و بە تووڵەڕێگەکانی چیا و دۆڵەکانی ئەم ناوچە سەختەدا ڕۆیشتین، تا ئەو ئاستەی چیی تر ئۆتۆمۆبێل ڕێگەی دەرنەدەکرد. دوای ئەوە بەناو دارستان و ڕێگە باریکەکاندا بەرز دەبووینەوە، خل دەبووینەوە بۆ خوارەوە و بەبێ وچان و بۆ ماوەیەک ڕۆیشتین، تا گەیشتینە چەقی ناوچەی پەرستگەکانەوە. دوای پشوویەکی کورت سێ سەمازانی شامی، لەسەر شانۆیەکی ساکار سەمایەکی بێوێنەیان پێشکێش کردین.

خودی سەماکە دەگەڕێتەوە بۆ جۆرە جووڵەیەکی نهێنی: سەرەتا لە ڕووبەرێکی نەبینراودا جەستەی سەمازانەکان دەجووڵانەوە، نهێنیی ڕیتواڵێکی دینی، مۆسیقایەکی پڕ لە ڕیتم و ئاوازێکی زیاتر نزیک لە هیندی و ڕۆهەلاتییەوە و گەمەی لەگەڵ ئەتمۆسفێرە شاراوەکەدا دەکرد. چەند گوێمان لە مۆسیقاکە ڕابگرتایە، هێندە زیاتر پەرۆشی ئاشکراکردنی نهێنییەکان و کردنەوەی کۆدەکان دەبووین. باران بەردەوام دەباری، دەنگی تنۆکە باران و مۆسیقاکە تێکەڵاوی جەستەی سەمازانەکان دەبوون، کە سەمازانەکانیش دەردەکەوتن، جووڵەی دەست و پەنجە هێندەی تر تەلیسمی نهێنییەکانی تاڵۆزتر دەکرد[١٨].

سەماکە باسی عەشقی پادشا و بەخشندەیی خواوەند و پیرۆزیی بارانی دەکرد، باران هێمایەکی پیرۆزە و هەر بۆیە سەمازانەکان ئەو دەرفەتەیان قۆستەوە و بۆ تاوێک پەنجە و مەچەکی سەمازانیی خۆشیان خستە بەر بارانەکە و سەمای عەشق و جووتبوونیان لەژێر بارانەکەدا کرد. بەم شێوەیە ئێمەشیان ناچار کرد بچینە بەر بارانەکەو بەشداریی ڕیتواڵی خۆر و پەلکەزێڕینە بکەین، لەگەڵ نمەی باران خۆرێکی بروسکەئاسا لە دڵمێنی چیاکانەوە دەرکەوت و چێژێکی تایبەتمەندیی پێ بەخشین. سەماکە بە ڕیتواڵێکی نهێنی دەستی پێ کرد، بە ڕیتواڵێکی نهێنیش بەکۆتا هات، لە چاوتروکانێکدا سەمازانەکان بەهەمان شێوەی سەرەتا، لەنێو دەنگی مۆسیقا و ئاوازی باران و سیمای حەپەساوی ئێمەدا ون بوون. بە چەپڵەڕێزانی ئێمەی بینەرانیش نەهاتنە دەرەوە، کۆتایی وەک سەرەتا سەفەرێکی نهێنییە و پێویستە هەر کەسێک بۆ خۆی پەند و فەلسەفەی تایبەتمەندیی خۆی لەو گەشتە نهێنییەدا بدۆزێتەوە.

دوای تەواوبوونی سەماکەش باران بە تەواوەتی خۆشی کردەوە و پەلکەزێڕینەیەکی جوان، کەوانەئاسا و وەک دەمێکی پڕ لە خەندە ئاسمانی گرتەوە.

پەڕاوێزەکان:

١- هونەری شانۆ لە وڵاتی ئێتنام، بە چەشنی شانۆی ڕۆهەلاتی، مۆسیقا، گۆرانی، سەما، هونەری پانتۆمیم و دیالۆگ لەخۆ دەگرێت، ئەم هونەرانەش پێکەوە و وەک فۆرمێکی تایبەتمەند کۆ دەبێتەوە. شانۆی ئێتنامیش لە بنەڕەتدا لە پێنج فۆرم و شێوازی جیاواز پێکهاتووە:

* شانۆی کلاسیکی: ڕەگ و ڕیشەی شانۆی کلاسیکی دەگەڕێتەوە بۆ چەندین سەدە لەمەوپێش و بەشێوەیەکی گشتی لە دوو لقی جیاواز پێک هاتووە، یەکەمیان پێی دەگوترێت (هات تیونگ) Hat Tu-

ong و زیاتر لە باکوری ڤێتنام بڵاوە، بەڵام (هات بۆی) Hat boi لە باشووری ڤێتنام بڵاوە. شانۆی کلاسیکیی ڤێتنامی لەسەر بنەماکانی ئۆپێرای پەکین بنیات نراوە، هەندێ لە سەرچاوە مێژووییەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە ئەم فۆرمە کلاسیکییەی شانۆ، لەگەڵ پەلامار و داگیرکردنی مەنگۆلییەکانەوە هاتووەتە ڤێتنامەوە. شا (تران هۆنگ داو Tran Hung Dao لە ساڵەکانی ١٢٠٠ەکاندا سوپای مەنگۆلییەکان دەشکێنێ و دەتوانێت لە سنوورەکانی وڵاتی ڤێتنام بیانکاتە دەرەوە.) جووڵانەوە، بەکارهێنانی زمانی جەستە، گۆرانی و مۆسیقای شانۆنامەکانی هات تیونگ زۆر نزیکە لە شێوازەکانی شانۆی چینی بەگشتی و ئۆپێرای پەکین بەتایبەتی. ئەم شانۆیە ئۆرکێستراکی شەش کەسی لەخۆ دەگرێت، ئامێری جۆرەوجۆری تەپڵ، لایەنێکی گرینگ و ڕاستەوخۆی ئەم ئۆرکێستراکی یە.

زۆرجار بینەرانیش تەپڵێکیان هەیە و لە کاتی پێویستدا بەشداری ڕووداوەکانی نمایشەکە دەکەن. بەکارهێنانی تەپڵەکانی بینەران ناچێتە دوو توێی گرووپی ئۆرکێستراکەوە، بگرە خۆبەخۆ، یان بە بەشداری و ڕێنوێنیی ئۆرکێسراکە، ڕۆڵە دیاریکراوەکانی خۆیان دەبینن. کارەکتەرەکانی ئەم ئۆپێرا کلاسیکییە لە شانۆی ڤێتنامیدا زۆر دیاری کراوە و بینەران زۆر بەئاسانی ئەو کارەکتەرانە و سیمای ڕۆڵەکانیان دەناسنەوە. بێگومان ئەو کەسایەتییانە دەمامک و جلوبەرگی تایبەت و نەگۆڕی خۆشیان هەیە، ئەم فۆرمەش دەروازەیەکی تری ڕاستەوخۆی ناسینەوەی ئەو کەسایەتییانەیە. بۆ نموونە دەموچاوێکی سوور ڕەنگکراو، یان لە هەندێ هەڵوێستەی جیاوازدا، بەکارهێنانی دەمامکێکی سوور، هێمای ئازایەتی، لایەنگیری و وەفایە. کارەکتەری توندوتیژ و خۆفرۆشەکان زیاتر دەموچاویان دەمامکی سپی لەخۆ دەگرێت، خەڵکی کوندنشین و بیاوانەکان دەمامکی سەوز بەکار دەهێنن، بەپێچەوانەی خەڵکانی چیانشینەوە کە دەمامکی ڕەش دەپۆشن، برۆی ڕەش و ڕێک نیشانەی کەسایەتیی ڕێک و ڕاستە، برۆی بەرز و کەوانەییش هێمای بەزەبروزەنگە و برۆی نزمیش ئاماژەیە بۆ کەسایەتیی ترسنۆک و بێهێز. کارەکتەرێکی پیاوەتوانێ گوزارشت لە زۆر هەست و سۆزی جۆرەوجۆر بکات، بۆ نموونە بیرکردنەوەیەکی قوڵ، دڵەڕاوکێ، تووڕەیی، شپرزەبوون، بێ ئارامی، تەنیا بەهۆی چۆنیەتیی بەکارهێنانی پەنجە و دەست هێنان بە ڕیش و سمێڵدا.

* شانۆی میللی: ئەم شانۆیەش بە ڤێتنامی پێی دەوترێت (هەت شیو) Hat Cheo و بڵاوترین شێوازە میللییەکانی شانۆیە و فۆرمێکی شانۆی مۆسیقی لەخۆ دەگرێت، ئەم شانۆیە بەشێوەیەکی گشتی لە گوند و هەرێمە چڕ و میللییەکاندا بڵاوە، زۆرجار لە بازاڕە گەورەکاندا نمایشەکانیان پێشکێش دەکرێت. بابەتە سەرەکییەکانی ئەم شانۆیە لە مەسەلە کۆمەڵایەتییەکاندا دەخولێتەوە و بە شێوازێکی ساتیر و گاڵتەئامێز ڕەخنە کۆمەڵایەتییەکان دەخاتە ڕوو. گۆرانی لایەنێکی گرینگی ئەم شانۆیەیە و وەک تەکنیکێکی تایبەتمەند ڕووداوەکان بەڕەو پێشەوە دەبات. زمانی خەڵکی سادە و ژیانی ڕۆژانەی مامەڵە و ناو بازاڕ و گوندەکان، گەمە، نوکتە و گاڵتەئامێزی تایبەت بە ناوچە و هەرێمە جۆرەوجۆرەکان فەرهەنگ و دەستەواژە و زمانی ئەم نمایشانە پێک دەهێنن. ئاواز و میلۆدییەکانی ئەم نمایشانە کۆنن و دەگەڕێنەوە بۆ ڕەگ و ڕیشە میللییە دێرینەکانی کولتووری ڤێتنامی و زۆر دەوڵەمەندە بە ڕیتم و تۆنی جۆرەوجۆر.

* شانۆی مۆدێرن: (شای لیونگ) Cai Luong

ڕەگوڕیشەی ئەم شانۆیەش زۆر دێرین نییە و لە ناوچەکانی باشووری ڤێتنامدا بڵاوە و زیاتر لە

ساڵەکانی ١٩٢٠دا سەری هەڵداوە، شانۆی مۆدێرنی ڤێتنامی ڕاستەوخۆ لەژێر کاریگەرییەکانی شانۆ و ستایلی شانۆی ڕۆئاوادا دروست بووە. لەم شانۆیەدا پیەسەکانی شانۆی ئەوروپایی لەلایەک و شانۆی ڤێتنامی، چینی و هەندێ لە وڵاتانی ئاسیای ناوەڕاست لەلایەکی ترەوە پێشکێش دەکەن. شێوازێکی شانۆییی تریش هەیە و زیاتر بە شانۆی قسە، یان گفتوگۆ ناوزەد کراوە (کیس نۆی)، نەژادی ئەم شانۆیەش دەگەڕێتەوە بۆ شانۆی ڕۆئاوا و شان بەشانی شانۆی مۆدێرنی ڤێتنامی لە بیستەکانی سەدەی ڕابردوودا سەری هەڵداوە. ئەم شانۆیە ڕەواجێکی زۆری لەنێو قوتابیان و ڕۆشنبیراندا هەیە.

* شانۆی بووکەڵە و شانۆی بووکەڵەی ئاو

شێوازێکی زۆر تایبەتمەند و دانسقەی ڤێتنامە و ئەم شانۆیە لە هیچ شوێنێکی تری جیهاندا وێنەی نییە. شانۆی بووکەڵە ئاساییەکە بە (ڕۆی کان) Roi Can و شانۆی بووکەڵەی ئاویش بە (ڕۆی نیکۆ) Roi Nuoc ناسراون. ڕەگ و ڕیشەکانی ئەم دوو شانۆیەش دەگەڕێتەوە بۆ مێژوو و فۆرمە تراديشونییە کۆنەکانی کولتووری ڤێتنامی.

٢- سەرەتاکانی ئەدەبێکی نووسراوی ڤێتنامی، لە هەردوو ڕووی ستایل و ناوەڕۆکەوە، کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆی ئەدەبی چینی بە سەرەوەیە، ئەدەب و وێژەی ڤێتنامی بە ئەلفوبێی چینی نووسراوە. ئەدەبی ڤێتنامی سەرچاوە ڕاستەوخۆکانی لە بودیزمەوە وەرگرتووە و لەم ڕووەشەوە یاسا و بنەمایەکی تۆندوتیژی دینی، فۆرم و شێوازەکانی ئەو ئەدەبەی دروست کردووە. لە ساڵەکانی نۆسەدەکان بەدواوە، هێدی هێدی ئەدەبی ڤێتنامی زیاتر گەشە دەکات، لەژێر ڕکێف و کاریگەری ئەدەبی چینی دێتە دەرەوە و فۆرمێکی جیاوازی خۆی دەستەبەر دەکات، بەڵام لە سەدەی هەژدەدا دەگاتە ئاستە بەرز و دانپیانراوەکانی. گرینگترین شاکارە ئەدەبییەکانی ئەم قۆناخەش بریتین لە هەردوو ڕۆمانە شیعرییەکەی (گلەییەکانی ژنی سەربازەکە) و (کیم و کێوی) لە نووسینی (نیگیوان دیو) Nguyen Du . ئەم دوو شاکارەش هەردووکیان وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی سوێدی و چاپ و بڵاو کراونەتەوە. لە پاڵ ئەو ئەدەبە نووسراوە دێرینەدا، داوونەریتێکی دەوڵەمەندی ئەدەبێکی زارەکییش هەیە. ئەدەبە زارەکییەکە زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ فۆرم و شێوازە تایبەتمەندەکانی گێڕانەوە و نەوە لە دوای نەوە پارێزراوە. لەم ئەدەبە زارەکییەشدا هونەرەکانی گێڕانەوە، گۆرانی، مۆسیقا و هەندێک جاریش سەما لەخۆ دەگرێت. هەمیشە ئەدەب و کولتوور بەهایەکی گەورە و ڕۆڵێکی لە بەرچاوی هەبووە لەلای گەلی ڤێتنام بەگشتی و ناسیونالیستەکان بەتایبەتی.

٣- ڤێتنام وڵاتێکی گەورەیە و ڕووبەرەکەی ٥٦٦ ,٢٩٠ ,٣ کیلۆمەتر دووجایە و بە درێژاییی ٢٦٠ ,٣ کیلۆمەتریش ڕووبار و دەریاچەی تێدایە و سنوورەکانی ڤێتنام بە وڵاتی لاوسەوە ١٦٥٠ کیلۆمەتر، بە وڵاتی چین ١١٥٠ کیلۆمەتر و بە وڵاتی کەمبۆدیاشەوە ٩٥٠ کیلۆمەتر. سەرژمێری ئەم وڵاتەش هەشتا و چوار ملیۆنە و سێزدەیەمین گەلە لە ڕووی زۆریی ژمارەی دانیشتوانەوە لە جیهاندا.

٤- لە کاتی شەڕی ڤێتنام و شەڕی ناوەخۆیدا، ڤێتنام دوو وڵات بوو، باکور و باشوور، باشووریش بە یارمەتیی هێزەکانی ئەمەریکا دژی باکور شەڕیان دەکرد تا بەر لە ڕەوتی کۆمۆنیستی باکور بگرن.

٥- لە نێوان ساڵانی ١٩٥٤ و ١٩٧٥دا ڤێتنام دابەش کرابوو بەسەر دوو بەشدا، باکوری ڤێتنام و باشووری ڤێتنام، یەکەمیان کۆماری ڤێتنامی دیموکراتی و شاری هەنۆی پایتەخت بووە، دووەمیشیان کۆماری

ڤێتنام و شاری سایگۆن پایەتەخت بووە. مێژووی ڤێتنام مێژوویەکی پڕ لە جەنگ، داگیرکردن، پەلامار و هێرشکردنە سەرە، بۆ نموونە لە ماوەی هەزار ساڵدا، لە ساڵی ١١١ پ. ز تا ساڵی ٩٣٨ی زایینی لەژێر دەسەڵاتی چیندا بووە. دوای ئەوە ڤێتنام بۆ ماوەی ٩٠٠ ساڵ سەربەخۆ بووە، تا لە ساڵی ١٨٥٩دا فرەنسا شاری سایگۆن و باشووری ئەو وڵاتە داگیر دەکات. فرەنسا بۆ ماوەی سەد ساڵ لە ڤێتنام دەمێنێتەوە و بۆ یەکەم جار دوای جەنگی دووەمی جیهانی و لە ساڵی ١٩٤٥دا لەم وڵاتە دەکشێتەوە. دوای ئەوە کارەساتێکی تری سی ساڵی جەنگ و پێکدادان سەرانسەری وڵاتی ڤێتنام دەگرێتەوە، بۆ نموونە تا ساڵی ١٩٥٦ ڤێتنامییەکان دژی فرەنسا دەجەنگن، دژی خۆیان (شەڕی ناوەخۆ) و دژی ئەمەریکاییەکان و بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩٧٥ەوە ئاشتی دەگەڕێتەوە بۆ ئەم وڵاتە. لە مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٦یشەوە هەردوو بەشەکەی ڤێتنام، باکور و باشوور یەک دەگرنەوە.

٦- هەندێ لە سەرچاوە و سەرگوزشتە زۆر دێرینەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە بەرەوپێشەوەچوونی ئەم فۆرمەی شانۆ دەگەڕێتەوە بۆ کەللەڕەقیی هەندێ لە ئەکتەرە ڤێتنامییەکان، ئەو ئەکتەرانەی تەنانەت لە کاتی لافاوە گەورەکانی ئەم وڵاتە باراناوییەدا شانۆنامەکانیان لەناو ڕووبار و دەریاچەکاندا پێشکێش کردوون. یەکەم تەقەلاکانی ئەم شانۆ بووکەڵەیەی ناو ئاو دەگەڕێتەوە بۆ ساڵەکانی ١١٢١.

٧- لە سەرەتادا لەم شانۆیەدا بووکەڵەی لە دار دروستکراو بەکار دەهێنرێ، بووکەڵەکانیش بە داڕێکی تری پێنج مەتریەوە داکوتراوە و لەناو ئاوەکەوە دێنە دەرەوە. لە گوند و هەرێمە جیاوازەکاندا لەنێو دەریاچەکەدا پانتاییەکی دیاریکراو دەکەنە سەکۆی شانۆکە و بینەرانیش لەنێو بەلەمە بچووکەکانیاندا بە چواردەوریدا کۆ دەبنەوە. خودی ئەکتەرەکان لەناو ئاوەکەدا بە ژێرە مەلە کارەکتەرەکان (بووکەڵە لە دار دروستکراوەکان) دەهێننە دەرەوە و گەمەی پێدەکەن.

٨- بووکەڵە دروستکردن لە ڤێتنام بووەتە پیشە و پیشەسازییەکی گەورە و بازرگانییەکی بەربڵاو، چەندین گوند لە دەوروبەری شاری هەنۆی پایەتەخت خەریکی دروستکردن و ئامادەکردنی ئەو بووکەشووشانەن بۆ شانۆی بووکەڵەی ئاو. هەروەها بالێندە، ئاژەڵ و کارەکتەرەکانی تری ئەم نمایشانە بوونەتە هێما و کەسایەتیی ناسراو، خەڵکی و گەشتوگوزارەکان لە خودی شانۆکە و لەناو بازاڕەکانی باکووری ڤێتنامدا دەتوانن بیانکڕن.

٩- هەرچەندە مۆسیقای چینی، هیندی و شامی کاریگەرییەکی زۆریان بەسەر مۆسیقای ڤێتنامییەوە هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا مۆسیقای ڤێتنامی مۆرک و شێوازێکی ڕەسەن و تایبەتمەندیی خۆی هەیە. مۆسیقای ڤێتنامی دابەش دەکرێت بەسەر سێ خانەی جیاوازدا: میللی و ئاوازی دڵداری، ئاوازی تایبەت بە کارکردن، ئاهەنگ و زەماوەند، لایلایەی منداڵ، گلەییکردن، پرسەنامە و لاواندنەوە بەدەم خەم و پەژارەوە، ئەم جۆرە گۆرانییانە بەبێ مۆسیقا دەوترێت.

مۆسیقای کلاسیکی، ئەم مۆسیقایەش ڕاهێنانێکی زۆر لەخۆ دەگرێت و تایبەت بووە بە دیوەخانەکانی پادشا و ئاغا و دەرەبەگەکان. ئۆرکێستڕای ئەم مۆسیقا تراديشونییە پێکهاتووە لە چل مۆسیقاژەن.

١٠- لە ساڵی ١٩٦٩ و لە گەرمەی شەڕی ڤێتنامدا، شانۆی بووکەڵەی ئاو لە هەنۆی پایەتەختی ڤێتنام و باکوری ئەو وڵاتەدا دروست دەکەن. شانۆکەش خانووبەرەیەکی زۆر گەورە لەخۆ دەگرێت و بنکەیەکی گرینگی بڵاوکردنەوە و نمایشکردنی شانۆی بووکەڵەی ئاوە. پانتایی شانۆکە حەوزێکی گەورەی پڕ لە ئاوە و لە قوواڵایی ئەو شانۆ ئاوییەشدا فۆندێکی ڕەنگاوڕەنگ بەرز بووەتەوە. شێوازەکانی تەکنیک و

بەکارهێنان و نمایشکردنی ئەم شانۆ ئاوییە نهێنییە و بووکەڵە لە دار دروستکراوەکان، یان لەپشتی فۆندەکەوە، یاخود لەنێو خودی شانۆ لە ئاو دروستکراوەکەوە دێنە دەرەوە. ئاوەکەش بەشێکە لە ڕووداوەکان و گیان دەکات بە بەری ئەو بووکەڵە لە دار دروستکراوانەدا. خودی ئەکتەرەکانیش، مرۆڤەکان، لەپشت فۆندەکەوە و لەسەر ئەژنۆ، یاخۆ بە ژێرە مەلە، بەبێ ئەوەی دیار بن لە بینەرانەوە، بووکەڵەکان دەجوواڵێنن.

١١- لە شاری (سایگۆن)یش لە باشووری ڤێتنام بە هەمان شێوە خانووبەرەیەکی گەورەی هاوشێوەی شاری هەنۆی هەیە، ئەم شانۆیە لە ساڵی ١٨٩٩دا فرەنسییەکان دروستیان کردووە.

١٢- چوار بیری فەلسەفی و ئایینی، ژیانی ڕۆحی گەلی ڤێتنامی پێک هێناوە: کۆنفوسیانیزم، تاویزم، بودیزم و مەسیحی.

١٣- چەندین کولتوور و کەمایەتیی جۆرەوجۆر لە وڵاتی ڤێتنامدا دەژین، ئەم کەمایەتییانە ڤێتنامی نین و نەژاد و ڕەگ و ڕیشەی جۆرەوجۆریان هەیە و هەموو یەکێکیش لەم کەمایەتییانە زمان، داوونەریت و سەمای میللی و مۆسیقای تایبەتمەندیی خۆیان هەیە. لەم چەند ساڵانەی دواییدا ئۆرگانی یۆنسکۆ و بە یارمەتیی داوودەزگا کولتووریەکانی ڤێتنام چەندین لێتوێژینەوەی ئەنتڕۆپۆلۆجی و سۆسیۆلۆژییان لەسەر ڕەگ و ڕیشەی ئەم کولتوور و گەلە جیاوازانە کردووە، ئامانجی ئەم لێکۆڵینەوانەش ئەوە بووە کە هونەر و تراديشوونی کەمە نەتەوایەتییەکانی ناو ڤێتنام زیندوو بکەنەوە و بەرەو پێشەوەیان ببەن.

١٤- شمپا پێوەندییەکی چڕ و توندوتۆڵی بە یاقەوە هەبووە، بۆ نموونە خوێندکاریان ناردووە بۆ یاقە و پێوەندی بازرگانیی نێوانیان زۆر بەربڵاو بووە، هەروەها شاکاری سیرامیکی شمپا لە یاقە دۆزراوەتەوە و لە دەوروبەری ساڵەکانی ١١٠٠یشدا، یەکێک لە پادشاکانی شام ئافرەتێکی یاقەی خواستووە.

١٥- لەژێر ساپیتەکانی ئەم پەرستگەیانەوە و بەهەر چوار لادا تاقی بچووک بچووک دروست کراون، لەم تاقانەدا، یان ئاگریان کردووەتەوە، یان چرای تایبەتمەندیان داناوە.

١٦- پاشماوەکانی ئەم پەرستگایانە بەسەر دە یەکەی جیاوازەوە دابەش کراون، هەر یەکەیەک شوێنی جیاواز و مەڵبەندی هەمەچەشن و جێگەی پادشاکانیان بووە. وەک لە باسەکەدا ئاماژەمان بۆ کردووە، ئەم پەرستگەیانە لە ساڵەکانی سێسەدی زاینیدا دروست کراون و لە شێوەی تاوەردا بەرز بوونەتەوە. پەرستگەکان کاری تایبەت، ناونیشانی جیاواز، بەها و ڕۆڵی هەمەچەشنیان هەبووە: پەرستگەیەکی تایبەت بۆ پاراستنی کتێبە پیرۆزەکان، پەرستگەی کەرەستەی ڕیتوالە دینییەکان، پەرستگەیەکی تر کە تایبەتە بە نوێژکردن لە میحرابی شێڤای خواوەند، پەرستگەی سەمای شیڤا و سەماکانی تریان.

١٧- سەمای کولتووری شامی و شارستانییەتی یاقە لە سەمای هاوچەرخی جیهانییدا ڕەنگی داوەتەوە، بۆ نموونە بەشێکی زۆری سەمازان و کۆریۆگرافە جیهانییەکان ڕوویان کردووەتە ئەم ناوچانە و سەمای ئەم گەلەیان خستووەتە ژێر لێکۆڵینەوە و سوود لێوەرگرتن. لە سوێد ڕیژیسۆر و کۆریۆگرافی گەورە ماتس ئێک بۆ چەندین جار هاتووەتە ئەم ناوچانە و لە نزیکەوە سوودی لە جووڵەی دەست و مەچەک، جەستە و زمانی ئاماژەی ئەم سەمازانانە وەرگرتووە.

١٨ تەکنیکی سەماکە نزیک بوو لە تەکنیکەکانی سەمای (کەتاکی) هیندییەوە، من وای بۆ دەچم کە کولتوور و سەمای شارستانییەتی شامەکان کاریگەرییان بەسەر کولتوور و سەمای کۆنی هیندییەوە هەبووبێت.

ئەدەبیاتی سەر بەئەدەبی
"شابوی کوێر"

سادق هیدایەت لە ساڵی ١٩٣٦دا واتە هاوکات لەگەڵ دەستپێکردنی یەکەمین شەڕی جیهانی، لە وڵاتی هیندستاندا، ڕۆمانی ‹شابوی کوێر›ی نووسی و بێ ئەوەی لە کەس یان شوێنێک یارمەتی وەربگرێت، لەسەر ئەستۆی خۆی ئەم کتێبەی لە چاپ دا. پاش ماوەیەکی کورت چاپی ئەم ڕۆمانە دەنگدانەوەیەکی زۆری هەبوو. خاوەن ڕۆمان واتە هیدایەت بەهۆی ئەم ڕۆمانە تازەوە زۆرتر لە جاران ناوی دەرکرد.

هیدایەت لە منداڵیدا

زۆربەی نووسەرانی ئەودەمەش باش تێگەیشتن کە داهاتووی ئەدەبیاتی چیرۆکی ئێران لەسەر ئەم ڕۆمانەدا دادەمەزرێت و شابوی کوێر ژاندری چیرۆک لە تەنگژەی تایبەت بەو دەمە دەردێنێت و ڕێگەیەکی نوێ بەڕووی چیرۆکنووسانی ئێراندا ئاوەڵا دەکات.

گێڕانەوە و بۆچوونی چیرۆکەکانی سادق هیدایەت خاوەن ناوەڕۆکێکی کۆمەڵایەتی، دەروونناسی و فەلسەفین. ئەو لە کامێرای نیگایەکی نێهلیستی و ئگزیستانسیالیستییەوە بۆ ژیانی مرۆڤی ترس لێداوی ئەمڕۆدا، ڕوانیویە و چیرۆکەکانی تژین لە مەرگ و نەمان و پووچەڵی و نائومێدی. هەبوونی شابویەکی کوێر لە چیرۆکی سەر بە ئەم شێوازە ئەدەبییەدا، وامان پێشان دەدا کە شتومەکەکان خاوەنی کارکردێکی تر. سێبەر ئاسا و ڕەش، خۆڵەمێشی و سارد، هەپروون، هەپروون و لوانلۆ، لەگەڵ ڕوانینێکی بێ زەمەن، بێ شوێن و لەتوپەتکراوێکی ئۆستووریی.

شابو بەنیگایەکی جیاوازەوە، بە پێچەوانەی ڕوانینی چاوە سادەبینەکانیەوە قووڵ و لە هەمان کات خراپ، سەیری ژیان و دنیای هەستی دەکات.

.....

ئامادەکردن و وەرگێڕانی لە فارسییەوە: زەینەب یووسفی

تەنگژەی ئەوروپای پاش شەڕی جیهانی، بووبووە هۆی گۆڕانکاری لە جۆری ڕوانینی مرۆڤەوە بۆ خۆی و دنیای دەرەوەی خۆی. ئەم گۆڕانکارییە هەندێ نووسەر و شاعیری ئەودەمەی ولاتی ئێرانیشی گرتە خۆی و وایانی لێ کرد کە شێوازی نووسینەکانیان کەوتە بازنەی گۆڕان و بەرهەمە نوێیەکانیان هەنگاویان نایە دنیای ئەدەبەوە.

زۆربەی نووسەرانی ئەودەم لە کامێرایەکی تەنز ئالوودەوە سەیری ڕووداوەکانی کۆمەڵگەی ئێرانیان کردووە و نووسینەکانیان پڕن لە سووکایەتیکردن و بەگاڵتەوگەپ، هەموو شتێکیان هەڵسانگاندووە. بەپێچەوانەی ئەوان هیدایەت لە کامێرایەکی تردوە سەیری ئەم ڕووداوانەی کردووە و بەهۆی ئەم جۆرە نووسینەوە وامان لێ دەکات کە بەردەوام خۆمان لە بازنەیەکی سامناک، ترسناک، خەمگین و لە هەمان کاتدا قوول و لە خنکاندا هەست پێ بکەین.

ئەم شێوازە نوێ و بێ ڕەحمانە هەموو هەقیقەتە تاڵ و شاراوەکانی ژیان و کۆمەڵگە و مرۆڤمان بۆ دەخاتە دنیای واقیعەوە. جوانییەکانی چیرۆکی سەر بەئەدەبی شابوی کوێر لە وشە و دەستەواژە ڕێکوپێک و پڕ لە دنیای عەشق و جوانییەکاندا ناکەونە ڕوو بگرە لەوە کە مرۆڤ بێ ویستانە لەگەڵ دنیایەکی واقیعی و پڕ لە هەقیقەتە نەگوتراوەکاندا ڕووبەڕوو دەکات، دەکەونە ڕوو.

بۆ وێنە پیتی "خ" لە ڕستەیەکی ڕۆمانی "شابوی کوێر" مۆسیقایەکی خوێنین و تاڵ و لە هەمان کاتدا خەمگینمان تێدا دروست دەکات: "در زندگی زخمهایی هستند کەمانند خورەروح را اهستەدر انزوا میخورد و میتراشد"....." لەژیاندا هەندێ زەخم و زامم هەیە کە لە چەشنی خورە هێدی، هێدی لە تەنیاییدا، ڕوح دەخوات و دەیڕووشێنێت"...

هیدایەت و کچە هاوڕێیەکەی و دایکی کچە

پیتی "خ" تابلۆیەک پڕ لە خیانەت و مەرگ و پووچیمان لەپێش چاوان و مۆسیقایەکی مەرگ ئالوودەمان لە گوێدا دەخولێنن.

تایبەتمەندییەکانی تری ئەدەبی شابوی کوێر بریتین لە ئەمانە: ترس، تاریکی و کەشوهەوایەکی شەیتانی، نائۆمێدی، دەسەڵاتی چارەنووس، عەشق و ڕۆمانتیزمی ڕەش، گوتیک و ترسهێنەر و کوشندە، تێکەڵ بەسوورئالیستێکی سامناک و شێتانە.

هەندێ کەسیش بەپێچەوانە لەبارەی کەشوهەوای چیرۆکی هیدایەتەوە دواون و بیروبڕوایەکی تریان لا دروست بووە و پێیان وایە کەشوهەوای سامناکی شابوی کوێر، هەستێکی شیرین و کەیفێکی خۆش دەبەخشێتە خوێنەرەوە، بەڵام لە ڕووی زانین یا نەزانینەوە، هەندێ کەس لە تێکەڵبوون لەگەڵ ئەم کەشوهەوایە دووچاری هەڵە و لاڕێ بوونە.

هەڵبەت تەوەر باسی چیرۆکی سەر بەئەدەبی شابوی کوێر زۆرتر لە بازنەی عەشق و

خۆشەویستییەوە دەسووڕێنەوە و ئیرۆتیکێکی جیاواز و تەماوی لە درێژەی ئەم چیرۆکانەدا دێنە مەیدانەوە، بەڵام زۆرتری کەسە عاشقەکان خیانەتیان لێ دەکرێت و بەهۆی ئەم خیانەتەوە تووڕ دەدرێنە دنیای هێندە مەرگ ئالوودەوە کە نەک هەر ناتوانن خۆیان دەرباز بکەن، بگرە کەسەکانی تریش لەگەڵ خۆدا دەخەنە ئەو دنیا مەرگهێنەرەوە.

بەرفراوانیی بەرهەمەکانی سادق هیدایەت تەنیا لە چوارچێوەی ئەم ژاندرە ئەدەبییەدا نییە. بەڵام گۆڕەپانی نووسینەکانی ئەو، بەگشتی، لە ئەم بازنە و لە ئەم جۆرە کەشوهەوایەدا دەسووڕێنەوە. تەنانەت لە ئەو بەرهەمانەشە کە سەر بەئەدەبی ‹شابوی کوێر›دا نین، هەندێ جار، دەتوانین هەست بەهەبوونی سێبەرەکانی ئەم بیروبڕوایەدا بکەین.

ئەگەر بەڕوانینێکی بەنرخەوە سەیری بەرهەمەکانی هیدایەت و ئەوانی تر بکەین و بەڕامانەوە لێیان بیر بکەینەوە تاکو تێی بگەین کە نووسینەکانیان چەند لەگەڵ سەردەمی خۆیاندا هارمۆنێیان بووە، بەباشی تێی دەگەین کە پێکهاتنی ژاندری ئەدەبی ‹شابوی کوێر›، لەو سەردەمەدا چەند مەزەن و چەند موعجیزە ئاسا و چەندیش پێویست بووە.

ئەم بەرهەمە بێ مێژوویییە، بەگشتی، مێژوو، زەمەنی دەروون و دەرەوەی بواری ئەدەبی چیرۆکی ئێرانی ئەودەمەی ڕاپێچ کردووەتە یەکتردا.

هەڵبەت دەبێ ئەمەش لە بەرچاو بگیردرێت کە دابڕانی کاتیی هیدایەت لە کۆمەڵی نووسەرانی ئێرانی و هەروەها ژیانی کاتیی ئەو لە هندستاندا، سەرەکیترین خاڵی خوڵقاندنی ئەم چیرۆکە مەزنانە بوونە. سێبەری بەهێزی ئەم چیرۆکە لەجۆری نووسین و خوڵقاندنی کتێبی نووسەرانی تردا کاردانەوەیەکی زۆری هەبوو. بەڵام هیچ کتێب و بەرهەمێک نەیتوانی بگاتە ئاستی بەرزی کتێبەکانی ئەو.

هەوڵدانی لە ڕادەبەدەری هەندێ کەسیش، وەکو شاملوو لە کتێبی ‹ دەرگاکان و شووراکانی چین› ١٩٧٣، نەیانتوانی ژیانێکی نوێ ببەخشنە ئەدەبی داستانی ئێراندا.

بەڵام بە کەڵکوەرگرتن لە شێوازەکانی تری نووسینی هیدایەت، بەرهەمی نووسەرانێک وەکو:

گوڵشێری، سادقی، نەجدی،... جیاواز و مۆدێرن، لە دنیای چیرۆکدا، توانییان بارودۆخێکی سەرنج ڕاکێش بۆ خۆیان پێک بێنن و تا ڕادەیەک ئەدەبی داستانی ئێران لە تەنگژەی خۆی ڕزگار کرا. هەڵبەت دەبێ ئەوەش لە بەرچاو بگیردرێت کە سەبەبی ئەم تەنگژە و دواکەوتنە، حزبایەتی و ئیشی ڕامیاریی نووسەرانی ئەودەمە بووە.

هەندێ کەس وا بۆی چوونە کە ڕۆمانی "حاجی ئاغا"ی هیدایەتیش بەهۆی لایەنگەرییە سیاسی و ئایدۆلۆجیکی ئەوەوە خوڵقاوە. بەڵام ئەگەر بارودۆخی ئەودەمەی ئێران لە بەرچاو بگیردرێت و بزانین کە تا چ ڕادەیەک سیاسەت چنگی خستبووە سەر لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵگە، باشمان بۆ دەردەکەوێت کە هیدایەت مەبەستی لە نووسینی ئەم ڕۆمانە ئەوە بووە کە خەڵک لە پیلانە سیاسییەکان ئاگەدار بکاتەوە و نەک هەر توانی ڕۆمانێکی تەواو بنووسێت بگرە لەم ڕێگەیەوە

هەوڵدانەوەی کتێب

توانی فەسادیی سیستەمە سیاسییەکانی ئەودەمە کە بەردەوام لە تەفرەدانی خەڵکدا بوون، بە گەلی ئێران و بەتایبەت بە نووسەرانی ئەو کاتدا بناسێنێت و نەهێڵێت بەرهەمی قەڵەم بەدەستان لە ڕێگەی پیلانە سیاسییەکانەوە بچەوسێنەوە و لە بازنەی ئەدەبەوە دەربچن.

هیدایەت و دکتۆر خانلەری

سادقی هیدایەت لە ساڵی ١٩٠٢ لە بنەماڵەیەکی بەگزادە، لە تاراندا، لەدایک بوو. لە سەردەمی لاوێتیدا چوو بۆ فرەنسا و پاش فێربوونی زمانی ئەوان، زاڵ بووبووە سەر ئەدەبیاتی فرنسایی. هیدایەت لە کۆمەڵگەی تەنگژاویی ئەو سەردەمەدا، بیانوویەکی بۆ ژیان و ژین نەدۆزیەوە و ئامانجێکی ئەوتۆی لە خۆدا شک نەبرد و هەستی پێی نەکرد. ئەو هەوڵی دا خۆی بخاتە پەنای ئەڤین و دڵداریەوە، بەڵام لەوەش شکستی هێنا و پاشان لە ساڵی ١٩٢٨ هەوڵی دا خۆی بکوژێت و لەوەشدا سەرنەکەوت.

لە ساڵی ١٩٣٠ گەڕایەوە بۆ ئێران و لەگەڵ بۆزۆرگ عەلەوی، مەسعوود فەرزاد و موجتەبا مینەوی، بنکەی ئەدەبی، ڕەبعەی دژ بەبنکەی ئەدەبی، سەبعە، کە هەندێ نووسەری کۆنخواز و خاوەن بیروبڕوایەکی دواکەوتووی تێدا ئیشیان دەکرد و بڕێتی بوون لەم کەسانە: تەقی زادە، حیکمەت، ڕەشی یاسمی، قەزوینی، ئقبالڵ ئاشتیانی، نەفیسی... پێک هێنا. لە بانکی میللیدا دامەزرا، بەڵام چەند جار ئیشەکەی گۆڕا. دەمێک لە دایرەی مۆسیقا و زانکۆی هونەرە جوانەکان کاری کرد.

هیدایەت چیرۆکی، شانۆی کوێری نووسی و لە هیندستاندا بڵاوی کردەوە.

هەر لەوێدا فێری زمانی پەهلەوی بوو. لە ساڵی ١٩٣٧ گەڕایەوە بۆ ئێران و بۆ هەمیشە لە زانکۆی هونەرە جوانەکان دەستی کردە ئیشکردن. لە ساڵی ١٩٥٠ بۆ پاریس ڕۆیشت و لەوێ، لە ساڵی ١٩٥١ بە بەردانی غازی حەمامی ماڵەکەی، خۆی کوشت.

هەندێ لە شانۆنامەکانی بڕێتین لە: ‹ئەفسانەی خلقەت، پەروین کچی ساسان و مازیار›، هەندێ لە لێکۆڵینەوەکانی ‹گۆرانییەکانی خەیام، فێڵستان،، قازانجەکانی گیاخواردن›، . هەندێ لە وەرگێڕانەکانی ‹مەسخ لە کافکا، شووڕا لە سارتر› هەروەها خاوەنی چەندین کتێبی چیرۆکە و هەندێکیان بڕێتین لە: زیندە لە گۆڕ، ١٩٣٠، سێ دڵۆپ خوێن، ١٩٣٢-١٩٣٣، عەلەویەخان ١٩٣٣، شابوی کوێر ١٩٣٦، سەگی وێڵ ١٩٤٢، خوێڕیگەری ١٩٤٣، حاجی ئاغا، ١٩٤٥ و...

بۆ ئەوەی کە بەباشی کەشوهەوای ئەدەبی شابوی کوێر پێشان بدرێت، چاکتر لەوە نییە کە بەشێکی کورت لە ڕۆمانی شابوی کوێر و هەروەها بەشێک لە چیرۆکی سێ دڵۆپ خوێن لە خودی نووسەر بە کوردی پێشکێش بکرێت.

بەشێک لە کورتە ڕۆمانی "سێ دڵۆپ خوێن"

سادق هیدایەت

سیاوەش باشترین هاوڕێم بوو. نەک هەر جیرانی یەک بووین، بگرە هەموو ڕۆژێک پێکەوە دەڕۆیشتین بۆ "دار ئەلفنوون" و پێکەوەش دەگەڕاینەوە بۆ ماڵ و دەرسەکانیشمان پێکەوە لەبەر دەکرد. ئەو کاتانەش کە دەحەواینەوە من سیاوەشم فێری تارژەنین دەکرد. "ڕووخسارە" ئامۆزاکەی سیاوەشیش کە دەزگیرانی منیش بوو، بەردەوام لەو کاتانە سەردانمانی دەکرد. . سیاوەش حەزی لە خوشکەکەی ڕووخسارە بوو، دەیویست بیهێنێت، بەڵام ڕێک یەک مانگ پێش لە مارەبڕین و زەماوەند، سیاوەش لە پڕ نەخۆش کەوت. من دوو سێ جارێک ڕۆیشتمە ماڵیان تاکو سەردانی سیاوەش بکەم، بەڵام ڕێگەیان لێم گرت و گوتیان دوکتۆرەکەی قەدەغەی کردووە کەس نەیبینێت و لەگەڵیدا نەدوێت، هەرچەند زۆرتر داخوازی دیتنی سیاوەش دەبووم، جگە لەو وەڵامەشتێکی ترم نەدەبیست. ئیتر منیش لەسەری نەچووم و وازم هێنا.

"جوان بیرم دێ نزیکە و ئیمتیحانەکانمان بوو، ڕۆژێکیان دەمەوئێوارە گەڕامەوە بۆ ماڵ و کتێبەکانم و چەندین دەقی تایبەتی بەخوێندنی پۆلم خستە سەر تەختەکەم و هەرکە ویستم پۆشتەکانم بگۆڕم لە پڕ دەنگی گوللەیەکم وەبەرگوێ کەوت. دەنگەکە وا لێم نزیک بوو کە وەختە دڵم بتۆقێنێت، چونکە ماڵمان لە تەنیشتی خەنەقەوە بوو، بیستبووم کە چەند جار دز هاتووەتە ئەوێ. دەمانچە شەشلوولەکەم لە کشا و مێزەکە هەڵگرت و چووم حەوش و تۆزێک خۆم داگرت و پاشان لە پلیکانەکان سەرکەوتم و ڕۆیشتمە بان ماڵ، بەڵام هیچم بەرچاو نەکەوت. بەدەم گەڕانەوە لە سەربان سەیری حەوشی ماڵ سیاوەشم کرد و بینیم سیاوەش کراس و دەرپێ لەبەر، لە ناوەندی حەوشەکەیانەوە ڕاوەستاوە.

بەسەر سووڕمانەوە گوتم: ئەوە تۆی سیاوەش؟

ئەویش منی ناسییەوە و گوتی: "وەرە بۆ ئێرە، کەسمان لە ماڵدا نییە"

– "گوێت لە دەنگی گوللەکە بوو؟"

قامکی خستە سەر لێوی و سەرێکی جوولاندە و ئاماژەی لێم کرد. واتە "وەرە" منیش خێرا بەرەوخوار چووم و ڕۆیشتمە بەرماڵەکەیان و لە دەرگەم کوتا. خۆی هات و دەرگەی بە ڕوومدا کردەوە. هەر وا کە سەری داخستبوو بەدەم ڕامانییەوە بۆ زەوینی بەرپێی، پرسیاری لێم کرد: تۆ بۆ نەهاتیت سەردانم بکەیت؟"

" من دوو سێ جار هاتم بەڵام گوتیان دوکتۆرەکەت ناهێڵێت کەس بێتە دیتنتەوە"

"پێیان وایە کە من نەخۆشم، بەڵام وا نییە، بەهەڵەدا چوونە"

دووبارە پرسیارم کرد: "ئەتۆ گوێت لە دەنگی تەقەی گوللەکە بوو؟"

بێ ئەوەی وەڵامم بداتەوە و دەستی گرتم و بەرەو دارکاژەکە بردمی و شتێکی لەبن دارەکە

پێشانم دا. من تۆزێک لێی ورد بوومەوە و، سێ دڵۆپە خوێنی تەڕ و تازە تکابوونە پای دارەکە.

پاشان منی بۆ ژووری خۆی برد و دەرگە و دەلاقەی پێیەوە دا. لەسەر سەندەڵییەکە دانیشتم. ئەو گڵۆپەکەی هەڵکرد و خۆیشی سەندەڵێکی هێنا و بەرانبەر بە من، لە سەری دانیشت. ژوورێکی سادە و شیناوی بوو. لە خوارەوە تاکو ناوەڕاستی شوراکان شینایییەکی تۆخ و تاکو لێوانلێوی میچەکەش، لە ڕەنگی شینێکی کاڵ بوون.. لە سووچێکی ژووردا، " تار"ێک دانرابوو. چەند جلد کتێب و چەندین دەقی دەرسەکانیشی لەسەر مێزکێدا هەڵڕژابوونە یەکدا. پاشان سیاوەش دەستی برد و لە کش و مێزەکە، شەشلوولێکی دەرهێنا و پێشانی منی دا. شەشلوولێکی کۆن و ئەنتیکە کە دەسەیەکی سەدەفی پێی بوو.

شەشلوولی لە گیرفانی پانتۆڵەکەی نا و گوتی:

"من پشیلەیەکی مێم بوو، ناوی نازی بوو، ڕەنگە پێشتر بینیوتە، لەم پشیلە گوڵ باقلەییی ڕەنگانەکە لە هەموو شوێنێکدا دەبینرێت، بە دوو چاوی درشت، دەتگوت کڵەیان لە دوو چاوی ناوە، دەتگوت پێستی پشتیان لە ئەنقەست نەخشاندووە، پێستی پشتی لە چەشنی لاپەڕەیەک بوو کە لەسەری جەوهەریان ڕژاند بێت و لێکیان نابێت و دیسان لێکیان کردبێتەوە و نەخشەکانی وەکو خۆیان یەک لە دوای یەک دەرهاتبێتەوە، پێستی پشتی ئاوەها نەخێشندرا بوو.

کە لە قوتابخانە دەگەڕامەوە بۆ ماڵ، نازی بەرەو من هەڵدەهات و دەیمیاواند و خۆی لە منداڵ دەسوا، کە دادەنیشتم بەسەر و کۆڵمدا سەردەکەوت و پۆزەی لە ڕوومەتم دەسووند و بەزمانە زبرەکەی تەوێڵمی دەلێستەوە و وای لێم دەکرد کە ماچی بکەم، وا دیارە کە پشیلە مێیەکان فێڵبازتر و میهرەبانتر و هەستیارترن لە پشیلە نێرەکان. نازی، جگە لە من، لەگەڵ ئاشپەزەکەمانیشدا بەینی خۆش بوو، چونکە خواردنی بەلای ئەوەوە زۆرتر دەست دەکەوت. بەڵام لە پۆپ چەرمۆی ماڵ کە حورمەتێکی تایبەتیش هەبوو، خۆی دوور دەخستەوە، چونکە ئەو نوێژی دەکرد و خۆی لە تووکی پشیلەکان دەپاراست.

دیار بوو کە نازی لای خۆی وا بیر کردووەتەوە کە مرۆڤەکان لە پشیلەکان زیرەکترن و هەموو خواردنە خۆش و شوێنە گەرم و نەرمەکانیان بۆ خۆیان تەرخان کردووە و دەبوایە پشیلەکان جەمەلۆسکێی ئەوان بکەن تاکو بتوانن تۆزێک لەو خۆشییانە لە چنگی مرۆڤ دەربێنن.

تەنیا ئەو کاتانە هەستی سروشتی نازی بەخەبەرەوە دەبوو و هەڵدەخرۆشا کە سەرێکی خوێناویی کەڵەبابێکی دەست کەوتبایە. لە ئان و ساتێکدا دەگۆڕدرایە بوونەوەرێکی درندەوە. چاوەکانی دەردەپۆقان و بریقەیان تێدا دەکەوت، چنگەکانی لە پەنجەکانیەوە دەردەکەوتن، هەر کەسێکی لێی نزیک بووبواتایەتەوە، دەیمڕاند و هاشاوڵی دەهێنا، لە چەشنی شتێک کە خۆی فریو بدات و شانۆیەک بەرپا بکات، چونکە لە زەمیری خۆیدا ئەو سەرە خوێناوییەی لە وێنەی جانەوەرێکی زیندوو هەست پێی دەکرد و پەنجەی بۆ دەبرد و هەڵی دەفڕاندە هەواوە و خۆی تووڕە دەکرد و خۆی دادەشارد و خۆی لێ دادەگرت و دیسانەوە هێرشی دەکردە سەری و بەو شێوازە

هەموو فێڵ و فەنی ڕەگەزی خۆی دەردەخست، پاش ئەوە کە خۆی بەو شانۆیەوە ماندوو دەکرد، بە حەزێکی زۆرەوە سەری خوێنینی کەڵەبابی دەخوارد و تا چەند دەقەقەش لە دووی پاشماوە نادیارەکەیدا دەگەڕا و بۆ یەک دوو کاتژمێریش شارستانییەتە دەستکردەکەی خۆی لە بیر دەکردەوە، نە لە کەس نزیکەوە دەبوو، نە غەمزەی دەکرد و نە جەمەلەوسکێ کەسمانی دەکرد.

کە هەستت بەهاوڕێگەری نازی دەکرد، لە هەمان کاتیشدا هەستت دەکرد کە ئەو وەحشی و دەروونداڕە و نایەوێت نهێنییەکانی خۆی بدرکێنێت. مالّی ئێمەی بەمالّی خۆی دەزانی، کە پشیلەیەکی نامۆ لەوێ تێپەڕیبایە، بەتایبەت ئەگەریش مێ بووبووایە، تا ماوەیەک گوێمان لە مڕەمڕ و ناڵەنالّی بەهێز و دوور و درێژەکانیەوە دەبوو.

مڕەیەک، کە لە باتیی خواردنی نیوەڕۆوە لە خۆی دەری دەخست، جیاوازیی هەبوو لەگەڵ ئەو دەنگە کە لە کاتی غەمزە و نازەوە بۆمانی دەردەهێنا، ئەو مڕاندنە کە بەبۆنەی برسییەتییەوە دەگەیشتە گوێمانەوە لەگەڵ مڕەمڕی کاتی شەڕکردن یان کاتی مەستییەکانی جیاوازیی هەبوو. هەر کامەیان مۆسیقایەکی تایبەت بەخۆی بوو. یەکەمینیان: لە ناخی دڵییەوە بوو، دووەمینیان لە ڕووی ڕق و قینەوە بوو، سێیەمینیان ناڵەیەکی سۆزناک بوو کە لە ڕووی داخوازە سروشتییەکانیەوە دەری دەخست تاکو بگاتە جووتی خۆی. بەڵام نیگاکانی نازی شتێکی تر بوون، جیاوازییان هەبوو. هەندێ جاریش تەنانەت هەستت دەکرد واتایەکی ئینسانییان هەیە. بەو شێوەیە کە مرۆڤ هەندێ جار بێ ویستانە لە خۆی پرسیاری دەکرد: بەڕاستی لەودیوی ئەم سەرەتووکنە، لەودیوی ئەو چاوە سەوز و تەماوییانە چ بیر و هەستێکێک شەپۆڵ دەدات؟"

پار، لە وەرزی بەهاردا بوو کە ئەو کارەساتە سامناکەی ڕووی دا. چاک دەزانی کە لەم وەرزەدایە کە جانەوەرەکان مەست دەبن و لە خۆدا هەڵدەووڕوزێنەوە. هەست دەکەیت کە بای بەهاری مەستییەکی شێتانەیان پێی دەبەخشێنێت. نازییەکەی ئێمەش بۆ یەکەم جار مەستی کرد و دای لە سەری و هەستی عەشقی تێدا دروست بوو، بەبۆنەی ئەم هەستەوە بوو کە بەهەموو هێزییەوە دەهەژا و خەمگینانە دەینالاند، پشیلە نێرەکان کە ناڵەکانی ئەویان وەبەر گوێی دەکەوت، لێی کۆ دەبوونە و پاش شەڕێکی قورس، نازی، بەهێزترینیان و دەنگ نێرترینانی بەجووتی خۆی هەڵبژارد. لە بازنەی عەشق و عەشقبازیی جانەوەرەکاندا، بۆنی لەش، زۆر گرینگە، هەر بەم بۆنەوەیە کە پشیلە نازدار و خاوێن و ماڵییەکان بەرانبەر بە ڕەگەزی مێ، بایەخێکی زۆریان نییە و بەرچاوی نین، بە پێچەوانەی ئەواندا، پشیلەی سەر شووراکان، پشیلە دز و زەردەڵ و خوێڕی و برسییەکانن کە خاوەن بۆنی سروشتیی ڕەگەزی خۆیانن و سەرنجی پشیلەی مێ بۆ لای خۆیان ڕادەکێشن.

ڕۆژانە و بەتایبەت هەموو شەوێک نازی و جووتەکەی عەشقیان دەکرد و دەتگوت بەرز و خۆش گۆرانی دەڵێنەوە، تا بەرەبەیان بەردەوام بوون، پاشان نازی بەهەڵفلیقاوی و هەڵشێواوییەوە، ماندوو و بێهێز بەڵام مەست و بەختەوەر خۆی دەکردە ژوورەوە.

شەوان لە تاو عەشق و عەشقبازییاندا خەوم لێی نەدەکەوت. لە ئاکامدا وەڕەز بووم، ڕۆژێکیان لەپێش ئەم دەلاقەیە خەریکی کارێک بووم، عاشق و ماشقەم بینی کە لە باخچەکەدا بەلاروڵەنجەوە

دەڕۆیشتن. من بە ئەم شەشلوولەکە بینیت، لە سێ هەنگاوییانەوە، تەقەم لێیان کرد، جووتەکەی نازی وەبەر گوللەم کەوت، پێم وابوو کە پشتی شکا، بازی برد و بێدەنگ و بێ ناڵە، لە دالانەکەوە خۆی دەرخست و لە پاڵ شوورا نزمەکەی باخچەکەمان، داکەوت و مرد.

لەو شوێنەوە کە لێم دا تاکو ئەوێ کە داکەوت، دڵۆپە خوێنەکانی داتکابوون. نازی تاوێک گەڕا تاکو شوێنی دۆزییەوە، بۆنی بەخوێنییەوە کرد تاکو گەیشتە سەر کوژراوەکەی. دوو شەو دوو ڕۆژ، ئێشکی لاشەکەی کشا، هەندێ جار پەنجەی دەخستە سەری، وا دیار بوو کە دەیگوت: بەخەبەرەوە بێ، بەهارە، بۆ لە کاتی عەشقدا خەوت لێی کەوتووە، بۆ جوولّە ناکەی، هەستە، هەستە". . چونکە نازی نەیدەزانی مردن چییە و سەری لێی دەرنەدەکرد و نەیدەزانی کە عاشقەکەی مردووە.

ڕۆژی دوایی، نازی و لاشەی جووتەکەی نەمان، ون بوون، هەموو شوێنێک گەڕام، لە هەموو کەسێک پرسیارم کرد، نەیاندەزانی، بێ سوود بوو، شوێنی نازیم هەڵنەکردەوە، ئاخۆ نازییەکەی من تۆزا بوو؟ ئاخۆ مردبوو؟ ئاخۆ لە شوێن عەشقێکی تردا وێڵ بووبوو؟ ئەی مردووەکەی ئەوی تر چی لێ هات؟ شەوێکیان مڕەمڕی هەمان پشیلە نێرەکەی نازیم وەبەرگوێ کەوتەوە، تا بەیانی دەیمڕاند، شەوی دواییش هەروەها، بەڵام کە ڕۆژ وە دەبوو، دەنگەکەی دەبڕییەوە، سێیەمین شەو، شەشلوولم هەڵگرت و لە خۆمەوە، کەوەو ئەم دارکاژەی تەنیشت دەلاقەی ژوورەکەمەوە، تەقاندم، چونکە، بریکەبریکی چاوەکانی لە ناخی تاریکییەکەوە دەهات، ناڵەیەکی دوور و درێژی کرد و پاشان دەنگی بڕایەوە، بەیانی، لە پای دارەکە، سێ دڵۆپ خوێن داتکابوون، لەو شەوەوە تاکو ئێستا هەموو شەوێک دێت و بەهەمان دەنگ دەناڵێنێت، خەڵکی ماڵ، خەویان قورسە نابیستن و بەخەبەرەوە نایەن، بەڵام من دەبیستم، هەرچەند کە لەم بارە دەدوێم و ئەم کارەساتەیان لا دەدرکێنم، بڕوام پێ ناکەن و پێم دەکەنێن، بەڵام من دەزانم، بەدڵنیاییەوە تێگەیشتوومە کە ئەم دەنگە، هەمان دەنگە، دەنگی تایبەت بەهەمان پشیلە نێر، کە خۆم کوشتم، لەو شەوەوە تاکو ئێستا خەو نەهاتووەتە خانووی چاوانمەوە، بۆ هەر کوێ دەڕۆم و لە هەر ژوورێکدا دەخەوم، ئەم پشیلە بێڕەحمە، بەگەرووە سامناکەکەیەوە دەناڵێنێت و بانگ لە جووتەکەی خۆی دەکات.

ئەمڕۆش کە ماڵمان چۆڵ بوو، هاتمە هەمان شوێن کە شەوان پشیلەکە دێت و دادەنیشێت و هاوار دەکات، شوێنم گرت و تەقاندم، چوونکە لە بریکەبریکی چاوانیدا لە ناخی تاریکاییەوە، باش دەزانم هەموو شەوێک لە کامە شوێن دادەنیشێت، گوللەم کە تەقاند دەنگی ناڵەکەیم بیستەوە و سێ دڵۆپەخوێن لە سەرەوەدات کایە خوارێ، تۆش کە بەچاوی خۆت بینیت؟ تۆ کە شایەتە حاڵی منی؟.....

کورتەیەک لە ڕۆمانی" شابوی کوێر"

سادق هیدایەت

لە دنیای پڕ لە نەگبەتی و تژی لە بەدبەختی و چەرمەسەریدا، بۆ یەکەم جار، هەستم کرد ورشەیەکی هەتاو کەوتە ژیانمەوە بەڵام مخابن، ئەم ورشەیە ورشەی هەتاو نەبوو، بگرە تەنیا بروسکەیەکی ڕێبوارانە، ئەستێرەیەکی باڵدار بوو کە لە چەشنی ژنێک، یان فریشتەیەک، خۆی

پێشانم دا و تەنیا بۆ چرکە ساتێک، لە شەپۆلی ئەو ڕووناکییەدا، تەنیا بۆ چاوترووکانێک، چاوم کەوتە هەموو ناسوورییەکانی ژیانی خۆم و بەرفراوانی و گەورەیەکەیم چاو پێی کەوت و پاشان ئەو شەپۆلە ڕووناکە، لەو گێژاوە کە دەبوو نوقم بووبووایە، دیسانەوە نوقم بووەوە، نا، نەمتوانی ئەو ورشە ڕێبوارە بۆ خۆم ڕاگرم.

سێ مانگ. نا، دوو مانگ و چوار ڕۆژی لەمەوپێش بوو کە شوێنی ئەوم لێی ون بوو، بەڵام یادگاریی چاوە سیحراوی و ئاگرینەکانی تا هەتاهەتایە لە ژیانمدا ماونەتەوە چۆن دەتوانم لە بیری خۆمی بەرم، تۆ چووزانی چەندە بەژیانمەوە موتوربە کراوە؟

نا، هیچ کات ناوی نادرکێنم، چونکە ئەو بەقەد و بالا ناسک و تەماوییەکەیەوە، بەو دوو چاوە درشت و ئاگرین و حەپەساوەوە کە لە ئەو دیویانەوە، ژیانی من ئەهوەن و تاڵ لە سووتان و هەڵقرچاندایە، ئیدی فڕی بەسەر ئەم دنیا نەگبەتەوە نییە نا، ناکرێت ناوی ئەو بە شتە زەوینەکانەوە پیس و ئالوودە بکەمەوە.

بەختەوەرانە، مااڵم لە دەرەوەی شاردایە، لە شوێنێکی ئارام و بێدەنگ، دوور لە دەنگ و هەرای خەڵکاندا دەژیم و خانووەکەم لە بازنەی کەلاوەکاندا، بەتاک خراوەتەوە. تەنیا دەتوانی لەوپەڕی خەنەقەوە، خانووەکا گڵینەکانەبەستزمانەکان ببینیتەوە و پاشانیش شار دەست پێ دەکات و دەردەکەوێت. نازانم کامە مەجنوون یان گەمژەیەک ئەم خانووەی منی خستووەتەوە، هەرکە چاوانم دەنووقێنم، نەک هەر بەهەموو کون و قوژبنێیەوە، لە زەمیرمدا دەردەکەوێت، بگرە قورساییەکەیشی لەسەر شانەکانم هەست پێ دەکەم. خانوویەک، کە تەنیا لەوانەیە لەسەر قەڵمدانە کۆنەکاندا نەخشێندرا بێت.

دەبێ هەمووی ئەمانە بنووسم تاکو تێی بگەم ئەم نووسینانەم لە خۆم ناکەن، دەبێ هەمووی ئەمانە لە بۆ سێبەرەکەی خۆم کە کەوتووەتە سەر شووڕای ژوورەکەم، ڕوون بکەمەوە، بەڵێ، پێشتر، تەنیا هەستم بەدڵخۆشییەکی بچووک دەکرد، لە نێوان چوار دیواری ئەم ژوورەدا، نەقەقاشیم دەکشا و بەم گەوجانە بازارە، خۆم سەرقاڵ دەکردەوە، بەڵام پاش ئەوە کە چاوم کەوتە ئەو جوتە چاوە، پاش ئەوەی کە ئەوم بینی، هەموو شتێک بایەخ و واتاکانی خۆی بەلامەوە لە دەست دا بەڵام ئەوە کە لە مێشکمدا نەدەگونجا و نەمدەتوانی بڕوای پێ بکەم، ئەوە بوو کە نازانم بۆ بەردەوام و تەنیا یەک دیمەنم نەقەقاشی دەکرد، هەر لە سەرەتای دەستپێکردنمەوە، وا بوومە، تەنیا دیمەنێکم نەقەقاشی کردووە.

بەردەوام دارسەروویکم کشاوە، لەژێریدا پیرە پیاوێکی پشت کۆم کە لە چەشنی جوکییەکانی هیندستانی عەبایەکی بە خۆدا پێچاوە و سەروچاوی لە شاڵێکدا شاردووەتەوە، خۆی دامووچاندووەتە و دانیشتووە، لە کاتێکدا لە ڕووی حەپەساوییەوە قامکێکی دەستی چەپی بردووەتە دەمدا بەرانبەر بە ئەو کچێک بەکراسێکی ڕەش و درێژ لەبەردا، تۆزێک موچاوەتەوە و خەریکە گوڵەنیلوفەرێکی پێشکێش دەکات. لە نێوانیاندا جۆگەلەئاوێک لە تێپەڕیندایە، ئاخۆ ئەم

دیمەنەم پێشتر بینیوە؟ ئاخۆ لە خەودا هاتووەتە دڵ و مێشکمدا؟ نازانم، تەنیا ئەوەی لێ دەزانم کە هەر کات دەستم کردووەتە نەقاشی کێشان باس باسی ئەم دیمەنە بووە، دەستم بێ ویستانە ئەم دیمەنەی کشاوا و سەرسوورهێنەرتر ئەوەیە کە بەردەوام و هەموو کاتێک کرێار بۆ کرینی ئەم دیمەنانەم هەبووە، تەنانەت لە رێگەی مامدا لە ئەمانەم ناردووەتە هیندستان و ئەویش فرۆشتوویە و پارەکەی بۆم ناردووە.

ئاخۆ دەمتوانی چی لەو مردووە بکەم؟ مردوویەک کە لاشەکەی خەریک بوو دابوەشێت، سەرەتا هاتە مێشکمەوە کە لە هەمان ژووری خۆم لە چاڵی بنێم، دوایی وام بیر کردەوە کە باشترە لە ژوور بیبەمە دەرێ و لە چاڵێکی بخەم، چاڵێک کە دوور بێت لە گوڵەشینە نیلوفەرییەکان، بەڵام هەمووی ئەم ئیشانە تەنیا لەبەر ئەوە بوو کە کەس چاوی پێمەوە نەبێت، چەندە بیرکردنەوە، چەند زەحمەت و چالاکیی پێویست بوو؟ هەڵبەت ئەوەشم دەویست کە حەزم لێی نەبوو بکەوێتە پێش نیگای نامۆ و ناپاکەکانیشەوە، هەمووی ئەم ئیشانەم دەبوا بەتەنێ و بەدەستی خۆمەوە بەڕێوە ببردایێ. . خۆم کێشە نەبووم، خۆم بەجەهەننەم، ئاخر ژیانی من لەپاش ئەو چ سوودێکی هەبوو؟ بەڵام ئەو، قەت، قەت نەدەبوو جگە لە خۆم کەس چاوی لە لاشە مردووەکەی بکەوتبایێ، ئەو خۆی کردبووە ژووڕەکەی منەوە و لاشەی سارد و سڕەوەها سێبەرەکەشی پێشکێشی من کردبوو، لەبەر ئەوە کەسێکی تر سەیری نەکات، بۆیە نەکەوێتە بەرنیگای ناموپەکەوە

لە ئاکامدا بیرێک هاتە مێشکمەوە: "ئەگەر لاشەکەیم هەپروون، هەپروون بکردبایێ و لە جانتایەک، لە هەمان کۆنە جانتاکەی خۆمم نابایێ، لەگەڵ خۆمدا دەمبردە دەرێ، دوور، زۆر دوورم دەخستەوە لە چاوی خەڵکان، لە چاڵێکم دەنا. "

ئەمجارە بێگومان وام دەکرد و خۆم نەدەخستە بازنەی دووڕدونگییەوە، چەقوە دەسە ئێسقانییەکەم لە هێشخاندا هێنایە دەرێ، هێنام و لەپێشدا زۆر بەڕامانەوە، بەهێواشی و لەسەرخۆ کراسە ڕەشە ناسکەکەیم دادڕی. هەمان کراسی ڕەش کە لە چەشنی داوی جاڵجاڵۆکە، لاشەی ئەوی خستبووە داو، واتە تەنیا شتێک کە لەبەریدا بوو، کراسی ڕەشم دادڕی.

وام هاتە پێش چاوان کە لەو ماوەدا باڵای کردبێت، چونکە باڵا بەرزتر پێشانی دەدا، پاشان سەریم بڕی دڵۆپە خوێنە سارد و هەڵگیرساوەکان لە گەرووی داتکان، دوایی دەستەکان و قاچەکانیم بڕییەوە، ئەندامەکانیم بەگشتی و زۆر ڕێکوپێک، لە چەمەدانەکە جێ کردەوە و بە لیباسەکەی، واتە هەمان کراسی ڕەش، هەموویانم داپۆشی – جانتام قفڵ کرد و کلیلەکەیم لە گیرفانم نا، هەرکە کارەکەم بەئاکام گەیاند، هەناسەیەکی ڕەحەتم هەڵکشا، چەمەدانم هەڵگرت و پێوام: قورس بوو، هیچ کات تا ئەو رادەیە هەستم بەماندوویەتی نەکردبوو، نا، نەدەکرا، هیچ کات خۆم بەتەنێ دەرەقەتی ئەو جانتایە نەدەهاتم.

دیسانەوە هەورەکان ئاسمانیان تەنی و نمەبارانێ دەستی پێی کردەوە، لە ژوور هاتمە دەرێ، بگرە چاوم بەکەسێک بکەوێت تاکو یارمەتیم بداتێ و پێکەوە جانتا هەڵبگرین. لەو دەڤەرەدا کەس

دیار نەبوو، دوورتر کەوتمەوە، جوان کە سەیرم کرد، لە نێوان تەمومژەکەدا، پیرە پیاوێکی پشت کۆمم چاو پێی کەوت کە لەژێر دارسەروویکدا، خۆی ئەمەندەی تر کۆم کردبووەوە و دانیشتبوو. دەموچاوی لە تۆی شالێکی پاندا داشاردبوو، ڕوومەتی دیار نەبوو، بەئەسپایی لێی نزیکەوە بووم، هێشتاکە قسە لە زارم دەرنەهاتبوو کە پیرە پیاوی کۆم، دای لە قاقای پێکەنینێکی ناحەز و ناشیرن، بەو جۆرە کە موچڕک بەلەشمدا هات، گوتی:

– "ئەگەر پێویستت بەحەمباڵ هەیە، ئەوەتا من ئامادەم عەرەبانەیەکی مردوو بەریشم پێیە من هەموو ڕۆژێک مردووەکان دەبەمە" شابدۆلعەزیم" و لە گۆڕیان دەنێم... ها.... من تابووت دروست دەکەم، لە قەد و باڵای هەمووان تابووتم هەیە، ڕێک و بێ کەموکورتی، ئەوەتا من ئامادەم، هەر ئێستاکە..... "

قاقا پێ دەکەنی، بەجۆرێک کە شانەکانی هاتبوونە هەژان، من ئاماژەم کردە خانووەکەی خۆم، بەڵام ئەو دەرفەتی نەدامێ و گوتی:

– "پێویست ناکات، من باش دەزانم مااڵت لە کوێدایە، هەر ئێستاکە... سەیر... سەیر...

هەستایە سەر خۆ، من بەرەو ماڵ سووڕامەوە، ڕۆیشتم، خۆم کردە ژوورەکەوە، بەئەستەم و زەحمەت، چەمەدانی مردووەکەم هێنایە بەردەرگە. چاوم کەوتە عەرەبانەیەکی کۆن و پەڕپووت لە بەردەرگەی ماڵدا ڕاوەستاوە، دوو ئەسپی لەڕ و ڕەش و مردالّ موتوربە کرابوونە عەرەبانەکەوە پیرە پیاوی پشت کۆم لە شوێنی تایبەتدا دانیشتبوو، قایشێکی دڕێژی بەدەستەوە بوو، تەنانەت ئاوڕێکی لێم نەدایەوە، سەیرێکی منیشی نەکرد من بەزەحمەت جانتام لە شوێنی تابووتەکانی عەرەبانەدا، نا و خۆمیش سەرکەوتم و خۆم خستە شوێنگەی تابووتەوە و لەوێدا ڕاکشام و سەرم خستە سەر لێواری شوێنەکەی تابووتەکەوە، بەڵکو چاوم لە دەوروبەری خۆماندا ببێت، پاشان جانتام خزاندە سەر سینگم و بەهەردوو دەستم سفت و سۆل ڕام گرت.

قایش لە هەوادا سووڕایەوە، ئەسپەکان لێ خوڕین.

شابدۆلعەزیم: ئیمزادەیەکە لە تاراندا.

دارئەلفنوون: یەکەمین زانکۆی تارانی سەردەمی باوکی شای ئێران.

سەرچاوەکان:

١– تەفسیرێک لەسەر ئەدەبیاتی هاوچەرخی ئێران. چیرۆک. دوکتۆر عەلی تەسلیمی.

٢– بووف کور. سادق هیدایەت.

٣– سێ دڵۆپ خوێن، سادق هیدایەت.

٤– هەندێ سایتی ئینتەرنێتی.

چیرۆکی ژیانی
نووسەری لە چاوەڕوانی گۆدۆدا*

نووسەری ئەم کتێبە "لۆرنس گرینەر"ی ڕەخنەگر کە پسپۆڕە لە بواری ئەدەبی نوێدا. لەم کتێبەدا باس لە یەکێک لە کارەکتەرە هونەری و ئەدەبییە گرینگەکانی سەدەی بیستەم دەکات، ئەویش "ساموئیل بیکێت"ە. وەکی دەزانرێت "بیکێت" ساڵی ١٩٠٦ لە بنەماڵەیەکی پرۆتستانت مەزهەب لە دبلنی پایەتەختی ئیرلەندا هاتووەتە دنیاوە. خوێندنی ئامادەیی و زانکۆی لە وڵاتەکەی خۆیدا خوێندووە. ساڵی ١٩٢٨ لە پەیمانگای باڵای مامۆستایان لە پاریس وەک مامۆستای زمانی ئینگلیزی دەستبەکار دەبێت. دوای ئەوەی لە نێوان ساڵانی ١٩٣١-١٩٣٧ چەند جارێک سەردانی ئینگلتەرا و ئەڵمانیا و ئیرلەندا دەکات، ساڵی ١٩٣٨ بە یەکجاری لە پاریس نیشتەجێ دەبێت. سەروەختێکیش جەنگی دووەمی جیهانی دەستپێ دەکات، دەچێتە ریزی پارتیزانە فرەنسییەکان لە دژی نازیستە داگیرکارەکان. هەرچەندە فرەنسایش نەبوو، بەڵام چالاکانە ئەرکی خۆی بەجێ دێنێت. پاشان لە ساڵی ١٩٤٢ ڕوو دەکاتە ناوچە شاخاوییەکان، لە ترسی ئەوەی نەک پۆلیسی نهێنیی ئەڵمانیایی (گستاپۆ) دەسگیری بکەن. لەو ماوەیەدا هەم بۆ خۆشاردنەوە و هەم بۆ نان پەیداکردن، کاری جووتیاریی دەکرد. نووسەری ئەم کتێبە لە بەشێکی تری چیرۆکی ژیانی "ساموئیل بیکێت"دا دەڵێت: "دوای ئەوەی لە ساڵی ١٩٤٤ پاریس لە چنگی نازییەکان ئازاد کرا، بیکیت دەگەڕێتەوە بۆ شارەکە و لەوێدا دەست بە نووسینی زۆربەی بەرهەمەکانی دەکات و بە شێوازی تایبەتی خۆشی بەشداریی ژیانی ئەدەبی فرەنسایی دەکات. لە ١٩٤٦ بەدواوە بە فرەنسی دەنووسێت، بەڵام دەستبەرداری زمانی ئینگلیزیش نابێت". ساڵی ١٩٦٩ خەڵاتی نۆبڵ لە بواری ئەدەبدا وەردەگرێت، لەو کاتەشدا لە لووتکەی شۆرەت و شکۆمەندیدا بوو.

یەکێک لە شاکارە مەزنەکانی "بیکیت"، شانۆنامەی (لە چاوەڕوانیی گۆدۆ)یە کە باس لە ژیانی دوو کەسایەتی دەکات بە ناوی "فلادیمێر" و "ئیستراگۆن" و لە چاوەڕوانیی کەسێکدان بەناوی "گۆدۆ"وە. دیمەنی یەکەمی ئەم بەرهەمە ئەوەیە دوو کەس دەبینین کە لە قەراغ ڕێیەکدا و لە تەنیشت درەختێکی ڕوتەندا و لە بیاوانێکی چۆڵ و هۆڵدا، وەستاون و چاوەڕێن. بەڵام "گۆدۆ" نایەت، ناچار ڕۆژێکی تر چاوەڕێی دەکەن، بەڵام هەر دیار نابێت. لە بریی "گۆدۆ" دوو کارەکتەری لێبوک دێن،

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: شوان ئەحمەد

ئەم دووانەش بەوانە دەچن کە لە سێرکدا کار دەکەن و ناویان "بوزۆ" و "لیکی"یە.

یەکەمیان دووەمیانی وەک سەگ پەت کردووە و بە دوای خۆیدا ڕای دەکێشێت، وا دێتە پێش چاو کە کۆیلە و خزمەتکاری بێت. بەمجۆرە ڕۆژ دێت و دەڕوا، بەبێ ئەوەی "گۆدۆ" بێت. دواجار پەردە بەسەر دیمەنی "فلادیمێر" و "ئیستراگۆن"دا دادەدرێتەوە و هەردووکیان پیر و کەنفت بوون، لە چاوەڕوانیی کەسێکی سەیروسەمەرەدا کە هەرگیز نایەت، سەرەڕای چاوەڕوانیی زۆری ئەوانیش بۆی. لە کۆتاییدا هەردووکیان لە ڕێی خۆخنکاندنەوە هەوڵی کوشتنی خۆیان دەدەن.

شانۆگەریی (لە چاوەڕوانیی گۆدۆ)دا، بە پێچەوانەی شانۆی کلاسیکییەوە، هیچ گرێیەکی تێدا نییە. نە ڕووداوی تێدایە و نە هیچ شتێکی لۆجیکی، بگرە تەعبیرە لە پووچێتیی ژیان و بوون. ئێمە هەموو کات چاوەڕێی شتێک دەکەین، بەڵام ئەو شتە هەرگیز نایەت و ڕوو نادات. تەنانەت گەر بێتیش، ئەوا چاوەڕێی شتی تر دەکەین و.. هتد. لێرەوە ژیانمان پڕ دەکەین لە قسە و قسەڵۆکی پووچ و بێ مانا، بەڵام گرینگە بۆ کات بەسەربردن. ئێمە دواجار چاوەڕێی مردن دەکەین کە بە دڵنیاییەوە دێت، بەپێچەوانەی "گۆدۆ"وە کە هەرگیز نایەت. نووسەری ئەم کتێبە " لورنس گرینەر"، پێی وایە شانۆگەریی (لە چاوەڕوانیی گۆدۆ)دا لە ساڵی ١٩٤٨ نووسراوە، بەڵام تا ساڵی ١٩٥٢ نەخراوەتە سەر تەختەی شانۆ. ئێمە بۆ ئەوەی بە باشی لەم دەقە تێ بگەین، پێویستە بگەڕێینەوە بۆ بارودۆخی ئەو سەردەمە. هەرچەندە "بیکێت" لە سیاسەتەوە دوور بوو، بەڵام وەکی کەسانی تر ئەو شتانەی لە چواردەوریدا ڕوویان دەدا کاریان تێ دەکرد. وەک نووسەرانی تر تێکەڵبوونی شتە تایبەتییەکانی خۆی لەگەڵ شتە گشتییەکاندا، دەستیان لە دروستکردنی تێڕوانینی ئەو بۆ دنیادا هەبوو. وەک باسمان کرد " بیکێت" سەرەتای ژیانی بە وێڵگەردی لە نێوان چەند وڵاتێکی ئەوروپاییدا دەست پێ کرد کە ئەمانە بوون: (ئیرلەندا، ئینگلتەرا، فرەنسا، ئەڵمانیا)، بەڵام دواجار لە فرەنسا گیرسایەوە و لەوێدا نیشتەجێ بوو. ساڵی ١٩٣٧ لە پاریس تووشی ڕووداوێکی سەیر و ناخۆش دەبێت، کاتێک زەلامێک بێ هیچ و لەخۆڕا پەلاماری دەدات و بەر چەقۆی دەدات. ڕەنگە ئەمە کاریگەری هەبووبێت لەسەر دروستکردنی ئەو جیهانبینییە پووچگەراییەی ئەو بۆ ژیان. وەکو دەزانین ئەو یەکێکە لە ڕێبەرانی شانۆی ئەبسۆرد.

گومانی تێدا نییە کە ژیانی وێڵگەردانەی، دەستی هەبوو لە دروستکردنی تێڕوانینی بۆ دنیا و تانە گەیشتە تەمەنی پەنجا ساڵی ئارام نەبووەوە و سەقامگیر نەبوو. لەو کاتەدا چاوەڕێی ئەوەی دەکرد دەرووبەکی لێ بکرێتەوە، بەڵام بێ ئەنجام، تەواو وەک "گۆدۆ"ی پاڵەوانی شانۆگەرییە بەناوبانگەکەی. سەرباری ئەوەش ڕووداوەکانی دووەم جەنگی جیهانی و کارەساتەکانی و ئەو ملیۆنان مرۆڤەی لەو شەڕەدا تێدا چوون، هەموو ئەوانە بەشدار بوون لە دروستکردنی ئەو دیدگا ڕەشبینەی بۆ جیهان. لەبەر ئەوە "بیکێت" ژیانی بە جیدی نەگرت، چونکە ڕەنگە لە هەر کاتێکدا بێت نائومێدمان بکات و شتگەلێکمان نیشان بدات کە هەرگیز چاوەڕێی نەبووین.

ڕەنگە بە درێژاییی چەندین ساڵ و مانگ ڕەنج بدەین و خۆمان ماندوو کەین، بۆ ئەوەی بگەینە ئاکامێک، بەڵام دەبینین جگە لە نائومێدی دەستمان بە هیچ ناگات، لەوانەشە کەسێکی تر بگاتە

ئەو ئامانجە و بەرهەمەکەی بخوات! کەواتە ئەم هەموو ڕەنج و دەردەسەریە بۆچی؟ ئاخۆ ژیان پووچ و بێ مانا نییە یاخۆ کۆمیدیایەک نییە کە کارەکتەرێکی گەمژە دەیگێڕێتەوە، وەکی "شکسپیر" دەڵێت؟ ئەم هەستکردنە بەو بۆشاییە ڕۆحییە و بە پووچێتیی ژیان، " بیکێت"یان تەوق دابوو. بەو پێیەشی ڕاستگۆ بوو، نەشیدەویست درۆ لەگەڵ کەسانی تردا بکات، بۆیە بەوپەڕی سەرڕاستییەوە باسی لە ناخی خۆی و ئەو شتانە دەکرد کە لە دڵیدا بوو.

نووسەر لە بەشێکی تری ئەم کتێبەیدا باس لەوە دەکات کە: "بیکێت لەژێر کاریگەری سوریالیزم و ئەندرێ بریتۆندا بووە". وەکی ئاشکرایە "بریتۆن"یش دوای جەنگی جیهانیی یەکەم، باسی لە پووچێتیی ژیان کردووە. "بیکێت"یش بەهەمان شێوە، بەڵام لە دوای دووەم جەنگی جیهانییەوە. لە هەردوو حاڵەتەکەدا دەبوو جەنگێکی ماڵوێرانکەری نێودەوڵەتی ڕووی بدایە و ملیۆنان مرۆڤیش بوونایەتە قوربانی، بۆ ئەوەی ئەدەبێکی پووچ و یاخی و دژ بە هەموو مانا پێدانێک بە ژیان بێتە ئارا. شایەنی باسە زۆرێک لەو مەنەلۆجەی لە شانۆگەرییەکەی "بیکیت"دا هاتووە، هیچ مانایەکی نییە و بەو نووسینە ئۆتۆماتیکییە دەچێت کە "ئەندرێ بریتۆن" باسی دەکات و لە مانیفێستی سوریالیزمدا تیۆریزەی بۆ دەکات. ئەوەی ڕاستی بێت (لە چاوەڕوانیی گۆدۆ)ی "بیکێت"دا، تەعبیرە لە مرۆڤی دادڕاو لەم جیهانەدا. مرۆڤ کەرت بووە و لە ناخەوە بریندارە و ئەم برینەش بێچارەیە.

ڕەنگە ئێمە لە ناکاو ڕووبەڕوی مەرگی نزیکترین هاوڕێ و خۆشەویستترین کەسمان ببینەوە، لە بەرامبەریشدا هیچمان پێ نەکرێت، بەمجۆرە وێران دەبین و بەدیار ئەو ئازیزانەی لە دەستمان داون حەسرەت دەکێشین. ئیتر ئەبێت ئەم ژیانەش مانایەکی هەبێت، تۆ بڵێیت شایەنی ئەوە بێت بیگوزەرێنین؟ لەبەرئەوەیە هەردوو پاڵەوانی شانۆنامەکە لە دواجاردا بڕیار دەدەن خۆیان بکوژن، بەو پێیە تاکە چارەسەرێکە لە بەردەستدا بێت.

بەڵام هەندێ لە ڕەخنەگران، مانایەکی تر لە شانۆگەرییەکەی "بیکێت"دا دەدۆزنەوە. "گۆدۆ – godot" بە زمانی ئینگلیزی وشەی (god) یەزدانمان بە بیر دێنێتەوە. لێرەوە پێ دەچێت دواجار ماناکەی بەمجۆرە بێت: "لە چاوەڕوانیی یەزداندا، یان لە چاوەڕوانی فریادڕەس و ڕزگارکەرێکدا"، بەڵام لە کۆتاییدا ئەم فریادڕەسە هەر نایەت. ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کە ئومێد لەم جیهانەدا مەحاڵە، نائومێدیی گەورەش لێرەدایە. لەو کاتەوەی ئاین لە کۆمەڵگەکانی ڕۆئاوادا پاشەکشەی کرد، چەمکی یەزدان لە کاڵبوونەوەدایە. ڕەنگە "بیکێت"یش ویستبێتی گوزارشت لەوە بکات و دۆخی شارستانییەتێک نیشان بدات کە خاڵییە لە هەموو ئیمان و ئومێدێک، ئەمەش مانای ئەوەیە کە چاوەڕوانیکردنی "گۆدۆ" بێهودەییە و هەرگیز نایەت.

لێرەوە دیارە کە شانۆگەرییەکە ڕەهەندی میتافیزیکیی تێدایە و مانایەکی قووڵ لەخۆ دەگرێت، ئەو مانایەش گوزارشتە لە تەنگژەی ژیاری ڕۆئاوا. ئەم شارستانییەتە سەرکەوتنی بەرچاوی لەسەر هەموو ئاستە مادی و تەکنۆلۆجییەکان بەدەست هێناوە، بەڵام لەسەر ئاستی ڕۆحی و ئەخلاقی بەهەمان سەرکەوتن نەگەیشتووە. گەر ئەمە بەدی بهاتبایە، جەنگی جیهانیی یەکەم و دووەم ڕوویان نەدەدا و ئەو ملیۆنان مرۆڤەش تیا نەدەچوون. لێرەوە تێ دەگەین مرۆڤ چەند گەوجە و چۆن

دەتوانێت لە چرکەساتێکی تووڕەییدا، هەموو ئەو شتانە وێران بکات کە بە درێژاییی چەندین ساڵ دروستی کردووە. مانای پووچی و ناماقوولّی لێرەوە بەرهەم دێت کە شارستانییەت ناتوانێت، ڕێگە لە سەرهەڵدان و ڕوودانی کار و کردەوەی بەربەری و درندەیەتی بگرێت. گەر وانەبێت چ مانایەکی هەیە نەتەوە زۆر شارستانی و پێشکەوتووەکانی جیهان، وەک نەتەوەکانی فرەنسا و ئەڵمانیا و ئینگلتەرا، لە دوو جەنگی جیهانیی خوێناوییەوە بگلێن کە لە مێژوودا بێوێنەیە. ئەم شێتی و دێوانەییە چییە باڵی بەسەر ئەم شارستانییەتەدا کێشا و وای لێ کرد بەدەستی خۆی خۆی وێران بکات؟ ئاخۆ ئەڵمانیا یەکێک نەبوو لە نەتەوە هەرە شارستانییەتەکانی دنیا، کاتێک چارەنووسی خۆی دایە دەست پیاوێکی نەخۆشی وەک "ئەدۆڵف هیتلەر"؟ ئەمە چۆن ڕووی دا؟ وەک ئاشکرایە، نازیزم لە هەمان ئەو وڵاتەدا تەشەنەی سەند کە ڕابەرانی ئەقڵانیەتی وەک: "کانت و هیگڵ" و کەسانی تری وەک ئەوانی بەرهەم هێنا. فاشیزم سەروەختێک لە ئەورووپادا تەشەنەی سەند کە پێشتر ئەقڵانیەت و ڕۆشنگەری باڵادەست بوون، لەم ناکۆکییە گەورەشەوە شانۆی ئەپسۆرد و هەروەها ڕۆمانی نوێش لەسەر دەستی "ئالان ڕوب گرێ" و "میشێل بوتۆر" و "ناتالی سارۆت" هاتنە ئارا. تێکڕای ئەدەبی مۆدێرن، ئەو ئەدەبەی لێوانلێوە بە نیگەرانی و نائومێدی، بەرهەمی ئەو ڕووداوە مێژووییانەیە کە ئەورووپا لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا بەخۆیەوە بینی.

هەر لە درێژەی باسەکەیدا نووسەری ئەم کتێبە دەڵێت: "ڕاستە نیگەرانی وجوودی وەکی دیاردەیەک کۆنە و دەتوانین بیگەڕێنینەوە بۆ کێرکیگارد لە سەدەی نۆزدە، هەروەها بیگەڕێنینەوە بۆ کافکا کە ساموئیل بیکێت زۆر لەژێر کاریگەری ئەودا بوو، بەڵام نەگەیشتبووە ئاستی پووچگەرایی و نامەعقولیەتێکی پڕاوپڕ، وەکی ئەوەی لە دوایدا لەسەر دەستی یۆنسکۆ و ئەدامۆف و خودی بیکێت خۆشی ڕووی دا". ئەوەی تۆقێنەرە لەم جۆرە ئەدەبەدا ئەوەیە کە هەموو دەرگە و پەنجەرەیەکت بە ڕووی دادەخا و هیچ دەرفەتێکت بۆ دەربازبوون بۆ ناهێڵێتەوە! واتە ئەم جۆرە ئەدەبە گوزارشتە لە نائومێدییەک کە لە هەموو لایەکەوە تەوقی مرۆڤ دەدات، ڕەنگە لەو ساتەوەختە مێژووییەدا ئەم شتە پاساوی خۆی هەبووبێت، بەڵام لە ئێستادا ئەو پاساوانە هیچ ڕەوایەتییەکیان نەماوە، دوای ئەوەی مرۆڤی ئەورووپایی سەرپێی خۆی کەوتەوە و ئومێدی بە ژیان پەیدا کردەوە، سەرباری هەموو ئەو شتانەی ڕوویان دا. بەمجۆرە ئەورووپا توانی نائومێدیی "بیکێت" و جیهانە تاریک و تۆقێنەرەکەی تێپەڕێنێت. وەکی ئاشکرایە "بیکێت" لەو شانۆگەرییە بەناوبانگەیدا دەڵێت: "هەموومان بەشێتی لەدایک دەبین و هەندێک تا دەمردن هەر لەسەر ئەو حاڵە دەمێننەوە"، ئەمەش وەک ئاماژەکردنێک بۆ خۆی و هەندێ لە بلیمەتەکانی تر، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا "بیکێت" دەتوانێت هەندێک جار ئیجابیش بێت، بۆ نموونە لە یەکێک لە ڕۆمانەکانیدا دەڵێت: "مادامەکی ژیان هەیە، دەبێت ئومێد و هیواش هەبێت!"، هاوکات دەشیوت: "تۆ دەژیت و و زیندەگی دەتبات، بەڵام دواجار هەر مەرگ دێت". مەرگ چاوی لەسەرمانە و لە بۆسەدایە بۆمان، دواجار هەرچییەکمان لەم ژیانەدا بنیاتناوە با دەیبات و کۆتاییی دێت. کەواتە دوا قسە هەر بۆ نامەعقول و پووچگەراییە و هیچی تر.

* Lawrence graver: Beckett,Cambridge university press, 2004.p.128.

کوبا....
سەفەر و سیاسەت و هونەر

دانا ڕەئووف

فیدل کاسترۆی سەرۆکی وڵاتی کوبا نەخۆشە، پیاوێکی ڕیش درێژی بێهێزە و تەمەنی لە هەشتا ساڵ تێپەڕیوە، زیاتر لە پەنجا ساڵیشە بەدەستێکی ئاسنین، وەک دیکتاتۆرێکی تووندڕۆ حوکمی کوبا دەکات. هەرچەندە کاسترۆ نەخۆش و بێهێزە، بەڵام کوبا لەژێر زەبری سیستەمێکی تاکڕەوانەی ئەم سیاسەتوانە دیکتاتۆرەدا، بەبێ هیچ گۆڕانکارییەک ماوەتەوە و وەک بەرەنجامێکی ئەو ڕێژیمە و لەلایەن زۆربەی وڵاتانی جیهانەوە سەرکۆنە کراوە، ئەوە بۆ چەندین ساڵە لەژێر ئابلۆوقەیەکی ئابووری و دیپلۆماسیدایە.

هەموو جیهان و بەهۆی نەخۆشیی کاسترۆوە چاوێان بڕیوەتە ئەم دوورگە سەوزە، ئەم وڵاتە گەرمە و ئەم سیستەمە شۆڕشگێڕە دیکتاتۆرە. پەنجا ساڵە لەم وڵاتەدا هەمان یاسا و پەیڕەو و

پرۆگرامی سەربازی، سەرەتای شۆڕشەکەی فیدل کاسترۆ، وەک خۆی و بەبێ هیچ گۆڕانکارییەک، پشت لە جیهان و دوور لە گۆڕانکاریيە گلۆبالیزمەکان پیادە دەکرێت.

بۆ ماوەی ساڵێکە کاسترۆی ڕابەر و سەرکردە نەخۆشە و کوباش لە بەردەم دووڕێیانێکی ئاڵۆزدا چەقی بەستووە: شۆڕش هەروەک کاسترۆ پیر بووە و هەموو جیهانیش پاڵەپەستۆیان خستووەتە سەر ئەم ولاتە. میدیای جیهانی بە وردی و لە نزیکەوە هەواڵەکانی کوبا و باری تەندروستیی فیدڵ کاسترۆ بڵاو دەکەنەوە، تا ئێستا چەند نەشتەرگەرییەکی بۆ کراوە و لەژێر چاودێرییەکی بەردەوام و وردی پزیشکە تایبەتییەکانیدایە. لە ماوەی ئەم یەک دوو ساڵەی تەمەنیدا، تەنیا یەک دوو جار و زۆر بەکورتی لە کەناڵەکانی میدیا و ڕووپەڕی ڕۆژنامەکانی ئەم ولاتەدا دەرکەوتووە و بۆ یەکەم جار و دوای پەنجا ساڵ، حوکم و دەسەڵاتی ولاتەکەی، بەشێوەیەکی کاتی داوەتە دەست وەزیری بەرگری (راوێل کاسترۆ)ی برا بچووکی[1].

گەر کاسترۆ ئەم ساڵ یان لە ماوەی چەند ساڵی داهاتوودا بمرێت، کوبا چی بەسەر دێت؟ کۆمەڵێ پرسیار لە ڕاپەوەکانی دەسەڵاتدارانی ولاتە گەورەکاندا تاوتوێ دەکرێت. کێ دوای کاسترۆ دەسەڵات دەگرێتە دەست، هەڵوێستی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا چی دەبێت و کوبا تا چەند دەتوانێت پارێزگاریی یاسا و ڕێژیمە کۆنەکەی خۆی بکات.

لەبەر ئەم هۆکارانە و زۆر هۆکاری ترییش، بۆ نموونە باری هونەر و ئاستی شانۆ و ئازادیی ڕادەربڕین، بڕیارم دا سەردانێکی ئەم ولاتە بکەم، تا لە نزیکەوە بەر لە گۆڕانکارییە بنەڕەتی و چاوەڕوانکراوەکان، یەکێک لە دوا سەربازگە سۆسیالیستییەکان ببینم[2].

هاڤانا و وێستگەی یەکەم

ئێوارەیەکی درەنگ گەیشتینە فڕۆکەخانەی نێودەوڵەتیی هاڤانا و کە هاتینە دەرەوە، تاریکی ئاسمانی شاری گرتبووەوە و کزەبایەکی گەرم لە پەنجەرەکانی ئەو تەکسییەی کە گەیاندینییە میوانخانەکەمان، ختوکەی دەموچاوی دەداین. هەر دوای کردنەوەی جانتا و دانانی کەلوپەلەکانمان هاتینە دەرەوە و بەڕێککەوت لە شەقام و کۆڵانەکانی بەشە کۆنەکەی شاری هاڤانادا گیرساینەوە. دوای تەماشاکردنێکی خێرای شەقام و گۆڕەپان و کۆڵانەکانی دەوروبەرمان چووینە قاوەخانەیەک، پشوویەکی کورتمان دا، قاوەیەکمان خواردەوە و هاتینە دەرەوە، بەهۆی ئافرەتێکی ڕێبوارەوە چووینە باڕەکەی هێمنگوای[3].

نووسەری گەورەی ئەمەریکایی (ئێرنست هێمنگوای) بۆ ماوەیەکی درێژ لە شاری هاڤانا ژیاوە و کاریگەرییەکی قوڵ و بەرفراوانی بەسەر ئەم شارەدا بەجێ هێشتووە[4]. ئەم نووسەرە ڕۆمانە گەورە و بەناوبانگەکانی لەم ولاتە نووسیون، کە لە ساڵی ١٩٥٤دا خەڵاتی نۆبڵ وەردەگرێت، لە هاڤاناوە خەڵاتەکەی پێشکێش بە کوبا دەکات و دەڵێت: "ئەم خەڵاتە خەڵاتی کوبایە، چونکە بەرهەمەکانم لە کوبا و لەگەڵ خەڵکی کوبی و بەتایبەتی ناوچەی کویومەردا نووسیون، منیش خۆم

بەخەڵکی ئەم ناوچەیە دەزانم."

جگە لە ئێرنست هێمنگوای. چی گیڤارا و فیدل کاسترۆ پێناس و جێگەی شانازی و نموونەی باڵا و بەها گەورەکانی خەڵکی هەژاری ئەم وڵاتەن. بەڵام لە سەروو هەموو ئەم ناوانەوە، مۆسیقا و سەما و گۆرانی، ڕیتمی یەکە بەیەکەی تاکەکانی ئەم کۆمەڵگەیەیە. هیچ کەسێک، هەژار یان دەوڵەمەند، خاوەن دەسەڵات یان کەسێکی ئاسایی، خاوەن بڕوانامەی بەرز یان سۆزانی و بێلایەنەکان، بەبێ مۆسیقا و ئاوازی ڕیتم و گۆرانی ناژین. ڕیتم و گۆرانی بە شادەمارەکانی خوێن و جومگەکانی جەستە و گوزارشتەکانی دەموچاویانەوە دیارەن.

هەولێر

میوانداریی هێمنگوای

لە گۆڕەپانەکانی ناوچەی هاڤانای کۆن و شەقام و کۆڵانەکانی دەوروبەریدا، کەرنەڤاڵێکی سەما، شانۆی پانتۆمایم و ئاوازی مۆسیقا پێکدا چوون، ئارەقەی ناوچەوان، تیشکی خۆر، جموجوولێکی گەورەی خەڵکی و هاتوهاواری فرۆشیارە گەڕۆکەکان بووبوونە بەشێکی زیندووی کەرنەڤاڵەکە.

دوای وچانێکی کورت لەگەڵ لیزای هاودەمم بە شەقامە سەرەکییەکەدا هاتینە خوارەوە و بەرەو سەنتەری هاڤانا و شانۆ دێرینەکەی گرەن. لێرەوە بە ئۆتۆمۆبێلێکی کرێ بەرەو خانووەکەی ئێرنیست هێمنگوای کەوتینە ڕێ.

سەعات و نیوێک بە ڕێگەیەکی قەرەباڵغ و ناخۆشدا بەڕێ کەوتین، پلەی گەرما بەرز بووبووەوە و خەڵکی لەمبەر و ئەوبەری شەقامەکەوە وەستا بوون و گەرەکیان بوو، بەشێوەیەک لە شێوەکان لەگەڵمان سوار بن. کە گەیشتینە ناوچەی سان فرانسیسکۆ دێ پاوڵا San Francisco de Paula کە دەکەوێتە دەرەوەی شاری هاڤانا و ناوچەی خانووبەرە گەورە و قەشەنگەکەی هێمنگوای، چووینە قاوەخانەیەک و لە نەخشە و پلانەکانی سەردانەکەمان ورد بووینەوە. دوای ئەوە بلیتەکانمان کڕی و

بە پێ بەهەورازێکدا سەرکەوتین، چەند لە خانووبەرەکە نزیک دەبووینەوە هێندەش ناوچەکە پاکوخاوێنتر دەبوو، باخچە و دار و درەختێکی گەورە و زۆر چواردەوری خانووبەرەکەی گرتووەتەوە و سێبەر و هەوایەکی فێنک و خۆش لە گەرما بەهێزەکەی ئەو دوا نیوەڕۆیە دەیپاراستین. خانووبەرەکەی هێمنگوای بە Finca La Vigia ناوزەد کراوە و تاکە مولکێکیشە کە ئەم نووسەرە لە دەرەوەی سنوورەکانی ولاتی ئەمەریکاوە هەیبووە.

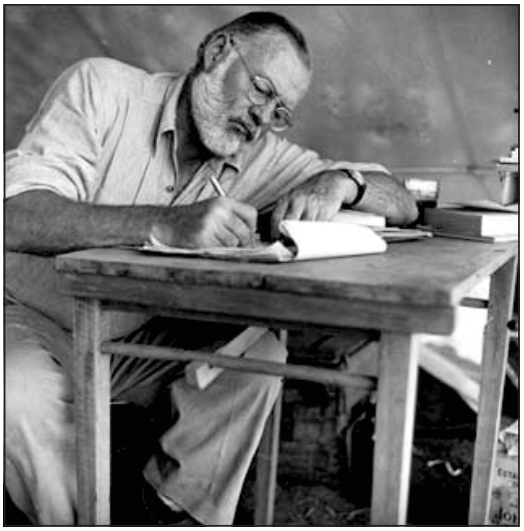

قەڵەمە تیژکراوەکانی لەگەڵ چاویلکەکەی لەسەر مێزەکەی دانراوە، عەرەبانەیەکی بچووکی گوێزانەوەی مەی خواردنەوە بەتەنیشت کورسییەکانی ژووری میوانەکەیەوە، ویسکی، جن، براندی، کامپاری، تۆنیک، سۆدە و شەرابی سوور لەو ڕۆژەوەی کە هێمنگوای مااڵەکەی بەجێ هێشتووە، وەک خۆی ماوەتەوە. ڕۆژنامەکانی ئەو ڕۆژەی کە بۆ دواجار لە ماڵەوە بووە، تا ئێستا بە کراوەیی لەسەر مێزەکانە٦.

تێکڕای ژوورەکان هێمنگوایەکی ڕاوچیمان پێ دەناسێنن، لەسەر دەرگەکان، لە ژووری دانیشتن و میواندارى، شاخ و کەللەسەری ئاژەڵی گەورە، کێوی و جۆرەوجۆر هەڵواسراون، زۆربەی ئەو ئاژەڵانە هێمنگوای لە دارستان و جەنگەڵەکانی ولاتانی ئەفریقیادا ڕاوی کردوون. یەکێک لە کتێبخانە گەورەکانی ژووری دانیشتنەکەی، تایبەتە بە بەرهەمەکانی خۆی، بە ئینگلیزی و بە هەموو زمانە وەرگێڕدراوەکانی تر. کتێبەکانی ئێرنیست هێمنگوای وەرگێڕدراونەتە سەر فرەنسی، ئەڵمانی، ئیسپانی، سوێدی، عەرەبی، گرێکی و .... هتد.

لەلای چەپی پشت دەرگەی ژووری نووستنەکەیەوە، ئامێری چاپ و نووسینەکەی لەسەر مێزێکی بەرز بەرچاو دەکەوێت، هێمنگوای لە کاتی نووسیندا بەپێوە بەرهەمەکانی نووسیون، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە هێمنگوای لە کارەساتێکی تێکشکان و کەوتنە خوارەوەی فڕۆکەیەکدا، پشتی زۆر بەسەختی دەشکێت و هەرگیز بە تەواوەتیش چاک نابێتەوە. بەدەمەستییەکی بەردەوام وا لەم نووسەرە دەکات کە چیی تر توانای نووسینی نەمێنێ، بەم هۆیەشەوە هێمنگوای دووچاری نەخۆشییەکی خەمۆکیی قوواڵ و دەروونیی گران دەبێت و لە بەرەنجامدا بە کوشتنی خۆی بەکۆتا دێت.

کوبایییەکان خانووبەرەکەیان بە شێوەیەکی زیندوو پاراستووە، دەستکاریی نەخشەی ژوورەکان، کەلوپەل و ئەتمۆسفێری گشتیی ماڵەکەیان نەکردووە، لەبەر ئەوە زیاتر هەستێکی ماڵ و ژیان بە تەماشاکەران دەبەخشێ، نەک مۆزەخانە.

لەو سەرەوە بە پاسێکی زۆر گەورە و درێژ، کە لە کوبا خۆیان دروستی دەکەن، بەرەو ناو شاری هاڤانا گەڕاینەوە. رۆژەکەمان تەرخان کردبوو بۆ میوانداری و بەسەرکردنەوەی نووسەری گەورەی ئەمەریکایی ئێرنیست هێمنگوای، کە گەیشتینەوە شاریش، بە ماتۆڕی کرێ گەڕاینەوە بۆ بەشە کۆنەکەی هاڤانا و میوانخانەی ئەمبۆس مۆندۆس.

سەرەتا لە بارەکە و شوێنی دانیشتنەکەی هێمنگوای، دوای ئەوە سەرکەوتینە سەرەوە بۆ نهۆمی پێنجەم و ژووری ژمارە پێنجسەد و یازدە. بەڕێوەبەرایەتیی ئەم میوانخانەیە ژوورەکەی هێمنگوایان بەچەشنی خانووەکەی، کردووەتە مۆزەخانە.

ئامێری نووسینەکەی، کەرەستەکانی ماسی گرتنەکەی، ڕۆژنامە و هەندێ لە کتێبەکانی لە ژوورەکەدا پارێزراوە. پەنجەرەی ژوورەکە بەسەر دەریایەکی گەورەی شینی ئاسمانیدا دەڕوانێ، لەلای ڕاستییەوە بازارە قەرەباڵغەکەی هاڤانا و لەلای چەپیشەوە کۆشکی کلێسا دێرینەکەی بەرز بووەتەوە.

هێمنگوای مێژووی کوبا و نەژادی دانیشتوانە دێرینەکانی ئەم وڵاتە جێگەی سەرنج و ڕامانی بووە و بە وردی لەو مێژووەی کۆڵیوەتەوە و هەستێکی گەرم و لایەنگیرییەکی بەهێزی بۆ خەڵکی ئەم وڵاتە هەبووە[٧].

هونەر وشانۆ لە کوبا

لە دوای شۆڕشەکەی فیدل کاسترۆوە زۆربەی نووسەر و هونەرمەند و ڕۆژنامەنووس و کەسایەتییە کولتووری و بیرمەند و ڕۆشنبیرەکانی ئەم وڵاتە، پاڵێشتێکی سەد لە سەدی کاسترۆ و شۆڕشەکەی دەکەن و کوباش دەکەنە ناوەندێکی گرینگی ڕۆشنبیری و کولتووری لە هەموو ناوچەکەدا. بەڵام دواجار کاسترۆ هێدی هێدی هونەر و کولتووری وڵاتەکەی بەڕێچکەیەکی تردا دەبات و کوباش دەکاتە سەربازگەیەکی نادیموکراسی و هەوڵی سەرکوتکردنی وشەی ئازاد و نووسەر و هونەرمەندەکانیش دەدات و هەموو شتێک دەخاتە ژێر سانسۆر و ڕکێفی خۆیەوە، ئەو کەسەشی وەک فیدل کاسترۆ بیر نەکاتەوە، لە بەندیخانەکان توند دەکرێت[٨].

بەڵام لەگەڵ هەموو چاودێری و قەدەغەکردنی بێ مۆڵەت و سانسۆر و بەربەستەکانی تردا، کوبا بە پێچەوانەی تێکڕای وڵاتە کۆمۆنیستەکانی تروە، سەنتەرێکی گەورەی کولتوورییە بەهەموو شێوە و شێوازەکانیەوە. هەموو هەرێمێک، ناوچە و گەڕەکێک، چەندە بچووکیش بێت، ناوەندی کولتووری و ڕۆشنبیریی خۆی هەیە، ئەم ناوەندانە نمایشی مۆسیقی، سەما، کۆنسێرتی مۆسیقای میللی و کلاسیکی، شانۆنامەی کۆمیدی، میللی و کلاسیکی پێشکێش دەکەن. ئەم چالاکییانە هەمیشە کراوەن و بەخۆڕایی بۆ بینەران پێشکێش دەکرێن، ئاستی ئەم نمایشانە زۆر بەرزن و کوباییەکان زیرەکانە هەموو شتێک دەکەنە هونەرێکی باش.

لە شانۆیەک سەمای فلامینکۆ، لەوی تریان بالێت یان مۆسیقای کلاسیکی، شەکسپیر یان

لۆرکا پێشکێش دەکرێت، ڕۆمانەکانی مارکیس بەشێوەیەکی بەربڵاو لەسەر شانۆکان و بە فۆرم و شێوازی جۆرەوجۆر نمایش دەکرێن. مارکیس یەکێکە لەو نووسەرە جیهانییانەی کە پێگە و بەهایەکی زۆر گرینگی هەیە. بێگومان دەوڵەت و خودی کاسترۆ خۆی بەهەموو توانایەکییانەوە لەپشت بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانی مارکیسدایە، مارکیس هاوڕێی کاسترۆیە و یەکێکە لەو نووسەرە دەگمەنانەی کە بە ڕاشکاوی بەرگری لە کوبا، شۆڕشەکەی، سیستێمی ولاتەکەی و خودی فیدل کاسترۆ دەکات.

شانۆی نەتەوایەتیی کوبا

شانۆی نەتەوایەتیی کوبا Teatro Nacional de Cuba یەکێکە لە دەزگا هەرە کولتوورییە گرینگ و گەورەکانی کوبا و دەکەوێتە بەرامبەر گۆڕەپانی شۆڕش و ئاهەنگە نەتەوایەتییەکان. ئەم شانۆیە لە ساڵی ١٩٥٩دا کراوەتەوە و چەندین هۆڵی شانۆ و ستۆدیۆی تۆمارکردن و هۆڵی بچووکی ئەزموونگەری لەخۆ دەگرێت. لەناو ئەو خانووە گەورەیەدا، دوو هۆڵی سەرەکیی تایبەتمەندیی خۆی هەیە و هەموو پێداویستییە هونەرییەکانیشی بۆ دابین کراوە: یەکەمیان ئەڤێلاندا Avelland یە و دوو هەزار و پێنجسەد کەس دەگرێت، دووەمیشیان کۆڤاروبیا Covarrubiaیە و هەشتسەد کەس لەخۆ دەگرێت. لەم شانۆیەدا جگە لە نمایشەکانی خۆیان، سیمینار، کۆرسی هونەری، فیستیڤاڵی شانۆیی، باڵێت، کۆنسێرتی گیتار و مۆسیقای جاز پێشکێش دەکرێت. هەروەها گرووپە میوانەکانی دەرەوەی کوبا، لەم شانۆیەدا نمایشەکانیان پێشکێش دەکرێت[٩]. جگە لە شانۆی نەتەوایەتی چەندین گرووپ و شانۆی گەورە، بچووک، ئەقڵیدی، ئەزموونگەری، سیاسی، کۆمیدی، شانۆی بووکەڵە، شانۆی منداڵان، نەوجەوان و گەنجان، ئۆپەرێت و سەمائامێز .... هتد لە هەموو

شار و شارۆکەکانی کوبادا بڵاو بوونەتەوە و هەمیشە ڕێپورتوار و پرۆگرامی خۆیان هەیە[10].

هاملێتێکی شۆڕشگێڕ

کە گەیشتینە هاڤانا، ماوەیەک بوو شانۆنامەی هاملێت لە شانۆی نەتەوایەتی پێشکێش دەکرا، دەستبەجێ هەوڵی بەدەستهێنانی بلیتی شانۆنامەکەمان دا، بە ماتۆڕی کرێ خۆیان گەیاندە گۆڕەپانی شۆڕش و شانۆی نەتەوایەتی.

زۆر بەتامەزرۆییەوە چاوەڕوانی بینینی هاملێت بووم، بەهەرچوار لای خۆمدا دەمڕوانی و سەیری کون و کەلەبەری هۆڵی شانۆکە و خودی خانووبەرەی شانۆی نەتەوایەتیم دەکرد.

شانۆی نەتەوایەتی سمبولێکی گرینگی دەوڵەت، شۆڕش و بزووتنەوەی شانۆی کوبییە، هەروەها دەروازەیەکیشە بۆ دەرەوە و گرووپ و شانۆ میوانەکان دێنە ئەم کۆشکە و شانۆکارانی کوبا بە شانازییەوە دەڕوانن شانۆ نەتەوەییەکەیان.

هۆڵەکە جمەی دەهات و بینەرێکی زۆر ئامادە بوون، خەڵکی ئاساییی هاڤانا، دەسەڵاتداران و ژمارەیەکی زۆر گەشتیار کە لە هەموو وڵاتانی جیهانەوە بۆ بینینی هاملێت هاتبوونە شانۆی نەتەوایەتی.

لەگەڵ دەسپێکی نمایشەکە، تیشکێکی بەهێز لە ناوەڕاستی شانۆکە دەدرێت، هاملێت بە جلوبەرگی سەربازییەوە دەردەکەوێت، زیاتر لە گەنجایەتیی چێ گیڤارا دەچێت، نەفەسێکی قووڵی لە سیگارەکەی دا و بەتێڕامان و تووڕەییەوە دەڕوانێتە بینەران، سیگارەکەی فڕێ دا و بە پێ دەیکوژێنێتەوە و دەچێتە دەرەوە. هاملێت کەسایەتییەکی شۆڕشگێڕە، هاملێتێکی سۆسیالیست و دژ بە دەسەڵاتی ئیمپریالیزم (ئەمەریکا)، گلوبالیزم و بازاڕی ئازاد تێ دەکۆشێ. کۆشکەکەی پادشا، پادشا و دەستوپێوەندەکەی زۆر بە ئاشکرا بەرجەستەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکایان دەکرد، نەک دانیمارک. هاوڕێکانی هاملێت بە ئاڵای سوورەوە دوای ڕابەرە شۆڕشگێڕە هەڵەشە و تووڕەکەیان دەکەون و سروودی شۆڕشگێڕانەی نێونەتەوەیی و مارشی کوبا دەڵێنەوە.

هەرچەندە ئەکتەرەکان زۆر لێهاتوون و نەخشەی ڕیژی و سینۆگرافیا، بەشێوەیەکی ئێستێتیکی و بەرز نەخشێنرابوون، بەڵام زۆر زوو بێزار بووم و شانۆنامەکەم وەک قەوانێکی سواو و کۆنی سەردەمی ڕێژیمی بەعس دەهاتە پێش چاو. دانمان بەخۆماندا گرت و تا کۆتاییی نمایشەکە دانیشتین، هاملێت کوژرا و هۆراشێۆ ئاڵا و پەیامی شۆڕشەکەی گەیاندە کۆمەڵانی خەڵک و ئازادیخوازانی جیهان!.

بێگومان خوێندنەوەی هاملێت و بەم شێوەیە دەگەڕێتەوە بۆ دەسەڵات و قووڵیی شانۆنامەکە و توانای شەکسپیر. هەموو کەسێک، هەموو گەلێک، هەموو پرس و هەموو شیکردنەوەیەکی سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی، فەلسەفی ..... هتد دەتوانێ خۆی لە ڕووداوەکانی هاملێت و بابەتی چیرۆک و بەسەرهاتەکەیدا بدۆزێتەوە.

شانۆی گرەن

بەر لەوەی هاڤانا بەجێ بێڵێن و بەرەو شاری ترینیداد بکەوینە ڕێ، بڕیارمان دا نمایشێکی باڵێت لەسەر شانۆی گرەن Gran Teatro de La Habana ببینین. ئەم شانۆیە یەکێکە لە گرینگترین خانووبەرە دێرینەکان و کۆشکێکی ڕازاوەی هونەری. شانۆکەش زیاتر تایبەتە بە نمایشی باڵێت و ئۆپێرا و دادەنرێت بە یەکێک لە گەورەترین هۆڵەکانی شانۆ لە جیهاندا و دەکەوێتە ناوەڕاستی شاری هاڤاناوە.

ئەم شانۆیە ئەندازیارێکی خانووبەرەی بەلجیکی نەخشەکانی کێشاوە و لە ساڵی ١٩١٥دا بە ئۆپێرا بەناوبانگەکەی ڤێردی (ئایدە) کراوەتەوە. ئیسپانییەکان ئەم شانۆیەیان بۆ دەسەڵاتی خۆیان دروست کردووە و پڕۆژە و بەرهەمی هونەری ئیسپانی و کۆبوونەوە تایبەتییەکانی خۆیانیان تیا گێڕاوە، گەورەیی شانۆکە و ڕازاوەیی خانووبەرەکەش، گوزارشتێکی ڕاستەوخۆی دەسەڵات و حوکمی ئیسپانییەکان بووە لەم وڵاتەدا[١١].

شانۆی گرەن ئێستا مەڵبەندی باڵێتی نەتەوایەتیی کوبایە و هەروەها بارەگە و شانۆی تایبەتی کۆریۆگرافی گەورەی کوبی خاتوو ئەلیسیا ئەلۆنسۆیە .Alicia Alonso[١٢].

بەر لە دەستپێکردنی نمایشەکان، بە چەشنی عێراقی سەدام، بەڕپرس و هاوڕێ کۆمۆنیستەکان چەند وتارێکیان خوێندەوە، لە وتارەکانیاندا دووپاتی ڕۆڵی شۆڕش و فیدل کاسترۆی سەرکردەیان کردەوە و تەقەلاکانی ئیمپریالیزمی جیهانیشیان بۆ تێکشکانی ئیرادەی خەڵکی کوبا ڕیسوا کرد.

خاتوو ئەلیسا ئەلۆنسۆیە لە ڕیزی یەکەمی بانیژەی شانۆکە دانیشتووە، کە هاتە ژوورەوە، وەک کەسایەتییەکی گەورە لەلایەن بینەرانەوە پێشوازیی لێ کرا و بە چەپڵەڕێزان بەدوایەوە بوون تا لە جێگەکەی خۆی دانیشت.

نمایشەکە خوێندنەوەیەکی سۆسیالیستانە بوو بۆ تراجیدیای (ئۆتیللۆ)ی شەکسپیر و بەشی کۆتاییی شانۆنامەکەیان بە تەواوەتی لابردبوو. لە بریی ئەوەی باڵێتەکە بە کوشتنی دێزدەمۆنە، ئۆتیللۆ و یاگۆ بەکۆتا بێت، بە ئیرەیی و گومانەکانی ئۆتیللۆ و گەمە پڕ لە قینەکەی یاگۆ بەکۆتا دێت. هەرسێ کارەکتەرەکە وەک سینەیەکی دژ و جیاواز ڕووبەڕووی یەکتر دەبنەوە.

بێگومان بە پێچەوانەی شانۆنامەکەی هاملێتی شانۆی نەتەوایەتییەوە، ئەم نمایشە زیاتر زمانی جەستە و ئێستاتیکای جوواڵەی جەستە و سەما ڕۆڵی خۆی دەگێڕا. سەمازانەکان وەک هەر سەمازانێکی مۆدێرنی ئەورووپایی سەمایان دەکرد و لەسەر ئاستێکی بەرز جەستەیان بەکار دەهێنا و ئاوێزانی مۆسیقا کلاسیکییەکەیان دەکرد[١٣].

ترینیدا

کازیوەی بەرەبەیانی دووی ئاپریل بە پێپلیکانە زۆر باریک و پێچاوپێچەکانی ئەو خانووە دوو نهۆمییەی کە گرتبوومان، بەخۆمان و کەلوپەل و جانتا قورسەکانمانەوە هاتینە خوارەوە. کە دەرگەکەمان لەدوای خۆمانەوە داخست، هێشتا هەتاو نەکەوتبوو، گلۆپە زەردەکانی سەر شەقامەکان زۆر بە کزی دەسووتان و لە چەند پشیلەیەکی برسی و لاواز زیاتر هیچ بوونەوەرێکی تر بەدەرەوە نەبوو. چەند هەنگاوێک بەرێ کەوتین تا چووینە سەر شەقامە سەرەکییەکە و لەوێوە چووین بۆ تەرمینالْ و بەرەو شاری ترینیدا کەوتینە رێ. دوا نیوەرۆیەکی درەنگ گەیشتین، تیشکی خۆر دابەزیبووە سەر زەوی و هالاوی گەرمی و بۆنی جەستەی مرۆڤ تێکەلاو بووبوون.

شارەکە زۆر خنجیلە و جوانە و لە ساڵی ١٥١٤دا بنیات نراوە، ئەم شارە پێگە و بەهای تایبەتمەندیی مێژوویی خۆی هەیە و لە ساڵی ١٩٨٨دا ئۆرگانی یۆنسکۆی نەتەوە یەکگرتووەکان خستوویەتیە لیستی ئاسەوارە جیهانییە دێرینەکانەوە. شەقامەکان بەردڕێژن و بەرزی و نزمییەکی زۆریان تێدایە و سیما دێرینەکەی خۆی بەجۆرێک پاراستووە، هەروەک ئەوەی زەمەن لە سەردەمی کۆلۆنیالیزمەوە وەستابێت[١٤].

یەکێک لە شێوازە جوانەکانی ئەم شارە ئەوەیە کە دیواری گەڕەک، ماڵ و بازاڕەکانیان بە ڕەنگی زەق و جۆرەوجۆر ڕازاوەتەوە و هەستێکی خۆشی و ئەتموسفێرێکی ئاهەنگئامێز بە گەشتوگوزارەکان دەبەخشێ.

لەم شارەدا چەندین مۆزەخانەی دانسقە هەن، بۆ نموونە مۆزەخانەی مێژوویی، مۆزەخانەی ڕۆمانتیکی، مۆزەخانەی کولتووری، مۆزەخانەی ئیشی دەست و تەنانەت مۆزەخانەیەکی شەپقە و کارگەیەکی دروستکردنی هەموو جۆرە شەپقە کوبییەکانیشی تێدایە.

سانتا کلارا یان شاری پێشمەرگە پالەوان و ئازاکە

دوای دوو ڕۆژ لە ترینیداوە ڕۆیشتین بۆ سانتا کلارا، ئەم شارە بە شاری چێ گیڤارا ئاماژەی بۆ دەکرێت و دانیشتوانەکەی، شارەکەی خۆیان بە (شاری پێشمەرگە پالەوان و ئازاکە) ناوزەد کردووە و چێ گیڤاراشیان کردووەتە کوڕی خۆیان. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ڕووداوێکی مێژوویی و چارەنووسسازانەی گرینگ، لە مانگی دیسەمبەری ساڵی ١٩٥٨دا، دوا شەڕە پارتیزانییەکانی چێ گیڤارا لەم شارەدا کۆتا بە ڕێژیمی دیکتاتۆری بەتیستا دەهێنێ و سەرکەوتنی یەکجارەکی بۆ شۆڕشەکەی فیدل کاسترۆ بەدەست دەهێنێ. کە لە ساڵی ١٩٩٧یشدا ئێسک و پرووسکی گیڤارا و هاوڕێکانی لە یەکێک لە گۆڕستانە بەکۆمەڵ و نهێنییەکانی ناوچە شاخاوی و دوورەدەستەکانی بۆلیڤیادا دەدۆزنەوە، بەڕێوڕەسمێکی فەرمیی بەرز و بە ئامادەیی فیدل کاسترۆ و راوێڵی برای لە شاری سانتا کلارادا، سەرلەنوێ بە خاکیان دەسپێڕنەوە.

دوا ئارامگەی چێ گیڤارا مێنۆمێنتێکی گەورەیە و سالانە هەزاران کەس لە هەموو جیهانەوە سەردانی دەکەن، گۆڕەپانی مێنۆمێنتەکە پەیکەرێکی ئێجگار گەورەی چێ گیڤارای تیا بەرز بووەتەوە، نهۆمی خوارەوە بە دەستە ڕاستدا مۆزەخانەیەکی بچووکە و هەموو کەلوپەلە تایبەتمەندەکانی چێ گیڤارای لێ پارێزراوە، لە هەمان کاتدا پێشانگەیەکی فۆتۆگرافیی ژیانی چێ گیڤارا، لە منداڵییەوە تا دوا ڕۆژەکانی تەمەنی بەرجەستە دەکات. لە ڕاڕەوێکی باریک و دەرگەیەکی گەورەوە لە مۆزەخانەکەوە دەچیتە دوا ئارامگەکەی چێ گیڤارا، ژوورێکی ساکار، ئەتمۆسفێرێکی ڕیتوالئاسا، بەردەوامییەکی زیندوو بە کەسایەتیی چێ دەبەخشێت. گۆڕەکەی لە دیوارێکدایە و تیشکێکی ڕووناکی، بە کزی لەسەر وێنەکەیەتی و مەشخەڵی ئاگرێکیش بە بەردەوامی لە ناوەڕاستی ژوورەکەدا دەسووتێ، بێدەنگییەکی ڕەها، ڕێزێکی گەورە و سمبولێکی تاهەتاییی شۆڕش پانتاییەکانی شوێنەکە داگیر دەکات[١٥].

شۆڕشی ئافرەتە سپیپۆشەکان

لە گەڕانەوەماندا چەند ڕۆژێکی تر لە هاڤانا ماینەوە، شانۆی کارل مارکس، فیستیڤاڵی نێونەتەوەییی سەما و مۆزەخانەی شۆڕش چەند وێستگەیەکی گرینگی دواڕۆژ و ساتەکانمان بوو لە کوبا[١٦].

من و لیزای هاوڕێم بەر لە گەشتەکەمان و لە سوێد چیرۆکی ئافرەتە سپیپۆشەکانمان بیستبوو، هەندێ ڕیپۆرتاجیشیان لەسەر بڵاو کرابوونەوە، لەبەر ئەوە بەلایەوە گرینگ بوو کە ئەم ئافرەتانە ببینین و قسەیان لەگەڵ بکەین.

نزیکەی پەنجا تا شەست ئافرەتێک هەموو ڕۆژانێکی یەکشەم بە جلوبەرگی سپییەوە ڕێپێوان و خۆپێشاندانێکی هێمنانە دەکەن بۆ ئازادبوونی ئەو حەفتا و پێنج پیاوەی کە بەر لە چوار ساڵ گیراون و لەسەر داواکردنی ئازادیی بیروڕا بە بیست ساڵ زیندانی حوکم دراون. ئەو بەندکراوانە ڕۆژنامەنووس، نووسەر، هونەرمەند، وێنەگر، کارمەندانی کتێبخانەکان، دیموکراسیخوازان و هەندێ کەسانی تری ڕۆشنبیر و هۆشیاری کوبان و بەبێ ئەوەی داوای کەوتنی ڕێژیم، یان دژی فیدل کاسترۆ و ڕێژیمەکەی جەنگی بن، لە زیندان ئاخنراون[١٧]. داواکارییەکانی ئەو حەفتا و پێنج کەسە ڕۆشنبیرە تەنیا تۆزێ زیاتر ئازادی و ئازادیی ڕادەربڕین و کرانەوە بووە بە ڕووی جیهاندا.

ئەم ئافرەتانە ژن، کچ، خوشک و دایکی ئەو حەفتا و پێنج بەندکراوەن و لە ساڵی ٢٠٠٤ەوە ئەم ڕێکخراوە، یان بزاڤەیان دروست کردووە و بەرگە سپییەکانیشیان سمبولی بێتاوانیی ڕۆڵە و باوک و پیاوەکانیانە.

بەیانی زوو خۆمان گەیاندە کلێسای سانت تێ ڕیتە کە ئافرەتە سپیپۆشەکانی لێ کۆ دەبنەوە، کلێساکە دەکەوێتە یەکێک لە ناوچە مۆدێرن و ڕازاوەکانی هاڤانا و زۆربەی باڵیۆزخانەکانی وڵاتانی ئەورووپا دەکەونە ئەم ناوچەیەوە[١٨].

هەوڵنامەی کتێب

بەرەنجام و چارەنووسی کوبا بەکوێ دەگات: هیچ گۆڕانکارییەک، هیچ سەربەستییەک، بەر لە مەرگی فیدل کاسترۆ ڕووندات، نەک هەر ئەوە بگرە دوای مەرگی کاسترۆیش دەسبەجێ هیچ وەرچەرخانێک ڕوو نادات.

براکەی کاسترۆ دەسەڵات دەگرێتە دەست و تا ئاستێک ئابووریی وڵات لیبرالیسێرە دەکرێت، هەروەک ئابووریی چین. بەڵام کۆنترۆڵ و سەرسنوور و سەرکۆنەکردن وەک خۆی دەمێنێتەوە تا ئەو ڕۆژەی نەوەیەکی نوێی سیاسەتوان و سەرکردەی مۆدێرن دەردەکەون، سەرکردەیەک بەبێ جلوبەرگی سەربازی و حکوومەتێکی مەدەنی، ئەو کات دەتوانین بڵێین شۆڕش کۆتاییی پێ هاتووە.

پەراوێزەکان:

١- کوبا لە هەزار و شەشسەد دوورگە پێکهاتووە و تەنیا چواردە میل لە شاری فلۆریدای ئەمەریکاوە دوورە. دانیشتوانی ئەم وڵاتە نزیکەی یازدە ملیۆن و نیوە و تەنیا دوو ملیۆن و نیوی لە هاڤانای پایەتەختدا دەژی. لە سەدا پەنجا و یەکی دانیشتوانەکەی تێکەڵاوە، بۆ نموونە لە سەدا سی و حەوتی خەڵکی سپی و لە سەدا یازدەی ڕەشپێستە و لە سەدا یەکیشی خەڵکی بە نەژاد چینییە.

زمانی ئیسپانی زمانی فەرمیی کوبایە و لە پاڵ دیانەتی مەسیحیدا، هەر لە سەدەی شازدەوە، ئایینی ئەفرۆ-کوبا، بەشێوەیەکی قوڵ ڕەگ و ڕیشەی داکوتاوە. بەتایبەتی و لە کێڵگەی شەکرەکاندا کۆیلە ڕەشەکانی ئەفریقیا بەشێوەیەکی ئاشکرا بەڕەوی ڕیتوال و داوونەریتە ئاینییەکانی خۆیان کردووە و تا ئێستاش ماوەتەوە.

٢- فیدل کاسترۆ هەر لە سەرەتاوە لەناو ڕیزی قوتابییە بەرهەڵستکارەکاندا دەردەکەوێت، یاسا دەخوێنێت و دەبێتە پارێزەر و هەوڵی ئەوەی داوە کە لە ڕێگەی یاسا و دەرگەکانی دادگەوە، شەرعییەت لە ڕێژیمی (بەتیستا) بسەنێتەوە، بێگومان ئەو هەوڵانەی کاسترۆ بێ ئاکام دەبێت، لەبەر ئەوە پەنا دەباتە بەر شۆڕشی چەکداری. کاسترۆ لەگەڵ سەد و شەست و پێنج هاوڕێی چەکدار و لە بیست و شەشی تەموزی ساڵی ١٩٥٣دا هێرش دەکەنە سەر ناوچەیەکی گرینگی سەربازی لە شاری سانتیاگۆ. بەڵام هێرشەکەیان شکست دێنێ و کاسترۆش دەسگیر دەکرێت و دەدرێت بە دادگەیەکی سەربازی. کاسترۆ لەو دادگەیەدا وەک پارێزەرێک داکۆکی لە خۆی دەکات و لە وتاری بەرگریکردنەکەیدا دەڵێت: مێژوو من ئازاد دەکات، نەک دادگەکەی ئێوە.

کاسترۆ پازدە ساڵ زیندانی دەکرێت و دوای ئەوە دەچێتە مەکسیکۆ. لەوێ بزووتنەوەی بیست و شەشی یولی دروست دەکات، ناوی بزووتنەوەکەش لە خودی ئەو هێرشەوە ناوزەد دەکرێت کە لە ساڵی ١٩٥٣دا شکستی هێناوە. ئەم بزووتنەوەیە بەشێوەیەکی سیستەماتیک و بەرنامەڕێژ، کوباییەکانی تاراوگە لە خۆی کۆ دەکاتەوە و ڕێکیان دەخات. هەر لە مەکسیکۆ و لەم قۆناخەدا فیدل کاسترۆ پزیشکێکی گەنجی ئەرجەنتینی مارکسی بەناوی (ئەرنێستۆ چێ گیڤارا)وە دەبینێ. دواتر کاسترۆ لەگەڵ کۆمەڵێ پێشمەرگەی چەکدار و لە مانگی دیسەمبەری ساڵی ١٩٥٦دا بە بەلەمێکی ماتۆڕ بە ناوی (گرانمە)ەوە دەگەڕێنەوە بۆ کوبا. سوپای بەتیستا ئامادەی ئەم هێرشە دەبن و بەر لە کاسترۆ و پێسمەرگەکانی دەگرن، کاسترۆ، ڕاوێلی برای و چێ گیڤارا هەڵدێن و لە چیا سەختەکانی (سێیرە

مالێسترا)دا خۆیان دەشارنەوە.

کاسترۆ و هاوڕێکانی کۆڵ نادەن و سەرلەنوێ لە پایزی ساڵی ١٩٥٨دا دەگەڕێنەوە و لەسەری ساڵی ١٩٥٩دا هاڤانای پایەتەخت دەگرن و سوپا و پیاوەکانی ڕێژیمی بەتیستا ڕاو دەنێن. چەکدارەکان هەر خێرا حکوومەتێکی کاتی دادەمەزرێنن و فیدل کاسترۆش، بۆ هەتاهەتایە دەکەنە سەرەک وەزیری ئەو حکوومەتە.

٣- ئێرنیست هێمنگوای زۆر قاوەخانە، مەیخانە و چێشتخانەی تایبەتی خۆی هەبوون کە بەردەوام سەردانیانی کردوون، بەڵام لەنێو ئەو شوێنانەدا La Bodeguita del Medio و La Floridita مەیخانە دڵپەسند و تایبەتییەکانی بوون. ئەمڕۆ ئەو دوو مەیخانەیە بوونەتە جێگەی گەشتوگوزار و لە هەموو دنیاوە خەڵکی کە دێنە کوبا، ڕوویان تێ دەکەن و ئەو جۆرە شەراب و خواردنەوە قورسانە، بۆ نموونە Mojitos، Daiguiris دەخۆنەوە، کە هێمنگوای خواردوونیەتییەوە.

٤- ئێرنست هێمنگوای بۆ یەکەم جار و لە ساڵی ١٩٣٢دا سەردانی کوبا دەکات، ئەم سەردانە خۆشەویستییەکی گەورەی ئەم وڵاتە لەلای هێمنگوای دروست دەکات. هێمنگوای لە سەرەتادا بەنیازی تەنیا دوو هەفتە دێتە کوبا، بەڵام دوو مانگ دەمێنێتەوە. ئەم نووسەرە عاشقی زەریا و حەزێکی گەورەی ڕاوەماسیی دەیبەستێتەوە بە وڵاتی کوبا و شاری هاڤاناوە، دوای چەند سەردانێکی تر، لە ساڵی ١٩٣٩دا بە تەواوەتی لەم دوورگە ڕازاوەیەدا جێگیر دەبێت. سەرەتا ژووڕێک لە میوانخانەی ئامبۆس مێندۆس Ambos Mundos، ژووری ژمارە ٥١١ دەگرێت.

ئێرنیست هێمنگوای زیاتر لە بیست ساڵی تەمەنی لە کوبا بەسەر دەبات، لە سەردەمی باتیستەکانەوە تا دوای شۆڕشەکەی فیدل کاسترۆ، هێمنگوای لە ساڵی ١٩٦٠دا کوبا جێ دێڵێ و دەگەڕێتەوە بۆ ئەمەریکا، بەڵام تەنیا دوای یەک ساڵ بەدەستی خۆی کۆتایی بەژیانی دێنێ.

٥- ڕیتم و مۆسیقا، گۆرانی و سەما پێگە و بەهایەکی مەزنی لەم وڵاتەدا هەیە، ژن و پیاو، منداڵ و پیر، هەمیشە لەسەر شەقام و کۆڵانەکان، لە ماڵ و لە گۆڕەپانە گشتییەکاندا سەما دەکەن، گۆرانی دەڵێن و مۆسیقا دەژەنن. گەلی کوبا، بە هەموو چین و توێژەکانیەوە، خەڵکانێکی هەژارن و لە زۆر پێداویستیی ژیان بێبەشن، بەڵام لە بریی ئەوە گەلێکی دڵخۆشن و دەم بە خەندە و پێکەنینن. کچێکی گەنج لە یەکێک لە شەقامە قەرەباڵخەکانی هاڤانای کۆندا، گۆرانیی دەگوت، سەمای دەکرد و بەو شێوەیە گەشتیارەکانی لە خۆی کۆ دەکردەوە تا دەرامەتی ژۆژانەی دابین بکات. لە پشوویەکی کورتدا بە پێکەنین و گاڵتەوە گوتی: "ئێمە تازەترین جۆرەکانی تەلەفۆنی دەستی یان کۆمپیوتەرمان نییە، بەڵام هەموو ڕۆژێک سەما دەکەین، گۆرانی دەڵێین و مۆسیقا دەژەنین."

ئەم وڵاتە بە بەهەشتی ڕیتم و ئاوازی مۆسیقا ئاماژەی بۆ دەکرێت، زۆربەی ڕیتمە مۆسیقاییەکانیش هەر لەم وڵاتەوە سەرچاوەیان گرتووە. مێژووی ڕیتم و مۆسیقای کوبی زۆر دێرینە، هەمەچەشنە و چەندین کولتوور لە خۆیدا کۆ دەکاتەوە. بۆ نموونە مێژووی ئەم ڕیتمانە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کۆیلانەی کە لە ڕۆئاوای ئەفریقیاوە هاتوون. ئەم کۆیلانە لەدوای ئیشوکارە سەختەکانی ڕۆژانەیانەوە، بەنهێنی و بەهۆی ڕیتمی خێرا و جۆرەوجۆرەوە سەمایان بۆ خواوەندەکانیان کردووە. یەکێک لە هۆکارە گرینگەکانی ئەو ڕیتوالە ئاینییانە ئەوە بووە کە خواوەندەکانیان یارمەتییان بدەن، وزە و توانایان پێ

ببەخشن تا بتوانن بەسەر ژیانی کۆیلایەتیی خۆیاندا زاڵ ببن. دواتر وەچەکانی ئەم کۆیلانە توانیویانە ئازاد بن و ژیانێکی تر بۆ خۆیان دابین بکەن، هێدی هێدی وەچە و فەرزەندەکانی تر ڕیتم، سەما و گۆرانییان بەنێو شارەکانی هاڤانا و ماتانزەدا بڵاو کردووەتەوە. جۆرە پێکداچوون و تێکەڵاوییەک لە نێوان تراديشونی ئەفریقیایی و ئەورووپایی، کولتووری کوبی پێک دێنێ، ئەم کولتوورە جیاواز و پێکداچووە لە مۆسیقا، شیعر و سەمادا زۆر بە زەقی دیارە. مێژووی یەکەم پێکداچوونی ڕیتمی ئەفریقیایی و مۆسیقای ئەورووپایی دەگەڕێتەوە بۆ شاری ماتانزە و دەوروبەرەکەی، هەر لەم شارە کوبییەشەوە بە هەموو جیهان بەگشتی و ئەمەریکا و شاری نیو ئۆرلێنسی New Orlens بەتایبەتی، بڵاو دەبێتەوە. نیو ئۆرلێنسی ئەمەریکایی دادەنرێت بە شاری مۆسیقای جازی جیهانی، ئەم شارە لە وڵاتی کوبا و شاری ماتانزەوە فێری مۆسیقا دەبن، کاریگەرییەکانی مۆسیقا و ڕیتمی کوبی بەسەر ئەم شارەوە ئێجگار گەورەیە. ئەم دوو شارە زۆر نزیکن لە یەکترەوە و لە نێوان شاری ماتانزەی کوبی و نیو ئۆرلێنسی ئەمەریکیدا تەنیا ڕووبارێک هەیە.

بۆ بەرەوپێش چوون و بڕەودان بە ڕیتم و مۆسیقای کوبی، بەتایبەتیش ئەو مۆسیقایەی کە ڕەگ و ڕیشەکەی دەگەڕێتەوە بۆ مۆسیقا و ڕیتمی ئەفەریقی، چەندین داوودەزگای تایبەتمەند هەن. بۆ نموونە لە هاڤانا دەزگایەکی گەورە بەناوی Conjunto Folclorico Nacional دامەزراوە بۆ لێکۆڵینەوە و پاراستنی کولتوور و تراديشونی سەما، گۆرانی و مۆسیقای ئەفەریقی.

٦-خانووبەرەکەی ئێرنست هێمنگوای Finca La Vigia لە ساڵی ١٨٨٧دا ڕۆنراوە و هێمنگوای لە ساڵی ١٩٣٩دا کڕیویەتی. لە ساڵی ١٩٦٢یشەوە کراوەتە مۆزەخانە. هەر لەدوای بڵاوبوونەوەی دەنگوباسی خۆکوشتنی ئەم نووسەرە لە کوبا بەگشتی و شاری هاڤانا بەتایبەتی، داوودەزگا کولتووریەکان هەموو کەلوپەل و ئەتمۆسفێر و شێوازی ماڵەکە، وەک چۆن هێمنگوای تیا ژیاوە، کۆ دەکەنەوە و دەیپارێزن. بۆ نموونە لەم خانووبەرەیەدا کتێبخانەی هێمنگوای کە هەشت هەزار کتێب لەخۆ دەگرێت. جلوبەرگ و کەرەستە تایبەتەکانی: سەبیلی جگەرەکێشان، ئامێری چاپ، تابلۆ و بەرهەمە هونەرییەکانی وەک خۆیان دانراون.

٧- کوبا لە سەردەمە زۆر دێرینەکانەوە خەڵکی تیا ژیاوە، لە سەرەتادا ئیندیانەکان، هیندە سوورەکانی ئەمەریکا لەم دوورگەیەدا ژیاون. بۆ یەکەم جار لەلایەن کۆڵۆمبوس ئەدۆزرێتەوە و دواتر لەلایەن ئیسپانییەکانەوە تا چوارسەد ساڵ داگیر دەکرێت.

لە سەدەی چواردەدا، کە ئیسپانییەکان دێنە کوبا و ئەم دوورگەیە بۆ یەکەم جار ئەدۆزنەوە، لە نێوان هەشتا تا سەد هەزار هیندیی سووری تیا ژیاوە. هەر دوای چەند ساڵێک ژمارەی ئەم هیندییە سوورانە بەهۆی چەوساندنەوە، کاری گران و نەخۆشییەوە، تەنیا چەند هەزارێکیان لێ دەمێنێتەوە و ئێستاش بەتەواوەتی قەڵاچۆ بوون. ئیسپانییەکان دواتر ناچار دەبن کە نزیکەی یەک ملیۆن کۆیلەی ئەفەریقی بهێننە ئەم وڵاتەوە و لە کێڵگەی شەکر و تووتندا کاریان پێ بکەن. لە سەدەی حەڤدەیشدا سەد و بیست هەزار چینی دێنە ئەم وڵاتەوە، لە سەدەی بیستیشەوە جگە لە ئیسپانی و ئەفەریقی، خەڵکی تر لە وڵاتە ئەورووپییەکانەوە، لە هایتی، جامایکا، وڵاتانی ئەمەریکای لاتین و لە ئەمەریکاوە دێنە کوبا و نیشتەجێ دەبن. ئەم دوورگەیە بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٨٩٩دا سەربەخۆیی خۆی بەدەست

هێناوە، هەر دوای سەربەخۆیی و بە یارمەتیی دیکتاتۆرە یەک لە دوای یەکەکانی کوباوە، بەتایبەتیش ماکادۆ Machado و بەتیستا Batista دەخرێتە ژێر رکێف و دەسەلاتی ئەمەریکاوە.

لە یەکی یانیوەری ١٩٥٩دا فیدل کاسترۆ و چێ گیڤارا، شۆڕشێکی گەورە بەرپا دەکەن و ئەم وڵاتە لە دەستی رژێیمی بەتاتیستەکان و ئەمەریکا ڕزگار دەکەن. شۆڕشەکەی فیدڵ کاسترۆ خاڵێکی وەرچەرخان دەبێت لە مێژووی ئەم وڵاتەدا. ئەم سیستەمە سیاسییە نوێیە هەموو بنەما کۆمەڵایەتی، ئابووری، ڕامیاری و کولتوورییەکانی ئەم وڵاتە و ژیانی ڕۆژانەی خەڵکی لە بنەڕەتەوە دەگۆڕێت.

ئێستا دانیشتوانی ئەم وڵاتە تێکەڵەیەکی سەیرە، پێکداچوونێکە لە نێوان ئەم هەموو نەژاد و ڕەگەزە جیاوازانەدا: ئەفەریقیا، ئیسپانیا، کاریبین و ئەمەریکا، کۆمەڵگەیەکی فرە کولتووری کە لە هیچ شوێنێکی ئەم جیهانەدا وێنەی نییە.

٨- بەپێی دەستووری کوبا نابێت هیچ داهێنانێکی ئەدەبی و هونەری ڕەخنە یان دژ بە شۆڕش بێت، هەموو چاپکراوێک سانسۆر دەکرێت و هیچ فیلمێکیش بەبێ چاودێری سانسۆر پێشان نادرێت. بۆ نموونە لە ساڵی ١٩٩٠ەوە فیدل کاسترۆ هەموو جۆرە ڕۆژنامەیەکی قەدەغە کردووە و لەو وڵاتە گەورەیەدا تەنیا دوو ڕۆژنامەی چەند لاپەڕەیی دەردەچن. یەکەمیان Granma زمانحاڵی حزبی کۆمۆنیستی کوبایە و سێ ڕۆژ لە هەفتەیەکدا دەردەچێت، دووەمیشیان ڕۆژنامەی Trabajadoresیە و سەر بە ڕێکخراوە پیشەییەکانە، ئەم ڕۆژنامەیە وەک هەموو بڵاوکراوەیەکی تر لەژێر چاودێرییەکی توندی ڕێژیمدا بڵاو دەکرێتەوە. لە ساڵی ١٩٩٥یشەوە تەماشاکردنی هەموو کەناڵەکانی تەلەڤزیۆن و ڕۆژنامە جیهانییەکان قەدەغە کراون.

٩- هەردوو ساڵ جارێک فێستیڤاڵێکی بەناوبانگی نێونەتەوەیی شانۆ لە شاری هاڤانا ساز دەکرێت Festival Internacional del Teatro. لەم فیستیڤاڵەدا چەک لە وڵاتانی ئەمەریکای لاتین و ئەفریقیا، ئیسپانیا، ڕووسیا و هەندێ لە وڵاتە ئەورووپی و عەرەبەکانیش بەشداری دەکەن.

١٠- گرینگترین شانۆکانی شاری هاڤانا برێتین لە شانۆی Teatro Hubert de Blank، ئەم شانۆیە زیاتر شانۆنامەی نووسەرە گەورەکانی ئەم سەردەمە بەرهەم دەهێنن. شێوازی نمایشەکانیان هاوچەرخ و تەکنیکێکی بەرز و هەندێک جار تەقلیدی لەخۆ دەگرێت.

شانۆی Julio A Mella هەموو شێواز و فۆرم و تەکنیکەکان تاقی دەکەنەوە و زیاتر لەگەڵ ڕۆژگاردا خۆیان دەگونجێنن.

شانۆی Trianon و El Sotano نەفەسێکی مۆدێرن و ئەزموونگەری لەخۆ دەگرن، ئەم دوو شانۆیە دەکەونە ناوچە دوورەدەستەکانی دەرەوەی هاڤانا و بینەری تایبەتمەندیی خۆیان هەیە. دوا نیوەڕۆیەک و بۆ ماوەی چەند سەعاتێک بەدوای ئەم دوو شانۆیەدا گەڕاین تا دۆزیمانەوە، بەڵام بەداخەوە بەهۆی وەستانی ئامێری فێنککردنەوەکەیان، نەیانتوانی لە گەرمای ئەو ئێوارەیەدا نمایشەکانیان پێشکێش بکەن.

شانۆی Cafe Teatro Brecht مۆرکێکی ڕامیاری، ئەزموونگەری، هەندێک جار ڕاستەوخۆ و مۆسیقائامێز لەخۆ دەگرێت و نمایشەکانیان بۆ بینەرێکی هەڵبژاردە و هۆشمەند پێشکێش دەکەن و زۆرجار گەشتیارانی ئەم وڵاتە، بۆ بینینی کارێکی جیاواز ڕوو دەکەنە بەرهەمەکانی ئەم گرووپە.

شانۆی Guinol تایبەتە بە شانۆی بووکەڵە و لە هەرچوار وەرزی ساڵدا، نمایشەکانیان بۆ منداڵان و هەندێک جار بینەری گەورەش پێشکێش دەکەن.

بەڵام شانۆی Teatro Amadeo Roldan ئۆرکێسترای نەتەوایەتیی کوبا، مۆسیقای کلاسیکی، ئۆپێرا و شانۆی مۆسیقیی گەورەی تێدا پێشکێش دەکرێت.

شانۆی La colmenita یەکێکە لە گرینگترین و بەناوبانگترین گرووپەکانی شانۆی منداڵان و پرۆژەکانیان بۆ منداڵانی تەمەن حەوت تا پازدە ساڵی پێشکێش دەکەن. ئەم گرووپە زۆرجار بە خوێندنەوە تایبەتمەند و جیاوازەکانیان ڕوو دەکەنە شاکارە کلاسیکییەکان (خەونی نیوەشەوێکی هاوین)ی شەکسپیر یەکێکە لە نمایشە بەرزەکانیان و بۆ چەندین ساڵە لە ڕێپۆرتواری شانۆکەیاندا ماوەتەوە. لەم نمایشەدا شانۆی بووکەڵە، شانۆی خەیاڵی سێبەر، شێوازەکانی تری شانۆی منداڵان و گۆرانی و سەمایان تێکەڵاو کردووە و نمایشێکی خەونئامێز و شاعیرانەی ڕاستەوخۆیان بۆ منداڵان خوڵقاندووە.

١١- ڕووکاری دەرەوەی شانۆی گرەن بەچوار گرووپ پەیکەر ڕازاوەتەوە. پەیکەرەکان بە بەرزاییەوەن و لە هەموو لایەکەوە دەبینرێن. ئەم پەیکەرانە هونەرمەندی ئیتاڵی Giuseppe Moretti بەتایبەتی، لەگەڵ ڕۆنانی خانووبەرەی شانۆکەدا دروستی کردووە. هەر گرووپەش سمبولە بۆ پێوەندییەکانی مرۆڤایەتی، خوێندن و زانیاری، مۆسیقا و شانۆ.

ئەکتەری گەورەی فرەنسایی سارا بێرنارد لە ساڵی ١٩١٨دا یەکێک لە نمایشەکانی لەسەر ئەم شانۆیە پێشکێش دەکات.

١٢- باڵێتی نەتەوایەتیی کوبا Ballet Nacional de Cuba پابەستە بە ڕەوت و کاریگەری و کارەکانی ئەڵۆنسۆیەوە، ئەم هونەرمەندە بە سەما دەست پێ دەکات، دواتر دەبێتە کۆریۆگراف و دامەزرێنەری باڵێتی نەتەوایەتیی کوبا. خاتوو ئەلیسیا ئەڵۆنسۆیە کۆمەڵێ شاکاری کلاسیکیی بەرزی پێشکێش کردووە و تا ئێستا لە ڕێپۆرتواری ساڵانەی باڵێتی نەتەوایەتیدا پێشکێش دەکرێتەوە. ئەم هونەرمەندە چووەتە تەمەنەوە و وەک یەکێک لە هونەرمەندە گەورە و سمبولەکانی کوبا ئاماژەی بۆ دەکرێت. ئێستا جگە لە کاری کۆریۆگرافی، مامۆستای سەماشە، کۆمپانیاکەی لە هەمان کاتدا قوتابخانەیە و ساڵانە چەندین سامازانی گەنجی کورِ و کچ پێ دەگەیەنێت.

١٣- لە هاڤانا لەم شانۆیەدا هەردوو ساڵ جارێک فیستیڤاڵێکی نێونەتەوەیی گەورەی سەمای مۆدێرن و باڵێت ساز دەکرێت. لەم فیستیڤاڵانەدا باڵندەی زەریا و کارمن دوو شاکاری گەورەن کە هەمیشە دووبارە دەکرێنەوە.

١٤- ئەم شارە لە نێوان سەدەی پازدە و حەڤدەدا ناوەندێکی گەورەی بازرگانیی شەکر و کۆیلە بووە و بازرگانە ئیسپانیاییەکان دەسەڵاتدار و سەرمایەدارێکی زۆر گەورە بوون و زیاتر لەم شارەدا کۆ بوونەتەوە.

١٥- هیچ کەسێک هێندەی چێ گیڤارا کاریگەرییەکی قوواڵ و ڕاستەوخۆی لە نێوان دۆست و دوژمندا بەجێ نەهێشتووە. ئەم کەسایەتییە وەک سمبولێکی ئازادی و ڕزگاری بۆ وڵاتانی ژێردەستەی جیهانی سێیەم و پاڵەوانێکی مەزنی دۆڵ و چیاکانی وڵاتانی ئەمەریکای لاتین، دەبێتە دوژمنی یەکەمی (سی ئای ئەی).

هەوڵدانەوەی کتێب

چێ گیڤارا لە شاری ڕۆساریۆ، لە مانگی یونی ساڵی ١٩٢٨دا لە ئەرجەنتین لەدایک بووە، نەژادی بنەماڵەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەریستۆکراتەکانی ئیسلەندا و ئیسپانیا.

چێ گیڤارا هەر لە منداڵییەوە لاواز بووە و نەخۆشیی هەناسەتووندیشی لەگەڵدا بووە، ئەم بارە نالەبارەی تەندروستی وای لەو منداڵە کردووە کە هەر لە سەرەتای ژیانییەوە لە هەوڵ و تەقەلای ئەوەدا بێت کە بەسەر نەخۆشی و لاوازیی جەستە و بێهێزیدا زاڵ بێت.

لە ساڵی ١٩٥٣دا خوێندنی باڵای پزیشکی لە زانکۆی بۆنیس ئایریس تەواو دەکات، لە بریی ئەوەی ببێتە پزیشک، لە ساڵی ١٩٥٢دا بە ماتۆرێکی کۆن و لەگەڵ هاوڕێیەکی گیانی بەگیانی ئەو سەردەمەیدا، بۆ ماوەی یەک ساڵ گەشتێک بەنێو هەموو وڵاتانی ئەمەریکای لاتیندا دەکەن.

چێ گیڤارا لەم گەشتە دوور و درێژەیدا ڕۆژانە بیرەوەرییەکانی خۆی تۆمار دەکات و دوای خۆی لەچەند بەرگێکدا بڵاو دەکرێنەوە. ئەم بیرەوەرییانە لە ساڵی ٢٠٠٤یشدا دەبێتە فیلمێکی سینەمایی و بەرجەستەی قۆناخێکی گرینگی ژیان و بیرەوەرییەکانی چێ گیڤارا دەکات. ئەو گەشتە کاریگەرییەکی قوواڵی لەسەر ژیانی چێ گیڤارا دەبێت و بەتەواوەتی بیر و بۆچوونەکانی دەگۆڕێت. چێ گیڤارا هەر لە دوای ئەم گەشتەوە هەست بە پێویستی شۆڕشێکی چەکداری دەکات بۆ لەناوبردنی نایاکسانیی کۆمەڵایەتی و بەدەستهێنانی جیهانێکی تری پڕ لە ئازادی و سەربەستی. هەر لەم سەردەمەدا چێ گیڤارا بەرهەمەکانی کارل ماركس دەخوێنێتەوە، بیروباوەڕی سۆسیالیستی کاری تێ دەکات و هەست بە گرینگیی ئەو تێزە و گۆڕانکارییە چینایەتییەکان دەکات. جگە لە کتێبەکانی ماركس و لینین، کتێبی مێژوویی و ئەدەبییش زۆر سەرنجیان ڕادەکێشێ، لەناو شاعیرەکانیشدا، شیعرەکانی پابلۆنیرۆدا دەبێتە یەکێک لە هاوڕێ نزیکەکانی.

لە ساڵی ١٩٥٥دا چێ گیڤارا ڕەوانەی مەکسیک دەکرێت، لەوێ هامشۆی کۆمەڵێ گرووپی چەپ دەکات، هەر لەنێو ئەم گرووپانەشدا و بۆ یەکەم جار فیدل کاسترۆ و ڕاوڵی برای دەبینێ. چێ و کاسترۆ زۆر بەئاسانی لە یەکتر دەگەن، یەکتری تەواو دەکەن و دەبنە دوو هاوڕێی نزیکی یەکتری: کاسترۆ ڕەق و تووڕە بووە، بەڵام چێ لەسەرخۆ و بە پلان و ستراتیج بووە. هەردووکیان سەر بە بنەماڵەی دیار و دەوڵەمەند بوون، هەردووکیان پشتیان کردووەتە پیشەکانی خۆیان، کاسترۆ پارێزەرێکی دیار بووە و چێ- یش پزیشک.

لە ساڵی ١٩٥٦دا کە هێرش دەکەنە سەر کوبا، چێ وەک پزیشکێک بەشداریی ئەو هێرشە دەکات، بەڵام لەو شەڕەدا چێ لە بریی پزیشکێک، وەک شەڕوانێک زۆر ئازایانە دێتە دەست و دووپاتی دەکاتەوە کە ئەو زیاتر پارتیزانێکی چاونەترسە وەک لە پزیشکێکی سەرکەوتوو. کاسترۆ لە ساڵی ١٩٥٧دا چێ دەکاتە سەرلەشکری (کۆماندۆ) سوپاکەی. دوای شۆڕشیش چێ لە ساڵی ١٩٥٩دا دەبێتە هاوواڵتییەکی کوبی و کەسایەتییەکی گرنگ و سیاسەتوانێکی خۆشەویست و دیار. بۆ نموونە چێ گیڤارا لە حکوومەتەکەی فیدل کاسترۆدا دەبێتە وەزیری پیشەسازی و بەڕێوەبەری بانقی دەوڵەت، بەڵام ئەو بەم ژیانە قایل نابێت و لە ساڵی ١٩٦٥دا واز لە کاری سیاسی و پۆستی وەزاری دەهێنێت و وڵاتی کوباش جێ دێڵێ.

چێ گیڤارا لە ساڵی ١٩٦٦دا دەچێتە بۆلیڤیا و لەگەڵ گرووپێکی بچووکدا شۆڕشێکی تری چەکداری

هەڵدەگیرسێنێ، بە مەبەستی ڕزگارکردنی هەموو وڵاتەکانی ئەمەریکای لاتین، بەڵام دوای کەمتر لە ساڵێک و ڕێک لە هەشتی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٦٧دا لەلایەن سوپای بۆلیڤیاوە دەستگیر دەکرێت و ڕۆژی دوایی و لە بەردەم ئەفسەرێکی بەرزی سوپای ئەمەریکایی و سی ئای ئەیدا، لە قوتابخانەی گوندێکی دوورەدەستدا دەکوژرێت.

١٦- هەموو ساڵێک و لە مانگی ئاپریلدا فیستیڤاڵێکی سەمای مۆدێرن و سەمای میللی لە شاری هاڤانا ساز دەکرێت، ئەم فیستیڤاڵە بەیارمەتی و هاریکاریی ناوەندی نێونەتەوەیی سەما The Encuentro Internecional de Danza ئامادە و ڕێک دەخرێت. ئەم چالاکییە هەفتەیەک دەخایەنێ و لە هەموو گەڕەک، گۆڕەپان، شەقام و پانتاییەکانی بەشە کۆنەکەی هاڤانادا نمایشی سەما پێشکێش دەکرێت.

زۆر گرووپی گرینگ لەم فیستیڤاڵەدا بەشداری دەکەن، بۆ نموونە گرووپی سەمای کۆنتێنمپۆریا Dan-za Contemporanea de Cuba، ئەم گرووپە بالێت و ڕیتمی کوبی و چیرۆکی فۆلکلۆریی کوبی تێکەڵاو دەکەن.

تێڕوانین لەسەر سەمایەکی مۆدێرن لە کوبا زۆر تایبەتە، جۆرە تێکەڵاوییەک و پێکداچوونێکی هونەری و موتوربەکردنە لە نێوان سەمای بالێت، فۆلکلۆر و جۆرە کۆریۆگرافییەکی نوێ و شانۆی سەمائامێز، ئەم گرووپەش نوێنەرێکی گرینگی سەمای مۆدێرنی کوبییە. ئەوەی جێگەی ئاماژەکردنیشە، تەکنیکێکی بەرزی گێڕانەوە، چیرۆکەکان لە جەستە و دیدی نمایشە سەمائامێزەکاندا بەرجەستە دەکات.

گرووپی Lizt Alfonso Company زۆر بەسەلیقەن و لە کارەکانیاندا سەما و ڕیتمی کوبی، ئەفریقایی و ئیسپانیایی تێکەڵاو دەکەن.

گرووپی Conjunto Folklorico Nacional de Cuba یەکێکە لە گرووپە دێرینەکانی ئەم وڵاتە و لە ساڵی ١٩٦٢ەوە دامەزراوە و تا ئێستا بەهەمان وزە و توانەوە کارەکانیان پێشکێش دەکەن. ئەم گرووپە سەماکانیان تێکەڵەیەکە لە ئەفرۆ-کوبا و سەمایەکی تراديشونی، پڕۆژەکانی ئەم گرووپە هەموو مێژووی سەمای کوبی لەخۆ دەگرێت و لەسەر شانۆی Mella نمایشەکانیان پێشکێش دەکەن. یەکێک لە تایبەتمەندییەکانی ئەم گرووپە ئەوەیە کە زۆر سەرکەوتووانە دەتوانن بینەران تێکەڵاوی خۆیان بکەن و کۆتاییی هەموو نمایشێکیان بینەر و سەمازانەکان پێکەوە سەما دەکەن.

١٧- لە مانگی مارتی ساڵی ٢٠٠٣دا، لە سەرەتای هێرشەکانی ئەمەریکا بۆ سەر عێراق، هێزەکانی ئاسایش و سەربازیی فیدل کاسترۆ، لە کاتێکدا کە هەموو میدیای جیهانی سەرقاڵی جەنگی ئەمەریکا/ عێراقن، هەڵدەکوتنە سەر هەموو ئەو کەسانەی کە بە شێوەیەکی جیاواز بیر دەکەنەوە. دەست دەگرن بەسەر کامێرا، ئامێری نووسین، کۆمپیوتەر، ئامێری کۆپیکردن و ڕەشنووسی نووسینەکانیاندا، بەتاوانی ڕێگەگرتن لە مەترسییە ترسناکەکان بۆ سەر شۆڕش و کوبا بەندیان دەکەن.

١٨- بەر لە ساڵێک ئەم ئافرەتە سپیۆشانە خەڵاتی پەرلەمانی ئەوروپا بۆ مافەکانی مرۆڤ وەردەگرن، بەڵام هیچ کامێکیان تا ئێستا نەیانتوانیوە بگەنە شاری ستراسبۆری بۆ وەرگرتنی خەڵاتەکەیان. هەموو سەفەرکردنێکی دەرەوە بۆ خەڵکی کوبا قەدەغەیە و کوبا وەک بەندیخانەیەکی گەورە وایە بۆ دانیشتوانی ئەم وڵاتە.

هەواڵنامەی کێبڕکێ

تاسەی پەرۆش لە زانینی هێمای نووسینەکان

"شوق المستهام في معرفة رموز الاقلام"

ئیبن وەحشییەی نەبەتی

بەشی سێیەم

هەوالنامەی کێڵ

لە باسی شێوە ڕووەکییەکاندا

دەستپێ بگە !

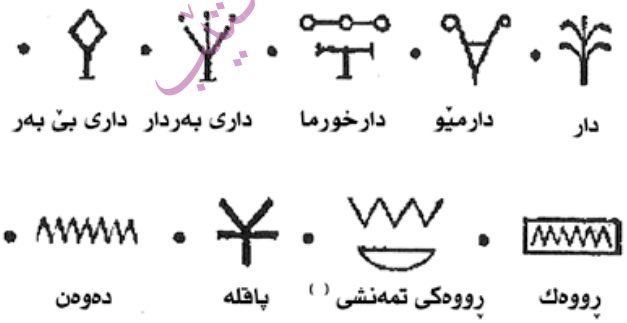

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: ئەحمەد تاقانە

هەواڵنامەی کتێب

هەوالنامەی کتێب

ئەو شێوە ڕووەکییانەی لە کتێبانی نەتەوەکاندا بینیومانن کۆتاییان هات، کاتی ئەوە هاتووە شێوە کانزاییەکان باس بکەین، ئەگەر خوا یار بێ. ئەم شێوانەش وەک بینیومانن هەموو ڕێک خراون و نووسراون.

پلەی دووەم

لە باسی وێنەی ئەو شێوە کانزاییانەی

هەرمسەکان و ئیشراقییەکان و هاتوچۆکەران لەسەریان ڕێک کەوتوون

ئەمانەش دووشام–ی زێوان لەو کتێبەیدا باسی لێوە کردوون کە لە تایبەتمەندییەکانی ڕووەک و بەردە کانزاییەکان و بەم نووسینەی تایبەت کردبوو، سا ئەوە بزانە و بێدەنگیی لێ بکە، کە لە نهێنییە شاراوەکانە.

هەوڵدانەوەی کتێب

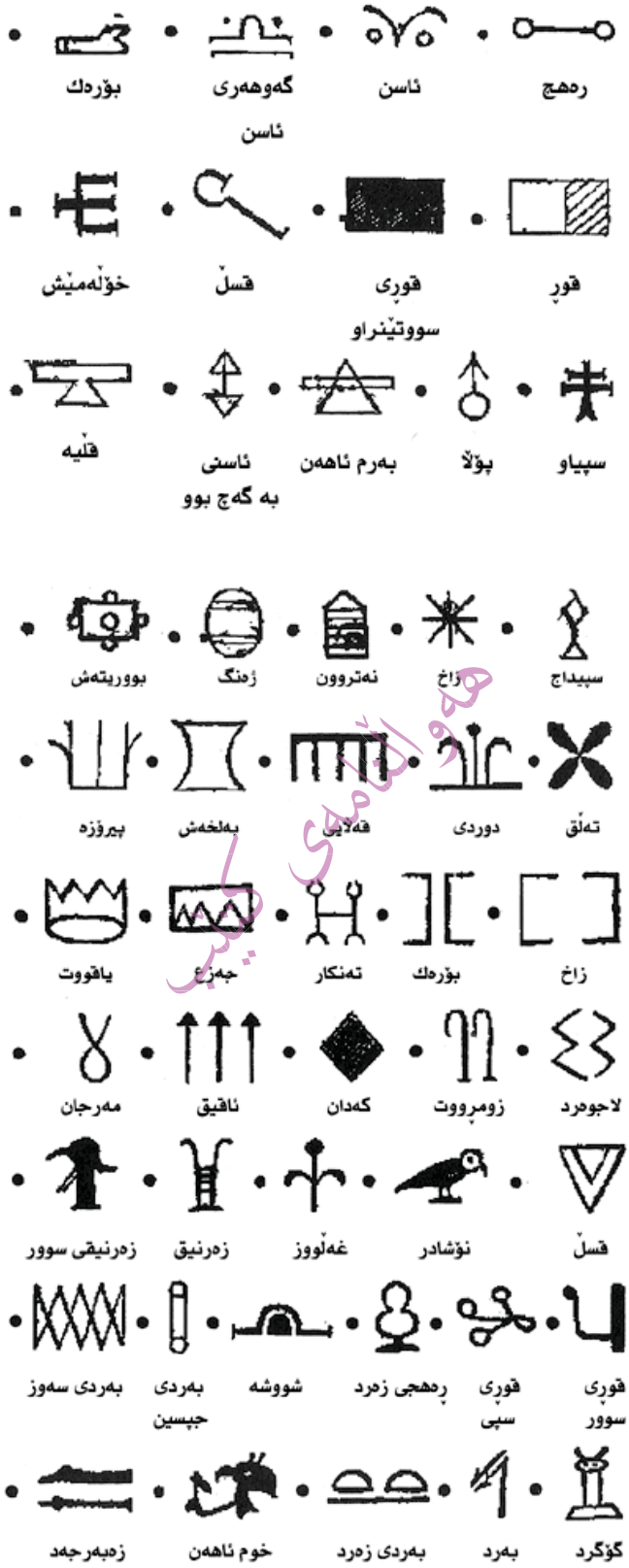

هەواڵنامەی وێب

هەواڵنامەی کتێب

ئەو شێوە هرمسیيانەی دۆزیمانن و بینیمانن، کۆتاییيان هات. باسی ئەوانەمان نەکرد ڕاستییەکانمان نەزانین. دەشێ بۆ یەک شێوە دوو یان سێ واتە و پتریش بەپێی گونجانی بوار، چونکە هەر چینێک لەمانە نیشانەیەکی لە هەموو شتێکدا هەیە لە کەسانی جگە لە ڕەگەزی خۆیان جودا دەکرێنەوە و کەسیان لەگەڵ تێکەڵ نابن، سەرکەوتن بەرەو چاکە لە خواوەیە.

کۆتایيی تاقانە

لە باسی ئەو نووسینانەی گوایە چینێک لە کلدانییان و سوبباییەکان بەر لە تۆفان بەکاریان هاوردووە.

یەکەمیان نووسینی شیشیم –ە، کە نووسینی دانایيی لەسەر قوڕ پێ نووسراوە و ئاگر سووتاندوونی و بوونەتە گۆزە. ئەمەش ئەو نووسینە پیرۆزەیە وەک پەسنەکەی دەبینی:

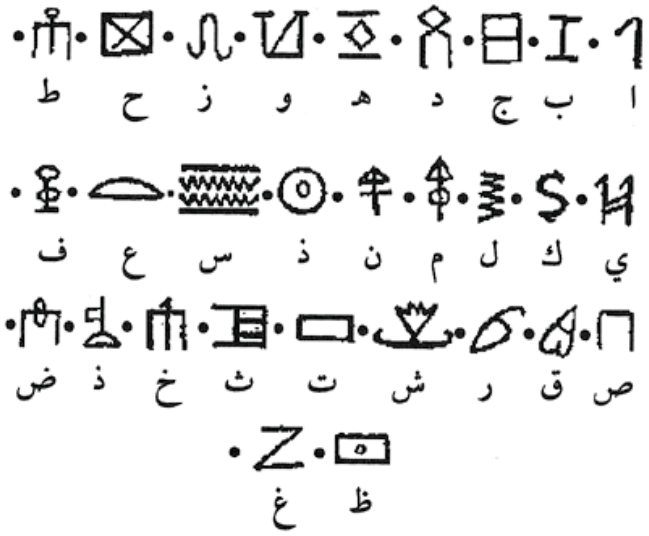

هەوالنامەی کێبڕکێ

ئەمەش نووسینێکی دێرینە فیرعەونەکانی میسر دەڵێن گوایە بەر لە تۆفان پێیان نووسیوە و بە پیرۆزیان زانیوە، هەر بەم نووسینەش ئەو نزایانەیان نووسراوە وا لە هەیکەلەکانیاندا لە بەردەمی بتەکانیاندا دەیانخوێنندەوە. لە خاکی (سەعید)دا ناووس و باربییان و بەردەیلێکم دیون بەم نووسینانە نووسراونەتەوە. ڕێی تێ دەچێ ئەوە، وەک باسیان کردووە ڕاست بێ. لەمەشدا دوای بۆچوونی نەبەتییان و کلدانییان کەوتووم. ئەمەش پەسنی پیتەکانیانە:

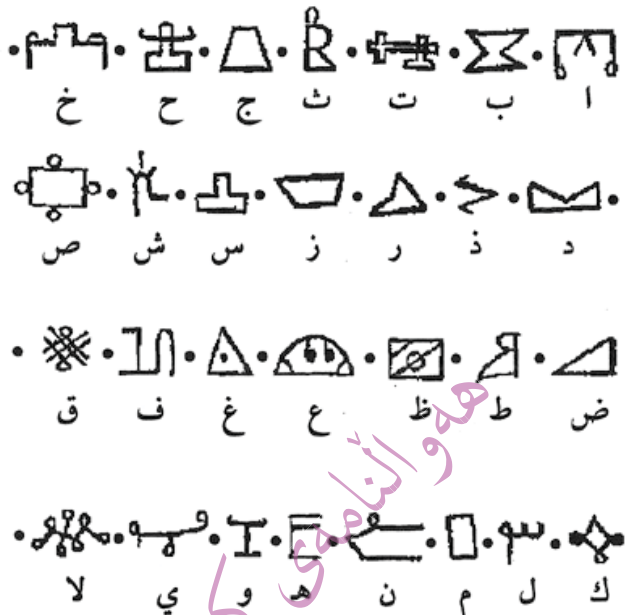

هەولێری کتێب

بەڵام ئەو نووسینانەی لەنێو نەتەوە کۆنەکاندا ناوبانگیان هەبووە، کۆن و نوێکان، بەپێی بۆچوونی گشتیان، نووسینەکان سێ نووسین بوون کە ئەمانەن:

(١) نووسینی سریانیی کۆن، کە بەنووسینی یەکەمی خوایی پێی دەردەبڕێ، ئەوەی خوای مەزن فێری باوە ئادەممانی کردووە، درووی لێ بێ.

(٢) ئینجا دوای ئەوە نووسینی ئاسمانی، کە نووسراوەکانی شیت "درووی لێ بێ " پێی داگیراوە.

(٣) ئینجا دوای ئەوە نووسینی ئیدریس، کە جبریل " درووی لێ بێ " بۆی داگرتووە.

ئەمەش بۆچوونی کۆمەڵە کە لەسەری ڕێک کەوتوون لە گشت نەتەوەکان و ئاینەکان، بەڵگەی ڕاستیی ئەوەش ئەوەیە کە خەنووخا لە کتێبەکانیدا باسی کردووە. ئاغادیمۆن – یش لەم قسەیەی توێژیوەتەوە کە لە " کتێبی نهێنییان "دا دەڵێ: ئەوەی لەسەر خاوەنانی ناووسە خواییەکان پێویستە نهێنییەکانیان بەم سێ نووسینانە تۆمار بکەن، بە قسەی ئەم پیاوە باشە، ڕاستیی ئەم قسەیەمان زانی و بەپێی بۆچوونی ئەو و پشت پێ بەستن وێنەی شێوەی نووسینەکانمان کێشا، دەسا تێ بگە ڕێی ڕاستیت پێ نیشان دەدرێ.

پەسنی نووسینی سریانی بە بۆچوونی پێشینان و دانایان

لەم بار و شێوەیە، وەک دەبینی:

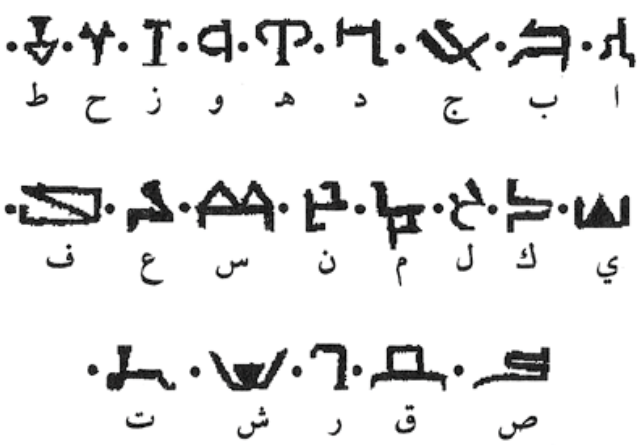

بزانە ئەم بارە لەسەر وێنەی کۆنە بەڵام لەم سەردەمەماندا خستوویانەتە سەر وێنەیەکی تر، لە شێوەی هەندێک پیتدا لێی جیایە وەک دەبینی، ئەمەش شێوەیەتی:

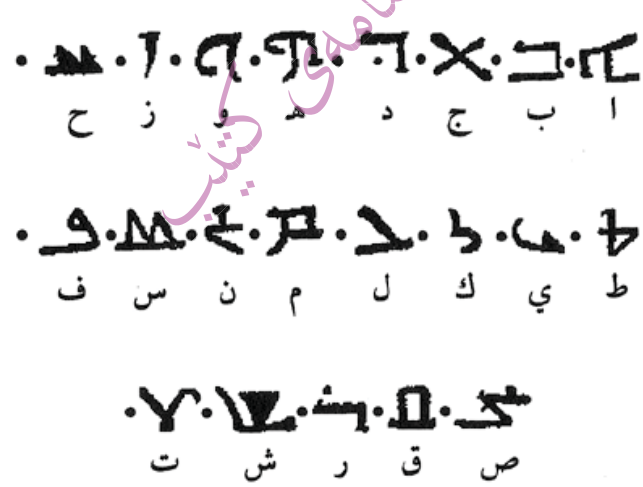

ئەمە ئەو نووسینەیە کە لە سەردەمی ئادەمدا " دروودی لێ بێ " بەڵام ئەوەی دەڵێ لەمە جودایە شێواندن و هەڵبەستە و تێکدانە. خوا هەر خۆی ڕاستییەکە دەزانێ.

هەواڵنامەی کێبڕکێ

پەسنی نووسینی شیشیم

کە بە سرووش لە خوای گەورەوە فێری بووە

ئەمەش بەپێی چوار گێڕانەوە جیاوازییان هەیە:

(١) یەکەمیان بۆچوونی هرمسەکانە.

(٢) دووەم بەبۆچوونی نەبەتییەکانە.

(٣) سێیەم بەبۆچوونی سوبییانە.

(٤) چوارەمیشیان بەبۆچوونی کلدانییانە.

ئەمانەش ئەو نەتەوە کۆنانەن کە نەتەوەکانی تری دوای ئەوان، تا ئەمڕۆمان پەیدا بوون، لێیانیان وەرگرتووە

(پەسنی نووسینی بەپێی بۆچوونی هرمسەکان)

ئەمەش پەسنیەتی بەپێی بۆچوونی هرمسەکان:

بەپێی بنەمای لەسەر ڕێککەوتنیان خوێنەوەکەیان بەمجۆرەیە:

ئیهووم، یووق، قائا، غیوا، بیدم، گاغەج، ڕوون، جبهووم، شاء، دنز، مایب، تنرس، هی، تاند، ووئاد، سپرم، غیووری، زید، لووغف، عەی، زیووم، سیقام، دلپ، تەقر، حیست، فیست، زەنمز، چل، قم، نەپم، بەپ، کال، زەیمەپ، جپلت، چزز، ژاپوغ.

که ئەمانە گشت پیتەکانێتی و ژمارەیان سی و هەشت پیتن. چونکە پیتەیلێکیان تێدایە لە زمانی عەرەب و غەیرە عەرەبدا نین، مەگەر ناوی کەس " عەلەم " بێ و لەسەری ڕێک کەوتبن، ئەمەش بەپێچەوانەی بنەمای ئەبجەد و هی تر، بگرە پلەیان بەپێی گۆکردنیان لە زمانیاندا بەو شێوەیەی دایانناوە، سا تێ بگە ڕێت پێشان دەدرێ.

پەسنی نووسین بەبۆچوونی نەبەتییەکان

بنەماکانی نەبەتییانیش ئەوەیە کە نەتەوەیەکن زۆرتر لە شێوەی پیتەکاندا پشت بە وێنەی ئاژەڵان دەبەستن و بەپێی بارودۆخی سروشتییان ڕێک دەخەن و دەڵێن دەر شێوەیەک وێنەیەکە ئەو نهێنییانەی لە ناوەوەیاندا شاراوەتەوە دەگەیەنێ. نموونەی ئەمەش، ئەگەر ویستیان پەسنی شایەکی ئازا بدەن بە سام و پیلان و چاوچنۆکە، وێنەی مرۆیەک دەکەن سەری وەک سەری شێرە و لە بەردەستەکانیدا گورگێک بە یەک پەنجە ئاماژەی بۆ دەکا، ئەگەر ویستیان بە ژیر و زیرەک و وریا و دانای پەسن بدەن، وێنەی مرۆڤێکی دەکێشن و سەرێکی چون سەرە فیلی بۆ دەکەن، بە پەنجەیەکی ئاماژە بە مەیموونێکی دانیشتوو دەکا. خۆ ئەگەر ویستیان بە داد و خواردەیی و بەخشندەیی پەسنی بدەن وێنە مرۆڤ دەکەن سەرەکەی چون سەرە مەلێک دەستەکانی کردووەتەوە و لە بەردەستیدا وێنەی کەلووی تەرارووی وێنەی خۆر و مانگ دروست دەکەن. ئەگەر ویستیشیان بە زۆرداری و نەزانی و ڕامیاری و ئاین نەزانی پەسن بدەن، وێنەی مرۆیەک دەکەن سەری وەک سەری سەگێک یان بەرازێک یان گوێدرێژێک دروست دەکەن و لە بەردەستیدا دەفرێ ئاگری تێدایە و وێنەی شمشێرێک و تەورێک دروست دەکەن. ئەگەر ویستیشیان پەسنی مرۆیەک بە دەردەداری و لاوازی و نەخۆشی پەسن بدەن، وێنەی نیو مرۆ دروست دەکەن و ئەم شێوانەی خوارەوەی لە پشتەوە دروست دەکەن:

ئینجا لە بەردەمیدا وێنەی بتی (زوحەل) یان شێوەکەی لەگەڵ ئەم شێوانە دروست دەکەن:

خۆ ئەگەر ویستیشیان پەسنی مرۆیەک بدەن بە کوشتن مردووە، وێنەی مرۆیەک دەکێشن سەری وەک سەری شەمشەمەکوێرە یان سەری کوندەبووی بۆ دروست دەکەن، لە پشتیەوە وێنەی دووپشکێک لەگەڵ ئەم پیتە دروست دەکەن و لە بەردەمیشیدا وێنەی ئەهریمەن لەگەڵ ئەم شێوانە دروست دەکەن:

هەوالنامەی کێبڕکێ

ئەگەر ویستیشیان پەسنی مرۆیەک بدەن بە ژەهر مردووە، وێنەی مرۆیەک دروست دەکەن و سەری وەک سەری قرژانگ " قرژاڵ " یان کیسەڵی بۆ دروست دەکەن و لە بەردەستەکانیدا دەفر و جامی شووشە، لەگەڵ ئەم شێوانە دروست دەکەن:

ئەگەر ویستیشیان پەسنی مرۆیەک بکەن بە پەتا مردووە یان بە تای سووتێن، یان بە نەخۆشییەکی خوێن پیسکر یان ئەوانەی ڕژێنەکان تێکەڵ دەکەن، وێنەی مرۆیەکی دانیشتووی سەر کورسی و تیرێکی بەدەستەوە دەکێشن و ماریک لە ژوورسەریەوە بەسەر ملی کورسییەکەدا پەپکەی کردووە و ئەم وێنانەشی لە بەردەمدایە:

ئەگەر پەسنی مرۆیەکی بە پایە و مایە و بە بەرفراوانیی دەسەڵات و خۆشگوزەرانی پەسن بدەن، وێنەی مرۆ دروست دەکەن، گۆ یان سەوڵەجان، یان بازنەیەکی بەدەستەوە گرتووە و ئەفسەر(تانج)ێکی بەسەرەوەیە و هەڵۆیەکی لە بەردەمدا و سەگێکی لە دووا دروست دەکەن، ئەم شێوانەشیان بە دەوردا وێنە کێشراوە.

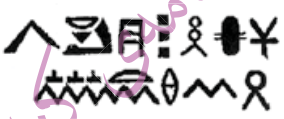

ئەگەر ویستیان مرۆیەکیش بە ژیری و دانایی و ئاین پەسن بدەن کە لە هەموو لایەکەوە ڕێکوپێکە و لە گشت لایەکەوە هیچی نییە پەسند نەبێ، وێنەی مرۆیەکی ڕووخۆش دروست دەکەن، لە شێوەی پەریان دوو باڵی بۆ دەکەن و کتێبێکی بەدەستەوەیە دەیخوێنێتەوە و شمشێرێک و تەرازوویەک لە بەردەمیدایە و دوو دەفری لە پشتەوەیە و یەکیان پڕ لە ئاو و ئەوی تر ئاگرێکی هەڵگیرساو و لەژێر پێی ڕاستیدا گوێیەک، شێوەی قرژاڵی لەسەردا کێشراوە و لەژێر پێی چەپیدا شێوەی دەفرێکی قوواڵ و مار و کەڵاشدوم "دووپشک " و جۆران موری تێدایە و بە قەپاغێک سەرەکەی وەک سەری هەڵۆ بووە. ڕۆڵە بڕوانە، ئەم نەتەوانە و چ هێمایەل و شێوەگەلێکیان داناوە، لەوانەی لە خۆیان بەولاوە کەس نەیانزانیوە!

لە بەربا " تابووت "ی هرمسێکدا وێنەی کۆڕ " ئەنجوومەن "یکم بینی، هەیکەلی دوانای –ە، کە خۆر و مانگ دواندوویانە و وێنەی ئەوەش ئەوەیە کە شێوەی تابووتی نەێنییان داناوە کە بە چەندین جۆرە وێنەی سەمەرە و شێوەی سەیر نەقش کراون و لەسەر تابووتەکەدا دارمێوێکیان داناوە، کە ڕواوە و پەلوپۆی لەسەر دەرکردووە و مەزنیش لەسەر تابووتەکەوەیە و داریکی بەدەستەوەیە لە بنیدا دارهێرۆیەک ڕواوە و پێیدا پێچراوەتەوە و لە پشتیدا وێنەی بیرێک هەیە ئاگری تێدا دەسووتێ و چوار پەرییش مارەکان و دووپشکەکان و جۆرانی موورەکان دەبەن و

دەیانخەنە ناو ئاگری ئەو بیرەوە. ئەفسەرێکی بە " ڕووەکی غار " ڕازاوەشی لەسەردایە و خۆرێک بەلای ڕاستییەوە و مانگێکی لەلای چەپییەوە و ئەموستیلەیەکی لە دەستدایە وێنەی دوازدە کەلووەکانی لەسەردایە و لە بەردەمی تابووتەکەدا وێنەی دارزەیتوونێ ڕواوە و جۆران ".... "ی بەسەرەوە و لەژێریدا جۆران ئاژەڵ. لە دوورییەکی کەمدا وێنەی چیایەکی بەرز و حەوت مینبەری لە زێڕی لەسەردایە و لە سەرووشیدا وێنەی ئاسمان و دەستێکی لێوە درێژ بووەتەوە و ڕووناکیی لێ دەردەچێ. بە پەنجەی ئاماژە بۆ دارزەیتوونەکە دەکا و وێنەی مرۆیەک سەری لە ئاسمان و پێی لە زەویدایە، دەست و پێی پێوەند کراون و لە بەردەستی مەزندا حەوت بخووردان و دوو لانە هەڵۆ و دەفرێکی بە شتێک لە ڕووەکی بۆندار پڕ کراوەتەوە و تیانە " مەنجەڵ "یکی ملدرێژی بە ئوستوروک پڕ. ڕۆژی " بەرامبەر شەو "یش بە شێوەکەی لەژێر پێی ڕاستیدا، لە بەردەمیشیدا لەسەر کورسییەکی بڵنددا کتێبی پیرۆزی مەیدوومی هەرە گەورە دانراوە و وێنەی گەردوونەکان و ناوەکانیانی تێدایە و هەسارەکان و کەلووەکان و قۆناخەکان و پلەکان و هەر شتێک کە لە گەردوونی بالادا هەیە لە گشت شێوەکان و حوققەیەک تا نیوە لە قوڕ و نیوەکەی تری پڕ لە لم و چرایەکی هەمیشە داگیرساو هەڵواسراوە و شتێک لە خورما و نەبگ و زەیتوون لە دەفرێکی زەبەرجەد لەپشت کتێبەکەدا و تەختێک لە بەردەچەگلی ڕەش کە خەوت دێرشی لەسەردایە و پەسنی چوار توخمەکان و مرۆیەکیش تەرزی پیاوێکی هەڵگرتووە و سەرگێکیش لەبان شێرێک.

دەسا براکەم، لەم هێمایانە کە کلیلگەلی کۆگەکانی گەنجینەکانن و ئەو نهێنییانەی زانستەکانی پێشینان و دواینەکانیان تێدایە، کە هەموو زانایەک لە زانینی بەشێکیدا ماندوو دەبێ چ جای هەمووی! بەپێی ئەمەش زانینی گشت کاروباریان لە تواندا نییە، بەڵام ئێمە کاروبارێلێکمان دانا و باس کرد کە دانایانەی بەم شتانە و بە ئامانجەکانیان دەزانن و هۆیەکان و جووڵەکانیان و گواستنەوە و دەورەکانیان هەندێکیان بەهەندێکیانەوە دەزانرێن. بە زانینیشیان دەگاتە شاراوەکانی نهێنیگەلی جیهان. ئەمەندەکەش بەسە؟ بۆ کەسێک کە خاوەن دڵ بێ و گوێی گرت گەواهیی دا؟.

ئەمەش پەسنی ئەو نووسینەیە بەڵێنمان پێ دان، کە بەشێکە لە کۆمەڵە نووسینەکانیان:

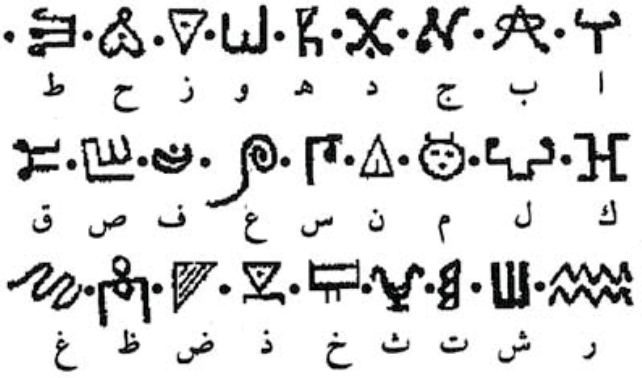

پەسنی نووسین بەپێی بۆچوونی سوبییان

ئەمەش پەسنی نووسینی سوبییانە و ئەمانە خاوەنی ڕوانگە و تەلیسم و نهێنی و نەیڕەنگە بڕندەکانن. ئەگادیمۆن باسی کردووە کە زانستەکانی تەلیسمی لەمەوە گواستووەتەوە و کەسێکیان لەمەدا لە پێشینان و پاشینان پێش نەکەوتووە، سا تێ بگە.

ئەمەش نووسینیانە:

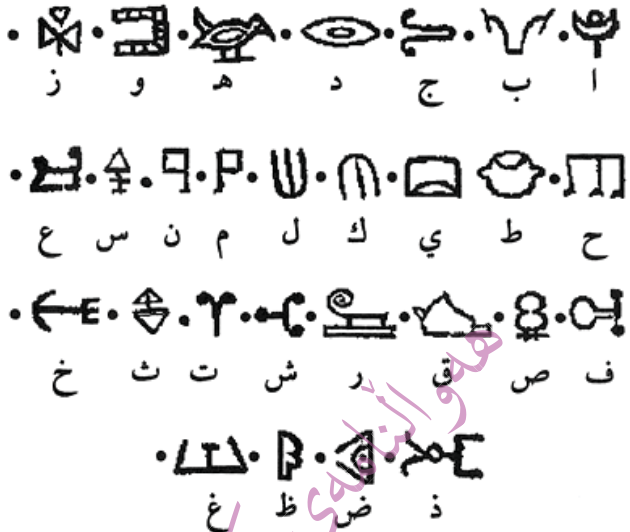

پەسنی نووسین بەپێی بۆچوونی کلدانییان

کلدانییەکان لە سەردەمی خۆیاندا لە زانست و زانیارییەکان و دانایی و پیشەکاندا لە هەموو کەس زاناتر بوون. کوردە پێشینەکان دەیانویست لاساییان بکەنەوە و وەک ئەوان بن. بەڵام ئاسمان لە کۆێ و ڕێسمان لە کۆێ! بەڵام بەهرەی کوردە پێشینەکان لە پیشەی جووتکاری و تایبەتمەندییەکانی ڕووەکدا بووە، خۆیان بە نەوەی بینووشاد دەزانن و دەڵێن " کتێبی جووتیاری "ی ئادەم " دروودی لێ بێ " و "کتێبی سفریت " و " سفری قوتامی "یان پێ گەیشتووە، بەهەرحاڵ دەڵێن " حەوت کتێبەکان " و " کتێبی پیرۆزی دواتامیی مەزن " دەزانن و لافی جادوو و تەلیسم لێ دەدەن کە وەهاش نییە، بگرە لە ڕێی کلدانییانەوە نەبێ ئەم زانست و هونەرانەیان پێ نەگەیشتووە و کە لە پێشیانەوەن و لەبەر ئەمە هەمیشە دوژمنایەتییەکی ئاشکرایان لە نێواندایە.

ئەمەش پەسنی نووسینی دێرینی کلدانییانە:

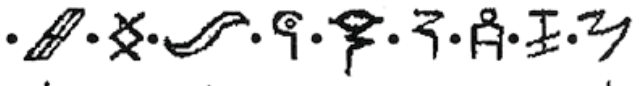
ا ب ج د ه و ز ح ط

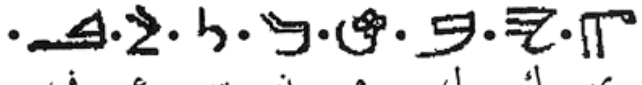
ي ك ل م ن س ع ف

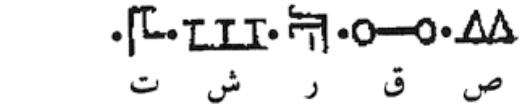
ص ق ر ش ت

ئەمەش پەسنی نووسینێکی تری کلدانییانە:

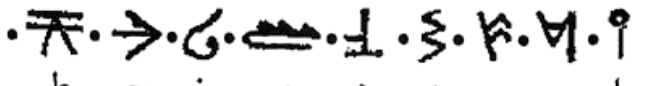
ا ب ج د ه و ز ح ط

ي ك ل م س ع ف ص ق

ر ش ت

هەولێری کتێب

پەسنی نووسینێکی تری نووسینە کۆنەکان

کە پیتی زیادی لە بنەمای پیتەکان تێدایە، کورد دەڵێن و گوایە ئەو نووسینەیە کە " بینووشاد " و "ماسیی سووراتی " هەموو زانست و هونەر و کتێبەکانیان بەک نووسینە نووسیوەتەوە، ئەمەش شێوەکەیەتی:

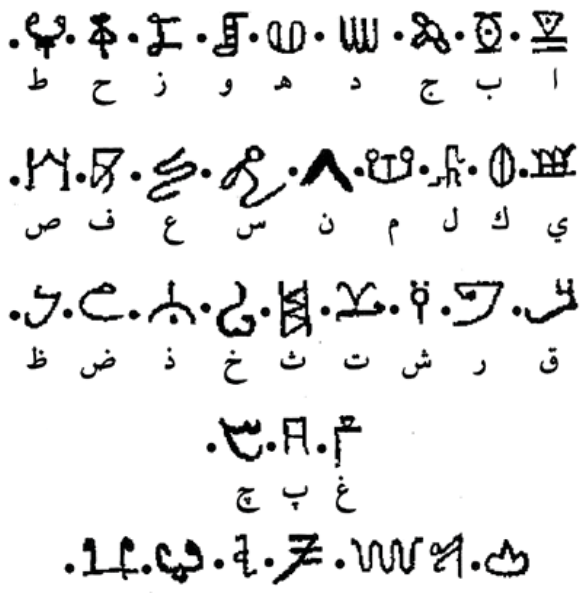

ئەوانی تری لەم پیتانە ماونەتەوە " گۆ "کردنیانمان دەست نەکەوت و لە هیچ زمانێکی تردا نموونە و نووسینمان نەدۆزییەوە کە لە نووسینە سەیرەکان و وێنە سەمەرەکانە. لە بەغدا لە ناووس " سندووق یان تابووت "یکدا نزکەی سی کتێبم بەم خەتە بینی، دوو کتێبم لەمانە لە شام لەلا بوو، کتێبی " چاندنی دارمێو و دارخورما " و کتێبی " هۆیەکانی ئاو " و چۆنێتیی دەرکردن و هەڵهێنجانی لە زەویی نەزانراوەکان و لە زمانی کوردییەوە وەرم گێڕایەوە سەر زمانی عەرەبی بۆ ئەوەی نەوەی مرۆ سوودی لێ ببینن، پێشتر تەواوم نەکردبوو، کە خوا بۆمی ڕەخساند بە بیست و یەک ساڵ تەواوم کرد، بە یاریدە و سوپاسی خواوە بەیارمەتیی پەرستراو بەپێی مەبەست هات و کردمە ئازووقەی گەنجینەی بەڕێز عەبدولەلیک ـی کوڕی مەروانی میری موسڵمانان، خوا بە کامەرانیی دەوڵەکەی دڵخۆش بکا و کۆڵەکەی ئاین بە توانای مووڵک و دەسەڵاتی بەرز ڕابگرێ. ڕۆژی پێنجشەمەی پیرۆزی سێی مانگی ڕەمەزانی ساڵی دووسەد و چل و یەک.

سوپاسیش تەنیا بۆ خوایە

تەواو

*

حەسەنی کوڕی فەرەجی کوڕی عەلیی کوڕی داودی کوڕی سینانی کوڕی سابتی کوڕی قورەی حەڕڕانیی بابلیی نووقانی، ڕۆژی سێشەمەی پیرۆزی حەوتی ڕەبیعولئاخیری ساڵی چوارسەت و سێزدە لە نووسینەوەی کتێبەکە بووەوە، ئەم ڕوونووسە لێ گواستراوەشم ڕۆژی یەکشەمەی پیرۆزی دووی موحەڕڕەمی حەڕامی ساڵی ١١٦٦ هەزار و سەت و شەست و شەش تەواو کرد. کە ئەم ڕوونووسەم لێ گواستەوە. ڕۆژی هەینیی پیرۆزی مێژووی ١٠ی مانگی جومادیلئاخیری ساڵی ١١٦٦ هەزار و سەت و شەست و شەشدا بوو.

مامەیارەی قارەمان

داستان – مێژوو

محەمەد تۆفیق وردی

١ لە ٢

مامەیارە
قارەمانێکی بەناوی کورد

پێشەکیی بڵاوکەرەوان

هەولێر کتێبخانەی گشتی

ئەمە نامیلکەیەکە، پتر لە نیو سەدە لەمەوبەرەوە بڵاوکراوەتەوە، هەروەک دەبینن و دەیخوێننەوە، نامیلکەیەکە، مێژوو و کەلەپووری دەماودەمی تێدا تێکەڵ کراوە. بۆیە ئێمە وای دەبینین کە، هەر لەبەر جۆرە بۆچوونێکی دڵسۆزانە و ئاستی هزر و ئاوەزی ئەوسا، هەندێکی خراوەتە سەر و بەلای نووسەرەکەیەوە هەندێک لێکدانەوە و باسوخواس کە ئێمە لەگەڵیدا نین و وای بۆ دەچین بەمەبەستی بردوودان بە لایەنێکی پیرۆزی خۆڕاگری و دلێری، بێ ئەوەی بارودۆخی ئەودەمە و ڕەوتی مێژوویی و گەلێ شتی تر بە بەرچاوەوە بگرێ، ناڕەوا هەندێک لایەنی تری پیرۆزی سیمبول و نیشانە پیرۆزەکانی نەتەوەکەمانی بە چاوێکی کەچبینانەوە تەماشا کردووە، ئێمە لە کاتێکدا کە میرنشینی بابان و سلێمانی بەگشتی و سەیوان و ئارامگەکانی بەجێی شانازیی پیرۆزی مێژوومان دەزانین و هەر وەهاشە، نووسەر و ئامادەکاری نامیلکەکە بە خۆشی هەر وەکو ئەو شیعرەی ئەسیری لە کۆتاییی ئەم بەشەی نامیلکەکەدا نووسیوە کە دەستنیشانی سنووری میرنشینیی پڕ لە شانازیی بابانی تێدا کردووە، ئێمەش پێمان باش بوو چەند دێڕێکی شیعرێکی تری هەر ئەسیریی شاعیری نیشتمانپەروەری گەورە لێرە دابنێین، کە پێوەندیی بە بابەتەکەوە هەیە، شانازی بە کوردستان و " گردی سەیوان " و شوێنانی ترەوە دەکا، لە سەرەتادا دەڵێ:

.....

ئامادەکردنی: ئەحمەد تاقانە

بێرە کوردستان عەزیزم گەر تو سەیرانت دەوێ
بتبەمە قەندیل، ئەگەر گوڵزاری کوێستانت دەوێ

لە دوا دێڕیشدا دەڵێ:

ئەی "ئەسیری" هێندە عەشقی میللەتی کوردت هەیە
بشمری لام وایە قەبری گردی سەیوانت دەوێ

هەروەها لەبارەی.." مەلای خەتێ " و " ئیدریسی بتلیسی "شەوە ڕای جیاواز هەیە کە لێرەدا بە خراپە باسیان لێوە دەکا، پێمان وایە ئێرە بواری درێژە پێدانی ئەم باسانە نییە.

وامان بەباش زانی نامیلکەکە وەک خۆی بەبێ دەسکاری بڵاو بکەینەوە و بیخەینە بەردەستی خوێندەواری خۆشەویست و نەوەی نوێمان، هیوادارین کارێکی باشمان کردبێ.

"تاقانە"

***

چیرۆکی مامەیارە چیرۆکی قارەمانێکی دلێری کوردە، هەڵنەهات، ڕووبەڕووی چل هەزار بێگانەی خوێنخۆری عوسمانی. مامەیارە لاوێکی نەخوێندەوار بوو، بەڵام چونکە نیشتمانی خۆی خۆشدەویست، مردنی لە هەڵاتن لا خۆشتر بوو.

چیرۆکی مامەیارە دەرسێکە بۆ هەموو وڵاتفرۆشێک، کە بووەتە هۆی بەدبەختیی بیست ملیۆن کوردی دابەشکراو.

*

سەرەتا

ئەو چیرۆکەی کە لە بەردەستی خوێندەوارانی خۆشەویستە لە نامیلکەیەکی بچووکدا وا پێشکێشمان کردن. چەند مانگێک لەناو زبڵ و کتێبەشڕ لە دوکانێکدا فڕێ درابوو کە لەلایەن کاک (فەرهاد کاکە ڕەشید)ەوە نێررابوو بۆ چاپکردنی، بەڵام کاتێ کە دەستی من کەوت نرخم زانی و وەکو خۆیم بە ناڕێکی نەهێشتەوە، نەختێ ڕێکم خست و کوردییەکەشم تا ئەندازەیە جوانتر کرد. بەڵام دەستم لە چیرۆکەکە نەدا و هەر وەکو خۆی هێشتمەوە..

بەڵێ ئیستێ هەزاران چیرۆکی مێژوویی وەها لە پەناوپێچ فڕێ دراون و کەس نییە چاپیان بکات چونکە لای گەلێ کەس مێژوو و ئەدەبی کوردی سوودێکی نییە، چونکە پارەیان بۆ ناخاتە باخەڵ و لە ژیانی خۆیاندا بۆ دواڕۆژێکی پرشنگدار سوودی لێ نابینن. بەڵام لای ئێمە کە نووسەرانی کوردین، نرخی ئەو شتانەمان لەلا لە قاسەی پڕ و لە تەلاری باخچەدار بەنرختر.

ئێمە بۆ دواڕۆژی میللەتمان دەسووتێین و خەڵک بۆ پارە و پوول و پاروویی چەور خۆی ماندوو دەکات، بابزانین کام لامان لە جەرگەی مێژوودا ناومان دەمێنێ!.

بەغدا: وردی

حکوومەتی بابان و سەرگوزەشتی ئەحمەد پاشا

بە کورتی

لە مێژووی ئەمین زەکی بەگ " مێژووی سلێمانی و دەوروبەری "دا دەڵێت: "ئەحمەد پاشا دوا شای بابان بووە، زۆر گورج و گۆڵ و ئازا و بیرتیژ بووە، بەڵام مەحموود پاشای برای لەگەڵیدا ڕێک نەکەوتووە، بووەتە پیاوی ئێرانییەکان و لەگەڵ سوپایەک هاتووەتە سەر ئەحمەد پاشا، بەڵام شکاوە."

دیسان دەڵێت: "کە ئەو ئەحمەد پاشایە هێزێکی زۆر زلی هەبووە و تۆپ و تۆپخانەشی بووە. نەجیب پاشا بۆ لەناوبردنی ئەو هێزە و تێکدانی شایەتیی بابان هات و هەولێری گرت و لە پاشا هێرشی هێنایە سەر سلێمانی. لەم کاتەدا ئەحمەد پاشا لە ناوچەی کۆیە دەبێت، نەجیب پاشا سەرنج دەدات کەوا هێزی ئەحمەد پاشا زۆرە و دەرەقەتی نایەت، بۆیە داوای مۆڵەت دەکات، بەڵام قبوولّ ناکات. بەڵام شکانی ئەحمەد پاشا لەوەوە دەبێت کەوا نزیکی جێژن بووە و ئەحمەد پاشا خەریک دەبێت کە مانگانە دابەش بکات بەسەر سوپاکەیدا بەڵام خەزنەدار " ئەحمەد بەگ " ناوێک بە پاشا دەڵێت سوپا ئەگەر برسی بێ باشتر شەڕ ئەکەن چونکە وەکو سەگ وان، دەڵێن ئەو قسانە لە بەینی شەڕکەران بڵاو دەبێتەوە و هەمووڕێک دەکەون کە تەقەیەک بکەن و بڵاوەی لێ بکەن.

کە تەقەکە دەکرێت بڵاوەی لێ دەکەن و تەنیا ئەحمەد پاشا دەمێنێ و مامەیارەش لە مەیدان بە تۆپ دایاندەگرێت. هەندێ دەڵێن ناوی " سۆفی یارە " بووە، ئەحمەد پاشا کاتێ کە هۆشیار دەبێتەوە، سەرنج دەدات کار لە کار ترازاوە، هەندێکیش دەڵێن ئەو تەقەیە بە ڕێککەوت دەبێت. بەڵام ڕاستییەکەی خیانەت وای کردووە کە سوپاکە بڵاوەی لێ بکات و بەم چەشنە بە دیل گیرا و برایە ئەستەمبوڵ. وا دیارە پاش نەمانی ئەحمەد پاشا دەوڵەتی بابان ڕماوە، ئەوەش لە سالّی " ١٢٦٧ی کۆچی " بووە، یانی " ١٨١٥ ی زاین "). کە دەکاتە " ١٤٦ " سالّ لەمەوبەر.

چیرۆکی مامەیارەش وەنەبێ دروست کرابێت، بگرە خۆی ڕووی داوە. بەڵام لە ناوچەی کۆیە بە جۆرێ تر دەیگێڕنەوە و دەڵێن: ناوی ئەو تۆپچییە مامەیارە، یان سۆفی یارە نییە، ناوی " سێوکە "یە و ئیستێ لە ڕۆهەلاتی شاری کۆیە بەناوی گردی " سێوکە " هەیە و هەر لە نزیک ئەویشەوە " ئەسکی کۆیە – ئەرشی کۆیە – عەرشی کۆیە " ماوە و شەڕەکە لەم ناوچەیەدا بووە، جا ئێمە لەم نامیلکەیەدا باسی "سێوکە "ی قارەمانیشتان بۆ دەنووسین و هەردوو چیرۆک دەخەینە بەرچاوی خوێندەواران، بۆ ئەوە کە ناوداران و نیشتمانپەروەرانی کورد ناویان ون نەبێت و هەمیشە یادیان بکەینەوە و لە بیرمان نەچنەوە و سوود لەو کارە باشانە وەرگرین و کاری خراپی باو و باپیرانمان دووبارە نەکەینەوە کە دووبەرەکی و شەڕی ناوخۆییە!!.

هەولێر کتێب

چیرۆکی مامەیارەی قارەمان

"یارە " خەڵکی" کانی دڕکە "یە لە هەرێمی " شاربازێڕ " و لەم ناوەدا گوندێکی بچووکە. یارە ئەگەرچی نەخوێندەوار بوو، بەڵام زۆر ژیر و بلیمەت و نیشتمانپەروەر بووە. یارە، ئەفسەرێکی تۆپچیی بابانەکان بووە. یارە پاڵەوانێکی نەترسی وا بوو کە کاتێ زرێ و چەکی لە خۆی دەدا زۆر بە سام بووە.

ئەم قارەمانە، لە کاتی ئەحمەد پاشای بابان ژیاوە، لە ساڵی "١٢٦٤ی کۆچی"، لەم سەردەمەشدا سەرۆکی سوپای عوسمانی ناوی نەجیب پاشا دەبێت.

حکوومەتی تورک و فارس زۆر لەوە دەترسان کە حکوومەتی بابان پەرە بسێنێ و بەرە بەرە هەموو کوردستانی مەزن داگیر بکات، بۆیە بە هەموو هێزیانەوە بەرگرییان دەکرد.

جا، بۆ لەناوبردنی بابانەکان و تێکدانی یەکجاریی حکوومەتەکەیان سوپایەکی زۆر مەزنیان پێکەوە نا و ڕوو بەرەو شاری "کۆیە " هاتن.

بابانەکانیش کە زانییان وا سوپای عوسمانی دێت بۆ ناوچەی کۆیە کەوتنە خۆیان و سوپایەکی گەورەیان کۆ کردەوە، لەو جێگەیە کە پێی دەڵێن "ئەسکی کۆیە"[1] لەم ناوەدا دوو لەشکر، لەشکری تورک بە سەرکردەی نەجیب پاشا و لەشکری کورد بە سەرکردەی " ئەحمەد پاشای بابان "، شەڕێکی گەرم دەستی پێ کرد، پاڵەوانانی هەوەی دوازدە سوارەی مەریوانی تەنگیان بە تورکە فاشیستەکان هەڵچنی و کوشتارێکی زۆریان لێ کردن و زۆر شەپرزە بوون. جا کە تورکەکان ئەوەیان زانی کەوتنە فێڵ و تەڵەکەبازی و " هودنە = هەرنە ــ مۆڵەتی شەڕوێستان "یان داوا کرد لە سوپای بابان. چونکە کورد سادەیە و لە هەڵکەوت بوود وەرناگرێت، بۆیە مۆڵەتیان دا بە تورکەکان!.

"یارە"ی قارەمانی لەو ڕۆژەدا بە تۆپە خۆشەویستەکانی تۆپچییەکانی تورکی پەرێشان کردبوو[2].

تورکەکان بەهۆی ئەو مۆڵەتەوە توانییان بیر لە ساختە و کەڵەک و فێڵێکی باش بکەنەوە بۆ ئەوە سوپای کورد لەناو ببەن. چەند خاینێکی برای مەلای خەتێ و ئیدریسی بتلیسی بە جاسووسی ناردرانە ناو لەشکری بابانەکان و لەناویاندا بڵاویان کردەوە کە هەر موسڵمانێک بەرامبەر بە سوپای خەلیفەی ئیسلام شەڕ بکات نە دینی هەیە و نە ئیمان و تەڵاقیشی دەکەوێت!!.

جا بەو چەشنە لەشکرە دڵسافەکەی بابان قسەیان کرد بە یەک و بڕیاریان دا کەوا لە نیوەی شەودا "کوێخا تەمۆ ئاغا " بە قەرەبیناکەی تەقەیەک بکات، ئینجا هەر کەسێک بە چەکیەوە بەرەو پاشەوە بگەڕێتەوە و سوپاکە بڵاوەی لێ بکەن[3] و هەرچی بەسەر پاشا و میرەکان دێت با بێ!!

بەڵام " یارە "ی قارەمان بە خۆی و شەش تۆپەکەیەوە لە پاڵ چیای ڕاستدا جێگیر بووبوو بەرامبەر بەو شاخ و گەروانە کە دوژمن خۆی تێدا مۆڵ کردبوو و ئامادەی جەنگی سبەینێ بوو. لەم کاتەدا هەندێ لە نۆکەر و جاسووسەکان هاتنە لای یارە و پێیان وت: "نەتزانیوە سوپای بابان بڕیاری داوە شەڕ لەگەڵ خەلیفەی ئیسلام و جێگیری پێغەمبەر نەکات؟ کەچی تۆ وادیارە خۆت

ئاماده دەکەیت بۆ شەڕی سبەینێ!

" یارە " وەڵامی جاسووسەکانی بەو چەشنە دایەوە: " من بەشبەحاڵی خۆم تەڵاقم ناکەوێت، چونکە هێشتا لاوم و ژنم نەهێناوە و خۆشم بە بێ ئاین نازانم کە شەڕ بکەم لەگەڵ سوپای عوسمانی، چونکە ئێمە پەلاماری ئەوانمان نەداوە و نەهاتووینە سەریان، بەپێچەوانەی ئەوە، ئەوان هاتوونە سەرمان و دەیانەوێت وڵات و نیشتمانە ڕەنگینەکەمان، جێگەی باوک و باپیرمان لێ داگیر بکەن و تۆقی کۆیلەیی و بەندەگیمان بخەنە ملەوە، من خۆم بە دەستەوە نادەم و ئەو تۆپە جوانانەم کە لە خەلیفە و خۆمم خۆشتر دەوێت لام پیرۆزن و نایاندەم بە دەستی دوژمن تا دوا هەناسەی ژیانم، تا یەک دڵۆپ خوێن ببێ لە لەشمدا، جا تا نەکوژرێم ئەو تۆپانە بەجێ ناهێڵم و هەڵیشنایەم گەر بکوژرێم خۆم بە شەهیدێک دەزانم!!"

ئەمەی وت و چووە سەر تۆپەکانی و دەستی کرد بە ماچکردنیان. ئیتر وەختی تەقاندنی قەرەبیناکە هاتبوو، هێزی لەشکری بابان مەیدانیان بەجێ هێشت و ڕۆیشتن، مەیدانی قارەمانی و ئازادییان بەجێ هێشت و ڕێگەی ترسنۆکی و بێ ئابڕووییان گرتە بەر!

بەڵام یارەی قارەمان مایەوە بە تەنیا لەگەڵ هەندێ لە میرە نووستووەکانی بابان. لە پاشا میرەکانیش ئەوەیان زانی کە سوپاکە هەڵاتووە، ئەوانیش بە پەلەپەل بۆی هەڵاتن و دوای سوپاکە کەوتن!!

جاسووسەکان بە خۆشی و بەپەلە چوونە لای نەجیب پاشای بێ فەڕ و موژدەیان دایە و بەو وێنە خەڵاتی خاینانەی خۆیان وەرگرت!

کە یارەی قارەمان سەرنجی دا، دیتی لە خۆی و تۆپەکانی زیاتر لەگەڵ خێوەت و خەرگای سوپای بابان نەبێ چیی تر لەم ناوە نەماوەتەوە، سەیرێکی دیمەنە بەهەشتەکەی کوردستانی کرد و زۆر مخابنی خوارد کە چۆن ڕەوا دەبینن ئەو نیشتمان و خاکە جوانە بکەوێتە دەستی بێگانەی خوێنخۆر و تورکی عوسمانی، کە دوژمنی مێژووییی میللەتی کوردن، لەپێش دەمی تۆپەکانی دەهات و دەچوو و دەینەڕاند وەکو شێرێکی بریندار و لەگەڵ خۆیدا دەیوت: " ئەی تۆپە جوانەکانی گەلی کوردم! ئەی خۆشەویستتر لە خەلیفەکانی عوسمانی و عوسمانییەکان، بە ئێوە سوێند دەخۆم کە خاکی وڵات بەجێ نەهێڵم بۆ دوژمنی چەپەڵ و داگیرکەر، هەتا لە ڕێتاندا نەکوژرێم و لاشەم لەلاتان نەکەوێ واز لە شەڕکردن نەهێنم! ".

ئەو قسانەی دەکرد و لە پشت تۆپەکانیەوە دەهات و دەچوو و چاوی نەترسی دلێرانەی بڕیبووە گەرووی ئەو شاخانەی کە دوژمن خۆی لە پشتدا مەڵاس داوە، خۆی بۆ جەنگ ئامادە کردبوو و تۆپەکانی بۆ تەقاندن ساز دابوو.

لەپاش دەمێک " یارە "ی قارەمان دوژمنی بەدی کرد، جا چووە سەر تۆپەکەی ژمارە یەک، هەر وەکو ئەژدەها بەرامبەر بە دوژمن دەمی کردبێتەوە نەختێک وێستا هەتا دوژمنی بەدفەڕ زۆرتر نزیک بووەوە، ئەوجا تۆپەکەی تەقاند دای لە ناوەڕاستی لەشکری دوژمنی هێرشبەر!

لە پاشا چووە سەر تۆپی ژمارە دوو، ئەویشی پیا کێشان، گەلێ سوارەی لێ خستنە خوارەوە و بۆ دواوە کشاندنیە پاشەوە، لە پاشا تۆپی ژمارە سێیشی کێشا بە ناویاندا... سەیرێکی کرد دیتی هەر ئەسپە و بێ سوارە، هەر سوارە و بێ ئەسپە.

کە ئەو باسەیان بۆ نەجیب پاشا گێڕایەوە کەوا سوپای بابانەکان وا هێرشیان هێناوە بە تۆپ و تۆپخانە، هەر چوار جاسووسی گرت و پارەکانی لێ سەندنەوە، لەپاش لێدانێکی زۆر بەدارێکەوە بەستیانەوە بۆ لەداردانیان، بەڵام جاسووسەکان زۆر پارانەوە کە نەیانکوژن تاکو ئێوارە، هەتا ئەم نهێنییە دەردەکەوێت بۆ نەجیب پاشا..

جا تۆرانییەکانیش بەناچاری بەرامبەر بە تۆپەکانی " یارە " تۆپیان دابەست و پیادەشیان خستە پێشەوە بۆ هێرشبردن بەرەو مەیدانی جەنگ بڵاوەیان پێ کردن.

"یارە"ی قارەمان بە ژیری و چالاکی تۆپی عوسمانییەکانی ئاگرباران کرد و کونە مشکی لێ کردبوون بە قەیسەری "یان قەیسەریی لێ کردبوون بە کونە مشک! " و دەشینەڕاند بە چەشنی پڵینگی بێشەڵان و پێی دەوتن: "بێ ئابڕووینە نەیێنە پێشەوە یەکتان ناهێڵم دەتانکەم بە قوربانی شای عوسمانیی گۆڕ بەگۆڕەکان! ".

لەم کاتەدا کە " یارە " خەریکی دڵگرتنەوەی تۆپەکانی بوو پارچە گوللەیەک لە تۆپی دوژمن بەری کەوت، بەڵام هەڵسایەوە و وەکو شێر خۆی دا بەسەر تۆپێکدا و دەستی کرد بە ملیدا و وتی: "یارە لەسەر تۆ و ولات، خۆی دا بەکوشت، گوفتی خۆمم بەجێ هێنا ئەی تۆپە خۆشەویستەکانم و ئەی ولاتە شیرینەکەم گەوام بە، با خاکت بە خوێنی سووری لەشی من سوور ڕەنگ ببێ! ".

ئەو قسانەی کرد و لە هۆش خۆی چوو بەسەر تۆپەکەوە. ئەو شەڕەی یارە، چوار ساعاتی خایاند لەگەڵ لەشکری دوژمن کە بڕێتی بوو لە چل هەزار شەڕکەر و (٥٠) تۆپ. کە تۆرانییەکان دییان تۆپی " یارە " بێدەنگ بوو، لە هەرچوار لاوە بۆی سەرکەوتن، کە سەرنجیان دا، دییان تەنیا یەک تۆپچی و شەش تۆپە و کەسی تر لەم ناوەدا نییە! خێرا چوونە سەری چاویان بە یارەدا خشاند سەرنجیان دا وا لە هۆش خۆی چووە و بریندارە و خوێنی لە لەش دەتکێ و دەکەوێتە سەر گیا و وەکو جۆگەلە دەڕوات. جا دەیبەن بۆ لای سەرکردەی هێزی عوسمانی و تێی دەگەیێنن کەوا تەنیا ئەو تۆپچییە نەبێ کەسی ترمان نەدی لە ناوچەی شەڕەکەدا. یارەی قارەمان بە بریندارێ لەناو خێوەتە لە ئاوریشم دروستکراوەکەی " نەجیب پاشا " پاڵ خرا. سەرلەشکر سەیرێکی یارەی کرد هەر وەکو پاڵەوانێکی نەترس و بە سامی شێرئاسای هاتە پێش چاو. جا پێی ناخۆش بوو لەناو بچێت. دەستبەجێ پزیشکی بانگ کرد و هێنایەوە هۆش خۆی و قسەزان " تەرجومان " بانگ کرا، نەجیب پاشا ئەو گفتوگۆیەی لەگەڵ یارە کرد:

– ناوت چییە و چی ئەو تۆپانەیت؟

– ناوم یارەیە و ئەفسەری ئەو تۆپانەم.

– تۆ موسڵمانیت یان گاور؟ و خەڵکی کوێی؟ و ئاخۆ خوێندەواریت، یان نەخوێندەوار؟

– موسڵمانم و خەڵکی گوندی " کانی درکە "م لە هەرێمی شارباژێڕ و نەخوێندەوارم!

– بە تۆیان نەوتبوو کە لەگەڵ لەشکری خەلیفەی ئیسلام شەڕکردن بێ ئاینییە و تەڵاقت دەکەوێ؟

– بەڵێ ئەوەیان پێ وتم و بۆیەش هەموو هاوڕێکانم هەڵاتن هەر من مامەوە لە مەیدانی شەڕ چونکە ئەو تۆپانە بۆ شەڕکردن سپێردرابوون بە من و منیش بە ئابڕووی خۆم سوێندم خواردبوو کە شەڕ بکەم، جا بۆیە ئەگەر منیش وەکو ئەوان شەڕم نەکردایە و وەکو سوپاکەی و هاوڕێکانم هەڵاتمایە بێ ئابڕوو دەبووم و بێ پەیمان دەردەچووم جا هەرکەسێ بێ شەرەف بێت ئەوە بێ ئاینە و تەڵاقی دەکەوێت، بێ ئاین ئەو کەسانەن کە نیشتمانی خۆیان دەفرۆشن و پارێزگاری ناکەن، تەڵاقی ئەو کەسانە دەکەوێت کەوا داردەستی بێگانەن!!

– ئاخۆ دەزانی کە تۆ سی چل کەست لە ئیسلام و سوپای خەلیفەی ئیسلام کوشتووە؟ و گەلێکیشت بریندار کردووە، جگە لە وڵاخ، جا بۆیە تۆ تاوانبارێکی گەورەی؟!

– من خۆم بە تاوانبار نازانم چونکە ئێمە نەهاتوویتە سەر خاکی ئێوە، ئێوە هاتوون و شەڕمان لەگەڵا دەکەن و کە شەڕیش بێ لە هەردوو لا خەڵک دەکوژرێ و بریندار دەکرێ ئێوەن داگیرکەر و ئێمەین کە خۆمان لە ئێوە دەپارێزین لە پێناوی خاکمان دەجەنگین، من وا دیلم و هەرچی لە دەستان دێت لەگەڵما بیکەن من لە مردن ناترسم، چونکە لە پێناوی نیشتمان و پێویست من ژیانم ناوێت و زوو بمکوژن لەپاش دیلیی کوردستان و فەوتانی تۆپە جوانەکانم ژیانم زلە پووشێ ناهێنێ لەلای من ". ئەو قسانە دەکات و دڵۆپ دڵۆپ فرمێسکیشی بەسەر ڕوومەتدا دێتە خوارەوە!

سەرۆکی سوپای تورک (نەجیب پاشا) کە ئەو قسانەی لەم قارەمانە کوردە بیست و ئەو بڵێسەیەی لە نیشتمانپەروەری لێ دێ، جا خۆشی ویست و دەستێکی لە پشتی دا هیواداری کرد کە نایکوژن!

لە پاشا ڕووی کردە ئەفسەرەکانی دەوروپشتی خۆی و پێی وتن: " لە هەموو لەشکری باباندا هەر ئەم کوردە قارەمانە نیشتمانپەروەری ڕاست بوو، چوار سەعات دوایخستین لە شەڕکردن، دیسان ئەگەر ئەو دلێرە نەبوایە هەموو سوپای بابانمان بە دیل دەگرت، ئەو بوو بەهۆی ڕزگاریبوونیان. ئەگەر لەشکری بابان سەد کەسی وەکو ئەو قارەمانەی تێدا بوایە، ئێمە بە خەویش نەماندەتوانی پێ بخەینە ئەو خاک و ئەو نیشتمانەوە و دەبوایە بگەڕێینەوە بۆ بەغدا، ئەوە دەرسێک بێت بۆ ئێوە ئەی ئەفسەرانی تورک، هەریەکەتان دەبێ یارەیەک بن لە قارەمانی و نیشتمانپەروەریدا[٤] بۆ داگیرکردنی هەموو هەرێمی بابان!).

لە پاشا ڕوو دەکاتە یارە و پێی دەڵێت: " ئەی کوردە قارەمانەکە، نە خۆت و نە تۆپەکان و کوردستانت دیل نین، مەراق مەکە، کە چاک بوویتەوە تۆپەکانت پێ دەسپێرمەوە و پاداشت لە ئەفسەری گەورەتر دەکەم و دەبیتە ڕۆڵەیەکی خەلیفەی ئیسلام و لەمەودوا لەگەڵ سوپای عوسمانی لە زدی کوففار شەڕ دەکەیت!!).

یاره له وەلامدا دەڵێت: " ئەگەر خەلیفەی ئیسلام و تۆ ڕاست دەکەن وڵاتی بابان بەجێ بهێڵن و بڕۆنەوە خاکی ڕۆم، ئەو حەلە هەموومان دەبین بە کوڕی خەلیفە، جا ئەو حەلە من خۆم بە شانازی و سەرفیرازییەوە دەچمەوە سەر تۆپخانەکەم، ئیستێ وڵاتتان لێ داگیر کردووین و سوپاتان لێ تێکداین، چ موسڵمان بن چ گاور، لای من هەر بێگانە و خوێنخۆر و داگیرکەرن، ئەو مووچەیەش کە دەمدەنێ من بە خۆمی ڕەوا نابینم و خۆشم شەرمەزاری نیشتمان و خوا ناکەم، ئیتر ژیان بۆ من گەلێ لە ژەهری مار تاڵترە تکاتان لێ دەکەم زوو کەن بمکوژن!!).

سەرکردەی سوپای عوسمانی "نەجیب پاشا" ئەو قسانەی یارەی قارەمانی لە وتەکانی پێشوو زیاتر پێ خۆش بوو چونکە ڕاست و ڕەوان و بێ ترس نیشتمانپەروەریی خۆی دەربڕی.

لە پاشا نەجیب پاشا پێی دەڵێت: " تۆ لای من زۆر بەنرخی، من خۆم بەنامەرد نازانم کە مەردێکی وەکو تۆ بکوژم، من ئەمەوێ بتبەم بۆ سلێمانی، لەژێر چاودێریی خۆم بریندکانت چاک بکەمەوە، هەرچی بە دڵیشتدا بێت بە قسەت دەکەم و جێبەجێی دەکەم، هەر شتێ داوا کەیت ئامادەم! "

ئینجا " یارە " هەڵدەگرن و دەیبەن بۆ خێوەتی بریندارەکان لە جێگەی تایبەتی دایئەمەزرێنن..

پاش ئەوەی کە سلێمانیی پایتەختی بابانەکان لەلایەن عوسمانییەکانەوە داگیر کرا و میرانی بابان هەمووی بە دیل گیران، هەر لەو کاتەشدا "یارە" زۆری نەخایاند چاک بووەوە. جا "نەجیب پاشا" بانگی دەکات و پێی دەڵێت: "پێم بڵێ چیت دەوێت کە بۆتی بکەم؟ خۆشت دەیزانی دەور گۆڕاوە و وەک جاران بابانەکان دەستیان نارواتێ".

" یارە " لە وەلامدا وتی: "ئەگەر دەتوانیت دێی چارەم پێ ببەخشە، کە شەش حەوت ماڵێکە لە بناری شارباژێڕدا".

سەرۆکی سوپای عوسمانی لێی دەپرسێت: " لەم هەموو دێیە، بۆچی ئەو دێیە بچووکەت هەڵبژارد؟".

" یارە " لە وەلامدا دەڵێت: " چونکە دەستگیرانەکەم ئەوەتا لەم دێیەیە و خەڵکی ئەوێیە!".

" نەجیب پاشا " ئەوەی زۆر پێ خۆش دەبێت و دێیەکەی پێ دەبەخشێت و لەسەر حیسابی خۆشی دەستگیرانەکەی بۆ دەهێنێ و خانووێکیشی لە گەڕەکی " گۆیژە "ی سلێمانی بۆ دروست دەکات و لەوێ نیشتەجێ دەبێت.

***

یارە ئەو مانگانەیەی کەوا عوسمانییەکان بۆیان بڕیبووەوە خۆی هەمووی خەرج نەدەکرد، هەموو سەری مانگان دەچووە بازاڕی سلێمانی و مانگانەکەی دەدا بە نان و بە گۆشت، نانەکەی دەدا بە سەگی کۆڵانەکانی ناوشاری سلێمانی و گۆشتەکەشی دەدا بە هەژاران!!

یارە بەناوی موختارییەتیی گەڕەک مۆرێکیان بۆ هەڵکەندبوو کە ئەو نووسینەی لەسەر نووسرابوو:

" کانی دڕکەیی و شێری چنارە "

" دوژمنی شێخانی عەبدە یارە! "

لە پاش چەند ساڵێک یارە نەخۆش دەکەوێت، جا خەڵک دەچن بۆ لای و پێی دەڵێن:" لەبەرئەوەی تۆ منداڵت نییە و بەپێی یاسای شەرع دەبێ وەسیەتێک بکەیت پێش مردنت، بە وەسیەت کەس نامرێت!".

" یارە " لە وەڵامدا دەڵێت: " من نامەوێ چاک ببمەوە، بەڵام تکایەکم هەیە لێتان ئەگەر هاتوو مردم، مەمبەنە گردی سەیوان، بمبەن بۆ سەر گردە ڕووتەکەی گوڵان لەوێ بمنێژن! ".

پێی دەڵێن بۆچی نەتبەینە سەر گردی سەیوان بۆ ناشتن؟ بۆ ناو ئەو پیاوچاکانە و مەشایخ و سەید و مەلایانە و ناو ئەو دارئەرخەوانە جوانانە کەوا سێبەر لەسەر گۆڕەکەت بکەن بۆ ئەوە موسڵمانان بێن لە هەموو کاتێکدا لە ڕۆژانی هەینی قورئانت لەسەر بخوێنن و فاتیحات بۆ دابدەن، ئەو شتانە زۆر بەرەکەتی بۆت دەبێت لە ئاگری دۆزەخ دوورت دەکاتەوە و ڕوو بەرەو بەهەشت دەتبات!! ".

یارە پێیان دەڵێت: " من هەتا ئەو ڕۆژە کە ڕۆژی سەرەمەرگمە یادی ئەو هەڵاتووە نامەردانەی شەڕی ئەسکی کۆیەم لە بیر نەچووەتەوە و لە بیرم ناچێتەوە، بە داخیانەوە دەمرم، لەلای من ئەوانە هەمووی خاینی گەل و نیشتمانن و بێ ئایین و بێ ئابڕوون، تا ئێستێش زۆر لەوانە مردوون و لەسەر ئەو گردە نێژراون، جا منێ کە بە زیندوویی هاوڕێیەتیم نەکردوون و هەڵنەهاتم، نامەوێت بە مردوویش لەگەڵیانا ڕابکشێم، دەمەوێت لێیان دوور بم، چونکە دەترسم لە دەورەم گۆڕی ئەوانە نزیک بێت و خۆڵم تێکەڵاوی خۆڵی ئەو ناپاکانە بێت[5]، چونکە پیس دەبم! "

ئەو قسانەی وت و گیانی دەرچوو، لەسەر وەسیەتی خۆی بردیان بۆ سەر ئەو گردە ڕووتە و لەوێ ناشتیان، بۆیە تا ئەمڕۆش هەر بەناوی گردی مامەیارەوە هەڵدەدرێت. دیسان پیرەمێردیش بوێژی بەناوبانگ هەر وەکو مامەیارە لەسەر وەسیەتی خۆی لەسەر ئەو گردە لە تەنیشت گۆڕی مامەیارەوە نێژراوە. گردی " یارە " کەوتووەتە ڕۆهەڵاتی سلێمانییەوە بە هەزار یاردێک دوور. ئیستێ لەسەر گۆڕی ئەو دوو بەناوە گومبەزێک دروست کراوە و لەپێش گومبەزەکەش ئیستێ هەندێ داروبار ڕووێنراوە، کە دیمەنەکەی نەختێ جوان کردووە. جاران ڕووت بوو داری بەسەرەوە نەبوو.

***

لە دوا دواییی نامیلکەکەمان هەڵبەستێکی بوێژی نەمر " ئەسیری " دەنووسین کە لەم هەڵبەستەدا سنووری دەوڵەتی بابانی کردووەتە هەڵبەست!.

سنە و سابلاخ و کرماشان و کەرکووک و سلێمانی
شنۆ و لاجان و سەردەشت و بناو و شاهی سەیوانی

عەمادییە و دهۆک و عەقرە و سنجار و هەم زاخۆ

ڕەواندز، قـــەڵعـــەدز، ڕانیـــە، زێبـــار و بارزانـی

جـــوانڕۆ و ســـەقـــز و بـانه و ســـەراو و ئـابرۆمـــانه
لەگـــەڵ بێـــجـــار و ئـەفـشـــار و لەیلاخ و مـــەریـوانی

کـرند و ئـەســعـــەداباد و بـرووجـورد و نەهاوەنـدیش
هـەتاکو قـەسری شـیـرین و لوڕ و ســەرپیل و گـەیلانی

هـەرێـمـیـی ئـەردەڵانی لـوڕ زبان و کـوردی جـەنـگاوەر
ئـەمـــانه یـەکـدیگیـــر بوون پاک لـەژێر ئـاڵایی بابـانی

"ئـەســیـری" وا لە مـــەیدانی خـــەمـا کـــەوت و ئـەنـاڵێـنێ
لە داخی دڵسافیی کوردان و دوونیی ئالی عوسمانی

کۆتاییی بەشی یەکەم

پەڕاوێزەکان:

١. ئەسکی کۆیە: کۆی کۆنە، تا ئیستێ شوورەی ماوە، دەکەوێتە لای ڕۆهەڵاتی کۆیەی ئێستاکە.

٢. سەیر ئەوەیە، سێسەد ساڵ لەمەوبەر کورد تۆپ و تفەنگ و بارووت و دەمانچەی دروست دەکرد، ئیستێ هەتا دەرزییەک نازانێ دروست کات، چونکە برایەتیی خەڵک " یەنی نۆکەری " هەموو شتێکی لە بیر بردەوە!.

٣. ئەمین زەکی بەگ لە مێژووەکەیدا دەڵێت: "بـڵاوە لێکردنی لەشکری ئەحمەد پاشا لە کۆیە، هۆیەکەی ئەوە بووە چونکە خەزنەداری ئەحمەد پاشا جوێنی بە سەرکردەکان داوە، چونکە داوای مەعاشیان لە ئەحمەد پاشا کردووە.

٤. لە سەدا چلی سوپای عوسمانی کورد بوون، کورد بۆ بێگانە زۆر دڵسۆزە، بەڵام بۆ خۆی دەست و پاچە و بێ بایەخە، هەموو ئیمپراتۆرییەتەکانی ڕۆهەڵاتی ناوەڕاست لە ڕابردوودا لەسەر شانی میللەتی کورد دروست کراوە!.

٥. لە دەقەکەدا "نەبێت". –تاقانە–.

پێڕست

موبارەک و سەردەمەکەی.. لە سەکۆوە بۆ گۆڕەپان. محەمەد حەسەنێن هەیکەل 3
ڕۆهەڵاتناسی بەتێڕوانینێکی ڕۆهەڵاتییانە. د. موحسین محەمەد حوسێن 83
لە عەممانەوە بۆ ئامێدی یان گەشتێک لە کوردستانی باشووردا. عەلی سیدۆ گەورانی 90
شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران. بەشی شەشەم. وەرگێڕانی لە فرەنسییەوە: د. نەجاتی عەبدوڵڵا 119
پەیڤێک لەبارەی چەمکی لێبووردنەوە. ئەردەڵان عەبدوڵڵا 135
جیهانی ئیسلامی و دادگەکانی پشکنین. هاشم سالح. وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: شوان ئەحمەد 158
ئێمە بۆ سەردەمی بەربەرییەت دەگەڕێینەوە. دکتۆر ئەحمەد سەیف. لە فارسییەوە: ئەمیر مەحموود 164
ژن بە ژنە، قێزەونترین کاری پیاو. ئەحمەد میراودەلی 177
بۆ یادی دە ساڵەی کۆچی دواییی ئاستراید لیندگرێن مەلیکەی منداڵانی جیهان. مایکە مای 187
مارتن هایدگەر ..لە نێوان (فەلسەفەی ئۆنتۆلۆجی) و (فەلسەفەی وجوودی)دا. زەکەریا ئیبراهیم 192
بنەواکانی ڕۆژنامەوانی. بیل کۆڤاچ و تۆم ڕۆزێنستیل. لە ئینگلیزییەوە: لەیلا حەمید 199
تێما: چیاپاز.. لە خەباتی چەکدارییەوە بۆ خەباتی سیڤیل و مەدەنی. جێگری فەرماندە مارکۆس 220
فەلسەفەی "ئەخلاق" لەپێش مۆدێرنە و لەپاش مۆدێرنە. هیمداد شاهین 242
لەگەڵ میشێل فۆکۆ سەبارەت بە ڕووداوەکانی مای ١٩٦٨ی فرەنسا و تونس. سازدانی: ترامبادوری ... 264
هزر و دەمارگرژی. زینە عەبدولسەلام نەقشبەندی. لە ئینگلیزییەوە: هێمن هادی 270
پێوەندییەکان و داهێنەری. ئێلیزابێت پاتۆن. لە ئینگلیزییەوە: ڕەزا فەتحوڵڵانەژاد 274
زمانی ئاینی؛ چۆن دەتوانین بەشێوەیەکی مانادار قسە لەسەر خوا بکەین؟. کۆمەڵێ نووسەر 295
خۆشەویستی چییە؟ دەمەتەقێیەکە لەگەڵ لاش نۆرێن. لە سوێدییەوە: دانا ڕەئووف 314
ڤێنیسیا.. کۆمیدیای دیلارتی و کارلۆ گۆلدۆنی. دانا ڕەئووف 322
بی بی سی و باڵەخانەی بوش هاوس. رانیا ئەکرەم. لە عەرەبییەوە: شێرزاد هەینی 337
چۆن دەوڵەتی ئیسرائیل دادەمەزرێ. بیوگرافیای ئامووس ئۆزە. لە عەرەبییەوە: شێرزاد هەینی 341
لە هیگل و ناپلیۆنەوە بۆ هابەرماس و بوش. هاشم سالح. لە عەرەبییەوە: ئەردەڵان عەبدوڵڵا 362
دارا حەمە سەعیدی لوتکە ئاغالە 374
شانۆی بووکەڵەی ئاو لە ڤێتنام دانا ڕەئووف 393
ئەدەبیاتی سەر بەئەدەبی "شابوی کوێر". ئامادەکردن و لە فارسییەوە: زەینەب یووسفی 406
چیرۆکی ژیانی نووسەری لە چاوەڕوانی گۆدۆدا. لە عەرەبییەوە: شوان ئەحمەد 417
کوبا.. سەفەر و سیاسەت و هونەر. دانا ڕەئووف 421
تاسەی پەرۆش لە زانینی هێمای نووسینەکان. ئیبن وەحشییەی نەبەتی 438
مامەیارەی قارەمان. محەمەد تۆفیق وردی. ئامادەکردنی: ئەحمەد تاقانە 454